BALTŲ RELIGIJOS IR MITOLOGIJOS ŠALTINIAI

SOURCES OF BALTIC RELIGION AND MYTHOLOGY

QUELLEN DER BALTISCHEN RELIGION UND MYTHOLOGIE

II

16th century
16. Jahrhundert

Compiled by / Zusammenstellung von
Norbertas VĖLIUS

THE SCIENCE AND ENCYCLOPAEDIA PUBLISHING INSTITUTE

BALTŲ RELIGIJOS IR MITOLOGIJOS ŠALTINIAI

II

XVI amžius

Sudarė
Norbertas VĖLIUS

MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYBOS INSTITUTAS
VILNIUS 2001

UDK 293(=882)
Ba318

Tekstų įvadai ir komentarai / Introductions to the texts and commentaries / Einführungen zu den Texten und Kommentare:

Alfredas BUMBLAUSKAS, Rimantas JASAS, Mečislovas JUČAS, Napoleonas KITKAUSKAS, Albertas LISANKA, Ingė LUKŠAITĖ, Ona MAKSIMAITIENĖ, Algirdas MATULEVIČIUS, Vytautas MAŽIULIS, Vytautas RAUDELIŪNAS, Juozas TUMELIS, Eugenija ULČINAITĖ

Mitologinės anotacijos / Mythological annotations / Mythologische Kommentare:
Norbertas VĖLIUS

Šaltinių vertimas / Translations of the sources / Übersetzung der Quellen:

Alvilas AUGSTKALNIS, Vytautas BALAIŠIS, Peliksas BUGAILIŠKIS, Dalia DILYTĖ, Rimantas JASAS, Ignas JONYNAS, Benediktas KAZLAUSKAS, Emilius KRAŠTINAITIS, Vytautas MAŽIULIS, Jonas PILYPAITIS, Sigitas PLAUŠINAITIS, Marcelinas ROČKA, Danutė SKLĖRIŪTĖ, Eugenija ULČINAITĖ, Dominykas URBAS, Leonas VALKŪNAS, Henrikas VALMONTAS

Recenzija / Opinion / Rezension: Juozas TUMELIS

II tomo rėmėjai / Sponsors of vol. 2 / Unterstützer des 2. Bandes:

Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

Mokslo ir studijų departamentas prie Švietimo ir mokslo ministerijos

Lietuvos tūkstantmečio programa

ISBN 5-420-01486-6 (2 tomas)
ISBN 5-420-01487-4 (4 tomai)

TURINYS

TURINYS

TURINYS

1503 METŲ FRIEDRICHO SAKSO KRAŠTO POTVARKIS

Naują krašto potvarkį 1503 metais išleido Vokiečių ordino didysis magistras Saksonijos kunigaikštis Friedrichas Saksas (*Friedrich von Sachsen;* valdė 1498–1510), remdamasis XV amžiaus didžiųjų magistrų potvarkiais. Be prūsų, šiame potvarkyje minimi ir lietuviai. Lietuvių, arba lietuvininkų, etninė grupė Mažojoje Lietuvoje baigė formuotis XV amžiuje–XVI amžiaus pradžioje iš nadruvių, skalvių, vakarų žemaičių, jotvingių (šiaurės vakarų sūduvių), sulietuvėjusių prūsų (sembų, šiaurės bartų, šiaurės notangų ir šiaurės varmių), pietų kuršių, LDK lietuvių karo belaisvių ir pabėgėlių (daugiausia iš Žemaitijos). Prūsijos lietuvių gyvenama teritorija Priegliaus ir Nemuno žemupio baseine vadinama Mažąja Lietuva (*Klein Litauen*), Prūsų Lietuva (*Preussisch-Litauen*) arba tiesiog Lietuva (*Litauen*).

Mannhardtas, paskelbęs šio potvarkio ištrauką, padarė išvadą, kad nei dvasinės ar pasaulietinės valdžios bausmėmis, nei kunigų gerais norais neįmanoma buvo išnaikinti pagonybės ir XVI amžiuje. Pirmiausia reikėjo pagerinti vietos gyventojų socialinę bei ūkinę padėtį. Kaip matyti iš Vokiečių ordino didžiųjų magistrų Winricho von Kniprodės, vėliau – Pauliaus von Rusdorfo nurodymų, netgi Ordino riteriai per kiekvieną išpažintį kunigų buvo klausiami, ar moka „Tėve mūsų“ ir tikėjimo dalykų.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Friedricho Sakso krašto potvarkyje pakartoti teiginiai prieš burtininkavimą rodo šių tikėjimų gajumą tarp prūsų ir lietuvių. Atrodo, kad šiame potvarkyje kalbama ne apie šiaip burtininkavimu įtariamus gyventojus, kokių anais laikais netrūko visuose kraštuose, o apie nuolatinės gyvenamosios vietos neturinčius keliaujančius („valkataujančius“) senojo tikėjimo skelbėjus. Wilhelmas Mannhardtas mano, kad šiaurrytinėje Prūsijos dalyje (Semboje, Nadruvoje, Skalvoje) daugiau senųjų tikėjimų išliko dėl kaimynystės su Žemaitija, kur šie tikėjimai dar buvo gajūs, ir Sembos vyskupijos valdytojų nesirūpinimo savo valdinių tikėjimo stiprinimu (Mannhardt, 1936, 172–173). Mūsų nuomone, didesnio senųjų tikėjimų gajumo priežasties šioje srityje reikėtų ieškoti pačioje prūsų ir lietuvių religijoje ir mitologijoje. Čia, matyt, senosios tradicijos iš viso buvo stipresnės negu kitose Prūsijos srityse. O tai visai būtų suprantama, jeigu sutiktume su Petru Dusburgiečiu, kad čia senovėje buvo ne tik prūsų, bet ir visų baltų svarbiausias kulto centras.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Jacobson, 1837, 141, 297; Mannhardt, 1936, 172.
Literatūra: Mannhardt, 1936, 172–173.
Tekstas iš: Jacobson, 1837, 141, 297.

NEUE LANDESORDNUNG
1503

[…] Czum XXIII, das dy prewsen und littawe mher vnderweiset vnd geczogen werden zu dem geloben von irer herschafft vnd hern, den sie denen.

Czum XXIIII wolle wir, das czoberer vnd czoberinnin lesteren jn gotes vnd des gelobens werden vberall aufgehalden vnd gepuszt nach recht. […]

NAUJAS KRAŠTO POTVARKIS
1503

[…] XXIII, kad prusus ir lietuvius valdžia ir ponai, kuriems jie tarnauja, daugiau pamokytų ir pritrauktų prie tikėjimo.

XXIV, mes norime, kad burtininkai ir burtininkės, dievo ir tikėjimo niekintojai, visur būtų sulaikomi ir baudžiami kaip priklauso. […]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

ERAZMAS STELLA
?–1521

ERASMUS STELLA

Erazmas Stella (*Erasmus Stella, Libanothanus*), tikroji pavardė – Johann Stüller, gimė Leipcige. 1470 metais minimas tarp Leipcigo universiteto studentų, 1480 metais čia gavo bakalauro, 1483 – magistro laipsnį, 1488 metais tapo filosofijos fakulteto asesoriumi. Vėliau studijavo mediciną Bolonijos universitete, ten gavo medicinos daktaro laipsnį. Grįžęs į Vokietiją, dirbo mokytoju Saksonijos kunigaikščio dvare. 1501 metais tapo Cvikau (*Zwickau*) miesto burmistru. Juo dirbdamas, ėmė rašyti Saksonijos ir Cvikau miesto istoriją, ieškojo analogijų su graikų herojiniais padavimais. Kai kunigaikščio sūnus Friedrichas, kurį Erazmas Stella mokė, tapo Vokiečių ordino didžiuoju magistru, buvęs mokytojas tarp 1501 ir 1507 metų atvyko į Prūsiją ir gyveno magistro dvare. Čia Erazmas Stella surinko žinių apie prūsų kilmę, papročius ir gyvenimo būdą. Dalis tų žinių galbūt yra prasimanytos, kai kurių autorių citatos netikslios. Erazmas Stella teigia, kad prūsai yra kilę iš gotų, ir tuo siekia įrodyti, jog Prūsijoje nuo seno gyvenę germanų kilmės žmonės.

Veikalą, pavadintą *Apie Prūsijos senovę* (*De Borussiae antiquitatibus*), Erazmas Stella parašė 1498–1510 metais ir įteikė kunigaikščiui. Knyga išspausdinta Bazelyje 1518 metais, kelis kartus perspausdinta. Erazmo Stellos veikalu rėmėsi vėlesnieji kronikininkai – Simonas Grunau, Lukas Davidas, Motiejus Strijkovskis, Aleksandras Guagnini.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Rašydamas apie prūsų senovę, Erazmas Stella sakosi naudojęsis senosiomis kryžiuočių kronikomis, bet nevengęs ir sakytinių padavimų. Dalį pateiktų faktų apie senuosius prūsų tikėjimus jis galėjo žinoti iš kronikų, dalį – iš amžininkų pasakojimų, savų stebėjimų, padavimų. Iš Petro Dusburgiečio *Kronikos* jis galėjo žinoti, kad prūsai dievais laikė saulę ir mėnulį, kad turėjo šventųjų miškų, kuriuose draudė medžioti, kad garbino bjaurius gyvūnus, iš Enėjo Silvijaus Piccolominio raštų – kad artima prūsams lietuvių gentis garbino miškus, ypač ąžuolus, be to, žalčius. Tačiau vargu ar Erazmas Stella šiuos dalykus ėmė iš minėtųjų raštų, nes jis nemini kur kas labiau intriguojančių tuose raštuose esančių žinių apie visų baltų genčių šventovę, vyriausiąjį žynį,

apie kūjį, kuriuo buvusi išvaduota saulė ir kt. Be to, kalbėdamas apie gyvūnų garbinimą, jis mini ne rupūžes, kaip Petras Dusburgietis, o žalčius ir gyvates. Kalbėdamas apie miškus, užsimena apie ypatingą pagarbą briedžiui, šeivamedžiui, ko nemini nei Petras Dusburgietis, nei Piccolomini. Tikriausiai daugelį žinių apie senąją prūsų religiją Erazmas Stella paėmė iš dar gyvų liaudies tikėjimų. Jis pirmą kartą paminėjo briedžių, gyvenančių šventuose miškuose, garbinimą, ožio aukojimą, ypatingą dėmesį šeivamedžiui, džiaugsmingą laidotuvių šventimą, tikint pomirtinį gyvenimą. Autorius aiškino, kodėl vieni ar kiti objektai buvo garbinami ar aukojami, aprašė, kaip buvo aukojama. Pasak jo, manyta, kad gyvatės ir žalčiai yra dievų pasiuntiniai, kad šventuose miškeliuose gyvenantys žvėrys esą dievų tarnai; ožys esąs aukojamas dėl jo vislumo ir t. t.

Erazmas Stella pirmasis paskelbė pasakojimą apie prūsų kilmę, viešosios administracinės ir religinės tvarkos įvedimą Prūsuose, karaliaus ir žynių luomo atsiradimą.

Žinant, kad Erazmas Stella šaltinius atpasakojo netiksliai, kad daugelį faktų iškraipė, sufalsifikavo, kad mėgo kurti pusiau istorines, pusiau fantastines legendas, kyla klausimas dėl jo pateiktų mitologinių žinių autentiškumo. Tačiau palyginus šias žinias su kituose šaltiniuose išdėstytais faktais, nepastebėta, kad jo duomenys būtų išgalvoti, nesiderintų su visa senąja baltų ir kitų indoeuropiečių mitine pasaulėjauta. Gan įtikinamai atrodo samprotavimas, kad iš sūduvių atėję žyniai visų pirma įvedė žalčių ir gyvačių garbinimą, ožio aukojimą, nes šių gyvūnų kultas kaip tik buvęs paplitęs sūduvių ir žemaičių gentyse (viduriniame baltų areale). Pagrįstai pastebima, kad Perkūno garbinimas yra bendras visoms baltų gentims, išaiškinama, kodėl garbinami kai kurie gyvūnai, augalai (laikomi dievų buveinėmis, tarnais ir pan.). Vėlesni šaltiniai (*Sūduvių knygelė,* Mato Pretorijaus raštai ir kt.) yra patvirtinę daugelį Erazmo Stellos žinių. Net ir briedžio garbinimas, dėl kurio taip rimtai buvo suabejojęs Mannhardtas (Mannhardt, 1936, 189), yra būdingas baltų mitologijai (plg. tauro vaidmenį padavimuose apie Vilniaus įkūrimą, prietaringą pagarbą stumbrams, elnio įvaizdį lietuvių liaudies dainose), ir vargu ar pačiam Erazmui Stellai reikėjo jį išgalvoti.

Abejonių kelia tik kai kurios pasakojimo apie prūsų kilmę detalės. Pats pasakojimas panašus į daugelio indoeuropiečių ir primityvių tautų etiologinius mitus, jame yra daug senajai mitinei baltų pasaulėžiūrai būdingų elementų (Vėlius, 1983, 231–234). Istorikai taip pat linkę pripažinti šio pasakojimo ryšį su lietuvių ir prūsų padavimais (Pakarklis, 1948, 97; Jurginis, 1971, 103). Tikriausiai jis arba buvo nugirstas iš gyvų pasakojimų, arba rastas kokiose nors mums nežinomose kronikose. Mannhardtas mano, kad žynių luomą kildinti iš sūduvių Erazmą Stellą galėjo paskatinti tai, jog anuo metu Semboje gyveno

nemaža sūduvių, išlaikiusių daug savo senųjų tikėjimų ir papročių. Erazmas Stella teigė, kad tai prūsų papročiai, kuriuos įvedę sūduvių žyniai. Antra vertus, mitologijoje yra įprasta karalius ir žynius laikyti kitokios kilmės negu visi kiti genties nariai – jie dažnai esą buvę rasti žvėrių (vilkų) olose, paukščių (erelių) lizduose, atėję iš svetimo krašto ir pan.

Erazmo Stellos duomenys apie baltų mitologiją jau yra įėję į mokslinę apyvartą (Voigt, 1827; Narbutt, 1835; *Gottesidee,* 1870; Теобальд, 1890; Grienberger, 1896; Mierzyński, 1900b; Klimas, 1919; Bertuleit, 1924; Clemen, 1938; Ivinskis, 1938a, b; Biezais, 1954; Būga, 1958; Топоров, 1972; Puhvel, 1974; Vėlius, 1983 [Toporov, 2000] ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Erasmus Stella, 1518; *Novus orbis regionum,* 1532,1555; Pistorius, 1582; Mitzler de Kolof, 1761; *AB,* 1730; *SRP,* IV, 282–298; Mannhardt, 1936, 181–182.

Literatūra: Hirsch, 1870b; Mannhardt, 1936, 176–189; Jurginis, 1971, 68–76.

Tekstas iš: Novus orbis regionum, 1555, 514–525.

DE BORUSSIAE ANTIQUITATIBUS
1518

Liber primus

Borussia ultimae Germaniae ora a Vistula amne, quem ad occidentem terminum habet, incipiens sinusque Baltici maris, qui septentrionale latus eius ambiunt, percurrens, orientalem solem ab Alanis excipiens, montibus Amaxobiis australe latus eius obtegentibus, a quibus continuis sylvarum iugis disterminatur. Fuit haec terra diversis habitata cultoribus. Nam ut Jordanus Gotthus scribit, nuper Hulmigerii Germani eam tenuere, a quibus aliquamdiu Hulmigeria dicta, hodieque ea pars, quae Vistulae accolit, Culmigeria pro Hulmigeria vocitatur. Sed hi per Gothos, quam primum ex Scandania in continentem discendissent, inde pulsi eam, ut is ait, occupavere; Ptolemaeus autem vetustiores incolas recensens Gotthones, Venedos, Stagnanos et Sargatios Sudinosque his locis insedisse scribit, quibus Gelidanos, simulque Gillones, Vacinos et Charinos, quos ipse Charionas nominat, addit,

finesque ad Amaxobios usque protendisse iudicat; ad Vistulam vero pauciores sedisse commonstrat, nam Finnos cum Venedis et Sulones duntaxat hanc oram habitasse ait. […] Ultimo autem regionem Borussi intravere, populi qui Ptolemaeo teste ad Ripheos montes, ubi in septentrionem fusius excurrunt, nec longe qua Tanais ex eis erumpit sedes habuere, qui infelicitate sua conciti (perpetuis namque nivibus algoribusque illic terra riget ad omneque naturae ministerium damnata est) ad novas sedes capessendas patriam egressi in haec loca delapsi sunt […], utque ac posteris perpetuo essent duraturae, terram vocabulo gentilitio Borussiam appellavere, quaeusque hodie unius litterae suppressione Brussia vulgo dicitur. Haec est vera huius gentis origo, et caeterum quicquid dicitur, perinde ac anilem fabulam habendum esse censeo. Fecit istius rei fidem permaximam, quod usque hodie populi ad Riphaeos montes habitantes eodem parique sermone, quo hii utuntur. […]

Borussi vero sedibus formatis terram cultoribus vacuam (Gothi enim populariter eam excessere) nullo repugnante facile occupaverunt, citra eam portionem, quae ad Vistulam est. Haec adhuc a paucissimis Germanis tenebatur. Propagantes igitur sese a Chrono flumine usque in contingentiam Hulmigerorum: quae nuncupatio post pulsos per Gothos veteres colonos, a medio orae huic regioni accomodari coeperat, nomine suo brevi caeterorum hic habitantium nomina obfuscavere: quod forte evenit, quia Borussi conterminis gentibus, puta Germanis, notiores extitere, vel quod multitudine suorum, amplaque ac spaciosa orae occupatione, ipsos etiam indigenas superarunt. Terrarum namque limites pro nutu potentiorum saepenumero nomina sortiuntur: duratque hodie ea nuncupatio, quod qui ex Germanis vel Vistulam, vel illic maris tractum accolunt, Borussii vocentur, qui tamen cum illis ipsis praeter caelum commune habeant nihil iustiusque Borussienses nuncupandi forent. Terram hanc Borussii undiquaque foecundam longe lateque incolentes, ipsamque tamen minime excoluere, vel ob ignorationem rei rusticae vel ne bonitate soli deprehensa et ipsi finitimorum metui obnoxii fierent indeque eliminarentur, vel quod victum e terraenascentibus nondum novere: carnibus namque ferinis, et quidem crudis pro cibo, lacte pro potu vescebantur: quandoque etiam sanguine equino mixto et eo usque ad ebrietatem. Domos non fingebant, sed specubus et arborum subere (unde etiam Subaria dicta comperitur) ab imbribus et algoribus sese ac infantes protexere. Nulla eis sacra aliquandiu fuere: tandem in eam deducti insaniam, ut serpentes ferasque et arbores religiose colerent, ceu de his in subsequentibus dicemus. […]

Liber secundus

Tempore quo Valentinianus Romanis imperauit, Alani populi septentrionales Borussijs contermini, contra Romanum imperium arma sumentes, post diutinas in imperij fines excursiones a Sicambris compressi sunt, quo bello Sicambri sibi et posteris libertatem pepererunt. Alani qui caedi supererant, pars per imperij terminos delapsa Hispanias usque peruenit, ubi se Gothis illic belligerantibus iunxerant, qui tandem sedibus ibidem sumptis, se confusaneo duarum gentium uocabulo Gothialanias appellauere, quasi Gothorum et Alanorum sedes. Pars uero imbecillior, quae domi remanserat, ac caede patrata patriam repedauerat, exuta praecipue iuuentutis manu, sibi non satis in sedibus proprijs fidens, cum uxoribus et filijs, omnique seruitiorum multitudine, ad Borussios conterminos secessit: supellectilem tum omnem secum in carris ac plaustris trahens, tum etiam pecora, quorum prouentu haec gens plurimum uictitat, uniuersa ac sese Borussiorum fidei et tutelae commiserant. Nec ipsi a Borussijs repulsi, quod eorum multitudine adaucti, facilius quibusuis populis resistere posse crederent, etiam tum magis Germanos formidabant, qui penitiorem Vistulae ripam accolebant, ipsosque saepiuscule a suis quae possederant locis, disturbarunt. Concesserunt itaque Alanis cohabitandi ius, qui rursus Borussijs mulierum suarum coitus permiscuere: connubia enim nulla habuere, sed ut quisque in mulierem incidit, ea ad Venerem uti licebat: quare breui in eam multitudinem coaluere, ut quoscunque contingentes populos superarent. Ex ea tandem multitudine coeperunt inter sese angustia finium premi: utcunque enim placuerat, ac commodum quisque ratus, tantum terrae sibi equisque desumpserat: unde rixis uarijs inter se dissidere coeperant, quae plerunque caedibus transigebantur: id populum hunc agrestem intra se discordem, in eo concordem fecit, ut de rege sibi constituendo conuentus agere coeperint: ubi pro ruditate populi uaria undiquaque ea de re dicta agitataque sunt. Viduutus Alanus, qui caeteris et dignitate et uigore animi praestabat (magna enim seruitiorum classe abundabat, unde etiam sibi in alienis terris autoritatem non modicam acquisiuit) inquit: Ni o Borussij apibus uestris hebetiores essetis, de hoc quod inter uos agitatis, dissidium nullum esset: has enim regem habere uidetis, cuius imperatis obtemperant, qui opera eorum dirigit, singulas ad labores idoneos deputando, qui et inobedientes castigat, inertesque foris aluearia propelli iubet, cuius hortatu omnes in labore perdurant, operaque sua perficiunt: uos qui haec in dies uidetis, illas sequamini duces, et regem uobis constituite, eiusque uoluntati obsequimini. Ille rixas inter uos dirimat, caedes ulciscatur, furta puniat, innocentiam tueatur: is solus in omnes sine ulla exceptione ius dicendi potestatemque habeat. Eius dictis cuncti ingenti sublato clamore assensere.

An ergo nobis eris Biotterus? quod ipsorum lingua apum regem significat. Is nec uocem aspernatus, omnium ore rex salutatus est. Miranda mortalibus gloriae cupiditas, qua humilis quisque se dignum fastigio regio existimat. Is usque in eum diem pari foeditate qua caeteri humi uitam trahens, unica populi exclamatione tam rudis et inculti, regem agere coepit. Nec ei regius animus defuit. Nam quamprimum a plebe maiestate regia secretus fuerat, non alio animum applicuit, quam ut apum ducem imitaretur. Quare in primis palantem populum certis finibus instar examinum inclusit, quae peculiaribus aluearijs labores suos perficiunt. Operaque agrestia exercenda monuit, et prout loci situs admittebat peragenda, puta ut hi terram colerent, sementaque spargerent, ac arbores consererent, illi uero apum compendio insisterent: alios pecori, alios piscationi deputans: legesque condidit, quibus futuris finium angustijs prouidere se credidit. In primis, ne quispiam paterfamilias plures partus aleret, nec etiam seruitia quam pro laboribus suis explendis sibi sufficerent, caeteros aut uenundaret, aut necaret: ne quis paterfamilias partus inutiles mancosque, ceu ad labores inefficaces educaret, utque filio parentem senecta oppressum, uel inbecilitate uirium labores non ferentem, impune strangulare fas esset: utque pueri non adeo incerto patre nascerentur, coitum promiscuum prohibuit, et sub connubij specie instituit, ut quotquot et quamcunque paterfamilias puellam suscipiendam prolis gratia iniret, siue ex seruitijs peculiaribus uel alienis foret, siue ex liberis, eam secum suo detineret tugurio, aleretque. Alieni tamen iuris puellam nonnisi pretio, quasi aere emptam, a quocunque deduci pro prole procreanda inhibuit. Adulteria tamen non usque adeo prohibuit, sed abigendos moechos potestate castigauit. Quo aiunt populum hunc ferocem ad uitam produceret mansuetiorem, comessationes frequentes et publicas instituit, quibus feros hominum animos demulctos iri credidit: nec in eo hallucinatus est. Nam breui ad eam deuenere mollitiem, ut eos quocunque uellet perduceret: hinc hospitalitatem maxime colendam esse statuit, quia ipsa amicitiae firmissime glutinarentur. Potum ex aqua et melle concinnare docuit, qui latine mulsum dici potest, quo in comessationibus et publicis et priuatis uti concessit: cuius dulcore mirum in modum barbari delectati facile ad eneruationem peruenere. Ad religionem autem se uertens, sacerdotes a Sudinis socijs populis accersiuit, qui insana superstitione contaminati, eos immunda quaeque animalia, ut serpentes colubros perinde ac deorum famulos nuntiosque religiose colere docuerunt, quos intra domos nutriebant, eisque ut dijs penatibus litabant. Deos in syluis ac lucis habitare dixerunt, illis uictimis ibidem, ut placarentur, immolendum esse: ab his solem pluuiasque expetendas fore. Sacra eorum aditu aduenarum pollui, nec aliter quam humana uictima expiari constanter crediderunt. Feras omnes, alcem praecipue, has syluas incolentes, ut deorum seruos uenerandas esse

monuerunt, ideoque ab eis abstinendum. Solem et Lunam deos omnium primos crediderunt, Tonitrua fulgetrasque ex consensu gentium adorabant, tempestates aduertendas dtandasque precationibus dixerunt. Hirco in sacrififijs usi sunt, ob foecundam animalis istius naturam: nam ad coniunctionem sexuum maxime defertur, sine qua generatio est nulla in animantibus. Praecellentes arbores, ut robora, quercus, deos inhabitare dixerunt ex quibus sciscitantibus responsa reddi audiebantur: ob id nec huiiuscemodi arbores caedebant: sed religiose ut numinum domos colebant. In eo numero et sambucum, et plerasque alias habuere. Statuit et dies natalitios et funera pari modo celebranda, mutuis, scilicet, comessationibus et compotationibus, tum lusu et cantu, absque moerore cum summa hilaritate et gaudio, utque alterius uitae spem prae se ferrent. Illo saltem ostenderunt, quod exutos spiritu, armatos uestitosque ac magna supellectilis parte circumposita humarunt. Quo more usque nunc sepeliuntur, addito etiam potu melleo, aut ex frumentis facto in testaceis uasis. In funebri epulo partem obsonij potusque uita defuncti manibus libarunt, hodieque libant, pudendo illic Christianorum praesulum dedecore. His et caeteris populo illo instituto, religioneque firmata, Viduutus hanc oram prudenter et quietissime rexit, nullis excursionibus in uicinos populos permissis, nec aliqua rursus ab eis perpessus incommoda. Eo uita defuncto filios quatuor sibi superstites reliquit, qui inter se de imperio dissidentes, gentem iam paci diutinae assuetam, ad praelia mutua suscitabant. Concurrebant ergo inter se multis praelijs: sed senior natu, quia ex matre Ala progenitus, solus Alanorum suffultus auxilijs, Borussijsque exosus, fratribus qui multitudine abundabant, cedere cogitur. Post multas igitur caedes ex utraque parte commissas eum statuere dissensionis finem, ut senior natu Viduuti filius, ex matre Alana prognatus, cum suis Alanis retrogrederetur, auitaque loca repeteret, his ut posset dominaretur. Terram uero Borussiae fratribus tribus ex matre Borussica, ac in solo Borussico natis relinqueret. Accepit conditionem hanc Litalalanus [sic!], ita enim senior natu iuuenis nuncupabatur, Borussiam egressus magno suorum numero. Et quum supra modum aucti essent, pristinas sedes quas uacuas inuenerunt, facile impleruNT. Ab hoc quoque eorum duce in posterum, qui prius Alani dicebantur, Litalalani dicti sunt, nunc hodie uulgo Litfani nuncupantur. Qui in Borussia remansere, terram secundum capita diuiserunt. Pomesamus, qui ex his aetate praecellebat, sorte eam occupauit orae portionem, quae Hulmigeriae propinquior est, tum Germanis habitata, a quibus Borussij magis formidabant. Sed quoniam Pomesamus strenuus manu uideretur ac animo feroci, multitudinisque admodum studiosus, hanc magis tutari eum posse confidebant, et ex ipso haec portio posthac Pomesamia dicta. Alter Viduuti filius Galingus nominatus: huic terra, quae nunc Galingilia nuncupatur obuenit a quo et

terra nomen sortita est. Tertius uero Natangius, Natangiam terram a se nominauit et obtinuit. Hae sunt tres primaeuae terrae Borussiae portiones. Nati uero eorum et nati natorum, iterum paternas diuidentes possessiones aliam atque aliam uarietatem nominum induxere, ut hi Barti, alij Naoderitae dicerentur: et qui hodie uetustatis uestigium retinentes Varnienses a Varintis dicuntur. Eo pacto Viduuti filij inter se imperio diuiso, pro sua quisque libidine deposito regio nomine, quam tenuit portionem administrauit, subinde inter se dissidentes: in hoc tamen concordes fuere, ut aduersus quosque suos uicinos, praecipue Polonos et Germanos excursiones facerent, ac eos latrocinijs infestarent. Saepe praedam ingentem hominum pecudumque ab eis agentes: et dum ipsi rursus insequerentur, sese et praedam in intimis syluarum latibulis occuluerunt, quod insequentes, ne insidijs circumuenirentur retinuit. Ex huiuscemodi depraedatione, quia dudbus non tenuis quaestus, plebi etiam uictus obtigit, agriculturam et alia agrestia opera, quae sub Viduuto exercenda sumpserant, breui intermissere, aut eatenus exercebant, quatenus necessum uisum est. […]

APIE PRŪSIJOS SENOVĘ
1518

Pirmoji knyga

Prūsija prasideda tolimiausiame Germanijos pakraštyje, nuo Vyslos upės, žyminčios vakarinę jos ribą, ir siekia Baltijos jūrą, kuri skalauja šiaurinį jos šoną, rytuose ribojasi su alanais[1], o pietuose prieina prie Amaksobijų kalnų[2], nuo kurių ją skiria ištisinė miškų juosta. Šioje žemėje gyveno įvairūs gyventojai. Mat, kaip rašo gotas Jordanas, kitados čia gyveno hulmigerai germanai, kurių [ta žemė] buvo pavadinta Hulmigerija; šiandien ta dalis, kuri prieina prie Vyslos, vadinama Kulmigerija. Bet šie iš ten buvo išstumti gotų, kurie iš Skandinavijos buvo persikėlę į žemyną ir užėmę tą dalį, kaip jis [=Jordanas] sako. O Ptolemajas, vardydamas senuosius gyventojus, rašo, kad šiose vietose apsigyveno gotonai, venedai, stagnanai, sargatai, sudinai, prie jų dar prideda gelidanus, gilonus, vacinus ir charinus, kuriuos vadina charijonais[3], ir mano, kad jų gyvenamos žemės plyti iki Amaksobijų kalnų; tuo tarpu prie Vyslos jis mano gyvenus daug mažiau tautų, būtent mini tik finus su venedais ir

sulonus. […] Galų gale šį kraštą užėmė prūsai, tauta, anot Ptolemajo, gyvenusi prie Rifėjų kalnų, toje vietoje, kur jie plačiau nusidriekia į šiaurę ir netoli tos vietos, iš kur išteka Tanajas. Dėl savo nelaimių (mat žemė ten sukaustyta amžino sniego bei šalčio ir žmonės pasmerkti visiškai priklausomybei nuo gamtos) jie paliko tėvynę, norėdami įsikurti naujose gyvenvietėse, ir atvyko į šias vietas, o kad jos amžinai liktų palikuonims, pavadino šią žemę gimtosios kalbos žodžiu Borusija, – šiandien iškritus vienai raidei ji paprastai vadinama Prūsija. Tokia yra tikra šios tautos kilmė, o visa kita, kas apie tai kalbama, manau, reikia laikyti bobučių pasakomis. Dalyko tikrumą patvirtina tai, kad tautos, gyvenančios prie Rifėjų kalnų, ligi šiol kalba beveik ta pačia kalba kaip ir šie [prūsai]. […]

O prūsai, įkūrę sodybas, niekam nesipriešinant, lengvai užėmė šias negyvenamas žemes šiapus Vyslos (mat gotai iš čia buvo pasitraukę). Jose ligi šiol gyvena šiek tiek germanų. Taigi plisdami tolyn nuo Chrono upės, jie ilgainiui pasiekė kulmigerų kaimynystę: šią vietovę, gotams išstūmus senuosius gyventojus, nuo krašto vidurio imta priskirti tam regionui. Per trumpą laiką jų vardas nustelbė kitų čia gyvenančių vardus: taip atsitiko galbūt dėl to, kad prūsai pasirodė esą artimesni kaimyninėms gentims, pavyzdžiui, germanams, ar įveikė vietinius gyventojus savo gausumu ir užėmė didelę ir plačią teritoriją. Mat žemėms pagal galingesniųjų norą dažnai dalija vardus. Šis pavadinimas yra išlikęs ir šiandien, ir tie germanai, kurie gyvena prie Vyslos arba pamaryje, vadinami prūsais, tačiau su anais, išskyrus dangų, neturi nieko bendra ir teisingiau turėtų vadintis prūsiečiais. Gyvenantys šioje derlingoje žemėje prūsai visai jos nedirbo – ar dėl to, kad neišmanė žemdirbystės, ar dėl to, kad bijojo, jog pasklidus garsui apie žemės derlingumą, sulauks kaimynų puolimų ir bus iš savo vietų išstumti, ar dėl to, kad nevartojo žemės išaugintų produktų: valgė žvėrių mėsą, dažniausiai žalią, gėrė pieną, kartais su kumelių krauju sumaišytą, ir nuo to gėrimo net pasigerdavo. Namų nestatė: nuo lietaus ir šalčio kartu su vaikais slėpėsi urvuose ir medžių drevėse (*subere*), dėl ko šis kraštas kartais vadinamas Subarija. Kitados jie nežinojo jokių šventų dalykų: buvo apimti tokios klaidatikystės, kad pamaldžiai garbino gyvates, žvėris ir medžius, tačiau apie tai papasakosiu toliau. […]

Antroji knyga

Tuo laiku, kai romėnus valdė Valentinianas[4], šiauriniai prūsų kaimynai alanai, pakėlę ginklus prieš Romos imperiją, po daugelio įsiveržimų į imperijos valdas buvo atremti sikambrų[5]. Šiose kovose sikambrai iškovojo laisvę sau ir savo palikuonims. Dalis alanų, kurie per šias žudynes išliko gyvi, perėję imperijos teritoriją, atkeliavo prie pat Ispanijos ir susijungė su ten kariaujančiais gotais. Ten pat įsikūrę, savo gyvenamąją vietą pavadino Gotalanija, sujungę abiejų genčių, būtent gotų ir alanų, pavadinimus. O silpnesnioji dalis, kuri buvo pasilikusi namie, kautynėms pasibaigus, sugrįžo į tėvynę ir, kadangi buvo netekusi paties geriausio jaunimo, nebesiryžo gyventi savoje žemėje: su žmonomis, vaikais bei visais vergais persikėlė į prūsų kaimynystę. Kartu su savimi vežimuose ir vežėčiose vežėsi visą savo mantą, be to, vedėsi ir galvijus, kurių produktais ši gentis daugiausia minta, o visa kita, taip pat ir save pavedė prūsų apsaugai bei globai. Alanai nebuvo jų atstumti. Mat [prūsai] tikėjosi, kad [atėjusiųjų] daugybė padidins jų jėgas ir jie galės lengviau atsispirti prieš bet kokias tautas, o ypač prieš germanus, kurie gyveno kitame Vyslos krante ir kurių jie bijojo, nes ne kartą iš savo gyvenviečių buvo jų išstumti. Taigi leido alanams kartu gyventi, o šie savo ruožtu leido prūsams santykiauti su savo moterimis. Santuokos neįteisindavo: jei kas rasdavo [patinkamą] moterį, tai laisvai galėdavo su ja mylėtis. Taigi per trumpą laiką jų atsirado tiek daug, kad [skaičiumi] pranoko visas gretimas tautas. Dėl to daugumo jie ėmė justi gyvenamojo ploto stoką. Mat žemės sau ir žirgams jie buvo pasiėmę tiek, kiek kam patiko arba kiek manė esant reikalinga. Dėl to ėmė kilti tarp jų įvairių kivirčų, kurie dažniausiai baigdavosi žudynėmis. Tai padarė šią laukinę, tarpusavy nesutariančią tautą vienu atžvilgiu vieningą: norėdama išsirinkti sau karalių, ji ėmė šaukti susirinkimus, tačiau dėl žmonių neišmanymo šiuo reikalu kilo įvairių nuomonių bei nesutarimų. Alanas Vaidevutis[6] (*Viduutus*)*, kuris išsiskyrė iš kitų savo šaunumu bei proto lankstumu (mat turėjo apsčiai vergų, be to, svetimose žemėse buvo įsigijęs nemenką autoritetą), tarė: „Jeigu jūs, prūsai, nebūtumėte kvailesni už savo bites, tai dėl tokių mažmožių, kurie verčia jus tarpusavy ginčytis, nekiltų jokio nesutarimo. Juk matote, kad jos turi karalių, kurio įsakymams

* Šaltiniuose įvairuojantys baltų dievų ir dievybių vardai, mitologinių objektų pavadinimai vertime į lietuvių kalbą rašomi laikantis leidinio *Lietuvių mitologija,* parengė Norbertas Vėlius, t. 1, Vilnius: Mintis, 1995, mitologinių vardų ir objektų rodyklėje teikiamų formų. Šalia skliausteliuose kiekvienu atveju įrašomas šaltinyje esantis to vardo ar pavadinimo variantas. *Red.*

paklūsta; o jis skirsto joms darbus, kiekvienai surasdamas tinkamą. Be to, baudžia nepaklusnias bei tingines, liepia joms skristi iš avilio. Jo raginamos, visos kimba į darbą ir jį padaro. Taigi ir jūs, kurie kasdien visa tai matote, pasekite jomis, išsirinkite sau karalių ir jo valiai pakluskite. Jis tesprendžia jūsų ginčus, keršija už nužudymus, tebaudžia už vagystes ir tesaugo nekaltumą. Jis vienintelis teturi galią ir teisę visiems be išimties įsakyti". Vaidevučio žodžiams visi triukšmingai pritarė [ir paklausė Vaidevutį]: „Taigi gal būsi mūsų Bioteras[7]?" Jų kalba tai reiškia bičių karalių. Ir jis, prašymo neatmetęs, vienu balsu buvo pasveikintas kaip karalius. Stebėtinas yra mirtingųjų garbės troškimas, dėl kurio kiekvienas prasčiokas mano esąs vertas karališko titulo. Ir šis, iki pat tos dienos nuodėmingai kaip ir kiti žemėje gyvenęs, vieningu tamsios ir laukinės tautos balsavimu ėmė karaliauti. Tačiau karališko didžiadvasiškumo jam nestigo. Mat kai tik karaliaus vardas atskyrė jį nuo prastuomenės, ėmė mėgdžioti bičių karalių. Taigi pirmiausia klaidžiojančiai tautai nustatė nuolatines ribas, t. y. uždarė ją kaip bičių spiečių, kuris savo avilyje dirba savo darbus. Taip pat paskatino imtis žemdirbystės ir dirbti tai, ką leidžia gyvenamoji vieta, pavyzdžiui, vieniems dirbti žemę, sėti javus, sodinti medžius, o kitiems prižiūrėti bites. Taip pat dar kitus paskatino auginti gyvulius, vėl kitus – žvejoti. Išleido įstatymus, kuriais tikėjosi išvengti ateityje per didelio gyventojų gausumo. Pagal juos, pirmiausia joks šeimos tėvas neturėjo auginti krūvos vaikų, o vergų galėjo turėti tik tiek, kiek reikia darbams, likusius turėjo parduoti arba nužudyti. Taip pat joks Šeimos tėvas neturėjo auginti silpnų, luošų bei darbui netinkamų vaikų. O vaikai prislėgtą senatvės arba netekusį jėgų ir nebepajėgiantį dirbti tėvą nebaudžiami galėjo pasmaugti. Kad vaikai negimtų nuo nežinomų tėvų, uždraudė nesantuokinį gyvenimą. Ir tarsi santuoką nustatė, [t. y. nurodė,] kad kiek tik kartų šeimos tėvas susiras kokią nors mergaitę, norėdamas turėti su ja vaikų, nesvarbu, ar ji būtų iš savų vergių, ar iš svetimų, ar iš laisvųjų, – privalo laikyti ją savo troboje ir maitinti. Tačiau mergaitę, kuri priklausė kitam, galėjo parsivesti [pas save] vaikams gimdyti tik išpirktą už pinigus. Svetimoteriavimus ne tik uždraudė, bet ir, remdamasis savo galia, nubaudė sugautus sugulovus. O norėdamas pripratinti šią žiaurią tautą prie malonesnio gyvenimo, įvedė dažnus viešus puotavimus, kuriais tikėjosi suminkštinti kietas žmonių širdis. Ir nesuklydo. Per trumpą laiką pasiekė tokio paklusnumo, kad galėjo su jais daryti, ką tik norėjo. Liepė jiems būti nepaprastai vaišingiems, nes tai labiausiai stiprina draugystę. Išmokė gaminti iš vandens ir medaus gėrimą, kurį lotyniškai galima būtų vadinti „mulsum" [midumi]. Tą gėrimą jis leido gerti viešose ir privačiose puotose. Gardžiuodamiesi nepaprastu jo saldumu, barbarai lengvai netekdavo jėgų.

Pats būdamas religingas, iš sąjungininkų sudinų [sūduvių][8] tautos pasikvietė žynių, kurie, būdami pernelyg prietaringi, mokė pamaldžiai garbinti tokius bjaurius gyvūnus kaip žalčius ir gyvates tarsi dievų tarnus ir pasiuntinius. Juos namuose maitindavo ir jiems tarsi dieviškiesiems namų globėjams aukodavo. Sakė, jog dievai gyveną giriose ir miškeliuose, o norint palenkti jų valią, reikią ten pat paaukoti jiems gyvulių ir jie atsiųsią saulę ar lietų. [Prūsai] tvirtai patikėjo, kad šiems svetimšaliams atėjus jų šventi dalykai buvo sutepti ir kad tai atitaisyti galima ne kaip kitaip, tik žmonių aukomis. Žyniai įtikinėjo, kad visus žvėris, o ypač briedžius, gyvenančius tuose miškuose, reikią garbinti kaip dievų tarnus ir jų nemedžioti. Tikėjo, kad saulė ir mėnulis yra pirmieji tarp visų dievų. Sutariant visoms gentims, garbino perkūniją ir žaibus. Sakė, kad nelaimes galima prisišaukti arba nutolinti maldavimais. Aukojimams skirdavo ožius dėl vislios šių gyvulių prigimties. Mat laikė juos labiausiai tinkamus lyčių susijungimui, be kurio gyvų būtybių tarpe negali būti pratęsiama giminė. Sakė, kad stipriausiuose medžiuose, kaip antai įvairių rūšių ąžuoluose, gyveną dievai. Iš jų, klausinėjant ko nors, pasigirstąs atsakymas. Todėl tų medžių ne tik nekirsdavo, bet ir garbindavo kaip dievybių namus. Prie tokių priskirdavo dar ir šeivamedį bei daug kitų medžių. Nutarė, kad gimimo dieną ir laidotuves dera vienodai švęsti, t. y. kartu susirinkus puotauti, su įvairiomis pramogomis bei dainomis, be liūdesio, bet su didžiausiu džiaugsmu bei linksmybėmis, mat prieš akis turėjo kito gyvenimo viltį – taip bent leido suprasti, nes mirusiuosius laidojo aprengtus, ginkluotus, su daugybe namų apyvokos daiktų. Šitaip tebelaidoja ir iki šių dienų, pridėdami dar midaus arba maisto moliniuose induose. Laidotuvių puotoje dalį gėrimo ir maisto aukodavo mirusiojo vėlei, ir šiandien tebeaukoja, tuo užtraukdami gėdingą nešlovę krikščionių kunigams.

Šiais ir kitais būdais sutvarkęs tautą bei sustiprinęs religiją, Vaidevutis valdė šią šalį išmintingai ir labai taikiai, neužpuldinėdamas gretimų tautų ir iš jų pusės nesulaukdamas jokių skriaudų. Mirdamas paliko keturis sūnus, kurie, nesutardami tarp savęs dėl valdžios, jau įpratusią prie ilgalaikės taikos tautą įvėlė į nuolatinius karus. Ilgai jie kovojo tarpusavyje, bet vyriausias sūnus, gimęs iš motinos Alos (*Ala*), vien tik alanų remiamas, o prūsų neapkenčiamas, buvo priverstas nusileisti broliams, nes jų buvo daugiau. Taigi daug kraujo pralieję, ir vieni, ir kiti nutarė užbaigti nesutarimus šitaip: vyriausias Vaidevučio sūnus, gimęs iš motinos alanės, su savaisiais alanais turįs palikti šį kraštą, grįžti į senąsias vietas, kad ten viešpatautų, kol galės. O Prūsijos žemė turinti likti trims broliams, gimusiems Prūsijos krašte iš motinos prūsės.

Pagal šį susitarimą Litalanas (*Litalanus*) – tuo vardu buvo vyriausias jaunuolis – su dideliu skaičiumi saviškių paliko Prūsiją. Ir kadangi jų buvo nesu-

skaičiuojama daugybė, veikiai užpildė senąsias vietas, kurias teberado neapgyventas. Tie, kurie anksčiau vadinosi alanais, pagal šio savo valdovo vardą vėliau buvo praminti litalanais, o šiandien paprastai yra vadinami lietuviais.

[Broliai,] likę Prūsijoje, pasidalijo šalį ir [pavadino ją] savo vardais. Vyriausias iš jų Pomezamas (*Pomesamus*) burtui lėmus užėmė pajūrio dalį, buvusią arčiau Kulmo žemės, tuo metu gyvenamos germanų, kurių prūsai labiausiai bijojo. O kadangi Pomezamas turėjo miklią ranką bei narsią širdį, be to, sugebėjo sutelkti apie save daug žmonių, tai tikėjosi, kad tie žmonės jį apsaugos. Vėliau ta sritis buvo pavadinta jo vardu – Pomezanija [Pamedė][9].

Antras Vaidevučio sūnus buvo vardu Galingas (*Galingus*). Jam teko šalis, kuri dabar vadinama Galinda, mat buvo pavadinta jo vardu. Trečiasis – Natangijus (*Natangius*) – užėmė šalį, kurią pavadino savo vardu – Notanga. Tokios buvo trys pirmosios Prūsijos sritys. O jų vaikai ir vaikų vaikai, vėl dalydamiesi tarp savęs tėvų valdas, nustatė daugybę kitų įvairių vardų, antai vieni vadinosi bartais, kiti – nadruviais, o tie, kurie šiandien išlaikę senąjį pavadinimą vadinasi varmiais, yra kilę iš Varintų (*a Varintis*).

Šitokia sutartimi pasidaliję tarp savęs valstybę ir kiekvienas savo įgeidžiu davęs valdomajai šaliai vardą, Vaidevučio sūnūs valdė, vaidydamiesi tarp savęs. Vieningi pasidarydavo tik norėdami užpulti kaimynes tautas, ypač lenkus bei germanus, ir niokoti jas plėšikavimais. Dažnai iš jų parsigabendavo didžiulį grobį žmonių ir gyvulių. O kai patys grįžtant būdavo persekiojami, pasislėpdavo su grobiu giliausioje miškų tankmėje, kuri sulaikydavo persekiotojus, bijančius pakliūti į spąstus. Dėl šitokių plėšikavimų, duodančių vadams nemenką pelną, o liaudžiai – pragyvenimo šaltinį, žemdirbystę ir kitus lauko darbus, kuriuos Vaidevučiui valdant buvo įpratę dirbti, greitai apleido arba dirbo tiek, kiek jiems atrodė esant būtina. […]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

1 *Alanai* – sena sarmatų kilmės klajoklė gentis, gyvenusi stepėse prie Dono, į šiaurę nuo Kaukazo. Jie dažnai puldinėjo rytines Romos imperijos dalis, taip pat Germaniją, Galiją, Ispaniją. 418 metais buvo sumušti vizigotų.

2 *… prieina prie Amaksobijų kalnų* – tuos kalnus mini Ptolemajas. Tai galėtų būti Karpatų kalnų atitikmuo.

3 Daugelis Erazmo Stellos išvardytų tautų ir vietovardžių yra minimi Herodoto, Plinijaus, Ptolemajo, Jordano, nors kartais šiek tiek skiriasi jų rašyba. Juos visus šiandien identi-

fikuoti ir lokalizuoti beveik neįmanoma: realus faktai čia susipynę su pasakomis, prasimanymais (Lelewel, 1972, 177–178). Vis dėlto jie atspindi Antikos ir vėlesniųjų laikų autorių pasaulio pažinimo kelią, to meto žmonių žinojimo lygį ir žinių pobūdį.

4 *Valentinianas* – matyt, turima galvoje Valentinianas III (*Flavius Placidus Valentinianus*, 419–455), kurio nesėkmingo valdymo laikais prasidėjo Romos imperijos žlugimas.

5 *Sikambrai* – sena germanų kilmės tautelė, gyvenusi Germanijos šiaurės vakaruose.

6 *Vaidevutis* (*Vydevutis*) – legendinis asmuo. Kazimieras Būga mano, kad tai ne tikrinis, o bendrinis vardas, sietinas su prūsų kalbos žodžiu *videvis* „žinąs“. Kazimiero Jauniaus nuomone, šis vardas reiškia tą patį, ką lotynų kalboje *pius*, t. y. „doras“, „pamaldus“ (Būga, 1958, I, 187).

7 *Bioteras* – šio vardo etimologija ir prasmė neaiški.

8 *Sudinai* – tautelė, minima geografo Ptolemajo (II a.). Manoma, kad tai baltų gentis sūduviai (Kabelka, 1982, 32).

9 Vietovardis Pomezanija (lot. *Pomesamia, Pomesania*), lietuviškai Pamedė, galėjo būti kilęs iš prūsų *pa-median* „pagirys“ (daugiau apie Prūsijos žemių etimologiją žr. Kabelka, 1982, 27–30, 42–43; Petras Dusburgietis, 1985, 344–355).

EUGENIJA ULČINAITĖ

ALBERTAS KRANTZAS

XV a. I pusė–1517

ALBERTUS KRANTZ

Albertas Krantzas (*Albertus Crancius, Crantzius, Krantzius, Krantz*) – vokiečių teologas ir istorikas, humanistinės krypties rašytojas. 1463 metais pradėjo studijuoti teisę ir teologiją Rostoke, vėliau tęsė studijas Kelne. 1482 metais tapo Rostoko universiteto rektoriumi, o 1486 – to universiteto filosofijos fakulteto dekanu. 1490 metais gavo teologijos daktaro laipsnį. Nuo 1508 metų buvo Hamburgo sinodo dekanas. Parašė teologinių ir istorinių veikalų. Iš jo istorinių darbų svarbiausi šie: *Vandalija, t. y. apie vandalų tėvynę ir migraciją į Italiją, Galiją, Ispaniją, Afriką, Dalmaciją* (*Wandalia, in qua de Wandalorum populis et eorum patrio solo, ac in Italiam, Gailiam, Hispanias, Aphricam et Dalmatiam, migratione…,* Coloniae Agrippinae, 1519); *Saksonija* (*Saxonia…,* Coloniae, 1520); *Šiaurės kraštų – Danijos, Švedijos, Norvegijos – kronika* (*Regnorum Aquilonarium, Daniae, Sueciae, Norvegiae…,* Argentorati, 1546). Nors tai iš dalies kompiliaciniai darbai, juose surinkta vertingos informacijos apie Skandinavijos kraštų, taip pat Vokietijos, Lenkijos istoriją, tikybą, tautų migraciją. Šiek tiek žinių pateikiama ir apie Prūsiją bei Lietuvą, jų senovės gyvenimo būdą ir pagoniškąsias apeigas. Kai kurie vertinimai yra atvirai provokiški. Šaltiniai nenurodyti.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Naujų duomenų apie baltų religiją ir mitologiją Krantzas nepateikė. Žinios apie prūsų būdą ir tikėjimus beveik pažodžiui nurašytos nuo Adomo Brėmeniečio pasakojimo.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Krantz, 1519; 1575; 1586; 1619.

Literatūra: Wilkens, 1722; *ADB,* XVII, 1883, 43–44; *ЭС,* XXXII, 1895, 502; Ulewicz, 1950, 135.

Tekstas iš: Krantz, 1619, 36, 132, 184, 188.

WANDALIA
1519

Liber II, caput 18

[…] Prussi necdum ea aetate lumen fidei acceperunt: homines multis naturalibus bonis praediti, humanissimi, erga necessitatem patientes. Qui etiam obuiam tendunt iis, qui in mari periclitantur, vel qui a piratis infestantur, ut eis subueniant. Aurum et argentum pro minimo ducunt, pellibus abundant peregrinis: quarum odor lethiferum nostro orbi superbiae venenum propinauit. Et illi quidem uti stercora haec habent, ad nostram credo damnationem, qui ad ma[r]turinam vestem anhelamus quasi ad summam beatitudinem. Itaque pro laneis indumentis, quos nos appellamus Faldones, illi offerunt tam preciosos marturos. Multa poterant dici de hoc populo laudabilia in moribus, si haberent solam fidem Christi: cuius praedicatores immaniter prosequuntur. Apud illos martyrio coronatus est illustris Bohemiae episcopus Adalbertus. Usque hodie profecto inter illos quum omnia caetera communia sint cum nostris, solus accessus lucorum et fontium (quos autumant pollui Christianorum accessu) prohibetur. Carnes iumentorum illis pro cibo sunt: quorum lacte et cruore utuntur in potu, ita ut inebriari dicantur. Homines caerulei, facie rubra, et criniti, praeterea inaccessi palludibus: nullum inter se dominum patiuntur. […]

Liber VI, caput 8

Letvania post eam [=Prussiam] magna prouincia, Polonos a meridie, et Russos ab oriente, Livoniam ab aquilone et occidua quadam parte habet: cui Prussia ab ea regione coniungitur. Paucos ante annos, auorum memoria, primum in ius Christianae religionis concessit […] multum annitente, et plurimum in eam causam sanguinem profudente memorato ordine Theutonicorum in Prussia manentium. Populus lingua et moribus discrepat a vicinis […]. Ea gens paret magno suo principi, quem non regem, non ducem vocat, sed hoc solo dignatur nomine, ut magnum principem vocitet. Reuera si gentis molem metiaris et latitudinem ditionis, magnus est princeps, nulla in re viribus aut opibus minor vel Russorum Imperatore, vel Polonorum rege. Aliquot urbes, paucas tamen m magna prouincia tenet. Quicquid ibi ciuilitatis est, a Theutonibus est. […] Commeant mercatores, preciosis utique mercibus in commutationem, adductis pellibus atque cera, magno pondere atque numero. Vil[n]a atque Cauna urbium primarum nomina sunt. […]

Liber VIII, caput 9

Letvania, terra hactenus (nisi ex quadam parte Christi fide illustrata) quum maiore parte prouinciarum vanis adhuc ritibus insordesceret, idolis dedita, per haec tempora spem suae conuersionis praestare videbatur. Nam Fridericus Rigensis archiepiscopus certo nitens fide dignorum testimonio, scribit Johanni XXII summo pontifici […] dignetur sua sanctitas mittere episcopum et abbatem ad postulationem Letuanorum, in quibus ostium fidei visus sit aperire Deus. Nam eius gentis principes hoc polliceri videbantur, si Romani pontificis illis accederet authoritas, erigere ecclesias, fundare monasteria in animo haberent. Nihil cunctatus pontifex annuit postulatis, mittens episcopum cum abbate et clero competenti: qui ubi in Liuoniam peruenere, perducti sunt an nitente archiepiscopo Rigensi memorato in conspectum Letuaniae principis, exposito legationis suae mandato. Quum barbarus vir iam animum mutasset, in hanc sententiam fertur respondisse, Papam vestrum nec noui, nec nosse cupio: fidem ac religionem, quam paterna traditione accepi, in ea permanebo, certans pro illa a sanguine usque ad mortem. Legati ubi audiuerant, deiectis in terram frontibus non laeti redierunt, tantum itineris, tantum periculorum, per mare, per terras emensi. […]

Liber VIII, caput 17

Letvani pro magna parte in perfidia natiui erroris permanentes, pacem habuere, dum Poloni atque fratres Theutonici ordinis colluctarentur. Quibus rebus post multa ac diuturna mala iam pacatis, marchio Brandenburgensis Ludovicus, Romanorum regis filius, et Henricus dux Bauariae, magnis agminibus adunatis, mouere i Letuaniam. Accessere illis tam magnis copiarum ductoribus fratres Theutonici ordinis: et armis iunctis, iam suae professionis negotium agere instituerunt, obvias quasque munitiones demoliuntur. Deditionis nulla est alia conditio, quam ut sacram Christi fidem suscipiant: profitentes, ex more Christiano baptizantur. Multus populus in ea barbarie accepit conditionem. Nobilitas cessit retro, non ausa opponere venientibus aciem. […] Sed non erat unius expeditionis negotium, tantam barbariem ab inolitis erroribus tam cito reuocare: iterum atque iterum urgendi commovendique erant armis non modo exteris, sed vicinorum de regno Polonorum: qui quamdiu rem dissimulanter egerunt, nihil stabile, nihil permansurum in ea prouincia poterat constitui. Vix prima terrae limina senserant motum, nam nobilitas, quae grassantibus cessit, facile reuocavit infrunitum populum ad consuetos errores. […]

VANDALIJA
1519

II knyga, 18 skyrius

[…] Prūsai ir šiame amžiuje dar nepriėmė tikėjimo šviesos: žmonės, apdovanoti daugeliu įgimtų dorybių, labai humaniški, nepaprastai kantrūs. Jie stengiasi padėti tiems, kurie keliauja jūra arba kurie nukenčia nuo piratų. Aukso ir sidabro visai nevertina, turi daug retų žvėrelių kailių, kurių kvapas persmelkė mūsų pasaulį mirtinais puikybės nuodais. Tuo tarpu jie tuos kailius laiko per nieką, manau, smerkdami mus, kurie dūsaujame trokšdami kiaunės kailinių tarsi didžiausios laimės. Taigi už vilnonius apdarus, kuriuos mes vadiname *Faldones,* jie duoda brangiakailius. Daug ką pagirtino būtų galima pasakyti apie tų žmonių papročius, jeigu tik jie išpažintų Kristaus tikėjimą, kurio skelbėjus [jie] žiauriai persekioja. Jų buvo nukankintas šviesiausias Bohemijos vyskupas Adalbertas. Ligi pat šios dienos, nors visa kita jų ir mūsų yra bendra, jie draudžia ateiti į giraites ir prie šaltinių (mat mano, kad krikščionių atėjimas juos išniekinsiąs). Maistui vartoja galvijų mėsą; geria pieną, sumaišytą su krauju, ir netgi pasigeria. Yra mėlynakiai, rausvaveidžiai, ilgaplaukiai; dėl pelkių sunku pas juos patekti. Nepakenčia tarp savęs jokio valdovo. […]

VI knyga, 8 skyrius

Už jos [=Prūsijos] yra didelė Lietuvos provincija, kuri pietuose siekia Lenkiją, rytuose – Rusią, šiaurėje ir vakaruose – Livoniją ir iš tos pusės susijungia su Prūsija. Kaip mena senoliai, ne taip seniai [lietuviai] pirmą kartą priėmė krikščionių tikėjimą […], labai stengiantis ir daug kraujo dėl to praliejus minėtam Vokiečių, esančių Prūsijoje, ordinui. Ši tauta kalba ir papročiais skiriasi nuo kaimynų […]. Ji paklūsta savo didžiajam kunigaikščiui, kurį vadina ne karaliumi, ne valdovu, bet tituluoja vien tik didžiojo kunigaikščio vardu. Iš tiesų, jei išmatuotum šios tautos dydį ir valdų platumą, didis tai kunigaikštis, ir galybe, ir ištekliais nenusileidžiantis nei rusų carui, nei lenkų karaliui. Turi šioje didelėje provincijoje keletą, tačiau nedaug, miestų. Visa, ką jie turi civilizuota, atėję iš teutonų. […] Atvyksta pirkliai, keičiasi vertingomis prekėmis, tarp jų kailiais ir vašku, kurių perka didelį kiekį ir svorį. Tarp svarbiausių miestų yra Vilnius ir Kaunas. […]

VIII knyga, 9 skyrius

Nors didelė dalis Lietuvos žemės (turint galvoje, kad iš dalies ji apšviesta Kristaus tikėjimo) yra sutepta beprasmiškų apeigų kultu ir garbina stabus, tačiau atrodė, kad per šį laiką ji teikia vilčių atsiversti[1]. Mat Rygos arkivyskupas Frydrichas, tikėdamas rimtų žmonių liudijimu, parašė popiežiui Jonui XXII [...], kad Jo Šventenybė lietuvių prašymu teiktųsi atsiųsti vyskupą ir abatą, – atrodė, kad Dievas atvėrė lietuviams tikėjimo duris. Šios genties valdovai, rodės, žadėjo ir turėjo ketinimų, jei juos parems Romos popiežiaus autoritetas, statyti bažnyčias ir steigti vienuolynus. Popiežius nedelsdamas įvykdė prašymus, pasiųsdamas vyskupą, abatą ir tinkamą dvasininką. Kai šie atvyko į Livoniją, remiami minėto Rygos vyskupo, buvo atvesti pas Lietuvos valdovą ir pateikė savo atvykimo įgaliojimus. Tačiau šitas barbaras jau buvo pakeitęs savo nusistatymą ir, sakoma, šitaip atsakęs [pasiuntiniams]: „Jūsų popiežiaus nei pažįstu, nei pažinti noriu; kokį tikėjimą ir religiją iš tėvų gavau, tokio ir laikysiuos, kovodamas už jį iki paskutinio kraujo lašo". Kai legatai šitai išgirdo, nuleidę galvas ir nuliūdę grįžo atgal, šitiek kelio jūra ir žeme nukeliavę, šitiek pavojų patyrę. [...]

VIII knyga, 17 skyrius

Lietuviai, laikydamiesi daugiausia įgimto klaidingo tikėjimo, gyveno taikoje, kol lenkai ir Vokiečių ordino broliai kovojo tarpusavyje. Kai šitie reikalai po daugelio ilgų nesėkmių buvo sutvarkyti, Brandenburgo markgrafas Liudvikas, romėnų karaliaus sūnus, ir Bavarijos kunigaikštis Henrikas, suvieniję dideles pajėgas, patraukė į Lietuvą. Prie šių didžiulių pajėgų prisidėjo Vokiečių ordino broliai; sujungę ginklus, jie ėmė vykdyti savo tikėjimo pareigas ir griauti jiems kelią pastojančius įtvirtinimus. Vienintelė sąlyga pasiduodantiems buvo, kad priimtų šventą Kristaus tikėjimą. Sutikę tai padaryti buvo krikštijami. Daug žmonių šiame barbarų krašte priėmė minėtą sąlygą. Diduomenė traukėsi, nedrįsdama pasipriešinti žygiuojantiems. [...] Tačiau nepakako vieno žygio, kad tokia tamsuomenė būtų taip greitai ištraukta iš įsikerojusių paklydimų: dar ne kartą reikėjo juos pulti ir įtikinėti ginklais, pasitelkus ne tik svetimšalius, bet ir kaimynus lenkus, kurie, nors ir ilgai apsimetinėdami siekė tikslo, nieko tvirto ir išliekamo negalėjo šiame krašte padaryti. Poveikį pajuto tik paties pasienio gyventojai, nes didikai, pasitraukiantys nuo puolančiųjų, lengvai grąžindavo lengvatikius žmones prie įprastų klaidų. [...]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

1 … *per šį laiką ji teikia vilčių atsiversti* – čia prisimenamas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ketinimas krikštytis ir to ketinimo atsisakymas. Vokiečių ordino šalininkai šį faktą paprastai interpretuoja kaip Gedimino perversiškumą, tuo tarpu Lietuvos istorikų darbai įrodo, jog šį atsisakymą lėmė pačių Kryžiuočių politinės intrigos (plg. Nikžentaitis, 1989, 53–67; Jurginis, 1987a, 120–130; Jučas, 2000, 37–48).

EUGENIJA ULČINAITĖ

1525 METŲ LIEPOS 6 DIENOS ALBRECHTO BRANDENBURGIEČIO ĮSAKAS

Albrechtas Brandenburgietis (*Albrecht von Brandenburg;* 1490 05 17 Ansbache, Bavarija–1568 03 20 Tepliavoje) buvo paskutinis Vokiečių ordino didysis magistras (1510–1525), pirmasis Prūsijos kunigaikštis (1525–1568), Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo sesers Sofijos sūnus. 1525 metais jis su daugeliu Ordino riterių priėmė liuteronybę, pasidalijo Katalikų bažnyčios turtus, paskelbė teokratinę Ordino valstybę pasaulietine Prūsijos kunigaikštyste. Krokuvoje Albrechtas Brandenburgietis prisiekė Lenkijos karaliui Gediminaičiui Žygimantui Senajam vasalo ištikimybę. Rėmė reformaciją Lietuvoje ir Lenkijoje, globojo iš ten tremiamus jos veikėjus. Norėdamas, kad plistų reformacijos judėjimas, kad vietiniai Mažosios Lietuvos gyventojai lietuviai, taip pat prūsai, sūduviai, kuršiai atsisakytų senojo tikėjimo ir priimtų liuteronybę, Albrechtas 1544 metais įsteigė Karaliaučiaus universitetą, rėmė lietuvių ir prūsų religinę raštiją, lietuviams ir prūsams studentams skyrė stipendijas.

Čia pateikiamas įsakas, įpareigojantis valdininkus kovoti su senuoju tikėjimu, paskelbtas Ordino didžiųjų magistrų potvarkių pavyzdžiu tada, kai Albrechtas jau buvo tapęs Prūsijos kunigaikščiu. Įsakas skirtas veikiausiai Sembos gyventojams, pirmiausia dar kryžiuočių XIII a. atkeltiems sūduviams, kurie praktikuodavo ožio aukojimą. Tokių atvejų pasitaikydavo, pavyzdžiui, Pabėčių (*Pobethen*) parapijoje, kuri buvo sūduvių gyvenamame vadinamajame Sūduvių kampe (*Sudauischer Winkel,* Sembos šiaurės vakaruose). Žinios apie tokias senojo tikėjimo apeigas pasiekė ir kunigaikščio rūmus Karaliaučiuje.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Tai viena pirmųjų užuominų apie ožio garbinimą, kuri buvo pakartota 1525 metų gruodžio 10 dienos krašto valdymo nuostatuose, o plačiai ir detaliai šis sūduvių religijai ypač būdingas ritualas aprašytas *Sūduvių knygelėje,* Jono Maleckio-Sandeckio rašinyje ir kituose baltų mitologijos šaltiniuose.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Jacobson, 1839, 24; Mannhardt, 1936, 230.
Literatūra: Mannhardt, 1936, 229–230.
Tekstas iš: Jacobson, 1839, 24.

DIE VERORDNUNG ALBRECHTS VON BRANDENBURG
den 6. Juli 1525

[…] wo heymliche Winckelprediger Meutemacher odder andere unchristliche lerer von Mannen oder Frawen vnnd sonderlich das Abgötterisch leben mit ehrerbietung vnnd anbetung der Bockheyligen, warsagungen vnnd dergleichen gemeynschafften, die solich vnchristlich wesen üben theten, eyn ernstlich auffsehen zu haben. […]

ALBRECHTO BRANDENBURGIEČIO ĮSAKAS
1525 liepos 6

[…] Kur slapti abejotinos reputacijos pamokslininkai, maištininkai arba kiti nekrikščioniški vyrų ar moterų mokytojai gyvena visiškai stabmeldiškai, garbindami ir melsdami šventąjį ožį, pranašaudami ar panašiais dalykais užsiimdami, taigi taip nekrikščioniškai elgdamiesi, ten reikia juos rimtai prižiūrėti. […]

Vertė *VYTAUTAS BALAIŠIS*

1525 METŲ GRUODŽIO 10 DIENOS KRAŠTO VALDYMO NUOSTATAI

Prūsijos landtage (valdančiųjų luomų atstovų susirinkime) 1525 metais gruodžio 10 dieną buvo priimti Prūsijos kunigaikštystės krašto valdymo nuostatai. Juos landtagas priėmė remdamasis Albrechto Brandenburgiečio 1525 metų liepos 6 dienos įsakymu. Nuostatai, paskelbti 1526 metų pradžioje kartu su *Apeigų punktais ir kitais Bažnyčios potvarkiais* (kunigaikščio Albrechto Brandenburgiečio memorandumas, kuriame dvasininkai raginami skleisti šalyje evangelikų tikėjimą), buvo griežtesni negu Albrechto Brandenburgiečio 1525 metų liepos 6 dienos įsakymas. Ypatingas dėmesys, kaip paprastai, atkreipiamas į Sembą, kurioje XVI amžiaus pradžioje daugumą gyventojų dar sudarė prūsai ir sūduviai, atkakliausiai laikęsi senojo tikėjimo.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Nuostatuose paminėta ta pati mitinė informacija (burtininkavimas, ožio aukojimas) kaip ir Albrechto Brandenburgiečio 1525 metų liepos 6 dienos įsakyme, tik čia apie ožio aukojimą jau kalbama kaip apie Semboje žinomą faktą.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Jacobson, 1839, 12; Mannhardt, 1936, 230.
Literatūra: Mannhardt, 1936, 230.
Tekstas iš: Jacobson, 1839, 12.

DIE LANDESORDNUNG
den 10. Dezember 1525

Art. 32: Von zauberey vnd Bocksheyligen

Nachdem Zauberey In vnserem Landt vnnd sonderlich das pockheyligenn auff Samlandt etwas gemain ist, wollen wir allen vnnsern Amptleuten, Auch denen vom Adell, den Rethen vnd Edelsten In Stetten vnnd Dorffernn beuolhen haben, vleyssig darauf zu sehn, Vndt wo Jemants befunden, es sey Man oder weyb, so Zauberey treybt oder dem Bockheyligen anhengig ist, sol vnns angezaigt werden. Vnd so ein Vberfarer dieser Artikul befunden, sol vermog der recht gestraft werden. […]

KRAŠTO VALDYMO NUOSTATAI
1525 gruodžio 10

32 str. Apie burtininkavimą ir ožio garbinimą

Dabar, kai mūsų krašte burtininkavimas, ypač ožio garbinimas Semboje, yra visuotinai paplitęs, įsakome visiems mūsų valdininkams, taip pat bajorams, tarėjams ir miestų bei kaimų kilmingiesiems atidžiai sekti ir, jei bus surastas ar vyras, ar moteris, užsiimantys burtininkavimu arba linkę garbinti ožį, apie juos turi būti mums pranešta. Ir tas, kuris bus pripažintas šio straipsnio pažeidėju, turi būti pagal įstatymą nubaustas. […]

Vertė *VYTAUTAS BALAIŠIS*

SIMONAS GRUNAU

XV a. II pusė–apie 1530–1531

SIMON GRUNAU

Simonas Grunau (*Simon Grunau;* Simonas Grūnavas) buvo Prūsijos kronikininkas, rašęs ne Vokiečių ordino, bet Prūsijos krašto istoriją nuo seniausių laikų. Gimė jis XV amžiaus antrojoje pusėje (tikslesnė data nežinoma) Tolkemitos miestelyje prie Aismarių (vok. *Tolkemit,* lenk. *Tolkmicko,* dab. Lenkija, Elbliongo vaivadija, į vakarus nuo Fromborko), toje Prūsijos dalyje (Varmės vyskupijoje), kuri nuo 1466 metų priklausė Lenkijai. Apie Grunau gyvenimą žinome vien iš autobiografinių duomenų, randamų jo paties *Kronikoje.* Buvo vienuolis dominikonas, keliavo po Prūsiją, gyveno artimiausiuose Elbingo (Elbliongo, apie 1499) ir Gdansko (1502) dominikonų vienuolynuose. 1520 metais buvo nukeliavęs į Romą pas popiežių Leoną X; grįždamas galbūt lankėsi pas Lenkijos karalių Žygimantą Senąjį, su kuriuo buvo pažįstamas. Turėjo glaudžių ryšių ir su kitais žymiais Lenkijos valstybės veikėjais, tačiau apie tai nieko tikslaus nežinoma. Domėjosi istorija, geografija, etnografija, statistika, šiek tiek mokėjo lotynų kalbą, gal kiek prūsiškai ir lenkiškai, bet šiaip išsilavinimu buvo eilinis vienuolis, pažiūromis nesiskyręs nuo liaudies ir, be jokių abejonių, savo *Kronikoje* atspindėjęs ir pakartojęs įvairiausius to meto Prūsijos liaudies prietarus. Tarp 1510 ir 1529 metų vokiečių kalba parašė didelį veikalą *Cronika und beschreibung allerlüstlichenn, nützlichsten und waren Historien des namkundigenn landes zu Prewssen* iš 24 dalių, arba traktatų, kuriuose aprašomas Prūsijos kraštas, jo sienos, gamta, gyventojai, ūkis ir krašto istorija nuo seniausių laikų iki 1525 metų. *Kronikos* rašymas sutapo su reikšmingiausiu XVI amžiaus pirmosios pusės reiškiniu Vokietijos gyvenime – Martyno Liuterio reformacijos judėjimu prieš Katalikų bažnyčią (1517) ir Vokiečių ordino sekuliarizacija, kai didysis magistras su dauguma Ordino narių atsisakė katalikybės, priėmė Liuterio mokymą, o Vokiečių ordino valstybę Prūsijoje paskelbė pasaulietine kunigaikštyste (1525). Dėl kryžiuočių sekuliarizacijos 1526 metais *Kronika* buvo skubiai perredaguota, o 1529 metais dar papildyta.

Gdanske XVI amžiuje buvo žinomas anoniminis ir šiek tiek skirtingas Grunau *Kronikos* tekstas, todėl kai kurie tyrinėtojai (Paul Gehrke, Walther Hubatsch) iškėlė hipotezę, kad Grunau *Kronika* nesąs originalus veikalas, o veikiau perdirbinys dingusio kūrinio, kurį Jolanta Dworzaczkowa vadina *Elbingo dominikonų kronika.* Iki galo šis klausimas tebėra neišaiškintas.

Grunau *Kronika* nuo kitų kryžiuočių ir vėlesnių Prūsijos kronikų skiriasi visų pirma tuo, kad ji yra prolenkiška (dedikuota Lenkijos karaliui ir didikams) ir nepalanki kryžiuočiams. Kaip vienuolis ir katalikas, Grunau griežtai pasmerkė Vokiečių ordiną už atsimetimą nuo katalikybės ir perėjimą į protestantizmą ir dėl to kaltino visą Ordino istoriją. Kryžiuočių įsiviešpatavimą Kulmo krašte XIII amžiuje jis laiko neteisėtu, smerkia prūsų užkariavimą ir teisina dalies Prūsijos prijungimą prie Lenkijos (1466). Šitokiam jo nusistatymui turėjo reikšmės ir senas istorinis antagonizmas tarp Vokiečių ordino ir Varmės vyskupijos dvasininkų, kurie XV amžiaus viduryje gera valia pasidavė Lenkijos globai, taip pat dominikonų ir kryžiuočių nesutarimai dėl krikščionybės misijos metodų. Kupinas religinio įkarščio Grunau, kur tik gali, plūsta kryžiuočius atskalūnus ir aprašydamas kryžiuočių darbus visur nurodo, kad prūsams krikštyti reikėjo visai kitokių metodų. Apskritai savo nusistatymu Grunau *Kronika* buvo dominikonų, kaip pamokslininkų ir Katalikų bažnyčios gynėjų, mėginimas formuoti Prūsijos visuomenės požiūrį į Vokiečių ordino atkritimą nuo katalikybės, parodyti, kaip blogas valdymas ir tironija žūva, o tironai (kryžiuočiai) pažeminami ir nubaudžiami.

Į savo didžiulį veikalą Grunau įtraukė, savitai perdirbdamas, daugybę istorijos mokslui žinomų šaltinių – Adomo Brėmeniečio *Hamburgo vyskupų istoriją*, daugumą XIII–XV amžiuje Vokiečių ordino valstybėje sukurtų kronikų – Petro Dusburgiečio, Vygando Marburgiečio, Jono Posilgiečio, *Torunės analus, Senesniąją Olivos kroniką, Senesniąją didžiųjų magistrų kroniką*, taip pat panaudojo 1249 metų prūsų–kryžiuočių Kristburgo taikos sutartį, 1418 metų Varmės vyskupo pranešimą popiežiui (*Collatio episcopi Warmiensis*), Plastwigo *Varmės kroniką*, Enėjo Silvijaus Piccolominio rašinį *Apie prūsų kilmę*, Erazmo Stellos *Apie Prūsijos senovę* ir dingusią to paties autoriaus *Prūsijos istoriją*, Motiejaus Miechoviečio *Lenkijos istoriją* (per ją – ir Jono Dlugošo *Lenkijos istoriją*), nemaža dokumentų. Tačiau nors ir susipažinęs su svarbiausiais Prūsijos praeities šaltiniais, Grunau operavo jų duomenimis nepaisydamas chronologinio nuoseklumo, traktavo juos visiškai savavališkai, pildė išgalvotais dalykais, kuriuos pateikė su dideliu pasitikėjimu. Be istoriografinių duomenų, patikliai dėjo į savo *Kroniką* viską, ką girdėjo iš žmonių keliaudamas po Prūsiją, todėl *Kronikoje* gausybė legendų ir padavimų, anekdotų, liaudies prietarų atpasakojimų ir istorijų apie vaidenimąsi, burtus, velnius ir raganas.

Nuo kitų kronikų, parašytų Vokiečių ordino valstybėje XIII–XV amžiuje, Grunau *Kronika* skiriasi taip pat tuo, kad ji, kaip minėta, yra ne Vokiečių ordino, bet visos Prūsijos istorija. Be to, Simonui Grunau pirmajam tokiu mastu (neskaitant Enėjo Silvijaus Piccolominio ir Erazmo Stellos) parūpo Prūsijos praeitis iki kryžiuočių užkariavimo, senovės prūsų gyvenimas. *Kronikoje* plačiai aprašoma ne tik Ordinas bei vokiškoji Prūsijos visuomenė, bet ir prūsų

liaudis, apie kurią Grunau kalba su didele simpatija, prikaišiodamas kryžiuočiams jų žiaurumus, prūsų priespaudą ir išnaudojimą. *Kronikos* antrojoje dalyje (antrajame traktate) Grunau pirmas taip plačiai išdėstė legendinę prūsų istoriją iki kryžiuočių atsikraustymo, aprašė jų kilmę ir religiją. Prūsus jis kildino iš vietinių gyventojų, sumišusių su skandinavais, kurie VI amžiuje atsikraustę į rytinį Baltijos jūros krantą, vadovaujami brolių Brutenio (nuo jo ir prūsų vardas) ir Vaidevučio. Vaidevutis tapęs prūsų karaliumi, o jo brolis Brutenis – vyriausiuoju kunigu – Krivių krivaičiu (Grunau pirmas įvedė tą terminą į istoriografiją). Jis taip pat pirmas paskleidė istoriografijoje legendą apie Brutenio ir Vaidevučio duotus prūsams įstatymus, prūsų teokratinę santvarką, jų šventoves, Romuvą, arba Rikojotą, prūsų garbinamą ąžuolą su trijų dievų – Patulo, Patrimpo ir Perkūno – atvaizdais, apie jų kultą su dievų gradacija ir kulto tarnų (krivių, vaidilų, vaidilučių) hierarchija. Savo žinias apie seniausią prūsų praeitį Grunau teigė ėmęs iš pirmojo Prūsijos vyskupo Kristijono (XIII a.) kronikos, neva pirmą kartą jo panaudotos, o vyskupas rėmęsis Plocko (Lenkija) katedros klebono Jaroslavo jam paskolinta knyga, kurią parašęs kažkoks Dyvanas (*Diwoynis, Dywonis*), Romos imperatoriaus siųstas į Prūsiją.

Norėdamas įrodyti, kad senovės prūsų kalba buvo visai atskira ir kad vokiečiai tik vėliau apsigyvenę Prūsijoje, Grunau savo *Kronikoje* pateikė šimto žodžių prūsų kalbos žodynėlį (kai kur ir tekste cituoja prūsiškus žodžius), taip pat maldą „Tėve mūsų“. Pasak jo, prūsų kalba lenkams esanti visai nesuprantama, o lietuviams – mažai tesuprantama. Grunau taip pat teigė buvus artimą senųjų prūsų ir lietuvių giminystę. Į legendinę prūsų istoriją jis įmontavo ir Lietuvos vardo aiškinimą: jos pavadinimas kilęs iš Vaidevučio vyriausiojo sūnaus *Lyttpho,* kuriam Vaidevutis palikęs valdyti Lietuvą (panašiai iš Vaidevučio sūnų ir dukterų vardų kilę Prūsijos žemių pavadinimai). Visoje *Kronikoje* yra įpinta žinių iš Lietuvos istorijos (lietuvių kovos su kryžiuočiais, santykiai su Lenkija). Jos, matyt, imtos iš Petro Dusburgiečio *Kronikos* bei lenkų šaltinių. Yra žinių apie žemaičius (X, 465; XII, 582), kurios šiaip iš kitų šaltinių nežinomos.

Apskritai didžiausios istorinės vertės Grunau *Kronika* turi tik reformacijos laikotarpiui Prūsijoje pažinti, kaip ano meto katalikiškųjų sluoksnių nuotaikų ir pasaulėžiūros dokumentas.

Iki praeito šimtmečio Grunau *Kronika* nebuvo spausdinta, plito rankraštiniais nuorašais ir turėjo didelės įtakos XVI amžiaus–XIX amžiaus pirmosios pusės Prūsijos istoriografijai. Ja naudojosi Lenkijos istorikas Varmės vyskupas Martynas Kromeris ir visi XVI–XVII amžiaus Prūsijos istorikai – Lukas Davidas, Casparas Schützas, Kasparas Hennenbergeris, Matthaeus Waisselius, Christophoras Hartknochas. XVI amžiuje *Kronika* iš esmės nebuvo kritikuo-

jama. Jos žinias, kaip savo pagrindinį šaltinį, perpasakojo tiek katalikų, tiek protestantų istorikai. Lukas Davidas dėl vieno kito dalyko prieštaravo Simonui Grunau, bet vis dėlto tikėjo juo ir laikė jo *Kroniką* savo geriausiu šaltiniu. Hartknochas Grunau kritikavo daugiausia už chronologijos netikslumus ir kai kuriuos pasakojimus, bet iš esmės perėmė jo žinias, kaip ir XVIII amžiaus (Joh. Christoph. Volbrechtas) ir net XIX amžiaus pirmosios pusės istorikai. Žymiausias XIX amžiaus pirmosios pusės Prūsijos istorikas Johannesas Voigtas naudojosi Grunau tekstu per Luko Davido *Kroniką,* dėl daug ko jis abejojo, bet apskritai jo pozicija Grunau atžvilgiu buvo neryžtinga. Pavyzdžiui, Voigtas pripažino, kad Grunau ir Davidas neginčijamai rėmėsi pirmojo Prūsijos vyskupo Kristijono kronika. Taigi Voigtas pripažino pastarosios buvimą ir laikė teisingomis Grunau *Kronikos* žinias apie prūsų senovę, imtas neva iš Kristijono kronikos.

Vokiečių istoriografijos požiūrį į Grunau *Kroniką,* kaip istorijos šaltinį, iš esmės pakeitė Maxas Töppenas. Jis pripažino, kad Grunau pirmas iš Prūsijos istorikų panaudojo lenkų kronikų žinias ir liaudies padavimus, surinko daugybę žinių iš Prūsijos karybos (pilių istorijos), heraldikos, numizmatikos, etnografijos, gerai pažino Prūsijos geografiją (ypač vietas tarp Gdansko ir Karaliaučiaus), pirmasis susidomėjo prūsų kalba. Tačiau *Kronikos,* kaip istorijos šaltinio, visumą Töppenas atmetė dėl Grunau panaudotų šaltinių iškraipymo ir falsifikavimo. Dėl daugybės klaidų ir faktų (vardų, skaičių, datų) netikslumų Töppenas apskritai paskelbė Grunau *Kroniką* visiškai nepatikimu melų rinkiniu. Tačiau tas išvadas Töppenas rėmė tik Grunau *Kronikos* teksto lyginimu su atitinkamomis Petro Dusburgiečio ir *Naujosios didžiųjų magistrų kronikos* vietomis. Vėliau paaiškėjo, kad kai kurios Grunau žinios, kurias Töppenas laikė falsifikatu, pasirodė esančios paremtos kitais, Töppenui dar nežinotais šaltiniais. Vertindamas prūsų legendinės istorijos bei jų religijos aprašymą, Töppenas paneigė Grunau nurodomo šaltinio – pirmojo Prūsijos vyskupo Kristijono kronikos – egzistavimą. Jo nuomone, viską apie senovės prūsų istoriją ir religiją Grunau sufantazavęs iš Adomo Brėmeniečio, Petro Dusburgiečio, Enėjo Silvijaus Piccolominio ir Erazmo Stellos veikaluose rastos medžiagos, tik prūsų dievų vardai jo *Kronikoje* galėję būti paimti iš prūsų liaudies tradicijos.

Dėl griežtos Töppeno kritikos nuo XIX amžiaus vidurio Grunau *Kronika* nebebuvo laikoma Prūsijos istorijos šaltiniu, nors dar Josephas Benderis (1868) gynė prūsų dievų trejybės tikrumą.

Po Töppeno prūsiškuosius Grunau *Kronikos* duomenis toliau kritikavo vokiečių mitologas Wilhelmas Mannhardtas. *Kronikos* vertę jis menkino dar labiau už Töppeną, teigė, kad Grunau savo turėtą medžiagą perdirbo į savotišką romaną, šaltinių faktus nesąžiningiausiai iškraipė, juos praleisdamas

ar amplifikuodamas, siekdamas sublizgėti neva naujomis, kitų negirdėtomis žiniomis (Mannhardt, 1936, 190–191). Neigė Grunau aprašomą prūsų dievų trejybę, jų atvaizdus ant Vaidevučio karo vėliavos, Vaidevučio herbą (ibidem, 208–227).

1876 metais Simono Grunau *Kronikos* rankraštį pradėjo skelbti Rytų Prūsijos istorikas Maxas Perlbachas. Vadovaudamasis Töppeno duotu vertinimu, savo įvade jis visai suniekino *Kroniką*, teigė, kad jos tekstu iki XVI amžiaus apskritai neverta naudotis; autorių pavadino „siaubingu istorijos falsifikuotoju“. *Kronika* esanti bevertė vien dėl to, kad jokio šaltinio Grunau nepanaudojo neiškraipydamas, nepagražindamas išgalvotais vardais, skaičiais, datomis ir smulkmenomis, kurių nėra pirminiuose šaltiniuose. Grunau minimus šaltinius – Dyvano pranešimą ir vyskupo Kristijono kroniką – Perlbachas pavadino pasakomis. Kultūrinės ir istorinės reikšmės turinti tik toji *Kronikos* dalis (XVI amžiaus pirmojo ketvirčio aprašymas), kur autorius, kaip įvykių amžininkas, perteikė reformacijos plitimo Prūsijoje nuotaikas ir įtampą.

Po šių triuškinančių XIX amžiaus antrosios pusės vertinimų ilgą laiką Grunau *Kronikos* niekas nebetyrė. Lenkų filologams, rašiusiems apie baltų religiją (Antoniui Mierzyńskiui, Aleksanderiui Bruckneriui) pakako vokiečių mokslininkų (visų pirma Töppeno) kritikos pasmerkti Simoną Grunau kaip melagį ir falsifikatorių. Išimtis – lenkų istorikas Antonis Prochaska, kuris buvo linkęs Grunau pasakojimus apie senovės prūsų religiją priimti.

Lietuvos XVI amžiaus–XX amžiaus pradžios istorikai (Motiejus Strijkovskis, Albertas Vijūkas-Kojelavičius, Teodoras Narbutas, Juozapas Jaroševičius, Simonas Daukantas, Jonas Šliūpas, Jonas Basanavičius) kartojo Grunau pasakojimus. Jonas Yčas 1920 metais parašė pirmąją Grunau *Kronikos* turinio ir jos tyrinėjimų apžvalgą; jo nuomone, Grunau žinios apie prūsų senovę vargiai galinčios būti vien jo paties prasimanymas. Po Pirmojo pasaulinio karo ir kai kurie vokiečių istorikai pripažino, kad Grunau, mokėjusio prūsiškai, senovės prūsų religijos duomenys galėjo būti paremti prūsų liaudyje išlikusia tradicija (Krollmann, 1927).

RIMANTAS JASAS

Simono Grunau *Prūsijos kronikoje* aprašomi įvairių istorinių periodų Prūsijos gyventojų papročiai ir tikėjimai nuo pačių seniausių priešistorinių laikų iki pat kronikininko gyvenamojo meto. Plačiausiai ir išsamiausiai apibūdinama ikikrikščioniškojo laikotarpio prūsų religija ir mitologija, smulkiai pasakojamas padavimas (mitas) apie visuomeninės ir religinės tvarkos įvedimą

(pirmąjį karalių Vaidevutį ir žynį Brutenį), o toliau nuosekliai apibūdinami svarbiausi ir ne tokie svarbūs dievai, jiems skirtos aukos, ritualai, jų atlikėjai, šventa vieta, kurioje tie dievai garbinami ir kita.

Neretai Grunau pats nurodo, kokiais šaltiniais kokia informacija yra paremta. Apie pačių seniausių, neaiškios etninės priklausomybės Prūsijos gyventojų papročius ir tikėjimus pasakojama remiantis esą Bitinijos (kurią Grunau klaidingai perskaitė kaip Britaniją) astronomo Dyvano kelionės į šiaurę II amžiuje po Kr. aprašu, kurį, pasak Grunau, iš Plocko kanauninko Jaroslavo 1110 metais turėjęs pasiskolinęs pirmasis Prūsijos vyskupas Kristijonas. Genčių migracija Prūsijoje apibūdinama remiantis to paties vyskupo, Erazmo Stellos, Enėjo Silvijaus Piccolominio ir dar kitų Simono Grunau skaitytų, tačiau konkrečiai nenurodomų šaltinių duomenimis. Svarbiausia Grunau mitinės informacijos dalis – padavimas apie Vaidevutį ir Brutenį ir jų įvestą naują religiją – perpasakojama iš Kristijono kronikos. Įvykiai po Kristijono mirties dėstomi pagal įvairius kitus rašytinius šaltinius (Vincentą Kadlubeką, Petrą Dusburgietį, Joną Dlugošą, Piccolomini ir kt.), o Grunau gyvenamojo laikotarpio papročiai ir tikėjimai – pagal jo paties stebėjimus.

Simono Grunau aprašyta prūsų mitologija sulaukė ypatingo dėmesio. Ją ištisai arba sutrumpintai perpasakojo daugelis senųjų autorių, pasišovusių pateikti apibendrintą senovės prūsų ar net visų baltų religijos ir mitologijos vaizdą (Lukas Davidas, Kasparas Hennenbergeris, Jonas Bretkūnas, Casparas Schützas, Matthaeus Waisselius, Motiejus Strijkovskis, Aleksandras Guagnini, Matas Pretorijus, Thomas Clagius ir kt.). Tačiau Simonu Grunau rimtai suabejojo Christophoras Hartknochas. Jam kėlė abejonių tai, kad jokie senesnieji šaltiniai nemini Grunau aprašytosios dievų trijulės, o vyriausiuoju dievu Jonas Maleckis-Sandeckis, Georgas Polentzas ir Paulius Speratas laiko visai kitą dievą (Ukapirmą). Hartknochas atkreipė dėmesį ir į tai, kad svarbiausieji Grunau aprašyti prūsų dievai panašūs į šiaurės germanų dievus Torą, Odiną ir Frėją, ypač kaip juos aprašo Adomas Brėmenietis. Tačiau po ilgų svarstymų Hartknochas daro išvadą, kad gotų laikais prūsai garbinę Grunau aprašytuosius dievus Perkūną, Pikulą [Grunau tekste – Patulą] ir Patrimpą, bet jais laikę saulę, mėnulį ir žvaigždes. Kai lenkai sudeginę Romovės ąžuolą su šiais dievais, prūsai pradėję pirmenybę teikti kitiems dievams, o saulę, mėnulį ir žvaigždes ėmę garbinti pirminiu jų pavidalu.

Daugeliui Hartknocho teiginių oponavo Pretorijus, nurodydamas, kad tarp svarbiausių prūsų dievų (Pikulo, Perkūno, Patrimpo) ir švedų (Odino, Toro ir Frėjos) yra nemaža skirtumų ir kad jų negalima tapatinti (pavyzdžiui, Brėmenietis svarbiausiu švedų dievu laiko Torą, o pasak Grunau, pagrindinis prūsų dievas esąs ne Perkūnas, o Pikulas [=Patulas], švedų Toras esąs apvainikuotas žvaigždėmis, o Perkūnas – neapvainikuotas, švedų Frėja –

moteris, o prūsų Patrimpas – vyras, švedų dievai garbinami šventovėje, o prūsų – lauke po ąžuolu ir t. t.).

Nevienodai Grunau buvo vertinamas ir XIX amžiuje. Prūsijos istorikas Johannesas Voigtas visai neabejoja dėl Grunau ir Luko Davido aprašytojo padavimo apie Vaidevutį ir Brutenį, prūsų dievų ir jų kulto, tik teigia, kad visa tai prūsai perėmę iš gotų, kai šie buvo prūsus nukariavę (Voigt, 1827, 574–616). Simonu Grunau, nereikšdami didesnių abejonių, rėmėsi Teodoras Narbutas, Juzefas Kraševskis, Juozapas Jaroševičius, Simonas Daukantas ir kiti XIX amžiaus pirmosios pusės prūsų ir lietuvių mitologijos tyrinėtojai, nors jau tada jį kritiškai vertino Simonas Stanevičius (Stanevičius, 1967, 239–241). Griežtai Simoną Grunau kritikavo vokiečių istorikai Maxas Perlbachas, Josephas Benderis. Jų nuomone, jokios Kristijono kronikos Grunau neturėjęs, o viskas, ką jis rašo apie senąją prūsų religiją ir mitologiją, esą jo paties sukurta remiantis senaisiais šaltiniais ir fantazija. Tam pritarė ir Wilhelmas Mannhardtas (Mannhardt, 1936, 205–227).

Iš tiesų su senaisiais šaltiniais Grunau elgėsi gan laisvai. Pavyzdžiui, Petras Dusburgietis rašo, kaip vienas prūsų kilmingasis – Dargis – prietaringai nekęsdavęs baltų žirgų, o Sembos fogtas, norėdamas jį atpratinti nuo šio prietaro, tris kartus jam dovanojęs baltą žirgą, kurį Dargis vis rasdavęs nudurtą, o savo paties gyvulius išdvėsusius. Tik ketvirtą kartą žirgas likęs gyvas, ir Dargis tapęs krikščioniu. Grunau tą patį pasakoja kitaip. Pasak jo, prūsai iš viso nelaikydavę baltų gyvulių. Kai Sembos fogtas, apsinakvojęs pas Dargį, savo baltą žirgą pastatęs arklidėje, rytą radęs jį nudurtą. Taip atsitikę ir antrą kartą. Trečią kartą fogtas prie balno pririšęs kryžių. Tuokart žirgas likęs sveikas, o Dargis atsivertęs į krikščionybę. Arba kitas pavyzdys. Petras Dusburgietis aprašo, kaip galindai, nebegalėdami išsimaitinti, žudo savo vaikus, pjausto moterims krūtis, kad nežindytų vaikų, o žynė jiems pataria, užuot taip darius, užpulti krikščionis. Tame žygyje visi galindai žūva. Grunau teigia, kad galindai, norėdami užpulti mozūrus, žudo savo vaikus. Rikojoto Krivių krivaitis, užuot taip darius, pataria jiems užpulti Mazoviją, nes mozūrai juos apšmeižę. Galindai tame žygyje žūva. Mannhardtas mano, kad net ir pasakojimas apie milžinę Pogezaną buvęs sukurtas paties Grunau, remiantis tik Dusburgiečio užuomina apie galindų žynę. Arba dar. Dusburgietis, rašydamas apie lietuvio Jazbuto įsiveržimą į Lenkiją, tik nurodo, kad priekyje žygiavęs lietuvis, metęs burtus, sušuko: „Vargas mums, nes mūsų laukia nesėkmė!“ Grunau jau užsimena, kad Jazbutas, traukdamas į žygį, pasitikįs savo dievu Perkūnu, o žygio metu apie sėkmę sprendžiąs iš žudomo krikščionio kraujo tekėjimo. Mannhardtas nurodo ir daugiau atvejų, kai Grunau senesniuose šaltiniuose paminėtus epizodus sumitologina, įveda į juos vyriausiąjį žynį krivaitį, vaidilučius. Grunau sudarė net visą vyriausių

prūsų žynių genealogijos medį nuo pirmojo žynio Brutenio (*Bruteno*) iki paskutinio Alepio (*Alleps*). Padavimas apie visuomeninių ir religinių įstatymų įvedimą (apie Vaidevutį ir Brutenį) esąs sukurtas sukompiliavus Piccolominio ir Erazmo Stellos užuominas apie prūsų kilmę, pirmąjį jų karalių Vaidevutį ir Dusburgiečio – apie vyriausiąjį prūsų žynį Krivį, o visas pasakojimas apie svarbiausią prūsų šventovę Rikojote su ąžuolu ir jame esančiais dievų atvaizdais sukurtas pagal Adomo Brėmeniečio švedų šventyklos Upsaloje ir joje garbinamų dievų aprašymą, prūsiškuosius dievų vardus vietoj švediškųjų įrašius iš senesnių prūsų šaltinių (Kurką – iš 1249 metų taikos sutarties, Patulą ir Patrimpą – iš 1418 metų Varmės vyskupo pranešimo popiežiui, o Perkūną – iš Dlugošo ir Motiejaus Miechoviečio). Mannhardtas nebepasitiki net tomis Grunau žiniomis, kurias jis sakosi surinkęs iš liaudies, ir yra linkęs manyti, kad arba jos esančios surinktos ne iš prūsų, arba apskritai Grunau pramanytos (Mannhardt, 1936, 225).

Labai kritiškai Simoną Grunau vertino lenkų pozityvistai Antonis Mierzyńskis, Aleksanderis Brückneris, jiems pritarė ir kai kurie lietuvių istorikai (Petras Klimas, Zenonas Ivinskis). Kitokios nuomonės laikėsi tie Lietuvos istorikai, kurie specialiai yra domėjęsi Prūsijos istorija, padavimais apie lietuvių ir prūsų kilmę. Pavyzdžiui, Jonas Yčas mano, kad pirmasis Prūsijos vyskupas Kristijonas iš tiesų buvo parašęs Prūsijos kroniką, kurią turėjo Grunau ir iš kurios jis perpasakojo didesnę savo mitinės informacijos dalį (Yčas, 1922, 54). Tikrų įvykių ir liaudies teisės atspindžių Grunau mitinėje informacijoje įžiūri ir Povilas Pakarklis (Pakarklis, 1948, 94–98). Jų mintims, atrodo, pritaria ir Juozas Jurginis (Jurginis, 1971, 101–104).

Griežtai kritikuojamą Grunau iš dalies reabilitavo geras prūsų religijos ir mitologijos šaltinių žinovas Jonas Bertulaitis. Išanalizavęs visą Grunau mitinę informaciją ir palyginęs ją su kitų šaltinių medžiaga, jis mano, kad iš Brėmeniečio buvo perimtas tik išorinis dievų išdėstymas, o svarbiausių trijų dievų parinkimas ir jų apibūdinimas istoriškai yra pagrįstas, nors į trejybę juos sujungė pats Grunau (Bertuleit, 1924, 42, 54). Bertulaitis vertinga laiko tą Grunau medžiagos dalį, kuri yra paremta jo paties stebėjimais (ten pat, 37). Su Bertulaičio vertinimu sutinka ir baltų mitologijos šaltinių tyrinėtojas Haraldas Biezais (Biezais, 1954, 71–72).

Pastaraisiais dešimtmečiais vėl įsigalėjo ne toks kritiškas požiūris į Grunau mitologinę medžiagą. Ja, kaip patikimu šaltiniu, remiasi vis daugiau baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojų (Vittore Pisani, kuris jo žinias daugiausia ėmė iš Guagninio, Vladimiras Toporovas, Viačeslavas Ivanovas, Pranė Dundulienė, Algirdas Julius Greimas, Norbertas Vėlius ir kt.).

Naudojantis Grunau mitologine medžiaga, reikia turėti galvoje jos nevienalytiškumą, naudotų šaltinių įvairumą ir todėl nevienodą patikimumą. Šis

teiginys galioja netgi ir tuo atveju, jeigu Grunau iš tiesų butų turėjęs pirmojo Prūsijos vyskupo Kristijono kroniką (kas iš tiesų nėra negalima) ir kitus jo paties nurodytus šaltinius ir jais naudojęsis. Tačiau ir tokiu atveju kyla nemaža abejonių.

Pirma. Gentis, kurios papročius ir tikėjimus aprašė Dyvanas, sprendžiant pagal jos gyvenimo būdą (gyvena paupiuose iš nendrių pintuose būstuose, maitinasi žuvimis, nestato namų, nedirba žemės), vargu ar priskirtina baltams, netgi indoeuropiečiams, o veikiau ugrofinams. Matyt, neatsitiktinai Luko Davido *Kronikoje* jie ir lyginami su hunais bei vengrais. Todėl ir jų tikėjimai vargu ar priskirtini baltams, nors baltų mitologijos šaltiniuose yra nemaža užuominų apie saulės ir mėnulio garbinimą, o Jeronimas Prahiškis yra pateikęs net mito apie saulės išvadavimą nuotrupą, iš kurios matyti, kad kažkoks karalius buvo pagrobęs saulę.

Antra. Tolesnė Prūsijoje ir už jos ribų vykusi genčių migracija aprašoma remiantis šaltiniais, kurių autoriai (Kristijonas, Stella, Piccolomini ir kt.) nebuvo aprašomų įvykių liudytojai, o rėmėsi dar kitais šaltiniais, daugiausia – liaudies padavimais. O svarbiausia – šie autoriai, neišskiriant ir paties Grunau, tikėjo, jog prūsų, lietuvių, germanų ir kitos gentys į savo gyvenamąsias vietas yra atėjusios iš kitur. Vadinasi, tikėjo šiais padavimais ir kūrė naujus, jau ir rašytiniais šaltiniais paremtus jų variantus. Tačiau jų kuriami variantai skyrėsi nuo liaudiškųjų. Liaudies padavimuose gentis mitologiškai įprasmina savo ir savo visuomeninių bei religinių papročių kilmę, juose, kad ir neaiškiai, atsispindi priešistorinės visos genties klajonės, jų papročiai ir tikėjimai. O apsišvietusių Renesanso epochos istorikų kuriamuose šių padavimų variantuose priešistorinės kiekvienos genties klajonės susiejamos su jiems žinomais istoriniais įvykiais, vardais ir vietovardžiais. Šie padavimai panaudojami politiniams pačių istorikų tikslams. Iš Grunau pasakojimo apie prūsų kilmę detalių dar jaučiami liaudies padavimo, atspindinčio bendriausius prūsų istorijos bruožus, kontūrai, kurie retkarčiais išnyksta, bandant šį padavimą žūtbūt susieti su istorikams žinomu paskutiniu tautų, ypač germanų, kraustymusi Europoje, – su juo ir pats Grunau buvo neblogai susipažinęs.

Sprendžiant pagal vyskupo Kristijono kroniką, pirmykštes paupiais gyvenančias Prūsijos gentis nugalėjusios aukštesnės kultūros gentys sitonai ir maksobiai (ar stagnanai ir maksobiai), kurios išmokiusios vietinius gyventojus statytis namus, austi audinius, tačiau negalėjusios pakeisti jų kalbos ir papročių. Dar vėliau, kaip teigiąs Erazmas Stella, Prūsiją užplūdusios „šiaurėje gyvenusios“ gentys (*Sargaciani, Gelidani, Gillani, Alani, Vacynnei* ir *Carioni*). Tačiau Kristijonas apie jas nieko nesakąs. Pats Grunau kitur skaitęs, kad šios gentys, vadinamos drusais, iš Britanijos ir Albanijos patraukusios į Rifėjų kalnus (Norvegiją), o iš ten – į Gotlandą. Čia Grunau aiškiai sumaišo Bitiniją su

Britanija ir todėl Rifėjų kalnus Vidurio Europoje yra priverstas vadinti Skandinavijos kalnais. O rašyti apie šias keliones autorius turėjo todėl, kad reikėjo paaiškinti, kaip Gotlande atsirado „drusai“ (vėliau imti vadinti skandais), kuriuos iš ten VI amžiuje išviję gotai ir kurie atsikraustę į Prūsiją. Prūsijoje jie sumišę su vietiniais gyventojais (kaip ir sitonai su maksobiais), tačiau įvedę naujus papročius, įstatymus ir religiją. Pats Grunau neteigia, kad ateiviai iš Gotlando salos buvo germanai, skandais jie vadinami tik todėl, kad kažkada buvo užklydę į Skandinaviją. Sprendžiant pagal šių genčių etnonimus, jos turėjo priklausyti indoeuropiečiams ar net baltams (*Gelidani, Carioni*). Jų klajonės aprašomos gan miglotai.

Grunau aprašytoje įvairių genčių migracijoje Prūsijos teritorijoje galima įžiūrėti kad ir blankius seniausios Prūsijos istorijos atspindžius: neindoeuropietiškas gentis nugali indoeuropiečiai, kurie sumišo su ankstesnėmis gentimis, vėliau juos nugali naujos indoeuropiečių (galbūt jau baltų) gentys, kurios, vėl sumišusios su senesniais gyventojais, sukuria naują etnosą, jau pasiekusį istorinius laikus. Tačiau šiuos seniausios istorijos atspindžius naujų padavimų variantų kūrėjai (Stella, Piccolomini ir kt.) bando sieti su jiems geriau žinomais ne tokiais senais istorijos įvykiais – germanų kraustymusi.

Panašiai kaip Renesanso epochos istorikai, senuosius padavimus savo koncepcijoms reikšti galėjo jau panaudoti ir pirmasis Prūsijos vyskupas Kristijonas. Aiškiai jaučiama, kad Grunau pateiktas vyskupo pasakojimas apie prūsų protėvių atsikėlimą iš Gotlando salos į Prūsiją daugiau paremtas liaudies tradicija, o ne istorijos šaltiniais. Istorijos žinių įterpimu į padavimą reikia laikyti taip mėgstamą visų įvykių tikslų datavimą, tikslių skaičių vartojimą ir kt. Tačiau juk Kristijono kronika buvo rašoma praslinkus daugiau kaip penkiems šimtams metų po aprašomųjų įvykių, tai kaipgi jis galėjo tiksliai žinoti, kas ir kada vyko, kiek tiksliai žmonių dalyvavo ir pan. Padavimo apie Vaidevutį ir Brutenį liaudiškumą rodo jo turinys, kompozicija ir pagaliau pavienės, kad ir menkiausios detalės. Daugelis pasaulio tautų, ypač gyvenančių žemesnėje ekonominio ir visuomeninio gyvenimo raidos stadijoje, turi mitus apie jų protėvių klajones, atėjimą į istoriniais laikais gyvenamą teritoriją, apie pirmuosius vadus, visuomeninių ir religinių įstatymų įvedimą, religijos kilmę. Labiau išsivysčiusioms gentims (tarp jų ir indoeuropiečiams) būdingesni padavimai (mitai) apie pirmuosius karalius ir žynius, jų įvestus įstatymus ir atliktas reformas, įkurtus miestus. Tokie yra germanų padavimai apie pirmuosius vadus (karalius) Hengistą (*Hengist*) ir Horsą (*Horsa*), romėnų – apie Romulą ir Rėmą (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 553, 776–779). Jiems artimi indų mitai apie Manų (*Manu*) ir Jamą (*Yama*) (Мифы, 1982, 106–107, 682–683), lietuvių padavimai apie Gediminą ir Lizdeiką arba Šventaragį. Tamazas Gamkrelidzė su Viačeslavu Ivanovu mano, kad tikėjimai apie du mitinius visos genties va-

dus (karalius) jau gyvavo praindoeuropiečių laikais (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 776). Tad sunku patikėti, kad toks tipiškas visiems indoeuropiečiams padavimas apie Vaidevutį ir Brutenį būtų buvęs sukurtas paties Grunau, o ne liaudies. Kitų indoeuropiečių tradicijose tokie genčių vadai (karaliai) neretai atvyksta „iš svetur“, atplaukia vandeniu. Prūsijos pirmojo žynio ir karaliaus atplaukimas plaustais iš salos gali turėti ir realų istorinį pamatą. Jeigu senovės baltų pasaulėžiūra iš tiesų buvo geografiškai orientuota, o svarbiausias jų religijos centras buvo vakaruose (Vėlius, 1983), tai visai galimas daiktas, kad seniausias jų religijos centras kaip tik buvo kurioje nors Baltijos jūros saloje. Kitoms gentims (pavyzdžiui, germanams, slavams) išstūmus baltus iš šių salų, į žemyną buvo perkeltas ir jų religijos centras. Tokia sala galėjo būti Riūgeno sala, kurioje pasitaiko ne vienas mitinis baltiškas vietovardis (Kudaba, 1986). Šios hipotezės teisingumas paaiškės nuodugniai ištyrus Baltijos salų archeologinius paminklus ir jų ryšį su baltiškąja kultūra.

Svarbiausia Simono Grunau mitinių žinių dalis (apie prūsų dievus ir jų garbinimą, pasaulietinius ir religinius papročius, kulto tarnus), jo paties teigimu, yra paimta iš Kristijono kronikos. Jei tai tiesa, tai šios žinios turėtų didžiausią reikšmę, nes jos užrašytos tada, kai senoji prūsų religija ir mitologija dar buvo gyva, ir užrašytos žmogaus, gyvenusio tarp prūsų ir gerai pažinojusio jų papročius. Tada darosi suprantamas tas Grunau aprašytosios prūsų religijos sistemos išbaigtumas ir archajiškumas, jos artimumas archajiškoms kitų indoeuropiečių (visų pirma germanų) religijos sistemoms. Tačiau visai Grunau duomenų negalima nuvertinti ir tuo atveju, jei jis neturėjo Kristijono kronikos. Tada, kaip teisingai nurodo Bertulaitis, jis daugiau turėjo remtis jau žinomais istorijos šaltiniais, iš liaudies surinkta medžiaga ir savo paties fantazija. Tačiau jo aprašytoji prūsų religijos sistema yra tokia logiška nuo bendriausios schemos iki smulkiausių detalių, kad sunku patikėti, jog pagrindinį vaidmenį čia būtų suvaidinusi Grunau fantazija. Net ir genialus žmogus (koks Grunau, sprendžiant iš istorikų duomenų, tikrai nebuvo) vargu ar būtų sugebėjęs „sukurti“ tokią mitologiškai prasmingą sistemą. Iš daugelio turimų argumentų šiam teiginiui pagrįsti pateiksime nors keletą.

Vos ne svarbiausias visų Simono Grunau kritikų argumentas yra tai, kad jo prūsų dievų trijulė yra sukurta nusižiūrėjus į Brėmeniečio aprašytuosius šiaurės germanų Upsalos šventykloje garbintus dievus. Tačiau, kaip jau yra nurodęs Matas Pretorijus, svarbiausiuoju prūsų dievu Grunau laiko ne Perkūną, kaip Brėmenietis germanų, o Patulą. Jo iškėlimas į pirmą vietą labai prasmingas, nes vakarų baltams artimesnis požemio mitinis pasaulis (Vėlius, 1983), kurio ryškiausias reprezentantas ir yra Patulas. Įdomu, kad ir kituose germanų religijos bei mitologijos šaltiniuose vyriausiuoju dievu laikomas ne Toras, o Odinas, kuris daugmaž atitinka prūsų Patulą. Žyniai daugelio tau-

tų mitologijoje įsivaizduojami senesni už karalius, jie bendrauja su dievais ir mirusiaisiais, jiems ypač artimas mirusiųjų globėjas. Ir Simono Grunau žynys senesnis už karalių, jam artimas Patulas, kuris susijęs ir su mirusiaisiais, ir su žyniais. Kadangi žynys labiau susijęs su mirusiaisiais, su žemės ir požemio sfera, tai jam artimesni tie gyvūnai, kurie gyvena žemėje arba ant žemės, o karalius labiau susijęs su dangaus sfera, todėl jam artimesni paukščiai. Ir Grunau aprašytoje prūsų mitologijoje Viršaitis (Vurkšaitis, sudievintas žynys) globoja gyvulius, o Svaibratas (sudievintas karalius) – paukščius. Baltams, kaip ir germanams, labai būdingas dvynių kultas. Grunau aprašytoje prūsų mitologijoje galima įžiūrėti net kelias dievų dvynių poras (Vaidevutis ir Brutenis, Patulas ir Patrimpas – žr. Топоров, 1972, 299–303; Bertuleit, 1924, 42–44 [Toporov, 2000, 21]). Tik XX amžiuje mokslo pasaulyje įsigalėjo nuomonė apie tridalę indoeuropiečių visuomenės ir mitologijos struktūrą ir kad tris atskirus visuomenės sluoksnius atitiko trejopas aukojimas ir laidojimo būdas. Tuo tarpu Grunau jau XVI amžiuje rašo, kad prūsų visuomenė susidėjo iš trijų sluoksnių, kurie buvo skirtingai laidojami. Pagaliau net tokia smulkmena. Dievą Patrimpą, daugelio kritikų teigimu, Grunau paėmė iš 1418 metų Varmės vyskupo pranešimo popiežiui. Tačiau ten minimas ne Patrimpas, o Natrimpas. Tuo tarpu vėlesniuose šaltiniuose (*Sūduvių knygelėje,* Maleckio rašinyje) kaip tik minimas Patrimpas, tačiau šiais šaltiniais Grunau nesinaudojo. Ir čia Grunau „sufantazavo": dievo pavadinimą pakeitė taip, kaip jis iš tiesų buvo vadinamas.

Vadinasi, jeigu Grunau ir neturėjo Kristijono kronikos, o prūsų religiją ir mitologiją aprašė remdamasis kitais senaisiais šaltiniais bei dar liaudyje išlikusiais senojo tikėjimo reliktais, ir tuo atveju jis visa tai aprašė gan teisingai, todėl jo žiniomis daug kur galima pasikliauti.

Dar patikimesnės tos Grunau žinios, kurias jis sakosi surinkęs iš savo meto prūsų gyvenimo: apie burtininkavimą, saulės, ugnies, žalčių garbinimą, ožio aukojimą, daugybę burtų ir prietarų. Vietos padavimais gali būti pagrįstas ir pasakojimas apie milžinę Pogezaną, kurio nėra istoriniuose šaltiniuose.

Mažiausiai patikimos tos Grunau žinios, kurias jis pats įterpia, perpasakodamas kitų šaltinių epizodus, apie ką jau buvo užsiminta. Tačiau ir čia Grunau kai kur galėjo remtis dar kitais šaltiniais ar sakytine tradicija. Toks sakytinėje tradicijoje išlikęs galėjo būti ir nuo Petro Dusburgiečio aprašytojo varianto kiek besiskiriantis pasakojimas apie kilmingojo Dargio atsivertimą į krikščionių tikėjimą. Nors tokių intarpų, perpasakodamas senesniuosius šaltinius, Grunau galėjo ir pats prisigalvoti.

Grunau *Prūsijos kronika* – vienas iš populiariausių šaltinių; juo rėmėsi, jį citavo arba kritikavo daugelis baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojų.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Grunau, 1876–1896; Mannhardt, 1936, 190–204.

Literatūra: Volbrecht, 1725; Voigt, 1827; Tettau, 1837; Narbutt, 1835; Jaroszewicz, 1844–1845; Toeppen, 1846; 1847; 1853; 1868; Lilienthal, 1846; Bender, 1868; Bielenstein, Fick, 1876; Perlbach, 1876; 1879; Pisanski, 1886; Gehrke, 1892; Lullies, 1904; Prochaska, 1904; Šliupas, 1904; Klimas, 1919; Yčas, 1920; 1922; Bertuleit, 1924; Krollmann, 1927; Maschke, 1931; Mannhardt, 1936, 190, 205–227; Hermann, 1948; 1949; Hubatsch, 1955; Rosenkranz, 1957; Dworzaczkowa, 1958; Górski, 1960; Schmid, 1962; Forstreuter, 1966.

Tekstas iš: Grunau, 1876, 55–81, 87–92, 94–108.

PREUSSISCHE CHRONIK
1529

Cronika und beschreibung allerlüstlichenn, nützlichsten und waren historien des namkundigenn landes zu Prewssen, seines findens, glaubens, grawsamigheit unnd christwerdung, seiner regenten ursprung, Deutsches ordens vortreibung, begnadung, widersetzung, straffung, vorterbung des landes, von christ geburt bis auff heit zu wissen, wie eim menschen muglich ist anno 1526. Amen Amen.

§ 11. Namen der fürstenthümb im lande zu Preussen in der weise, wie es etwan die brüder Deutsches hauses hatten

[…] Namen der unseligen kirwaytenn im teile: Bruteno, Brudeno, Thywaito I, Deniges, Berausto, Macco, Meruno, Gorusso, Thywaito II, Napayles I, Tolleyno, Thywaito III, Mergonno, Carkoins, Napayles II, Jaygello, Narwasso, Gindewo, Austomo, Molleino, Tayto, Romois, Darsgaito, Mangalo, Bulloisos, Postwo I, Marango, Lawailes, Torroto, Nerges, Vibrotos, Barbaido, Barrando, Jargallo, Tippes, Leiso, Carkoyo, Pomoloys, Postwo II, Napeyles III, Thirsgaito, Nadrosso, Baytonos, Tormeyso, Kyrbaido, Alleps, und diesem sagten die götte, er solt Christen werden, wen sie künden in nicht hellffen vor den brudern.

Der II. tractatt sagtt, wie Preusserlanndt ist gefundenn wurdenn aus vorwissenn etlicher menner, die do wulten wissen, ob auch in septima climate loite wonetenn, und man fant das lant itzunt Preussenn, do aber is hett keinenn besundernn namenn, und is mit der zeitt ein konigreich wardt, und von seiner geistligkeit

Capitel I.

§ 1. Von bottschafften lande umb kunst zu wissen, und wie mann sie suchte und fandt

In dem buche, das beschreibett der erste bischoff in Preussen Christianus, welchs er namt liber filiorum Belial cum suis superstitionibus Bruticae factionis, spricht, wie man im sey von Jaroslao thumbrobst zu Plotzka in der Masau ein buch gelihen anno domini 110, welchs war in Reuscher sprach geschrieben, aber mit Grekischen buchstaben von einem mit namen Diwoynis genanth, der im umbkeren antwortt zu sagen den, die in auszgeschicktt, do zu Plotzkaw war gestorben. Dieser Diwoynis hette ahngeschrieben alle tagen reesen und gelegenheit der zeit und der lande, do ehr tag bei tag war gelegen und alles irforste von den einwonern noch vormogen und mit fleis einschreib. In diesem buch er schreibet also, wie in den gezeitten Octaviani des keisers zu Rom, ihres gnedigens urtheilers, in der stadt Salura im reiche Britania sein gesessen astronomi und gehandelt von ihrer kunst fragende, ob auch im siebenden und achten czirkell des himels im norden und sub cancro und capricorno mochten menschen wonen. Viel meinten, wie kein mensch umb lange kelde und grosem sne sich domit kunden loite behellfen; etliche sprochin: uns zweifelt am capricorno, sundir under dem zeichen tauro wir halten, wie do menschen wonen, und sagten do die ursache ihrer sprüche. Dis zu irforen sie haben ie dreier ausgesandt in die gelegenheit der lande des norden, under welchen Dywonoys der oberste war, und auch alleine lebendig war von seiner geselschafft. Und diese qwomen durch Comaniam, Halliciam itzund Tatterey, Roxolaniam itzundt Mosquoam genant, durch Venedes und Allaunes itzundt Leifflandt genant, und quomen uber ein gross wasser in ein landt weit und breitt, welches noch einen bestendigen namen nit hette ligende im norden gleich im heuptt des Zeichens tauri in des nordosten teill, und sie is durchgingen und allenthalben durchsogin, sie aber mit nimande kunten reden, und is sich begab, wie sie im lande bewinterten und auff

dem sommer kranck wurden, in welchir zu in qwomen Sarmaten, das woren Wynden, mit diesen sie jo ein wenig retten und wurden underweiset vom lande nach begir in fragenn.

§ 2. Wie Dywonysz irzelt, was er hab erfaren und gesehenn in seiner wandrung von seinen landen

Die lande, die ich durchzogen bin in meiner botschafft, spricht Diwonis, seint grose und wuste lande widder unser lande seindt, und alles folck do wonende ist alles ein ander folck im leben, in den sitten, wen unser folgk. Es ist sehr unvorstendigk in allen sachen und sich viel noch helt in der weisen, leben und sieten der Huhuri. So bin ich gekommen in das landt, in welchem Istula das wasser der Polawener oder Sarmaiten fleist in Crono, das gesaltzene mehr, welch landt keinen besonderen oder standhofftigen namen hat, wen etliche is nennens Sargaciani, Gelidani, Vacynani, und sust andere namen me. Darnoch ein folck dorein kompt, sy das landt nennen. Dis landt hott in auffgang der sonnen wol in das norden ein sehr gros süs wasser, dergleichen auch im gantzen norden Crono ym gesaltzen wasser dorzwischen und der wonung der menschen auch, ein gross langk wasser Hailibo noch ihrer sprach. Sust allen halben ist ein siecht landt mit vielen flissern. Das folgk in diesem land ist seuberlich der gestalt unnd von wenigk essen und trincken und mit dem reden sehr bescheiden, is hott kein haus, kein dorff, kein stadt, sundern es wonett an den flissern, an welchem stehen viele salweiden, under welchen es hat ym von ror ein gezelt gemacht, do is under leitt mit den seinen; so is aber kaltt winter ist, is treugt zu hauffe von dem holtze, was es findett, und ym ein feier machett, noch welchem wermen is vorrunet sich im gezeltt und do schlefft die meiste zeitt des winters. Sein tranck ist wasser aus den flissern und fische und hott kein brodt, sundern dorre fische sie vor brodt essen. Seine sproche, kleidungk, simpelheitt, kleider von schilffe gemacht, 3 weiber den man zu habin, ane einen besundern gott zu leben, ag den monde und sonne zu wirdigen, ist noch form unnd egenschafft der Gothen. Wente sie wolten sich mit einander vormischen man und weib, wo is hin kompt, is sey dobey wer do will, sie es thun und sich nit schemen und viel mol. Idoch die frauen umbzech werden gebraucht und nimmer ein man ist, es ist jo die frau bey im und sie mit freundtschafft und willen zu gefallen ist, und hoben nit viell kinder, wiewol sie viel weiber haben. So qwam zu in noch gewonheit ir obirherre, den sie nantten Maso, der mich auch mit in nam. Fur diessen sie fillen auffs angesichte, stossen, die heupter umb zu ehren auff die erden, und

so is nix zu geben hott, is giebt im die soybarlichsten knaben, und is ihm eine grose ehre dunckt sein, und sein gott herre, so sie in nennen, sein kindt nimpt, und bitten in alle, er wolde in jo nicht die sonne vorhalden, sunder vorschaffen, domit sie bei zeiten qweme. Und mit solchem tribut und erung Maso ir herre zogk in sein landt. So ich dieser gegnet an Crono dem wasser und dem flisse Istula solte ein namen gebin, so wol ichs umb meng willen der viel salweiden, umb und under welchen das folck wonett, das landt von salweiden nennen. So viel weis ich itzundt von dem zu sagen.

§ 3. Antwort auff cronicke Enee Silvii und Erasmi Sterne, Preussen anlangende

Aeneas Silvius in cronika effigiata spricht, wie etwan itzt Preussen sei genant gewesen Ulmigania und dis auch wol dominus Christianus, von dem obene gesagt ist, wy man wol rechtlich nennen solde das landt von salweiden Ulmegania, wie Dywonis sagt, wen salweiden in Preussenlande der einwoner nehesten dem besten behelff ist. So seindt gekomen von auffgang der sonnen ein folck Stagnani und Maxobei und haben dis folgck in Ulmiganea ein teil irmortt und die andern dinst knechte gemacht. Von diesen auch dominus Christianus sagtt, wie die ersten von Dywoni gefundin, sindt dem mole sie in sittenn simpel woren, wurden von etlichem gesiechte, die von wegen ihrer zweitracht wurden voriagt aus ihrem vaterlande, ettliche voriagt, etliche in dinst gebrocht. So ist aber ein ander, genant Erasmus Sternn, und dieser schreibt den preis Deutsches ordinis, wie er durch hülfe der loblichen fursten im kaiserreich ein landt im haben gehorsam gemacht, welches do itzundt heist Preussen, do aber his es Bructera und auch wol Brussera von vielen. Wen in Ulmiganearlant qwomen mechtige hauffen und scharen der menschin im rechten und hochen norden wonende, als die Sargaciani, Gelidani, Gillani, Alani, Vacynney und Carioni und diese woneten auch in Ulmiganea, aber nit langk. Von diesem dingk nix setzett dominus Christianus, sundir wol sprichtt, wie in Ulmiganeam abir Bructeram sein gekomen Sytones und Maxabei und diese habin gemordet, wen sie gefunden haben, und eine weile regirten. Und von den Masones und andern das landt wardt genant von etlichen Ulmiganea, von etlichen Sitonia, von vielen auch Maxabea. Und dis folck, spricht dominus Christianus, regirte eine kleine weile und sein nam wardt nicht fast bekandt ihren nogwern, und diese brochten die gewonheit ins landt, domit man heuser bauete zu wonungk der menschin und das gewendene cleider trugen. Und dis machte in ein nam, sundir die Gottische sproche und mores kundt man nie vortilgen ausz dem folcke. Von deme aber dovon Erasmus

Sterne schreibet zum homeister Friderico ist zu wissen, wie ich is anders gelesen hab, das Drusus, dovon er sagt das genante volck Sargatiani, Gelidani, Gillani, Alani, Vacynnei, Carioni und wie sie alle heissen, umb ihrer ungetrauigkeit willen und auffrur habe genomen ausz Britania und Albania itzunt Engellandt, und hab sie gefurtt auff die berge Riffey itzundt Norwegen genandt und Hipperboni, welche lande liegen under dem zeichen capricorno im letzten ausgange des siebenden zeichens adir gelegenheit des nordens. Vil er auch zum andern moll wurden gesatz in Scandiam und diese mit der zeit qwomen ausz vortreibungk in Cymbriam hoite Gottlandt genant und disse Scandiani aus Cymbria vom folcke Gothi angefochten qwomen in Ulmiganeam itzundt Preussen genant und sich do sosten und das landt noch ihrer weise do baueten und von diesen sein die nochvolgenden historien ausz den obengenanten buchern im prologo genommen und seindt fruchtbar zu wissen unsz Preussen.

Capitel II.

§ 1. Von dem folck Gothi, wie si musten Lombardiam reimenn. Acta domini 500

Im jare Jhesu Christi noch seinem leiden, spricht dominus Christianus, 500, als Justinianus keiser und Vigilius der I zu Rom bobist war, das folck Gothi genant mit ihrem konige Witthigi qwomen in Lombardiam und sie gewonnen mechtige stette und vil tausent menschin todten. Sie qwomen aus Hispanien und woren heiden des glaubens. Als sie nu gantz Lombardiam hetten, Ravennam die stadt sie mechtigk baueten und do der konigk mit seinem hoffe sas. Der bobist zu Rom und gantz Etruria und Tusera mit etlichen Stettin Lombardie, als Venedie, Bressa, Laudum und Cremona schrieben ken Constantinopel zu Justiniano dem keiser umb gottis willen hülff bittende, domit sie mochten von den grausamen menschin den Gothir irlost werden, und er sante in Lombardien Narseten einen fursten mit 15 tausendt man und dieser qwam ken Rom und fandt do versamlett 60 tausent man, mit welchen er zogk durch Romandiolam und qwam fur Ravenna. Von stunden an Wittigis der Göthir konig mit 100 mal tausendt man aus und sich mit Narsete schlugk. So fugte is got, und die Göthir vorloren, wen Wittigis der konig mit weib und kindt wurde gefangen und geschickt zum keiser ken Constantinopil. Die felttfluchtigen Göttir in die 15 tausent boten genade, domit sie mochten reimen Lombardiam mit ihrem weib und kindern, sie wulten mit seinem

willen zihen in frembde lande, do sie dem reiche nit wurden schaden. Narses war ein güttig man und auch sag, wie sie vorlemet waren am meisten teil, er in satzte 4 wochin, und sie solten Welschlandt reimen ane schaden. Unde sie es auch thetten, und Narses gab in zum geletsman Agiluffum denn graffen, und ehr sie beleite durch Bayern bis in Westphalen, und ir woren do als und als junge und alt 36 tausent personen und sie sogin, wie Westphalen gros und unbebautt war, sie baueten do eine stadt und sie noch hoit Gottingen heist, und meinten do zu bleiben, sondern man hott sie von dannen getrieben und sie geweist in Dennemarck, und do worin inne vil wuste lande und insil. Zu dieser zeit wart in Dennemarck Theudot ein furste, diesem vor den Götthin grauete, und als sie zu im botschafft hetten geschickt in bittende umb ein ort landes, inn welchem sie mochten wonen ym umb ein tribut, er in ansagte, wie in seinem reiche ein insel were, Cymbria genant, welche insel inne hetten ein folck aus Scandia voriagt und is im do zu trotze sesse und in nicht fur einen herren wolten irkennen; wulten sie im ein tribut geben und wolten mit macht auff die Cimbri, das mochten sie thuen. Und die Göthir gingen das an, sunderlich und sie alleine mochten wonen, und Wisboo ir furst sich mit Theudott vorsicherte in dieser sachen yn tribut und der wonungk.

§ 2. Acta anno domini 514. Wie die Gotthi in Cimbriam qwomen und das folck in Ulmiganeam vor in flihen muste

Der Göthir furst Wisboo schickte zu dem folcke Scandiani in Cimbriam bottschafften und lissen in ansagen, wie in Theudot der furst hette vorlihen das landt ihrer einwonungk, sint dem mole sie in nit wolten irkennen vor iren herren, und die Gotthir umb ein tribut is hett angenomen, so hett sie nu Wisboo und die eltsten Götthir zu in geschickt sie zu fragen, was sie umb dieser sachen thun woltten, ob sie mit gutte wolten Cymbriam reimen, adir ab sie im selbigen wolten wonen und in dovon zinsen, adir ab sie sich mit ihn wulten kempffen. Das folgk in Cymbria hetten zwene herren, welche sie vor konige hilten, genant Bruteno und Vidowuto. Diese mit irem adil gingen in ein rott wie zu thuen, solten sie dinstboten sein, die geborne herren weren, es were in viel zu nohende, solten sie auch mit ihn kempffen, sy wusten sich vorloren, und wurden is eines, nochdem und wie in Brutteno ansaget im namen seiner almechtigen götthin, sie solten reumen Cymbriam und sie solten anderswo mechtiger den do werden. Darumb die in Cymbria machten einen contract mit den Göthir, und sie wolten reumen Cymbriam und die Göthir solten sie

unbehabt lossen und ihre nochkomlingen, wo sie in andern landen wurden sein, und die Gothir dis in beschwuren und in is auch hilten.

Brudeno und sein bruder Witowudo mit den ihren sossen auff flösser und qwomen durch Crono, das wassir Haillibo, in der zal 46 tausendt man und weib und funden in Ulmiganea ein folck, das unerfaren war. Bei dissen sie slugen ire gezelt auff und bauten noch irer weise slösser und dörffer und etlich mit gewalt, etliche mit hinderlist, etlicher freundtschafft sie genossen und die Scandiani aus Cymbria wurden der yn Ulmiganea herren und gebrauchten ihre dinste. Die Göthi qwamen in Cymbriam und is baueten und ire heuptstadt sie nantten nach ihrem fursten Wisbua und Cymbriam sie nantten Gotihrlandt. Bruteno aber und sein bruder Witoudo baueten Honeda, Peilpeillo, Nangast, Wustoppos und Gallons die slossir und sie fundin honigk und sie dovon machten getrencke, sust von anbegin si ag molken trunken, und die do wurden gefunden yn Ulmiganea, wurden von den Cimbri auff ihre weise zu lebin gefurt und sie von beiden teilen trunckinne und unsinnige menner wurden und sie wurden mit der zeit grausame krigesmenner.

§ 3. Acta anno domini 521. Wie Ulmiganea ein konigkreich wardt und ein andern namenn hette

Bruteno und Witoudo sein bruder, spricht dominus Christianus, vorsamleten alle ire klugesten mennir, aus was ursach ich nit magk gentzlich wissen, ag und man sie wolt gantz uberziehn von den Masones umb den czins und ubrigkeit, wen die Cimbri wolten keinen herren wissen, wen die sie mit in gebrocht hatten. So wurden sie eins und sie wolten einen konigk haben und fillen auff Bruteno. Er sprach, liebes folck, ich kan is nicht sein, wen ich mich noch dem willin unser almechtigen götthe in ihren dienst vorpflicht habe, sonder do is mein bruder Wytowudo ein behertzter man, diesen nemptt vor einen konigk und er wirdt euch biderlich regiren. So wil ich sein vor euch zu unseren götthen ein botte, wos ich von in werde hören und ich is sogen wil, und wist, vil tröstlicher ich euch sein wil in andacht vor unseren heiligen göthen, den mit euserlichen streiften. Von diesen und anderen wortten me sy wurden is einst und do noch ihrer weisen Widowuto zum konige kroniten und der konigk mit allem folck Brutteno seinen bruder vorwilleten zu haben vor iren obirherren und nantten in crywo cyrwaito, dos ist unser herre noch gotthe, ane seinen willen sie nix thuen wolten und solten, und in hören, wie die göthe selbist, und do sie ir landt nantten Brutenia und slecht alle beslossen nimande zu dienen und zu oppherenn ag ihren götthin. Do irst

Brutteno im mit seinen götthin eine sonderliche wonunge baute. Der götthin woren 3, Patollo, Patrimpo, Perkuno, die stunden in einer eichen, dy 6 elen dicke war. Diese eiche und die wonung des crywen adir kyrwaidens mit allen seinen waidolotten, das woren priester, sie nantten Rickoyto. Vidowuto im bauete ein schlos zwischen Crono und Hailibo und nantte is Noytto itzundt Neitenbergk und ist auff der Neringhe, und regirte wol und wardt lib gehalten und hett woll 12 söne, als Lithppffo, Saymo, Sudo, Naydro, Scalawo, Nathango, Bartho, Galyndo, Warmo, Hoggo, Pomeso, Chelmo. Von diesen wardt mit der zeit das landt geteilett und ein iglich teil den namen von seinem herren irlangte, wie den gesagtt wirdt werden.

Capitel III.

§ 1. Acta anno 523. Von der Brutenischen satzunge, von ihrer götthe und ee, wie sie undereinander leben sollen in friede

In diesem jore, spricht dominus Christianus, die Brutheni mit ihrem konige Witowudo und Brutteno ihrem crywen kirwaytho qwomen auff Honeda und do in vorzalte Bruteno die befelungk ihrer göthe und wie sie solten leben mit einander.

Primo, unnd nimandt an des criwen kirwaito willenn sol anbetin götter adir von frembdis ein gott ins landt bringen, sundirn die obirsten götte sollen sein Patollo, Patrumppo, Perkuno, wen die uns haben gegeben landt und leut und noch gebin werden.

Secundo umb iren willen unseren criwen kirwaito bekennen vor unseren obirherren und seine nochkomling, wen sie is gönnen werden unsir gnedigsten gotthin und irwelen seine waidlotten zu Rikkoyott.

Tertio. Furcht und gehorsam wir schuldigk sein unseren heiligen gotthin und unserem criwo cyrwaito, wen sie uns noch diesem leben werden geben schone weiber, viele kinder, susse getrencke, gutte spiese, im sommer weise kleide, im winter warme röcke und werden sloffen auff grossen weichen betten und werden von gesundtheit sehr lachin und springen. Den bozen, den sie nit wulden ehren, sie wurden hie nemen, was sie hetten, und dort sehr quelen mit peinen.

4to. Alle landt und nogwer, die ihren göttir wurden ein oppher thun, sollen gelibet werden, und mit ehrung gefordert werden. Die sie aber vorsprechin

abir vorsmehen, sollen von uns mit feuer, mit koyler getödet werden und wir froinde nimme werden.

5to. Die menner mogin 3 eeliche weyber haben, mit der underscheidt, und die irste und obirste sal sein von dem geschlecht und geburtt, die mit uns sein yn das landt komen, die anderen mogen sein von denn gefundenen.

6to. Und ein man würde beladen mit krancken weibern, kindern, brudern, schwestern, gesinde und mit sich seibist, es stee zu im, und wir irlobin, so er sie und sich selber vorburnen wurde, wen unsir der götte diener sollen nit steenen sondern lachin.

7to. Und imandt sich selber und sein gesundes kint wirdt opphernn unseren heiligsten göttin, wir is im irlöbin und sagen, wie solche durchs feuer heilig werden, domit sie wirdigk sein mit unseren göttin zu lachin.

8to. Und ein man oder weib ire ee wirdt brechin, den sol man burnen, ferre von unseren heiligsten göttin und die asche streuen auf den gemeinen wegk und seine kinder sollen untuchtigk sein zu waydelen.

9to. Wurden die frauen ihrem manne vorsagen ihren leib in der eelichen sachin, es stehet zum manne, und er sie magk vorbornen und ihre swestern sollen sein vornichte personen, wen sie haben sie nicht geiernett den gehorsam ihrer menner und den göthin.

10to. Welcher man eine jungfrau abir eeliche frau würde auff ir rauchis zwischen die beine greiffen, es stehett zu in, und man nicht mochte burnen, wen er eim andern an sein bestes hott gefravelt.

11to. Welcher ein jungfrau zum irsten freiet, der soll sie haben zum weibe und nimandt andirs, würde aber der man vorhin haben 3 weiber, man soll in die hunde lossen fressen, wen er hot geunirt den standt unser götthin, die ehelich und jungfrau sein gewest.

12to. Welch man wurde todten seiner gnedigsten götthin diener, uber diesen sollen haben gewalt alle froyndelinge der todten, und sie in mogen wider todten und auch lossen leben.

13to. Und imandt stelen würde, den sol man zum irsten mit rutte slon, zum andern mol mit knottelen, zum dritten mole in sollen die hunde fressen, ferre von unsirn götthin. Gott aber weis, wie man is helt, idoch die historien is werden unterrichten im nochvolgen.

§ 2. Vonn gewonheit, trunckenheit und zweitracht undir enander

Vonn anbegin die Bruteni gewont woren molcken und trincken und kese zu essen vor das beste. Widowuto aber honnigk fant und er den mit was-

ser soett, und is wardt ein köstlicher tranck doraus, weichin in schanckte der koning und Brutteno der kyrwait, so sie bei in woren, und der tranck wart gemeine und die Brutteni truncken sich unsinnig doranne. So wurden sie in foller weise uneinst, die do woren komen aus Cymbria, mit den, die sie gefunden hetten in Bruttenia, und qwomen vil auffrhur, wen die Cymbri wolten die anderen zu dinstbotenn machen, wen die Cymbri dauchten sich edler sein und darümb all iren edlingen sie gobin einen namen auff eim o und dis von irer alten gewonheit; war aber imandt und der vom Witoudo wardt geadelt von den, die man gefunden hett, ir nam war auff ein s. Die Cimbri zum ersten die gefundenen mit freundtlicher weise vormochtenn und hindenoch mit siegen dorzu trieben, und sie in mechtige berge und ronde schutten und in heuser drauff baueten, wen die gefundenen von natur stercke menner woren, me wen die ander, und doch von der teglichen arbeidt sie wurden swach in der arbeit der eewercke und dis sie brochte zu ungedult. So wulten sie is nicht thun und sie begunden auch ihren adil vorzuzihen und diesem baueten viel höffe. Do aber die Cimbri mit gewalt wolten fahren, die gefundene auff und vorbrandten die Cimbri haus unnd hoff, weib und kindt auf etliche 100, wen sie meinten, das wer nit irslogen und sie also nit die satzungk der götthe gebrochin hetten.

Von scharwerg. Umb dieser sachung willen und ander me Witowuto und Bruteno zu Rickoyto vor den götthin hilten einen tag und do sie bestrickte Bruteno ir crywe kyrwaito mit Widowuto irem konige, domit sie in der furcht seiner gotthe sich voreineten. Wolten die edlingen, die do komen woren ins landt, hulff und arbeit vor sich von den gefundenen, sie solten sie mit freundtschafft vormogen und in methe geben zu trincken und in dancken. Domit man aber mochte wissen, wer do edil were, der konigk is satze, und wer do sneller mit seinem pferde qweme zu im, der solde edil sein, und man do rante aus allen krefften, und sust viel ander weise hetten, domit ehr die thettigen menner adilte und wurden so geadilt vil der, die do im lande wurden gefunden, und diese nomen der Cymbri tochter und wardt so eine weile gutt. Diese edelinge sich ubten auff fechten und reiten, wie ander nationes thun, und die do vor waren simpel gewest, wurdin tuckisch und vorslogin auff alle schalckheit.

Ein satzungk. Do wardt is auch gesatzt im tage, so im ein man sein weib starb, man im balde ein junge vorschuff, wen er muste nicht uber nacht und tagk trauern und e im die junge gantz voregenett wardt, sich mit ihr vorsuchte; mocht er ihr den magkthum nemen, sie wardt im gantz zugeignett, und man vorbrandte han und hen zu lobe den gottin in diesem.

Witwennrecht. Starb einer frauen der man und sie noch jung war, die ledigen gesellen mochten sie gebrauchen, bis sie ein kint hette, und dornoch

ward sie eine waidelottinne und muste bei ihrem halse keusch leben, wen sie von der gemeine wurde vorsorgtt.

Vonn schreiben. Dis kunden die gefundenen menner in Bruttenia niht begreiffen, wie man kunde schreiben aus einem anderen lande, wos man welde thuen abir was man begerte von imande, wen sie meinten, dis gehortte gott an. Die in Brutenia woren gefunden, sogin wie die Cymbri buchir hetten und dorein schrieben und doraus losen. Ettliche meinten is weren gotte, etliche auch meinten, sie is thetten aus einem betrigen.

Von kerbestocke. Wen von anbegin die von Brutenia woren vor der zukonfft der Cymbri, so sie was thuen solden uber 14 tage addir wie sie ein dingk mercken wellen, sy nomen ein stogk und auff iglichenn tagk einen kerb macheten, bis sie qwomen zu ihrer rechenschafft und diesem noch heut in tagk ist der gebrauch, und mit den grobin handtwerkern als smide, bottcher und wie den solche sein, von beiden teilen, sy und die mit in handelen, haben kerbstöcke und also rechin.

§ 3. Acta anni 550. Wie man ein streit hette mitt den Masones umb den zins

Ich habe obene gesagt noch der beschreibungk Christiani aus den buchirn Diwonys, wie Maso ein furst jor jerlich in Ulmiganeam itzundt Preussen genant qwam und von in ire seubarlichsten kinder nam an stadt des zinses, wen die simpelleut wüsten keine andere arbeit nicht, wen kinder ziehen. Als aber die Scandiani aus Cymbria woren gekomen und Ulmiganeam zu eim konigreich gemacht hetten und im einen standthafftigen namen noch ihrem obirsten herren gebin hetten und is nantten Brutenia, sy siecht abe Masonen erbe absagten den zins zu geben und wie sie is wu anders gelernett hetten, sie sich zu weren dochten, so man in zu wolde. Die Masones gleich wol jor jerlich manten, wen sie sagen, wie die Brutteni fich unde muntze hetten, sie wolten abir nix gebin. Ein furste Anthones genant und dieser lis Widewuto dem konige zu Brutenia and Bruteno seinem crywe kirwaito ansagen: sint dem mole sie viel mol hetten angesagtt den zins in zu geben und nicht gewult hetten, sie solten itzundt wissen, er wolt in holen, was vorsessen were, und solcher worte viel. Und Widowuto der konigk und seine Bruteni is annomen und sein warten auff den grentzen, die sie mit im neulich geschutt hetten, domit man wuste wie weit ire götthir iren dienern helffen soltten. Anthones war unirschrocken und irlangte ein mechtige hülff aus Roxolania itzundt Reuslandt genant und qwomen und sich slugen, und Anthones gewan das slon

und im mechtig gutt zueigente und viel jungling gefangen wegk furte und diese bey in lerneten den schertz des streitis und im entliffen und sie is ihren brudern auch lehrnten, wie man streitte. Noch diesem streitvorlisen Widowuto der konigk verbittert wart mit den seinen und sich bedochten; so gebot Brutteno der crywe kirwaito, der gantze adil solt in einem feste sein ihrer götthe zu Rickoyoto, und sie qwamen alle. So qwam es, wie ein mechtigk gewitter war von donnernn und blitzen, in welchem sie meinten, ihr gott Perkuno vom himel rette. Von diesem Brutteno nam ym ein ursach und sagte, wie in die götthe befolen hetten, sie alle eintrechtiglich solten ziehen auff Anthones und sein volck und rechin das heilige blut irer diener, sie wolten bei ihnen sein. Und man gab in methe zu trincken genug und ein iglicher auff und die seinen nam und fillen Anthones ein und in erwurgeten mit Czienbech dem konige von Roxolania und im an mose und folgk erschlugen und mit grosem brandt und robe sie qwomen heim. Anthones sohn Czanwig gebrauchte vorteil und quam zu Brutteno und Widewuto und ihren gotthen oppherte und schwur sie vor seine gnedigste götthin zu haben und bat umb urlob und er noch seiner andacht den gotthen mocht ein oppher thun, und sie es im vorgontten. So lis er do auff eim freien velde ein weis pferdt zu todten rennen und dornoch is lis vorburnen. Von diesem is quam, wy niemandt ein weis pferdt im lande mocht reitten, sondern man muste sie vor die götthe halten. Und wardt so friede zwischen den Bruttenen und Masones, idoch eines dem andern nicht quitt ist bis auff heittigen tagk.

Capitel IV.

§ 1. Acta anni 573. Wie man Brutteniam teilte in 12 furstenthumb, die fursten woren Witouden kinder

Als Widowutdo altt war 116 jar, Brutteno 132 jor, sie wolten die ihren vorsorgen, domit ein iglicher mocht wissen, was im anqweme von seinem vater Witoudo, wen itzundt ein etlich mol es war ein auffrur geworden umb des landes willen, wo ein iglicher von denen sonen Witoudi konigk solte sein. Diesem eine gestalt zu machen man vorsamlete allen adel ken Rickoyto, und do Bruteno in ansagte, wie ehr und sein bruder Widowuto der konig von befehl der gotthin wolten Bruteniam teilen in die rechten erben, domit kein auffruhr wurde und also das heilige blut vorgossen wurde. Zum ersten nam der crywe kyrwaito einen bock und den vor der eichen todte vor allir

sunde willen, und dis fleisch mit anderem zu Rickoyto vor der eichen britten mit den blettirn von der eichen, in weichin stunden die gotthir und dornoch truncken poskeiles von methe und is beschliffen. Im morgen fru Widowuto der konigk und Bruteno sein bruder der criwe kirwaito sossen vor den gotthin und ruffeten zum irsten den eldisten son des koniges Widowuti Lyttpho und zu diesem sprochen also:

Lieber son, gelobist du unseren gnedigsten goethin andacht und irem kirwaido gehorsam vor sie und deine mittbruder ire diener zu setzen leib und gutt, so sie wurden vorringert in ihrer ehre und standhofftigkeit? Auff dis Litpho antwortt: und ich is gelobe bei der stroffe meins gottis Perkuno, der mich todten sol durch sein feuer, so ich is nicht hilte. Do sprach Brutteno: so lege deine hende auff das heupt deines vaters und dornoch rure die eiche an deiner gewaltigen götthe. Und dis er thett und darnoch sprach Widowuto: und du solt herre sein im lande von Boycko und Nymno der flissende wasser bis an Thansoan den waltt. Und er nam is mit der zeit ein und bauete im eine feste und dy nante her noch seinem sohne Gartho, und dis lantt hoite heist Undir- aber Kleinlittaw, wen von anbegin zwischen Preussen itzundt und Kleinlittaw ist lautter feltt und wonungk der menschin gewesen, do itzundt grose heden und weide sein; dis darumb, wen die bruder Deutsches hauses umb wegen der krigenn, die in do aus entstunden, is gantz vorwusteten und dennoch vil itzundt bebauet ist und die heupstadt itzundt drynne Grottna Gartz auff Deutsch genant wirtth. Und Gartho mit der Zeit mechtige lande gewan und wardt mechtigk und sich gantz königsch hilt und hett auch viel bayores zu söne.

Zamo der ander son quam vor, und im wardt vorgestimpt, und er thett in aller weise, wie der irste. Zu diesem sprach Witoudo: und du solt herre sein ubers landt von Crono und Hailibo bis auff Skara die wasser; und dieser nam es mit der zeit ein, und is wardt Samlandt von im genantt, und er baute im auff einen mechtigen sandtberg, der am meisten teil geschott wart, eine feste und in nante Gayltegarwo. Und dieser mit den seinen hetten auch vor die andernn ein sunderliche weise zeitlich zu leben und ihren götthin andechtiger woren, den die andernn Brutteni, und sie machten auch ein sonderlichen eichwalt zu ihrer andacht, do sie ein hauffen slangen irnerten zu lobe ihren götthin. Und Zamo lis weniger kinder, wen andere seine gebrüder, wen er hett ag seine tage eine weib; dieser auch dem wassir Skara Pergolla den namen gab, darumb im sein weib dorynne irtrangk, die Pergolla hys.

Sudo der dritte son Widowudi qwam vor seinenn herrenn vatir und thett wie seine brüder und im zuteilte der koning und kyrwaito das landt zwischen Crono, Skara, Curtorio itzunt das Koyrische haeb; und er is zu seiner

zeit einnam und ym bauete eine feste auff einem geschotten bergk und nantte yn noch seinem sone Peippylko und sein landt wardt noch im genant Sudauerlandt. Und dis folg von anbegin irbarlich lebeten und sich alle edlinge dauchten, darumb und sy allein mit Sudo irem herren einen mechtigen konigk nyderlegten auss Weneden, itzundt Lotthphania. Diese noch heut in tagk sie tragen sich menlich und die frauen tragen ringe in den oren von hupschin messinge, sie auch umb ihren hals und fingren und forne auff ihren brosten messene spangen und ringe tragen, und die besten kleider seindt von bloer farben und nur uber die knie, und weib und man seint heute guttir birtrincker. Jungk und alt in einem hause komen in den krugk und brengen 1 scheffel gerstenn und 1 scheffel haber, und so die vortruncken sein, sie faren heim, und stets ein fröliches folck ist. Dis ir landt heute wuste ist bis auff 8 dorffir und ist ein gesumppe, wen die b. Deutzsches hauses hetten mechtigen anstoss und mechtige krige von in, umb iren willen sie musten bauen Labiau und Warnikaim die slosser auff ihre grentzen und si stilleten. Idoch sie hilten keinen glauben, dorumb etlich man nam und sie furte auff Samlandt und sie vorteilete an das meer die andern man mit den dorfern vorbrandte, und also ist itzundt Samlandt und Sudauerlandt ein folck, dennoch gleichwol die Sudauer lossen ire gewonheit und weisse nicht.

N a d r o o der 4. son Widowudi thett und huldegete wy sein bruder, und im wardt zugeeigent das landt do war zwischen den wassern Pregolla oder Skara, Boyky und Curtono, und er nam is ein und im bauete ein veste genant Staymlo, und man sein landt nante Nadrowia, und ist auch heut am meisten teile wuste und ein gesumppe, wen mutwillens die b. Deutsches hauses is vorwusteten und wolten nicht lassen widder bebauen, wen die Nadrowitten ubel bei in fuhren und die anderen brochten zum abefal. Dieser Nadro wardt von den Litphonischen irslagen umb des kyrwaiten willen, wen Nadro hett seines weibes bruder Brudono genant vor einen crywe kirwaito auffgenomen, wen die waydelotten ein teil sagten, wie in die götthe gerufen hetten, dowider waren auch andere waidolotten und sie nein sprochin, sundir sie hetten genent Apeles Litpho weibes bruder; umb dieser willen quomen die beiden b. in zangk und Nadro von Lithpho knechten in den Boyky wardt geiagt und vorsoff. Von diesem Lithpho sein tage nie mochte sein göthe zu Rickoyott beschauen, darumb er in seinem lande einen crywen sunderlich irwelten und auch seine götte wirdigethe, idoch dy nemlichsten oppher sie gleichwol durch iren crywen ken Ryckoyoto schickten, und umb dis willen so quam is auff, die in Lithphonia nantten ihren herren crywe und den zu Rickoyoto sie nantten kirwaito und sie im gleichwol allen gebür thetten, wiewol sie eine sunderliche

stelle hetten, in welcher sie ihre götte wirdigten, ag das sie do nit ihre bilde hetten, welchs is machte in ein vorwingerungk.

S c a l a w o der funffte son Widowuti quam vor und er huldigte wie seine b., und im sein vatir und der criwe kirwaito im zuteilen das landt zwischen Pergolla, Curtono, Nyemcz und Rango den wassirn, und ist heutt ein wust landt ag walt und gesumppe am meisten, und man nante sein landt Scalawonia, welchs die b. Deutsches Ordens hauses vorwusteten umb irer untherthan willen, wen durch sie die Littauer und Samaiten in Preussen viel mol quomen und die Christen wegtrieben. Darumb das zu wehren sie bauten Tilze, Rangnit, Jorgenbergk die slösser und sust viel ander festen me. Die Scalawonier ist von anbegin gewesen ein unlustigk volck und ungetrew und is sich auff nixten gab, den auff viel schlaffen, in welchem alle seine seligkeit stundt, und wurden in gantzen landen ein sprichwort der unlust. Heut ist dis landt mit vielem wilpert begobt, do findet man die wilden oxen genant die aueroxen ungloblicher grose. Dis wilt so es wirdt geslagen aber worlicher geschossen mit eim handtbogen im meyen, so ist sein fleisch nit anders, den wie es mit knobloch gesotten wer, wen in der wiltnisz blüet den ein kraut genant wiltlilien, von diesem es so wirdt und dis kraut es mechtigk gerne ist. Dis thir hott ein so schorffe zunge, wen es irzörnt wirdt, wo es mit der zunge hinslecht, do heut es wegk, wos es begreifft. Do seindt auch mechtige und sunderliche grose schweine und die mechtigen hobin elendt, die man do jagt, und halt ein lust der b. Deutsches hauses von jagen und wiltpretten ist.

N a t t a n g o der 6. son Widowuti huldigethe wie seine brüder dem vatir und dem kirweiden, und er im zueigente das lant zwischen Pergolla, Alle, Bassaro und Halibo den wassirn und er nam es mit der zeit ein und seine wonunge er hilt auff Honeda dem slosse und is wardt im genantt Nattangia und ist heut ein kostlich land vol slössir, stette, edilhöffe und dörffer und ist dem Deutschen orden heute ein fruchtbar landt zum zeisen und schossen, wen is hott viel stetlein, dovon was gefeit. In dissem lande gar viel streite unde blutvorgissen sein geschehen vor andern orten der lande, wie denne gesagt wirdt werden. Natthango hett ein son Luoygo genant, dem mit willen allir seiner bruder dem konige Widowuti und Bruteni zueigenten noch dem tode Witoudi (?) Noyto und Crono das wasser, wen is war ein man mit den seinen, dem fischerey lieb war. Dieser auch den bornstein zum ersten fandt und in gehalten vor golt dovon schusseln und tringkgefesse ym machende. Nattangerlandt wirdt heitt genant das Hinderlandt und ist itzundt durchmischett mit Preussen der geburt und der sproch und mit Preussen noch der geburt aber noch der sproche Deutzsch und ist sehr ein narhafftig volck, darumb is beschriegen mit reichtumb, umb welches willen es muss viel ausstehen.

B a r t o der 7. son Widowuti des koniges quam vor seinen vater und kirwaiden und im huldigete in form und weise wie seine bruder, und im sein vater zueigente das landt von Allo auff yns auffgangk der sonnen bis an Licko das wasser und bis an das landt seins bruder Lythpho, und er nam is ein und mit der zeit er im baute ein feste und sie nantte noch seinen nomen Bartho, und is wardt noch im genant Bartherlandt. Und dieser hett viel kinder, die man nantte kongos, und ein iglicher im bauete festen, wen sie waren auch haderhafftigk und sich machten viel feindtschaft in dem, und sie andern ihr fich wegk triben und sunderlich mit den erben Natangk sie uneinest woren, den sie viel schaden thettin umb Luoygon willen, dem Witoudo hett was sonderlichs zugeeignett, so sie doch so nahende dorzu weren gewesen als Natangen son, und in vorsatzten, Nathangen folck zu benemen, bis sie sich irholet hetten an ihrem schaden, und wurden so vorbittert einer auff den andern. Dis landt heut auch ist ein schon landt, mit vielen slössern, stetten, edlen höffen und dorffern und wilpredt vil und genug und es dienet dem Deutschenn orden.

G a l y n d o der 8. son Widowuti quam fur seinen vater und kirwaito und huldigte wie seine b., und im sein vater zueigente das landt gelegen am flisse Allo, Lawoso bis an die gesetzten grentzen Masono, und er nam is mit der zeit ein und im baute auff einem hohen bergck eine feste und sie nante Galindo, wie noch heut in tagk Galinderberg er genant wirdt. Dis folgk mit der zeit mechtig wux und ir mechtig viel wurden und sie mit den Masones viel streite furten, und doch die Galinder selten gewonnen, wen ein mol die Masones adir Masuren in Gallindien vielen und is gantz vorherten sie irsloende, und wart mit der zeit me wen halb ein lautter hedewalt und noch ist in heutigen tagk.

W a r m o der 9. son Witowuti quam vor und er thett die weyse der huldigungk seiner b., und im sein vater zueigente mit dem kirwaitt das lant an der Nara und Bassaro den flissern, und er is mit der zeitt einam und baute im eine feste und sie nante Tolo, und sein landt man noch heute nennett Warmia. Sundir er starb noch vor seinem vater und lis seine frau Erma mit unirzogen kindern, und sie regirte das landt sehr vornunfftiglich und lange, und das landt auch den nam von ir irlangte, und man is nante Ermelandt. Von diesen is kompt, wie noch heut in tagk dis landt zu Latein wirdt genant Warmia zu Deutsch Ermelandt und hott heut ein bischoff vor einen herren. Diese Erma, die rach an den Masuren, was sie dem Pomeso ihres mannes b. gethon hetten, als sie Pomeso fingen mit 6 sonen und der vatir entquam, und die Masüren die kinder todten, vor welche kinder sie todte den fursten der Masonen adir Masuren Lottko mit weibern und kindern inn die 26 personen, und dis machte sie namhafftigk. Idoch mit der zeit sie wardt irmordt von irer

eigenen magt, darumb und sie nit wülte, das ir son die mayt nemen solte, sind dem mole sie, die mayt, von im beschemett wardt. Disse Erma diss recht in gantz Bruteniam satzte mit vorwilligung der göthe, welche eeliche frau irem man fluchte mit ein fluch, der do im schedlich war abir mochte sein, die muste 4 grosse stein am halse tragen umb alle dorffer, die ir genant würden, und sie mocht ihr nicht abelösen an des kirwaiten willen. Und war ein frau, die ihren man slugk, wie klein der schlagk war, diser man schneitt die nase ab, und vorlor alle herligkeit im hause ihres mannes ausgenomen ir eebetterecht, und so sie sagte von irem manne etwas heimliches, dardurch er qweme zu vorcleinungk seines gerichtes, die so sy jungk war, man mit rutten streich, so sie alt war und nimme zu kindern tochte, man sie brandte ferre von ihren goethen. Item welche jungkfrau wirdt ansprechen einen man abir gesellen nicht ihres bluttis umb die ee und nicht gezeugk hette, und man es hette gesehen, wie sie im zu willen wer gewesen, die solt ir tage die obirste frau nicht werden bey imande, sunder umb des zweiffels halbin, do sie gemacht hette und nicht beweist die zeichen der vorruckunge.

T h o r h e i t t. Die zeichen der benomen jungfrauschafft woren die hembde aber das leinlacken, do inne und darauff sie iren magkthum vorloren hette, wen so in der benemung des magthumbs die dirne blutende wirdt, dis blut, so is in ihr hembde qwam adir auff das leinlacken, und sie es beweisete vor ein zeichen ihrer vorgangener jungkfrauschafft: tet sy is nit, sy wart gehalten fur eine betrigerin der gottis diener.

H o g g o der 10. son Widowuti quam for seinen vater und den kirwaito und er thett wie sein b., und im sein vater zuteilte das landt zwischen Weseka, Bassaro, Drusino den wassern, und dieser nam es mit der zeit ein und bauete im eine feste auff einen bergk und nante sie Tolko, heute wirdt sie genant Schaffsbergk und man noch heut sein landt nennet Hockerlandt. Und dieser starb und lis keinen sohn ag 3 tochtir Mitam, Cadinam, Poggezanam. Mita nam einen man und wonte auff der feste ihres vaters und hette vil kinder; Cadina nam auch einen und sie wonte auch sonderlich auff einem berge und nante die feste noch ihrem namen und het auch viel kinder. Die dritte Poggezania wonte in eim eichwalde und bleib iungkfrau ir tage und war ein waydolottinne, umb welches willen sie wardt vorhalten von ihren schwegirn und schwestern, und was sie gebott, das war gotis wortt. Von diesem es quam, wie man auch ir vaterlandt Pogezamia noch heut in tagk [nennet], und wie man kan irkennen, sie ist ein hoynynne gewesen, wen im jare 1499 hab ich viel mol im kloster zum Elbinge, das von irer festen 4 tausendt schritt leit, ir jungkfrauborttlein gesehen, war einer halben elen weit inwendigk und war eines gutten mannes handtsbredt und war gemacht von solchir materia

und beclit noch aller weise, wie die armbroste sein, und hette vorne einen stein aber ein blech mit eim bilde gehabt 4 eckicht, fingers dicke, einen spannen langk, wie die spannen nu sein. Ausz welchim ist abe zu nemen, ist das haupt so gros gewesen, der gantze leichnam musz hoynisch gewesen sein. Von dieser Poggezana und irem waydelen die Preussen, die do der geburt und der sprach Preusch seindt, vil mogen sagen, wie schon, wie milte, wie guttigk sie gewest sey, und wie sie mit den göthin getantz habe, welche umd iren willen den leutten haben gebin alles, was sie begeret haben, und solchir dolheit viel.

Pomeso der 11. son Widowuti des koniges quam fur sein vater und den kirwaito und er huldigete wie seine b., und im sein vater das landt zuteilte von der Weseka, Mocra, Noyta, Istula bis an die gesetzten grentzen der Masono aber Masuren, und disser nam is ein und nie eine standhafftige feste hette, sundir wo es im auff dem besten gefiel, do wonet er under ein gezelt und hett sehr viel kinder und wie der vatir alle rysen, und seine kinder woren alle koniges und in bauten die festen zu Bisno, Bolto, Weso, Nargoltons und sie hilten sich mit ihrem vater als fursten. Den Masones aber Masuren sie woren feint umb den zins, den die Masuren maneten, bis und also lange die Masuren Pomezo fingen, wie wol er in entquam. Dieser Pomezo, als er den hochtragende war, so fingk er ein iamer an mit dem furstenn von Welida, itzundt, halt ich, Pomern, umb dieser ursach. Pomezo tochtirman wonte auff der feste, die er im gebaut het noch seinem namen Quezyno. Dieser im ein lust satzte auff jagen, und is qwam in einem winter, do die Istula mechtigk und hefftigk gefroren war, und er kompt ein herdt wildtschwein an, und diese die flucht nomen uber die Weisel ins landt Welida. Diesem er noch eilete und kompt dem fursten von Welida in die hende, sie durch ihr dolmecz frogeten umb bescheit und dis Quesyno spotlich gab, umb welchs willen der furst von Welida ihn erstach. Durch diesen tott wardt irzornett Pomezo und alle seine koniges und auff man bey man und fillen Welidam zuverterben, wie sies auch thettin, und der geitz und der grim sie vorplendeten, domit sie so weit einzogen, das die weila Istula das wasser durch wirmnde offen wardt. Als nu Pomezo mit den seinen und mit grosem gerobtem gutt wider heimzihende an die Istula quam, in uberfelt von ungewarnter sachen der furst von Welida und nimpt im allen roob und im sein pfolck irschlugk man bei man. Pomeso yn dissem vorzagtte und gibt sich mit seinem pferde in die Istula und wil ubirschwymmen und ertringckt mit dem pferde, von welchem all sein geschlecht ensatz wurden und nit wusten, wie sie im thettin, darumb Widowuto und Brutteno der kirwaito iren götthin oppher tetyn, ire antwort begerten, ob sie in Welidam solten. Sy sproch: nein, und dis bleb so, wen nimandt wolte widder den willen ihrer götthe.

Chelmo der 12. son Widowuti quam fur seinen vatir und den kirwaito und thet seine huldigung, und im sein vater zuteilte das landt zwischen Mocra, Istula und Drewanczia, und er nam is auff und in mitler zeit baute eine feste und sie nante noch im Chelmo itzundt Althaus genant und ehr auch seinem son Potto ein ander feste bauete und sie noch im nante, und sein landt wirdt noch heute Culmerlandt genant. Dieser Chelmo wardt mit den Sarmaten oder Polawner uneinst und er in ir landt zogk und ag das volck wegk treib und yn sein lant vorsatzte hin und heer, und dis muste so bleiben. So quam is, und die Masono oder Masuren mit diesem ein frundtschafft macheten, und der furst der Masuren im sein tochtir gab zu einem weibe, und diese in brachte in die liebe ihrer götthe, und vorsmehete seine vatirn und brudern götthe. Umb dis und andere Sachen me Widowuto und der kyrwaito in luden ken Ryckoyot iren götthin antwort zu geben uber seine miszbrauchungk, und er quam und es vorrichte mit frevel. In diesem die Sarmaten fillen im ein im nu und im irliffen seine feste und im weiber und kind vortilgete sy vorburnende und gebrauchten sust ihren willen, und ee dan Chelmo quam, die waren wegk. Sein vater, sein b. is im zur straffe auslegten vor die vorsmehungk und im nix hülffen, und wardt so arm und geringe, domit ehr noch dem tode Widowuti muste sich zu den Masuren geben, und sy im umb ein jerlich tributt hilffen, und er widder ausz Sarmaiten volck und gutter holleten und seine landt besserte, und qwom so mit der zeitt, das die Masuren in dis landt wucherten und sie is bestritten und ir gantz eigen wardt, wie wol noch langer zeitt und viellen jaren, und ist heut ein wust landt, dovor kein walt hette, ist nu fuller walt und dis von vielem kriegen und itzunt dem konige von Polen dynet als eim erben und ist ein landt, do man jo uber 2 meilen selten ane Stadt, slos adir feste findet und mechtigk bebautt, wen etwan von dem seligen Conrado hertzogk in der Masan is wardt dem Deutschen Orden, als er sich vormasz die unsinnigen Bruteni aber Preussen zu bestreiten und doch in 15 joren nicht eine meile landes mochten gewinnen, wardt vorlihen zu einer herberge, und sie es anrichten mit slossirn den Preussen zu entsitzen, und hinden noch der vorgenante furst Conradus is im zum testament gab, sundir is nit vorwilleten seine erben, idoch sie hetten is inne und sie is mechtigk baueten zu entsetzen, wer do queme, und is thettin und also sie vilen anstosz umb dis landt und in diessem lande hetten, bis sie is gantz vorloren und werlich nicht aus menschin sinne, sunder aus gottis stroffe.

Capitel V.

§ 1. Von dem felt bannir und wopin des konigs Witowudi

Das bannir war ein weisz tuch 5 elen langk, 3 elen brett und hett in sich gewurcht 3 bilde der gestalt wie mennir, blo waren ire cleider und woren brustbilder in solcher formen: das eine war wie ein man junger gestalt ane bardt, gekronett mit sangelen und frolich sich irbot und der gott vom getreide und hies Potrimppo, das ander war wie ein zorniger man und mittelmessigk alten sein angesicht wie feuer und gekronet mit flammen, sein bart craus und schwarcz und sogin sich beide an noch iren geschiglichkeiten, der eine frolich wie er des andern zornigen lachete und der ander auffgeblosen in zornn. Das dritte bilde war ein alter mahn mit einem langen groen bardt und seine farbe gantz totlich, war gekronet mit einem weissen tuche wie ein morbant unde sag von unden auff die andern an unde his Patollo mit namen. Sust aber wu es ein schilt war, woren stetis 2 weise pferde, die in hilden zwischen in, auff dem schilde war ein brust bilde wie ein mensch und ein angesichtt wie ein beer mit offenem munde. So woren im schilde und im bannir buchstaben und schriffte unsz unbekant noch solcher form und weise, wie hie undene ist gemerckt und gesehen:

§ 2. Vonn der gelegenheit der eichenn, inn weichin do worenn die götthe

Die grosse dicke und mechtige hohe eiche, in welcher der teuffel sein gespenst hette und die bilde der abgötte ynne woren, halt ich ausz vorplendungk des teufels, war stetis grün, winter und sommer, und war obene weit und breit so dicke von lobe, damit kein regen dardurch kunt fallen, und umb und umb woren hubsche tuchir vorgezogen ein schrit aber 3 von der eichen wol 7 elen hoch, do mocht niemandt eingehen ag der kirwaito und die obirsten waidolotten, sonder so imandes quam, sie die tuchir wegk zogen. Und die eiche war gleich in 3 teil geteilet, in iglichem wie in eim gemachten fenster stundt ein abgott und hett vor sich sein cleinott. Die eine seite hilt das

bilde Perkuno inne, wies oben ist gesagt wurden, und sein cleinott war, domit man stetis feuir hette von eichenem holtze tag und nacht, und so is von vorseumnis ausginge, is koste dem zugeeigenten waidlotten den hals, auff man brandte die oppherungk. Dy andre seite hilt ynne das bildt Potrumppi und het vor sein cleinot eine slange, und die wardt in einem grosen toppe irnert mit milch von den waydolottinnen und stetis mit garwen des getreides bedeckt. Das dritte bilde Patolli hilt inne die dritten seitte, und sein cleinott war ein todten kopff vonn eim menschin, pferde und ku, und diesen zu zeiten in iren festen in eim toppe unslitt brandten zur erungk. Umb und umb in ihren gezelten wonten die wadolotten.

§ 3. Acta anno 50[?]. Wie Widowuto unnd Bruteno der kirwaito sich selbir oppherten iren götthin zu löbe

Im iare Christi 500 Vidowuto der koning und Bruteno der kirwaitto von Brutenia ausz vorursachungk got wes und sie vorsamleten den gantzen adil und in ansagten, wie sie gefordert hetten ire göthe zu ihren froiden und wirschafften, und darumb sie solten sich umb ein andern koningk umbsehen, der do were von ihrem mittel, die wirdiger ihrer gnaden götthin, und dieser bey dem ewigen zorn unsir gnedigen götthin halde unser satzungk in der und zu der andacht unser gnedigen götthin. Und der adil kundt is nicht eines werden, und sie ein koningk hetten irwelt, und wurden auch ihre tage nicht eines, domit sie me ein koningk hetten gehabt. So trotten zu einander dy waidolotten und sie irwelten zum kirwaito einen man von ynnen Brudono, und dieser regirte seher lange und er sich hilte wie ein koningk und wardt geforchtt. Von diesem das landt Brutenia wardt genant. Widowuto abir und Brutteno der kyrwaito sein bruder do den neuen kirwaito gesegneten und kosseten und sie lissen machen ein gros feur vor Parkuno dem abgott und stunden vor dem feuer und sprochen do zu allem folcke: lieben kinder, wir euch vormanen, und ihr solt furchten ewire götthe und wirdigen ihren kirwaitto und hortt auff von euer egensinnigkeit adir werdet vorderben in die grundt, und wir haben unser götthe vor euch gebethen, und sie euch gnedigk weren. Sie haben uns gesagt, kompt zu uns in unsir wirtschaft, und wir thun noch euerm begeren, und das ir möget wissen, und wir euch lieben und mit trauen meinen, wir wullen unsz vor euch opphirn, domit ihr sicher möget sein ihrer hulffe und genade durch unser gegenwertigkeit, do wir sie wellen zu vormogen, und solcher worten me und vil, und geschagen da viele und manchir hande opphir. So quam

ein mechtigk wetter von donnir und plitzen, ab is von natur quam odir vom teufel gemacht, gott wees, und die beiden alten vorlebten mennir Widowuto der koningk in seinem ersten geschmuck und Brutteno sein bruder kyrwaitto auch in seinem besten, abir nit der zur waydeley gehörtt war angelegtt, und sie nomen sich bei den henden und gingen so mit gesange ins feuer und vorbrandten, und die andern alle grynen vor andacht. So quam is im gantzen lande in vielen stellen, man hette ihre bilder und man sie anbethe vor götthe, den koningk sie nantten Worskaito und den kyrwaito Iszwambrato, und ein iglicher noch seiner andacht in nott seines fyes einen anlieff und gelobete, im wer gehulffen.

§ 4. Acta anni 1113. Wy dy Masau mit Polenn ein landt wardt, und sie bestritten Preussenn

Alle die tage und die Masuren ungleubige woren und die Preussen gote erende, sie waren mit den Preussen gutte nogwer und freunde und mit den andern mogenschafft entfingen, den einer dem andern sein kindt gab und war wie ein folck, die sproche ausgenomen und das die Preussen nit wulten den Masurischen herren vor iren herren bekennen, wen sie in eigne herren gesatz hetten. Disse freundtschafft werete bis auff die zeit, und Ziemomislaus der furste ausz Masau uber Polen her wardt. Disser, wiewol von anbegin die Polen uber Masau sint gewesen herren, idoch er sie nun mit sampt Preussen dem Polnischen reiche einleibete und er vorgontte etlichin monchin sancti Benedicti, und sie den Masuren, Preussen und Polen den namen Christi predigten und wurden so Christen in Masau und Polen, nimandt aber in Preussen. Idoch Pomern sie gantz bekartten, und stundt so bis auff die zeit Boleslai Chabri. Dieser mit heereskrafft quam von Gnesna in Preussen und irslugk alles, was im entgegen quam in krieges weise, und nam ein das gantze landt. Er zogk ken Rickoyott addir Romowo und die wonungk des kirwaiden mit allen waidlotten do vorbrandte, die bilde der abgöttir Patollo, Patrimpo und Perkuno ins feuer warff und zogk so wegck. Idoch er baute das schlos Wustopolo iczundt Konigspergk genant und Radzin und do seine Polen lis. In seinen tagen er hett mühe und arbeit und er sie behiltt, denn von natur und influentia die in Preussen seint wanckelmuttige leutt mit ihrer herschafft. Damit abir er sie zum glauben Christi brechte, er in schickte S. Albertum den bischoff zum prediger, und die Preussen in erschlugen, von dem auch gesagt wirdt werden. Wiewol die Preussen den Polen musten mit unwillen dienen, so kunden sie is doch nit vorgessen, und Boleslaus in ihre heiligste

wonungk des kirwaiden und seiner waidolotten vorbrandt hette und quam, wie sie viel me sie wuteten, und er ihre götthe vorbrandt hette, und qwam, wie sie vil mol sich ken die Polen satzten, so sy iren tribut gebin musten und also viel mol von Boleslao wurden ubirzogen, und er sie zemete. Sein irster einzogk in Preussen war, do er irst furst war worden, dan er suchte auszubreten den namen Jhesu, so woren die Preussen guttwilliger zu sterben umb ihrer götthe willen, den Christum vor einen gott zu bekennen. Wiewol Boleslaus Chabri den Preussen unvorwindlich schaden tet, so war dis von den Preussen wenigk geacht, sonder und ehr ir götte vorbrandt hette, dis kundt nie gestillet werden, wen sie meinten, und nu sie keinen gott me hetten. Den noch der heidnischen weysen darumb, und sie vom bilde anttwort entpfingen, sie meinen, und die bilde gotte sein. Die Preussen tetin fleis und sie baueten Rickoyot aber Romewo und vorschuffen widder bilde und thettin alles wie vor, den Polen sie tribut gobin noch vielem ihrem vorderpnis alle die tage, und Boleslaus lebte, noch seime tode sie lissen sich woll manen.

Umbestendigkeit. Ich rede is auff meine treu, und is den undeutschen Preussen noch heut in tagk zumol schwer wirdt den zins zu gebin iren herren. Ich hab gesehen, und man etlich mit peitzen gestrichen hott, und sie schwuren, und sie kein gelt hetten, und doch ire beutel im bosen hetten und lissen sich so schlon, wen sie io nicht gerne zinsen und gelt roimen, wen sie es lieber vortrincken im biere.

Der dritte tractat sagtt vonn dem irtumb, vonn dem ungloben, von den abgottin, von namen dis landis, derer die etwan im lande nu Preussen genant gewonet haben, und was sie umb ihrer götte willen gethon haben

Capitel I.

§ 1. Wie der konigk Widowuto die seinenn anrette und sie zu enigkeit vormantenn

Wiewol die Cimbri mit dem folcke, das sie funden in Ulmiganea itz Preussen genant, einen koningk und einen kirwayden hetten, dos war einer, der in sagte den willen ihrer göttir, und hetten auch nu fursten ires koniges kinder, welche sie alle solten halten und vormanen zu sitlichim leben, dennoch

gleichwol is waren unsinnige leut, man sagte innen, wos man wulte, sie thettin, was in liebete. So hett berufft Widowuto der konigk alle menungk des volcks uff Nadrowien vor eine mechtige eche, als man sie mocht finden in drey konigreichen an der dicke, und sprach also: liebes volck, du solt wissen, und uns haben irwelet unnd dis landt unser götte sunderliche dis heylig holtz dy eiche, in welchen sie bey dir wonen wellen und wellen irkennen dein andacht, gehorsam, opphirunge zu in und der yren, so wisse, sie haben ausirkoren Brudeno meinen bruder, der soll sein zwischen unss und den göttin ein kirwaide, weichin ich sowol als ir gehorsam soll sein, welchir dis wurde vorschmehen, dem drohen sie alles vorderbnis. Sint dem du nu ein irweltis volck bist und nu dir zusage alles gutten von deinen almechtigen götthin, so kan dich ein kirwayt nicht vormögen in den sachin, die nicht von gottin flissen, so haben sie die göttin eingesatz, und dein kirwait sal im zur hulffe ordenen waydelotten menner unvorruckter ehren in ihrem glauben. Mit diesem sie reden wollen und sie dir sollen ansagen ihre meinungk, und gedencke mein folck, unsir gottir sein langmuttigk in stroffungk, aber schoye und sie anheben unser vorlossenheit zu stroffen, deste schwerer seint sie zu uberbitten. Sie seindt ernst und warhafftigk, und sy eime was ansagen, is mus geschen. Sich, mein folck, du kanst nix guttis, nix gluckis, nix frölichis haben ane deine götthe. Wis, wem sie wol willen, der hott allis gutt, allis gluck, alle fröligkeit in sailigkeit. Darumb, mein folgck, nu vordan ist kein rott bey mir zu suchen, sundern bey Brudeno unserm irwelten heiligen kirwait, der nu vorbas der mundt unser götte wirdt sein, dissen wir mögen frogen in sachen, die uns erstyen; und solcher worte viel me, die er als darumb thette, wen sie auff ihn nix gobin, und woren in neide uff einander irwaxin, do mit sie wie hunde zu hauffe fillen; wen die von den Cimbri woren gefunden, woren diesen Cimbristen tot fint, und so is den nu solt ein volck sein, so wuste Widowuto wol, und innerliche feindtschafft ist des landes voderbnis. Darumb erfant er die weise mit den götthin, domit sie eine schoye hetten vor in, und werlich er is traff.

§ 2. Vorm weise der wonungk und namgebungk der stellen etc.

Unnd Widowuto der konig Brudeno dem kirwait seinen gehorsam und ehre hette gethon, der kirwait gebott, man solte die nacht dobleiben, ab im die götte wos befeien wurden. Und qwam in der nacht ein irschrecklich wettir mit donnern und plitzen, in welchem alles volck meinttenn, und ir gott Perkuno rette mit in dem kirwaiden. Darumb im morgen die waidtlotten trugen

den kirwait und in satzten auff einen grossen hauffen holtz, und sprach also: Lieben getreuen unser götte, ir habt unsz heint aller gesehen und gehortt, wie gar irschrecklich Perkuno unser gott mit uns geret hot, so hott er mit sampt den andern unsz lossin wissen, wie wir das landt ihrer einwonungk sollen nennen. Wist, sint dem mole euch sal regiren der kirwaido, so wellen sie, und ihr lant sal heissen Brutenia von dem namen abegezogen, der zu euch ist der munt gottis. So wisset, und euer götte nindert wen alhie in dieser heiligen eichenn haben in irwelet ire wonungk und sie wellen alhie von euch besucht sein und mit euirn gobin geehrt werden, und schau, dis nicht vorgiss. Sie wellen einen kirwaiden haben mit vielen waidlotten, die denne im reichen sollen deine gobin, so er stehin wirdt in ihrer kegenwertigkeit und dos deine inne ubirreichen yn deinem namen. Sy wellen, und eyn stetis feuer vor in burnen sal, eines von guttem waxe sal gehalten werden, in dis nix andirs den weiroch komen sal, das ander von gantz troygem holtze, in welchem man vorburnen sal, was man den göttin gantz zueigenen wil. So wellen sie, und ir die heilige eiche, in welchim wonungk haben unser götte, sal umbzogen sein mit ein tuche, und umb und umb sollen wonen die waidlotten, welche sollen sein mennir ane frauen lebinde und wol bey joren altt. Sie auch wellen, und die wonungk des kirwaiden mit seinen waydlotten und der götte sollen heissen Rickoyott, in welchir nix anders sal gescheen, nur was den göttin mitte ist, und fingk so anzusagin, was vor andacht sie begerten, was vor oppheringk und was vor einigkeit und was ihre grose freude und herligkeit sein würde noch diesem leben, und der wortte vil, und sie alles gelobeten und sich dornach regirtten und stiften grose andacht.

§ 3. Von ihrem irtumb und seltzam wan noch heutt in tagk

Wie wol is teufflisch gespenst war mit ihren göttin, so hetten sie doch viel waidlotten, sowol von frauen als von mennir, die bey in woneten, domit, so dem gemeinen volcke was ungewonst widderfur, sie von diesen mochten haben underrichtungk, und qweme zu eim solchen wan, der noch in tagk bey den undeutschen Preussen ist. Etliche sein, und sie so balde im morgen die sonne sehen, sie beten sie an, wen sie macht gut getreide und ist dem menschin sehr liplich und andir dingk me. So seindt etlich weiber und die imeren in einer eichen eine slange und zu bestimpter zeitt komen und beten sy an, damit sie ihren mennern wulten krafft gebin, und die frauen von in mochten schwanger werden. Item und sie glaubten, wie das feuer gott were,

wen es alle dingk vorzertte und den menschin so peingte. Item eichen böme und hollunder strauch sie in ehren hilten, wen die götthe woneten auff in. Item die bletter von den eichen, in welchir stunden die 3 bilde der abgötter, sie bey yn trugen vor zukunfftigen schaden. Item und eim ein blotter auff der zungen auffleufft, und er glaubt, ehr sey schendlich belogen. Item und im ein or klinget, ist is dos rechte, er spricht, man gedenckt mein zum besten, ist is das lincke, man spricht, man belige in addir man wil im bose. Item agellester vor den fenstern schreien, so sprechen, es seindt geste vorhanden, die man nicht gerne syet. Item und eine henne krehet, sie sprechen, die frauen nogwerinnen werden sich mit einander haddern. Item unnd einer kranck ist, kompt imandt zu im und im fragt, wie es im gehett, spricht der krancke: O ich bin sehr kranck, so mus er das logir sterben, wu aber er sprichtt, es gehet mir, wie got mein herre wil, so kompt er auff von dem logir und wirt frisch. Item und ein frau in dem wuchen leit und sie von andern frauen besucht wirdt, und sie das kindt beschauen, sprechin sie allein, ey das ist ein schön kindt, so halten sie, is sey beruffen und so vortirbtt. Item und man ein fisch oder vich abthut und is beclaget, sie meinen, es moge nicht sterben, man beschreit es denne. Item dis fest sie halten, was man einem wunscht und das eim bestee, wo er sich nicht segnen leth. Item wo einer zum irsten in ein stadt, dorff abir haus gehet, tritt er mit dem lincken fusse ein, so helt er dis davor, und is do wirt ubel gehen, wo aber mit dem rechten, es ist mit im alles glucke. Iten und der vogil huhu genannt 3 nacht auff eim hause schreiet, sie halten und do mensch auszsterben. Item so man braut und breutigam zun andir legt, welches undir in zum irsten entschlefft, der stirbt auch zum irsten. Item und sie keinem storch sie lossen ein leit thun, dan sie halten is dovor, und sy andirswo menschen sein. Item von den trömen sie feste halten, und is eim widerfahre, wie in getromet hott in seiner ruhe. Item so die hünner kirren, so solten sie ein geist sehen, der do wanckett abir wil bey dem menschin sein. Item und einer fert abir reit, und ein fox im uber den wegk leufft, so sol im ein schade entstehen. Und sulchir stucke viel und wie unzelich sie haben gehatt von anbegin und noch habin, die der schprach und geburt undeutsche Preussen sein, den sie halten noch gantz heimlich die waidley, in welchir sie man underweist, wie sie sich halten solten.

Capitel II.

§ 1. Was iss sey, und man spricht, die Preussen waidlen

Is wardt von anbeginne von dem irsten konige und kirwaiden irkant vor das beste, und die waidtlotten weren geteilet durch das gantz landt, und diese ein gemein volck underweisen solten und sie in etlich zeit vorsamelen und in do sagin den willen der götthe. Wie aber alle dinge do zugangen ist, hab ich nicht gefunden, sunder wie itzund der undeutschen Preussen waidlen zugehet, ich is also gesehen habe, aber unwaenes dorzu qwam, dan sie halten is gantz stille. Ich qwam in ein haus eines dorffes und fandt in der stuben viel mennir und frauen, welche in Preuschir sproche predigte ein alter pauer ir waidlott. Sie entpfingen mich ein iglicher mit seinem messer mich zu todten, so gebrach es ag am waidlotten, und er sprach ein wort. Den gobin gottis ich is dancke, und ich kundt ein wenigk Preusch, mit welchin ich bat umb mein leben, ich wolt thun, was sie wolten. Und sie hörten von mir ire sprache, sie wurden irfreuet und schrigen alle *sta nossen rickie, nossen rickie,* und muste ein eit schweren im namen Perkuno des gottis, und ich is nit wult dem bischoff sogen, der ir herre war, und ich schwur und hilffe mit waidelen. Dem weidler so ein stul und geses gemacht hetten so hoch, domit er gar nohende an der Stuben decke reichte mit seinem haupte, und so in predigte. Zum irsten er in do sagte von irem herkommen und was sie etwan gethon hetten. Dornoch er in vorzelte die 10 gebot gottis, und werlich und ich sie bis auff den tagk ny so schon hette gehörtt. Noch dem sy ein bogk nomen und in gebenedeiten und ein langes gebet ubir im thettin. Dornoch sy gingen zu ein iglicher in sonderheit und im beichten musten ire missethat, das ist, dos er gethon hette widder die lernungk des waidlotten. Noch diesem allis man den bogk helt und der waydlott im das heuptt abeheut, das blut sie fangen und is irem krancken vich geben, sy in schinden und in stucken hauen, und die frauen haben einen gluenden backofen. Das fleisch vom bocke sie auff eichen blette legin und is so brotten. Under diesem brodten ein iglicher sich vor den waidlotten kniet, und der waidelotte zeuhet in bey den horen und gibt im eine gutte hubsche, und ist ein absolucio. Noch allen so steigt abe der waidlott, und sie alle zugleiche im ins haer fallen und zien, domit er mechtigk schreie, von welchim geschrei sie is halten, und jo grösser is gewest ist, jo me in gott sunde vergeben hat. Noch diesem man die frauen vornimpt und sie auch lernett, wie sie im thun sal. Dornoch sie heben an zu trincken und essen und dis sie nennen kirwaiten, und mus io niemandt nuchter sondern gantz trunken heimgehen.

§ 2. Von underscheit der sprochen in Preussenerlande

In Preussen itzundt wonen Littau, Polen, undeutsch und Deutsche menschin. Die Littau umb Rangnit und Tilsen, wen es ist do die grentze, Polen seint zurstreit in gantzen landen. Wen den Littauen und Polen ich los faren zugedencken, sundir von den Preussen wil sagen. Von anbegin es nicht Deutsch volgk gehabt hot, sunder ein eigen sprach, do aber die b. Deutsches hauses merckten der Preussen ungetrauigkeit, sie irlangten von loblichen fursten aus Deutschen landen folgk irer sprachin, mit welchim sie das lant besätzten, und diese haben den irthumb nicht, dovon eben gesagt ist wurden, auch wedelen sie nicht, wie iczt gesagt ist worden, idoch auff heitigen tagk sie am meisten teile gut ketzerisch sein folgende dem Lutther. Domit aber imant moge begreiffen, und Preusch ein besonder sprache sey, so hab ich etliche worte gesatz:

Preusch	Deutzsch
dewus	*goth* […]

§ 3. Vonn ampte der dorffwaidler und waidelinnenn

Wiewol bey den kirwaiden zu Rickoyot viel waidler woren und waidlin, die alle arbeit genugk hetten in dem opphirn den gotthirn dos feuer zu halten und wie den ihre dinste woren, so woren auch sust im lande vil waidler und auch waidlinne, die den so ein fromes leben furten in keuscheit, den ein waidler muste bei pen des feuers nicht ein weib anruren, so auch die waidlinne, sie musten gantz demuttigk und musten viel bethen. Mit welchin sie es vordinten von iren göttin, und im schlaffe sie mit in redten, und lerneten dos folgck gebenedeien, und in worheit die itzige waidler, der sie wes, is auch mussen thun, die menner von dem waidler, die frauen von der waidlinnen. Diese segenen die krancken menschin, das vich, diese heissen sehen, abehauen getreide und gras und was denne so zu thun ist, diese auch itzundt, domit sie in unvordechtigk sein, den kindern das gebet lehren und dornebin warsagen, wer was vorloren hott, und ir teuffeley mit dem gebet auszrichten, und leut alzo: *nossen thewes cur thu es delbas sweytz gischer tho wes wardes penag munis tholbe mystlastilbi tolpes prahes girkade delbeszisne lade symmes semmes worsunii dodi mommys an nosse igdemas mayse unde gaytkas pames mumys nusze*

noszeginu cademes pametam musen prettaune kans newede munis lawnā padomā swalbadi munis nowusse loyne Jhesus amen. Es is io ein gebet, man es hott viel zusatze noch ihrem irnys.

Capitel III.

Vonn dem namen der Preuschen abgöttir vor der zeit der bekehrungk

Von anbegin die einwoner des landes zu Preussen wusten noch von gotte noch von gotthin zu sagin, sundir die sonne sie geerht haben. Do aber die Cimbri qwomen, die brochten mit ihn 3 bilde ihrer abgotte, den einen Patollo sie nanten, das ander Potrimpo, das dritte Perkuno. Diese zu wirdigen sie haben gezwungen ire nogwer und sie moste sie fur almechtige gotthe halten.

Patollo der obirster abgott der Bruteni also ettwan genant die einwoner Brudenie itzundt Preussen genant. Dieser war ein irschrocklicher got des nachtes spuck im hause zu treiben sunderlich in den hofen der edlinge. Voraus er unsinnigk thette, wen man des kirwaidens beful nit hilt, und qwam viel mol, wie ehr ettlich erschreckt des nachts, domit sie den todt dovon hetten. So imandt war und seinem bilde zu Rickoyott ein erungk gelobet hette, so er is nicht balde hilt, er mit seim schuldiger dy passio spilte, und sein opphir war alles theuer dingk. So war er auch ein got der todtin. So imandt man starb und man wolt bekarjen die oppherungk der götthin und erungen den waydtlotten, so qwam er ins gehoffte des vorstorbenen und spuchte die nacht, und sie wenig ader nix thettin, er qwam widder, sie musten me thun und gebin, quam er zum dritten mole, so muste man menschin blut opphirn. Darumb mit namen nicht lange geharret, man qwam ken Rickoiot und gab eim waidlotten ein gobe, und dieser im schnet eine wunden in den arm, domit das blut herausliff, noch welchem man horte ein brummen in der eichen, und dis war ein zechen, und es solt vorricht sein, und qwam dornoch nimmer wider und spuchte.

Potrimppo der ander abgott der von Brudenia war, und dieser war ein gott des gluckis in streiften und sust in anderen sachin. Wen man diesem Potrimppo sust ein ehr solt thun, der waydlotte muste 3 tage fasten und auff der blosen erden schlaffen, und weiroch zum irsten must man in dem feuer burnen, das mit waxe irnehrt werde, und dieser teuffei auch wolt, man solt ein kindtlein tödten zu ehre, und man is auch thette. Uber die mosze Patollo

Potrimppo hetten ein wolgefallen in menschin blute, so man is im vorgos zur ehre vor der eichen.

Perkuno war der dritt abgott, und man in anruffte umbs gewitters willen, domit sie regen hetten und schon wetter zu seiner zeit und in der donner und blix kein schaden thett, und so is qwam, und ein gewitter war im gantze lande und wo dy woren, die diesen gott anbeten, sie knitten sich nieder und schrien: dewus Perkuno abselo mus, wen sie dis vor ein festes hilten, zu der zeit des gewitters ire götthe mit dem kirwaiden und mit anderen waidlotten redte, und sie gobin is auch ausz vor ein worheit, und sie mit in geret hetten und dem folcke stetis wu was neues einsatzten zu halten.

Wurschayto abir Borsskayto war der fierde abgot. Die 3 genanten götthe Patollo, Potrimppo, Perkuno man nindert mit oppherungk mochte ehren den zu Rickoyott, do ir bilde stundt in der eichen, diesem Borskaiten abir sie mochtenn im opphernn in allen dorffernn, wo ag ein eiche stunt. Diesen die Bruden in selber zu einem gott irwelten, wen is war ihr kirwait gewesen Bruteno und er sich mit Witouito irem konige und seinen brudern selbir geopphirt umb gnade willen der gantzen gemein. Das oppher, das man im that, war ein jung fich, und dis so is zu Wurschayto aber Borszkayto qweme und is solt bitten den gott, und er den dienern sein wulte vil fich geben und is gesundt behalten.

Szwaybrotto war der funffte gott, und in auch selber die Brudeni einen gott gemacht haben umb der liebe willen, wen so er ihr koning war und Witowuto genant mit seinem bruder Bruteno dem kirwaiten; sie sich lebendigk vorbrandten vor der eichen, wie den obene ist gesagtt worden, mit welchem tode die Bruteni meinten, die zwene bruder hetten gottheit irlangt und sessen bey in. Diesem man auch uberall oppherte vor einer eichen und war ein gott, der in bescherte vil hunner, gense, entvogil und man im muste opphiren ein jungk sogefarckill.

Curcho war der 6. gott, und diesen sie hetten von den Masuren genomen. Dieser gott war ein gott der speise von dem, das zu essen und trincken tochte. Darumb auff der stel itzundt Heiligenbeil genant sein bilt und eiche mit dem feuer war, und do man brandte gedrossen korne, wezen adir meel, honigk, milch und dergleichen. Diesem man auch vorbrandte zur ehren die ersten garben des getreides und solchir manirung vil. So ist am Hockerlande am habe ein stein genant zum heiligen stein, auff diesem ein iglicher fischer im den irsten fisch zur ehren vorbrandte, dan er im gerne irgreiff. Und ein solchs man auch andirswu thun mochte, idoch alhie war seine sonderliche stelle zu dem lobe.

Capitel IV.

§ 1. Vom gehorsam und ehre des kirwaidenn und seiner irwelungk

Die Bruteni nanten ihren obirsten herren, der sie regirte im nahmen irer götte kirwaido das ist gottis muntt, die Masuren, die denne zu ihren götthen gezogen wurden, in nanten criwe, und so kompt is, wie offt ein wort fur das ander wirdt gesatzt, is hott aber nix auff sich, wen es bedeut ein person. Und wardt so vorhalten, domit einer zu dem andern sprach, hostu auch unseren kirwaiden gesehen, sprach er nein, so sagte der in fragte, und ich in hab gesehen, darumb bin ich heiliger, wen du. Dieser kirweydo, wen ehr zu der eiche seiner göttir gehen wolte, so schreg man is aus, und alles folck zu liff, und sie in sahen, rufften, er solde sie gebenedeien, wen stets er alleine sas, und darumb ein gemein volck andirs hilt, den die götte vor und vor mit im redeten. Er hette bey im im dinste seiner götte menner und frauen beide geschlechtt wittwen, und werlich gar zuchtiglichen sie lebeten, und was denne dem kirwaiden gut dauchte, er is den waidtlotten ansagte, und sie es weitter brochten. So nu der kirwaitte sich füllete kranck und schwach, wolt er dos thun, es stundt zu in, er lis einen gutten namen hinder sich, also er lis gebitten, man solt komen ken Rickoiot zu der grosten feier, und sie quomen, und er lis im von dornenstrauch und frischem stro machin einen grosen hauffen, auff welchim mit hulffe er steigk und hot dem folcke ein langes gepredigett durch ausschreiungk der waydlotten und sie vormanete zum dinste ihrer götte, und der worte vil. So lis er sie fragen, und in is auch leidt were, und sie nit mit gantzem hertzen hetten geert ire götte, und sie srigen ja. Nu sprach er, domit is euch nit komen zur straffe, so wil ich mich heut opphirn und gehen zu unseren göttin und alwege das beste vor euch reden, und nam von dem feuer vor der eichen und zunt bei sich an und sich so verbrandte, und is wardt grose freude von neuen heiligen, wen so wardt is von den waidlotten aussgeruffen. Dis geschach nit offte und darumb war es in auch was seltzam. Balt den anderen tagk die waidtlotten in einen anderen kirwaiden irwelten, und dies do sagk und auffnam allis folck.

§ 2. Vonn dem grobenn vornemen der von Brudenia, den iren vor erbeit aber nochgelossen

Von anbegin woren die Brudeni und noch seint die undeutzschen Preussen willige almosgebir und haben gerne geherbergett die frembden, wen sie is dovor hilten und halten, wie in die armen gott hatt geschickett und darumb dem es vonn nötten, wer von im hülffe begertt, und er den narnen nenne, den er bittet. Item und ich qweme in ein haus umbs almos, so mus ich den wirt und wirttinnen nennen sprechende, lieber bruder Borbadię, das ist Bartholomeus, umb die hulffe gottis hulffe mir mit dem und dem, und ehr thut is mit freuden, wen ehr helt es dovor, und gott mir hott geoffenbartt seinen namen, wo ich aber in nicht nenne, er thut mir wegk und stegk vormaledeien, und ich bin zu im komen. Item zu der zeit und noch heute sal er ausziehen, und im ein gebrechlich mensch begegnett aber ein kranckes, im deucht, es ist im ein anweisen eines zukunfftigen unglücks, er kert umbe und segnet sich daheime auff ein neues, begegnett im ein gesundir mensch, voraus ein man reittende, und grust mit lautter und frolichir stimme, es ist im ein zeichen alles gluck und Seligkeit in seinen sachen.

S c h r i f f t. So war dis ein ursach, und man die Brutenier die Brutten nantte, wen sie kunden dos nicht begreiffen und noch heut in tagk, und ich solte hie sein und solt eim andern schreiben, der uber 10 meilen von mir ist, was ich von im begere, und so endtlich die schriefft aller vorwerffen, sundir und sie was mercken wolt, sy is mit wunderlichen zeichen anschrieben und dobey gedencken wolten, sust die alten hetten einen krebesteckel und dorauff schnitten, wen sie auff eim tage solten beinander sein, und solchir grobin stucke viel meher.

§ 3. Wie sich dis folgk mit den sterbenden und todten begraben hüten

Ir weise war, so ein krancker ein edelman war, unde bey im war ein waidlott, dieser in segnete und anhilt, er solt gedencken an die freuden, die do weren bey ihren götthin. Von diesem is qwam, und die andern auch beflissen, und sie waidtlotten bey ihn hetten. 4 wochen man sag die krancheit an und man ubir in waidtlotte alle tage umb seiner gesundtheit willen, wulte is nicht besser werden, man thet ein gelöbnis zu den barmhertzigen göttin, hillffen sie nicht, man gebrauchte die asche vom heiligen feuer, das vor den götthin brandte, und einem halffs, 10 nit. Dornoch mit wille aller kinder und freunden der waidtlott im ein kossen auff den mundt legte und befuhl

in den gotthin. Wer is aber eines grosen herren kindt, man is vorbrandte in der kranckheit, und im befulen, wem is dieweile dienen solte, bis vater und mutter noch qwemen. So woren dreierley bey in begrebnisz, gleich wie do woren dreiley standt bey in. Der irste stant war des gemeinen volckis, und die man warff in ein iglich grübe und sie beschurren. Der ander war der supanen, dos woren vom geringen adill, und diesen machte ein grube bei seinem hoffe und czogk im sein gewandt an, in welchem er pflog fur seinen gottin zu stehen und gab im gelt mitte ein gutte zerungk, sie im sein reitpferdt, seine besten jagthunde bunden und is alles zu im legten, domit er dortte auch zu reitten hette und womit zu iagen, und im ein grossen topp mit methe zu heupten satzten und so beschurren. So is aber ein kongos dos ist ein furste war, sich vorsamleten etliche waidlotten und in vorbrandten und die asche sie in neu teppe legten und sie under ihren höfen adir festen in die berge gruben, derer man heute findet, so man in denselbigen bergin ettwas arbeit, und dornoch 4 wochen langk man hilt folgk, die bei dem grabe bliben und do grynen und einem iglichen schanckten, der do vor zogk, vor die seele des verstorbenen.

Capitel V.

§ 1. Wie sie sunderliche monirungk hetten in krieges rechten

Jor jerlich sie fingenn einen von den, auff welche sie zihen wolten in krieges weise, und bunden in an einen bom, aber nicht an die eichen, und schossen im nohen styende in sein hertz, liff das blut wie vom zappen ausz seinem hertzenn, so war es ein gewis zeichen, und gott wolt is haben, und sie solten auff sie ziehen in krieges weise, wo aber das blut siecht abe liff, is war ein bose zeichen, und sie musten dohin nit streitten, und wie sie is thettin, sie wurden geslagen.

Und in allen streitten sie das vor ein recht satzten, den irsten herren, und sie fingen, so sie nu ru hetten, sie in setzten auff sein pferdt abir uff eines irlanget im streitte und zogen im an all sein krieges gerett und so den man auff das pferdt bunden und dos pferdt auff 4 böme, domit is nindert hin konde reisen, und also holtz anlegten und den man somit dem pferdt vorbrandten ihren gottir zu einem opphir. […]

Item alles was sie im kriege irlangten von boyte, die menschin sie irschlugen, das ander teilten in 4 teil, eines sie denn götthern oppherten, also die

schonsten pferde, welche sie vor der eichen zu tode rantten, das ander teil dem kirwaiden und seinen waidtlotten zu einer enthaltungk, das 3. teil seinen freunden und gutten nogwern, das 4. teil vor sich behilt und davon wol und ful lebete.

§ 2. Wie die Brudeny nix weises musten halten in ihren höfen

Dis war von anbegin bei den Brudenen, und sie thorsten kein weis thir holten, es war wie es war in seinem geschlecht, sundir so es pfleg wo hette von andir farben, es wardt geduldett. Di aber gantz weis woren, wurden getodet, als sie sagten, von Borskaito irem gotte. Dis mit der zeit, als nu Samlandt der bruder Deutsches ordens war, horte sagin und vorzelen bruder Thammo von Garslebyn foit auff Samlandt, und dieser pflogk sehr gerne ein weis pferdt zu reitten; so wart im gesagt von eim Preuschen fursten Dorgo genant, der do wonte auff dem schlosse Gailekarbo, und dieser solt noch in diesem glauben sein. So war der foit diesem Dorgo gantz freundt und wult es versuchen und nam ein pferdt und reet von Konigsberck ken Gailegarbo, und Dorgo nam in freundtlich auff, er sagk das weise pferdt und wolt doch nix sagin, domit man nicht gedechte, er suchte ein auszrede. Der man war frölich und schliffen die nacht, im morgen das weisse pferdt war todt. Dorgo sprach zum voyt, du bist in meinem hause zu schaden gekomen, nim meinen roitgaulen vor deinen, du bist mir alle zeit willkomen, sondern brenge nicht mete ein weis pferdt. Uber lang der voit kam wider ein weis pferdt reittende und hett dis vorgessen, das wardt im auch irwurgett vom teuffeil, und in beclagt Dorgo. Do sprach der foit: Dorgo ich gelobe dis, wirdt is zum drytten mol geschehen, so wil ich glauben in deine götte, wos wiltu thun. Dorgo sich auch vorpflichte inn Christum zu gleuben, so is nicht geschoge. Is quam noch 13 wochen und ins orden gescheffte der voit qwam auff einem sehr weysen perde zugerethen, unnd dis sag Dorgo und sein gesinde. So lis er am sattel hengen mit willen der foit ein creutz und befehl mit namen, man solte das pferdt nicht abesatteln, und sie sich legten. In der mitternacht es erhub sich ein solch getummel im slosse, domit man meinte, dos gantze slos solte sein eingefallen. Man stundt im morgen auff und phant das pferdt frisch und lebendigk. Dorgo wolt wissen, wie es behut were, er im weiste das kreutz, so wult Dorgo vil von diesem zeichen wissen, sundir der voyt ym anttworte, dornoch und er zeit hette, und im ein monch vorschuff, der im me sagte von Christo, und wardt also bekartt von diesem.

§ 3. Wie man die Brudenier Bruten nante umb ihrer unsinnigkeit willen

Alle die zeit und noch nicht woren komen die Cimbri aus irenn stellen voriagt ins landt Ulmiganea itzundt Preussen genant, so war das folck im lande dem herren im lande gehorsam itzundt die Masau genant, und sint dem mole is gantz unvorstendigk wor und siecht kein narungk nicht wusten nur kinder zu machin, ir herre die seuberlichsten kinder von in nam zu einer urkundt der underthenigkeit. Als aber Widowuto der koning mit den seinen aus Cimbria voriagt in Ulmiganeam itz Preussen genant qwam und er mit seinen sönen und Brudeno seinem bruder das landt festiglich inne hilten, nit allein nix wolten gebin, sundir auch wulten, und man die kinder wieder geben solte, und do ienne nicht wolten, diese in ir landt und sie selber holten. Darumb ihn iamerte ir schade und sie zogen auff die, die sich nu nantten die Brutteni, und sie zogen auff die und furten wegk, was sie begriffen. Die Brutteni auff und das volck itzundt Masuren genant in die grundt vorderbten und qwomen zu eim mechtigen feltslon, abir Andislaus ir furst wardt do erschlagen von den Bruteni, die ander gnade begertten, und der Brudenen kirwait yn gnad zusagt mit der underscheit, und sie ihre götte anbeteten, und so das volgk itzundt Masuren genant heiden woren, sie is tetin, sie wurdenn gutte freunde, und wie ein folck. Die Brutteni lehrnten von ihren nogwern mete brauen, dy ag vor milch, molcken und wasser truncken, und sich am methe ful soffen. In welcher fullicheit wie unsinnige hunde auff freundt und findt fillen, und wor under in ein cleglich morden, von welchim is qwam, und die Masuren sie nanten Bruti, das ist menschen ane vornunfft. Dieser nam in eine gutte weile bleib auszwendigk der fulheit. Die Brudeni aber Bruti woren dem folcke itzundt Masuren genant jo so dinstlich in frindtschafft, ob sie ihre tributarii wehren gewesen, und stundt so ein lange etliche zeit, in welcher zeit die Brudeni aber Bruti ir hoffweis und andirn menschlichen handel mit kauffen und vorkauffen, mit montzen und bezalen und solchs dinges vil von den Masuren lernten, und so die Masuren zu zeitten streit hetten, ir nogwer die Bruti sie krigers machten und zogin so in fuller weise an und gluck hetten. So war der furst des volcks Masau weitsinnigk und hub vil hadirs an, und im wurden viel mol seine trunckene Bruteni adir Brudenen nidergelegt, von welchim der kirwait in gebot im namen iren göttin, und sie solten fort me do heime bleiben, und sie is thettin.

Capitel VI.

Wie die Bruteni adir Brutten wurden ubirstritten

Is stundt so ein weilangk, in weichin is geschag, wie der furste in der Masau einem vom grosen adil sein weib bulirte, der edelman sich ken den fursten seiner ehren bewarte und im ansagte, er muste in tötin, wo er in befunde. Der furst schlugk is in den windt, und is qwam mit der zeit, und der edelman fant den fursten auff dem weibe, und wy es den zu den gezeiten die weise war, und die edling zum zeichen, und sie edil woren, spisse trugen, und dieser einen trugk, mit welchem er den fursten und hure zugleich durch stach und entrant in Brudeniam zum kirwaiden umb sicherheit willen. Der tode furst hette brüder und die mit grosem folcke auff unnd funden zu Rickoiot den todtslegir, von stunden an sie in nomen und vorphlocten in iren wonungen kirwait und waidlotten und sie so alle vorbrantten. Den edelman sie grausam tödtin und huben an zu nemen und zu morden noch willen. Noch langem vorwusten die vom geschlecht Samo und Sudo auff uns slugen sich mit den Masuren, endtlich die Brudenen und Bruten sie aller vorjagten und zu irem ungluck sie kunden in nicht nochvolgen, wen sie musten ein neuen kirwaiden irwelen und widder weidlotten setzen. Do sie aber nu ir dingk entscheiden hetten, sie in mechtiger zall in Masuren zogen und tetin wie die Bruten angehöret, und werte 11 jor langk, und die beide lande nix anders tettin, dan eins yn andern zogk und is vorhorten. Dan die Brudener aber Bruten woren tobinde geworden und sich woren rechin, und wardt doch endtlich ein friede angesatzt und friedes burgen gebin von beiden teilen. Er wardt aber so ingehalten, den die Brudenen odir Bruten kunden is not vorgessen, und man ir heiligen perschonen so getödt hetten, und die Masuren qwomen widder mit ihren opphirungen den götthin wie vor und wolten sich jo beheglich machen ken die Brudenen unnd Bruteni, und qwam, wie zwischen dem gemeinen man guttir sleis war der freundtschafft, abir der edlingen hertzen brandten auff einander zu morden.

Der IV. tractat sagt vonn der wutungk der Brudenen abir Bruten inn blutvorgissungk, itzundt mit iren nogwern umbs glaubens willen, itzundt under sich ausz lautter unsinnigkeit halben, und wie die Brudenen abir Bruten von den Polen bestritten wurden

Capitel I.

§ 1. Vonn einer gemeinen herfart der Brudenen abir Bruten auff die neuen Christen

Ich kan itzundt nichtt sagen, wie und wenne der glauben Jhesu in die Masau, in Polen quam und auff Pomern, wil man sagen, und s. Albertus, ich kan aber gut thun, wie vor seiner zukunfft in den benanten landen der glaube Jhesu war. Nu ym sey umb den ursprungk, wie im wolle, gotte sei gedanckt, und sie wurden christen. Die Brudener obir Brutten hortten sogen von einem neuen gotte und wie geweltigk er were, sie is wulten vorsuchin und sich musterten und machten 3 here, eins sie auff die Masau schickten mit der ursoch, und sie vorsmeheten der Brudenen götte, das ander auff Polen sie schickten mit der ursach, und sie auch iren finden den Masuren hetten hulffen Bruteniam zuvorderbin, das dritte sie auff Pomern schickten mit der ursach, und sie solten manen ihren vordintten solt von wegin, und sie geholffen hetten Chiribaslao dem fursten in seinem streitten auff Polen. Diese Brudenen aber Bruten in die lande qwemen und viel jomer trieben, und wie es denne kompt, und arme leut gnade boten, die Brudenen abir Bruten sprochin, ir habt einen almechtigen gott, der wirdt euch wol genade gebin, unnd solchir spott redin viel, und werlich is geschagk, und man hat sich an die Bruten gemacht und zugleich man hat sie uberstritten, domit wenigk zu hause qwomen, und do villen die Masuren ein und nomen ein das Chelmerlandt izundt Culmerlandt genant, die andir kunden nit ein nachdrugk haben. Die Brudenen abir Brutenn wenigk dieses zogs fro woren, stets undir sich gedochten, sie der christen gott entpfangen hett zum irsten.

§ 2. Wie is werlich irkant wart, und die Bruten woren menschin ane vornunfft

Is war ein geslecht in Brudenia die Galindier genant, diesen waren mit vielen kindern beladen, me wen die andir geschlechte, wen sie hilten dis fur

ein göttliches, ein man solt nur ein weib haben, wer is aber sache umb vormerungk willen des geslechtis und die frau ihrem man wolt zulegen ein mayt, zwu, das hatt sie fulle macht, ag und is mit ihrem willen geschege. So war is auch teuer, so wulden die Galindier die Masuren angreiffen, idoch die grose menge der kinder sy was verzofft machte. Mit kurtze wie die Bruteni sie es woren einest und todten alle kinder, die zur arbeit nicht hulfflich sein kunden abir zum reesen, und sprochin, losset die farin, wir wolten wol andere machen, so die zeit andirs wirt. Dem kirwaiden und allen waidlotten ging dis nohende, und die iren einen solchen mort gethon hetten, und berufft alle eisten alle des adels ken Rickoyott anzuhoren ein befehl der götthe, und sie qwomen, und der kirwait in do vorhilt ire miszhandlung in vielen stucken, vorausz und die Galindier ire kinder getottet hetten, die den eine edle creature weren der götthe vor andir, und die sache sehr beschwerten, von welchim alle Brudenen abir Bruten einest wurden, und man die Galindier ubirzoge und gantz vorderbte. So wolt dis der kirwait von den götthin irfrögen und in antwort sagin. Und is qwam, wie in der nacht ein mechtiges gewitter war von donnernn unde plitzen, und die Bruten meinten, der gott Perkuno rette mit im. Darumb im morgen sie woren alle deste andechtiger zu horen, und der kirwait sagte, wie is die götte befolen hetten in vorgessungk ihrer missethat, sie die Gallindier alleine solten yn die Masau unde das rechin, das sie so vorsmehet wurden von in, und die goette wulten mit in sein. Und sie nomen is an und zogen, im zien an einem mittagk sie logen an einem see und sich rueten, und sie sogen eine mechtige slange ubir den see schwimmen, und sie alle auff und schrigen, gluck, gluck gott mit unsz, und zogen so ein. Und im tage der himelfart Jhesu sie uberfillen viele christen und sie alle todten, in welchim man uberfil sie, und ist von allen Galindiern nicht einer wegk komen, und die Masuren fillen in Galindiam und is wie wuste machten von folcke, und dis bleb also ungerochin, wen die Brudenen abir Bruten meinten, gott were is in schuldigk gewesen und hette sich so wolt rechin an in.

§ 3. Was sie thettin umbs namen willen, und man sie Bruten hies

Es ist ein gemein sprichtwort, wo der teuffei nit kompt in eigener person, so schicket er seine diener hin, so geschagk auch mit den Masuren. Ein edil Masur irzornte seinen fursten, domit im der furst noch dem lebin stundte, und der edle Masur entschlieff und quam zu den Brutenen abir Bruten auff Rickoyot vorsamlet, domit er vorhalt bey in hette. Er sprach, wie im erbarmte

ir unschult und ir unvorschulte lesterungk, die in zuzogen die Masuren, welche doch von den Brudenen unzelige freundtschafft entpfangen hetten, unnd wer dis, wie die Masuren die Brudenen Bruten nantten, wen brutum wehr ein iglich unvornunfftigk thir, dos man in keinem weg nicht zemen kunde, man thet im was man wolte, und also den namen Bruten exemplificirten, domit die Brudeni mochten vorstehen das laster von den Masuren in zugezogen, von welchim die Brudener wiewol sie grimmig wurden, idoch sie gebrauchten ein stuck vor der vornunfft und schickten heimlich in die Masau, in Polen, in Pomern und lissen hören, ab man sie Bruten nennen wurden, und man fant is, wie in Pomern wenig, in Polen vil, in der Masau alle werlt sie so nanten. Von diesem die Brudenen is beslossen, ihren heiligen namen von ihrem herren kirwaiden und itzundt gott herkomende sie wulten von den christenhunden ungesmehet habin und fragten den edlen Masuren, der in dis gesagt hette, wie zu thuen. So hub er an und sprach: es ist ein weise under dem adil, und imandt vorletzt wirdt in seinem namen abir eren, und sie halten ein sunderlich kempffen adir feltslon, ein solchs sagt den Masuren an. Die Brudenen dis thettin und nanten die stelle, wu si sich treffen wulten, und itzundt heist sie Neidborgk ein stadt von wegen der handlungk do gescheen. Die Masuren merckten, wo es her qweme, und wusten wol, wurde sie den Brudenen adir Bruten nicht entgegen komen, is were umb sie gescheen. Darumb sie rufften an die Polen und vorsameleten sehr gut folck und quomen ins felt und an 8. tage S. Bartholomei sie gingen an ein kempffen, jo wol ein hundert tausendt mahn und sich do slugen, und qwam, wie die Masuren wichen, so quam den Brudenen aber Bruten frisch volck zu, dennoch glechvol sie den Masuren nicht volgeten, wen das folg war zu hart vorwundt, und nemplich sie hetten nimandt, der sie underweiste, wen ir untterrichter war auch todt, ab sie auch mit guttem rechte mochtin nochvolgen, und also do in die fierde wochin logen. In der zeit die Masuren brauchten gutten rat und schickten erliche bottschafft zu den Brudenen aber Bruten sprechinde: euer diener und bruder die Masuren lassen euch fragen, was sie thun sollen, domit euer zorne mochte abgewandt werden von in, der in irwagt ist ausz einem bosen hertzen, und solcher worte viel. Die Brudenen sich beritten und yn anttwort gobin, sie wulten, und sie solten ire geweltigen gotte von Brudenia wirdigen wie vor, zum andern, und sie solten benemen yn den smelichen namen Bruten, welche sie in gegeben hetten. Die Masuren nomen urlob den iren dis anzusagen, und is wart in vorgunt. So qwomen auch bottschafften zu den Brudenen ausz Polen und Pomern ein friede zu stifften. In dem die Masuren qwomen widder und irbotten sich ken die Brudenen, wulten sie dos bilde des christenen gottes in irer eichen leiden, sie wolten yn ehre thun vor der eichenn, sust kunden sie do ken andacht nicht haben. Von wegen des namen Bruten is mochte sein,

und in lose leute mochten gemein haben gemacht, und sie also viel ein spot weren komen. Nu abir die Masuren in viellen stucken irkant habin der Brudenen gestrengkeit, sy itzunt und sy fort me sprechin wurdin, das die Brudenen mennir wehren prudentiam tenentes als menner, die in ihren handtlungk vorsichtigk weislich handelten, und darumb ihre gantze gemeine billich solt Pruscia heissen als die, die von Vorsichtigkeit weislich ihre Sachen wusten zu fleissen, und bewerten dis mit vielen historien, die denne die Brudenen hetten ausgericht. Von diesem die geste alle lobten, wie noch ein solcher narrt nicht wer in der gantzen welt, und der worte viel. Von diesem die Pruscientes wurden content und sich mit den Masurenn friedeten und in gobin ihre gefangene, und der kirwait sie benedeiete. Und die Masuren zogen heim, und mit der zeit dieser nam Pruscientes ist gewandelt worden in Prusciam zu Latein und Preussen zu Deutsch.

PRŪSIJOS KRONIKA
1529

Visų ligi šiol žinomų Prūsų šalies linksmiausių, naudingiausių ir tikrų įvykių nuo Kristaus gimimo iki mūsų dienų, t. y. 1526 metų, jos atradimo, tikėjimo, žiaurumo ir krikšto, jos valdovų kilmės, Vokiečių ordino išvarymo, malonės, pasipriešinimo, bausmių, krašto paveldėjimo aprašymas ir kronika

11. Prūsijos žemės kunigaikštysčių pavadinimai, taip užrašyti, kaip juos vartojo Vokiečių ordino broliai

[...] Pagoniškų krivaičių (*kirwaytenn*) vardai atskirai: Bruteno, Brudeno, Thywaito I, Deniges, Berausto, Macco, Meruno, Gorusso, Thywaito II, Napayles I, Tolleyno, Thywaito III, Mergonno, Carkoins, Napayles II, Jaygello, Narwasso, Gindewo, Austomo, Molleino, Tayto, Romois, Darsgaito, Mangalo, Bulloisos, Postwo I, Marango, Lawailes, Torroto, Nerges, Vibrotos, Barbaido, Barrando, Jargallo, Tippes, Leiso, Carkoyo, Pomoloys,

Postwo II, Napeyles III, Thirsgaito, Nadrosso, Baytonos, Tormeyso, Kyrbaido, Alleps, ir šiam dievai tarė, kad jis turįs tapti krikščioniu, nes negalėjo jam padėti [atsilaikyti] prieš [Ordino] brolius.

Antras traktatas pasakoja, kaip keletas vyrų, kurie norėjo sužinoti, ar gyvena žmonės septintajame rate, surado prūsų šalį, neturėjusią tuomet savo pavadinimo, bet ilgainiui tapusią karalyste, ir apie prūsų dvasininkus

I skyrius

1. Apie pasiuntinius, norėjusius pažinti šalį, kaip jos ieškojo ir surado

Veikale *Belialio sūnų knyga, [apimanti] atskilėlių brutų prietarus,* kurią parašė Kristijonas, pirmasis Prūsijos vyskupas, pasakojama, kaip Plocko (*Plotzka*) katedros Mazovijoje kanauninkas Jaroslavas [1]110 Kristaus metais paskolinęs jam [=Kristijonui] knygą, kuri buvusi rusiškai, bet graikiškomis raidėmis parašyta vieno žmogaus, vardu Dyvanas (*Diwoynis*); tas žmogus, grįždamas atsiskaityti tiems, kurie jį buvo [į šį kraštą] pasiuntę, mirė Plocke. Tas Dyvanas aprašė visas savo keliones ir nutikimus šalyje, kurioje jis praleido daug dienų. Jis išklausinėjo viską apie gyventojus, apie jų turtą ir viską labai uoliai užrašė. Taigi šioje knygoje jis rašo, kaip jų maloningojo valdovo Romos imperatoriaus Oktaviano laikais Saluros miesto (Britanijos [=Bitinijos?] valstybėje) astronomai, šio mokslo padedami, norėjo sužinoti, ar ir septintajame bei aštuntajame dangaus rate šiaurėje, po Vėžio ir Ožiaragio ženklais, gali gyventi žmonės. Daugelis manė, kad dėl ilgai trunkančių šalčių ir gausybės sniego žmonės ten gyventi negali; kai kurie sakė taip: mums kyla abejonių dėl Ožiaragio, tačiau po Jaučio ženklu, mūsų manymu, žmonės gyvena, ir dar nurodė savo samprotavimo pagrindą. Kad tuo įsitikintų, jie į Šiaurės kraštus išsiuntė tris vyrus, tarp kurių vyriausiasis buvo Dyvanas (*Dyzvonoys*). Jis vienas iš visų ir teišliko gyvas. Šie vyrai atėjo per Komaniją, Galiciją, dabar Totoriją, Roksolaniją, dabar Maskviją, per Venediją ir Alauniją, dabartinę Livoniją, ir per didelius vandenis pateko į šalį, kuri dar neturėjo nuolatinio vardo ir kuri šiaurėje savo šiaurės rytine dalimi buvo po pačiu Jaučio ženklu. Jie visą ją išvaikščiojo, viską apžiūrėjo, bet su niekuo negalėjo susikalbėti, ir taip atsitiko,

kad jie čia peržiemojo ir prieš vasarą susirgo. Tada pas juos atėjo sarmatai, tai buvo vendai (*Wynden*), su jais jie galėjo truputį susikalbėti, jie atsakė į visus jų trokštamus klausimus apie šį kraštą.

2. Dyvano (*Dywonysz*) pasakojimas, ką jis matė ir ką patyrė keliaudamas po šalį

Žemės, kurias aš pasiųstas apkeliavau, sako Dyvanas (*Diwonis*), yra didelės ir tuščios, palyginti su mūsų žemėmis, ir visų ten gyvenančių žmonių ir gyvenimas, ir papročiai visai kitokie negu mūsų tautos. Jie visais atžvilgiais sunkiai suprantami, tiek būdu, tiek papročiais daug kuo panašūs į barbarus (*?Huhuri*). Taigi aš atvykau į šalį, kur Vysla (*Istula*), polavėnų, arba sarmatų, upė, įteka į Kroną (*Crono*), Sūriąją jūrą. ši šalis neturi kokio ypatingo nuolatinio pavadinimo, kadangi kai kurie ją vadina Sargatais, Gelidanais, Vacinais, ir dar daug kitokių vardų yra. Kokie žmonės ten pasimaišo, taip ir vadinama. Saulės patekėjimo pusėje ir šiaurėje ši šalis turi labai dideles gėlo vandens marias, panašias marias tarp sūriųjų vandenų ir žmonių gyvenviečių ji dar turi pačioje Krono šiaurėje. Savo kalba tas dideles, ilgas marias vadina *Hailibo.* Šiaip tai yra lygumų kraštas su daug upių. Žmonės šiame krašte gražiai nuaugę, mažai valgo ir geria ir yra labai nekalbūs. Jie neturi kaimų, namų, miestų, gyvena prie upių, kur yra daug karklynų. Po jais jie iš nendrių įsirengia būstus, kur visi ir guli. Šaltomis žiemomis prisineša iš visur malkų ir ten užsikuria ugnį, nuo kurios šiluma pasklinda po visą būstą. Ten jie didumą žiemos ir pramiega. Jie geria vandenį iš upių, valgo žuvį ir neturi duonos, vietoj jos valgo džiovintą žuvį. Jų kalba ir apsirengimas paprasti, rūbai – iš nendrių. Vienas vyras turi tris moteris. Jie gyvena be kokio nors ypatingo dievo, garbina mėnulį ir saulę, taigi panašūs į gotus. Kai jie nori poruotis, tai nesvarbu kur, ir ten gali būti bet kas, – jie mylisi ir nesigėdija, ir daug kartų. Tačiau moterimis jie naudojasi iš eilės, ir kur tik yra vyras, visada jis turi moterį, ir ji turi sutikti būti mylima, tačiau jie neturi daug vaikų, nors turi daug moterų. Juos, kaip įprasta, lanko jų vyriausias ponas, jų vadinamas *Maso,* kuris pasikvietė ir mane. Prieš šį jie sukniumba kniūbsti, iš pagarbos jam muša galva į žemę ir, jei neturi ką jam duoti, duoda gražiausius berniukus, ir tai jiems atrodo didelė garbė. Jų ponas viešpats, kaip jį jie vadina, paima jų vaikus, ir jie visi jo prašo, kad jis nesulaikytų saulės, bet kad pasirūpintų, jog ji laiku pasirodytų. Ir su tokiomis dovanomis ir pagerbimu jų ponas *Maso* grįžta į savo žemę. Šiam kraštui prie Krono vandenų ir prie Vyslos upės turėjau duoti pavadinimą ir dėl didelių karklynų, kur gyvena šie žmonės, pavadinau ją karklynų šalimi.

Tiek aš dabar galiu apie tai papasakoti.

3. Atsakymas į Enėjo Silvijaus ir Erazmo Sterno [=Stellos] kronikas, kuriose rašoma apie prūsus

Enėjas Silvijus savo *Iliustruotoje kronikoje* kalba, kad Prūsija buvo vadinama Ulmiganija (*Ulmigania*), taip pat ir minėtasis vyskupas Kristijonas mano, kad karklynų šalį taisyklingai reikia vadinti Ulmeganija (*Ulmegania*)*, nes, kaip sako Dyvanas (*Dywonis*), karklai Prūsijos gyventojams yra didžiausias pagalbininkas. Taigi nuo saulės tekėjimo pusės čionai atėjo stagnanai ir maksobiai ir dalį Ulmiganijos žmonių išžudė, o kitus padarė vergais. Apie juos taip pat pasakoja ponas Kristijonas: kaip jie buvo Dyvano (*Dywoni*) atrasti, kokie paprasti buvo jų papročiai ir kaip kelios gentys, išvarytos iš savo tėvynės dėl nesantaikos, dalį jų iš čia išstūmė, dalį pavergė. Bet yra dar vienas, vadinamas Erazmu Sternu, – jis parašė pagiriamąjį žodį Vokiečių ordinui, kuris, padedamas šaunių karalystės kunigaikščių, privertė sau paklusti šalį, kuri dabar vadinama Prūsija, o tuomet daugelis ją vadino Bruktera (*Bructera*) arba Brusera (*Brussera*), Pasak jo, Ulmiganiją užplūdo dideli būriai žmonių, gyvenusių šiaurėje, – tai buvo sargatai, gelidanai, gilanai, alanai, vacinai ir karijonai, kurie neilgai užtruko Ulmiganijoje. Ponas Kristijonas apie šiuos dalykus nieko nerašo, jis tik pažymi, kad į Ulmiganiją, arba Brukterą, atkeliavo sitonai ir maksobiai ir kad jie visus, kuriuos sutikdavo, nužudydavo ir kurį laiką ten viešpatavo. Ir mazoviai bei kai kurie kiti vadino tą kraštą Ulmiganija, kiti – Sitonija, o daugelis – Maksobija. Šie žmonės, rašo toliau ponas Kristijonas, viešpatavo čia neilgai ir jų vardas kaimynams buvo beveik nežinomas. Jie atnešė į šį kraštą paprotį statytis namus žmonėms gyventi ir dėvėti austus drabužius. Ir jie davė vietiniams žmonėms vardą, bet barbariškos kalbos ir papročių negalėjo pakeisti. Iš to, ką Erazmas Sternas rašo Ordino magistrui Friderikui, reikia žinoti (apie tai skaičiau ir kitur), kad drusai (*Drusus*), taip jis vadina minėtąsias sargatų, gelidanų, gilanų, alanų, vacinų, karijonų gentis, – dėl jų neištikimybės ir bruzdėjimo buvo išvesti iš Britanijos [=Bitinijos?] ir Albanijos, dabar Anglijos, ir nuvesti į Rifėjų kalnus, dabar vadinamą Norvegiją, ir į Hiperboniją, – šios šalys yra po Ožiaragio ženklu septintojo ženklo pabaigoje, arba šiaurėje. Daug jų buvo perkelta į Skandiją, ir ilgainiui jie buvo išvaryti į Kimbriją (*Cymbriam*), šiandien vadinamą Gotlandu. Šie skandai iš Kimbrijos, užpulti gotų, pateko į Ulmiganiją, dabar vadinamą Prūsiją, ir čia apsistojo ir apsigyveno pagal savo būdą. Apie juos yra šios istorijos, paimtos iš anksčiau – įžangoje – minėtų knygų, ir mums, prūsams, naudinga jas žinoti.

* *Ulmus* (*lot.*) – guoba. *Red.*

II skyrius

1. Apie gotus, kaip jie turėjo palikti Lombardiją ir 500-ųjų Viešpaties metų įvykiai

Ponas Kristijonas rašo: praėjus 500 metų po Jėzaus Kristaus nukankinimo, kai imperatorius buvo Justinianas, o popiežius Vigilijus I, gotų tauta su savo karaliumi Vitigu įsiveržė į Lombardiją, kur įveikė stiprius miestus ir išžudė daug tūkstančių gyventojų. Jie čion atėjo iš Ispanijos, buvo pagonių tikėjimo. Užėmę visą Lombardiją, jie labai sustiprino Ravenos miestą, kuriame apsistojo jų karalius su savo dvaru. Romos popiežius ir visa Etrurija bei Tusera su kai kuriais Lombardijos miestais, kaip *Venedia,* Breša (*Bressa*), *Laudum* ir Kremona (*Cremona*), kreipėsi į imperatorių Justinianą Konstantinopolyje, dėl Dievo meilės prašydami padėti išsivaduoti iš baisingųjų gotų. Ir tada jis pasiuntė į Lombardiją kunigaikštį Narsetą su penkiolika tūkstančių vyrų. Jam žygiuojant per Romą, prie jo čia dar prisijungė šešiasdešimt tūkstančių karių, ir jie visi per Romandiolą patraukė į Raveną. Čia jį pasitikęs gotų karalius Vitigas su šimtu tūkstančių vyrų stojo į mūšį su Narsetu. Dievas lėmė, kad gotai pralaimėjo, o karalius Vitigas su žmona ir vaikais buvo suimtas ir išsiųstas pas imperatorių į Konstantinopolį. Pabėgę iš mūšio lauko penkiolika tūkstančių gotų prašė malonės leisti jiems su savo moterimis ir vaikais palikti Lombardiją. Jie savo valia prižadėjo iškeliauti iš Lombardijos į svetimas šalis ir niekuo nekenkti imperijai. Narsetas buvo gero būdo vyras, jis, be to, matė, kad dauguma jų buvo nukentėję, tad davė jiems keturias savaites, per kurias jie turėjo palikti romanų kraštą nedarydami žalos. Jie taip ir padarė, o Narsetas jiems palydėti paskyrė grafą Agilufą, kuris per Bavariją atvedė juos iki Vestfalijos. Iš viso jų čia atsikraustė trisdešimt šeši tūkstančiai. Jie pamatė, koks šis kraštas didelis ir neapgyventas, pastatė čia miestą, kuris ir šiandien vadinamas Göttingenu, ir tikėjosi čia pasilikti, bet juos iš ten išvijo į Daniją, kur buvo daug tuščios žemės ir salų. Tuo metu Danijoje valdęs kunigaikštis Teodotas bijojo gotų ir, kai šie nusiuntė pas jį pasiuntinius prašydami už išpirką žemės, kur galėtų gyventi, jis jiems pasakė, kad jo šalyje esanti sala Kimbrija (*Cymbria*), iš kurios juos [=danus] išvijo gentys iš Skandijos, jų pykčiui ten pasilikusios ir nepripažįstančios Teodoto valdovu. Jei jie [=gotai] duotų jam išpirką, tai panorėję galėtų užpulti kimbrus (*Cimbri*). Ir gotai su tuo sutiko, tačiau jie norėjo ten vieni gyventi, ir jų kunigaikštis Visbius (*Wisboo*) susitarė su Teodotu dėl išpirkos ir dėl gyvenimo.

2. 514-ųjų Viešpaties metų įvykiai. Kaip gotai atėjo į Kimbriją ir kaip vietinės gentys buvo priverstos nuo jų bėgti į Ulmiganiją

Gotų kunigaikštis Visbius išsiuntė į Kimbriją pas skandus (*Scandiani*) pasiuntinius ir liepė jiems pasakyti, kad kunigaikštis Teodotas jiems [=gotams] išnuomojo jų [=skandų] apgyventas žemes, kurias gotai už išpirką priėmė, o jeigu jie [=skandai] nenorį pripažinti jų [=gotų] savo valdovais, tai Visbius ir vyriausieji gotai ir atsiuntė juos paklausti, ką jie apie tai mano: ar jie Kimbriją paliksią geruoju, o galbūt panorėsią taikiai su jais gyventi ir mokėti jiems duoklę, o gal norėsią susikauti. Žmonės Kimbrijoje turėjo du vyriausiuosius, kuriuos laikė karaliais, – Brutenį (*Bruteno*) ir Vaidevutį (*Vidowuto*). Pastarieji susirinko su kilmingaisiais pasitarti, ką daryti: būti tarnais, kai jie buvo gimę ponai, – tai jiems per daug įžeidžiantis dalykas, – ar kovoti, žinant, kad pralaimėsi? Ir jie visi nutarė, ir Brutenis (*Brutteno*) jų galingųjų dievų vardu paskelbė, kad jiems reikią palikti Kimbriją ir kad jie kur nors tapsią galingesni negu čia. Todėl jie sutarė su gotais, kad jie paliksią Kimbriją ir kad gotai nei jų, nei jų palikuonių, kad ir kokioje žemėje jie būtų, neimsią į nelaisvę, ir gotai jiems tai prisiekė ir savo priesaikos laikėsi.

Brutenis (*Brudeno*) ir jo brolis Vaidevutis (*Witowudo*) su visais savo gentainiais, iš viso keturiasdešimt šeši tūkstančiai žmonių, sėdo ant plaustų ir perplaukė Krono, Hailibo vandenis ir Ulmiganijoje surado dar nežinomą tautą. Čia jie apsistojo ir saviškai statėsi pilis ir kaimus. Ilgainiui skandai iš Kimbrijos, kartais pasinaudodami jėga, kartais gudrumu, o kartais vietinių Ulmiganijos gyventojų draugiškumu, tapo jų ponais ir naudojosi jų paslaugomis. O gotai atsikėlė į Kimbriją ir ją apgyveno; sostinę jie pavadino pagal savo kunigaikštį Visbiumi (*Wisbua*), o visą Kimbriją – Gotlandu. Brutenis (*Bruteno*) ir jo brolis Vaidevutis (*Witoudo*) pastatė Honedos, *Peilpeillo*, Nangasto, *Wustoppos* ir *Gallonso* pilis. Čia jie surado medų, iš kurio darydavosi gėrimą, – šiaip jie nuo seno gerdavo tik išrūgas. Vietinius gyventojus, kuriuos rado Ulmiganijoje, kimbrai išmokė gyventi saviškai, ir abiejų pusių vyrai tapo girtuokliais ir išvėsėliais, o laikui bėgant – ir žiauriais kariais.

3. 521-ųjų Viešpaties metų įvykiai. Kaip Ulmiganija tapo karalyste ir gavo kitą vardą

Ponas Kristijonas pasakoja, kad Brutenis (*Bruteno*) ir jo brolis Vaidevutis (*Witoudo*) sušaukė (jis negalįs tikrai pasakyti, kokia dingstimi) visus savo protingiausius vyrus, – gal kad norėjo išsilaisvinti nuo duoklės mazoviams, o gal

dėl to, kad nenorėjo pripažinti kito valdovo, o tik tą, kurį patys atsigabeno. Taip jie visi nutarė, kad jiems reikia karaliaus, ir paskyrė juo Brutenį (*Bruteno*). Jisai tarė: „Brangūs žmonės, aš negaliu būti karaliumi, kadangi mūsų galingųjų dievų valia jiems privalau tarnauti, bet štai čia yra mano brolis Vaidevutis (*Wytowudo*), drąsus vyras, – imkite jį savo karaliumi, ir jis jus garbingai valdys. O aš pasiliksiu jums mūsų dievų pasiuntiniu, ir ką tik iš jų išgirsiu, jums pasakysiu. Be to, žinokite, aš būsiu jums didesnė paguoda melsdamasis mūsų šventiesiems dievams negu kovodamas su svetimtaučiais“. Klausydami šių ir panašių žodžių, jie sutiko ir savo papročiu Vaidevutį (*Widowuto*) karūnavo karaliumi, o paskui karalius su visais žmonėmis panoro savo brolį Brutenį (*Brutteno*) turėti savo aukščiausiuoju viešpačiu ir pavadino jį Krivių krivaičiu (*crywo cyrwaito*) – tai būsiąs jų valdovas po dievo. Be jo valios jie nieko nedarydavo ir neturėdavo teisės daryti. Jo klausydavo kaip pačių dievų. Savo kraštą pavadino Brutėnija (*Brutenia*), ir visi nutarė niekam nevergauti, o tik aukoti savo dievams. Pirmiausia pastatė Bruteniui (*Brutteno*) ir jo dievams ypatingus namus. Dievai buvo trys: Patulas (*Patollo*), Patrimpas (*Patrimpo*) ir Perkūnas (*Perkuno*), jų [buveinė] buvo šešių uolekčių storumo ąžuolas. Šį ąžuolą ir krivio (*crywen*) ar krivaičio (*kyrwaidens*) namus su visais jo vaidilučiais (*waidolotten*) – tai jų dvasininkai – jie pavadino Rikojotu (*Rickoyto*). Vaidevutis (*Vidowuto*) nerijoje tarp Krono ir Hailibo pasistatė pilį, pavadino ją *Noytto,* dabar Neitenbergas, ir gražiai viešpatavo, buvo mylimas, sulaukė 12 sūnų: Litpo (*Lithppffo*), Samo (*Saymo*), Sudo, Nadro (*Naydro*), Skalvio (*Scalawo*), Notango (*Nathango*), Barto (*Bartho*), Galindo (*Galyndo*), Varmio (*Warmo*), Hogo (*Hoggo*), Pomezo (*Pomeso*), Chelmo. Vėliau šie sūnūs pasidalijo kraštą, ir kiekviena dalis gavo jos valdovo vardą, kaip bus dar papasakota.

III skyrius

1. 523-iųjų metų įvykiai. Apie brutėnų (*Brutenischen*) įstatymus, apie jų dievus, apie vedybas ir kaip jie turi gyventi taikoje

Šiais metais, sako ponas Kristijonas, brutėnai (*Brutheni*) ir jų karalius Vaidevutis (*Witowudo*) su jų Krivių krivaičiu (*crywen kirwaytho*) Bruteniu (*Brutteno*) atėjo į Honedą, kur Brutenis (*Bruteno*) jiems išdėstė jų dievų valią, kaip jie turi kartu gyventi.

P i r m a, nė vienas be Krivių krivaičio (*criwen kirwaito*) leidimo neturi teisės melstis dievams arba pargabenti kokį nors dievą iš svetur, o tik [privalo] gar-

binti aukščiausius dievus, t. y. Patulą (*Patollo*), Patrimpą (*Patrumppo*), Perkūną (*Perkuno*), nes jie mums davė žemės ir žmonių, ir dar duos.

A n t r a, jų valia mūsų Krivių krivaitį (*criwen kirwaito*) ir jo palikuonis, kuriuos malonės duoti dievai ir kuriuos vaidilučiai (*waidlotten*) išrinks Rikojote (*Rikkoyott*), pripažinti mūsų aukščiausiais viešpačiais.

T r e č i a, privalome jausti pagarbą ir paklusnumą mūsų šviesiausiems dievams ir mūsų Krivių krivaičiui (*criwo cyrwaito*), nes jie po šio gyvenimo duos mums gražių moterų, daug vaikų, saldžių gėrimų, gerų valgių, vasarą baltų drabužių, žiemą – šiltų apsiaustų, mes miegosime plačiose, minkštose lovose ir iš sveikumo juoksimės ir šoksime. Iš blogųjų, kurie jų negarbins, jie pasiims čia viską, ką jie turi, ir ten labai kankins.

K e t v i r t a, visos kaimynų šalys, kurios aukos atnašas mūsų dievams, bus mylimos ir su pagarba pakviečiamos. O tuos, kurie juos niekina ir šmeižia, turėsime naikinti ugnimi ir kuokomis, ir jie niekada netaps mūsų draugais.

P e n k t a, vyrai turi teisę turėti tris žmonas, tik pirmoji turi būti vyriausia ir kilusi iš tos giminės, kuri kartu su mumis atkeliavo į šį kraštą, kitos gali būti iš vietinių.

Š e š t a, jeigu kuris nors vyras turi nesveikas žmonas, vaikus, brolius, seseris, tarnus ir pats yra nesveikas, jam taip pritinka ir mes neprieštaraujame, kad jis su jais visais susidegintų, o mūsų dievų tarnai turi [dėl to] ne dejuoti, o juoktis.

S e p t i n t a, o jei kas nors panorės paaukoti mūsų šventiesiems dievams patį save ir savo sveiką vaiką, mes jam tai leisime ir pasakysime, kad taip jie per ugnį tampa šventi ir verti džiaugtis kartu su mūsų dievais.

A š t u n t a, jeigu kuris nors vyras ar moteris išardys santuoką, tokius reikia sudeginti toli nuo mūsų švenčiausių dievų ir pelenus išbarstyti ant kelio, o jų vaikai nebetinka būti vaidilučiais (*waydelen*).

D e v i n t a, jeigu moterys savo vyrui atsisako santuokoje duoti savo kūną, tai vyrui pritinka jas sudeginti, o jų seserys irgi turi būti paniekintos, nes jos jų neišmokė paklusnumo savo vyrams ir savo dievams.

D e š i m t a, jeigu kuris nors vyras griebtų nekaltai mergaitei arba ištekėjusiai moteriai tarp kojų, tai [bausmė] priklausytų nuo jų [=nukentėjusiųjų?], nereikėtų jo deginti, jeigu jis blogai pasielgė su kito [žmogaus] brangiausiuoju turtu.

V i e n u o l i k t a, tas, kuris nekaltą mergaitę suvedžioja, jis ir niekas kitas turi ją vesti, bet jeigu vyras jau turi tris žmonas, jį reikia atiduoti šunims sudraskyti, kadangi jis paniekino mūsų dievus, kurie gerbia santuoką ir nekaltybę.

D v y l i k t a, jei kuris vyras nužudytų savo maloningiausių dievų tarną, visi žuvusiojo draugai privalo prieš jį panaudoti jėgą, ir jie jį gali nužudyti arba palikti gyvą.

Trylikta, o jeigu kas apsivogtų, tai pirmą kartą reikia išplakti rykšte, antrą kartą rimbu, apsivogus trečią kartą atiduoti jį sugraužti šunims toliau nuo mūsų dievų.

Vienas Dievas težino, kaip [šių taisyklių] laikomasi, tačiau kitos istorijos tai parodys.

2. Apie papročius, girtavimą ir tarpusavio nesantaiką

Nuo seno brutėnai (*Bruteni*) buvo įpratę gerti išrūgas ir valgyti sūrį. Bet Vaidevutis (*Widowuto*) čia rado medų, kurį virdavo su vandeniu ir gaudavo labai gardų gėrimą. Juo karalius ir krivaitis (*kyrwait*) Brutenis (*Brutteno*) vaišindavosi būdami kartu, ir tas gėrimas paplito visur, ir brutėnai (*Brutteni*) jį beprotiškai gėrė. Ir taip jie visiškai pasidalijo į tuos, kurie buvo atsikraustę iš Kimbrijos, ir tuos, kuriuos buvo radę Brutėnijoje (*Bruttenia*). Dėl ko kilo daug neramumų. Kimbrai norėjo vietinius padaryti savo tarnais, nes buvo įsitikinę esą kilmingesni. Visiems kilmingiesiems iš savo tarpo jie senu papratimu duodavo tam tikrą vardą, užsibaigiantį -o; o jeigu Vaidevutis (*Witoudo*) suteikdavo kilmingojo vardą kuriam nors iš vietinių, jo vardas baigdavosi -s. Iš pradžių kimbrai su senaisiais gyventojais sugebėdavo draugiškai susitarti, o vėliau tik jėga priversdavo juos vikriai sukasti jiems [=kimbrams] didelius kalnus ir pastatyti namus. Vietiniai žmonės iš prigimties buvo stiprūs vyrai, stipresni už kitus, tačiau nuo kasdieninio darbo jie tapo silpni vedybiniame gyvenime ir dėl to nusistatė prieš kimbrus. Taigi jie nepanoro daugiau dirbti, ėmė teikti pirmenybę savo kilmingiesiems ir jiems pristatė daug namų. O kadangi kimbrai ir toliau visko norėjo reikalauti prievarta, tai vietiniai sukilo, sudegino kimbrų namus, sodybas ir apie šimtą moterų ir vaikų, nes manė, kad degindami, o ne žudydami, nepažeidžia dievų įstatymų.

Apie priverstinį darbą. Dėl šio ir kai kurių kitų dalykų Vaidevutis (*Witowuto*) ir Brutenis (*Bruteno*) sukvietė susirinkimą Rikojote (*Rickoyto*) priešais dievus, ir ten jų Krivių krivaitis (*crywe kyrwaito*) Brutenis (*Bruteno*) su karaliumi Vaidevučiu (*Widowuto*) įpareigojo [visus] iš pagarbos savo dievams susivienyti. Jeigu atvykėliai kilmingieji nori susilaukti iš vietinių paramos, jie turi būti su jais draugiški, duoti jiems išgerti midaus ir atsidėkoti. O kad žmonės žinotų, kas čia esąs kilmingas, karalius nustatė tokią tvarką: kas greičiau ant savo žirgo atjos iki jo, tas ir bus kilmingas, ir visi skubėjo iš paskutiniųjų. Turėjo dar ir kitokių būdų, pagal kuriuos karalius galėjo padaryti kilmingais vikrius vyrus, ir daugelis iš vietinių tapo kilmingi. Jie imdavo kimbrų dukteris į žmonas ir kurį laiką buvo ramu. Šie kilmingieji pratinosi kautis ir jodinėti, kaip tai daro kitos tautos, ir jei jie anksčiau buvo paprasti žmonės, tai dabar tapo klastingi ir pilni visokių gudrybių.

Vienas nuostatas. Tame susirinkime buvo taip pat nustatyta, kad jei miršta kurio nors vyro moteris, jis greitai turi ieškotis jaunos merginos, idant jam nereikėtų dieną naktį liūdėti. Bet prieš tai, kol jaunoji jam visiškai atitenka, jis turi pamėginti su ja. Jei jis jai atima nekaltybę, ji visiškai atitenka jam, ir ta proga dievų garbei sudeginamas gaidys ir višta.

Našlių teisė. Jei miršta moters vyras, o ji lieka dar jauna, nevedę vyrai turi teisę ja pasinaudoti, kol ji pagimdys vaiką. Po to ji tapdavo vaidilute ir turėdavo savo galva prisiekti gyventi skaistybėje, jeigu ją aprūpins bendruomenė.

Apie raštą. Vietiniai Brutėnijos (*Bruttenia*) gyventojai negalėjo suprasti, kaip galima parašyti iš kitos šalies, ką norima daryti arba ko trokštama iš kitų, jie manė, kad tai gali padaryti tik dievai. Jie matė, jog kimbrai turi knygas, į jas rašo ir iš jų skaito. Vieniems atrodė, kad jie esą dievai, kitiems – kad jie taip daro norėdami apgauti.

Apie lazdą su įrantomis. Jei vietiniai Brutėnijos (*Brutenia*) gyventojai dar prieš kimbrų atėjimą turėdavo ką nors padaryti po keturiolikos dienų ar norėdavo šiaip ką nors įsidėmėti, jie imdavo lazdą ir kiekvieną dieną darydavo joje įrantą, kol ateidavo atsiskaitymo diena. Taip dar ir šiandien čia daro tokie amatininkai kaip kalviai, kubiliai ir dar kiti. Jie ir tie, kur su jais prekiauja, turi tokias lazdas, jomis naudodamiesi ir skaičiuoja.

3. 550-ųjų metų įvykiai. Apie karą su mazoviais dėl duoklės

Esu anksčiau pasakojęs, kaip Kristijonas rašo pagal Dyvano (*Diwonys*) knygas, jog kunigaikštis *Maso* kasmet atvykdavo į Ulmiganiją, dabar vadinamą Prūsija, ir iš ten pasiimdavo vietoj duoklės jų gražiausius vaikus, nes paprasti žmonės nežinojo jokio kito darbo, kaip tik auginti vaikus. Bet kai iš Kimbrijos atkeliavę skandai Ulmiganiją pavertė karalyste ir suteikė jai tinkamą pavadinimą pagal jos aukščiausiąjį valdovą, – pavadino ją Brutėnija (*Brutenia*), jie atsisakė mokėti mazoviams duoklę. Iš kažkur jie išmoko gintis, kai juos norėdavo prispausti. Mazoviai kasmet primindavo, kad brutėnai (*Brutteni*) turi gyvulių ir pinigų, bet nenori nieko duoti. Kunigaikštis *Anthones* liepė pranešti Brutėnijos (*Brutenia*) karaliui Vaidevučiui (*Widewuto*) ir jo Krivių krivaičiui (*crywe kirwaito*) Bruteniui (*Bruteno*), jog jis daug kartų jiems yra priminęs atiduoti duoklę, bet kadangi jie nenorėjo, tegu dabar žino, kad jis noris iš jų atsiimti, kas jam priklauso, ir pasakė daugiau panašių žodžių. Karalius Vaidevutis (*Widowuto*) su savo brutėnais (*Bruteni*) tai priėmė ir laukė jo prie sienų, kurias neseniai buvo pažymėję, idant žmonės žinotų, kiek

jų dievai padės savo tarnams. *Anthones* neišsigando, – gavo didelę pagalbą iš Roksolanijos, dabar vadinamos Rusija, atžygiavo, susikovė ir laimėjo kautynes. Jam atiteko daug turto, į nelaisvę buvo išvaryta daug jaunuolių, kurie pas mazovius išmoko kovos meno, o vėliau pabėgo ir išmokė savo brolius, kaip reikia kovoti. Po pralaimėto mūšio karalius Vaidevutis (*Widowuto*) su savaisiais nusiminė ir susimąstė, o Krivių krivaitis (*crywe kirwaito*) Brutenis (*Bruteno*) įsakė, kad visi kilmingieji susirinktų Rikojote (*Rickoyoto*) į jų dievų šventę, ir jie visi suėjo. Ir atsitiko taip, kad pakilo didelė audra su perkūnija ir žaibais, ir jie pamanė, kad jų dievas Perkūnas (*Perkuno*) atjoja iš dangaus. Brutenis (*Brutteno*) tuo pasinaudojo ir pasakė, kad dievai paliepę visiems žygiuoti prieš *Anthones* ir jo žmones ir atkeršyti už šventą savo tarnų kraują, [dievai] būsią jiems palankūs. Jiems davė atsigerti midaus, ir kiekvienas, pasiėmęs savuosius, pakilo. Jie užpuolė *Anthones* ir, nugalėję jį kartu su Roksolanijos karaliumi *Czienbech*, išžudė daug žmonių ir su dideliu grobiu grįžo namo. *Anthones* sūnus *Czanwig*, pasinaudojęs proga, atžygiavo pas Brutenį (*Brutteno*) ir Vaidevutį (*Widewuto*), paaukojo jų dievams, kuriuos prisiekė laikyti savo maloningiausiais dievais, ir paprašė leidimo savo nuožiūra duoti dievams auką, ir jie jam tai leido. Tada jis liepė atvirame lauke mirtinai nuvaryti baltą žirgą, o paskui jį sudeginti. Dėl to atsitiko taip, kad niekas šioje šalyje nenori joti ant balto žirgo – juos laiko tik dievams. Taip tarp brutėnų (*Bruttenen*) ir mazovių įsivyravo taika, bet iki šių dienų jie dar nėra vieni su kitais atsiskaitę.

IV skyrius

1. 573-iųjų metų įvykiai. Apie tai, kaip Brutėnija (*Brutteniam*) buvo padalyta į dvylika kunigaikštysčių, o jų kunigaikščiais tapo Vaidevučio (*Witouden*) vaikai

Kai Vaidevutis (*Widowutdo*) sulaukė 116 metų, o Brutenis (*Brutteno*) 132, jie panoro sutvarkyti savųjų reikalus, kad kiekvienas žinotų, kas jam atiteks iš jo tėvo Vaidevučio (*Witoudo*), nes iškilo tam tikrų neramumų dėl krašto, kuriame kiekvienas iš Vaidevučio (*Witoudi*) sūnų turėjo būti karaliumi. Norėdami visa tai atlikti iškilmingai, sukvietė visus kilminguosius į Rikojotą (*Rickoyto*) ir čia Brutenis (*Bruteno*) jiems pasakė, kad jis ir jo brolis karalius Vaidevutis (*Widowuto*), vykdydami dievų valią, nori padalyti Brutėniją (*Bruteniam*) teisėtiems paveldėtojams, idant nekiltų nepasitenkinimo ir nebūtų pralietas

šventas kraujas. Pirmiausia Krivių krivaitis (*crywe kyrwaito*) paėmė ožį ir papjovė jį priešais šventąjį ąžuolą už visų nuodėmes, o jo mėsą kartu su kitu žyniu iš Rikojoto (*Rickoyto*) kepė priešais ąžuolą, dievų buveinę, pridėdami to ąžuolo lapų, po to gėrė *poskeiles* midaus ir sumigo. Anksti rytą karalius Vaidevutis (*Widowuto*) ir jo brolis Krivių krivaitis (*criwe kirwaito*) Brutenis (*Bruteno*) jau buvo susėdę priešais dievus. Pirmiausia jie pasikvietė vyriausią karaliaus Vaidevučio (*Widowuti*) sūnų Litpą (*Lyttpho*) ir taip į jį kreipėsi: „Mielas sūnau, ar tu prisieki mūsų maloningiausiems dievams pagarbą, o jų krivaičiui paklusnumą, už juos ir už savo brolius, jų tarnus, atiduoti gyvybę ir turtą, jeigu jų garbei grėstų pavojus?“

Į tai Litpas (*Litpho*) atsakė: „Aš pažadu ir, jei aš nesilaikyčiau savo žodžio, tai tegu nubaudžia mane mano dievas Perkūnas (*Perkuno*), tegu užmuša mane savo ugnimi“. Tada tarė Brutenis (*Brutteno*)*:* „Padėk rankas savo tėvui ant galvos, o paskui paliesk savo galingųjų dievų ąžuolą“. Kai jis tai padarė, Vaidevutis (*Widowuto*) tęsė toliau: „Tu turėsi viešpatauti krašte nuo Bugo (*Boycko*) ir Nemuno (*Nymno*) iki *Thansoan* miško“. Ir ilgainiui jis tą kraštą užvaldė, pastatė ten pilį ir pavadino ją pagal savo sūnų Gartą (*Gartho*); šiandien šis kraštas vadinamas Žemutinė, arba Mažoji, Lietuva. Iš pradžių tarp dabartinės Prūsijos ir Mažosios Lietuvos buvo tik laukai ir žmonių gyvenvietės, o dabar ten dykros ir miškai; taip yra todėl, kad Vokiečių ordino broliai per karus, kurie čia kildavo, tą kraštą labai nualino, bet vis vien dabar jis atkurtas, o jo sostinė Gardinas (*Grottna*) vokiškai vadinama *Gartz*. O Gartas (*Gartho*) laikui bėgant užkariavo daug didelių žemių, tapo stiprus ir gyveno kaip karalius. Jis turėjo daug sūnų bajorų.

S a m a s (*Zamo*), antrasis sūnus, išėjo į priekį, kaip jam buvo liepta, ir viską padarė taip kaip pirmasis. Į jį Vaidevutis (*Witoudo*) kreipėsi taip: „Tu turi viešpatauti šalyje nuo Krono ir Hailibo [=Kuršmarių ir Aismarių] iki Skaros [=Priegliaus] upės“. Ir laikui bėgant jis šią šalį užvaldė ir pavadino ją Semba, ir ant didelio supilto kalno pastatė pilį, kurią pavadino Gailgarbiais (*Gayltegarwo*). Jis su savaisiais ten gyveno kitaip negu kiti, jie garbino savo dievus labiau už kitus brutėnus (*Brutteni*), jų garbei jie turėjo ypatingą ąžuolų giraitę, kurioje augino daug gyvačių savo dievams. Samas (*Zamo*) paliko mažiau vaikų negu jo broliai, nes jis visą savo gyvenimą turėjo vieną žmoną; jis ir Skaros upę pavadino Pergola (*Pergolla, –* Priegliumi), kadangi ten nuskendo jo žmona, kurios vardas buvo Pergola (*Pergolla*).

S u d a s (*Sudo*), trečiasis Vaidevučio (*Widowudi*) sūnus, atsistojo prieš tėvą ir padarė kaip ir jo broliai; karalius ir krivaitis (*kyrwaito*) paskyrė jam kraštą tarp Krono [=Nemuno], Skaros [=Priegliaus] ir Kurtenos (*Curtorio*), dabartinių Kuršių marių (*Koyrische haeb*); ir jis jį savo laiku užvaldė ir ant supilto piliakalnio pastatė pilį, kurią pavadino savo sūnaus *Peippylko* vardu, o jo kraš-

tas pagal jo vardą buvo pavadintas Sūduva. Sie žmonės jau nuo senovės garbingai gyveno, visi atrodė kaip kilmingieji. Jie vieni su savo valdovu Sudu (*Sudo*) nugalėjo stiprų karalių iš Venedų, dabar Latvija (*Lotthphania*). Jie dar ir šiandien atrodo kaip tikri vyrai. Jų moterys ausyse nešioja auskarus iš puikaus žalvario, jų kaklą, pirštus ir krūtinę puošia žalvarinės segės ir žiedai, jų puošniausi rūbai mėlynos spalvos ir vos dengia kelius. Ir vyrai, ir moterys, visi šiandien mėgsta gerti alų: jauni ir seni, visi susirenka į smuklę, kiekvienas atsineša po gorčių miežių ir avižų, ir kai juos prapuotauja, grįžta namo, – taigi linksmi žmonės. Šis kraštas šiandien, neskaitant aštuonių kaimų, – tik dykynės ir pelkės, kadangi Vokiečių namų broliai su jais smarkiai kariavo, dėl jų jie [=Vokiečių ordinas] turėjo savo pasienyje pasistatyti pilis Labguvą (*Labiau*) ir *Warnikaim,* kol juos nuramino. Tačiau jie netikėjo Dievu, todėl kai kuriuos jų iškeldino į Sembą ir išskirstė prie jūros, kitus žmones sudegino kartu su kaimais; taigi sembai ir sūduviai yra viena tauta, nors sūduviai neatsisakė savo papročių ir būdo.

N a d r a s (*Nadroo*), ketvirtasis Vaidevučio (*Widowudi*) sūnus, prisiekė kaip ir jo broliai ir jam buvo paskirtas kraštas tarp Priegliaus (*Pregolla*), arba Skaros, *Boyky* ir Kurtenos (*Curtono* [=Kuršių marių]); ir jis jį užvaldė ir pastatė ten pilį, vadinamą *Staymlo,* o šalį pavadino Nadruva (*Nadrowia*); šiandien tai daugiausia tušti laukai ir pelkės, kadangi šį kraštą nusiaubė Vokiečių namų broliai ir nenorėjo leisti jo atkurti, nes nadruviai blogai elgėsi patys ir kitus privertė nuo jų atsimesti. Šį Nadrą (*Nadro*) pražudė jo brolio Litpo (*Litpho*) [kariai] dėl krivaičio (*kyrwaiten*). Nadras (*Nadro*) norėjo, kad jo žmonos brolį Brudoną (*Brudono*) laikytų Krivių krivaičiu (*crywe kirwaito*), nes kai kurie vaidilučiai (*waydelotten*) pasakojo, kaip jį šaukė dievai. Kiti vaidilučiai (*waidolotten*), priešingai, norėjo, kad [Krivių krivaičiu taptų] *Apeles* – Litpo (*Litpho*) žmonos brolis. Dėl to abu broliai susikivirčijo ir Litpo (*Lithpho*) kariai nuvijo Nadrą (*Nadro*) į *Boyky,* kur jis prigėrė. Nuo tada Litpas (*Lithpho*) nebenorėjo Rikojote (*Rickoyott*) garbinti savo dievų, todėl jis savo krašte turėjo ypatingai išrinktą krivį (*crywen*) ir ten garbino dievus, tačiau svarbiausias aukas vis vien per savo krivį (*crywen*) siųsdavo į Rikojotą (*Ryckoyoto*). Ir todėl Litpo krašte (*Lithphonia*) savo vyriausiuosius vadindavo kriviais (*crywe*), o tą iš Rikojoto (*Rickoyoto*) jie vadino krivaičiu (*kirwaito*) ir jam viską, kas priklauso, atiduodavo. Nors jie turėjo ypatingą vietą, kur garbindavo savo dievus, bet ten jie neturėjo jų atvaizdų, ir tai šią vietą menkino.

S k a l v i s (*Scalawo*), penktasis Vaidevučio (*Widowuti*) sūnus, išėjo į priekį ir prisiekė kaip ir jo broliai. Jo tėvas ir Krivių krivaitis (*criwe kirwaito*) paskyrė jam žemes tarp Priegliaus (*Pergolla*), Kurtenos (*Curtono* [=Kuršių marių]), Nemuno (*Nyemcz*) ir *Rango* upių, kur šiandien apleistos vietos, – daugiausia miškai ir pelkės; šias jo žemes pavadino Skalva (*Scalawonia*). Skalvą labai nu-

siaubė Vokiečių ordino broliai dėl neištikimybės, kadangi per jos teritoriją į Prūsiją dažnai prasigaudavo lietuviai ir žemaičiai, kurie puldinėdavo bei išvarydavo krikščionis. Nuo jų atsiginti buvo pastatytos Tilžės, Ragainės, Jurbarko pilys ir daugiau įtvirtinimų. Skalviai nuo pat pradžių buvo niauri ir neištikima tauta. Jiems niekas nerūpėjo, tik gerai išsimiegoti, – miegas jiems buvo palaima; visose prūsų žemėse jie buvo niūrumo simbolis. Šiandien šis kraštas labai turtingas laukinių žvėrių; čia galima aptikti neįtikėtino didumo laukinių jaučių, vadinamų taurais. Šie žvėrys medžiojami, šaudomi iš lankų gegužyje, kai jų mėsa turi tokį skonį, lyg būtų išvirta su česnakais, – tada tankynėse žydi gėlė, vadinama laukine lelija, nuo jos ir mėsa įgauna tokį kvapą, ir ši žolė labai mėgstama. Tas gyvulys turi aštrų liežuvį, ir kai jis įniršta, tai visur, kur tik palaižo savo liežuviu, viską nukerta, ką tik pačiumpa. Ten veisiasi taip pat ypač dideli šernai ir labai aukšti briedžiai, kurie ten medžiojami. Vokiečių namų broliai labai džiaugiasi medžiokle ir žvėriena.

N o t a n g a s (*Nattango*), šeštasis Vaidevučio (*Widowuti*) sūnus, kaip ir jo broliai prisiekė tėvui ir krivaičiui (*kirweiden*), kuris paskyrė jam žemes tarp Priegliaus (*Pergolla*), Alnos (*Alle*), Pasmaros (*Bassaro*) upių ir Hailibo (*Halibo*), ir laikui bėgant jis jas užvaldė. Jis pats gyveno Honedos pilyje, o kraštą pavadino Notanga (*Nattangia*); šiandien tai turtinga šalis su daug pilių, miestų, dvarų ir kaimų. Vokiečių ordinui jinai šiandien derlingas kraštas, kur auginami linai ir javai, yra daug mažų miestelių, kurių kitur trūksta. Šioje šalyje, palyginus su kitais kraštais, buvo daug kariaujama ir daug kraujo pralieta, apie ką dar bus papasakota. Notangas (*Natthango*) turėjo sūnų, vardu *Luoygo,* kuriam karalius Vaidevutis (*Widowuti*) ir Brutenis (*Bruteni*) visų jo brolių valia po Vaidevučio (*Witoudi*) mirties paskyrė *Noyto* ir Krono vandenis, nes jis labai mėgo žvejoti. Jis taip pat pirmasis surado gintarą, kurį laikė auksu, iš jo darė dubenėlius ir taures. Notanga (*Nattangerlandt*) šiandien vadinama pakraščio žeme (*Hinderlandt*). Kilmės ir kalbos atžvilgiu tai labai maišytas kraštas, pagal kilmę prūsiškas, pagal kalbą – vokiškas. Tai tauta, pagarsėjusi kaip turtinga, dėl to turinti daug iškentėti.

B a r t a s (*Barto*), septintasis Vaidevučio (*Widowuti*) sūnus, išėjo prieš savo tėvą ir krivaitį (*kirwaiden*) ir prisiekė lygiai taip kaip ir visi jo broliai, ir jo tėvas paskyrė jam kraštą nuo Alnos (*Allo*) tolyn į rytus iki Luko (*Licko*) upės (ežero), iki jo brolio Litpo (*Lythpho*) žemių, ir jis jį užvaldė, ir ilgainiui pastatė jame pilį, kurią pavadino savo vardu Barta (*Bartho*), pats kraštas buvo taip pat pagal jį pavadintas Barta (*Bartherlandt*). Jis turėjo daug vaikų, kuriuos vadino kunigaikščiais – *kongos,* ir kiekvienas iš jų pasistatė po pilį. Jie buvo linkę į kivirčus ir įsigijo daug priešų, kadangi nusivarydavo kitų gyvulius. Ypač jie nesutarė su Notangos (*Natangk*) paveldėtojais, pridarė daug bėdos *Luoygon,* kuriam Vaidevutis (*Witoudo*) paskyrė kažką tokio ypatingo, o jie, kaip ir

Notango (*Natangen*) sūnus, buvo labai arti tų žemių. Ir jie pasiryžo apiplėšti Notangos (*Nathangen*) gyventojus, kai tik jie atsigaus nuo patirtų nuostolių, – taip jie pradėjo neapkęsti vieni kitų. Šiandien tai taip pat gražus kraštas su daug pilių, miestų, su turtingomis sodybomis ir kaimais, jame daug medžiojamų žvėrių; šis kraštas paklusnus Vokiečių ordinui.

G a l i n d a s (*Galyndo*), aštuntasis Vaidevučio (*Widowuti*) sūnus, kaip ir jo broliai, stojo prieš savo tėvą ir krivaitį (*kirwaito*) ir prisiekė, ir jo tėvas paskyrė jam žemes nuo Alnos (*Allo*), *Lawoso* upių iki nustatytų Mazovijos (*Masono*) sienų. Šias žemes jis ilgainiui užvaldė ir ant aukšto kalno pasistatė pilį Galindą (*Galindo*), kuri dar ir šiandien vadinama Galinderbergu. Ši tauta per laiką sustiprėjo ir labai pagausėjo. Ji daug kariavo su mozūrais, bet galindai (*Galinder*) laimėdavo retai. Daug dažniau mazoviai, arba mozūrai, užpuldavo Galindą (*Gallindien*) ir ją visiškai nusiaubdavo. Taip ilgainiui ji virto tyrais ir miškais ir tokia išliko iki šių dienų.

V a r m i s (*Warmo*), devintasis Vaidevučio (*Witowuti*) sūnus, atėjo ir prisiekė kaip ir jo broliai, ir jam jo tėvas su krivaičiu (*kirwaitt*) paskyrė kraštą prie *Naros* ir Paserijos (Pasargės, *Bassaro*) upių, kurį jis ilgainiui užvaldė, pasistatė pilį ir pavadino ją *Tolo,* o jo šalis dar ir šiandien vadinama Varme (*Warmia*). Bet jis mirė greičiau už savo tėvą ir paliko savo žmoną Ermą su neužaugusiais vaikais. Ji ilgai ir protingai valdė šalį, tas kraštas ir antrąjį pavadinimą nuo jos gavo, jį vadino Ermelandu. Dėl to lotyniškai šis kraštas vadinamas *Warmia,* o vokiškai *Ermelandt,* ir dabar ten valdo vyskupas. Ši Erma keršijo mozūrams už tai, ką jie buvo padarę Pomezui (*Pomeso*), jos vyro broliui, kai jie buvo sugavę Pomezą su šešiais sūnumis. Tėvas pabėgo, bet vaikus mozūrai nužudė. Už šiuos vaikus ji nužudė Mazovijos (*Masonen*), arba Mozūrijos (*Masuren*), kunigaikštį *Lottko* su moterimis ir vaikais, iš viso 26 žmones, – tai kaip tik ji padarė. Tačiau vėliau ją nužudė jos pačios tarnaitė už tai, kad ji nenorėjo, jog jos sūnus vestų mergaitę, kuriai buvo nuplėšęs garbę. Ši Erma visoje Brutėnijoje (*Bruteniam*) su dievų leidimu nustatė tokią tvarką: jei kuri ištekėjusi moteris iškoneveikė savo vyrą keiksmais, kurie jam pakenkė ar galėjo pakenkti, tokia moteris turi pasikabinti ir nešioti ant kaklo keturis didelius akmenis po visus kaimus, kurie jai bus nurodyti, ir ji jų negali nusikabinti be krivaičio (*kirwaiten*) leidimo. O jeigu atsiranda tokia moteris, kuri nors ir nesmarkiai muša savo vyrą, tai vyras jai nupjauna nosį ir ji praranda bet kokias privilegijas savo vyro namuose, išskyrus sutuoktinio lovos teisę. Ir jei ji apie savo vyrą ką nors slapto pasako, dėl ko gali nukentėti jo autoritetas, tai jeigu ji yra jauna, ją plaka rykštėmis, o jeigu sena ir daugiau netinka vaikams gimdyti, – sudegina toli nuo jų dievų. Taip pat jei kuri nors netekėjusi moteris slapta užkalbina dėl vedybų kokį nors ne savo giminės vyrą ar vaikiną ir jeigu kas nors pamatytų kaip ji jam atsiduoda, ji niekados neturėtų tapti kieno nors vyriausiąja žmona, ypač dėl abejotinų dalykų, kuriuos ji padarė, jeigu nerodo pamišimo ženklų.

Beprotybė. Prarastos nekaltybės ženklai buvo marškiniai ir paklodė, su kuriais ir ant kurios ji buvo praradusi nekaltybę, nes atimant nekaltybę mergina kraujuoja; šis kraujas patenka ant jos marškinių ar ant paklodės, ir ji jį rodo kaip savo buvusios nekaltybės ženklą: jeigu ji to nepadaro, ji laikoma dievų tarnų apgavike.

Hogas (*Hoggo*), dešimtasis Vaidevučio (*Widowuti*) sūnus, stojo prieš savąjį tėvą ir krivaitį (*kirwaito*) ir padarė viską kaip ir jo broliai, ir tėvas jam paskyrė žemes tarp Veisikės (*Weseka*), Paserijos (*Bassaro*) upių ir Drūsens (*Drusino*) ežero, ir šis [Hogas] jas ilgainiui užvaldė, pastatė ant kalno pilį ir pavadino ją *Tolko,* šiandien ji vadinama *Schaffsbergk,* o jo šalis – Hokerlandu. Mirdamas jis nepaliko sūnaus, tik tris dukteris: Mitą (*Mitam*), Kadiną (*Cadinam*) ir Pogezaną (*Poggezanam*). Mita ištekėjo ir gyveno savo tėvo pilyje, ir turėjo daug vaikų; Kadina taip pat ištekėjo, ji irgi gyveno atskirai, pilyje ant kalno, kurią pavadino savo vardu, ir turėjo taipogi daug vaikų. Trečioji, Pogezana (*Poggezania*), liko visą amžių nekalta mergelė ir gyveno vienoje ąžuolų girioje kaip vaidilutė (*waydolottinne*), dėl ko ji savo seserų ir svainių buvo saugojama, ir ką ji sakė, buvo dievo žodis. Dėl to ir šiandien jos tėvynė dar tebevadinama Pogezanija (*Pogezamia,* Pagudė). Ji, atrodo, buvusi milžinė. 1499 metais Elbingo vienuolyne, kuris tėra tik per keturis tūkstančius žingsnių nuo jos pilies, aš daug kartų mačiau tos nekaltos mergelės galvos apdangalą. Jis buvo iš vidaus pusės uolekties ilgio ir gero vyro delno pločio, buvo padarytas iš ypatingos medžiagos ir taip aptaisytas kaip arbaletai, priekyje jis turėjo akmenį ir metalinę keturkampę plokštelę su paveikslu, piršto storumo ir dabartinio sprindžio ilgumo. Iš jo galima spręsti, kokia buvusi Pogezanos galva, o ir visas kūnas turėjęs būti milžiniškas. Tie prūsai, kurie čia gimę ir kalba prūsiškai, gali daug ką papasakoti apie Pogezaną (*Poggezana*) ir jos buvimą vaidilute, kokia ji buvusi graži, švelni ir gera, kaip ji šokusi su dievais, kurie jos valia žmonėms duodavę viską, ko jie norėdavo, ir daug panašių kvailysčių.

Pomezas (*Pomeso*), vienuoliktasis karaliaus Vaidevučio (*Widowuti*) sūnus, stojo prieš savo tėvą ir krivaitį (*kirwaito*), prisiekė kaip ir jo broliai, ir jo tėvas paskyrė jam žemes nuo Veisikės (*Weseka*), Mokros (*Mocra*), Nogato (*Noyta*) ir Vyslos (*Istula*) iki nustatytų mazovių, arba mozūrų, sienų, ir šis jas užvaldė, tačiau niekada neturėjo stiprios pilies. Jis gyvendavo palapinėje, ten kur jam labiausiai patikdavo, turėjo labai daug vaikų, ir jie visi buvo milžinai kaip ir tėvas, ir visi jie buvo karaliai ir pasistatė pilis Bisne (*Bisno*), Bolte (*Bolto*), *Weso,* Nargoltone (*Nargoltons*) ir laikė save kaip ir tėvas kunigaikščiais. Su mazoviais, arba mozūrais, jie kovojo dėl duoklės, kurios mozūrai reikalavo, kol galiausiai sučiupo Pomezą (*Pomezo*), bet jis iš jų ištrūko. Šis Pomezas dėl savo išdidumo įsivėlė į nelaimę, susidūręs su Velidos (*Welida*),

dabar, aš manau, tai vadinama Pomeranija (*Pomern*), kunigaikščiu. Tai atsitiko taip. Pomezo (*Pomezo*) dukters vyras gyveno jo [=uošvio] pastatytoje pilyje, pagal jo vardą vadinamoje *Quezyno.* Jis labai mėgo medžioti, ir vieną žiemą, kai Vysla (*Istula*) buvo storai užšalusi, jis užklupo šernų bandą, kuri per Vyslą (*Weisel*) pabėgo į Velidos žemes. Vaikydamasis šernus, jis pateko Velidos kunigaikščiui į rankas. Šiam per perkalbėtoją paklausus, kas atsitiko, Kvezinas (*Quesyno*) tik pasijuokė, už tai Velidos kunigaikštis jį nudūrė. Dėl šios mirties įtūžo Pomezas su savo kunigaikščiais. Visi jie, vyras prie vyro, užpuolė Velidą, norėdami ją sunaikinti. Jie tai ir darė, bet godumo ir įniršio buvo taip apakinti, kad nuėjo per toli, o tuo metu dėl šilumos pajudėjo Vyslos vandenys. Kai Pomezas (*Pomezo*) su savaisiais ir su prisiplėštu grobiu grįždami namo priėjo Vyslą, nelauktai jį užpuolė Velidos kunigaikštis, atėmė visą jo grobį ir išžudė karius. Pomezas (*Pomeso*) čia prarado viltį ir šoko su žirgu į Vyslą norėdamas perplaukti ir nuskendo kartu su juo. Dėl to visą jo gentį apėmė siaubas, jie nežinojo, ką jiems daryti. Vaidevutis (*Widowuto*) ir krivaitis (*kirwaito*) Brutenis (*Brutteno*) aukojo savo dievams ir laukė iš jų atsakymo, ar jiems užpulti Velidą. Jie atsakė: ne, tai taip ir pasiliko, kadangi niekas nenorėjo eiti prieš dievų valią.

Chelmas (*Chelmo*), dvyliktasis Vaidevučio (*Widowuti*) sūnus, stojo prieš savo tėvą ir krivaitį (*kirwaito*), atliko savo priesaiką, ir jo tėvas paskyrė jam žemę tarp Mokros (*Mocra*), Vyslos (*Istula*) ir Dravantos (*Drewanczia*), ir jis ją užvaldė, ilgainiui pastatė pilį, kurią vadino savo vardu *Chelmo,* dabar *Althaus.* Savo sūnui Potui (*Potto*) pastatė kitą pilį ir pavadino ją sūnaus vardu. Ši žemė ir šiandien vadinama Kulmu (*Culmerlandt*). Šis Chelmas (*Chelmo*) nesutarė su sarmatais, arba polavėnais (*Polawner*), ir patraukė į jų šalį, išvarė jų žmones ir paskirstė šen bei ten po savo kraštą, ir taip pasiliko. Bet atsitiko taip, kad su juo susidraugavo mazoviai, arba mozūrai, mozūrų kunigaikštis atidavė jam į žmonas savo dukterį, o ši taip jį patraukė į savo pusę, kad jis pamilo jos dievus ir išniekino savo tėvų ir brolių dievus. Dėl to ir dėl kitų dalykų Vaidevutis (*Widowuto*) ir krivaitis (*kyrwaito*) pasikvietė jį į Rikojotą (*Ryckoyot*), kad jis atsakytų prieš jų dievus dėl savo piktnaudžiavimo; jis atvyko ir visa tai lengvabūdiškai atliko. Tuo metu jį staiga užpuolė sarmatai ir atėmė jo pilis, degindami žudė moteris ir vaikus, darė ką norėjo, o kai Chelmas (*Chelmo*) sugrįžo, jie jau buvo pasitraukę. Jo tėvas su savo broliu tai palaikė jam bausme už dievų išniekinimą ir niekuo jam nepadėjo; jis tapo toks neturtingas ir silpnas, kad po Vaidevučio (*Widowuti*) mirties buvo priverstas eiti pas mozūrus, kurie jam padėjo kasmetinėmis duoklėmis. Jis ir vėl iš Sarmatijos parsigabeno žmonių ir turto ir atkūrė savo kraštą, ir ilgainiui atsitiko taip, kad mozūrai įsigalėjo šiame krašte, užėmė jį ir padarė savo šalimi. Po daugelio metų, šiandien, – tai tuščias kraštas. Anksčiau jis neturėjo miško, o dabar

čia vien miškai, – tai vis dėl daugelio karų. Dabar jis priklauso lenkų karaliui, kaip palikuoniui. Tame krašte retai rasi dvi mylias, kur nebūtų miesto, pilies ar įtvirtinimų, puikiai pastatytų, kadangi mirusiojo Mazovijos kunigaikščio Konrado šis kraštas buvo atiduotas Vokiečių ordinui, kai šis sumanė užkariauti netikėlius prūsus, bet per penkiolika metų negalėjo užimti nė vienos mylios jų žemių. Kraštas buvo paverstas lauko stovykla, ir jie jį apstatė pilimis, kad išstumtų prūsus. Vėliau minėtasis kunigaikštis Konradas paliko jį Ordinui testamentu, bet to nenorėjo jo palikuonys, ir jie valdė jį, ir labai sustiprino, statydami galingų įtvirtinimų, kad galėtų pasipriešinti bet kam, kas ten mėgintų įsiveržti. Taigi jie turėjo daug susidūrimų dėl šio krašto ir šiame krašte, kol jį visiškai prarado, ir tikriausiai ne dėl žmonių kaltės, bet dėl Dievo bausmės.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

V skyrius

1. Apie karaliaus Vaidevučio (*Witowudi*) vėliavą ir herbą

Vėliava buvo balta drobulė penkių uolekčių ilgumo, trijų uolekčių platumo, joje buvo pavaizduoti ligi pusės stoto trys vyrai mėlynais rūbais, ir jie atrodė taip: vienas kaip jaunas žmogus, be barzdos, su varpų vainiku ant galvos, linksmas, – jis buvo javų dievas ir vadinosi Patrimpas (*Potrimppo*). Antras buvo kaip piktas vidutinio amžiaus vyras, jo veidas buvo lyg ugnis, o karūna iš liepsnų, barzda jo buvo garbiniuota ir juoda, ir jiedu žiūrėjosi į kits kitą, koks kuris besąs, vienas linksmai šypsąs iš antrojo rūstumo, o antrasis pasipūtęs pykčiu. Trečias paveikslas vaizdavo seną vyrą su ilga žila barzda, ir jo spalva buvo visai kaip numirėlio, jis buvo vainikuotas balta skara, susukta kaip į turbaną, jis iš paniūrų žiūrėjo į anuos du ir vadinosi Patulas (*Patollo*). O toje vietoje, kur buvo skydas, stovėjo pasistiebę du balti žirgai, ir jie laikė skydą savo tarpe, o skyde pavaizduotas iki pusiau stoto žmogus, tik jo galva kaip lokio su pražiotais nasrais. Ir dar tame skyde ir vėliavoje buvo raidės ir užrašai, kurių nemokame perskaityti, tokios formos ir pavidalo, kaip čia žemiau nubrėžta matome:

2. Apie ąžuolą, kuriame buvo dievai, ir apie jo padėtį

Didelis, storas, aukštas, galingas ąžuolas, kuriame velnias varė savo apgaulę ir kur buvo įtaisyti dievaičių stabai, visada būdavo žalias, žiemą ir vasarą (aš manau, kad tai velnio klastos darbas), ir ąžuolo vainikas aukštai buvo toks platus ir lapija tokia tiršta, jog lietaus nė vienas lašas per ją neperlydavo. O aplinkui iš visų pusių buvo iškabinėtos gražios uždangos, per vieną ar per tris žingsnius nuo ąžuolo, kokių septynių uolekčių aukščio. Tenai niekas daugiau negalėjo įeiti kaip tik krivaitis (*kirwaito*) ir vyriausieji vaidilučiai (*waidolotten*), o jei kas ateidavo [norėdamas paaukoti], tai jie uždangas atitraukdavo. O ąžuolas buvo padalytas į tris lygias dalis, kurių kiekvienoje, nelyginant tam tyčia padarytame lange, stovėjo dievaičio stabas ir priešais save turėjo ženklą. Vieną dalį turėjo Perkūno (*Perkuno*) stabas, kaip anksčiau sakyta, ir jo ženklas buvo, kad be paliovos kūrenosi ąžuolinių malkų ugnis, dieną naktį, ir jeigu ji per apsileidimą užgesdavo, tai kaltasis vaidilutis (*waidlotten*) būdavo nužudomas – ant tos ugnies pats paaukojamas. Antrą dalį turėjo Patrimpo (*Potrumppi*) stabas, ir jo ženklas buvo gyvatė, ji dideliame puode buvo vaidilučių (*waydolottinen*) penima pienu ir visada laikoma uždengta javų pėdais. Trečiasis, Patulo (*Patolli*) stabas turėjo trečiąją dalį, o jo ženklas buvo žmogaus, arklio ir karvės kaukolė, ir kartkarčiais, jų šventėse, būdavo deginamas lajus jų garbei. Aplinkui iš visų pusių palapinėse gyveno vaidilučiai (*wadolotten*).

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

3. 50[?]-ųjų metų įvykiai. Apie tai, kaip Vaidevutis (*Widowuto*) ir krivaitis (*kirwaito*) Brutenis (*Bruteno*) paaukojo save savo dievų garbei

Karalius Vaidevutis (*Vidowuto*) ir Brutėnijos (*Brutenia*) krivaitis (*kirwaitto*) Brutenis (*Bruteno*) 500-aisiais Kristaus metais sukvietė, vienas Dievas težino kodėl, visus kilminguosius ir jiems paskelbė, kad juos jų dievai kviečiąsi jų džiaugsmams ir jų darbams ir todėl [žmonėms] reikią pasižiūrėti kito karaliaus, kuris būtų iš jų tarpo, būtų vertas dievų malonės ir kuris, amžinai rūstaujant jų maloningiems dievams, palaikytų jų tvarką, melsdamasis jų maloningųjų dievų garbei. Kilmingieji niekaip negalėjo nutarti, ar jiems rinkti vieną karalių, o gal daugiau nei vieną karalių turėti. Tada susirinko vaidilučiai (*waidolotten*) ir išrinko krivaičiu (*kirwaito*) vieną vyrą iš savo tarpo – Brudoną

(*Brudono*), kuris labai ilgai juos valdė. Jis laikėsi kaip karalius ir buvo gerbiamas, nuo jo ir šalis buvo pavadinta Brutėnija (*Brutenia*). Tuo tarpu Vaidevutis (*Widowuto*) ir jo brolis krivaitis (*kyrwaito*) Brutenis (*Brutteno*), palaiminę ir pasveikinę naująjį krivaitį (*kirwaito*), įsakė sukrauti priešais Perkūno (*Parkuno*) stabą didelį laužą ir sustoję priešais šį laužą prakalbo į visus žmones: „Mieli vaikai, mes jus raginame bijoti savo dievų ir gerbti savo krivaitį (*kirwaitto*). Liaukitės būti užsispyrę, nes kitaip visiškai pražūsite. Mes meldėme dievus dėl jūsų, kad jie būtų jums maloningi. Jie mums pasakė: ateikite pas mus į mūsų gyvenimą, ir mes padarysime, kaip jūs prašėte. Žinokite, kad mes jus mylime, esame jums ištikimi, mes už jus aukojamės, kad užtikrintume jums dievų pagalbą ir malonę, kadangi mes pas juos būsime“, ir dar daug kitokių žodžių kalbėjo, ir iš daugelio rankų buvo aukojama. Ir pakilo didelė audra su griausmais ir žaibais, vienas Dievas težino, ar tai buvo gamtos, ar velnio darbas. Ir abu seni, daug nugyvenę vyrai, karalius Vaidevutis (*Widowuto*), gražiausiai pasipuošęs, ir jo brolis krivaitis (*kyrwaitto*) Brutenis (*Brutteno*), taip pat geriausiais drabužiais apsirengęs, bet ne tais, kuriuos vilkėdavo žyniaudamas, jie abu susiėmė rankomis ir giedodami žengė į laužą ir sudegė, o visi kiti tai matydami verkė. Ir taip atsitiko, kad visoje šalyje, daugelyje vietų, žmonės turėdavo jų atvaizdus ir jiems melsdavosi kaip dievams. Karalių jie vadino Viršaičiu (*Worskaito*), o krivaitį (*kyrwaito*) Svaibratu (*Iszwambrato*), ir kiekvienas, jausdamas jiems pagarbą, susirgus gyvuliams, bėgdavo pas vieną iš jų ir tikėdavo, kad jam bus pagelbėta.

4. 1113-ųjų metų įvykiai. Kaip Mazovija susijungė su Lenkija ir kaip jos kariavo su Prūsija

Tais laikais, kai mozūrai dar buvo netikėliai, o prūsai garbino savo dievus, jie buvo su prūsais geri kaimynai ir draugai ir vieni su kitais giminiavosi, vieni kitiems atiduodavo savo vaikus ir atrodė lyg viena tauta, išskyrus kalbą ir tai, kad prūsai niekada nenorėjo pripažinti mozūrų vadų savo vadais, kadangi jie [patys] pasiskirdavo sau vadus. Ši draugystė truko tol, kol Ziemomyslas, Mazovijos kunigaikštis, tapo Lenkijos valdovu. Nors jau nuo pat pradžių lenkai valdė Mazoviją, šisai ją dabar kartu su Prūsija įjungė į Lenkijos karalystę ir liepė keletui švento Benedikto vienuolių, kad jie mozūrams, prūsams ir lenkams skelbtų Kristaus tikėjimą. Taigi mazoviai ir lenkai tapo krikščionimis, bet prūsų – nė vienas. Tačiau pamarėnus jie pakrikštijo visus, ir taip buvo iki Boleslovo Narsiojo laikų. Jisai su didele kariuomene įžengė iš Gniezno į Prūsiją nugalėdamas visus, kas pasimaišydavo ant kelio, ir užėmė visą šalį. Patraukė į Rikojotą (*Rickoyott*), arba Romuvą (*Romowo*), ir

čia sudegino krivaičio (*kirwaiden*) namus su visais vaidilučiais (*waidlotten*), dievaičių Patulo (*Patollo*), Patrimpo (*Patrimpo*) ir Perkūno (*Perkuno*) stabus sumetė į ugnį ir pasišalino. Tačiau pastatė Vustopolo, dabar Kionigsbergo (*Konigspergk*), ir *Radzin* pilis ir jose paliko savo lenkus. Jis visą laiką turėjo su jais [=prūsais] daug vargo, nes iš prigimties prūsai su savo vyresniaisiais yra nepastovūs žmonės. Tačiau Boleslovas juos suvaldė. Kad atverstų juos į Kristaus tikėjimą, pasiuntė ten pamokslautoju vyskupą šv. Adalbertą, tačiau prūsai jį nužudė, – apie tai taip pat bus pasakyta. Nors prūsai ir buvo priversti tarnauti lenkams, jie negalėjo pamiršti, kad Boleslovas pavertė pelenais jų švenčiausius krivaičio (*kirwaiden*) ir vaidilučių (*waidolotten*) namus ir, kas juos dar labiau siutino, – kad jis sudegino jų dievus. Todėl jie daug kartų pasipriešino lenkams, kai turėdavo mokėti jiems duoklę, taigi daug kartų buvo Boleslovo užpulti, ir jis juos sutramdė. Pirmą kartą jis įsiveržė į Prūsiją tik ką tapęs kunigaikščiu; tada jis mėgino paskleisti Kristaus tikėjimą, tačiau prūsai mieliau būtų numirę už savo dievus negu Kristų pripažinę dievu. Kad ir kiek Boleslovas Narsusis pridarė prūsams žalos, į tai jie mažai tekreipė dėmesio, tačiau dievaičių stabų sudeginimo niekada negalėjo jam dovanoti, nes tarėsi dabar netekę dievo, kadangi pagal pagonišką paprotį manė, kad iš stabų gauną atsakymus ir kad stabai esą dievai. Prūsai uoliai dirbo ir atstatė Rikojotą (*Rickoyot*), arba Romuvą (*Romewo*), parūpino stabus ir darė vėl viską kaip ir anksčiau; duoklę lenkams mokėjo visus tuos metus, kol gyveno Boleslovas, o po jo mirties jiems jau reikėjo apie ją priminti.

N e p a s t o v u m a s. Aš esu įsitikinęs, kad dar kartais ir šiandien nevokiečių kilmės prūsams yra sunku atiduoti savo ponams duoklę. Mačiau, kaip keletą mušė botagu ir kaip jie prisiekinėjo neturį pinigų, tačiau jų kapšai nebūdavo tušti. Taigi jie leisdavosi mušami, kadangi nenorėdavo mokėti duoklės, skirtis su pinigais, – jie mieliau juos išleisdavo alui.

Trečias traktatas pasakoja apie paklydimus, apie stabmeldystę, apie dievaičius, apie šios šalies pavadinimą, apie tuos, kurie šiame krašte, dabar vadinamame Prūsija, gyveno, ir apie tai, ką jie padarė dėl savo dievų

I skyrius

1. Kaip karalius Vaidevutis (*Widowuto*) kreipėsi į savuosius ir pašaukė juos vienytis

Nors kimbrai su tais žmonėmis, kuriuos jie rado Ulmiganijoje, dabartinėje Prūsijoje, turėjo karalių ir krivaitį (*kirwayden*), tą, kuris jiems persakydavo jų dievų valią, ir nors jie turėjo taip pat ir kunigaikščius, savo karaliaus vaikus, kurie visi turėjo juos raginti dorai gyventi, tačiau tai buvo nesupratingi žmonės: kad ir ką jiems sakydavo, jie darydavo taip, kaip jiems patikdavo. Taigi karalius Vaidevutis (*Widowuto*) sušaukė visus tautos vyrus į Nadruvą (*Nadrowien*) prie galingo storo ąžuolo, kokį galima buvo tik vieną rasti trijose karalystėse, ir taip kreipėsi: „Mieli žmonės, žinokite, mus ir šį kraštą pasirinko mūsų dievai, o ypač šį šventą ąžuolą, kuriame jie nori gyventi, kartu būdami su jumis, ir nori jausti jūsų pagarbą, paklusnumą ir pasiaukojimą jiems. Jie pasirinko Brutenį (*Brudeno*), mano brolį, kuris turi būti krivaičiu (*kirwaide*) tarp mūsų ir dievų, – jam privalome paklusti tiek aš, tiek ir jūs, o kas tai paniekins, tam jie grasina pražūtimi. Nuo to laiko esate išrinkta tauta, ir jūsų visagaliai dievai žada jums visa, kas gera. Tačiau krivaitis (*kirwayt*) negali padėti tada, kai reikalai nekyla iš dievo, – taip nustatė dievai, o krivaitis (*kirwait*) jiems į pagalbą turi paskirti vaidilučius (*waydelotten*), nepaprastai garbingus ir atsidavusius tikėjimui vyrus. Su jais jie [dievai] nori kalbėtis ir jums, mano žmonės, jie turi skelbti dievų nuomonę ir mintis. Mūsų dievai yra atlaidūs, bet bijokite – jei jie ima bausti mus už pasileidimą, sunku juos permaldauti. Jie rimti ir teisingi, ir jei jie kam nors ką nors išpranašauja, taip ir įvyksta. Mano žmonės, jūs negalite turėti nei turto, nei laimės, nei džiaugsmo be mūsų dievų. Žinokite, kam jie linki gero, tam seksis, tas bus laimingas ir linksmas po mirties. Todėl, mano žmonės, neikite patarimo pas mane, o pas Brutenį (*Brudeno*), mūsų išrinktą šventąjį krivaitį (*kirwait*), kuris ateityje bus mūsų dievų burna, – jo mes klauskime tų dalykų, kurie mums kyla“. Ir dar daug panašių žodžių jis jiems pasakė, kadangi jam jie nieko neduodavo, – jie užaugo pavydėdami vienas kitam ir kaip šunes puldavo peštis. Nuo

tada, kai buvo atrasti kimbrų, jie buvo jų mirtini priešai, o dabar turėjo tapti viena tauta, nes Vaidevutis (*Widowuto*) gerai žinojo, kad vidinė nesantaika yra krašto pražūtis. Todėl jis sugalvojo šį būdą [pagrasinti] dievais, kad jie jų bijotų, ir iš tikrųjų jam pavyko.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

2. Apie gyvenimo būdą, vietos pavadinimą ir kitką

Ir karalius Vaidevutis (*Widowuto*) buvo paklusnus krivaičiui (*kirwait*) Bruteniui (*Brudeno*) ir jį gerbė. Krivaitis (*kirwait*) pasakė, kad reikia būti per naktį ore, gal dievai norėsią ką paliepti. Naktį užėjo baisiausia audra su griausmais ir žaibais, ir visi žmonės manė, kad jų dievas Perkūnas (*Perkuno*) kalbasi su krivaičiu (*kirwaiden*). Todėl, išaušus rytui, vaidilučiai (*waidtlotten*) nunešė krivaitį (*kirwait*) ir pasodino ant didelės medžių krūvos, ir jis kalbėjo taip: „Mieli tikintieji, mūsų dievai (jūs šiandien visi matėt ir girdėjot, kaip baisingai dievas Perkūnas (*Perkuno*) su mumis kalbėjo) šitaip mums visiems apreiškė savo valią, kaip mes jų įgyventą žemę turime vadinti. Žinokit, nuo šiol jums turi viešpatauti krivaitis (*kirwaido*), – taip jie nori, – ir jų [=dievų] žemė turi vadintis Brutėnija (*Brutenia*), pagal vardą to, kuris jums yra dievo burna. Tatai žinokit, ir jūsų dievai pasirinko sau būstą ne kur kitur, o tik šiame šventame ąžuole, ir jie nori, kad jūs juos čionai lankytumėt ir savo atnašomis garbintumėt, ir žiūrėkit, kad to neužmirštumėt. Jie nori turėti vieną krivaitį (*kirwaiden*) su daugeliu vaidilučių (*waidlotten*), kurie turi jiems pateikti tavo atnašas, kadangi jis [=krivaitis] stovės jų [=dievų] akivaizdoje ir jiems tiesiai perteiks [jas] tavo vardu. Jie nori, kad priešais juos kūrentųsi amžinoji ugnis. Viena ugnis turi būti kūrenama geru vašku, į ją niekas daugiau negali patekti kaip vien smilkalai, o antra turi būti kūrenama tiktai tauria mediena, čia turi būti deginama visa, kas norima ištisai atiduoti dievams. Taip jie nori, ir jų šventasis ąžuolas, kuriame turi būstą mūsų dievai, privalo būti aptrauktas uždanga, ir visur aplinkui turi gyventi vaidilučiai (*waidlotten*). Šie pastarieji turi būti vyrai, gyvenantys be moterų, ir jau gerokai metų sulaukę. Jie dar nori, kad krivaičio (*kirwaiden*), jo vaidilučių (*waydlotten*) ir dievų gyvenamoji vieta vadintųsi Rikojotas (*Rickoyott*), ir toje vietoje nieko kito neturi dėtis, vien tai, kas dievams patinka“. Ir ėmė dėstyti, kokio dievobaimingumo jie nori, kokių aukojimų, kokios vienybės, ir kokia didi būsianti linksmybė ir gerovė po šio gyvenimo. Ir daug dar ką kalbėjo, ir jie viską prižadėjo, ir pagal tai tvarkėsi, ir sukūrė didį dievobaimingumą.

3. Apie jų klaidatikystę ir keistybes, kurių dar ir šiandien tebesilaikoma

Ne tik jų dievai buvo velniška apgaulė, – dar jie turėjo ir daugybę vaidilučių (*waidlotten*), tiek moterų, tiek vyrų, kurie gyveno jų tarpe, idant būtų kas tamsiems žmonėms išaiškina, jei atsitinka kas nepaprasta. Dar ir dabar vis pasitaiko tokių nesąmonių tarp nevokiečių [kilmės] prūsų. Yra tokių, kurie kai tik rytą pamato saulę, tuoj ir meldžiasi jai, kad ji augina javus ir žmonėms yra maloni ir daro daug gera. Yra moterų, kurios ąžuole maitina gyvatę ir tam tikru laiku ateina ir jai meldžiasi, kad jų vyrams stiprybės priduotų, kad moterys nuo jų nėščios taptų. Ir dar jie tiki, kad ugnis yra dievas, užtat kad ji viską sudegina ir gali žmogų įskaudinti. Ir dar jie ąžuolą ir šeivamedį laiko pagarboje, užtat kad juose dievai gyvena. Ir dar jie lapus to ąžuolo, kuriame trys stabai stovi, nešiojasi su savimi, kad ko blogo neatsitiktų. Ir dar, jei kam ant liežuvio pūkšlė išsikelia, tai jie tiki, kad tasai yra bjauriai apkalbamas. Ir dar, jei kam spengia ausyje, tai jei dešinėje, sako, kad tą žmogų kas gerai mini, o jei kairėje, – tai jį apkalba arba jam nori blogo. Ir dar, jei šarkos priešais langus krykščia, tai sako, kad ateis laukiamų svečių. Ir dar, jei višta gieda, jie sako, kad kaimynų moterys susivaidys. Ir dar, jei kas serga, kitas ateina aplankyti ir klausia, kaip jam einasi, o ligonis atsako: oi, aš labai sergu, tai jis nebepakils iš patalo, mirs, bet jei sako, kad man einasi taip, kaip man duoda dievas, manasis ponas, tai jis pakils iš patalo ir bus sveikas. Ir dar, jei moteris šešiauninkė guli ir kitos moterys ją aplanko, apžiūri kūdikį ir giria: o, koks gražus vaikelis, tai jie tiki, kad kūdikis tada yra bloga akimi nužiūrėtas ir pagadintas. Ir dar, jei kas žuvį galabija arba gyvulį pjauna ir gaili, tai jie mano, kad gyvulys tada negali nusibaigti, nes veikia kerai. Ir dar jie tvirtai tiki, kad jei žmogų keiki, jam tai ir įvyksta, jeigu jis nėra pašventinamas. Ir dar, jei kas eidamas į miestą, kaimą ar į namus pirma žengia kaire koja, tai jie mano, kad jam blogai seksis, o jei dešine, – tai viskas eis laimingai. Ir dar, jei paukštis, vardu apuokas, tris naktis ant kurių namų rėkia, tai jie mano, kad ten būtinai žmogus mirs. Ir dar, kai jaunieji po vestuvių sugula, tai katras pirmas užmigs, tas ir mirs pirmas. Ir dar, jie niekad neleidžia nuskriausti gandro, nes tiki, kad gandrai kur kitur yra žmonės. Ir dar, jie tiki sapnais, kad žmogui įvyksta tai, ką sapnavo miegodamas. Ir dar, jei vištos karkia, tai mano, kad jos regi dvasią, kuri valkiojasi be vietos arba nori prie žmonių būti. Ir dar, jei kas važiuoja ar joja ir lapė jam kelią perbėga, tai mano, kad kokia bėda atsitiks. Ir daugybę, begalę tokių dalykų turėjo iš senovės ir dabar tebeturi tie, kurie kilme ir kalba yra nevokiečiai prūsai, nes jie visai slaptai tebesilaiko vaideliavimo (*waidley*), kuriuo yra pamokomi, kokių pažiūrų reikia laikytis.

II skyrius

1. Kaip prūsai vaideliuoja (*waidlen*)

Nuo senų senovės pirmasis karalius ir krivaitis (*kirwaiden*) pripažino būsiant geriausia, kad vaidilučiai (*waidtlotten*) būtų pakirstyti po visą kraštą; jie turėjo mokyti paprastuosius žmones, juos tam tikrais laiko tarpais sušaukti ir skelbti jiems dievų valią. Kaip ten praeityje dėjosi, aš visų mažmožių surinkęs nesu, tačiau kaip dabar vyksta nevokiečių [kilmės] prūsų vaideliavimai (*waidlen*), esu matęs pats, bet tai gavau patirti iš netyčių, nes jie šitai labai slepia. Užėjau sykį į vienus kaimo namus ir radau pirkioje daug vyrų ir moterų, kuriems sakė pamokslą prūsų kalba vienas senas ūkininkas, jų vaidilutis (*waidlott*). Jie sutiko mane visi su peiliais ir norėjo nužudyti, tik vaidilutis (*waidlotten*) neturėjo [peilio], ir jis tarė žodį. Dėkoju Dievui, kad aš truputį moku prūsiškai, – jų kalba prašiausi, kad nežudytų, ir žadėjau daryti visa, ko jie reikalaus. Kai išgirdo mane šnekant jų kalba, jie nudžiugo ir ėmė visi šaukti: *sta nossen rickie, nossen rickie,* ir aš gavau prisiekti jų dievo Perkūno (*Perkuno*) vardu, kad nepasakysiu vyskupui, kuris yra jų ponas, ir aš prisiekiau ir dalyvavau vaideliavime (*waidelen*). Vaidilučiui (*weidler*) atsisėsti buvo pataisytas sostas taip aukštai, kad jis galva beveik siekė pirkios lubas, ir taip jiems sakė pamokslą. Visų pirma jis apsakinėjo jų kilmę ir ką jie kitados esą nuveikę. Po to jis išdėstė dešimt Dievo prisakymų, ir iš tikrųjų aš niekad ligi tol nebuvau girdėjęs taip gražiai dėstant. Paskui jie ėmė ožį, pašventino jį ir sukalbėjo [jo aukojimui skirtą] ilgą maldą. Po to jie ėjo kiekvienas skyrium ir turėjo vaidilučiui (*ivaidlotten*) išpažinti savo nusižengimus, atseit pasisakyti, ką yra padarę priešingai, negu jis mokė. Po to visko ožį suėmę palaikė, vaidilutis (*waydlott*) jam nupjovė galvą, jie surinko kraują, kurį jie duoda kaip vaistą susirgusiems gyvuliams, nulupo ožiui kailį, sukapojo į gabalus mėsą, o moterys ligi tol jau karštai iškūreno kepamąją krosnį. Ožio mėsą sudėstė ant ąžuolo lapų ir taip kepė. Kol mėsa iškepė, jie kiekvienas klaupėsi prieš vaidilutį (*waidlotten*), o vaidilutis (*waidelotte*) juos pešė už plaukų ir davė kiekvienam po gerą niuksą, ir tai buvo jiems išrišimas. Po visko betgi nulipo vaidilutis (*waidlott*), ir jie visi sukibo jam į plaukus ir ėmė taip pešti, kad jis smarkiai rėktų, nes jie mano, kad kuo smarkiau rėkia, tuo daugiau jam Dievas nuodėmių atleidžia. Po to išklauso moteris ir jas pamoko, kaip jos turi daryti. Paskui jie ima gerti ir valgyti, ir pasikviečia krivaitį (*kirwaiten*), ir tada nė vienas neturi likti blaivus, namo turi pareiti visiškai girtas.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

2. Apie kalbos skirtybes prūsų šalyje

Prūsijoje dabar gyvena lietuviai, lenkai, nevokiečių ir vokiečių kilmės žmonės. Lietuviai gyvena apie Ragainę ir Tilžę, nes ten yra siena, lenkai išsibarstę po visą kraštą. Aš neketinu pasakoti apie lietuvius ir lenkus, o tik noriu pasakyti apie prūsus. Iš pat pradžių ši tauta turėjo ne vokiečių, o savąją kalbą, bet kada Vokiečių namų broliai pastebėjo prūsų neištikimybę, jie gavo iš pagirtinų vokiečių kunigaikščių jų kalbos žmonių, kuriais apgyvendino kraštą, ir šitie neturi tų klaidatikysčių, apie kurias ką tik buvo pasakojama. Jie taipogi nevaideliuoja (*wedelen*), kaip čia pasakyta, tačiau dabar jie, dauguma jų, sekdami Liuteriu, tapo eretikais. Kad bet kas galėtų suprasti, jog prūsų kalba yra ypatinga, aš užrašiau keletą žodžių:

prūsiškai	vokiškai
dewus	*goth* […]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

3. Kokias pareigas turėjo kaimo vaidilučiai (*waidler*) ir vaidilutės (*waidelinnenn*)

Kaip Rikojote (*Rickoyot*) prie krivaičio (*kirwaiden*) buvo daug vaidilučių (*waidler, waidlin*) – vyrų ir moterų, kurie visi turėjo pakankamai darbo rūpindamiesi aukojimais dievams, amžinosios ugnies kurstymu ir atlikdami kitokias pareigas, taip pat ir kaimuose buvo daug vaidilučių (*waidler, waidlinne*), kurie visi gyveno dievobaimingu skaisčiu gyvenimu, nes vaidilučiui (*waidler*) buvo ugnies grasa užginta prisilytėti moters; vaidilutės (*waidlinne*) irgi turėjo būti labai kuklios ir daug melstis. Tuo jie ir jos įgyja nuopelnų savo dievų akyse, ir per miegus dievai su jais kalbasi, ir moko žmones šventinti. Ir iš tikrųjų dabartiniai vaidilučiai (*waidler*), kurie šitai moka, turi šitai daryti, – vaidilučiai (*waidler*) turi mokyti vyrus, vaidilutės (*waidlinnen*) – moteris. Jie laimina sergančius žmones ir gyvulius, pasako, kada laikas sėti, kada pjauti javus ir šieną ir šiaip kokius darbus dirbti, jie ir dabar, kad nebūtų įtariami, moko vaikus poterių, o šalia to žyniauja, jei kas yra ką pametęs, ir savo velniavas su poteriais išdarinėja. Jos skamba taip: *nossen thewes cur thu es delbas sweytz gischer tho wes wardes penag munis tholbe mystlastilbi tolpes prahes girkade delbeszisne tade symmes semmes worsunii dodi mommys an nosse igdemas mayse unde gaytkas pames mumys nusze noszeginu cademes pametam musen prettaune kans newede munis lawnā padomā swalbadi munis nowuse loyne Jhesus amen.*

Tai yra malda, kurioje apstu jų klaidų.

III skyrius

Apie prūsų dievaičių vardus iki krikščionybės įvedimo

Iš pat pradžių Prūsų žemės gyventojai nieko neišmanė apie dievus nei apie deives, jie tik garbino saulę. Tačiau kai atkeliavo kimbrai, tai atsinešė tris savo dievaičių stabus: vieną jie vadino Patulu (*Patollo*), antrą Patrimpu (*Potrimpo*), trečią Perkūnu (*Perkuno*). Juos garbinti jie privertė savo kaimynus, šieji turėjo juos pripažinti galingiausiais dievais.

P a t u l a s (*Patollo*) buvo vyriausias brutėnų (*Bruteni*), taip kitados vadintų Brudėnijos (*Brudenie*) gyventojų, kurie dabar vadinami prūsais, dievaitis. Tai buvo baisenybingas nakties dievas, kuris vaidendavosi namuose, ypač kilmingųjų dvaruose. Visų pirma jis siautėdavo, jei kas neklausydavo krivaičio (*kirwaidens*) įsakymų, eidavo ir eidavo gąsdinti naktimis, kol prigąsdindavo tiek, jog žmogus mirdavo. Jei kas apsižadėdavo pagarbinti jo stabą Rikojote (*Rickoyott*), tai jis savo skolininką imdavo į nagą be jokio pasigailėjimo, ir aukojimais jam pigiai neatsipirkdavo. Jis buvo ir mirusiųjų dievas. Jei kas mirdavo, o palikusieji šykštėdavo aukų dievams ir pagerbtuvių vaidilučiams (*waydtlotten*), tai jis ateidavo į mirusiojo namus ir vaidendavosi naktį; jei jie mažai ką darydavo arba nieko nedarydavo, tai jis vėl ateidavo, ir jie turėdavo ką daryti ar ką duoti, o jei jis ateidavo trečią kartą, tai reikėdavo aukoti žmogaus kraujo. Tada žmogus ilgai nedelsęs eidavo į Rikojotą (*Rickoiot*), duodavo vaidilučiui (*waidlotten*) dovaną, o tasai rėždavo jam žaizdą į ranką, kad kraujas ištrykštų, po to pasigirsdavo murmesys ąžuole, ir tai būdavo ženklas, kad susitaikyta, ir tasai dievas niekad nebeidavo vaidentis.

P a t r i m p a s (*Potrimppo*) buvo antras Brudėnijos (*Brudenia*) dievaitis, tasai lemdavo laimę mūšyje ir šiaip kituose reikaluose. Jei kas tą Patrimpą (*Potrimppo*) turėjo pagarbinti, tai reikėjo, kad vaidilutis (*waydlotte*) tris dienas pasninkautų ir ant grynos žemės miegotų, o pirmiausia deginti smilkalus ant tos ugnies, kuri vašku kūrenama; šis velnias dar norėjo, kad jo garbei žmonės mažą vaiką nužudytų, ir tai būdavo daroma. Patulas (*Patollo*) ir Patrimpas (*Potrimppo*) be jokio saiko mėgo žmonių kraują, ir tas kraujas buvo jų garbei liejamas priešais ąžuolą.

P e r k ū n a s (*Perkuno*) buvo trečias dievaitis. Į jį būdavo šaukiamasi dėl oro, kai žmonėms reikėdavo lietaus arba giedros tinkamu laiku, taip pat idant griausmas ir žaibas žalos nepadarytų. Ir kai taip įvykdavo ir audra užeidavo visame krašte, kame tik būdavo tie žmonės, kurie tam dievui melsdavosi, jie klaupdavosi ir šaukdavo: *dewus Perkuno abselo mus,* nes jie tvirtai

tikėjo, kad per audrą dievai šneka su krivaičiu (*kirwaiden*) ir su kitais vaidilučiais (*waidlotten*). Ir jie tai laikė teisybe, kad dievai su jais kalbėjo, ir žmonėms skelbė vis naujų potvarkių, kurių reikia laikytis.

Viršaitis (*Wurschayto* arba *Borsskayto*) buvo ketvirtas dievaitis. Anuos tris dievus – Patulą (*Patollo*), Patrimpą (*Potrimppo*), Perkūną (*Perkuno*) – galima buvo aukomis garbinti tiktai Rikojote (*Rickoyott*), kur stovėjo jų stabai ąžuole, o tam Viršaičiui (*Borskaiten*) galėjo aukoti bet kuriame kaime, kur tik buvo ąžuolas. Šitą brudėnai (*Bruden*) patys išsirinko dievu, nes jis kitados buvo krivaitis (*kirwait*), vardu Brutenis (*Bruteno*) ir jis su Vaidevučiu (*Witouito*), jų karaliumi, taip pat su jo broliais savo valia pasiaukojo prašydamas malonės visai bendruomenei. Auka, jam atnašaujama, būdavo iš jauniklių gyvulių; paaukotas [gyvulys], nuėjęs pas Viršaitį (*Wurschayto* arba *Borszkayto*), turėjo jį maldauti, kad savo garbintojams teiktųsi duoti daug gyvulių ir kad juos sveikus laikytų.

Svaibratas (*Szwaybrotto*) buvo penktasis dievas. Jį brudėnai (*Brudeni*) irgi patys pavertė dievu iš meilės, kadangi jis buvo jų karalius ir vadinosi Vaidevutis (*Witowuto*), ir valdė drauge su savo broliu Bruteniu (*Bruteno*), krivaičiu (*kirwaiten*). Jie abu susidegino gyvi priešais ąžuolą, kaip pirmiau apsakyta, ir brutėnai (*Bruteni*) manė, kad tąja mirtimi abudu broliai pasiekę dievystę ir gyveną tarpe jų. Šiam irgi galima buvo aukoti bet kur priešais ąžuolą; tai buvo dievas, kuris jiems teikdavo daug vištų, žąsų, ančių, o jam reikėdavo aukoti žinduklį paršiuką.

Kurka (*Curcho*) buvo šeštasis dievas, ir šį jie buvo iš mozūrų perėmę. Jis buvo valgių dievas, kuriam buvo verdama valgyti ir gerti. Todėl toje vietoje, kur dabar vadinama *Heiligenbeil* (Šventapilė), buvo jo stabas ir ąžuolas, ir ugnis kūrenosi, ir ten aukodami degindavo iškultus grūdus, kviečius arba miltus, medų, pieną ir panašius daiktus. Jo garbei degindavo ir pirmuosius javų pėdus, ir dar daug ką. Taip pat Hokerlande yra akmuo, vadinamas šventuoju akmeniu, ant kurio kiekvienas žvejys to dievo garbei sudegina pirmą pagautą žuvį. Tą daryti galima ir bet kur kitur, tačiau šičia buvo ypatinga jo garbinimo vieta.

IV skyrius

1. Apie klusnumą krivaičiui (*kirwaidenn*), apie jo gerbimą ir jo išrinkimą

Brutėnai (*Bruteni*) vyriausiąjį savo poną, kuris juos valdė dievų vardu, vadino krivaičiu (*kirwaido*), tai yra dievų burna; mozūrai, kurie jį pritraukė prie

savų dievų, jį vadino kriviu (*criwe*), ir čia matome, kaip dažnai vienas žodis imamas vartoti kito vietoje, bet tai nieko tokio, jei jis reiškia tą patį. Ir atsitikdavo, kad vienas žmogus klausia kitą: ar tu esi matęs mūsų krivaitį (*kirwaiden*)? Jei klausiamasis sako: ne, tai klausėjas atitaria: o aš esu matęs, užtat esu šventesnis negu tu. Kai tas krivaitis (*kirweydo*) ketindavo eiti prie savo dievų ąžuolo, tai šitai būdavo garsiai paskelbiama, ir visi žmonės sulėkdavo, ir jie matydavo jį, šaukdavo, kad juos palaimintų, o jei jis vienišas sėdėdavo, tada paprasta liaudis manydavo, kad dievai vis su juo šneka. Jis prie savęs laikė dievams tarnauti vyrų ir moterų, – tie buvo našliai ir našlės, ir gyveno jie iš tikrųjų labai dorai, kas krivaičiui (*kirivaiden*) atrodydavo gera, tą jis skelbdavo vaidilučiams (*waidtlotten*), o šie skleisdavo toliau. Kai krivaitis (*kirwaitte*) pasijuto sergąs ir silpnas, tai darė taip, kaip jam pritiko, kad paliktų po savęs gerą vardą. Jis liepė sukviesti žmones į Rikojotą (*Rickoiot*) didelėn iškilmėn, ir jie susirinko, ir jis liepė sukrauti didelį laužą iš erškėčių šakų ir sausų šiaudų. Kitų padedamas, užlipo ant to laužo ir sakė žmonėms ilgą pamokslą, kurį vaidilučiai (*waydlotten*) šauktinai persakė klausytojams. Jie daug šnekėjo skatindami uoliai tarnauti savo dievams. Jis [=krivaitis] liepė pasakyti žmonėms, kad jam esą skaudu, jog jie ne iš visos širdies garbinę savo dievus, o jie šaukė: taip. Tada jis sakė: „Idant jūsų neištiktų bausmė, aš šiandien pats save paaukosiu ir nueisiu pas dievus, ir kalbėsiu apie jus vien gera“. Ir ėmė po to ugnies iš tos ugniavietės, kur priešais ąžuolą, ir užkūrė laužą, ir taip susidegino, ir kilo didis džiaugsmas dėl naujo šventojo, kurį vaidilučiai (*waidlotten*) tuojau apskelbė. Šitai atsitikdavo nedažnai, užtat būdavo jiems ypatingas įvykis. Tuoj kitą dieną vaidilučiai (*waidtlotten*) išrinkdavo kitą krivaitį (*kirwaiden*), ir jį ten pamatydavo ir priimdavo visi žmonės.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

2. Apie Brudėnijos (*Brudenia*) gyventojų primityvumą ir apsileidimą

Nuo pat pradžių brudėnai (*Brudeni*) noriai duodavo išmaldą, ką nevokiečiai prūsai daro ir dabar, – jie mielai priglaudžia svetimus, kadangi manydavo ir dabar mano, jog vargšus siunčiąs Dievas, ir kad jam yra reikalinga ta pagalba ir kad jos jis geidžia. Į tą, iš kurio prašoma, kreipiamasi vardu. Taigi, jei ateičiau į kieno nors namus prašydamas išmaldos, tai turiu į šeimininką ir į šeimininkę kreiptis vardu sakydamas: „Mielasis broli Borbadai (tai reiškia Baltramiejau), dėl Dievo meilės padėk man tuo ir tuo“. Ir jis su džiaugsmu tai daro, nes mano, kad Dievas man atskleidė jo vardą. O jei aš nesikreipsiu

į jį vardu, jis tuojau pat puola mane barti (keikti), kad aš pas jį atėjau. Ir dar, jei anksčiau ir dabar jam reikia kur nors išeiti ir jis sutinka luošą ar sergantį žmogų, jam atrodo, kad tai būsimos nelaimės ženklas, todėl jis grįžta atgal ir palaimina save naujai kelionei. O jei jis sutinka sveiką žmogų ant žirgo ir jei šis jį garsiai ir linksmai pasveikina, tai jam yra laimės ir pasisekimo ženklas jo reikaluose.

Raštas. Tai, kad brutėnai (*Bruteni*) negalėjo suprasti rašto ir dar šiandien jo nesupranta, buvo priežastis, dėl kurios juos vadino brutais (*Brutten*)*. Jei aš, būdamas čia ir norėdamas pranešti kitam, esančiam už dešimt mylių nuo manęs, ko man iš jo reikia, turiu jam parašyti ir galiausiai raštą perduoti, tai jie, norėdami ką įsidėmėti, užrašydavo tai keistais ženklais ir tai prisimindavo – kaip senieji, kurie turėdavo lazdas ir jose padarydavo įrantą, kokią dieną jie turėsią susirinkti, ir dar daug visokių tokių primityvių dalykų.

3. Kaip ši tauta elgdavosi su mirštančiaisiais ir kaip laidodavo numirėlius

Jei ligonis būdavo kilmingas vyras, tai jų papročiu prie jo būdavo vaidilutis (*waidlott*), kuris jį palaimindavo ir liepdavo jam galvoti apie džiaugsmus, kurie jo laukia pas savuosius dievus. Dėl to visi stengdavosi turėti pas save vaidilučių (*waidtlotten*). Keturias savaites jie stebėdavo ligą ir visą tą laiką vaideliuodavo (*waidtlotte*) dėl jo pasveikimo. Jei neidavo geryn, darydavo iškilmingą įžadą gailestingiesiems dievams. Jeigu ir tai nepadėdavo, gydydavo pelenais iš dievams kurstomos šventosios ugnies, ir tai vienam padėdavo, bet dešimčiai – ne. Tada, sutikus vaikams ir draugams, vaidilutis (*waidtlott*) uždėdavo ligoniui ant burnos pagalvę ir atiduodavo jį dievams. Jei tai būdavo didelio pono vaikas, jį sudegindavo sergantį ir jam pasakydavo, kam jis turįs per tą laiką tarnauti, kol pas jį ateisią tėvas ir motina. Taigi pas juos buvo trejopos laidotuvės, lygiai taip kaip buvo ir trys luomai. Pirmasis luomas buvo paprasti žmonės (*volckis*), juos sumesdavo į duobes ir užkasdavo. Kitas luomas buvo *supanen,* – tai buvo žemo kilmingumo žmonės. Tokiam iškasdavo duobę jo sodyboje, aprengdavo jį šventadieniais drabužiais, įdėdavo pinigų ir gerų valgių, be to, surišdavo jo žirgą ir medžioklinius šunis, ir visa tai paguldydavo šalia, kad jis ir ten turėtų ant ko joti ir su kuo medžioti, o prie galvos dar pastatydavo didžiulį indą su midumi ir taip užkasdavo. O jeigu mirusysis būdavo *kongos,* t. y. kunigaikštis, tai susirinkdavo vaidilučiai (*waidlotten*) ir jį sudegindavo, o pelenus surinkdavo į naują puodą, kurį už-

* *Brutus* (*lot.*) – nepaslankus, negudrus. *Red.*

kasdavo kalne po jo pilimi ar po namais (tokių puodų randama ir šiandien, jei tuose piliakalniuose atliekami kokie nors darbai). Po to keturias savaites prie to kapo dar pasilikdavo žmonės ir vaitodavo, ir kiekvienam, kuris čia būdavo, įpildavo išgerti už mirusiojo sielą.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

V skyrius

1. Kokių keistų jie turi kariavimo taisyklių

Kiekvienais metais jie pagauna vieną iš tų, prieš kuriuos ketina traukti į karo žygį, pririša jį prie kurio nors medžio, tik ne prie ąžuolo, ir šauna iš arti jam į širdį; jei kraujas švirkščia kaip iš statinės, išlėkus volei, tai yra geras ženklas, dievas jiems pritaria, ir jie turi traukti į karą prieš tuos žmones, bet jei kraujas teka prastai, tai yra blogas ženklas, ir jie neturi kariauti, o jei eina į karą, tai būna sumušti.

Ir visuose karuose jie laikosi tokios taisyklės: pirmąjį poną, kurį pagauna, jie, kai mūšis aprimsta, sodina ant jo paties žirgo arba ant mūšyje paimto žirgo, aprengia visais jo kariniais padargais ir pririša prie žirgo, o žirgą – prie keturių medžių, kad niekur negalėtų pasitraukti, apkrauna malkomis ir raitelį su visu žirgu sudegina kaip auką savo dievams. […]

Ir dar kaip jie elgiasi su karo laimikiu ir grobiu: žmones išžudo, o visa kita dalija į keturias dalis: pirmąją dalį paaukoja dievams, kaip antai puikiausius žirgus užvaiko negyvai priešais ąžuolus, antrąją dalį atiduoda krivaičiui (*kirwaiden*) ir vaidilučiams (*waidtlotten*) pragyvenimui, trečiąją dalį – savo draugams ir geriems kaimynams, o ketvirtąją pasilaiko sau patiems ir iš to gyvena visko pertekę.

2. Kaip brudėnai (*Brudeny*) negalėjo savo namuose laikyti nė vieno balto gyvulio

Taip gyveno brudėnai (*Brudenen*) nuo senų senovės – jiems nevalia buvo laikyti nė kokio balto gyvulio, vis tiek katros lyties, bet jei buvo kurios kitos spalvos, tai buvo gerai. Tačiau jei gyvulys būdavo visai baltas, tai tokį nužudydavo, kaip jie manė, jų dievas Viršaitis (*Borskaito*). Tais laikais, kai Sembą jau valdė Vokiečių broliai, buvo kalbama ir pasakojama apie brolį Thammo von Garslebyn, Sembos fogtą, kad jis labai mėgo jodinėti baltu žirgu. Jis iš-

girdo žmones kalbant apie vieną prūsų kunigaikštį, vardu Dargis, gyvenantį Gailgarbių pilyje, kad tasai tebesilaikąs senojo tikėjimo. Fogtas susidraugavo su Dargiu ir užsimanė tą dalyką ištirti: ėmė baltą žirgą ir nujojo iš Karaliaučiaus (*Konigsberck*) į Galgarbius. Dargis jį draugiškai priėmė, jis matė baltą žirgą, bet nesakė nieko, kad nepamanytų, jog ieškąs priekabių. Vyras buvo linksmas, naktį jie sumigo, o rytą baltasis žirgas buvo negyvas. Dargis sakė fogtui: „Tave mano namuose ištiko nuostolis, imk mano bėrą žirgą vietoj savojo, tu man visada esi mielas svečias, tiktai nebeatjok daugiau baltu žirgu“. Po ilgesnio laiko vaitas, tai užmiršęs, vėl atjojo baltu žirgu, bet ir šitą velnias pasmaugė, o Dargis apgailestavo. Tada fogtas tarė: „Dargi, aš tau prižadu, jei taip atsitiks ir trečią kartą, tai aš įtikėsiu į tavo dievus, galėsi daryti ką tinkamas“. Dargis irgi įsipareigojo įtikėti į Kristų, jei taip neatsitiks. Praėjo trylika savaičių, ir fogtas Ordino reikalais vėl atjojo grynai baltu žirgu; tatai matė Dargis ir jo šeimynykščiai. Jis fogto noru prikabino prie balno kryžių ir įsakmiai paliepė žirgo nenubalnoti; jie nuėjo miegoti. Vidurnaktį pakilo pilyje toks triukšmas, jog rodėsi, kad visa pilis nugarmės skradžiai žemės. Rytą atsikėlė, žiūri – žirgas gyvas ir sveikas. Dargis norėjo žinoti, kas jį apsaugojo, ir fogtas jam parodė kryžių. Tada Dargis panorėjo daugiau sužinoti apie tą ženklą, bet fogtas jam atsakė, kad spėsiąs apie tai sužinoti, ir parūpino jam vienuolį, kuris jam apsakė apie Kristų ir atvertė jį į tikrąjį tikėjimą.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

3. Kaip brudėnus (*Brudenier*) dėl jų nesąmoningumo vadino brutais (*Bruten*)

Visą tą laiką, kol į Ulmiganijos šalį, dabar vadinamą Prūsija, nebuvo atsikėlę iš savo gimtųjų vietų išvaryti kimbrai, šio krašto žmonės klausydavo šalies, dabar vadinamos Mazovija, pono. Iš pradžių jie buvo nesupratingi, blogi, neturėjo ko valgyti ir nežinojo nieko kito kaip tik daryti vaikus; jų ponas iš jų paimdavo pačius gražiausius vaikus kaip paklusnumo ženklą. Bet kai karalius Vaidevutis (*Widowuto*), su savaisiais išvarytas iš Kimbrijos, atkeliavo į Ulmiganiją, dabar vadinamą Prūsija, ir su savo sūnumis bei savo broliu Brudeniu (*Brudeno*) ėmė ją tvirtai valdyti, jie ne tik nenorėjo nieko duoti, bet ir norėjo, kad jiems grąžintų vaikus, o kadangi anie nenorėjo, jie [įsiveržė] į šalį ir juos [=vaikus] pasiėmė patys. Todėl tiems [=mozūrams] buvo skaudu dėl jų nelaimių, ir jie patraukė prieš tuos, kurie dabar vadinami brutėnais (*Brutteni*), taigi jie užpuolė juos ir išsivedė, ką patvėrė. Brutėnai (*Brutteni*) sukilo ir žmones, dabar vadinamus mozūrais, visiškai sunaikino, ir įvyko didelės kautynės, per kurias brutėnai (*Bruteni*) sumušė jų kunigaikštį

Andislaus. Anie [=mozūrai] prašė malonės, ir brudėnų (*Brudenen*) krivaitis (*kirwait*) jiems tą malonę suteikė paaiškindamas, kad jie melstųsi jų dievams, ir kadangi tie žmonės, kurie dabar vadinami mozūrais, buvo pagonys, jie taip darė ir tapo [su prūsais] geri draugai, kaip viena tauta. Brutėnai (*Brutteni*) išmoko iš savo kaimynų daryti midų (anksčiau jie gerdavo tik pieną, išrūgas ir vandenį) ir nuo to midaus jie pasigerdavo taip baisiai, kad kaip pasiutę šunys užpuldavo draugus ir priešus ir kai kas iš jų netgi žūdavo, dėl to mozūrai juos pavadino brutais (*Bruti*), tai reiškia žmonėmis be proto. Šitas vardas kurį laiką liko jiems šalia vadinimo tinginiais. Brudėnai (*Brudeni*), arba brutai (*Bruti*), žmonėms, dabar vadinamiems mozūrais, buvo paklusnūs ir draugiški, lyg būtų buvę jų skolininkai, ir taip buvo gana ilgai. Per tą laiką brudėnai (*Brudeni*), arba brutai (*Bruti*), iš mozūrų išmoko apsiėjimo ir kitokio bendravimo, kaip pirkti ir parduoti, mokėti piniginėmis monetomis ir daug panašių dalykų, ir jei mozūrai kartais kariaudavo, jų kaimynai brutai (*Bruti*) jiems duodavo karių, ir taip jie traukdavo visiškai pasiruošę ir laimėdavo. Mozūrų kunigaikštis buvo protingas vyras ir jis sukėlė daug karų, ir daug kartų jo pasigėrę brutėnai (*Bruteni*), arba brudėnai (*Brudenen*), buvo nugalėti. Nuo to krivaitis (*kirwait*) jiems jų dievų vardu įsakė, kad jie ateityje liktų namuose, ir jie taip darė.

VI skyrius

Kaip brutėnai (*Bruteni*), arba brutai (*Brutten*), buvo nugalėti

Kartą atsitiko taip, kad vienas Mazovijos kunigaikštis suvedžiojo vieno iš kilmingųjų žmoną. Šis kilmingasis kunigaikščio atžvilgiu buvo garbingas ir pranešė jam, kad suradęs jį nužudysiąs. Kunigaikštis į tai nekreipė dėmesio, ir po kurio laiko atsitiko taip, kad kilmingasis surado kunigaikštį besimylintį su jo žmona, o tų laikų papročiu kilmingieji kaip kilmingumo ženklą nešiodavosi ietis (durklus), ir šis taipogi jį turėjo ir juo persmeigė kunigaikštį kartu su paleistuve, o pats saugodamasis pabėgo į Brudėniją (*Brudeniam*) pas krivaitį (*kirwaiden*). Nužudytas kunigaikštis turėjo brolių, kurie pakilo su dideliu būriu ir surado Rikojote (*Rickoiot*) žudiką, jį tuoj pat suėmė, o krivaitį (*kirwait*) ir vaidilučius (*waidlotten*) uždarė jų namuose ir visus sudegino. Kilmingąjį vyrą jie žiauriai nužudė, o paskui ėmė žudyti visus, kas papuolė. Jiems ilgai siautėjant atėjo sembų (*Samo*) ir sūduvių (*Sudo*) gentys ir stojo į mūšį su mozūrais, galiausiai brudėnai (*Brudenen*), arba brutai (*Bruten*), juos

visus išvijo, bet, savo nelaimei, negalėjo jų persekioti, kadangi turėjo išsirinkti naują krivaitį (*kirwaiden*) ir vėl paskirti vaidilučius (*weidlotten*). Tai padarę, jie didelėmis jėgomis patraukė į Mozūriją ir ten elgėsi taip, kaip pritinka brutams (*Bruten*). Tai tęsėsi vienuolika metų, per kuriuos abi šalys nieko daugiau nedarė, o tik puldinėjo viena kitą ir niokojo. Kai brudėnai (*Brudener*), arba brutai (*Bruten*), įsiuto ir atsikeršijo, galiausiai buvo sudaryta taika, taikingųjų pilių atsirado iš abiejų pusių. Bet taika buvo tik šiaip taip palaikoma, kadangi brudėnai (*Brudenen*), arba brutai (*Bruten*), negalėjo pamiršti, jog išžudyti jų šventieji žmonės. O mozūrai jų dievams vis nešdavo savo aukas, taip norėdami įsiteikti brudėnams (*Brudenen, Bruteni*), ir atsitiko taip, kad tarp paprastų žmonių užsimezgė draugystė, bet kilmingųjų širdys troško vieni kitus žudyti.

Ketvirtas traktatas pasakoja, kaip įniršę brudėnai (*Brudenen*), arba brutai (*Bruten*), dėl tikėjimo kvailai liejo kraują kovodami su savo kaimynais ir tarp savęs ir kaip brudėnus (*Brudenen*), arba brutus (*Bruten*), įveikė lenkai

I skyrius

1. Apie bendrą brudėnų (*Brudenen*), arba brutų (*Bruten*), žygį prieš naujakrikščius

Aš negaliu dabar pasakyti, kaip ir kada Jėzaus tikėjimas atėjo į Mazoviją, Lenkiją ir Pomeraniją, kaip pasakoja žmonės, ir apie šv. Adalbertą, bet aš galiu padaryti gerą [darbą] pasakydamas, koks minėtuose kraštuose buvo Jėzaus tikėjimas prieš jam atvykstant. Kad ir kokia ten būtų buvusi pradžia, dėkui Dievui, jie tapo krikščionimis. Brudėnai (*Brudener*), arba brutai (*Bruttten*), išgirdo kalbant apie naująjį Dievą, koks jis esąs galingas, ir patys panoro jį išmėginti. Susiorganizavo ir sudarė tris kariaunas: vieną pasiuntė į Mazoviją, nes jie esą išjuokę brudėnų (*Brudenen*) dievus, antrąją kariauną pasiuntė į Lenkiją ta dingstimi, kad jie padėję jų priešams mozūrams nusiaubti Brutėniją (*Bruteniam*), trečiąją pasiuntė į Pomeraniją, nes esą jie turį priminti dėl užsitarnautos algos, kai jie padėjo kunigaikščiui *Chiribaslao* jam kovojant su lenkais. Šitie brudėnai (*Brudenen*), arba brutai (*Bruten*), atėjo į jų žemes ir

pridarė daug bėdos, ir kaip tokiais atvejais atsitinka, paprasti žmonės prašė pasigailėjimo, o brudėnai (*Brudenen*), arba brutai (*Bruten*), sakė jiems: „Jūs turite savo visagalį Dievą, jis jums ir bus gailestingas“, ir dar kitaip tyčiojosi. Ir atsitiko taip, kad brutai (*Bruten*) buvo užpulti ir įveikti, tik nedaugelis sugrįžo namo, ir mozūrai užpuolė juos ir paėmė Chelmo, dabar vadinamą Kulmo, žemę, kitų žemių negalėjo užpulti. Brudėnai (*Brudenen*), arba brutai (*Brutenn*), menkai tesidžiaugė šiuo žygiu, jie dažnai prisimindavo, kaip juos pirmą kartą sutiko krikščionių Dievas.

2. Kaip tikrai buvo pripažinta, kad brutai (*Bruten*) yra kvaili žmonės

Brudėnijoje (*Brudenia*) gyveno gentis, vadinama galindais. Jie turėjo daug vaikų, daugiau už kitas gentis, ir tai jie laikė dievų dovana. Vienas vyras galėjo pas juos turėti tik vieną žmoną, bet jeigu reikėdavo padidinti giminę, tai žmona surasdavo savo vyrui mergaitę ar dvi, ji tam turėjo visišką teisę, ir tai darydavo savo valia. Kai jiems pasidarė sunku pragyventi, galindai panoro užpulti mozūrus, tačiau jiems kliudė ši vaikų galybė. Greitai brutėnai (*Bruteni*) susitarė ir išžudė visus vaikus, negalinčius padėti darbe ir karo žygyje, kalbėdami taip: tegu jie žūva, mes pagimdysime naujų, kai bus kiti laikai. Žinia, kad jie taip išžudė savuosius, pasiekė krivaitį (*kirwaiden*) ir vaidilučius (*waidlotten*), ir jie pasikvietė į Rikojotą (*Rickoyott*) visus kilminguosius išklausyti dievų įsakymo. Kai jie susirinko, krivaitis (*kirwait*) jiems smulkiai išdėstė žiaurų galindų poelgį, kaip jie išžudė savo vaikus, kurie esą kilnūs dievų kūriniai. Tą poelgį jie pasmerkė, ir visi brudėnai (*Brudenen*), arba brutai (*Bruten*), sutartinai nusprendė, kad reikia užpulti galindus ir juos visiškai sunaikinti. Apie tai krivaitis (*kirwait*) panoro paklausti dievų ir pasakyti jiems jų atsakymą. Ir atsitiko taip, kad naktį užėjo baisi audra su griausmais ir žaibais, ir brutai (*Bruten*) manė, kad su juo [=krivaičiu] kalba dievas Perkūnas (*Perkuno*). Todėl ryte jie visi buvo tuo labiau nusiteikę išklausyti, ir krivaitis (*kirwait*) jiems papasakojo, ką dievai buvo įsakę: kad būtų pamiršta piktadarystė, jie, galindai, turį žygiuoti į Mazoviją ir atkeršyti už šmeižtą, o dievai būsią su jais. Jie su tuo sutiko ir išžygiavo. Vieną vidurdienį jie apsistojo pailsėti prie ežero ir pamatė ežeru plaukiančią milžinišką gyvatę; jie visi pašoko ir šaukė: laimė, laimė, dievas su mumis, ir patraukė toliau. Ir Jėzaus Žengimo į Dangų dieną jie užpuolė daugybę krikščionių ir visus juos išžudė, bet tą pačią dieną užpuolė juos, ir iš visų galindų nė vienas nepabėgo. Po to mozūrai puolė Galindą ir išnaikino visus žmones. Ir taip liko neatkeršyta, o brudėnai (*Brudenen*), arba brutai (*Bruten*), manė, kad dievas dėl to kaltas ir jie norėjo jam atkeršyti.

3. Ką jie darė dėl vardo, kai juos vadino brutais (*Bruten*)

Yra tokia prasta patarlė: kur velnias pats neateina, ten jis nusiunčia savo tarną, taip atsitiko ir su mozūrais. Vienas kilmingas mozūras taip supykino savo kunigaikštį, kad šis norėjo jį nugalabyti, ir kilmingasis mozūras pabėgo pas brutėnus (*Brutenen*), arba brutus (*Bruten*), susirinkusius į Rikojotą (*Rickoyott*), ieškodamas pas juos užtarimo. Jis papasakojo, kaip jam sukėlė gailestį jų nekaltumas ir nepelnytas jų šmeižimas, skleidžiamas mozūrų, kuriems brudėnai (*Brudenen*) ne kartą rodė draugystę. Mozūrai brudėnus (*Brudenen*) vadino brutais (*Bruten*), o brutas (*brutum*) yra neprotingas padaras, kurio, kad ir ko imtumeis, niekaip negalima prijaukinti, – taip paaiškino bruto (*Bruten*) vardą. Brudėnai (*Brudeni*), norėdami išsiaiškinti skriaudą, užtrauktą jiems mozūrų, nors ir pykdami, elgėsi protingai. Jie slapčiomis pasiuntė žmones į Mazoviją, Lenkiją ir Pomeraniją, paliepę pasiklausyti, ar iš tikrųjų juos vadina brutais (*Bruten*). Nustatė, kad Pomeranijoje nedaugelis, Lenkijoje – daug kas, o Mazovijoje – visi juos taip vadina. Kadangi brudėnai (*Brudenen*) buvo įsitikinę, kad jų šventas vardas pareina nuo jų pono krivaičio (*kirwaiden*), taigi nuo Dievo, jie nepanorėjo, kad juos šmeižtų krikščioniški šunys. Taigi jie kláusė kilmingojo mozūro, ką jie turėtų daryti. Šis papasakojo, kad kilmingųjų tarpe esąs toks paprotys: jei įžeidžiamas kieno vardas ar garbė, tas su įžeidiku kovoja, ir patarė paskelbti mozūrams karą. Brudėnai (*Brudenen*) taip ir padarė, jie nurodė vietą, kur jie turėtų susitikti, šiuo metu ta vietovė dėl ten nutikusių įvykių vadinama *Neidborgk* (pavydo pilis). Mozūrai suprato, iš kur tai pareina, ir gerai žinojo, kad, jeigu jie nestos prieš brudėnus (*Brudenen*), arba brutus (*Bruten*), jie žuvę. Todėl jie kreipėsi pagalbos į lenkus, surinko labai gerą kariuomenę ir atžygiavo į tą lauką, ir 8-ąją, šv. Bartolomėjaus, dieną stojo į mūšį geras šimtas tūkstančių vyrų, ir ėmė grumtis. Atsitiko taip, kad mozūrai ėmė trauktis, nes brudėnams (*Brudenen*), arba brutams (*Bruten*), į pagalbą atėjo šviežių jėgų, tačiau jie neėmė tuoj pat persekioti mozūrų, nes buvo labai daug sužeistų, o, be to, jie neturėjo kas jiems pasakytų, ar jie gali persekioti, nes jų vadas buvo taip pat žuvęs. Taigi jie nepuolė keletą savaičių. Per tą laiką mozūrai, gerai pasitarę, nusiuntė pas brudėnus (*Brudenen*), arba brutus (*Bruten*), garbingus pasiuntinius su tokiais žodžiais: jūsų tarnai ir broliai mozūrai nori paklausti, ką jiems daryti, kad nukreiptų nuo savęs jūsų pyktį, kurį sukėlė viena pikta širdis. Ir dar daug panašiai kalbėjo. Brudėnai (*Brudenen*) pasitarė ir atsakė jiems norį pirmiausia, kad jie kaip ir anksčiau gerbtų galinguosius Brudėnijos (*Brudenia*) dievus ir kad nevadintų jų tuo gėdingu vardu brutai (*Bruten*), kurį jiems buvo davę.

Mozūrai paprašė duoti laiko pranešti apie tai saviesiems, ir jiems buvo leista. Taip pat iš Lenkijos ir Pomeranijos atvyko taikos pasiuntiniai pas brudėnus (*Brudenen*). Tuo metu vėl sugrįžo mozūrai ir pranešė brudėnams (*Brudenen*), kad jeigu jie leistų savo ąžuole laikyti ir krikščionių dievo atvaizdą, tai jie reikštų pagarbą jiems prie šio ąžuolo, kitaip jie pagarbos negalėsią reikšti. Dėl pavadinimo brutai (*Bruten*) gali būti, kad lengvabūdžiai žmonės jam suteikė vulgarią [reikšmę] ir dėl to imta tyčiotis. Bet kai mozūrai labai aiškiai pajuto brudėnų (*Brudenen*) griežtumą, ir tada, ir ateityje jie [ketino] aiškinti, kad brudėnai (*Brudenen*) esą išmintingi (*prudentiam tenentes*), kad tai vyrai, kurių veiksmai yra atsargūs ir protingi, ir todėl jų visa bendruomenė turinti vadintis Prūsija (*Pruscia*), kaip dera žmonėms, savo reikalus mokantiems protingai tvarkyti, ir [žadėjo] paliudyti šitai įvairiomis istorijomis, kurias pasakoję brudėnai (*Brudenen*). Visi svečiai dar, be to, gyrė, kad kito tokio vardo daugiau nesą pasaulyje, ir pasakė dar daug kitokių gerų žodžių. Nuo tada prūsai (*Pruscientes*) tapo patenkinti ir susitaikė su mozūrais, atidavė jiems suimtuosius, o krivaitis (*kirwait*) juos palaimino. Mozūrai išsiruošė namo, o šis vardas *Pruscientes* ilgainiui virto į lotynišką *Pruscia* ir vokišką *Preußen.*

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

SŪDUVIŲ KNYGELĖ

apie 1520–1530

Sūduvių knygelė – anoniminis traktatas vokiečių kalba apie Sembos sūduvių papročius, buitį, tikėjimą, mitologiją. Nei rašinio parašymo vieta, nei laikas nenurodyti. Istoriografijoje (Mannhardt, 1936, 271; Lebedys, 1967, 604; A. Jonynas, 1984, 64) manoma, kad jis buvo parengtas Prūsijos kunigaikštystės evangelikų liuteronų bažnyčios pačių pirmųjų vyskupijų vizitacijų laikotarpiu – 1525–1529 metais. Per vizitacijas, laikantis 1525 metų Bažnyčios nuostatų, buvo tikrinama padėtis parapijose, kunigų tikybos žinios ir uolumas, formuojamas Bažnyčios valdymas, tvarka, struktūra, veiklos metodai. Pirmoji plačiau žinoma vizitacija į Sembą vyko 1530 metais, aplankytos Medinavos ir Vargių (*Medenau – Wargen*) vietovės. Vizitavo Sembos vyskupas Georgas von Polentzas, jį lydėjo Paulius Speratas (nuo 1530 metų Pamedės vyskupas). Spėjamas knygelės autorius galėjo būti vienas iš šių vyskupų ar kas iš jų palydos (buvo leidžiama lydėti ne daugiau kaip aštuoniems asmenims).

Yra pagrindo spėti, kad *Sūduvių knygelė* galėjo būti parašyta ir anksčiau: 1525 metų gruodžio 10 dieną landtage priimtuose Prūsijos kunigaikštystės krašto valdymo nuostatuose apie ožio aukojimą kalbama kaip apie plačiai žinomą dalyką (žr. šios knygos 33–34 p.). Kadangi trūksta tikslesnių žinių, *Sūduvių knygelės* parašymo laiką galima apibrėžti taip: prieš 1525 metus (anksčiausiai – 1520 metais) ir ne vėliau kaip 1530 metais. Knygelė galėjo būti parašyta dar prieš vizitacijas, kadangi rašinio pobūdis skiriasi nuo vizitacijų dokumentų: nenurodyta jokia konkreti vietovė, nėra griežtesnių užuominų, kad pateikiami faktai vertintini neigiamai. Rankraštis supažindina skaitytoją renesansišku moksliniu tyrėjo, aprašinėtojo stiliumi, be smerkiančių pastabų ar intarpų. Tai greičiau dėl įdomumo parašytas, pasiskaitymui ir akiračiui praplėsti skirtas rašinys, bet ne vizitacijos medžiaga, kurią paskelbus turėtų pasipilti bausmės, o papročiai būtų naikinami visomis galimomis priemonėmis. Tad dabar šios knygelės net ir spėjamo autoriaus negalima įvardyti.

Žinomas *Sūduvių knygelės* tekstas leidžia manyti, kad būta platesnio, didesnio veikalo: mus pasiekusi tik nukopijuotoji rankraščio dalis, kadangi ji prasideda epochai nebūdingai – visai nenurodžius knygelės rašymo motyvų, nepaaiškinus, kas tie sūduviai, be kreipimosi į skaitytoją, įvadinių pastabų. Pirmasis sakinys: „Jie išsirenka senus vyrus, kuriuos laiko garbingais ir šventais […]“ duoda pagrindą teigti, kad mažų mažiausiai prieš tai turėjęs būti sakinys, plačiau paaiškinantis, kas tie „jie“ yra.

Sūduvių knygelė aprašinėja tuos sūduvius, kurie XVI amžiaus pradžioje gyveno Semboje, o ne savo tėvoninėje žemėje – Sūduvoje (Jotvingijoje, Dainavoje). Sembos sūduviai buvo XIII amžiuje iš tėvoninių žemių atkeltųjų palikuonys. Yra žinoma, kad sūduviai buvo perkelti dviem etapais: pralaimėjus Didžiajam prūsų sukilimui, kaip nurodo Petras Dusburgietis, magistras Konradas von Thierbergas perkėlė 1600 asmenų, o Kimenavos kilmingasis Gedetas (Jedetas), nepajėgdamas atsispirti kryžiuočių puldinėjimams, pats su 1500 žmonių persikėlė į Sembą (Petras Dusburgietis, III, 217, 219). XVI amžiuje išlikę Sembos sūduviai spietėsi trijose vietovėse: pagrindiniai jų kaimai buvo Sembos pusiasalio šiaurvakariniame kampe pagal jūrą, vadinamasis „Sūduvių kampas“; antra jų gyvenamoji vieta – Sembos pusiasalio šiauriniame krante pagal jūrą ir Kuršių marias (Žiokų, vok. *Schaaken*, parapijoje būta kaimų *Sudau, Sudniken*) ir trečia – į vakarus nuo Karaliaučiaus Medinavos ir Vargių apylinkėse. XVI amžiaus pirmosios pusės istorikai ir rašytojai rašė, kad Semboje buvo 20–30 sūduvių kaimų (Aurifaber, 1551, cap. II; Poliander, žr. šios knygos 168, 171 p.). XVI amžiaus pradžioje sūduviai nuo prūsų dar skyrėsi kalba, gyveno uždarai savo kaimų bendruomenėse, nesudarinėjo mišrių santuokų, todėl to meto autoriai skiria prūsus ir sūduvius.

Sūduvių knygelės pirminis rankraštis nežinomas. Ji plito nuorašais, kurie skirstomi į kelis tipus, ir nuo 1583 metų buvo leidžiama atskira knygele (du variantai). Knygelės leidinių ir kai kurių rankraščių pavadinimai skiriasi. Leidiniuose ji dažniausiai vadinama *Teisingas Sembos sūduvių ir jų ožio aukojimo bei apeigų aprašymas* (*Wahrhafftige Beschreibung der Sudawen auff Samland, sambt ihren Bockheyligen und Ceremonien*). Rankraščių pavadinimai: *Netikinčiųjų sūduvių ožio aukojimas su visomis kitomis apeigomis, kurias jie atlikinėjo* (*Der vnglaubigen Sudauen ihrer bockheiligung mit sambt andern Ceremonien, so sie tzu brauchen gepflegeth*); *Knygelė apie ožio aukojimą* (*Das Buchlein von der Bockheiligung*); *Sudavitų, kurie sūduviais vadinami, apeigos ir ožio aukojimas* (*Der Sudauiter, die itzund Sudawen genannt werden, Ceremonien vnd bockheyligen*).

Rankraščio kopijas Mannhardtas suskirstė į kelias grupes: seniausi rankraščiai, žymimi A, B, C, buvo Gdansko miesto ir Volfenbiutelio (*Wolfenbüttel*) hercogo Augusto bibliotekose, naujesnės kopijos (dauguma taip pat XVI amžiaus), žymimos *R, D, E, ε, F, G, H, J, – Karaliaučiaus miesto, Torunės gimnazijos, Torunės rotušės bibliotekose ir Karaliaučiaus archyve. Mažosiomis raidėmis tyrinėtojai žymi rankraščių tipų kopijas. Buvo dar ir teksto variantas K – dviejų variantų junginys. (Plačiau apie šiuos rankraščius žr.: Mannhardt, 1936, 235–244. Šioje publikacijoje paliekamas Mannhardto nustatytas rankraščių ir jų kopijų žymėjimas.)

Mannhardtas publikacijos pagrindu paėmė rankraštį A, o publikuojamame tekste nurodė kai kuriuos skirtumus, palyginti su kitais rankraščio va-

riantais. Pačiame skelbiamame rankraštyje A normino kai kuriuos rašybos dalykus.

Sūduvių knygelė pirmą kartą buvo išspausdinta, kaip pagrįstai spėjo Johannesas Sembrzyckis (1888, 639), greičiausiai 1561 ar 1562 metais. Šį leidinį parūpino Jeronimas Maleckis (g. 1525 Krokuvoje, m. 1583 Elke). Jeronimas buvo Jono Maleckio-Sandeckio (žr. Šios knygos 199–200 p.) sūnus, pirmasis Elko aukštesniosios mokyklos rektorius. 1578 metais jis perėmė iš tėvo Evangelikų liuteronų bažnyčios superintendento pareigas. Jis išvertė Liuterio *Namų postilę* (1574) ir *Mažąjį katekizmą* (1593).

Kai kurie istorikai nepagrįstai laikė Jeronimą Maleckį *Sūduvių knygelės* autoriumi. Knygelė buvo Karaliaučiuje perspausdinama kelis kartus dviem variantais Hanso Daubmanno spaustuvėje (leidimo vieta ir metai nenurodyti; kai kuriose bibliografijose nurodomi 1583 metai klaidingi, nes Hansas Daubmannas tada jau buvo miręs). Vienų leidinių tituliniame puslapyje Viršaitis (Vurškaitis) buvo išraižytas su ožiu, o kitų – su vainiku ir be ožio.

Sūduvių knygele galėjo naudotis 1530 metų evangelikų liuteronų sinodo nutarimų rengėjai, Jonas Maleckis-Sandeckis, Jonas Bretkūnas, Matthaeus Waisselius (Waissel), Kasparas Hennenbergeris, Christophoras Hartknochas, Matas Pretorijus ir kt.

INGĖ LUKŠAITĖ

Sūduvių knygelė buvo vertinama nevienodai. Kai kurie mokslininkai (Johannesas Sembrzyckis, Aleksanderis Brückneris, Jonas Bertulaitis) laikė ją Jeronimo Maleckio veikalo perdirbiniu, neturinčiu savarankiškos vertės (Sembrzycki, 1888; Brückner, 1904; Bertuleit, 1924). Tuo tarpu Mannhardtas, susipažinęs su visais anuo metu (XIX amžiaus pabaigoje) prieinamais jos pirminio rankraščio nuorašais, teigė, kad tai didelės vertės atsiminimai, „pirmo rango prūsų mitologijos šaltinis“ (Mannhardt, 1936, 271). Šis Mannhardto įvertinimas buvo daugelio mitologų priimtas, ir *Sūduvių knygele* kaip patikimu šaltiniu jie naudojosi aptardami prūsų ir kitų baltų mitologiją. Neretai prūsų mitologija rekonstruojama daugiausia remiantis šia knygele ir neabejotiną jos įtaką patyrusiais šaltiniais (Топоров, 1972; Иванов, Топоров, 1980; [Toporov, 2000]). Iš esmės sutinkant su Mannhardto vertinimu, vis dėlto reikia pažymėti, kad *Sūduvių knygelėje,* kaip jau rodo pats pavadinimas, yra aprašinėjami ne prūsų, o sūduvių dievai ir papročiai. Tiesa, šie sūduviai jau keli šimtmečiai gyveno Prūsijoje ir, savaime aišku, buvo patyrę nemažą prūsų įtaką. Be to, knygelės autorius (ar autoriai), atrodo, per daug skrupulingai neskyrė sūduvių tikėjimų nuo prūsų ir kaip sūduvių galėjo pateikti

kai kuriuos prūsų mitologijos reliktus. Kai kuriose vietose (pavyzdžiui, pasakojant apie aukojimą dievui Bardaičiui) net pažymima, kad kalbama ne tik apie sūduvių, bet ir „tikrųjų" prūsų papročius. Vokiškuose knygelės sužieduotuvių, laidotuvių ir mirusiųjų minėjimo aprašymuose esantys kitakalbiai intarpai kalbininkų spausdinami prie prūsų kalbos paminklų, tuo tarsi parodant jų artimumą prūsų kalbai (Mažiulis, 1981, 62–64). Tačiau iš esmės *Sūduvių knygelė* – sūduvių, o ne prūsų mitologijos paminklas. Be to, knygelė sudaryta praėjus keliems šimtmečiams po sūduvių ir prūsų senosios religijos uždraudimo, kai ji jau buvo gerokai pakitusi, patyrusi nemažą krikščionybės poveikį. Praradus valstybingumą ir valdantiesiems sluoksniams priėmus kitą religiją, išnaikinus senuosius žynius, sparčiau užmirštami aukščiausieji dievai (ypač tie, kurie susiję su valdančiaisiais sluoksniais ir kariais) ir viešieji ritualai, o dievai, susiję su žemdirbiais ir gyvulių augintojais, ilgiau išsilaiko liaudies atmintyje. Ilgiau išlieka ir šios rūšies papročiai bei apeigos, atliekamos kaimų bendruomenėse arba šeimose. Todėl ir *Sūduvių knygelėje* patikimesni yra duomenys apie žemdirbių švenčiamas šventes, o ne apie aukščiausiuosius dievus. Šios dalys, ko gero, ir užrašytos skirtingų autorių (Mannhardt, 1936, 269–271).

Sūduvių dievai knygelėje ir jai giminiškuose šaltiniuose, kaip jau yra nurodęs Toporovas, aprašomi iš eilės pagal svarbumą ir aukštumą (dangaus – žemės – požemio dievai). Išimtį sudaro tik Aušautas, atsidūręs tuoj po dangaus dievų, ir Perkūnas, atsidūręs po žemės dievų. Galima manyti, kad pirmasis dievas prie dangaus dievų pateko dėl savo vardo panašumo į baltiškus aušros, Aušrinės pavadinimus (liet. *aušrà,* la. *àustra*) (Топоров, 1972, 303; [Toporov, 2000, 24]) arba dėl jo ryšių su kokiais nors dangaus šviesuliais (galbūt mėnuliu?), o antrasis prie žemės dievų atsidūrė dėl jo reikšmės žemdirbystei (ypač senosios baltų mitologijos degradavimo laikotarpiu). Perkūno nukėlimas po žemės dievų galbūt rodo specifinį sūduvių mitologijos bruožą – žemės dievų svarbą šio arealo gyventojams. Dauguma sūduvių dievų vardų ir funkcijų didesnių abejonių nekelia, yra galimi pagal baltų kalbos ir mitologijos dėsnius. Kai kurie jų (Perkūnas, Natrimpas, Patrimpas, Patulas) jau buvo minėti ankstesniuose šaltiniuose (tik su kiek skirtingai nusakytomis funkcijomis) ir beveik visi yra komentuojami vėlesniuose (XVI–XVIII amžių) baltų mitologijos šaltiniuose. Tačiau visų sūduvių dievų susiejimas į savotišką sistemą, bandymas aprašyti visą panteoną yra kiek dirbtinis, būdingas Renesansui, kai senosiose įvairių Europos tautų mitologijose bandoma surasti (ir surandama) beveik visų svarbiausių graikų ir romėnų dievų atitikmenų. Kur kas natūralesnis tiesiai iš gyvosios tradicijos paimtas sūduvių papročių (ypač susijusių su vestuvėmis, laidotuvėmis, mirusiųjų minėjimu ir vagių išaiški-

nimu) aprašymas. Tai nepakeičiamas šaltinis seniesiems baltų papročiams ir visai mitinei jų pasaulėžiūrai tyrinėti. Tiek baltų, tiek kitų indoeuropiečių ritualams suprasti vertingas ir pats ožio aukojimo aprašymas. Ožius aukodavo ir kiti senieji indoeuropiečiai: indai, romėnai, germanai (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 586–587). Daugeliui indoeuropiečių būdingas ir kolektyvinis ritualinis dievams aukojamo gyvulio mėsos valgymas (ten pat, 700). Apie panašų mėsos valgymą užsimenama ir kituose šaltiniuose.

Sūduvių knygelė – populiarus šaltinis, ja yra rėmęsi daugelis baltų religijos ir mitologijos tyrinėtojų.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Wahrhafftige beschreibung, [1562?]; *Wahrhafftige beschreibung,* 1742; Dietmar, 1564, l. Oy–R_3 (fragm.); Mannhardt, 1936, 244–264.

Literatūra: Sembrzycki, 1888, 629–647; Мержипский, 1895; Brückner, 1904; 1979, 52–54; Mannhardt, 1936, 235–244, 265–271; Топоров, 1972; A. Jonynas, 1984, 63–67 [Toporov, 2000).

Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 244–264.

DER VNGLAUBIGEN SUDAUEN IHRER BOCKHEILIGUNG MIT SAMBT ANDERN CEREMONIEN, SO SIE TZU BRAUCHEN GEPFLEGETH

um 1520–1530

Von den Zudewiten[1] die itzund Sudauen heissen[K] vnd genant werden, wie sie Ire Ceremonien halten

Sie erwelen alte Menner, die halten sie groswirdig vnd heilig wie wir die Bischoffe, welche sie heissen Wourschkaity[2], durch die sie in irer hei-

[1] *Skirtinguose rankraščiuose rašyba įvairuoja:* Zudewitten *C*; Zudewithen *A*; Sudauitern **R, E, ε, F, J.*

[2] Wairschkayty *C*; Wourschaity *B*; Wurschkayten **R, E, ε, F, J.*

ligung anruffen nach gebrechen vnd begirden Ir Götter, welcher Namen lauten also:

Deywoty Zudwity[3]; Ockopirmus[4] der erste Gott Himmels und Gestirnes.
Swayxtix[5] der Gott des Lichtes.
Auschauts[6] der Gott der Gebrechen Kranken vnd Sunden.
Autrimpus[7] der Gott des Mehres vnd der grossen Sehe.
Potrimpus[8] der Gott der fliessenden Wasser.
Bardoayts[9] der Schiffe Gott.
Pergrubrius[10] der lest wachsen laub vnd gras.
Pilnitis[11] der Gott macht reich vnd füllet die Scheuren.
Parkuns[12] der Gott des Donners, Plitzen vnd Regens.
Peckols[13] der helle und Finsternus ein Gott.
Pockols[14] die fliegende geister oder Teuffel.
Puschkayts[15] der Erden Gott vnter dem heiligen holtz des Holunders.

3 Dey wothy Zudwythy *C*.

4 Ockopirmus *A*, *B*; Ockopyrmus *C*; Ostopirmus *F*; Ockopirnus *D abcd*; Occopirnus *E*, *ε*, *J*; Ockopernnus *G*; Octopirnus *c*; Der Gott des Himmels vnd der Erden **R*, *J*; Ockopirmus, Okopyrmus, der erste Gott *K*.

5 Swayxtix *A*, *B*, C; Swayxtix *G*; Schwayxtix *D*, *E*, *ε*, *F*, *J*; Schwaytestix *abcd*; Sewistix *K*.

6 Auschauts *A*, *B*; Awschauts *C*; Auschlauts *G*; Ausschweytus *J*; Anschkauts *D*; Auschkauts *E*, *ε*; Auschkawts *F*; Auschlauis *abcd*; kranke vnd der gesunden *D*; der krancken vnd der Gesunden *F abcd*; der gebrechhafftigen Krancken vnd gesunden *E*, *ε*, *J*; Awschauts, Ansswaits *K*.

7 Autrimpus *A*, *B*; Autrympus *C*; Antrynpus *D*; Antrympus *E*, *ε*, *J*; Antrimpus *F abcd*; Antrimpos *G*; Antrinpus *K*.

8 Potrimpus *A*, *B*; Potrympus *C*; Potrympus *D*, *F*, *J*; Potrympüs *E*, *ε*; Protrympus *abcd*; Potrimpus *K*.

9 Bardoayths *B*; Bardonayths *A*; Neptunus *b*; Bardoayths *C*; Gardoayts *D abcd*, Gardoatayts *E*, *ε*; Gardiaito *G*; Gardotays *F*; Baudoayts *H*; Perdoytus *J*; Perdoyts *K*.

10 Pergrubrius *D*, *ε*; Pergrubriüs *E*; Pergrubius *F*, *G abcd*; Pergribrius *J*; Pergubrius *K*.

11 Pillnitis *A*; Pilnitis *B*; Pilnitus *C*, *D*, *E*, *ε*, *F*, *H*; Pilwitus *G*; Pelwitus *J*; Piluitus *abcd*; Pythwitis *K*.

12 Parknus *C*, *D*, *F*; Parcknus *E*, *ε abcd*; Percunus *J*; Percuens *K*.

13 Peckolls *A*; Pocklus *D*, *E*, *ε abcd*; Pokelus *F*; Pockulus *G*; Peckullus *J*; Picullus *K*.

14 Pockolls *A*, *B*; Pokols *C*; Pockollus **R*, *F*; Pockols *K*.

15 Puschayts *A*, *B*; hollunders latine Sambucus *C*; Puschkayts *D*, *E*, *ε abcd*; Puschkaytes *F*; Puschkaits *G*; Puschkaytus *J*; Pwskayths *K*.

K *Rankraštyje K tekstas skamba taip:* Von den Sudawen, die dy Sudawen heissen, geberden vnd thuen vnd wie sie Ire Ceremonien halden vnd wie sie vnder sich erwelen alte menner, welch sie halten gros In ehren vnd vor heilige leutt, wie wir die bischoffe vor heilige veter halten, welche se den heissen wourschaythy die sie In Iren heiligungen anruffen annoch Irer heiligung vnd gebirde Irer Gotter, welcher namen lauten also.

Barstucke[16] die kleinen Mennichen.

Markopole[17] die Erdtleuthe.

Item das seind die namhafftigen gotter[18], die sie alle in der heiligung des Bocks gebrauchen, vnd vor die grosten achten vnd rechen. Item in der andern heiligung ruffen sie dise Gotter nicht alle an, allein dise namhafftigen, wie folgend: Das erste[K] fest irer heiligung halten sie ehe wann der pflug ausgehet.

[16] Barstucke *D*, *E*, *ε*; Barstuke *F*; Parsticke *G*; Berstucke *J*; die kleinen Menlin, die wir die Ertmanlin oder Wichtole nennen **R* (wichtelchen *F*); Erdtleutlein, der Götter diener *J*; Berstuke der klenen leuthchen der selbige gotter vnter dem hollunder diener *K*.

[17] Marcopole *A*; die Edelleuthe (darunter Erde leute latine Subterranei dicti) *C*; Marckoppole *E*; Markoppole *ε*; Marckopole *F*; Markepole *G*; Markkopole *abcd*; Merkopete *J*; Edelleute **R*; Merkopele die erdtleuthchen *K*.

[18] geister *K*.

[K] Das erst fest Irer heyligung vnd halten das, ehe der pflug ausgehet. Vnd wen der pflug ausgehet, so heiligen sie sie das fest Pergubrius vnd kommen zu hoffe von dorffern von sechsen tzusammen In ein haus. Do ist bestalt ein tonne byr ader tzwo. Do haben sie den den alten warskeyten Iren alten bischoff den bockheyliger. So setzt sich der alt vff ein stul vnd die anderen Sudawen stehen vmb In her vnd der alt lett sich herbrengen ein höltzen schal vnd let sie sich vol birs geben vnd let sie sich reichen also sitzend vff dem stul. Vnd er helt die schal vff vnd bittend den grosten vnd mechtigsten got pergrubrium, das er treib den winter weg vnd geb In allen landen laub vnd gras vnd spricht, wir bitten etc. Vnd einer wartet vff die schal, hebet sie vff vnd füllet sie widder mit byr vnd gereichet sie widder dem alten vnd der alt hebet widder an tzu bitten wie tzu vorn. Das thut er tzu dreymalen mit bittend vnd wegwerffen vnd im dritten beschleust er das gebett mit bitten den grossen gott, er wold geben genedigen regen vnd wold wegtreiben den helschen Peckulum mit seinen vnterthanen Peckulli vnd trincket aber die schal bir aus mit werffung vber den kop. Vnd dornoch trincken sie al vmbher. In der andern heiligung. So hebt der alt bischoff widder an vnd bittet den mechtigen got Schwixtix, das er sein licht tzu rechter vnd bekwemer tzeit losse scheinen vber das getreide gras vnd vich vnd thu mit der schalen birs, wie oben geschrieben. Vnd darnach hebet der alt widder ahn vnd bittet den geweldigen got Pilwiten, das er lasse wachsen gross schon ehren vnd mehren In In der scheur Ire getreide vnd hebet die schal wie vor vff vnd seufft sie aus mit vberwerffung des heupts. So trincken die andern auch vnd singen lobgeseng den gottern tzu lob. Das bis tzu der heiligung getruncken wirt, das wirt gemeiniglich gekofft von den stuck ackirsch. Ein gemein stucke ackirsch, das vberbleibt Inn Dorff, das pflügen sie In gemein vnd was der wext vor getreyde das verkeuffens vnd keuffen bir darvor.

Das dritte feyer Irer heiligung, das kompt nach dem auguste. So das getreyde wol geraten ist, so heiligen sie den got pergubrium mit seiner hülff vnd thut In Dancksagung mit grosser reuerentz vnd der warsowothey der ermanet das Jung volck, vff das sie das den göttern dancken vnd sie in ehren halten vnd nicht vertzornen, denn sie haben nue gesehen, welch ein schöne sommer ist erschienen mit tzulost der Gotter vnd ein wolgerottener aust. Vnd diese Dangksagung geschit als mit der schale mit bir vnd vberhauptwerfunge.

Das Fest heissen sie die heiligung Pargrubrij[19]. In allen Dorffern kommen sie zusammen in ein haus. Aldo ist bestalt eine Tonne biers oder zwo vnd der Wourschkaite[20] hebt eine Schalen voll Biers auff mit der hand[21] vnd bittet: du grosser mechtiger Gott Pargrubrius[22] du treibest den winter hinweg vnd gibst In allen landen laub vnd gras, wir bitten dich, du wollest unser getreide auch wachsen lassen vnd dempffen alles vnkraut. So setzet er die schalen nieder vnd fasset die schalen mit dem maul, hebt sie mit den zenen, seufft sie aus und wirfft sie one handrurunge vber den kopff. Einer[23] wartet darauff, der die schalle auffhebet, bringet sie wider vnd setzet sie aber voll birs vor denen Wourschkaiten[24]. So hebt er wider an vnd bittet, wie oben berurt, den Gott Parkuns[25], das er wollt gnedigen vnd zeittigen Regen geben vnd wegschlagen Peckollum[26] mit seinen vntertanen Peckolli[27] vnd trincket aber die Schalen aus[28], wie vor. Darnach trincken sie alle vmbher.

Zum dritten hebt er wider an vnd bittet den mechtigen Gott Swayxtix[29], das er sein licht zu Rechter vnd bequemer Zeit lasse scheinen vber das getreide, gras vnd vihe. Darnach hebt er aber ein mal an vnd bittet den gewaldigen Gott Pilniten[30], das er lasse wachsen grosse schone ahren[31] vnd mehre Inen In der Scheunen Ir gewechse also wie oben. Also trincket er Itzlichem gott zu lob vnd Ehren aus eine Schalen voll bieres one handrurunge. Die andern trincken one handrurunge vnd die Schalen mus nicht stehen, sondern gehalten werden. Darnach singen sie Ire lobgesenge den göttern zu lobe. Item das Bier wirdt gemeiniglich gekaufft von einem gemeinen[32] Stucke ackers. Was das Stuck ackers einbringet wird verkaufft vnd das bier damit bezalet.

Das ander fest irer heiligung Ist nach dem August. Item So das getreide woll geraten ist, So heiligen sie vnd ehren die vorigen götter mit grosser

19 Pargrubij *A, B*; Pergrubri *D, E, ε*; Pergrubij *F*; Pergubri *J*; Pergrubrij *abcd.*

20 Wourschkaity *A*; Wourskayte *B*; Wourschayte C; Wurschkayt **R.*

21 mit der hand *fehlt C,*R, J.*

22 Pargrubius *B, C*; Pergrubrium **R*; Pergubrium *J*; Pergrubius *abcd.*

23 einer hinter ime **R, J.*

24 Wourschkaitj, Wourschaitenn *A*; Wourschayten *C*; Wourskayti *B*; Wurshkayten **R, J.*

25 Parkuns *A*; Parknus *B, C*; Parckinus *D*; Parknus *F abcd*; Parcknum *E, e*; Percunum *J.*

26 Pickollum *D*; Peckollum *F*; Pockullum *E, J*; Pockollum *ε*; Pokkollum *a.*

27 Peckolli *fehlt *R, J.*

28 das bier aus **R, J.*

29 Schwayxtix **R*; Schwaytzstix *abcd*; Schwayxtixten *J.*

30 Pillniten *A*; Pilniten *B, C*; Pilnitum *D, E, F*; pierritum *ε*; Pilwitum *J*; Piluitum *abcd.*

31 schöne erndte **R, J.*

32 gemeinen *fehlt a.*

Dancksagung vnd der Wourschkaiti[33] ermanet das Junge volk auff das sie gotter In Ehren halten vnd nicht erzornen. Sie haben nu gesehen, vvelch ein Sommer vnd August gewesen vnd vvirdt alles geendet mit einer Schalen voll biers, wie vor gesagt ist. Ist aber ein nass Jar[K] vnd das getreide nicht woll gereth oder vbel einkömpt, so machen sie ein fest. Vnd der Wourschkaiti[34] bittet den grossen[35] gütigen Gott Auschauten[36], dass er bitten vvolt die götter als Grubrium[37], Parkunen[38], Swayxtixen[39] vnd Pilniten[40], Inen vorbas Im künfftigen Jare genediger zu sein. Sie bekennens, das sie Ire gotter vorzornet haben. So heben sie an sich vnter einander zu schetzen. Ein jeder mus geben ein halb viertel gersten, auch woll ein ganzes zum biere. Auch schatzen sie die Im dorff, die ire Statuten vnd wilkor vbertreten haben vnd die weiber müssen zutragen brot vom ersten gevvechs. Das essen sie in irer heiligung, die weret so lange bier aido Ist[41].

[33] Woürschaitj *A*; Wourschaythy *C*; Wourschkayti *B*; Wurschkayt **R, J.*

[34] Wourschaity *A*; Wourschkayti *B*; Wourschaythy *C*; Wurschkayt **R, J* (Wurschkaytte *F*).

[35] grossen *fehlt B*; grossmechtigen gott **R, J.*

[36] Aüschaütenn *A*; Auschawthen *C*; Auschkauten *D*; Auschkayten *E*; Auschkawten *F*; Ausschweytissen *J*; Ausskayten *abc*; Auszkayten *d.*

[37] Gubrium *C*; Pergrubrium *E, J a*; Pergrubium *F*; Pergubrium *J.*

[38] Perkunen *A, B, C*; Parkunum *D*; Parkumum *E*; Perkunnum *ε*; parkonunn *F*; Percunum *J*; Parkunium *abcd*; Parkunan **R.*

[39] Schwayxtixenn *B*; Schwayxtyxen *C*; Schwayxtix *D*; Schwayxtixten *E e, J*; Schwaystheixten *F*; Schweygstix *acd*, Schwaygstix *b.*

[40] Pyllniten *A*; Pylnitenn *B*; Pilnitten *C*; Pilnitum *E, ε*; Pilwiten *F*; Pilwitum *J*; piltuten *ab*; Piluitum *cd.*

[41] dieweil (bis, als) sie bier haben **R, J.*

[K] Is aber ein nasser sommer vnd das getreide nicht geraten ist, aber vbel einkompt, so machen sie ein fest vnd der alte Werscheithi bittet den guttigen vnd mechtigen gott Auschwytel, das er wolde bitten den got vnd gotter Guberium, Perkunen, Schwitixen vnd Pilniten bittend sie In in zukünftigen tzeitten vnd jaren gnediger tzu sein, den sie bekenens, das sie widder sie gesundiget habenn vnd sie heben den die preuschen selbst an tzu schatzen vnd ein iglicher mus geben ein virteil gerst auch wol tzu einem gantzen vierteil vnd die gerst halten sie tzu dem versunebier tzu der heiligung vnd schatzen sich auch nach irer willkur in iren dorffern, die sie vbertreten haben vnd die weiber mussen tzu tragen brot vom ersten gewechse. Das essen sie in irer heiligung, die wart so lange als das bir waret.

Wie sie den Bock heiligen

Item[42] wan sie den Bock heiligen wollen[K], kommen vier oder sechs dörffer zusammen. Seind Ir viell, so kauffen sie einen Bollen vnd kommen alle in ein Haus. Da machen sie ein lang fewer; die weiber bringen weitzenmehl vnd teigen das ein. Den bock oder Bollen bringen sie vor den Wourschkaiti[43], der leget beide hende auff inen vnd spricht anruffende alle Götter, sie wollen annemen Ire fest vnd heilig machen dis fleisch vnd Brot, auff das sie wirdiglichen mögen begehen Ire heiligung, Die gotter nennet er wie oben vnd gibt itzlichem seine Ehre vnd was macht er habe. Darnach furen sie Inen in die scheuren, da heben sie den Bock auff, gehen alle vmbher. Der Wourschkaiti[44] ruffet aber einmal alle götter an wie oben, vnd hat sich vmbschurzt vnd spricht: das ist das lobliche heilige[45] gedechtnis vnserer Veter, auff das wir versönen den zorn vnserer Götter, vnd Sticht den Bock. Das Blut lassen sie

[42] Item *fehlt B, C.*

[43] Wourschkaity *A*; Wourskayti *B*; Wourschaythy *C*; Wurschkayten **R, J.*

[44] Wourschaiti *A*; Wourschayti *B*; Wourschaythy *C*; Wurschkayt **R, J.*

[45] heilige *fehlt *R, J.*

[K] Wen sie den bock heilige wollen, so kommen vier oder sex Dorffer tzu hauff vnd seindt der preusschen vilen, so keuffen sie einen bollen vnd kommen alle jn ein haus. Do machen sie ein langk feier vnd so brengen die weiber do tzu weisen meel vnd tragens vor den warsouiten das ist vor den alten. Der legt die beden hende vff den tegk vnd ruffet die götter an, sie wulden annehmen Ire fest vnd heilig machen dis ochsenfleisch vnd den teigk, auff das sie wirdiglichen mogen bogehen Ire heiligung vnd das fest, vnd er nennet alle götter wie oben angetzeiget seint, vnd gibt itzlichem seine ehre tzum was macht er hab. Darnach fuerenn sie das fich, ochs bock kalb adder bolle. Do heben sie das viech all vff vnd gehen vmbher vnd der alte ruffet aber einmal alle götter an, wie oben gethan, vnnd hat sich vffgeschurtzet vnd spricht: dies ist das loblich vnd heilige gedechtnus vnser veter vff das wir versunen den tzorn vnser gotter vnd sticht das thier in die kele vnd wachten mit fleis, das nichsten von dem blut vff die erde komme. Mit dem blutt besprengen sie die habe Irer gutter vnd wen das viech todt ist, so streiften sie das fei ab von dem rompe vnd tzuhawen das fleisch vnd thuns alle In ein kessel vnd kochens vnd die Menner setzen sich kegen vber vmb das feyer vnd nemen den gemarteten teigk vnd werffen durch die flamm des fewers einer dem andern tzu, bis die ding gar werden vnd tögen tzu essen. Vnd wen das fleisch gar ist, so teylen sie das fleisch vnter einander auch vnd fressen vnd sauffen aus hernern die gantze nacht. Fru vor tag gehen sie vor das dorff, all tragen mit sich knochen vnd brosem, alles was vberblieben ist. Das legen sie vff die stete, die sie sich ausgesehen haben vnd in bekweme duncket tzu sein vnd tragen all erd doruff vnd huttens al, das nicht thir ader hund dartzukommen. Darnach tzeucht ein itzlicher in sein haus vnd befelen sich den gottern vnd thun dancksagung Iren signotenn, das ist dem alten, der die schale ausseufft vnd halten In in grosser reuerentz vnd ehren.

nicht auff die Erden kommen, sie sprengen darmite[46]. Darnach schlachten sie vnd thuen das fleisch in einen Kessel; die menner setzen sich vmb das fewer, vnd die weiber bringen den weitzenteig, machen darvon kuchen vnd geben sie den Mennern. Die werffen das vngebacken brot durch das flammige fewer einer dem andern zu, bis sie vermeinen, es sei genug gebacken. Darnach teilen sie das fleisch aus. Wenns gar Ist, fressen vnd sauffen sie aus hörnern die ganze nacht. Fruhe vor tage gehen sie alle vors Dorff, tragen mit sich knochen vnd brosen, alles was vorbliben ist. Das legen sie auff die Stette, da sie es pflegen hinzulegen und tragen alle Erden darauff vnd huttens, das nicht thier oder hunde darbei kommen. Darnach scheiden sie zu hause vnd bevelhen sich den göttern. Vnd thuen dancksagung Irem Segnoten[47], den sie heissen Wourschkaiten[48] mit grosser Ehrerbietung vnd Reuerentz.

Der erden gott[K] Puschkaytus[49]

Dieser hat seine wonung In der erden vnter dem Hollunderbaum. Das holz halten sie groswirdig vnd heilig. Da tragen sie brot vnd Bier vnd andere Speise vnter den baum vnd bitten Inen, das er seinen Markopolan[50] erleuchten vnd seine Parstucken[51] (die kleinen menlin) In Ire Scheuren senden wolle, das sie Getreide darein bringen vnd was sie darein gebracht haben woll wollen verhueten.

46 vnd mit dem Blute besprengen sie ihre Habe vnd das Vieh *J*.
47 Signoten *D, E, F, J*; Signoren *H abcd*.
48 Woürschaiti *A*; Wourskayten *B*; Wourschaythenn *C*; Wurschkayten **R, J*.
49 Puschkaytus *B*; Puschkaytüsz *A*; Puschkaythus *C*; Puschkaytus **R, J*.
50 Markopolan *A*; Marckopolan *B*; Markopelen *C*; Marcopole *E, ε*; Markopole *F*; Marckopole *a*; Markopeten *J*.
51 Parstückenn *A*; Parstucke *E, F*; Perstucken *a*; Barstücken *J*; menner *J*.

K Vom got der erdenn. Der got der erdenn, das halden sie das er wanet In der erden vnter dem hollunderpusch. Den got heisen sie Puskentus vnd das holtz halten sie In grossen ehren vnd für heilikeit. Dorunter tragen sie bir vnd brot vnd bittend den got, das er wuld essen vnd wuld seinen Markopolen, do meinen sie das man heist die vntererten vnd sein barstoken die kleinen leutt In Ire scheune schicken vnd getreigt dor In brengen, vnd was sie darein brenge, das also bewaren vff das davon nichten was komme.

Uff die nacht setzen sie In die scheune einen tisch den gedecket vnd setzen daruff gesatens vnd gebratens mit gutte bir vnd brot, kese vnd potter vnd ruffen sie tzu gast vnd schlissen die scheune fest tzu. So sie vff dem morgen finden vortzeret speise, das frewen sie sich sehr vnd was speise am meinsten vortzeret ist worden, so sie widder heiligen, das vorschaffen sie am meinsten vorder vnd gleuben, das die gotter Ir getreicht das gantze Jar mehren In Iren scheunen.

Auff die nacht setzen sie In die scheuren einen tisch[52] bier vnd brot, gesottens vnd gebrottens kese vnd potter darauff vnd ruffen sie zu gaste vnd schliessen die scheune feste zu. So sie dann am morgen[53] finden verzerte[54] speise, da frewen sie sich sehr vnd was speise am meisten vorzeret worden, so sie widerumb heiligen, des thuen sie am meisten auff den tisch vnd glauben, das durch die götter Ir getreide gemehret wirdt.

Bardoayts[55] der Schiffleut gott[K]

Dieser gott wirdt geehret alleine von denen, die da schiffen[56] Im Mehre oder Sehe. Sie glauben, ein grosser Engel stehe auf dem Mehr. Wo der sich hinkeret, da blest er die Schiffe vmb[57], das sie mit seinem zorn vntergehen. Den heissen sie den Gott Bardoayts[58] gemeiniglich die rechten Preussen vnd Sudawen vnd alle die mit Inen fischen göten[59] vnd heiligen diesen Gott.

Item sie kochen fisch vnd in der scheunen thuen sie die auff einen reinen schaub[60] oder Strew, fressen vnd sauffen aus Schalen oder kleinen tieffen schusselin. Da stehet Ir Segnote[61] oder Wourschkaite[62] vnd teilet die winde vnd saget, wo sie sollen fischen vnd auff welchen tag. Des teuffels gespenst Ist viel vnter Inen.

52 tisch in die Scheunen, vier brodt *a*; den decken sie auff vnd laden das Gesindichen *J*.
53 vnd wenn sie auff den morgen auffstehen *J*.
54 verzerte *fehlt a*.
55 Bardoaiths *A*; Bardoayths *B* (B aus G *verbessert*) *C*; Gordoatayts *E*, *ε*; Bardoatays *D abd*; Bartotays *c*; Bardoatais *F*; Perdoytus *J*.
56 von den Schiffleuten und von den Fischern, die auff der See fischen *J*.
57 da bleset er den Wind hin, wenn er zornig wird vnd bleset die Fische weg *J*.
58 Bardoaits *A*; Bardoayths *B*; Gardoaythus *C*; Gardoatayts *E*, *ε*; Gardoatus *F*; Perdoatys *J*; Bardoatus *abcd*.
59 göten *fehlt *R, J*.
60 vff eine reine scheiben **R*; auff ein rein Bret *J*.
61 Signote *C*; Signothe *J*; Signor *D*, *F abcd*, *H*; *fehlt E*.
62 Wourschaite *A*; Wourschkayty *B*; Wourschaythy *C*; Wurschkayt **R* (Wurskayt *c*).

K Der schiffleut gott. Dieser got wird allein von den geerhet, die do fiesschen In der sehe vnd sie gleuben, das ein grosser engel stehe mitten In der sehe vff dem wasser vnd wo sich der hinkeret, do blest er den wint hin von sich wenn er zornig ist, vnd blest die schiff vmb, das sie mit seinem tzorne vntergehen vnd heisen den got Perdoytis die rechten preussen vnd sudawen vnd alle die mit fiescherey vmbgehen gehn der sehe, es sind baweren adderwil sie wellen von den vndeutschen an der sehe. Vnd wen sie den got heiligen, so halden sie von dem feste viel vnd vorschaffen fiesch mit hauffe, kochen mit hauffen, fressen vnd vorschaffen die speise jn einen heimlichen ort vnd wen sie sehen, das von der speise etwas vorzeret ist, das gleuben sie, das die Gotter darvon gessen haben vnd vorhoffen das glück der fiesche tzu fahen.

Von jren Sponsalien vnd vorlubnissen[K]

Item so einer begeret eines mannes tochter, so giebet er sie Ime nicht vergebens. Er mus Im ein mark zehen[63] oder nach seinem reichtumb geben. So er nicht Geld giebt, so giebt er Ime ochsen[64] oder getreide; er will sein kind keinem frembden[65] vmbsonst geben. Er mus auch der Braut geloben, einen borten vnd mantel zu kauffen[66]. Wann sie nu vorsagt ist, So bittet sie Ire freuntschafft, frawen vnd Jungfrawen[67], auff das sie mit Ir wehklagen[68]. Die braut

[63] eyn margk oder zehen *C*; eine mark oder zehen **R*, *J*; darnach als er reich ist, darnach mus er viel geben *J*.

[64] Viehe *J*.

[65] keinem freund *a*.

[66] vnd so er sich mit dem Vater vmb die Braut vertreget vnd sie jres dinges einst werden, so mus er der Braut einen Bortenmantel kauffen *J*.

[67] es sei fraw oder Jungfraw vnd auch von den Mennern *J*.

[68] das sie Ir helffen beklagen Ire Jungfrauschafft.

[K] Ire Sponsalia vnd vorleubnus vnd brautlath. Vnd so do begert ein preuss adder sudawer des andern tochter, der gibt sie Im nit vergebes, wie wir thuon, sunder er mus dem vater geben ein margk odder X, darnach das er reich ist. Vnd so er reich ist, so mus er auch dem vater vile vor die tochter geben vnd hat er nicht gelt, so mus er getreyde geben so viel als die summa betrifft, den er spricht, er will sein kind keinem vmbsunst geben. Vnd so der freyer die magd vberkumpt, so mus er mith vor der freundtschafft gelouben der brautt einen bortenmantel tzu kauffen. Wen sie vorsagt ist, so bittet sie all Ir freundt zu gaste, es sey fraw oder Jungfraw vnd wen sie gessen vnd getruncken haben, so bittet die braut die freundtschafft, das sie Ir helffen wenen vnd klagen, das sie Iren vater mutter vihe vnd hoff mus vbergeben. So hebt die braut an tzu heulen vnd schreyet: ahu ahu, schreiet laut vberall: wer wirt meinem vater mutter das fewerken scharren, wer wirt das fihe etc. vnd alles warten? Des klagens vnd heulens ist kein end, das sie alles beklagt In Ires vaters hoff: O liebes ketzelein, hundelein etc. vnd wen das geschehen ist, so nemen die freundt vnd füren sie tzu dem feur. Do spricht sie: O hw, o hw, vor maye myle schwente poneke, das ist mein heiliges feur, wer wirt dir das treuge holtz tzutragen vnd wer wirt dir das vorwaren. Vnd fuer groser leid bescheust sie sich. So das die freund sehen, sprechen sie tzu Ir vnd vmbfangen sie sich vnd sprechen: ahu ha ahu, mein liebes freundelein muge dich nicht so sehr, sich, dein bleslein mochte dir bersten, dastu nicht tochtig wirdest deinem manne.

Wen sie tzu haus zihen vnd die wirtschafft ist geschehen, so schicket Ir der breutigam einen wagen vnd einen wagentreiber den heisen sie kellewese vnd die braut sitzet vff den wagen vnd wen sie vff die grentz kumpt, so kumpt einer geranth III maal vmb den wagen vnd hat in der handt einen brandt In der andern eine kanne mit byre vnd spricht tzu der braut vnd schenckt Ir, wie du host das fewr in deines vaters hauss vorwaret, so wirstu auch thun, nu es ist dein eigen.

hebet an vnd weinet schentzlichen, darnach spricht sie: o hu hu, wer wirdt nu meinem vaterlin vnd mutterlin Ire betlin machen? Wer wirdt Inen die fuslin waschen? Wer wirdt Inen das vihlin warten? O mein liebes ketzlin hundlin hunerlin genslin Schweinelin pferdlin, wer wirdt euch gut thuen?[69]

Wenn nu alles das beklagt was Im hause ist, so nehmen sie dann Ire freunde vnd furen sie zum fewer. Do spricht sie[70]: Ohow mey myle swente panike![71] ist so viel als, O mein liebes heiliges fewerlein, wer wirdt dir das treuge höltzlin zutragen[72], wer wirdt dich vorwaren? Vnd vor grossem leide beseicht sie sich vnd wenn das die freunde sehen, So vmbfahen sie die Braut vnd sprechen: O how mein liebes freundichin muhe dich nicht so harte, sihe dein bleslin möchte dir zubersten, das du nicht tuchtig werdest deinem manne[73].

Wann die braut von heime ziehen soll, So schicket ir der Brautigam einen wagen, vnd wann sie auff die granitze des dorffs kompt, so kompt einer gerant hinter dem wagen, hat In der einen hand einen brand fewer, In der andern eine kanne bier, schreckt vnd weiset. Wenn er dann zu drei malen vmb den wagen gerant so spricht er: Wie du hast In dem hause deines lieben vaterlins vorwaret dein fewerlin, also wirst du auch thuen, nu es dein aigen sein wirdt vnd schencket der Braut.

Der wagentreiber ist woll geschmucket, der heist zu jrer Sprach Kellewese. Wann der wagen vor die hausthüre kompt[74], so felt er eilends von dem pferd, vnd die Ins breutgams hause sein, schreien alle laut: Kellewese periot, Kellewese periot[75], der treiber kompt! So laufft der Kellewese ins haus vnd alle aus dem wagen. An der hausthure stehet ein stul mit einem küssen, vnd ein hand-

69 Vnd wer wird jnen jre Füsslein waschen? Vnd wer wird jnen das Fewerlein mit Holtz versorgen? O mein liebes Ketzelein Hündelein Hünlein Genselein Schweinlein Pferdelein Küelein Kelberlein Schäffelein, wer wird euch Futter geben vnd wer wird euch Gutes thuen? *J*.

70 Do heulet sie wieder, wie sie thöricht wäre und spricht *J*.

71 Ohow mey myele swannte pannike *A*; Ohow mey myle swennte panike *B*; Oho hw mey myle swente paniko *C*; Oho moy mylo schwante panicke *E*; Oho moy myli schwante panike *F*; Ocho moy myle Schwante panicke *a*; O hue, o hue, o hue moy myli schwenti Ponike *J*.

72 Wer wird das treuge höltzlin meinem Vater vnd Mutter dahertragen, das sie sich dabey wermen *J*.

73 Vnd wenn die Freunde solches sehen, entfangen sie die Braut, heulen vnd weinen zugleich mit jr vnd trösten sie, das sie sich nicht zu sehr mühen solle, auff das jr nicht etwas widerfahre, das sie jrem Manne vntüchtig werde *J*.

74 Wenn er mit dem Wagen für des Brautgams thür kompt mit der Braut *J*.

75 perioth *A, B*; peryoth *C*; pariet *D*; parieth *E, F*; perioth *a*; periothe *J*.

tuch darauff. Kömpt Kellewese nicht zum ersten darauff, so wirdt er geraufft vnd geschlagen, zu der andern hausthur wider aus. Erwüscht aber Kellewese zum ersten den Stul[76], so gehöret Ime das handtuch vnd thuen Ime nichts. Darnach entpfangen sie die Braut, Kellewese stehet auff vnd sie braut wirdt gesatzt auf den stul. Sie tragen Ir zu den wilkummen. Wann sie getruncken, so furet man die braut vmb den herd, Kellewese bringet den stul; da wirdt sie widerumb auffgesatzt vnd waschen Ir die fusse. Mit dem fueswasser besprenget man die geste brautbette vich haus vnd hausgerethe. Darnach bindet man der braut die augen zu vnd schmiret ir den mund mit honige vnd furen sie vor alle thuren, so im hause sein. Vor itzlicher thur spricht der, so die Braut furet: trenke, trenke[77], stos an, stos an, so stöst sie mit einem fus an die thur. Einer gehet hernach mit einem Sacke, darinnen ist allerlei samen, weitzen rocken gersten hafer leinsamen. Der sehet vber die braut vor allen thuren vnd spricht: Vnser götter werdens dir alle genüge geben so du wirdest an vnserm glauben bleiben vnserer veter. Darnach thut man Ir das tuch von den augen, sitzen zu tisch, essen vnd trincken, tantzen bis an den harten abent. Wann die braut soll zu bette gan, jm tantze kompt von ir freundin eine vnd schneidet der braut das har[78] abe vnd die weiber vmbher setzen Ir einen krantz auff mit einem breitten weissen tuch benehet, das nennen sie Abglobte[79], das treget sie, dieweil sie keinen Sohn hat, sprechende: die meidlin, die du tregest, sein von deinem fleische; bringest du ein menlin, so ist deine Jungfrawschafft aus. Darnach furet man sie zu bette vnd schlagen sie vnd bringen dem brautigam vnd der braut vor den brauthanen, gebratene bocks oder bollenhoden oder berenhoden, vnd zu der kostunge mus kein ausgeschniten vich geschlacht werden, auff das sie fruchtbare speise essen vnd auch so fruchtsam bleiben mit einander[80].

76 An der Hausthür steht eyn stul mit eynem küssen vnd ein handtuch darauff. So machen sie einen langen reyen. Do mus Kellewese durchlauffen, wird vbel geraufft vnd geschlagen, zu der andern hausthür wider aus. Erwüschet Kellewese zum ersten den Stul etc. **R.*

77 treucke *A*; treugke *B*, C; trencke **R*; trauke *J*.

78 die flechten *J*.

79 abglopte *C*; abklopte **R*; abgloyte *J*.

80 darnach führet man sie zu Bette vnd bringen sie zu sammen ins Bette mit dem Breutigam. Vnd sie haben lassen zurichten vnd braten die Nieren von einem Beeren (testiculos scilicet) vnd geben das Gebratens dem Breutigam vnd der Braut für einen Brauthanen. Das Viehe das auff die Köstung wird geschlachtet, das muss kein ausgeschnitten Viehe sein, auff das sie fruchtbar werden. Vnd die weiber komen zu dem Bette, wenn der Brauthane verzeret ist, vnterrichten die Braut, wie sie sich halten soll etc. Vnd das thun die allervornemesten vnd ehrlichsten Frawen. Auff den morgen müssen sie vor aller Speise essen von dem vorigen Brauthanen, so etwas auff den abend vberblieben ist *J*.

Von den todten

So einer kranck wirdt, setzet er nach vermögen dem dorffe vnd seinen freunden etliche tonnen bier, auff das sie Inen beweinen, so er gestorben Ist. Den leichnam baden sie In einer warmen badstuben oder keuben, waschen Inen rein vnd ziehen In an mit weissen kleidern vnd setzen Inen auff einen Stul vber ende. Darnach zappen sie eine tonne biers an bis auff die helfften, giessen das In ein gefesse, nemen eine Schalen. Ein itzlicher trincket dem todten zu vnd spricht: kayls naussen gingethe[81], ich trincke dir zu, unser freund; warumb bist du gestorben? hastu doch dein liebes weib, dein vich, deine kuhe? reimens alles herfür. Zum letzten trincken sie Ime gute nacht zu vnd bitten Inen, das er In Jener welt Ire veter Bruder freunde wolte fleissig grussen vnd sich mit Inen auch wollgehaben, darnach ziehen sie Inen an mit seinen kleidern, gurten Ime ein messer an die seiten, ein lang tuch umb den hals, da binden sie Ime geld ein zur zerunge[82].

Item ist ein weib gestorben, das bewinden sie mit zwirne, ob ir etwas abrisse, das sie sich möge flicken. Darnach legen sie die leiche auff einen wagen, die freunde reiten vmher mit ausgezogenen messern, streichen in die lufft vnd schreien mit heller Stimme: Begeyte, Begeyte Pecolle[83] laufft laufft ir teuffel! Die frawen beleiten die leichen bis auff die grentze des dorffs, da ist ein pfal eingeschlagen vnd ein schilling darauff geleget. Alle die zu ross seind, rennen nach dem pfal; der erste nimpt den schilling. So balt er den schilling weiset, rennen sie widerumb zum todten mit ausgezogenen messern keulen vnd was ein Itzlicher vor eine wehre hat, schlagen stets in die lufft und schreien wie vor. Wann sie wider zur granitz kommen, gehen sie dreimal vmb den wagen, heulen vnd greinen wie oben. Die da pferd vnd wagen haben, die bringen den todten zu grabe. Wann sie anheim kommen, ist der leichnam ein weib, so nemen sie wicken flachs vnd haide[84] vnd was sie Ir gönnen, vorbrennen es, alzo auch den mennern. Vnd ehe denn sie bekart sein worden, haben sie die Cörper auch vorbrant, wie dann noch zu diesen tagen

[81] kaylls *B*; keyles naussen gingethe **R* (*fehlt a*); kayles mause gynygethe *J*.

[82] Auch setzen sie jm einen kruss bier ins grab, wan jn durste, das er trincke **R*.

[83] Begeyte begeytte pecolle *A*; Beygeythe begeyte peckolle *C*; begeyte begeyte peckolle *B*; geygeyte begeyte pockolle *D*; goygeythe bogeythe pockolle *E*; goygeyte goyeyte pockollo *F*; geygey begeyte peckolle *a*; Bogeythe Bogeythe Poccolle *J*.

[84] flachs vnd wergk **R*.

Ire greber gefunden werden auff bergen Im Lehm vermawert welche greber sie Capernen[85] heissen, Inn welchen noch aschen vnd knochen Inn töpffen vormawert gefunden werden, auch was sie den todten mitgeben haben.

Von jerlichem gedechtnis

Das jerlich gedechtnis halten sie offentlich, trotz wer es Inen wehre, ist das geschlecht Im vormögen. Wo aber das Vormögen nicht ist, thuns drey vier oder funffe zusammen. Ein itzlicher bittet seinen freund zur kirchen, zu begehen ein gedechtnis seines vaters, vnd bereden sich auff dem kirchhoff; darnach gehen sie In den Krug der Inen gelegen Ist. Die menner setzen sich sonderlich, die weiber desgleichen vnd haben paudeln mit vischen gebrotens vnd gesottens. Zwei weiber dienen zu tische; Keiner mus ein wort reden vber dem essen; die beide weiber legen Inen die speise vor vnd keiner mus ein messer ziehen. Die speise ist geteilet, das man nicht messer bedarff. Da essen sie vnd ein Jder, was er dem todten gönnet, das lest er fallen vnter den tisch vnd giessen eine schalen biers nach, vnd wann die malzeit geschehen vnd das tuch auffgehaben, so dancken sie dann deme, der das Jerliche gedechtnis gehalten hat vnd heben an zu sauffen kayls posskayls eins peranters[86] vnd singen Ire gesenge bis sie nicht mehr auf Iren fussen können stehen vnd welches weib dem manne zutrinckt, nach dem trunck[87] stehet sie auff, reichet dem manne die schalen, giebt ime die hand vnd kusset Inen vor den mund. So thut auch widerumb der mann der frawen.

Ist imands bestolen,

der sucht einen waidler, es sei weib oder mann. Dies thun so woll die Deutschen als die Preussen vnd den waidler aber zauberer heist man auch einen Segnoten[88] vnd halten Inen In grossen ehren, auff das er nicht Imands aus seinem Krame etwas beibringe, das Ime möchte schaden an vich oder

[85] Capornen *C*; Capernene *D*; Caperneue *E*; Caperneus *a.*
[86] kaylls poskayles eins per anters *B*; kayls poskayls enis par anters *C*; kaylls poskayles eins perantres *D*; eyns perantors *E*; eins perandros *a.*
[87] nach dem trunck *fehlt A.*
[88] Signor *D*, *E a.*

gesuntheit. Diese Segnoten sein gemeinlich lam arm blint vnd können Inen selbs nicht helffen. Wann man sie fraget, warumb sie Inen nicht selbest mögen helffen, ist ir antwort, Ir Gott wills also mit Inen haben. Item dieser Segnot[89] ruft an des himmels Gott Ockopirmum[90] vnd den Gott der Erden Puschkaitus[91] vnd vormanet sie, das dieser dieb nicht müsse über die grenitze kommen. Item er nimpt zwo schusseln vnd der bestolen Ist, leget zwene pfennige darein, einen vor den dieb vnd den andern vor sich. Der waidler macht ein Creutz † mit kreiden In die schussel. Auf welchen ort der diebspfennig stewert, des weges ist er gelauffen, es sei Suden Westen Norden oder Osten. Da spricht er dann, da must du Inen suchen. Vnd so mus der, so bestolen ist, bier lassen holen, das segnet er alzo. Er nimpt einen stul, setzet sich vnd nimpt ein schussel oder schalen, geust die voll biers vnd setzet sie auff die erden, sihet gen himmel, hebt seine hende auff vnd spricht: O du mechtiger Gott des himmels vnd des gestirnes, durch deine krafft vnd macht gebeut deinen knechten, auff das dir deine Ehre nicht entzogen werde, das dieser Dieb nicht möge Rast noch Ruhe haben, es sei dann, er komme wider vnd bringe was gestolen Ist. Das nennet er dann. So hebet er die schalen auff vnd sihet In das bier. Ist ein blasen auf dem biere, so ist sein gebet erhöret worden; ist aber kein zeichen, da seufft er die schalen aus vnd geust wider ein vnd thut alz vor, bittende den andern Gott des Erdreichs. Das macht er so oft, bis Ime die Teuffelischen götter ein zeichen von der blasen auff dem bier geben. Darnach beschleust er mit dem heiligen Namen Jesus, vnd spricht: Im Namen des Vaters † vnd des Sones † vnd des heiligen geistes †. (Sihe du böser wicht, wie setzest du den Son Gottes zu einem Knechte der Teuffel.)

Item diese buben werden von den Deutschen Weissager genant. So furet ein blinder den andern. Kompt der dieb, oder wirdt gefangen, so ist der glaube mechtig vnd gros, dann wie der mensch glaubt, also geschicht Ime.

Alzo segnen sie allerlei Kranckheiten, pferde kuhe menschen vnd lesen Inen einen Gott aus, wie oben vorzeichnet Ist.

Item haben sie eine beisorge an deme, der da segnen lest, so nennet er den gott nicht mit namen, nennet Inen doch Im hertzen vnd spricht: Sihe sein das nicht feine schöne wort von Gott, noch mussen wir vorhönet vnd vorspottet

89 Signot *D*; Signor *E a.*

90 Ockopirnum **R.*

91 Puschkaythus *C*; Puschkaytus **R.*

werden, vnd man wirdt vns darumb brennen, drewen vns zu thörmen. Nu hastu einen solchen fehl oder schelungen, ist das nicht gut, das ich dir hulffe thue mit Gottes worten? Den Menschen geschichts zum Besten, das diebe gestrafft worden vnd Gott zu Ehren. Mit solchen worten bringen sie Ir viel zum vnglauben. Davor behüt uns der Son Gottes, dann es ist besser einzugehen In das Reich Gottes mit einer hand vnd mit einem Auge, dan mit beiden Ins ewige vordamnis.

Beilage I.

Vorwort nach A

Nach dem vor zeiten Preussenn Hullmigeria seinenn Nahmenn gehabtt, Wie dann noch tzu vnnsernn tzeitenn die gelegennhait an der Weixell erscheinett. Diese leutte haben gewonet zum erstenn bey dem vrsprung der Tanais das Europam scheidett vonn Azia. Aber da sie des vnnfruchtbarenn lands sadtt vnd muhde gewesen, seindt sie daraus tzu tziehen vnd ein ander landt tzu suchenn gen Culmigeriam mit wonung vnnd behausung aldo sich nider tzu lassenn gewogenn. Inn dem sie ein sonderliche lust vnd gefallen ann der fruchtbarkeit vnd bekwemigkeidtt des lanndes gemercktt, Vnnd also Irenn vorgehabtenn Namenn vnd erstliche Ankunfft verlassen. Welch Preusser landtt gegenn Mitternacht gelegenn, gantz kalte gelegennhait tzu winter tzeit tzu gewartenn vndt mit etlichenn flussen, alls nemlich Ossa vnnd Weixell vnd andernn[1] bis zum Samotischen Meher vmbgebenn vnd vmbflossenn. Dies land Preissen hatt den namenn Prussia bekommenn vnd erlangett vonn einem könig Prusia genant aus Bithinia Inn Krichenlandtt vnndt den obgemelltenn Preussen seinen eigenen Nahmenn tzugeeigennt vnd gegebenn, nemlich Prusia. Vnd wirt das Innen eine gemischte Sprache sich alzo zu uorgleichenn gespuret vnd Inn Lyttawen Samotenn vnd Mazaw vmb dieselbe Refier enntlich tzerstrewet vorbliben. Auch wie man sagen wiell tzu einer tzeit nach dem Hanniball tzufallendenn vnnglucks

[1] vnd anderenn, die da entspringen aus den Bergenn, welche Polenn vnd Hungern schayden. Dieser fluss die weyxell fleust vor Crackaw Warza vnd Thorun vnndt follgent durch Preussenn bis kegen Dantzk, allda feilt sye Ins Samotisch Mähr. Auch haben vor Zeytten bey der Weyxell gewonet die Ulmigerii, Alani, Venedes, Amaxobii, Wythones. Dieses land Preussen etc. *B.*

des krigsleufftenn wider die Röhmer Im krigenn gehabtt (zu dem König Prusia vnd seynen völckernn), In gutter tzuuorsicht seine Zuflucht samtp seinem tzugetanenn krigsvolck genommenn vnd aldo vorpliebenn; Auch sollenn etliche Rhömer, die sie aus den Burgerlichen krigenn getzogenn vnd kommenn, das wellsch Lanndt verlassenn vnnd Inn Prusiam sich begebenn, Ist dis Preusser lanndt annfenglich Inn vorganngenen Jarenn vnd tzeitenn ein sehr Barbarisch, grob unuorstenndig volck gewesenn, welches den unnvornunnftigenn thirenn tzuvorgleichenn, habenn sich so viele weiber gebraucht, als sie habenn erkauffen mögenn. Welche weiber sich Inn dienstbarkeit, wie die Jungfrawenn vnd diernenn, so sich mit diennstenn vorpflichtett tzu gebrauchenn eingelossenn. Desgleichen eines grausamen wuttennden gemuts wider Ire widerrwertig feindt, Ire krige stanndthafftig ganntz vnvortzagtt gefurett, mit vnngewantem fhus vnd mit behertztem gemutte der kegenwehr sich sehen tzu lassen vnnschewlich vnnterstandenn. Im anfanng dieser obberurten Preussen seind sie vor vnglaubig erkanndt wordenn, die Sonne Mond, fewer vnd weide, tzu förderst den Bock angebetten, geheiligett vnd geehreht. Fherner vonn dem lieben Alberto, welcher vonn dem Bischoff vonn Prage Inn die obbgedachtenn lanndt abgesanndt, des Christlichenn glaubenns nach aller notturfft genuglichenn sie tzu vnnterweisenn bevholenn mit angeheftenn Christlichenn vnd götlichenn vormachunngen vnnd anhalltenn, sie sollten ann den allmechtigenn Gott glaubenn, der himmell vnd Erdenn geschaffenn. Vnd an Jesum Christum seynenn einigen Sohn, Sonndernn die Sonne vnnd Monat dartzu das annder, welches nur eine Schepfung gottes wehr, ynn vorgessenn tzu stellenn vnd kein nachdencken tzu habenn. Derhalbenn der frohme heilige Albertus seines gehaptenn vleisses vnnd Christlicher Vormanung wenig dangk erlangett vnd bekommen, Sondernn alda tzu todtt geschlagenn vnnd sein Christliches vornemenn mit vnndanckbarkeitt belohnett vnd betzalett, wie dann etliche Autores dauon schreibenn vnd erklerett wirdtt.

NETIKINČIŲJŲ SŪDUVIŲ OŽIO AUKOJIMAS SU VISOMIS KITOMIS APEIGOMIS, KURIAS JIE ATLIKINĖJO
apie 1520–1530

Apie sudevitus (*Zudewiten*[1]), kurie dabar patys save vadina ir yra vadinami sūduviais (*Sudauen*)[K] ir kaip jie atlieka savo apeigas

Jie išsirenka senus vyrus, kuriuos laiko garbingais ir šventais, kaip mes vyskupus, juos vadina Viršaičiais (*Wourschkaity*[2]), per juos garbindami savo dievus, teiraujasi jų apie savo ligas ir perduoda jiems savo troškimus. Dievų vardai yra tokie:

Sudevitų dievaičiai (*Deywoty Zudwity*[3]): Ukapirmas (*Ockopirmus*[4]) – pirmasis dangaus ir žvaigždžių dievas.

Svaikstikas (*Swayxtix*[5]) – šviesos dievas.

Aušautas (*Auschauts*[6]) – luošųjų, ligotųjų ir sveikųjų dievas.

Autrimpas (*Autrimpus*[7]) – jūrų ir marių dievas.

[1] *Skirtinguose rankraščiuose rašyba įvairuoja:* Zudewitten *C*; Zudewithen *A*; Sudauitern **R, E, ε, F, J.*

[2] Wairschkayty *C*; Wourschaity *B*; Wurschkayten **R, E, ε, F, J.*

[3] Dey wothy Zudwythy *C.*

[4] Ockopirmus *A, B*; Ockopyrmus *C*; Ostopirmus *F*; Ockopirnus *D abcd*; Occopirnus *E, ε, J*; Ockopernnus *G*; Octopirnus *c*; dangaus ir žemės dievas **R, J*; Ockopirmus, Okopyrmus, pirmasis dievas *K.*

[5] Swayxtix *A, B,* C; Swayxtix *G*; Schwayxtix *D, E, ε, F, J*; Schwaytestix *abcd*; Sewistix *K.*

[6] Auschauts *A, B*; Awschauts *C*; Auschlauts *G*; Ausschweytus *J*; Anschkauts *D*; Auschkauts *E, ε*; Auschkawts *F*; Auschlauis *abcd*; kranke vnd der gesunden *D*; der krancken vnd der Gesunden *F abcd*; ligonių ir sveikųjų *D*, *F abcd*; silpnų ligonių ir sveikųjų *E, ε, J*; Awschauts, Ansswaits *K.*

[7] Autrimpus *A, B*; Autrympus *C*; Antrynpus *D*; Antrympus *E, ε, J*; Antrimpus *F abcd*; Antrimpos *G*; Antrinpus *K.*

[K] *Rankraštyje K tekstas skamba taip:* Apie sūduvių, kurie vadinami sūduviais [sic!], būdą ir darbus ir kaip jie atlieka savo apeigas, kaip iš savo tarpo išsirenka senus vyrus, kuriuos jie didžiai gerbia ir laiko šventais žmonėmis, kaip mes vyskupus laikome šventais tėvais. Juos jie vadina Viršaičiais (*wourschaythy*), jų teiraujasi, atlikdami apeigas, apie savo dievų norus; jų vardai yra tokie.

Patrimpas (*Potrimpus*[8]) – tekančių vandenų dievas.
Bardaitis (*Bardoayts*[9]) – laivų dievas.
Pergrubrius (*Pergrubrius*[10]) – augina lapus ir žolę.
Pilnytis (*Pilnitis*[11]) – tas dievas praturtina ir pripildo kluonus.
Perkūnas (*Parkuns*[12]) – griaustinio, žaibo ir lietaus dievas.
Pikulas (*Peckols*[13]) – pragaro ir tamsos dievas.
Pokulai (*Pockols*[14]) – skraidančios dvasios arba velniai.
Puškaitis (*Puschkayts*[15]) – žemės dievas po šventuoju šeivamedžiu.
Barstukai (*Barstucke*[16]) – mažieji žmogeliai.
Markopoliai (*Markopole*[17]) – žemės žmonės.

Taigi čia yra svarbūs dievai[18], kuriuos jie, aukodami ožį, garbina, vertina ir laiko didžiausiais. Kituose aukojimuose jie šaukiasi ne visų dievų, bet tik svarbiausiųjų tokia tvarka. Pirmoji[K] jų aukojimo šventė švenčiama prieš išeinant

[8] Potrimpus *A, B*; Potrympus *C*; Potrympus *D, F, J*; Potrympüs *E, ε*; Protrympus *abcd*; Potrimpus *K*.

[9] Bardoayths *B*; Bardonayths *A*; Neptunus *b*; Bardoayths *C*; Gardoayts *D abcd*, Gardoatayts *E, ε*; Gardiaito *G*; Gardotays *F*; Baudoayts *H*; Perdoytus *J*; Perdoyts *K*.

[10] Pergrubrius *D, ε*; Pergrubriüs *E*; Pergrubius *F, G abcd*; Pergribrius *J*; Pergubrius *K*.

[11] Pillnitis *A*; Pilnitis *B*; Pilnitus *C, D, E, ε, F, H*; Pilwitus *G*; Pelwitus *J*; Piluitus *abcd*; Pythwitis *K*.

[12] Parknus *C, D, F*; Parcknus *E, ε abcd*; Percunus *J*; Percuens *K*.

[13] Peckolls *A*; Pocklus *D, E, ε abcd*; Pokelus *F*; Pockulus *G*; Peckullus *J*; Picullus *K*.

[14] Pockolls *A, B*; Pokols *C*; Pockollus **R, F*; Pockols *K*.

[15] Puschayts *A, B*; šeivamedis lotyniškai Sambucus C*C*; Puschkayts *D, E, ε abcd*; Puschkaytes *F*; Puschkaits *G*; Puschkaytus *J*; Pwskayths *K*.

[16] Barstucke *D, E, ε*; Barstuke *F*; Parsticke *G*; Berstucke *J*; maži žmogeliai, kuriuos mes vadiname žemės žmogučiais arba nykštukais **R* (nykštukėliai *F*); žemės žmogučiai, dievo tarnai *J*; Berstuke, maži žmogeliukai, tų pačių dievų po šeivamedžiu tarnai *K*.

[17] Marcopole *A*; kilmingieji (po žeme žmonės, lotyniškai vadinami požeminiai – Subterranei) *C*; Marckoppole *E*; Markoppole *ε*; Marckopole *F*; Markepole *G*; Markkopole *abcd*; Merkopete *J*; kilmingieji **R*; Merkopele žemės žmogiukai *K*.

[18] dvasios *K*.

[K] Pirmoji jų aukojimo šventė, kurią jie švenčia prieš plūgui išeinant [į laukus]. O kai plūgas išeina [į laukus], tai jie švenčia Pergubrio (*Pergubrius*) šventę ir sueina iš šešiolikos kaimų į vieną namą. Ten yra parūpinta viena ar dvi statinės alaus. Ten jie turi savo senąjį Viršaitį (*warskeyten*), savo seną vyskupą, ožio aukotoją. Taigi senasis atsisėda ant kėdės, o kiti sūduviai stovi aplink jį, ir senis paliepia atnešti medinį žemą kaušelį, pripilti jį pilną alaus ir paduoti jam, sėdinčiam ant kėdės. Ir jis laiko iškėlęs kaušelį ir, prašydamas didžiausio ir galingiausio dievo Pergrubriaus (*pergrubrium*), kad jis išvarytų žiemą ir duotų visam kraštui lapus ir žolę, sako: „Mes prašome etc". O vienas laukia kaušelio, jį pakelia ir vėl pripila alaus ir vėl paduoda ją seniui, o senis vėl pradeda prašyti kaip anksčiau. Taip jis prašo ir meta kaušelį tris kartus, o trečią kartą jis baigia maldą

su plūgu į laukus. Šią šventę jie vadina Pergrubriaus (*Pargrubrij*[19]) aukojimu. Visuose kaimuose jie sueina į vieną namą. Čia parūpinama didžiulė statinė arba dvi statinės alaus. Viršaitis (*Wourschkaite*[20]) pakelia ranka[21] plokščią kaušelį, pilną alaus, ir prašo: „O didysis ir galingasis dieve Pergrubriau (*Pargrubrius*[22]), tu išgeni žiemą ir grąžini visam kraštui lapus ir žolę, mes prašom tavęs, kad tu augintum ir mūsų javus ir užgožtum visas piktžoles“. Taip sakydamas nuleidžia kaušelį žemyn, įsikanda, pakelia dantimis, išgeria ir meta jį per galvą, neliesdamas rankomis. Vienas[23] to laukia, pakelia kaušelį, atneša atgal ir pilną alaus pastato prieš Viršaitį (*Wourschkaiten*[24]). Tada jis vėl pradeda ir prašo, kaip anksčiau aprašyta, dievą Perkūną (*Parkuns*[25]), kad jis suteiktų maloningo ir ankstyvo lietaus ir nublokštų Pikulą (*Peckollum*[26]) kartu su jo pavaldiniais Pokulais (*Peckolli*[27]), ir išgeria kaušelį[28] kaip anksčiau. Paskui visi geria ratu.

Trečią kartą jis pradeda ir prašo galingąjį dievą Svaikstiką (*Swayxtix*[29]), kad jis savo šviesa tinkamu ir geru laiku apšviestų javus, žolę ir gyvulius. Po to jis

[19] Pargrubij *A, B*; Pergrubri *D, E, ε*; Pergrubij *F*; Pergubri *J*; Pergrubrij *abcd.*
[20] Wourschkaity *A*; Wourskayte *B*; Wourschayte C; Wurschkayt **R.*
[21] ranka *nėra C,*R, J.*
[22] Pargrubius *B, C*; Pergrubrium **R*; Pergubrium *J*; Pergrubius *abcd.*
[23] vienas už jo **R, J.*
[24] Wourschkaitj, Wourschaitenn *A*; Wourschayten *C*; Wourskayti *B*; Wurshkayten **R, J.*
[25] Parkuns *A*; Parknus *B, C*; Parckinus *D*; Parknus *F abcd*; Parcknum *E, e*; Percunum *J.*
[26] Pickollum *D*; Peckollum *F*; Pockullum *E, J*; Pockollum *ε*; Pokkollum *a.*
[27] Peckolli *nėra *R, J.*
[28] alų **R, J.*
[29] Schwayxtix **R*; Schwaytzstix *abcd*; Schwayxtixten *J.*

prašydamas didįjį dievą, kad jis suteiktų maloningą lietų ir išvytų pragaro Pikulą (*Peckulum*) su jo pavaldiniais Pokulais (*Peckulli*), išgeria kaušelį alaus ir numeta jį per galvą. Po to jie geria visi ratu. Kitas aukojimas. Senasis vyskupas vėl pradeda ir prašo galingąjį dievą Svaikstiką (*Schwixtix*), kad jis tinkamu ir patogiu laiku savo šviesa apšviestų javus, žolę ir gyvulius, ir su kaušeliu alaus daro taip, kaip anksčiau aprašyta. O po to senis vėl pradeda ir prašo galingąjį dievą Pilvytį (*Pilwiten*), kad jis užaugintų dideles, gražias varpas ir kad daugintų kluonuose jų javus, ir pakelia, kaip anksčiau, kaušelį, išmaukia jį ir permeta per galvą. Taip geria ir kiti ir gieda dievus šlovinančias giesmes. Tai, kas išgeriama aukojant, perkama bendrai, iš tam tikro žemės ploto. Bendrą žemės plotą, kuris priklauso visam kaimui, jie aria bendrai ir kiek čia užauga javų, tiek parduoda ir už tai perka alų.

Trečioji jų aukojimo šventė būna po rugpjūčio. Jeigu javai geri, tai jie garbina dievą Pergubrių (*pergubrium*) už pagalbą ir dėkoja jam labai pagarbiai, o Viršaitis (*warsowothey*) primena jaunimui, kad jie dėkotų dievams, juos gerbtų ir jų neužrūstintų, nes jie ką tik matė, kokią dievai leido gerą vasarą ir koks sėkmingas ruduo. Ir taip dėkojama geriant alų iš kaušelio ir metant jį per galvą.

dar kartą pradeda ir prašo galingąjį dievą Pilnytį (*Pilniten*[30]), kad jis leistų augti didelėms, gražioms varpoms[31] ir kad padaugintų jiems javų klojimuose, taip kaip anksčiau [aprašyta]. Taip jis išgeria kiekvieno dievo garbei ir šlovei po pilną kaušelį alaus, neliesdamas rankomis. Kiti [taip pat] geria neprisiliesdami rankomis, o kaušelis neturi būti pastatytas, bet turi būti laikomas. Po to jie gieda dievų garbei giesmes. Alus perkamas paprastai iš bendro[32] žemės sklypo: derlius, kurį tas žemės sklypas išaugina, parduodamas ir sumokama už alų.

Kita jų aukojimo šventė yra po derliaus nuėmimo. Jeigu javai gerai nusisekę, tai jie aukoja garbindami anksčiau minėtus dievus, labai jiems dėkodami. Viršaitis (*Wourschkaiti*[33]) paragina jaunimą, kad jis dievus gerbtų ir jų neužrūstintų. Jie matė, kokia buvo vasara ir kokia buvo pjūtis, ir viskas baigiama kaip anksčiau aprašyta – išgeriant pilną kaušelį alaus. Bet jei metai buvo drėgni[K] ir javai neužderėjo arba buvo blogai sudoroti, tai jie taip pat rengia šventę. Ir Viršaitis (*Wourschkaiti*[34]) prašo didįjį[35] gerąjį dievą Aušautą (*Auschauten*[36]), kad jis paprašytų dievus Pergrubrių (*Grubrium*[37]), Perkūną (*Parkunen*[38]), Svaikstiką (*Swayxtixen*[39]) ir Pilnytį (*Pilniten*[40]) būti jiems ateinančiais metais maloningesnius. Jie prisipažįsta užrūstinę savo dievus. Tada jie nustato vienas kitam

30 Pillniten *A*; Pilniten *B*, *C*; Pilnitum *D*, *E*, *F*; pierritum *ε*; Pilwitum *J*; Piluitum *abcd*.

31 gražiam derliui *R*, *J*.

32 bendro *nėra a*.

33 Woürschaitj *A*; Wourschaythy *C*; Wourschkayti *B*; Wurschkayt **R*, *J*.

34 Wourschaity *A*; Wourschkayti *B*; Wourschaythy *C*; Wurschkayt **R*, *J* (Wurschkaytte *F*).

35 didįjį *nėra B*; didįjį galingąjį dievą **R*, *J*.

36 Aüschaütenn *A*; Auschawthen *C*; Auschkauten *D*; Auschkayten *E*; Auschkawten *F*; Ausschweytissen *J*; Ausskayten *abc*; Auszkayten *d*.

37 Gubrium *C*; Pergrubrium *E*, *J a*; Pergrubium *F*; Pergubrium *J*.

38 Perkunen *A*, *B*, *C*; Parkunum *D*; Parkumum *E*; Perkunnum *ε*; parkonunn *F*; Percunum *J*; Parkunium *abcd*; Parkunan **R*.

39 Schwayxtixenn *B*; Schwayxtyxen *C*; Schwayxtix *D*; Schwayxtixten *E e*, *J*; Schwaystheixten *F*; Schweygstix *acd*, Schwaygstix *b*.

40 Pyllniten *A*; Pylnitenn *B*; Pilnitten *C*; Pilnitum *E*, *ε*; Pilwiten *F*; Pilwitum *J*; piltuten *ab*; Piluitum *cd*.

K Bet jei vasara drėgna ir javai neužderėję ar blogai sudoroti, jie rengia šventę ir senasis Viršaitis (*Werscheithi*) prašo gerojo ir galingojo dievo Aušauto (*Auschwytel*), kad jis paprašytų dievą ir dievus Pergubrį (*Guberium*), Perkūną (*Perkunen*), Svaikstiką (*Schwitixen*) ir Pilvytį (*Pilniten*) ateityje būti jiems maloningus, nes jie prisipažįsta jiems nusidėję. Ir prūsai patys nustato pyliavas, kiekvienas turi duoti vieną bertainį arba visą bertainį [?] miežių, o miežius jie laiko susitaikymo alui, skirtam aukojimui. Jie uždeda prievoles kaimuose savo valia tiems, kurie yra prasižengę, o moterys privalo atnešti duonos iš pirmojo derliaus. Ją jie valgo aukodami. Aukojimas tęsiasi tol, kol yra alaus.

duoklę. Kiekvienas turi duoti alui pusę bertainio miežių, kartais ir visą bertainį. Taip pat ima duoklę iš tų kaime, kurie pažeidė jų įstatymus ir valią. Moterys turi atnešti pirmojo derliaus duonos. Taip jie valgo per aukojimą, kuris trunka tol, kol yra alaus[41].

Kaip jie aukoja ožį

Taigi[42], kada jie nori aukoti ožį[K], susieina keturi arba šeši kaimai. Jeigu jų būna daug, tai perka bulių ir sueina visi į vieną trobą. Čia gerai įkuria ugniakurą, moterys atsineša kvietinių miltų ir užmaišo tešlą. Ožį arba bulių jie atveda prie Viršaičio (*Wourschkaiti*[43]), tas uždeda ant jo abi rankas ir kalba melsdamas visus dievus, kad jie priimtų jų Šventę ir pašventintų šią mėsą ir duoną, kad jie garbingai galėtų atlikti savo aukojimą. Dievus išvardija taip, kaip anksčiau pasakyta, kiekvieną pagarbina pagal jo galybę. Tada jie veda ožį į kluoną, pakelia ir visi eina aplink jį. Viršaitis (*Wourschkaiti*[44]) dar kartą kreipiasi šaukdamas visus dievus kaip [aprašyta] anksčiau, prisijuosia prijuostę ir kalba: „Tai yra girtinas šventas[45] mūsų tėvų atminimas, kad atpirktu-

41 kol jie turi alaus **R, J.*
42 Taigi *nėra B, C.*
43 Wourschkaity *A*; Wourskayti *B*; Wourschaythy *C*; Wurschkayten **R, J.*
44 Wourschaiti *A*; Wourschayti *B*; Wourschaythy *C*; Wurschkayt **R, J.*
45 šventas *nėra *R, J.*

K Kai jie nori aukoti ožį, sueina krūvon keturi ar šeši kaimai, ir jeigu prūsų būna daug, tada jie perka bulių ir visi susirenka į vieną trobą. Čia jie įkuria ugnį, moterys atsineša kvietinių miltų ir neša juos Viršaičiui (*warsouiten*), t. y. seniui. Šis padeda abi rankas ant tešlos ir kreipiasi į dievus, kad jie priimtų jų šventę ir pašventintų šią jaučio mėsą ir tešlą, kad jie galėtų garbingai atlikti savo aukojimą ir švęsti šventę. Jis išvardija visus dievus, kaip anksčiau pasakyta, ir kiekvieną garbina pagal jo galybę. Po to jie veda gyvulius: jautį, ožį, veršį ar bulių. Jie pakelia gyvulį ir eina ratu, o senasis dar kartą kreipiasi į visus dievus, kaip darė anksčiau, prisijuosia prijuostę ir kalba: „Tai yra girtinas šventas mūsų tėvų atminimas, kad atpirktume savo dievų pyktį“, – ir jis perduria gyvuliui gerklę, o visi stropiai saugo, kad nė trupučio kraujo nepatektų ant žemės. Krauju jie apšlaksto savo turtą. Kai gyvulys nusibaigia, jie nulupa jam kailį ir sukapoja mėsą, viską sudeda į katilą ir verda. Vyrai susėda priešais židinį, ima suminkytą tešlą ir mėto vienas kitam virš ugnies, kol tešlos gabalai iškepa ir tinka valgyti. Kai mėsa išverda, jie ją taip pat pasidalija ir ryja ir geria iš ragų visą naktį. Prieš auštant jie išeina priešais kaimą, visi nešasi kaulus ir trupinius – viską, kas liko. Visa tai sudeda į nužiūrėtą vietą, kuri jiems atrodo esanti tinkama, viską užpila žemėmis ir saugo, kad neateitų čia koks gyvulys ar šuo. Po to kiekvienas eina į savo namus ir atsiduoda dievams ir dėkoja savo zegnotui (*signotenn*), tai yra seniui, kuris geria iš kaušelio. Jie jį didžiai gerbia ir godoja.

me mūsų dievų rūstybę“, – ir nuduria ožį. Kraujo neleidžia ant žemės tekėti, bet visus juo pašlaksto[46]. Tada doroja mėsą ir sudeda ją į katilą; vyrai susėda aplink ugnį, o moterys atneša kvietinės tešlos, padaro iš jos bandeles ir dalija jas vyrams. Šie svaido nekeptą duoną per liepsnojančią ugnį vienas kitam, kol pajunta pakankamai iškepus. Po to dalija mėsą. Kai ji išvirusi, ryja ir geria iš ragų visą naktį. Prieš auštant išeina visi priešais kaimą, nešasi su savim kaulus ir trupinius – viską, kas likę. Viską jie sudeda į įprastą vietą, užpila žemėmis ir saugo, kad neateitų čia gyvuliai bei šunys. Po to išsiskirsto į namus ir atsiduoda dievams. Padėkoja savo zegnotui (*Segnoten*[47]), kurį vadina Viršaičiu (*Wourschkaiten*[48]), didžiai gerbdami ir gododami.

Žemės dievas[K] Puškaitis (*Puschkaytus*[49])

Šio dievo buveinė yra žemėje po šeivamedžiu. Tą medį jie laiko labai garbingu ir šventu. Po juo atneša duonos, alaus ir kito maisto ir prašo jį apšviesti savo markopolius (*Markopolan*[50]) ir pasiųsti savo barstukus (*Parstucken*[51]) (mažuosius žmogelius) į jų kluonus, kad jie ten prineštų javų ir gerai saugotų ką atnešę.

Nakčiai jie pastato kluone stalą, padeda alaus ir duonos[52], virto ir kepto [maisto], sūrio su sviestu, kviečia juos į svečius ir uždaro kluoną. Kai rytą[53]

[46] ir krauju jie apšlaksto savo turtą ir gyvulius *J*.
[47] Signoten *D, E, F, J*; Signoren *H abcd.*
[48] Woürschaiti *A*; Wourskayten *B*; Wourschaythenn *C*; Wurschkayten **R, J*.
[49] Puschkaytus *B*; Puschkaytüsz *A*; Puschkaythus *C*; Puschkaytus **R, J*.
[50] Markopolan *A*; Marckopolan *B*; Markopelen *C*; Marcopole *E, ε*; Markopole *F*; Marckopole *a*; Markopeten *J*.
[51] Parstückenn *A*; Parstucke *E, F*; Perstucken *a*; Barstücken *J*; žmogeliukai *J*.
[52] stalą kluone, keturis gabalus duonos *a*; jie jį padengia ir kviečia šeimynėlę *J*.
[53] ir kai jie rytą atsikelia *J*.

[K] Apie žemės dievą. Jie mano, kad žemės dievas gyvena žemėje po šeivamedžiu. Jie vadina jį Puškaičiu (*Puskentus*), o medį jie laiko šventu ir didžiai gerbia. Jie atneša po juo alaus ir duonos ir prašo dievo, kad jis valgytų ir kad pasiųstų savo markopolius (*Markopolen*) (jie mano, kad taip vadinami požeminiai [žmonės]) ir savo barstukus (*barstoken*), mažuosius žmogelius, į jų kluonus, kad prineštų ten jiems javų ir kad jie saugotų tai, ką jie ten prineš, kad iš to niekas nenueitų veltui.

Nakčiai jie pastato kluone stalą, jį užtiesia ir prideda ant jo virtų ir keptų valgių, gero alaus ir duonos, sūrio ir sviesto, pakviečia juos į svečius ir tvirtai uždaro kluoną. Kai rytą randa suvalgytus valgius, dėl to labai džiaugiasi, ir kurio maisto suvalgyta daugiausia, to vėl aukoja ir jo daugiausia parūpina, tikėdamiesi, kad dievai ištisus metus daugins javus.

randa suvalgytą[54] maistą, tai labai džiaugiasi ir to maisto, kurio daugiausia suvalgyta, vėl aukoja, jo daugiausia deda ant stalo ir tiki, kad su dievų pagalba jų javų padaugės.

Bardaitis (*Bardoayts*[55]), jūrininkų dievas[K]

Šis dievas garbinamas vien tik tų, kurie plaukioja[56] mariose arba jūroje. Jie tiki, kad didelis angelas stovįs jūroje. Į kurią pusę jis pasisukęs, ten pūsdamas apverčiąs laivus[57], kurie dėl jo pykčio paskęstą. Ir tikrieji prūsai, ir sūduviai, ir tie, kurie su jais eina žvejoti, – visi jį vadina dievu Bardaičiu (*Bardoayts*[58]), dievina[59] ir jam aukoja.

Taigi jie verda žuvį ir padeda ją kluonuose ant švaraus pėdo[60] arba šiaudų, valgo ir geria iš kaušelių arba iš mažų gilių dubenėlių. Čia stovi jų zegnotas (*Segnote*[61]), arba Viršaitis (*Wourschkaite*[62]), ir praneša apie vėjus ir sako, kur jie turį žvejoti ir kokią dieną. Tarp jų yra daug velnio klaidinimų.

[54] suvalgytą *nėra a.*

[55] Bardoaiths *A*; Bardoayths *B* (B *ištaisyta iš* G) *C*; Gordoatayts *E*, *ε*; Bardoatays *D abd*; Bartotays *c*; Bardoatais *F*; Perdoytus *J*.

[56] jūrininkų ir žvejų, kurie žvejoja jūroje *J*.

[57] ten jis, kai supyksta, pučia vėjus, ir išvaiko žuvis *J*.

[58] Bardoaits *A*; Bardoayths *B*; Gardoaythus *C*; Gardoatayts *E*, *ε*; Gardoatus *F*; Perdoatys *J*; Bardoatus *abcd*.

[59] dievina *nėra *R*, *J*.

[60] ant švaraus skritulio (lėkštės) **R*; ant švarios lentos *J*.

[61] Signote *C*; Signothe *J*; Signor *D*, *F abcd*, *H*; *trūksta E*.

[62] Wourschaite *A*; Wourschkayty *B*; Wourschaythy *C*; Wurschkayt **R* (Wurskayt *c*).

[K] Jūrininkų dievas. Šis dievas garbinamas tik tų, kurie žvejoja jūroje ir tiki, kad didelis angelas stovįs viduryje jūros virš vandens, ir į kurią pusę jis pasisukąs, į tą pusę, jei jis supykęs, pučiąs vėjas ir apverčiąs laivus ir jie dėl jo pykčio paskęstą. Šį dievą tikrieji prūsai ir sūduviai ir visi, kurie plaukia į jūrą žvejoti, vadina Bardaičiu (*Perdoytis*), – tai valstiečiai ir tie vietiniai gyventojai, plaukiantys į jūrą. Jie daug tikisi iš aukojimo dievui šventės. Jie parūpina daug žuvies, daug priverda, ryja, o dalį maisto nugabena į slaptą vietą ir, jei pamato, kad maistas bent kiek paliestas, jie mano, kad tai suvalgė dievai, ir tikisi laimės gaudydami žuvis.

Apie jų sužadėtuvių dovanas ir susižiedavimą[K]

Taigi jeigu kas nors nori gauti tėvo dukterį, tai šis jos neduoda veltui. Jis turi jam duoti dešimt markių arba pagal savo turtą[63]. Jeigu jis neduoda pinigų, tai duoda jam jautį[64] arba javų. Tėvas neatiduos savo vaiko svetimam[65] veltui. Šisai turi prižadėti nupirkti nuotakai paltą su apsiuvais[66]. Kai jau [nuotaka] pažadėta, ji susikviečia savo draugus, moteris ir merginas[67], kad jos kartu su ja raudotų[68]. Nuotaka pradeda nesivaržydama verkti. Paskui ji šneka: „Oi, oi, kas paklos mano tėveliui ir motulei lovelę? Kas jiems kojeles nuplaus? Kas jiems gyvulėlius prižiūrės? O mano brangioji katyte, šuneli, vištele, žąsele, kiaulyte, arkleli, kas jus prižiūrės?“[69]

[63] vieną markę arba dešimt *C*, **R*, *J*; pagal tai, koks jis turtingas, jis turi atitinkamai duoti *J*.
[64] gyvulių *J*.
[65] jokiam draugui *a*.
[66] ir kai jis susitaria su tėvu dėl nuotakos ir dėl to sulygsta, jis turi jai nupirkti paltą su apsiuvais *J*.
[67] moteris ar merginas ir ką nors iš vyrų *J*.
[68] kad jos jai padėtų apraudoti jos mergautines dienas.
[69] Ir kas jiems plaus jų kojeles? Kas atneš jiems malkų ugnelei? O mano mieloji katyte, šuneli, vištele, žąsele, kiaulyte, arkliuk, karvute, veršeli, avele, kas jus pašers ir kas jus paglobos? *J*.

[K] Sužadėtuvių dovanos, susižiedavimas ir nuotakos išleidimas. Ir jeigu prūsas ar sūduvis nori gauti kito dukterį, šis neatiduoda jam jos veltui, kaip darome mes. Jis turi duoti jos tėvui vieną markę ar dešimt, pagal turtingumą. Jeigu jis turtingas, tai ir už dukrą turi tėvui daug duoti, o jeigu pinigų neturi, tai privalo duoti tiek javų, kad atitiktų sumą, kurią tėvas nurodo.

Jie niekam nenori savo vaiko atiduoti veltui. Kai jaunikis sutaria su mergina, jis turi prieš draugus prisižadėti nupirkti sužadėtinei paltą su apsiuvais. Kai ji jau pažadėta, tada susikviečia svečiuosna visas drauges, moteris ir merginas, ir kai jos pavalgo ir pageria, tada sužadėtinė jų paprašo padėti jai raudoti ir dejuoti, nes ji turinti palikti savo tėvą, motiną, gyvulius ir sodybą. Taip jaunoji pradeda balsu verkti ir šaukti: „Oi, oi, – šaukia visur garsiai, – kas mano tėvui ir mamai prižiūrės ugnį, kas prižiūrės gyvulius ir t. t. ir viską?“ Raudos ir garsus verkimas nesibaigia tol, kol jinai neapprauda visko, kas yra namuose: o mieloji katyte, šuneli ir t. t. O kai tai baigiasi, jos draugės priveda ją prie židinio. Ji sako *„O hw, o hw, vor maye myle schwente poneke“*, – tai mano šventoji ugnis, kas tau atneš sausų malkų, kas tave saugos? Ir iš didelio skausmo ji susišlapina. Kai draugai tai pamato, jie ją apsupa ir kalba: „oi mano miela drauguže, nesisielok taip labai, žiūrėk, kad tau pūslė neplyštų, kad netaptum savo vyrui netinkama“.

Kai jie išvyksta į namus ir kai jau suruoštos vestuvės, tai jaunikis pasiunčia jai vežimą su vežėju, kurį jie vadina keliavežiu (*kellewese*). Nuotaka sėdasi į vežimą, ir kai jie atvyksta prie kaimo ribos, pribėga vienas, apibėga triskart apie vežimą, vienoje rankoje laikydamas deglą, kitoje – ąsotį alaus; įpila jaunajai ir sako: „Kaip tu saugojai ugnį savo tėvelio namuose, taip darysi ir dabar, tik ji bus dabar tavo nuosava“.

Kada viskas apraudama, kas namuose yra, tada ji ima savo draugus ir vedasi prie ugnies. Čia ji taria[70]: *„Ohow mey myle swente panike!“*[71] Tai reiškia maždaug: o mano miela šventa ugnele, kas atneš tau sausų malkų[72], kas tave saugos? Ir iš didelio skausmo ji susišlapina, ir kai draugai tai pastebi, apsupa nuotaką ir sako: „Oi, mano miela drauguže, nesisielok taip baisiai, žiūrėk, kad tau pūslė neplyštų, kad netaptum savo vyrui netinkama“[73].

Kai jaunajai reikia važiuoti iš namų, jaunikis pasiunčia vežimą, ir kai ji atvyksta prie kaimo ribos, tai vienas vyriškis, atbėgęs paskui vežimą, vienoje rankoje laikantis deglą, kitoje ąsotį alaus, gąsdina ir duoda pamokymų. Kai jis tris kartus aplink vežimą apibėga, taria: „Kaip tu savo mielo tėvelio namuose saugojai ugnelę, taip ir toliau saugok, tik ji bus jau sava“, ir įpila nuotakai.

Vežėjas, gražiai apsivilkęs, jų kalba vadinamas keliavežiu (*Kellewese*). Kai vežimas privažiuoja prie durų[74], jis greitai šoka nuo arklio, o esantieji jaunikio namuose garsiai šaukia: *„Kellewese periot, Kellewese periot“*[75] – vežėjas atvyksta. Tada keliavežis ir visi kiti bėga iš vežimo į namą. Prie durų stovi kėdė su pagalve, ant jos rankšluostis. Jeigu keliavežis ant jos atsisėda ne pirmas, jis mušamas, pešiojamas ir išstumiamas pro kitas duris. Bet jei keliavežis pirmas pačiumpa kėdę[76], tai jam atitenka rankšluostis ir jam nieko nedaroma. Paskui jie sutinka jaunąją, keliavežis atsistoja ir jaunoji sodinama ant kėdės. Jie ją pasveikina. Kai jie išgeria, tai veda nuotaką aplink židinį, keliavežis neša kėdę, ji vėl pasodinama ir jai plauna kojas. Kojų vandeniu apšlakstomi svečiai, jaunosios lova, gyvuliai, namas ir namų apyvokos daiktai. Tada jaunajai užriša akis, o lūpas patepa medum ir veda prie visų name esančių durų. Prie visų durų šneka tas, kuris veda jaunąją: *„Trenke, trenke*[77]*“* – trenk, trenk, – ir ji spiria koja į

70 Čia ji vėl balsu verkia, kokia kvaila ji esanti, ir sako *J*.

71 Ohow mey myele swannte pannike *A*; Ohow mey myle swennte panike *B*; Oho hw mey myle swente paniko *C*; Oho moy mylo schwante panicke *E*; Oho moy myli schwante panike *F*; Ocho moy myle Schwante panicke *a*; O hue, o hue, o hue moy myli schwenti Ponike *J*.

72 Kas atneš mano tėveliui ir mamytei sausų malkų, kad jie sušiltų *J*.

73 Ir kai draugai visa tai mato, jie paleidžia nuotaką ir verkia, ir rauda podraug su ja, ir guodžia ją, kad ji per daug nesistengtų, kad jai kas nors neatsitiktų, kad ji netaptų savo vyrui netinkama *J*.

74 Kai šis su vežimu ir nuotaka atsiranda priešais jaunojo duris *J*.

75 perioth *A, B*; peryoth *C*; pariet *D*; parieth *E, F*; perioth *a*; periothe *J*.

76 Prie namo durų stovi kėdė su pagalve ir rankšluosčiu. Jie sustoja į ilgą gretą. Vežėjas privalo smarkiai pešiojamas ir mušamas pro ją prabėgti ir grįžti pro kitas namo duris. Jei vežėjas pirmas sugriebs kėdę ir t. t. **R*.

77 treucke *A*; treugke *B*, C; trencke **R*; trauke *J*.

duris. Iš paskos eina žmogus su maišu, kuriame yra įvairių sėklų: kviečių, rugių, miežių, avižų, sėmenų. Jis barsto jas ant jaunosios prie kiekvienų durų ir kalba: „Mūsų dievai duos tau visko pakankamai, jeigu tu liksi mūsų tikėjimo, mūsų tėvų tikėjimo“. Tada jai atrišamos akys, visi sėda už stalo ir geria, šoka iki vėlyvo vakaro. Kai jaunajai ateina laikas miegoti, šokdama prieina viena iš jos draugių ir apkerpa jai plaukus[78], o aplinkinės moterys uždeda vainiką su prisiūta balta skarele, vadinamą apglobte (*Abglobte*[79]), – ją jaunoji nešios, kol sulauks sūnaus. Moterys sako: „Mergaitė, kurią tu nešiosi, yra iš tavo kūno; kai tu pagimdysi berniuką, tai baigsis tavo mergautinės dienos“. Paskui veda ją prie lovos, tada papjauna ir atneša jaunajai ir jaunajam jaunosios gaidį, keptus ožio arba buliaus pautus. Vaišėms negalima skersti jokio skapo, kad jie valgytų vaisingą maistą ir liktų vaisingi[80].

Apie mirusiuosius

Jei kas suserga, tai stato pagal turtingumą kaimui ir savo draugams keletą statinių alaus, kad jie apverktų jį, kai jis numirs. Lavoną mazgoja šiltoje pirtyje arba tvarte, nuplauna jį švariai ir apvelka baltais drabužiais, pasodina ant kėdės centre. Paskui išleidžia pusę statinės alaus, supila į kokį nors indą, ima kaušelį. Kiekvienas geria į mirusįjį ir kalba: *„Kayls naussen gingethe“*[81] – aš geriu už tave, mano drauge, kodėl numirei? Turėjai mylimą žmoną, gyvulių, karvių – viską rimuodami. Paskiausiai gerdami linki geros nakties ir prašo jį, kad jis aname pasaulyje nuoširdžiai pasveikintų jų tėvus, brolius, draugus ir su jais gerai sugyventų, paskui apvelka jį jo drabužiais, prikabina šone prie juostos peilį, o aplink kaklą apveja ilgą skepetą, įriša pinigų maistui[82].

Toliau, jei mirė moteris, tai ją apvynioja siūlais, kad ji galėtų susilopyti, jeigu jai kas nors suplyštų. Tada įkelia lavoną į vežimą, draugai lydi raiti

78 kasas *J*.

79 abglopte *C*; abklopte **R*; abgloyte *J*.

80 Paskui ją veda miegoti ir paguldo kartu su jaunikiu. O jie paruošia ir kepa meškos inkstus (tai yra pautus) ir iškeptus atiduoda jaunajam ir jaunajai prieš jaunosios gaidį. Gyvulys, skerdžiamas valgiui, neturi būti skapas, kad jie būtų vaisingi. Kai jaunosios gaidys suvalgytas, moterys prieina prie lovos ir moko jaunąją, kaip ji turinti elgtis ir t. t. Tai daro pačios kilmingiausios ir garbingiausios moterys. Rytą prieš pradedant valgyti jos privalo užkąsti vakarykščio jaunosios gaidžio, kurio dar šiek tiek likę nuo vakaro *J*.

81 kaylls *B*; keyles naussen gingethe **R* (*nėra* a); kayles mause gynygethe *J*.

82 Į karstą padeda taip pat puodelį alaus, kad jis atsigertų, kai ištrokš **R*.

iškeltais kardais, čaižo jais orą ir skardžiu balsu šaukia: *„Begeyte, Begeyte, Pecolle"*[83] – bėkit, bėkit, jūs velniai. Moterys palydi mirusįjį iki kaimo ribos, kur yra įkastas stulpas ir ant jo padėtas šilingas. Visi raitieji joja stulpo link, pirmasis paima šilingą. Kai tik jis parodo šilingą, jie vėl bėga prie mirusiojo iškėlę kardus, vėzdus, kiekvienas, kokį ginklą turėdamas, mosuoja juo ore ir šaukia, kaip anksčiau. Tie, kurie turi arklius ir vežimus, nugabena mirusįjį į kapus. Kai jie grįžta į namus, jei mirė moteris, paima vikių, linų ir grikių[84], ir tai, ko jie jai paskiria, sudegina, taip pat daroma ir vyrui mirus. Kol jie nebuvo krikštyti, degindavo ir lavonus, kaip rodo mūsų dienomis surasti jų kapai kalvų molyje, kuriuos jie vadina kapinėmis (*Capernen*[85]). Juose rasta pelenų ir kaulų, sudėtų į puodus, ir to, ko jie įdėdavo mirusiesiems.

Apie metines

Metines, jeigu tik giminė išgali, jie švenčia viešai, nesvarbu, kam jos būtų skirtos. Jei giminė neturi turto, tai susideda trys, keturios arba penkios kartu. Kiekvienas kviečia savo draugus į bažnyčią prisiminti savo tėvų, šventoriuje pakalba apie mirusiuosius; paskui eina į alinę, kuri jiems skirta. Vyrai atsisėda atskirai, moterys taip pat, jos atsineša krepšelius su kepta ir virta žuvimi. Dvi moterys patarnauja stalui. Niekas neturi kalbėti apie valgius. Abi moterys paduoda valgį, ir niekas neturi teisės išsitraukti peilio. Valgis yra padalytas, kad nereikėtų peilio. Tada jie valgo, ir kiekvienas, ką skiria mirusiajam, numeta po stalu ir užpila kaušeliu alaus. Kada baigiasi vaišės ir nudengiama staltiesė, tada visi padėkoja tam, kas iškėlė metines, ir pradeda gerti *kayls posskayls eins peranters*[86] ir gieda savo giesmes, kol pastovi ant kojų. Ta moteris, kuri susigeria su vyru, išgėrusi[87] atsistoja, paduoda vyrui kaušelį, ištiesia jam ranką ir bučiuoja jį į lūpas. Tą patį daro vyras moteriai.

[83] Begeyte begeytte pecolle *A*; Beygeythe begeyte peckolle *C*; begeyte begeyte peckolle *B*; geygeyte begeyte pockolle *D*; goygeythe bogeythe pockolle *E*; goygeyte goyeyte pockollo *F*; geygey begeyte peckolle *a*; Bogeythe Bogeythe Poccolle *J*.

[84] linų ir pakulų **R*.

[85] Capornen *C*; Capernene *D*; Caperneue *E*; Caperneus *a*.

[86] kaylls poskayles eins per anters *B*; kayls poskayls enis par anters *C*; kaylls poskayles eins perantres *D*; eyns perantors *E*; eins perandros *a*.

[87] išgėrusi *nėra A*.

Jei kam nors ką pavogė,

tas ieško vaidilos (*waidler*), ar tai būtų moteris, ar vyras. Tai daro ir vokiečiai ir prūsai. Vaidilą (*waidler*), arba burtininką, dar vadina zegnotu (*Segnoten*[88]) ir jį didžiai gerbia, kad jis iš savo kapšo kam ko neįdėtų, kas galėtų gyvuliams arba sveikatai pakenkti. Šitie zegnotai (*Segnoten*) paprastai būna luoši, neturtingi, akli ir patys sau nieko negali padėti. Kada juos klausia, kodėl jie nepadeda patys sau, atsakymas būna toks: jų dievas taip norįs. Taigi šis zegnotas (*Segnot*[89]) šaukiasi dangaus dievo Ukapirmo (*Ockopirmum*[90]) ir žemės dievo Puškaičio (*Puschkaitus*[91]) ir prašo jų kad tas vagis negalėtų pereiti per sieną. Toliau jis ima du indelius, ir tas, kuris apvogtas, įdeda du pfenigus: vieną vagiui, o kitą sau. Vaidila (*waidler*) įbrėžia į dubenį kryžių † su kreida. Į kurią pusę vagies pfenigas krypsta, į tą pusę jis nubėgęs, – tai galėtų būti pietūs, vakarai, šiaurė arba rytai. Tada jis sako: čia turi jo ieškoti. Apvogtasis turi atnešti alaus, kurį jis [= vaidila] palaimina. Jis ima kėdę, sėdasi, dubenėlį arba kaušelį pripila pilną alaus ir pastato ant žemės, žiūri į dangų, pakelia rankas ir taria: „O galingasai dangaus ir žvaigždžių dieve, per savo jėgą ir valdžią valdyk savo tarnus, kad tavo garbė nebūtų atimta, kad šis vagis negalėtų rasti ramybės ir poilsio, nebent tik tada, jeigu jis ateitų ir atneštų kas pavogta“. Čia jis visa tai išvardija. Jis pakelia kaušelį ir stebi alų. Jeigu alus su puta, tai prašymas išklausytas. Jeigu nėra jokio ženklo, tada jis jį išgeria ir vėl įpila ir daro kaip anksčiau, prašydamas kito dievo – žemės dievo. Visa tai jis kartoja tol, kol jam velnio dievai duoda ženklą – ant alaus atsiranda putos. Jis užbaigia šventu Jėzaus vardu ir taria: Vardan Tėvo † ir Sūnaus † ir Šventosios Dvasios †. (Žiūrėk, piktadary, kaip tu padarei Dievo Sūnų velnio tarnu.)

Šie nenaudėliai vokiečių vadinami pranašautojais, taigi aklas aklą veda. Jei vagis ateina arba būna pagautas, vadinasi, tikėjimas buvo stiprus ir galingas, – kaip žmogus tikėjo, taip jam ir atsitiko.

Taigi jie laimina nuo visokių ligų arklius, karves, žmones ir parenka jiems dievą, kaip anksčiau aprašyta.

Taip pat, jeigu jie būgštauja dėl to, kuris prašo palaiminimo, tai šis [= zegnotas], kreipdamasis į dievą, nevadina jo [= dievo] vardu, o tik įvardija jį mintyse sakydamas: „Žiūrėk, argi tai ne gražūs Viešpaties žodžiai, o mes turime

88 Signor *D*, *E a*.
89 Signot *D*; Signor *E a*.
90 Ockopirnum **R*.
91 Puschkaythus *C*; Puschkaytus **R*.

būti išniekinti ir išjuokti, ir mums dėl to grasins, mus degins, kiš į kalėjimą. Jeigu tu nupuolei ar nori apsivalyti, argi blogai, kad aš tau padėsiu Dievo žodžiais? Žmonėms būna geriausia ir Dievui garbė, kada vagys nubaudžiami". Tokiais žodžiais jie daug žmonių padaro netikinčiais. Todėl teapsaugo mus Dievo Sūnus nuo to, nes geriau įeiti į Dievo karalystę su viena ranka ir akimi negu su abiem į amžiną žūtį.

Vertė *VYTAUTAS BALAIŠIS*
ir *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

Priedas 1

Pratarmė pagal [rankraštį] A

Anksčiau Prūsija turėjo Hulmigerijos vardą, šį vardą dar galima ir mūsų laikais aptikti prie Vyslos. Iš pradžių šie žmonės gyveno prie Tanajo ištakų. Ta upė Europą skyrė nuo Azijos. Bet šis nederlingas kraštas jiems nusibodo, ir jie, ieškodami kito, patraukė su visa manta į Kulmigerijos žemę ir čia nusprendė apsistoti. Šis patogus ir derlingas kraštas jiems taip patiko, kad jie pamiršo ir savo anksčiau turėtą vardą, ir iš kur atkeliavę. Prūsų kraštas yra Šiaurėje, tarp Žemaičių jūros ir upių – Osos, Vyslos ir kitų[1]. Žiemą čia galima laukti didelių šalčių. Šis prūsų kraštas Prūsijos pavadinimą gavo nuo vieno Bitinijos (*Bithinia*), esančios graikų žemėje, karaliaus vardo Prūsijus (*Prusia*). Jis minėtiems prūsams suteikė ir davė savo paties vardą *Prusia*. Palyginus jų kalbą, jaučiama, kad ji maišyta, – jie išsibarstę tarp lietuvių, žemaičių ir mozūrų toje pat teritorijoje. Be to, dar aiškinama, kad tada, kai Hanibalas karo žygiuose prieš romėnus patyrė daug nelaimių, su savo atsidavusiais kariais rado patikimą prieglobstį (pas karalių Prūsijų ir jo tautas) ir čia pasiliko; taip pat ir kai kurie romėnai, per pilietinius karus palikę romanų kraštus, galėjo būti atvykę į Prūsiją. Senais laikais prūsų kraštas buvo labai barbariškas, žmonės – nesupratingi, panašūs į neprotingus gyvulius, jie turėdavo tiek žmonų, kiek sugebėdavo nusipirkti. Tos žmonos, nuotakos ir moterys privalėdavo atlikti visokiausius darbus ir nuolankiai jiems atsiduoti. Jie buvo taip

[1] ir kitų, kurios išteka iš kalnų, skiriančių Lenkiją nuo Vengrijos. Vyslos upė teka pro Krokuvą, Varšuvą ir Torunę ir toliau per Prūsiją iki Dancigo, čia ji įsilieja į Žemaičių jūrą. Anksčiau prie Vyslos gyveno taip pat ulmigerai, alanai, venedai amaksobiai, vytonys (*Ulmigerii*, *Alani*, *Venedes*, *Atmxobii*, *Wythones*). Šis prūsų kraštas ir t. t. *B*.

pat labai žiaurus ir pikti savo nekenčiamiems priešams. Kariaudavo ištvermingai, narsiai, basomis kojomis, bet drąsia širdimi, nebijodavo pasipriešinti. Negirdėtai paklusnūs. Iš pradžių minėtieji prūsai buvo laikomi netikinčiais. Jie meldėsi, laikė šventais ir garbino saulę, ugnį ir miškus, o labiausiai – ožį.

Toliau apie mieląjį Adalbertą (*Alberto*), kuris Prahos vyskupo buvo pasiųstas į minėtąjį kraštą. Jam buvo įsakyta pamokyti juos krikščionių tikėjimo su reikiamais krikščioniškais ir dieviškais parodymais ir pagrindimais, kad jie įtikėtų visagalį Dievą, sukūrusį dangų ir žemę, ir kad įtikėtų Jėzų Kristų, jo vienintelį Sūnų, ir pamirštų ir nebegalvotų apie saulę, mėnulį ir visa kita, kas tėra tik Dievo kūriniai. Bet už savo triūsą ir krikščioniškus raginimus pamaldusis šventasis Adalbertas (*Albertus*) nesulaukė jokio dėkingumo. Jis buvo mirtinai sumuštas, už jo krikščionišką veiklą jam buvo atsilyginta nedėkingumu, kaip apie tai rašo ir aiškina kai kurie autoriai.

Vertė *VYTAUTAS BALAIŠIS*
ir *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

1530 METŲ PRŪSIJOS PAMEDĖS IR SEMBOS VYSKUPŲ SINODO NUTARIMAI

1530 metais Prūsijos kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis paskyrė savo rūmų Karaliaučiuje pamokslininką Paulių Speratą (*Paulus Speratus*) Pamedės (Pomezanijos) vyskupu (juo Speratas buvo iki 1553 metų). Naujasis vyskupas 1530 metais sušaukė sinodą, kuriam vadovavo kartu su Sembos vyskupu Georgu von Polentzu. Remdamiesi 1526 metų pradžios Albrechto Brandenburgiečio memorandumu *Apeigų punktai ir kiti Bažnyčios potvarkiai,* vyskupai buvo parengę Bažnyčios apeigų knygą. Joje yra dvi pratarmės – kunigaikščio Albrechto ir abiejų vyskupų. Vyskupai kreipiasi į kunigus ir reikalauja, kad Sembos sūduviai nepraktikuotų senojo tikėjimo apeigų. Vyskupų pratarmę veikiausiai parašė Paulius Speratas, kuris būdamas Albrechto Brandenburgiečio rūmų pamokslininku 1526 metais vizitavo kraštą ir buvo susipažinęs su religijos padėtimi. Ši pratarmė, atrodo, sudarė 1530 metų Pamedės ir Sembos vyskupų sinodo nutarimų pagrindą.

Nutarimai nebuvo išspausdinti. Rankraščio originalas neišlikęs, žinomas tik XVII amžiaus nuorašas, iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvęs Karaliaučiaus slaptojo valstybinio archyvo bibliotekoje.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Vyskupų sinodo nutarimuose minimi tie patys dievai kaip ir *Sūduvių knygelėje.* Jie net ir išdėstomi tokia pat tvarka. Todėl spėjama, kad nutarimų autoriai naudojosi šia knygele, tiktai kai kuriuos dievus (augmenijos dievą Pergrubrių, žemės dievą Puškaitį, barstukus ir markopolius) praleido. Visiems sūduvių dievams nutarimuose nurodomi romėniški atitikmenys. Galbūt dėl to kai kurie dievai buvo praleisti. Pilvytį pavadinus Cerera, sunku buvo surasti atitikmenį Pergrubriui. Nelengva buvo surasti romėniškus atitikmenis ir tokiems specifiniams dievams kaip Puškaitis, barstukai ir markopoliai. Lengviau buvo juos iš viso praleisti. Antra vetus, *Sūduvių knygelės* sąrašo pabaigoje esančios dievybės galėjo likti nepaminėtos ir kaip mažiau reikšmingos. Romėniški atitikmenys sūduvių dievams parinkti supratingai. Tyrinėtojai abejonių iškėlė tik dėl Autrimpo siejimo su Neptūnu, o Patrimpo ir Bardaičio – su dievais dvyniais Kastoru ir Poliuksu. Wilhelmas Mann-

hardtas manė, kad pirminiame nutarimų tekste dievais dvyniais dėl vardų panašumo tikriausiai buvo pavadinti Autrimpas ir Patrimpas, o Neptūnu – Bardaitis (Mannhardt, 1936, 235). Panašios nuomonės laikėsi Antonis Mierzyńskis (1900, 45), Adalbertas Bezzenbergeris (1922, 198), Jonas Bertulaitis (1924, 43). Tuo tarpu Vladimiras Toporovas iškėlė hipotezę, kad Patrimpas kaip tik su Bardaičiu sudaro porą, daugmaž atitinkančią romėniškuosius dievus dvynius (Топоров, 1972, 300–302 [Toporov, 2000, 22]). Mannhardtas teisingai yra pastebėjęs, kad vienaskaitinis vardas Pokulas be pagrindo siejamas su daugiskaitiniu žodžiu furijos (Mannhardt, 1936, 235). Sūduvių dievų romėniškų atitikmenų pateikimas praplečia jų interpretavimo galimybes. Todėl nutarimai laikytini svarbiu baltų mitologijos šaltiniu. Jie yra paveikę kitus baltų mitologijos šaltinius (Coelestiną Mislentą, Christophorą Hartknochą, Johannesą Boemą). Jais naudojosi daugelis baltų mitologijos tyrinėtojų.

NORBERTAS VĖLIUS

Literatūra: Mannhardt, 1936, 228–235.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 232–233.

EPISCOPORUM PRUSSIE POMESANIENSIS ATQUE SAMBIENSIS CONSTITUTIONES SYNODALES
1530

Hactenus quidem ab Evangelio rursum revelato, iterum ac iterum totam Prusiaci Ducatus Provinciam, nunc hos nunc illos, ut inspiceremus quomodo sese fratres haberent, invisendo peragravimus tanquam agere percipientes id quod utinam donetur nobis, esse Pastores vigiles atque strenuos, semel susceptam Ecclesiarum curam, posthac semper ad animum revocantes ad quod expertimur, hi tanti labores ac sumptus frustra exanelati et impensi videbuntur nisi synodus aliqua iam tandem indicetur, quod unum majores nostri veluti praeludium aliquod aptissimum rite visitandi Ecclesias olim putabant et recte Paulus et Barnabas huius collega non ante fratres in Cypro

atque Pamphylia revisebant, nisi postquam per omnes inibi civitates sermonem Domini praedicavissent, proinde nos quoque satacturi ne posthac et minore fructu et majore tum nostra, tum aliorum molestia toties visitemus, hanc ejusdem diligentiae parasceuen, quoties opus est, minime negligemus, imo tanto feruentius amplectemur, quanto in hoc angulo quolibet exiguo, rudiores adhuc plerosque non parum multos, tum Pastores, tum oviculas habemus Germanos, Bruthenos, Ruthenos, Polonos, Masovitas, Litvanos atque Livonios, qui veluti alteri aborigines in hoc Latio sedes sibi jam olim posuerunt.

Referemus etiam rem miram: est adhuc in Bruthenis nostris Sambiensibus Sudorum quidam manipulus, ut reliquam abominationem superstitionum, reliquias gentilitatum taceamus, hirco et non furtim nonnumquam faciens, ac instar olim Samaritanorum, una cum vero Deo vana prisci erroris nomina tremens; sunt autem pro lingua barbara barbarissimi hi: Occopirmus, Suaixtix, Ausschauts, Autrympus, Potrympus, Bardoayts, Piluuytus, Parcuns, Pecols atque Pocols, qui Dei, si eorum numina secundum illorum opinionem pensites, erunt: Saturnus, Sol, Aesculapius, Neptunus, Castor et Pollux, Ceres, Juppiter, Pluto, Furiae. An igitur altum dormiemus obliti vocationis nostrae, in sanguinem a manibus nostris requirendum, qui his omnibus debitores existimus.

Celebravimus itaque synodos tribus in locis totidem, utrique conjunctim hisce diebus, adhibitis nobis, sollicitudinis hujusmodi sociis viris praeter coetera preconia potissimum quod ad hunc usum pertinet neutiquam aspernandis sicque de capitibus rei Christianae inter fratres diligenter tractavimus nempe: De doctrina pietatis etc.

PRŪSIJOS PAMEDĖS IR SEMBOS VYSKUPŲ SINODO NUTARIMAI
1530

Su iš naujo atversta Evangelija mes ne kartą keliavome po visą Prūsijos kunigaikštystės provinciją, lankydami tai vienus, tai kitus, kad apžiūrėtume, kaip laikosi broliai, matėme, jog jie, apsiėmę rūpintis bažnyčiomis, visą laiką [tai] atsimena, dirba (o kad tai būtų duota mums!), yra budrūs ir veiklūs ganytojai. Pabrėžiame, jog tokie dideli vargai atrodys beprasmiai ir lėšos – veltui

iššvaistytos ir išleistos, jei sinodui nebus pranešta, kad mūsų protėviai kadaise padarė gerą pradžią, teisingai manydami, jog reikia lankyti bažnyčias. Ir iš tiesų Paulius bei jo draugas Barnabas aplankė brolius Kipre ir Pamfilijoje[1] tada, kai visose valstybėse pagarsino Viešpaties žodį. Todėl mes nusiteikę kiek reikia veikti, kad vėliau lankydami jas [= bažnyčias] patirtume daugiau malonumo patys ir neapsunkintume kitų ir kad šio darbo, kol jo reikės, neniekintume, o dar labiau gerbtume, juoba kad šiame nedideliame kampelyje iki šiol turime daugybę, o ne keletą nemokšų ganytojų bei avelių vokiečių, prūsų, rutėnų, lenkų, mazoviečių[2], lietuvių ir livoniečių[3], kurie kaip aborigenai šiame Lacijuje jau seniai yra apsigyvenę.

Pranešame stebėtiną dalyką: ligi šiol tarp mūsų prūsų sembų yra vienas sūduvių būrys. Nutylėdami apie kitas prietarų šlykštynes, kitas pagonybės apraiškas, pasakysime, jog jie, ne paslapčiomis tai darydami, bet – lyg kadaise samariečiai kartu su tikrojo Dievo [vardu] bamba ankstesnės klaidatikystės vardus. O jie barbarų kalba paprastai barbariškai skamba taip: Ukapirmas (*Occopirmus*), Svaikstikas (*Suaixtix*), Aušautas (*Ausschauts*), Autrimpas (*Autrympus*), Patrimpas (*Potrympus*), Bardaitis (*Bardoayts*), Pilvytis (*Piluuytus*), Perkūnas (*Parcuns*), Pikulas (*Pecols*) ir Pokulas (*Pocols*). Šie, jei jų dievybes vertinsi pagal jų nuomonę, yra tokie dievai: Saturnas, Saulė, Eskulapas, Neptūnas, Kastoras ir Poliuksas, Cerera, Jupiteris, Plutonas, furijos. Taigi ar giliai miegosime pamiršę savo pašaukimą? Iš mūsų tikimasi kraujo [praliejimo], nes esame jiems visiems skolingi.

Taigi mes, sinodas, trijose vietose visi bendrai, be mūsų pačių, pasitelkę tuo susirūpinusius bendrininkus, paskelbėme, jog, be kitų prisakymų, svarbiausias ir dabar vykdytinas (jokiu būdu neatmetant taip pat „Apie svarbiausius krikščionių reikalus“) yra tas, kurį tarp brolių uoliai skelbėme, būtent „Apie tikėjimo mokymą“.

Vertė *DALIA DILYTĖ*

KOMENTARAI

1 *Pamfilija* – senovinė sritis Mažosios Azijos pietuose, tarp Likijos ir Kilikijos (dab. Turkijos pietuose). Joje apsigyvenę išeiviai iš Graikijos sumišo su vietos gyventojais.

2 *Mazoviečiai* – Prūsos krašto pietryčiuose apsigyvenę atsikėlėliai lenkai iš Mazovijos (Lenkijos sritis Vyslos vidurupio baseine; centras – Plockas). Nuo XIX amžiaus vokiečių istoriografijoje jie vadinami mozūrais (*Masuren*; kad skirtųsi nuo Mazovijoje likusių gentainių), o jų gyventa tuometinės Prūsijos istorinė sritis (baigė susidaryti XVII amžiuje) – Mozūrija (dabartinės Lenkijos šiaurės rytuose). Šioje srityje nuolat gyveno

baltų gentys: bartai, galindai, palekiai, dalis sūduvių, nadruvių. Į tas žemes pirmiausia ir veržėsi mazoviečiai. XIII amžiuje šias gentis užkariavo kryžiuočiai. Daugelis vietos gyventojų per karus ir sukilimus prieš Vokiečių ordino valdžią žuvo, likusieji vėliau buvo germanizuoti. Smarkiai ištuštėjusioje srityje XIV–XVII amžiuje vyko minėtoji lenkų kolonizacija. Dar vėliau, XVIII–XIX amžiuje, buvo germanizuota ir didžiuma mozūrų. 1525–1701 metais Mozūrija priklausė Prūsijos kunigaikštystei, iki 1871 – Prūsijos karalystei, iki 1945 metų – Vokietijai.

3 *Livoniečiai* – šiuo atveju veikiausiai tai Vokiečių ordino valstybės gyventojai kuršiai, gyvenę prie Baltijos jūros Klaipėdos apylinkėse, nes Livonijos gyventojams galiojo Rygos arkivyskupijos nutarimai.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

1531 METŲ PATARIMŲ IR SPRENDIMŲ KNYGA

Ši knyga – dienynas, kuriame pusiau viduramžišku stiliumi Karaliaučiaus valdžios pareigūnų padieniui buvo protokoluojami tvarkomieji reikalai ir trumpai užrašomi priimti sprendimai. Čia paliudytas ne ožio, kaip kitais atvejais, o kiaulės aukojimas. Nepaisydami 1530 metų Pamedės ir Sembos vyskupų sinodo nutarimų, Sembos sūduviai ir toliau praktikavo senojo tikėjimo apeigas. Sembos vyskupas tuomet buvo Georgas von Polentzas, Pabėčių parapijos kunigas (1520–1540) – Mykolas Vilis (*Michael Will*), po kurio čia kunigavo jo giminaitis Abelis Vilis (*Will*), vienas iš prūsų raštijos pradininkų.

Rankraštis iki Antrojo pasaulinio karo buvo Karaliaučiaus slaptajame valstybiniame archyve.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Ši žinutė patvirtina Luko Davido ir Kasparo Hennenbergerio informacijos apie kiaulės aukojimą tikrumą ir parodo, kaip vietos gyventojai buvo baudžiami už senųjų papročių laikymąsi.

NORBERTAS VĖLIUS

Literatūra: Mannhardt, 1936, 272–273.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 273.

RATH UND ABSCHIEDBUCH
1531

Sudawen, Schweyn-Heiligen.
15. Mai 1531

Eodem die hat der Sudaw der das Schweyn geheiliget bekant, als dasjenige zo Michel von Drahe vogt vff Samlandt meinem gnedigen herrn geschrieben hat.

Abeschiet

Der Sudaw sall auff burge hant ausgelassen werden, In pfingstfeiertagen sal der bischoff von Samlandt die leute gen pubeten bescheiden vnd vnterrichten, Sie sollen volgende III Sontage gestrafft werden… also, der Sudaw sal mit einem bischoffhut vnd die andern iglicher mit eyner rutten in der kirchen steen auch eyn gantz Jar gegen Kirchen geen bey eyner gelt pen. Der Cemerer zu pubeten ist fur In burge worden. Dorauff ist er seins gefengnus ditzmal entledigt, actum ut supra.

PATARIMŲ IR SPRENDIMŲ KNYGA
1531

Sūduva, kiaulės aukojimas.
1531 gegužės 15

Ten pat. Apie sūduvį, kuris aukojo kiaulę, sužinota, kai apie tai Sembos fogtas[1] Michelis von Drahe parašė mano maloningajam ponui.

Sprendimas

Sūduvis gali būti išleistas už užstatą. Per Sekminių šventes Sembos vyskupas Pabėčiuose turi paaiškinti žmonėms ir juos pamokyti. Jie bus nubausti kitus tris sekmadienius… Taigi sūduvis, užsidėjęs vyskupo kepurę, o kiti – laikydami rankoje rykštes, turės stovėti bažnyčioje, taip pat ištisus metus eiti į bažnyčią ir aukoti pinigus. Pabėčių kameryrui[2] laiduojant, jis šį kartą atleidžiamas nuo kalėjimo[3]. Išrašas iš anksčiau minėtų aktų.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

KOMENTARAI

1 *Fogtas* – administracijos pareigūnas, paveldėtinai valdęs tam tikrą sritį, vadinamą fogtija, Pareigybė labiausiai buvo paplitusi Vokietijos ar vokiečių valdomuose kraštuose, ypač Bažnyčios žemėse. Vokiečių feodalų užkariautose baltų ir estų žemėse fogto svarbiausioji funkcija buvo teisti gyventojus ir palaikyti viešąją tvarką. Fogtais būdavo ir aukštieji pareigūnai, ir paprasti pilių ar dvarų prievaizdai. Semboje fogto dispozicijoje buvo vyskupo žemės.

2 *Kameryras,* arba *kamerarijus* – Vokiečių ordino, vėliau Prūsijos kunigaikštystės žemesnysis vietinės valdžios pareigūnas, administracinio teritorinio vieneto kameramto viršininkas. Rinko mokesčius, dešimtinę, buvo teisėjas ir kartu policijos pareigūnas.

3 …*atleidžiamas nuo kalėjimo* – kalėjimas buvo įrengtas Sembos vyskupo pilyje Pabėčiuose.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

XVI AMŽIAUS DINGUSIO TEKSTO FRAGMENTAS

Pasak Mannhardto, mažas, bet vertingas pranešimo apie senojo tikėjimo apeigas fragmentas buvo išlikęs lapelyje, saugotame Karaliaučiaus slaptajame valstybiniame archyve. Jame XVI amžiuje ranka įrašytas pavadinimas „Lapelis iš dingusio laiško“.

Mannhardto manymu, žurnale *Neue Preussische Provinzial-Blätter* (1846, II, 24) „Lapelis“ klaidingai apibūdinamas kaip priedas prie „Pranešimo apie Sūduvą“, kadangi atsitiktinai buvo pridėtas prie *Sūduvių knygelės.*

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Tekstas rodo ožio kulto populiarumą baltų mitologijoje ir iš dalies padeda suprasti šį kultą. Jame yra detalių, nežinomų iš kitų šaltinių: ožį stato pirkioje ant šieno, suvilgę saują šieno, apšlaksto jam galvą, išvirtą mėsą krauna ant šienu pabarstyto stalo, suvalgius mėsą, kaulai sudeginami. Ožio aukojimas aiškiai siejamas su žemės dievu, kuris gretinamas su dangiškuoju. Dažnas šieno vartojimas per apeigas, ypač stalo apibarstymas šienu, primena lietuvių ir kitų tautų Kūčių papročius. Antra vertus, visa ši aukojimo ceremonija (ožio, kaip ir krikščioniškojo Dievo Sūnaus – avinėlio, – statymas ant šieno, jo galvos šlakstymas vandeniu ir tiesioginis jo garbinimas, pabrėžiant, kad jį garbina šalia dangiškojo Dievo) iš dalies primena pavienių sektų viduramžiais praktikuotą velnio garbinimą (velnio mišias).

NORBERTAS VĖLIUS

Literatūra: Mannhardt, 1936, 309.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 310.

[ZEDEL ZU EINEM VERLORENEN BRIEFE]
XVI Jh.

So nemeth einen bogk vnd fuirth in In Eine stuben vnd streughe heug vnter im Das er auf sthet, vnd nemen eine handtvol heug, wechen si ins wasser vnd treuffen dem bogk auf den kop vnd sprechen: wir eren dich erdische goth, neben dem himelischen, vnd nemeth vnd thüt den buck ab vnd kochet in, vnd wen ehr gar ist legeth das flesch in keine Schüssel sunder auf den tisch, dar heug auf gestreugeth ist vnd las si essen, vnd wen si nu gegessen haben samlet alle knochen czu hauffe, Das keiner hin wegk kome vnd vorbornet si. Dis sollen alle manner thun.

[LAPELIS IŠ DINGUSIO LAIŠKO]
XVI amžius

Taigi paimkite ožį ir nuveskite jį į trobą, ir paklokite po juo šieno, kad jis ant jo stovėtų, ir paimkite saują šieno, suvilgykite vandeniu, apšlakstykite ožiui galvą ir sakykite: mes garbiname tave, žemiškasis dieve, greta dangiškojo, ir paimkite ožį, ir užmuškite jį, ir išvirkite, ir kai jis išvirs, nedėkite mėsos į dubenį, bet padėkite ant stalo, kur turi būti pabarstyta šieno, ir valgykite, ir kai suvalgysite, surinkite visus kaulus į krūvą, kad nė vienas nedingtų, ir sudeginkite juos. Tai turi daryti visi vyrai.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

JOHANNESAS POLIANDRAS

1486 12 26–1541 04 29

JOHANNES POLIANDER

Johannesas Poliandras (*Johannes Poliander, Graumann*) – Prūsijos kunigaikštystės reformacijos veikėjas, rašytojas. Gimė Vokietijoje – Noištate Frankene (*Neustadt / Franken*), studijavo Leipcige, kur 1516 metais gavo laisvųjų menų fakulteto magistro laipsnį, mokytojavo Leipcigo Šv. Tomo mokykloje, 1519 metais perėjo į liuteronybę, studijavo Vitenberge, artimai bendravo su Liuteriu ir Melanchthonu. Nuo 1523 metų dirbo pamokslininku Viurcburge, Niurnberge ir kitur. 1525 metais kunigaikštis Albrechtas jį pakvietė į Karaliaučių, ten Poliandras dirbo Altštato pamokslininku. Jis buvo vienas iš Prūsijos kunigaikštystės 1525 metų Bažnyčios nuostatų įgyvendintojų, kunigaikščio Albrechto bibliotekos komplektuotojų konsultantas, universiteto steigėjų patarėjas. Dirbo Altštato lotyniškos mokyklos mokytoju, rašė poeziją. Po Poliandro mirties jo asmeninė biblioteka tapo Karaliaučiaus miesto bibliotekos pagrindu. Mirė Karaliaučiuje.

Poliandro laiškas, rašytas jaunystės draugui Casparui Börneriui – Leipcigo Šv. Tomo mokyklos rektoriui (1522–1541), yra vienas įdomiausių, patikimiausių sūduvių dvasinės kultūros šaltinių. Šis laiškas buvo prierašas, pridėtas prie Poliandro turėtos Plinijaus *Gamtos istorijos* (*Historia naturalis*), išleistos 1516 metais Liutecijoje (Paryžiuje), XXXVII knygos 3 skyriaus pabaigos (Mannhardt, 1936, 185). Poliandras laišką rašė 1535 metais – dešimtį metų išgyvenęs Karaliaučiuje, informaciją gavęs, kaip pats rašė, iš vieno senio, rimto žmogaus, keturiasdešimt metų išgyvenusio tarp pajūrio sūduvių. Tad ši informacija apibūdina XV amžiaus pabaigos–XVI amžiaus pradžios sūduvių dvasinę bei materialinę kultūrą, jų buitį, nešioseną, religiją bei tikėjimus, socialinę padėtį. Pagal pasakojimo pobūdį ir stilių Poliandro laiškas yra artimas *Sūduvių knygelei*, aprašo tuos pačius, tik „gintarą renkančius“, t. y. Baltijos pajūrio, sūduvius, kurie, kaip teigia Poliandras, XVI amžiaus pradžioje gyveno šešių mylių ilgio ir vienos mylios pločio teritorijoje.

INGĖ LUKŠAITĖ

Užuominų apie konkrečius sūduvių tikėjimus Johanneso Poliandro laiške nedaug – tik kad didesni gintaro gabalai iš jūros dugno esą ištraukiami su burtais. Galbūt su senaisiais tikėjimais susijęs pomėgis nešioti savo rankų

darbo vario papuošalus, pasidabruotus geležies diržus, draudimas tuoktis su svetimšaliais, elgetauti. Tačiau šis laiškas teikia papildomų duomenų apie sūduvių mitologiją. Iš jo išryškėja keletas sūduvių buities ir pasaulėjautos bruožų, prisirišimas prie senųjų papročių ir tikėjimų, tų papročių ir tikėjimų išlikimas Sembos sūduvių bendruomenėse.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Rappolt, 1737, 13–16; Rost, 1808, 30; Tschackert, 1890, 334–336; Mentz, 1929/30, 61–68; Mannhardt, 1936, 185–187; *SRP*, VI, 335–336.

Literatūra: Gebauer, 1844; Sembrzycki, 1891–1892; *ADB*, XXVI, 388; *APB*, II, 513; Mannhardt, 1936, 185–187; 275.

Tekstas iš: Tschackert, 1890, 334–336.

JOHANNES POLIANDER, ECCLESIASTES REGIOMONTANUS, CASPARO BORNERO AMICO, LUDI MAGISTRO LIPSIENSI, ANNO 1535[to], SUB PRINCIPE ALBERTO, MARCHIONE BRANDENBURGENSI

1535

Sambiensis terra, ex terris Prussiae primaria a Pregora fluvio, qui Konigspergium alluit, usque ad mare extenditur. Illic ad maris litus habitant Sudini, quorum regio maritima, ad sex vel septem milliaria extensa, Sudauia dicitur, quam Plinius recte Autraviam vocavit. In eius fere medio (quae Austraviae pars Pruster appellatur), peninsula in mare excurrit, quae Pruster-Ort celebri nautisque noto vocatur nomine, ad longitudinem sesquimilliaris, latitudinem vero complectens unius plus minus milliaris. Alta et foecunda tellus, pagos habens et nemus quoque; utrinque autem sinus effert navigantibus periculosos. Prutenis et populus et regio Sudawen vocatur, et distat quinque aut ad summum sex milliaribus a Konigspergio, ubi sedes principis est: habetque supra XXXII vicos, quorum incolae, ex veteri debito, eo toto lito-

ris tractu e mari venantur et quasi piscantur succinum, quod illis Gentarus patrum lingua dicitur. Nam quod inferius circa Gedanum ut in Pomerania, superius vero in Livonico litore colligitur, rarius est et minutius, nec illic provenire putatur, sed aestu maris e vicino illuc iactari.

Porro, alias largior, alias parcior est succini proventus; neque enim semper huic venationi seu capturae locus est, sed tantum, quoties tempestas ab occidentalibus ventis excitata glessum versus litus eiicit. Siquidem non solus Favonius, sed Africus quoque et Corus hunc thesaurum in lucem proferunt. Hic itaque post sedatos ventos, aquarum vero procellis nondum sedatis, sed et in alterum diem usque (ut fit) ferventibus, Sudini accinguntur operi, eam litoris regionem diligenter observantes, ad quam vident venti flatum spectare. Illuc igitur ab uno et altero milliari, sive nox sit sive dies, certatim confluunt, nudi cum fluctibus a litore resilientibus currunt in mare, reticulo instructi longae perticae bifurcatae praefixo, cuius os ad ulnae latitudinem patulum est, vbi obvium cum recurrente ad litus fluctu succinum e fundo hauriunt, immo rapiunt, ne cum refluis undis in mare possit relabi, celeriter comitante secundo fluctu redeuntes ad litus. Simul autem extrahunt herbam quandam in imo mari haerentem, quae pulegio aquatico non multum absimilis est. In litore praestolantur uxores praedam; quae etiam frigido tempore structis passim ignibus fovent maritos, calefacta tegumenta circumdantes algentibus, ut e vestigio rursus in mare procurrant. Nam id agere pergunt, quamdiu inveniunt, quod hauriant. Quicquid igitur singulis obvenerit, hoc totum bona fide coguntur ad eos, qui huic rei a Principe praefecti sunt, adferri, ubi iuxta mensuram tantundem salis recipiunt, quantum attulerint succini. Hoc praemii labori eorum ex veteri more rependitur.

Porro, totus hic glessi proventus hoc tempore ad solum Principem pervenit, cuius partem, dum adhuc vigerent in Prussia Crucigeri, habuit episcopus Sambiensis, nempe ad unius milliaris longitudinem, sed eius spatii dimidium Magnus Magister cum eo communiter usurpabat, et tum episcopo quotannis plerumque magna pacuniae summa eo tempore a mercatoribus pro sua portione obvenit. Nunc, ut compertum habemus, ex toto proventu modo sesquimillia marcarum, modo quatuor aut quinque millia, interdum octo aut novem obtingunt; quinque vero abhinc annis, ni fallor, quindedm millia fisco Principis accesserunt. Sive igitur virtutem glessi variam, sive pretium spectes, facile intelliges, quam non immerito a Plinio inter gemmas numeretur.

Magna autem cura cavetur, ne furtum in hoc negotio comittatur; proinde etiam non temere cuivis patet ad ea Sudinorum loca accessus. Sed praetereundum non est, fieri nonnunquam, ut etiam tranquillo mari in imo fundo conspecta frusta succini maiuscula fascinis extrahantur; pro quibus et plus praemii accipiunt a praefecto suo Sudini. Nam quo grandiores et candidiores

sunt glessi portiones, eo pluris emuntur a negotiatoribus. Unde aliud est, cuius tunna XXX aureis Rhenensibus emitur, aliud pluris quam centum aureis; quod vero optimae notae est, multo carius venit. Evenit quoque interdum, ut ex alta humo longe a mari passim effodiantur hoc genus grana. In maritima vero terra facilius inveniuntur, arenis obruta, utpote e mari olim eiecta et neglecta. […]

Sed finem faciam, ubi tantum de Sudinorum moribus pauca coronidis loco adiecero. Sunt autem indigenae, quorum pauci admodum germanicam linguam novere, sed suam quandam linguam habent barbaram, qua etiam reliquum fere Prutenorum vulgus utitur. Pertinaciter semper studuit haec gens maiorum suorum vestitum, ritus et cultus servare, nec iunxerunt cum finitimis Prutenis matrimonia, nec quenquam suorum mendicare permiserunt; inaures gestaverunt, nempe annulos, ex quibus minutae nolae seu tintinnabula dependerent, omnia ex aurichalco fabrefacta. Haec autem ipsorum ornamenta, quem admodum et panis et vestes eorum omnes, non importabantur aliunde, sed ab artificibus domesticis inter ipsos concinnabantur; apud quos et cinguli ex ferro deargentato in usu fuere. Haec, inquam, et alia id genus multa pertinaciter servaverunt illi, donec cum vicinis Prutenis tandem ab annis viginti, instantibus praefectis, coniugia contrahere coacti sunt. Hinc etiam factum est, ut ab antiquis ritibus suis paulatim recesserint: aegre tamen adhuc a prisca sua idololatria et avitis superstitionibus abstinent, neque ex animo vel papae prius paruerunt, ut nunc evangelio assentiuntur plerique eorum, sed veteres suorum cultus tacitis suffragiis probare non desinunt.

Haec solida testimonia sunt senis cuiusdam minime vani hominis, qui supra quadraginta annos inter Sudinos versatus est, et talia plerumque, quae etiam lippis et tonsoribus hic omnibus nota sunt, exteris vero gentibus parum comperta, nec a scriptoribus, quod sciam, exacte prodita.

JOHANNESAS POLIANDRAS, KARALIAUČIAUS KUNIGAS, CASPARUI BÖRNERIUI, DRAUGUI, LEIPCIGO MOKYKLOS MOKYTOJUI, 1535 METAIS, VALDANT KUNIGAIKŠČIUI ALBRECHTUI, BRANDENBURGO MARKGRAFUI

1535

Sembos žemė, žymiausia iš Prūsijos žemių, plyti nuo Priegliaus upės, skalaujančios Karaliaučių, iki pat jūros. Ten, prie jūros kranto, gyvena sudinai, kurių pajūrio kraštas, nusidriekęs šešias ar septynias mylias, vadinamas Sudavija (*Sudauia*), – Plinijus ją teisingai pavadino Autravija (*Autravia*). Beveik jos viduryje (ta Autravijos dalis vadinama *Pruster*) į jūrą įsiterpia pusiasalis, kuris vadinamas garsiu ir jūreiviams žinomu Pruster Orto[1] vardu; jis tęsiasi į ilgį šešias mylias, o į plotį – maždaug mylią. Tai sena ir derlinga žemė, turinti kaimų ir girių; iš abiejų jos pusių jūreivius pasitinka pavojingi užutėkiai. Prūsai ir žemę, ir tautą vadina sudaviais (*Sudawen*); jie nutolę per penketą ar šešetą mylių nuo Karaliaučiaus, kur yra kunigaikščio būstinė. Turi daugiau nei 32 kaimus, kurių gyventojai senu papročiu pakrantėje medžioja ar renka (žvejoja) gintarą, kuris jų gimtąja kalba vadinamas *Gentarus.* Mat tas [gintaras], kuris randamas žemiau, apie Gdanską, Pomeranijoje, taip pat aukščiau, Livonijos pakrantėje, yra retesnis ir smulkesnis, todėl manoma, kad jis ne ten atsiradęs, bet jūros bangavimo iš kaimynų pas juos atneštas.

Gintaro randama vienur gausiau, kitur mažiau, ir ne visada galima jį rinkti arba gaudyti, bet tik tada, kai vakarinių vėjų sukeltos audros išmeta jį į krantą. Mat ne tik Favonas, bet ir Afrikas ir Koras[2] šį lobį į dienos šviesą iškelia. Taigi vėjams nurimus, o bangų mūšai dar nesiliovus, nes pasitaiko, kad ji ir kitą dieną tebešėlsta, sudinai pasiruošia darbui, stropiai apžiūrėdami tą kranto dalį, į kurią mato pučiant vėją. Ten vienos ar dviejų mylių atstumu, ar būtų naktis, ar diena, rungčiomis sulekia, kartu su atšokstančia nuo kranto banga nuogi puola į jūrą, laikydami rankose prie ilgos dvišakės lazdos pritvirtintą tinklinį krepšelį, kurio žiotys yra uolekčio platumo. Priešais skubančią į krantą bangą išgriebia nuo dugno gintarą, stveria jį, kad banga nenuneštų atgal į jūrą, ir greitai, lydimi kitos bangos, grįžta į krantą. Kartu ištraukia kažkokią žolę, augančią jūros gelmėse, labai panašią į vandeninę mėtą. Ant kranto

laimikio laukia žmonos, šaltu metu sukūrusios vienur kitur laužus, šildo vyrus, sužvarbusius apgaubia šiltais rūbais, kad jie tuoj pat vėl galėtų šokti į jūrą. Mat tęsia šį darbą tol, kol randa gintaro. Visa, ką kiekvienas suranda, patikliai suneša pas prefektus, kurie tam reikalui kunigaikščio yra paskirti gintarą jam atnešti; ten pagal svorį gauna tiek druskos, kiek atnešė gintaro. Toks nuo seno čia yra atlyginimas už darbą.

Visos šios gintaro radimvietės dabar priklauso vien kunigaikščiui, tačiau kol Prūsijoje gyvavo kryžiuočiai, dalį jų, būtent vienos mylios ilgio ruožą, turėjo Sembos vyskupas. Pusę to ruožo kartu su juo [= vyskupu] bendrai valdė didysis magistras; vyskupas savo ruožtu už šitą dalį gaudavo kasmet iš pirklių didelę pinigų sumą. Dabar, kaip mes sužinojome, iš visų pajamų jam tenka gal pusantro tūkstančio, o gal keturi ar penki tūkstančiai, o kai kada aštuoni ar devyni tūkstančiai markių. Prieš penketą metų, jeigu neklystu, į kunigaikščio iždą įplaukė penkiolika tūkstančių markių. Taigi, matydamas įvairius gintaro privalumus ar jo vertę, nesunkiai galėtum suprasti, kad Plinijus ne veltui jį priskyrė prie brangakmenių.

Gintaras labai rūpestingai saugomas nuo vagių, todėl niekam be reikalo nerodoma kelio į šias sudinų vietas. Tačiau reikia paminėti, kad retkarčiais pasitaiko, jog net ir esant ramiai jūrai pačiame jos dugne pastebėti didoki gintaro gabalai burtais yra ištraukiami; už juos sudinai gauna iš savo prefekto didesnį užmokestį. Nes kuo didesni ir skaidresni gintaro gabalai, tuo noriau juos perka pirkliai. Taigi yra gabalų, kurių tuna (*tunna*[3]) kainuoja 30 Reino auksinų, o kitų – daugiau nei šimtas auksinų, tas, kurio požymiai geriausi, kainuoja brangiausiai. Be to, kai kada pasitaiko, kad giliai žemėje, toli nuo jūros, iškasama gintaro grūdelių. Pajūryje jie lengvai randami užversti smėlio, kadangi iš jūros kažkada buvo išmesti ir niekas į juos nekreipė dėmesio.

Bet baigiu, tiktai pridursiu dar keletą žodžių apie sudinų papročius, tuo apvainikuodamas [visą pasakojimą]. Jie yra vietiniai gyventojai, iš jų vienas kitas moka germanų kalbą, tačiau turi ir savo barbarišką kalbą, kurią vartoja beveik vien prūsų likučiai. Ši gentis visada atkakliai troško išsaugoti savo protėvių rūbus, papročius ir apeigas, nesituokė su kaimynais prūsais ir niekam iš saviškių neleido elgetauti. Nešiojo auskarus, t. y. prie žiedų prikabintus mažyčius varpelius arba skambaliukus, – viskas padaryta iš geltono vario. Šie jų papuošalai, taip pat duona ir rūbai buvo ne iš kur kitur įsivežami, bet pačių vietinių meistrų gaminami; nešiojo jie ir geležinius pasidabruotus diržus[4]. Visa tai, kaip sakiau, ir daugelį kitų panašių dalykų jie atkakliai saugojo tol, kol, viršininkų raginami, buvo priversti su savo kaimynais prūsais nuo dvidešimties metų amžiaus tuoktis. Dėl tos priežasties atsitiko taip, kad pa-

mažu nutolo nuo savo senolių papročių. Tačiau ligi šiol vargiai susilaiko nuo senosios stabmeldystės ir senovinių prietarų. Nors iš pradžių nenuoširdžiai pakluso popiežiui, bet dabar daugelis jų pritaria Evangelijai, tačiau slaptai susitarę nesiliauja laikytis senųjų savo papročių.

Šie tikri paliudijimai yra vieno senio, rimto žmogaus[5], kuris daugiau negu keturiasdešimt metų gyveno tarp sudinų ir papasakojo daug tokių dalykų, kurie čia visiems aliai vieno yra žinomi[6], bet kitoms gentims beveik negirdėti ir, kiek žinau, rašytojų išsamiai neaprašyti.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

1 *…vadinamas garsiu… Pruster Orto vardu – Pruster, Pruster Ort*, XX amžiuje vokiškai vadinta *Brüsterort* – Sembos pusiasalio „stačiakampio“ šiaurės vakarų kampo kyšulys į Baltijos jūrą.

2 *Favonas, Afrikas* ir *Koras* – šilti vakarų, pietvakarių ir šiaurės vakarų vėjai. Pavadinimai paimti iš antikinės literatūros.

3 *Tunna* – archajiška vokiško žodžio *die Tonne* – statinė – forma. Čia statinė – birių produktų matas, kurio tūris kito, nelygu vieta ir laikas, bet per XV–XVIII a. ja buvo seikėjama maždaug 200 litrų.

4 *…nešiojo jie ir geležinius pasidabruotus diržus* – metaliniai papuošalai, pasidabruoti vario, žalvario diržai buvo nešiojami baltų nuo žalvario amžiaus laikų. XV amžiuje ir XVI amžiaus pradžioje, informatoriaus teigimu, tai buvo sūduvių atskirumo nuo vokiečių ženklas.

5 *…vieno senio, rimto žmogaus* – tai neišaiškinta asmenybė. Jis galėjo būti pagrindinis dviejų svarbių šaltinių – *Sūduvių knygelės* ir šio laiško informatorius. Kadangi laiške žinios apie gintaro gaudymą tikslios ir konkrečios, yra nemaža informacijos apie gintaro kainas, pajamų iš gintaro gavybos pasiskirstymą tarp Ordino magistro ir Sembos vyskupo, galima manyti, kad tas keturiasdešimt metų tarp sūduvių gyvenęs žmogus galėjo būti vienas iš Ordino magistro ar vyskupo gintaro gavybos prižiūrėtojų.

6 *…papasakojo daug tokių dalykų, kurie čia visiems aliai vieno yra žinomi* – šią vietą galima suprasti kaip užuominą į tai, jog tas pats informatorius bus papasakojęs faktų iš sūduvių dvasinės kultūros, kuri, kaip tekste minima, skyrėsi nuo vokiečių. Galbūt tai buvo ta pasakojimo dalis, kuri paplito *Sūduvių knygelės* vardu.

INGĖ LUKŠAITĖ

1541 METŲ LAPKRIČIO 24 DIENOS KUNIGAIKŠČIO ALBRECHTO ĮSAKAS

Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčios santykį su vietos gyventojų liaudies kultūra formavo ne tik Bažnyčios, bet ir pasaulietinės valdžios nuostatai. 1541 metų lapkričio 24 dienos kunigaikščio Albrechto *Įsaku prieš netikėliškus prietarus* iš sinkretiško liaudies krikščionybės pavidalo buvo bandoma šalinti liaudies kultūros, papročių klodą.

* * *

Paprotys aukoti bažnyčioje vaškines žmonių bei gyvulių figūrėles, jungtuvių vainikus ir žvakes yra sinkretiškas, senieji pasaulėžiūros elementai jame susipynę su krikščioniškaisiais. Seniesiems dievams aukotos aukos (tikri daiktai) čia pakeičiami krikščioniškajam Dievui arba šventiesiems aukojamais daiktų simboliais. Panašus paprotys Katalikų bažnyčios praktikuojamas iki pat šių dienų: susirgus žmogui ar pradėjus grėsti kokiai nelaimei, kad žmogus išgytų, o nelaimė praeitų pro šalį, pažadama auka. Žmogui išgijus ar išvengus nelaimės, iš brangiųjų metalų (aukso, sidabro) padaromas kokio nors daikto, dažniausiai skaudamos kūno dalies – rankos, kojos arba širdies, – atvaizdas ir pakabinamas bažnyčioje ant šventojo, kuriam buvo pažadėta auka, paveikslo. Kunigaikščio Albrechto rašte, atrodo, kalbama ne tik apie senuosius, ikikrikščioniškuosius, bet ir apie katalikiškuosius papročius, kuriuos reformacijos šalininkai irgi su panieka vadino pagoniškais.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Jacobson, 1839, 20(VIII); Sehling, IV, 1911, 57–58.

Literatūra: Pakarklis, 1947, 86–88; Vyšniauskaitė, 1994, 38–39; Lukšaitė, 1999, 162, 183, 184 ir kt.

Tekstas iš: Jacobson, 1839, 20(VIII).

DIE VERORDNUNG HERZOG ALBRECHTS GEGEN VERSCHIEDENE ABERGLÄUBISCHE MISSBRÄUCHE*
den 24. November 1541

Von gottes gnaden wir Albrecht Marggraff zu Brandenburgk, jnn Preüssen, zu Stettin, Pommern, der Cassuben vnd Wenden, Hertzogk, Burggraue zu Nürmberg, vnd Fürst zu Rügen, Nachdem an vns fur glaubwirdig gelangt, als sölten an etzlichen örttern, vnsers Fürstenthumbs, noch allerley jrthumb vnd miszbreüch, sönderlich mit opfferung der wichsenen bilder jnn menschlicher gestalt, auch sönst anderer vnuornümfftiger thier, nichts minder wichsene krentze, welche die breüth wann sie zur treühung gehen, vnd etwan andere personen, fur jhre kranckheit, vud widerwertigkeit, zur kirchen bringen vnd opffern, auch andere dergleychen abgöttische miszbreüche, üben vnd treyben söllen, Vnd wiewol, als wir darneben bericht, die Pfarrer vnd Kirchendiener, jhres höchstes vleysses, jnn jhren predigen, wider solche abgötterey vnd miszbreüche streytten vnd widerfechten, auch die lewth davon abzustehen, leren, vnd ermanen, welchs doch alles (wie an vns gelangt) nicht helffen, Derwegen vns, als der Christlichen obrigkeit, mit guttem reyffem Rhat hierjnn notwendige einsehung zuhaben gebüren wil, Beuelhen demnach ernstlich, allen vnd jeden Pfarrern, Predigern vnd Kirchendinern, das ihr an ewrem vorgerümbten höchsten vleys vnd ernst, gar nichts wollet erwinden lassen, sonder für vnd fur, wider dieselbige, gotlestrige abgötterey, vnd schendtliche miszbreüch prediget, vnd das vnvorstendige volck davon, mit glimpflichen gutten, erbarn vnnd heylsamen grüntlichen berichten der heyligen schrifft, das sölchs gantz abgötterisch, vnd stracks wider die zehen, sonderlich aber das erste gebot, sey, Derhalben vns dasselbe mit nichten zuleyden, wir wolten vns dann solcher abgötterey (dafur vns der almechtige gnediglichen behüete) auch theythafftig machen, vndterweyset auch nicht gestadtet, vnd zulasset, mit sölchem anhang vnd getrewlicher warnung, woe hinfurt jemandt gefunden oder darüber betroffen, nemlich der sölche, wichssene bilder, krentz oder licht, es sey was es wölle, zum trewen oder sonst, jnn die kirchen bringen oder

* Už parūpintą trūkstamą originalo tekstą ir galimybę spausdinti visą šaltinį nuoširdžiai dėkoju habil. dr. Ingei Lukšaitei. *Red.*

auffopffern würde, das darauf etzliche gotfürchtige, vnd getrewe lewth söllen bestelt werden, die sölchs nicht gestadten, sönder weren, auch jm fahl vnsern Amptsvörwaltenden personen pflichtig sein söllen, vnangezeygt nicht zulassen, welche vnser Heüpt oder Amptlewte, alsdann, den oder die personen, so disfals gebrochen, vnd übertreten, jnn einen stock auff den kirchhoff beym hals anschmieden söllen lassen, die zeyt über, bis gesungen, vnd gepredigt worden, damit der oder dieselben, als ein abgöttischer, widerchristlicher mensch, von allen den jenigen, so zur Kirchen ein vnd auszgehen, gesehen werden, vnd sich des offentlichen müssen schemen, zur straff vnd buss jhrer begangenen missthat, vnd so das nicht helffen, sönder mehr gescheen würde, einer herttern leybes oder lebens straffe, noch vnserer erkentnus, gewartten, Würden dann etzliche Pfarrer, Prediger vnd Kirchen diener (bevorab die jenigen, welche die schlüssel zu den kirchen haben, vnd one sie niemands jnn die kirchen kommen kan) oder auch vnser Heüpt vnd Amptlewt (do Got fur sey, vnd wir vns nicht vorsehen wöllen) sich hierjnn anderst, vnd nicht stracks dieses vnsers ernsten beuelichs, mit warnung durch Gottes wort vleyssiger auffsehung vnd thetlicher straff, halten, könthen wir gegen jhnen auch, gebürliche straff furzunemen, mit nicht vndterlassen, zu vrkundt haben wir vnser Secret zn endt des Mandats wissentlich drucken lassen, Das gegeber ist zu Königszberg am viervndzwantzigsten tag Nouembris jm XIj. Jar der mindern zal.

KUNIGAIKŠČIO ALBRECHTO ĮSAKAS PRIEŠ NETIKĖLIŠKUS PRIETARUS

1541 lapkričio 24

Iš dievo malonės mes, Albrechtas, Brandenburgo markgrafas, Prūsijos, Štetino, Pomeranijos, Kašubų ir Venedų kunigaikštis, Niurnbergo burggrafas ir Riūgeno kunigaikštis.

Mums patikimai yra pranešta, kad kai kuriose vietose mūsų kunigaikštystėje dar esą praktikuojama visokie paklydimai ir piktnaudžiavimai, ypač aukojant vaškinius žmogaus bei neprotingų gyvulių atvaizdus, taip pat vaškinius vainikus, kuriuos marčios per sutuoktuves ir kiti asmenys prašydami išgelbėti nuo ligos ir nesėkmės atneša į bažnyčią ir aukoja; taip pat užsiimama kitais panašiais stabmeldiškais piktnaudžiavimais. Ir nors, kaip mums apie

tai pranešama, kunigai ir Bažnyčios tarnai su didžiausiu uolumu savo pamokslais prieš tokį stabmeldžiavimą ir piktnaudžiavimą kovoja ir priešinasi ir žmones moko ir ragina šito atsisakyti, niekas (mus pasiekusiomis žiniomis) nepadeda. Dėlei to mums, kaip krikščionių vyresnybei, duodant gerą, brandų patarimą, dera padėti gerai suvokti tą dalyką. Tad rimtai įsakome visiems kunigams, pamokslininkams ir Bažnyčios tarnams aukščiau giriamo didžiausio uolumo ir rimtumo nenustoti, bet nuolatos prieš tąją piktžodišką stabmeldystę ir bjaurius piktnaudžiavimus sakyti pamokslus ir neišmintingai liaudžiai aiškinti remiantis paprastu, geru, rimtu ir nuosekliu Šventojo Rašto mokymu, kad tai esą stabmeldiška ir priešinga Dešimčiai įsakymų, ypač pirmajam. Mes šito jokiu būdu nepakenčiame, nes antraip patys pasidarytume (tegul mus Visagalis nuo to maloningai saugoja) tokios stabmeldystės dalyviais. Dėl to pamokykite, neduokite ir neleiskite pridurdami ir įspėdami, kad ateityje, jei kas bus rastas arba aptiktas, būtent jei kuris tokius vaškinius atvaizdus, vainikus arba žvakes (vis tiek – ką) sutuoktuvėms arba šiaip atsineštų į bažnyčią ir aukotų, to turėtų neleisti tam reikalui paskirti dievobaimingi ir teisingi žmonės, kurie šitai užgintų ir būtų įpareigoti apie tai pranešti mūsų valdžios pareigūnams, ir šie mūsų vyresni, arba valdžios, žmonės tą arba tuos, kurie šitą [draudimą] sulaužė ir šitam [nurodymui] nusižengė, atiduotų už kaklo prikaustyti prie stulpo šventoriuje [ir laikytų taip] visą laiką, kol giedama ir sakomas pamokslas, kad tas arba tie, kaip stabmeldžiai ir krikščionybei priešingi žmonės, būtų matomi visų, kurie įeina į bažnyčią ir iš jos išeina, ir turėtų viešai kęsti gėdą kaip bausmę ir atgailą dėl padarytų nusikaltimų. Ir jei tatai nepadėtų, o kai kas dar labiau nusidėtų, tai tas sulauktų dar griežtesnės kūno bausmės arba mirties bausmės pagal mūsų sprendimą. Jeigu kai kurie kunigai, pamokslininkai ir bažnyčios tarnai (pirmiausia tie, kurie turi bažnyčių raktus ir be kurių niekas negali patekti į bažnyčias) arba ir mūsų vyresni ar valdžios žmonės (tegul Dievas saugoja, – mes nenorime to numatyti) šiuo reikalu elgtųsi kitaip, o ne griežtai laikytųsi šio mūsų rimto įsakymo, neįspėtų Dievo žodžiu, neuoliai prižiūrėtų ir tikrai nevykdytų bausmės, mes galėtume jiems taip pat skirti deramą bausmę ir to neleisti. Kad dokumentas būtų tikras, mes davėme užspausti mūsų antspaudą rašto gale. Rašyta Karaliaučiuje lapkričio dvidešimt ketvirtą dieną menkojo skaičiaus metais XIj.

Vertė *EMILIUS KRAŠTINAITIS*

JURGIS SABINAS

1508 04 23–1560 12 02

GEORG SABINUS

Jurgis Sabinas (*Georg Sabinus, Georg Ellinger*) – filologas, naujosios lotynų poezijos kūrėjas, Karaliaučiaus universiteto rektorius. Gimė Brandenburge. 1523 ar 1524 metais įstojo į Vitenbergo universitetą, 1533-iaisiais išvyko studijuoti į Italiją. Ten susibičiuliavo su būsimuoju kardinolu Petru Bembu (lot. *Petrus Bembus,* it. *Pietro Bembo*). Nuo 1538 metų buvo Frankfurto prie Oderio universiteto retorikos profesorius. Prūsijos kunigaikščio Albrechto pakviestas, tapo pirmuoju 1544 metais įsteigto Karaliaučiaus universiteto rektoriumi ir ėjo šias pareigas iki 1547 metų. 1555 metais grįžo į Frankfurtą prie Oderio, buvo tenykščio universiteto profesorius ir kunigaikščio Joachimo II patarėjas. Su diplomatinėmis misijomis lankėsi Lenkijoje, Lietuvoje (Vilniuje), Italijoje. Mirė Frankfurte prie Oderio.

Parašė istorinių proginių veikalų: knygelę apie karą su turkais (1551), Karolio V išrinkimo ir karūnavimo aprašymą (1544), išleido šešias elegijų knygas (1538, 1544, 1558), poetiką (1551).

Apie Prūsijos gyventojų tikėjimus užsiminė vienoje iš savo elegijų, kuri buvo skirta kardinolui Bembui. Prieš parašydamas elegiją, Sabinas buvo gyvenęs Prūsijos kunigaikštystėje (Karaliaučiuje) tik pusę metų: elegiją jis pasiuntė Bembui 1545 12 29, o nuolatinai apsigyveno Karaliaučiuje 1545 07 14. Prieš tai buvo trumpam apsilankęs Karaliaučiuje kovo mėnesį (Töppen, 1844, 105). Elegijoje Sabinas paaiškino, kodėl persikėlė iš Frankfurto prie Oderio į Karaliaučių. Tuo pačiu laišku bandė per Bembą gauti iš popiežiaus bulę, patvirtinančią Karaliaučiaus universiteto įsteigimą.

INGĖ LUKŠAITĖ

Apie senuosius Prūsijos gyventojų tikėjimus Sabinas galėjo sužinoti gyvendamas Karaliaučiuje. Gandas apie sūduvių ožio aukojimą anuo metu buvo plačiai paplitęs. Sabinas jį galėjo išgirsti iš vietos gyventojų, o galbūt skaitė ir patį *Sūduvių knygelės* rankraštį. Apie žalčio garbinimą anksčiau niekieno nebuvo rašyta, ir šią žinią Sabinas tikriausiai išgirdo iš vietos gyventojų. Kadangi informacija apie ožio aukojimą susijusi su Semboje (netoli Karaliaučiaus) gyvenusiais sūduviais, kuriais Sabinas domėjosi (Mannhardt, 1936, 278), tai

galima spėti, kad ir minimas žalčio garbinimas – sūduvių paprotys. Jeigu Erazmas Stella ir Simonas Grunau informaciją apie žalčio garbinimą perėmė, kaip mano Mannhardtas, iš Jeronimo Prahiškio, tai Sabino užuomina būtų pirmasis autentiškas liudijimas apie žalčio kultą Prūsijoje.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Sabinus, 1550; 1558; *Erleutertes Preussen,* V, 1742, 263–266; Töppen, 1844; Sembrzycki, 1888, 641; Mannhardt, 1936, 277.
Literatūra: Töppen, 1844; Sembrzycki, 1888; Mannhardt, 1936, 277–278; *APB*, II, 579.
Tekstas iš: Sabinus, 1558, 156.

AD CARDINALEM PETRUM BEMBUM
1545

Elegia V

Namque ferox hominum genus est et agreste sub arcto,
Noticiam nondum quod pietatis habet:
Coeruleos instar sed adorat numinis angues,
Mactatoque litat sacra nefanda capro.
Discat vt ergo pios ad Baltica littora ritus,
Exuat et mores vulgus agreste suos,
Optimus ingenuas Princeps hic excitat artes,
Adductasque Deas ex Helicone fouet.

KARDINOLUI PETRUI BEMBUI
1545

Penktoji elegija

Mat žiauri žmonių giminė rūsčiojoje šiaurėj
Nepažįsta lig šiol jokių tikybos tiesų.
Žalčius melsvus lyg dievybes kokias jie garbina uoliai,
Ožį pjauna ir jį šlykščiai aukoja dievams.
Kad pamaldžių papročių prie Baltijos kranto išmoktų
Ir užmirštų savus liaudis laukinė kerus,
Kunigaikštis menus kilnius čionai atgaivino,
Deives iš mūzų šalies stropiai globoja jisai.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

MARTYNAS MAŽVYDAS
apie 1510–1563

Martynas Mažvydas (*Martinus Mossvidius, Martinus Albertides Mosvydius, Mossuid, Mossuids Waytkunas*) – lietuvių spausdintų raštų leidybos pradininkas, pirmosios lietuviškos knygos organizatorius ir rengėjas, vertėjas, reformacijos veikėjas.

Gimė, kaip nustatyta iš jo raštų dialektologinių duomenų, pietų Žemaitijoje (srityje tarp Švėkšnos–Šilutės–Kvėdarnos–Varnių) (Zinkevičius, 1978, 647), apie 1510 metus. 1546 metų birželio 8 dieną Prūsijos kunigaikštis Albrechtas laišku pakvietė jį atvykti į Karaliaučių. Tų pačių metų rugpjūčio 1 dieną Mažvydas buvo imatrikuliuotas Karaliaučiaus universitete. Baigė universitetą 1548 metų balandžio 5 dieną. 1549 metų kovo 28 dieną buvo paskirtas dirbti į Ragainę, kur gyveno iki mirties. Nuo 1554 metų buvo Ragainės evangelikų liuteronų bažnyčios superintendentas. Ragainės apylinkių gyventojų absoliuti dauguma XVI amžiuje buvo lietuviai.

Mažvydas tikriausiai dar Didžiojoje Lietuvoje gyvendamas parengė, o atsikėlęs į Karaliaučių po pusės metų išleido pirmąją lietuvišką knygą *Catechismvsa praſty ſsadei* (Karaliaučius, 1547). Karaliaučiuje ir Ragainėje gyvendamas, išvertė ir parengė spaudai keletą smulkesnių knygų: *Gieſme S. Ambraſseijaus bey* S. *Auguſtina* (Karaliaučius, 1549) ir *Forma Chrikſtima* (Karaliaučius, 1559). Po Mažvydo mirties jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas išleido Mažvydo parengtus giesmynus: *Geſmes chrikſczzoniskas gedomas Baſsniczosu per Aduentą ir Kaledas ik Gramniczu* ir *Gesmes chrikſczoniſkas gedomas baſsniczoſu per Welikas ir Sekminias ik Aduenta* (Karaliaučius, 1566,1570).

Katekizmo lotyniškoji ir lietuviškoji įžangos parašytos 1546–1547 metais. Lietuviškoji – vieno Mažvydo, o lotyniškoji, kaip argumentuotai mano Marcelinas Ročka, Mažvydo parašyta, bet Karaliaučiaus universiteto rektoriaus Friedricho Staphilo (*Staphylus*) koreguota ir aprobuota (Ročka, 1974, 57–58). Abiejose įžangose – pirmosios lietuviškos knygos reikalingumo motyvacija, planas, kaip reformacija turėtų būti platinama tarp lietuvių. Katekizmas skirtas visai XVI amžiuje lietuvių gyventai teritorijai: ir esančiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, ir Prūsijos kunigaikštystėje.

INGĖ LUKŠAITĖ

Mažvydo raštai – svarbus senosios lietuvių religijos ir mitologijos šaltinis. Duomenų lietuvių mitologijai pažinti yra katekizme ir jo įžangose, knygelės *Gieſme S. Ambraßeijaus* dedikacijoje, giesmynuose, laiškuose. Juose minimi lietuvių garbinti dievai ir žemesnio rango mitinės būtybės (Perkūnas, Žemėpatis, Lauksargis, aitvarai, kaukai, deivės), gamtos reiškinių ir objektų (medžių, upių, žalčių) garbinimas, nekrikščioniškas kalendorinių švenčių ir sekmadienių šventimas, įvairūs papročiai ir maginiai veiksmai (gaidžio valgymas, velykinių margučių dovanojimas) ir kt. Nemaža mitinių įvaizdžių, papročių ir maginių veiksmų (pavyzdžiui, aitvarai, kaukai, Lauksargis, Žemėpatis, gaidžio valgymas su burtininke, velykinių margučių dovanojimo paprotys) Mažvydo yra paminėti pirmą kartą. Mažvydas pirmasis paminėjo ir lietuvių tautosakoje pasitaikančias mitines būtybes (aitvarus, kaukus, deives). Iš Mažvydo katekizmo ir visų kitų vėliau išleistų lietuviškų religinio turinio raštų matyti, kad įvedant krikščionybę Lietuvoje krikščionių geroji ir piktoji dvasia buvo pavadintos senaisiais lietuvių mitologiniais vardais (*dievu, velniu, velinu*). Senaisiais lietuviškais vardais buvo pavadinta daugelis krikščioniškų švenčių (*Kalėdos, Velykos*) ir įvairios realijos (*dangus, pragaras, dvasia* ir kt.).

Katekizmo įžangose kalbėdamas apie lietuvių senųjų tikėjimų liekanas, Mažvydas daugiausia rėmėsi gimtinėje patirtais įspūdžiais. Todėl ši mitinė informacija priskirtina žemaičių pietiečių mitologijai. Tai rodo ir pačios informacijos turinys (medžių, upių ir žalčių kulto iškėlimas prieš Perkūno garbinimą, žemiškųjų dievybių gausumas, kaukų, kurie kaip tik būdingi žemaičiams, minėjimas ir kt.). Giesmynuose ir ypač laiškuose jau vyrauja informacija apie Ragainės apylinkių liaudies tikėjimus ir papročius.

Mažvydo mitinei informacijai būdingas detalumas, konkretumas. Visų kultų, dievų ir mitinių būtybių garbinimo jis nesuplaka į vieną, o išskiria: Perkūnui esą daromi įžadai, Lauksargį garbiną tie, kurie susirūpinę pasėliais, Žemėpatį – kurie gyvuliais; kurie linkstą „į piktus darbus“, tie dievais išpažįstą aitvarus ir kaukus ir pan. Tai rodo, kad informacija imta ne iš kitų rašytinių šaltinių, kaip neretai anuo metu buvo daroma, o iš liaudies, nors medžių, upių, žalčių, Perkūno garbinimą jau buvo minėję daugelis senesniųjų baltų religijos ir mitologijos šaltinių (*Ipatijaus metraštis, Malalos kronikos* intarpas, *Eiliuotoji Livonijos kronika* ir kitos kronikos – XIII amžiuje, Petras Dusburgietis – XIV amžiuje, Jeronimas Prahiškis, Enėjas Silvijus Piccolomini, Jonas Dlugošas – XV amžiuje ir daugelis kitų).

Mažvydo informacija patikima. Dauguma jo paminėtų dievų ir mitinių būtybių aptinkamos ir vėlesniuose šaltiniuose, o kai kurie (Perkūnas, aitvarai, kaukai) liaudies sąmonėje išsilaikė iki pat XX amžiaus. Tačiau ir čia esama neaiškumų bei netikslumų. Pavyzdžiui, sunku suprasti, ką autorius vadina velnuvomis ir deivėmis – ar tai bendrinis visų jo išvardytųjų mitinių

būtybių pavadinimas, ar savarankiškos būtybės (velnuvos – velniai, deivės – laumės)? Vargu ar tuo metu tikėti aitvarai ir kaukai buvo laikomi dievais, kaip teigia autorius, veikiau tai, kaip rodo vėlesnieji šaltiniai, buvo paprastos mitinės būtybės.

Mažvydo paskelbta lietuvių mitinė informacija paveikė kai kuriuos vėlesnių šaltinių autorius (Joną Bretkūną, Matą Pretorijų, *Volfenbiutelio postilės* vertėjus ir sudarytojus ir kt.), ja naudojosi daugelis XIX–XX amžiaus lietuvių ir kitų baltų religijos bei mitologijos tyrinėtojų (Schleicher, 1853; Akielewicz, 1863; Mierzyński, 1892–1896; Grienberger, 1896; Usener, 1896; Brückner, 1904; Basanavičius, 1921; Klimas, 1919; Bertuleit, 1924; Šmits, 1926; Balys, 1934; Mannhardt, 1936; Ivinskis, 1938; Adamovičs, 1940; Slaviūnas, 1947; Jaskiewicz, 1952; Biezais, 1954; Puhvel, 1974; Jurginis, 1976; Łowmiański, 1976; Vėlius, 1977; 1986; 1987; Greimas, 1979 ir kt.), nemaža jos dalis buvo paskelbta Mannhardto baltų mitologijos šaltiniuose (Mannhardt, 1936, 280).

Publikacijos: Bezzenberger, 1874; Mažvydas, 1922; Mosvid, 1923, 1–73; Biržiška, 1927, 5–10, 104–117; Gerullis, 1927, 21–32; *Pirmoji lietuviška knyga,* 1947; *LLICh,* 37–41; Velička, 1963; Ročka, 1966; Mažvydas, 1974; 1993; 1995; [1997]; Koženiauskienė, 1990, 50–51, 69–76; Pociūtė, Vaicekauskas, 1998, 3–16, 17–60; Michelini, 2000.

Literatūra: Mannhardt, 1936, 279–281; *Senoji lietuviška knyga,* 1947; Slaviūnas, 1947; Biržiška, 1960, 77–94; Lebedys, 1972, 59–65; Korsakas, 1974; Ročka, 1974; 1996 a; Zinkevičius, 1978; Jovaišas, 1996; Kaunas, 1996; Bense, 1998, 20–40; Martynas Mažvydas, 1998; Trilupaitienė, 1998; Lukšaitė, 1999.

Tekstas iš: Mažvydas, 1974, 92–93, 98–105; Mažvydas, 1922, 81, 86, 265, 463; Mažvydas, 1974, 267–282; 292–296.

CATECHISMVSA PRASTY SZADEI
1547

Pastoribvs et ministris ecclesiarum in Lituania gratiam et pacem

[…] Perpendite, quaeso quam res horrenda sit ignoratio Dei, cuiusmodi animarum pestis idololatria, quantus furor Diaboli grassantis atque; excitantis subinde idolomanias nouas et opiniones prauas. Tum, quod non sine magno dolore commemoro, quam prae caeteris nationibus nostra gens ignara,

rudisque: et expers omnis pietatis, ac religionis Christianae: quam paucos reperias de plebe, qui non dicam catecheseos integram doctrinam probe tencant, sed qui uel primam Dominicae praecationis syllabam queant recitare: Imo quod auditu horribilius est, multi etiamnum manifestam idololatriam et exercent et profitentur palam: alij arbores, alij flumina, alij serpentes, alij aliud colunt, honorem exhibentes diuinum. Sunt qui Percuno uota faciant, quibusdam ob rem frumentariam, Laucosargus, et propter pecuariam Semepates colitur. Qui ad malas artes adijciunt animum, Eithuaros et Caucos Deos profitentur suos. Cuiusmodi autem aduersus haec mala, ira Dei exardescat, pauci considerant: cum: tamen Diuus Paulus pari crimine reos pronuntiet tam hos, qui dum non obstant, assentiantur, quam etiam illos, quos manifesta delicta redarguant. […]

Lietuvos bažnyčių ganytojams ir tarnams malonė ir ramybė

[…] Tad prašau jus – pagalvokite, koks baisus dalykas yra Dievo nepažinimas, koks bjaurus sielų maras stabmeldystė[1], kaip siautėja slankiodamas ir naują stabmeldystę ir klaidingą tikėjimą sėdamas velnias[2]. Toliau – ne be didelio skausmo tatai miniu – kokia nekultūringa ir tamsi, nepažįstanti jokio pamaldumo ir krikščionių religijos yra mūsų tauta, palyginti su kitomis tautomis, kaip maža rasi liaudyje tokių, kurie, jau nesakysiu, kad teisingai mokėtų visą katekizmo mokslą, bet kad įstengtų ištarti bent pirmąjį Viešpaties maldos žodį. Maža to, – ir tatai dar baisiau girdėti – daugelis dar ir dabar visų akivaizdoje atlieka stabmeldiškas apeigas ir viešai išpažįsta stabmeldystę: vieni medžius, upes, kiti žalčius, kiti dar ką kita garbina, šlovindami kaip dievus. Yra tokių, kurie Perkūnui daro įžadus; kai kurie dėl pasėlių garbina Laukosargą, dėl gyvulių – Žemėpatį. Tie, kurie linkę į piktus darbus, savo dievais išpažįsta aitvarus ir kaukus. Bet nedaugelis tepagalvoja, kokią Dievo rūstybę užsitraukia dėl tokių piktadarybių, nes dieviškasis Paulius skelbia lygiai kaltus tiek tuos, kurie nesipriešindami palaiko jas, tiek tuos, kurių kaltumą parodo aiškūs nusižengimai. […]

Vertė *MARCELINAS ROČKA*

Knigieles pacʒas byla letuuinikump ir sʒemaicʒiump

BRalei ſeſeris imkiet mani ir ſkaitikiet
Jr tatai ſkaitidami permanikiet.
Makſla ſchito tewai iuſu trakſзdawa tureti,
Ale to negaleia ne wenu budu gauti.
Regiety to nareia ſawa akimis,
Taip yr iſchgirſti ſava auſimis.
Jau nu ka tewai nakada neregieia,
Nu ſchitai viſs iuſump ateia.
Veiʒdekiet ir dabakieteſe ſзmanes wyſas
Schitai eit iuſump ſзadis dągaus karaliſtas.
Malanei ir ſu dʒiaukſmu tą ſзadi prigimkiet,
A iuſu hukiuſu ſcheimina makikiet.
Sunus dukteris iuſu tur tatai makiety,
Visa ſchyrdy tur tą dewa ſзady milety.
Jei bralei ſeſeris tus ſзadʒius nepapeikſit,
Dewa tewa ir ſunu ſau milu padariſit.
Jr paſchlawinti pa akimis dewa buſit.
Viſoſu daiktoſu palaimi tureſit.
Schitu makſlu dewa tikrai paſзyſyt
Jr dągaus karaliſtaſp priſiartyſyt.
Neuſзtrukiet bralei ſeſeris manes ſkaitity,
Jei pagal wales dewa narit giwenty.
Jei kas ſchwenta gieſme nar giedaty,
Mane po akimis ſawa tur turety.
Diena ir nakti preg ſawes mani laikikiet
Jr nekada manes nog iuſu neatmeſkiet.
Jei kurſai mane nog ſawes atmes,
Taſai newena paſзitka manip negaus.
Aſch ſakau iog takſai viſada tur kleidety
Jr ape ſweikata ſawa netur neka ſзinaty.
Kurſai nenaretu to makſla ſзinaty ir makiety,
Taſai amſзinaſu tamſibeſu tur buti.
Tadrin ius ſзmanes maneſp priſiartynkiet
Jr pagal to ſchwenta makſla giwenkiet.
Tamſibes ſenaſes nog iuſu ſchalin atwariſit,
Sunus dukteris nog iu iſchgielbeſit,

Jei tą maʒa krikſcʒianiu makſla makieſit[3]
Jr pagal io ius patis ſawe rediſit.
Kaukus Sʒemepatis ir laukaſargus pameskiet,
Viſas welnuwas deiwes apleiſkiet.
Tos deiwes negal iums neka giera doty,
Bet tur wyſus amʒinai prapuldinty.
Sweikata wiſus daiktus nog to dewa turit,
Kurio priſakimus cʒia manip regit.
Taſai dewas dągu ʒeme ʒadʒiu wenu ſutuere,
Schytu budu ʒmanes ir wiſus daiktus padare.
Taſſai kaʒnam ʒmagui wenas gal padety,
Sweikata ir palaimi taſſai gal pridoty.
Taſſai Diews wyſas ʒmanes nar didei mileti,
Dągaus karaliſte dawanai nar dawanati
Aithwars ir deiwes to negal padariti,
Beth ing peklas vgni weikiaus gal iſtumti.
Pameſkiet tas deiwes dewap didʒiap priſtakiet,
Schitą makſla wiſy likſmai preimkiet.
Taſſai maxlas tur teiſei ius iſchmakity,
Kaip dewa turit paʒinti pregtam ir garbinti.
Taſſai maxlas roda tikra kiely dewa ſunauſp[4]
Muſu iſchganitaiap Jeſauſp Chriſtauſp.
Schita ſunu ir tewa tikrai paʒiſit,
Jei tą makfla gierai makieſit ir permaniſit.
Be ſchito maksla ʒmanes regit kleidencʒias
Jr deiwiu ſchimta (iei tatai nemaʒ) turincʒias
Aſch ʒinau ir tatai dreſu cʒia ſakiti,
Jag ſchimty ʒmaniu wena negalecʒia atraſti,
Kurſai wena ʒadi dewa priſakima makietu
Jr pateriaus ben du ʒadʒiu atmintu.
Jei klauſy ʒmagu, biau maki pateri bilaty,
Priſakimus Diewa biau galetu atminti,
Veras krikſcʒianiu straipſcʒius ar gali ſkaitity,
Ape duſchas iſchganima biau gali ką ſʒinaty,
Ʒatagamis tau ʒmagus tur atſakiti,
Jag giereſnei atmen arty nent pateri bilati.
Dewa priſakimu bila aſch nekada negirdeiau
Nei straipſcʒiu weras krikſcʒianiu skaicʒiau.

Baſзnicзia nog deſchimes metu nebuwau,
Tektai ſu burtinikie ant burtas weiзdedauau.
Begiereſny ſu ſchwenta burtinikie gaidi walgiti
Neig baſзnicзio ſchaukima ſзeku glauſiti.
Ach panai klauſikiet ir permanikiet.
Balſus tus iuſu ſзmaniu iſchgirſkiet. […]

KOMENTARAI

1 *…koks bjaurus sielų maras stabmeldystė* – kalbama apie pagonybę.

2 *…naują stabmeldystę… sėdamas velnias* – naująja stabmeldyste protestantai vadino katalikų tikėjimą dėl šventųjų kulto, jų paveikslų ir statulų garbinimo.

3 *Jei tą maſзa krikſcзianiu makſla makiesit* – mažu krikščionių mokslu Mažvydas vadina trumpąjį katekizmą, kurį suformavo Liuteris. Pagal jį Mažvydas parengė savąjį katekizmą.

4 *Taſſai maxlas rodą tikra kiely dewa ſunauſp* – evangelikai liuteronai skelbė, kad jie yra išlaikę tikrosios, t.y. pirmųjų krikščionybės amžių, Bažnyčios bruožus.

INGĖ LUKŠAITĖ

GIEſME S. AMBRAſзEIJAUS
1549

[Dedikacija]

DIdзos ir ahkſchtos gijmines wiruy, Ponuy Sebaſtianuy perbanth[1] Heubtmonuy Ragaynes etc.

M MOſſuids Waytkunas etc. Sweikatas duſchas bey kuna geidз nug Diewa per Chriſtu.

Supratau klauſitoijus Diewa ſзodзa norincзus tureti geſme tą kūre wadin: Te Deum laudamus. Todeley ije kaip iſchguldзau ſukitomis, ant ſchweſos iſchſiunſti, ir tawa Miliſtas warduy ije prieraſchiti, paſtacзau. Jau nu ije iſchſiunзdams tawa M. prieraſchau, ir wietoye welikas pauta dowanoiju, pakarnay praſchidams, idant T. M. linkſma ſchirdi tą dowanele prieijmtumbi Lobek Diewa meileije. Ragayneije 3. diena meneſis Kowa. Metu Diewa vſзgimima. 1549.

Tawe Diewa garbinam
[Giesmė]

[…] Tu kayp iſchgaleijey ſmertis geloni,
atawerey tikentiemus karaliſte dangaus.

KOMENTARAI

1 *…Ponuy Sebaftianuy perbanth…* – Sebastijonas Perbantas – Ragainės amtmonas (1542–1561), apvokietėjęs prūsas. Manoma, kad mokėjo lietuviškai.

INGĖ LUKŠAITĖ

GEſMES CHRIKſC3ONIſKAS GEDOMAS BAſ3NIC3OſU PER WELIKAS IR SEKMINIAS IK ADUENTA
1570

Geſmes ant Veliku

[…] Ponas Jeſus Sunus Diewa: Muſu wieton ateija: Nůg ghreku mus atwadawa: Taip Smerti nuſ3awina: Su wiſſoke ijos ſila: Scheſchůlis wiens ijos atlika: Nes geloni pateroija: Halleluia.

Pſalmai ant Wakara
Pſalmas CXV

Ne mumus Pone ne mumus, ale wardui tawa bůki garba: Diel mielaſchirdiſtes tawa ir diel teiſibes tawa. Kodel bila pagonis? Kur ira iu Diewas? Betaiga Diewas muſu dangui eſti: Wis ſutwere ką panoreia. Deiwes pagoniu ſidrabas eſt ir auxſas: Darbai padariti rankomis ſʒmoniu. Naſrus turi bet ne kalba: Akis tur ir negal regeti. Auſis tur ir negal girdeti: Noſis tur ir negal ſuöſti. Rankas tur ir negal głabſtiti: Koias tur ir negal waikſcʒoti, nei ſchaukti kaklu ſawa. Lygus anamus teſto kurie ias darą.

EPISTOLAE AD ALBRECHTUM REGEM PRUSSIAE
1551

[initio anni 1551]

[…] Nam dum huc veneram, inveni multos pestifera doctrina Papistarum sic obstinatos, quod circiter a viginti annis vel certe plus abhorruere a sacrosancto sacramento altaris contra clarum mandatum divinum et Ecclesiae sanctae ordinationem. Ex iis autem, etsi non omnes, tamen praecipuos Evangelica doctrina ad amorem verbi divini et usum sacramentorum attraxi, auxiliante Deo. Reliqui vero obstinatiores, tam illi, qui prope Ragnetam morantur, quam procul distant, non solum verbum Dei vocale et sacramenta contemnunt, verum etiam quo diligentius curantur, eo magis in caecitatem et obdurationem ruunt papisticasque abominationes sequuntur. Caecitatem autem eorum inde manifestam habeo, quod petulanter vilipendunt doctrinam Catechismi et sacramenta ipsa, sine quibus verus christianismus fieri nequit. Iuxta namque mandatum Tuae Illustriss[imae] Celsitudinis in ordinatione Ecclesiastica promulgatum, cum in baptisterio aut ante copulam simplicissimo modo inquiruntur de oratione dominica, articulis fidei et reliquis partibus Catechismi, tum ipsi ne syllabam quidem unicam proferre, at excusationes ridiculas optime norunt contexere. Aliqui etenim, interrogati de oratione dominica, asserunt se ideo nescire, quia propter senectutem obliti sint et quod etiam non possint addiscere. Alii iuventute excusant se inquien-

tes: „Iuvenis sum, non possum discere, veruin cum virilem aetatem ducam, tum discam". Alii rusticis laboribus sese excusant dicentes: „Plus mihi die noctuque curae est cum agricultura mea ac domesticis laboribus meis, quam cum oratione dominica articulisque fidei". Ceteri alias innumeras impudendo ore praetexerunt excusationes, cupientes interim in compaternitatem vel in copulam matrimonialem admitti. […]

[…] Quapropter ut et horrenda malitia superstitioque parochianorum meorum innotescere possit tuae Illustri Celsitudini et ut cuilibet malo aliquo modo occuratur et consulatur, articulatim omnia describere statui.

Primo, dominicis diebus (ut interim subticeam, quairt irreligiosos sese gerant feriis Nativitatis domini, Circumcisionis, Epiphaniae, Purificationis, Anuntiationis, Paschcatis, Ascensionis et Pentecostes) contiones Evangelicas et reliquas caeremonias Ecclesiasticas tam familia quam ipsi domini prorsus negligunt. Paucissimi enim adsunt in templo, cum divina peraguntur. Praesertim tempore vernali et aestivali sic colunt dies dominicos: agriculturam exercendo, seminando, foenum colligendo, fruges metendo ac ea omnia in horrea convehendo, in sylvis denique rustica instrumenta parando. Verno vero et hyberno tempore sese onerant triturationibus frugum. Aliqui vero prae luto aut frigore ad contiones venire recusant. Reliqui porro, etsi diebus dominicis nihil operantur, tamen neglectis contionibus domi otiosi delitescunt. Sicque evenit, ut religionis christianae parum sint memores et orationis dominicae articulorumque fidei maneant prorsus expertes. […]

Secundo, sunt quidam impolutae alioqui vitae viri, secundum externam disciplinam dico, sui Catechismi (ut puto) non ignari, sed nescio quarum occasionum praetextu abstinent ab usu sacramenti altaris. Quos tum privatim tum publice, suppressis tamen nominibus, secundum Ecclesiasticam ordinationem monui, immo etiam obsecravi per merita Christi intra totum hoc triennium ad usum sacramenti venerabilis. Addo etiam hoc, quod territabam eos Ecclesiastica excommunicatione, excommunicaturum me scilicet eos, siquidem se ipsos excommunicationi corporis et sanguinis Christi subdant et illud mandatum Christi „Hoc facite in meam commemorationem" parvi aestimant et negligunt. Verum illi neque privatas neque publicas monitiones suscipiunt excommunicationisque nomen vilipendunt ac sacramenta, in quibus totus Christus cum omnibus suis meritis sese nobis offert, negligunt. Et quod dictu est horrendum, pios sacramento utentes derident, subsannat et coviciis adficiunt. Sunt praeterea in eorumdem numero virilis et feminei sexus plurimae personae decrepitae aetatis, quae, proh dolor, vix per totum curriculum vitae suae ter aut quater in contionibus sacris fuere, nedum Catechismi doctrinam teneant et venerabile sacramentum susceperint. Dum vero interrogantur, cur tamen negligunt doctrinam coelestem et cibum spiritua-

lem, respondent de sacramento, quod non tantum ipsi non sumant, verum quod et parentes eorum non modo non sumpserint venerabile sacramentum altaris, sed ne audiverint quidem, quid sit illud. […]

Tertio, cum huiusmodi homines nihil boni sentientes de verbo Dei et sacramentis veniunt ad Baptismum, cupientes, ut admittantur in compaternitatem, a me denique (ut dixi) inquiruntur de oratione dominica, articulis fidei et reliquis rudimentis religionis Christianae, tum illi, quia nesciunt, obmutescunt ac, sic data occasione, dum a compatemitate secluduntur, indignantur, meliora tamen nunquam de se promittunt. Aliqui vero verentes examinationem, sed interim a vicinis suis postulantes lucrari compaternitatem vel ad vicinas Parochias in Lituania proficiscuntur, vel rustico aut vetulae alicui committunt infantem baptisandum extra omnem casum necessitatis, veluti in hac Parochia Ragnetensi compertum est in quodam rustico, qui, nullo intercedente necessitatis casu, sub nomine tamen necessitatis ausus est et copulare, et baptisare. At is etiam dignas suae temeritatis persolvit poenas Magnifico domino Capitaneo nostro. […]

Quarto, cum pro suscipienda copula matrimonii veniunt, tunc non patiuntur, ut examinentur de oratione dominica articulisque fidei, verum recusant excusantes suam ignorantiam inconvenientibus excusationibus. Et si qui deprehensi fuerint expertes Catecheseos, tum ad discendum concedo hebdomadam. At ipsi nihil curant terminum praefixum, verum alio extra parochiam suam se conferunt copulatum aut sine copula vivunt. Si vero sponsus fuerit ex Lituania aut Samogitia, sponsa vero ex hac Parochia, tum clanculatim habitis sponsaliis extra parochiam hanc suam proficiscuntur ac ibi se sinunt copulare, etiamsi sint rudes et ignari suae precationis et articulorum fidei. In summa, quocumque modo subterfugere possunt, Catechismum fugiunt et nullo prorsus modo possum eos attrahere, non dico ad absolutam et perfectam, verum ad rudem cognitionem simplicium verborum et puri textus Catechismi. Hi enim (si apertius, ingenium eorum in pietate quale sit, exprimere licet) Ragnetenses tantum sapiunt in vera religione christiana, quantum infantes in cunis sapere solent. […]

[17 Novembris 1551]

[…] Etsi, Illustrissime ac Clementissime Princeps, certo sdam nonnullorum hominum animos concitaturum me in odium mei ob defensionem sanctarum institutionum Ecclesiae Dei, tamen pluris mihi semper facienda est ordinatio Ecclesiae, quam odium et amarulentia adversantium. Ideoque ad tribunal

tuae Illustrissimae Celsitudinis, Clementissime Princeps, et antea detuleram de ingenti contemptu verbi Dei, caeremoniarum et ordinationum Ecclesiae in hoc Ragnetensi districtu, quem volebam corrigere instituta pastorali visitatione, quam quidem sine peculiari mandato Illustrissimae Celsitudinis tuae nequivi instituere. Sic nunc quoque id defero ad tuam Celsitudinem, Clementissime Princeps, quod hoc ipso mense Novembri parochiani mei quidam ex villa cognominata Wilkyschki clandestina coniugia celebrarunt. Copulati enim sunt non a me neque a Parocho vel Diacono Tilsensi, verum ab opifice quodam Leonardo Tischer, oppidano Tilsensi. Id sic revera factum esse suo ore illi ipsi, quos copulaverat memoratus Leonardus, nempe Peteris Simaitis, sponsus ex Wilkyschki, Markschе Waitkaicze, sponsa ex Wartulischki. Item alter sponsus, Iurgelis Buthkunu Wilkyschkensis, Anna Iuknaicze ex Wilkyschki sponsa fassi sunt et reliqui idem testabantur. Hos cum auxilio Magnifici domini Capitanei Ragrvetensis postea, ut factum est istud, ad me vocavi, qui rem totam mihi exposuemnt, quos rursum copulavi, praemissa denuntiatione in Ecclesia iuxta ordinationem Ecclesiae. […]

LAIŠKAI PRŪSIJOS KUNIGAIKŠČIUI ALBRECHTUI
1551

[1551 metų I pusė]

[…] Iš tikrųjų čion atvykęs radau daugelį žmonių taip atsidavusių pragaištingam popiežininkų mokymui, jog maždaug dvidešimt metų, o gal ir daugiau jie nenorėjo nieko žinoti apie švenčiausią altoriaus sakramentą, nors dėl to yra aiškus Dievo įsakymas ir šventosios Bažnyčios potvarkis. Iš jų sumaniuosius, nors dar ir ne visus, Dievo padedamas, mokydamas Evangelijos patraukiau pamilti Dievo žodį ir naudotis sakramentais. Betgi kiti, labiau užkietėję – tiek tie, kurie gyvena netoli Ragainės, tiek tie, kurie toliau nuo jos, – ne tik niekina skelbiamą Dievo žodį ir sakramentus, bet ir juo labiau jais rūpinies, juo labiau grimzta aklybėn ir užsispyriman ir vis tebesilaiko popiežiaus skelbiamų šlykštybių. Man yra visai aišku, kad jie akli, nes įžūliai niekina katekizmo mokslą ir pačius sakramentus, be kurių negali būti tikro krikščioniškumo. Kai pagal tavo šviesiosios aukštybės paliepimą, paskelb-

tą bažnytiniame potvarkyje, krikštykloje ar prieš jungtuves paklausinėjami paprasčiausių dalykų iš Viešpaties maldos, tikėjimo tiesų ir kitų katekizmo dalių, tai jie nesugeba net nė vieno skiemens ištarti, bet puikiausiai moka pripaistyti juokingų pasiteisinimų. Vieni, paklausti Viešpaties maldos, tvirtina jos nemoką dėl to, kad užmiršę dėl senatvės ir kad jau nebegalį išmokti. Kiti teisinasi jaunyste, sakydami: „Jaunas esu, negaliu išmokti, bet kai tik vyro amžiaus sulauksiu, tada jau išmoksiu". Kiti teisinasi ūkio darbais, tardami: „Man dieną naktį labiau rūpi lauko ir namų darbai negu Viešpaties malda ir tikėjimo tiesos". Dar kiti savo begėdiška burna prišneka daugybę kitokių pasiteisinimų, tuo tarpu reikšdami norą, kad jiems būtų leista tapti krikšto tėvais ar susituokti. […]

[…] Idant tavo Šviesioji Aukštybė sužinotų apie pasibaisėtiną mano parapijiečių nedorumą ir klaidingą jų tikėjimą, kad paskui visoms blogybėms būtų užkirstas kelias ir rastas būdas joms įveikti, nutariau viską aprašyti papunkčiui.

Pirma, sekmadieniais (tuo tarpu nekalbėsiu, kaip bedieviškai jie elgiasi per Kalėdų, Naujųjų metų, Trijų Karalių, Grabnyčių, Apreiškimo, Velykų, Žengimo į Dangų ir Sekminių šventes) evangeliškuosius pamokslus ir kitas bažnytines apeigas tiek šeimyna, tiek ir patys šeimininkai tiesiog niekina. Todėl jų tik vienas kitas būna bažnyčioje per pamaldas. Visų pirma pavasarį ir vasarą jie švenčia sekmadienius dirbdami žemės darbus, sėdami, šienaudami, pjaudami javus, visa tai veždami į klojimus ir pagaliau ruošdami miškuose ūkio padargus. Pavasarį ir žiemą jie apsiverčia javų kūlės darbais. Kiti į pamokslus ateiti atsisakinėja dėl purvo ar dėl šalčio. Dar kiti, nors sekmadieniais ir nieko nedirba, tačiau niekindami pamokslus tūno sau namie be jokio užsiėmimo. Taip ir išeina, kad jie maža galvoja apie krikščionių religiją, o apie Viešpaties maldą ir tikėjimo tiesas tiesiog nieko neišmano. […]

Antra, yra ir tokių, kurie, šiaip nesuteršto gyvenimo vyrai, – tai sakau pagal jų išorinį gyvenimo būdą, – kaip manau, ir su katekizmu gerai susipažinę, bet nežinia kokiomis priežastimis dangstydamiesi vengia priimti altoriaus Sakramentą. Juos ir privačiai, ir viešai, nors ir neminėdamas vardų, pagal bažnytinę tvarką įspėjau, dargi visus tuos trejus metus net maldaute maldavau dėl Kristaus nuopelnų naudotis garbinguoju Sakramentu. Paminiu čia ir tai, jog aš juos gąsdinau atskyrimu nuo Bažnyčios, būtent, kad juos ekskomunikuosiu, nes jie patys atsisako Kristaus kūno bei kraujo bendrystės ir nevertina Kristaus žinomojo paliepimo: „Tai darykite mano atminimui" ir per nieką jį laiko. Tačiau jie nepaiso nei privačių, nei viešų įspėjimų, negąsdina jų ir ekskomunikos priminimas; nevertina ir sakramentų, kuriais mums aukojasi Kristus su visais savo nuopelnais. Baisu, bet jie pajuokia tuos, kurie naudojasi sakramentais, net priekaištauja jiems. Be to, tarp jų yra labai daug senų vyriškos ir

moteriškos lyties asmenų, kurie, ak varge! per visą savo gyvenimą šventųjų pamokslų yra klausę tris ar keturis kartus; nėra ko nė kalbėti, kad mokėtų katekizmą ir priiminėtų garbingąjį Sakramentą. Paklausti, kodėl vengia dangiškojo mokslo ir dvasinio peno, jie atsako, kad ne tik jie patys Sakramento nepriima, bet ir jų tėvai ne tik nėra priiminėję garbingojo altoriaus Sakramento, bet dargi net negirdėję, kad toks esąs. […]

Trečia, kai tokie žmonės, kurie visai negerbia Dievo žodžio ir sakramentų, ateina krikšto reikšdami norą būti krikšto tėvais, aš juos vis dėlto (kaip minėjau) paklausinėju Viešpaties maldos, tikėjimo tiesų ir kitų paprasčiausių krikščioniškos religijos dalykų. Tada jie, kadangi nieko nežino, netenka žado ir dėl savo kaltės neleisti būti krikšto tėvais pyksta, tačiau niekad neprižada, kad pasitaisys. Kai kurie, bijodami klausinėjimo, o tuo tarpu pareikalavę iš savo kaimynų apmokėti krikšto išlaidas, keliauja arba į kaimynines Lietuvos parapijas, arba patiki, nors ir nėra jokio reikalo, vaiką pakrikštyti kokiam nors kaimiečiui ar senei, kaip tai, gautomis žiniomis, darė kažkoks Ragainės parapijos kaimietis, kuris, nors ir nebuvo jokio būtinumo, tačiau tuo būtinumu prisidengęs išdrįso ir moterystės ryšiais jungti, ir krikštyti. Bet jis kilniojo mūsų viršininko už savo lengvabūdiškumą jau buvo vertai nubaustas. […]

Ketvirta, ateidami jungtuvių, jie nesileidžia klausinėjami Viešpaties maldos ir tikėjimo tiesų, o atsisakinėja, savo nemokšiškumą dangstydami nevykusiais pasiteisinimais. Tiems, kuriuos pagaunu nemokančius katekizmo, duodu savaitę laiko pasimokyti. Bet jie numoja ranka į nustatytąjį terminą, o tuoktis vyksta į kitą vietą už parapijos arba gyvena nesusituokę. Jei jaunikis yra iš Lietuvos ar Žemaitijos, o jaunoji iš mano parapijos, tai jie, slaptomis susižiedavę, keliauja į kitą parapiją ir ten tuokiasi, nors visai neišmano ir nemoka jiems būtinos Viešpaties maldos ir tikėjimo tiesų. Apskritai katekizmo jie vengia kaip įmanydami, ir tiesiog negaliu rasti kokio nors būdo paskatinti, kad jie išmoktų, jau nesakau, viską ir tobulai, o tik visai apgraibomis paprastais žodžiais ir gryną katekizmo tekstą. Iš tikrųjų, jei atvirai pasakysime, koks jų pamaldumas, – ragainiečiai tiek nusimano apie tikrąją krikščionių religiją, kiek paprastai nusimano kūdikis vystykluose. […]

[1551 metų lapkričio 17 diena]

[…] Nors, Šviesusis ir Maloningasis Kunigaikšti, tikrai žinau, jog sukelsiu prieš save kai kuriuos žmones ir jie manęs nekęs dėl to, kad ginu šventuosius Dievo Bažnyčios nurodymus, tačiau aš visada labiau privalau paisyti Bažnyčios potvarkių negu užsispyrusių žmonių neapykantos ir įtūžimo. Todėl

jau anksčiau buvau pranešęs tavo Šviesiosios Aukštybės, Maloningasis Kunigaikšti, teismui apie tą didelį Dievo žodžio, Bažnyčios apeigų ir potvarkių niekinimą Ragainės srityje. Tai norėjau pataisyti įvesdamas ganytojišką vizitaciją, bet be specialaus tavo Šviesiosios Aukštybės nurodymo negalėjau jos pradėti. Taigi dabar pranešu Tavo Aukštybei, Maloningasis Kunigaikšti, kad kaip tik lapkričio mėnesį kai kurie mano parapijiečiai iš Vilkyškių kaimo slapta atšventė vestuves. Iš tikrųjų ne aš ir ne Tilžės klebonas ar diakonas juos sujungė, o kažkoks amatininkas – stalius Leonardas iš Tilžės miesto. Kad taip ir iš tikrųjų įvyko, paliudijo tie patys asmenys, kuriuos buvo sujungęs minėtasis Leonardas, būtent jaunasis Petras Simaitis iš Vilkyškių ir jaunoji Markšė Vaitkaičia iš Vartūliškių. Tai patvirtino ir kitas jaunasis – Butkūnų Jurgelis iš Vilkyškių ir jaunoji Ona Juknaičia iš Vilkyškių. Dar ir kiti asmenys paliudijo tą patį. Juos jau po to įvykio, kilniojo pono Ragainės viršininko padedamas, pasišaukiau pas save, jie man viską išdėstė, ir aš juos vėl sujungiau, prieš tai, kaip Bažnyčios priimta, paskelbęs Bažnyčioje užsakus. […]

Vertė *MARCELINAS ROČKA*

JOHANNESAS FREIBERGAS

XVI a. I pusė

JOHANNES FREIBERG

Johannesas Freibergas (*Johannes Freiberg, Freybergius*) – mažai žinomas Karaliaučiaus kronikininkas, 1548 metais užbaigęs *Prūsijos kroniką*. Šiame rankraštiniame kūrinyje buvo skyrius „Apie sūduvius“, kuriame pateikta kompiliacinių žinių apie jų tikėjimus ir papročius.

ALFREDAS BUMBLAUSKAS

Johanneso Freibergo žinios vertingos dviem požiūriais. Pirma, jos patvirtina, kad Kasparo Hennenbergerio ir Luko Davido aprašytasis sūduvių kiaulės aukojimas nėra istorikų pramanytas, o tikras dalykas, nes Sembos vyskupo nubausti aukotojai (kaip jie buvo nubausti, detaliai aprašo Lukas Davidas) skundėsi „maloningajam ponui“, kad jie esą nubausti neteisingai. Antra, iš jų matyti didelis žynių populiarumas ano meto gyvenime. Apie žynių populiarumą kalbama ir kituose prūsų šaltiniuose.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Mannhardt, 1936, 276.
Literatūra: Töppen, 1853, 214.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 276.

VON DEN SUDAVEN

1548

[…] Also ist in kurtz beschrieben der Sudawen und preuss. Abgottern geloube und ire Ceremonien, die sie gebraucht haben vor Zeitten ganz gemein, das sie nun es nicht offenbarlichen thun dürffen; sie offtmals darumb gebuszet und gestrafft seint wurden, wenn sie heimlichen vnder jnen den

Bock geheiliget haben. Aber wenn es die Herschaft zu wissen hat kriget, sein sie schentlichen und spottlichen gestrafft wurden, darumb das sie sollen von Irem Teuffelisen losen vnd Abgotterischen vorfurerischen Bockheyligen ablassen, geleich wol lassen sie es nicht vnd brauchen es heimlichen noch heutigen Tages, wie es noch neulichen geschehen ist, anno inc. 1546, das bei 40 preussen im Girmauischen deshalben gestrafft sein wurden. Einer den andern hat müssen mit ruten schmeissen, auch hot der buttel etliche och gesteupet darnach jnen die har apgeschnitten. Diss liss thun der Bischoff von Samlandt polentz genannt. Dieselben preussen kamen nach Kongsperg vnd klageten v.g.H. (unserem gnädigen Herrn), was jnen von dem Bischow widerfahren war, er het jnen gewalt vnd vnrecht gethan, denn sie heten den Bock nicht geheiliget, wie man jn schult gabe. Aber sie vberkamen schlechten bescheid. Es seindt noch vil Burger man vnd weip die noch zu den zoberinne oder weydelern ziehen, viel Hulfe vnd rath bei denen zu suchen, wen In etwas anstoss vnd gross Iren vortrawen doruff setzen. Die es billich straffen sollen, lassen sich auch wol vnderweilen zauberen oder waydelen; vmb das zeitliche thut ein Mensche mehr, den umb das ewige. So gar ist die menschliche natur vorterbt, das sie gottes vnd sein wort gantz vnd gar vorgisset vnd vorleuknet vnd dem Teuffel vnd seinen vorlauffern mehr vortrawen, den gotte.

APIE SŪDUVIUS

1548

[…] Taigi trumpai aprašytas sūduvių ir prūsų stabmeldžių tikėjimas ir apeigos, kurias jie visi anksčiau bendrai atlikinėdavo, – tai jiems dabar daryti draudžiama. Jeigu jie slaptai susirinkę garbindavo ožį, už tai jie būdavo baudžiami. O kai apie tai sužinodavo valdžia, ji juos nubausdavo pajuokiamomis bausmėmis, kad jie nusigręžtų nuo velnio ir atsisakytų to stabmeldiško demonstratyvaus ožio aukojimo. Tačiau jie to nedaro ir slapta dar ir šiandien stabmeldžiauja, kaip neseniai, 1546 metais, atsitiko Girmavoje, kur už tai buvo nubausti keturiasdešimt prūsų. Jie turėjo vienas kitą mušti rykštėmis, kai kuriuos išvanojo teismo vykdytojas, o paskui jiems nukirpo plaukus. Taip pasielgti įsakė Polentzu vadinamas Sembos vyskupas. Tie prūsai atkeliavo į

Karaliaučių ir pasiskundė mūsų maloningajam Ponui, kas jiems nutiko dėl vyskupo kaltės, – jis pasielgęs neteisingai juos nubausdamas, kadangi jie neaukoję ožio, kaip juos apkaltino. Bet jie nieko nelaimėjo. Dabar pasitaiko daug žmonių, tiek vyrų, tiek ir moterų, kurie ieškodami patarimo ar pagalbos, kai jiems kas nors atsitinka, eina pas burtininkes ar vaidilas (*weydelern*) ir visiškai jais pasikliauja. Net ir tie, kurie turėtų juos pabarti, kartais taip pat kreipiasi į burtininkes ar vaidilas (*waydelen*). Žmogus daugiau rūpinasi laikinais, o ne amžinais dalykais. Žmogaus prigimtis taip sugadinta, kad jis visiškai pamiršta ir nepripažįsta Dievo ir jo žodžio ir labiau negu juo pasikliauja velniu ir jo tarnais.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

JONAS MALECKIS-SANDECKIS

apie 1490–1567

JAN MALECKI

Jonas Maleckis-Sandeckis (*Joannes Maletius, Malettus, Maeletius,* klaidingai – *Menecius, Malecki*), arba Jonas iš Sončo (*Jan z Sącza, Joannes Sandecensis*), – lenkų spaustuvininkas, raštų rengėjas, vertėjas, Prūsijos kunigaikštystės evangelikų liuteronų veikėjas. Gimė miestiečių šeimoje Sondeče (dab. Novi Sončas, Pietų Lenkija) arba Maleco kaime netoli Krokuvos. Studijavo Krokuvoje. 1523–1530 metais dirbo spaustuvininku Krokuvoje (Hieronymo Wietoro, Floriano Unglerio ir, spėjama, Jano Hallerio spaustuvėse). 1530 metais įrengė savo spaustuvę Pultuske. 1536 metais persikėlė į Prūsijos kunigaikštystę ir, globojamas Pamedės (Pomezanijos) vyskupo Pauliaus Sperato, perėjo į liuteronybę, pasivadino Maleckio pavarde. Nuo 1537 05 16 iki mirties dirbo Evangelikų liuteronų bažnyčios superintendentu Elke (Luke, vok. *Lyck*) – to meto Prūsijos kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės pasienyje (dab. Lenkija, Bialystoko vaivadija). Tai sūduvių gyventų žemių šiaurės vakarų dalis (apie 20 km į rytus nuo Elko XIII amžiuje būta sūduvių vado Skomanto tėvonijos). XVI amžiuje senųjų sūduvių turbūt maža bebuvo likę (dalis jų buvo suslavėję). Pagrindiniai gyventojai – čia atsikėlę mozūrai, t. y. slavai. Kad baltiškai kalbančiųjų čia dar šiek tiek galėjo būti, liudija Lietuvos DK kunigaikščio Aleksandro raštas, kuriame nurodyta „rutėnams“ ir lietuviams mokėti mokesčius netoli esančiai Goniondzo bažnyčiai (Lebedys, 1976, 128). 1536 metais Prūsijos kunigaikštis Albrechtas raštu prašė vyskupo Sperato, kad šis parūpintų Elko parapijai kunigą, gebantį kalbėti lietuviškai ir lenkiškai (Tschackert, 1890, II, 340). Elko apylinkių liaudies dvasinėje kultūroje turėjo būti išlikę ir baigiančios nykti tautybės – sūduvių – papročių.

Maleckis-Sandeckis vertė, redagavo ir leido liuteroniškus raštus lenkų kalba, skirtus lenkams, gyvenantiems Prūsijos kunigaikštystėje ir gretimose Lenkijos srityse. Parašė lenkų kalba litanijų, išleido evangelijas (1527 ar 1528), išvertė ir išleido katekizmą (1546), Naująjį Testamentą (1552), polemizavo su Janu Seklucjanu dėl katekizmo vertimų į lenkų kalbą kokybės.

Apie Maleckio-Sandeckio lankymąsi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tikrų žinių nėra. 1556 metais Mikalojus Radvila Juodasis per kunigaikštį Albrechtą kvietė spaustuvininką atvykti trejiems metams į Lietuvos Brastą (dab. Brestas) pabaigti įrengti spaustuvės (Tschackert, 1890, II, 263–264).

Albrechtas sutiko, tačiau apie Maleckio-Sandeckio darbą Lietuvos Brastoje žinių nėra (*Drukarze,* 1959, 65). Spėjama, kad jis ten galėjo dirbti nepilnus metus. Kai Albrechtas sužinojo, jog Maleckis-Sandeckis išspausdino Petro Goniondziečio veikalą, 1557 metų liepos 16 dieną jį atšaukė ir uždraudė spausdinti knygas.

Apie 1546 metus (jau dešimt metų išgyvenęs Elke) Maleckis-Sandeckis lotynų kalba parašė laišką Jurgiui Sabinui *Apie senovės livoniečių ir prūsų religiją ir aukojimus* (*De sacrificiis et idololatria veterum Livonum et Borussorum*). Ten rašoma apie baltų papročius, mitinius tikėjimus, liaudies kultūrą. Rašinį inspiravo Sabino elegija (žr. šios knygos 178–180 p.), parašyta kardinolui Petrui Bembui, kurią Maleckis-Sandeckis gavo perskaityti iš savo sūnaus Jeronimo. Maleckio-Sandeckio laiškas 1551 metais buvo išspausdintas rinkinyje su kitais tekstais. 1563 metais sūnus Jeronimas, truputį praplėtęs ir paredagavęs tėvo rankraštį, šį laišką išleido atskira knygele (Mannhardt, 1936, 288–289), pavadinta *Apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių religiją ir aukojimus* (*De sacrificiis et idololatria veterum Borussorum, Livonum, aliarumaue vicinarum gentium*). Vėliau Šis laiškas buvo perspausdinamas ir iš 1551 metų teksto (su daugeliu klaidų baltiškuose ir slaviškuose teksto žodžiuose), ir iš 1563 metų leidinio (kiek kokybiškesni perspaudai). Laiškas buvo žinomas ir perspausdintas Vokietijoje, Danijoje, Olandijoje ir kitur.

Maleckis-Sandeckis aiškino, kad jis rašąs apie prūsų, žemaičių, lietuvių, rutėnų ir livoniečių papročius, nors nei Žemaitijoje, nei kitose Lietuvos dalyse, nei Latvijoje nebuvo buvęs. Baltų dvasinę kultūrą galėjo pažinti iš raštų, įvairių informatorių, o kai ką galbūt ir pats pastebėjo Elko apylinkėse. Jo pagrindinis šaltinis, matyt, buvo *Sūduvių knygelė,* kadangi daugiausia rašė apie Semboje gyvenusius sūduvius, nors pats ten nebuvo dirbęs. *Sūduvių knygelė* buvo išspausdinta vėliau už Maleckio-Sandeckio *Laišką,* o tai davė pagrindo atsirasti klaidingam Bertulaičio (Bertuleit, 1924, 34) teiginiui, kad *Sūduvių knygelė* buvusi parašyta remiantis Maleckio-Sandeckio laišku. Priešingai, Maleckis-Sandeckis galėjo naudotis *Sūduvių knygelės* rankraščiais ar jų nuorašais, tada plitusiais Prūsijoje.

INGĖ LUKŠAITĖ

Svarbiausias Maleckio-Sandeckio laiško mitinės informacijos šaltinis – *Sūduvių knygelė.* Vietomis ji ištisai perpasakojama ir net tokia pat tvarka (iš pradžių apie pavasario ir rudens šventes, paskui apie ožio aukojimą, dievą Puškaitį, vestuvių ir laidotuvių papročius). Tačiau perpasakojama ne viskas: nėra knygelės pradžioje pateikto dievų sąrašo (dievai laiške išvardijami ten,

kur kalbama apie ožio aukojimą), pasakojimo apie jūrininkų dievą Bardaitį, apie vagių išaiškinimą. Dalis perpasakotos medžiagos skiriasi nuo *Sūduvių knygelės.* Panteone nėra šviesos dievo Svaikstiko, Aušautas nukeltas po visų žemės dievų, šiek tiek skiriasi daugelio dievų vardų užrašymas ir aptarimas. Griausmo dievas (Perkūnas) vadinamas *Pargrius*, Markopolis apibūdinamas kaip didikų ir kilmingųjų dievas, o ne kaip žemės žmogus. Žemės žmonėmis, arba dievukais, vadinami barstukai. Skirtingai aprašomi ir kai kurie papročiai. Maleckio-Sandeckio laiške teigiama, kad jaunikis savo išrinktąją pagrobia (o ne perka, kaip *Sūduvių knygelėje*), kad mirusieji yra minimi trečią, šeštą, devintą, keturiasdešimtą dieną po laidotuvių (o ne per metines). Vestuvių apraše nėra jaunosios verkavimų atsisveikinant su gimdytojais, namų židiniu, o laidotuvių rauda ir kreipimasis į vėles per mirusiųjų minėjimą pateiktas slavų kalba. Pergrubrio šventė susieta su Šv. Jurgio diena.

Sūduvių knygelė plito nuorašais, kurie skyrėsi vienas nuo kito. Galbūt Maleckis-Sandeckis turėjo kiek skirtingą nuo įprastinio nuorašą, o gal pats viską sąmoningai keitė. Jeigu taip, tai keisdamas knygelėje aprašytus sūduvių papročius, jis turėjo orientuotis į sūduvius (kurių, kaip pagrįstai įrodinėja Ingė Lukšaitė, anuo metu dar galėjo būti Elko apylinkėse), o ne į kitų etninių grupių gyventojus. Tačiau gyventojų etninės priklausomybės Maleckis-Sandeckis, ko gero, aiškiau neskyrė ir aprašinėdamas sūduvių laidotuvių papročius pateikė slaviškus raudų intarpus. Galima prielaida, kad padaryti pakeitimai atspindi Elko apylinkių sūduvių tradicijas.

Maleckio-Sandeckio laiške pateikiama ir naujos medžiagos (apie rugiapjūtės pradžios ir pabaigos papročius, tikėjimą aitvarais ir jų prisijaukinimą, žalčių garbinimą, būrimą vašku). Ši medžiaga tiesiog arba per tarpininkus paimta iš ano meto gyvenimo. Informacija apie žalčių garbinimą, paties autoriaus nurodymu, susijusi su lietuviais ir žemaičiais, o žinios apie rugiapjūtės papročius, aitvarus, būrimus, atrodo, yra paimtos iš Elko apylinkių gyventojų, kurių etninė sudėtis buvo įvairi, tačiau kurie galėjo turėti ir bendrų papročių bei tikėjimų. Kadangi rugiapjūtės papročiai ir aitvarai vadinami slaviškais vardais, galima manyti, kad informacija apie juos gauta iš slavų. Žinios apie vaidilų kurstomą amžinąją ugnį ant kalno prie Nevėžio paimtos iš senesnių rašytinių šaltinių (Jono Dlugošo, Jeronimo Prahiškio).

Maleckio-Sandeckio naujai pateiktos mitinės medžiagos patikimumą paremia vėlesni rašytiniai baltų religijos bei mitologijos šaltiniai ir gausūs tautosakos, etnografijos duomenys. Daugelyje vėlesnių rašytinių šaltinių kalbama apie aitvarus, žalčių garbinimą, būrimą vašku. Kad baltai seniau jėga grobdavo nuotakas, teigiama 1570 metų Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės Bažnyčios įstatyme, Salomono Henningo „Pranešime“ ir kitur. Tai senųjų indoeuropiečių vedybų papročių, kurių reliktų yra hetitų, graikų, indų,

airių, persų papročiuose ir tikėjimuose, atgarsis. Lietuvių terminai *vedybos, vesti* kaip tik yra kildinami iš ide. veiksmažodžio **Hu̯ed*[h], kurio pirminė prasmė buvo „jėga išvesti moterį", „pagrobti nuotaką" (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 756–757).

Maleckio-Sandeckio laišku, kaip ir *Sūduvių knygele,* naudojosi daugelis senųjų lietuvių bei prūsų mitologijos aprašinėtojų (Jonas Lasickis, Jonas Bretkūnas, Motiejus Strijkovskis, Aleksandras Guagnini, Matas Pretorijus, Christophoras Hartknochas) ir vėlesni tyrinėtojai. Tai vienas populiariausių baltų mitologijos šaltinių.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Homerus Egranus, 1551; 1562; Maeletius, 1563; Oderbornius, 1582, C_5–D_5; Gvagnino, 1584; Neander, 1586; 1589, Nn_7–Oo_4; Chytraeus, 1614, 1053–1060; *Respublica Moscoviae,* 1630, 164–177; Pontanus, 1631, 809–812; *AB,* 1731, 401–112; Mannhardt, 1936, 294–298.

Literatūra: Lilienthal, 1742, 69; Sembrzycki, 1888, 629; 1889,668; Tschackert, 1890, I, 233–236; II, 263–265, 340; Bertuleit, 1924, 34; Gollub, 1929, 159; Mannhardt, 1936, 281–291, 298–307; *Drukarze,* 1959,65; *APB,* I, 416; Топоров, 1972; 1975, 393–394; Mažiulis, I, 1988, 241–242; Lukšaitė, 1999, 174–176; Toporov, 2000.

Tekstas iš: Oderbornius, 1582, 39–56.

DE SACRIFICIIS ET IDOLOLATRIA VETERUM BORUSSORUM, LIVONUM, ALIARUMQUE VICINARUM GENTIUM
1551

[*Epistola ad Georgium Sabinum*]

Cum elegiam illam tuam, quam ad Petrum Bembum Cardinalem scripsisti, mihi legendam exhibuisset Hieronymus filius meus, qui tuis scriptis plurimum delectari solet, in qua de sacrificio capri et anguium cultu, quae nonnullae Sarmaticae gentes faciunt, commemoras: continere me non potui, quin ea, quae de uano cultu earum gentium comperi, ad te scriberem, tibi utique

non ingratum fore sperans, si earum gentium, ad quas fato quodam uocatus es, et in quarum uicinia vitam agis, mores et idolatriam plenius cognosceres. Multi enim superstitiosi ritus, idolatricique cultus passim in his regionibus adhuc occulte seruantur, qui tibi aduenae nondum forte cogniti sunt. Itaque uisum est communicare tecum, quicquid de illis compertum habeo. Ac ne longiore utar prooemio, referam primo sacrificia, quibus olim Borussi, Samogitae, Lithuani, Ruteni et Liuones, coluerunt daemonia pro dijs, atque etiam nunc multis in locis colunt occulte; deinde superstitiosos quosdam ritus, quibus nuptiae, funera et parentalia, apud easdem gentes celebrantur.

Die Georgij sacrificium facere solent Pergrubrio, qui florum, plantarum, omniumque germinum Deus creditur. Huic Pergrubrio sacrificant hoc modo. Sacrificulus, quem Vurschayten appelant, tenet dextra obbam cereuisiae plenam inuocatoque daemonij nomine, decantat illius laudes: „Tu (inquit) abigis hyemem, tu reducis amoenitatem ueris: per te agri et horti uirent, per te nemora et syluae frondent“. Hac cantilena finita, dentibus apprehendens obbam, ebibit cereuisiam nulla adhibita manu; ipsamque obbam ita mordicus epotam, retro supra caput iacit. Quae cum e terra sublata iterumque impleta est, omnes quotquot adsunt ex ea bibunt ordine, atque in laudem Pergrubrij hymnum canunt. Postea epulantur tota die et choreas ducunt.

Similiter quando jam segetes sunt maturae, rustici in agris ad sacrificium congregantur, quod lingua Rutenica Zazinek uocatur, id est, initium messis. Hoc sacro peracto, unus e multitudine electus, messem auspicatur, manipulo demesso, quem domum adfert. Postridie omnes, primo illius domestici deinde caeteri quicunque uolunt, messem faciunt.

Facta autem messe, solenne sacrificium pro gratiarum actione conficiunt, quod Rutenica lingua Ozinek, id est, consummatio messis dicitur. In hoc sacrificio Sudini, Burussiae populi, apud quos succinum colligitur, capro litant, sicut in elegia tua ad Bembum scribis. Litandi uero ritus est talis, Congregato populi coetu in horreo, adducitur caper, quem Vurschaytes illorum sacrificulus mactaturus, imponit uictimae utramque manum, inuocatque ordine daemones, quos ipsi Deos esse credunt: uidelicet, Occopirnum, deum coeli et terrae; Antrimpum, deum maris; Gardoaeten, deum nautarum, qualis olim apud Romanos fuit Portunnus; Potrympum, deum fluuiorum ac fontium; Piluitum, deum divitiarum, quem latini Plutum uocant; Pergrubrium, deum ueris; Pargnum, deum tonitruum ac tempestatum; Pocclum, deum inferni et tenebrarum; Poccollum, deum aeriorum spirituum; Putscaetum, deum qui sacros lucos tuetur; Auscautum, deum incolumitatis et aegritudinis; Marcoppolum, deum magnatum et nobilium; Barstuccas, quos Germani *Erdmenlen,* hoc est, subterraneos uocant.

His daemonibus inuocatis, quotquot adsunt in horreo, omnes simul extollunt caprum, sublimemque tenent, donec canatur hymnus; quo finito, rursus demittunt ac sistunt caprum in terram. Tum sacrificulus admonet populum, ut solenne hoc sacrificium, a majoribus pie institutum, summa cum ueneratione faciant, eiusque memoriam religiose ad posteros conseruent. Hac conciuncula ad populum habita, ipse mactat uictimam, sanguinemque patina exceptum dispergit. Carnem uero tradit mulieribus eodem in horreo coquendam. Hae interea dum caro coquitur, parant e farina siliginea placentas, quas non imponunt in furnum, sed uiri focum circumstantes, hinc illinc per ignem iaciunt absque cessatione, tamdiu quoad illae indurescant et coquantur. His peractis, epulantur atque helluantur tota die ac nocte usque ad uomitum. Ebrij deinde summo mane extra uillam progrediuntur, ubi reliquias epularum, quae remanserunt, certo in loco terra operiunt, ne uel a uolatilibus, uel a feris diripiantur. Postea dimisso coetu suam quisque domum repetit.

Caeterum, ex omnibus Sarmatiae gentibus supra nominatis, multi adhuc singulari ueneratione colunt Putscaetum, qui sacris arboribus et lucis praeest. Is sub arbore Sambuco domicilium habere creditur. Huic passim homines superstitiosi litant pane, cereuisia, alijsque cibis sub arbore Sambuco positis, preacantes a Putscaeto, ut placatum efficiat Marcoppolum deum magnatum et nobilium, ne grauiore seruitute a dominis ipsi premantur; utque sibi mittantur Barstuccae, qui (ut supra dictum est) subterranei uocantur. His enim daemonibus in domo uersantibus se fieri credunt fortunatiores, eisque collocant uesperi in horreo super mensam mappa stratam, panes, caseos, butyrum, et cereuisiam; nec dubitant de fortunarum accessione, si mane reperiant cibos illic assumptos. Et si quando intactus cibus in mensa remanet, tunc magna anguntur cura, nihil non aduersi metuentes.

Eaedem gentes colunt spiritus quosdam uisibiles, qui lingua Rutenica Coltky, Graeca Cobili, Germanica Coboldi, uocantur. Hos spiritus credunt habitare in occultis aedium locis, uel in congerie lignorum, nutriuntque eos laute omni ciborum genere, eo quod afferre soleant nutritoribus suis frumentum ex alienis horreis furto ablatum.

Cum uero hi spiritus alicubi habitare ac nutriri cupiunt, hoc modo suam erga patremfamilias uoluntatem declarant. In domo congerunt noctu segmenta lignorum, et mulctris lacte plenis imponunt uaria animalium stercora. Quod ubi paterfamilias animaduerterit, nec dissipauerit segmenta, nec stercora e mulctris eiecerit, sed de inquinato lacte cum omni familia sua comederit, tunc illi apparere et permanere dicuntur. Praeterea Lituani et Samogitae in domibus sub fornace, uel in angulo uaporarij, ubi mensa stat, serpentes fouent, quos numinis instar colentes, certo anni tempore precibus sacrificuli

euocant ad mensam. Hi uero exeuntes, per mundum linteolum conscendunt, et super mensam assident. Vbi postquam singula fercula delibarunt, rursus descendunt, seque abdunt in cauernis. Serpentibus digressis, homines laeti fercula illa praegustata comedunt, ac sperant illo anno omnia prospere sibi euentura. Quod si ad preces sacrificuli non exierint serpentes, aut fercula super mensam posita non delibauerint, tum credunt se anno illo subituros magnam calamitatem.

Adhaec eaedem gentes habent inter se sortilegos, qui lingua Rutenica Burty uocantur, qui Potrimpum inuocantes, ceram in aquam fundunt, atque ex signis siue imaginibus inter fundendum figuratis, pronunciant ac uaticinantur de quibuscunque rebus interrogati fuerint. Noui ipse mulierculam, quae cum diu reditum absentis filij frustra expectasset (erat enim filius ex Borussia in Daniam profectus) consulit sortilegum, a quo edocta est, illum naufragio perijsse. Cera enim in aquam fusa, expressit formam fractae nauis, et effigiem resupini hominis, iuxta nauim fluitantis. Apud Samogitas est mons ad fluuium Neuuassam situs, in cujus uertice olim perpetuus ignis a sacerdote conseruabatur, in honorem ipsius Pargni, qui tonitruum et tempestatum potens a superstitiosa gente adhuc creditur.

Hactenus de sacrificiis. Nunc de ritibus nuptiarum, funerum, et parentalium narrabo non minus ridicula quam superstitiosa. Apud Sudinos, Curonenses, Samogitas et Lithuanos, nubiles puellae multis in locis gestant tintinabulum, quod funiculo alligatum e cingulo dependet usque ad genua. Nec ducuntur, sed rapiuntur in matrimonium, ueteri Lacedaemoniorum more a Lycurgo instituto. Rapiuntur autem non ab ipso sponso, sed a duobus sponsi cognatis. Ac postquam raptae sunt, tunc primum requisito parentum consensu, matrimonium contrahitur. Cum nuptiae jam celebrantur, sponsa ducitur ter circa focum. Deinde in sellam ibi collocatur. Sedenti super sellam, pedes lauantur. Ea uero aqua, qua sponsae lauantur pedes, conspergitur lectus nuptialis ac tota supellex domestica. Consperguntur item hospites, qui ad nuptias inuitati sunt. Postea sponsae os oblinitur melle, et oculi teguntur uelamine, uelatis oculis ipsa ducitur ad omnes aedium fores, quas jubetur contingere ac pulsare dextro pede. Ad singulas fores circumspergitur tritico, siligine, auena, hordeo, pisis, fabis et papauere. Qui enim sequitur sponsam, gestat saccum plenum omni genere frugum. Cumque illam circumspergit, ait, nihil horum defuturum sponsae, si religionem pie coluerit, remque domesticam curauerit ea diligentia, qua debet. His actis, aufertur sponsae uelamen ab oculis, et conuiuium celebratur. Vesperi, cum sponsa ad lectum deducenda est, inter saltandum ei abscinduntur crines; quibus abscissis, mulieres imponunt ei sertum, niueo linteolo adornatum, quod uxoribus gestare licet, donec filium pepererint. Tam diu enim uxores pro uirginibus se gerunt.

Ad extremum introducitur in cubiculum, ubi pulsata et uerberata conijcitur in lectum, sponsoque traditur. Tum pro bellariis afferuntur testiculi caprini, uel ursini, quibus ipso nuptiarum die commanducatis, coniuges creduntur fieri foecundi. Hac de causa, nullum quoque animal castratum illic ad nuptias mactatur. In funeribus hic seruatur ritus a rusticanis. Defunctorum cadavera uestibus et calceis induuntur, et erecta locantur super sellam, cui assidentes illorum propinqui, perpotant ac helluantur. Epota cereuisia fit lamentatio funebris, quae in lingua Rutenica sic sonat: *Ha le le, lele, y procz ty mene umarl? y za ty nie miel szto yesty, albo pity? y procz ty umarl? Ha lele, lele yza ty nie miel krasno ye młodzice? y procz ty umarl?* Id est, Hei, hei mihi: Quare mortuus es? Num tibi deerat esca aut potus? Quare ergo mortuus es? Hei, hei mihi: An non habuisti formosam coniugem? Quare erga mortuus es etc. Hoc modo lamentantes enumerant ordine omnia externa illius bona, cuius mortem deplorant, nempe, liberos, oues, boues, equos, anseres, gallinas, etc. Ad quae singula respondentes, occinunt hanc Naeniam: cur ergo mortuus es, qui haec habebas. Post lamentationem dantur cadaueri munuscula, nempe, mulieri fila cum acu; uiro linteolum, idque eius collo implicatur. Cum ad sepulturam effertur cadauer, plerique in equis funus prosequuntur, et currum obequitant quo cadauer uehitur, eductisque gladijs, uerberant auras, uociferantes: *Geygeythe begaythe peckelle,* id est, aufugite uos daemones in infernum. Qui funus mortuo faciunt nummos proijciunt in sepulchrum, tanquam uiatico mortuum prosequentes. Collocant quoque panem, et lagenam cereuisiae plenam ad caput cadaueris in sepulchrum illati, ne anima uel sitiat uel esuriat. Vxor mane et uesperi, oriente et occidente Sole, super extincti coniugis sepulchrum sedens uel iacens, lamentatur diebus triginta. Cognati uero ineunt conuiuia die tertio, sexto, nono, et quadrigesimo a funere. Ad quae conuiuia animam defuncti inuitant, precantes ante ianuam. In his conuiuijs, quibus mortuo parentant, tacite assident mensae tanquam muti, nec utuntur cultris. Ad mensam uero ministrant duae mulieres, quae hospitibus cibum apponunt, nullo etiam cultello utentes. Singuli de unoquoque ferculo aliquid sub mensam iaciunt, quo animam pasci credunt, eisque potum effundunt. Si quid forte deciderit de mensa in terrarn, id non tollunt, sed desertis (ut ipsi loquuntur) animis reliquunt, manducandum, quae nullos habent uel cognatos uel amicos uiuentes, a quibus excipiantur conuiuio. Peracto prandio, sacrificulus surgit de mensa, ac scopis domum purgat, animasque mortuorum cum puluere eijcit, tanquam pulices, atque his precatur uerbis, ut e domo recedant: *Jeły, piły, duszyce, nu wen, nu wen* /, hoc est: edistis, ac bibistis animae dilectae, ite foras, ite foras. Post haec incipiunt conuiuae inter se colloqui et certare poculis. Mulieres uiris praebibunt, et uiri uicissim mulieribus, seque mutuo osculantur.

De hac oblatione ciborum super tumulos defunctorum, meminit etiam Augustinus Sermone decimoquinto de Sanctis, cuius uerba haec sunt: „Miror cur apud quosdam infideles hodie tam perniciosus error increuerit, ut super tumulos defunctorum cibos et uina conferant, quasi egressae de corporibus animae, carnales cibos requirant. Epulas enim et refectiones caro tantum requirit. Spiritus autem et anima ijs non indigent. Parare aliquis suis charis dicit, quod ipse deuorat, quod praestat uentri, xmputat pietati, etc“. Hactenus Augustinus.

Haec, quae de superstitiosis ritibus et ceremonijs illarum gentium narraui, partim ipse uidi, partim ab hominibus fide dignis audiui. Tu uero, praestantissime vir, qui uariarum rerum cognitione delectari solitus es, pro ea qua excellis humanitate, meum hoc qualecunque scriptum ab homine tui amantissimo profectum, boni consulas oro.

APIE SENOVĖS PRŪSŲ, LIVONIEČIŲ IR KITŲ KAIMYNINIŲ GENČIŲ RELIGIJĄ IR AUKOJIMUS
1551

[*Laiškas Jurgiui Sabinui*]

Kai mano sūnus Jeronimas[1], įpratęs itin gėrėtis tavo raštais, man pasiūlė perskaityti kardinolui Petrui Bembui parašytą tavo elegiją[2], kurioje pasakoji apie tai, kaip kai kurios sarmatų gentys[3] aukoja ožį ir garbina žaltį, negalėjau susilaikyti neparašęs tau to, ką sužinojau apie nevykusį šių tautų gyvenimo būdą, tikėdamasis, kad, šiaip ar taip, tau bus labai įdomu išsamiau pažinti papročius ir pagoniškas apeigas tų tautų, į kurias nežinomos lemties esi pakviestas ir kurių kaimynystėje gyveni.

Juk tose vietovėse, kur bepasisuksi, iki šiol [aptiksi] slapčia išlaikytų daug prietaringų papročių, pagoniškų apeigų ir garbinimų, kurių tu, kaip svetimšalis, tikriausiai galėjai ir nepastebėti. Taigi nusprendžiau pasidalyti su tavimi tuo, ką apie šiuos dalykus tikrai sužinojau.

O kad ilgėliau nesugaiščiau su įžanga, pirmiausia papasakosiu apie aukojimus, kuriais kadaise prūsai, žemaičiai, lietuviai, rutėnai ir livoniečiai garbino demonus kaip dievus ir dabar dar daugelyje vietų slapta tebegarbina, po to

[papasakosiu] apie kai kuriuos prietaringus papročius, mat jų šios gentys laikosi per vestuves, laidotuves ir minėdamos mirusiuosius.

Jurgio dieną paprastai aukoja Pergrubriui (*Pergrubrio*), kuris laikomas gėlių, augalų ir visų vaisių dievu. Tam Pergrubriui (*Pergrubrio*) aukoja taip: žynys, kurį vadina Viršaičiu (*Vurschayten*), laiko dešinėje rankoje sklidiną taurę alaus ir, pašaukęs vardu demoną, pagieda jam skirtą pašlovinimą: „Tu išveji žiemą, tu sugrąžini pavasario žavesį. Tavo dėka pražysta laukai ir sodai, tavo dėka sužaliuoja girios ir miškai“, šią giesmę pabaigęs, dantimis įsikandęs taurę ir neprilaikydamas jos nė viena ranka, išgeria alų, o pačią taurę, šitaip įsikandus išgertą, atgal per galvą meta. Pakėlę ją nuo žemės ir vėl iš naujo pripylę, visi susirinkusieji paeiliui iš jos geria ir gieda Pergrubriui (*Pergrubrij*) šlovės himną. Po to visą dieną puotauja ir eina ratelius. Taip pat ir subrendus javams, žemdirbiai susirenka lauke aukoti, o tas aukojimas rutėnų kalba vadinamas *zazinek*, tai yra pjūties pradžia. Pasibaigus šioms iškilmėms, vienas, išrinktas iš daugelio, pradeda pjūtį, o pripjovęs pėdą, parneša namo. Kitą dieną pjauna pirmiausia išrinktojo namiškiai, o paskui visi, kas tik nori.

Pabaigę pjūtį, surengia iškilmingą padėkos aukojimą, kuris rutėnų kalba vadinamas *ozinek*, tai yra pjūties pabaigtuvės. Per šias aukojimo apeigas Prūsijos gentis sudinai (*Sudini*), renkantys gintarą[4], aukoja ožį, kaip rašai savo elegijoje Bembui.

O aukojimo paprotys yra toks. Svirne susirinkus žmonių miniai, atvedamas ožys, kurį vyriausiasis jų žynys Viršaitis (*Vurschaytes*) ketina paaukoti. Jis uždeda ant aukos abi rankas ir šaukia iš eilės demonus, kuriuos tiki esant dievais, būtent: Ukapirmą (*Occopirnum*), dangaus ir žemės dievą; Antrimpą (*Antrimpum*), jūros dievą; Gardaitį (*Gardoaeten*), jūrininkų dievą, toks kažkada buvo romėnų Portūnas; Patrimpą (*Potrympum*), upių ir šaltinių dievą; Pilvytį (*Piluitum*), turtų dievą, kurį lotynai vadina Plutu; Pergrubrių (*Pergrubrium*), pavasario dievą; Perkūną (*Pargnum*), griaustinio ir audros dievą; Poklių (*Pocclum*), žemės gelmių ir tamsybių dievą; Pokulą (*Poccollum*), oro dvasių dievą; Puškaitį (*Putscaetum*), dievą, kuris globoja šventuosius miškelius; Aušautą (*Auscautum*), sveikatos ir ligos dievą; Markopolį (*Marcoppolum*), didikų ir kilmingųjų dievą; barstukus (barzdukus, *Barstuccas*), kuriuos vokiečiai *Erdmenlen*, tai yra požeminukais, vadina.

Sukvietę šiuos demonus, visi esantieji svirne kartu pakelia ožį ir pakeltą laiko, kol giedamas himnas. Jį pabaigę, ožį vėl nuleidžia ir pastato ant žemės. Tada vyriausiasis žynys ragina žmones su didžiausia pagarba atlikti šį protėvių pradėtą, dievams patinkamą aukojimą ir jo atminimą šventai išsaugoti palikuonims. Pabaigęs šią trumpą kalbą, pats papjauna gyvulį, o kraują, į lėkštę surinktą, išślaksto. Mėsą atiduoda moterims ten pat svirne

iškepti. Kai mėsa kepa, moterys daro iš kvietinių miltų paplotėlius, kurių nešauna į duonkepę krosnį; vyrai, apstoję aukurą, be perstojo mėto juos per ugnį iš vienos pusės į kitą tol, kol šie sukietėja ir iškepa. Tai padarę, puotauja ir linksminasi kiaurą dieną ir naktį iki vėmimo. Girti anksti rytą išeina už namo ir tam tikroje vietoje užkasa į žemę puotos likučius, kad jų neištąsytų nei sparnuočiai, nei laukiniai žvėrys. Paskui visi išsiskirsto, ir kiekvienas grįžta į savo namus.

Beje, dauguma anksčiau minėtų Sarmatijos tautų iki šiol ypatingai garbina Puškaitį (*Putscaetum*), kuris saugo šventus medžius ir miškelius. Tikima, kad jo buveinė yra po šeivamedžiu. Prietaringi žmonės jam šen ir ten aukoja duonos, alaus ir kitokio maisto – padeda po šeivamedžiu ir maldauja Puškaitį (*Putscaeto*) palenkti Markopolį (*Marcoppolum*), didikų ir kilmingųjų dievą, kad valdovai jų nespaustų, kad neslėgtų sunki vergija ir kad atsiųstų jiems barstukus (barzdukus, *Barstuccae*), kurie (kaip anksčiau minėta) vadinami požeminukais. Jie tiki, kad šiems demonams po namus sukinėjantis praturtėsią. Vakare jiems padeda svirne ant užtiesto staltiese stalo duonos, sūrio, sviesto ir alaus. Rytą, radę maistą suvalgytą, jie neabejoja, kad turtų pagausės. O jeigu kartais maistas ant stalo lieka nepaliestas, tada juos kamuoja didelis rūpestis ir baimė sulaukti kokios nors nelaimės.

Tos pačios tautos garbina kai kurias regimas dvasias, kurios rutėnų kalba vadinamos *koltkiais* (*Coltky*), graikų – *kobiliais* (*Cobili*), vokiečių – *koboldais* (*Coboldi*). Tiki, kad šios dvasios gyvena slaptose namų vietose arba malkų krūvoje. Maitina jas visokiu maistu, kad įprastų savo maitintojams nešti iš svetimų svirnų slapčia pavogtus javus.

Šios dvasios, labai įsigeidusios kur nors apsigyventi ir maitintis, štai kokiu būdu pareiškia savo norą šeimos galvai. Namuose naktį sumeta į vieną krūvą malkų pliauskas, o į pilnas pieno melžtuves primeta visokio gyvulių mėšlo. Kai šeimos tėvas tai pastebi, neišmėto nei malkų, nei mėšlo iš melžtuvių, bet su visa šeimyna geria užterštą pieną, nes sakoma, jog tada tos dvasios pasirodo ir pasilieka. Be to, lietuviai ir žemaičiai namuose po krosnimi arba garų pilnoje vietoje, kur stovi stalas, laiko žalčius ir garbina juos kaip dievybes, o tam tikru metų laiku žyniai savo maldavimais sušaukia juos prie stalo. Šliauždami švaria linine staltiese jie užsikaria ir įsitaiso ant stalo. Po to, kai paragauja kiekvieno valgio, nušliaužia žemyn ir pasislepia plyšiuose. Žalčiams pasišalinus, žmonės džiūgaudami suvalgo tuos paragautus valgius ir tikisi, kad tais metais jiems viskas puikiai klosis. O jeigu, žyniui maldaujant, žalčiai nepasirodo arba padėtų ant stalo valgių neparagauja, tiki tais metais patirsią didelę nelaimę.

Iki šiol tos gentys turi savo tarpe likimo pranašautojų, kurie rutėnų kalba burtininkais (*Burty*) vadinami[5]. Jie, šaukdamiesi Patrimpo (*Potrimpum*), pila

vašką į vandenį ir iš susidariusių ženklų arba figūrų pranašauja ir skelbia tai, ko buvo paklausti. Aš pats pažinojau moteriškę, ilgą laiką veltui laukusią grįžtant išvykusio sūnaus: jis buvo išvykęs iš Prūsijos į Daniją; ji paklausė pranašautojo, o šis jai pasakė, kad sūnus žuvęs sudužus laivui. Mat vaškas, išlietas į vandenį, įgijo sudužusio laivo formą ir šalia laivo plūduriuojančio aukštielninko žmogaus pavidalą.

Žemaitijoje, prie Nevėžio upės, yra kalnas, kurio viršūnėje kitados žynys saugojo amžinąją ugnį paties Perkūno (*Pargni*) garbei, o prietaringi žmonės iki šiol tebetiki jį valdant griaustinį ir audras. Taigi tiek apie aukojimus.

Dabar papasakosiu apie vestuvių, laidotuvių ir mirusiųjų paminėjimo papročius – ir juokingus, ir prietaringus. Daugelyje sūduvių, kuršių, žemaičių ir lietuvių gyvenamų vietų subrendusios mergaitės nešioja varpelį, kuris juostele parištas kabo nuo juosmens iki kelių. Ir į santuoką yra ne vedamos, bet pagrobiamos senu spartiečių papročiu, nustatytu Likurgo. Beje, jas pagrobia ne pats jaunikis, o du jo giminaičiai. Tuokiasi tik gavę tėvų sutikimą, kai [nuotakos] jau būna pagrobtos.

Kai jau Švenčiamos vestuvės, nuotaka tris kartus apvedama apie židinį. Po to ji pasodinama į krėslą. Sėdinčiai ant krėslo numazgojamos kojos, o vandeniu, kuriuo nuotakai buvo plaunamos kojos, pašlakstomas vestuvinis guolis, visi namų apyvokos daiktai, taip pat ir sukviesti į vestuves svečiai. Paskui nuotakai lūpos patepamos medumi, o akys užrišamos raiščiu. Užrištomis akimis ji vedžiojama prie visų namų durų, kurias turi paliesti ir suduoti dešine koja. Prie kiekvienų durų ji apibarstoma kviečiais, kruopomis, avižomis, miežiais, žirniais, pupomis ir aguonomis. Mat tas, kuris seka paskui nuotaką, neša pilną maišą visokių gėrybių ir ją apibarstydamas sako, kad nuotakai nieko iš tų dalykų netrūksią, jeigu pamaldžiai laikysis papročių ir rūpinsis namų reikalais su deramu stropumu. Tai atlikus, nuotakai nuo akių nurišamas raištis, ir prasideda puota.

Vakare, kai nuotaką reikia vesti į guolį, jai dar šokančiai nukerpami plaukai. Juos nukirpus, moterys uždeda nuotakai vainiką, papuoštą sniego baltumo lininiu audiniu, kurį leidžiama nešioti žmonoms, kol pagimdys sūnų. Mat iki tol žmonos save laiko mergaitėmis. Pagaliau įvedama į miegamąjį, kur apmušta ir išplakta paguldoma į guolį ir perduodama jaunikiui. Tada vietoj deserto atnešami ožio arba lokio pautai, mat tikima, kad, juos suvalgę vestuvių dieną, sutuoktiniai būsią vaisingi. Dėl šios priežasties ten vestuvėms nepjaunamas joks iškastruotas gyvulys.

Per laidotuves kaimiečiai atlieka tokias apeigas: mirusiųjų kūnai aprengiami drabužiais, apaunami batais ir pasodinami ant kėdės tiesūs, o šalia sėdintys jų artimieji geria ir linksminasi. Išgėrus alaus, prasideda laidotuvių rauda, kuri rutėnų kalba taip skamba: *„Ha le le, lele, y procz ty mene umarl? y za ty*

nie miel szto yesty, albo pity? y procz ty umarl? Ha lele, lele yza ty nie miel krasno ye młodzice? y procz ty umarl?"[6] Tai reiškia: „Oi, oi. Dėl ko tu numirei? Argi trūko tau valgio ar gėrimo? Tai dėl ko tu numirei? Oi, oi. Nejaugi neturėjai dailios žmonos? Tai dėl ko tu numirei?" ir t. t. Šitaip raudodami iš eilės išvardija visas turėtas gėrybes to, kurio mirtį apverkia, būtent: vaikus, avis, jaučius, arklius, žąsis, vištas ir t. t. Kiekvieną vardydami šitaip rauda: „Dėl ko gi numirei tu, kuris šitą turėjai?"

Užbaigus raudą, numirėliui duodamos dovanėlės: moteriai – siūlai su adata, o vyrui – lininė skarelė, kuri užrišama jam ant kaklo. Kai mirusysis ruošiamas laidoti, daugelis raiti lydi eiseną, jodami šalia vežimo, kuriuo vežamas numirėlis. Išsitraukę kardus, jie čaižo orą šaukdami: *„Geygeythe begaythe peckelle"*[7], o tai reiškia: „Bėkite jūs, demonai, į pragarą". Laidojantieji mėto į kapą pinigus, tarsi aprūpindami mirusįjį kelionpinigiais. Taip pat padeda duonos ir nuleidžia į kapą mirusiojo galvūgalyje pilną ąsotį alaus, kad vėlė netrokštų ir nealktų.

Velionio žmona trisdešimt dienų kas rytą ir vakarą, tekant ir leidžiantis saulei, sėdėdama arba gulėdama ant mirusio vyro kapo rauda. O giminės puotauja trečią, šeštą, devintą ir keturiasdešimtą dieną nuo laidotuvių. Į šias puotas kviečiasi mirusiojo vėlę, melsdamiesi prie durų. Šiose puotose, kai aukoja mirusiajam, visi tylėdami sėdi prie stalo, tarsi nebyliai, ir nesinaudoja peiliais. Prie stalo patarnauja dvi moterys, kurios svečiams pateikia maistą taip pat nesupjaustytą peiliu. Kiekvienas atskirai iš kiekvieno patiekalo ką nors numeta po stalu, kur tiki vėlę maitinantis; jai taip pat nulieja gėrimo. O jeigu kas nors atsitiktinai nukrinta nuo stalo ant žemės, to nepakelia, bet palieka suvalgyti apleistoms (kaip jie patys sako) vėlėms, kurios neturi gyvų nei giminių, nei draugų, galinčių pakviesti jas į puotą.

Pavalgius žynys pakyla nuo stalo ir šluota iššluoja namą ir mirusiųjų vėles su dulkėmis išmeta tarsi blusas, šiais žodžiais maldaudamas, kad išeitų iš namų: *„Jeły, piły, duszyce, nu wen, nu wen"*[8], tai yra: „Pavalgėte ir atsigėrėte, brangios vėlelės, dabar eikit laukan, eikit laukan". Po to svečiai pradeda tarpusavyje kalbėtis susidauždami taurėmis. Moterys užgeria vyrus, o vyrai savo ruožtu – moteris, ir vieni su kitais bučiuojasi.

Tokį maisto dėjimą ant mirusiųjų kapų mini ir Augustinas penkioliktoje kalboje „Apie šventuosius". Štai jo žodžiai: „Stebiuosi, kodėl tarp kai kurių netikinčiųjų šiandien yra paplitęs toks pavojingas paklydimas, kad ant mirusiųjų kapų neša maisto ir vyno, tarsi išėjusios iš kūnų sielos reikalautų žemiško maisto. Juk vaišių ir pasistiprinimo reikalauja tik kūnas. O dvasiai ir vėlei tai nereikalinga. Kai kas sako, kad skiria savo artimiesiems tai, ką pats suvalgo. Dorybei priskiria tai, ką atiduoda pilvui ir t. t." Tiek Augustinas.

Iš to, ką apie šių tautų prietaringus papročius ir apeigas papasakojau, kai ką pats mačiau, o kai ką išgirdau iš vertų pasitikėjimo žmonių, o tu, šaunusis vyre, kuris garsėji humaniškumu ir kuriam visada teikia pasitenkinimą įvairių dalykų pažinimas, meldžiu, maloniai priimk šį mano rašinį, kad ir koks jis būtų, – jį sukūrė tave labiausiai mylintis žmogus.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

1 … *mano sūnus Jeronimas* – Jeronimas Maleckis (apie 1525–1583; žr. šios knygos 125 p.).

2 … *Petrui Bembui parašytą tavo elegiją…* – žr. šios knygos 179, 180 p.

3 … *kai kurios sarmatų gentys* – Sarmatijos pavadinimas skirtingais amžiais buvo taikomas vis kitoms teritorijoms ir tautoms. Vardas kilo iš Herodoto (V a. pr. Kr.) minimos klajoklių genties, gyvenusios rytiniame Dono krante. IV–II a. pr. Kr. sarmatų gentys, kalbančios iranėnų kalbomis, paplito Kubanės baseine, stepėse prie Juodosios jūros, šiaurės Kaukaze. Romos imperijos laikais Sarmatija buvo vadinamos dvi teritorijos: Rytų Europa – teritorija į rytus nuo Vyslos iki Karpatų pietuose ir azijietiškoji Sarmatija – teritorija tarp Tisos ir Dono, nuo Dono žemupio iki Siaurės Kaukazo. XVI amžiuje šiuo vardu dažniausiai vadinta Rytų Europa, nesuteikiant terminui etninio turinio (Guagnini). XVII amžiuje Sarmatija pradėta tapatinti su kai kuriais Vidurio ir Rytų Europos slavų kraštais; lenkai save kildino iš Sarmatijos ir laikė sarmatais. Komentuojamame veikale sarmatai, Sarmatija neturi etninio turinio: taip vadinami prūsai, žemaičiai, lietuviai, rutėnai, livoniečiai.

4 … *sudinai, renkantys gintarą* – čia autorius kalba apie sūduvius, gyvenusius Sembos pusiasalio pajūryje, vadinamajame Sūduvių kampe.

5 … *kurie rutėnų kalba burtininkais vadinami* – autorius baltišką žodį „burtai“ (ar „burtininkai“) vadina rutėnišku („Rutenica“). Vladimiras Toporovas tai laiko užrašymo klaida, „Rutenica“, jo manymu, taisytina į „Pruthenica“ (Топоров, 1975, 266). Tačiau toliau Maleckis-Sandeckis rutėniškomis vadina slaviškas raudos frazes. Tai duoda pagrindo spėti, kad terminu „rutėnų“ autorius apibūdino kalbą, kuria buvo kalbama sūduvių išnykimo laikotarpiu: tai slaviška kalba su kai kuriais baltiškais žodžiais.

6 *„Ha le le…“* ir toliau – raudos fragmentas ne visai tapatus *Sūduvių knygelės* raudos fragmentui, užrašytam vokiškai. Galbūt Maleckis-Sandeckis užrašė raudą Elko apylinkėse.

7 *„Geygeythe begaythe peckelle“* – frazė apie numirėlio lydėjimą nurašyta iš *Sūduvių knygelės;* ji užrašyta ne rutėnų, bet prūsų kalba (Топоров, 1975, 206–207; 1979, 192).

8 *„Jęły, piły, duszyce, nu wen, nu wen“* – frazė užrašyta netiksliai, todėl neaišku, kokia kalba. *Sūduvių knygelėje* jos nėra. Greičiausiai ji yra slaviška, bet žodis „duszyce“ gali būti baltiškos kilmės (Топоров, 1975, 395, žr. žodį „dusi“).

INGĖ LUKŠAITĖ

PRŪSIJOS KUNIGAIKŠTYSTĖS TILŽĖS MIESTO GYVENTOJŲ ONOS NARKUVIENĖS IR KOTRYNOS GAILIUVIENĖS, KALTINAMŲ ŽYNIAVIMU, TARDYMAS

1559 12 29–1560 01 16

Skelbiami trys trumpi tardymo protokolai apima Tilžės gyventojų Onos Narkuvienės ir Kotrynos Gailiuvienės parodymus, kuriuos jos davė savo valia, apklausinėjamos ir kankinamos. Įskundimas dėl žyniavimo, tolesnė tardymo eiga ir teismo sprendimas nežinomi. Tiksliau neįvardyta ir institucija, kurioje buvo tardoma: veikiausiai – tai Tilžės miesto teismas.

Skelbinys yra seniausias žinomas teismo aktas su lietuvių tautosakine bei kalbine medžiaga. Be to, originale, t. y. vokiškame tekste, įrašytas užkalbėjimas lietuvių kalba yra vienas seniausių žinomų rašytinių lietuvių kalbos tekstų.

Skelbiamieji protokolai pavidalu ir turiniu primena raganaujančių moterų tardymo protokolus, žinomus iš Kauno miesto vaito teismo knygų. Juose pateikta žinių apie kelis Tilžės lietuviams įprastus magiškus veiksmus ir keturios užkalbėjimo formulės – trys užrašytos vokiškai, o ketvirta – lietuviškai.

Dokumentus surado kalbininkas Jurgis Gerulis prieš Antrąjį pasaulinį karą Karaliaučiaus valstybiniame archyve (Staatsarchiv Königsberg), Prūsijos vidaus reikalų ministerijos tikėjimo reikalų fonde (Etatsministerium 38a. Geistliche Sachen), paskelbė Alvilas Augstkalnis (Augstkalns, 1937). šiame leidinyje, atsižvelgiant į buvusią teismo tardymo tvarką, Kotrynos Gailiuvienės kankinimo protokolas (antras iš eilės) nukeltas į pabaigą.

RIMANTAS JASAS

Šiame šaltinyje užfiksuoti panašūs mitologiniai duomenys (burtai ir užkalbėjimai) kaip ir Lietuvos raganų bylose (žr. šios knygos 430–437 p.). Burtams vartojamos priemonės (alumi sulaistytas diržas, nuo medžio vėjo nuplėšta žievė, pleištas, kurį įkalęs žmogus numirė) ir patys burtai – tradiciniai, lietuvių liaudies praktikuoti iki pat XX amžiaus. Įdomu, kad burtais užsiiminėjančios moterys šiame dokumente dar nevadinamos velnių bendrininkėmis

ir nekaltinamos santykiais su velniais, kaip daroma raganų bylose, ypač sudarytose XVII ir XVIII amžiuje. Iš dokumento matyti, kad XVI amžiuje, kaip ir vėlesniais laikais, burtai bei užkalbėjimai dažniausiai buvo praktikuojami gydant ligas ir norint garantuoti sėkmę meilėje.

NORBERTAS VĖLIUS

Literatūra: Augstkalns, 1937, 239–241.
Tekstas iš: Augstkalns, 1937, 242–243.

DAS VERHÖR VON ANNA NARKUWEN UND CATHARINA GEILAWEN AUS DER STADT TILSIT IM HERZOGTUM PREUßEN, DIE DER HEXEREI BESCHULDIGT WERDEN DEN

29. Dezember 1559–16. Januar 1560

A° 1559 den 29 Deczenber

Anna Narkuwen hott frei vngemar bekantt das die geilawen sei zw ihr komen, vnd gefragett wie Es ihr gett, sie die gemelt anna angeczigett Es ghe ihr nicht woll der her varher weide sie aus der behaussung gagen die geilawen sie gethrost sie soll sich zw friden geben sie wolt woll machen das sie im haus blibe.

weitter seintt sie zw reden worden wie sie sich mitt ihrem manne vorthuge sie die geilawen von der annen narkuen begertt ihren beuthell vnd gurthell wie sie das bekomen hott hatt sie dar auff zw iij malen schenkbir gossen vnd ihr daneben Ein thuch vom alten hemde geben das soll sie ihn die hantt zw samen fassen vnd vber das Essen welch ihrem man vorthurg zw iij malen drucken auch was sie von den heren vorm gericht bekantt dar gleichfals zw gesthanden das disse sthuck sollen zwr libe vnd guderr Einikett helffen czuissen ihr vnd dem manne.

weitter hott sie bekantt das die geilowen sey zw ihr komen vnd gefragett wie sie mitt ihrem brott vorkoffen fure, sie geanttwor sie hett den thack nor ij

Brott vorkofft die geilawen gesagett sie soll ihr nor 1 brott geben sie wolt woll machen das das brott all woll vorkofft wurde dar auff sie ihr 1 lb brott vnd 1 sthoff bier geben aber Es habe wenick geholffen, dis hatt sie besthendiklig vor der marther vnd ihn der marter bekantt.

Catherina, das Gailen, Mauricz vorm Perschkaw vnderthanen, weib hath vor gericht, guth willig bekanth, das sie den Leuthen, ahn den augen geholffen, vnt gesunth gemacht, nach volgener gestalth, Nemlichen, die porcken genomehn, von einem pircken, ader haselnstock, die der winth, von einen tzaun, domith getzeuneth, abgeweheth, vber die augen gethan, diese worth gebraucheth, Sprechenth, *Du ewiger Goth, wie der winth die porcken vom tzaun abgeweheth, ader abgemessen, also wolstu diesen menschen, die felh von augen abreissen,*

Item hath bekanth, das sie worth gebraucht, vnnd gesprochen, *Baba thawa walla, Baba ne thawa walla, wanicku Gaidin, neschith wischtha, milam Diewa,* hath den Jungen Kinderen geholpfen, wehn sie ahn den gemechten gebrechlichen, vnd vngesunth gewessen,

Item hath auch bekanth wehn einer holcz gehauen, vnd gespalthen, den keil darjnnen stecken lassen, daruber gestorben, so sol mahn den keil heraus nehmen, darnach gebrauchen, mith diesen, worthen, sprechenth, *Du almechtiger goth, wie dieser herscher, der vber den keil geherscheth, nicht mehr do ist, also mus dieser gebrechen, auch vorgehen.*

Catharina gailena bekennet jm anfange der marter das sie des Narcken weibe jren beuttel sampt dem gurtell zu drey malen mit schenckbier begossen vnndt zu drey malen gesagt, *wie du den gurtell vmb dich hast, so gebe du lieber Gott das du dich also mussest lieben mit deynnem manne.* vnndt diesser segen solle zu einigkeit dienen zwieschen ehleuten, Hat weiter bekandt das sie ein solches vonn jrer mutter gelernet habe. Actum denn. 16. januarij A° jm. 60. sten.

PRŪSIJOS KUNIGAIKŠTYSTĖS TILŽĖS MIESTO GYVENTOJŲ ONOS NARKUVIENĖS IR KOTRYNOS GAILIUVIENĖS, KALTINAMŲ ŽYNIAVIMU, TARDYMAS

1559 12 29–1560 01 16

1559 gruodžio 29

Ona Narkuvienė[1] nenoromis pati prisipažino, kad pas ją atėjusi Gailiuvienė[2] ir paklaususi, kaip jai sekasi. Jinai pasakiusi ir pasiskundusi, kad gyvenanti blogai, kad ponas pastorius norįs ją išvaryti iš namų. Gailiuvienė ją paguodusi, kad ji nurimtų, o ji jau padarysianti taip, kad ji liksianti namuose.

Toliau jos pradėjo kalbėtis, kaip ji sugyvenanti su savo vyru. Ji, Gailiuvienė, paprašiusi Narkuvienės jos piniginės ir diržo. Kai ji tai gavo, tris kartus apipylė juos pilstomu alum ir, be to, davė jai skudurą, atplėštą nuo senų baltinių, – ji turinti jį paimti į rankas ir tris kartus suspausti virš valgio, kurį savo vyrui neša. Tai ji ponams teisme papasakojo ir kartu prisipažino, kad šie dalykai turi padėti meilei ir vienybei tarp jos ir vyro.

Toliau ji prisipažino, kad pas ją atėjusi Gailiuvienė ir paklaususi, kaip jai sekasi pardavinėti duoną. Ji jai atsakiusi, kad per dieną tepardavusi tik du kepalus duonos. Gailiuvienė jai pasakiusi, kad ji turinti jai duoti kepalą duonos ir ji taip padarysianti, kad visa duona bus parduota. Po to ji jai davusi kepalą duonos ir stuopą alaus, bet tai mažai tepadėję. Tai ji prisipažino tiek prieš kankinimą, tiek ir per kankinimą.

Kotryna, Mauriczo von Perschkaw[3] valdinio Gailiaus[4] žmona, teismui geranoriškai prisipažino, kad ji padėjusi akliems žmonėms ir juos pagydžiusi tokiu būdu. O būtent – paėmusi beržo ar lazdyno žievę, kurią vėjas nuplėšia nuo tvoros lazdelių, iš kurių ji sutverta, uždedanti ant akių ir kalbėdama naudojanti šiuos žodžius: *tu, amžinasis viešpatie, kaip vėjas nupučia ar nuplėšia nuo tvoros žievę, taigi taip nuplėšk ir tu nuo šio žmogaus akių plėvę.*

Be to, prisipažino, kad ji naudojo ir kalbėjo tokius žodžius: *Baba*[5] *thawa walla, Baba ne thawa walla, wanicku Gaidin, neschith wischtha, milam Diewa*[6]; tai padėdavo mažiems vaikams, kai jie negaluodavo lyties organais ar nesveiki būdavo.

Be to, ji taip pat prisipažino, kad jei kas nors kirto ir skaldė malkas ir įkirtęs pleištą numirė, tai reikia ištraukti pleištą ir po to jį panaudoti kalbant tokius

žodžius: *Tu, visagalis Viešpatie, kaip šio valdytojo, kuris valdė pleištą, daugiau nėra, taigi taip turi praeiti ir šis negalavimas.*

Kotryna Gailienė, pradėta kankinti, prisipažįsta, kad ji tris kartus apipylusi pilstomu alumi Norkaus žmonos piniginę su diržu ir tris kartus pasakiusi: *kaip tu apie save turi diržą, taip teduodie mielas Viešpats, kad tu taip mylėtumeis su savo vyru*. Ir šis palaiminimas turįs padėti sutuoktinių vienybei. Ji prisipažino, kad jį ji išmokusi iš savo motinos. 16 sausio, šešiasdešimtaisiais metais.

Vertė *ALVILAS AUGSTKALNIS*

KOMENTARAI

1 *Ona Narkuvienė* – Tilžės gyventoja, prekiavusi duona, Tilžės kunigo įnamė, Gailiuvienės klientė.

2 *Kotryna Gailiuvienė* – Tilžės gyventoja, kaltinama žyniavimu.

3 *Mauriczas von Perschkaw* – 1557 metais mirusio to paties vardo Tilžės burggrafo sūnus.

4 *Gailius* – skelbėjo Augstkalnio nuomone, – tai gal tas pats „Geilus“, kuris 1540 metais buvo Tilžės burggrafo Mauritzo von Perszkaw sodininkas.

5 *Boba* – galbūt „rugių boba“, minima lietuvių mitologiniuose tekstuose.

6 Lietuviškas užkalbėjimo tekstas dokumente užrašytas netiksliai ir su praleidimais. Skelbėjo Augstkalnio nuomone, jis turėjo būti toks: „Boba, tavo valia – boba, ne tavo valia; … vainik[as]… gaid[ys]… nešit vištą… mielam Dievui“. Žodžiuose „vainikas“ ir „gaidys“ neaiškios galūnės, linksniai.

RIMANTAS JASAS

MARTYNO LIUTERIO VOKIŠKAS IR PRŪSIŠKAS MAŽASIS KATEKIZMAS

1561 metais Karaliaučiuje vokiečių ir prūsų kalbomis išspausdintas *Enchiridionas, arba Mažasis Liuterio katekizmas,* įprastai vadinamas prūsų trečiuoju katekizmu.

Prūsų trečiojo katekizmo vertėjas Abelis Vilis (*Abel Will*) 1542–1575 metais buvo Pabėčių (šiaurės vakarų Semboje) parapijos klebonas (gimė apie 1515 metus Pabėčiuose, mirė apie 1575 metus Karaliaučiuje), rodos, apvokietėjusių prūsų kilmės. Katekizmą į Pabėčių parapijos prūsų Šnektą jis išvertė padedamas tos pačios parapijos bažnytinio vertėjo prūso Pauliaus Mėgoto (iš Bigyčių kaimo). Šį darbą atlikti Viliui per jo bičiulį ir globėją kunigaikščio rūmų (Karaliaučiuje) pamokslininką Johannesą Funcką (1518–1566) pavedė pats kunigaikštis Albrechtas, norėdamas Sembos prūsus, kurie buvo išlaikę daug pagonybės liekanų, patraukti prie Liuterio krikščionybės. Vilio vertimas – prūsų trečiasis katekizmas, nors jame vergiškai laikomasi originalo ir esama nemaža klaidų, yra vertingiausias prūsų kalbos paminklas.

Katekizmo originalo dabar žinomi du egzemplioriai, vienas Dresdeno valstybinėje bibliotekoje (jis neturi pirmojo titulinio lapo ir kunigaikščio Albrechto prakalbos), kitas – Tiubingeno valstybinėje bibliotekoje.

VYTAUTAS MAŽIULIS

Iš šio, kaip ir iš pirmojo, prūsų kalbos paminklo (*Elbingo žodynėlio*) matyti, kad krikščionių Dievas ir velnias Prūsijoje buvo pavadinti senųjų dievybių vardais (*Deiws, Pjckulas*) ir kad XVI amžiuje čia dar buvo gajūs senieji tikėjimai, ypač tikėjimas žynių galia (aiškinant dešimt Dievo įsakymų, perspėjama, kad Dievo vardu nebūtų žyniaujama).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Trautmann, 1910, 14–81; Mažiulis, 1966, 113–246; 1981, 91–240.

Literatūra: Trautmann, 1910; Endzelīns, 1943; Schmalstieg, 1974; Топоров, 1975; 1979; 1980; 1984; Mažiulis, 1966.

Tekstas iš: Mažiulis, 1981, 93, 98, 107–108, 122–125.

ENCHIRIDION
DER KLEINE CATECHISMUS
DOCTOR MARTIN LUTHERS TEUTSCH
VND PREUSSISCH
1561

[Vorrede]

[…] Vnd dieweil wir anfenglich ſonderlich vnter den Sudawen/ vnnd Preuſſen allerley Heidniſche aberglauben/ vnnd mißbreuch befunden/ haben wir zu außreutung derſelben/ wie auch des Antichriſtiſchen eingeriſſen grewels/ vielfeltige Chriſtliche mittel vnd weg/ zu welchem auch Gott ſeinen ſegē gnedigſt verliehen/ gebrauchet. […] [P. 6]

[…] Dann neben dem/ das ſolches den Alten zu einer anreytzung billich geſchicht/ hoffen Wir/ das auch dauon durch Gottes ſegen/ mit der zeyt/ ſonderlich ein feine Chriſtliche/ wolgezogene Preuſſiſche jugent erwachſen/ vñ alſo ſolch Preuſiſch/ vnnd zum theil Barbariſch volck/ je lenger/ je mehr mit Gotſeligkeyt/ vnd allerley guten ſitten/ expolirt/ oder außgeſchmuckt ſol werden. […] [P. 13]

Das Ander Gebot

Du ſolt den Namen des Herren deines Gottes nicht vergeblich fůren. Dann der HERR wirdt den nicht vnſchuldig halten der ſeinen Namen vergeblich fůhret.

Was iſt das? Antwort.

Wir ſollen GOTT den HERREN vber alle ding fůrchten vnnd lieben/ das wir bey ſeinem Namen nicht Fluchen/ Schweren/ Zeubern/ Liegen oder triegen/ Sondern den ſelben inn allen nůthen Anruffen/ Beten/ Loben vnd dancken. [P. 27–28]

Stas Antars Pallaips

[…] Tou turri ſtan Emnan twaiſei Deiwas ni enbāndan weſtwei.

Ka aſt ſta billīton? Ettrais.

Mes turrimai Deiwan ſtan Rikijan kirſcha wiſſan powijſtin biātwei/ bhe milijt/ kai mes ſen tennēiſon emnen/ ni nideiwiſ kan gunnimai/ ni wertem-

mai/ klantemmai/ bebinnimai/ waidleimai/ adder mēntimai bhe paikemmai/ Schlāit ſtanſubban enwiſſai nautei enwackēimai/ Poſinnimai/ girrimai bhe dinkauimai. [P. 27–29]

Der Ander Artickel/ Von der Erlőſung

[…] Jch gleube das Jeſus Chriſtus warhafftiger GOTT vom Vatter inn ewigkeit geporn/ vnnd auch warhafftiger Menſch von der Jungkfrawen Maria geborn/ ſey mein HERR/ der mich verlornen vnnd verdampten Menſchen erlőſet hat/ erworben/ gewonnen/ vnnd von allen ſűnden/ vom Todt vnd von der gewalt des Teuffels/ Nicht mit Goldt oder Silber/ Sondern mit ſeinem heyligen theuren blut/ vnd mit ſeinem vnſchuldigen Leyden vnd Sterben/ Auff das ich ſein eygen ſeye/ vnd in ſeinem Reych vnter jm lebe/ jm diene in ewiger Gerechtigkeit/ Vnſchuld/ vnd Seligkeit/ Gleich wie er iſt aufferſtanden vom Tode/ Lebet vnd Regieret in Ewigkeyt. Das iſt gewißlich war. [P. 41–43.]

Stas Antars Dellijcks Eſſeſtan Jſranckīſnan

[…] As Druwē/ kai Jeſus Chriſtus/ iſarwiſkas Deiws eſſe Deiwan Tawan en prābutſkan gemmons bhe dijgi iſarwiſkas ſmunents/ eſſeſtan Jumprawan Marīan gemmons kas mien Jſmaitinton bhe perklantīton ſmunentien iſrankīuns aſt peldīuns/ augauuns/ bhe eſſe wiſſans grīkans/ eſſe gallan/ bhe eſſe ſtan warein ſteiſe Pjckulas ni ſen Auſin adder Sirablan Schlāit ſen ſwaiāſmu Swinton tēmpran krawian/ bhe ſen ſwaiaſmu niwinūton Stinſennien bhe anlauſennien/ Noſtan kai as ten/nēiſmu ſubſai aſmai/ bhe entennēiſmu rīkin po teneſmu giwīt/ bhe ſteſmu ſchluſilai en prabuſkai tickrōmiſkan/ niwinūtiſkau bhe deiwūtiſkan/ ainawydan/ kaigi tāns aſt etſkīans eſſe gallan/ giwa bhe rickawie en prabutſkan/ ſta aſt perarwiſkai arwi. [P. 41–43.]

ENCHIRIDIONAS DAKTARO MARTYNO LIUTERIO MAŽASIS KATEKIZMAS VOKIŠKAS IR PRŪSIŠKAS 1561

[Pratarmė]

[…] Ir kadangi mes iš pradžių ypač sūduviuose ir prūsuose įvairių pagoniškų prietarų bei piktnaudžiavimų radome, mes išnaikinimui jų bei Antikristo įsigalėjusios baisenybės įvairias krikščioniškas priemones ir būdus, kuriems taipogi Dievas savo palaiminimą maloningiausiai suteikė, panaudojome. […]

[…] Šitai bus tam tikras paskatinimas ir vyresnio amžiaus žmonėms. Mes tikimės, kad iš to, Dievui laiminant, ilgainiui ypač šaunaus krikščioniškai gerai išauklėto prūsų jaunimo atsiras, ir šitaip toji prūsiška ir dalinai barbariška tauta juo toliau, juo labiau dievobaimingumu ir visais kitokiais gražiais papročiais pasipuoš bei pasidabins.

Tas antras paliepimas

Tu turi tą vardą tavo Dievo nenaudingai (ne)vesti.

Kas yra tai bylota? Atsakyk.

Mes turime Dievą tą Viešpatį virš viso dalyko bijoti ir mylėti, kad mes su jo vardu bedievystę ne varome, ne keikiame, ne prisiekiame, ne pašiepiame, ne žyniaujame arba ne meluojame bei ne apgauname, bet tą patį visoje bėdoje (į) šaukiame, pripažįstame, giriame ir dėkojame.

Ta antra dalis. Apie tą išgelbėjimą

[…] Aš tikiu, kad Jėzus Kristus tikras Dievas, nuo Dievo Tėvo į amžinybę gimęs, ir taipogi tikras žmogus, nuo tos Panos Marijos gimęs, kuris mane, prapuldytą bei pasmerktą žmogų, išgelbėjęs yra, nupelnęs, išgavęs ir nuo visų nuodėmių, nuo mirties bei nuo tos galios to velnio ne su auksu arba sidabru, bet su savu šventu brangiu krauju bei su savu nekaltu kentėjimu ir numirimu ant to, kad aš jam nuosavas esu ir jo viešpatystėje po juo gyventi bei jam tarnaučiau amžiname teisingume, nekaltume ir palaimoje vienokiai, kaip jis yra atsikėlęs nuo mirties, gyvena bei viešpatauja amžinybėje. Tai yra iš tikro tikra.

Vertė *VYTAUTAS MAŽIULIS*

SEVERINAS GOEBELIS
1530–1612

SEVERIN GOEBEL

Severinas Goebelis (*Severin Goebel*; 1530–1612) – mažai žinomas Karaliaučiaus gydytojas, keliautojo Reinholdo Lubenau dėdė, turėjęs ryšių su Stepono Batoro gydytoju Mikalojumi Buccella, turbūt ir su to krašto kultūros centrais (Dancigu, Krokuva, Ryga). 1566 metais išleido veikalą *Gintaro atsiradimo, kilmės ir įvairaus panaudojimo istorija* (vokiečių kalba, lotyniškas variantas – 1568), kurioje užsimenama apie Prūsijos sūduvių papročius.

ALFREDAS BUMBLAUSKAS

Severinas Goebelis, kaip mano tyrinėtojai (Mannhardt, 1936, 279), žinojo abiejų Maleckių raštus ir jų paveiktas galėjo teigti, kad sūduviai garbina ožius bei gyvates. Atrodo, kad ne iš pačių sūduvių, o iš kitų (rašytinių) šaltinių arba gandų paimti ir teiginiai apie sūduvių senose raudose dažnai kartojamą žodį *Jeru* ir graudų dainavimą. Dėl raudose kartojamo žodžio *Jeru* lyvius iš Jeruzalės kildino Joh. Löwenklau (Leunclavius, 1596, 121), latvius ir estus – Frid. Menius (Menius, 1632, 525). Dionysius Fabricius teigė, kad latviai, keliaudami per miškus, yra įpratę šūkauti: „Jeru, Jeru, galingasis Jehu, Jehu Jehu“ (Fabricius, 1795, 442), o Wilhelmas Martinius – kad lietuviai ardami smagiai kartoja žodį *Johu* (Martini, 1666). Christianas Kelchas manė (Kelch, 1695, 14), kad tai esą estų meilės dainos žodžiai (Mannhardt, 1936, 279). Autoriai, kurie remdamiesi minėtais žodžiais sprendė apie sūduvių, lyvių, latvių ar kitų Baltijos tautų kilmę iš Jeruzalės žydų, aiškiai buvo veikiami vienas kito, nors, antra vertus, panašus žodis (priedainis), turįs mitinę prasmę, iš tiesų galėjo būti populiarus baltų ir finougrų dainose (raudose), ir todėl daugelis rašiusiųjų apie šias tautas atkreipė į jį dėmesį.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Goebel, 1566; 1568; Mannhardt, 1936, 278–279.
Literatūra: Sahm, 1912, III.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 278–279.

HISTORI VND EIGENDLICHER BERICHT VON HERKOMMEN, VRSPRUNG VND VIELFELTIGEM BRAUCH DES BÖRNSTEINS
1566

Ihre [= der Sudauen] Sprache ist nicht ganz frembde von der Littauischen. Solch Volk ist eine Zeitlang zimlich hart gehalten mehren theil ihrer Abgötterey halben, oder Anruffung der unvemünfftigen Creaturen, Böcken, Schlangen, in ertichtung vieler Götter vnd Heiligen. Davon man sie viele Jahre her nicht woll bringen können. Dann weil sie an der Sehekanten wohnen vnnd den halstarrigen orth an sich gehapt haben, welche Halstarrigkeyt von der h. Schrift sonst den Juden beygelegt, hat mancher erachtet, es würden endtlich die Leutlein nach der erschröcklichen Zerstörung Jerusalem, da viel Juden auff die schieff geflogen vnd von den winden hin vnd wider verschlagen worden, etliche von den vbergebliebenen an diese orth landes angetrieben sein, vnd alldo in jren fischerbüdlein jre narung gesucht. Insonderheit weil sie noch in jhren alten Claglied den Namen Jeru als Jerusalem offt wiederholen vnd kleglich singen. Aber dis ist ein vngrüntlicher beweis.

GINTARO ATSIRADIMO, KILMĖS IR ĮVAIRAUS PANAUDOJIMO ISTORIJA
1566

Jų [= sūduvių] kalba nėra visai svetima lietuvių kalbai. Ši tauta kurį laiką buvo laikoma gan griežtai, daugiausia dėl savo stabmeldystės ar dėl neprotingų būtybių, tokių kaip ožių, gyvačių, garbinimo, dėl daug dievų ir šventųjų išgalvojimo. Nuo to juos daug metų nepavyko atpratinti. Be to, kadangi jie gyvena jūros pakraščiais, ir šiose vietose kūrėsi su tokiu užsispyrimu, koks pagal šventąjį Raštą būdingas tik žydams, kai kas pamanė, kad po baisaus Jeruzalės žlugimo, kai daug žydų sulipo į laivus ir vėjų buvo visur

išblaškyti, kai kurie iš jų galėjo būti atplukdyti į šį kraštą ir priversti ieškoti žvejų pirkelėse sau maisto. Taip manoma ypač todėl, kad jie savo senose raudose dažnai kartoja žodį *Jeru*, panašų į *Jeruzalė*, ir graudžiai dainuoja. Bet tai nepagrįstas argumentas.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

1571 METŲ LAPKRIČIO 26 DIENOS LABGUVOS AMTMONO TARNYBINIS RAŠTAS OBERBURGGRAFUI CHRISTOPHUI VON KREYTZENUI

Labguvos amtmono 1571 metų lapkričio 26 dienos tarnybinis raštas oberburggrafui Christophui von Kreytzenui nebuvo pasirašytas pavarde. 1882 metais jis buvo paskelbtas iš buvusio Karaliaučiaus valstybinio archyvo kaip anoniminis raštas. Pakartotinai jį publikavo Mannhardtas (Mannhardt, 1936, 310–311). Apie rašto originalą dabar nėra žinoma.

Tada, kai raštas buvo parašytas, Labguvoje kunigavo (1562–1587) Jonas Bretkūnas, o vyriausiasis amtmonas buvo Bastianas von Poerlinas, Viktoro Falkenhahno nuomone, – tolimas Bretkūno giminaitis (Falkenhahn, 1941, 5, 76). Bastianas von Poerlinas Labguvoje dirbo maždaug nuo 1561 iki 1574 metų – pastaraisiais metais vyriausiasis amtmonas jau buvo kitas žmogus. Tad yra rimto pagrindo manyti, kad šis raštas yra parašytas Bastiano von Poerlino.

Rašto pradžioje, kaip referavo jį paskelbęs Mannhardtas, buvo sakoma, kad tarp Kuršių marių pakrantėse gyvenusių žvejų metus siautęs maras ir šie ieškoję pagalbos pas pranašautojus. Kalbama apie tikrą įvykį Labguvos apylinkėse. Skundžiamas valstietis buvo kilęs iš Tepliavos valsčiaus Pupkaimių (*Popkeimen*) kaimo. Adalberto Bezzenbergerio nuomone, sudurtiniame vietovardyje esanti šaknis „keim, kaim“ rodanti to vietovardžio prūsišką, o „kiem“ – lietuvišką kilmę (Bezzenberger, 1882, 651). Taigi forma *Popkeimen* rodytų šį kaimą buvus prūsišką, tačiau negalima nustatyti, ar paminėtas valstietis Mikelis (*Michel*) buvo lietuvis ar prūsas.

INGĖ LUKŠAITĖ

Iš Labguvos amtmono tarnybinio rašto matyti, kad senieji tikėjimai ir papročiai tarp vietinių gyventojų dar buvo gyvi ir jie būdavo prisimenami užgriuvus didelėms nelaimėms. Prisiminti tuos papročius skatindavo tam tikri asmenys, savotiški senųjų žynių palikuonys, dar neužmiršę pagoniškųjų aukojimų ritualų ir pasišovę įspėti dievų valią – pranašauti būsimus įvykius.

Senuosius tikėjimus jie palaikė ne tik savo gyvenamojoje aplinkoje, bet ir gretimose apylinkėse, į kurias jie nuvykdavo nepaisydami pavojų. Panašius senųjų apeigų atlikinėtojus mini ir kiti prūsų mitologijos šaltiniai. Kai kuriuose iš jų kalbama ne tik apie prūsų, bet ir apie lietuvių tikėjimus. Gal apie lietuvius rašoma ir šiame šaltinyje, nes Labguvoje anuo metu gyveno nemažai lietuvių, o jame minimas deivės vardas *Diedewaythe,* regis, yra lietuviškas. Tai rodytų, kad ožio aukojimas buvo būdingas ne tik sūduviams (prūsams), bet ir kaimynystėje su jais gyvenusiems lietuviams. Be to, ožys, kaip liudija šaltiniai, buvo aukojamas ne tik per rudens šventes, bet ir kitomis progomis, šiuo atveju – norint sužinoti dievų valią ir išgelbėti žmones nuo maro. Nors rašto autorius ir galėjo būti girdėjęs apie sūduvių ožio aukojimus, tačiau negalėjo išgalvoti viso rašte aprašomo įvykio. Jame minimos tokios detalės, kurių nėra senuosiuose šaltiniuose (kad ožio galva kertama ant slenksčio). Žynio Mikelio minima deivė, kuri supykusi žmones baudžia maru, galėjo būti įsivaizduojama maro deivė (plg. maro deives lietuvių tautosakoje – Bassanovič, 1887, 61–62).

Šis, kaip ir kiti ne patys svarbiausi BRM šaltiniai, dar nėra sulaukęs didesnio tyrinėtojų dėmesio.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: NPPB, 1846, 227; Mannhardt, 1936, 310–311.
literatūra: Mannhardt, 1936, 310–311.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 310–311.

AMTLICHES SCHREIBEN DES AMTMANNS VON LABIAU AN DEN OBERBURGGRAFEN CHRISTOPH VON KREYTZEN

den 26. November 1571

[…] Da die Bewohner dieses Ortes in grosser Anzahl hinwegstarben, findet sich dahin zu ihnen ein Bauer mit Namen Michel, wohnhaft zu Popkeimen im Amte Tapiau, und gibt vor, wie die Göttin Diedewaythe gar heftig über sie

sämtlich erzürnt wäre, und wenn sie sich nicht würden helfen und die Göttin versöhnen lassen, könnten ihrer nicht viele lebendig bleiben. Er wollte ihnen aber porthen und wahrsagen, welcher sterben oder lebendig bleiben sollte; sie möchten Bier verschaffen; dann wolle er sehen, ob er die Götter versöhnen und die Plage von ihren Häusern abwenden könnte; darauf er etliche Leute und unter diesen einen guten Teil des gedachten Ortes dahin beredet, dass sie porthen lassen und auch selbst kniend, was er ihnen vorgesagt, nachgesprochen und gebetet haben. Neben dem hat er sie dazu gebracht, dass sie ihm halfen einen schwarzen Bock heiligen, welchem sie auf der Schwelle des Hauses den Kopf abgehauen, und indem sie sämtlich herumgekniet, wie er ihnen befohlen, gebetet und andere Zeremonien mehr gebraucht. Weil dann solches alles wider Gott und diese greuliche Abgötterei billig hinweggetan wird, habe ich denselben Michel, weil er gestrigen Tages eben der Ursache wegen anher gekommen und sich zu den überhaffischen Fischern, die gedachte Abgötterei ferner zu treiben hat begeben wollen, in Gefängnis bringen lassen; und ob er gleich dieser seiner gebrauchten Abgötterei kann überwiesen und mit lebendigen Leuten, so es mit angesehn, überzeugt werden, beruhet er doch auf seinem Leugnen; derhalben ich dies an E. Gn. habe müssen gelangen lassen, um E. Gn. Rat hierin zu pflegen, ob man vielleicht gedachten Michel durch die Schärfe um solche Abgötterei und um seine fernere Gesellschaft, auch wen er alles zu diesem seinem abgöttischen Glauben gebracht, möchte fragen lassen. Und so E. Gn. für geraten erachteten, dass die peinliche Frage gegen ihn vorzunehmen, als wollten E. Gn. Befehl tun, dass sich der Scharfrichter je eher je besser anhero begebe und solches fortstelle.

LABGUVOS AMTMONO TARNYBINIS RAŠTAS OBERBURGGRAFUI CHRISTOPHUI VON KREYTZENUI

1571 lapkričio 26

[…] To krašto gyventojams pradėjus smarkiai mirti, pas juos atsirado valstietis, vadinamas Mikeliu, gyvenantis Pupkaimiuose, Tepliavos valsčiuje, kuris tvirtino, kad deivė *Diedewaythe* ant jų visų labai supykusi ir, jei jie nepa-

dėsią vieni kitiems ir nesusitaikysią su dievaite, nedaug iš jų teišliksią gyvų. Jis norėjo jiems [išburti], kuris iš jų turėsiąs mirti, o kuris isliksiąs gyvas. Jie turį pasirūpinti alumi, tada jis pažiūrėsiąs, ar galėsiąs nuraminti dievus ir nukreipti nuo jų namų dievų pasiųstą nelaimę. Paskui jis įkalbėjo žmones, tarp jų ir nemažą dalį iš minėtos vietovės, kad jie leistųsi išpranašauti – jie patys klūpodami kalbėjo paskui jį ir meldėsi. Be to, jis privertė juos padėti jam aukoti juodą ožį, kuriam jie ant namo slenksčio nukirto galvą ir, kaip jis jiems įsakė, visi suklaupę meldėsi ir atlikinėjo kitas apeigas. Kadangi visa tai nukreipta prieš Dievą ir ši baisi stabmeldystė lieka nenubausta, aš įsakau tą Mikelį uždaryti į kalėjimą, nes jis vakar dėl tos pačios priežasties atvyko pas užmario žvejus ketindamas čia toliau skleisti savo sumanytą stabmeldystę. Ir nors ši jo stabmeldystė galėjo jam tuoj pat būti įrodyta ir patvirtinta visa tai stebėjusių žmonių paliudijimais, jis vis vien laikosi savo melo. Todėl aš buvau priverstas tai perduoti Jūsų Malonybei ir paprašyti jūsų patarimo, ar nereikėtų įsakyti teisėjui griežtai apklausti minėtą Mikelį dėl tokios stabmeldystės ir apie jo kitus bendrininkus, taip pat visus kitus, kuriuos jis patraukė į šį savo stabmeldišką tikėjimą. Ir jeigu Jūsų Malonybė laikysite reikalinga imtis šios nemalonios bylos, gal norėsite įsakyti, kad čion (kuo greičiau, tuo geriau) atvyktų teismo vykdytojas ir visa tai sutvarkytų.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

1578 METŲ ĮSAKAS TILŽĖS APSKRITIES BAŽNYČIOMS

Įsaką išleido Prūsiją vietoj susirgusio Prūsijos kunigaikščio Albrechto Friedricho (1553–1618) nuo 1577 metų valdęs jo dėdė Bairoito (*Bayreuth*) markgrafas Georgas Friedrichas (1539–1603). Dokumentuose smerkiami papročiai, neatitinkantys liuteroniškosios krikščionybės sampratos. Tai atspindi, kiek tada buvo paplitusi liuteronybė. Tačiau, kaip teisingai pastebi tyrinėtojai, minima stabmeldystė – tai ne tik ikikrikščioniškų tikėjimų, o ir katalikybės reliktai, nes, pasirodo, kaltinamieji vyksta į bažnyčias Žemaitijoje. Panaši būklė aprašyta ketvirčiu amžiaus anksčiau Martyno Mažvydo laiškuose. Taigi šis dokumentas yra svarbus šaltinis, padedantis pažinti Mažosios Lietuvos lietuvių papročius.

Georgo Friedricho įsaką paskelbė Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas (1852) ir Adalbertas Bezzenbergeris (1877). XX amžiuje Karaliaučiaus valstybiniame archyve dr. Gollubas surado dar du to paties įsako nuorašus (A ir B) su kunigaikščio antspaudu, bet be jo parašo, nurašytus to paties žmogaus, tačiau šiek tiek besiskiriančius tiek vienas nuo kito, tiek nuo anksčiau skelbtojo. 1927 metais Jurgis Gerulis A nuorašą paskelbė ištisai, o B nuorašo skirtumus nurodė išnašose.

ALFREDAS BUMBLAUSKAS

Mitinė informacija Georgo Friedricho įsake Tilžės apskrities bažnyčioms panaši kaip ir anksčiau paskelbtuose valdžios ir Bažnyčios įsakuose, kurie šio dokumento sudarytojams galėjo būti žinomi. Prieš burtininkavimą jau buvo pasisakoma didžiųjų Ordino magistrų Konrado von Jungingeno, Ulricho von Jungingeno, Livonijos ir Prūsijos krašto potvarkiuose, Sembos vyskupo Michaelio Junge's įsake, prieš vaškinių žmogaus ir gyvulių atvaizdų aukojimą – 1541 metų Prūsijos kunigaikščio Albrechto įsake. Krašto potvarkiuose smerkiamos ir per ilgai švenčiamos vestuvės, per didelės vaišės, o kunigaikščio Albrechto rašte – vaškinių vainikų aukojimas per vestuves. Šie ankstesnieji potvarkiai ir bus paskatinę Georgą Friedrichą paskelbti įsaką, draudžiantį žyniavimą, vaškinių atvaizdų aukojimą, stabų garbinimą, nekrikščioniškus vestuvių papročius. Tačiau rašte yra ir naujų detalių, atrodo, paimtų iš ano meto lietuvių gyvenimo. Čia kalbama ne apskritai apie burtininkavimą, o apie specifines jo rūšis – užkalbėjimus, rėčio sukimą; šalia vestuvių minimos

užgertuvės. Atrodo, kad šie mus dominantys dalykai į įsaką pakliuvo jį verčiant į lietuvių kalbą, nes kitame to paties Georgo Friedricho įsake Ragainės apskrities bažnyčioms, kuris daugelyje vietų beveik pažodžiui sutampa su įsaku Tilžės apskrities bažnyčioms, kai kurios senųjų lietuvių papročių ir tikėjimų detalės jau yra kitokios. Tikriausiai abu lietuviški įsakai versti iš vieno vokiško originalo pritaikant jį vietos sąlygoms. O jeigu, kaip mano Jurgis Gerulis (Gerullis, 1927, 55), abu jie versti iš atskirų vokiškų originalų, tada abu jie turėjo būti surašyti pagal vieną pavyzdį, tik pakeičiant senosios lietuviškos medžiagos faktus. Vadinasi, ir šiuo atveju galėtume manyti, kad mitologinės detalės yra paimtos tiesiog iš lietuvių gyvenimo. Tai pagaliau rodo ir užuomina antrajame įsake (žr. šios knygos 235 p.): „Kaip tatai mumus ataius ing Tilſȥe/ ir Ragaine nuſidawe“ – vadinasi, informacija imta vietoje, o ne nurašyta iš kitų šaltinių. Todėl abu šie įsakai yra patikimi šaltiniai. Lietuvių papročių ir mitologijos tyrinėtojai jau ne kartą jais yra naudojęsi (Usener, 1896; Mierzyński, 1900 b; Klimas, 1919; Slaviūnas, 1947; Būga, 1958 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Nesselmann, 1852, 241–246; Bezzenberger, 1877 a, 263–264; Gerullis, 1927, 56–61.

Literatūra: Gerullis, 1927, 55–56; LE, X, 142.

Tekstas iš: Gerullis, 1927, 57–60.

ĮSAKAS TILŽĖS APSKRITIES BAŽNYČIOMS

1578

[…] Kometugi mes talaus iſchtirem, iag ne tiktai Kaukenůſa bet ir kitaſa wietaſa, ir weikei wiſsůſa kiemůſa Tilſzies walſcziaus, teipaieg ir ſche mieſ–te lietuwas baſznitczaÿe per Kurſchus ir lietuwnikus, ÿu priſzadais, mietimu waſchkinu (B nuoraše – waſchkineis) kudikeis alba ſunareis kitakeis bei galwÿu darimais, teipaieg uſzkalbeghimu saitu dawimu, Rhetcza beginimu alba ſukimu ir kitais daiktais, didis stabu meldims bei Diewa panekinims laikamas eſti, Antgi ta dabar tarp lietuwniku ir kiti didi ghrekai, kaip netcziſtibe,

kekſchiſte ir tam ligias piktenibies pildamas ira, diel kuru daiktu Diewas ir wiſsa szeme gal karati, kaip pra tai schwentame raſchte Diewa daug pawaiſdu iſsiradas, Kuruſgi daiktus mes kaip chrikſczaniſchkam Vriedui priſsieitiſsi, nieku budu galime kenteti Dielgi tha kiek wienam mandawaiam bei inſakam, idant patam tikrai wiſsakiu stabu meldimu kaip tiems wardai gal buti atſilaikituſi à ſluſzbaÿe Diewa pagal ſchias szemies baſznitczu Rheda bei Corpori doctrinae priſtaina iſsiraditußi, kaipaieg ir kiek wienas nůg pirm minetuÿu ir kitu ſunkiuÿu ghreku laubitiſsi à ſawa giwata kure Diewui galetu intikti, paſsigerinti turies dabatiſsi, A ieigu tai nenuſsidotuſi, tada mes priſzaſti gauſim nepakluſnůſus priſiëntcza ſtipra karane kitiems ant grauſmies karati.

Kadgi wiel netiktai uſzgertuweſa ir wentczawaniſties darbůſa wiſsaki indiwni bei Chrikſczanims nepriſtaini budai bei caeremonÿes, betaig ir wentczawanÿstie iſchpildime ir thas atſkirime wiſsaki nepatagumai randaſi, kurůgi budu ſulubas wentczawaniſ… kaip wirauſas inſtatimas Diewa didzaus panekintas nei pagarbintas tampa, Dielta narime mes pagal matcze muſu Hertzik[i]ſchka Vrieda, takius paganiſchkus pratus bei uſziwaghimus praſtai uſzdrauſti ir atmeſdinti, A turiesgi ſzmanies patam wiſsu[r] uſzgerime ir kitůſu wentczawaniſties darbůſu pagal iſchradima ſzadza Diewa bei Pruſiſchkas baſznitczu Rheda laikitiſsi ir paga (*B nuoraše* – pagal) ta elktiſsi, kaipte ir ne wienam ſuſsiëitiſsi bus perleiſta, net tiktai turitczam ſawa wiriſchkus metus, kuru wiſsu daiktu kiek wienas klibanas ſawa ſzmaneſump pilnai dabaſis, tamgi nůg ſawa dalies tikru iſchpildimu paſsirupins.

Priegtam randame iag prieg nekuru kiemu niera tikru à priſkirtu wietu kapinems bet pamiruſůſus alba lawanus ant praſta lauka iſchlaidaia, teite iſch tieſas tarp chrikſczanu ne turietu buti, Tadeleigi inſtatame ir priſakame idant patam tikri ſchwentarus twara apdariti butu laikami, kur numirſtanteÿ alba lawanai pagal ſzadi Diewa ir chrikſczaniſchka rheda bei paprati graſzei szemen taps iſchlaidati.

Suprantame wieli iag lietuwnikai ir kitaki, ne wiſsada ſawaſpi priſkirtaſpi baſznitczaſpi laikaſi, bet kartais tankei szemaitczůſna baſnitczian nuwaſůia, irgi tenai papeſziſchku budu apſikrapidinti bei wentczawadinti doſtiſsi, iſchgi ta ſekaſsi iag tulas diel naudas kudiki ſawa (kaip ir neſenei muſu pirmame ateghime nuſsidawus paſsakůia) ir antru kartu perchrikſchtidin, kuriasgi ſzmanies ſawa nekiſte, ir nog kartunta prÿmpta bei pſzinta Praraku bei Apaſchtalu makſla humu atpůlimu, mumus anÿs ne maſzaus kaip ir pirmeiſeis daiktais didei nepaſsidabaiaſsi, ir niekaip tai kentczama ira, Idantgi nun tieÿ daiktai laubituſi, Narimegi ir priſakame ſtiprei idant ne wienas swetimaſpi baſznitczaſpi pats ſawe priſsiſtatituſi eſsiſgu lauke alba widui muſu Hertzikiſties butu, bet kiek wienas tiktai taſpi baſznitczaſpi kuraſpi ghiſai

piraʃchitas ira, kaip klauʃimap szada (*B nuoraše* – szadza) Diewa, prÿmimap schwentuiu sacramentu, wentczawaghimap chrikʃchtighimap, ir kitump chrikʃczaniʃchkump inʃtatimump, teʃsilaika nei wiel kuris klibanas tame antram ing ÿa vrieda te ne inʃchake, net didei prigadai iʃchtikus, kaipte wieli inʃtatame, iag viʃitawaiant tai eʃt atlankant à perweiʃdint baʃznitczas, wiʃsada uiʃitawataiems alba atlankitaÿems pagal atlikima bus ʃkribele, kammarnikas alba kita priʃtaina à lietuwiʃckai makanti perʃona priʃtatita alba pridota. […]

1578 METŲ ĮSAKAS RAGAINĖS APSKRITIES BAŽNYČIOMS

Įsakas analogiškas anksčiau aptartajam (p. 229–232), tačiau, Jurgio Gerulio nuomone, jis verstas iš skirtingo vokiško originalo, kurio turinys vietomis buvo ne toks pat (Gerullis, 1927, 55). Įsaką Karaliaučiaus valstybiniame archyve surado Rudolfas Philippi, o pirmasis paskelbė Adalbertas Bezzenbergeris (1877).

ALFREDAS BUMBLAUSKAS

Dalis šiame šaltinyje esančios informacijos (apie stabų garbinimą, vaškinių figūrėlių aukojimą, laidojimą ne kapinėse, o laukuose, nekrikščionišką vestuvių šventimą, dukartinį vaikų krikštijimą) tokia pat kaip ir įsake Tilžės apskrities bažnyčioms. Tačiau dalis faktų yra nauji, tikriausiai paties vertėjo įterpti. „Stabai“ arba „balvonai“ čia, kaip ir Mažvydo raštuose, vadinami deivėmis. Šalia žyniavimo ir burtininkavimo minimas žolinėjimas, iš ko galima numanyti, kad žolinėjimas (gydymas žolėmis) čia, kaip ir kituose šaltiniuose, prilyginamas žyniavimui. Čia taip pat teigiama, kad deives arba stabus žmonės garbina „atlankidami Gaius“. Vadinasi, anuo metu miškeliuose galėjo būti atlikinėjamos su krikščionybe nesiderinančios apeigos. XV amžiaus pradžioje tokios apeigos griežtai buvo smerkiamos Sembos vyskupo Michaelio Junge’s įsake. Kalbant apie vestuves, įsake Ragainės bažnyčioms minimos sužieduotuvės (susižiedavimas). Visos šios detalės padeda geriau suprasti ano meto lietuvių papročius bei tikėjimus. Dokumentas yra vertingas BRM šaltinis.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Bezzenberger, 1877 a, 246–251; 1877 b, 462–466; Gerullis, 1927, 61–65.
Literatūra: Gerullis, 1927, 55, 61; *LE,* X, 142.
Tekstas iš: Gerullis, 1927, 62–65.

ĮSAKAS RAGAINĖS APSKRITIES BAŽNYČIOMS
1578

[…] Mes priegtam iſch tirem iog daug Kurſchu ir Lietuwniku muſu ſcha walſchcziaus Ragaines ir Tilſʒes didi Deiwiu alba ſtabu garbinaghima dara alba laika atlakidami [*t. y.* atlankidami] Gaius, affierawadami bernelius waschka alba ſanarius kakius isch waſchka padaritus ir paweikſlius bandikſchczia kakia daranczius ir kitus ſʒalineghimus alba ſʒinawimus bei burtawimus laikantis. O skirui girdeiam ſchwenta diena Nedeles krikſchczaniſchku ſchwentu ne ſchwentinantis bet diena Nedeles dirbantis kaip ir kitas dienas a tatai wis prieſch prieſakima Diewa darantis. Ant ta dabar girdeiam tarp Lietu winiku [*t. y.* Lietuwiniku] didzus griekus tatai esti necziſtibes biauribes kiekſchiſtes perſʒenghimus wenczawaniſtes ir kitas piktenibes tam ligies teipaieg didzei platinanczes del kuru panas wiſſa ſʒeme galetu karati kaip ir tiemus daiktams ligus pawiſdzius raſchte ſchwentame randame. Kurie daiktai mumus kaip krikſchczaniſchkai Wirauſibei weiſdoti [*t. y.* Weiſdeti] ir kienteti ne priſieit Tadel mes narmi [*t. y.* narim] kiekwienam uſʒſakiti idant daugiaus kiekwiens nog meldima balwanu alba ſtabu atſtatu ſʒalineghimus alba ſʒinavimus atmeſtu ſchwenta nedele ir kitas ſchwentes pilnai ir nabaſʒnai ſchwestu bei pildmie [*t. y.* pildime] ſchluſʒbas Diewa ſchas ſʒemes Baſʒniczias pataſtime [*t. y.* paſtatime] ir Corpori Doctrinae ſawe pakluſnumis daritu bey no tu pirm ſakitu biauribiu atſtatu ir ſawe ſʒiwate paſſilepſchitu. O iei tatai teipa ne nuſidos alba ne ſtaſiſi tada mes tikru muſu uſʒweisdeghimu prieſch perſʒenktaius tu daiktu ne narim praleiſti bet takius kitems ant pamakſla alba pawaiſda karati. Priegtam teipaieg ſaſiſʒedawime ir wenczawaniſtes biloſu ne tiktai wiſſas indiwnas ir prieg krikſchtzaniu paiunktuſius papraczius ir Ceremonias laika bet prieg tam tikrai Wenczawaniſtei iau ſantz alba eſſant ne patagei ir ne wieſchlibai girdim nuſſidodant ir atſiskirti tula gieidenti per kaktai Schwenta Wencziawaniſte kaip ir Diewa ſeniauſeſis iſtatimas daugiaus numaſʒinama ne kaip pagarbinama ira. Tadel narim matce muſu Herttzkiſchka [*t. y.* Hertzikiſchka] Vreda takius paganiſchkus nepatagus ir ne wieſchlibus daiktus uſʒſakiti ir uſʒdrauſti ir tur taliaus ſudereghimoſu ir bilaſu Wenczawaniſtes Ceremonias ir paiunkimus pagal macis Diewa iſtatitus ir pagal iſtatima Baſʒniczias Pruſu laikiti. Teipaieg newiens Wenczwianiſte [*t. y.* Wencziawaniſte] ne tur buti prileiſtas net turi pirm ſawa wiriſchku metu ſulaukti. Wiſſoſu toſu daiktoſu tur kiekwienas plebanas ant ſawa klauſitaiu dabatiſi tus daiktus tikrai be glaudas

uʃʒweisdeti ir tatai iʃchpilditi. Priegtam randame mes teipaieg jog prieg nekuru kiemu ne wienas tikras wietas palaidaghimu ne laka [*t. y.* laika] bet ʃawa numiruʃiu kunus ing puʃta lauka laidaie takiu daiktu tarp krikʃchczaniu ne tur buti: Ir narime tame teipa paʃtatiti bei priʃakam idant patam tikra ʃchwentariu laikitu ta pati apdaritu ir aptwertu in kuri numiruʃius kunus pagal Diewa ʃʒadzia ir krikʃchcz aniʃchka [*t. y.* krikʃchczaniʃchka] giera iʃtatima ir paiunkima gal laidoti. Begwel iʃchtirem mes iag Lietuwinikai ir kiti ne kiek czieʃa ʃawa paʃtatita Baʃʒnicze laika bet kartais ing Szemaiczius Baʃʒniczian eit ir tienai pagal Papieʃʒ iʃchka [*t. y.* Papieʃʒiʃchka] buda bei paiunkima doʃt Oleu teptiʃi ir wenczawatiʃi. Iʃch to tada ʃekaʃi iog tulas del naudos/ ʃawa kudiki. (Kaip tatai mumus ataius ing Tilʃʒe ir Ragaine nuʃidawe) ir pa du kartu doʃt krikʃchtiti. Kurʃai ne tikumas ir kaip wiena karta prijmta ir iʃchpaʃʒinta tikra Praraku ir Apaʃchtalu makʃla ne palaika mumus kaip ir kits ne wieʃchlibas gi wenimas [*t. y.* giwenimas] didei ne patinka neg ia kiencziam Tadel idant tai wiʃʃa butu uʃdrauʃta tada na rim ir priʃakam drutai idant ne wienas ʃwetimu Baʃʒniczu ne uʃʒeituʃe narint tai butu muʃu angu ʃwetime walʃchczui. Bet kiekwienas taʃpi Baʃʒniczіaʃpi kuriaʃpi paʃkirtas ira ʃu klauʃijmu Diewa ʃʒadzia priemimu Sacramentu wen czawaghimu krikʃchtijmu ir kitu krikʃchczaniʃchku iʃtatimu teʃʃi laika. Priegtam idant newienas Plebanas tame daikti antram ne iʃikiʃchtu net dideie prigadaie Narim teipaieg ieib ant be weikiauʃia Baʃʒniczas viʃitawatas angu per Biskupa atlankitas butu: Tur tada padonieij priʃigatawit idant kiekwienas ʃu maldamis ir kitu pamakʃlu galetu iʃchʃtaweti. Ir kada ta Viʃitacia bus pradeta tada Viʃitawaiantemus Scribele alba kamarnikas alba kits kurʃai tam tikras butu bei Lietuwiʃchkaimakas [*t. y.* Lietuwiʃchkai makas] iʃch wieʃchlibu wiru tur buti priskirtas. […]

LUKAS DAVIDAS

apie 1503–1583

LUCAS DAVID

XVI amžiaus vokiečių istorikas, senovės Prūsijos mokslinės istoriografijos pradininkas Lukas Davidas (*Lucas David*) gyveno Vokiečių ordino valstybėje (nuo 1525 metų – Prūsijos kunigaikštystėje). Gimė apie 1503 metus Alenšteine (dab. *Olsztyn,* Lenkija). Nuo 1526 metų studijavo Leipcigo universitete. 1530 metais gavo bakalauro, 1532 metais – magistro laipsnį. Būdamas Leipcige, perėjo iš katalikų į evangelikų liuteronų tikėjimą, vedė Leipcigo turtingo spaustuvininko Jacobo Tannerio dukterį. Apie 1540 metus sugrįžo į Prūsiją ir 1541–1549 metais dirbo Kulmo vyskupo Tiedemanno Giese's kancleriu. Neturėdamas įpėdinių, iš savo turto įsteigė stipendiją studentams, vykstantiems į Leipcigo universitetą iš Alenšteino ir kitų Prūsijos vietų. Kulmo vyskupo reikalais ne kartą važinėjo į Karaliaučių, susipažino su pirmuoju Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu Brandenburgiečiu, buvusiu Vokiečių ordino didžiuoju magistru. Tiedemannui Giese'i tapus Varmės (priklausančios Lenkijai) vyskupu, Lukas Davidas persikėlė į Karaliaučių; kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis paskyrė jį savo rūmų teismo tarėju (*Hofgerichtsrat*). Karaliaučiuje Lukas Davidas gyveno iki mirties (1583 04). 1572 metais buvo atleistas nuo tiesioginių pareigų, kad galėtų visas jėgas sutelkti darbui, kurį jam pavedė Albrechtas Brandenburgietis – Prūsijos istorijos rašymui, – medžiagą jai Lukas Davidas rinko daugelį metų. Pats Albrechtas Brandenburgietis ir ypač jo sūnus, Prūsijos kunigaikštis Albrechtas Friedrichas visokeriopai rėmė istoriko darbą, sudarė sąlygas naudotis archyvais, davė raštininkų dokumentams kopijuoti ir rankraščiams perrašinėti. Ir Prūsijos visuomenė (luomų atstovai) 1575, 1577, 1578 metų seimuose reikalavo, kad būtų parašyta Prūsijos istorija, atremianti Lenkijos pretenzijas į Prūsijos valdymą.

1573–1583 metais Lukas Davidas parašė *Prūsijos kroniką* (*Preussische Chronik*), sudarytą iš dešimties knygų ir apimančią įvykius iki 1410 metų. Kronikos tikslas buvo įrodyti Vokiečių ordino ir Prūsijos kunigaikščių istorines teises į Prūsiją. Taigi Luko Davido veikalas buvo tarytum Prūsijos vokiečių protestantų atsakymas į Simono Grunau *Prūsijos kroniką* ir į Varmės vyskupo Martyno Kromerio *Lenkijos istoriją* (*Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri* XXX, Bazelis, 1555; vertimas į vokiečių kalbą – 1562), kuriose Prūsijos praeitis ir Vokiečių ordino veikla buvo nušviečiama iš katalikiškosios Lenkijos pozicijų. Luko Davido *Prūsijos kronikos* pirmajame tome išdėstyta pagoniškosios

Prūsijos istorija iki vokiečių užkariavimo; kiti tomai skirti Vokiečių ordino valstybės Prūsijoje istorijai XIII–XV amžiuje. *Kronikoje* savarankiškai panaudotos XIV–XVI amžiaus Prūsijos kronikos, kuriomis rėmėsi ir Grunau (Petro Dusburgiečio, Mikalojaus Jerošino kronikos, *Naujesnio ji didžiųjų magistrų kronika* ir kt.), taip pat istoriniai dokumentai iš Prūsijos kunigaikščio privačiojo ir krašto archyvo. Vis dėlto pagrindinis Luko Davido šaltinis, kuriuo jis tikėjo ir kurį laikė geriausiu, ypač rašant apie senesnius laikus, buvo Grunau *Kronika.* Kai kuriose vietose Davidas nesutinka su ja, ypač kritikuoja ją savo veikalo antrojoje pusėje, pastebėjęs Grunau *Kronikos* chronologijos netikslumus bei įvairių faktų supainiojimą, tačiau dėl senatvės ir mirties jis nebespėjo savo *Kronikos* ištaisyti ir apvalyti jos nuo Grunau įtakos. Daugiausia dėl šios priežasties Prūsijos luomai XVI amžiaus pabaigoje–XVII amžiuje nebesidomėjo Davido veikalu ir jis apie du šimtus metų išgulėjo nespausdintas.

XIX amžiaus viduryje ir antrojoje pusėje Prūsijos vokiečių istoriografija (Maxas Toppenas ir jo sekėjai) labai vertino ir kėlė Luko Davido *Prūsijos kroniką* už tikslų ir sąžiningą šaltinių panaudojimą; šiuo požiūriu jis buvo traktuojamas kaip Grunau priešingybė. Vėlesniems vokiečių istorikams Davido *Kronikos* mokslinė vertė nebeatrodė tokia didelė.

RIMANTAS JASAS

Labai daug vietos *Prūsijos kronikoje* Lukas Davidas skyrė senajai prūsų religijai ir mitologijai. Kaip ir Grunau, jis plačiai aprašė svarbiausius ir ne tokius svarbius prūsų dievus, jiems skirtas aukas, šventovę, kur tie dievai buvo garbinami, apeigas, pateikė padavimą apie prūsų kilmę, visuomeninių ir religinių įstatymų įvedimą. Šios žinios daugmaž sutampa su Grunau žiniomis. Tačiau Davidas sakosi jas ėmęs iš pirmojo prūsų vyskupo Kristijono kronikos. Vokiečių istorikai Maxas Töppenas ir Johannesas Voigtas mano, kad Davidas iš tiesų naudojosi Kristijono kronika (Töppen, 1853, 234–236; Voigt, 1827), tačiau su jais nesutinka Mannhardtas. Jo nuomone, Davidas visa tai ėmė iš Grunau, o kadangi Grunau Wilhelmas Mannhardtas laikė nepatikimu šaltiniu, tai bevertės, jo manymu, esančios ir Davido žinios (Mannhardt, 1936, 316). Iš Grunau *Kronikos* Davidas perpasakojo ir tuos duomenis apie prūsų tikėjimus, kuriuos šis buvo surinkęs iš liaudies (apie burtininkavimą, saulės, ugnies, žalčių garbinimą, daugybę burtų ir prietarų). Davidas naudojosi ir *Sūduvių knygele,* iš kurios perrašė prūsų garbintus dievus (pradedant Ukapirmu), perpasakojo ožio aukojimo, vestuvių, laidotuvių ir kitus papročius. Tos Davido žinios, kurios sutampa su minėtuose šaltiniuose esančiomis žiniomis, čia nebespausdinamos. Pakartojama tik padavimo apie prūsų kilmę

pirmoji pusė, nes kai kurios jo detalės skiriasi nuo Grunau pateiktojo padavimo (Grunau teigia, kad Dyvanas iškeliavo iš Britanijos, o Davidas – kad iš Bitinijos; iš Grunau *Kronikos* tarsi atrodo, kad stagnanai, maksobiai ir sargatai, gelidanai, gilanai, alanai buvusios atskiros gentys, o iš Davido – kad tos pačios; Davidas užsimena apie trumpalaikį Berigo vadovaujamų gotų įsiveržimą į Prūsiją, o Grunau apie tai nekalba, ir t. t.). Pakartojamos čia taip pat pastabos, kurios yra įterpiamos į žinias, surinktas iš ano meto gyvenimo ir sudaro toms žinioms suprasti reikalingą kontekstą (pastabos apie žyniavimu užsiiminėjančių elgetų susitaikymą su vargana savo padėtim, nes tokia esanti jų dievų valia, aukojimą dievams Puškaičiui ir Gardaičiui, skirtingą įvairių prūsų luomų laidoseną).

Vertingiausi tie Davido duomenys apie prūsų religiją ir mitologiją, kuriuos jis pats surinko iš ano meto gyvenimo. Labiausiai jis domėjosi aukojimais, nes gandas apie sūduvių ožio aukojimą anuo metu Prūsijoje buvo plačiai paplitęs. Neretai Davidas nurodo, ką iš kur sužinojo, kas buvo jo informatoriai. Remdamasis savo „gero draugo“, „kuris jaunystėje tokiose apeigose dalyvavo ir viską, ką jie [= prūsai] darė ir kalbėjo ir kokias apeigas atlikinėjo, matė ir girdėjo“, Davidas aprašė ožio aukojimo apeigas kam nors susirgus ar atsitikus kokiai nelaimei; remdamasis „į tikrą Dievo tikėjimą atvesto prūso“ pasakojimu – apie jaučio aukojimą, norint nukreipti nuo kranto laivais atplaukiančius Lenkijos kareivius, apie kiaulės aukojimą – norint iš jūros į pakrantę privilioti žuvis. Iš žmonių jam „pavykę sužinoti“ apie vištos aukojimą dievui Puškaičiui ar jo tarnams – „požemio žmogeliukams"; jis pats stebėjęs, kaip požemio žmogeliukų „ėdamą“ vaiką gydė prie stebuklingosios liepos Rešliuje. Šaltinių nurodymas daro jo žinias patikimesnes. Davido aprašytieji aukojimai, kaip pastebėjo Mannhardtas, „po *Sūduvių knygelės* yra vertingiausia medžiaga, padedanti rekonstruoti senųjų prūsų apeigas“ (Mannhardt, 1936, 317).

Nesunku pastebėti, kad Davido pateikti pasakojimai, kaip buvo subjaurotas mergaitės veidas, nusilaukinėjus po šeivamedžiu, arba kaip buvo apakinta požemio žmogiukų šokius stebėjusi moteris, yra mitologinės sakmės (memoratai); jos sukurtos pagal įprastą sakmių modelį: draudimas – draudimo pažeidimas – padarinys (Vėlius, 1977, 40). Vadinasi, Davidą reikia laikyti vienu iš pirmųjų prūsų sakmių užrašinėtojų.

Tiek Davido aprašytuose aukojimuose, tiek sakmėse ir tikėjimuose yra daug archajiškų epizodų, detalių, išlaikiusių pirmykštę mitinę prasmę, padedančių suprasti ikikrikščioniškąją prūsų religiją bei mitologiją ir apskritai visą jų senąją mitinę pasaulėžiūrą. Daug sako jau pats aukos parinkimas: norint išgydyti ligonį, aukojamas ožys, norint nukreipti laivais atplaukiančius karius – jautis, norint arčiau kranto privilioti žuvis – kiaulė, norint, kad požemio

žmogiukai neštų gėrybes – višta. Vadinasi, dievybei, kuri valdo ligas, artimas yra ožys, tai, kuri globoja karius, – jautis ir t. t. Archajiškais aukojimo momentais reikia laikyti aukojamo ožio snukio laikymą prie ugnies, nupjautos galvos sudeginimą, širdies, plaučių ir kepenų atskyrimą, žarijos dėjimą ant galvos, žynio gėrimą iš rago, aukojamos kiaulės spenių nupjovimą ir metimą į jūrą, žmogaus akių vadinimą langais ir daugelį kitų. Davido žinių archajiškumas ir tikrumas dar labiau išryškėja kitų indoeuropiečių mitologijos kontekste. Pavyzdžiui, jautis senųjų indų, graikų, slavų mitologijoje buvo siejamas su griausmo dievu (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 576–577), laikomu karių globėju (ten pat, 792–793). Panašią mitinę prasmę jaučiui, matyt, suteikdavo ir prūsai. Todėl norėdami nuo savo galvų nukreipti karo pavojų, aukojo jautį. Tuo tarpu kiaulė indoeuropiečių buvo siejama su vaisingumu. Net senasis ide. kiaulės pavadinimas siejamas su šaknimi ˣseu-/sū-, reiškiančia „gaminti“, „gimdyti“. Panašią mitinę prasmę kiaulei suteikdavo prūsai; todėl norint, kad pakrantėje veistųsi žuvys, buvo aukojama kiaulė ir į jūrą kaip vaisingumo simbolis metami jos speniai. Daugelio indoeuropiečių mitologijoje ir tautosakoje namo langai vadinami akimis, o žmogaus akys – langais (Цивьян, 1975; Топоров, 1984) ir t. t.

Luko Davido *Prūsijos kronika* – vienas iš populiariausių BRM šaltinių, juo yra naudojęsi daugelis tyrinėtojų (Voigt, 1827; Narbutt, 1835; Jaroszewicz, 1844; Кукольник, 1854; Akielewicz, 1863; Gottesidee, 1870; Теобальд, 1890; Usener, 1896; Mierzyński, 1900 b; Klimas, 1919; Basanavičius, 1921; Bertuleit, 1924; Jungfer, 1926; Niemi, 1928; Ivinskis, 1938b; Biezais, 1954; Būga, 1958; Jucevičius, 1959; Johansons, 1964; Daukantas, 1976; Puhvel, 1974; Jurginis, 1976; Vėlius, 1977; 1983 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: David, 1730; 1812–1817; Mannhardt, 1936, 317–327.

Literatūra: Volbrecht, 1724; Mangelsdorf, 1787; Hennig, 1812; Töppen, 1853, 226–242; Lohmeyer, 1876; 1877; Töppen, 1884; Pisanski, 1886, 215; Hugo, 1927; Schmauch, 1931; Mannhardt, 1936, 316–317; *AB,* I, 126; Hubatsch, 1954; 1956; *Gelehrte,* 1964.

Tekstas iš: David, 1812, 9–20, 94, 104–132, 137–140, 142–143, 145–146, 149–156.

PREUSSISCHE CHRONIK
1583

Erstes Buch

Von Preussens frühern Bewohnern, deren Religion, Lebensweise und Gebräuchen. Nachrichten über Waidewut und dessen Einrichtungen. Händel der Preussen mit den Polen und Masuren im 12ten und 13ten Jahrhundert

[…] Christianus so von Freienwalde der geburth war, Nach deme er in seiner Jugent zimlichen durch gottes gnade vnd seinen fleiß in der schulen zugenommen vnd ein gelarter gesell worden, hatt sich in den orden S. Burchardi vnd zu Kolwich inß Kloster begeben von dannen er hernach wegen seiner geschickligkeit, grosen verstandes vnd weisheit vnd anderer furtreflichen gaben damit er von Gott gezieret inß Kloster zur Oliua zum Abt erwelet wurden. Dieser ist zur tzeitt deß Babst Jnnocenty 3. kegen Rohm kommen vnd seiner geschigkligkeit halben mit dem Babst in Kundtschafft gerathen, vnd weil Christianus in der Polnischen auch Preuschen sprache zimlich beredt, dem Babst von Preussen angezeiget, daß es ein Abgöttisch volck wehre, Hatt Jnnocent: 3. der Babst Jn zum Bisschoff vber Preussen geweihett, vnd in die Lande Preussen Gottes wordt zu Predigen vorordnet, auch dahin mit furschriefften an Bischoff vnd Thumherren zu Plotzka deß gleichen auch an Hertzog Conradt in der Masaw geschicket da er dan mit dem Bischoff vnd Thumherren zu Plotzka vnd durch die von wegen seiner Weisheit, Verstandes vnd geschickligkeits bey Hertzogen Conrado in groses ansehen kommen, Also daß er Jhm nicht geringen vorschub vnd hülff das wort Gottes zum ersten im Löbauischen lande, So an die Masaw stosset, durch Gottes gnade zu Predigen angefangen, do es auch (Gottlob) nicht ohne frucht abegangen, Wiewoll nicht ohne grose behindernuß des leidigen Teuffels vnd seiner diener der abgöttischen Preussen dauon hernach zu seiner tzeit wirdt gesagt werden. Dieser Christianus der erste Preussische Bischoff genandt Schreibt im Buche, daß er hinder sich gelassen von seinen Pfarkindern, nemlich den vom Teuffel vorblendten vnd vorstockten Preussen, in latinischer Sprache gemacht, des Tittel oder vberschrift ist, *Liber filiorum Boelial et eorum superstitionibus,* daß ist das Buch von den Belials Kindern vnd Jren mißglau-

ben, das Jme von Jaroslao, die Zeit Thumprobst zu Plotzka in der Masauen ein buch in Reuscher sprache, aber mit Greckschen buchstaben geschrieben, geliehen wurden, in welchem buch, laudts derselben schriefft einer Diwones genandt vorzeichnet hatte, daß er mit etlichen Jme zugegebenen gesellen, zur tzeit des Keysers Octauiani Augusti auß Salura der Stadt in Bythynia gelegen von etlichen Astronomiß aus geschickt wurden, zu erkunden ob auch im ende des siebenden Climatis oder Kreises vnd ferner im achten, so im Norden vndter dem Zeichen deß himmelß der Krebs genandt gelegen, menschen von wegen hefftiger Kelde woneten, welche also abgefertigtt seindt durch halliciam jtzundt die Tartarey, Roxolaniam jtzundt die Moscaw, durch Venedes vnd Alauner jtzundt die Eiflender genandt vber ein groß wasser kohmen in ein landt, daß weit vnd breidt Aber doch keinen bestendigen nahmen hatte, dan etliche nennten es Sargatiam, etliche Gelidam, auch etliche Vatinam, vnd seint diesen landen auch andere nahmen mehr geben wurden, wie obgemelter Herr Christianus antzeigt. Darnach ein volck ins selbe land getzogen kham, doch setzt er ferner auß obgedachtes Diwones vnd seiner gesellschafft schrifft, vndter denen gemeldter Diwones der oberste gewesen, das da sie vber das breitte süsse wasser kohmen sein, vnd das volck wie eben gemelt gefunden, so viel haben von Jnen erfahren, daß im selben lande die ersten einwohner sollen *Ulmigani* oder *Culmigeri* sein, vnd genendt gewesen. Es benennen auch *Aeneas Syluius* und *Erasmus Stella, Amaxobios Alanos Githones* oder *Gilbanos,* die auch etliche *Gillas,* schreiben, welche woll mit grosem hauffen in diß landt vnd mechtig eingefallen, auch etliche von den einwonern vmbgebracht vnd erschlagen, doch seindt sie darin nicht lang vorblieben noch vorharet, sondern von da ferner vorrückt daß in den vmbliegenden landen Jhr nahmen nicht sehr bekandt wurden, noch davon dem lande der Nahmen blieben. Die ersten aber von den oben gesagt, sollen Vlmiganer oder Vlmigeri sein genendt worden, von den Salweiden vndter denen sie an den flissern gewohnet, dahin sie sich hütten von Schilff dauon auch ihre Kleider gewesen gebawet, in welchen sie zu windters Zeit (die sie das meiste mit schlaffen zugebracht) holtz tragen, stecken das an vnd wermen sich bey dem feuer, vnd wen daß holtz oder Strauch verbrunnen, vormachen sie den eingang der hutten aufs beste sie köndten, damit die werme dester lenger wehrete, Baweten nicht heuser, dorffer noch stedte, hielten noch acker noch wiesen noch Gertte, dan sie seheten und erndten nichst ernehreten sich alleine von den fischen, die sie aus dem wasser aufgefangen treugten, vnd vor brodt assen, darauß woll zuuornehmen, das die tzeit das landt eitel waldt vnd heide einer wüsten gleich gewesen. Auch schreibt Christianus weitter auß bemeltes Diwones oder seiner gesellschafft vorzeichnus, daß diese leute

seindt gewesen schlecht vnd einfeltige menschen, doch den frembden nach ihrem vormugen freundtlich vnd wohlthettigk, leben nach der Art der huni oder huhnri, Jst mit trincken vnd essen sehr Messig, Jhr Tranck ist lauter wasser vnd seindt doch schön vnd seuberlich gestalt, in reden fast bescheiden. Lesen vnd schreiben kondten sie auch nicht, vnd ist bei Jnen ein groß wunder gewesen, das einer dem andern durch schrifften sein anligen oder gemüts meinunge können antzeigen vber etliche Meilen, oder in ein weitt von da gelegen landt. Wan sie etwas wolten gedencken, das auf einen bestimbten Tag oder tzeit gescheen solte, datzu zeichneten sie Jnen Kerbsteckell, vnd zu einem jdern tag schnitten sie zum gedencktzeichen an den Kerbstock ein Kerb, oder bunden Knotten an eine schnure, die Tag damit zubetzeichnen vnd obgedachter Diwones beklagt sehr in ehegedachtem vorzeichnus, das noch er, noch seine gesellen, mit Jnen nicht haben reden können. Jdoch als sie das landt zubesichtigen durch giengen vnd darinne den wintter bleiben musten, kamen etliche Winden auß Sarmatien, mit denen sagt er kondten wir vnß etwaß bereden, von denen wir auf vnser fragen zimlichen bescheidt erlangten. Aber auf den Sommer spricht er, wurden alle meine gesellen kranck und sturben. So ist er der Diuones, wie Christianus der Preussische Bischoff laudts der obgemeldten vorzeichnuß schreibet, nicht wieder in Bithyniam kohmen, sonder in seiner Reise zu Plotzka gestorben. Auch setzt Diuones im selben vorzeichnus weitter daß im selben lande ein Jdermann drey weiber habe, von denen eine nach der andern vmbzech vmb dem Man sey, vnd der Mann hab sein gescheffte mit dem weibe, wenn vnd wo er will, schonen Niemandts kegenwertigkeit, sondern sein in den dingen ohne alle scham vnd scheu, doch helt der Man wie gedacht, auch in diesem die ordnung, das er vmbtzech einer Jderer Jr gebur leiste, vnd ob sie wol viel weiber (wie gemeldt) haben, doch haben sie wenig Kinder. Sie anbeten noch ehren kein bilde noch andern Abgott, denn alleine Sonne vnd Mond. Souiel setzet Diuones von dem lande so jtzo Preussen von Jderman wirt geheissen. Doch setzt Herr Christianus hieneben, das obgedachte völcker so inß landt, welchs jtzo Preussen genandt wirdt, zogen, aber darinne nicht lange blieben, den Vlmiganiß dies bericht vnd geleret haben, daß sie darnach begundten heuser zu bawen, Jnen zur wonunge, begunden viehe zu halten vnd ziehen, auch dauon die Milch zum getrenck brauchen, von der wolle aber gewundene Kleider vnd decken zuzurichten vnd sich damit zubekleiden vnd decken.

Nachmalß soll vber Sehe in diese vnd benachbarte lande kommen sein wie Jernandes vnd auß Jernande *Aeneas Syluius* sagt Berig (so von *Aenea Syluio* wirt Berigo genandt) auß der Jnsell oder Werder die er Scandia nennet, mit einem sehr gewaltigen vnd grossen hauffen der Goten, vnd da sie anß landt kohmmen, haben sie Jr lager an der Sehe gehabt, vnd bald hernach

mit Krig vberfallen die Vlmiganer, so an strande der Sehe zu der tzeit gewohnet vnd weil sie Jreß gefallens, vor Jre grose menge nicht raumeß genugk alda befunden, haben sie mit Jren benachbaren den Wandalen, ob sie woll beide deutscher sprachen waren, einen langwirigen vnd gefehrlichen Krig angefangen in welchen Krigen die Goten zur tzeit Diocletiani vnd Maximiani ober handt behalten vnd als die Wandaler mit einer harten schlacht datzumall von Goten vberwunnen waren vnd doch (als die alwege ein frey volck gewesen) den Goten nicht wolten vnderthan sein, vorliessen sie ihr landt darinnen sie gebohren, vnd von Jren vorälthern ererbet, begaben sich sambt weib vnd Kindern, in das landt, so jtzo wirdt vngern geheissen. Darinne Hessen sie sich doch auf vorwilligung der ehenandten beiden Keyser, mit etlichen bedingungen, nieder, Woneten alda eine zimliche tzeit, biß daß sie von danne in Galliam vnd Hispaniam sich begaben. Indeß nahmen der Wandaler landt ein die Goten, vnd so sie vormerckten, daß dei andern deutschen, Quaden vnd Marcomanner, so nun Jre nachbarn worden, Jnen zustarck vnd bey denen wenig Raub zu holen, Rückten immer hin nach, daß sie der Romer landt alß die beiden Misias vnd Thracias möchten beschedigen. Doch ist Jr fünffter Königk, So nach dem Berig, *Filimer Filogut* vnd *Angis* regiret, von wegen der grosen menge des volcks, so immer von Tage zu tage sehr wuchs vnd zunam mit einem grossen theil desselben volcks, vorreiset, vnd kamen in ein gar fruchtbar Landt am Mehre, so man nennet Pontum, vnd weil die brück so sie vber die *Paludes Meotides* geschlagen von wegen der last des volcks gesuncken, soll ein groß theil desselben volcks auf dieser seidt blieben sein. Von diesem Berig oder Borgio wie Aeneas Syluius will, soll daß landt Preussen, so sonsten von den alten Prucia wirdt genennet vnd geschrieben, den Nahmen erlangt haben, daß es Borussia solle heissen, Welchem wir seine meinung lassen in seinen Werth bleiben.

Aber Christianus der erste Bisschoff in Preussen schreibett, Nachdem die Gothi nach langem besitz so sie in Welschen landen gehabt, wiederumh vortrieben wurden, haben sie viel lande durchtzogen, vnd letzlich kohmmen in Dennemarcken, alda der Konig angelanget Jnen einen orth zum besitz einzureumen. Weil dan dem Könige der grosse Nahmen der Goten, den sie auß vielen Rümlichen thatten erlanget wol bekandt, vnd daß es nicht ein kleineß volck wehre, hatte Jnen zur andtwortt geben, er habe in einem Werder Scandia genandt ein böses vngehorsames volck, daß Jme nun den gewönlichen Zinß zugeben sich weigerte, Weil dan die Gothi gutte Kriegesleuthe, vnd an der Menge auch Kunst zu kriegen, die Scandianer weit vbertroffen, wolt ers zufriede sein, daß sie dieselben vortreiben, vnd das landt einnehmen, doch mit dem bescheid das sie Jhn für Jhren Herren halten vnd erkennen solten. Diese meinung habe den Gothen wolgefallen, vnd weil sie kluge

vnd vorstendige leuthe wahren, beschickten sie die Scandianer, liessen Jnen antzeigen, daß der König daß landt Jnen vbergeben, Solten derhalben sich berathen vnd andtwordt geben, ob sie willig wolten von da weichen, oder mit den Gothen in gefahr eines Krieges sich drumb begeben. Darauff die Scandianer etliche Tage zubedencktzeit genommen vnd weil Jnen der Gothen nahme, starcke vnd geführte Kriege zum theil bekandt, ob Jhnen woll schwer war sich aus Jrem alten besitz zuerheben, dennoch bedachten sie auch das die Gothen an der menge Jnen sehr wehren vberlegen müsten sich auch besorgen das der König von Dennemarcken von wegen Jres geübten mutwillens den Gothen hülff vnd beistandt thun würde, fragten derhalb Jre Götter, was Jnen in dieser sachen zuthun vnd wo sie jo weichen müsten, Wohin sie sich mit den Jren solten begeben. Die Götter gaben Jnen zur andtwortt, daß sie willig solten weichen, dan sie wolten in ein besser landt sie bringen, dan darinne sie jtzo wehren, Welches sie mit ruhe vnd gutten friede einnehmen vnd besitzen würden. Auf solchen befehll vnd vortröstung Jrer Götter, haben die Scandianer bescheidt von sich geben, das sie willig weichen vnd nicht kriegen wolten. Demnach sich alle mit weibern, Kindern, auch aller fahrenden habe, erhaben vnd vber das wasser Chronos, das ist die gesaltzene Sehe getrieben wurden in daß Süsse wasser haalibo, das ist das frische haab, funden alda im lande vor sich das schlechte einfeltige vnd frey lebende volck, die Dominus Christianus die Vlmiganer nennet, schlugen alda ohn alle behindernuß Jre getzelt auff, hielten sich auch kegen die einwohner gantz freundtlich, vnd weil von Jnen im lande honigk funden wardt, machten sie daruon ein lieblich getrencke den Mete, dauon schenckten sie auch den einwohnern, so vorhin nur wasser milch oder Molcken getruncken hatten. Darauß erfolgte, das Jnen die einwohner viel mehr zugethan vnd gewogener wurden, auch die gerne bey sich im lande sahen, ja begunden also beyeinander zugewonen, vnd freundtlich vndter einander zuleben, Dan die einwoner namen immer mehr vnd mehr der Scandianer sitten an sich, das sie in kurtz mit einander gebahretten wie ein volck. Da nun solches die neu auß Scandia gekommen vormerkten, bautten sie inß landt funff festen, Nemblich Honeda, Peilpeillo, Nangast, Neustops vnd Gallens, doch nicht auf eine tzeit, sondern in etzlichen nachfolgenden Jaren, setzten auch vnd zertheilten sich nach Jrer weise in dörffer. Nach diesem berufften Bruteno vnd Widewuto die Klügsten im volck zusamen, Auß was vrsach spricht Dominus Christianus, ist mir vnbewust, ob sie sich vielleicht befürchteten, das sie von Jren Nachbaren den Masuren möchten vberfallen werden, vnd deme mit gemeinen einhelligen Rath vor zu komen beradtschlagen wolten, oder ob es eine andere vrsache gehabt, sey Jm vorborgen. Doch ist in dieser Zusamenkunfft dahin gerathen,

das sie vndter sich einen haben wolten, der Jr heubt wehre, beschlossen demnach alle, Bruteno solt König sein. Aber Bruteno endtschuldigte sich, sprach er hette sich nach dem Willen Jrer Almechtigen Götter Jnen sein lebenlang nach Jhrem willen, mit opffern vnd andern gebührenden vorehrungen zu dienen vorpflichtett, Derhalben köndte noch müste ers nicht thun, Aber da wehre sein Bruder Widewuto, ein woll behertzter man, vnd guts Raths, den rathe ich nehmet an zu einem Könige, Der wirt euch wissen weislich vnd aufrichtig zu regieren, auch wo sich Jemandes wieder euch in feindtschafft erheben würde, euch in keiner weise an leibe, leben, freiheit, lande und Gutter lassen beschedigen, denen mit ewirem zuthun vnd hülffe kecklichen widerstehen, euch auß furstehenden nötten freien, vnd also der widerwertige freuele gewalt, durch seinen vnd euren rechtmessigen Schutz vnd schirm abwenden, So will ich kegen vnsern Göttern sein Ewer stedter botthe vnd diener. Waß denn von Jnen werde hören euch ferner kundt zu thun vnd offenbaren, daß will getreulichen euch ansagen. Jn welchem Ampt vnd Dienst, werde euch viel tröstlicher sein mit meiner andacht, kegen vnsere liebe Götter dan mit eusserlichen streidten. Von diesem vnd andern dergleichen wordten mehr des Bruteni, wurden sie bewegt, daß Widewute von Jnen einhellig zum Könige erwehlet wardt, den sie auch balde nach ihrer weise vnd arth kröneten.

Nach volendter Crönung, bewilligte vnd beschloß Widewutto mit allem volck, den Bruteno vor Jren Oberherren zuhaben, Also das sie nichts groses oder wichtiges noch kleines ohne seinen wissen vnd willen angehen, noch thun sollen, noch wolten, Sunder alle solten Jn hören, vnd Jm willigen gehorsam leisten, nichst anders dan den Göttern selbst. Weil er Jnen anzeigen würde, was die Götter wolten von ihnen gethan oder gelassen haben, nanten Jn derwegen Kriuo Kirwaito, das ist vnser oberster Herr nach Gott, Beschlossen demnach vnter sich mit einhelligem muthe, daß sie keinem menschen dienen noch geschenke geben, das ist Zinß vnd vnderthänig Pflicht thun, Sondern frey und allein Jren Göttern gehorsam sein, vnd denen die gebührlichen opffer thun wolten.

Nach diesem bawete Widewuto eine feste zwischen Krano vnd hailibo die hieß er Naito, welcher nahmen darnach von Deutschen vorendert wart in Neidenburgk. Als nun der Kriuo Kriwaito vnd auch der König beide auß den Scandianern erwehlett vnd bestettiget wahren erhuben sich die Scandianer, sonderlich auch darumb daß sie lesen vnd schreiben köndten, in Jren sitten höfflicher auch zu Kriegesgeschäfften geschickter vnd darin mehr geübter wahren, denn die im lande gefundene Vlmigeri, welche gar ein schlechtt einfeltig ja vnuorstendig volck waren, also das sie von keinen schrifften noch Kriegeßgeschefften wusten. Darauß mit der Zeit erfolgette, das die Scandianer

begundten die gefundenen im lande zuvorachten, Vornieindten edler vnd besser zu sein, dan die. Vnd wie dieselben von Jnen inß erste mit freundtlichen bitten, Goben vnd beschenckung deß Methes, waren zu Jrer Arbeit bracht, das sie Jnen holffen hügell vnd berge schüdten, da sie nach Jrer gewonheitt Jre Wonungen darauff baueten, Also wolten sie nhun die mit gewalt vnd schlegen darzu treiben, Ja die vor Jhre Knechte oder vnderthane zuhalten, daraus dan vnter Jnen grose vneinigkeit endtstundt, sonderlich wenn sie viel Meths gesoffen vnd nun toll vnd voll wahren worden. Dan die gefundenen im lande, wolten in keinem wege von den andern voracht, auch nicht Jhre vnderthane, noch zu arbeit, ob sie woll stercker von leibe wahren, vnd die Arbeit besser vortragen, auch auß stehen kondten, dan die Scandianer, gezwungen sein. Aus solchen Zancken vnd hadern, begabs sich zuletzt, das die Vlmigeri solche vorachtung vnd gewalt, so Jnen offtmals von den Scandianer wiederfuhr, zu Hertzen nohmen machten sich auf, vberfiehlen die stoltzen neukommenden, vorbrandten mehr dan hundert höffe derselben mit allen menschen so drinne waren, das Niemandts darauß endtkommen mochte, und die Armen vnuorstendigen leute, waren in dem gantz vorterblichen wane oder meinung, das sie das nicht achtetten vbelgethan, noch getödtet oder erschlagen, weil sie die mit Jren Handen nicht vmbbracht hetten.

Diesen aufruhr wolte Widewuto der König gerne stillen, vnd fernern schaden wehren, merckte aber das er bey dem groben vnbendigen volck das nicht wenig erbittert wardt auf ein ander nicht groß ansehens oder gehör hatte, Wirt demnach mit seinem bruder dem Kriuen zu Rathe, das sie die durch furcht der Götter zam machen vnd zu gehorsam bringen wolten. Derhalb dan allem volck ein Tag beiden, Nemlich dem Kriuo Kirwaito vnd Widewutte vor der festen Honeda jtzt Balga genendt zuerscheinen benendt wart, dahin sie sich auch gehorsamlich gestehen. Aber die handlung zur einigkeit wart zum ersten vndter den vnuorstendigen vnd kegen einander erbitterten leuten fast schwer, biß das sie zu friede einigkeit vnd lieb vndter einander beredt worden. Die sach aber wart dermassen verglichen vnd vertragen, das keiner den andern vorachten, noch zu keiner Arbeit oder was das sonsten wehre, wieder seinen willen zwingen noch dringen soltte. Bedurfft aber Jemandts hulffe, köndte er dieselbe mit freundtschaft, durch bitte, gaben, oder in andere dergleichen wege erhalten, Des möchte er genissen. Auff beiden theilen solten die für Adell geachtet vnd gehalten werden, die sich für den andern in Adelichen Thatten woll erzeigen vnd erweisen würden, Alß, die so gutte schnelle Roß hetten, das sie damit den andern vorkohmen vnd sich in Krieges Thatten woll vbeten. Auch setzte der Königk Jnen andere vbung vnd wege mehr, dardurch ein Jeder möcht geadelt werden, Dan

ein Jeder so sich vor andern woll hieltte, der wart vor Adell geachttet. Doch bleib der vnderscheit, daß der Scandianer Nahmen sich endeten auf ein O, Aber der Vlmiganer auf ein S.

Auch wurden alda vber die obgedachten gesetz noch mehr mit beider bewilligung gemacht, dazu dienende, das der hauffe in einigkeit erhalten würde. Dan nachdeme der Kriuo Kirwaito im anfange der obgesetzten theilen zur einigung eine lange rede zum volck gethan vom willen Jrer allmechtigen Götter, wie die zu eren vnd fürchten, das Jnen auch nichts angenehmers wehre, dan das sich das volck vnter einander liebete, und einer dem andern, liebe, Ehre vnd freundschafft beweisete. Wie dan sie die Götter auch güttig wehren, denen so sie ehreten vnd fürchten, hinwieder die mit qual, Angst, vnd schweren strafen verfolgten, so sie vorachten, vnd Jren gebotten vngehorsam sein. Also würden auch von Jnen diejenigen so Jhren genossen mutwilligk schaden zufügten, vnd sie in einigerley wege vorterbten mit eusserster straff vnd vorfolgung wiederum vorterbet. Weil dan diese vnd andere dergleichen vormanung mehr Kriuo Kriwaito auch mitten in der handlunge offte wiederholet hette, das grobe vnd hardte volck zu winnen hett er auch im Anfangk Jrer gesetz, das gebott von der Ehre vnd Furcht der Götter Jnen furgehalten wie folget,

Ins erste, Wir wollen das Niemandt ohne den Kriuen Kirwaito soll vnsere Götter anbethen. Keiner soll auß frembden landen einen Gott ins landt bringen, sunder vnser obersten Götter sollen sein *Potrimpo Perkuno* vnd *Pathello*, Dan die haben vns gegeben dieß landt vnd werden vns mehr geben. […]

[…] Es funden sich auch aus den andern Landen in Preussen je mehr vnd mehr Hülffe wieder die Masuren, als aus Natangen, Pogesenen, Ermlandt, Pomatzanen, Galinden vnd Barten, darumb sie wollgesinnet waren den fliegenden Masuren ins Landt zu fallen vnd Jnen den den Preussen geubten Mutwillen zu vorgelten, wie dann auch leicht hette beschehen können, weil die Masuren albereit grosen Schaden endtpfangen vnd mit großer Furcht in Jr Landt getrieben waren. Aber die Wegesten vnd Vorstendigsten vndter den Preussen achteten ehrlicher, rumlicher vnd nutzlicher ja auch den Gottern angenehmer sein, das ehe dann die Masuren heimgesucht vnd der geubte Freuel an Jnen gerochen wurde, der Gottesdienst wiederumb bestellet, ein neuer Kriue Kirwaito erkohren, auch die Waidelotten noch der Gotter Wille zugeordnet wurden, welchem sie auch also nachsetzten. Dann dieser Kriuo Kirwaito zu Rickaito war der höhest Bischoff vnd Babst der Lande Preussen, Littauen, Samaiten, Lieflandt, Oesten vnd Kurlandt, dann diese Lande haben fast eine Art in Jrer Sprach, doch also, das wie auch in andern Sprachen vormerkt wird, darinne nicht geringe Vnterscheidt erfunden werden. […]

Sie haben auch sonst noch ein ander Weise des Bocksheiligen, sonderlich in den Fellen oder Sachen, da Jmandts einer ein Kranckheit am Leibe oder sonsten am gliede hatt, oder ob Jme ein Viehe kranck were, oder er sonsten ein Anliegen hette, welches mir ein gutter Freundt, der in seiner Jugend dabei gewesen vnd alles was sie gethan vnd geredt auch damit gebahret angesehen vnd angehöret offenbaret vnd mitgetheilet hat, doch fast vngern, kondte es mir nicht abeschlagen, weill davon gutt bescheidt hatte, das Jme von diesem thun etwas bewust were. Dann, wie obgemelt, sie offenbarens nicht gern, dazu befurchten sich auch, das darumb mochten gestrafft werden, als die solcher Abgötterei theilhafftig sich gemacht haben. Dann der Durchlauchtige vnd hochgeborner Furst und Herr, Herr Albrecht der Elter Marggraff zu Brandenburgk etc. Hertzogk in Preussen etc. sehliger Gedechtnüs, von der Zeit an, als das heilwertige Wort Gottes in Preussen in Jrer gnaden Landen rein vnd ohn Menschen Zusatz vnuorfelschet geprediget worden, haben Ire gnaden gantz mit grosem Ernst vorbotten, auch mit den Predigern gehandelt, das die, sonderlich an denen Orthen, da die Menschen solcher vnd dergleichen Abgötterei halben sehr vordechtig gehalten worden, soviel offter vnd scherffer die Schwerheit dieser sünden, als die offentlichen vnd gerade wieder Gottes Ehre ist, dem Volck einbilden sollen. Vnd obwoll von beiden Theilen kein Fleiß gesparet worden, weil die Prediger vnd Pfarherrn in der Lehre des Catechismi solchs, wie billich, hart getrieben, vnd die weltliche Obrigkeit an Jrem Theil es auch mit der Straff nicht hat mangeln lassen, doch ist leider das arme Volck (obwoll Gottlob etliche dauon ablassen) viel so vorblendt blieben, das sie von so schweren Gottes lesterungen sich nicht abwenden lassen, sonder ganz heimblich halten vnd treiben, machen also einen Samaritischen Gottesdienst seindt getaufft, werden woll in Jrem Catechismo vndterweiset, gehen zur Kirchen, hören Gottes Wordt, bethen, nemen das hochwirdige Sacramendt des Leibes vnd Bluts Christi, halten sich in allen Geberden offentlichen wie andere Leute, dennoch treiben sie diese Abgotterei leider heimlich vnd zu Zeiten so vorborgen, daß sie Jre Kinder nicht wissen lassen, vnd schleicht diese Gift vnd Vbel offte durch alte Weiber oder Menner die gemeiniglichen selbst ganz durftig sein vnd bettlen, dennoch vortrösten sie, andern durch Gottes gnade zu helffen, gefragett, worumb dann sie durch die grose gnade der Götter sich nicht selben helffen können, Andtwort, es gefalle also Jren Göttern, auf das sie andern dienen sollen. Darumb machen solche Schleicher sich gemeiniglichen an die, so sie in Angst Nötten vnd Trubsalen stekken vormercken, es sei nun von wegen Leibes gesundheit oder anderer Gebrechen oder Bedruckungen halben. Auch werden zu Zeiten etliche nicht von denselben armen vorführischen Leuten, sonder andern,

die auch vorführet worden, vnd denen der Teuffel (denn et thut denselben zu Zeiten) auß nötten geholffen, die wollen dann aus Mitleiden vnd Barmherzigkeit einem Beengstigten gern gerathen vnd geholffen wissen, rathen Jm, das er hie oder da, bei dem oder Jenem Hülffe vnd Rath suchen solle. Also leitet vnd führet ein Blinder den andern, das sie beide in die Gruben fallen. Wann nun der schadehafftige oder sonst bedruckte vnd geengstigte zu dem Waideler kompt, wo nicht Jemandes bekandtes mit kompt, stellet er sich zu Zeiten frembde zur sachen, von Furcht wegen, das er nicht beider Herrschaft möchte angegeben werden, wie die Wahrsagerinne oder Teuffelsbannerinne 1 Samuel am 28. kegen Saul sich auch stellete, aber wenn sie des Stillschweigens vorsichert werden, dann fahen sie an zu fragen, was die Not sei damit die Person beschweret ist. Wann er nun des Anliegens berichtet, weiß er dann die Person in mancherlei Weise zu trösten vnd vndterrichten, zeiget an woher dieser Bedrangnus Kranckheit oder Schaden Jr zukommen, zeiget auch an nach Gelegenheit der Sachen vnd Person ob die reich oder arm, wie der Sachen zu rathen sei, wie Jr vnd wodurch zur Gesundtheit mocht geholffen oder das Vnglück abgewendet vnd vortrieben werden. Wenn er dann siehet, das ers bei der bedruckten dahin bracht, das sie nun auf sein wordt glauben vnd vortrauen setzt, dann zeiget er vndter andern Worten an, das etwa die Einwoner dieses Landes, Jre Vorfaren, haben den Gottern ein Bock zu opfern zugesaget, derhalb die Götter weil der Jnen nicht geleistet oder geheiliget wurde, weren erzürnet, beweiseten nun auch an der beengstigten Personen Jren Zorn. Solte aber Jr Zorn gestillet vnd sie vorsünet werden, so müste man den Bock Jnen opfern vnd heiligen. Wo aber, wie gedacht, der Schade oder Mangel nicht so groß, oder die bedrückte Persone nicht großes Vormugens, saget er von einem Par Ferkel, Gense oder Huner, die sie den Göttern sollen geben vnd heilligen, dann so ist Jr Brauch zu reden, vberreden aber damit vnd vorführen die Leute, das sie es dafur halten vnd meinen, was die Waideler also fast heimlich schlachten vnd mit Jren Gesellen auffressen vnd aussaufen, das sei alles den Göttern zu Ehren und nach Jrem Willen beschehen. Vnd ob sie gefraget werden, was fur Götter sie meinen vnd wie viel der sein, andtwordten sie, Jre Preussische Sprach laute also, vnd sie haben die Gewonheit also zu reden, als von vielen, so doch nur ein Gott sei vnd ein göttlich Wesen, aber dennoch in dem nur einen vnd vnzurtheilbaren Wesen drey vndterscheidene selbstendigkeit oder Personen, nemlichen Gott Vatter, Gott Sohn, Gott heilliger Geist. Die nennen sie, aber es ist ein glentzender Schein, der mit solchem Furgeben Jre Abgötterei decken vnd ferben will. Dann wo sie ausfahren mögen, da nennen sie denn etliche derer oder alle, so obberurt sein wurden, insonder aber die, so zu Jrem Opfer vnd Heilligung Jnen dienstlich sein. Wenn dann der Beschedigte oder beengstigte sich darauf

ercleret, was er thun kann oder will, dann vndterweiset Jn der Waideler das, wo er einen Bock den Gottern aufzuopfern sich erbeut. Dazu gehöret auch eine halbe Tonne guttes Biers. Wo aber ein Par Ferckel Gense oder Hüner, darzu bedarf man ein Viertel Biers, oder zwo grose Legel voll, solchs muß er auch dazu schaffen. Das opfer aber thut der Waideler nicht in seiner Wonunge, sonder in des Beengstigten oder Beschedigten, so seiner bedarf, der muß Jn sonderlich datzu bitten oder laden lassen. Auch thut ers nicht im Wonhause, darinne der Beschedigte mit seinem Weibe Kindern vnd Gesinde wohnet, auch nicht im Stalle, sonder im Gorben, das ist ein Gebeude, so die Preuschen Pawren sonderlich datzu gebawet haben, daß sie Jr Getreide darinne mögen treugen, wo sie aber keine Gorben haben, da brauchen sie die Scheunen zu der Opferunge. In solche abgelegene Gebeude, da sie den Menschen vorborgen sein, vnd Jr Teuffelswerk heimlich treiben, haben sich zusamen vorfuget etliche Manspersonen, dann kein Weib noch magdt wirdt datzu gelassen. Ehe sie etwas anfangen hatt zuvor ein groses Feuer must zugerichtt sein, alsdann hat der Wiertt dasjenige was er den Göttern zu geben zugesaget müssen hinausbringen, vnd so er einen Bock den Göttern hatt fur sich wollen opffern lassen, denselben Bock hat er müssen mit dem Kopffe vnd fürnemlich mit dem Maule nahe zu dem Feuer halten. Jndes aber, weil der Wiertt also das Bocks Maul an das Feuer gehalten, hat der Waidelotte ein brennendes Stücke Holtzes aus dem Feuer genommen, vnd das also in der Handt haltende in Preuscher Sprach gebetet, welches in Deutscher Sprach diese meinung giebt, O Jhr milden Götter, Jr wisset, daß dieser Wiertt N. N. Euch diesen Bock zugesaget hatt, den er Jtzo für euch bringet vnd geweret, bittende Jr wollet Jme gnedig sein, vnd Jme in seiner Nott angst vnd Betrübnüs oder ists Kranckheit oder Schaden, in Summa was es ist, das der Bedrückte bittet, das tregett der Waideler aldo mit kurzen Wortten seinen Göttern fur, vnd bittet, die Götter wolten dem bedrückten geengstigeten oder krancken Manne gnade erzeigen vnd Jme aus seinen Nötten helffen, macht nicht viel Wordt, sonder bittet vnd schleust kurz vnd mit wenig Worten. Nach solchem gebett hat er dem Bock den der Wiertt so lange ans Feuer gehalten, den Kopf also noch lebende vnd vngestreift durch die Haarlocken abgeschniten vnd den abgeschnitten Kopf ans Feuer geleget vnd darnach dem Rumpff das Fell abgetzogen oder gestreifft, das Eingeweide heraußgenommen, das Herz Lunge vnd Leber, die bindet er mit einem Bast zusammen, thuts mit sambt dem Fleisch in einen Kessell, fast voll Wassers vnd woll gesaltzen. Doch hat er an dem zusamengebundenen Hertzen, Lungen, vnd Lebern ein lang Bast herauf gehende an den Kessel Hacken gebunden, das er die kann herausziehen, wann er will, lest darnach weidtlich vndter dem Kessell zuschüren, auf das er woll siede,

vnd dester eher gar werde. Wann Jm nun düncket, das es gahr gekocht, nimpt er zum ersten die zusamen gebundne Hertz, Lung vnd Leber, wenn er die morbe oder woll gar gekocht befindet, zertheilt er sie nicht mit einem Messer, sonder bricht die mit der Handt in so viel Stücken, als der Menner, so mitessen sollen, vorhanden. Doch theilet er die gebrochene Stücke nicht balde aus, sonder leget die also zurtheilt auf ein rein Rocken schob oder stro, das er dazu fein nicht fern vom Feuer zugerichtt vnd außgebreitet hatt. Wenn er dann seine Zeit ersiehet, gibt er einem Jden von Jnen die zurtheilten Stucken vom Hertzen Lungen vnd lebern zu essen, geust darnach mit einem grossen Schleff oder Koch-Löffell, neun derselben Loffell voll von der Suppen auß dem Kessel, darin das Bocksfleisch noch kocht, in eine hultzerne Schüssell, davon trinckt dann der Waideler zum ersten drei Mal auß der Schüssel, so offt er aber einen Trunck thun wollen vnd gethan, spricht er vor vnd nach dem Trincken, *Labba, Labba,* das ist, es ist gutt. Dann reicht er die Schüssell einem andern von denen so da sein, der thut dermassen auch drei kleine Trüncklein, mit den Worten vnd Geberden wie der Waideler, also thun hernach alle die andern auff der Reige, die da kegenwertigk sein. Wenn sie denn also das Hertz Lunge vnd Leber auffgegessen vnd mit der Suppen hinundter gespulet, vorsucht der Waideler das Fleisch, ob es auch gar vnd mörbe gesotten, wo es dann gnug gesotten, thutt ers aus dem Kessel vnd legts ordentlichen auffs Stro, schneit darnach soviel stucke Brodts als der Personnen sein, theilett das Fleisch auch nach der Antzall derer so zusamen sein, legt bei eines Jdes theil Fleisches ein stucke Brodts aus das Stro, dann eignet er einem Jden sein Antheil zu, davon dann ein Jder essen magk, so viel Jm gelüstet. Die Knochen hat man ins Feuer werffen müssen, vnd was vom Fleische vberblieben, ist wieder in den Kessel (der allwege vber dem Feuer muste sambt der Suppen hangen bleiben) gelegett vnd stets darundter Feuer gehalten. Davon wardt dann den jungen Knaben, so mit Jren Vättern oder Freunden auch dabei waren, zu essen geben, daruber dann die Jugendt sich sehr gefreuet, vnd waren gern dabei, wo man den Göttern etwas geben wolte, weil Jnen woll bewust, das es ohne ein gutt Schlampampen nicht abegehen würde. Wo auch die Knaben dasselbige Fleisch so vbrig blieben war, auf einmahl nicht köndten alles vorzehren wardt Jnen zugelassen, das vbrige in den Kessell (so alwege mit der Suppen vber dem Feuer blieb hangen) zu schutten, vnd zum andern ja auch zum dritten vierdten vnd mehr mahl dahin zu gehen, vnd davon zu gehen vnd davon zu essen, bis das alles vorzehret wurde. Also hetten diese Knaben die Freiheit, das sie nicht allein den ersten, auch den andern vnd dritten Tag ja auch langer bis das nichts vbrig bliebe des heilligen Fleisches genissen möchten. Aber die Alten musten davon nicht mehr dann ein mahl essen, es wurde alles verthan oder nicht,

darumb hetten sie alwege gerne bei sich Knaben von zwölff Jaren, vngefehr etwas elter oder junger.

Diese vnd andere Stücke mehr, darvon hernach sagen werde, hab von einem ehrlichen aufrichtigen vnd gottfurchtigen Manne, der itzo vber sein 54 Jar hatt, vnd nicht aus leichtfertigem sonder Gotte zu ehren aus reiffen vnd wolbedachten Muthe bekandt vnd außgesagett, das in seiner Jugendt, da er vngefehr in seinem zwelfften Jar gewesen durch solche leichtfertige Leute dartzu bracht vnd gezogen wurden volgender weise. Einer der sein naher Freundt gewesen vnd lange gesiecht hatte, war auch beredet worden, daß durch solche Abgötterei (oder wie sie es nennen, durch ein Gott geheiligtes Opfer Segenen), Jm solte von seiner Kranckheit geholffen werden. Da hab man diesen sampt einem andern Knaben, so auch fast des Elters vnd Freundschaft war zu dieser Handlung des Bockes gefördert, da er also in seiner Jugendt mit dieser Abgötterei besudelt wurden, auch auf das mahl vnd hernach Jre abgöttische Breuche, geberde, weise und Wortte, so sie in solcher Handlung nach Irer gewonheit geübet, gesehen, gehöret gelernet vnd behalten, dancke aber dem lieben Gott der Jn auß lautter Gnade vnd hertzlicher Barmhertzigkeit gefreiet von der woll verdienten Straffen der Hellen, vnd gefördert durch sein heilliges Wordt vnd Geist in der gewissen Hoffnung des ewigen Lebens. Saget auch das, nachdem die Menner, so bei der Heilligung des Bocks gewesen, das geheilligte Bocksfleisch nicht hetten aufessen können, ist Jme mit seinem gesellen befohlen worden, das geheilligte Fleisch so im Kessel vbrig war, zu verzehren. Daran dann die beiden Jren möglichen Fleiß nicht gesparet, weil aber des Fleisches zu viel, haben sie das vbrige im Kessel bleiben lassen, vnd sich des andern Tages wiederumb dahin verfuget vnd abermalß eine gutte malzeit gethan. Doch sei des Fleisches so viel gewesen, das sie es nicht vermöchten aufzuessen vnd von wegen des bösen geschmacks enhinter zu bringen, auß vrsachen, das, weil es im heissen Sommertage geschah, hetten die alten davon wenig gessen, sonder mehr acht gehabet auffs Trincken, liessens derhalben vber den Feuerlein im Kessell bis auf den dritten Tagk hengen. Am dritten Tage war das Fleisch so vnesse, vnschmackhafftig vnd gantz kopfrintzende worden, das sie es in keinem Weg zu essen vormüchten, sonder Jnen davor gegrauet, hetten derhalben die beiden sich vndter einander berathen, was mit dem Fleisch zu thun were, weil fur dem vnlüstigen vnd gantz wiederigen vnd greulichen geschmacke das in keinen wegk genissen köndten. Nu drang sie vom andern Theil die Furcht des Waidelers, der Jnen fleissig befohlen, alles Fleisch das im Kessel noch vbrig blieben aufzuessen, welchs sie aus angezeigten Vrsachen zu thun nicht vermöchten, vnd fürchteten wo es von Jnen nicht beschehe, mochte Jnen etwas vbels drauß endtstehen, funden

demnach vndter sich diesen Rath, damit sie noch bei dem Waideler, noch bei den Eltern in einige vngunst kommen, noch sonstin Jnen einiger schade vnd nachteil drauß endtstehen möchte nahmen den Kessel sturzten das Fleisch sampt der Suppen ins Feuer, wurffen auf das Fleisch Stro und Holtz, liessens also vorbrennen vnd gingen so davon.

Damit aber wieder komme auf das, wie sich die alten menner bei der itzt erzehlten Heiligung des Bockes nach dem essen gehalten haben, ehe sie angingen zu trincken, nimpt der Waideler aus dem Feuer eine gluende Kole zwischen beide Hende, dieselbe legett oder wirft er auff sein blosses Heupt, von dem Heupte lest er die wieder in die Hende fallen, aus den Henden wirft er die Kole wiederumb ins Feuer bücket sich darnach vnd greifft mit den Fingern auf die Erde vnd spricht *Labba, Labba.* Also muß ein Jeder von Jhnen thun, der von dem geheiligten Bockesfleisch hatt gegessen. Wenn das gescheen, hat der Waidelotte sein Trinckgeschir welches er allzeit bei sich treget vnd aus eines Stiereß oder Bollen Horn muß zugericht vnd gemacht sein, das nimpt er dann in seine Handt vnd das also in der Handt haltende lest sich darein schencken vnd mit Nahmen O Jr Beschirmer, O Jr Barmherzigen Götter, helffet diesem Wiertte, wen er des Morgens aufstehet vnd des Abents wenn er spate zu Hause kompt. Deßgleichen O Jr milden Götter, helffet dieser Wierttinne, dem Sohne, der Tochter, das Jnen in allem Jrem Vornehmen alles glücklich vnd woll gehe, O Jr milden Götter helffet das dieses frommen Mannes Sehelen nimmermehr mögen ledig stehen, das es möge viel Pferde haben vnd dieselben gesundt bleiben. O Jr milden Götter helffet das auch dieses Mannes Küestrenge nicht ledig liegen, behüttet Jn vnd sein Hauß, O milden Götter, vor feuer, fur Wasser etc. O Jr milden Götter, Nehmet vnser Gebett an, die wir nun berühmen die Stücke vnsers Gebeths. Zulezt O Jr milden Götter, alle vnser Vnglück treibet vber die Sehe, da keine Nessell wechset vnd da kein Han kreeth. Nach gethanem Gebet trincket der Waideler das Bier auß, auch haben sie einen grossen Topf, darein giessen sie des gutten Biers, trincken darauß einer dem andern zu, also das sie einen gutten Rausch bekommen. Wenn dann der Waideler abermals seine Zeit vormerckett, ehe dann sie ganz Säuvoll werden, spricht er, lieben Bruder, Wier seindt noch viell mals schuldigk die Götter anzuruffen, vnd sie zu bitten, musset derhalben nicht mude werden, nimpt alsdann sein hornnern Trinckgefeß in die Handt, lest das abermals, in der Handt haltende, einschencken, vnd bethet wiederumb das vorige Gebet, plappert oder thutt auch noch viel mehr dazu, dann das getrunckene Bier macht Jn beredt, vnd lest sich beduncken, je mehr er weschett, je besser werde er von seinen Göttern erhoret. Wenn dann das Gebeth mit der Andacht geendet, trinckt er sein Bier auß dem Horne fein in einem Trunck,

darnach lest er den Topf wiederumb herreichen vnd mit dem gutten Bier füllen, zechen so vnd der Massen auß dem Topf so lange, bis der eine dahin, der ander auf einen andern Ort taumelt. Etliche so mehr in sich geladen, dann sie ertragen konnen thun den Seuen auch ein angenehmes Opfer, vnd obgleich etliche vndter Jnen waren, die sich des vbrigen Trinckens gerne endthalten hetten, so gab Jnen doch der Waideler nicht geringe Vrsach mit deme, das er das Bockfleisch sehr hatte gesoltzen, welches dester mehr Trinckens forderte vnd thett zu der Zeit die Hitze auch nicht wenig datzu. Also wardt Jre Religion vnd Gottesdienst Fressen vnd Sauffen, das also wie die Götter auch der Dienst war, die an Fressen, Sauffen vnd anderer Vnlust grosen Gefallen haben etc.

Sie haben auch noch andere Orthe vnd Weise der Heilligungen des Bocks wie gedacht, nach Gelegenheit einer jdern Sachen wie es der Waideler erdacht, oder der Teuffel angeben oder befohlen hat. Also haben sie auch eine, Wenn ein sterben in den benachbartten orten einfellt, da kommen die nachbarn eines oder mehrer Dörfferer zusamen, die thun dann auch Jre Heilligung, die doch letztlich gleichwie die vorigen mit fressen und sauffen ein Ende nimpt, habe aber nicht eigendtlichen erfahren wie dieselbe Heilligung des Bockes zugehe. Doch weis ich das eigentlichen vnd ganz gewiß, daß in solchem Fal als in Sterbens leüfften benennen sie einen, der auch vielleicht nicht in der Gemeine noch Dorffe ist, sonder in einer andern Dorfschafft, der sterben solle vor sie alle, das sie dadurch erlöset werden vnd das heissen sie auf Jre Sprach einen ausgegebenen. Vnd ist hierin des Teuffels Werck zu spuren, dann derselbe so von Jnen im Opfer benendt oder ausgeben ist zum Tode, stirbet dahin, welches, wie von glaubwirdigen Leutten vorstendiget worden, vielmals ist erfahren. Ich muß bekennen, das vmb den Orth, da ich geborn bin, nemlich zum Allenstein vmbliegenden gebitten, da noch viell Preußen in den Dorffern saßhafftigk sein, solches Thuns sehr offte wirdt getrieben, aber heimlich, wie auch an andern Ortten, da dann etlich Stuck dieses Greuels von etlichen mit denen woll bekandt war erkundet vnd erfraget. Sonderlich wenn sie zimlich bezecht waren, dann durffte man nicht lange fragen, sagtens auch woll vngefraget vnd rühmeten sich damit, biß das der Achtbare vnd wirdige Herr Achatius von der Trencka Jrer etliche, die auch einen Bock hatten geheilliget, etwas ernstlich darumb straffte. Sieder der Zeit seindt sie fast stille vnd scheu worden, furchte demnach, das sie nicht abelassen, dann sie werden mit Gottes Wordt nicht woll vndterrichtet, haben auch fast vngelartte Pfarherrn, ob die Vorsorgung derselben Pfarher da woll reicher vnd grosser ist, dann leider an diesem Theil, da vns, Lob sei Gott, das heilige Wordt Gottes lautter vnd rein wirdt furgetragen. Gott wolle vns den Sinn vnd Willen geben, daß wir seine Gesandten in geburlicher Ehre,

mehr dann wir thun, annehmen vnd halten, betrachten auch daneben, das ein Jder Arbeitter werdt ist seines Lohnes, vnd daß es der Herre also geordnet hatt, daß der dem Altar dienet, dauon leben soll vnd seine endthaltung haben, sonderlich weil es gar ein geringes ist, das wir Jnen vor ihr geistliches etwas von vnsern leiblichen oder sichtbaren Güttern mittheilen. Zu dieser Klage bringet mich die Liebe Gottes vnd meines Nechsten, denn ich furchte gar sehr, wo wir vns nicht bessern werden, wirdt Gott nicht vngerochen lassen die Vorachtung seiner genedigen Heimsuchung, das ist, da wir seine Gesandten vnd wirdiges Wordt, das vns die vorkündigen, gering achten. Bitte aber, der liebe Gott wolle vns einen andern Sin geben vnd zu sich bekehren, denn die obgenendten, so wir nennen Babtisten, müssen Jrem Pfarhern jerlichen nach der alten Ordnung in diesen Landen fur den Tetzem oder Zehenden, wie man in Polen vnd Masau gibt, von itzlicher Huben zahlen ein Scheffel Rocken, ein Scheffel Haber vnd vber das das gebürliche Opffergelt, das ist von Jderm Menschen, der vber zwelff oder viertzehen Jahren alt ist, das er zum hochwirdigen Sacramendt gehen kann, das Jar vber 14 Pfennige. Was seindt dann die andern Accidentien von Begengnüssen, Tauffgelt, Braudtgelt, Kindtbetterin einleiten, vnd was des Vberglaubens mehr ist.

Bis daher hab von der Ehre vnd Opfern gesaget, so die Acker vnd andere gemeine Leutte in Jren Gewerben vnd Notth gethan, auch welche Gotter sie angeruffen, wollen ferner nun auch antzeigen, wie die Sehefahrer vnd so an den Staden oder Strande der großen Sehe, das sunst das Meher wirdt genandt, auch die so an den beiden Haben gewonet, den Sehe Gott Gardoaits geehret, vnd was sie Jme zu Jhren oder in Jren Nothen geopfert haben. Dann sie haben gleubtt, daß dieser Gott sei ein grosser Engell, stehe auf dem Mehre, wohin er sich wendet, da blase er mit seinem Winde das Wasser, schiffe vnd anders von sich. Wann er zornig werde, so sturtze er die schiffe mit seinem starcken Odem, das sie musten vorgehen, oder dringe vnd bringe die in vngelegene orthe, das sie alda mussen schaden leiden oder gantz vorterben. Auch habe er Gewalt vber die Fische des Mehres vnd was sunsten in Wassern ist. Derwegen haben Jn geehret die zur Sehe oder vber Mehr Jr gewerbe vnd handlung treiben, desgleichen die Fischer, so den Börnstein, Stoer, Pomochelen vnd ander Fisch in der Sehe fahen vnd was solches Volckes mehr gewesen. Das Opfer aber, damit er von Jnen insgemein wirdt geehret, geschicht folgender Gestalt. Sie kochen Fische in Gurben oder Scheunen, thun die auf ein rein Scheibe oder Strohe, trincken vnd essen aus Schalen, oder sunsten aus kleinen tieffen Schüsseln. Da stehet Jr Waidelotte oder Wurskaito, theilet die Winde, saget Jnen wo sie fischen sollen vnd auf welchen Tagk etc.

Alhie muß erzehlen ein seltzame Geschicht vnd Opfer, so die Gepauren am Samlandischen Strande wonende, Anno 20, zu Jrer Sicherung gethan, wie mir die von einem glaubwirdigen vnd zu Gott in rechten Glauben bekarten Preussen ist offenbaret wurden, auff mein vnd anderer gutten Freunde vielfaltiges Ansuchen, der Gestalt, daß da Jn fragte von der alten Preussen Opffer vnd Gewonheit vnd Jm gar mannigfaltigklich Vrsach gab, wo er von den Handlen wuste, davon seines Gemutts Meinung mich weitter zu verstendigen. Aber auf solchs gab er diese andtwortt. Wie es die Alten gehalten, möchte vielleicht in Schriften vorfasset, fleissig bei Leuten biß dahero vorhalten sein, Jme aber were dauon nichts bewust, konne dauon auch nichts sagen, was aber neulich bei seinen Zeitten, davon Jme bewust, sich zugetragen, wolle er auff mein Ansuchen alles aufs Klareste er möchte, nichts erdichten, sonder in der Warheit, wie es ergangen anzeigen. Welches alles er im Fall der nott mit glaubwirdigen Personen, so noch im Leben wuste zu bescheinen. Im Jar 1520 da der durchlauchte vnd hochgeborne Furst vnd Herr, Herr Albrecht der Eiterer Marggraf zu Brandenburgk vnd Herzog die Zeit aber Hoemeister des deudtschen Ordens vnser lieben Frauen von Jerusalem in Preussen mit dem Durchlauchtigsten vnd Hochgebornen Fursten vnd Herrn, Herrn Sigismundo Konige Polen etc. in Feindschafft vnd einen offnen Kriegk geratten, die Polen derhalb erstlich ins Pometzanische, darnach auch ins Natangische, Bartische vnd andere Orthe des Landes Preussen, so derselb Orden noch innehett, fielen, die Lande also mechtiglich mit großem Volck durchzogen, plunderten, mit Raub, Brandt und Morden vorwusteten, auch etliche Stedte einnahmen, vnd die, so in Samlandt woneten, teglich insonder aber bei Nacht das Feuer vber die Wasser sehen kondten, wusten auch daß hochgedachter Herr Hoemeister Jr Herr zu Krigk zu der Zeitt nicht gefast, auch gar ein geringes Heuflein zu Schutz seiner Lande hette, befurchten sich derhalb, weill keine Hulff noch Rettunge vorhanden, sie auch von etlichen Feinden derer Schiff sie zum theill auf der Sehe, auch zum theill aufm Habe, gesehen, dergleichen wie andere mochten, wenn sie sich am wenigsten vorsehen, vberzogen vnd vorterbet werden, hatten derhalben groß Bekommernuß auch viell Befragens vnd Radtschlagens vndter einander, wie sie doch zu kunfftigem Vnglück entgehen mochten. Da nun also ein Jderman in grosser Furcht war, ließ sich ein Freie Valtin Sopplit genandt, der ein fürnemer Waideler war, vornehmen, daß er woll Rath wuste, die Feinde von diesem Lande abzuhalten, wo er von der Obrigkeit das Erlaubnüß vnd Jnen seinen Nachpauren Vorwilligung vnd Hülff datzu hette, dann der Schiff keines so gesehen worden, solte zu Lande an den Ort kommen. Auf diese Vortröstunge seindt zween aus Samlandt kegen Konigßbergk geritten der meinung, wolten

dieß an den Herren Hoemeister bringen, ob oder mit weme vnd wie dauon der Sachen gehandelt sei Jme vnbewust, seindt nicht lange außen blieben vnd sich vornehmen lassen, es were der Herr Hoemeister Jr gnediger Herr in diesem Fall der Nott woll zufrieden, damit so fern nur Jemandes vorhanden, der etwas guttes rathen oder helffen köndte, das dem Lande nützlich und zutreglich were. Mit solcher andtwort seindt die zwene sambt den andern Strandes Pauren zu obgenandtem Waideler dem Valtin gangen, vnd Jme fürstlicher gnaden andtwortt vnd gnedigen Zulaß angekündigett vnd gebeten, das er, seinem Erbitten nach, was er guts thun kondte, nun wolte aufs erste, ehe dann der schade ergehen möchte ins Werck setzen. Darauf gemelter Valtin Supplitt zur Andtwordt geben, was er zugesaget, wolte er mit der Götter Hulff volbringen. Aber solches ins Werck zu stellen muste er einen gantz schwarzen Bollen, das ist Stier oder Farren haben, den er an der Sehe in aller Jrer Beisein opfern wolte nach altem Brauch vnd gewonheit Jrer Vetter vnd zwu Tonnen guttes Biers, welches alles sie die Strandtpauren, nach gethanem Opfer mit Jme am Strande aufessen vnd trincken musten. Die Pauren, so doch sonsten von Alters her zur Abgotterey vnd Schwelgerey geneigt waren, horeten solche des Suppleten Rede mit Lust vnd Freuden, seumeten nicht lange, brachten beides balde zuwege, den schwartzen Stier oder Bollen vnd auch die zwu Tonnen guttes Biers. Als die nun Jme beide dargestellet wurden, hatt er beide an den strandt das Mehres oder Sehe neben Rontau führen lassen, dahin er auch die Pauren mit Jme zu gehen befohlen. Es seindt aber auch daneben viel iunger Pauers Söhne das Opfer anzusehen mitgelauffen. Als man nun zur Stelle, die der Waideler zu dem Thun erlesen kommen, hat er selbst den Stier oder Bollen geschlachtet vnd gestreifft, das Eingeweide herausßgenomen vnd als er den geschlachten Stier oder Bollen zurhawen, das eingeweide sambt den Knochen borbrandt, das Fleisch aber in einen Kessell mit Wasser gethan, das woll gar gekocht, vnd zum trunck gesaltzen. Jn dem allen aber hatt er viell gauckelwercks vnd seltzame geberde mit händen vnd Füssen getrieben, auch daneben seine sonderliche Preusche gebett gehabt zu seinen Göttern. Da nun das Fleisch woll gekochet war, hatt er daselbst am Strande ein Mahl zugericht, da haben alle soviel von Mannes Personen (dann Weibes Personen haben nicht müssen dabey sein) vorhanden, von dem Fleische gegessen vnd von dem Biere getruncken, weil etwas deß Fleisches oder Bieres vbrig gewesen. Was aber von Ceremonien vnd geberden dieser Waideler in anrichtungen des mahles vnd darnach im trincken gebraucht, habe nicht können erfahren. Wenig Tage nach vollendtem opffer haben sich etliche schieffe wiederumb sehen lassen, seindt ahn keinen ort des Strandes ankommen, noch mit kleinen schiffen, noch mit bothen. Warumb sie aber

nicht ankomen, haben etliche so in der selben Dantzker schiffen gewesen, hernach da der Krieg geendet, vnd in Samlandt kommen sein vormeldet, nemlich, das Jnen vnmüglich gewesen, da an den strandt zu kommen, auß vrsach, das ob sie woll der meimmge von Dantzigk abgefahren, das die Samlender, so noch vnuorterbet wahren, durch sie beraubet vnd beschediget möchten werden, weren doch durch wunderliche Verblendungen abgehalten worden, dann der Samlendische strandt hett in Jren Augen so gar ein seltzames vnd wunderliches Ansehen gehabt, das sie gedaucht, hetten Jre tage nicht grausamern vnd schrecklichern orth, als der war gesehen. Dann Jnen weren fur Jren augen erschienen so sehr hohe vnd grose Sandtberge vnd dicke Weide darauf das einem Menschen hinauff zu steigen vnmüglich vnd hetten auch mit nichten das landt erreichen können, daher dann die schiffleute, so an dem ort woll bekandt waren, die gedancken gefast, es müste nicht recht zugehen, seindt derhalben grosser fahr zuuormeiden, obwoll nichts außgericht worden, wiederumb kegen Dantzig gefahren. Als aber die Samlender solchs von den schiffleuten gehöret, haben sie gedacht an Jres Waidelers opfer vnd rede, vnd es dafur gehalten, das er durch seine Kunst dieß thun zuwege bracht vnd den schiffleuten die Augen also vorblendet, das sie vngeschaffet müssen abeziehen, haben Jn derhalb in grossen Ehren vnd wirden hernach gehalten.

Doch ist dieß Vngemach nach dem gethanen Opfer endtstanden vnd den Pauren am Strande dieser Vnfall widerfahren, das sie von der Zeit an des geschlachten Stiers oder Pfarren vngefehr in sechs oder sieben Jaren keine Fische fahen köndten. Es habens woll die strandt Pauren in derselben Zeit in mancherley zuuorsuchen vorgenommen, ob sie dermassen, wie vormals beschehen, fische fahen könten, ist alles vmbsonst gewesen vnd alle arbeit auch Kosten fo drauff gewendet vorlohren, außgenommen die so es gewaget vnd sich ferner, dann es vorhin gebreuchlich, auff die Sehe begeben, also das sie mit groser gefahr woll fünf Meilen oder sechs in die Sehe gefahren. Die so sich sulchs vnderstehen durffen, haben dennoch etwas gefangen, wie beschwerlich aber vnd gefehrlich das gewesen, kann ein Jeder bei sich selber ermessen, dann Jr viel, so mit den kleinen Bothen, so einen fernen Wegk auf das vnbestendige Wasser sich begeben seindt daruber umbkomen vnd vorsoffen, derwegen die Samlendischen Pauren solcher Beschwer nott vnd gefahr offt vndter einander erklaget. Nun drang sie das tegliche abnehmen Jrer Nahrunge hefftigk, aber viel mehr die grosse gefahr Jres leibes vnd lebens, so teglich Jnen auff der Sehe in schweren vnd sauren suchen Jrer nahrung wiederfuhre, begunden demnach zu betrachten, woher doch der liebe Gott, oder wie sie sagten die Götter schwerlichen erzürnet wären, das die Jnen nicht allein den Segen der Nahrung endtzogen, sonder auch so iemerlichen an leib vnd leben angriffen vnd vorterbten. Letzlich ist dieser armen leuthe

Klag an obgemelten Jren Waideler Valtin Supplet gelanget der dann frei herauß bekandt, das dieser Jamer vnd Vnfall auß seinem Vorsehen geschehen were, dann zu der Zeit, da er den Stier hette geschlachtet vnd den Göttern am Strande geopfert, habe er alles vom Lande gewiesen, daß also nicht alleine die feinde, sonder auch die Fische, die er aus Vnbedacht zu der Zeit nicht ausgenommen, vom Lande vorwiesen vnd durch die Götter abegehalten worden. Doch wüste er woll Rat zur sachen, wie man zu vorigem Glück der Fischerei komen solle, wo es von Jme wurde begeret. Da diese wordt Jres Waidelers die strandt Pauren erfahren, seindt sie wiederumb erfreuet worden, haben Jn demnach sambtlich gebetten, Er wolle doch abermalß seine Kunst vnd Gunst scheinen lassen vnd Jnen helffen. Wo er dann würde die Fische wiederumb hertzubringen, das die möchten wie vorhin geschehen gefangen werden, wolten sich kegen die Götter vnd Jn danckbar ertzeigen, und solcher grossen wolthatt nimmer vorgessen. Durch vielfaltiges Bitten vnd anlauffen der strandt-Pauren, vnd sonderlichen von wegen Jres grundtlichen vnderganges, der Jme als einem Nachbauren nun woll bekandt war, hatt sich mehr gedachter Valtin Supplett der Waideler bewegen lassen vnd Jnen abermals zu helffen zugesaget, solten Jme alleine eine schwarze Sau keuffen, vnd woll faist machen. Das dann die Pauren sehr gerne gehörett vnd ganz willig mit einhelligem Rath von gemeinem gelde, das sie sehr willig zusamen legten, volnzogen, dazu auch zwu Thonnen Biers nach des Waidelers fordern keufften. Vnd da die Sau woll gemest vnd feist war worden hatt der Waideler die Sau vnd Bier wie vormalß den Stier oder Bollen an den Strandt bei Rantau führen lassen, da er dieselbe schwarze woll gemeste feiste Sau, mit etlichen sunderlichen geberden, geschlachtt, gebrüett, rein gemachtt, vnd fein zugerichtt. Darnach hatt er die Zitzen der Sau (welches sunderlich wol zu mercken) abegeschnitten, etliche wordt druber gesprochen oder gemörmelet, vnd dieselbigen darnach in die Sehe geworffen, hatt auch mehr wordt vnd geberde zu seiner Waidelei gebraucht, ehe er das Seufleisch in einen zimlichen grossen Kessell gethan, das zum Trunck wol gesaltzen vnd bei einem grossen feuer gekochet. Da es nun gnugsam gesotten, haben alle, so kegenwertig wahren, dauon essen müssen vnd das Bier außtrincken, dazu man sie nicht hatt sehr zwingen durffen, dann die Gotter wollen willige Diener haben, vnd Jre opffer vnd Dienst ist dermassen, daß Fleisch vnd blut sie gerne leistet. Also siehet man, wie die Gotter sein, so seindt auch Jhre opffer vnd Dienst, dann es müssen warlich treffliche Götter sein, denen mit sauffen vnd fressen muß gedienet werden, sonderlich wenn man die vorsünen soll.

Dies alles wie es zugangen vnd was der Preusche Freie Valtin Supplet abermals ausgerichtet hatte, erkundet Herr Michael Wille, zu der Zeit Pfarher

zu Pobeten, der dann da erß alles mit seinen vmbstenden wol ausgefragett, thatt erß kundt Her Geörgen vonn Polenz, Samlendischen Bischoffe, welcher, da er diese begangene Abgötterei hörete, daran ein groß mißgefallen gehabt, ist auch derhalben, nachdem es Jme am letzten Marty angezeigett worden, auff die negstfolgende Pfingstage kegen Pobeten kommen, alda dem offt gedachten Valtin Sopplet, sambt den strandt Pauren des Abgöttischen Waidelers glaubensgenossen, ja die Jn vor Jren Abgott hielten, alle kegen Pobeten auff das Schloß fordern, vnd für sich kommen lassen, da dann vor Jme seindt erschienen 73 manß Personen, aus 8 Dorffern vorsamlet, welche alle das Seufleisch am strande gefressen, vnd das gutte Bier mit Jrem Waidler ausgesoffen. Als sie dan Jre sünde bekandten, hatt obgedachter Herr Samlendischer Bischoff Rat gehalten, wie vnd auff welche weise die zu straffen weren, da es dann beschlossen wardt, die Abgöttischen nach Jrem vordienst vermöge der Rechtte hart vnd scharff ohne gnade zustraffen. Aber der Abgöttischen Freunde vormöchten etliche ansehnliche leutte, die sambt Jnen mit vielen bitten vnd flehen bei dem Herren Bischoff erhilten, das es Jnen zur Kirchenbusse vnd gnedige straff ist zulassen worden, welche also zugangen. Es hatte gedachter Herr Samlendischer Bischoff eine Papyrne Krone, wie eines Bischoffs hutt pfleget zu sein, zurichten lassen, darauff Seue vnd teuffels Köpfe gemahlet waren, die schuldigen Pauren müsten sich alle vorm Schloß Pubeten in ein hauß vorfügen, da haben sie allesambt Jre Kleider ablegen müssen, die hembde seindt Jnen auch oberhalb abe geschnitten worden bis an die Gurttell stadt, die Armen haben sie die Kwer Kreuzweiß vber Jre bruste vngebunden halten vnd ein Jder in Jderer handt eine gutte wollgeflochtene lange schmeidige Schulrutte tragen müssen. Jrem Bischoff oder Waideler hatt man die obgedachte Papyrne Bischoffs Krone aufs heubt gesetzt. Da es aber Zeit war in die Kirche, das ambt der Messen vnd Predigt zu halten, ist den obgedachten Pauren sambt Jrem Waidelotten auch befohlen wurden, sich in die Kirche zu vorfügen, da dann offtgedachter Waideler Valtin Sopplet (wie es vorordnet war) fur den andern allen mit seiner Bischofflichen Kron vnd in Jderer handt die er kreuzweiß vber die brust geschlagen, eine schöne schwangke lange vnd wollgeflochtene schul Rutte haltende, furher gangen. Die andern Pauren seindt Jme biß in die Pobetische Pfarkirche fur das hohe Altar ordentlichen gefolget, da sie also halb nackende, vnd mit den Rutten geschmücket, fur dem Altar stehende Jr angesicht kegen das volck wenden müssen, dieweill alda fur der Predigt gesungen vnd hernach

Kirchzangk des weidelerischen Bischops

gepredigtt wart. Es hat aber der oftgedachte Herr Bischoff den Pfarherrn von Legitten, so Preuscher Sprache woll kündig war dahin beruffen lassen, deme er dann auß seinem Bischofflichen Ambt aufferleget in dem feiertage alda in der Pobetischen Kirchen von der Cantzell eine gutte scharfe Predigt in Preuscher Sprache wider die Abgötterei zu thun. Nachdem diese volbracht hat er doch auch am ende das volck fleissig gebetten vnd ermanet, den treuen vnd lieben Gott mit warer Andacht vor die armen sünder, so kegenwertig weren, zu bitten, daß er aus milder gütte diese arme wolte eigendtlichen zu sich bekehren, Jre sunde vorgeben, ja sie durch sein heilliges wordt vnd geist neu geberen erleuchten vnd erneuen vnd zu Erben des ewigen Lebens machen, auch gnediglichen heiligen stercken dabei erhalten vnd regieren. Es was aber das Gericht vnd Buß ruchtbar worden durch das gantze Samlandt, derhalben da eine grose Menge Volcks, wie zu besorgen, mehr zu schauen, denn vor die armen Sünder Gott zu bitten, kegen Pobeten auf den angesatzten tagk kommen, daß also aus 7 oder 8 Kirchspielen des Samlendischen Kreises, auch aus den Stedten Königspergk viel Volcks dahin vorsamlete, also das die in der Kirchen nicht Raum haben köndten. Da der Herr Bischoff solch eine Sammlunge des Volcks vorhanden sahe, gab er befehl sunsten noch zwenen andern Pfarherrn, daß die auf dem Kirchhofe daselbst predigen solten, welchs dann auch also geschach, vnd dem einen ward ein stull auf einer grosen weide, so zu der Zeit noch auf dem Kirchhofe stundt bald angericht, dem andern auch ein ander stull, das die alda das Volck gleicher weise wie der in der Kirchen thett durchs wordt Gottes vom ersten vnd andern gebott woll lehren vnd vndterrichten, auch diese schwere Sünde aufs höchste vnd fleissigste zu meiden, ja zu hassen, vnd erger die dann Natern schlangen vnd Blindtschleichen fliehen solten, dazu auch ermanet, daß die diese so ganz schwerlich gefallne arme leutte aus Christlicher liebe kegen Gott treulich vorbitten wolden, auch Jnen willig vnd von Hertzen vorzeihen. Nach volendeten Predigten hat der Herr Samlendische Bischoff vorordenet, daß der Waidelotische Bischoff auf einer Seulen hat sonderlich müssen vnd zimlich raum stehen vnd also seine genossen nach der Ordnung vor Jme voruber gehen, doch hat ein Jder vor Jme müssen eine kleine weille stille stehen, auf das derselbe Waidlerische Bischoff also mit einer gutten Rutten seinen schüler oder genossen zur Zucht mit zween Strichen vnderweisete, oder vielmehr straffete, daß er sich hinfurten nicht liesse durch falschen Gottes Dienst oder andere von dem lieben Gotte vnd vnserm Heilandt in irrige Wege vorführen vnd vorleitten. Da solches gescheen, hat der Waidelottische Bischoff auch von seinen schulern oder genossen das lohn empfahen müssen, vnd ein Jder von gedachten Abgöttischen Pauren haben nach der Ordnung mit gebührlicher

ehrerbittung zu Jm gehen müssen vnd Jeder Jme zwene striche mit der Rutten anzuzeigen sein danckbares gemutte vor seine lehre geben, welches dann nach des Herren Samlendischen Bischoffs befehl sie gethan haben. Aber vndter den allen hieß einer Peter Wenicke, so ganz danckbar erschienen vnd seinem Meister so redlichen gelohnet mit seinen zween Strichen, daß er desselben Leib so gar hart angriffen vnd wehe gethan, daß von wegen der Schmerzen sich der Waideler so sehr bewegt, daß Jme seine bischoffliche Krone vom Heubt abgefallen. Also ist diesem Waidelotten belohnet worden fast mit 150 Strichen. Da dieß alles also volbracht, hat der Samlendische Bischoff obgedachten Bussern ernstlich befohlen vnd gebotten, daß sie alle ein gantz Jar langk alle Sontage vndter der Predigtt solten zu Pobeten vor dem Altar stehen vnd da fleissig zuhören was geprediget würde, nach außgang des Jares solten sie Jre sünde insambt vnd auch Jder insonderheit dem Pfarherrn alda beichten vnd die Absolution darauff vnd denn das Hochwirdige Sacrament des teuren Leibes vnd Bluts Christi endtpfahen vnd also Christo vnserm Herren vnd seiner lieben Kirchen wiederumb eingeleibet werden, welchs sie auch in groser Demutt also gehorsamlich gethan haben.

Abgott Pußkaites. Erdtleutlein

Wollen nun ferner etwas auch sagen von dem Opfer des Preusischen Abgotts Pußkaites genandt, das ist der Erden Gott, so vndter dem Hollunder, den die Preussen das heillige Holtz nennen, seine Wohnung haben soll. Denn das Holtz halten sie so hoch vnd in grosen Ehren, daß sie dauon vngern etwas schneiden oder brechen, ich geschweige daß es von Jnen solte abegehauen oder außgerottet werden. Vnd Jnen geschieht auch offt seltzamer vnd wunderlicher Schaden von diesen Erdtleutlein, nach Jrem vnglauben, sonderlich wo ein Mensch oder Thier an den Orth kommen, da dieß Teuffels Gespenst seine Wonunge (wie die rechten Preussen, auch andere so Jres glaubens genossen sein gleuben) hatt, also, das wo ein Thier oder Mensch willig vnd vnuorsehens, den ort mit bruntzen oder anderer notturfft vorvnreiniget, dasselbe Thier mancherlei Weise beschedigtt worden oder auch woll erwurget, wie dann offtmals Schweinen vnd Pferden, auch andern Thieren ist wiederfahren, davon wo es nott vnd auch nicht zu langk sein wolte, viel geschicht ertzelen köndte, vnd mit lebendigen Menschen erweisen. Wie es aber die Menschen beschedigt, will nach Jrem opfer, das Jn gethan wirdt, sonderlich am Donnerßtage des Abendts, ertzelen.

Es wonet aber nicht alleine vndter dem Hollunder baum, sonder hatt auch sonsten in etlichen Heusern an besondern orten oder Kellern

seine Vorhaltunge, vnd an welchem Orte die sein oder wohnen ists allewege ganz rein als were neulich da mit Fleiß die stedte mit besemen rein gekarth. Das Opfer aber, das Jnen geben wirdt, geschiehet volgender Weise. Wo sie wonen vndter einem Hollunder strauch, oder anderm orthe wie gedacht, dahin tragen die so an dem ort oder stelle wohnen, Brodt, Bier vnd andere Speise hin, setzens auf ein Tischlein, oder auf die Erde, vnd wo es vndter einem Hollunder ist, dann da halten sie, das wie gemeldet der Erden Gott vndter wone, der gewalt vnd macht hat vber die Marcopolen, das sollen seine Edelleute sein, vnd auch vber Parst ucke, die seine Vndterthanen die kleinen Mänlein sein sollen. Da bitten sie dann denselben Purskaitos, daß er Jnen Glück zu dem Gewechs der Erden geben wolle, auch seinen Marcopolen erleuben, auch seine Parstucken, die kleine Menlein in Jre Scheunen senden, daß sie darein Getreide bringen vnd was sie darein gebracht haben, woll wolten behutten vnd vorwahren. Auf die Nacht setzen sie einen Tisch in Jre Scheunen vnd darauf Bier Brodt vnd andere Speise gesodten vnd gebratten dazu Kese vnd Putter, ruffen die Mennelein zu Gaste, bewahren vnd schliessen Jre Scheunen feste zu vnd gehen hinwegk. Des Morgens geben sie groß Acht drauf, ob auch etwas davon ist gegessen worden, denn wo der Speise genossen wurden, des freuen sie sich sehr, meinen nicht anders, daß Jn darauß von Jren Gottern groß Glück werde entstehen. Sonderlich haben sie gutte Acht darauff, von welcher Speise am meisten ist vorzehret worden, denn sie lassen sich duncken, zu der Speise haben Jre Gotter gutte Lust vnd essen die gerne. Jch habe erfahren, daß solches auch, wie gedacht, ein guts woll betagts Weib in einer Stadt wonende gethan hatt, daß sie fast alle Donnerßtage aufs wenigst ein Hun ließ bradten vnd das selber oder durch Jre treue Magd in den Keller setzen. Der Mann so auch woll betaget war, da ers inne wardt, klagett mirs heimlichen, daß sein Weib also offt verborgener Weise Huner ließ bradten, die doch auff seinen Tisch nicht gebracht wurden, hette ein Argwohn, weil das Weib nach Gewonheit der kleinen stedte vngefehr je vmb drei Wochen ein Bier pflag zu breuen, vnd vorschencken, vnd viel Handwerksgesellen da immer aus vnd ein gingen, da zechten vnd frölich wahren, das Weib müste mit etlichen vndter Jnen ein heimlich vornehmen haben vnd bulen, mit denen dann die Huner vorzehret wurden. Weil dann beide, Mann vnd Weib woll in Ehren betagte Leute vnd Jr grose Kinder, die alle vorsorget waren, habe mit vielen den Mann gefraget, ob er auch mercken köndte, mit welchem sie es hielte, dann solch thun, sonderlich des Essens halben, kondte nicht lange vorborgen bleiben, andtworttet er kondte aufs wenigste nicht mercken, doch wolte er ferner drauf gutt aufsehen haben. Habe auch Jn vormanet, daß weil er bekennen muste, daß sich das Weib allewege ehrlich vnd aufrichtig

vorhalten, wehre nicht zuuormutten, daß sie in so grossein Alter, denn sie vngefehr fast in die 60 Jar alt war, der Mann auch seine 70 Jar fast erreicht vnd hatt von Jugendt an in aller Liebe vnd Einigkeit mit einander gelebet vnd Jr ehrlichen Kinder erzogen vnd außgestadtet, da solche vntugendt sich selbst dempfet, diese Thorheit solte anfahen vnd begehen, solte derhalben seinem blinden Dunckell nicht nachsetzen vnd sich selben, das Weib vnd seine lieben Kinder in Vnglimpf bringen. Nach diesem Vormanen blieb es vndter einander still, storben auch etbeide etliche Jar darnach. Aber da sie nun albereit viel Jar von diesem Jamerthall beide vorscheiden waren, bin von einem Weib, so die Zeit Jre Magtt gewesen vndterricht worden, daß die Fraw das gebrattene in den Keller also wie gedacht selbst gesetzt oder setzen lassen, mir auch bekandt, daß sie es selben oftmals mit der andern Magtt aufgegessen vnd die Knochlein fein auf den Tisch Schussel oder Teller wiederumb geleget haben, doch were das so ganz heimlich von Jnen gehalten worden, daß auch die Kinder nichts gewust. Also ist bei den armen irrenden Leuten die falsche Hoffnung gewesen, daß die Menlein in der Scheune das Getreide, in den Kellern das Bier vormehreten vnd behutten, aber auch offt Leute oder Viehe beschedigten, das habe glaubwirdigen erfahren. Anno 1573 redte ich mit einem wolbekandten Freunde, vndter andern fragte Jn, wovon sein Töchterlein, die vngefehr 12 Jar alt war mit dem einen Auge so vngestaltet were, so doch sie sonsten gar eine gutte vnd schöne gestalt von Gotte bekommen, gab mir zur andtwordt, das sie ein Megdlein vngefehr von 7 oder 8 Jaren in eines nach Pauren Gartten da sie mit andern Kindern, nach der Kinder artt, kurtzweill getrieben, ist indes vndter einen Hollunderstrauch, der alda gestanden, Jre notturft zu thun gangen, aber vnlengst darnach in Jrem gesichte, so vbel vnd abscheulich zugericht worden, daß sie auch wenig mit den Augen sehen köndte, welchs doch mit der Zeit sich immer verzöge, vnd besser werde, daß itzund der schaden nicht so groß zu achten, hoffe auch daß dies noch aus Gottes Hülff werde vertrieben werden. Dadurch der Herr des Gartens bewogen wurden vnd viel Strauch vnd dergleichen Feuers Zeugk auf die städt des Hollunders tragen vnd werffen vnd darnach anstecken vnd vorbrennen lassen, daß also der Hollunderstrauch auch mit der Wurtzel vorbrunnen vnd also dem Gast vndter dem Hollunder wonende, die Herberge aufgesagett. Ich köndte zwar sehr viel dieses Gespenstes warhafftige Geschicht anziehen, will die alle fahren lassen, vnd nur eines, das zum Allenstein, da noch ein Knabe war, sich begeben hat, erzehlen.

Es war zum Allenstein ein namhafftiger alter Mann, Schellendorff mit seinem Zunahmen genennet, der Geburt ein Schlesiger. Dieser hatte sich in seinen jungen Jaren kegen Alienstein gesast vnd so ehrlich vnd aufrichtig vorhalten, daß er in den Rath gekoren, auch das Stadtgericht Jme befohlen worden

viel Jar. Da diesem in seinem zimlichen grauen Alter sein auch altes Weib mit Tode abging, freiete er ein reiche alte frawe des Adels vom Lande, vnd ob woll etliche leutte Jre Freunde in der Stadt der Frawen selbe Ehe von wegen Jres auch grossen alters vnd anderer Vrsach halben wiederitten, wolte doch das alte Weib nicht folgen. Mit dieser begab sich der Vnfall. Etwas mehr denn ein halb Jar nach Jrem ehelichen Beilager, im Wintter, hatte sich diese fraw des Abendts weil die Mägde das Viehe beschickten auf eine lange gedrehete Siedel gestreckt vnd da sie also in der finstern Stuben alleine lagk wachende, wirdt die Stubenthüre weidt aufgethan, da gehen kleine Mennlein mit spitzigen Hutten, daran ein Jder hette ein licht Rörhe, mit einem blau brennenden liechte, vnd fürte ein Jder eine kleine frawe oder Jungfer mit sich woll geschmucket fein nach der ordnung in die Stuben, begunden dar zu tanzen. Die Frawe so aufm Psul der langen Siedel lagk sahe durch die gedreheten Spillen der Siedel die Mennlein an. Indeß fahet eines an, spricht zu Jr, thue die fenster zu, aber die frawe karte sich nicht dran vnd sahe die leutlein noch scherffer an. Da sprach das wiederumb zum andern mahl, thue die fenster zu, aber die Frawe, ich weiß nicht, ob es aus Furcht oder Kunheit von Jr bescheen, thett die Augen nicht zu, sonder sahe sie mit vnbewegeten Augen immer an. Da sprach das Gespenst zum dritten mahl zu einem das neher an der Siedel stundt, gehe, thue die Fenster zu. Balde tradt dasselbe Mannlein zu, vnd bließ der Frawen in die Augen, davon wardt das arme alde Weib von stund an blindt, daß sie nicht sehen kondte, daraus Jr darnach noch mehr Vnglücks zustundt. Denn Jr man, der in Ehren war grau worden, nimpt Jm fur sein Weib zuuorlassen, vnd so viel er immer kondte mit sich aus dem Lande zu fuhren, erdenkt ein Anschlagk, er wolle etliche Fuder Flachs kauffen, damit kegen Thorn auf den Marckt, so vmb den Tagk der Offenbarung gehalten wirdt, fahren, vnd sich also in den Handel schicken, das er auch etwas erwerben möchte. Da die Zeit vorhanden, dinget mit etlichen Furstedter, die den Flachs kegen Thorn führen sollen. Der Flachs wird in etliche Fuder geladen vnd auf einem Schlitten ladet er das vbrige Gelt vnd Silberwerck heimlichen, daß er aus des Weibes Kasten genommen hatte, fehret also dauon. Aber nicht lange nach seinem Vorreisen, weiß nicht was die Fraw im Kasten suchen will, nimbt die Schlüssel, schleust den Kasten auf, befindet aber, daß Gelt vnd Sielber alles hinwegk sey, schicket balde zu einem gar bescheidenen ehrlichen Burger Jrem Freunde, klaget Jm Jren Zustandt, der sie vberfallen. Der eilet dem Manne balde nach, befindet aber, daß er vber der Grentzen des Allensteinschen gebiets albereit auf sein nachtlager kegen Osterwin im Osterrodischen gelegen gefahren war, vnd weil er mit dem Edelmann alda sehr woll bekandt war, zeucht er zu demselben ein zur Herberge. Da er vndter andern im Trincken, so mit

einander theten, bittet den Edelmann, er wolle Jme vorgunnen den Schellendorff sambt seinem Gutte, das er dahin bracht, wiederumb kegen Allenstein zu fuhren, denn weil er das Schulzen-Amt nun viel Jar daher gehalten vnd die Zeit der Rechnunge nun vorhanden, stünde er als Scheppenmeister derhalb nun in gefahr, welchs der Edelmann dem Scheppenmeister gern zuließ. Aber die Thumhern gingen mit der Sachen vnuorsichtiglich vmb, trachteten dahin, daß der Man von wegen des endtwenten Guts an den Galgen solte gehenckt werden vnd sie das Gutt oder ja ein Theil behalten mochten, hielten dazu die sach nicht heimlich, sonder das die allen kundt vnd offenbar wardt, so doch wo sie die sache weißlich angriffen in Lindigkeit wie sich es in solchem Fall nach besage der Keiserrecht hette geburet vnd heimlich gehalten, auch in der Stille vorricht hetten, den Mann bei Ehren vnd Gutte sambt dem Weib hetten erhalten mögen. Aber da es die Kreutzherren auf Osterrode erfuhren, schrieben hefftig auch mit Dreuen, daß man Jnen den Mann mit sambt dem Gutte wiederumb in Jre Gerichte muste vberandtwortten, welches dann also beschach. Also muste die arme Fraw das Jre emperen vnd die Kreutzherren nahmen das Gutt. Den Mann machten sie aufm Schloß zum Thorwechter. Ein solch Ende gab des Teuffels Tanz. […]

Gebrauch mit Kranken

[…] Wenn einer bei Jnen sonderlich ein Edellmann kranck war, zu dem wardt gefördert ein Waidelotte, der stedtiges vmb Jn war, seiner wardtete vnd waidelottet vber Jme, bittet vnd segnete Jn alle tage. Derhalben befliessen sie sich, daß sie immer Waidelotten umb sich hatten, die sagten vnd predigten Jnen, das sie solten ingedenk sein der grossen Freuden vnd vberschwenglichen Wonnen, die sie in Jrem leben ohne alle anstoß vnd mangel bey Jren Göttern haben würden. Wenn aber solcher Segen vngefehr in die 4 Wochen alle tage vber den Kranken gescheen, sahe man die Krankheit wo es ein langer Siechtum war, etliche Zeit noch an, ob sichs bessern wollte oder nicht, wenn es sich aber vber 4 Wochen oder mehr vortzogk, vnd wolte nicht besser werden, dann Hesse man sich düncken, die schlechten Segen weren nicht krefftig gnugk gewesen, den Zorn der Götter zu versünen vnd theten derhalben ein gelübnüß Jren heilligen Göttern, etwas für den Kranken zu opfern. Wolte dann das aber nicht helffen, dann wardt genommen von der heilligen Aschen des heilligen Feuers, das stedtigs bei der grossen Eichen vor den Göttern brandte, das halff dann zuzeiten einem, aber gar offte, ja woll zehen andern nicht. Wo dann solches auch nicht helffen wolte, hilten die Kinder vnd Freunde einen

Rath vber den Krancken, was ferner vorzunehmen. Wenn sie einhellig willigten zum Tode, nam der Waidelotte ein Küssen, legte das dem Krancken auf den Mundt, vnd ersteckte Jn also, das er sterben muste. Vnd dis wardt also gehalten mit denen so albereit Weiber vnd Kinder hetten, sonderlichen aber des Adels, doch teht es auch offte das gemeine Volck. Wo aber die krancke Personne noch ein Kindt vnd das von wegen der jungen Jare noch nicht beweibet oder vnbemannet vnd eines grossen Herren Kindt war, dann vorbrandte mans in der Kranckheit, befuhl Jme auch die weille weme es dienen solte, bis Vatter und Mutter nachkemen.

Es war aber bei Jnen dreierlei Begrebnüß, wie auch dreierlei stende der Menschen waren. Im ersten Stande waren die vom grossen Adell oder fürstliches geschlechts welche sie Kunigs nendten. Wann einer von denselben starb, dann wurden versamlet etliche Waidelotten, vorbrandten Jn vnd legten die Asche in neüe Töpffe, gruben die bei Jren Hoefen oder Festen in die Berge, derer heutiges Tages funden werden nicht wenig, so man in denselben Bergen etwas grebet oder arbeittet. Bei diesen Begrebnüssen hilten sie dann Volck vier Wochen langk, die alda blieben vnd weineten. Vnd so Jemandes vorbei reisete, dem wardt geschenckt, das er truncke der lieben Seelen zum Heil.

Begrebnüß der Preussen

Der ander Stand war der Subpanen, das waren die vom gemeinen Adel. Diesen wardt eine Grube gemacht bei Jren Höfen, zogk Jnen Jr bestes gewandt oder Kleidt an, in welchen sie vor Jren Gottern pflogen zu stehen. Denen gab man auch Gelt mit, eine gutte Zerung, Jr bestes Reidt Pferdt, die besten Jagtt Hunde, legten das alles zu Jne, damit sie dortt auch hatten zu reitten vnd Jagen, setzten auch Jnen einen grosen Topf voll guttes Methes mit einer sturtzen fest zugedeckt zun Heupten, das er dortte in jenem Leben gutt getrencke haben solte vnd beschorren In also.

Im dritten Stande war das gemeine Volck. Das hilt Jr Begrebnüß nicht einerlei Weise, dann etliche begruben Jre verstorbenen, etliche vorbrandten der verstorbenen leichnam, vnd thetten die Aschen vnd gebeine in Töpffe, wie solches noch offt gefunden wirdt auf den eckern vnd Welden. Denn ich weiß daß ein Preuscher Freier zum Preusischen Bertinge, als er seinen Acker pflügete, sties er mit dem Pfluge offt an, deßgleichen auch wiederumb im auf vnd herniederfahren. Dieser merckte die stedten gar eben woll, wo vnd wie offt der Pflug hatte angestossen, dann in selbem felde kein stein auch mit fleiß gesucht magk funden werden. Kam darnach zu gelegener Zeit, grub an den

gemerckten orten, fand alda auff der Reige nach einander vorgrabene grosse erdene Töpffe mit sturtzen woll vormacht vnd zugedeckt, die alle mit steinen in Leim waren vormauert. Der gutte Mann begunde sich heimlich zu freuen, vermeinete, daß er einen grossen Schatz würde finden vnd dardurch ein reicher Mann werden. Aber da er die Töpffe öffnete, fand er darin insgemein kleine Beinlein oder Knochen, dabei die Hirnschädell, so noch vorhanden, gantz klein vnd subtill, das viel vormeineten, es weren alles junger Kinder gebein gewesen. Da das der Mensch sahe verdroß Jn seiner gethanen Arbeit, trug die Gebeine in das neheste Flies, so vndter dem Acker fleust, die Alna genendt, itzt ins gemein Alla, darein schuttet er den gefundenen Schatz, vnd reinigete also nach seinem Düncken seinen Acker. Also werden dergleichen viel Töpffe auff andern Orten, sonderlich aber ins gemein in Bergen vermauret, in Leim gefunden. Etliche aber begraben sie. […]

Dis itzo gedacht habe, das auch die bekarten Preussen, oder so Cristen glauben angenommen hatten, lange Zeit die gewonheit mit den begrebnüssen vnd brennen der todten leichnam gehalten vnd das Jnen bier vnd andern Dinge mehr was Jnen gondt wurden zu Jn ins grab gelegt sey, habe nicht allein aus alten schrifften, sonder auch vieler glaubwirdiger leutte bericht, auch eigner erfahrung, daß auf den Kirchöffen, so man hat Greber gemacht, die vorstorbnen zu begraben, von denen so die greber an denen orthen da auch kein alter Mensch in der Stadt sich wissen zu erinnern, daß einer dahin begraben wurden, dennoch bei den Knochen, die fast am meisten vorweset gewesen, funden hat grosse erdene Loßkannen mit Sturzen woll zugedeckt vnd vormacht, da dann wann die Sturzen dauon gethan wurden, vber dem Bier eine dicke Haut vnd wenn die hin gethan ein gut woll scheckendes Bier gefunden worden, das dann Jr viell so datzu kommen mit Lust vnd vorwundern haben helffen austrincken, gesagt, daß Jre tage nicht so gutt Bier getruncken hetten. Auch weiß, daß in etlichen grebern funden worden große Halsringe, gemacht wie Dratt eines gutten fingers dicke, ist der schöneste Missing, deßgleichen zunder nicht vorhanden. Habe vor langen Jaren eines gesehen, war gestalt, wie die güldenen Fingerreiffen seindt, die drei Reiffen oder Cirkell nach einander haben, doch daß die vndtersten grosser waren dann die obersten, doch alle so groß vnd weit, daß ein grosser Manneskopf dadurch kondte gesteckt werden. Es wardt von denen die es mir zeigten fur einen sehr köstlichen Missing gehalten, wenn nicht, wo es durch einen vorstendigen hette sollen vorsucht werden, ob es nicht ein gemischtes Metall, besser vielleicht dann es gehalten wardt were erkandt wurden. Es werden noch heuttiges Tages zu Zeitten solche Hals oder Kragens Ringe funden in den grossen Wildnüssen, so auf dieser Seit

der Memmel bis an das Fließ der Bugk genandt streichen, darinne des Königs volck immer Waldtwerck treibet, dann die orte haben etwa wie obgemelt wurden die Sudauen vnd Litphen inne gehabt. Solchs vnd andere Dinge mehr haben die Preussen Jren vorstorbnen ins Grab geleget, vormeinende, daß die damit in jenem leben auch wurden geziehret prangen. […]

Sitten der Preussen

Oben ist angezeiget worden, daß dis Volck, so erstlichen im Lande gewonet, wie Herr Christianus schreibet vnd nennet sie *Vlmigeros* oder *Vlmiganos,* gar ein schlecht einfeltig Volck gewesen, doch hernach durch die so sich zu Jnen vorfüget, listigk vnd vorschlagener worden vnd kriegen gelernet vnd doch in solchen sich kegen Jre nachbarn friedsam vnd freundtlich vorhalten, also auch das sie von Jren nachbarn Töchter zur Ehe genommen vnd die Jren wiederumb dahin geben haben. Sonderlich aber hatt dis Volck vndter Jnen keinen lassen betteln, sonder wo einer vorarmete, dem haben die andern aus Erbarmen wieder auffgeholfen, oder In also vorsorget, daß er bei einem einen Tagk, beim andern einen andern seine Vorsorgung mit Essen vnd Trincken vnd andere Notturfft gehabt. Ja auch kegen frembde, so zu Jnen kommen seindt sie ganz freundtlich vnd wollthettig gewesen, daß sie es für eine sonderliche Gnade von Gott Jnen zugeschickt geachtet, wann ein Gast zu Jnen kombt, den nicht allein gerne beherberget, ihm essen vnd trincken mitgetheilet, sonder auch nach Jrem vormogen vor Gewalt geschützt vnd beschirmet haben, ja offtmals mit grosser Gefahr auf die Sehe gefahren vnd die schieffe der frembden so zu Jnen einlenden wollen, vor den Sehe-Röbern endtsetzt vnd gefreiet. Es schreibet einer, daß die Preussen diesen Vberglauben sollen gehabt haben, wenn er der Herberge oder Hulff begeret, des Wirts nahmen gewust vnd genennet, denn ist er Jme ein lieber vnd werder gast gewesen, hat Jn angenommen mit allen Freuden als ein sonderlich Gluck von Gott bescheret. Im Fall aber der Gast den Namen des Wirdts in seiner Bitt nicht benennet, habe der Wirdt dem bittenden alle seine Wege vnd Stege vorflucht, darumb daß er ohne Wissen vnd Benennung des Namens als zu einem frembden vnd vnbekandten ja Feinde eingangen vnd kommen sei. Dann er achtets vor ein Anzeigunge zukunftiges Vnglücks. Dies ob es wo an einem sonderlichen ordt der Lande Preussen, oder zur sonderlichen Zeit möge geschehen sein finde keine Anzeigunge, derhalb nicht groß drauff glauben setzen kann.

Uberglauben der Preussen

Das ist aber gewißlich war, wie es hernach mit etlicher nicht geringer Leute schreiben erweisen will, daß die Preussen sehr leutselige freundtliche vnd friedliebende Menschen gewesen. Derselbe gedenckt

daß sie auch diesen Vberglauben gehabt, daß wo Jme ein kranck oder gebrechlich Mensch zum ersten begegnet, wenn er etwa worhin vorreisen wollen, ließ er sich bedüncken, es were Jme eine Antzeigung alles Vnglücks, das vndter wegen Jme zustehen mochte, keret derhalben wieder umb, vnd segnete sich noch einmahl. Wo Jm aber ein Mann, insonder der dann zu Pferde war begegnet vnd grust Jn nicht mit gantzer lauter stimme, das acht er vor ein gutt Zeichen vnd daß auf seiner Reise Im viel glucks wiederfahren wurde. […]

Also seindt auch etliche die Jr Kunst des Warsagens treiben nicht mit Bier, wie die obgedachten, sonder mit Wachsgissen. Daran haben sie Jrem Vnglauben nach, Zeichen, nach denen sie Andtwordt geben denen, so sie gefraget oder bei Jnen Rath gesucht haben. Ich habe erfahren, daß ein Jungfrawe Liebe truge zu einem den sie gerne hette zum Manne gehabt, die ersucht eine solche Waidelottinne, von der dieselbe Jungfraw wardt in einer Boten oder Wannen mit weissen Gensen gebadet, dabei sie auch Jre geberde vnd gebethe gehabt vnd Zeichen empfangen, daß sie der Jungrawen zur andtwortt gab, sie solte von Jrem Sinn vnd Mutt abewenden, denn er wurde sie nicht ehelichen, sondern sonsten wurde sie einen Edellmann zur ehe bekommen, welchs auch also geschahe.

Deßgleichen machen sie auch Kerbstöcken, die von Heselen Holtz vber einen Ohmes Hauffen geschnitten vnd gekerbet werden. Dieselben Kerbstocke geben die Waideler oder Waidelottinnen den Bierschenken, sollen grossen Zulauff haben zu Jrem Bierschanck.

Dieser Jrer Segen vnd seltzamen Breuche kündte viel ertzelen, seindt aber aller einer teuffelischen arth. Darumb damit niemandts mochte vordrißlich sein, will von andern Jren Sitten vnd Mißbräuchen reden.

Bei den alten Preussen vnd auch etlichen die Jrem Vberglauben folgeten ernehreten etliche Weiber eine Schlange, die sie auch zu bestimmeter Zeit anbeteten, gleubten, die Schlange kondte Jren Mannen wiederumb Kreffte geben, daß sie die Frauen mochten schwengern vnd also von Jren alten Mennern noch Kinder geberen vnd erziehen. Das Feuer hielten sie auch vor einen Gott, weil es alle Dinge thutt vorzehren vnd den Menschen vorletzt vnd beschediget. Eichen vnd Hollunderstrauch hielten sie in grossen Ehren, meinten nicht anders, dann die Gotter woneten drunter. Hetten auch etliche Welde, die hielten sie heilig, daß keiner daraus ein Holtz torfe hauen, oder wo es vmbgefallen war, auch nicht von der stadt fuhren, oder dar jagen. Auch hetten sie etliche Fließe vnd Brunnen den Gottern geheiligt, zu welchen Welden, Fliessen vnd Brünnen sie keinen Gast gehen liessen, denn Jre meinung war, wo ein Christen Mensch dazu keme, würden die geheilligte Welde, Fliesse vnd Brunne durch die Christen vorunreinigt. Auch wenn Christen menschen zu Jnen kamen, wurden die von

den Preussen erlich vnd woll empfangen, auch gehalten wie andere Geste, doch das die nicht von Christo predigten oder viel sagten noch Jre Götter schendeten. Wasser, Milch, sonderlich von den Mutterpferden vnd Mete war Jr Getrencke. Damit vorehreten sie den Gast. Wann eine Aelster vor das Fenster kam vnd machte da ein Geschrei, solte bedeuten, daß Geste würden kommen, die man nicht gerne sehe, krehete eine Henne, solte sein ein Anzeigung, daß sich die Nachbarinnen vndtereinander wurden hadern. So einem auff der Zungen eine Blatter war ausgeschossen, sagte man, er were belogen. So einem das rechte Ohr begunde zu klingen, des wurde gedacht im besten, so es aber das lincke Ohr war, des were im ergesten gedacht wurden. Kommet einer zum Kranken fraget Jn, wie es zugehet, wo denn sich der Krancke beclaget, daß Jm wehe, oder das er sehr kranck sei, das halten sie vor eine Antzeigung, daß er sterben werde, wo aber der Krancke andtwort, es gehet mir wie Gott will, oder andere dergleichen Meinung, der werde lebendig bleiben. So andere Frawen zu einer Sechswöchnerinne kommen, decken das Kindt so in der Wiegen leidt auf vnd lobens, wo darnach das Kindt siech vnd kranck wirdt, helt mans darfur, die Frauen die es besehen vnd gelobet, haben es beruffen, da muß balde eine Waidelerinne beruffen werden, die das Kindt segen vnd büssen. Kompt ein Kindt oder auch sonsten ein Mensch in ein Siechtumb, das er begünnet abzunehmen am Fleisch vnd Krefften, den solten (wie sie sagten) die vndter ertzen, das ist die Menlein so vndter der erden wohnen, wie obgedacht, verzehren, den müste denn auch durch einen Waideler oder Waidlerinne gebüst vnd gerathen werden.

Da ich ein Knabe war vngefehr von 7 oder 8 Jaren hette meine Mutter selige mich mit auf den Jormarkt kegen Resell genommen zu meinem Firmpathern vnd andern Bekandten, die mich begerten zu sehen. Ann Sontage im Marckt, weil mit Keuffen vnd Verkeuffen muste still gehalten werden, fuhr meine Mutter mit gutten Freunden zu Marien in der Linde, so nicht fern war von Resell gelegen, doch im Rastenburgschen gebiette. Dahin hatte man einen Knaben brocht, auch vngefehr im 8 oder 9 Jar den solten auch die vndter ertzen vorzehren, die Segener vnd Waideler hetten nicht helffen können. Da war der Knabe auf eine hölzerne Wage dazu gemacht wie eine Schockeil oder Wippe gesetzt, auf den einen ordt auf den andern orth der Schockel oder Wage wardt mancherlei Ding zu Speise dienende geleget vnd gehangen, als Brodt, Semell, Bier vnd in einem Secklein von kleiner

dem von Rosenau

leinwandt Weitzen, ob auch Fleisch darzu gethan wurden, habs vorgessen, das aber gedenke noch sehr woll, daß diese Dinge damit der Knabe solte vberwogen werden, musten nicht erkaufft, oder sonsten woher genommen, sunder umb Gottes vnd der lieben Marien willen erbettelt sein. Was es aber geholffen, ob der sieche genesen oder gestorben, ist mir vnbewust. Das aber ist mir woll bewust, da der liebe Gott auß sunderlicher Barmherzigkeit sein heilliges worth des Euangelii in diese lande hatte geschicket vnd das aus krefftiger Wirkung des heiligen geists von vielen wardt in freuden mit wahrem glauben angenommen, vnd der Durchlauchtige Hochgeborne Furst vnd Herr, Herr Albrecht Marggraff zu Brandenburgk vnd der erste Hertzogk zu Preussen etc. den Edlen vnd Wolgebornen Herrn, Herrn Wolff Freiherrn von Heideck etc. als einen weisen vnd sehr vorstendigen Herrn auch sonderlichen Liebhaber vnd Forderer der reinen Lehr des Evangelii zu einem Heuptman kegen Rastenburgk hette vorordenet, zerstorete wolgedachter Herr Wolff den Jarmargkt zur Linde folgender Gestalt. Da nichts helffen woldt, daß die Kirch sambt der Bude vnd abgottischen Bilde ganz vorterbet vnd hinwegk bracht waren, vnd dennoch nicht alleine aus diesen, sonder auch aus andern benachbarten Landen sich immer Leute funden, die aus vberglaubischer gewonheit vnd des Teufels treiben Liechte vnd andere Opfere oder Gaben auf die vorwustete Stelle, da die Kirche vnd Linde war etwa gestanden, dahin brachten, die auch da liessen. Da kein Gebott noch Vorbott auch Bewachen des orths helffen wolte vnd die armen vorfürten Menschen auch mit grosser Gefahr Jre Gaben dahin brachten, aber offtmals von des Wolgedachten Herrn Dienern waren geschrecket vnd geiaget, liesse er einen Galgen bauen auf den Orth da die Linde mit dem Götzen gestanden die Leute zu schächen vnd scheu zu machen. Da aber das auch nicht gnugk sein wolte, ließ er einen, der sunsten sein Leben mit Vbelthaten vorwircket, an denselben Galgen heimlich hencken vnd das Geschrei ausgehen, daß es einer gewest, der mit Opfer da begrieffen wurden wieder das offentliche ausgeschriene Gebot. Da begunde der Teuffel wol hart in den Babstischen zu murren, kondte aber Gott lob nichts schaffen dawieder. Jch habe selber gehoret, zur Zeit da des Culmischen Bischoffs Cantzler vnd in etlichen Sachen von demselben an Herrn Joannem von Höfen, sonsten Flaschbinder genandt, Bischoff zu Ermlandt gesandt war, daß er dieser Geschichte gedachte mit diesem Beschluß, Er glaube nicht, daß Gott deme von Heideck diese Sünde in Ewigkeit wurde vorgeben. Aus welchen ein Jder magk lernen vorstehen, was das sei, das Paulus saget in der andern zun Corinth. am 4.

Wir wollen zu vnserm thun wieder kommen. So ein Mensch ein Viehe oder Fisch abethut, vnd beiammerts oder beklagets der oder ein ander, so halten

sie dafür, es konne nicht sterben, weil der dabei der es beklaget, er beschreite es dann. Auch haben sie fest geglaubet, das einem dasienige, so Jme wirdt geflucht, bestehe, wo er sich nicht da wieder segne, oder lest segnen. Nicht mit wenigerm Glauben haben sie dies festgehalten. So einer in eine Stadt oder Dorff ist mit dem rechten Fuß geschritten oder gangen, deme soll es glücklich vnd wol da ergehen. Wer aber mit dem linken Fuß zum ersten in ein Dorf oder Stadt geschritten, dem wiederfahre alles Vnglück. Wie denn auch Jr Sprichwort ist, da sie sprechen, wans Jme glücklich gehet, er ist mit dem rechten Fuße eingeschrietten. Sie glauben auch feste, wo die grose Eule, so man die Huhu nennet, drei Nachte auf einem Hause sitzende schreiet, da muß eines heraus sterben. So Braudt vnd Breutigam zum ersten werden zu einander gelegt, welcher vndter Jnen beiden zum ersten entschlefft, dasselbe halten sie auch werde zum ersten durch tode abegehen. Auch haben sie keinen Storch beleidigt, nicht allein aus der Vrsachen, das er ein vnschedlicher Vogell, dazu alles Vngezifer vmbringet, als Froschen, Schlangen, Kröten vnd dergleichen, dauon er sich vnd die seinen neret vnd lebet, sunder auch, daß die, wenn sie von Jnen sein in andere Lande geflogen, alda Menschen sein. Meiden derhalb an Jnen den todtschlagk, damit sie vndter der Gestalt des Vogels einen Menschen nicht ermorden vnd vmbringen mochten. Auf Jre Treume gaben sie groß aufmercken, dann sie vor gewiß hielten, daß Jnen das wiederfahre, was sie getreumet hat. So die Huner kirren sprechen sie, daß von denselben werde ein Geist gesehen, der da vorhanden sei vnd wolle bei den Menschen sein. Wenn einer etwa irgendt hinreiset, er fahre reite oder gehe vnd ein Fuchs fur Jme vber den Wegk lauffet, das achten sie eines Zeichen eines großen Vnglücks, dann Jme würde auf der Reise ein Schaden wiederfahren. Wann einem ein Hase ist vber den Wegk gelauffen haben sie gesaget, es sei ein boses Zeichen. Ich aber achts fur ein vnbekwem Zeichen, denn hette er den Hasen gebraten vnd gekocht fur sich aufm Tisch, were es besser, dann daß er da wider seinen Willen Jme vber den Wegk gleich als zum Spotte vorvber laufft. Also ists auch mit dem Fuchse, des Balgk er lieber wolte haben beim Gerber in der Beitze, oder albereit vndter ein Kleidt gefuttert, dann daß er Jn do hat mussen sehen voruber draben. […]

[…] Nachdem denn S. Albrechts alhie gedacht wurden, wolte dauon sehr gerne die wahre Geschicht an die Nachkommen kommen lassen, aber ich muß bekennen, daß in Schrifften derer, so von S. Albrecht

Preussen geschrieben vnd dieses Alberti gedacht nichts glaubwirdiges funden, so seindt die Polen der Sachen auch nicht eins. Was aber sonsten dauon sonderlich in Preussen geredt wirdt, ist den Merlein, so die Spinnerinnen in der Spinnstuben pflegen einander zu sagen (damit sie sie Zeit vortreiben) sehr enlich. War ists, daß auff Samlandt am Habe ist gelegen ein Dorff Kampste Galba, das ist auf Preussisch Schaffskopf genandt, da soll zu der Zeit das frische Haab, oder der Fließ Pregora so schmall enge vnd floß sein gewesen, daß wenn man einen Schaffskopf oder Stein so groß als ein Schaffskopff ins Wasser geleget vnd mit dem einen Fusse drauff getretten, hab man mit dem andern wiederumb das truckene landt der andern seiten erschreitten können. Da nun S. Albrecht von den Samlendischen Preussen wegen der Predigt von Christo ist erschlagen worden, soll er, den Kopf also fur sich tragende, am selben orth einen Schafskopf ins Haab oder Fluß des Pregores geworffen haben (davon der Orth vnd das Dorff zum Gedechtnüß den Nahmen hernach bekommen) alda hinaus geschritten vnd gegen Dantzig an den Ort da die Capelle gestanden gangen vnd alda geruhet haben vnd von dannen kegen Gnitzen. Das ists gemeine Merlein in Preussen. [...]

PRŪSIJOS KRONIKA
1583

Pirmoji knyga

Apie pirmuosius Prūsijos gyventojus, jų religiją, gyvenimo būdą ir papročius. Žinios apie Vaidevutį (*Waidewut*) ir jo nuveiktus darbus. Prūsų santykiai su lenkais ir mozūrais XII–XIII amžiuje

[...] Kristijonas, gimęs Freienwalde, savo jaunystės metais Dievo malone ir savo uolumu tapęs išsilavinusiu ir išsimokslinusiu jaunuoliu, įsirašė į Šv. Burchardo ordiną ir įstojo į vienuolyną Kolwiche, kur vėliau dėl savo sugebėjimų, didelio proto ir išminties ir dėl kitų puikių savybių, kuriomis jį apdovanojo Dievas, buvo išrinktas Olivos vienuolyno abatu. Popiežiaus Inocento III

laikais jis atkeliavo į Romą ir savo sugebėjimų dėka pateko pas popiežių, o kadangi Kristijonas gana gerai mokėjo lenkų ir prūsų kalbas ir papasakojo popiežiui, kokie bedieviai esą prūsai, popiežius Inocentas III jį įšventino Prūsijos vyskupu ir paskyrė skleisti Dievo žodį prūsų kraštuose. Be to, jis nusiuntė raštus Plocko vyskupui ir kanauninkui, taip pat ir Mazovijos kunigaikščiui Konradui. Ten Kristijonas, padedamas Plocko vyskupo ir kanauninko, savo išmintimi, protu ir sumanumu pelnė didelę kunigaikščio malonę, – jis teikė vyskupui nemažą pagalbą, kai šis pirmas pradėjo skelbti dievo žodį Liubavos krašte, kuris ribojasi su Mazovija. Jo pastangos, dėkui Dievui, davė vaisių, nors tam ir trukdė bjaurus velnias ir jo tarnai stabmeldžiai prūsai – apie tai dar bus papasakota. Šis Kristijonas, vadinamas pirmuoju Prūsijos vyskupu, savo knygoje, parašytoje lotynų kalba ir pavadintoje *Liber filiorum Boelial et eorum superstitionibus,* t. y. *Knyga apie Belialio vaikus ir jų prietarus,* rašo apie savo parapijos vaikus, būtent apie velnio suklaidintus ir užsispyrusius prūsus, ir [pasakoja,] kad tuometinis Plocko kanauninkas Mazovijoje Jaroslavas jam paskolinęs knygą, parašytą rusų kalba, tačiau graikiškomis raidėmis, kurioje paminėtas toks Dyvanas (*Diwones*), su keletu jam priskirtų jaunų vyrų imperatoriaus Oktaviano Augusto laikais iš Bitinijos miesto Saluros kelių astronomų išsiųstas ištirti, ar dėl didelių šalčių žmonės gyvena septintojo rato pabaigoje ir aštuntajame rate, taigi šiaurės krašte, esančiame po Vėžio ženklu. Pasiųstieji per Galiciją, dabartinę Totoriją, Roksolaniją, dabartinę Maskviją, per Venediją ir Alauniją, dabartinę Livoniją, ir per didelius vandenis atkeliavo į šalį, kuri dar neturėjo nuolatinio vardo, kadangi vieni vadino ją Sargatija, kiti Gelida, dar kiti – Vatina, ir dar kitokie pavadinimai buvo duodami šiai šaliai, kaip nurodo minėtasis ponas Kristijonas. Į tą kraštą buvo atkeliavę žmonės, – jis [= Kristijonas] toliau remiasi minėtojo Dyvano ir jo būrio, kuriame Dyvanas buvo vyriausias, pasakojimu, kad kai jie atvyko per plačius gėluosius vandenis, rado čia minėtuosius žmones ir iš jų sužinojo, kad pirmieji šio krašto gyventojai turėjo būti vadinami ulmiganais ar kulmigerais. Enėjas Silvijus ir Erazmas Stella juos vadina taip pat amaksobijais, alanais, gitonais ar gilbanais, o kai kurie – gilais, ir rašo, kad jie dideliu būriu įsiveržė į šią šalį, kai kuriuos gyventojus išžudė, tačiau ilgai čia nepasiliko, bet patraukė tolyn, dėl to jų vardas netapo plačiau žinomas ir pats kraštas nepaveldėjo to vardo. Bet minėtuosius pirmuosius gyventojus reikia vadinti ulmiganais ar ulmigerais nuo karklų, prie kurių jie šalia upių gyveno, kur jie statėsi iš nendrių sau būstus ir gaminosi rūbus. Į šiuos būstus žiemą (didesnę žiemos dalį jie pramiegodavo) jie prisinešdavo malkų, užsikurdavo ir prie ugnies šildydavosi, o kai malkos ar žabai sudegdavo, jie kruopščiai uždarydavo įėjimą į būstą, kad šiluma kuo ilgiau neišeitų. Jie nestatė nei namų, nei kaimų, nei miestų, nearė žemės, neturėjo nei pievų, nei sodų. Kadangi

jie nesėjo ir nepjovė, mito vien žuvimi, kurią, pagautą iš vandens, džiovindavo ir valgydavo vietoj duonos, iš to galima suprasti, kad tuo metu kraštas buvo vien tik miškai ir dykros. Toliau Kristijonas, naudodamasis Dyvano ar jo bendrakelionių pastabomis, rašo, kad šie žmonės buvo paprasti ir naivūs, su svetimšaliais jie pagal savo išgales buvo draugiški ir geri, gyveno panašiai kaip hunai ar vengrai (*huhnri*). Valgydavo ir gerdavo jie nedaug, gerdavo tik vandenį ir buvo gražiai nuaugę, be to, nekalbūs. Skaityti ir rašyti jie taip pat nemokėjo, ir jiems būdavo didelis stebuklas, kad žmogus vienas kitam per keletą mylių ar į tolimą kraštą gali perduoti raštu savo reikalą ar savo mintis. Kai jie norėdavo ką nors įsiminti, kas turėdavo įvykti tam tikrą dieną ar tam tikru metu, žymėdavo tai lazdoje, ir kiekvieną dieną kaip atsiminimo ženklą įpjaudavo į tam tikslui skiriamą lazdą po įraižą ar užmegzdavo po mazgą ant virvelės ir taip žymėdavo dienas. Minėtasis Dyvanas minėtuose savo užrašuose labai skundžiasi, kad nei jis, nei jo vyrai negalėjo su jais susikalbėti. Tačiau kai jie keliavo po kraštą ir buvo priversti jame pasilikti žiemai, čia atėjo keletas vendų ir sarmatų, su kuriais, pasak jo, truputį galėjo susikalbėti ir kurie gana išsamiai atsakė į jų klausimus. Bet artėjant vasarai, sako Dyvanas, visi jo vyrai susirgo ir mirė. Taip pat ir Dyvanas (*Diuones*), kaip rašo prūsų vyskupas Kristijonas minėtoje knygoje, nebesugrįžo atgal į Bitiniją, bet mirė per savo kelionę Plocke. Toje pačioje knygoje Dyvanas (*Diuones*) toliau rašo, kad šioje šalyje kiekvienas vyras turi tris žmonas, kurios viena po kitos eina pas jį, o vyras savo reikalus su žmona atlieka kada ir kur tik panori, jie visiškai nepaiso nieko, taigi tuose dalykuose visiškai nejaučia nei gėdos, nei drovumo, tačiau, kaip pasakyta, ir čia vyras laikosi tvarkos ir kiekvienai iš eilės leidžia gimdyti, ir nors jie, kaip jau minėta, turi daug žmonų, tačiau vaikų turi mažai. Jie nei meldžiasi, nei garbina kokius dievus ar stabus, išskyrus saulę ir mėnulį. Tiek žinių pateikia Dyvanas (*Diuones*) apie šį kraštą, kurį dabar kiekvienas vadina Prūsija. O Kristijonas prideda, kad į šalį, dabar vadinamą Prūsija, atkeliavo anksčiau paminėtos tautos, bet jos neilgai čia užtruko, tačiau išmokė ulmiganus statyti savo gyvenimui namus, laikyti ir veisti gyvulius ir vartoti kaip gėrimą jų pieną, pasigaminti iš vilnos austus drabužius ar užtiesalus ir jais rengtis bei apsikloti.

Kaip pasakoja Jordanas ir iš Jordano – Enėjas Silvijus, į šiuos ir gretimus kraštus per jūrą iš salos, kurią vadina Skandija, turėjo būti atkeliavęs Berigas su didžiuliu būriu gotų. Išsilaipinę į krantą, jie apsistojo prie jūros ir daug nedelsę užpuolė ulmiganus, tada gyvenusius prie jūros. Nesuradę čia pakankamai vietos daugybei savo žmonių, jie pradėjo su savo kaimynais vandalais (nors su jais kalbėjo ta pačia vokiečių kalba) sunkų ir pavojingą karą, kuriame Diokleciano ir Maksimiano laikais stipresni buvo gotai. Ir kai vandalai žiauriame mūšyje buvo gotų įveikti, nenorėdami būti gotų valdomi, nes visada

buvo laisva tauta, jie paliko gimtąsias vietas, kurias buvo paveldėję iš protėvių, ir patraukė su vaikais ir moterimis į šalį, kuri dabar vadinama Vengrija. Čia su ką tik minėtų abiejų imperatorių sutikimu gana ilgą laiką tam tikromis sąlygomis gyveno, kol iš čia patraukė į Galiją ir į Ispaniją. O tuo tarpu vandalų žemes užėmė gotai, bet kai jie pastebėjo, kad dabartiniais jų kaimynais tapę kiti vokiečiai, kvadai ir markomanai, yra jiems per stiprūs ir iš jų menkai ką tegalima prisiplėšti, traukė vis toliau žemyn, kad net galėjo nusiaubti Romos žemes Meziją ir Trakiją. Tačiau jų penktasis karalius (po Berigo valdė Filimeras Filogutas ir Angis) dėl per didelio žmonių skaičiaus, kuris diena iš dienos vis augo, iškeliavo su nemaža savo tautos dalimi. Ir atvyko jie į derlingą kraštą prie jūros, vadinamos Juodąja, o kadangi tiltas, kurį jie buvo nutiesę per pelkes (*Paludes Meotides*) dėl per jį einančiųjų svorio prasmego, tai daug jo žmonių liko šioje pusėje. Nuo šito Berigo ar Borgio, kaip sako Enėjas Silvijus, ir turėjęs gauti vardą prūsų kraštas. Jis turįs vadintis Prūsija, šiaip senų žmonių jis vadinamas ir rašomas *Prucia.* Mes paliekame jo nuomonę galioti.

O Kristijonas, pirmasis Prūsijos vyskupas, rašo toliau. Po to, kai gotai, ilgai užtrukę romanų krašte, vėl buvo išvaryti, jie perėjo daug šalių, kol galiausiai pateko į Daniją, kur karaliaus paprašė vietos apsigyventi. Kadangi karaliui buvo žinomas gotų vardas ir jų garsūs žygiai ir kad jie esą nemenka tauta, jis jiems atsakė, kad Skandija vadinamoje saloje jis turįs piktą nepaklusnią tautą, kuri atsisakanti jam mokėti įprastą duoklę, ir kadangi gotai esą geri kariai ir skaičiumi, ir kariavimo sugebėjimais daug viršesni už skandus, jis būsiąs patenkintas, jei jie anuos išvarysią ir užimsią tą žemę, tačiau tik su sąlyga, kad jie pripažinsią ir laikysią jį valdovu. Šis patarimas gotams visiškai patiko, o kadangi jie buvo supratingi žmonės, tai per pasiuntinius pranešė skandams, kad karalius jiems atidavęs žemę ir kad jie pasitartų ir pasakytų, ar jie iš ten pasitrauksią savo noru, ar įsivelsią dėl to su gotais į karo pavojus. Skandai keletą dienų tai svarstė, ir kadangi jiems buvo girdėtas gotų vardas, jų jėga ir užkariavimai, nors ir buvo labai sunku pakilti iš savo senų vietų, jie pagalvojo kad kiekiu gotai būsią daug pranašesni už juos, o, be to, ir Danijos karalius dėl jų buvusio nepaklusnumo remsiąs gotus, todėl jie ir kreipėsi į savo dievus, ką jiems tokioje padėtyje daryti ir kur jiems trauktis, kur jiems visiems dingti. Dievai jiems atsakė, kad jie turį pasitraukti geruoju, kadangi jie norį juos atvesti į geresnę šalį negu ta, kurioje dabar esą, – ją jie galėsią ramiai ir taikiai užimti ir valdyti. Po tokio savo dievų paliepimo ir paguodos skandai pranešė, kad jie pasitraukią geruoju ir nenorį kariauti. Paskui išsirengė visi su moterimis ir vaikais, su visu turtu ir per Chrono vandenis, t. y. Sūriąją jūrą, buvo atplukdyti į gėluosius Haalibo vandenis, t. y. Aismares, ir šioje šalyje rado paprastus, atvirus ir laisvus žmones, kuriuos

ponas Kristijonas vadina ulmiganais, ir čia jie niekieno netrukdomi pasistatė sau būstus ir su vietiniais gyventojais buvo labai draugiški. Kadangi šioje šalyje rado [žmones vartojant] medų, gamindavo iš jo malonų gėrimą, midų, kuriuo vaišindavo ir vietinius gyventojus, kurie ligi šiol buvo gėrę tik vandenį, pieną ar išrūgas. Dėl to vietiniai gyventojai tapo jiems palankesni ir nepyko matydami juos savo šalyje, taigi pradėjo vieni prie kitų priprasti ir draugiškai sugyventi. Vietiniai gyventojai perėmė vis daugiau skandų papročių, ir per gana trumpą laiką jie tarpusavy ėmė bendrauti kaip viena tauta. Kai tai pastebėjo atvykėliai iš Skandijos, jie pastatė krašte penkias pilis: Honedą, Peilpeilą (*Peilpeillo*), Nangastą, Neustopsą (*Neustops*) ir Gallensą (*Gallens*), tačiau ne visas iškart, o kas kelerius metus, apgyvendino jas ir, kaip įprasta, paskyrė joms kaimus.

Po to Brutenis (*Bruteno*) ir Vaidevutis (*Widewuto*) susikvietė visus protingiausius, bet, rašo ponas Kristijonas, jam nežinoma, kokia dingstimi, – galbūt jie bijoję, kad jų neužpultų jų kaimynai mozūrai, ir todėl norėję bendrai pasitarti, kaip to išvengti, o gal buvo kita priežastis. Tačiau šiame susirinkime viskas pakrypo taip, kad jie panoro iš savo tarpo turėti vyriausiąjį, ir visi nusprendė, kad Brutenis (*Bruteno*) turi būti karaliumi. Tačiau Brutenis (*Bruteno*) paprašė jam atleisti ir pasakė, kad jis yra pasižadėjęs visą gyvenimą tarnauti savo visagaliams dievams atnašaudamas ar kitaip tinkamai juos pagerbdamas. Todėl jis niekaip negalįs ir neturįs teisės taip padaryti [= priimti žmonių valią], bet čia esąs jo brolis Vaidevutis (*Widewuto*), drąsus vyras ir geras patarėjas: „Jį aš jums siūlau, priimkite jį karaliumi, jis mokės jus protingai ir teisingai valdyti, ir jei kas nors kur nors prieš jus stotų kaip priešai, jis jokiu būdu neleis atimti nei jūsų gyvybės, nei laisvės, nei žemės, nei turto ir su jūsų pagalba drąsiai jiems priešinsis. Jis jus išvaduos nuo gresiančių bėdų ir su jūsų pagalba nukreips baisių piktadarysčių galią, o aš prieš mūsų dievus pasiliksiu nuolatinis jūsų pasiuntinys ir tarnas. Viską, ką tik iš jų išgirsiu, pasakysiu ir atskleisiu jums, aš tai jums ištikimai prižadu. Bet kokioje tarnyboje ar pareigose būsiu jums didesnė paguoda garbindamas mūsų mieluosius dievus negu kovodamas su pasaulietiškais priešais“. Juos sujaudino šie ir panašūs Brutenio (*Bruteni*) žodžiai, ir jie sutartinai išrinko karaliumi Vaidevutį (*Widewute*), kurį tuoj pat pagal savo būdą vainikavo.

Po karūnavimo Vaidevutis (*Widewutto*) su visais susirinkusiais Brutenį (*Bruteno*) paskyrė visų aukščiausiu viešpačiu, taigi be jo žinios ir sutikimo niekas negalėjo pradėti ir daryti jokių didelių, svarbių ar mažų reikalų, visi turėjo jo klausyti, neprieštaraudami jam paklusti, ne kitaip kaip patiems dievams. Kadangi jis jiems sakė pranešiąs, ko dievai iš jų norės, kad jie darytų ar nedarytų, jie dėl to jį pavadino Krivių krivaičiu (*Kriuo Kirwaito*), – tai yra aukščiausiu viešpačiu po dievo. Taigi visi nusprendė, kad jie niekam netar-

naus ir neduos dovanų, t. y. nemokės duoklės ir neatlikinės jokių priverstinių darbų, tačiau bus laisvi ir klausys vien tik savo dievų ir jiems atnašaus deramas aukas.

Po to Vaidevutis (*Widewuto*) tarp Krono ir Hailibo pastatė pilį, kurią pavadino *Naito*, šį pavadinimą vokiečiai pakeitė į *Neidenburgk.* Kai dabar abu, Krivių krivaitis (*Kriuo Kriwaito*) ir karalius, buvo išrinkti iš skandų tarpo ir patvirtinti, skandai pradėjo didžiuotis, o ypač dar dėl to, kad jie mokėjo skaityti ir rašyti, savo papročiais buvo pranašesni, taip pat ir karo reikaluose buvo gudresni ir labiau įgudę negu čia rastieji ulmigerai, kurie buvo gana paprasti, naivūs ir kvailoki žmonės, taigi jie nieko nežinojo nei apie raštą, nei apie karo reikalus. Todėl ilgainiui skandai pradėjo vietinius gyventojus niekinti, jie įsivaizdavo esą kilmingesni ir geresni už anuos. Iš pradžių jie anuos pripratino dirbti draugiškai paprašydami, duodami dovanas ar vaišindami midumi, ir anie padėdavo jiems supilti kalvas ir kalnus, ant kurių jie pagal įpratimą statydavosi namus, o dabar jie norėjo to siekti prievarta ir mušimu, taigi juos norėjo turėti tarnais ar valdiniais, todėl tarp jų nebeliko sutarimo, ypač anie įsiusdavo prigėrę midaus. Vietiniai krašto žmonės nenorėjo niekaip būti žeminami, verčiami dirbti, nenorėjo būti skandų tarnais, nors ir buvo fiziškai už juos stipresni ir geriau galėdavo pakelti darbą. Dėl tokių vaidų ir barnių galiausiai atsitiko taip, kad ulmigerai, labai sielvartaujantys dėl jiems skandų dažnai rodomos neapykantos ir prievartos, sukilo, užpuolė pasipūtusius atvykėlius, sudegino daugiau nei šimtą jų sodybų su visais ten buvusiais žmonėmis, kad niekas iš ten negalėjo pabėgti, – vargšai kvaili žmonės buvo tokiame pražūtingame paklydime, kad nesuprato padarę bloga, nužudę ar užmušę, kadangi jie jų nežudė savo rankomis.

Šitą maištą karalius Vaidevutis (*Widewuto*) labai norėjo numalšinti ir išvengti tolesnių nelaimių, bet pamatė, kad šie primityvūs, nevaldomi ir įniršę žmonės nelabai jo klausė, todėl su savo broliu kriviu (*Kriven*) nutarė juos suvaldyti gąsdindamas dievais. Krivių krivaitis (*Kriuo Kirwaito*) ir Vaidevutis (*Widewutte*) paskyrė dieną visiems pasirodyti prie Honedos, dabar Baigos, pilies, kur jie paklusniai ir susirinko. Tačiau iš pradžių sunkiai sekėsi vienyti šiuos nesupratingus ir vienus ant kitų įtūžusius žmones, kol jie sutiko gyventi taikiai, būti vieningi ir vieni kitus mylėti. Viskas buvo taip sutvarkyta, kad nė vienas neturėjo kito prieš jo valią nei niekinti, nei versti dirbti, nei ką kita daryti. Bet jeigu kam nors buvo reikalinga kieno nors pagalba, jis galėjo ją gauti draugiškai paprašydamas ar ką nors dovanodamas, ar dar kokiu nors panašiu būdu, ir ja mėgautis. Abiejose pusėse kilmingaisiais turi būti laikomi tie, kurie kilmingais poelgiais pasirodys to verti, pavyzdžiui, turės tokius gerus ir greitus žirgus, kad su jais aplenks kitus arba bus įgudę karo dalykuose. Karalius nurodė jiems ir daugiau būdų, kaip kiekvienam tapti kilminguoju.

Kiekvienas, kuris kitų atžvilgiu elgsis gerai, bus kilmingųjų gerbiamas. Bet pasiliko tokia skirtybė: skandų vardai baigdavosi raide -o, o ulmiganų – raide -s.

Dėl jau minėtų dalykų abiem pusėms sutikus, buvo sugalvota dar daugiau būdų išlaikyti žmones vieningus. Pakalbėjęs susirinkimo pradžioje apie susivienijimą, Krivių krivaitis (*Kriuo Kirwaito*) po to pasakė žmonėms ilgą kalbą apie jų visagalių dievų valią, kaip juos gerbti ir garbinti ir kad jiems nesą nieko maloniau, kaip tik kad žmonės vieni kitus mylėtų, gerbtų ir būtų vieni kitiems draugiški. Dievai, būdami geri tiems, kurie juos gerbia ir garbina, kankinimais, baime ir sunkiomis bausmėmis persekios tuos, kurie juos paniekins ir nevykdys jų įsakymų. Taigi ir tuos, kurie sąmoningai kenkia savo draugams ir juos įvairiais būdais tvirkina, didžiausiomis bausmėmis ir persekiojimais baus. Kadangi šiuos ir kitus panašius perspėjimus Krivių krivaitis (*Kriuo Kriwaito*) dažnai kartojo savo apeigose, kad palenktų į savo pusę primityvius ir sunkaus būdo žmones, jis jiems jau iš pat pradžių taip pateikė jų įstatymą, – įsakymą apie gilią dievų pagarbą:

Pirmiausia norime, kad niekas be Krivių krivaičio (*Kriuen Kirwaito*) nesimelstų mūsų dievams. Nė vienas neturi teisės iš svetimų kraštų parsigabenti dievo. Mūsų aukščiausieji dievai turi būti Patrimpas (*Potrimpo*), Perkūnas (*Perkuno*) ir Patulas (*Pathello*), nes jie mums davė šią šalį ir duos mums dar daugiau. […]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

[Toliau pagal Simoną Grunau charakterizuojami šie trys dievai, jų simboliai ir jiems skirtos aukos, aprašomi apeigų atlikėjai ir kt.]

[…] Taip pat ir iš kitų Prūsijos kraštų vis daugiau ir daugiau žmonių rinkosi pagelbėti kovoje prieš mozūrus, taigi jų atvyko iš Notangos, Pagudės, Varmės, Pamedės, Galindos ir Bartos. Jie buvo nusiteikę užpulti bėgančius mozūrus ir atkeršyti jiems už prūsams padarytas skriaudas, – tai ir būtų galėję lengvai įvykti, kadangi mozūrai jau buvo patyrę didelių nuostolių ir pilni siaubo buvo išvyti į savo kraštą. Tačiau drąsiausi ir kilmingiausi iš prūsų manė, kad bus garbingiau ir naudingiau, o ir dievams maloniau, jeigu prieš nusiaubiant mozūrus ir prieš atkeršijant jiems už piktadarybes bus pasimelsta dievui, išrinktas naujas Krivių krivaitis (*Kriue Kirwaito*) ir pagal dievų valią paskirti vaidilučiai (*Waidelotten*). Šis Krivių krivaitis (*Kriue Kirwaito*) iš Rikojoto (*Rickaito*) buvo aukščiausias vyskupas ir popiežius visuose prūsų kraštuose, Lietuvoje, Žemaitijoje, Livonijoje, Estijoje ir Kurše, kadangi visos šios šalys turi labai panašią kalbą, tačiau, kaip ir kitose kalbose, joje esama ir nemažai skirtumų. […]

Jie žino taip pat dar ir kitą ožio garbinimo būdą, ypač tokiais atvejais, kai kas nors suserga ar kam nors kas suskauda, arba kai kam nors suserga gyvuliai, arba jei kas nors šiaip turi kokį reikalą. Mano geras draugas, kuris jaunystėje tokiose apeigose dalyvavo ir viską, ką jie darė ir kalbėjo ir kokias apeigas atlikinėjo, matė ir girdėjo, visa tai man papasakojo, nors be didelio noro, bet galėjo papasakoti, kadangi buvo tikras, jog niekas to nesužinos. Jie atskleidžia tai, kaip minėta, nelabai noriai, kadangi bijo, kad gali būti nubausti už dalyvavimą tokiose stabmeldiškose apeigose.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

Tuomet Jo šviesybė ir prakilnybė šviesaus atminimo kunigaikštis ir valdovas ponas Albrechtas vyresnysis, Brandenburgo markgrafas ir Prūsijos kunigaikštis, su dideliu rimtumu pranešęs apie šventą Dievo žodį, nesuteptą, nepagadintą ir žmonių neiškraipytą, skelbtą Jo malonybės žemėse, Prūsijoje, tarėsi su pamokslininkais ir prašė, kad jie, ypač tose vietose, kur žmonės dėl vienokio ar kitokio stabmeldžiavimo laikyti pranašesniais, dažniau ir griežčiau žmonėms aiškintų šių nusidėjimų sunkumą, – jie tokie akivaizdūs ir menkina Dievo garbę. Ir nors iš abiejų pusių netrūko uolumo: ir pamokslininkai, ir kunigai teisingai ir griežtai mokė katekizmo, o pasaulietinė valdžia iš savo pusės irgi negailėjo bausmių, tačiau dauguma vargšų žmonių (nors, garbė Dievui, kai kurie to atsisako) liko tamsūs – jų negalima atitraukti nuo baisių piktžodžiavimų prieš Dievą, ir jie visiškai slapčiomis tai daro, taigi kaip samariečiai, pakrikštyti, pamokyti katekizmo, eina į bažnyčią, klauso Dievo žodžio, meldžiasi, priima šventą Kristaus Kūno ir Kraujo Sakramentą, elgiasi viešumoj kaip ir kiti žmonės, tačiau tą stabmeldžiavimą, labai gaila, jie atlieka slapčiomis ir kartais taip užsimaskavę, kad net savo vaikams nesako. Ir dažniausiai šis nuodas ir blogis prasiskverbia per senas moteris ar vyrus, kurie patys paprastai yra paliegę ir elgetauja, tačiau sakosi galį kitiems padėti per Dievo malonę. Paklausti, kodėl jie per didelę dievų malonę negali padėti sau patiems, atsako, jog jų dievams patinka, kad jie tarnauja kitiems. Todėl tokie landūnai dažniausiai kreipiasi į tuos, kuriuos randa išsigandusius, ištiktus kokios nors bėdos ar nusiminusius dėl sveikatos ar dėl kitų negalavimų ar blogybių. Kartais jiems pataria ne šie nelaimingi, suklaidinti žmonės, o kiti, kurie taip pat buvo suklaidinti, nes velnias jiems padėjo bėdoje (kadangi jis kartais jiems taip padaro). Tada jie iš gailestingumo ir geros širdies padeda prislėgtam rūpesčių – pasako, kad jis čia ar ten ieškotų pagalbos ar patarimo pas tą ar aną. Taigi vienas aklas veda antrą, kol abu atsiduria duobėje. Kai dabar nukentėjęs ar šiaip ko nors prislėgtas ar įbaugintas patenka pas

vaidilą (*Waideler*), jei su juo neateina joks pažįstamas, jis [= vaidila] kartais apsimeta kitu žmogumi iš baimės, nenorėdamas būti išduotas savo ponams (lygiai taip, kaip pranašo Samuelio pirmosios knygos 28 skirsnyje būrėja ir kerėtoja, kuri stojo prieš Saulių). Bet kada jiems prižadama neplepėti, jie pradeda teirautis, į kokią bėdą žmogus yra patekęs. Kai šis išdėsto savo reikalą, tada [vaidila] įvairiais būdais moka paguosti ir pamokyti šį žmogų, parodo, dėl ko jį ištikusi bėda, liga ar negalavimas, be to, priklausomai nuo reikalo ir nuo žmogaus – ar jis turtingas, ar vargšas, – pataria, kaip atgauti sveikatą ar nukreipti ir nuvyti nelaimę. Jei [vaidila] mato, kad rūpesčių prislėgtasis pradeda tikėti jo žodžiais, tada jis tarp kitko pasako, kad šio krašto gyventojai, jų protėviai, pažadėdavę dievams paaukoti ožį. Dabar dievai užsirūstinę, nes to nebedaroma, nebeaukojama, ir savo pyktį išlieją ant šių rūpesčių prispaustų žmonių. Norint dievus nuraminti ir su jais susitaikyti, reikią jiems paaukoti ožį ir stabmeldžiauti. Jei bėda nėra labai didelė ar jos prispaustas žmogus nėra pasiturintis, [vaidila] kalba apie porą paršiukų, žąsų ar vištų, kurias jie turį atiduoti dievams ir stabmeldžiauti. Taigi taip pagal paprotį kalbinami, įkalbinėjami ir suvedžiojami žmonės pamano, jog ką vaidila (*Waideler*) beveik slaptai paskerdžia ir su savo parankiniais suryja ir išmaukia, visa tai vyksta iš pagarbos dievams ir pagal jų valią. Ir kai jų paklausia, kokius dievus jie žino ir kiek jų yra, jie savo prūsų kalba atsako, kad daug, tačiau yra juk tik vienas Dievas, viena dieviška esybė, o šioje vienoje ir nedalomoje esybėje yra trys atskiri asmenys, būtent Dievas Tėvas, Dievas Sūnus ir Dievas šventoji Dvasia. Juos jie pasako, bet tai tik puiki apgaulė, kuri tokiais išsisukinėjimais padeda jiems pridengti ir pagražinti savo stabmeldžiavimą. Nes kai jie iškeliaudavo, [žmonės] kreipdavosi į kai kuriuos iš minėtųjų [dievų] arba į visus, tačiau ypač į tuos, kurie jiems buvo reikalingi jų aukojimui ir stabmeldžiavimui.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

Kada ligonis ar rūpesčių prispaustas žmogus pareiškia esąs pasiruošęs daryti viską, kas reikia, tada vaidila (*Waideler*) nurodo jam, iš kur jis turi paimti ožį aukojimui. Tam dar reikia pusės statinės gero alaus. O ten, kur aukojami tik du paršiukai, žąsys ar vištos, ten tereikia tik ketvirčio statinės alaus ar dviejų pilnų ąsočių, – jis taip pat tuo turi pasirūpinti. O aukojimą vaidila (*Waideler*) atlieka ne savo namuose, bet pas ligonį ar rūpesčių prispaustąjį. Jį patį reikia ypatingai prašyti ir kviesti. Be to, jis šito neatlieka name, kuriame gyvena ligonis su savo žmona, vaikais ir tarnais, ir ne tvarte, o jaujoje; tai toks pastatas, kurį prūsų valstiečiai statosi, kad galėtų jame džiovinti javus;

ten, kur neturi jaujų, aukoja daržinėse. Į tokius nuošalius pastatus, kur slapta atieka šį velnio darbą, susirenka keletas vyriškos lyties asmenų, kadangi nei žmonos, nei tarnaitės ten neleidžiamos. Prieš pradedant, turi būti uždegtas didelis laužas; tada šeimininkas turi išvesti tą, ką nutarė paaukoti dievams. Jeigu jis panoro paaukoti dievams ožį, turi to ožio galvą ir ypač snukį laikyti arti ugnies. Šeimininkui laikant ožį prie ugnies, vaidilutis (*Waidelotte*) paima iš laužo liepsnojantį pagalį ir, laikydamas jį rankoje, prūsiškai meldžiasi, vokiškai ši malda skambėtų taip: „O jūs, gerieji dievai, žinote, kad šeimininkas N.N. paskyrė jums šį ožį, kurį jums atneša ir atiduoda prašydamas būti jam gailestingus jo bėdoje ir jo liūdesyje, ligoje ir nelaimėje". Viską, ko prislėgtasis prašo, vaidila (*Waideler*) trumpai perteikia savo dievams ir prašo, kad dievai parodytų malonę rūpesčių slegiamam ar sergančiam žmogui ir padėtų jam jo bėdoje; jis kalba nedaug, tik prašo, ir užbaigia trumpai. Po tokios maldos jis ožiui, kurį šeimininkas visą tą laiką laikė arti ugnies, gyvam ir nenukirptam, nupjauna galvą ir įmeta ją į ugnį, o paskui nulupa kailį, ožį perpjauna, išima vidurius; širdį, plaučius ir kepenis suriša luobu ir kartu su mėsa įleidžia į katilą, pilną sūdyto vandens. Luobo galą pririša prie katilo rankenos, kad galėtų širdį, plaučius ir kepenis išimti, kada panorės; paskui įsako smarkiai pakurti po katilu, kad gerai virtų ir greičiau išvirtų. Kada mano, kad jau išvirė, visų pirma išima surištus širdį, plaučius ir kepenis; jei nustato, kad jie minkšti ir gerai išvirę, padalija, tačiau ne supjausto, bet suknaibo rankomis į tiek gabalų, kiek yra valgančių vyrų. Tačiau suknaibytus gabalus išdalija ne iš karto, bet padeda ant krūvos grynų rugių ar šiaudų, kuriuos yra gražiai paruošęs ir paskleidęs netoli ugnies. Kai ateina laikas, kiekvienam duoda suvalgyti po gabalėlį širdies, plaučių ir kepenų: paskui dideliu samčiu ar dideliu šaukštu iš katilo, kuriame dar verda mėsa, į medinį dubenėlį pripila devynis pilnus šaukštus sriubos. Pirmasis iš jo triskart išgeria vaidila (*Waideler*); bet prieš kiekvieną gurkšnį ir po jo pasako: *Labba, Labba,* tai reiškia: *gerai.* Paskui dubenėlį atiduoda kitam, šis taip pat atsigeria po truputį tris kartus sakydamas tuos pačius žodžius ir atlikdamas tuos pačius judesius kaip ir vaidila (*Waideler*); tai daro susėdę ratu visi susirinkusieji. Kai jie suvalgo širdį, plaučius ir kepenis ir viską nuskalauja sriuba, vaidila (*Waideler*) išmėgina mėsą, ar minkštai suvirusi. Pakankamai suvirusią išima iš katilo ir tvarkingai padeda ant šiaudų, priraiko tiek duonos riekių, kiek yra žmonių, išdalija mėsą taip pat pagal žmonių skaičių, šalia kiekvieno mėsos gabalo ant šiaudų padeda po duonos riekę; paskui kiekvienam paskiria jo dalį, kurią kiekvienas gali valgyti kiek norėdamas. Kaulus reikia sumesti į ugnį, o likusią mėsą vėl sudėti į katilą, kuris visą tą laiką turi kaboti su sriuba virš ugnies. Tos mėsos gaudavo valgyti vaikai, kurie ateidavo su savo tėvais ar draugais, dėl ko jie labai džiaugdavosi

ir mielai būdavo ten, kur aukojama dievams, nes žinojo, jog nebus apsieita be gero prisivalgymo. Jeigu likusios mėsos jaunimas negalėdavo iškart suvalgyti, jiems buvo leista tai, kas liko, vėl sumesti į katilą (kuris visą laiką kabėjo su sriuba virš ugnies) ir ateiti kitą, trečią, ketvirtą ir t. t. kartą ir valgyti tol, kol viskas bus suvalgyta. Taigi šis jaunimas galėjo laisvai ne tik pirmą dieną, bet ir antrą, trečią ir t. t. skanauti šventą mėsą. Bet suaugusieji, gaila, neturėdavo teisės valgyti daugiau nei vieną kartą, todėl jie visi mielai atsivesdavo dvylikamečius ar truputį jaunesnius ar vyresnius vaikus.

Šias ir kitas istorijas, kurias papasakosiu vėliau, sužinojau iš garbingo, tiesaus ir dievobaimingo vyro, perkopusio per penkiasdešimt ketverius, ne lengvabūdžio, bet, garbė Dievui, subrendusio ir blaiviai mąstančio žmogaus, kurį jaunystėje, jam einant dvyliktus metus, tokie lengvabūdžiai žmonės taip auklėjo.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

Vienas jo buvęs artimas draugas, kuris ilgą laiką sirgo, buvo taip pat įkalbėtas, kad tokiu stabmeldžiavimu (arba, kaip jie sako, dievui skirtos aukos palaiminimu) jam bus pagelbėta nuo jo ligos. Taigi tas berniukas kartu su kitu, panašaus amžiaus ir tos pačios giminės, buvo atvestas į šį ožio aukojimą. Vadinasi, jis savo jaunystėje buvo susitepęs stabmeldžiavimu, po kurio vykstantį valgymą, stabmeldiškus papročius, judesius, būdą ir žodžius, kuriuos jie taip elgdamiesi buvo įpratę sakyti, matė, girdėjo, išmoko ir įsiminė. Dėkui mylimajam Dievui, kad jis savo malone ir gailestingumu išlaisvino jį nuo pelnytų pragaro bausmių ir savo Šventuoju Žodžiu ir Dvasia suteikė jam amžinojo gyvenimo viltį. Jis pasakoja, kad kai ožio aukojime dalyvavę vyrai nebegalėjo suvalgyti paaukoto ožio mėsos, jam ir jo draugui buvo paliepta suvalgyti šventą mėsą, likusią katile. Abiem, žinoma, netrūko čia uolumo, bet kadangi mėsos buvo per daug, jie paliko ją katile, o kitą dieną vėl atėjo čionai ir dar kartą gerai pavalgė. Tačiau mėsos buvo labai daug, ir jie jos nepajėgė suvalgyti, o, be to, ir dėl blogo skonio sunku buvo ją praryti, kadangi tai vyko karštą vasaros dieną ir vyresnieji dėl to mažai jos valgė, o daugiau dėmesio skyrė gėrimui, todėl paliko mėsą katile virš ugnies kaboti iki trečios dienos. Trečią dieną mėsa buvo nebevalgoma, – tokia neskani ir pašvinkusi, kad juodu niekaip nebegalėjo jos praryti, – jiems ji kėlė siaubą. Todėl jie ėmė tartis, ką su mėsa daryti, kadangi dėl nemalonaus, bjauraus ir baisaus skonio jos jokiu būdu nebegalima buvo valgyti. Kita vertus, jie bijojo vaidilos (*Waidelers*), kuris buvo prisakęs visą katile likusią mėsą suvalgyti, o to dėl nurodytų priežasčių jie negalėjo padaryti. Taigi juodu bijojo, kad

jiems to nepadarius gali atsitikti kas nors blogo, ir abu surado tokią išeitį: kad nepatektų nei į vaidilos (*Waideler*), nei į tėvų nemalonę ir šiaip kad dėl to neatsitiktų kokios bėdos ar negerumo, jie paėmė katilą ir suvertė mėsą su visu viralu į ugnį, užmetė ant mėsos šiaudų ir malkų ir viską sudeginę iš ten pasišalino.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

Aš vėl grįžtu prie to, kaip seni vyrai elgėsi per ką tik minėtą ožio aukojimą po valgio: prieš jiems pradedant gerti, vaidila (*Waideler*) abiem rankomis iš laužo čiumpa žariją ir deda ar meta ją sau ant plikos galvos, paskui vėl sugriebia ją nuo galvos rankomis ir meta į ugnį, pasilenkęs tveriasi pirštais žemės ir sako: *Labba, Labba.* Taip turi padaryti kiekvienas, kuris valgė garbinamos ožio mėsos. Paskui, kai tai įvyksta, vaidilutis (*Waidelotte*) paima į ranką gėrimo indą, kurį visą laiką nešiojasi su savimi ir kuris turi būti pagamintas iš jaučio, arba buliaus, rago, ir laikydamas jį rankoj, liepia į jį įpilti ir taria žodžius: „O jūs globėjai, o jūs gailestingieji dievai! Padėkit šiam šeimininkui, kai jis keliasi ryte ir kai vėlai vakare grįžta namo“. Arba panašiai: „O jūs gerieji dievai, padėkite šiai šeimininkei, sūnui, dukrai, kad jiems laimingai ir gerai sektųsi visi darbai. O jūs gerieji dievai! Padėkite, kad šio dievobaimingo žmogaus pjautuvas niekada nestovėtų be darbo, kad jis turėtų daug arklių ir kad jie nesirgtų. Oi jūs gerieji dievai, padėkite, kad šio žmogaus karvių pasaitai nestovėtų tušti, apsaugokit jį ir jo namus, o gerieji dievai, nuo ugnies, nuo vandens ir t. t. O gerieji dievai, priimkite mūsų maldą, kuria mes šloviname jus“. Pabaigoje: „O jūs gerieji dievai, visas mūsų nelaimes nuvykite už jūros, kur neauga dilgėlės ir negieda gaidys“. Po sukalbėtos maldos vaidila (*Waideler*) išgeria alų. Jie turi taip pat didelį puodą, kurį pripila gero alaus, ir užgeria iš jo vienas kitą, taigi jie gerokai apsvaigsta. Bet vaidila (*Waideler*) duoda ženklą, kol jie dar visai nenusigeria, ir kalba: „Mieli broliai, mums dar daug kartų teks kreiptis į dievus ir prašyti jų, todėl jūs neturit pavargti“. Taigi vėl paima ragą, liepia įpilti ir vėl kalba ankstesniąją maldą, tauškia nebūtus dalykus, kadangi išgertas alus atrišo jam liežuvį, ir jis mano, kad kuo daugiau plepės, tuo geriau bus išklausytas dievų. Kai malda dievui baigiama, jis gražiai, vienu mauku išgeria alų iš rago, paskui vėl liepia paduoti puodą ir pripilti gero alaus, ir jie taip lėbauja tol, kol vieni vienur, kiti kitur nusvyrinėja. Kai kurie, prisigėrę daugiau negu gali pakelti, tampa panašūs į kiaules. Tarp jų buvo tokių, kurie būtų mielai susilaikę nuo gėrimo, tačiau vaidila (*Waideler*) jiems nepaliko jokios galimybės taip elgtis, kadangi jis labai pasūdė mėsą, ir tai vertė daug gerti; prie to dar nemažai pri-

sidėjo ir karštis. Kadangi jų dievams patinka rijimas, lėbavimas, atsidavimas geiduliams ir kt., tai jų religija ir pamaldos ir yra rijimas ir lėbavimas: kokie dievai, toks ir meldimasis.

Jie turi dar ir kitų ožio aukojimo būdų, kaip kiekviena proga sugalvoja vaidila (*Waideler*) arba kaip nurodo ar įsako velnias. Taigi, pavyzdžiui, kai kur nors kaimynystėje kas numiršta, tai ten susirenka to kaimo ir kitų kaimų žmonės, ir jie taip pat atlieka savo apeigas, kurios, kaip ir anksčiau aprašytosios, baigiasi apsirijimu ir girtavimu. Bet aš pats nepatyriau, kaip vyksta šis ožio aukojimas. Žinau tikrai, kad jie mirties atveju įvardija vieną, galbūt net ne to kaimo ar parapijos, o kito kaimo žmogų, kuris turįs mirti už juos visus, kad jie tuo būtų išgelbėti; ir tą jie savo kalba vadina paskirtuoju. Čia galima pajusti velnio darbą, nes tasai jų paskirtas aukai arba išduotas mirčiai miršta, kas, kaip informavo dievobaimingi žmonės, daug kartų įvyko. Turiu pripažinti, kad apie tą vietą, kur aš gimiau, būtent Alenšteiną supančiuose kaimuose, kuriuose dar gyvena daug prūsų, tokie dalykai dar dažnai daromi, tačiau slapčiomis, kaip ir kitose vietose; iš keleto savo gerų pažįstamų sužinojau kai kurias šių baisumų detales.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

Keista, kad kai jie būdavo gerokai apgirtę, tai nereikėdavo jų ilgai klausinėti, netgi neklausti išsipasakodavo ir didžiuodavosi tuo, kol gerbiamas ponas Achatijus iš Trenkos keletą iš jų, kurie irgi aukojo ožį, už tai rimtai nubaudė. Nuo to laiko jie tapo ramūs ir baikštūs, bet aš vis vien bijau, kad jie to neatsisako, kadangi jie blogai mokomi Dievo Žodžio, turi beveik bemokslius kunigus, nors tų pačių kunigų aprūpinimas čia yra geresnis ir gausesnis negu, mūsų apgailestavimui, toje dalyje, kur mums, garbė Dievui, šventas Dievo Žodis pateikiamas garsiau ir gryniau. Dievas nori mums suteikti proto ir valios, kad mes su derama pagarba, didesne negu reiškiame dabar, priimtume ir laikytume jo tarpininkus ir kad pripažintume, jog kiekvienas darbininkas vertas savo atlygio ir kad Viešpats taip sutvarkė, jog tas, kuris tarnauja altoriui, turi iš to pragyventi ir turėti išlaikymą. Tačiau jei tas išlaikymas yra labai mažas, mes jiems už jų dvasinį darbą turėtume duoti šiek tiek iš mūsų tikrųjų, matomų gėrybių. Šitaip skųstis mane verčia Dievo ir artimo meilė, nes aš labai bijau, kad jeigu mes netapsime geresni, Dievas nepaliks nenubaudęs už jo maloningojo apsilankymo paniekinimą, t. y. už tai, kad mes per menkai vertiname jo pasiuntinius ir jo gerbtinus žodžius, kuriuos mums jie skelbia. Prašau, mielasis Dieve, suteik mums supratimo ir atversk mus į save, nes tie paminėtieji, kuriuos vadiname pakrikštytaisiais,

privalo kiekvienais metais pagal seną šio krašto tvarką savo kunigui, kaip yra Lenkijoje ir Mazovijoje, nuo kiekvieno ūbo mokėti dešimtinę, gorčių rugių, gorčių avižų ir deramai aukoti pinigų nuo kiekvieno žmogaus, sulaukusio dvylikos ar keturiolikos metų, kada jis jau gali priimti šventuosius sakramentus, – kasmet po 14 pfenigių. Be to, dar yra kitų progų, kaip pinigai už paminėjimus, krikštynas, vestuves, už gimdyvės įvedimą ir dar už visokias apeigas.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

Lig šiol aš pasakojau, kaip valstiečiai ir kiti paprasti žmonės garbindavo ir aukodavo prašydami sėkmės savo darbams ar ištikus nelaimei, taip pat kokių dievų jie šaukdavosi. O dabar papasakosiu, kaip jūrininkai ir didelės jūros bei abejų marių pakrančių gyventojai garbindavo jūrų dievą Gardaitį (*Gardoaits*) ir ką jam aukodavo ištikus nelaimei. Jie įsivaizduodavo, kad šis dievas tarsi didelis angelas stovi virš jūros, ir į kur jis pasisuka, ten ir pučia savo vėju vandenis, laivus ir visa kita. Kai jis supyksta, tai savo stipriu alsavimu apverčia laivus, kad jie nuskęstų, arba nuvaro juos į tokias nepatogias vietas, kad jiems ten tenka patirti nelaimę arba jie visiškai sugenda. Taip pat jis valdo žuvis jūroje ir viską, kas gyvena vandenyje. Todėl jį garbina gyvenantys prie jūros ar tie, kurie manosi iš jūros, tokie kaip gintaro rinkėjai, eršketų, menkių ar kitų žuvų žvejai ir kiti į juos panašūs. Aukojimas, jų atliekamas bendrai, vyksta taip. Jie jaujose arba daržinėse išverda žuvis, išdėlioja jas ant švarios neužtiestos medžio lentos arba ant šiaudų, valgo ir geria iš lėkštelių ar šiaip iš mažų gilių dubenėlių. Ten būna ir jų vaidilutis (*Waidelotte*) arba Viršaitis (*Wurskaito*), kuris skirsto vėjus, sako jiems, kur ir kokią dieną jie turi žvejoti ir t. t.

Čia aš papasakosiu keistą istoriją ir apeigas, kurias 1520 metais atliko Sembos pakrantėje gyvenantys valstiečiai, kad apsaugotų save. Taip šią istoriją man, daug kartų manęs ir kitų gerų draugų prašytas, atskleidė dievobaimingas, į tikrą Dievo tikėjimą atvestas prūsas. Jį klausėme apie senųjų prūsų apeigas ir papročius ir pateikėme jam įvairių dingsčių, kad jis, žinodamas apie tai, pasakytų savo nuomonę. Ir štai ką jis atsakė. Galbūt tai, ką darydavo senoliai, buvo aprašyta ir stropiai žmonių saugojama, bet jam apie tai nieko nesą žinoma ir jis negalįs apie tai nieko pasakyti. Bet kas įvyko neseniai, kas jam žinoma, apie tai jis noręs mano prašymu aiškiai išdėstyti, nieko neprikurdamas, sakydamas tik tiesą, kaip tai vyko. Tai jis galįs, esant reikalui, paliudyti patikimais asmenimis, kurie dar tebegyvena. 1520 metais, kai Jo Šviesybė kilmingasis kunigaikštis ir viešpats ponas Albrechtas,

vyresnysis Brandenburgo markgrafas ir kunigaikštis, arba mūsų mielosios Jeruzalės mergelės Vokiečių ordino Prūsijoje magistras, susipyko ir pradėjo atvirą karą su Jo Šviesybe ir Prakilnybe kunigaikščiu ir viešpačiu Lenkijos ir kt. karaliumi Žygimantu, lenkai užpuolė Pamedę, po to taip pat notangų, bartų ir kitas prūsų žemių teritorijas, kurias dar turėjo Ordinas. Taigi jie su didele kariuomene peržygiavo per šalį, plėšikaudami, grobdami, degindami ir žudydami nusiaubė kraštą, paėmė keletą miestų, ir žmonės, gyvenantys Semboje, galėjo kasdien, o ypač naktį, matyti vandenyje atsispindinčius gaisrus. Žmonės taip pat žinojo, kad jų didžiai gerbiamas magistras ir viešpats nebuvo pasiruošęs karui ir kad krašto apsaugai teturėjo tik mažą saujelę karių ir todėl bijojo, nes nebuvo nei pagalbos, nei išsigelbėjimo nuo priešų, kurių laivus matė tai jūroje, tai mariose. Jie galėjo, kaip ir kiti, būti nusiaubti ir sunaikinti. Todėl buvo labai sunerimę ir ieškojo būdo, kaip galėtų išvengti būsimos nelaimės. Kadangi visi labai bijojo, tai vienas laisvasis, vadinamas Valtinu Suplitu, kuris buvo tikras vaidila (*Waideler*), apsiskelbė žinąs būdą, kaip sulaikyti priešus, ir jeigu jis turėtų tam vyresnybės leidimą ir gautų iš valstiečių pagalbos ir pritarimą, tai nė vienas iš matytų laivų neturėtų priplaukti prie jų kranto. Norėdami visa tai pranešti ponui magistrui, du Sembos atstovai išjojo į Karaliaučių. Jam [= pasakotojui] nežinoma, su kuo ir kaip apie šį reikalą buvo kalbėta. Bet jie ten buvo neilgai ir [grįžę] pranešė, kad jų maloningasis valdovas ponas magistras esąs patenkintas tuo, kad atsirado toksai, kuris galėtų padėti padaryti ką nors gero, kas kraštui būtų naudinga. Su šiuo atsakymu tiedu kartu su kitais pakrančių valstiečiais nuėjo pas minėtąjį vaidilą (*Waideler*) Valtiną, paskelbė jam maloningojo kunigaikščio atsakymą ir sutikimą ir paprašė jį kunigaikščio vardu tuoj pat pradėti ką galįs padaryti gero, kol neatsitiko bėda. Į tai minėtasis Valtinas Suplitas atsakė, kad jis norįs su dievų pagalba atlikti tai, ką pažadėjo. Bet kad tai būtų galima padaryti, jis privalo turėti visiškai juodą jautį arba jautuką, kurį norėtų paaukoti visiems susirinkus prie jūros pagal seną jų tėvų paprotį, ir dar dvi statines gero alaus. Po atlikto aukojimo pakrančių valstiečiai kartu su juo turį visa tai čia pat, pajūryje, suvalgyti ir išgerti. Valstiečiai, kurie jau nuo seno buvo linkę į stabmeldystę ir linksmybes, šią Suplito kalbą išklausė su džiaugsmu ir ilgai nedelsę tuoj abi užduotis atliko, – surado juodą jautį ir dvi statines gero alaus. Kai jam visa tai buvo parodyta, jis įsakė nugabenti viską į pajūrį prie Rantavos ir ten rinktis valstiečiams. Pažiūrėti aukojimo nubėgo ir daug jaunų valstiečių sūnų. Kai atvyko į vietą, kurią vaidila (*Waideler*) parinko, jis pats paskerdė jautį, jį perpjovė, išėmė vidurius ir, papjautą jautį sukapojęs į gabalus, kaulus ir vidurius sudegino, o visą mėsą sudėjo į katilą su verdančiu gerai pasūdytu vandeniu. Visą tą laiką jis rankomis ir kojomis darė visokiausius keistus judesius, drauge kalbėdamas ypatingą prūsišką maldą savo dievams. Kadangi

mėsa tuoj gerai išvirė, jis čia pat pajūryje suruošė vaišes; čia visi, kiek buvo vyrų (moterys čia neturėjo teisės būti), valgė mėsą ir gėrė alų tol, kol mėsos ir alaus buvo. Kokias apeigas ir kokius judesius šis vaidila (*Waideler*) atliko ruošdamas vaišes ir paskui geriant, aš negalėjau sužinoti. Keletą dienų po aukojimo vėl pasirodė keli laivai, bet jie nei plaukė prie kranto, nei išsilaipino mažais laiveliais. Kodėl jie to nepadarė, papasakojo pasibaigus karui keletas jūreivių, buvusių tuose Dancigo laivuose ir vėliau atvykusių į Sembos kraštą. Jiems buvę neįmanoma išsilaipinti į krantą dėl tokios priežasties: nors jie išplaukė iš Dancigo ketindami nusiaubti ir apiplėšti nepasiruošusius Sembos gyventojus, jie buvę sulaikyti stebuklingo suklaidinimo. Sembos pajūris jų akyse atrodęs keistai ir stebuklingai. Jie pagalvojo, kad per savo gyvenimą dar nebuvo nieko baisesnio matę už šią vietą. Be to, dar jiems atrodę, kad jie matą aukštus smėlio kalnus, apaugusius tankiais miškais, kur neįmanoma išlipti žmogui ir kur jie niekaip nebūtų galėję pasiekti kranto. Jūreiviai, kuriems šiose vietose buvo viskas žinoma, pamanę, kad čia vyksta kažkas negera; todėl jie, kad išvengtų pavojaus, nors nieko neatsitiko, vėl nuplaukė į Dancigą. Bet kai Sembos žmonės apie tai išgirdo iš jūreivių, jie tuoj pagalvojo apie savo vaidilos (*Waidelers*) aukojimą ir jo kalbą ir nutarė, kad šis savo sugebėjimais visa tai padarė ir apdūmė jūreiviams akis taip, kad jie, nieko nepešę, pasitraukė. Todėl jie po to labai jį gerbė.

Tačiau po to aukojimo pakrantės valstiečius ištiko tokia nelaimė: jie nuo to laiko, kai buvo papjautas jautis, ar šešerius, ar septynerius metus negalėjo sugauti jokių žuvų. Pakrančių valstiečiai tada ėmėsi įvairių priemonių, kad galėtų sugauti žuvies, kaip buvo lig šiol, bet viskas buvo veltui, ir darbas ir išlaidos. Pavyko tik tiems, kurie išdrįso nuplaukti į jūrą toliau negu įprasta, taigi tiems, kurie, nepaisydami pavojaus, nuplaukė penkias ar šešias mylias nuo kranto. Tie, kurie taip padarydavo, šį tą sugaudavo, bet kaip tai buvo sunku ir pavojinga, kiekvienas gali pasakyti pagal save. Daug jų mažais laiveliais leidosi į tokį tolimą kelią neramia jūra ir daug jų nuskendo ir žuvo, todėl Sembos valstiečiai dažnai guodžia vienas kitą dėl to vargo ir pavojų. Taigi dabar juos smarkiai slėgė kasdieninis maisto mažėjimas, bet dar daugiau tas didelis jų gyvybei gresiantis pavojus, kuris kildavo kasdien jiems sunkiai ieškant jūroje maisto. Dėl to jie pradėjo galvoti, kodėl mielasis Dievas ar, kaip jie sakydavo, – dievai buvo taip labai ant jų įpykę, kad ne tik atėmė jų maistą, bet ir jiems grasė ir pasiglemždavo jų gyvybes. Galiausiai šių vargšų žmonių skundai pasiekė jau minėtą vaidilą (*Waideler*) Valtiną Suplitą, kuris paskelbė, kad šie vargai ir nelaimės įvyko dėl apsirikimo; papjovęs jautį ir paaukojęs jį ant kranto dievams, jis viską nuvijo nuo kranto, taigi ne tik priešus, bet ir žuvis, kurių iš neapsižiūrėjimo tada neišskyrė, – jos buvo dievų nuo kranto nuvytos ir sulaikytos. Bet jis žinąs gerą būdą, kaip vėl

reikėtų grįžti prie buvusios laimingos žvejybos, jeigu tik jis paprašytų. Kai šiuos savo vaidilos (*Waidelers*) žodžius sužinojo pakrančių valstiečiai, jie vėl apsidžiaugė, ir visi jo prašė, kad jis vėl parodytų savo mokėjimą ir malonę ir jiems padėtų. Jei jis vėl galėtų sugrąžinti žuvis, kad jas būtų galima gaudyti kaip anksčiau, jie būtų dėkingi dievams ir jam ir niekada nepamirštų tokio gero darbo. Susirinkusiems pas jį pakrančių valstiečiams prašant ir ypač dėl tos jų nelaimės, kuri jam, kaip gretimo kaimo valstiečiui, buvo gerai žinoma, susirūpinęs vaidila (*Waideler*) Valtinas Suplitas sujudo ir pažadėjo jiems padėti; tačiau jie turį jam nupirkti juodą kiaulę ir gerai ją nupenėti. Valstiečiai, tai mielai išklausę, noriai sudėję pinigų, padarė ko prašomi, be to, dar vaidilos (*Waidelers*) nurodymu nupirko dvi statines alaus. Ir kai kiaulė buvo gerai nupenėta, vaidila (*Waideler*) liepė kiaulę ir alų, kaip tuomet jautį, nugabenti į pakrantę prie Rantavos, kur jis šitą juodą, gerai nušertą riebią kiaulę, palydėdamas keistais judesiais, paskerdė, nusvilino, nuvalė ir puikiai paruošė. Paskui jis nupjovė kiaulei spenius (kas ypač įsidėmėtina) ir, ištaręs ar sumurmėjęs keletą žodžių, įmetė juos į jūrą. Prieš dėdamas kiaulės mėsą į didelį katilą, jis dar daugiau kalbėjo ir išdarinėjo visokius savo burtininkavimo judesius. Katile vanduo buvo pasūdytas ir užvirintas ant didelio laužo. Kai mėsa pakankamai išvirė, visi esantys turėjo valgyti ir išgerti alų. To daryti nereikia jų versti, nes dievai nori turėti paklusnius tarnus; ir jų aukojimas ir tarnavimas toksai, kad jie mielai valgo mėsą ir kraują. Taigi aišku, kad kokie dievai, taip jiems ir aukojama bei tarnaujama. Tikrai turi būti geri dievai, kuriems tarnauti reikia girtaujant ir apsivalgant, ypač kai reikia su jais susitaikyti.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

Viską, kaip tai vyko ir ką išdarinėjo laisvasis prūsas Valtinas Suplitas, išsiaiškino tuometinis Pabėčių kunigas ponas Mykolas Vilis. Pirmiausia išklausinėjęs visus aplinkinius, kovo pabaigoje jis pranešė apie tai Sembos vyskupui ponui Georgui von Polentzui, kuris, išgirdęs apie šį stabmeldžiavimą, buvo didžiai nepatenkintas ir artėjant Sekminių šventėms atvyko į Pabėčius. Jis įsakė dažnai minėtam Valtinui Suplitui kartu su kitais pajūrio valstiečiais, stabmeldžio vaidilos (*Waidelers*) tikėjimo draugais, t. y. tais, kurie jį laikė savo dievaičiu, atkeliauti į Pabėčių pilį ir prisistatyti jam. Priešais jį stojo 73 vyrai, susirinkę iš aštuonių kaimų, visi tie, kurie rijo pajūryje kiaulės mėsą ir maukė su savo vaidila (*Waideler*) gerą alų. Kai jie išpažino savo nuodėmę, minėtasis ponas Sembos vyskupas tarėsi, kaip reikėtų juos nubausti, ir tada buvo nutarta nubausti stabmeldžius pagal nuopelnus ir įstatymus, griežtai ir be

jokio pasigailėjimo. Bet stabmeldžių draugai įgaliojo keletą gerbiamų žmonių kartu su jais labai prašyti ir maldauti poną vyskupą, ir buvo pasiekta, kad jiems [= stabmeldžiams] leista atgailauti bažnyčioje ir paskirta lengva bausmė, kuri ir buvo įvykdyta. Minėtasis ponas Sembos vyskupas liepė padaryti popierinę karūną, tokią kaip paprastai būna vyskupo kepurė, ant kurios buvo išpieštos kiaulės ir velnio galvos. Visi nusižengę valstiečiai turėjo susirinkti priešais Pabėčių pilį viename name, čia jie turėjo nusivilkti viršutinius rūbus, marškiniai jiems iki diržo taip pat buvo nukirpti, rankas jie turėjo sukryžiavę laikyti ant krūtinės ir kiekvienoje rankoje nešti po gerai nuvytą ilgą, lanksčią mokyklinę rykštę. Minėtą popierinę vyskupo karūną uždėjo jų vyskupui, arba vaidilai (*Waideler*), ant galvos. O kadangi buvo metas į bažnyčią, laikyti mišias ir sakyti pamokslą, minėtiesiems valstiečiams su jų vaidilučiu (*Waidelotten*) buvo įsakyta eiti į bažnyčią.

Bažnyčios nuosprendis vaidilų vyskupui

Visų priekyje ėjo minėtasis vaidila (*Waideler*) Valtinas Suplitas su savo vyskupiška karūna, ant krūtinės sukryžiuotose rankose laikydamas po gražią liauną, ilgą, gerai nuvytą mokyklinę rykštę. Kiti valstiečiai tvarkingai sekė jam iš paskos iki Pabėčių parapijos bažnyčios didžiojo altoriaus, kur jie, pusiau nuogi ir papuošti vytinėmis, turėjo stovėdami prie altoriaus pasisukti į žmones, tuo tarpu prieš pamokslą buvo giedama, paskui sakomas pamokslas. Minėtasis vyskupas liepė pakviesti kunigą iš Laigyčių, kuris gerai mokėjo prūsiškai, ir jam, naudodamasis savo vyskupo padėtimi, pavedė Pabėčių bažnyčioje prieš šventę iš sakyklos išrėžti gerą, griežtą pamokslą prieš stabmeldystę. Tai atlikęs, jis pabaigoje labai uoliai ragino visus žmones melstis už vargšus nusidėjėlius, kokie jie dabar yra, ir su tikra pagarba prašyti ištikimojo ir mylimojo Dievo, kad jis savo švelniu gerumu atverstų šiuos nelaiminguosius į savo tikėjimą, kad atleistų jiems nuodėmes, kad jo švento žodžio ir dvasios apšviesti, jie iš naujo atgimtų ir atsinaujintų, kad jie taptų amžinojo gyvenimo šalininkais, įgautų maloningosios stiprybės ir ja vadovautųsi. Apie teismą ir atgailavimą pasklidus žiniai visoje Semboje, nustatytą dieną į Pabėčius susirinko didelė minia žmonių, daugiau pažiopsoti, o ne melstis Dievui už vargšus nusidėjėlius. Susirinko žmonių iš septynių ar aštuonių Sembos krašto parapijų ir netgi iš Karaliaučiaus, visi negalėjo sutilpti bažnyčioje. Kai ponas vyskupas pamatė tokį žmonių susibūrimą, jis liepė dar dviem kunigams tokį patį pamokslą pasakyti šventoriuje. Tai ir buvo padaryta, – didelėje pievelėje, kokių tada dar būdavo šventoriuje, vienam iš jų tuoj buvo paruošta sakykla, antrajam – kita sakykla, ir abu jie, lygiai kaip anas bažnyčioje, pradėjo Dievo žodžiais mokyti

pirmojo ir kitų Dievo įsakymų, aiškino, kad labiausiai reikia vengti šios sunkios nuodėmės ir ja bjaurėtis, o tada žalčiai, gyvatės ir gluodenai išsilakstys, ir paragino, kad jie iš krikščioniškos meilės užtartų prieš Dievą šiuos taip baisiai smukusius, nelaimingus žmones, kad jiems nuolankiai ir iš širdies atleistų. Pasibaigus pamokslams, ponas Sembos vyskupas patvarkė taip, kad vaidilučių (*Waidelotische*) vyskupas turėjo stovėti prie vienos kolonos, o jo draugai – iš eilės pro jį praeiti, tačiau kiekvienas turėjo priešais jį trumpam sustoti, ir tada tas vaidilų (*Waidlerische*) vyskupas savo mokinius ar draugus pamokydavo dviem gerais vytinės kirčiais ar, geriau pasakius, nubausdavo, kad jie ateityje netarnautų neteisingam dievui arba kitų neatitrauktų nuo Dievo, mūsų Išganytojo, arba nesuvedžiotų. O kadangi viskas taip vyko, tai ir vaidilučių (*Waidelottische*) vyskupas turėjo priimti atpildą iš savo mokinių ar draugų, ir kiekvienas minėtų stabmeldžių valstiečių turėjo iš eilės su derama pagarba prieiti prie jo ir, parodydamas dėkingumą už jo pamokymus, suduoti jam vytine po du kirčius. Tai jie pono Sembos vyskupo paliepimu ir padarė. Bet tarp jų vienas, vardu Petras Venikė, buvo toks dėkingas ir taip sąžiningai atlygino savo mokytojui dviem kirčiais, taip žiauriai įskaudino jo kūną, kad vaidila (*Waideler*) iš skausmo sujudėjo ir jo vyskupiška kepurė nukrito jam nuo galvos. Taigi tam vaidilučiui (*Waidelotten*) buvo atlyginta beveik 150-čia kirčių. Kai visa tai buvo atlikta, Sembos vyskupas prisakė minėtiems atgailautojams visiems ištisus metus kiekvieną sekmadienį per pamokslą stovėti Pabėčiuose priešais altorių ir uoliai klausyti, kas sakoma. Po metų jie visi kartu ir kiekvienas atskirai turėsią savo nuodėmę išpažinti kunigui ir po to priimti išrišimą ir švenčiausią Kristaus Kūno ir Kraujo Sakramentą, taigi vėl būsią priskirti mūsų Viešpačiui Kristui ir jo Bažnyčiai. Tai jie didžiai nuolankiai ir paklusniai padarė.

Dievaitis Puškaitis (*Pußkaites*). Požemio žmogeliukai

Toliau šiek tiek papasakosime apie aukojimą prūsų dievaičiui, vadinamam Puškaičiu (*Pußkaites*). Tai – požemio dievas, gyvenąs po šeivamedžiu, kurį prūsai laiko šventu medžiu. Šį medį jie taip gerbia, kad nenori nuo jo nė šakelės atpjauti nei nulaužti, nekalbant jau apie jo nukirtimą ar išrovimą. šie požemio žmogeliukai, pagal jų pagonišką tikėjimą, jiems dažnai pridaro keisčiausių ir nuostabiausių bėdų, ypač jei žmogus ar gyvulys patenka į tokią vietą, kur ši velnio šmėkla turi savo būstą (kaip tiki tikrieji prūsai ir kiti jų tikėjimo draugai). Taigi jei gyvulys ar žmogus tyčia ar netyčia apšlapina ar kitaip suteršia tą vietą, šį gyvulį užpuola įvairios bėdos arba jis visai pastimpa, kaip dažnai būdavo kiaulėms ar arkliams, taip pat ir kitiems gyvuliams. Apie tai,

jeigu reikia ir jei ne per ilgai užtruktų, galima papasakoti daug istorijų, kurias paliudytų gyvi žmonės. Bet aš papasakosiu apie aukas, kurias jiems atnašauja nukentėję žmonės ketvirtadienio vakare.

Bet jis [= Puškaitis] gyvena ne tik po šeivamedžiu, – jis turi savo būstą kai kuriuose namuose ypatingose vietose ar rūsiuose, ir ta vieta, kur yra jo buveinė, visuomet būna labai švari, lyg ją kas neseniai būtų kruopščiai iššlavęs. O aukojama taip. Į tą vietą, kur, kaip jau minėta, jie gyvena po šeivamedžio krūmu ar kur kitur, tenykščiai žmonės suneša duonos, alaus ar kitokių valgių, sudeda viską ant stalelio ar ant žemės. O jei tas būstas yra po šeivamedžiu, tai ten jie viską laiko, kadangi, kaip jau sakyta, požemio dievas gyvena žemai ir valdo markopolius (*Marcopolen*) – tie esą jo kilmingieji – ir barstukus (*Parstucke*), kurie esą maži žmogiukai, jo valdiniai. Tada žmonės prašo paties Puškaičio (*Purskaitos*), kad jis palaimintų jų žemės augalus ir leistų savo markopoliams bei pasiųstų savo mažuosius žmogiukus barstukus į jų jaujas, kad jie į jas prineštų javų ir gerai išlaikytų, saugotų, ką ten sunešę. Nakčiai jie savo jaujoje pastato stalą, ant kurio prideda duonos, alaus ir kitų virtų bei keptų valgių, be to, dar sūrio ir sviesto, pakviečia žmogiukus į svečius, pasaugo ir, sandariai uždarę savo jaujas, pasitraukia. Ryte jie labai akylai žiūri, ar valgiai buvo paliesti. Jei buvo valgyta, jie labai džiaugiasi ir nemano kitaip, kaip tik tai, kad jiems jų dievai atsiųs didelę sėkmę. Ypač atidžiai jie stebi, koks valgis labiausiai paliestas, nes tada mano, kad tas valgis patinka jų dievams ir kad jie mielai jį valgo.

Man pavyko sužinoti, jog minėtuosius dalykus išdarinėjo mieste gyvenanti gerokai vyresnio amžiaus moteris, – ji vos ne kiekvieną ketvirtadienį kepdavo vištą ir ją pati arba jos ištikima tarnaitė padėdavo rūsyje. Jos vyras, irgi gerokai pagyvenęs, man slapta pasiskundė įsitikinęs, kad jo žmona dažnai slapčiomis kepa vištas, kurios niekada nepatenka jam ant stalo. Jo žmona, kaip įprasta mažuose miesteliuose, kas trys savaitės darydavo alų ir jį pardavinėdavo, ir tada čia ateidavo ir išeidavo daug pameistrių, jie čia gerdavo ir linksmindavosi. Jam kilęs įtarimas, kad žmona su kai kuriais iš jų slapta paleistuvavusi, su jais ir vištos būdavo suvalgomos. Abu, ir vyras, ir žmona, buvo garbingi pagyvenę žmonės, o jų suaugę vaikai visi jau buvo aprūpinti. Aš vyro paklausiau, ar jis galėtų įsidėmėti, su kuriuo ji tai darė, kadangi toks elgesys, ypač dėl valgio, negalėjo ilgai likti nepastebėtas. Jis atsakė, kad negalėjo pastebėti, bet ateityje jis bus labai atidus. Jis turėjo pripažinti, kad jo žmona visada buvo garbinga ir atvira, jai buvo jau apie šešiasdešimt, o vyras – beveik pasiekęs septyniasdešimt, nuo jaunų dienų abu gyveno meilėje ir santaikoje, išauklėjo ir aprūpino savo garbingus vaikus. Perspėjau jį, kad būtų klaidinga manyti, jog žmona tokiame amžiuje galėjo šią kvailystę padaryti, juolab, kad tokia nedorybė laikui bėgant pasimiršta, todėl jis neturįs pasiduo-

ti savo aklam įtarinėjimui ir užtraukti [negarbę] sau pačiam, savo žmonai ir savo mylimiems vaikams. Po šio perspėjimo tarp jų buvo ramu, o po keleto metų abu pasimirė. Bet kai abu jau daug metų buvo atsisveikinę su šia ašarų pakalne, man viena moteris, kuri tada buvo jų tarnaitė, papasakojo, kad toji moteris, kaip jau buvo sakyta, pati nunešdavusi arba liepdavusi jai nunešti keptą vištą į rūsį. Tarnaitė prisipažino, kad daug kartų pati ar su kita tarnaite ją suvalgiusi, o kaulus vėl sudėdavusi į dubenį ar į lėkštę ant stalo. Tai jos laikė paslaptyje, kad net vaikai nieko nežinojo. Taigi nelaimingi klystantys žmonės klaidingai vylėsi, kad žmogiukai prinešą į jaują javų, o į rūsį – alaus ir kad visa tai saugą. Bet kartu žmonėms ir gyvuliams jie pridarą ir bėdos. Tai aš sužinojau iš patikimų žmonių. 1573 metais aš kalbėjausi su vienu artimu draugu ir tarp kitko jo paklausiau, dėl ko jo dukrelei, kuriai buvo apie dvylika metų, pakenkta viena akis, nors šiaip Dievas jai nepagailėjo gražios figūros. Į tai jis man atsakė, kad ji, būdama septynerių ar aštuonerių metų mergaitė, kartu su kitais vaikais žaidė vieno valstiečio sode ir žaisdama po šeivamedžio krūmu, kuris ten augo, atliko savo reikalą, bet netrukus po to jos veidukas buvo taip negražiai ir šlykščiai subjaurotas, kad ji vos begalėjo matyti. Laikui bėgant, tai po truputį praeina ir gerėja ir dabar ta bėda ne tokia pastebima, ir reikia tikėtis, kad ji su Dievo pagalba bus išvaryta. Todėl šis atsitikimas paskatino sodo šeimininką sunešti ir sumesti prie šeivamedžio daug žabų ir kitokių panašių degimui tinkančių daiktų, viską užkurti ir sudeginti, kad šeivamedžio krūmas sudegtų su šaknimis, taigi kad neliktų prieglobsčio svečiui, gyvenančiam po juo. Aš galėčiau papasakoti daug tikrų istorijų apie šią šmėklą, bet aš jas visas praleisiu ir papasakosiu tik vieną, kuri įvyko Alenšteine, kai aš dar buvau berniukas.

Alenšteine gyveno žinomas senas vyras, pravardžiuojamas Šelendorfu, kilęs iš Silezijos. Jis būdamas jaunas atvyko į Alenšteiną ir buvo toks garbingas ir tiesus, kad buvo išrinktas į miesto tarybą ir daug metų vadovavo miesto teismui. Po to, kai, jam sulaukus gana senyvo amžiaus, mirė jo sena žmona, jis pasipiršo vienai senyvai turtingai moteriškei iš vietinių kilmingųjų, ir nors kai kurie jos draugai iš miesto nepritarė jos vedyboms dėl jos senyvo amžiaus ir dėl kitų priežasčių, tačiau senoji moteris jų nepaklausė. Jai atsitiko tokia nelaimė. Truputį daugiau nei pusę metų po vedybų, žiemos vakarą, kai mergos liuobė gyvulius, ši moteris atsigulė ant ilgo apgręžto suolo, taigi kai ji tamsioje troboje viena gulėjo atmerktomis akimis, plačiai atsidarė trobos durys ir čion suėjo maži žmogiukai smailiomis kepurėmis, prie kurių buvo po melsvai degantį žibintėlį. Kiekvienas iš jų vedėsi, be to, po mažą moterį ar mergaitę, gražiai pasipuošusią. Jie iš eilės suėjo į trobą ir pradėjo čia šokti. Moteris, gulėdama ant ilgo suolo lentos, pro apgręžto suolo atramas stebėjo žmogiukus. Tuo metu vienas iš jų pamatė ją ir pasakė: „Užverk langus“, bet

moteris to nepadarė ir dar atidžiau stebėjo žmogiukus. Tada šis dar kartą pasakė: „Užverk langus“, bet moteris, nežinau ar iš baimės, ar dėl drąsos, nesumerkė akių ir toliau nemirksėdama juos stebėjo. Tada šmėkla trečią kartą pasakė, jau vienam iš jų, kuris stovėjo arčiau suolo: „Prieik ir užverk langus“. Tuoj pat šis žmogiukas priėjo prie moters ir pūstelėjo jai į akis, dėl ko vargšė sena moteris tuoj pat apako, – ji nebegalėjo nieko matyti, o vėliau jos laukė dar daugiau nelaimių. Jos vyras, garbingai nugyvenęs savo amžių, nusprendžia palikti žmoną ir išsivežti iš to krašto tiek, kiek pajėgia. Jis sumano istoriją, lyg jis norįs nusipirkti keletą vežimų linų ir Torne, turguje, kuris ten vyksta Apreiškimo dieną, parduoti juos, kad pasipelnytų. Kai atėjo laikas, jis sulygo su keletu žmonių iš priemiesčio, kurie turėjo nuvežti linus į Torną. Linai pakraunami į vežimus, o į vienas roges jis slaptai susikrauna visus pinigus ir sidabrą, kuriuos paėmė iš savo žmonos skrynios, ir išvažiuoja. Bet neilgai trukus po jo išvykimo, neaišku ko norėdama ieškoti skrynioje, moteris paima raktus, atidaro skrynią ir pamato, kad nei pinigų, nei sidabro nebėra. Ji skubiai nusiunčia žinią savo draugui, vienam labai kukliam ir garbingam piliečiui, apie bėdą, į kurią patekusi. Šis žmogus tuoj pat išskuba paskui jos vyrą, bet pamato, kad anas jau pervažiavo Alenšteino valsčiaus ribas ir nuvyko nakvoti į Osterviną, esantį Osterrodės valsčiuje. Kadangi jis gerai pažinojo vieną kilmingą žmogų, jis pas jį atvyko ir apsistojo. Gerdamas su kitais prie stalo, kaip buvo įprasta, jis paprašo kilmingojo žmogaus, kad šis leistų jam Šelendorfą su visu jo turtu, kurį tas čia atsigabeno, parvežti atgal į Alenšteiną, kadangi daugel metų jis buvęs kaimo seniūnas, o dabar esąs atsiskaitymo metas, ir jam, kaip iždininkui, iškilęs pavojus. Ir bajoras iždininkui tai leido. Bet Bažnyčios tarnai dėl to reikalo pasielgė neprideramai ir viską pakreipė taip, kad tas žmogus dėl turto pasisavinimo būtų pakartas ir turtas arba bent jo dalis atitektų jiems, taigi jie to reikalo nelaikė paslaptyje ir jis visiems tapo žinomas. Jeigu jie visko būtų ėmęsi protingai, ramiai, kaip tokiais atvejais ir turėtų būti pagal kaizerio nurodymus, būtų laikę paslaptyje ir tyliai viską atlikę, vyras ir jo žmona būtų išsaugoję garbę. Bet kadangi tai sužinojo kryžiaus tarnai iš Osterrodės, jie prisispyrę reikalavo vyrą su visu turtu atiduoti jų teismui, kas ir buvo padaryta. Tad vargšė moteris neteko savojo turto, kuris atiteko kryžiaus tarnams. O vyrą jie padarė pilies vartų prižiūrėtoju. Taip ir baigėsi velnio pokštas. […]

Elgsenos su ligoniais papročiai

[…] Kai kas nors, ypač jei tai būdavo kilmingas žmogus, susirgdavo, pas jį atvesdavo vaidilutį (*Waidelotte*), kuris pas ligonį būdavo ištisas dienas, jį prižiūrėdavo, vaideliuodavo (*waidelottet*), melsdavosi ir lai-

mindavo. Todėl jie stengdavosi, kad aplink juos visada butų vaidilučių (*Waidelotten*), kurie jiems kartodavo, jog jie turį visada galvoti apie didelius džiaugsmus ir besaikius malonumus, kurių jiems netrūksią gyvenant pas savo dievus. Toks ligonio laiminimas vykdavo kasdien keturias savaites, kai dar tą ligą kurį laiką tyrinėjo, – ar susirgimas eina geryn ar blogyn, bet kai tai užtrukdavo keturias savaites ar dar daugiau ir neidavo geryn, tada jie manydavo, kad palaiminimai nebuvo pakankamai veiksmingi, kad numalšintų dievų pyktį, ir todėl jie savo šventiesiems dievams duodavo įžadą paaukoti ką nors už ligonį. Bet jei ir tada nepadėdavo, jie imdavo šventus pelenus nuo šventosios ugnies, kuri nuolatos buvo kūrenama dievams prie didžiojo ąžuolo, ir tai kartais vienam padėdavo, o dešimčiai kitų – ne. O kur tai nepadėdavo, vaikai ir draugai tardavosi, ką daryti toliau su ligoniu. Jeigu jie sutartinai skirdavo jį mirčiai, tai vaidila imdavo pagalvę, dėdavo ją ligoniui ant burnos ir tol dusindavo, kol jis numirdavo. Taip buvo daroma su tokiais, kurie turėjo žmonas ir vaikų, ypač su kilmingaisiais, bet dažnai taip elgdavosi ir paprasti žmonės. O jei ligonis būdavo vaikas ir dėl jauno amžiaus dar neturėdavo žmonos ar vyro ir jei jis būdavo didelio pono vaikas, tai tokį sudegindavo sergantį, prieš tai jam pasakę, kam turėsiąs tarnauti, kol pas jį ateis tėvas ir motina.

Prūsų laidotuvės

Jų laidotuvės būdavo trejopos, kaip ir žmonių buvo trys luomai. Pirmajam luomui priklausė aukšti kilmingieji ar kunigaikščių giminės atstovai, juos jie vadindavo kunigais (*Kunigs*). Kai kuris nors iš jų numirdavo, susirinkdavo keletas vaidilučių (*Waidelotten*), sudegindavo jį, pelenus sudėdavo į naujus puodus ir užkasdavo juos žemėje po sodybomis ar pilimis. Jų dar ir šiandien nemažai randama kasinėjant ar dirbant tose vietose. Per tokias laidotuves žmonės išbūdavo ir raudodavo keturias savaites. Jei kas nors keliaudavo pro šalį, jam įpildavo, kad jis išgertų už sielos išganymą.

Antrasis luomas buvo *Subpanen.* Tai – paprasti kilmingieji. Jiems prie jų sodybų būdavo iškasama duobė, juos aprengdavo jų geriausiais rūbais, kuriais paprastai jie vilkėdavo, kai rinkdavosi prie savo dievų. Jiems taip pat įdėdavo pinigų, gerų valgių, geriausią žirgą ir geriausius medžioklinius šunis. Visa tai padėdavo prie jų, kad jie ir tenai galėtų jodinėti ir medžioti. Prie galvos dar pastatydavo didelę sandariai uždengtą puodynę, pilną gero midaus, kad aname pasaulyje turėtų gero gėrimo, ir taip užkasdavo.

Trečiajam luomui priklausė paprastieji žmonės. Jie laidodavo skirtingai: vieni savo mirusiuosius užkasdavo, kiti sudegindavo jų kūnus,

o pelenus ir kaulus sudėdavo į puodus, kurie dar dažnai randami laukuose ir miškuose. Žinau, kaip prūsų *Bertinge* vienam laisvajam prūsui ariant savo lauką, plūgas dažnai į kažką atsitrenkdavo, ir tai kartojosi ariant jam į vieną ir į kitą galą. Jisai gerai pasižymėjo tas vietas, kur ir kiek kartų atsitrenkė plūgas, kadangi tame lauke net uoliai ieškodamas nerastum jokio akmens. Po kurio laiko vėl ten atėjęs, pradėjo pasižymėtose vietose kasti ir rado ratu vieną greta kito užkastus žemėtus puodus, gerai uždarytus dangčiais, kurie visi buvo apmūryti akmenimis ir moliu. Gerasis žmogus slapčia pradėjo džiaugtis tikėdamasis rasiąs didelį lobį ir taip tapsiąs turtingas. Bet kai jis atidengė puodus, juose rado tik mažus kauliukus ir labai mažas kaukoles, taigi tai buvo vaikų kaulai. Kai žmogus tai pamatė, jam pasidarė apmaudu dėl atlikto darbo, jis nunešė kaulus į arčiausią upelį, kuris tekėjo jo lauko gale ir vadinosi Alna, šiandien *Alla,* ir išvertė į jį rastą lobį, – taip pagal savo supratimą išvalė savo dirbamą lauką. Tokių puodų, užkastų molyje, daug randama ir kitose vietose, o ypač kalvose. O kai kuriuos [numirėlius] jie laidoja. […]

Kaip aš dabar prisimenu, ir atverstieji, arba priėmusieji Kristaus tikėjimą, prūsai ilgai laikėsi papročio laidojant sudeginti mirusiojo kūną ir įdėti į kapą alaus bei daugiau mirusiam žmogui skirtų daiktų. Aš tai sužinojau ne tik iš senųjų raštų, bet ir iš daugelio tikinčiųjų pasakojimų, taip pat ir iš savo patyrimo, kad kapinėse, kasant duobes laidoti mirusiesiems, kai kurias iš jų tokiose vietose, kur nė vienas senas žmogus neprisimena buvus kada nors ką nors palaidota, šalia sudūlėjusių kaulų būdavo randama didelių molinių indų su sandariai uždarytais dangčiais. Kai dangčius atidarydavo, ant alaus rasdavo užsidėjusią storą plėvelę, o ją nuėmę aptikdavo tokio gero pilstomo alaus, kad daugelis susirinkusiųjų, mielai ir su pasigardžiavimu padėjusių jį išgerti, sakydavo, jog savo gyvenime tokio gero alaus neragavę. Žinau taip pat, kad kai kuriose kapavietėse buvo rasta kaklo papuošalų – didelių antkaklių, padarytų iš piršto storumo gražiausio žalvario, – dabar tokių jau nebėra. Prieš daug metų man teko vieną tokią antkaklę pamatyti. Ji buvo tokios formos kaip trijų lankų auksiniai žiedai, tačiau padaryta taip, kad apatiniai lankai buvo didesni už viršutinius, bet visi pakankamai platūs, kad pro juos galėtų pralįsti didelė vyro galva. Tie, kurie man tai parodė, manė, kad jie nukalti iš labai brangaus žalvario, tačiau reikėtų išmanančiam pasižiūrėti, ar tai ne koks nors maišytas metalas, galbūt tada tiksliau būtų nustatyta. Dar ir šiandien tokių antkaklių randama didelėse tankynėse, plotuose nuo šios Nemuno pusės iki Bugu (*Bugk*) vadinamos upės, ten kur karaliaus žmonės dirba miškuose. Tas žemes, kaip anksčiau buvo sakyta, valdė sūduviai ir lietuviai. Tokius ir daug kitokių dalykų dėdavo prūsai savo mirusiesiems į kapą manydami, kad jie ir aname gyvenime pasipuošę puikuosis. […]

Prūsų būdas

Anksčiau buvo paminėta, kad pirmieji šioje šalyje gyvenę žmonės, kuriuos ponas Kristijonas vadina ulmigerais ar ulmiganais, buvo labai paprasti ir naivūs. Vėliau, paveikti tų, kurie prie jų prisijungė, jie tapo gudrūs ir klastingi, išmoko kariauti, tačiau santykiuose su kaimynais buvo taikingi ir draugiški, net kaimynų dukteris imdavo sau į žmonas, o savąsias išleisdavo pas juos. Nuostabu, kad šie žmonės niekam iš savo tarpo neleisdavo elgetauti, o jeigu kuris nors nuskursdavo, tam iš gailesčio padėdavo atsigauti arba taip juo rūpindavosi, kad jis vieną dieną pas vieną, kitą dieną pas kitą būdavo pavalgydinamas, pagirdomas ir kitkuo aprūpinamas. Ir su svetimais, kurie pas juos apsilankydavo, jie būdavo labai draugiški ir labdaringi. Tai, kad pas juos ateidavo svečias, jie laikydavo ypatinga jiems Dievo siunčiama malone. Svečią ne tik mielai priglausdavo, dalydavosi su juo valgiu ir gėrimu, bet ir pagal savo galimybes apgindavo nuo prievartos. Dažnai netgi leisdavosi į pavojingą kelionę jūra, kad išlaisvintų iš jūrų plėšikų svetimšalių laivus, norėjusius pas juos atplaukti. Vienas rašo, kad prūsai turėję tokį prietarą: jei kam reikalingas prieglobstis ir pagalba ir jei tas žmogus žino bei pasako šeimininko vardą, tai jis jam yra mielas ir garbingas svečias, jis su džiaugsmu priimamas kaip kokia Dievo skirta malonė. Bet jeigu svečias prašydamas nepasako šeimininko vardo, tai šeimininkas amžinai prakeikia jį už tai, kad nežinodamas ir nepasakydamas šeimininko vardo atėjęs pas jį kaip pas svetimą, nepažįstamą, netgi kaip pas priešą. Jis tai laiko nelaimės ženklu. Ar tai, kas pasakyta, vyko kokioje ypatingoje Prūsijos žemių vietoje, ar kokiu nors ypatingu laiku, apie tai aš nesuradau jokių žinių, todėl nėra ko per daug tikėti.

Prūsų prietarai

Bet, kaip rodo daugelio žmonių raštiški paliudijimai, tikra tiesa, jog prūsai buvę labai paprasti, draugiški ir taikingi žmonės. Tas pats [Kristijonas] prisimena, kad jie turėję ir tokį prietarą: jei jis [= prūsas] kur nors išvykdamas pirmą sutinkąs sergantį, paliegusį žmogų, jis manąs, kad tai rodą nelaimę, kuri jam atsitiktų kelyje, todėl jis grįžtąs atgal ir dar kartą persižegnojąs. O jei sutinkąs vyrą, ir dar raitą, ir šis jį nelabai garsiai pasveikinąs, tai jis laikąs ženklu, kad jo kelionė pasiseksianti. […]

[…] Yra keletas, kurie moka burti ne alumi, kaip anksčiau minėta, bet liedami vašką. Jie klaidingai tiki ten matą ženklus, pagal kuriuos atsako jų klausiantiems ar ieškantiems patarimo. Girdėjau, kad viena netekėjusi mergina, pamilusį vyrą, už kurio mielai būtų ėjusi, surado vieną tokią vaidilutę (*Waidelottinne*), kuri tą moterį išmaudė statinėje ar kubile kartu su baltomis žąsimis, darydama savo judesius, kalbė-

dama maldas ir priimdama ženklus, kuriuos ji šiai netekėjusiai moteriškei perdavė kaip atsakymą, kad ji turėsianti atsižadėti savo jausmų ir norų, kadangi [anas vyras] jos nevesiąs, o ji gausianti į vyrus vieną kilmingąjį. Taip ir atsitikę.

Taip pat jie darosi rentlazdes, – išsipjauna jas iš lazdyno krūmo, augančio šalia skruzdėlyno, ir išpjaustinėja. Šias rentlazdes vaidilos (*Waideler*) ar vaidilutės (*Waidelottinnen*) atiduoda smuklėms, kad joms netrūktų lankytojų.

Apie tokius jų palaiminimus (*Segen*) ir keistus papročius galėčiau daug papasakoti, bet visi jie velniškos prigimties. Kad niekam nebūtų nuobodu, pakalbėsiu apie kitus jų papročius ir piktnaudžiavimus.

Senųjų prūsų, taip pat kai kurių kitų [tautų], tebesilaikančių tokių pat prietarų, moterys penėdavo gyvatę. Jai tam tikru laiku melsdavosi tikėdamos, kad gyvatė galinti suteikti jų vyrams jėgų apvaisinti savo žmonas, kad jos galėtų nuo savo senų vyrų dar pagimdyti vaikų ir juos užauginti. Ugnį jie taip pat laikė dievu, kadangi ji ryja visus daiktus ir žmonėms sukelia nelaimių. Labai gerbė ąžuolus ir šeivamedžio krūmus manydami, kad po jais gyvena dievai. Taip pat jie turėjo keletą giraičių, kurias laikė šventomis, ir niekam ten nebuvo leidžiama nukirsti nė vieno medžio, o jeigu koks nors pats nugriūdavo, negalėdavo jo iš tos vietos išvežti; medžioti ten taip pat buvo draudžiama. Jie turėjo ir keletą upių bei šaltinių, paskirtų dievams, prie šių giraičių, upių ir šaltinių neleisdavo prieiti jokiam svečiui, nes manė, kad jų šventos girios, upės ar šaltiniai, jei ten žengs krikščionis, bus išniekinti. Kai krikščionys šiaip pas prūsus ateidavo, jie juos garbingai ir geranoriškai sutikdavo, elgdavosi kaip ir su kitais svečiais, tačiau tik tada, jei jie daug nekalbėdavo, nepamokslaudavo apie Kristų ir nešmeiždavo jų dievų. Vanduo, pienas, ypač kumelių, ir midus buvo jų gėrimai. Jais jie pagerbdavo svečią. Kai prie lango atskrisdavo šarka ir sutarškėdavo, buvo ženklas, kad ateis nelaukiami svečiai, o jei sukudakuodavo višta, tai reikšdavo, kad tarpusavyje susiries kaimynės. Jei kam ant liežuvio iškyla vandens pūslė, sako, kad jisai yra apkalbamas. Jei kam pradeda spengti dešinėje ausyje, tą kažkas mini geruoju, bet jei spengia kairioji, tas buvęs paminėtas piktai. Jei kas ateina pas ligonį ir paklausia, kaip sekasi, ir ligonis pasiskundžia, kad jam skauda ir kad labai serga, tai jie laiko ženklu, jog jis mirs, o jei ligonis atsako, kad jam klojasi taip, kaip duoda Dievas, ar kitaip panašiai atsako, tai tas nemirs. Jei kitos moterys aplanko moterį šešiauninkę, atkloja lopšyje gulintį kūdikį ir jį pagiria ir jei po to vaikas suserga, tai manoma, kad moterys girdamos jį nužiūrėjusios, ir tada tuoj turi būti pakviesta vaidilutė (*Waidelerinne*), kuri turi kūdikį palaiminti ir išgydyti. Jei vaikas ar šiaip žmogus susirgęs pradeda liesėti ir silpnėti, sakoma, kad jį ėda požeminiai, t. y. žmogiukai, gyvenan-

tys po žeme, kaip jau anksčiau minėta; tokiam taip pat reikalingas vaidilos (*Waideler*) ar vaidilutės (*Waidlerinne*) gydymas ar patarimas.

Kai aš buvau septynerių ar aštuonerių metų berniukas, mano amžiną atilsį mama nusivežė mane į mugę Rešliuje ir pas mano konfirmacijos tėvą ir kitus pažįstamus, kurie labai troško mane pamatyti. Kadangi sekmadienį turguje buvo draudžiama prekiauti, mano mama su gerais draugais nuvažiavo prie Marijos liepos netoli Rešliaus, tačiau jau Rastenburgo apylinkėse. Ten taip pat buvo atgabentas aštuonerių ar devynerių metų berniukas, kurį ėdė tie požeminiai ir kuriam negalėjo padėti nei burtininkai (*Segener*), nei vaidilos (*Waideler*). Čia berniuką pasodino ant vienos medinių kaip sūpuoklės padarytų svarstyklių pusės, ant kitos tų sūpuoklių pusės buvo pridėta ir prikabinta įvairių valgomų dalykų: duonos, ragaišio, alaus, o mažame lininiame maišelyje – kviečių; ar ten buvo padėta mėsos, nebepamenu, bet gerai prisimenu, kad tie dalykai, kurie turėjo atsverti berniuką, negalėjo būti nupirkti ar iš kur nors paimti, bet turėjo būti suelgetauti Dievo ar gailestingosios Marijos vardu. Ar tai kiek padėjo, ar ligonis išgijo, ar mirė, man nežinoma. Bet man gerai žinoma, kad Dievas, būdamas labai gailestingas, pasiuntė į šiuos kraštus savo šventosios Evangelijos žodį. Stipriai Šventosios Dvasios paveiktieji jį sutiko su džiaugsmu ir tikru tikėjimu, o šviesusis ir garbingasis kunigaikštis ir valdovas, Brandenburgo markgrafas ir pirmasis Prūsijos kunigaikštis ponas Albrechtas paskyrė Rastenburgo viršininku kilmingąjį ir garbingąjį baroną Wolffą von Heidecką, labai išmintingą ir supratingą poną, taip pat ypatingą tikrojo Evangelijos mokslo mokytoją ir globėją. Šis gerbiamas ponas Wolffas Lindės mugę suardė. Kadangi niekaip kitaip to negalėjo padaryti, tai bažnyčią kartu su pastatėliu ir pagonišku paveikslu sunaikino ir nuvertė. Nepaisant to, čion eidavo žmonės ne tik iš šių vietų, bet ir iš gretimų kraštų. Iš prietaringo įpročio ir velnio raginami jie nešdavo į tą tuščią vietą, kur anksčiau stovėjo bažnyčia ir liepa, žvakes ir kitas aukas bei dovanas ir jas ten palikdavo. Kadangi nepadėjo nei įsakymai, nei draudimai, nei tos vietos apsauga, ir vargšai paklydėliai, nepaisydami didelių pavojų, nešdavo ten savo aukas, nors dažnai gerbiamojo pono tarnai juos išbaidydavo ir išvaikydavo, jis įsakė toje vietoje, kur stovėjo liepa su paveikslu, pastatyti kartuves, kad įbaugintų ir išbaidytų žmones. Bet ir to buvo per maža. Tada jis įsakė žmgų, kuris savo gyvenime tedarė vien piktadarybes, slapta pakarti tose kartuvėse ir paskleisti žinią, kad tai vienas iš tų, kuris buvo nutvertas čia aukojant, ką draudžia viešai paskelbtas įsakymas. Čia velnias pradėjo vyskupystėje gana stipriai murmėti, bet, dėkui Dievui, negalėjo nieko prieš tai padaryti. Man teko pačiam išgirsti, kad tada Kulmo vyskupo kancleris dėl to reikalo buvo jo

pasiųstas pas Varmės vyskupą Joanną von Höfeną, paprastai vadinamą Flaschbinderiu, kad jis šią istoriją išplatintų su tokia išvada, jog jis netikįs, kad Dievas atleis amžinybėje šią nuodėmę tam von Heideckui. Iš to kiekvienas gali suprasti, ką Paulius yra pasakęs antrojo Laiško korintiečiams ketvirtame skirsnyje.

Mes vėl grįšime prie savo pasakojimo. Jei žmogus pjauna žuvį ar gyvulį ir jei jis ar kas kitas gailisi, tai jie mano, kad ta žuvis ar gyvulys negali nusibaigti, kadangi tas, kuris gailisi, juos užbūręs. Taip pat jie tvirtai tiki, kad jei žmogų keiki, tai jam taip ir atsitinka, jeigu jis nuo to nepasilaimina ar nėra palaiminamas. Nė kiek ne mažiau jie tiki, kad jei kas eidamas į miestą ar kaimą pirma žengia dešine koja, tai jam ten sekasi gerai. Bet kas pirma žengia kaire koja, tam atsitiks nelaimė. Jie turi ir tokią patarlę: jei jam gerai sekasi, vadinasi, jis iš lovos išlipo dešine koja. Jie taip pat tvirtai tiki, kad jei didelė pelėda, vadinama apuoku, tris naktis ūbauja, tupėdama ant kokio namo, tai ten kas nors mirs. Kai jaunoji ir jaunasis pirmą kartą suguldomi kartu, tai kuris iš jų pirmas užmiega, tas, jų manymu, ir numirs pirmas. Jie taip pat neliečia gandrų, bet ne tik todėl, kad jie yra nekenksmingi paukščiai ir, be to, naikina visokius parazitus, kaip varles, gyvates, rupūžes ir panašiai, kuriomis jie minta, bet ir todėl, kad kai jie išskrendą į kitus kraštus, ten jie esą žmonės. Todėl jie vengia juos užmušti, nes nenorėtų užmušti ir nužudyti žmogaus paukščio pavidalu. Didelį dėmesį jie skirdavo savo sapnams, kadangi tikėjo, kad jiems taip ir įvyks, kaip sapnavo. Jeigu karkia vištos, tai jie kalba, kad jos regi dvasią, kuri čia esanti ir norinti būti prie žmonių. Kai kas kur nors iškeliauja, – ar važiuoja, ar joja, ar eina pėsčiomis, – ir jei jam perbėga kelią lapė, tai jie laiko didelės nelaimės ženklu, rodančiu, kad kelionėje atsitiksianti bėda. Jei kam kelią perbėga zuikis, jie sako, kad tai irgi blogas ženklas. Bet aš tai laikau netikusiu ženklu todėl, kad jei jis tą zuikį, išvirtą ir iškeptą, būtų pasidėjęs sau ant stalo, būtų geriau, negu kad šis čia prieš jo valią lyg pasišaipydamas bėga jam per kelią. Tas pats ir su lape, – jos kailį jis mieliau atiduotų odininkui į raugyklą ar pašiltintų juo savo drabužį, negu būtų priverstas žiūrėti į ją, bėgančią pro šalį. […]

[…] Dabar, kai visur minimas šv. Adalbertas, palikuoniai panoro išlaikyti tikrą istoriją, bet aš turiu pripažinti, kad rašiusiųjų apie prūsus ir minėjusiųjų šį Adalbertą raštuose neradau nieko tikėtina. Ir lenkai Šiuo reikalu nėra vieningi. Bet kas apie tai šnekama, ypač Prūsijoje, labai panašu į pasakėlę, kurią verpėjos, trumpindamos laiką, pasakoja viena kitai pirkiose. Tiesa, kad Semboje prie marių yra kaimas *Kampste Galba,* prūsiškai tai avies galva. Tuo metu marios ar Prieglius turėjo

Šv. Adalbertas

būti toks siauras ir negilus, kad jei į vandenį padėdavo avies galvą ar avies galvos didumo akmenį ir viena koja ant jo atsistodavo, kita koja buvo galima jau atsistoti ant sausos žemės kitame krante. Kadangi Šv. Adalbertas buvo Sembos prūsų užmuštas už Kristaus skelbimą, jis, [pasak tų verpėjų,] nešdamasis avies galvą, toje pačioje vietoje įmetęs ją į marias ar į Prieglių (nuo to ir vietovė, ir kaimas kaip atminimą gavę tą vardą), o paskui perėjęs ir atžygiavęs į Dancigą, į tą vietą, kur stovėjusi koplyčia, ir čia ilsėjęsis ir iš ten patraukęs Gniezno (*Gnitzen*) link. Tai paplitusi Prūsuose pasakėlė. […]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

JONAS BRETKŪNAS

1536–1602

Jonas Bretkūnas (*Bretkunas, Bretkius, Bretke, Bretchius*) – lietuvių raštijos kūrėjas, rašytojas, Biblijos vertėjas, reformacijos Prūsijos kunigaikštystėje veikėjas. Gimė ir augo Bambalių kaime netoli Frydlando miestelio – toje Prūsijos kunigaikštystės dalyje, kurioje XVI amžiuje gyveno nemaža lietuvių ir prūsų (Matulevičius, 1972, 119). Dėl Bretkūno tautybės labiausiai paplitusi yra Viktoro Falkenhahno nuomonė: Bretkūno motina buvusi prūsė, o tėvas vokietis arba suvokietėjęs prūsas (Falkenhahn, 1941, 109). Nuo 1555 metų birželio 14 dienos Bretkūnas studijavo Karaliaučiaus universitete, 1556 metų pabaigoje persikėlė į Vitenbergo universitetą (imatrikuliuotas 1557 metų sausio 16 dieną), kada jį baigė, nėra žinoma. Kadangi gerai mokėjo lietuviškai, prūsiškai (kalbėjo ir kuršininkiškai), 1562 metais paskirtas dirbti Labguvos evangelikų liuteronų kunigu. 1587 metų gegužės 9 dienos bažnytinės valdžios įsaku buvo perkeltas į Karaliaučių, kur buvo miesto dalies Šteindamo lietuvių parapijos kunigas. Ten dirbo iki mirties.

Bretkūnas išvertė į lietuvių kalbą visą Bibliją, parengė ir išleido lietuvišką giesmyną (1589) ir *Postilę* (1591), išvertė nemaža kitų tekstų (vertimo rankraščių neišliko iki šių dienų), parašė (vokiečių kalba) istorinį veikalą *Prūsų krašto kronika* (*Chronicon des Landes Preussen*). Pastarojo veikalo tėra žinoma dvylika fragmentų, dauguma jų skirti prūsų mitologijai ir papročiams aptarti.

Kada buvo parašyta *Prūsų krašto kronika,* nėra žinoma. Nustatyta, kad ji turėjo būti baigta prieš 1588 metus, kadangi tais metais Bretkūno kolega Kasparas Hennenbergeris nusirašė keliolika jos fragmentų. Greičiausiai Bretkūnas ją bus rašęs Labguvoje, kur dirbo daugiau negu 25 metus. Labguva buvo senosiose istorinėse prūsų žemėse Sembos ir Nadruvos pasienyje, prie Deimenos upės, keturių kilometrų atstumu nuo Kuršių marių. Miestelio apylinkėse tada gyveno lietuviai, prūsai ir kuršininkai, būta ir vokiečių. Rankraštis buvęs dviejų dalių (apimtis nežinoma) ir, kiek galima spręsti iš Hennenbergerio nukopijuotų fragmentų, rašytas kronikos forma.

Išlikę *Prūsų krašto kronikos* fragmentai paremti daugiausia ankstesniais istorikų darbais: Petro Dusburgiečio *Prūsijos žemės kronika,* Simono Grunau *Prūsijos kronika, Sūduvių knygele,* Jono Maleckio-Sandeckio veikalais, kai kas buvo ir paties Bretkūno pastebėta.

Bretkūno *Postilėje* – pirmojoje bent iš dalies originalioje postilėje lietuvių kalba – pasitaiko mitinio mąstymo atspindžių, tautosakos įvaizdžių. Liaudies gyvenimo ir buities detalių į *Postilę* bus patekę ir iš Labguvos apylinkių, ir iš

Karaliaučiaus lietuviškos parapijos gyventojų: pamokslų tekstus Bretkūnas turėjo parengti dirbdamas Labguvoje, o 1589 metais juos užrašė jau gyvendamas Karaliaučiuje.

INGĖ LUKŠAITĖ

Jonas Bretkūnas gerai pažino tiek lietuvių, tiek prūsų (bei sūduvių) buitį ir papročius, domėjosi jų kultūra, istorija. Todėl jo raštuose yra užuominų apie visų minėtų baltų genčių religiją bei mitologiją. Prūsų ir sūduvių mitologija jis specialiai domėjosi rašydamas *Prūsų krašto kroniką,* rinko apie ją žinias iš senesnių šaltinių. Sprendžiant iš Mato Pretorijaus nuorodų, *Kronikoje* buvo panaudoti ir ano meto lietuvių bei prūsų tikėjimai ir papročiai. Lietuvių mitologijos duomenų pateko ir į Bretkūno *Postilę.*

Sūduvių garbintus dievus, religines apeigas, kulto apeigų atlikėjus Bretkūnas aprašo daugiausia remdamasis Petro Dusburgiečio, Jono Maleckio-Sandeckio raštais ir *Sūduvių knygele,* o prūsų – Simono Grunau *Prūsijos kronika.* Užuominos apie lietuvių tikėjimus į *Postilę* pateko iš ano meto liaudies gyvenimo, nors ir čia kartais pasinaudojama ankstesniais šaltiniais. Pavyzdžiui, teigdamas, kad pagonys dievais laiko saulę, mėnesį ir žvaigždes, Bretkūnas, atrodo, sekė Dusburgiečiu (šį teiginį jis pakartoja ir kalbėdamas apie sūduvių religiją), ragindamas lietuvius mesti meldus kaukus, aitvarą ir žemėpačius – Martynu Mažvydu. Iš liaudies gyvenimo į *Postilę* patekusi mitinė informacija neryški, nusakyta bendrais bruožais, kaip buvo įprasta tokio tipo veikaluose. Iš jos matyti burtininkavimu, žyniavimu užsiiminėjančių žmonių (vadinamų žyniais, burtininkais, raganomis) populiarumas, kitoks, negu krikščionims įprasta, vestuvių, Joninių šventimas, didelė pagarba žemei („kuri mūsų visų augyvė yra“), tikėjimas sapnais, mirties įsivaizdavimas su geluoniu ir pan. Tačiau ir čia kai kurie teiginiai (pavyzdžiui, apie sapnų aiškintojus, apie neva danguje pasirodančius ženklus – šarvuotus vyrus ir kt.) galėjo būti inspiruoti religinės raštijos. Netgi dažnas burtininkų, žynių minėjimas Bretkūno ir vėliau rašiusių autorių raštuose galėjo būti nusižiūrėtas iš religinių ano meto raštų, rašytų kitomis kalbomis ir skirtų ne lietuviams, nes kova su raganomis ir burtininkais anuo metu buvo viena iš populiariausių krikščionybės veiklos sričių. Antra vertus, galima manyti, kad žyniavimu, burtininkavimu užsiiminėjančių žmonių gausumas buvo specifinis prūsų bei Prūsijos lietuvių mitologijos ir religijos bruožas.

Bretkūno *Prūsų krašto kronikos* rankraštyje esančiais mitologiniais duomenimis pasinaudojo Pretorijus, rašydamas *Prūsijos įdomybes* (Mannhardt, 1936, 421–425). Hennenbergerio nukopijuotais ir Gerulio iš dalies paskelbtais

Kronikos fragmentais bei *Postilėje* esančiomis užuominomis rėmėsi daugelis lietuvių ir prūsų mitologijos tyrinėtojų (Usener, 1896; Mierzyński, 1900b; Klimas, 1919; Jungfer, 1926; Balys, 1929; Ivinskis, 1938b; Adamovičs, 1940; Slaviūnas, 1947; Jaskiewicz, 1952; Būga, 1958; Balys, Biezais, 1965; Dundulienė, 1969; Топоров, 1972; Greimas, 1979; Vėlius, 1979; 1983; Иванов, Топоров, 1980; [Toporov, 2000] ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Kronikos fragmentų: Gerullis, 1925, 117–127; Bretkūnas, 1983, 26–32; *Postilės:* Bretkūnas, 1591; Volteris, 1901, sk. 17–27 (fragm.); Biržiška, 1927, 19–25 (fragm.); Gerullis, 1927, 109–116 (fragm.); *LLICh,* 1957, 84–90 (fragm.)

Literatūra: Gerullis, 1925; Mannhardt, 1936, 421–425; Falkenhahn, 1941; Lebedys, 1977; Palionis, 1983; A. Jonynas, 1984, 81–90; Zinkevičius, 1987, 32–35; Zinkevičius, 1988, 63–77; Lukšaitė, 1999, 382–392.

Tekstas iš: Kronikos: Gerullis, 1925, 118–124; *Postilės:* Bretkūnas, 1591, I, 75, 96, 175–176, 192, 199–200; II, 99–100, 101, 104, 180, 229, 234, 309–310, 371–372, 388, 390, 408, 479.

CHRONICON DES LANDES PREUSSEN
1588

Summarische vnd warhafftige beschreÿbung Des Alten vnd edelen Landes zu Preussen darinnen erzeelet werden die furnembsten volcker so dasselbige bewonet, was ihre Sitten, Glaub vnd Gottesdienst gewesen, aus (!) was fur verenderungen sich darinnen zugetragen, bis es entlich an den Deutschen Orden kommen

Von den Sudawen, ihrem herrkomen, leben, Glauben vnd Gottesdienst

Die Sudawen sein das alle Edelst volck welchs im Lande Preussen von Alters herro, stetts am mitnechtigen Meer gewonet hatt, haben ihren Fursten vnd Amptleute gehabt, denen sie gehorsam waren, haben sich des Ackerbauens

geflissen, vnd dauon ihre narung gehabt. Die Menner haben kleydung von wullenem tuch, die weyber aber von Leynenwerck gehabt. Trugen an den helsern (: wie auch noch) kupfern oder Messings ringe, hingen flattern an die ohren, vnd wonetten beÿ samen in dorffern, Unther diesem volck sindt die furnembsten geschlechter, vnd Edelesten Hoffleutte gewesen, das sie (do das Landt in voller flora stundt,) 6000 man zu Roß vnd in die zwolff tausent man zu fuß vermocht haben. Itziger Zeÿt aber ist es also geschwecht, das nur etzliche wenig dorffer, daruon im Laptauischem Ampt vbrig sindt…

Der Sudawen Götter

Die Sudawen sundt anfangs eher sie zur rechten erkentnis kommen sindt: in so grosser blindtheÿt gewesen, das sie gehalten, gegleubet vnd gelehret haben, man solte die gifftigen greuliche thier, als schlangen vnd Nattern, als die diener vnd botten der Gotter anbetten, darumb hielten sie dieselbigen in ihren heusern, vnd opffertten denselbigen als Haußgottern.

Sie gaben fur die Götter wonetten in weiden, vnd denselbigen muß man Opffern, damit sie Sohnne vnd Regen geben.

Sie ehretten auch alle wilde thier in den weiden vnd zuuor aus, die Elendt, die durffte auch niemandes fangen. Sie gleubten auch das Sonne vnd Mondt die fur nembsten Gotter weren. Den donner vnd plix betten sie an, In ihrem Opffer brauchten sie eynen Ziegen Bock, do heer man sie auch noch auff den heuttigen tagk die Bockheiliger, nennet.

Sie gaben auch fur das die Götter in den holen beumen ihre wonung hetten, darumb dorffte keÿner eÿne hole Eÿchen vmbhawen.

Auch hielten sie den Hollunder baum fur heÿlig, aus als eÿne behausung der Götter.

In sonderheÿt aber list man das die Sudawen vierzehen Götter geehret vnd angebetten haben.

I. Als Okopirnus sol sein ein Gott des himels vnd gestirns.

II. Pergubrius sol sein ein Gott des Erdengewechs, der laub vnd gras lies wachsen.

III. Perkuns sal sein ein Gott des donners, plitzens vnd Regens. Swaikticks [!] sal sein ein Gott des Lichts IIII.

Piluitus sal sein ein Gott der fulle, vnd der Reich machet V.

Auschauts Ein Gott des verbrechens [sic!], der die menschen wegen ihrer sunden straffet VI.

Puschkaitus sal sein ein Gott vber die fruchte der Erden als allerleÿ getreÿdes VII.

Barstucke solten sein kleÿne menlein des Pußkaiten diener die wir Wicholt nennen VIII.

Marcopole die Erdleutte vnd des Pußkeitten diener IX.

Antrimpus sal sein ein Gott des Meers vnd der See X.

Potrimpus der Gott der fliessender wasser XI.

Bardoaits Ein Gott vber die Schiffe XII.

Pikols der Hellen vnd der Finsternis Gott XIII.

Pikoliuni die fliegende Geister oder Teuffel XIIII.

Von der Sudawen Priester

Die Sudawen erwehlen aus ihrem mittel etzliche alte menner, vnd nennetten sie Wurßkaÿtten, welches so vil bedeuttet als ein Bischoff oder Priester, die hielten sie fur heÿlige leutte, vnd in grossen Ehren, deren diensten brauchten sie in ihren festen vnd Gottesdiensten.

Der Sudawen fest vnd Gottesdienst

Die Sudawen hielten iehrlich zweÿ grosse fest ihrer heÿligung, vnd solches mit sonderlicher sollemnitet vnd Cerimonien, als das erste heissen sie das Fest Pergubrij vnd hieltens iehrlich im Fruling, ehe der pflug außging, do kamen die leutte aus eÿnem ÿdern dorff sonderlich zusamen, hetten ein thonne Bier oder 2, nach der grosse des dorffes, vnd wan sie alle beysamen waren, so fullette man eyneschale mit bier, vnd setzet sie fur den Warschkaÿtten, vber welcher derselbige diese vier götter Pergubrium, Perkunum, Swaicksticum vnd Piluitum, doch eynen iglichen in sonderheyt, auff volgende weis anruffen musten.

Pergrubrius [!] du großmechtiger Gott, der du den Winther wegtreÿbest, vnd gibest in allen landen laub vnd gras, wir bitten dich du wollest vnser getreidich auch lassen wachsen, vnd dempffen alles vnkrautt. Nach solchem gebette, satzt er die Schalen nieder, vnd fasset sie mit dem Mundt, hielt sie zwischen den zenen, vnd soff sie aus. Wan das gescheen, so warff er sie ohne handreichung, vber der kopff, Eyner aber vnther ihnen war bestellet, das er auff die Schale warttet, der hobt [!] sie dan also auff, vnd bracht sie zum andern mahl mit bier gefullet, vnd setzet sie abermal fur den Warschkaiten. So hub der Warschkaÿte wieder an, vnd batt den Gott Perkunum das Er wolle gnedigen vnd zeittigen regen geben, vnd wegkschlagen Pickollum mit seÿnen vnderthanen Pickollinui [!], vnd tranck zum andern mal die Schale mit bier aus, eben mit den selbigen Cerimonien wie die erste, darnach truncken sie alle vmbheer, doch mit handreichung.

Zum dritten mal wan die Schale wieder gefullet vnd fur in bracht war, so batt Er den mechtigen Gott Swaigsticks, das er sein licht zu rechter wolle scheÿnen lassen, vber das getreÿdig, graß viehe etc. Zum vierdem hub er abermal an vnd batt den gewaltigen Gott Piluittum, das Er ihnen wolt wachssen lassen grosse schone ahren, vnd mehren ihnen ihr gewechs in den scheunen, vnd also soff ÿderm Gott zun Ehren, eÿne schale mit bier ohne handtrurung, doch also das die Schale nicht feÿertte, vnd sangen ihre geseng ihren gottern zu lobe.

Das bier das sie auff ihre fest truncken muste gekaufft werden von eÿnem gemeÿnem stucke Ackers, was das trugk, wart verkaufft, vnd das Bier daruon gezalet.

Was weitter von ihren festen, Sponsalien, toden gedechtnissen, so ÿmandes bestaten etc. besiehe das Buchlein von Bockheÿligen vom Meletio ausgangen.

Lob der rechten vralten Preussen

Die rechten vralte Preussen, die hier im Landt zu art geboren wurden, ehe die frembden volcker als Scandianer vnd andere in das Land kamen, vnd sich mit den Preussen vermischten, waren von person ein schon volck, mit reden sehr bescheÿden, im essen vnd trincken messig, waren auch darneben frombe, einfeltige, milde, vnd den frembden gesten, so zu ihnen komen, sehr wolttettige leutte, vnd wiewol sie Abgottische Heÿden waren so waren sie dennoch nicht so Tÿrannisch vnd Ehrgeitzig als die frembden.

Ehestandt der alten Preussen

Ein ÿglicher man ehe sie Gesetze empfingen, möchte vil weÿber nemen, Die menner hetten mit den weÿbern ihr gescheffte wen vnd wo sie wolten, schonetten keÿnes gegenwerttigkeÿt vnd waren in den dingen ohn alle scham, gebrauchten sich der weÿber vmbzech, vnd alle zeÿt wo der man war, do muste auch allewege eyne von seÿnen weÿbern bey ihm sein. Vnd ob sie schon viel weyber hatten, so zeugten sie doch wenig kinder.

Ihre Speis vnd Tranck

Am ersten haben sie nuen rohes wilprecht [!] gegessen, vnd milch getruncken, darunther mischten sie pferdt blutt, doheer dan solchen tranck Kobelmische genant wirr, die weil milch vnd pferds blutt, zusamen gemischt wart. Sie wusten von keÿnem volsauffen.

Gotter der alten Preussen

Die rechte vhralte Preussen haben keÿnen besondern Gott gehabt, sondern sie betten, wie andere heÿden Sonn vnd Mondt an. Hernach aber namen sie von den Littawen eÿnen Gott mit namen Curcho an, den hielten sie fur eÿnen Gott vber allerleÿ speÿse, diesen Gott ehretten sie vnd betten in an, beÿ eÿner grossen Eichen, die stundt vor Zeÿtten auff der stette, do itzt die statt Heÿligenbeil ligt, vnd diese stelle wartt auff ihre sprach genent Rÿkoiot.

Was die Scandiani für Abgotter mit sich in Preussen gebracht haben

Die Scandianer brachten mit sich aus Cimbria furnemlich dreÿ Abgotter 1. Pickollum 2. Potrimpum 3. Perckunum.

Pickollus war ein alter groer man, mit eÿnem grauem langem bartte, todelicher bleicher farben, gekronet mit eÿnem weissem tuchte [!], vnd sahe von vnthem auff die andern an, hatt den Teuffel bedeuttet (: wie noch das vndeutsche wortt lauttet) der schaden thut vnd tödet. Sein Ehrerbietung waren toden kopff von menschen pferden vnd kuen.

In seÿnen festen brantte man vnschlit in eÿnem topffe. Er war der Oberst Gott, vnd treib vil gespugs, wen ein reicher gestorben war, vnd man ihm nichts opffert Dan wan die reichen den Gottern nicht opffern wolten, so spielten sie mit ihnen die polter passion, wen der Abgott zu dritten mal kam, so muste man ihme menschen blutt opfferen, dan der Weÿdelot, schneit sich in den Arm, das es bluttet, als dan so höret man in der Eichen brummen, vnd das war ein Zeichen das es versoenet war.

Potrimpus war ein Junger man an bartte gekront mit Sangelen, frolich, lachent, das der Perckunus zornig war, wart gehelten fur ein Gott des getreÿdigs, villeicht die Sonnen bedeut.

Sein verehrung war ein schlange, die wart stetts in eynem topffe gehalten, die weÿdelotten musten sie stets mit milch ernehren, vnd mit garben des getredigs bedecken.

Dieser war auch ein Gott des glucks im krige. Im wart fewer von Wachs vnd Weÿrauch gemacht. Es wurden ihm auch kinder zun Ehren getodet.

Perckunus war ein Zorniger man (heist auff deutsch der donner:) gekront mit flammen ohne bart, kraus vnd schwartz, sahe den Potrimpum mit Zorn an.

Sei verehrung vnd opffer war, das man ihme tag vnd nacht, must fewer von Eichenem holtz halten, wen das außging, so kost es dem Weÿdelotten den halß.

Wohnung vnd stelle darinnen diese der Bruthener Gotter wohnen

Diese dreÿ itzgenantte Abgotter hatten ihre wonung in eÿner grossen Eichen. Die grosse dicke vnd mechtige Eiche aber, darin der Teuffel sein wesen mit diesen Abgottern hatte, die grunnette winther vnd Sommer, war sehr weit vnd breit, vnd so dicke von laub, das kein regen noch sehne, dadurch fallen kundt. An der Eichen war ein sehr schone wonung darin wonette Brutheno ihr Patriarch, in ihrer sprach Kriwe Kirwaito genant.

Umb diese Eiche waren sehr schone tucher gehangen, die tücher aber waren acht elen hoch, also das niemandt hinnein must gehen allein Kriwe Kirwaito vnd die Obersten Weÿdelotten, das waren die Kirchendiener, vnd so ÿmandt die Abgotter Ehren, vnd ihnen Opfferen wolte, so zogen die Weÿdelotten die tucher beÿseitten.

Diese Eiche war in 3 theil geteÿlet, an dem eÿnen theil der Eichen war Perkunus gehalten, das ander theil der Eichen hatte Potrimpus ein. Das dritte theil hatte Picollus ein.

Es warffen die Scandianer auch sonst noch zwene Abgotter im Lande Preussen auff, aber von den selben hernach an seÿnem ortt.

PRŪSŲ KRAŠTO KRONIKA

1588

Trumpas ir teisingas senojo ir garsingojo Prūsų krašto aprašymas. Čia yra pasakojama apie žymiausias tautas, kurios ten gyveno, apie jų papročius, tikėjimą bei religines apeigas, apie ten įvykusius pasikeitimus ligi to laiko, kai kraštas galutinai atiteko Vokiečių ordinui

Apie sūduvius, jų kilmę, gyvenimą, tikėjimą ir religines apeigas

Sūduviai yra visų garsingiausia tauta[1], iš seno visą laiką gyvenusi Prūsų krašte prie Siaurės jūros[2]. Jie turėjo savo kunigaikščius ir valdžios žmones, kuriems būdavo paklusnūs, labai rūpestingai dirbdavo žemę ir iš jos gaudavo sau maisto. Vyrai dėvėjo vilnonio audeklo, o moterys – lininius drabužius. Ant kaklo (kaip dar ir dabar) nešiojo vario arba žalvario žiedus, į ausis kabindavosi auskarus, o gyvendavo bendrai kaimuose. Šioje tautoje yra buvę žymių giminių ir didžiai kilmingų dvarionių, todėl jie (kai kraštas buvo labiausiai suklestėjęs) galėdavo surinkti šešis tūkstančius raitelių[3] ir iki dvylikos tūkstančių pėstininkų. Betgi nūnai ši tauta yra taip sunykusi, jog iš jos telikę vos keletas kaimų Labguvos apskrityje[4].

Sūduvių dievai

Sūduviai iš pradžių, kol priėjo prie tikrojo pažinimo, buvo tokioje didelėje aklybėje, kad laikėsi pažiūros, tikėjo ir mokė, jog reikią garbinti tokius nuodingus ir bjaurius gyvius kaip gyvatės ir žalčiai. Manydami šiuos esant dievų tarnus bei pasiuntinius, juos laikė savo namuose ir aukojo jiems aukas kaip namų dievams.

Sūduviai buvo įsitikinę, kad dievai gyveną miškuose ir kad jiems reikią nešti aukas, norint sulaukti iš jų saulės ir lietaus.

Jie garbino ir visus miško žvėris, ypač briedžius, kurių niekas neturėjo teisės gaudyti. Sūduviai tikėjo, kad saulė ir mėnulis esą žymiausi dievai. Melsdavosi jie griaustiniui ir žaibui, kuriems aukodavo ožį; todėl dar ir iki šių dienų jie vadinami ožio aukotojais.

Jie manė, kad dievai pasirenką sau buveinę drevėtuose medžiuose, todėl niekas neturįs teisės kirsti drevėto ąžuolo.

Šeivamedį jie taip pat laikė esant šventą kaip dievų buveinę.

Specialiuose raštuose pažymima, kad sūduviai turėję ir garbinę keturiolika dievų, būtent:

I. Ukapirmą (*Okopirnus*), kuris buvęs dangaus ir žvaigždžių dievas;

II. Pergubrių (*Pergubrius*), kuris buvęs žemės augmenijos dievas, jis auginęs lapus ir žolę;

III. Perkūną (*Perkuns*), kuris buvęs griaustinio, žaibo ir lietaus dievas;

IV. Svaikstiką (*Swaikticks*), kuris buvęs šviesos dievas;

V. Pilvytį (*Piluitus*), kuris buvęs gausumo dievas ir darydavęs žmogų turtingą;

VI. Aušautą (*Auschauts*) – nusikaltimų [sic!] [ligų, sunykimo?] dievą, baudžiantį žmones už jų nuodėmes;

VII. Puškaitį (*Puschkaitus*), kuris buvęs vaisių ir visokių javų dievas;

VIII. Barstukus (*Barstucke*), kurie buvę maži žmogeliai, Puškaičio (*Pußkaiten*) tarnai ir kuriuos mes vadiname nykštukais;

IX. Markopolius (*Marcopole*) – požemio žmogelius ir Puškaičio (*Pußkeitten*) tarnus;

X. Antrimpą (*Antrimpus*), kuris buvęs marių bei jūros dievas;

XI. Patrimpą (*Potrimpus*) – tekančių vandenų dievą;

XII. Bardaitį (*Bardoaits*) – dievą, laivų valdovą;

XIII. Pikulą (*Pikols*) – požemio ir tamsos dievą;

XIV. Pikuliūnus (*Pikoliuni*) – skraidančias dvasias, arba velnius.

Apie sūduvių kunigus

Sūduviai išsirinkdavo iš savo tarpo keletą senų vyrų ir pavadindavo juos Viršaičiais (*Wurßkaÿtten*), o tai reiškė maždaug tą pat kaip vyskupas ar kunigas. Juos jie laikė šventais žmonėmis ir labai gerbė; jų patarnavimais naudodavosi per savo šventes ir religines apeigas.

Sūduvių šventės ir religinės apeigos

Sūduviai kiekvienais metais švęsdavo – su nepaprastu iškilmingumu ir apeigomis – dvi dideles šventes. Pirmąją jie vadindavo Pergubriaus (*Pergubrij*) švente ir ją šventė kasmet pavasarį, prieš išeidami į laukus su žagre. Tada sueidavo žmonės iš atskirų kaimų į krūvą, atsigabendavo vieną arba dvi (pagal kaimo dydį) statines alaus, o kai jau visi susirinkdavo, pripildavo kaušelį alaus ir pastatydavo jį Viršaičiui (*Warschkaÿtten*); tasai ties juo pasilenkęs taip turėjo

kreiptis į šiuos keturis dievus: Pergubrių (*Pergubrium*), Perkūną (*Perkunum*), Svaikstiką (*Swaicksticum*) ir Pilvytį (*Piluitum*), tačiau į kiekvieną atskirai:

„Pergrubriau (*Pergrubrius*), tu galingasis dieve, tu, kuris nuvarai žiemą ir visiems kraštams suteiki lapus ir žolę, mes prašome tave, kad tu mūsų javus auginti ir visokias piktžoles naikinti teiktumeis".

Po tokios maldos jis padeda kaušelį, paima jį burna ir, laikydamas tarp dantų, išgeria. Kai tai padaroma, jis, neliesdamas rankomis, permeta kaušelį per galvą. Tačiau vienas iš žmonių buvo pastatytas tam, kad to kaušelio lauktų; taigi tasai paima jį ir vėl atneša pilną alaus ir dar kartą padeda Viršaičiui (*Warschkaiten*). Viršaitis (*Warschkaÿte*) taip pat jį vėl pakelia ir meldžia dievą Perkūną (*Perkunum*), kad jis teiktųsi duoti palankų ir tinkamu laiku lietų ir nublokštų Pikulą (*Pickollum*) su jo valdiniais Pikuliūnais (*Pickollinui*); paskui išgeria alaus kaušelį antrą kartą, vėl su tokiomis pat apeigomis kaip ir pirmąkart; paskui geria visi aplinkiniai žmonės, tačiau liesdami [kaušelį] rankomis.

Trečią kartą, kai vėl pripilamas ir atnešamas kaušelis, [Viršaitis] meldžia galingąjį dievą Svaikstiką (*Swaigsticks*), kad šis teiktųsi laiku nukreipti savo šviesą į javus, žolę, galvijus ir t. t. Ketvirtą kartą jis vėl kelia [kaušelį] ir meldžia galingąjį dievą Pilvytį (*Piluittum*), kad šis teiktųsi jiems auginti dideles, gražias varpas, kad gausintų derlių klojimuose. Taigi jis geria kiekvieno dievo garbei vieną kaušelį alaus neliesdamas ranka, tačiau taip, kad kaušelis nesusikultų, ir gieda giesmes savo dievų garbei.

Alus, kurį jie geria per savo šventę, turi būti superkamas iš bendro žemės sklypo: kas jame užauga, parduodama ir iš to apmokama už alų.

Daugiau, kas žinoma apie jų šventes, sutuoktuves, mirusiųjų atminimą, kiekvieno laidojimą ir t. t., žiūrėk Meletijaus knygelę apie ožio aukojimą[5].

Tikrųjų senųjų prūsų pagyrimas

Tikrieji senieji prūsai, t. y. tie, kurie šiame krašte buvo gimę dar prieš svetimtaučių – skandinavų ir kitų – atvykimą ir susimaišymą su prūsais, buvo šaunūs žmonės: kuklūs kalboje, su saiku valgė ir gėrė; be to, jie buvo dori, paprasti, švelnūs ir labai dosnūs svetimšaliams, kurie pas juos atvykdavo; nors jie buvo stabmeldžiai pagonys, vis dėlto nebuvo tokie tironai ir garbėtroškos kaip svetimšaliai.

Senųjų prūsų santuoka

Kiekvienas vyras ligi tol, kol dar nebuvo priimti [krikščionių] įstatymai, galėjo turėti daug žmonų[6]. Vyrai savo reikalus su žmonomis atlikinėdavo kada ir kur tik panorėdavo, nevengdavo kitų buvimo ir tuose dalykuose netu-

rėjo jokios gėdos; savo žmonomis jie naudojosi iš eilės: visur, kur tik vykdavo vyras, visą laiką turėdavo būti su juo ir viena jo žmona. Ir nors jie turėdavo daug žmonų, bet gimdė mažai vaikų.

Jų valgis ir gėrimas

Daugiausia jie valgė žalią žvėrieną ir gėrė pieną, į kurį įmaišydavo arklio kraujo; todėl toksai gėrimas yra vadinamas kumelės [pieno] mišiniu (*Kobelmische*), nes ten buvo maišomas pienas ir arklio kraujas. Jie nežinojo, ką reiškia pasigerti.

Senųjų prūsų dievai

Tikrieji senieji prūsai neturėjo jokio ypatingo dievo, bet, kaip ir kiti pagonys, garbindavo saulę ir mėnulį. Tačiau vėliau iš lietuvių jie perėmė dievą, vardu Kurka (*Curcho*), ir laikė jį visokių valgymų dievu. Šį dievą jie garbino ir jam meldėsi prie didelio ąžuolo, kuris senaisiais laikais stovėjo toje vietoje, kur dabar yra miestas Šventapilė (*Heÿligenbeil*[7]); jų kalba ta vieta buvo vadinama Rikojotas (*Rÿkoiot*),

Kokius dievaičius skandinavai atsinešė į Prūsiją

Skandinavai iš Kimbrijos (*Cimbria*)[8] atsinešė tris minėtus dievaičius: 1) Pikulą (*Pickollum*), 2) Patrimpą (*Potrimpum*), 3) Perkūną (*Perckunum*).

Pikulas (*Pickollus*) buvęs senas, žilas vyriškis su ilga žila barzda, mirtinai blyškios spalvos, apsisiautęs baltu audeklu, žvelgė iš padilbų į kitus ir reiškė velnią (kaip rodo dar ir tasai nevokiškas žodis). Jis kenkdavo ir žudydavo. Jo garbei buvo skiriamos negyvų žmonių, arklių ir karvių galvos. Per jo šventes puode buvo verdami taukai. Jis buvo vyriausias dievas ir vaidendavosi, jeigu po turtuolio mirties jam nieko nebūdavo paaukojama. Kai turtingieji nenorėdavo nieko paaukoti dievaičiams, šie sukeldavo jiems nežmonišką triukšmą. Kai dievaitis ateidavo trečią kartą, reikėdavo jam aukoti žmogaus kraujo; tam vaidilutis (*Weÿdelot*) įsipjaudavo ranką, kad iš jos tekėtų kraujas; kai pasigirsdavo ąžuole šniokštimas, tai būdavo ženklas, kad susitaikyta.

Patrimpas (*Potrimpus*) buvo jaunuolis su varpų kuokštu prie barzdos, linksmas, šypsantis, priešingai negu Perkūnas, kuris buvo piktas. Jis buvo laikomas javų dievu, galbūt reiškė saulę.

Jam pagerbti buvo skirtas žaltys, kurį visada laikydavo puode; vaidilučiai (*weÿdelotten*) turėdavo jį nuolatos maitinti pienu ir apdengti javų šiaudais.

Jis buvo ir karo laimės dievas, kuriam buvo deginama vaško ir smilkalų ugnis. Jo garbei buvo žudomi ir vaikai.

Perkūnas (*Perckunus*) buvo piktas vyriškis (vokiškai vadinamas *der donner*) su liepsnų vainiku, be barzdos, garbanotas ir tamsus, piktai žvelgė į Patrimpą (*Potrimpum*).

Pagarbą ir auką jam reiškė dieną naktį kūrenama ąžuolinių malkų ugnis; jeigu ji užgesdavo, vaidilutis (*Weÿdelotten*) už tai sumokėdavo savo galva.

Buveinė ir vieta, kur gyveno tie prūsų dievai

Tie trys ką tik minėti dievaičiai savo buveinę turėjo dideliame ąžuole. Didelis, storas ir galingas ąžuolas, kur su tais dievaičiais gyveno ir velnias, žaliavo žiemą ir vasarą, buvo plačiai išsišakojęs ir turėjo tokius tankius lapus, jog pro juos negalėdavo prasiskverbti nei lietus, nei sniegas. Prie ąžuolo buvo labai gražus būstas, kuriame gyveno [prūsų] patriarchas Brutenis (*Brutheno*), jų kalba vadinamas Krivių krivaičiu (*Kriwe Kirwaito*). Aplink tą ąžuolą buvo iškabinta labai gražių audeklų. Tačiau audeklai buvo aštuonių uolekčių aukštumo, ir niekas neturėjo teisės įeiti vidun, išskyrus Krivių krivaitį (*Kriwe Kirwaito*) ir vyriausiuosius vaidilučius (*Weÿdelotten*), t. y. šventyklos tarnus. Ir jei kas norėdavo tuos dievaičius pagarbinti ir jiems aukoti, vaidilučiai (*Weÿdelotten*) praskleisdavo audeklus.

Tas ąžuolas buvo suskirstytas į tris dalis; viena dalis buvo Perkūno (*Perkunus*), antrąją buvo užėmęs Patrimpas (*Potrimpus*), o trečiąją turėjo Pikulas (*Picollus*). Be minėtųjų, skandinavai prūsų kraštui primetė dar porą dievaičių, bet apie juos vėliau jiems skirtoje vietoje.

Vertė *MARCELINAS ROČKA*

KOMENTARAI

1 *Sūduviai yra visų garsingiausia tauta*… – sūduviai, jotvingiai, dainaviai XIII amžiuje sudarė artimų baltų genčių junginį, kuris gyveno į rytus nuo Nadruvos ir Galindos žemių, nesiekė teritorijos, kurioje buvo Labguva.

2 …*gyvenusi prūsų krašte prie Šiaurės jūros* – Bretkūnas sūduviais vadina visus prūsus. Šioje vietoje minimi „Sūduvių kampo“ sūduviai, gyvenę Sembos pusiasalio šiaurės rytiniame kampe, kur jie buvo atkelti XIII amžiuje, numalšinus 1260–1274 metų Didįjį prū-

sų sukilimą. Petro Dusburgiečio duomenimis, čia buvo perkelta 1600 sūduvių (Petras Dusburgietis, III kn., 217(212) sk.), kurių palikuonys išgyveno Semboje iki XVI amžiaus, tuo tarpu tėvoninėje teritorijoje – Sūduvoje – jie išnyko, – dauguma buvo išžudyti dar XIII amžiaus pabaigoje arba išsikėlė iš savo žemės. Šiaurės jūra buvo vadinama Baltijos jūra. Bretkūnas *Sūduvių knygelės* informaciją apie XVI amžiaus Sembos sūduvius taiko visiems prūsams.

[3] *…galėdavo surinkti šešis tūkstančius raitelių…* – žinia paimta iš Petro Dusburgiečio *Prūsijos žemės kronikos* III kn., 3 sk. Kronikininkas rašė apie sūduvius, gyvenusius tėvoninėse teritorijose, o ne apie perkeltuosius.

[4] *…iš jos telikę vos keletas kaimų Labguvos apskrityje* – Labguvą XVI amžiuje Bretkūnas vadino miesteliu. 1642 metais ji gavo miesto teises. Labguvą lankė daug pravažiuojančių žmonių: pirklių, vytininkų, gabenančių prekes Deimenos ir Priegliaus upėmis į Karaliaučių ir atgal. Bretkūno parapijoje ir aplinkiniuose kaimuose reikėjo kunigo, mokančio prūsų, lietuvių ir vokiečių kalbas. XVII amžiaus viduryje amžininkai rašė, kad pačioje Labguvoje lietuviškai kalbančių dar buvo daugiau nei vokiškai. Bretkūnas mini, kad Labguvos apylinkėse išlikę keli sūduvių kaimai. Greičiausiai jis sūduviais šioje vietoje vadina prūsus – senųjų sembų arba vakarinių lietuvių – nadruvių – palikuonis. Neaišku, kuriuos savo parapijos kaimus Bretkūnas vadina sūduviškais. Kaip kunigas, jis važinėjo po šiuos kaimus: Giliją (*Gilge*), Petrikus (*Petrikken*), Nemunyną (*Nemonin*), Agilą (*Agill*), Tovę (*Tawe*), Tovelę (*Tawell*), Kryžionus (*Kriszahnen*) ir nelokalizuotus *Wippe* ir *Juvent* (Falkenhahn, 1941, 50–51). Už Labguvos parapijos ribų apmokamus tolkus (vertėjus į prūsų kalbą) turėjo šie kaimai: Laigyčiai (*Legitten*), Paustininkai (*Posteniken*), Kaimė (*Ceymen*), Erina (*Rinau*) ir nelokalizuotas *Heiligenwald* (Falkenhahn, 1941, 56–58). Bretkūno pastebėjimas galėjo būti susijęs kaip tik su tomis gretimos parapijos gyvenvietėmis, kadangi jos yra ne Nadruvos (joje buvo didesnioji Bretkūno parapijos dalis), o Sembos teritorijoje.

[5] *…žiūrėk Meletijaus knygelę apie ožio aukojimą* – nurodoma Jeronimo Maleckio (*Meletijaus*) išleista *Sūduvių knygelė* (plačiau žr. šios knygos 123–125 p.).

[6] *Kiekvienas vyras… galėjo turėti daug žmonų* – remiamasi 1249 metų Kristburgo sutarties tekstu, Petro Dusburgiečio *Prūsijos žemės kronika* (III kn., 3 sk.) ir Simono Grunau *Prūsijos kronika,* kur sakoma, kad prūsai turėję po kelias žmonas. Jurginio nuomone, tai reiškia, kad prūsai laikė santuokas išardomomis (Jurginis, 1962, 93).

[7] *Heiligenbeil* – Šventapilė prie Aismarių. Bretkūnas teigia, kad prūsiškai ši vietovė vadinosi *Rỹkoiot.*

[8] *Kimbrija* – teritorija Jutlandijos pusiasalyje, kur III–II a. pr. Kr. gyveno šiaurės germanų gentys kimbrai (lot. *cimbri*). Vėliau dalis jų patraukė į pietus ir puolė Romos nukariautas žemes.

INGĖ LUKŠAITĖ

POSTILLA TATAI ESTI TRUMPAS IR PRASTAS ISCHGULDIMAS EUANGELIU
1591

Antroie dienoie Kaledu

[…] Todelei Kriſtus kaip ir iůkdams Smertes / bila. Smertie / aſch tau buſiu apipenu / Pekle aſch tau buſiu gumbe. Ir Schwents Powils / Smertie kame tawa gelonis / Pekle kamme tawa pergaleghimas / kaip kada tartu / Jus Kriſtaus eſte pergaleti / nieka iau prieſch krikſchʒonis ne primanot.

Treczioie dienoie Kaledu

[…] Teipo ir mumus wiſſiems pareitis kits kittam kalbeti ſchwentomis dienomis / Eikem Baſʒnicʒon klauſikem ſʒodʒio Diewo / mokinkimes gieſmiu / poteru / melſkimes Diewa / imkem Diewo kuna ir kraughi. A Sʒmones dabar kits kita ſchwentomis dienomis ragin eiti karcʒamon / ſʒaiſtu / ſchokinetu / etc. Tůgi ſwiets teipo tur piktas tapti.

Antroie nedelioie po Triu Karaliu

Mvmus wiſſiemus didei priwalu ira ſʒinnoti pamokſla ape Wencʒawoniſtes giwenima / neſa netiktai nu daug ſʒmoniu Wincʒaowoniſteie giwen bet ir pirm muſu ira ſuſſiwencʒiawodine. Daug wel ſʒmoniu randaſi / kurie wencʒawoniſte peikdami kekſchiſteie gewen. A ape Wencʒawoniſte kalbedami triu daiktu turrim mokintiſſi.

Ant Pirmo. Kas wiſſu pirmiauſei Wencʒawoniſtes giwenima iſtate.

[…] Jaunikis merga koke miledams / ioſpi pirſchlius ſiuncʒ / ſu ie dorus geria / potam ſwodba pakel ir ſu mercʒe ſawa ſuſiwencʒawodin / ſu ie kolei giwas ira giwen / pennaſi ir waikus uſʒaugin. Tatai ne ira tiktai paprotis ſʒmoniu / nei wel ira pramanimas kokio didʒo pono / nei wel ira priſakimas kokio Angelo ſchwento. Bet Diewas kuris bei Jauniki bei marcʒe leida taſſai patſai Wencʒawoniſtes giwenima pramane bei iſtate / tas patſai pirmaghi Jauniki bei pirmaie marcʒe ira ſuwencʒawoiens / kaip tatai labai graſʒei iſchroda pirmoſes Knigas Schwento Moſeſchaus antrame perſkirime.

Treczioie nedelioie po Triu Karaliu

[…] Schicʒe mielas krikſchcʒonie girdi Pona Kriſtu du ſʒmoniu iſchgiduſi beſʒoliu / tiektai wienu ſʒodʒiu. Tůgi ghiſſai ir pats wadinnaſe Miſtru pagelbeijmo. Tůgi ghiſſai liepia ſaweſp eiti wiſſus pawarguſius.

Jeigi nu Kriſtus gal giditi ir nor rodas koſʒna gelbeti dowanai / pinigu alba algos ne praſchidams / Kodelei tada ſwietas nůg Kriſtaus ſweikatos nepraſcha? Kodelei ſʒiniump taeka ſʒmones?

Ketvvirtoie nedelioie po Triu Karaliu

[…] Kacʒei newiens ſʒmogus nei galeia / nei gal / nei wel galles nuramditi / kacʒei wiſſu maſʒauſi ſuiudinima mariu / Tacʒiau tankiei ſchitokie ſchturmai nuramdami ir ſʒmones apſaugamas ir iu lobis widui mariu alba Juriu iſchgelbams ira.

A kas tatai gal? Ne Neptunas kaip tatai pagonis tikeia / Nei wel Schwents Mikoloius / kaip papieſchnikai[1] dabar tik. Bet / weius ſchturmus ſuiudinima Juriu nuramda / nutilda / ir nuſtabda / Ponas muſu Jeſus Kriſtus / kaip tatai ſchoie Euangelioie regim.

Penktoie nedelioie po Weliku, kuri wandinama ira Vocem iucunditatis

[…] Schitame ſʒmones Diewo ſʒodʒio neturincʒos ir Diewa tikra ne paʒinancʒios / didei ijch pradʒio ſwieto ira kleioien.

Pagonis / meldeſi Saule / Menu / ſʒwaiſdes ir kitus ſutwerimus Diewo leiſtus. Kiti saw patis pramane / koki ebroſa / ir ta meldeſi.

Papieſʒnikai / kacʒei nemeldeſi ſʒwaiſdʒu / meneſio / tacʒiau anis meldʒiaſi / numiruſes ſchwentas ſʒmones / panna Maria / motina Diewo / Schwenta Petra / Powila / Mikaloiu ir kitus ſchwentůſius. Potam popieſʒnikai ſaw patis nuliedami alba iſchdroſʒdami ebroſus / anu meldeſi. Bet ſchitie wiſſi netikrai meldeſſi / net didei didei kleioj. […]

Pameſkigi miela Lietuwa melſtiſſi / kaukus / Aitwara / Sʒemepacʒius alba kitas Deiwes ir numiruſius ſchwentůſius / da melſkiſi wieno Diewo / Tiewo muſu Wieſchpaties JEſaus Kriſtaus / tas gal ir nor gelbeti ſʒmones / ing ſawe tikincʒes / wiſſoſu daiktoſu.

[…] Sʒmogus iſch moteriſchkes gimens trumpai giwen / bei ira pilnas nepakaioghimo / Sʒell kaip ſʒole / ir pagend / beg kaip ſcheſchelis / neiiſſilaika. Didei pawargens daikts ira / wiſſu ſʒmoniu giwenimas / nůg uſʒgimimo iſch kuno augiwes / ikki ing ſʒeme pakaſti tampa / kuri muſu wiſſu augiwe ira.

Dienoie Schwentos Traices

[…] Pagonis ſawa durna prigimima ſekdami / daug Diewu tare eſſancʒu / Tůgi ir daug Diewu patis ſaw pramane ir garbinoia / kits tare iog Saule butu Diewas / kits iog Menu / kits kita daikta Diewu eſſant tikeia / kaip ir durnai Lietuwa pirm ſchu metu / meldeſſi / Sʒemepacʒus / Kaukus.

Treczoie nedelioie po Schwentos Traices

[…] Tu wagie / tu kekſchinike / godinike / mellagis / Burtinike / rjůkle / liaudamaſſi grieſchiti / linkſmibe padarai pacʒiam Diewui Tiewui / Sunui / ir Schwentai Dwaſei / Tu liaudamaſſi palinkſmini ſchwentůſius Angelus / palinkſmini wiſſas duſcheles iſchganitas. Todel pameſk ſawa griekus ir pikta giwenima.

Dienoie Schwento Iano Krikſchitoio

[…] Iſch ſchiu Sʒodʒiu Sunaus Diewo ſuprantam Schwenta Jana po akim Diewo didei paſchlowinta ir cʒeſninga wira buvuſi / Ir todelei werta ira / iog mes krikſchcʒonis io diena ſchwencʒiam. A turim ſaugotiſi / idant Schwento Jano diena netaip ſchwenſtumbim / kaip ghi raganos annos / alba popieſʒnikai Schwencʒ / Jana kaip ir Diewa pati melſdamies / Ne / bet Schwento Jano diena turim ſchwenſti / idant mokintumbimes / kaki ſtebukla Diewas Janui uſʒgemmant padare / bei idant ſʒinotumbim ka ſchiſſai brangus wiras ape JEſu Kriſtu ira liudjens ir koki pamokſla ghis koſnadieia budams ira Swietui dawens.

Ashcmoie nedelioie po Schwentos Traices

[…] Ant Pirmo. Turim ſʒinnoti / tokiu falſchiwu Praraku alba kleidunu pamokſle / iſch pradʒio ſwieto buwuſiu / dabar ſancʒiu ir ikki galo Swieto buſencʒiu.

Cʒieſu Moſeſchaus tokiu Heretiku buwa daug / tůgi Diewas thů cʒieſu liepe anus akmeneis numetiti. Kaip Prarakas alba Sapninikas tarpa iuſu raſis /

důdams taw ʃʒenkla alba Stebukla / ir tas ʃʒenklas alba Stebuklas randaʃi / ape kuri ghis taw ʃake / Ir ghis bilos / Sekime kitu Diewu / kuriu ius nepaʃʒinʃtat / ir aniemus ʃluʃʒikem. Tada tu nekauʃik ʃʒodʒiu tokio Prarako alba Sapniniko. Neʃa Ponas musu Diewas megin ius / idant tirtunʃe / Bau ghi iʃchwiʃʃos ʃchirdies ir iʃch wiʃʃos duʃches milit / Nes ius turit Pona ʃawa Diewa ʃekti / io bijotiʃʃi / io priʃakimus laikiti / io balʃo klauʃʒti / iam ʃluʃʒiti / ir io nuʃitwerti. Bet Praraka anoki alba Sapninika / nuʃʒawinket todel iog ghis ius nůgi Diewo iuʃu / (kurʃai ius iʃch Epypto ʃʒemes iʃchwede / ir tawe iʃch namu wergiʃtes iʃchgelbeia) atpulti mokinna / ir tawe iʃch to kelio iʃchwede / kuri Ponas tawa Diewas priʃake tarne waikʃchcʒoti / Idant pikthagi nůg tawens atʃtatitumbei.

Dwilik: nedelioie po Schwentos Traices

[…] Todelei ir mes wiʃoʃu wargoʃu tiktai nůg wieno KRIʃtaus pagalbos tikokem Netekinekem Jsolininkiump / Sʒiniump ir tiemus ligump ʃʒmoniump / kaip ir Praraks Jeremioʃchus bila. Prakeikts eʃt kuris nuʃʃitik ʃʒmogumi.

Ketvrolik: nedelioie po Schwentos Traices

[…] Schitaipo ir ius ing ligga kake inpůle / apʃirge / wienam tiktai Diewui iʃchtikeket / ne ieʃchkoket pagalbos nůg Sʒiniu alba ʃʒolenikiu / neʃa thie nieka negelbt.

[…] Todelei ius mana mieli brolei ir milimos ʃeʃeres / wiʃʃoʃu ʃawa prigadoʃu / tiktai nůg ʃcho wieno Kriʃtaus pagalbos / ʃweikatos ir wiʃʃo gero melʃkiteʃi / netikekite ʃʒolininkems / netikekite burtinikams / netikekite ʃʒiniams / neʃa thie iʃchtieʃos nieko gera ʃʒmogui negal dariti / Iʃchtikekite tiktai wienam Diewui / tas ʃʒinna kaip gelbeti.

Scheschiolik: nedel: po Schwentos Traices

[…] Sʒmogus iʃchtieʃos / kolei duʃche ir kunas io kruwoie laikoʃe / labai graʃʒus ir kaʃchtaunas daikts ira / ghis gal pati Diewa garbinti / ʃʒmogui kitam ʃluʃʒiti / iem daug ger dariti / ʃu ʃʒmogumi gliaudott / iam dʒiaukʃmu ir linkʃmibe buti / Bet kaip iau numire / tada ʃchittie daiktai / kaip piaute nupiauieʃʃi / Nera iau nieka iʃch ʃʒmogaus numirusʃio / kunas io kaip kita maita gul / ir iau nekencʒams ira / Ir iei tůiau ne ira ʃʒemena pakaʃams tada iʃch tos ʃmarʃes / randaʃe pawietre alba giltine / kuri jsmones dideis pulkais paʃmaug / kaip

ape tatai uʃʒu kiek nedeliu girdeiot kada kalbeiom ape iʃchpuʃtighima mieʃto Jeruʃalem / kiek tukʃtanczʒiu pawietre pragaiʃcha / delei anu ʃʒmoniu kurie badu iʃchmirre / a negaleia pakaʃti buti. Todelei ʃakau Smertis ira baiʃus iʃch-puʃtighimas wiʃʃu ʃʒmoniu ant ʃʒemes.

Dwideʃchim: ir pirmoie nedel: po Schwentos Traices

[…] Wadin Diewas ʃwieta pakutoʃp / per ʃʒenklus ant meneʃio / Saules. Kartais ant dangaus paʃʃiroda ʃʒenklai / kaip ʃcharwais apdariti wirai / alba kitti daiktai. Kartais regeia ant dangaus muka muʃu Wieʃchpaties Kriʃtaus etc. Kartais lija krauieis.

KOMENTARAI

[1] *Papieʃchnikai* – popiežininkais Bretkūnas vadina katalikus, pripažįstančius popiežiaus valdžią.

INGĖ LUKŠAITĖ

KASPARAS HENNENBERGERIS
1529–1600

CASPAR HENNENBERGER

Kasparas Hennenbergeris (*Caspar Henne(n)berger,* 1529 Tiuringijoje–1600 Karaliaučiuje) – Prūsijos kartografas ir istorikas. Kilęs iš Frankonijos (Vokietijoje), 1550–1554 metais Karaliaučiaus universitete studijavo teologiją. Kaip dvasininkas buvo pasiųstas į Dumnavą (*Domnau*), kur dirbo 1554–1560 metais. Miulhauzene (*Mühlhausen*) kunigavo 1560–1589 metais. Iš ten pašalintas parapijos patrono, nes dažnai atitrūkdamas nuo darbo ir keliaudamas tyrinėti vietos krašto apleido parapijos reikalus. Nuo 1589 metų iki mirties buvo kunigas prie Karaliaučiaus Lyvenikės (*Löbenicht*) ligoninės. Kadangi tuomet Karaliaučiuje klebonavęs Jonas Bretkūnas nesutiko rūpintis Lyvenikės lietuviais ir lenkais, tai Hennenbergeris, mokėjęs lietuvių ir lenkų kalbas, ėmėsi juos globoti.

Jau studijuodamas Hennenbergeris domėjosi Prūsijos krašto geografija ir visada, kiek leido galimybės, vietoje patikslindavo žemėlapių duomenis – taip kaupė medžiagą būsimiems savo kartografiniams darbams. Remiamas kunigaikščio Albrechto Friedricho, jau būdamas kunigu, septynerius metus važinėjo po Prūsiją rinkdamas geografines žinias, atlikdamas matavimus. Grįžęs iš kelionės, savo medžiagą fiksuodavo popieriuje ir įrėždavo medyje.

1576 metais išspausdintas Hennenbergerio veikalas *Tikras ir teisingas Prūsijos, tai yra Prūsų šalies, gražiausios europinės Sarmatijos dalies, aprašymas* (*Prussiae, das ist des Landes zu Preussen, welches das herrlichste Theil ist Sarmatiae Europeae, eigentliche vnd warhafftige Beschreibung*) su *Didžiuoju Prūsijos žemėlapiu* (*Preussische groesse Landtaffel oder Mappen*). Šis žemėlapis tomis pačiomis matricomis buvo daug kartų perspausdintas. Dar XVIII amžiuje jis buvo laikomas geriausiu. 1863 metais pasirodė fotolitografinis jo leidimas (9 lapai). 1584 metais Hennenbergeris prie savo žemėlapio davė aprašymą „Trumpas ir teisingas Prūsų žemės aprašymas“ („Kurtze und warhafftige Beschreibung des Landes zu Preussen“) su priedu „Trumpas ir paprastas visų Vokiečių ordino didžiųjų magistrų aprašymas“ („Kurtze vnd einfeltige Beschreibung aller Hochmeister Deutsches Ordens“). 1595 metais leisdamas naują žemėlapio leidimą, Hennenbergeris parengė didelės apimties (492 puslapių) veikalą *Didesnių Prūsijos krašto žemėlapių paaiškinimas* (*Erderung der Preussischen grössern Landtaffel oder Mappen*) su priedu „Ežerų, upių ir upelių, kurie pavaizduoti žemėlapyje, vardai“ („Der See Ströme vnd Flüsser Namen, welche in der Preuschen Mappen verzeichnet sind“).

Tyrinėdamas Prūsiją, Hennenbergeris lokalizavo Dusburgiečio minimas baltų žemes, schematiškai nužymėjo žemėlapiuose jų ribas, visur nurodydamas upių tėkmę. Daug duomenų surinko iš spausdintų ir nespausdintų veikalų apie prūsus. Kelionėse susitikdamas su įvairiais žmonėmis, užrašinėjo jų pasakojimus, fiksavo prūsų ir lietuvių tikėjimus bei prietarus. Įsruties srityje Hennenbergeris daug sužinojo apie lietuvių šeimų papročius, jų namų darbus ir visa tai panaudojo savo veikalui. Čia daug naudingų žinių iš praeities, bet pasitaiko ir netikslumų. Vėlesni tyrinėtojai naudojosi Hennenbergerio palikimu, kol Maxas Toppenas savo veikale *Istorinė lyginamoji Prūsijos geografija* (*Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha, 1858) davė tikrą Prūsijos vaizdą.

ONA MAKSIMAITIENĖ

Hennenbergerio tekstų ištraukose yra duomenų apie senąją baltų (prūsų, sūduvių, lietuvių) religiją bei mitologiją. Duomenys autoriaus imti iš dviejų šaltinių: rašytinių ir sakytinių (gyvosios tradicijos). Daugiausia Hennenbergeris naudojosi Grunau *Prūsijos kronika,* iš kurios ėmė informaciją apie šventyklą Romuvoje, ten garbintus dievus ir kulto tarnus. Grunau pavyzdžiu žemių pavadinimai (Notanga, Skalva) susiejami su mitinio Vaidevučio sūnų vardais. Kaip pastebėjo Mannhardtas (1936, 312–313), Hennenbergeris turėjo net kelis *Sūduvių knygelės* nuorašus, tačiau jais nedaug tepasinaudojo (Grunau Patulą susiejo su šioje knygelėje minimu Pikulu ir, galbūt šios knygelės paveiktas, žmogų, atlikusį kiaulės aukojimą Pabėčiuose, vadino *Worßkaite*).

Medžiagą apie savo meto žmonių tikėjimus ir papročius Hennenbergeris surinko keliaudamas po visą Prūsų kraštą ir dirbdamas įvairiose parapijose (Dumnavoje, Miulhauzene, Karaliaučiuje). Vienus žmonių papročius ir tikėjimus jis pats pastebėjo, apie kitus jam papasakojo informatoriai. Iš informatorių gautais duomenimis paremti pasakojimai apie Įsruties lietuvių būdą ir papročius, Galbės upelio šventumą, apie Sembos sūduvių moterų šokius ir dainas. Kaip gerą informatorių jis mini Įsruties burggrafą Hansą Ruckerlingą. Neretai Hennenbergeris nurodo, kokios tautybės gyventojų (prūsų, sūduvių ar lietuvių) papročiai yra aprašinėjami. Tačiau kartais tokių nuorodų nėra, ir ne visai aišku, apie kurios tautybės gyventojus kalbama. Tokių nuorodų nėra aprašinėjant Jurgenavos gyventojų pomėgį per Sekmines gerti alų, valstiečių elgesį maro metu, save vilktakiu laikiusį kerdžių. Mannhardtas mano, kad pirmojoje informacijoje kalbama apie vokiečius, antrojoje – neaišku – vokiečius ar prūsus, o trečiojoje – tikriausiai apie prūsus (Mannhardt, 1936, 315). Joninių papročiai, kaip rodo pastabos paraš-

tėje, aprašomi daugiau remiantis prūsų medžiaga, nors Mannhardtas tuo ir abejoja (1936, 315).

Hennenbergerio iš žmonių surinkta medžiaga apie baltų tikėjimus ir papročius patikima. Ji esmingai papildo turėtas žinias apie įvairias kulto vietas, vandens ir medžių garbinimą, Joninių šventimą, elgesį per marą, audrą ir kita. Ypač vertingas kiaulės aukojimo aprašymas. Baltų pasaulėžiūrą padeda suvokti ir kasdieninio ano meto baltų gyvenimo, papročių, būdo aprašymas. Hennenbergeriu yra naudojęsi daugelis BRM tyrinėtojų (Voigt, 1827; Narbutt, 1835; *Gottesidee,* 1870; Теобальд, 1890; Skirmuntt, 1897; Mierzyński, 1900b; Klimas, 1919; Bertuleit, 1924; Niemi, 1928; Ivinskis, 1938b; Balys, Biezais, 1965; Топоров, 1972; Puhvel, 1974; Vėlius, 1987 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Hennenberger, 1595; Mannhardt, 1936, 311–316.

Literatūra: Boysen, 1908; Mannhardt, 1936, 311–316; Łowmiański, 1932; Töppen, 1858, 7–39; Ivinskis, 1941; Biržiška, 1956.

Tekstas iš: Hennenberger, 1595, 36, 105, 109–111, 157, 160–162, 163–164, 323–325, 327, 350, 351, 416, 445, 464–466; 11.

ERCLERUNG DER PREUSSISCHEN GRÖSSERN LANDTAFFEL ODER MAPPEN

1595

[…] Für etzlichen jahren, heivet ein Fuhrknecht ein Axte in die Schwellen, in einem Wetter, wil also, wie der Preussen Aberglaub ist, das Wetter stillen vnd verwehren, das es nicht alda einschlagen solle, aber es schlug in selber alda zu tod. […]

Dirschkeim […] Börnsteinhoff im Sudauischen winckel, alda vor zeiten die Sudawen viel Abgotterey getrieben, haben auch das ort für heilig gehalten. […]

Wie Gott einen heimlichen Mort wunderbarlich offenbaret hat

Anno 1557. War zu Dominaw ein alter Hirt Stasius genant, gieng barheuptig, gantz krum ein *Silicernio,* denn er vber hundert Jahr alt war, wie er selber bekante. Der gab für, er were ein Bärwolff, wer jn er erzürnet des Viehe thet er schaden, darumb jn die Preussen sehr forchten. Er hatte im Stedtlein beyde hutte, seine Töchter die hütten des kleinen Viehes. Sein Sohn ein starcker junger Kerle hütt mit einer Dienstmagt des Rindtuihes. Nun kömpt der alte Vater Stasius im Fürjahr zu jhnen in den Wald, findet die Dienstmagdt hefftig weinen vnd heulen, fragt was jhr schade? Sie klaget wie sie sein Sohn mit gewalt geschendet hab, Er erschrickt vnd spricht, Du wirst mir meinen Sohn vmb den hals bringen, vnd hewet der Magdt mit einem kleinen beyhelgen den hals halb entzwey, als solches der sohn siehet, hilfft er dem Vater, vnd hawen jhr den kopff vollig gar ab, vnd werffens in ein Gebrüch, so voller Wasser war, vnd bedeckens mit einem grossen hauffen strauch. Solches blieb also still, bis schier auff Laurenti hinaus, den niemand hatte achtung auff die Magt, denn sie war frembde, hatte darzu einen schadhafftigen Arm, das sie zur arbeit wenig dochte. Im Augst hatte ein Bürger Striche, auff Hirsmelden, Haselhüner zufangen geleget, gehet hinaus zun Strichen mit einem Hunde, da bringet der Hund ein Menschen Kopff aus dem Sumpffe, der nun ausgetreuget war, er erschrickt, zeiget es in der Stadt an, das ward bald lautbar, auff denselbigen abent, nimpt der alte Hirt ein bundt Kleider vnd gehet daruon. Auff den anderen tag reiten etzliche aus dem Raht mit dem Gerichte hinaus, finden den Kopff vnd auch den Leib vnter dem strauch, können aber die Person nicht erkennen, noch wissen obs ein Magt oder Weib gewesen, biß sie ein Krentzlein auch gefunden. In des kömpt der Schloßhirt mit seinem Vihe herzu getrieben, erkennet das Krentzlein, das es seine Tochter, der Stadt Hirten Magdt vmb Ostern gemacht hatte, die hinweg gekomen, vnd niemandt gewust wohin, welches auch den Bürgern hierauff einfiel, vnd sich solcher Magdt erinnerten. Derhalben macht sich einer im Raht auff, Peter Klette genant, mit dem Stadtknecht, nach Dominaw zu, findet des Hirten sohn gerad nach mittag wider außtreiben, den baldt Klette fraget, wo sie im vorjahr die Magdt gelassen haben? Er saget sie were in die Stadt Königsperg gegangen, wolte jren arm heilen lassen. Er aber lest jhn fluchs einlegen, solle die Magdt wider schaffen, Der Theter trotzet hefftig, man solle sehen, was man thue, der alte schweiffet vmbher, lest sich hören, er wolle die Stadt in grund ausbrennen, derhalben man jhn in allen orten suchet, biß man jhn entlich vber vier

Meylen findet vnd gen Dominaw bringet. Der Jung bekante in der Marter auff den Vater, vnd auch noch auff einen todtschlag. Der Alte wolt in der Marter nichts bekennen, biß man sie vergleichen solte mit der Marter, da bekante ers auch, vnd wurden beyde, den 16. Augusti auffs Radt geschlagen. Also muste es offenbar werden.

Denn es wird nichts so klein gesponnen.
Es kömpt doch entlich an die Sonnen.

Für etzlichen Jahren hat ein Bürger am Sontag drey fuder Getreid in seine Scheunen vnter der Vesper gefürt, wie er das letzte hat hinein gebracht, schlegt der Donner hinter jhm ein, verbrendt jm sein gehofft, vnd alles was er darinnen hatte.

Anno 1571, den 28. Maij vmb Glock drey nach Mittage, kam ein Fewer aus, im Hirten haus, des achten sie nicht gros, sagten sie wolten wol ein ander Hirten haus widerumb bawen, sehen zu, lassens also brennen, Kömpt ein klein Wölcklein, vnd ein grosser Windt aus dem Wölcklein, der treibt das Fewer in das Stedtlein, brennet einen ort vom anfang bis zum ende, da keret sich der Wind vmb, brennet die Stadt herauff wider bis zum anderen ende, Das also das Stedtlein gantz ausbrante, ausgenomen die Kirchen, das Schloß, vnd gar wenig Scheunen stehen blieben. […]

Im selbigen Kirchspiel war ein Pawr im Dorff Preuschwilten, der auch gar rohlos lebet, man gab jm auch schuld, wenn er jrgentswo zu Gefattern stünde, solte er von holtz runde vnd breitgeschnitte Patenpfennig eingebunden haben, wurd entlich verloren, jederman saget der Böse hette jn hinweg gefüret, wurd vber etzliche tage in einem Motte oder Morast steckent bis an die arme, todt gefunden.

Heyligwald […] Ist ein kleines Weidigen in Samaiten, hart an der Preuschen Grentze, darinnen schöne hohe Bircken stehen, darunter auch Kattich oder Wacholterbeerholtz wechst, den die Samaiten noch für heilig halten, darinnen man gar nichts darff abhawen, auff das jhre Götter, so darinnen wonen, nicht verletzt werden, vnd das sollen gleichwol Christen sein. […]

Insterburg […] Ein Schlos, sol gebawet sein, Anno 1342. Etzliche wollen 1360. Ist newlich ein Stedtlein darbey angeleget.

Anno 1376 von Littawen gewonnen, beraubt vnd verbrandt worden. Alb: Mörleins Cronika sagt, Anno 1377. von Wittoldo Kynstuts Sohne.

Das Insterburgische Ampt ist ein schönes grosses herliches Ampt, in die 13 Meylen lang vnd 8 breit, hat gar viel schöne ströme, daran auch Dörffer liegen, darinnen auch viel Wildt in den Wildtnissen. Es wonen in

diesem Ampt fast eitel Littawen, so ein starckes Volck ist, vnd nach jhrer art Gottesförchtig, so jhre Pfarherr ehren, der Obrigkeit gehorsam vnd willig thun, was sie pflichtig sein, doch wenn sie vber billigkeit vnd Pflicht getrieben werden, halten sie ob einander, fallen auff wie die Bienen, wie man gesehen hat, da der von der Alle, sonsten Pralgen genant Heuptman da war, den sie zu Fus zwo Meylen lang jageten, ob er schon wol in die 60 Pferde hatte. Vnd ob sie auch wol mit dem leidigen Saufflaster, so in diesen Landen sehr gemein ist, beladen sein, auch also, das sie zu zeitten vollerweise Junge Alt, Man, Weib, Knecht Magdt, nicht anders als das Vihe zusamen auff der strew ligen, dennoch erfehret man nicht vnzucht von jhnen.

Hans Rückerling der alte Burggraff alda, sagt mir, das er schier damals 20 Jahr Burggraff im Ampt gewesen, noch were dieselbige zeit vber, im gantzen Ampt nicht mehr als eine zu Pillepeen zu schanden worden, die hette auch jhren Brüdern nicht dörffen vnter die Augen komen, sonsten hetten sie sie vmbgebracht. Es leiden auch die Weiber nicht, das man mit jnen schertze. Zur Insterburg ist ein Krüger gewesen, so einem Littawischen Weibe in seinem eigenen Krug, auff die Brüste gegriffen, sie auff, fraget jn, für wen er sie ansehe, leufft zu jrem Man vnd Brüdern, bringt die auff, das sie den Wirt in seinem eigenen haus erschlagen hetten, wo er jnen nicht in eine verschlossene Kamern entkomen were. Auch ist sich bis an jnen zuuerwundern, das jr so viel in einem Gehöffte beisamen, sich so friedlich konnen verhalten, wol in die 20. 30. oder 40. auch wol mehr Personen, eines Geschlechts, essen alle gleich einerley Kost, trincken eines Getrancks, die alte Mutter regiret die Kost, Zugemüs essen sie zuhauff, was sie mehr darzu haben, das zerschneit die alte Mutter in gleiche theil, vnd gibt einem jeglichen das seine sonderlich. Das haus darinnen sie alle essen heist das Schwartzhaus, vnd ist in der warheit vom Rauch vnd Ruß schwartz genug. Darneben hat ein jeglich par Ehegatten ein sonderliches heußlein, das heist man ein Kleidt, ist von rundem holtz gesatzt, vnten hats wie ein nidriges Kellerlein, oben darauff wie ein Kamer ohne Fenster, nur eine Thür, da sie hinein gehen, dorinnen haben sie jhre Kleyderchen, die gar schlecht vnd gering, vnd alle einerley Farben vnd form sein, vnd was sie sonderliches haben. Derselbigen heuserchen sein so viel, als par Volckes im Gehöffte sein.

Sonsten haben sie auch viel kleiner heuserchen, denn zu einer jeglichen arbeit haben sie ein sönderliches kleines heußlein, als eins da man das Korn jnnen treuget vnd frischet, eines da man das Getreyd meelet, eines darinnen man backet, eins zu brawen, eines Kleider zuwaschen, eins zur Badtstuben, etc. die alle sein mit brettern bedeckt. Haben keine Scheunen, sondern wie hohe ricke, da legen sie die Aher ende einwarts, vnd also auff einander, fragen nichts darnach, ob schon die stopfel verfaulen, denn kein dach darauff

ist. Die Menner thun die Feldtarbeit, die Weiber die hausarbeit. Die alte regirt, gibt zukochen, der söhne Weiber Kochen, waschen, malen, sichten, backen, etc. doch vmbzech.

Eine Historia von eintrechtigkeit der vndeutschen Littawen, so in Preussen wonen

Hans Rückerling saget, wie ein Vater 6 söhne gehabt, jnen allen Weiber gegeben, der elteste Son hab auch zween söhne ausgegeben, des anderen sohn, auch einer ein Weib genomen, vnd Kinder gezeuget, solche alle, nemlich 54 personen, haben in einem Gehofft, vnter des alten Vatters Regiment, friedlich gewonet, vnd ist jhnen sehr wol zur Narung gegangen, desgleichen nach des alten Vatters todt, vnter der alten Mutter Regiment, die einem jeglichen sein sonderliches Gelt, in einem langen Tuch, vnterschiedlich verbunden, in jhrem Kasten verwaret hat. Solche nach der Mutter todt, haben sich allererst Anno 1572. von einander getheilet. Doch sagt er auch, das er offtmals erfahren hette, wenn sie sich von einander getheilet hetten, das es jhnen nicht mehr so wol zur Narung gegangen were, wie zuuohren geschehen. Mich dauchte das ein sehr grosses wunder sein, das sie sich so wol solten vertragen, sintemal selten ein Schnure sich mit jhrer Schwiger vertragen kan, aber alda so viele. Doch ich habs selbst alda gesehen, sonsten hette ich es schwerlich gegleubet. In diesem Ampt hat es auch vber die 15 000. Schuster, nemlich weil sie die Schuhe, so sie auff jhre sprache Pareßken heissen, aus Baste alle selbest machen.

Also hat auch M.G.H. so viel Manschafft darinnen, alle in eine Farbe vnd Kleidt gekleidet, nemlich in einen schlechten grawen Rock, einer wie der ander.

Für etzlichen Jahren, ist das Stedtlein angeleget oder zum Stedtlein gemacht, welches Anno 1590, den 6 Junij ausgebrant ist, war der Sonabent für Pfingsten. […]

Jorgenaw […] Ist vorzeitten grosser Ablaß alda gewesen, bey einem armen kleinen höltzerneu Margenbildigen, welcher von do gen der heiligen Dreyfaltigkeit ins Closter gekommen ist.

In diesem Dorff ist vorzeiten ein Frommer Bawer, Merte Lemcke genant, so auch ein Kirchuatter mit, vnd gutes vermügens gewesen, der hats ein mal versehen vnd sich voll getruncken, vnd in trunckener weise, einen Topff voll Milch, doch nicht mit willen, verschüttet, das hatte jhm der Teuffel so hoch auffgemutzet, vnd so ein grausame Sünde daraus gemacht, denn er hette

Gottes tewre Gaben, derer er nicht wirdig gewesen, schentlich vmbgebracht vnd zu nichte gemacht, darumb er verloren müste sein, das man auch gnugsam an jhm zutrösten gehabt hette. Darumb man sich vor Sünden hütten sol, Denn kan Meister Hemmerlin ein so gar geringe Sünde, welche doch nicht mutwillig noch vorsetzlich geschehen, sondern nur ein versehens gewesen ist, so grewlich machen, Was solte er es denen schencken, so mutwillig vnd vorsetzlich in Sünden fortfahren. Aber es ist letzlich gefehrlich.

An demselbigen Orte hatten sie einen eiferigen Prediger, so so das Teuffelische vnd Gottlose volsauffen hefftig straffete, daran sie denn sich wenig kereten, sagten von einem benachbarten Pfarrer, der hette auff einen Pfingstag des morgens geprediget: Lieben Nachbarn, wir haben heut die lieben heiligen Pfingsten, derhalben wir zwar billich Vesper halten solten, doch solten wir auch das Gildbier schmecken, weis schier nicht welches wir thun oder nicht thun sollen: Doch kommen die Pfingsten des Jahrs nur ein mal, derhalben wollen wir das Gildebier schmecken, können wir doch die Vesper wol auff ein ander zeit sparen, derwegen die Bawren denselbigen sehr lobten, wie er so from were, liesse jhnen jhren alten Gebrauch vnd Freude, hielt sich mit seinen Nachbarn fein freuntlich, wenn er zween Bawren in Krug sehe gehen, gebe er den dritten, schüsse wol den gantzen tag Kegel mit seinen Nachbarn. Dieser aber jhr Pfarrer, wolte jhnen jhren alten Gebrauch wehren, darumb sie nicht jhm, sondern jenem folgen wolten, Derentwegen sie auch auff den heiligen Pfingstabent Börung hielten, vnd die gantze nacht durch suffen, stachen mit messern einander, wie die Fleischer die Sew, das sie den Pfingstmorgen, als der Hirtt austrieb, mit blutigen Schuen zuhaus giengen. Vnd ob schon der Pfarrer sie die Pfingstag vber still zu sein vermanet, wie jhnen denn auch schon langst zuuor ein solches von der Obrigkeit geborten, dennoch so bald der Pfarrer aus dem Dorff nach haus fuhr, schicket der Schulteiß vmb von haus zu haus, vnd lies gebieten jederman zum Gielbier zukomen, bey der straff. Dis alles erfehret der Pfarrer, als er auff den andern tag den Pfingstmontag, wider hinaus kömpt, ist er sehr vbel mit jhnen zufrieden, schilt schentlich (wie mans heist) auff solche versoffene Sewe, drewet jhnen den Zorn Gottes gar hart, Sie aber, so auch noch nicht sehr lustig waren, noch sein konten, jres geseuffes wegen, hetten dem Pfarrer gern ein Haer *Collation* gegeben, das jhm die Schwarte geknacket hette, versamleten sich auff im Kirchhoff, seiner wartende, wenn er herausser keme, jhme die Birn redlich zuschütteln. Da war noch derselbigt einzige Man, der stund bey seinem Seelsorger, bat jhn vmb Gottes willen, er wolte nicht so bald hinaus vnter die Gemein gehen, denn sie hetten nichts guts im sinne, er wolte sonsten leib vnd leben bey jhm auffsetzen, solte jm nur dis

mal folgen, wie er denn auch thet, aber die Bawren warteten nicht lang, begaben sich nach haus, kriegen aber bald hernach einen bösen bescheid, von der löblichen Herrschafft, musten zum Creutz kriechen, solches dem Pfarrer abbitten. Doch vnser Herr Gott schaffet es, das der Pfarrer bald darnach ein andere vnd bessere *Vocation* bekam, darmit er jhnen kein Pfingsten mehr predigen dorffte.

In diesem Dorff hat auch hernacher die vnmessige vnd Teuffelische Hoffart gar schentlich vberhandt genommen, denn die Bauren hetten Gelt, darumb musten jhre Töchter mit gantzen Sammeten leibichen, mit schönen borten besetzet, auch mit stattlichen Kleidern gehen, wenn sie zur Köstung fuhren, sich etzliche mal verkleiden, das es genugsam denen vom grossen Adel gewesen were. Aber es sol sehr abgenomen haben. Denn Gott ist den hoffertigen vnd stoltzen feind, entzeucht jhnen mit der zeit die Narung, darmit er jhnen den stoltz vnd die hoffart verbiete. […]

Vom Nothfewer auff S. Johannis des Teuffers abendt

Es ist im Lande an etzlichen örtern, da noch das Heidnische vnd Bapistische Teuffelswerck, Gottlosen Leuten im hertzen steckt, auff S. Johannis des Teuffers abent ein grewlich Abgötterey, die viel von der Obrigkeit billigen, auch wol von den Pfarrern nicht gestraffet wird. Das man nicht ein Freudenfewer macht, sondern ein Nothfewer, mit einem Rade, Gerstellen vnd Strengen zeucht, mit sonderlichen worten, vnd auch an einem sonderlichen orte, als nemlich, da man das Viehe dasselbige Jahr hinaus auff die weyde treibt, vnd haltens darfür, das es gut für das Viehe sterben sey, so man auff kunfftigen morgen, das Viehe vber die brandt stette treibe, da das Fewer gewesen ist. Auch sol das Fewer für weydeley vnd Milch benemung sein, darumb die Gesellen so das Fewer gezogen, als für jhren lohn, auff den nechsten morgen, das ist, auff S. Johannis tag, sehr frü, von haus zu haus, milch zusamlen gehen, auch gleuben sie, das der Donner vnd Hagel keinen schaden thu, an denen orten, da man solch Fewer ziehe. So stecken sie auch denselbigen abent Loddicken, oder grosse Kletten, Beyfus vnd dergleichen auff, sonderlich vber die Thür, Thor oder Hecke, da das Viehe aus vnd ein gehet, das sol für Teuffels gespenste, zauberey vnd weydeley gut sein.

Also effet vns der Teuffel bey hellem lichten Sonnenschein, weiset vns von Gott, auff solche aberglauben vnd abgöttereyen. Vnd ist das Preusche Volck nicht leichtlich daruon zubringen, wie ichs gnugsam erfaren habe. Es

solten auch hierinnen die Pfarrern zum theil, nicht so vnachtsam sein, wie auch die Obrigkeit solches billich abschaffen vnd straffen solte, denn sonsten bey vielen kein predigen hilfft, weil sie im aberglauben so gahr ersoffen sein, vnd wenn schon frome trewe Prediger, solch Teuffelisch ding straffen, vnd abschaffen wollen, So sprechen vnsere Preusche Heyden vnd Euangelische Papisten, man neme jhnen jhre alte Gerechtigkeit, können dennoch zum Sacrament gehen, vnd sich Christen rühmen, bey solcher vnd dergleichen schentlicher Abgötterey.

Anno 1560. den 28. Decemb: des morgens kurtz für tage, wurd im Norden der Himel, blut rot, vnd solche röte krümpt sich vber ein schwartze wolcken, wie ein bogen, vnd schussen von vnten herauff fewrige stralen, alle zeit nach einander, zog sich entlich herunter vber Königsperg. Da lies sichs ansehen, nicht anders, als gieng ein Fewer nach dem andern an, vnd schiene nicht anders als wenn eine grosse Stadt brennete, grossen dampff vnd rauch von sich gebende, das man nicht anders meinete, den Königsperg stünde gar im Fewer, schussen entlich zween Sterne, einer aus Norden der ander aus Süden darein, vnd vergieng hernacher mit dem tage. Solches hat man nicht allein zu Mülhausen, sondern auch zu Königsperg, vnd an vielen anderen örtern gesehen.

Historia, wie der Erstuerstorbene in *Peste*, die andern auffressen sol

Anno 1564. war ein Landtsterben, vnd starb damals auch in meinem mir von Gott befohlenen Kirchspiel in zweien Dörfferchen gar sehr, da kamen drey Pawren aus dem einen, vnd baten vmb ein Begrebnis, vnd benümeten den ort. Das Begrebnis lies ich jhnen zu, aber denselbigen ort schlug ich jhnen ab, denn der Schulmeister mir geklaget hatte, das sie jhm die hinter Thür, mit Todten also vergrübe, das er nicht wol aufm Kirchhoff zum leuten komen könte, da sie doch sonsten raumes genug hetten. Da sagten sie mir die vrsach, wie sie bericht weren, das die erste person, so in einem Dorffe in der Pestilentz zeit stürbe, im Grabe sitzen solte, vnd das Lacken fressen, vnd so lang sie zu fressen hette, solte es an dem orte nicht auffhören zusterben, vnd solches wer zu N. auch geschehen, da sie aber die erste auffgegraben, hetten sie N. N also sitzent vnd fressent gefunden, da hetten sie solcher mit der Spatten den Hals abgestochen, da hette es auffgehöret.

Da antwortet ich jhnen: Habt jhr nicht so offt gehört (den ich jhnen in solcher zeit, alle wochen vier Predigten thet, do ich sonsten nur eine zuthun

pflichtig war) Das solche Pestilentz ein straffe Gottes sey, vmb vnserer Sünde willen, vnd so wir solcher los wollen werden, sollen wir von Sünden abstehen, Busse thun vnd bitten, das er vns vmb Christi willen wolle gnedig sein. Förchtet jhr ein altes todtes Weib, vnd förchtet nicht den allmechtigen lebendigen Gott, der ein solch mißtrawen nicht leiden kan. Vnd vnterrichtet sie weiter, das sie es vbergaben, vnd jhren Todten auff den Kirchhoff in einen anderen ort begruben. Vnd vnser Herr Gott halff, das solches die letzte Person war, vnd hernacher keine mehr dasselbige sterben in diesem Dorff sturbe.

In einem andern Dörfflein, war der erstegestorbene in das Feldt begraben worden, denn er ein Hoffgesindt offtmals vermanet, sich doch alhier nicht zu Gottes Tische gehalten. Diesen hetten etzliche heimlich auffgegraben, vnd jn sitzen funden, das Lacken fressent, dem sie den hals abgestochen, das das blut die Auffgreber besprengete, wie sie den vom leydigen Teuffel verblendet, nicht anders sehen konten. Aber vbel bekam es jnen, denn sie funden zu haus vber al krancke Leut, vnd starb hernacher viel sehrer, denn zuuoren, weil in dem Dörfflein nur 6. Pawren vnd etzliche Gertner woneten, vnd gleichwol 49 personen daraus sturben, ohn etzliche die sie mir nicht anzeigeten, vnd auffs Feldt begruben. Vnd zwar ich halte es gentzlich darfür, das vnser lieber Herr Gott, damals die straffe hat auffhören wollen lassen, vnd es der Teuffel gemerckt, vnd vnserm Herrn Gott die ehre benemen, vnd die Leut in vnglauben verfüren wollen. Aber Gottlob, er muste seinen willen nicht haben, denn bey denen die da folgeten, hörete es auff, bey den abergleubigen aber hub es aller ersten recht an.

Gleiche Historia, wardt von einem Pfarherrn, dem Magistro Georgio Rorario gen Wittenberg zugeschrieben, an D. Lutherum zu bringen, das ein Weib auff einem Dorff gestorben, vnd nun, wie sie begraben, fresse sie sich selbst im Grabe, darumb weren bald alle Menschen im selben Dorff gestorben, darauff saget Lutherus: das ist des Teuffels betriegerey vnd bosheit, wenn sie es nicht glaubten, so schadete es jhnen auch nicht, vnd hieltens für gewis nicht anders, denn für des Teuffels gespenst. Aber weil sie so Aberglaubisch weren, so stürben sie nur jmerdar je mehr dahin, etc. *Vide* Tischreden Lutheri, *cap.* 9. Von dem Teuffel vnd seinen wercken.

Vnd zwar man sagt: das für etzlichen Jahren, ein guter Dorffpfarrer, nicht weit von Königsperg, selbst solle beim Grabe gestanden sein, vnd zugesehen, da man ein solche personen auffgegrabe hab, tröste aber Gott, wo solche Hirten sein. Doch wollen die Pawren jtzunder solche Bierentten, vnd gutte Zechbrüder, die nicht straffen, lieber haben, denn trewe Seelsorger, die jhres Ampts fleissig warten, aber *Volenti non fit iniuria,* das einer auch mit dem andern zum Teuffel fehret. […]

Narpißken oder Narkißken [...] Ist ein Dörfflein, im Insterburgischen, bey einem kleinen Flieslein die Golbe genant, gelegen. Welches Flieslein sie für heilig gehalten, vnd geehret haben, sind eineugig geworden, zum zeichen das sie dem Fliß angenem weren, haben solche verlierung eines augs, für grosse ehre gehalten, *Ecce caecitas humana, et praemia Diaboli.* Christus machet sehend, aber der Teuffel blindt. Für wenig Jahren, sein der Alten eineugigen Leut noch verhanden gewesen. Den Jungen aber, weil sie es nicht heiligen, noch daran gleuben wolten, schadet es nichts. [...]

Natangen. Dis Landt hat seinen namen von Natango, dem fünfften Sohne Widiwuti des Preuschen Königs, vnd ist ein sehr schönes Kornreiches Landt, mit viel Stedten, Schlössern, vnd Dörffern bebawet, denn das einige Ampt Brandenburgk, hat 25 Pfarren, ohne die *filias,* so diese auch verwalten, doch hats auch viel Waldes, vnd schöne Fliesser. Stost im Norden an das frische Haff vnd Pregel, im auffgang der Sonnen, hat es den Flus Alla, wo im Mittage vnd nidergang, für alters die Grentzen gewesen sind, kan man nicht eigentlich wissen.

Pobeten [...] Es hat noch einen Waldt alda, den sie vorzeiten für heilig gehalten haben, ist newlich abgehawen.

Historia wie die Samen eine Saw geheiliget oder geopffert haben

Es hat vnser lieber fromer Gott ein Zeitlang Fische die fülle bescheret, was theten aber gottlose vndanckbare Buben: Henckten die Fische mit den schwentze auff, steupten sie, sprechende: sie solten so balt nicht wider kommen. Was geschicht: Gott entzeucht jhnen seinen gnedigen Segen nicht vnbillich, das sie der Fische wenig genug fingen, derhalben hetten sie den Segen Gottes gern widerumb gehabt, suchen jhn aber nicht recht, Sondern es schlagen sich sechs Dörffer im Pobetischen Kirchspiel zuhauff, vnd wehlen anno 1531. einen Worßkaite, nach alter Preuscher gewonheit, keuffen zwölff tonnen Bier, nemen eine fette Saw, daruber der Worßkaite etzliche Abgöttische Gebete thut, jhre Abgötter anruffent, jhnen wider glück zugeben, darnach schlachtet er die Saw, in beisein des Volcks, beyderley Geschlechts, solcher sechs Dörffer, brattens, fressen, sauffen bis in den siebenden tag. Das Eingeweide, Knochen, vnd was sonsten vbrig, verbranten sie mit fewer. Das kam für die Herrschafft, derhalben wurd dem Vogt zu Schackaw N. vom Drahe befohlen, solche einzuziehen, vnd hart zustraffen, wie denn auch geschach.

Schackunicken […] Ein Dorff am Strome Ruß, daselbst stehet ein Lindenbaum, den die elende Leut für heilig gehalten haben, vnd noch, doch heimlich, bey nacht zeitten, da beten vnd opffern. […]

Schalauonia Schalaunen, Das Landt hat seinen namen vom V. Sohne Widiwuti, vnd ligt an beiden seitten des flus Memmel. In Grentzen dieses Landes sein die Schribenten vngleich, vnd man weis jtzunder wenig daruon.

Sudawen oder Sudawisch winckel

Samlandt im Bruster orte, ist vngefehrlich einer meylen langk, vnd einer meylen breit, wonen noch rechte Sudawen alda, denn man sie aus Sudawen, vmb jhrer vntrew vnd abfallens willen, dahin versetzt hat. Solche müssen, wenn der windt darnach ist, den Börnstein oder Agatstein schöpffen.

Art vnd gewonheit der Sudawischen Weiber, wie sie sich in ihrem wolleben, tantzen vnd anderen Freuden zuhalten pflegen

Es ist Merten Windtmüller nebenst anderen seinen guten Freunden, einsmals im Sudawischen ort gewesen, da jhnen der Börnstein Meister Johannes Fuchs, neben anderen wolthaten einen Tantz von geschmückten Sudawischen Weibern, zun ehren beruffen lassen, vnd jhnen eine Thonne Bier, damit sie sich frölich vnnd lustig machen solten, verheissen vnd zugesagt, wie gebreuchlich.

Als sie nun angefangen frölich zusein, vnd jhre wunderbare Frewde ein weil getrieben, hat sie entlich nach dem trunck verlanget, derwegen zwey Weiber aus jhnen auserkoren vnd jhr anbringen an den Herrn mit hohen worten durch einen Dolmetscher gelangen lassen, gantz embsig bittende, er wolte jhnen (den Frawen) so günstig erscheinen, nach dem sie ohne jhre Menner zu dieser Frewde beruffen, das sie auch allein vnter sich, ohne jhrer Menner hülffe, die Thonne Bier aus trincken möchten, derer doch nicht mehr denn zehen waren. Als sich menniglich vber solchem embsigen anbringen verwundert, ward den Sudawittinnen solches zugesagt, da sie denn auch die Thonne Bier ohne hülffe austruncken, die Menner aber musten solches mit beschwertem gemüt von fernen anschawen, daruber sich nicht wenig freud erhub, mit seltzamen tantzen, singen vnnd entblössung jhrer haer, die sie gleich den Ohren abgeschnitten, vnnd triben auch sonsten allerley wunderlich possen, welches alles nicht wol zuschreiben ist.

Trifaltigkeit [...] Hat zuuohren Podollen geheissen. Ist ein Closter von Heinrich Schindekopff Marschalck, vnter Winrico Kniprode dem Hoemeister gebawet, vnd sein darinnen gar versoffene Mönche gewesen. Ich hab zu Domnaw noch eine zinnerne kannen gesehen, daraus sie sollen den schlaff trunck getruncken haben, die ich ledig kaum auffheben konte.

Ich halte das auff der stelle dieses Closters, oder ja nicht weit daruon, der ort, den die alten Preussen Rickoyot oder Romowe geheissen haben, da die Teuffelische Eiche, mit den dreyen Abgöttern gestanden hat, wie es denn auch Simon Grunaw darfür helt, gewesen sey. Vnd dieweil alda drey Abgötter geehret sein worden, hat es Heinrich Schindekopf wollen Christlich (wie mans da gehalten hat) verendern, vnd ein Closter dahin gebawet, In der Ehre der Heiligen Treyfaltigkeit, vnd es zur heiligen Treyfaltigkeit genennet. Den namen Podollen, haben sie ohne zweiffei dem ort gegeben, von wegen des ersten Abgottes Potollo, den etzliche auch Pickollos, vnd zwar nicht vnrecht, nennen, denn es auff Deutsch Teuffel heist.

Es schreiben wol die newen, das Rickoyott mitten in Nadrawen gewesen, zeigen aber den ort nicht an, Ich hab aber sorg, es sey im schreiben versehen, wie vielmals auch sonsten geschehen, das man für Pomesan Pogesan, vnd hinwiderumb, also auch für Natangen, Nadrawen, welches leichtlich geschehen kan, denen die die rechten vnterscheit der Lender nicht wissen. Nun ist Natangen bequemer zu dem ortte, da Romowa gelegen, denn es ligt fast mitten in Preussen, vnnd hat auch sonsten gute gelegenheit zuwonen, sonderlichen in der mitten, da die Trifaltigkeit ist, vnd Romowa gelegen, wie denn auch Romowa mitten im Lande gelegen sol haben. Aber Nadrawen ist mitten voller Gebrüch, Gesümpff vnd Wiltnis, vnd zubewonen vnbequeme, auch den andern Lendern des Preusserlandes, abgelegen, vnd gehöret nicht in das Bischthum Heilsperg, sondern in das Samlendische Bischthum. Aber Rickoyot, mus in das Bischthum Heilsperg gehöret haben. Denn derselbige Bischoff hat entlich diese Teuffelische Eichen gantz vnd gar zerstöret, vnd verbrant, welches er nicht gethan hette, wo es nicht in seinem Sprengel gewesen were, denn damals sein Sprengel bis an den Pregol gereichet hat.

Doch wollen etzliche, wie auch Alexander Quagninus, die Eiche mit den dreyen Abgöttern, hab gestanden, da jtzunder Heiligenpeyhel ligt, ist aber nichts. Denn alda Gorcho seine Eychen gehabt hat, wie denn im Heiligenpeyel zusehen.

Diese Teuffelische Eyche hat gestanden zu Rickoyot, das verstehe ich, mitten auff Natangen, da jtzunder die Heilig Treyfaltigeit, so man noch das Closter nennet, stehet. Vnd ist gewesen 6. Elen dicke, zwerch vber gemessen, oben sehr breit, vnd so deichte, das weder regen noch schnee hat hindurch kommen können. Denn sie auch im Winter jhr laub behalten, vnd grün ist geblie-

ben. Vnd hat drey zwalgen gehabt. In einem war das Bildtnis jhres Abgottes Pickollos oder Potollos, mit einem langen groen Barte, tödtlicher bleicher farbe, gekrönet mit einem weissen tuche, von vnten auff sehent. Dieses Kleinot vnd verehrung war, todten Köpffe von Menschen vnd Viehe: auff die hohen Feste brant man jhm, Talck in töpffen. Vnd dieser trieb viel gespocks in der reichen Heusern, vnd sonderlich, so jemandts daraus gestorben war, vnd so man nicht viel den Göttern opfferen wolte, die plaget er des nachts, vnd so er zum dritten mal kam, muste man jhm menschen blut opfferen. Denn der Weydelott, schnit sich in arm, das er bluttet, so hört man in der Eychen brummen, das war denn ein zeichen der versünung.

Perckunos hette die andere zweei innen, war wie ein zorniger Man, rott wie Fewer, mit fewer flammen gekrönet, sein bart kraus vnd schwartz, sihet Potrimpum zorniglichen an. Dem must man stets ein Fewer, mit trügem eichenem holtz halten, vnd darmit verbrant man die opffer, vnd wenn das Fewer ausgieng, so koste es dem Weydelotten, der es wachtete den hals.

Potrimpo, war wie ein junger Man, ohne bart, gekrönet mit Sangelen, frölich, lachent, das Perckuno zornig war. Sein Kleinot war eine Schlange, in einem grossen topffe, mit milch ernehret, von den Weydelotten, vnd mit Garben des Getreydes bedecket. Diesem brant man Wachs, vnd auch Weyrauch. Auch wurden jhm Kinder zun ehren getödtet.

Vmb diese Eichen drey schrit daruon wurden schöne tücher 7. Elen hoch auffgehangen, vnd dorfft niemandt hinein gehen, ohn jhr Kyrwaytte, vnd gar överste Weydelotten. So aber jemand kam, sein Opffer zuthun, nam man den Fürhangk ab, oder zoch jhn beyseits, das man hinein sehen konte.

Bey dieser Eychen wonete der Kirwaytte, auch woneten herumbher eitel Weidelotten, wartende auff den dienst jhrer Götter, vnd soll lange die Heupstadt in Preussen gewesen sein.

Vmb das Jahr 1014. Ist Boleslaus Chrabri in Preussen kommen, vnd hat Romowe verwüstet vnd verbrant, auch jhre Götter verbrant, dis thet den Preussen sehr wehe. Aber doch machten sie sich andere Götter.

Wie Romowe von den Masuren verbrant sey worden

Ein Fürst in der Masaw, der bulet einem von grossen Adel mit seinem Weibe, der Edele warnet den Fürsten, vber solches betraff er sie bey einander. Er hette aber einen Spies (wie damals der Edelen gebrauch war, darbey man sie auch kante) in der hand, den sticht er durch den Fürsten, vnd die

Hure, entkömpt in Preussen, verhelt sich beim Kirwaiten zu Romowe. Der Fürst hette Brüder, die machen sich auff mit grosser macht, finden jn alda, verpflöcken den Kirwaiten vnd die Weidelotten, in jhren wonungen, vnnd verbrennen Kirwayten, Weidelotten vnd Wonungen.

Den Edelen, so den Fürsten erstochen, bringen sie jemerlich vmb, rauben darnach lang im Lande, bis werden die Preussen innen, versamlen sich, vnd schlagen die Masuren in die flucht, dörffen aber nicht nacheilen, sondern müssen zuuohren widerum einen Kirwayten vnnd Weidelotten erwehlen, vnd jhren Götzendienst bestellen. Darnach theten sie den Masuren grossen schaden, in einem zehen Jerigen Krige, das sich die Masuren mit jhnen einigen musten, vnd jhre Götter widerumb wirdigen. Doch wurden die Ediinge von beyden seitten einander nicht mehr recht holt.

DIDESNIŲ PRŪSIJOS KRAŠTO ŽEMĖLAPIŲ PAAIŠKINIMAS

1595

[…] Prieš keletą metų vienas vežikas per audrą įkirto į slenkstį kirvį norėdamas, kaip sako prūsų prietarai, nutildyti audrą ir apsisaugoti nuo trenkimo, bet jį patį mirtinai nutrenkė. […]

Tirškaimis […] *Börnsteinhoff* Sūduvių kampe, kur anksčiau sūduviai daug stabmeldžiavo ir šią vietą laikė šventa. […]

Kaip Dievas stebuklingai atskleidė vieną paslaptingą žmogžudystę

1577 metais Dumnavoje buvo senas piemuo, vadinamas Stasiumi, jis vaikščiodavo sulinkęs, be kepurės, tikras senutėlis, nes jam jau buvo daugiau nei šimtas metų, kaip pats sakė. Jis save laikė vilktakiu, jei kas jį supykindavo, jis nešdavo nelaimę to gyvuliams, todėl prūsai labai jo bijojo. Jis turėjo miestelyje dvi trobas, jo dukterys prižiūrėjo gyvulius. Jo sūnus, jaunas stiprus bernas, ganė kartu su viena tarnaite galvijus. Kartą pavasarį pas juos į mišką atėjo senasis tėvas Stasius ir rado tarnaitę labai verkiančią ir aimanuojančią.

Jis paklausė, kas ją nuskriaudęs. Ji pasiskundė, kaip ją per jėgą išniekinęs jo sūnus. Jis išsigando ir tarė: „Tu nori apkaltinti mano sūnų!" ir mažu kirvuku kirto tarnaitei į kaklą. Tai išvydęs, sūnus puolė tėvui padėti, ir jie nukirto jai galvą ir įmetė į vandens pilną duobę, viską storai uždengė šakomis. Visa tai išliko paslaptyje iki Šv. Lauryno, kadangi niekas nepasigedo tarnaitės, nes ji buvo iš kitur, be to, turėjo nesveiką ranką ir nelabai tiko darbui. Rugpjūčio mėnesį vienas žmogus prispendė kilpų norėdamas pasigauti jerubių; taigi jis su šunimi išėjo prie kilpų, ir ten šuo atitempė iš pelkės, kuri dabar buvo išdžiūvusi, žmogaus galvą. Jis išsigando ir apie tai pranešė į miestą. Žinia greitai pasklido. Tą patį vakarą senasis piemuo, pasiėmęs ryšulį su drabužiais, išėjo iš namų. Kitą dieną ten išjojo keletas miesto tarybos ir teismo vyrų, surado galvą ir kūną po krūmais, bet negalėjo nei atpažinti asmens, nei nustatyti, ar tai buvo tarnaitė ar ponia, kol surado vainikėlį. Tada į tą vietą savo gyvulius atginė rūmų piemuo. Jis atpažino vainikėlį, kurį jo duktė padariusi per Velykas miesto piemens tarnaitei, kuri po to nežinia kur dingusi. Apie visa tai ir apie tokią tarnaitę prisiminė tada ir miestiečiai. Vienas iš jų, Peteris Klettė, kartu su miesto policininku tuoj pat išvyko į Dumnavą ir ten rado piemens sūnų kaip tik po pietų išgenantį gyvulius. Klettė jį tuoj pat paklausė, kur jie praeitais metais padėję tarnaitę. Jis atsakė, kad ji išėjusi į Karaliaučiaus miestą, kadangi norėjusi išsigydyti ranką. Bet anas jam pasakė, kad tarnaitė vėl turėtų dirbti. Žudikas labai išsisukinėjo. Reikėjo nuspręsti, ką daryti. Senis visur klajojo, buvo girdėti, kad jis norįs sudeginti visą miestą, dėl to jo visur ieškojo, kol galiausiai surado už keturių mylių ir atgabeno į Dumnavą. Jaunasis kankinamas prisipažino, kad [tarnaitę] užmušęs tėvas ir kad jis sudavęs mirtiną smūgį. Senis kankinamas nieko nenorėjo prisipažinti, kol jį ėmė dar stipriau mušti, tada ir jis prisipažino, ir rugpjūčio 16 dieną abu buvo ištempti ant rato. Taigi tai vis tiek turėjo atsiskleisti.

Kad ir kaip tu slėptum tiesą,
Vis vien ji iškils į dienos šviesą.

Prieš keletą metų vienas žmogus sekmadienį po pietų parsivežė į daržinę tris vežimus javų. Kai tik jis iškrovė paskutinį vežimą, trenkė perkūnas, sudegino jo sodybą ir viską, ką ten jis turėjo.

1571 metų gegužės 28 dienos trečią valandą po pietų kilo gaisras piemens troboje. Į tai nelabai kas kreipė dėmesį, sakė, kad piemeniui pastatys kitą trobą, taigi stebėjo [gaisrą] ir leido trobai degti. Pasirodė mažas debesėlis, o su juo pakilo smarkus vėjas, kuris nuginė ugnį į miestą ir sudegino [viską] nuo tos vietos iki krašto. Čia vėjas vėl apsigręžė, ir liepsna vėl apėmė miestą

iki kito krašto. Taigi taip miestelis sudegė visiškai, išskyrus bažnyčią, pilį ir keletą daržinių. […]

[…] Toje pačioje parapijoje Vilčių kaime buvo toks valstietis, kuris taip pat gyveno kaip bedievis. Apie jį buvo šnekama, kad kai kur nors nueinąs į kūmus, tai rišąs iš medžio išpjaustinėtus apvalius ir plačius krikštatėvio pfenigius. Galiausiai jis dingo. Kai kas pasakojo, kad jį nusivedęs nelabasis. Po kelių dienų buvo rastas negyvas, iki pažastų įklimpęs pelkėje.

Šventasis miškas […]. Tai mažas miškelis Žemaitijoje, prie pat sienos su Prūsija, jame auga gražūs, aukšti beržai, o po jais kadagiai. Jį žemaičiai dar laiko šventu, jame neleidžiama kirsti medžių, kad nebūtų sužeisti jų dievai, gyvenantys miške. Ir jie kartu yra krikščionys. […]

Įsrutis […]. Pilis pastatyta 1342 metais. Kai kas mano, kad 1360-aisiais. Neseniai šalia atsirado miestelis.

1376 metais [Įsrutis] buvo lietuvių užimtas, apiplėštas ir sudegintas. Pasak Alb. Mörleino *Kronikos,* tai padaręs 1377 metais Vytautas, Kęstučio sūnus.

Įsruties apskritis yra didelis, gražus trylikos mylių ilgio ir aštuonių mylių pločio kraštas. Jame daug gražių upių, šalia kurių išsidėstę kaimai, o miškuose daug laukinių žvėrių. Šioje apskrityje gyvena beveik tik lietuviai. Tai stiprūs, savaip dievobaimingi žmonės, labai gerbiantys savo bažnyčios tarnus, paklusnūs aukštesniajai valdžiai ir pareigingi. Tačiau jei kas su jais pasielgia neteisingai, jie būna labai vieningi ir puola tą tarsi bičių spiečius; žmonės matė, kaip jie nuo Alnos, paprastai vadinamos Priegliumi, dvi mylias pėsčiomis vijosi vieną, kuris čia buvo mokesčių rinkėjas, lyg jis jiems būtų pavogęs šešiasdešimt arklių.

Juos taip pat slegia šiuose kraštuose labai paplitęs nesveikas girtavimas, – kartais visi, jauni ir seni, vyrai ir moterys, tarnai ir tarnaitės, ne kitaip kaip gyvuliai guli kartu šiauduose, tačiau apie jų paleistuvavimą neteko girdėti.

Senasis burggrafas Hansas Rückerlingas man pasakojo, kad jau tuoj bus dvidešimt metų, kai jis yra šiose pareigose, ir per visą tą laiką visoje apskrityje tik viena moteris iš *Pillepeen* užsitraukusi gėdą, ji negalėjusi pasirodyti į akis savo broliams, nes jie ją būtų nužudę. Moterys taip pat nepakenčia, kad su jomis juokautų. Įsrutyje buvo vienas smuklininkas, taigi jis savo paties smuklėje vienai lietuvei moteriškei čiuptelėjo už krūtų. Ji pašoko, paklausė, kuo jis ją laiko, išbėgo pas savo vyrą ir brolius, atsivedė juos, ir jie būtų užmušę šeimininką savuose namuose, jei jis nebūtų nuo jų pasislėpęs kamaroje.

Taip pat tenka stebėtis, kad taip daug jų gali sugyventi vienoje sodyboje, – iki dvidešimt, trisdešimt ar keturiasdešimt ir daugiau vienos giminės asmenų. Visi jie valgo tą patį valgį, geria vieną gėrimą. Senoji motina vadovauja valgymui: daržoves jie valgo bendrai, o ką turi daugiau, visa tai motina su-

pjausto į lygias dalis ir kiekvienam atskirai paduoda jo dalį. Namas, kuriame jie valgo, vadinamas juodnamiu, ir iš tikrųjų nuo dūmų ir suodžių jis gerokai pajuodęs. Be to, kiekviena pora turi atskirą namelį, kuris vadinamas klėtimi (*Kleidt*). Jis pastatytas iš apvalių rąstų, apačioje turi tarsi žemą rūsį, viršuje – lyg kamarą be langų su vieneriomis durimis, pro kurias jie vaikšto. Ten laikomi jų skurdūs drabužiai, kurių jie turi nedaug, visi jie vienodos spalvos ir formos; ten laikoma ir visa kita, ką jie dar turi. Tokių namelių yra tiek, kiek porų sodyboje.

Be to, jie turi daug mažesnių namelių, kadangi kiekvienam darbui turi atskirą mažą namelį, pavyzdžiui, vieną, kur sugabena ir kulia javus, kitą, kur mala grūdus, kur kepa, kur daro alų, kur skalbia rūbus, kur maudosi ir t. t., – jie visi dengti lentomis. Jie neturi daržinių, tik kažką panašaus į aukštus pastolius, tarp kurių krauna javus varpomis į vidų, taigi vienus ant kitų, visai nesirūpindami, kad pūna šiaudai, nes nėra stogo. Vyrai atlieka lauko darbus, moterys dirba namų darbus. Viskam vadovauja senoji. Ji duoda maisto virti, o sūnų žmonos paeiliui verda, skalbia, mala, sijoja, kepa ir t. t.

Istorija apie nevokiečių kilmės lietuvių, kurie gyvena Prūsijoje, santarvę

Hansas Rückerlingas pasakoja, kaip vienas tėvas turėjo šešis sūnus, visiems jiems surado žmonas, vyriausiasis sūnus jau taip pat apvesdino savo du sūnus, kito vienas sūnus irgi paėmė žmoną ir visi turėjo vaikų. Taigi jie visi, 54 asmenys, senojo tėvo vadovaujami, taikiai sugyveno vienoje sodyboje. Jie visai neblogai prasimaitindavo ir po senojo tėvo mirties, vadovaujami senosios motinos, kuri savo kraitinėje laikė kiekvieno pinigus, skirtingai įrištus ilgame rankšluostyje. Tik po motinos mirties, 1572 metais, jie vieni nuo kitų atsiskyrė. Ir jis dar pasakojo daug sykių girdėjęs, kad po to, kai jie atsiskyrė, jie jau ne taip gerai prasimaitindavo, kaip būdavo anksčiau. Man pasirodė tai kaip stebuklas, kad jie taip gerai sugyveno, juk retai kada marti gali sugyventi su savo anyta, o čia dar jų tiek daug. Tačiau aš tai pats mačiau, kitaip būčiau sunkiai patikėjęs. Šioje apskrityje yra apie penkiolika tūkstančių batsiuvių, kadangi batus, kuriuos jie savo kalba vadina *Pareßken,* visi pasidirba patys iš odos.

Taigi Jo Didenybė turi tokią komandą, visus aprengtus vienodais tos pačios spalvos drabužiais, visus kaip vienas prastais pilkais švarkais.

Prieš keletą metų buvo įkurtas miestelis, kuris 1590 metų birželio 6 dieną sudegė. Tai buvo šeštadienis prieš Sekmines. […]

Jurgenava (*Jorgenaw*). [...] Prieš kurį laiką čia buvo didelis nuodėmių atleidimas prie mažo, skurdaus medinio Marijos paveikslo, kuris iš ten šventos Trejybės dienomis atkeliavo į vienuolyną.

Šiame kaime prieš kurį laiką gyveno dievobaimingas, pasiturintis valstietis, vardu *Merte Lemcke*, jis buvo taip pat ir bažnyčios tarnas. Jis kartą neapsižiūrėjo ir visiškai pasigėrė ir būdamas girtas netyčia paliejo puodynę su pienu. Velnias jį už tai smarkiai nubaudė ir padarė iš to baisią nuodėmę, – esą jis gėdingai apvertęs ir sudaužęs brangią Dievo dovaną, kurios nebuvęs vertas, todėl turėsiąs žūti, – tik tai būsiąs jam pakankamas atpildas. Todėl reikia vengti nuodėmių, nes velnias tokią mažą nuodėmę, padarytą netyčia ir nesąmoningai, o vien tik iš apsirikimo, gali taip baisiai išpūsti. Ką gi jis turėtų padaryti tiems, kurie taip drąsiai ir sąmoningai toliau gyvena nuodėmėse. Tai pavojinga.

Toje pačioje vietoje jie turėjo uolų kunigą, kuris labai bausdavo už velnio kurstomą bedievišką girtavimą; o jie to nepaisė ir kalbėdavo, kad kaimynų kunigas Sekminių rytą per pamokslą pasakęs: „Mieli kaimynai, šiandien mes švenčiame Sekmines, todėl mums reikėtų išklausyti mišparus, tačiau ir gildijos alaus reikėtų paragauti, – net nežinau, ką mums daryti, o ko nedaryti. Bet Sekminės būna tik kartą per metus, todėl geriau paskanaukime gildijos alaus, o mišparus galima atidėti ir vėlesniam laikui“. Valstiečiai dėl to jį labai gyrė, kad jis esąs toks pamaldus, nedraudžiąs jiems seno papročio ir leidžiąs pasidžiaugti. Esąs labai draugiškas savo kaimynams, – pamatęs du valstiečius, traukiančius į smuklę, būnąs trečiuoju, ištisą dieną žaidžiąs kėgliais su savo kaimynais. O šis jų kunigas norėjęs jiems užginti jų seną paprotį, todėl jie norį klausyti ne jo, o ano. Dėl to jie ir šventų Sekminių išvakarėse šventė ir visą naktį gėrė, subadė vienas kitą peiliais lyg mėsininkas kiaulę. Sekminių rytą, kai piemuo išginė gyvulius, jie kruvinais batais skirstėsi į namus. Kunigas juos perspėjo per Sekmines netriukšmauti, kas jiems jau ir anksčiau buvo įsakyta valdžios. Tačiau vos tik kunigas išvyko iš kaimo namo, seniūnas tuoj pat paliepė apvaikščioti namus ir pakviesti visus išgerti gildijos alaus už neatėjimą grasindamas net bauda. Kitą dieną, pirmadienį po Sekminių, apie tai sužinojo vėl atvykęs kunigas ir labai jais pasipiktino, gėdino (kaip sakoma) tokias prisigėrusias kiaules ir tiesiai į juos nukreipė Dievį rūstį. O jie, nors po lėbavimo dar nebuvo atsipeikėję, mielai būtų kunigui surengę tokią puotą, kad jam būtų braškėjęs kailis, taigi, jo laukdami, susirinko šventoriuje, kad galėtų, jam pasirodžius, tinkamai jam užvežti per makaulę. Bet tarp jų dar atsirado vienas žmogus, kuris stojo ginti savo sielos ganytojo ir prašė jo dėl Dievo meilės neiti taip greitai pas parapijiečius, nes jie sumanę kažką negero. Jis [= tas žmogus], prisiekdamas savo gyvybe, maldavo Šį kartą jo paklausyti, ką anas [= kunigas] ir padarė. Bet valstiečiai ilgai nelaukė ir išsiskirstė

į namus, tačiau tuoj po to gavo iš gerbiamo pono blogą žinią, kad jie turį gultis kryžiumi ir prašyti kunigo atleidimo. Bet mūsų Viešpats Dievas taip sutvarkė, kad šis kunigas tuoj po šio įvykio gavo kitą geresnį paskyrimą, taigi jis negalėjo daugiau jiems sakyti pamokslo per Sekmines.

Šiame kaime po to bjauriai įsigalėjo besaikis velniškas išpuikimas, nes valstiečiai turėjo pinigų ir todėl jų dukterys apsitaisydavo aksominiais drabužiais, papuoštais gražiais apsiuvais, jos taip pat gražiai rengdavosi vykdamos į vestuvių puotą, kai kurios taip pasipuošdavo, kad to būtų pakakę net labai kilmingoms. Bet šitie dalykai ilgainiui sunyko, nes Dievas yra išpuikėlių ir pasipūtėlių priešas. Jis laikui bėgant atėmė iš jų maistą, kad išvarytų jų išdidumą ir pasipūtimą.

Apie ugnį, sauganČią nuo nelaimių Šv. Jono Krikštytojo naktį

Šiame krašte kai kuriose vietose, kur bedievių žmonių širdyse dar išlikusi pagonybė ir popiežininkystė, Šv. Jono Krikštytojo naktį vyksta baisus stabmeldžiavimas, kuriam pritaria valdžia ir kuris nebaudžiamas Bažnyčios. Įkuriamas ne pasilinksminimo laužas, bet ugnis, sauganti nuo nelaimių, ją traukia ant rato kartelėmis ir virvėmis, kalbėdami stebuklingus žodžius, be to, ypatingoje vietoje, o būtent ten, kur tais metais išgenami gyvuliai; jie mano, kad jei kitą rytą gyvulius pervarys per laužavietę, kur degė ši ugnis, ji apsaugos juos nuo kritimo. Toji ugnis turėdavo taip pat apsaugoti nuo pieno nutrūkimo ir burtų, todėl bernai, kurie traukė ugnį, kitą rytą, t. y. Šv. Jono dieną, labai anksti eidavo iš sodybos į sodybą ir kaip atpildą rinkdavo pieną. Taipogi jie tiki, kad tose vietose, kur kūrenama tokia ugnis, nepridaro žalos griaustinis ir kruša. Tą patį vakarą virš durų, vartų, ant tvorų, visur, pro kur išeina ar grįžta gyvuliai, jie prikaišioja eglišakių, varnalėšų, kiečių ir panašiai, kas turi padėti nuo velnio, šmėklų ir visokių burtų.

Taigi aiškiai šviečiant saulei pasirodo velnias, kuris nukreipia nuo Dievo į tokius prietarus. O prūsų žmones nėra lengva nuo to atpratinti, – aš tai pakankamai patyriau. Dėl to kunigai neturėtų būti tokie nuolaidūs, taip pat pasaulietinė valdžia turėtų su tuo kovoti ir bausti, kadangi daugeliui jau nepadeda jokie pamokslai, nes jie visiškai paskendę savo prietaruose. O jeigu pamaldūs, ištikimi pamokslautojai panori pabarti ir išvaduoti nuo tokių velniškų dalykų, tai mūsų prūsai pagonys ar evangeliniai popiežininkai pradeda murmėti, kad iš jų atimamas senovinis teisingumas. Nepaisydami tokios gėdingos stabmeldystės, jie gali eiti išpažinties ir dėtis krikščionimis.

1560 metų gruodžio 28 dienos rytą, prieš išauštant, dangus šiaurėje nusidažė kraujo raudonumo spalva, ir šis raudonis lanku susirangė virš juodo debesies, nuo jo viršun sklido liepsnojantys spinduliai. Galiausiai jis nuslinko virš Karaliaučiaus. Visa tai atrodė taip, lyg užsipliekstų vis nauji gaisrai, lyg degtų didelis miestas sukeldamas daug dūmų, taigi niekas nemanė kitaip, tik kad dega visas Karaliaučius. Galiausiai pasirodė dvi žvaigždės, viena iš šiaurės, kita iš pietų, o paskui, išaušus dienai, viskas dingo. Tokie dalykai matėsi ne tik Miulhauzene, bet ir Karaliaučiuje bei daugelyje kitų vietų.

Pasakojimas, kaip nuo maro miręs žmogus ėdantis likusius gyvuosius

1564 metais buvo maras. Tais metais ir Dievo man paskirtos parapijos dviejuose kaimuose siautė mirtis; iš vieno kaimo atėjo pas mane trys valstiečiai prašydami leisti palaidoti, – jie paminėjo ir vietą. Aš jiems leidau laidoti, tik uždraudžiau toje vietoje, kadangi man jau buvo pasiskundęs mokytojas, kad jie mirusiuosius užkasą jam prie pat durų, kad jis net negalintis patekti į šventorių skambinti varpais, nors jie šiaip turį pakankamai vietos, kur laidoti. Jie man pasakė, kad buvę girdėję, jog pirmasis asmuo, kuris kokiame nors kaime mirštantis maro metu, atsisėdantis karste ir ėdantis paklodę, ir kolei jis ėdantis, tolei toje vietoje nesiliaują mirti žmonės, ir taip būtų atsitikę ir N., bet kai jie iškasę pirmąjį ir radę N. N. sėdintį ir ėdantį, jie nukirtę jam kastuvu galvą, ir tada tai [= maras] liovėsi.

Į tai aš jiems atsakiau: „Ar jūs negirdėjote daug kartų (kadangi aš tada jiems sakydavau pamokslą keturiskart per savaitę, nors mano pareiga buvo tik kartą), kad šis maras yra Dievo bausmė už mūsų nuodėmes, ir jei mes norime jo nusikratyti, turime vengti nuodėmių, atgailauti ir prašyti, kad jis vardan Kristaus būtų mums maloningas. Jūs bijote senos mirusios moters, o nebijote visagalio gyvo Dievo, kuris negali pakęsti tokio nepasitikėjimo“. Ir aš mokiau juos toliau, kol jie manimi patikėjo ir savo mirusįjį palaidojo kitoje šventoriaus vietoje. O mūsų Dievas padėjo, – tai buvo paskutinis žmogus, vėliau niekas šiame kaime nemirė ta pačia mirtimi.

Kitame kaimelyje pirmasis numirėlis buvo palaidotas laukuose, kadangi jis, dvaro tarnas, nors buvo ne kartą perspėtas, tačiau vis vien vengė komunijos. Jį keletas slapčiomis atkasė ir rado sėdintį ir ryjantį paklodę; jie jam nukirto galvą, kad kraujas aptaškė kasėjus ir juos nelabasis velnias apakino, – jie nebegalėjo nieko matyti. Bet tai jiems baigėsi blogai, kadangi jie namuose visur rado sergančius, ir po to [žmonės] mirdavo daug skausmingiau nei

anksčiau. Kaimelyje gyveno tik šešios valstiečių ir kelios sodininkų [šeimos], ir greitai 49 [žmonės] iš jų mirė, neskaitant keleto, kurių jie man nenurodė ir kuriuos palaidojo laukuose. Aš esu tokios nuomonės, kad mūsų ponas Dievas tuomet norėjo įsakyti nutraukti bausmę, bet tai pastebėjęs velnias norėjo mūsų ponui Dievui atimti garbę ir nuvesti žmones į netikėjimą. Bet, ačiū Dievui, jo valia neišsipildė, nes tiems, kurie [Dievu] sekė, tai [= maras] liovėsi, bet netikintiesiems tai tik prasidėjo.

Tokia pat istorija buvo užrašyta Vitenbergo kunigo, magistro Georgijaus Rorarijaus ir pateikta ponui Liuteriui: viename kaime mirusi moteris dabar, kai yra palaidota, pati save ėdanti kape, todėl tame kaime greitai mirsią visi žmonės. Į tai Liuteris atsakė: „Tai velnio apgavystė ir piktumas; jeigu jie tuo netikėtų, jiems tai ir nepakenktų, ir tai jie laikytų ne kuo nors kitu, o velnio šmėkla. Bet kadangi jie yra tokie prietaringi, tai ir toliau miršta“. Žiūrėk: Liuterio Stalo kalbos IX skyrių, apie velnią ir jo darbus.

Pasakojama, kad prieš keletą metų vienas geras kaimo kunigas netoli Karaliaučiaus pats stovėjęs prie kapo ir stebėjęs, kaip atkasė tokį žmogų; tegul susimyli Dievas, kur yra tokie ganytojai. Vis dėlto valstiečiai dabar geriau nori turėti tokius alaus mėgėjus ir gerus sugėrovus, kurie nebaudžia, o ne sielos ganytojus, kurie stropiai atlieka savo darbą. Tačiau gerais norais pragaras grįstas, todėl vienas paskui kitą eina pas velnią. […]

Narpiškiai, arba Narkiškiai. […] Tai kaimelis prie mažo upelio, vadinamo Galbe, Įsruties apskrityje. Tą upeliuką jie laikė šventu ir garbino. Jei kas apakdavo viena akimi, tai jie tokį vienos akies netekimą laikydavo ženklu, kad jie patikę upeliui, ir tai buvo didelė garbė. Štai žmonių aklumas, o velnio pranašumas! Kristus suteikia regėjimą, o velnias apakina. Prieš keletą metų dar pasitaikydavo senų vienaakių žmonių. Bet jauniems, kurie nenori nei jo [= velnio] garbinti, nei juo tikėti, jis nekenkia. […]

Notanga. Šis kraštas savo vardą gavęs iš Prūsų karaliaus Vaidevučio (*Widiwuti*) penktojo [pasak Grunau, – šeštojo] sūnaus Notango (*Natango*). Tai labai gražus, derlingas kraštas su daugeliu miestų, pilių ir kaimų, kur tik viena Brandenburgo apskritis turi 25 bažnyčias, neskaitant filijų. Be to, ten daug miškų ir gražių upių. Šis kraštas šiaurėje remiasi į Aismares ir Prieglių, rytuose jis turi upę Alną; kur nuo seno buvo pietų ir vakarų sienos, šito tikrai negalima žinoti.

Pabėčiai. […] Ten dar buvo miškas, kurį jie nuo amžių laikė šventu. Jis neseniai iškirstas.

Istorija, kaip sembai garbino arba aukojo kiaulę

Mūsų mylimas gerasis Dievas kurį laiką leido sugauti daug žuvies, bet ką padarė bedieviai, nedėkingi vaikėzai: jie sukabino žuvis už uodegų ir plakė jas kalbėdami: jos neturėtų taip greitai vėl atplaukti. Kas atsitinka: Dievas teisėtai atsiima savo maloningąjį palaiminimą ir jie dabar jau žuvies mažai sugauna. Dėl to jie vėl norėtų gauti Dievo palaiminimą, bet jo ieško klaidingai. Pabėčių parapijoje susirenka krūvon šeši kaimai ir 1531 metais išsirenka Viršaitį (*Worßkaite*). Pagal seną prūsų paprotį nusiperka dvylika statinių alaus, paima nupenėtą kiaulę; Viršaitis (*Worßkaite*) sukalba keletą stabmeldiškų maldų, kreipiasi į savo dievus, kad jie vėl suteiktų jiems laimę. Paskui jis, dalyvaujant visų šešių kaimų abiejų lyčių žmonėms, paskerdžia kiaulę, jie ją iškepa, ryja, girtauja septynias dienas. Vidurius, kaulus ir visa, kas lieka, sudegina lauže. Tai tapo žinoma vyresnybei, todėl Žiokų fogtui N. vom Drahe buvo įsakyta juos surasti ir griežtai nubausti. Taip ir buvo padaryta.

Šakūnėliai. [...] Kaimas prie Rusnės upės; ten yra liepa, kurią vargšai žmonės laikė šventa ir dar dabar slapčia naktimis čia meldžiasi ir atnašauja.

Skalva. Savo vardą kraštas turi nuo penktojo Vaidevučio sūnaus. Jis išsidėstęs abiejose Nemuno upės pusėse. Dėl šio krašto sienų rašiusieji nesutaria, o dabar apie tai mažai težinoma.

Sūduva, arba Sūduvių kampas

Semba ties iškyšuliu (*Bruster ort*) turi apie mylią ilgio ir mylią pločio. Ten dar gyvena tikri sūduviai, kadangi jie tenai buvo ištremti iš Sūduvos dėl neištikimybės ir išdavystės. Tie žmonės, jei pučia palankus vėjas, renka gintarą arba, kaip jį dar vadindavo, agato akmenį.

Sūduvos moterų būdas ir papročiai, kaip jos per šventes šoka ir kaip linksminasi

Kartą Mertenas Windtmülleris su kitais savo gerais draugais buvo sūduvių krašte, kur jų garbei gintaro meistras* Johannesas Fuchsas, šalia kitų dalykų, liepė dar pasipuošusioms sūduvių moterims pašokti, o kad jos butų linksmesnės ir smagesnės, įsakė duoti joms, kaip įprasta, statinę alaus.

* Gintaro meistras – čia Prūsijos kunigaikštystės pareigūnas, tvarkantis gintaro gavybos reikalus. *Red.*

Valandėlę nuostabiai pasilinksminusios, jos panoro gerti, todėl dvi parinktos moterys priėjo prie pono ir, vertėjo padedamos, ėmė gražiais žodžiais primygtinai prašyti, kad jis būtų joms palankus ir leistų vienoms, be savo vyrų, išgerti statinę alaus, nes ir šokiui jos buvo pakviestos vienos. Jų buvo ne daugiau kaip dešimt. Labai nusistebėjus dėl tokio prašymo, sūduvėms buvo leista išgerti statinę alaus vienoms, be vyrų, o jų vyrai labai nusiminę turėjo tai stebėti iš tolo. Dėl to buvo daug džiaugsmo, keistų šokių ir dainų, moterys atidengė plaukus, nukirptus sulig ausimis; jos išdarinėjo ir šiaip visokiausių išdaigų, kad net visko negalima aprašyti.

Trejybė. […] Anksčiau vadinosi Patoliai. Tai magistro Winricho Kniprodės valdymo metais maršalo Heinricho Schindekopfo pastatytas vienuolynas. Jame gyveno visiškai prasigėrę vienuoliai. Man dar teko Dumnavoje matyti cinkuotą indą, kurį aš vos galėjau atkelti, – iš jo jie gerdavę prieš miegą.

Aš manau, kad šio vienuolyno vietoje arba netoli nuo jo buvo vietovė, kurią senieji prūsai vadino Rikojotu (*Rickoyot*), arba Romuva (*Romowe*), kur stovėjo velnio ąžuolas su trimis dievaičiais, kaip rašo ir Simonas Grunau. Ir kadangi čia buvo garbinami trys dievaičiai, Heinrichas Schindekopfas panoro padaryti krikščioniškai (kaip tai buvo manoma) ir pastatė čia vienuolyną bei Švč. Trejybės garbei pavadino jį Trejybės vienuolynu. Patolių vardą jie, be abejonės, tai vietai buvo suteikę dėl pirmojo dievaičio Patulo (*Potollo*), kurį kai kurie visai ne be pagrindo vadina Pikulu (*Pickollos*), kadangi vokiškai tai reiškia velnią.

Vėlesnieji [istorikai] rašo, kad Rikojotas buvęs Nadruvos viduryje, bet jie nenurodo, kurioje vietoje. Tačiau man kelia susirūpinimą, kad rašant galėjo būti apsirikta, kaip dažnai pasitaikydavo, kai vietoje Pamedė (*Pomesan*) rašoma Pagudė (*Pogesan*), ir atvirkščiai, taip pat vietoj Notangos – Nadruva. Taip apsirikti lengvai gali tie, kurie nežino tikrojo skirtumo tarp kraštų. Notanga geriau tinka tai vietai, kur buvo Romuva (*Romowa*), kadangi ji yra beveik Prūsijos centre ir ten patogu gyventi, ypač jos viduryje, kur yra Trejybė, nes Romuva (*Romowa*) turi būti krašto viduryje. O Nadruvoje daug pelkių, balų ir brūzgynų, joje nepatogu gyventi, be to, ji nuošaliau nuo kitų Prūsijos kraštų ir priklauso ne Heilsbergo (*Heilsperg*), bet Sembos vyskupijai. O Rikojotas (*Rickoyot*) turi būti Heilsbergo vyskupijoje, kadangi jos vyskupas pagaliau visiškai sunaikino ir sudegino tą velnio ąžuolą, ko jis nebūtų padaręs, jeigu jis būtų buvęs ne jo vyskupijoje, nes tuomet jo vyskupija siekė iki Priegliaus.

Kai kurie, pavyzdžiui, ir Aleksandras Guagnini, norėtų, kad ąžuolas su trimis dievaičiais būtų stovėjęs ten, kur dabar yra Šventapilė (*Heiligenpeyhel*),

bet tai nepagrįsta. Kadangi čia savo ąžuolus turėjo Kurka, kaip matome Šventapilėje.

Šis velnio ąžuolas, kaip aš suprantu, stovėjo Rikojote (*Rickoyot*), Notangos centre, kur dabar yra Švenčiausiosios Trejybės vienuolynas. Jis buvęs šešių uolekčių skersmens, viršūnėje labai išsikerojęs ir toks tankus, kad nei lietus, nei sniegas negalėdavęs prasiskverbti. Jis ir žiemą nenumesdavęs lapų ir likdavęs žalias. Jis turėjęs tris šakas. Vienoje jų buvęs jų dievaičio Pikulo (*Pickollos*) ar Patulo (*Potollos*) atvaizdas – ilga žila negyvėlio spalvos barzda, galva, dengiama balto audeklo, žvilgsnis iš padilbų. Jo ženklas ir pagerbimas buvo žmonių ir gyvulių kaukolės; per dideles šventes jo garbei degindavo puoduose lajų. Jis dažnai vaidendavosi turtingųjų namuose, ypač kai ten kas nors mirdavo ir kai pašykštėdavo daugiau paaukoti dievams. Tokius jis kankindavęs naktimis, o kai pasivaidendavęs trečią kartą, jam reikėdavę aukoti žmogaus kraujo. Tada vaidilutis (*Weydelott*) įsipjaudavęs ranką, kad ištrykštų kraujas, ir kai ąžuole pasigirsdavęs murmesys, tai būdavęs susitaikymo ženklas.

Perkūnas (*Perckunos*) užėmė antrąją šaką. Jis atrodė kaip įtūžęs vyras, raudonas lyg ugnis, su liepsnų karūna, garbiniuota juoda barzda, piktai žvelgiantis į Patrimpą (*Potrimpum*). Jo garbei be paliovos reikėjo kūrenti ugnį iš sausų ąžuolinių malkų. Šioje ugnyje degindavo aukas, o jei ugnis užgesdavo, vaidilučiui (*Weydelotten*), kuris ją prižiūrėdavo, tai kainuodavo gyvybę.

Patrimpas (*Potrimpo*) buvo jaunas vyras, be barzdos, su varpų vainiku. Jis atrodė linksmas ir šaipėsi iš Perkūno (*Perckuno*) piktumo. Jo ženklas buvo gyvatė, kurią dideliame puode, uždengtame javų pėdais, penėjo vaidilučiai (*Weydelotten*). Jam degindavo vašką ir smilkalus. Jo garbei taip pat žudydavo vaikus.

Aplink šį ąžuolą, per tris žingsnius nuo jo, kabojo gražios septynių uolekčių aukščio uždangos, už jų niekas negalėjo užeiti, tik krivaitis (*Kyrwaytte*) ir vyriausieji vaidilučiai (*Weydelotten*). Bet jeigu kas nors ateidavo norėdamas paaukoti, tai uždangas nuimdavo arba jas atitraukdavo ir buvo galima pažvelgti vidun.

Prie šio ąžuolo gyveno krivaitis (*Kirwaytte*) ir išdidūs vaidilučiai (*Weidelotten*), laukiantys, kada reikės tarnauti dievams. Ilgą laiką čia buvo Prūsijos sostinė.

1014 metais į Prūsiją įsiveržė Boleslovas Narsusis. Jis nusiaubė ir sudegino Romuvą (*Romowe*) ir stabus. Tai prūsus labai įskaudino, tačiau jie pasidarė kitus stabus.

Kaip Romuva (*Romowe*) buvo sudeginta mozūrų

Vienas Mazovijos kunigaikštis ištvirkavo su labai kilmingo vyro žmona. Nors kilmingasis buvo įspėjęs kunigaikštį, jis užklupo abudu ištvirkaujančius. Vyras turėjo ietį (kaip tada buvo įprasta tarp kilmingųjų, iš to juos ir pažindavai). Ja jis ir nusmeigė kunigaikštį ir paleistuvę, o pats pabėgo į Prūsiją ir buvo pas krivaitį (*Kirwaiten*) Romuvoje (*Romowe*). Kunigaikštis turėjo brolių. Šie su didelėmis jėgomis patraukė į žygį, surado jį čia, uždarė krivaitį (*Kirwaiten*) ir vaidilučius (*Weidelottent*) jų būstuose ir visus juos ten sudegino.

Kilmingąjį, kuris nudūrė kunigaikštį, jie žiauriai nužudė, o paskui ilgai plėšikavo po šalį, kol apie tai sužinojo prūsai. Jie susirinko kartu ir privertė mozūrus bėgti, bet negalėjo jų persekioti, kadangi prieš tai turėjo išsirinkti krivaitį (*Kirwayten*) ir vaidilučius (*Weidelottent*) ir pasimelsti savo dievams. Vėliau jie per dešimt karo metų pridarė mozūrams tiek žalos, kad mozūrai buvo priversti su jais taikytis ir vėl pripažinti jų dievus. Tačiau abiejų pusių kilmingieji netapo vieni kitiems tikrai palankūs.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

DER SEE STRÖME VND FLÜSSER NAMEN
1595

G e e s e r i c h S e e [...] Dieser See hebt an vnter Salfeldt, vnd strecket sich bis vnter die Deutsche Eylaw, da dann ein herrlicher Aelfang ist, man rechnet die lenge dieses Sees fünff Meil mit den krümmen. Ist aber nicht sehr breit, hat etzliche Werder, ein schönes Werder zum Ackerwerck, vnnd gegen Tielewald ligt das heilige Werder, auff welchem die geengstigten Preussen vom Orden, jhre Abgötterey heimlich getrieben haben.

G o l b e f l. [...] Ist ein kleines flieslein im Insterburgischen Ampte, welches die zu Narpißken für heilig gehalten, vnd angebetet haben, sein aber auch stets vmb ein Auge gekomen, welches sie für grosse gnade geachtet, fort aber weil man nicht mehr dran gleubete scheinet sich der Teuffel seiner zeichen auch, thut sie nicht mehr, wie droben bey Narpißken auch gesagt.

EŽERŲ, UPIŲ IR UPELIŲ VARDAI
1595

Gėzericho ežeras [...] Šis ežeras prasideda prie Zalfeldo ir tęsiasi iki Vokiečių Ylavos, ten yra puiki ungurių gaudykla; šio ežero ilgis su vingiais sudarytų penkias mylias. Jis nėra labai platus, turi keletą salų, vieną gražią salą, tinkamą arimui, o priešais *Tielewald* yra šventa sala, kurioje Ordino įbauginti prūsai slapčiomis stabmeldžiavo.

Galbės upelis [...] Tai mažas upeliukas Įsruties apskrityje, kurį žmonės iš Narpiškių laikė šventu ir jam meldėsi, bet dažnai netekdavę akies, – tai jie laikė didele malone. Kadangi paskui tuo nebetikėjo, velnias taip pat ėmė gėdytis savo darbų ir jų daugiau nebedarė, kaip ten Narpiškiuose sakoma.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

MOTIEJUS MIECHOVIETIS
1457–1523

MACIEJ Z MIECHOWA

Motiejus Miechovietis (*Matheas* (*Mathias*) *de Miechow, Maciej z Miechowa, Miechowita*) – lenkų istorikas, geografas, Krokuvos universiteto profesorius ir rektorius. Veikale *Traktatas apie dvi Sarmatijas: Azijos ir Europos* (*Tractatus de duobus Sarmatiis: Asiana et Europiana*) nagrinėjo slavų etnogenezę, stengėsi pagrįsti europietišką slavų kilmę ir įrodyti aukštesnę jų kultūrą. Tai prieštaravo italų istorikų Flavijaus Biondo, Enėjo Silvijaus Piccolominio, Marko Antonijaus Sabeliko nuomonei, pagal kurią slavai buvo kilę iš Azijos genčių – skitų arba sarmatų. Miechoviečio veikalas buvo labai populiarus: jau XVI amžiuje išverstas į vokiečių (1518), lenkų (1535), italų (1561) kalbas. 1936 metais išverstas į rusų kalbą. II knygos 2 skyriuje „Apie Lietuvą ir Žemaitiją“ („De Lithuania et Samagithia“) istorikas aprašė senuosius lietuvių tikėjimus, pateikė etnografijos žinių. Rėmėsi ankstesniais autoriais: Jonu Dlugošu, Piccolominiu, Sabeliku. Miechovietis, kaip ir jo pirmtakai, neišvengė prasimanymų, netikslumų. Kita vertus, jis pirmasis davė rašytinių žinių apie lietuvių trobesius (Jonynas, 1928–1929, 21). Tuos duomenis kartojo vėlesni autoriai (Johannesas Boemas, Andrius Celarijus).

EUGENIJA ULČINAITĖ

Žinias apie senąją lietuvių religiją ir mitologiją Miechovietis ėmė iš Dlugošo pasakojimo apie lietuvių ir žemaičių krikštą ir etnografinio lietuvių kilmės, tikėjimo bei senųjų papročių aprašo. Kai kur Dlugošo žinios perpasakotos tiesiog pažodžiui. Tačiau perpasakota ne viskas, o kai kas ir iškreipta, pavyzdžiui, žynio, kuris kurstė amžinąją ugnį, pavadinimas *Zincz* virto pačios ugnies pavadinimu. Naujos medžiagos apie senuosius lietuvių tikėjimus nepateikta. Miechoviečio žiniomis naudojosi ne vienas tyrinėtojas (Narbutt, 1835; Киркор, 1882; Теобальд, 1890; Bertuleit, 1924; Balys, 1929, 1937; Pisani, 1950; Jucevičius, 1959 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Mathias de Miechow, 1517; 1518; 1521; *Novus orbis regionum*, 1555, 449–484; Pistorius, 1582, 121–150; *Auctores*, 1600, 206–209; Mitzler de Kolof, 1761, 177–261; Maciej z Miechowa, 1972 (vert. į lenkų k.).

Literatūra: Jonynas, 1928–1929; Baranowski, 1950; Ulewicz, 1950, 53–66; Barycz, 1960; Buczek, 1960; Barycz, Bieńkowski, 1972; *Лимонов*, 1978, 97–109.

Tekstas iš: Mathias de Miechow, 1521 (puslapiai nenumeruoti).

TRACTATUS DE DUABUS SARMATIIS: ASIANA ET EUROPIANA
1517

Liber II, tractatus I, caput 2
De Lithuania et Samagithia

Magnus ducatus Lithuaniae est regio latissima, in ea sunt plures duces Lithuaniae et Russiae, vnus autem praeses et monarcha, cui caeteri omnes subsunt, Magnus dux Lithuaniae vulgo nuncupatus. Aiunt autem vetustiores et antiquitatum relatores, quidam Italici propter Romanorum dissensiones, deserentes Italiam ingressi sunt terras Lithuaniae et nomen patriae Italia, genti vero Itali indiderunt, quae per posteros terra Litalia et gens Litali, „l“ litera praeposita coepit nuncupari. Ruteni autem et Poloni eorum vicini maiorem immutationem facientes, vsque in hodiernam diem terram Lithuaniam gentes vero Lithuanos appellant. […]

[…] Colebant autem ab origine Lithuani numina, ignem, syluas, aspides et serpentes. Ignem qui per sacerdotem lingua eorum (*zincz*) nuncupatum subiectis lignis adolebatur. Syluas autem et lucos sacrosanctos et habitacula deorum putabant. Aspides vero atque serpentes in singulis domibus, velut deos penates nutriebant et venerabantur. Rex itaque Wladislaus ignem sacrum putatum ciuitate Vilnensi Barbaris inspectantibus extingui, templum et aram, in quibus fiebat hostiarum immolatio dirumpi, syluas vero succidi et confringi, serpentes quoque necari praecepit, barbaris flentibus deorum suorum falsorum exterminium. Contra regem autem nec mussitare audentibus, mirantibus quoque Poloni sacrorum violatores ignis syluarum et serpentium, intacti illesique a dijs eorum secusque ipsimet quotiens violabant fuerunt. Exterminatis itaque idolis gens Lithuanorum per aliquot dies de articulis

fidei et oratione dominica per sacerdotes Polonos, magis tamen per regem Wladislaum, qui linguam gentis nouerat edocebatur, et sacra baptismatis vnda renascebatur. […] Eodem quoqe Wladislao rege instante Samagitthia fidem Christi et baptisma suscepit. […] Gentes regionis procerae et altae staturae, agrestes et incultae pauco et castigato victu viuentes, sitim aqua sedare solitae, raro cereuisia aut medone. Auri, argenti aeris, ferri, vini in illa tempestate expertes et ignarae, apud quos licitum erat vni viro plures habere vxores, et patre mortuo nouercam fratreque glotem in vxorem accipere. Nullus illic stubarum, nullus aedificiorum nobilium, sed tantummodo tugurij vnius vsus, ventrem distensum et porrectum, extrema vero habens coartata, ex ligno et culmo structura largius ab imo sensim operis incremento aedifidum in arcius cogitur, in carinae seu galeae maxime similitudinem elaborata, in cacumine fenestra vna superne lumen reddens, subter quam focus et cibos parabiles coquens et frigus quo regio pro maiori anni parte constricta est repellens. In ea domo se vxores, pignora, seruos, ancillas, pecus, armentum, frumentum et omnem supellectilem condunt, gens ad diuinationes et auguria procliuis. Praecipuum numen Samagitticum erat ignis, quem sacrosanctum et perpetuum putabant, qui in montis altissimi iugo super fluuium Newiasza sito assidua lignorum appositione a sacrorum sacerdote alebatur. Accedens itaque Vladislaus rex turrim in qua consistebat incendit et ignem disijecit et extinxit. Succidit deinde per milites suos Polonicos syluas, quas non secus quam sanctas et deorum habitacula Samagitthae iuxta illud Poeticum, Habitarunt dij quoque syluas[1] venerabantur, in eam caliginem mentis prolapsique et syluae praefatae et aues, feraeque in illis consistentes sanctae forent, et quicquid in illas ingrederetur, vt sanctum deberet censeri, violanti quoque nemus, feras vel alites, manus aut pedes demonum arte curuabantur. Maxima itaque Barbaros tenebat admiratio, quod Poloni nemus ritu eorum sanctum excidentes, nulla lesio qualem ipsi in se frequentius experti erant. […] Habebant praeterea in syluis praefatis focos, in familias et domos distinctos, in quibus omnibus charorum et familiarium cadauera cum equis sellis et vestimentis potioribus incendebant. Locabant etiam ad focos huiusmodi ex subere facta sedilia, in quibus escas ex pasta in casei modum praeparatas deponebant, medonemque focis infundebant, ea credulitate illusi, quod mortuorum suorum animae, quorum illic combusta fuerant corpora, nocte venirent escaque se exsaciarent Insuper prima Octobris die, maxima per Samagittas in syluis praefatis celebritas agebatur, et ex omni regione vniuersus vtriusque sexus conueniens illuc populus, cibos et potus quilibet iuxta suae conditionis qualificationem deferebat, quibus aliquot diebus epulati dijs suis falsis praedpue deo lingua eorum appellato Perkuno, id est tonitru, ad focos quisque suos offerebat libamina. […]

Liber II, tractatus II, caput 1
De Moskovia

[…] Post terram Viatka nuncupatam in Scythiam penetrando iacet magnum idolum (*Zlota baba*), quod interpraetatum sonat aurea anus seu vetula, quod gentes vicinae colunt et venerantur, nec aliquis in proximo gradiens aut feras agitando et in venatione sectando vacuus et sine oblatione pertransit, quinimo si munus nobile deest, pellem aut saltem de veste exstractum oilum in offertorium idolo proiecit et inclinando se cum reverentia pertransit. […]

TRAKTATAS APIE DVI SARMATIJAS: AZIJOS IR EUROPOS
1517

II knyga, I traktatas, 2 skyrius
Apie Lietuvą ir Žemaitiją

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – labai platus kraštas. Jame yra daug Lietuvos ir Rusios kunigaikščių, o vienas valdovas ir monarchas, kuriam visi kiti paklūsta, paprastai vadinamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Senesnieji ir senovės autoriai pasakoja, kad kažkokie italai, dėl romėnų nesutarimų palikę Italiją, atvyko į Lietuvos žemes ir davė joms tėvynės vardą Italija, o gentį pavadino italais. Vėliau ši žemė, pridėjus raidę „l“, ėmė vadintis Litalija, o gentis – litalais. Jų kaimynai rutėnai ir lenkai padarė dar didesnį pakeitimą ir ligi šių dienų žemę vadina *Lithuania* [Lietuva], o žmones – *Lithuani* [lietuviais].

[…] Lietuviai nuo pat pradžių garbino dievybes: ugnį, miškus, gyvates ir žalčius. Ugnį, jų kalba vadinamą *zincz,* nuolat kūreno žynys, užmesdamas ant jos malkų. Miškus, taip pat giraites laikė neliečiamais ir manė, jog ten esančios dievų buveinės. Žalčius ir gyvates laikė namuose, maitino ir garbino kaip namus globojančias dievybes. Karalius Vladislovas[2] Vilniuje pagonių akivaizdoje liepė užgesinti tariamą šventąją ugnį, sugriauti šventyklą ir altorių, ant kurio dėdavo aukas, iškirsti miškus, užmušti žalčius. Pagonys verkė matydami naikinamus jų netikrus dievus, bet nedrįso murmėti prieš savo

karalių, tik stebėjosi, kad jų dievai neužmušė ir net nepalietė lenkų, šventosios ugnies, miškų ir žalčių įžeidėjų; kliūdavo tik lietuviams, kai jie tuos dievus įžeisdavo. Sunaikinę pagoniškas šventyklas, lenkų kunigai, o visų pirma karalius Vladislovas, mokėjęs lietuvių kalbą, keletą dienų aiškino lietuviams tikėjimo tiesas, mokė juos kalbėti Viešpaties maldą ir krikštijo šventu vandeniu, kad jie iš naujo atgimtų. […]

To paties karaliaus Vladislovo pastangomis ir Žemaitija priėmė krikštą ir krikščionių tikėjimą[3]. […] Žmonės čia aukšti ir išvaizdūs, bet prasčiokai ir nemokyti, valgo mažai ir ne iki soties, troškulį malšina vandeniu, retkarčiais alumi ar midumi. Tais laikais žemaičiai nežinojo aukso, sidabro, vario, geležies ir vyno. Vienas vyras galėjo turėti daug žmonų, mirus tėvui galima buvo vesti pamotę, o mirus broliui – brolienę. Nėra ten nė vieno prašmatnaus ar bent kiek išvaizdesnio gyvenamojo namo; gyvena viename būste, kuris viduje gana erdvus, pastatytas iš medžio ir šiaudų, į viršų siaurėjantis, panašiai kaip laivas ar šalmas. Stogo smaigalyje įtaisytas vienas langas, iš viršaus praleidžiantis šviesą, o po juo – židinys, skirtas valgiui gaminti ir apsiginti nuo žiemos šalčių, trunkančių čia didžiąją metų dalį. Tokiame būste žemaičiai gyvena su žmonomis, vaikais, tarnais bei tarnaitėmis ir galvijais, čia laiko žemdirbystės padargus, javus ir visokius rakandus. Tauta linkusi į būrimus ir prietarus. Svarbiausia žemaičių dievybė buvo ugnis. Ant aukšto skardžio prie pat Nevėžio upės jie kūreno amžiną ir šventą ugnį, kurią žynys nuolat kurstė malkomis. Atvykęs karalius Vladislovas sudegino bokštą, kuriame kūrenosi toji ugnis, židinį išdraskė ir užgesino. Lenkų kareiviai iškirto žemaičių garbinamus miškus, kuriuos jie laikė šventais ir dievų gyvenamais, anot poeto: „Gyvendavo dievai ir miškuose“[4]. Žemaičių protas buvo taip aptemęs, kad šventais laikė ir tuos miškus, ir juose gyvenančius paukščius bei žvėris, ir bet kurią būtybę, kuri į juos yra įžengusi. Išdrįsusiam blogai elgtis su miškais, paukščiais ar žvėrimis demonai išsukinėdavę rankas ir kojas. Todėl labai stebėjosi tie barbarai, kai jų miškus kertantys lenkų kareiviai nepatyrė jokios skriaudos, o jie patys dažnai ją patirdavę. […]

Be to, turėjo tuose miškuose laužavietes, paskirtas kiekvienai šeimai ir kiekvieniems namams. Laužavietėse degindavo savo artimųjų ir giminių palaikus kartu su žirgais, balnais ir geresniais drabužiais. Prie laužų pastatydavo suolus iš medžio žievės, ant kurių padėdavo sūrio, o į laužą pildavo gėrimo iš medaus, naiviai tikėdami, kad jų artimųjų dvasios, kūnams sudegus, ateis naktį ir pasisotins maistu. Didžiausias iškilmes žemaičiai rengdavo tuose miškuose spalio pirmąją. Sueidavo čia vyrai ir moterys iš visos apylinkės, atsinešdavo pagal išgales maisto bei gėrimo ir kelias dienas puotaudavo, sudėję prie laužų aukas savo netikriems dievams, o ypač vienam – Perkūnui, t. y. griaustiniui. […]

II knyga, II traktatas 1 skyrius
Apie Maskviją

[…] Už žemės, vadinamos Viatka, pakeliui į Skitiją, stovi didelis stabas (*Złota baba*), kitaip tariant auksinė senė. Kaimynų gentys ją garbina. Nė vienas keliautojas ar žvėrių medžiotojas nepraeina pro ją nepalikęs aukos, bent menkiausios. Jei neturi vertingos dovanos, padeda stabui kaip auką žvėries kailį arba nors siūlą, ištrauktą iš rūbo, ir su pagarba nusilenkęs nueina. […]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

1 *Habitarunt dij quoque syluas* – Vergilijus, *Bukolikos*, II, 60. Šią frazę kartoja daugelis autorių: Dlugošas, Miechovietis, Olafas Magnusas, Merkatorius ir kt.

2 *Karalius Vladislovas* – Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Jogaila (apie 1350–1434 06 01), po krikšto gavęs Vladislovo vardą.

3 *…ir Žemaitija priėmė krikštą* – Lietuva pakrikštyta 1387, Žemaitija – 1413 metais.

4 *„Gyvendavo dievai ir miškuose“* – žr. 1 komentarą.

EUGENIJA ULČINAITĖ

JOHANNESAS BOEMAS AUBIETIS

1485–1535

JOHANNES BOEMUS AUBANUS

Johannesas Boemas Aubietis (*Johannes Boemus Aubanus, Johannes Boeme*) gimė Aubo miestelyje netoli Viurcburgo (Viurtembergo žemė) vokiečių šeimoje. Baigęs mokslus, tapo Vokiečių ordino kariuomenės kunigu. Palaikė ryšius su žymiais vokiečių humanistais Johannu Reuchlinu, Conradu Pellicanu, mokėjo hebrajų, lotynų, graikų kalbas, rašė elegijas, epigramas, buvo sukaupęs nemažą mokslinės literatūros biblioteką. Labiausiai išgarsėjo veikalu *Visų tautų papročiai, įstatymai ir apeigos* (*Omnivm gentivm mores, leges et ritvs…,* Augsburgas, 1520), kuriame, remdamasis Vincentu Kadlubeku, Enėju Silvijumi Piccolominiu, Motiejumi Miechoviečiu, Antonijumi Sabeliku, aprašė įvairias Europos, Azijos ir Afrikos tautas. Veikalas XVI amžiuje buvo išleistas daugiau nei keturiasdešimt kartų, išverstas į italų, prancūzų, anglų, ispanų, čekų kalbas. Ši knyga buvo leidžiama ir XVII bei XVIII amžiuje (Leidenas, 1604; Venecija, 1749).

Veikalo III knygos 7 skyrius pavadintas „Apie Lietuvą ir lietuvių gyvenimą“ („De Lithuania et Lithuanorum vita“). Čia aprašyta Lietuvos geografinė padėtis, gamta, gyventojų papročiai, kalba, tikėjimas ir t. t. Pagrindinis Boemo Aubiečio šaltinis – Piccolomini, iš kurio daug ką pažodžiui nusirašė. Boemas Aubietis pakartojo prasimanymus apie legalius moterų sugyventinius, lietuvių kalbą vadino slaviška.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Žinias apie senuosius lietuvių tikėjimus Boemas Aubietis paėmė iš Piccolominio raštų, o apie žemaičių – iš Dlugošo. Naujų duomenų nepateikė. Tik perpasakodamas Jeronimo Prahiškio žinias, kad lietuviai garbinę saulę ir didžiai gerbę geležinį kūjį, teigia, kad lietuviai saulę laikę valdove, vadinę Didžiąja ir įsivaizdavę ją geležinio kūjo pavidalo. Tačiau vargu ar tai galima laikyti Jeronimo Prahiškio informacijos patikslinimu pagal naujus šaltinius, veikiau tai jos iškraipymas.

NORBERTAS VĖLIUS

Svarbesnės publikacijos: Boemus, 1520; 1538; 1556.
Literatūra: BP, XIII, 203; *IA,* I, A/14, 1970, 417; Šimkauskienė, 1985.
Tekstas iš: Boemus, 1556, 253–255, 258–260.

OMNIVM GENTIVM MORES, LEGES ET RITVS
1520

Liber III, caput 7
De Lithuania et Lithuanorum vita

Lithuania est Poloniae ad ortum connexa noningentorum milium passuum circuitu magna sui parte palustris plurimumque nemorosa: et ob eam rem difficilis aditu, ac quodammodo inaccessa, aquis palustribus cuncta obtinentibus: hyeme commercia cum Lithuanis habiliora, paludibis et stagnis alta glacie concretis niueque superinfusa, fiunt omnia mercatoribus peruia: vt velut alto mari, quando nulla sit certa via aut semita, sydera signent iter. Rara in Lithuania oppida, villarum incolatus infrequens. Accolarum diuitiae pecora pellesque multigenum ferarum, vt Zobellinae sunt, atque Harmelinae: quibus regio insigniter scatet. Caerae ac mellis abundans: vsus pecuniae genti nullus: inter se matronae palam concubinos habent virorum permissu, quos connubij vocant adiutores, contra pellicatus viris probro datur. Soluuntur facile matrimonia mutuo consensu, et iterum atque iterum nubunt, adeo gens vna caeteris mortalibus diuerso viuit ritu, vt non absurdum sit illud Aristippi: Honestum non natura, sed consuetudine constare. Vini rarissimus vsus: panis nigricans non cribratus: armenta victum praebent, multo lacte vtentibus. Sermo genti, vt Polonis, Sclauonicus: hic enim sermo quamlatissime patet, ac plurimis quidem gentibus sommunis est: ex quibus quaedam Romanae ritum Ecclesiae sequuntur, vt Poloni sunt, Dalmatae, Croatij, Carnique. Aliae Graeco ritu sacra peragunt, vt Bulgari, Rutheni, et ex Lithuanis plerique. Nonnullae ab his diuersae proprias haereses habent, vt Boëmi sunt, Moraui et Bosnienses. Hussitarum quaedam obseruant delirium: pars multo maxima Manicheum: quaedam adhuc etiam gentili caecitate tenentur, idola colunt, quemadmodum multi ex Lithuanis. Hieronymus Pragensis, qui Eugenij quarti pontificatu in ea terra euangelium praedicauit, quique gentis illius ritus et

mores ad id tempus minus notos nostris hominibus demonstrauit, dicebat Lithuanorum quosdam, ad quos primum peruenisset domesticatim serpentes habuisse: quibus per se quisque vt diis penatibus sacrificabant: caeterum tenuisse se, vt praeter vnum, qui cremari non potuit, a suis cultoribus interficerentur: alij ignem colunt, captantque ex eo auguria. Solem nonnulli mallei ferrei specie immani magnitudine, proprium ducem habent, quem Magnum vocant […]. Est Prussiae atque Lithuaniae contermina regiuncula, quae Samogithia dicitur, syluis et fluminibus circumsepta, quinquaginta milliarium longitudine: cuius gentes procerae et pulchrae staturae, agrestes, tamen moribusque inculti. Matrimonia plura celebrant, et absque sanguinis respectu, patre mortuo filius nouercam, fratre frater glorem in vxorem accipiunt. Aes nullum habent, humiliter aedificant, ex limo culmoque tuguria in carinarum aut galearum formam, in quorum culminibus fenestram vnam faciunt tam patentem, vt toti aedifido lucem superne praebeat. Focus perpetuo igne in singulis vnus, circa quem familia vniuersa sedens, non solum vt cibos coquat, verum etiam vt vehemens frigus, quo pro maiori anni parte terra haec congelata constrictaque iacet, propellat. Vaporaria seu stubas habent nullas. Gens ad diuinationem et auguria inclinata, praecipuum ei numen ignis, quem sacrosanctum perpetuumque esse persuasum habuere, quod in aedito colle ad fluuium Neuyasa assidu lignorum suggestione per sacerdotem aleretur. Vladislaus Poloniae rex, qui eam ad Christi fidem compulit, illum vna cum turri, in qua conseruabatur, extinxit, disiecit, et syluas quas non minori religione quam ignem sanctas, proque deorum habitaculis Sarmatae (iuxta poeticum illud: habitarunt dij quoque syluas) colebant. Et nedum syluas, verum quoque quicquid eas subiisset sanctum minimaeque violandum censebant, vt aues erant et ferae. Malorum daemonum praestigio violantes eas statim in manibus et pedibus contrahebantur. Erant in his syluis singulis familiis suus focus et sacra domus constituta, in quibus defunctorum suorum corpora cum equis sellis et meliori eorum vestimento comburere mos fuit. Conuenire eos noctu credebant, ideoque sedilia ibi ex subere contexta disposita, in quibus optimus medo, escaque ex pasta in casei forma omni tempore large subministrabatur, vt ipsis vescerentur. Prima Octobris die in his syluis maximum festum peragebant, ex omni regione vniuersus populus congregatus, quaeque familia in sua casula cibo et potu, vt melius, potuit patrio instituto indulgebat, tum ad focos diis imprimis quem Perkumo, id est, tonitrum dicebant, libabant. Cum Lithuanis et Polonis linguam vnam habent, nam et Polonico sermone sacerdotes eis in ecclesiis praedicant. […]

VISŲ TAUTŲ PAPROČIAI, ĮSTATYMAI IR APEIGOS
1520

III knyga, 7 skyrius
Apie Lietuvą ir lietuvių gyvenimą

Lietuva jungiasi su rytine Lenkijos dalimi 900 mylių lanku. Didžioji jos dalis yra pelkėta ir apaugusi miškais, todėl sunku į ją patekti, o ten, kur aplinkui tvyro pelkės, yra visai neįžengiama. Su lietuviais patogiau prekiauti žiemą: užsitraukusios storu ledu pelkės ir ežerai bei iškritęs sniegas nutiesia puikų kelią pirkliams, o kryptį – kaip ir jūros platybėse, kada nežinomas kelias ar takelis, – jiems parodo žvaigždės. Miestų Lietuvoje retoka, netirštai apgyventi ir kaimai. Gyventojų turtas yra galvijai ir įvairiarūšių žvėrelių, pavyzdžiui, kiaunių ir šermuonėlių – jų šiame krašte knibždėte knibžda, – kailiai. Daug turi vaško ir medaus. Pinigų nenaudoja. Moterys, vyrams leidžiant, viešai turi sugyventinių, kuriuos vadina santuokos pagalbininkais, tuo tarpu vyrams svetimoteriauti laikoma gėdingu dalyku. Santuokos abipusiu sutikimu lengvai panaikinamos, ir jie tuokiasi antrąsyk ir net trečiąsyk. Ta tauta taip skiriasi savo papročiais nuo kitų, kad jai labai pritinka šie Aristipo[1] žodžiai: „Garbingumą kuria ne prigimtis, o įprotis“.

Vyną geria labai retai, duoną valgo juodą, nesijotą. Vartojantiems daug pieno maistą teikia galvijai. Kalba, kaip ir lenkų, slaviška[2]. Ši kalba yra labai plačiai paplitusi ir bendra daugeliui tautų. Vienos jų, kaip lenkai, dalmatai, kroatai, karnijiečiai, laikosi Romos bažnyčios tikėjimo. Kitos, pavyzdžiui, bulgarai, rutėnai ir nemažai lietuvių, atlieka graikų tikėjimo apeigas. Kai kurios, skirtingai nuo anų, išgalvoja savas erezijas, tai – čekai, moravai, bosniai, kurių dalis seka husitų beprotybe, o žymiai didesnė dalis – manichėjų. Dar kiti, pavyzdžiui, daugelis lietuvių, iki šiol yra užkietėję pagonys ir garbina stabus.

Jeronimas Prahiškis, kuris popiežiaus Eugenijaus IV laikais Šiame krašte skelbė Evangeliją ir pasakojo mūsų žmonėms apie šios mažai ligi tol žinomos tautos apeigas bei papročius, sakė, kad vienas kitas iš tų lietuvių, pas kuriuos jis pirmiausia atvykęs, laikę namuose žalčius ir jiems, kaip namų dievams, aukodavę aukas. Beje, savo palydovams jis liepęs juos visus sudeginti, bet vieno ugnis nepajėgusi sunaikinti. Kiti garbina ugnį ir iš jos buria. Dar kiti savo valdove laiko Saulę, garbina ją kaip milžinišką geležinį kūjį ir vadina Didžiąja[3]. […]

Su Prūsija ir Lietuva ribojasi mažas kraštas, kuris yra apsuptas miškų ir upių ir driekiasi 50 mylių – tai Žemaitija. Šios tautos žmonės yra aukšti, gra-

žiai nuaugę, tačiau tamsūs ir neišauklėti. Jie daug kartų tuokiasi, nepaisydami kraujo ryšių: tėvui mirus, sūnus veda pamotę, o brolienę veda brolis. Pinigų neturi, būstus stato iš molio, žemus, laivo ar šalmo formos, o stogą dengia šiaudais, pačiame šelmenyje padaro vieną platų langą, kad iš viršaus krintanti šviesa apšviestų viso pastato vidų. Kiekviename būste yra vienas dieną naktį kūrenamas židinys, apie kurį susėdusi visa šeimyna ne tik verda valgį, bet ir šildosi, nes didžiąją metų dalį žemė čia yra sušalusi, sukaustyta ledo. Neturi garinės[4] nė atskiros gyvenamosios patalpos. Tauta yra linkusi į prietarus ir būrimus, ypač garbina ugnį, kurią laiko šventa ir amžina; ant iškilios kalvos prie Nevėžio upės žynys ją visą laiką kūrena. Lenkijos karalius Vladislovas, [šią tautą] atvertęs į krikščionybę, užgesino ugnį, o bokštą, kuriame ji buvo saugoma, sugriovė. Iškirto ir miškus, kuriuos sarmatai garbino ne mažiau kaip ugnį, nes manė, kad juose gyveną dievai. Šventais ir neliečiamais laikė ir miškų gyventojus – paukščius bei žvėris. Jei kas juos sužeisdavo, tiems esą piktosios dvasios sukdavo rankas ir kojas.

Kiekviena šeima turėjo tuose miškuose savo ugniavietę ir šventyklą, kurioje paprastai degino mirusiųjų kūnus kartu su žirgais, balnais ir geresniais rūbais. Tikėjo, kad mirusieji ateina naktį, todėl pastatydavo iš medžio žievės išpintus suolus, ant kurių gausiai pridėdavo midaus, sūrio ir kitokio valgio, kad jie galėtų vaišintis bet kuriuo metu.

Spalio pirmą dieną šiuose miškuose buvo švenčiamos didelės šventės: iš viso krašto susirinkdavo žmonės, ir kiekviena šeima savo būste kiek kas galėjo pagal paprotį gerdavo ir valgydavo, taip pat į židinį nuliedavo dievams, pirmiausia Perkūnui, tai yra griaustiniui. [Jų] kalba yra ta pati kaip lietuvių ir lenkų, nes kunigai šiose bažnyčiose sako pamokslus ir lenkų kalba. […]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

1 *…pritinka šie Aristipo žodžiai* – Aristipas (apie 435–apie 336 pr. Kr.) – graikų filosofas. Jo veikalai yra žuvę, todėl citatos identifikuoti neįmanoma.

2 *kalba… slaviška* – Boemas čia pakartoja Piccolominio teiginį, žr. komentarą *BRMŠ,* 1, 597.

3 *…ir vadina Didžiąja* – žodis „saulė“ lotynų kalboje yra vyriškos giminės, todėl tekste sakoma *Sol Magnus* (Didysis).

4 *…neturi garinės* – garinė (*vaporaria*) čia turbūt reiškia specialią vietą ar patalpą, kur verdamas valgis ar kaitinamas vanduo prausimuisi.

EUGENIJA ULČINAITĖ

MIKALOJUS HUSOVIANAS

apie 1475 ar 1485–po 1533

NICOLAUS HUSSOVIANUS

Mikalojus Husovianas (*Nicolaus Hussovianus, Hussoviensis, Hussovius, Ussovius, Hussowski*) – poetas humanistas, rašęs lotynų kalba. Buvo kilęs iš vakarinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių, galbūt netoli Gardino (Дорошкевич, 1979, 132). Apie 1492 metus atvyko į Vilnių. Čia jį globojo Vilniaus kapitulos kanauninkas, Lietuvos didžiojo kunigaikščio sekretorius Erazmas Vitelijus (Ciolekas). 1518–1522 metais drauge su juo Husovianas gyveno Romoje, kur susipažino su tuometiniais Italijos poetais humanistais ir jų kūryba. Popiežiaus Leono X prašomas, parašė poemą *Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę* (*Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis,* Krokuva, 1523). Nuo maro mirus globėjui Erazmui Vitelijui, Husovianas buvo priverstas grįžti į Lenkiją.

Nuo 1522 metų iki mirties poetas gyveno Krokuvoje. Čia parašė dar du kūrinius: *Nauja ir nuostabi pergalė prieš turkus liepos mėnesį* (*Nova et miranda victoria de Turcis mense Iulo,* 1524) ir *Giesmė apie šv. Hiacinto gyvenimą ir darbus* (*De vita et gestis divi Hyacinthi carmen,* 1525). Yra sukūręs ir smulkesnių eilėraščių, vadinamų *Carmina minora* (*Mažosios giesmės*).

Reikšmingiausias Husoviano kūrinys – poema *Giesmė apie stumbrą* (1072 eilutės), parašyta eleginiu distichu (išversta į lietuvių kalbą 1963 metais, išleista 1977 metais). Sekdamas Antikos bei Renesanso poetais (Vergilijumi, Ovidijumi, Conradu Celtes), Husovianas vaizdingai aprašė stumbrų medžioklės scenas, gimtųjų miškų grožį bei turtus, natūralų žmogaus ryšį su gamta. Poetas detaliai išvardija visa, ką duoda žmogui giria: vašką, dervą, kailius, medieną. Tai turbūt ankstyviausias Lietuvos literatūroje paliudijimas, jog miškas yra bene esmingiausia to krašto žmonių būties dominantė, ryškiausias žmogaus ir gamtos jungties ženklas.

Aprašydamas vaistingųjų žolelių rinkimą, Husovianas paliečia ir burtininkavimo temą, raganavimu įtariamų moterų skandinimą vandenyje. Įspūdinga scena primena viduramžių inkvizitorių instrukcijas raganoms atpažinti, išdėstytas veikale *Raganų kūjis* (*Malkus maleficarum,* 1489), tačiau užuomina į antikinės herojės Medėjos kerus leidžia manyti, jog poetas čia stengiasi sukurti universalesnį poetinį paveikslą.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Su lietuvių mitologija Husoviano giesmėje siejasi pastabos apie burtininkavimą ir stumbro užmušimą. Iš tų pastabų susidaro įspūdis, kad burtininkavimas Lietuvoje anuo metu buvo populiarus, kad buvo buriama žodžiais, žolėmis ir giesmėmis (dainomis?), kad būrė tiek moterys, tiek vyrai. Žmonės, kurie gydė žolėmis ir vartojo jas būrimams, vėliau yra minimi daugelyje rašytinių šaltinių (Jono Bretkūno, Mikalojaus Daukšos raštuose, raganų teismų bylose). Husovianas vienas pirmųjų aprašė raganavimu įtariamų žmonių persekiojimą ir jų „tikrinimą“ vandeniu bei ugnimi. Matyt, raganų persekiojimų ir kankinimų XVI amžiaus pradžioje jau pasitaikydavo ir Lietuvoje, nors raganų teismų bylų iš to laikotarpio nedaug težinoma.

Husoviano pastabos apie raganas atspindi visai Europai būdingas pažiūras. Lietuvių mitologijai reikšmingesnė jo pastaba apie ypatingą stumbro medžioklės paprotį, tiesiog ritualą (negalima stumbro užmušti ietimi iš toli, gaudyti kilpomis, o reikia jį nukauti garbingoje dvikovoje). Šis paprotys, matyt, susijęs su ypatinga lietuvių pagarba raguočiams, ypač laukiniams (taurams, elniams), kilusia iš jų mitinio įprasminimo (plg. taurą padavimuose apie Vilniaus įkūrimą, mitinio elnio įvaizdį kalendorinėse lietuvių liaudies dainose). Husoviano *Giesme apie stumbrą* kaip mitologijos šaltiniu tyrinėtojai dar mažai tėra naudojęsi.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Hussovianus, 1523; 1855; 1894; *LLICh*, 469–475 (fragm. liet. k.); Husovianas, 1963 (liet. k.); 1977 (lot. ir liet. k.); Гуссовский, 1968 (rusų k.); Гусоўскі, 1973 (baltarusių k.); 1980 (lot., baltarusių, rusų kalbomis).

Literatūra: Sakavičius, 1923; Kazlauskas, 1963; 1977; Varanavičius, 1973; 1975; Lebedys, 1977, 32–34; Дорошкевич, 1979, 130–194; Ročka, 1989, 65–97.

Tekstas iš: Husovianas, 1977, 46–49, 52–53.

CARMEN DE STATURA, FERITATE AC VENATIONE BISONTIS
1523

[…] Aut pereunt magicis et crescunt artibus: illud
Interdum reputans mens agitare solet.
Tantaque uis herbis gelida uerbisque sub arcto
Semper inest, tantum carmina dira ualent,

Vt Medea mihi non ulla parte uidetur
Fabula, sed ueram pene fuisse liquet,
Si contemplemur miracula temporis huius:
Quamuis Christicolae cuncta uetare uelint
Et soleant hominum subitis immittere flammis
Quemlibet, ut primum res manifesta foret,
Qui se uel modice de talibus implicet actis
Et non continuo deferat illa uidens.
Si quis et ambiguo plebis rumore notatur,
Quanquam uel tenebris abdita facta latent,
Arripitur, manibus subito pedibusque ligatus,
Proijcitur tumidas protinus inter aquas.
Si mergi fuerit uisus, reuocatur ut insons;
Si contra, semper creditur esse nocens.
Compressos laqueis in gurgite uidimus alto
Luctantes undis mergere posse caput,
Multaque clamosae spectabant millia plebis,
Me stupor attonitum reddidit inde grauis:
Ipsa fluens adeo dirum caput unda refugit,
Vt sibi dissimilis tunc mihi uisa foret.
Iustior est ignis, qui talia soluere monstra
Et solet hoc tetrum saepe domare nefas.
Omnia Litphana dubitans regione uidebit
Saepe palam fieri meque probata sequi.
Sed tamen assuetas prauis mulieribus artes
Exercent molles non nisi raro uiri. […]
Restat adhuc, quas haec fera sit capienda per artes,
Dicere, ni breuitas temporis arctet opus.
Si tamen arctoae morem cognoscere gentis
Attinet, hunc sequitur patria nostra modum.
Non licet hoc animal procul actis sternere telis,
Non datur occultis illaqueare dolis.
Semper in excelso uis est uersata uirorum,
Hoc fieri quadam relligione ferunt:
Affirmant solitum totis excedere syluis,
Dum non uincuntur congrediente manu. […]

GIESMĖ APIE STUMBRO IŠVAIZDĄ, ŽIAURUMĄ IR MEDŽIOKLĘ
1523

[…] Gal nuo vylingų kerų čia viskas žūna ir auga –
Kartais užklysta tokia man begalvojant mintis.
Šiaurėj šaltojoj tikrai ir žolės, ir žodžiai daug gali,
Slypi didžiulė jėga burtuos šiurpiųjų giesmių.
Man neatrodo visai, jog Medėja tik pasakoj buvo,
Aišku kaip dieną visiems, jog ji gyveno tikrai,
Jeigu apžvelgtume šių laikų būrimus nuostabiausius, –
Nors krikščionys griežtai juos reikalauja uždraust –
Jie paprastai tuojau kiekvieną meta į ugnį,
Kad tik galėtų greičiau darbas iškilti aikštėn
To, kurs su burtų veiksmais nors menką sąsają turi
Ar, matydamas juos, tuoj nesistengia pranešt.
Jeigu gandai nelemti tiktai apie ką nors pasklinda,
Nors padaryti darbai glūdi tamsos apgaubti,
Tą pačiumpa tuojau ir, rankas bei kojas surišę,
Sviedžia įsupę bemat į sūkuringas gelmes:
Jeigu išvysta beskęstant, tada nekaltu jį palaiko,
Jei atvirkščiai, – visuomet mano, jog kaltas jisai.
Matėm, kaip jie surišti vandens srovėje verpetingoj
Grūmės, panert geisdami galvas į šaltas bangas;
Tūkstantinė minia šaukdama žiūrėjo ant kranto;
Baimė be galo kraupi apėmė tąsyk mane.
Nuo šiurpulingos galvos vanduo betekėdamas traukės,
Jis man atrodė tada tarsi nebūtų vanduo.
Bet teisingesnė ugnis, kuri gali įvykdyt tą siaubą
Ir atitolint dažnai tokį baisumą kaip šis.
Jeigu kas tuo abejos, tas galės net ir pats įsitikint,
Kad taip yra Lietuvoj ir kad aš tiesą sakau.
O būrimų, kuriais raganaujančios moterys verčias,
Vyrai aptingę – ir tie – imas gana neretai, […]
Reikia papasakot dar, kaip medžiokliai pagauna tą žvėrį,
Jei nevaržytų tiktai laikas ribotas manęs.
Žinoma, šiaurės tautos svarbu dar ir būdą pažinti, –
Mūsų tėvynė, be to, turi tokių papročių:

Ietim iš tolo nukaut šį žvėrį neleidžiama niekam,
Uždrausta jį ir slapta, kilpas pastačius, pagaut.
Tik garbingai su juo jėga susikaudavo vyrai;
Prietarai juos kažkokie versdavę šitaip daryt.
Sakoma, kad paprastai išeina stumbrai iš girių,
Kol nenugali jų žmonės taikliąja ranka. […]

Vertė *BENEDIKTAS KAZLAUSKAS*

BYCHOVCO KRONIKA

XVI a. III dešimtmetis

Bychovco kronika – plačiausias ir vertingiausias iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metraščių, parašytas kunigaikštystės kanceliarijoje vartota slavų kalba. Lietuvos istorija *Bychovco kronikoje* išdėstyta nuo Lietuvos kunigaikščių protėvio Romos kunigaikščio Palemono (V a.) iki Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Aleksandro valdymo pabaigos (1506). Pavadinimą kronika gavo XIX amžiuje nuo Volkovysko (Baltarusija) apskrities Mogiliovcų dvaro savininko Aleksandro Bychoveco (*Bychovec*) pavardės. Kronikos rankraštis Bychovecui priklausė iki 1834 metų. Kitą to paties metraščio nuorašą XVI amžiuje yra turėjęs ir juo naudojosi istorikas Motiejus Strijkovskis. Vilniaus gimnazijos mokytojas Ipolitas Klimaševskis (*Hipolit Klimaszewski*), aptikęs rankraštį Bychoveco privačioje bibliotekoje, 1830 metais paskelbė kronikos fragmentą – pasakojimą apie Žygimanto Kęstutaičio nužudymą. 1846 metais visą kronikos tekstą paskelbė istorikas Teodoras Narbutas (Narbutt, 1846). Jis pirmas aprašė rankraštį ir pavadino jį *Lietuvos, arba Bychovco, kronika.* Iš Narbuto aprašymo žinoma, kad jo turėtas rankraštis (159 lapai) buvo iš kirilicos lotyniškomis (lenkiškomis) raidėmis transliteruota kopija. Kopijuota iš blogai išlikusio nuorašo, kuriame trūko pradžios ir pabaigos, buvo daug spragų ir iškraipymų. Narbuto nuomone, kopija daryta XVII amžiuje, kitų nuomone – XVIII amžiuje, o Nikolajaus Ulaščiko manymu – XVI amžiaus aštuntajame dešimtmetyje.

Vėliau *Bychovco kronika* buvo paskelbta dar du kartus leidinyje *Pilnas rusų metraščių rinkinys* (*ПСРЛ,* XVII, 1907, 473–572, ir XXXII, 1975, 128–173). Ulaščikas išvertė šį veikalą į rusų kalbą ir išleido 1966 metais (Улащик, 1966) su kai kurių vietovardžių, upėvardžių ir asmenvardžių paaiškinimais. Visose šiose publikacijose *Bychovco kronika* traktuojama kaip literatūros paminklas ir nebandoma nustatyti jos žinių istorinio patikimumo. Rimanto Jaso parengtas ir 1971 metais išleistas *Bychovco kronikos* vertimas į lietuvių kalbą – pirmoji kritinė publikacija su plačiais dalykiniais komentarais (Jasas, 1971).

Kadangi *Bychovco kronikos* rankraštis po Narbuto mirties dingo, šiam istorikui daug kas prikišdavo nepatikimumą, nekritišką istorinių šaltinių panaudojimą, kai kas spėjo (ši nuomonė ypač plito tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo), kad *Bychovco kronika* esanti paties Narbuto sukurta. Sis požiūris paneigtas 1959 metais, kai Romualdas Šalūga atrado Bychoveco ir Narbuto laiškų, kuriuose rašoma apie kronikos rankraščio persiuntimą istoriko giminaičiui Vincentui Narbutui ir spausdinimą Vilniuje. Išaiškinta, kad bent

iki 1851 metų kronikos rankraštis tikrai buvo Teodoro Narbuto asmeninėje bibliotekoje Šiaurių dvare Lydos apskrityje. Apie jo vėlesnį likimą nieko nežinoma.

Bychovco kronika nėra ištisai originalus kūrinys. Seniausia Lietuvos praeitis (iki XIV amžiaus paskutinio dvidešimtmečio, arba iki Kęstučio ir jo sūnaus Vytauto konflikto su Jogaila) perrašyta iš Lietuvos metraščių Platesniojo sąvado (*Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės kronikos*) legendinės dalies; laikotarpio nuo XIV amžiaus paskutinio dvidešimtmečio iki 1445 metų aprašymas – iš Lietuvos metraščių Trumpojo sąvado, tačiau vietomis papildant naujomis žiniomis ir ištisais naujais pasakojimais; visas tolesnis (nuo 1445 metų) tekstas – originalus, naujai parašytas pagal įvairius šaltinius.

Bychovco kronikos autorius ir tiksli parašymo data nežinomi. Vyrauja nuomonė, kad kronika parašyta XVI amžiaus antrojoje pusėje. Baltarusijos tyrinėtojų Ulaščiko, Viačeslavo Čamiarickio nuomone, ji buvusi parašyta Slucke arba Naugarduke baltarusio stačiatikio, susijusio su Slucko kunigaikščiais Olelkaičiais. Mečislovas Jučas (Jučas, 1968, 105, 134) nukėlė spėjamą parašymo laiką į XVI amžiaus pirmąją pusę ir kronikos kilmę siejo su Alšėnų kunigaikščiu Vilniaus vyskupu (1536–1555) Pauliumi Algimantu Alšėniškiu. Borisas Floria ir ypač Jerzy Ochmańskis kai kurių dalių parašymą siejo su Lietuvos didikų Goštautų gimine ir konkrečiai su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleriu (1522–1539) Albertu Goštautu. Jaso nuomone (Jasas, 1971, 8–38), Alberto Goštauto iniciatyva ir jo aplinkoje buvo parašyti abu XVI amžiaus Lietuvos metraščių sąvadai: prieš 1519 metus Platesnysis sąvadas (tik be pagrindinio teksto tęsinių, apimančių laiką po 1445 metų) ir kiek vėliau, po 1519 ar po 1521 metų, per kelerius metus – *Bychovco kronika.* Abu šie kūriniai laikytini dviem to paties darbo, dirbto Alberto Goštauto aplinkoje, etapais. Autorius, parašęs Platesniojo sąvado ir *Bychovco kronikos* legendinę dalį, neabejotinai gerai pažino etninę Lietuvą, ypač Šventosios ir Neries tarpupį, Vilniaus kraštą.

Į šį leidinį iš *Bychovco kronikos* legendinės dalies dedamos aštuonios ištraukos. Pasakojimas apie Mindaugo krikštą perrašytas iš pietvakarių rusų (Haličo-Voluinės) metraščio (dabar jis žinomas kaip *Ipatijaus metraščio* dalis). Legendos apie romėnų kunigaikščio Palemono ir jo palydovų atsikėlimą į Pabaltijį pradžia *Bychovco kronikoje* (palyginus su Platesniuoju sąvadu) yra perdirbta. Autorius veikiausiai pasinaudojo Bergomezės (Jokūbo Pilypo Forestos) *Pasaulio istorija* (*Supplementum supplementi chronicarum,* Venezia, 1513, 159–171). Vieni Palemono palikuonių – pirmųjų legendinių Lietuvos kunigaikščių – vardai nusižiūrėti iš Lietuvos vietovardžių, kiti paimti iš XVI amžiaus lietuvių didikų ir bajorų pavardžių, kai kurie – iš *Ipatijaus metraščio* žinių apie XIII amžiaus Lietuvą.

Kitose į šį leidinį dedamose *Bychovco kronikos* ištraukose literatūrinė išmonė sumišusi su vietinės kilmės padavimais. Juose galbūt atsispindi ir realūs istoriniai įvykiai.

RIMANTAS JASAS

Bychovco kronikos žinios apie senovės lietuvių religiją bei mitologiją atsikartoja ir kituose Lietuvos metraščių nuorašuose (Archeologijos draugijos, Krasińskių, Raczyńskių, Ališavos, Rumiancevo – *ПСРЛ*, XXXV, 91–102, 128–213), todėl apibendrintai jas galima vadinti Lietuvos metraščių žiniomis. Šiomis žiniomis daugelis lietuvių mitologijos tyrinėtojų ilgai nepasitikėjo (kai kurie dar ir dabar nepasitiki). Nepasitikėjo todėl, kad mitologinės tiesos neskyrė nuo istorinės. Kadangi metraščiuose, ypač legendinėse jų dalyse, yra istorinės tiesos neatitinkančių faktų (lietuvių protėvių kilmė iš romėnų), manyta, kad metraščiai yra nepatikimas istorijos, o kartu ir mitologijos šaltinis. Ir tik įrodžius, kad senieji lietuvių laidojimo papročiai panašūs į metraščiuose aprašytuosius (*Lietuvos archeologijos bruožai,* 1961), kad pastabos apie Jurbarko, Kauno, Giedraičių, Alšėnų, Trakų ir paties Vilniaus įkūrimą atitinka liaudies padavimus (Kerbelytė, 1963), kad pasakojimai apie Gedimino sapną ir Šventaragio įvestą mirusiųjų deginimo paprotį sutampa su mitų siužetais (Greimas, 1979; Топоров, 1980), atskleidus legendinėje metraščių dalyje atsispindinčios pasaulėžiūros artimumą senajai baltų pasaulėžiūrai (Vėlius, 1983, 45, 225–228), labiau pradėta vertinti metraščiuose esančią mitinę informaciją. Nepasitikėjimu apgaubtas liko tik pasakojimas apie Palemono kelionę iš Italijos į Lietuvą, jo ir jo palikuonių įsitvirtinimą Lietuvoje. Šis pasakojimas sudaro metraščių legendinės dalies rėmus, į kuriuos įkomponuota beveik visa mitinė metraščių medžiaga. Sutinkant, kad lietuvių kilmės iš romėnų teorija ir šią teoriją iliustruojantis pasakojimas apie Palemono kelionę yra fantastinis, o ne istorinis, kad jame jaučiama Renesanso idėjų įtaka ir kad XVI amžiuje juo buvo siekiama išaukštinti Lietuvos didikus jų politinėse varžytynėse su lenkų didikais, vis dėlto negalima nepastebėti ir didelio šio pasakojimo mitiškumo. Daugeliui indoeuropiečių yra būdingi mitiniai ar pusiau literatūriniai pasakojimai apie jų protėvių keliones ir atėjimą į istoriniais laikais jau žinomą jų gyvenamąją vietą, apie socialinių ir religinių įstatymų įvedimą, didžiųjų miestų įkūrimą (žr. legendas apie prūsų kilmę, mitus apie Romos miesto įkūrimą, pasakojimus apie germanų, keltų protėvių keliones ir kt.). Tai mitinės pasaulėjautos nulemtas galvojimas, kad gentis ar tauta į dabartinę savo gyvenamąją vietą iš kažkur atėjo, įkūrė miestus, viską pavadino deramais vardais, žodžiu, iš pirmykščio chaoso, kuris viešpatavo toje

teritorijoje, sukūrė kosmosą. Šitokį mąstymą lėmė ir pati istorija. Juk daugelio indoeuropiečių protėviai iš tiesų į dabartines gyvenamąsias vietas atkeliavo iš senosios savo protėvynės, atkeliavę turėjo įdirbti naujas žemes, įkurti miestus, viską pavadinti savais vardais ir t. t. Panašus mitinis mąstymas būdingas ne tik indoeuropiečiams. Senieji Australijos, Naujosios Zelandijos gyventojai irgi yra sukūrę padavimų apie sudievintų savo protėvių keliones, apie jų paliktus pėdsakus šių dienų reljefe, jų įsteigtas socialines ir religines institucijas. Pasakojimas apie lietuvių protėvių kelionę į dabartinę Lietuvos teritoriją, jos apgyvenimą, miestų įkūrimą, religinių ir politinių įstatymų įvedimą yra sukurtas pagal bendrą mitinį modelį, priklauso ne istorijos, o mitologijos sferai. Iš atskirų detalių (iš kur lietuvių protėviai atkeliavo, su kokiomis vėlesnėmis kunigaikščių gentimis yra susiję) bei iš pasakojimo vertinimo išryškėja XV–XVI amžiaus visuomeninės politinės tendencijos. Pasakojimas apie Palemono kelionę artimas etiologiniams mitams; didžiuma jame esančios mitinės informacijos – irgi etiologinio pobūdžio: kaip atsirado Spėros, Pajautos ir Kukovaičio kultai, kaip buvo įkurtas Vilnius ir kiti miestai, kaip Šventaragio slėnyje buvo pradėta deginti mirusius kunigaikščius, iš kur kilo Lietuvos pavadinimas. Su pagrindine pasakojimo tema nesusijęs tik intarpas apie Mindaugo garbintus dievus (nurašytas iš Haličo-Voluinės metraščio), užuomina apie Velykų margučius (Algirdas žada didįjį Maskvos kunigaikštį per Velykas „pabučiuoti raudonu kiaušiniu") ir kai kurios smulkmenos, neturinčios didesnės mitinės reikšmės.

Dalies Lietuvos metraščių mitinės informacijos tikrumą patvirtina kiti baltų mitologijos šaltiniai. Ypač plačiai juose minimas ir detaliai aprašomas mirusiųjų deginimo paprotys. Panašus laidojimo būdas rekonstruojamas ir pagal archeologų duomenis (*Lietuvos archeologijos bruožai,* 1961). Abejotinas tik Lietuvos metraščių teiginys, kad lietuviai tikėję būsiant paskutinį Dievo teismą ir mirusiųjų prisikėlimą. Šis teiginys tikriausiai atsirado dėl krikščionybės įtakos, nors šiame kontekste paminėti meškos ir lūšies nagai, deginami kartu su kunigaikščiu (kad šis su jais lengviau galėtų įkopti į kalną, kur bus Paskutinis teismas), seniau buvo mitologiškai įprasminti (Иванов, Топоров, 1974б, 59). Taip iš tiesų buvo laidojami baltų ir slavų kunigaikščiai – matyt, tikėta, kad su šiais nagais jiems bus lengviau pasiekti mirusiųjų karalystę. Kitų rašytinių mitologijos šaltinių (išskyrus Strijkovskio *Kroniką*) nepaliudyti yra pasakojimai apie Spėros, Pajautos ir Kukovaičio stabus bei kultus, nors Pajautos siejimas su liepų, o Kukovaicio – su miško garbinimu atitinka senųjų lietuvių tikėjimų dvasią. Kitų šaltinių nepatvirtintas ir padavimas apie Gedimino sapną bei Vilniaus įkūrimą, tačiau jo ryšį su senąja lietuvių mitologija patikimai yra įrodę Greimas ir Toporovas. Lietuvos metraščių mitine in-

formacija yra naudojęsi daugelis lietuvių mitologijos tyrinėtojų (Кукольник, 1854; Киркор, 1882; Klimas, 1919; Būga, 1958; Jurginis, 1976; Vėlius, 1983; 1986; Топоров, 1980 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Klimaszewski, 1830 (fragm.); Narbutt, 1846; *ПСРЛ*, XVII, 1907, 473–572; XXXII, 1975, 128–173; Улащик, 1966 (rusų k.); Jasas, 1971 (liet. k.).

Literatūra: Klimaszewski, 1830; Narbutt, 1838, 578–582; 1846; Сущицький, 1930; Ptaszycki, 1932; *LLI*, I, 55–72; Šalūga, 1959; Kerbelytė, 1963; Улащик, 1966; Ochmański, 1967; Jučas, 1968; Чамярыцкi, 1969; Jasas, 1971, 8–38; Greimas, 1979; Топоров, 1980; [Beresnevičius, 2000; Toporov, 2000].

Tekstas iš: ПСР*Л*, XXXII, 1975, 128–129, 131–132, 132–133, 134–135, 137–138, 138, 140–141.

ХРОНИКА БЫХОВЦА
1520–1530

[…] A kniaża imenem Apolon, kotoroie też u tom meste było, zabrawszysia zo wsim, y pry nem było piatsot semen szlachty rymskoie, a meży nimi czotyry rożaj na wyspie szlachty rymskoie, imenem z herbu Kitowrasowa Dowsprunkow, herbu z Kolumnow Preszpor Cezarinus, a z herbu Urseynow Julianus, a z herbu Roży Toroho, poszoł morem meży zemli y wziął so soboju odnoho astronoma, kotory astronom znał sia po zwizdach. Y poszli na korablech morem na połnocz, y obszedszy Francyiu i Angiliju, y woszli sut u korolewstwo Dunskoie, a w korolewstwe Dunskom uwoszli u more Akijan, y morem Akijanom doszli do ustija, hde reka Nemon wpadajet w more Akijan, potym poszli rekoju Nemnom u werch aż w more zowemoje Małoie, kotoroie nazywaietsia more Nemnowoje. A s toie pryczyny toie more Nemnowoie nazywawaietsia, iż w toie more wpadaiet Nemon dwanancatma ustij, a każdoie zowetsia osobnym imenem, meży kotorymi ż dwanancatma ustij odno ustije nazwali imenem Gilia. Y poszli tym ustiem u werch, i doszli całoho Nemna, hde wżo on sam w odnom weś mesty teczet, y werch Nemnom doszli do reki Dubisy, hde ż wszedszy w tuju reku Dubisu, y nad neiu naszli hory wysokija, || y na onych horach rowniny welikija y dubrowy roskoszny y rozmaitoie użytosty napołnennych, wo zwerech rożnoho rożaju,

to jest nayperwey turów, zubrow, łosey, oleney, sarn, rysey, kunie, lisic, biełok, hornostajew i innych rozmaitych rożajew. Y tu też w rękach welikuju ożytost ryb nepospolitych, iż tolko tyie ryby, kotoryie se w tych rękach rodet, ale mnożestwo ryb rozmaitych a dywnych prychodiat z mora, a to za toju pryczynoju, iż nedaleko ustyie Nemnowoie, hde Nemon w morę wpadajet. Nad kotorymi ż rękami, nad Dubisoju y nad Nemnom y nad Juroius tam sia poselili y poczali rozmnożatysia. Onoie meszkanie ich nad tymi rękami wielmi sia im spodobało i nazwali tuiu zemlu Żomoydzkaja zemla.

Y potom wyszereczennoie kniaże Palemon wrodył trech synów: starszy Bork, druhi Kunos, tretij Spera. Starszyi ż syn Bork wczynił horod na ręce Jurę, y złożeno imia toho kniażaty pospoł z rekoiu, iż imia ręce Jura, a kniażaty Bork, y nazwał toy horod Jurbork. A seredni syn Kunos pryszoł na ustie ręki Newiaży, hde ona wpadaiet w Nemon, i toy wczynił horod, i nazwał ieho imenem swoim, Kunosow horod. A tretij syn Spera poszoł dalej u puszczu ku wschodu słońca, y preszoł ręku Newiażu y ręku Swiatuju, i tretiuju ręku Szyrwintu, y naszoł ozero, łukami y rozmaitym derewom ukraszenno, hde ż to zlubiwszy y nad tym ozerom poselilisia, y toie ozero imenem swoim nazwali Spera. A Dowsprunk imenem s Kitawrasa || poszoł rekoiu Swiatoiu y naszoł meysce welmi choroszo y horodyszczu podobnaho, y spodobałosia iemu welmi, y on tam poseliłsia, y wczynił sobi horod, y dał imia tomu horodu Wiłkomir, a sam nazwałsia kniazem Dziawiłtowskim, y tam sia począł rozmnożaty.

My że wozwratymsia wospak. Y panuiuczy Speru mnoho let, y był welmi łaskaw poddanym swoim, y potom zmerł bez płodu. Y poddanyi ieho miłujuczy ieho y podłuh rymskoho obyczaju wczynili bałwana na pamet ieho y nazwali Spera. A potym onyi ludij, meszkaiuczy koło neho, y poczali jemu ofiry czynitij, y za boha jeho mitij, y potym, koli tot bałwan zkaziłsia, y onyi toie ozero y mestco chwalili y za boha mili, y potom meży soboiu hospodara ne mili i meszkali bez pana.

A nawratymsia wospak. Po małych czasech umrę brat ieho Bork, kotory meszkał na Jurborku, ne maiuczy ditey. A brat ieho Kunos ozmet y tuiu czast brata swojeho Borka, y horod Jurborg, y toy czasty jeho budet panowały.

A onoie kniaże Kunos mił dwuch synów, odnoho Kiernusa, a druhoho Gimbuta. A panujuczy jemu w zemli Żmoydzkoy, począł mnoży ty i razszyraty i wychodyty za ręku Wellu w zemlu Zawelskuiu. Y proszed ręku Swiatuiu wyszey y naszoł meystce welmi choroszo y spodobałosia jemu toje mieystce welmi, y on || tam poselił syna swoieho Kiernusa, y nazwali toie mestco po Kernuse Kiernowom. A potom Kunos umrę, y po nem syn ieho Kiernus panował na wsej zemli Zawelskoy po hranicu Łatyholskuiu y po Zawelski Brasławl, y aż po ręku Dwinu. A brat jeho Gimbut na Jurborku y na Kunowie y na

wsey zemli Żmoytskoy. A w tot czas, hde Kiernus panował, na Zawelskoy storonie ludij tyie jeho za Welleju oseli y hrywali na trubach dubasnych. Y prozwał tot Kiernus bereh iazykom swoim włoskim, po łatine Litus, hde sia ludy mnożat, a truby, szto na nich ihraiut, tuba, y dał imia tym ludem swoim po latine, złożywszy bereh s truboiu, Listubania. Y prostyi lude ne umeli zwaty po łatine y poczali zwaty prosto Litwoiu. Y od toho czasu poczało sia zwaty panstwo Litowskoie y mnożyty od Żomoyty.

[…] Y kniaź weliki litowski y żomoytski Kukowoyt, buduczy na wielikom Nowhorodskom Kniażeczy [в тых летех мати князя великого литовского и жомоитского Куковотева Поята умерла у великои старости своеи. И князь великии Куковоить, милуючы матку свою, и вчынил балвана на образ ее, чынечы еи паметку, и поставил того балвана именем матки своее Пояты вышей озера Жослии, которыи же образ хвалили и за бога его мели. А потом тот балван зъгнил и на том местцы липы выросли, и тые липы хвалили и за бога их мели во имя тое Пояты, оли ж и до сего дня. А затым князь великий литовскии и жомоитскии Куковоить, милуючы подъданых своих, и сам умер. И зоставил по собе сына на великом кнежени Литовском и Жомоитском именем Утенуса которыи же сын, милуючы отца своего, великого князя Куковоита, и вчынил балъвана на память || отца своего и поставил его на горе однои над рекою Святою недалеко Дявилтова, которого ж хвалили и за бога мели. А потом тот балван згнил и там гаи вырос, и люди тым хвалили и прозвали его именем пана своего Куковоита.]

[…] Uwedaw że Mindowh, iako chotiat jemu pomahaty bożyi dworania y biskup, y wsia woja ryżskaia, y wboiawsia, y postaw tayne ko Ondrejewi, maisteru ryżskomu, y udary ieho dary mnohimi, y tym jeho whodył. Posłał bo jemu złata mnoho y srebra, y sosud srebrny, złaty, krasny koni mnohi, y mowit: „Koli ubiiesz abo izżenesz || Tertywiła, y ieszcze bolszy ozmesz“. Y mister ryżski mowit jemu: „Ne możesz izbawlen byty, koli ne poszlesz k papi a ne prymesz kreszczenija, ne odalejeszy wrahu. A służbu ime od tebe, a chotia złatom oslepich oczy swoj, kotorych że teper od tebe maiu, y tym tobe spryiaiu“. Mindowk że posłał k pape, pryiat kreszczenije, y kreszczeniie że ieho lstywo byst; zawsze ofiry czynił bohom swoim wtayne, perszym Nonadajawi, Telaweli, Dyweryk, zaieczyiemu bohu y Medynu. Y koli wyiedet na pole, y beżyt zaiec na pole w hay pered nim, y on w tot les ne wchożywał y ludem zakazał, ani rozgi sztoby ne wyłomali. Y bohom swoim zrasze, y mertwych tiła sożyhał, i pohanstwo swoie jawno czyniwał.

Tewtywiłu że yspowiedał biskup, y proboszcz wirżanski rozżaliszasia po nem, widiaszcza bolaszcza. Tertywił ane by zhnan z Litowskoie zemli, bi bo w ruku ich, y kreszczenije newoleju pryiali bysza. Si że wsia ne chrystyanych Litwu sotwory. Andrey yzehnan byst sanu swojeho i od bratij. Tertywił że prybeże w Żemoyty ko wuiewi swoiemu Wyskintowi, poyma jatweze y żemoyt y pomocz Daniłowu, ieże bi dał iemu Daniło drewle, ydia na Mindowha. Mindowh że sobrasia bi, y wmyśliw że sebi ne bitysia z nimi połkom, no wynide wo hrad imenem Boruta i wysłał || szuryna swojeho… y rozhnasza i rusza y jatwezi. Na utryie że wyiechasza na nemcy so samostreły, y iechasza ruś s połowcy y so strełami, y jatwezi so sulicami, y honiszasia na poli podobno ihre, odtudu że wratyszasie w Żemoyty wo swoiasi. […]

[…] Y panowe, żałuiuczy hospodara swojeho pryrożonoho, y wziali sobi hospodarem syna welikoho kniazia litowskoho y żomoytskoho Utenusowa s Kitowrasu Szwintoroha. Y mało kniażywszy Szwintorohu na Nowohorodcy y na ruskich horodech, y otec ieho weliki kniaź litowski i żomoytski Utenus umre. || [И сын его Швинъторог по смерти отца своего начисть кнежыти на великом кнежени Литовском и Жомоитском, и Новгородском, и Руском. И вродил Швинторог сына Скирымонта. И обереть собе великии князь Швинъторог местцо на пущы велми хорошо подле реки Вельи, где река Вилня упадывает у Велю, и просил сына своего Скирымонта, абы на том местцу было жъглищо вчынено, где бы его мертвого сожгли. И прыказал сыну своему, жебы до смерти его на том местцу, где бы его зъжог, всих князеи || литовских и знаменитых бояр сожъжено было, и штобы вже нигде инъде тела мертвых не были зъжены, толко там, бо и перед тым жыгали тела мертвых на том местцу, хто где умреть. И прыказавшы тые слова сыну своему Скирымонту, князь великии Швинъторог и вмер.

О великом князе Скирымонте. Великии князь Скирымонт зостал по отцы своем на Великом князстве Литовском, Жомоитском и Руском. И подлуг прыказаня отца своего на том местцы на усти реки Вилни, где у Велыо упадывает, вчынил жъглищо и там тело отца своего зъжог, и коня его, на котором еждчывал и шату его, которую ношывал, и милосника его, на которого он был ласкав, и сокола, и хорта его зъжог. И от тых часов князи великие литовские, тела их, на том местцу жыгали и для того тое местцо от тых часов прозвано Швинторога] na imia toho welikoho kniazia. Y koli kotoroho kniazia litowskoho abo pana sozżeno tiło, tohdy pry nich kładywali nohty rysij abo medweżyi dla toho, iż wiru tuiu mili, iż sudny deń mił byty, y tak znamenali sobi, iż by boh mił pryty y sedity na hory wysokoy y sudyty żywych y mertwych, na kotoruiu ż horu trudno budet wzoyty bez

tych nohtey rysich abo medweżych, y dla toho tyie nohty podle nich kładywali, na kotorych mili na tuiu horu lesty, y na sud do boha yty. A tak aczkolwiek pohany byli, a wżdy potom sobi znamenali y w boha odnoho wiryli, iż sudny deń mieł byty, y wiryli w z mertwych wstanie y odnoho boha, kotory sudył żywych y mertwych.

Y potom panował weliki kniaź Skirmont i zostawił dwuch synow, Trabusa y Giligina, a koli Trabus nacza kniażyty na zemli Żmoydzkoy, a Giligin na zemli Litowskoy y Ruskoy. Y kniażył Giligin mnohi leta y umre; pocznet po nem kniażyty syn ieho Roman. […] Y umerszu Romanu, naczne kniażyty syn ieho starszy Narymont, y wczynił iest horod Kiernow, y znese z No||wohorodka stolec do Kiernowa, y naczał kniażyty, y nazowetsia weliki kniaź nowhorodski, litowski, żomoytski. A brat ieho Dowmont siade na otczyzne swoiej na Utynie y nazowetsia kniazem utynskim. A tretyj brat ieho Giedrus zarubił horod y nazowet ieho imenem swoim Giedroyty, y prozowetsia kniazem Giedroytskim. A czetwerty brat Holszysz pereszod reku Wellu y naszoł horu krasnuiu meży horami nad rekoiu Wilneju, w mili od ustija reki Wilni, hde upadywaet w reku Wellu, protyw Rokontyszok, y wczynił horod y nazowe imenem swoim Holszany. Y ne mnoho bywszy tam, y iezdiaczy odtoli w łowy w puszczu za desiat mil od toho horoda swojeho, y nayde horu krasnu y rowninami welikimi oblehłuiu y obfitostiami napołnennuiu, y spodobałosia iemu tam, y on tam poseliłsia, y na toy hore wczynił horod nad rekoiu Korablem, y perenesetsia odtoli, y tam naczne kniażyty, y nazowetsia kniazem Holszanskim. A piaty brat Troyden meszkał pry brate swoim welikim kniazem Narymonte. Y dowiedałsie weliki kniaź Narymont, szto kniazi jatwezskij zmerli, a ludy ich bez hospodara meszkaiut, y kniaź Narymont poyde na nich, y oni ne protyweczysia im poddalisia, y pokłonilisia jemu, y on, ostawszy im hospodarem, y wzemszy ich, dał bratu swojemu Troydenu za dań. Y kniaź weliki Troyden nayde horu krasnu nad rekoiu Bebroju, y spodobałosia jemu tam welmi, y zarubił horod, y nazowet ieho Rayhorod, y prozowetsia welikim kniazem jatwizskim y doynowskim. […]

[…] Y nekotoroho czasu poiechał kniaź weliki Gidymin so stolca swoieho Kiernowa w łowy za piat mil, za reku Wellu, y nayde horu w puszczy krasnu, dubrowami y rowninami oblehłuiu, y spodobałosia jemu welmi, y on tam poseliłsia, y założy horod y nazowe imia jemu Troki, hde byli Staryie Troki; || y z Kernowa perenes stolec swoy do Trok.

Po małych czasech poiechał posle toho kniaź weliki Gidymin w łowy od Trok czotyry mili, y nayde horu krasnu nad rekoiu Wilneju, na kotoroy znayde zwera welikoho tura y wbijet ieho na toy hory, hde y nyni zowut Turja hora. Y welmi było pozno do Trok jechaty, y stanet na łuce na Szwintorozie, hde perwych welikich kniazey zżyhali, i obnoczowa. Y spiaczy iemu tam, widy

son, szto na hore, kotoruiu zwali Krywaja, a teper Łysaja, stoit wołk żelizny welik, a w nem rewet, kali by sto wołkow wyło. Y oczutywsia ot sna swojeho y reczet worożbitu swojemu imenem Lezdeyku, kotory był znayden w orłowi hnezde, y był tot Lezdeyko u kniazia Gidymina worożbitom y najwyższym popom pohanskim. Widich dey son dywny, y spowida iemu wse, szto sia jemu wo sni widyło, y tot Lezdeyko worożbit recze hospodaru: „Kniaże weliki, wołk żelezny znamenuiet, horod stoleczny tut budet, a szto w neho wnutry rewet, to sława ieho budet słynuty na weś swiet“. Y kniaź weliki Gidymin na zawtryie ż, ne odieżdżaiuczy, posłał po ludy y założył horod odyn na Szwintorozi, Niżni, a druhi na Krywoy hore, kotoruiu nyni zowut Łysoiu, y nareczet imia tym horodom – Wilnia. Y zbudowawszy horody perenes stolec swoy z Trokow na Wilnu, y wczynił perszym wojewodoiu u Wilni hetmana swojeho Gasztolta (z Columnow), kotorij sia narodył s Krumpia, k[o]tory był poyman ot nemcow na Kunosowi. […]

[…] Y panuiuczy Kestutiu na Trocech y na Żemoyty, y wsłyszał dewku na Połondze, imenem Birutu, kotoraja dewka bohom swojm podłuh obyczaiu pohanskoho, poszlubiła czystość chowaty, y sama była chwalena od ludey za bohiniu. ||

Y pryiechał kniaź Keystutey sam, i spodobałasia welikomu kniaziu dewka, iż była welmi krasna y razumna, y prosił jeie, aby iemu była małżonkoiu; i ona ne choteła zwolity y odkazała jemu, iż „ja poszlubiła bohom swojm czystost’ chowat’ do żywota swoieho“. Y kniaź Keystuty wział jeje mocne z toho mista y prowadył jeje do stolca swojeho wo welikoy poczestnosty, do Trokow, y obosławszy bratiiu swoju y wczynił welikoie wesele z bratyieiu swoieiu, y poniał tuiu pannu Birutu sobi za żonu. I iezdeczy kniaziu Keystutiu od Trok za milu, y spodobałosia jemu meysce welmi podobno meży ozer, y on tam poseliłsia, y horod założył, y narecze imia jemu Nowyie Troki, y pereneset stolec swoy na Nowyie Troki z Starych Trok. A wed że syn ieho rodyłsia Witolt u Starych Trocech, y na tom mestcy, hde sia Witolt rodył, sam po smerty otca swojeho na tom mestcy Witolt y kosteł założył u zwestowania Matki Bożoy, y mnichi ustanowił zakonu swiatoho Awhustyna, toho ż zakonu, szto w Krakowe iest klasztor swiatoho Awhustyna na Tyncu. […]

[…] Y w tyi czasy kniaź weliki Olgierd Gidyminowicz litowskij y ruskij, sprawujuczy radne hospodarstwo swoie, || y ne mały czas panował u Welikom kniastwe Litowskom, y był w dokonczanii y w dobroy pryiaźni z welikim kniazem Dmitryiem Iwanowiczom moskowskim. Kotory że kniaź weliki bez kożdoe pryczyny, opustywszy dokonczania y pryiaźń, y prysłał do welikoho kniazia Olgierda posła swoieho so odpowedyiu, a prysłał k nemu

ohoń y sablu, y daiuczy iemu widaty, szto „budu w zemli twoiey po krasnoy wesne, po tychomu letu". Y kniaź weliki Olgierd wyniał s ohniwa hubku a kremeń, y, zapaliwszy hubku, dał posłu, a rek tak: „Day to hospodaru y powiday iemu, szto u nas w Litwe ohoń iest, że bo on odkazywaet do mene, chotiaczy w moiej zemli byty po krasnoy wesne a po tychomu letu. A ja dast' boh w neho budu na welik deń, a pocałuiu ieho krasnym jajcom czerez szczyt sulicoiu, a z bożyiu pomoczyiu k horodu ieho Moskwe kopie swoie prysłoniu; bo nie to walecznik, szto czasu podobnoho walczyt, ale to walecznik, koli nepohoda walki, tohdy nad nepryiatelem swoim nepryiaźni dowodyt". Y odpustywszy posła y sobrawszy woyska swoi wsi litowskije y ruskije, y poszoł z Witebska prosto ku Moskwie. I na samy wedeniy deń rano kniaź weliki so bojary y so kniazi ot zawtryni idet z cerkwi, a kniaź weliki Olgird zo wsimi siłami swoimi, rozpustywszy choruhwi swoi, wkazałsia na Poklonnoy hore.

Y widiaczy to kniaź weliki moskowski y wpade w strach welik y użasesia, widiaczy welikoho kniazia Olgierda z welikoiu siłoiu ieho, iż pryszoł na neho tak mocne a silne podłuh słowa swoieho. Y ne mohuczy || iemu żadnoho odporu wczynity, y posłał do neho, prosiaczy ieho y welikije dary iemu obicaiuczy, aby ieho z ojczyzny ieho Moskwy ne wyhnał, a hnew by swoy odpustył, y wział by w neho szto chotieł.

Y kniaź weliki Olgierd sożalisia, y łasku swoiu wczynił, y z Moskwy ieho ne dobywał, y mir s nim wział. A zatym, zmowu wczyniwszy, y sam kniaź weliki moskowski k nemu wyiechał, y s nim widełsia, y dary mnohimi bezczyślenne, zołota, serebra i dorohim żemczuhom, y sobolmi y innym dorohim a dywnym zwerem mochnatym kniazia welikoho Olgierda darował, y szkodu, kotoruiu on pryniał w zemlu ieho iduczy, iemu zastupił. Y zatym kniaź weliki Olgierd rek kniaziu welikomu moskowskomu: „Aczkolwiek iesmy z toboiu peremiryłsia, ale mi sia inaczey wczynit ne hodyt, tolko muszu pod horodom twojm Moskwoiu kopije swoie prysłonity, a tuiu sławu wczynity, szto weliki kniaź litowski y ruski, y żomoytski Olgierd kopije swoje pod Moskwoiu prysłonił". I wszedszy sam na koń, y kopije wzemszy w ruku, y pryiechawszy ko horodu y kopije swoie k steni prysłonił, y ieduczy nazad rekł tak welikim hołosom: „Kniaże weliki moskowski. Pamietay to, szto kopije litowskoie stoiało pod Moskowoiu". A zatym kniaź weliki Olgierd zo wsimi wojski swoimi y z welikoiu czestiju, i z mnohim połonom, y z newymownym dobytkom, zwojewawszy y horody mnohii pobrawszy, || y hranicu wczynił po Możajsk a po Kołomnu, y mnoho ludey popleniwszy, y zo wsimi ludmi swoimi w całosty wo swoiusi otide.

Y w tot czas, koli był kniaź weliki Olgierd na Moskwe, a pry nem był woiewoda ieho Petr Gasztolt, y sobrawszyja meszczanie wilenskij pohanie y

pryszli mociu welikoiu u klasztor, ne chotiaczy chrystyanstwa zakonu rymskoho mety, y klasztor sożhli, y mnichow sem stiali, a druhuiu sem mnichow rozwiazawszy na kryż y pustyli po Welli wniz, mowiaczy: „Z zachodu ieste słonca pryszli y na zachod zaś poydyte; szto ieste kazili bohow naszych“. A hde ich postynano, na tom mestcy i teper bożaia muka stoit w sadu biskupem. Y pryiedet kniaz weliki Olgierd do Wilni, tohdy Gasztolt bił czołom welikomu kniaziu Olgierdu, aby tych pohan za takowoie ich okrutenstwo skaraty weleł, szto newinnych zakonnikow tak okrutne y nemiłostywe pokazili. Y kniaź weliki Olgierd sam żałował toho welmi, iż tak okrutne tych mnichow chrystyan pokazili, y welmi iemu było hnewno, szto sia tak nad chrystyany stało, takoie okrutenstwo, y wydast wilnencow na smert piatysot hołowami za to, aby ich skarano, tym że, sztoby wże czerez to ne meł żaden protyw chrystyanstwa nikotoroy prykrosty czynity, i tyi sut karany rozmaitymi mukami. ||

Y potom Petr Gasztolt pryweł inszych mnichow franciszkan, y ne smeł wżo na tom mestcy klasztora im budowaty, hde perwych pokażeno, y wczynił im klasztor na tom mestcy, hde był sobi dom zbudował, na peskoch nad Winkrom, hde teper klasztor Matki Bozskoy stoit, y od tych czasow stał perszy klasztor chrystyanski rymskoho zakonu u Wilni mniszy Matki Bozskoy. […]

BYCHOVCO KRONIKA
XVI a. III dešimtmetis

[…] Kunigaikštis, vardu Apolonas[1], taip pat buvęs tame mieste[2], [bėgo su jais[3]] viską pasiėmęs, ir su juo – penki šimtai Romos bajorų. O saloje[4] tarp jų [buvo kilusių] iš keturių Romos bajorų giminių: Kentauro herbo[5] – Dausprungas[6], Stulpų herbo[7] – Prosperas Cezarinas, Meškos herbo[8] – Julijonas, o Rožės herbo[9] – Hektoras[10]. Ir išplaukė jie Viduržemio jūra, pasiėmę su savimi vieną astronomą, kuris nusivokė apie žvaigždes. Plaukė jie laivais per jūrą į šiaurę ir, aplenkę Prancūziją ir Angliją, įplaukė į Danijos karalystę. O Danijos karalystėje įplaukė[11] į Vandenyno[12] jūrą ir Vandenyno jūra priplaukė žiotis, kur Nemuno upė įteka į Vandenyno jūrą[13]. Tuomet leidosi plaukti Nemuno upe aukštyn, į marias, vadinamas Mažosiomis, kurios [dar] vadinamos Nemuno mariomis[14]. O Nemuno mariomis jos vadinamos dėl tos

priežasties, kad į tas marias Nemunas įteka dvylika atšakų, ir kiekviena vadinama skirtingu vardu. Iš tų dvylikos atšakų viena yra praminta Gilija. Ir nuplaukė tąja atšaka aukštyn, ir priplaukė nebeišsišakojusį Nemuną, kur jis jau visas teka viena vaga. Plaukdami Nemunu aukštyn, pasiekė Dubysos upę ir, įplaukę į tą Dubysos upę, pamatė prie jos aukštus kalnus, o ant tų kalnų – plačias lygumas ir vešlius ąžuolynus, lūžtančius nuo gausybės žvėrių, visų pirma taurų, stumbrų, briedžių, elnių, stirnų, lūšių, kiaunių, lapių, voverių, šermuonėlių ir įvairių kitų, o čia pat upėse – aibę nepaprastų žuvų, [ne] tik tų, kurios veisiasi tose upėse, bet daugybę įvairių ir nuostabių žuvų, atplaukiančių iš jūros, nes netoli – Nemuno žiotys, kur Nemunas įteka į jūrą. Prie šitų upių – prie Dubysos ir prie Nemuno, ir prie Jūros – apsigyveno ir ėmė daugintis. Tosios jų vietos prie tų didelių upių jiems labai patiko, ir tą žemę praminė Žemaitija[15].

Ir paskui minėtajam kunigaikščiui Palemonui[16] gimė trys sūnūs – vyriausias Barkus, antras – Kūnas, trečias – Spėra[17]. Vyriausias sūnus Barkus įkūrė miestą prie Jūros upės, ir to kunigaikščio vardas buvo sujungtas su vardu upės, kuri vadinosi Jūra, o kunigaikščio vardas – Barkus, ir tas miestas pavadintas Jurbarku[18]. Vidurinis sūnus Kūnas atsikėlė prie Nevėžio upės žiočių, kur jis įteka į Nemuną, ir įkūrė miestą, ir pavadino jį pagal savo vardą Kūno miestu[19]. O trečias sūnus Spėra keliavo tolyn į girią rytų link, kur saulė teka, ir persikėlė per Nevėžio upę, ir per Šventąją upę, ir per trečią upę – Širvintą, ir aptiko ežerą, dabinamą pievų ir įvairių medžių, pamėgo jį ir apsigyveno prie to ežero, ir tą ežerą pavadino savo vardu – Spėra[20].

O Dausprungas, Kentauro [herbo], keliavo Šventosios upe ir atrado vietą, labai gražią, panašią į piliakalnį. Ir jam [ta vieta] labai patiko, ir jis ten apsigyveno, ir įkūrė sau miestą, ir tą miestą praminė Vilkmerge, o pats ėmė vadintis Deltuvos kunigaikščiu ir ten ėmė daugintis. Bet mes grįžkime atgal[21].

Ir viešpatavo Spėra daugelį metų, ir buvo labai geras savo valdiniams, ir paskui mirė nepalikdamas įpėdinių. Ir jo valdiniai jį mylėjo, ir jo atminimui romėnų papročiu pastatė stabą, ir praminė [jį] Spėra. O paskui tie žmonės, gyvenantys aplinkui, ėmė jam atnašauti aukas ir laikyti jį dievu. O paskui, kai tas stabas sutrūnijo, jie garbino tą ežerą bei vietą ir laikė dievu. Vėliau savo tarpe nebeturėjo valdovo ir gyveno be valdovo. Bet grįžkime atgal.

Neilgai trukus, mirė jo brolis Barkus, kuris gyveno Jurbarke neturėdamas vaikų. O jo brolis Kūnas perėmė ir tą savo brolio Barkaus dalį, ir Jurbarko miestą, ir ėmė viešpatauti toje jo dalyje.

O tasai kunigaikštis Kūnas turėjo du sūnus: vieną Kernių, o kitą Gimbutą. O viešpataudamas Žemaičių žemėje, ėmė stiprėti ir plėstis ir pereidinėti per Neries upę į Užnerio kraštą[22]. Ir eidamas nuo Šventosios upės aukštyn, atrado labai gražią vietą, ir jam labai patiko toji vieta, ir jis ten įkurdino savo

sūnų Kernių ir tam miestui davė Kerniaus vardą, pavadindamas Kernave. O paskui Kūnas mirė, ir po jo visame Užnerio krašte, ligi Latgalos sienos ir ligi Užnerio Breslaujos, iki pat Dauguvos upės, valdė jo sūnus Kernius. O jo brolis Gimbutas [valdė] Jurbarką ir Kauną, ir visą Žemaičių žemę. O tais laikais, kai Kernius viešpatavo Užnerio pusėje, tie jo žmonės įsikūrė už Neries. Ir jie grodavo trimitais, ir tas Kernius savo italų kalba vadino tą krantą, kuriame žmonių vis daugėjo, lotyniškai „litus“, o trimitus, kuriais grojo, – „tuba“, ir, sujungęs krantą su trimitu, tuos savo žmones ėmė lotyniškai vadinti „Listubania“[23]. O prasti žmonės, nemokėję vadinti lotyniškai, ėmė vadinti tiesiog Lietuva. Ir nuo to laiko valstybė ėmė vadintis Lietuva ir ėmė plėstis nuo Žemaitijos.

[…] Didžiajam Lietuvos ir Žemaičių kunigaikščiui Kukovaičiui esant didžiuoju Naugarduko kunigaikščiu[24], [tais metais mirė Lietuvos ir Žemaičių didžiojo kunigaikščio Kukovaičio motina Pajauta[25], sulaukusi žilos senatvės. Ir didysis kunigaikštis Kukovaitis, mylėdamas savo motiną, jos atminimui pagerbti pagal jos išvaizdą padirbdino stabą ir pastatė tą savo motinos Pajautos vardo stabą ties Žaslių ežeru. O tą jos stabą garbino ir [Pajautą] laikė deive. O paskui tas stabas supuvo ir toje vietoje išaugo liepos, ir tas liepas garbino ir iki mūsų dienų jas tebedievina minėdami tą Pajautą[26].

O paskui mirė ir pats didysis Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštis Kukovaitis, mylėjęs savo valdinius. Ir savo įpėdiniu Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštystėje paliko savo sūnų Utenį. O tasai sūnus, mylėdamas savo tėvą, didįjį kunigaikštį Kukovaitį, savo tėvui atminti padirbdino stabą ir pastatė jį prie Šventosios upės ant vieno kalno[27], netoli Deltuvos. Ir tąjį [stabą] garbino ir laikė dievu. O paskui tasai stabas supuvo, ir ten išaugo miškas. Ir žmonės garbino [tą mišką], ir pavadino jį savo valdovo Kukovaičio vardu[28].]

[…] Mindaugas, sužinojęs, jog riteriai ir vyskupas, ir visa Rygos kariauna nori jam [Tautvilai] padėti, pabūgo[29] ir slapta nusiuntė pas Rygos magistrą Andrių[30] [pasiuntinius], ir davė jam daug dovanų ir tuomi jam įsiteikė. Mat pasiuntė jam daug aukso ir sidabro bei gražių sidabrinių ir auksinių indų ir daug žirgų. Ir pasakė: „Jeigu nužudysi ar išvarysi Tautvilą, gausi dar daugiau“.

O Rygos magistras jam atsakė: „Neišsigelbėsi ir nenugalėsi priešininko, jeigu nepasiųsi pas popiežių ir nepriimsi krikšto. O draugiškumą tau jaučiu, ir nors apakinai akis auksu, kurį dabar gavau iš tavęs, aš tau palankus“[31].

O Mindaugas nusiuntė pas popiežių [pasiuntinius], priėmė krikštą[32], bet jo krikštas buvo apgaulingas: jis slapta nuolat aukojo aukas savo dievams – pirmiausia Nunadieviui (*Nonadajawi*), Teliaveliui (*Telaweli*)[33], Diviriksui (*Dyweryk*), Zuikių dievui[34] ir Medeinai (*Medynu*). [Būdavo], jei išjos į lauką

ir kiškis perbėgs per lauką į priešais [esantį] mišką, tai jis į tą mišką nejos ir žmonėms draus, kad ten nė žabelio nenulaužtų. Ir savo dievams tarnavo, ir mirusiųjų kūnus degindavo, ir savo pagonybę viešai išpažindavo.

O Tautvilos išpažinties klausė Rygos vyskupas[35] ir klebonas; gailėjosi jo žinodami[36], kad jeigu Tautvila nebūtų išvarytas iš Lietuvos žemės, jis būtų jų rankose, ir [lietuviai], kad ir nenoromis, būtų priėmę krikštą.

Dėl viso to Lietuva netapo krikščioniška. Andrių broliai [riteriai] nušalino nuo pareigų, o Tautvila parbėgo į Žemaitiją pas savo dėdę Vykintą, pasiėmė jotvingius ir žemaičius bei Danieliaus[37] pagalbą, kurią Danielius buvo jam anksčiau davęs, ir išžygiavo prieš Mindaugą. O Mindaugas buvo pasiruošęs, bet nutarė su jais pulku nesikauti. Užsidarė pilyje, vadinamoje Boruta[38], ir [naktį] išsiuntė savo svainį, ir tas išvaikė ir rusus, ir jotvingius. O ryto metą prieš vokiečius išjojo [Mindaugo kariai], ginkluoti arbaletais, ir jodinėjo rusai bei poloviečiai su strėlėmis, o jotvingiai su trumpomis ietimis, ir vaikėsi po lauką, tarytum turnyre. Ir iš ten [Tautvila] sugrįžo namo į Žemaitiją. [...]

[...] Ir ponai gedėjo savo gimtojo valdovo[39], ir pasiėmė sau valdovu Šventaragį[40], Kentauro herbo, Lietuvos ir Žemaičių kunigaikščio Utenio sūnų. Šventaragiui neilgai pabuvus Naugarduko bei rusų miestų kunigaikščiu, mirė jo tėvas Utenis, Lietuvos ir Žemaičių didysis kunigaikštis.

[Ir jo sūnus Šventaragis po savo tėvo mirties tapo Lietuvos ir Žemaičių, ir Naugarduko, ir Rusų kunigaikštystės kunigaikščiu[41]. Ir Šventaragiui gimė sūnus Skirmantas.

Ir pasirinko didysis kunigaikštis Šventaragis labai gražią vietą girioje prie Neries upės, kur Vilnios upė įteka į Nerį, ir prašė savo sūnų Skirmantą[42], idant toje vietoje būtų įtaisyta ugniavietė, kurioje jį mirusį sudegintų.

Ir įsakė savo sūnui, kad po jo mirties visi Lietuvos kunigaikščiai ir žymiausi bajorai būtų deginami toje vietoje, kur jis bus sudegintas, ir kad jau niekur kitur mirusiųjų palaikai nebūtų deginami, tiktai ten, nes iki tol mirusiųjų kūnus degindavo toje vietoje, kur kas būdavo miręs. Ir davęs tais žodžiais nurodymą savo sūnui Skirmantui, didysis kunigaikštis Šventaragis mirė.

Apie didįjį kunigaikštį Skirmantą. Po savo tėvo valdyti didžiąją Lietuvos ir Žemaičių ir Rusų kunigaikštystę liko didysis kunigaikštis Skirmantas.

Ir pagal savo tėvo įsakymą toje vietoje, Vilnios upės žiotyse, kur [ji] įteka į Nerį, įtaisė ugniavietę, ir ten savo tėvo kūną sudegino, ir jo žirgą, ant kurio jodinėdavo, ir jo drabužius, kuriais vilkėdavo, ir jo mylimą [vergą], kuriam jis buvo malonus, ir sakalą, ir jo kurtą.

Nuo to laiko Lietuvos didieji kunigaikščiai[43], jų palaikai, toje vietoje buvo deginami, dėl to ši vieta nuo tų laikų praminta Šventaragiu (*Швинторога*)[44]] pagal to didžiojo kunigaikščio vardą.

Ir jeigu kurio nors lietuvių kunigaikščio arba didiko kūną degindavo, tai prie jo dėdavo lūšies ar lokio nagus. Mat tikėjo, kad ateisianti teismo diena, ir vaizdavosi, kad ateisiąs dievas, kuris, ant aukšto kalno sėdėdamas, teisiąs gyvuosius bei mirusiuosius. O į tą kalną be tų lūšies ar lokio nagų būsią sunku įkopti. Ir dėl to prie jų dėdavo tuos nagus, su kuriais jie turėsią įkopti į tą kalną ir stoti į Dievo teismą.

Ir nors buvo pagonys, bet visuomet taip įsivaizduodavo ir tikėjo vieną Dievą ir kad būsianti Paskutinio teismo diena, ir tikėjo mirusiųjų prisikėlimą ir vieną Dievą, ateisiantį gyvųjų ir mirusiųjų teisti.

Ir paskui valdė didysis kunigaikštis Skirmantas[45], ir paliko du sūnus – Trobių ir Giliginą[46]. Ir tuomet Trobius tapo Žemaičių žemės kunigaikščiu, o Giliginas – Lietuvos ir Rusų žemės. Ir Giliginas viešpatavo ilgus metus, ir [paskui] mirė. Po jo ėmė viešpatauti jo sūnus Romanas. […] Ir mirus Romanui, kunigaikščiu tapo jo vyriausias sūnus Narimantas[47]. Ir jis įkūrė Kernavės miestą, ir perkėlė sostinę iš Naugarduko į Kernavę, ir ėmė valdyti ir vadintis didžiuoju Naugarduko, Lietuvos ir Žemaičių kunigaikščiu. O jo brolis Daumantas liko savo tėviškėje Utenoje ir pasivadino Utenos kunigaikščiu[48]. O trečias jo brolis, Giedrius, įkūrė miestą ir praminė jį pagal savo vardą Giedraičiais[49].

O ketvirtas brolis, Alšys, persikėlė per Neries upę ir aptiko gražų kalną tarp kalnų palei Vilnią, už mylios nuo jos žiočių, kur [ji] įteka į Nerį priešais Rokantiškes, ir įkūrė miestą, kurį pagal savo vardą pavadino Alšėnais[50]. Ir neilgai ten išbuvo, ir jodinėdamas iš ten medžioti į girią už dešimties mylių nuo to savo miesto, aptiko gražų kalną[51], aplink kurį plytėjo lygumos ir kuris buvo pilnas gėrybių. Ir jam ten patiko, ir jis ten apsigyveno, ir ant to kalno, prie Karoblio[52] upės, įkūrė miestą, ir atsikėlė iš ten, ir ėmė viešpatauti, ir pasivadino Alšėnų kunigaikščiu[53].

O penktas brolis, Traidenis, gyveno pas savo brolį didįjį kunigaikštį Narimantą[54]. Ir didysis kunigaikštis Narimantas sužinojo, kad jotvingių kunigaikščiai yra išmirę, o jų žmonės gyvena be valdovo[55]. Ir kunigaikštis Narimantas išžygiavo prieš juos, ir jie, nesipriešindami jam, pasidavė ir jam nusilenkė. Ir tapęs jų valdovu bei juos palenkęs, atidavė juos kaip duoklę[56] savo broliui Traideniui[57].

Ir didysis kunigaikštis Traidenis aptiko prie Bebro upės[58] gražų kalną, ir jam tenai labai patiko, ir įkūrė miestą, ir pavadino jį Raigardu[59], ir ėmė vadintis Jotvingių bei Dainavos kunigaikščiu. […]

[…] Ir vieną kartą didysis kunigaikštis Gediminas[60] išjojo iš savo sostinės Kernavės medžioti už penkių mylių, už Neries, ir rado girioje gražų kalną, apsuptą ąžuolynų ir lygumų. Ir jam labai patiko, ir jis apsigyveno tenai, ir

įkūrė miestą ir davė jam Trakų vardą, – tenai, kur buvo Senieji Trakai, ir iš Kernavės perkėlė savo sostinę į Trakus.

Po to, neilgai trukus, išjojo didysis kunigaikštis medžioti už keturių mylių nuo Trakų. Ir randa ties Vilnios upe gražų kalną, ant kurio aptinka didžiulį žvėrį taurą, ir užmuša jį ant to kalno, kuris ir dabar tebevadinamas Tauro kalnu. Ir buvo labai vėlu grįžti į Trakus, ir apsistojo Šventaragio slėnyje, kur degindavo pirmuosius didžiuosius kunigaikščius, ir čia apsinakvojo. Ir tenai miegodamas jis susapnavo, kad ant kalno, kuris buvo vadinamas Kreivuoju, o dabar Plikuoju[61], stovi didžiulis geležinis vilkas, o jame staugia tarytum šimtas vilkų. Ir pabudo iš miego, ir tarė savo žyniui, vardu Lizdeikai[62], kuris buvo rastas erelio lizde, – tasai Lizdeika buvo Gedimino žynys ir vyriausiasis pagonių kunigas: „Sapnavau keistą sapną“. Ir nupasakojo viską, kas jam sapne buvo pasirodę. Ir tasai žynys Lizdeika tarė: „Didysis kunigaikšti, geležinis vilkas reiškia, kad sostinė čia stovės, o staugimas jo viduje – kad jos garsas sklis po visą pasaulį“. Ir didysis kunigaikštis Gediminas tuoj rytojaus dieną, nebeišvykdamas, pasiuntė žmonių ir įkūrė vieną pilį Šventaragyje – Žemutinę[63], o antrą – Kreivajame kalne, kuris dabar vadinamas Plikuoju, ir toms pilims davė Vilniaus vardą[64]. Ir įkūręs pilis, perkėlė savo sostinę iš Trakų į Vilnių, ir pirmuoju Vilniaus vaivada paskyrė savo etmoną Goštautą (Stulpų herbo)[65], gimusį iš Krumpio, kurį vokiečiai Kaune buvo paėmę nelaisvėn. […]

[…] Kęstutis, viešpataudamas Trakuose ir Žemaičiuose, išgirdo [esant] Palangoje mergelę, vardu Birutę, kuri pagonišku papročiu buvo pasižadėjusi savo dievams išsaugoti skaistybę ir pati buvo žmonių garbinama kaip dievaitė.

Nuvyko [tenai] pats didysis kunigaikštis Kęstutis, ir patiko didžiajam kunigaikščiui mergaitė, nes buvo labai graži ir protinga. Ir prašė ją, kad būtų jo žmona. Ir ji nenorėjo sutikti, ir atsisakė, nes esanti pasižadėjusi savo dievams išsaugoti skaistybę iki mirties. Ir kunigaikštis Kęstutis jėga paėmė ją iš tos vietos, ir su didžia pagarba palydėjo ją į savo sostinę, į Trakus, ir sukvietęs savo brolius iškėlė su savo broliais dideles vestuves ir paėmė tą mergelę Birutę sau žmona[66]. Jodinėjančiam už mylios nuo Trakų kunigaikščiui Kęstučiui labai patiko vietovė tarp ežerų, ir jis ten apsigyveno ir įkūrė miestą, ir praminė jį Naujaisiais Trakais[67], o savo sostinę iš Senųjų Trakų perkėlė į Naujuosius. Ogi jo sūnus Vytautas gimė Senuosiuose Trakuose. Ir toje vietoje, kur buvo gimęs, Vytautas po savo tėvo mirties pats pastatydino Marijos Apreiškimo bažnyčią ir apgyvendino švento Augustino ordino vienuolius – to paties ordino, kurio yra švento Augustino vienuolynas Tyniece, prie Krokuvos[68]. […]

[…] Tuo metu Lietuvos ir Rusų didžiojo kunigaikščio Algirdo Gediminaičio valstybėje buvo didelė tvarka. Nemaža laiko [jis] viešpatavo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir laikėsi sutarimo ir nuoširdžios draugystės su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Dmitrijumi Ivanovičiumi. O šis didysis kunigaikštis, be jokios priežasties nutraukęs taiką ir draugystę, pasiuntė pas didįjį kunigaikštį Algirdą savo pasiuntinį paskelbti karo ir nusiuntė jam ugnies ir kardą duodamas suprasti, esą „būsiu tavo žemėje po skaistaus pavasario, po tykios vasaros“. Ir didysis kunigaikštis Algirdas ištraukė iš maišiuko kempinę bei titnagą ir, uždegęs kempinę, padavė pasiuntiniui, šitaip bylodamas: „Perduok tai valdovui ir pasakyk jam, kad mes Lietuvoje ugnies turime, o kadangi jis man grasina įžengsiąs į mano žemę po skaistaus pavasario ir po tykios vasaros, tai aš, jei Dievas duos, būsiu pas jį per Velykas ir pabučiuosiu jį raudonu kiaušiniu per skydą ietimi, o Dievo padedamas atremsiu savo ietį į jo Maskvos kremliaus sieną, nes ne tas karys, kuris kariauja patogiu metu, o tas, kuris nepatogiu kariauti metu atskleidžia priešininkui savo karingą nusistatymą“.

Ir, atleidęs pasiuntinį, sušaukė visą savo lietuvių bei rusų kariuomenę, ir iš Vitebsko patraukė stačiai į Maskvą[69]. Ir patį Velykų rytą[70], po Prisikėlimo pamaldų, didysis [Maskvos] kunigaikštis su bajorais ir su kunigaikščiais išeina iš cerkvės, o didysis kunigaikštis Algirdas su visomis savo pajėgomis, išskleidęs savo vėliavas, pasirodo ant Pasveikinimo kalvos.

Ir išvydęs tai, Maskvos didysis kunigaikštis persigando ir pasibaisėjo, nes matė, kad didysis kunigaikštis Algirdas su savo didžia jėga atėjo pas jį toks galingas ir stiprus, kaip buvo žadėjęs. Ir niekaip neišgalėdamas jam atsispirti, nusiuntė pas jį, prašydamas [taikos] ir žadėdamas jam brangias dovanas, idant jo iš Maskvos, jo tėvonijos, neišvarytų, o savo rūstybę numalšintų ir pasiimtų iš jo ką panorės.

Ir didysis kunigaikštis Algirdas pasigailėjo ir parodė savo maloningumą ir nemetė jo iš Maskvos ir padarė su juo taiką. O paskui, sudarius susitarimą, ir pats Maskvos didysis kunigaikštis išjojo pas jį, ir matėsi su juo, ir dovanojo didžiajam kunigaikščiui Algirdui nesuskaičiuojamą daugybę dovanų – aukso, sidabro ir brangių perlų, sabalų bei kitų brangių ir retų žvėrių kailių, – ir apmokėjo išlaidas, kurias Algirdas pasidarė žygiuodamas į jo žemę. Ir tada didysis kunigaikštis Algirdas tarė Maskvos didžiajam kunigaikščiui: „Nors mes su tavimi susitaikėme, bet man nedera kitaip pasielgti – turiu atremti į tavo Maskvos miesto sieną savo ietį ir vardan savo šlovės palikti ženklą, kad lietuvių ir rusų ir žemaičių kunigaikštis Algirdas buvo atrėmęs savo ietį į Maskvos sieną“.

Ir užšokęs ant žirgo, ir paėmęs ietį rankon, prijojo prie miesto ir atrėmė savo ietį į sieną, o nujodamas didžiu balsu sušuko: „Maskvos didysis kunigaikšti, atmink, kad lietuvių ietis stovėjo prie Maskvos!"

O paskui didysis kunigaikštis Algirdas su visa savo kariuomene ir su didžia šlove, su daugybe belaisvių ir neapsakomu grobiu, nukariavęs ir paėmęs daug miestų ir nukėlęs sieną ligi Možaisko ir Kolomnos[71], daugelį žmonių paėmęs nelaisvėn, o visus savo žmones išsaugojęs, išžygiavo namo.

Ir tuo metu, kai didysis kunigaikštis Algirdas žygiavo prieš Maskvą, o su juo buvo jo vaivada Petras Goštautas[72], susirinko Vilniaus miestiečiai pagonys ir didele minia atėjo prie vienuolyno nenorėdami, kad čia būtų Romos tikėjimo krikščionių; ir vienuolyną sudegino, ir septynis vienuolius sukapojo, o kitus septynis vienuolius, pririšę prie kryžių, paleido Nerimi žemyn sakydami: „Nuo saulėlydžio atėjote, į saulėlydį ir grįžkite. Kam mūsų dievus naikinote“[73]. O vyskupo sode, kur juos iškapojo, toje vietoje ir dabar stovi kryžius[74]. Ir parvyksta didysis kunigaikštis Algirdas į Vilnių. Tada Goštautas žemai lenkdamasis prašė didįjį kunigaikštį Algirdą, idant tuos pagonis, kurie tuos nekaltus vienuolius taip žiauriai ir negailestingai žudė, už šitokį jų žiaurumą lieptų nubausti. Ir pats didysis kunigaikštis Algirdas labai liūdėjo, kad taip žiauriai nužudė tuos krikščionis vienuolius, ir jam buvo labai apmaudu, kad krikščionims teko patirti tokį žiaurumą. Ir už tai pasmerkia myriop penkis šimtus vilniečių, kad juos nubaudus jau niekas daugiau nebepadarytų krikščioniui nieko pikto. Ir anieji buvo nugalabyti visaip kankinant.

O paskui Petras Goštautas atsivedė kitus vienuolius – pranciškonus, bet nebedrįso jau statyti jiems vienuolyno toje vietoje, kur pirmieji nužudyti, ir įkūrė jiems vienuolyną toje vietoje, kur smėlynėje prie Vingrio[75] turėjo pasistatęs namą, kur dabar stovi Dievo Motinos vienuolynas. Ir nuo tų laikų Vilniuje stovi pirmas krikščioniškas Romos tikėjimo Dievo Motinos vienuolių vienuolynas[76]. […]

Vertė *RIMANTAS JASAS*

KOMENTARAI

1 *Kunigaikštis, vardu Apolonas* – visuose Lietuvos metraščių Platesniojo sąvado nuorašuose, taip pat tolesniame *Bychovco kronikos* tekste yra ne Apolonas, o tik Palemonas.

2 *…taip pat buvęs tame mieste* – kalbama apie romėnų Akvilėjos miestą (dabar šiaurės Italija, apie 12 km nuo Triesto įlankos).

3 *…bėgo su jais* – kalbama apie tai, kaip romėnai bėgo nuo Atilos vadovaujamų hunų.

4 O *saloje…* – turimos galvoje Adrijos jūros įlankos salos, kuriose įsikūrusi Venecija.

5 *Kentauro herbo…* – Kentauras – Lietuvos kunigaikščių Alšėniškių (Galšiškių) giminės herbas. Tai – raudoname lauke geltonas žirgas su šaulio – lankininko – liemeniu (Wijuk-Kojałowicz, 1897, 4). Nuo XVI amžiaus antrosios pusės jis priklausė taip pat kunigaikščiams Giedraičiams, Svirskiams, Siesickiams-Daumantams.

6 *Dausprungas* – vardas paimtas iš *Ipatijaus* (*Haličo-Voluinės*) *metraščio.*

7 *Stulpų herbo…* – tai vadinamieji Gedimino stulpai – trys balti ar geltoni bokštai raudoname lauke, vaizduojantys stilizuotus vartus. Buvo Vilniaus kunigaikštystės, Vilniaus vaivadijos (nuo XV amžiaus pradžios) ženklas.

8 *Meškos herbo…* – meška – Žemaičių kunigaikštystės ženklas. Lietuvos metraščių Platesniojo sąvado ir *Bychovco kronikos* tekstuose Stulpų ir Meškos herbų pavadinimai (*Kolumnow, Urseynow*) sukurti galbūt nusižiūrėjus į viduramžių Italijos kunigaikščių Kolonų ir Orsinių giminių pavardes.

9 *Rožės herbo..,* – raudona rožė geltoname lauke – kunigaikščių Giedraičių giminės ženklas (Wijuk-Kojałowicz, 1897, 6–7).

10 *Hektoras* – taip šis vardas rašomas visuose Platesniojo sąvado nuorašuose. *Bychovco kronikos* originale iškreipta – *Toroho.* Romėnų patricijų giminių vardų nėra tik Platesniojo sąvado Olševo (Olišavos) nuoraše (*ПСРЛ,* XVII, 422).

11 Iki šios vietos Platesniojo sąvado nuorašuose dėstoma kitokia legendos apie Palemoną pradžia; toliau *Bychovco kronikos* ir Platesniojo sąvado nuorašų tekstai sutampa.

12 *Vandenyno jūra* – Baltijos jūra.

13 *…žiotys, kur Nemuno upė įteka į Vandenyno jūrą* – Klaipėdos sąsiauris.

14 *Nemuno marios* – Kuršių marios.

15 *…ir tą žemę praminė Žemaitija* – Platesniojo sąvado Krasinskių nuoraše (*ПСРЛ,* XVII, 229): „Ir tą žemę slavų kalba pavadino Pakrantės žeme, o lietuvių kalba – Žemaičių žeme“.

16 *Palemonas* – Romos imperijos istorijoje žinomi bent keli Palemonai – Ponto karaliai: Palemonas I (I a. pr. Kr.), jo vaikaitis Palemonas II ir pastarojo sūnus ar palikuonis Markas Antonijus Palemonas. Abu pastarieji buvo tolimi imperatoriaus Nerono giminaičiai. Apie kurio nors iš tų Palemonų bėgimą į Pabaltijį dėl Nerono žiaurumų nieko tikra nėra žinoma.

17 Palemono sūnų vardai literatūroje rašomi įvairiai: Borkus, Kunas (*LE,* IV); Borkas, Kunas, Spera (Jučas, 1968); Barkus, Kūnas, Spera (Jasas, 1971); Barkas, Kunas, Speras (Jurginis, 1971); Barkus, Spera, Kūnasijus, arba Kūnas (Vijūkas-Kojelavičius, 1988).

18 *Jurbarkas* – miesto pavadinimas kilęs iš kryžiuočių pilies vardo – Georgenburgas. Pilis pastatyta apie 1259–1260 metus.

19 *…pavadino… Kūno miestu* – Kūno pilis (*Kunosov horod*) minima *Bychovco kronikoje* ir visuose Platesniojo sąvado nuorašuose. Kūno vardas aiškiai siejamas su Kauno vietovardžiu. Tačiau Kaunas klaidingai lokalizuojamas prie Nevėžio žiočių (iš tikrųjų jis yra ties Nemuno ir Neries santaka). Atkreiptinas dėmesys, kad XVI amžiaus pirmojoje pusėje į šiaurės vakarus nuo Minsko buvo vietovė *Kunašov.* Panašus yra baltarusiškas upėvardis *Kunoska* (į šiaurę nuo Nesvyžiaus, Nemuno aukštupio kairysis intakas; prie jo kaimas *Kunosa*).

20 *…ežerą pavadino savo vardu – Spėra* – Spėros ežeras yra apie 8 km į šiaurės rytus nuo Kernavės, arti Musės upės.

21 Ši pastraipa apie Ukmergės įkūrimą yra tik *Bychovco kronikoje.* Platesniojo sąvado nuorašuose jos nėra.

22 *Užnerio kraštas* – Lietuvos (Aukštaitijos) dalis į šiaurę nuo Neries, jos dešiniajame krante.

[23] *…tuos… žmones ėmė lotyniškai vadinti „Listubania“* – taip *Bychovco kronikoje.* Krasińskių ir Olševo (Ališavos) nuorašuose – „litoustouba“, „littustuba“, Archeologijos draugijos, Raczynskių, Rumiancevo nuorašuose – „litusba“.

[24] Po šių žodžių *Bychovco kronikos* rankraštyje yra spraga. Platesniojo sąvado nuorašuose šioje vietoje yra pasakojimas apie legendinio kunigaikščio Kukovaičio motinos Pajautos mirtį. Spragai užpildyti dedamas pasakojimo apie Pajautą tekstas iš Raczyńskių nuorašo (*ПСРЛ*, XXXV, 1980, 148).

[25] *Pajauta* – šis vardas iš patikimų istorinių šaltinių nežinomas. Jis neabejotinai paimtas iš Žaslių krašto padavimų. Prie Žaslių iki šiol yra išlikę du Pajautiškių kaimai. Vienas jų minimas 1465 metų dokumente (VUBR, B 53, nr. 44, 1.58, dok. nr. 37).

[26] Šio sakinio Platesniojo sąvado Krasińskių nuoraše nėra.

[27] *…ant vieno kalno* – tas kalnas tapatinamas su Ročkalniu prie Šventosios.

[28] *…pavadino jį… Kukovaičio vardu* – Kukovaičio mišką pirmasis paminėjo Dlugošas (Długosz, III, 1868, 444), tačiau lokalizavo jį prie Maišiagalos; tame Kukovaičio miške buvę sudeginti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo palaikai.

[29] *Bychovco kronikos* pasakojimas apie 1249–1251 metų Lietuvos kunigaikščio (vėliau karaliaus) Mindaugo kovą su brolvaikiais Tautvila ir Erdvilu bei jų dėde Vykintu yra perrašytas iš rusų *Ipatijaus metraščio.* Pasakojimo veikėjai – istoriniai asmenys – ir dėstomi faktai laikomi tikrais. Jokiame Platesniojo sąvado nuoraše šio pasakojimo nėra.

[30] *Rygos magistras Andrius* – Andrius von Stirlandas, Livonijos ordino magistras (1248–1253).

[31] *Bychovco kronikoje* šis sakinys sudarkytas. Ipatijaus metraštyje kitaip: “ Дроужбу имею к тебе. О злее зла! Златом ослепихъ очи свои. Им же ныне пакы от иихъ бедоу приемлеть“ (*ПСРЛ*, II, 1962, 817).

[32] *Mindaugas… priėmė krikštą* – Mindaugas, jo žmona Morta, vaikai ir dvariškiai pasikrikštijo 1251 metų balandžio ar gegužės mėnesį.

[33] *Bychovco kronikoje* ši vieta iškreipta. Versta pagal *Ipatijaus metraštį,* kur tiksliau: Нънадееви и Телявели (*ПСРЛ*, II, 1962, 817).

[34] *Ipatijaus metraščio* Zuikių dievo ryšį su liaudyje išlikusiais padavimais apie kiškio bažnyčias nurodo Romas Batūra (Batūra, 1966a, 270).

[35] *Rygos vyskupas* – Mikalojus. Tautvila buvo visų pirma jo kandidatas į Lietuvos sostą.

[36] Versta, atsižvelgiant į *Ipatijaus metraščio* tekstą. Ten vietoje „widiaszcza bolaszcza“ (taip *Bychovco kronikoje*) yra „ведяхоу бо аще“.

[37] *Danielius* – Danijilas Romanovičius (1201–1264) – Haličo-Voluinės kunigaikštis, Tautvilos svainis.

[38] *Boruta* – *Ipatijaus metraštyje* – Voruta. Kazimieras Būga manė, kad tai bendrinis daiktavardis, reiškęs tvirtovę (Būga, 1958, 131–137). Batūros spėjimu, ši „voruta“ galėjo būti Vilnius (Batūra, 1966b).

[39] *…ponai gedėjo savo gimtojo valdovo…* – *Bychovco kronikoje* kalbama apie Mindaugo sūnaus Vaišvilko mirtį, o Platesniojo sąvado visuose nuorašuose – apie Rimgaudo mirtį ir jo gedėjimą.

[40] *…pasiėmė sau valdovu Šventaragį…* – Šventaragio vardas buvo vartojamas XV amžiaus pabaigoje, matyt, ir XVI amžiaus I ketvirtyje – Platesniojo sąvado bei *Bychovco kronikos* rašymo laiku. Lietuvos Metrikos dokumentuose 1486 06 24 minimas Šventaragis, didžiojo kunigaikščio Kazimiero tarnas ar pareigūnas, o 1493 07 02 – Vaitiekus, Šedbaro sūnus, Šventaragis (*РИБ,* 132, 202).

41 Šiuo sakiniu prasideda Platesniojo sąvado Raczyńskių nuorašo tekstas, kuriuo užpildoma spraga, esanti *Bychovco kronikoje.*

42 *...prašė savo sūnų Skirmantą...* – kai kuriuose Platesniojo sąvado nuorašuose (Krasińskių, Archeologijos draugijos, Jevrejinovo) čia vietoj Skirmanto ar Skirimanto yra Girmantas (*Kgirmont, Kgormont, Kgirment*).

43 *...didieji kunigaikščiai...* – po šių žodžių kai kuriuose Platesniojo sąvado nuorašuose (Krasińskių, Archeologijos draugijos, Jevrejinovo, Olševo, Rumiancevo) yra žodis „bajorai".

44 Čia baigiasi įdėtas į *Bychovco kronikoje* esančią spragą tekstas, paimtas iš Platesniojo sąvado Raczynskio nuorašo. Šventaragio pieva šalia Vilniaus Žemutinės pilies minima 1738 metų dokumente: „einant iš [Žemutinės] pilies mūrų, greta pilies kiemo – šienaujama pieva Šventaragis, už kurios – p. Kazlausko sklypas" (LVIA, Senieji aktai 3774, 1.23, lenkų k.).

45 Platesniojo sąvado nuorašuose po šio žodžio pasakojama apie latvių įsiveržimą į Žemaitiją.

46 *Giliginas* – Platesniojo sąvado nuorašuose patikimiau: Galiginas (*Kolikgin*). XV ir XVI amžiuje Lietuvoje yra buvę bajorų Galiginų.

47 *Narimantas* – tikrai žinomas Narimantas – tai Gedimino sūnus (m. 1348 02 02). Jis buvo Pinsko kunigaikštis.

48 *Daumantas... pasivadino Utenos kunigaikščiu...* – istorinis Daumantas (m. 1299 05 27) buvo Nalšios, vėliau Pskovo kunigaikštis.

49 Kai kuriuose Platesniojo sąvado nuorašuose (Archeologijos draugijos, Rumiancevo) šio sakinio nėra.

50 *Rokantiškės, Alšėnai* – kalbama apie Rokantiškes prie Naujosios Vilnios. Ten aukštumoje, kairiajame Vilnios krante tebėra mūrinės pilies griuvėsiai. Apie jos pirmykštį pavadinimą, ryšį su kunigaikščiais Alšėniškiais (Galšiškiais) ir su Alšėnais (Gaišia) stoka žinių. Šiuo metu žinomi tik vieni Alšėnai (*Golšany,* Baltarusija, Ašmenos raj.).

51 *...aptiko gražų kalną* – piliakalnis, esantis už 1,5 km nuo dabartinių Alšėnų, Alšėnų–Krėvos vieškelio dešinėje pusėje.

52 *...prie Karoblio upes...* – Karoblio upelis išteka iš Alšėnų piliakalnio pašlaičių. Prie to upelio, prie Alšėnų–Ašmenos kelio, yra panašaus pavadinimo kaimas – Korabai. 1444 metų dokumente upelis vadinamas Rokabliu. Lietuviškas upelio vardas – Leilupis (MABR, f. 256, nr. 1794).

53 *...pasivadino Alšėnų kunigaikščiu* – Alšėnų kunigaikščių giminė iš dokumentų žinoma tik nuo XVI amžiaus pabaigos.

54 *...Traidenis gyveno pas savo brolį didįjį kunigaikštį Narimantą* – istorinis Traidenis buvo Lietuvos kunigaikštis nuo 1269 ar 1270 iki 1282 metų. Patikimi šaltiniai (*Ipatijaus metraštis*) sako, kad jis tikrai turėjo keturis brolius, bet jų vardai kitokie: Borza, Lesis, Svelkenis ir Sirputis.

55 *...kad jotvingių kunigaikščiai yra išmirę, o jų žmonės gyvena be valdovo* – Platesniojo sąvado Krasińskių ir Jevrejinovo nuoraše kiek kitaip: „kad Dainavos-Jotvingių girioje gyvena žmonės, o valdovo neturi".

56 *...atidavė juos kaip duoklę...* – Platesniojo sąvado nuorašuose – „kaip valdą" („za udel").

57 Jotvingių politinis organizmas galutinai buvo sunaikintas ne iki Traidenio, kaip išeitų pagal *Bychovco kroniką,* bet 1278–1283 metais dėl kryžiuočių antpuolių, t. y. baigiantis Traidenio valdymui Lietuvoje. Tikrai žinoma, kad Traidenis priėmė bėgančius nuo kryžiuočių jotvingius ir prūsus, kurdino juos Gardine, Slonime.

58 *Bebras* – jotvingių krašto upė, Narevo intakas.

59 *Raigardas* – 1253 metais sunaikinta jotvingių pilis, kuri stovėjo ne prie Bebro upės, o Raigardo ežero pusiasalyje (dabar Lenkija, apie 24 km į pietvakarius nuo Augustavo). Platesniojo sąvado ir *Bychovco kronikos* versija, kad Raigardą įkūręs Traidenis, gali remtis *Ipatijaus metraščio* pasakojimu apie 1256–1257 metų Haličo-Voluinės kunigaikščio Danieliaus (Danijilo) Romanovičiaus žygį prieš jotvingius, kurio metu jis, jodamas per ežerą, matęs pakrantėje gražų kalną ir ant jo pilį Raigardą (*ПСРЛ*, II, 828).

60 *Gediminas* (apie 1275–1341) – Lietuvos didysis kunigaikštis nuo 1316 metų.

61 *… ant kalno, kuris buvo vadinamas Kreivuoju, o dabar Plikuoju…* – kalnas, tapatinamas su Trijų Kryžių kalnu dešiniajame Vilnios krante.

62 *Lizdeika* – šio asmens istoriškumas galutinai nenustatytas. Pagal XVI amžiaus tradiciją Lizdeika buvęs vienas iš Radvilų giminės pradininkų.

63 *Žemutinė pilis* – gynybinių ir kt. pastatų kompleksas Gedimino (Pilies) kalno papėdėje. Manoma, kad Žemutinės pilies teritorija jau iki Gedimino, XIII amžiuje, buvo apjuosta mūrine gynybine siena su bokštais.

64 *…ir toms pilims davė Vilniaus vardą* – archeologijos duomenimis, Vilniaus miestas egzistavo jau iki Gedimino. Senamiesčio teritorijoje kultūrinis sluoksnis siekia XIII amžių.

65 *… Vilniaus vaivada paskyrė… Goštautą* – iš Gedimino valdymo metų jokie Vilniaus viršininkai vardais nėra žinomi. Vilniaus vaivadų pareigybė įvesta tik 1413 metais; pirmasis Vilniaus vaivada buvo Vaitiekus Manvydas, kuris prieš tai (1396–1412) buvo Vilniaus seniūnas. Pirmasis Goštautų giminės Vilniaus seniūnas buvo Andrius Goštautas (1387).

66 *…paėmė tą mergelę Birutę sau žmona* – Birutės vardas jokiuose žinomuose XIV–XV amžiaus šaltiniuose nepaminėtas. Teiginys apie jos kilimą iš Palangos veikiausiai yra istorinė tiesa. Manoma, kad Birutė buvo antroji Kęstučio žmona, ištekėjusi už jo apie 1349 metus.

67 *…įkūrė miestą ir praminė jį Naujaisiais Trakais* – Naujieji Trakai susikūrė XIV amžiaus III ketvirtyje. Tikslesnė Naujųjų Trakų (kaip ir Senųjų) įkūrimo data nežinoma.

68 *…Švento Augustino vienuolynas…* – Senųjų Trakų vienuolynas buvo ne augustinų, o benediktinų. Vytautas iš tikrųjų ne vėliau kaip 1405 07 27 atidavė 1391 metais sudegusios Senųjų Trakų pilies pastatus Krokuvos Tynieco benediktinų vienuolyno vienuoliams. Šalia pilies buvo pastatyta bažnyčia.

69 *…patraukė stačiai į Maskvą* – Algirdo žygio į Maskvą legendos istorinis pagrindas yra 1368–1373 metų karo įvykiai. Lietuvos kariuomenė, vadovaujama Algirdo, jo sūnaus Polocko kunigaikščio Andriaus ir Trakų kunigaikščio Kęstučio bei jo sūnaus Vytauto, traukė į pagalbą Algirdo svainiui Tverės kunigaikščiui Michailui, kovojančiam su Maskvos kunigaikščiu dėl pirmavimo šiaurės rytų Rusioje. Legendos veiksmas vyksta pavasarį, per Velykas, o iš tikrųjų du Maskvos apgulimai (1368 ir 1370) buvo gruodžio mėnesį. Tik 1373 metų žygis buvo pavasarį. 1368–1373 merų karą Algirdas pralaimėjo.

70 *… Velykų rytą…* – originale – „i na samy wedeniy deń rano". „Įvedimo diena" („wedeniy deń") – stačiatikių Marijos Įvedimo Bažnyčion šventė, švenčiama rudenį, lapkričio 21 dieną. Vertime rašoma „Velykų rytą" – pagal Platesniojo sąvado Jevrejinovo nuorašą, kur toje pačioje vietoje yra „velik den".

71 *…nukėlęs sieną ligi Možaisko ir Kolomnos… – po* 1368–1373 metų karo su Maskvos didžiąja kunigaikštyste Lietuvos valstybės sienos anaiptol nepasistūmėjo į Možaisko ir Kolomnos pusę; priešingai – pasibaigė Smolensko kunigaikštystės vasalinė priklausomybė Lietuvai. Legendoje apie Algirdo žygį faktiškai kalbama apie LDK ribas, buvusias tarp 1404 ir 1494 metų. Tada jos tikrai buvo priartėjusios iki 30 km į vakarus nuo Možaisko ir apie 100 km į pietvakarius nuo Kolomnos.

72 *…vaivada Petras Goštautas…* – šis Petras Goštautas iš kitų šaltinių nežinomas. Veikiausiai *Bychovco kronikos* autorius sujungė Kameneco seniūno Petro Mantigirdaičio (XV a.) ir Petro Goštauto, 1432–1435 metais kovojusio Voluinėje su lenkais, vardus ir jų gyvenimo faktus.

73 Pasakojimas apie keturiolikos pranciškonų nužudymą Vilniuje Algirdo valdymo metais laikomas legenda (Chodynicki, 1927).

74 *… toje vietoje ir dabar stovi kryžius* – kalbama apie vietą Vilniuje, kur dabar stovi Bonifratrų bažnyčia.

75 *…prie Vingrio* – Vingrio upelis tekėjo dabartinės Katedros aikštės link iš šlaito šaltinių prie Vingrių gatvelės, tarp Pylimo ir Mindaugo gatvių.

76 *Dievo Motinos vienuolių vienuolynas* – kalbama apie pranciškonų vienuolyną ir bažnyčią, kurių pastatai tebėra Vilniuje tarp Trakų, Kretingos ir Lydos gatvių. Neabejotina, kad pranciškonai, įsikūrę prieš 1387 metus prie Trakų vartų, buvo kilę iš Lenkijos (daugiausia iš Krokuvos). Pasakojimas apie Petrą Goštautą ir naujų pranciškonų pakvietimą į Vilnių laikomas legenda, kilusia veikiausiai dar XV amžiaus antrojoje pusėje.

RIMANTAS JASAS

SIGISMUNDAS HERBERSTEINAS
1486–1566

SIGISMUNDUS HERBERSTEIN

Sigismundas Herbersteinas (*Sigismundus Herberstein, Sigismundus Liber Baro in Herberstain, Siegmund von Herberstein*) – austrų rašytojas, keliautojas, diplomatas. Gimė Austrijoje, studijavo Vienos universitete, ėjo karinę tarnybą. Vėliau tapo imperatoriaus Maksimiliano I patikėtiniu ir kaip diplomatas lankėsi įvairiose šalyse. 1517 ir 1526 metais buvo siunčiamas diplomatiniais tikslais į Maskvą ir abu kartus vyko per Lietuvą. Gyvendamas Maskvoje (iš viso išbuvo čia apie septynis mėnesius), gerai susipažino su pačiu miestu, su Rusų valstybės santvarka, gyventojais, papročiais, rinko žinias iš metraščių ir žmonių pasakojimų. Domėjosi ir tais kraštais, per kuriuos keliavo, – Lenkija ir Lietuva. Surinktos medžiagos ir tiesioginių stebėjimų pagrindu parašė veikalą *Maskvos istorijos komentarai* (*Rerum Moscouiticarum commentarii,* Basileae, 1549). Jame yra skyrius „Apie Lietuvą“ („De Lithwania“), kur pateikiama žinių apie geografinę Lietuvos padėtį, socialinius santykius, miestus, žvėris ir jų medžioklę, taip pat aprašomos pagoniškos lietuvių ir žemaičių apeigos. Tarp rašytinių šaltinių, kuriais rėmėsi Herbersteinas, minimi: Enėjas Silvijus Piccolomini, Sebastijonas Münsteris, Motiejus Miechovietis, Paulius Iovius, Olafas Magnusas ir kiti. Savo ruožtu Herbersteino žiniomis rėmėsi Mykolas Lietuvis, Guagnini, Jonas Lasickis ir kiti XVI amžiaus autoriai.

Herbersteino veikalas buvo labai populiarus, ne kartą perspausdintas, verstas į italų (1556), vokiečių (1557, 1563), rusų (1857, 1866, 1908) kalbas.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Herbersteinas iš rašytinių šaltinių (Piccolominio, Miechoviečio ir kt.) žinojo, kad žemaičiai seniau garbino ugnį, saulę ir žalčius, tačiau, rašydamas apie žemaičių „dievaičius“, atrodo, daugiau rėmėsi savais stebėjimais ir amžininkų pasakojimais, nes viską pateikia kaip savo paties įspūdžius, nevengdamas konkrečių detalių, kurių nėra senuosiuose šaltiniuose. Jis, pavyzdžiui, detalizuoja, kad žemaičių garbinami žalčiai esą šliužai „keturiomis lyg driežų trumpomis kojomis, juodu ir nutukusiu, neilgesniu kaip trys sprindžiai kūnu“, jie esą vadinami gyvatėmis (*Givuoites, Giozvites, Szmya,* slav.), drie-

žais (*Jastzuka,* slav.), esą maitinami, o atsitikus nelaimei manoma, jog namų dievas buvęs blogai priimtas ar pamaitintas. Čia pat pateikiamas ir atsitikimas, kaip Lietuvoje buvęs nubaustas žmogus, užmušęs garbintąjį žaltį. Atsitikimas labai artimas mitologinei sakmei. Senuosiuose šaltiniuose, kuriais rėmėsi Herbersteinas, neužsimenama apie mėnulio garbinimą. Pirmą kartą Herbersteinas pamini maginę galią, teikiamą briedžio kanopoms, tauro odos diržams ir galbūt tauro kaktos odai, rašo apie prietaringą žemaičių vengimą dirbti žemę geležiniais įrankiais. Ši visa informacija irgi paimta iš ano meto gyvenimo. Nors Herbersteino žinios apie lietuvių tikėjimus nėra visai tikslios (žalčių išvaizdą jis maišo su driežų, lietuviškus jų pavadinimus su slaviškais, klaidingai užrašo kai kurių „dievaičių“ vardus), tačiau jos iš esmės papildo senesnių lietuvių mitologijos šaltinių medžiagą ir nusipelno rimto mitologijos tyrinėtojų dėmesio.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Herberstein, 1549; 1556; 1557; 1571; 1600; Pistorius, 1582, 151–157; Mannhardt, 1936, 307–309; Herberšteinas, 1983 (fragm. liet. k.).

Literatūra: Замыславский, 1884; Лимонов, 1969, 214–229; 1978, 149–167; 175–184; Dundulis, 1971, 67, 113, 114, 144; Jurginis, Lukšaitė, 1981, 77, 78, 104–106; Šimkauskienė, 1983, 48–53; Jurginis, Šidlauskas, 1983, 54–61.

Tekstas iš: Herberstein, 1571, 109, 110, 113–114; Herberstein, 1557b, Q[b]f.

RERVM MOSCOUITICARUM COMMENTARII
1549

De Lithwania

[…] Tam dura porro seruitute a Vuitoldi tempore in hunc usque diem detinentur, ut si quis forte capite damnatus fuerit, de se ipso, iubente domino, supplicium sumere, suisque manibus se suspendere cogatur. Quod si forte facere recusauerit, tum crudeliter caesus, atque immaniter excarnificatus, nihilominus suspenditur. Hac seueritate effectum est, ut si Iudex aut Praefectus

in re praesenti constitutus, reo moram forte nectenti, minatus fuerit, aut solummodo dixerit, Festina, dominus irascitur: tum miser grauissima uerbera extimescens, laqueo uitam finit.

De feris

[…] Vros sola Masovuia Lithuaniae contermina habet: quos ibi patrio nomine Thur uocant, nos Germani proprie Vrox dicimus. Sunt enim vere boues syluestres, nihil a domesticis bobus distantes, nisi quod omnes nigri sunt, et ductum quendam instar lineae ex albo mixtum per dorsum habent. Non est magna horum copia: suntque pagi certi, quibus cura et custodia eorum incumbit: nec fere aliter quam in viuariis quibusdam seruantur. Miscentur vaccis domesticis, sed non sine nota. Nam in armentum postea, perinde atque infames, a caeteris uris non admittuntur: et qui ex eiusmodi mixtione nascuntur uituli, non sunt uitales. Sigismundus Augustus rex mihi apud se oratori donauit exenteratum unum, quem uenatores eiectum de armento semiuiuum confecerant: recisa tamen pelle, quae frontem tegit. Quod non temere factum esse credidi: quanquam cur id fieri soleret, per incogitantiam quandam non sum percontatus. Hoc certum est, in precio haberi cingulos ex uri corio factos. Et persuasum est uulgo, horum praecinctu partum promoueri. Atque hoc nomine regina Bona, Sigismundi Augusti mater, duos hoc genus cingulos mihi dono dedit: quorum alterum serenissima Domina mea Romanorum Regina, sibi a me donatum, clementi animo accepit.

Quae fera Lithwuanis sua lingua Loss est, eam Germani Ellend, quidam Latine Alcen uocant: Poloni uolunt onagrum, hoc est asinum agrestem esse, non respondente forma. Sectas enim ungulas habet: quanquam et quae solidas haberent, repertae sint. Sed id perrarum est. Animal est altius ceruo, auribus et naribus prominulis, cornibus a ceruo nonnihil diuersis, colore item magis ad albedinem tendente. Cursus est uelocissimi: non quo caetera animalia modo, sed gradarij instar. Vngulae, tanquam amuletum, contra morbum caducum gestari solent.

[…] Samogithia proxima Lithwaniae est prouincia, in Septentrionem ad mare Baltheum, quae Prussiam quatuor miliarium Germanicorum spacio a Liwuonia diuidit: nullo oppido, aut castro munito insignis. Huic ex Lithwania a Principe Praefectus, quem sua lingua Starosta, quasi seniorem appellant, praeficitur. Neque temere is, nisi grauissimas ob causas, officio mouetur: sed quoad uiuit, perpetuo manet. Episcopum habet Romano Pontifici subiectum. In Samogithia hoc in primis admirandum occurrit, quod cum eius regionis

homines procera ut plurimum statura sint, filios tamen alios corporis magnitudine excellentes, alios perpusillos, ac plane nanos, veluti vicissitudine quandam, procreare solent. Samogithae vestitu vili, eoque ut plurimum cinericio utuntur. In humilibus casis, iisque oblongioribus uitam ducunt, in quibus ignis in medio conseruatur: ad quem cum paterfamilias sedet, iumenta totamque domus suae supellectilem cernit. Solentenim sub eodem, quo ipsi habitant, tecto, sine ullo interstitio pecora habere. Maiores urorum cornibus pro poculis etiam utuntur. Audaces sunt homines, et ad bellum prompti: loricis, aliisque plurimis armis, praecipue aut cuspide, et eo breuiore, uenatorum more, in bello utuntur. Equos adeo paruos habent, ut uix credibile sit, ad tantos labores eos sufficere posse: quibus foris in bello, domique in colendis agris utuntur. Terram non ferro, sed ligno proscindunt: quod eo magis mirandum, cum terra eorum tenax, et non arenosa sit, quaque pinus nunquam crescit. Araturi ligna complura, quibus terram subigunt, locoque vomeris utuntur, secum portare solent: scilicet, ut uno fracto, aliud atque aliud, ne quid in mora sit, in promptu habeant. Quidam ex prouinciae praefectis, quo prouinciales grauiore labore leuaret, multos ferreos vomeres adferri fecerat. Cum autem eo, sequentibusque aliquot annis, segetes aliqua coeli intemperie expectationi agricolarum non responderent, vulgusque agrorum suorum sterilitatem ferreo vomeri adscriberet, nec aliud quicquam in causa esse putaret, Praefectus veritus seditionem, amoto ferro, suo eos more agros colere permisit. Prouincia haec nemoribus, syluisque abundat, in quibus horrendae quandoque visiones fieri solent. Sunt etiamnum illic idololatrae complures, qui serpentes quosdam quatuor breuibus, lacertarum instar, pedibus, nigro oboesoque corpore trium palmarum longitudinem non excedentes, Givuoites dictos, tanquam penates domi suae nutriunt: eosque lustrata domo statis diebus ad appositum cibum prorepentes, cum tota familia, quo ad saturati in locum suum reuertantur, timore quodam venerantur. Quod si aduersi quid illis accideret, serpentem Deum domesticum male acceptum ac saturatum esse credunt. Cum priori ex Moscowia itinere rediens, in Troki uenissem, referebat hospes meus, ad quem forte diuerteram, se eo quo ibi eram anno, ab eiusmodi quodam serpentis cultore aliquot aluearia apum emisse: quem cum oratione sua ad verum Christi cultum adduxisset, utque serpentem quem colebat occideret, persuasisset, aliquanto post cum ad visendas apes suas eo reuersus fuisset, hominem facie deformatum, ore aurium tenus miserabilem in modum diducto offendit. Tanti mali causam interrogatus, respondit, se, quod serpenti deo suo manus nepharias iniecisset, ad piaculum expiandum, luendamque poenam, hac calamitate puniri: multaque grauiora, si ad priores ritus suos non rediret, eum pati oportere. Haec quamuis non in Samogithia, sed in Lithwania sunt acta,

pro exemplo tamen adduxi. Mel nusquam melius, nobiliusve, quodque minus cerae habeant, albumque sit, quam in Samogithia, reperiri aiunt.

Mare quod Samogithiam alluit, quodque Baltheum, quidam Germanicum, alii Prutenicum, nonnulli Veneticum: Germani uero alludentes Baltheo, Pelts appellant: Sinus proprie dicitur. Interluit namque Cimbricam Chersonesum, quam hodie Yuchtland, et Sunder Yuchtland Germani: Latini uero, nomine inde pariter sumpto, Iudam uocant. […]

MASKVOS ISTORIJOS KOMENTARAI
1549

Apie Lietuvą

[…] Nuo Vytauto laikų iki šių dienų jie laikomi tokioje sunkioje vergovėje, kad nuteistasis mirti pono įsakymu yra verčiamas pats save nubausti, savo rankomis pasikarti. O jei kas kartais atsisako tai padaryti, tada, žiauriai nuplaktas ir neįtikėtinai iškankintas, vis tiek pakariamas. Dėl šitokio žiaurumo pasitaiko, kad jeigu teisėjas arba seniūnas, paskirtas tam atvejui, pagrasina delsiančiam suimtam nusikaltėliui arba tik pasako: „skubėk, ponas pyksta“, vargšas, bijodamas smarkiausio nuplakimo, kilpoje pabaigia gyvenimą.

Apie žvėris

[…] Taurų, kurie gimtąja kalba vadinami „Thur“, o mes, germanai, juos vadiname „Urox“, yra tik Mazovijoje, esančioje Lietuvos kaimynystėje. Iš tikrųjų tai miško jaučiai, niekuo nesiskirią nuo naminių jaučių, nebent tik tuo, kad jie visi yra juodi, o per nugarą eina juodai baltas rėžis. Jų nedaug, bet yra ištisų kaimų, kuriems pavesta jais rūpintis ir saugoti. Ir jie saugomi beveik kaip kokiuose Žvėrynuose. Taurai maišomi su naminėmis karvėmis, bet ne be pasekmių. Nes paskui kiti taurai jų, lyg susitepusių, į kaimenę nebeįsileidžia, o veršiukai, gimę iš tokio susimaišymo, negyvena. Karalius Žygimantas Augustas, kai aš buvau pas jį kaip pasiuntinys, man padovanojo išmėsinėtą vieną taurą, kurį, išvytą pusgyvį iš bandos, pribaigė medžiotojai. Tačiau kaktos oda buvo išrėžta; manau, kad taip buvo padaryta neatsitiktinai, kodėl

taip darė, nesusipratau paklausti. Yra žinoma, kad labai vertinami diržai, padaryti iš tauro odos. O liaudis tiki, kad juo apsijuosus palengvėja gimdymas. Kaip tik dėl to karalienė Bona, Žygimanto Augusto motina, man padovanojo du tokius diržus, kurių vieną, mano dovanotą, maloniai priėmė mano šviesiausia valdovė romėnų karalienė.

Tas žvėris, kurį lietuviai savo kalba vadina „Loss“ [briedžiu], germanai – „Ellend“, kai kurie lotyniškai „Alcen“, lenkai „Onagrum“, yra laukinis asilas, nors išvaizda visai neatitinka pavadinimo. Mat jis turi skeltas kanopas, nors pasitaiko ir tokių, kurių kanopos neskeltos, bet labai retai. Gyvulys yra aukštesnis už elnią, ausys ir šnervės labiau atsikišusios, ragai nuo elnio niekuo nesiskiria, beveik baltos spalvos. Labai greitai bėga, bet ne taip, kaip kiti žvėrys, o tarsi žingsniuodamas. Kanopos jo paprastai nešiojamos kaip amuletas nuo nuomario.

[…] Žemaitija yra artimiausias Lietuvai kraštas į šiaurę link Baltijos jūros, skriantis Prūsiją nuo Livonijos per keturias germaniškas mylias. Ji neturi žymių miestų nei sutvirtintų pilių. Jai Lietuvos kunigaikščio yra skiriamas seniūnas, kurį savo kalba jis vadina „starosta“, tai yra tarsi vyresniuoju. Jis šiaip sau iš pareigų neatleidžiamas, o tiktai dėl itin svarbių priežasčių. Beje, paprastai seniūnu būna iki gyvos galvos. Turi vyskupą, pavaldų Romos popiežiui.

Žemaitijoje pirmiausia stebina tai, kad nors to krašto žmonės dažniausiai yra aukšto ūgio, vaikai paprastai gimsta pakaitomis: vieni aukšti, o kiti mažiukai, kaip nykštukai. Žemaičiai vilki paprastus drabužius, ir tuos dažniausiai pelenų spalvos. Jie gyvena žemose ir labai ilgose trobose, kurių viduryje saugoma ugnis. Prie jos sėdėdamas šeimos tėvas mato gyvulius ir visą namų ūkį. Mat jie paprastai po tuo pačiu stogu, kur gyvena patys, laiko be jokios pertvaros ir gyvulius. Vyresnieji vietoj taurių naudoja taurų ragus. Tai narsūs ir karingi žmonės. Kare dėvi šarvus, turi daug visokių ginklų, ypač iečių, labai trumpų, kaip medžiotojų. Jų arkliai labai maži, jog net sunku patikėti, kad jie pajėgia tokius darbus atlikti: svetur jais kariauja, namie laukus dirba. Žemę aria ne geležimi, o medžiu: tai dar labiau kelia nusistebėjimą, nes jų žemė kieta, o ne smėlėta ir joje pušys visai neauga. Eidami arti, jie paprastai su savimi nešasi daugybę medinių malksnų, kuriomis vietoj norago dirba žemę, aišku, kad, vienai nulūžus, turėtų po ranka kitą ir trečią, kad nebūtų gaišaties.

Vienas krašto seniūnas, norėdamas palengvinti gyventojams sunkų darbą, buvo įsakęs atgabenti daug geležinių noragų, o kadangi tais ir keletą kitų metų pasėliai dėl nepastovių orų nepateisino žemdirbių lūkesčių, žmonės savo laukų nederlingumą priskyrė geležiniams noragams, nepagalvodami, kad tai lėmė visai kitos priežastys. Dėl to seniūnas, bijodamas maišto, atėmė geležinius noragus ir leido jiems dirbti laukus po senovei.

Šiame krašte gausu girių ir miškų, kuriuose kartais galima pamatyti siaubingų reginių. Ten dar ir dabar yra daug stabmeldžių, kurie savo namuose lyg namų dievus maitina kažkokias gyvates keturiomis lyg driežų trumpomis kojomis, juodu ir nutukusiu, neilgesniu kaip trys sprindžiai kūnu, vadina jas *Givuoites*. Kai tam tikromis dienomis apvalius namą, jos atšliaužia prie padėto maisto, kol prisisotinusios į savo vietą grįžta, jas baimingai garbina visa šeimyna. O jei jiems atsitinka kas nors nemalonaus, tiki, kad gyvatė, namų dievas, buvo blogai priimta ir pamaitinta.

Kai, grįždamas po pirmos kelionės iš Maskvijos, atvykau į Trakus, mano šeimininkas, pas kurį atsitiktinai užsukau, man papasakojo, kad jis tais pačiais metais, kai aš ten buvau, pirkęs keletą avilių bičių iš vieno gyvačių garbintojo, kurį, savo kalbomis atvedęs į tikrą Kristaus tikėjimą, įtikino, kad jis užmuštų garbintąją gyvatę. Kai po kurio laiko grįžo pas jį pasižiūrėti savo bičių, sutiko tą žmogų sudarkytu veidu: jo burna buvo baisiausiai iki pat ausų perkreipta. Paklaustas apie tokią nelaimę, atsakė, kad jis nubaustas šiuo negandu už piktadarystę, už nuodėmę, kadangi nuodėmingomis rankomis palietė savo dievą gyvatę, ir dar daugiau jam būtų reikėję iškęsti, jeigu nebūtų grįžęs į savo ankstesnį tikėjimą. Ir nors tai atsitiko ne Žemaitijoje, o Lietuvoje, bet aš tai pateikiau kaip pavyzdį. Pasakoja, kad niekur nėra geresnio ir puikesnio medaus, turinčio tiek mažai vaško ir tokio balto, kaip Žemaitijoje.

Jūrą, kuri skalauja Žemaitiją, vieni vadina Baltijos, kiti – Vokiečių, treti – Prūsų, o dar kiti – Venedų. Germanai, pasišaipydami iš Baltijos, vadina ją „Pelts“. Iš tiesų tai yra įlanka tarp kimbrų Chersoneso, kurį šiandien germanai vadina „Yuchtland“, o lotynai, pasisavinę tą patį žodį, vadina „Jucia“.

Vertė *DANUTĖ SKLĖRIŪTĖ*

MOSCOUIA DER HAUPTSTAT IN REISSEN
1557

Das Land ist vasst mit höltzern vnd wäldern vberwachsen, dartzue seind vil gemo̊ss vnd See darinnen, da sol man wie sy sagen manigerley gesicht oder gespenst sehen. So findt man noch an heut vil abgöttereien in denselben einschichten, der etliche das feuer, etliche Pam, dan Son vnd Man, aber

ander haben jre Götter in jren heusern, das seind würmb wie die Adaxen, aber grösser mit vier füssen, schwartz vnd dick, bey dreyen spannen lang, etliche nennen die *Giowites,* ander *Jastzuka,* aber ander *Szmya.* Sy haben jr zeit, wann sy jren Göttern die speiss geben, setzen ain Milich in mitten jhrer wonung vnd khnien auf den Penkhn, so khumbt der wurm herfür vnd pheifft die leut an, wie die zornige Gens, dan so betten vnd eheren die leut den mit vorchten an; geschicht ye ainem was widerwertigs, gibt jme selbs die schuldt, als hab er sein Gott nit wol gefuettert. Als ich in ersten meiner Potschafft aus der Mosqua wider gehn der Wild in Litten khame, zohe ich gehn Trokhi vier meyl, die Auroxen zu sehen; sagt mir mein wierdt, er ware etliche wenig wochen ehe ich dahin kham zu ainem Paurn in ain wald gangen vnd etliche Peinsto̊ckh khaufft vnd dem Paurn widerumb zu behalten geben; derselb Paur het ain solchen Gott in seinem haus, der gast beredte den Paurn, das er sich zu Gott kherte vnd schlueg die Creatur zu tod. Nit lang darnach khamb der selb mein wird wider, seine Pein zu sehen; der Paur hette ain krums maul vnd gegen dem Or getzogen; der sprach zu dem wierd: das hastu mir thon vnd wirdes tu mir nit bald helffen, so muess ich mich mit dem Gott wider versuenen vnd in mein haus bringen. Das ist gleichwohl nit in Samaithen, sondern in Lythen geschehen, allain zu ainem beyspil oder exempel daher gestelt.

MASKVA – RUSIJOS SOSTINĖ
1557

Kraštas užaugęs krūmais ir miškais, be to, ten daug brūzgynų bei ežerų. Čia galima, kaip sakoma, pamatyti įvairiausių šmėklų ir vaiduoklių. Taigi dar ir šiandien tuose dyklaukiuose daug pagonybės; vieni laiko dievu ugnį, kiti medį, dar kiti saulę ir mėnulį, o dar kitų dievai gyvena namuose, tai yra šliužai, panašūs į driežus, bet tik didesni, keturiomis kojomis, juodi ir stori, trijų sprindžių ilgio; vieni vadina juos gyvatėmis (*Giowites*), kiti *Jastzuka,* dar kiti *Szmya.* Tam tikru laiku jie duoda dievams maisto: pastãto viduryje būsto pieno ir suklaupia ant suolų, tada išlenda šliužas ir šnypščia į žmones kaip pikta žąsis, tuomet žmonės meldžiasi ir garbina jį su baime; jei kam nors atsitinka kas bloga, tai tas kaltina pats save, tarsi jis blogai dievą pamaitinęs. Kai aš per savo pirmą kelionę iš Maskvos atvykau į Lietuvą, į Vilnių, patraukiau

keturias mylias į Trakus pasižiūrėti stumbrų; ten mano šeimininkas papasakojo, kad jis keletą savaičių prieš man atvažiuojant miške iš vieno valstiečio nusipirkęs kelis kelmus bičių ir atidavęs jas tam pačiam valstiečiui laikyti. Tasai valstietis savo name turėjęs tokį dievą, ir svečias įtikinęs valstietį užmušti tą sutvėrimą ir grįžti prie Dievo. Netrukus po to tas pats mano šeimininkas nuėjo ten pasižiūrėti savo bičių [ir pamatė] valstietį susuktu veidu, perkreiptu iki ausies. Valstietis tarė [mano] šeimininkui: tai tu man taip padarei ir jei man tuoj pat nesuteiksi pagalbos, aš susitaikysiu su dievu ir jį atsinešiu į savo namus. Ir tai įvyko ne Žemaitijoje, o Lietuvoje, o čia pateiktas tik vienas pavyzdys.

Vertė *VYTAUTAS BALAIŠIS*

MYKOLAS LIETUVIS

apie 1490–apie 1560

MICHALO LITUANUS

Mykolas Lietuvis (*Michalo Lituanus, Venclovas Mikalojaitis iš Maišiagalos, Vaclovas Mikalionis iš Maišiagalos*) – Lietuvos publicistas, visuomenės veikėjas, Renesanso kultūros atstovas Lietuvoje.

Mykolas Lietuvis – pseudonimas. Istoriografijoje buvo prigijusi versija, kad juo vadinosi LDK bajoras Mykolas Tiškevičius (Liubavskis, 1966; Jonynas, 1966; Jurginis, 1969a; Юргинис, 1979). Naujausi tyrinėjimai įtikino, kad tai Venclovo Mikalojaičio iš Maišiagalos literatūrinis slapyvardis (Ochmański, 1976; Gudavičius, 1978, Охманьский, 1979; Rimša, 1986), suteiktas jam po mirties pirmojo jo veikalo leidėjo šveicaro Johanno Jacobo Grasserio.

Venclovas Mikalojaitis buvo plataus akiračio ir išsilavinimo žmogus. Manoma, kad studijavo Krokuvos universitete (1506), epizodiškai dirbo Lietuvos didžiojo kunigaikščio raštinėje (1528), buvo Alberto Goštauto raštininkas (1526–1534), LDK kunigaikščio kanceliarijos sekretorius lotyniškiems raštams (1524–1542), delegatas derybose su Maskva ir pasiuntinys Kryme. Venclovas Mikalojaitis gerai mokėjo lietuvių ir lotynų kalbas, gebėjo lyginti abiejų kalbų įvairių sričių leksiką. Jis gerai pažinojo rytų Lietuvą ir dalį Žemaitijos: buvo Medininkų, Skirsnemunės ir Raseinių kunigaikščio dvarų laikytojas, turėjo žemės ir valdinių Maišiagalos ir Medininkų pavietuose (pastarajame – Vilkagulių, Velutavičių ir kt. žemes); Medininkų paviete dar nusipirko Gedeitonių dvarelį. Gerai nepažino vakarų Žemaitijos (Palangą pavadino Plateliais, jeigu ši klaida nėra leidėjų įvelta).

Apie 1550 metus parašė traktatą *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius,* kurio dešimt fragmentų Grasseris išleido Bazelyje 1615 metais. Traktatas – kritiškas publicistinis veikalas apie to meto Lietuvos visuomenę. Išspausdintuose fragmentuose autorius platino renesansišką lietuvių kilmės iš romėnų teoriją, kuri jau buvo skelbiama Lietuvos metraščių Platesniojo sąvado plačiojoje redakcijoje (*Bychovco kronikoje*) XVI amžiaus trečiajame dešimtmetyje. Formavosi ši teorija Goštautų aplinkoje, o Venclovas Mikalojaitis buvo jų raštininkas.

INGĖ LUKŠAITĖ

Venclovas Mikalojaitis, norėdamas pagrįsti lietuvių kilmės iš romėnų teoriją, pateikė duomenų ir apie senovės lietuvių tikėjimus, kurie buvę panašūs į romėnų. Jis tęsė jau Dlugošo pradėtą, vėliau labai populiarų lietuvių ir romėnų mitologijos gretinimą. Vieni Mikalojaičio duomenys apie lietuvių tikėjimus paimti iš senesnių rašytinių šaltinių, kiti – iš liaudies, dar kiti perimti iš romėnų mitologijos, su kuria jis buvo neblogai susipažinęs. Teoriją apie lietuvių kilmę iš romėnų ir apie mirusiųjų deginimą jis ėmė iš Lietuvos metraščių, apie žalčio pavidalo dievo Eskulapo ir šventos ugnies garbinimą – iš Dlugošo. Įprotis spėti (burti) pagal paukščių skraidymą, gyvulių vidurius, namų dievų, girių, ežerų ir kt. objektų garbinimas Mikalojaičiui galėjo būti žinomas ir iš gyvosios tradicijos. Tačiau kai kurių tikėjimų pateikimo būdas („čia yra garbinami ir šventieji namų dievai, mirusiųjų vėlės, […] namuose gyvenančios gerosios mirusiųjų dvasios“) labai primena romėnų mitologijos aprašymus (konkrečiai – penatų garbinimą). Kai kurie Mikalojaičio pateikti tikėjimai (apie miestų globėjus, kalnų, olų garbinimą) Lietuvoje nebuvo populiarūs ir galbūt yra tiesiog nusižiūrėti iš romėnų mitologijos. Labiau su lietuvių liaudies tradicijomis susiję tie tikėjimai, kurie išryškėja iš ano meto žmonių (ir paties Mikalojaičio) pasaulėjautos, o ne pateikiami kaip iliustracija lietuvių ir italų tapatumui pagrįsti. Tai tikėjimas nepermaldaujamu likimu, nepaprastas mirusiųjų gerbimas (noras būti palaidotiems prosenių kapuose).

Mitologijos tyrinėtojai į Venclovo Mikalojaičio darbą dar nėra atkreipę rimtesnio dėmesio.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Michalo Lituanus, 1615; Michalo Lituanus, 1624, 246–254; Michalo Lituanus, 1626, 265–274; Michalo Lituanus, 1627, 291–309; Michalo Lituanus, 1630a, 557–565; Michalo Lituanus, 1630b, 192–206; Михалон Литвин, 1854, I–VIII, 1–78; Михалон Литвин, 1864, 23–38, 39–50; Михалон Литвин, 1890, 6–58; Mykolas Lietuvis, 1966; *LLICh*, 27–28 (fragm. liet. k.); Михалон Литвин, 1994.

Literatūra: Любавский, 1929; Liubavskis, 1966; Jonynas, 1966; Jurginis, 1969a; Ochmański, 1976, 765–783; Gudavičius, 1978, 158–172; Охманьский, 1979, 97–117; Юргинис, 1979; Rimša, 1986; Ročka, 1988; Zabulis, 1988, 174–205; Дмитриев, Старостина, Хорошкевич, 1994.

Tekstas iš: Mykolas Lietuvis, 1966, 37–38, 49–51, fotografuotas tekstas: 12–13, 23–24.

DE MORIBUS TARTARORUM, LITUANORUM ET MOSCORUM
c. 1550

Fragmen primum

[…] Vbi igitur migratores illi ad conscensum nauium in littore consistentes viderent dolori esse, vicem suam nobis inspectantibus: Vnus tunc eorum notus et conterraneus mihi velut interpellatus contractiore vultu nostro, respondens pro comitiua et me intuens; Non est iam inquit frater dilecte, quod doleatis extorribus nobis peregrinantibus ita: quamuis enim acerbum hoc et triste carpamus iter, relicto dulci patrio solo, migrantes eo, vnde nunquam redituri sumus: et quamuis quanto longius a finibus patriae abducimur, tanto maiori in dies natiui soli flagremus desiderio: aequiori tamen iam sors ea ineuitata ferenda est nobis animo. quandoquidem non soli et non pauci simul gregales comitesque sumus, et cum haud optatiore statu, caeteros remanere hic in Taurica videamus, consortes nostros, stigmaticos istos, notis compunctos, oris etiam deformatos specie; atque domi non laetiorem itidem experti sumus vsu venisse exitum, necessariis nostris, quos vidimus illic, obtrucidari, detruncari, auulsaque eorum a corporibus membra et capita, iactari, corda quoque in ignem spargi trementia, et pulmones exectos, dum exenteratis aluis illorum, tepidisque ex intestinis, raptaret hostis truculentus exta haruspicijs, felles et biles vnguentis. Quanquam autem et nobis praestitisset multo, si illa ac etiam alia quantumcunque crudeliora, vna et semel perpessi occubuissemus apud lares manesque paternos, a cultu religionis et a sepulchris maiorum non abstracti, corporibusque nostris felicioribus multo quam nunc, etiamsi trunca iam et euiscerata discerpta fuissent et deuorata illic a bestijs: sed quia inuidet nobis illud, prolixioribus his reseruans nos ludibrijs fatum insolens, cui parendum est, et iniussu eius non secedendum, iam minime in rem nostram et anxietas haec, et commiseratio vestra, quin potius nobismet ipsis cauendum est, ne idem quoque vos maneat exitus, ne scilicet asportatrices has conscendatis etiam aliquando naues, et ne tota denique gens nostra, dispereuntibus ita crebrius in dies alumnis suis intercidat. […]

Epitome fragminis quinti

Moscovitae irati imprecantur alicui suorum, vt fiat Romanae siue Polonicae religionis. adeo eam exosam habent. Gymnasijs literariis, dolendum, caremus. literas Moscouiticas nihil antiquitatis complectentes, nullam ad virtutem efficaciam habentes ediscimus, cum idioma Ruthenum alienum sit a nobis Lituanis, hoc est, Italianis, Italico sanguine oriundis.

Quod ita esse liquet ex sermone nostro semilatino, et ex ritibus Romanorum vetustis, qui non ita pridem desiere apud nos, videlicet excrematis humanis cadaueribus, auguriis, auspicijs, alijsque superstitionibus, adhuc in quibusdam locis durantibus maxime cultu Aesculapij, qui sub eadem, qua olim Romam ab Epidauro commigrauerat, serpentis spede colitur, et in veneratione habetur. coluntur et sacri penates, mares, lares, lemures, montes, specus, lacus, lud. Sed nec admodum diu sacer ille perpetuusque, qui cremandis victimis Romanorum Hebreorumque more fouebatur, extinctus est per baptismatis vndam vgnis, id est, ignis. Etenim et ignis, et vnda, aer, sol, mensis, dies, noctis, ros, aurora, deus, vir, deuir, i. e. leuir, nepotis, neptis, tu, tuus, meus, suus, leuis, tenuis, viuus, iuuenis, vetustus, senis, oculus, auris, nasus, dentes, gentes, sta, sede, verte, inuerte, peruerte, aratum, occatum, satum, semen, lens, linum, canapum, auena, pecus, ouis, anguis, ansa, corbis, axis, rota, iugum, pondus, culeus, callis, cur, nunc, tractus, intractus, pertractus, extractus, merctus, immerctus, sutus, insutus, versus, inuersus, peruersus, primus, vnus, duo, tres, quatuor, quinque, sex, septem, et pleraque alia, idem significant Lituano sermone quod et Latino. Deuenerant vero in haec loca maiores nostri, milites et ciues Romani, missi olim in colonias, ad arcendum a suis finibus gentes Scythicas. seu vt certior fert opinio, sub C. Iulio Caesare appulsi, Oceani aduersis procellis. Nempe cum is Caesar, vt scribit Luc. Florus, victis Germanis et in Gallia caesis, Rhenum proxima parte Germaniae domita superans, ac deinde Oceano in Britanniam disiecta tempestatibus classe, parum prospere nauigaret, delatae enim naues maiorum nostrorum ad litus, vbi nunc est arx Samagitiae Ploteli, creduntur egressi in terram. Quin et nostro tempore peruenerunt naues quaedam transmarinorum in illud idem litus. Vbi nostri progenitores laborum et periculomm maris pertaesi, et captiuis tam viris quam foeminis onusti, coepere in tabernaculis ad focos, more militari, adhuc in Samagitia durante, vitam degere, vnde vlterius progressi, subegerunt vicinos populos Iaczuingos, deinde Roxolanos seu Ruthenos, quib[us] tum vt Moscis dominabantur Tartari Zauolhenses: et singulis Ruthenorum arcibus praesidebant ij, qui appellabantur Basskaki, e quibus exacti sunt a parentibus nostris Italis, qui postea Litali, deinde Lituani

appellati sunt. Tum innata fortitudine, populis Ruthenicis, regionibus arcibusque e Tartarica atque Baskakorum seruitute ereptis, ditionem suam a mari Samagitico, quod Balteum dicitur, ad pontum Euxinum vbi ostia Borysthenis, et ad fines Valachiae, alterius Romanorum coloniae […].

APIE TOTORIŲ, LIETUVIŲ IR MASKVĖNŲ PAPROČIUS
apie 1550

Pirmasis fragmentas

[…] Kada tie keliauninkai, sustoję ant jūros kranto, prieš sulipdami į laivus, išvydo, kaip mes su gailesčiu žiūrime į jų permainingą likimą, vienas jų, mano pažįstamas, iš to paties, kur ir aš, krašto, lyg mūsų nuliūdusio veido paskatintas, žiūrėdamas į mane, tarė visų savo bendrakelionių vardu: „Jau nėra ko, mielas broli, gailėti mūsų, ištremiamų iš tėvynės ir keliaujančių į svetimus kraštus. Nors mes leidžiamės į tą liūdną ir rūsčią kelionę: palikę malonią tėvų žemę, išvažiuojam ten, iš kur niekad nebesitikime grįžti, ir, toldami nuo tėvynės sienų, kasdien vis didesniu gimtosios žemės ilgesiu degsime, tačiau tą neišvengiamą likimą mums reikia pakelti juo kantriau, nes mes esame ne vieni; mūsų daug, nes keliaujame su savo draugų būriais. Ir nors čia, Taurikoje, paliekame ne geresnėje būklėje mūsų bendro likimo draugus su išdegintais ir išbadytais ženklais ir net sudarkytais veidais, tačiau nelinksmesnis likimas, kaip mes gerai žinom, ištiko ir mūsų artimuosius tėvynėje. Mes matėme ten juos žudomus, kapojamus, matėm ant žemės išmėtytus jų kūno sąnarius ir galvas, jų drebančias širdis, sviedžiamas į ugnį, matėme jų išplėštus plaučius, kai žiaurus priešas, perskrodęs jiems pilvus, plėšė šiltus jų vidurius burtams, o tulžį ir tulžies skystimą tepalams. Tiesa, ir mums būtų buvę daug geriau, jeigu mes, iškentę tokias ir kartais dar baisesnes kančias, būtume drauge žuvę savo tėvynės dievų ir dvasių akyse, neatskirti nuo mūsų šventybių ir prosenių kapų. Ir mūsų kūnai būtų buvę daug laimingesni negu dabar, net jeigu jie su apkapotais sąnariais, su išleistais viduriais būtų buvę laukinių žvėrių sudraskyti ir suėsti. Bet kadangi nepermaldaujamas likimas, kurio reikia klausyti ir kurio neįmanoma išvengti, mums to pavydėjo ir skyrė šiuos nuožmius pasityčiojimus, tai dabar kuo mažiausiai pagelbės

tas jūsų susirūpinimas ir gailesys. Verčiau reikia bijoti, kad ir jūsų neištiktų toks pat likimas, t. y. kad jums kada nors netektų lipti į šiuos laivus ir kad pagaliau visa mūsų giminė neišnyktų, taip dažnai diena po dienos žūstant jos augintiniams. […]

Penktojo fragmento ištrauka

Maskvėnai, susipykę su kuo nors iš savųjų, keikiasi sakydami: „Kad tu pavirstum Romos, arba lenkų, tikėjimo žmogumi“. Taip jie to tikėjimo nekenčia. Gailėtis reikia, kad mes neturime mokslui eiti gimnazijų. Mes semiamės maskvėnų mokslo, kuris neturi nieko senoviška ir negali žadinti dorybingumo, nes rutėnų kalba svetima mums, lietuviams, t. y. italams, kilusiems iš italų kraujo.

Kad taip yra, aišku iš mūsų pusiau lotyniškos kalbos ir iš senų romėniškų papročių, kurie ne taip seniai nustojo gyvavę, kaip antai: iš žmonių lavonų deginimo, iš burtų, iš spėjimų pagal paukščių skraidymą ir kitų prietarų, kurie iki šiol dar užsilikę kai kuriose vietose, ypač iš Eskulapo garbinimo tuo pačiu žalčio pavidalu, kuriuo jis kitados buvo atkeliavęs iš Epidauro[1] Romon ir čia buvo laikomas didelėje pagarboje. Čia yra garbinami ir šventieji namų dievai, mirusiųjų vėlės, miestų, kelių, namų globėjai, namuose gyvenančios gerosios mirusiųjų dvasios, kalnai, olos, ežerai, girios. Ne taip dar seniai užgesinta krikšto vandeniu toji šventa ir amžina ugnis, kuri buvo kūrenama romėnų ir hebrajų papročiu aukoms deginti. Juk ir *ignis* (ugnis) ir *unda* (vanduo), *aer* (oras), *sol* (saulė), *mensis* (mėnesis), *dies* (diena), *noctis* (naktis), ras (rasa), *aurora* (aušra), *deus* (dievas), *vir* (vyras), *devir*, t. y. *levir* (dieveris), *nepotis* (nepotis, anūkas), *neptis* (anūkė), *tu* (tu), *tuus* (tavas), *meus* (mano), *suus* (savo), *tevis* (lengvas), *tenuis* (tėvas), *vivus* (gyvas), *juvenis* (jaunas), *vetustus, senis* (senas), *oculus* (akis), *auris* (ausis), *nasus* (nosis), *dentes* (dantys), *gentes* (gentys), *sta* (stok), *sede* (sėdėk), *verte* (versk), *inverte* (įversk), *perverte* (perversk), *aratum* (artų), *occatum* (akėtų), *satum* (sėtų), *semen* (sėmenys, sėkla), *lens* (lęšis), *linum* (linai), *canapum* (kanapės), *avena* (aviža), *pecus* (pėkus, gyvulys), *ovis* (avis), *anguis* (angis), *ansa* (ąsa), *corbis* (gurbas), *axis* (ašis), *rota* (ratas), *jugum* (jungas), *pondus* (pundas), *culeus* (kūlė), *callis* (kelias), *cur* (kur), *nunc* (nūnai), *tractus* (trauktas), *intractus* (įtrauktas), *pertractus* (pertrauktas), *extractus* (ištrauktas), *merctus* (merktas), *immerctus* (įmerktas), *sutus* (siūtas), *insutus* (įsiūtas), *versus* (verstas), *inversus* (įverstas), *perversus* (perverstas), *primus* (pirmas), *unus* (vienas), *duo* (du), *tres* (trys), *ąuatuor* (keturi), *quinque* (penki), *sex* (šeši), *septem* (septyni) ir daugelis kitų žodžių lietuvių kalba

reiškia tą patį kaip ir lotynų. Iš tikrųjų į šias vietas atkeliavo mūsų proseniai, Romos piliečiai ir kareiviai, kitados pasiųsti į nausėdijas (kolonijas) sulaikyti besiveržiančių į jų kraštą skitų giminių, arba, kaip sako tikresnis padavimas, Gajaus Julijaus Cezario laikais[2] jie buvo šičion atnešti Okeane siautusių audrų. Juk kada Cezaris, kaip rašo Lucijus Floras[3], nugalėjęs ir sutriuškinęs germanus Galijoje ir užkariavęs artimiausią Germanijos dalį, išplaukė Reinu į jūrą norėdamas nusigauti į Britaniją, tačiau jam tat nepavyko, nes audros išblaškė jo laivyną, ir tada mūsų bočių laivai buvo atnešti prie kranto, kur dabar yra Žemaičių pilis Plateliai[4]; manoma, kad čia jie išlipo į sausumą. Juk ir mūsų laikais prie to paties kranto buvo atvykę kažkokie užjūrio kraštų laivai. Ten mūsų protėviai, nukamuoti jūros vargų ir pavojų, turėdami daug belaisvių, tiek vyrų, tiek moterų, ėmė karių papročiu gyventi palapinėse prie židinių, kurių iki šiol yra užsilikusių Žemaičiuose. Vėliau patraukę tolyn, užvaldė gretimas jotvingių tautas, o paskui roksolanus, arba rutėnus, kuriuos tuo metu, kaip ir maskvėnus, buvo pavergę Užvolgio totoriai. Atskirų rusų pilių viršininkai buvo vadinamieji baskakai; juos išvijo mūsų protėviai italai, vėliau pasivadinę litalais, o dar vėliau gavę lietuvių vardą. Po to savo įgimta drąsa išplėšę iš totorių, arba baskakų, vergijos rutėnų gimines, kraštus ir pilis, jie savo valdžią išplėtė nuo Žemaičių jūros, vadinamos Baltijos jūra, ligi Juodųjų jūrų, kur yra Boristeno žiotys, ir ligi antrosios romėnų kolonijos – Valakijos. […]

Vertė *IGNAS JONYNAS*

KOMENTARAI

1 *Epidauras* – graikų miestas Argolidėje su Asklepijo šventykla, į kurią plūdo trokštantys išsigydyti.

2 *Gajaus Julijaus Cezario laikais* – 100–44 m. pr. Kr.

3 *Lucijus Floras* (*Lucius Annaeus Florus*) – II amžiaus romėnų imperatoriaus Hadriano laikų istorikas, parašęs dviejų knygų Romos istoriją *Epitome de Tito Livio* – Tito Livijaus istorijos santrauka.

4 *…laivai buvo atnešti prie kranto, kur dabar yra… Plateliai* – autoriaus, o galbūt leidėjo Grasserio klaida – turėtų būti Palanga.

INGĖ LUKŠAITĖ

OLAFAS MAGNUSAS
1490–1557

OLAUS MAGNUS

Olafas Magnusas (*Olaus Magnus, Olaf Mänsson*) – švedų katalikų dvasininkas, diplomatas, istorikas. Priešindamasis įvedamai reformacijai, jis susipyko su Švedijos karaliumi Gustavu I Vaza ir buvo jo ištremtas iš šalies. 1523 metais Olafas Magnusas atvyko į Romą ir nuo tada gyveno tremtyje – iš pradžių Gdanske, o vėliau Italijoje. Tikėtina, kad buvo atvykęs ir į Lietuvą. Kai mirė jo brolis, Upsalos arkivyskupas Johannesas Magnusas (Johannes Magnus, 1488–1544), buvo paskirtas eiti jo pareigas.

Svarbiausias Olafo Magnuso veikalas yra *Šiaurės tautų istorija* (*Historia de gentibus septentrionalibus,* Romae, 1555). Skyriuje, pavadintame „Apie pagonių lietuvių prietaringus garbinimus“ („De superstitiosa cultura Litvanorum paganorum“), rašė apie pagoniškuosius lietuvių papročius, žalčių, miškų, ugnies garbinimą. Manoma, kad žinių Olafui Magnusui suteikė Motiejus Giedraitis, Žygimanto Augusto dvariškis, Vilniaus vietininkas ir rūmų maršalka (Ročka, 1982, 45). Be to, kaip pats nurodė, kai ką jis paėmė iš vokiečių istoriko Alberto Krantzo ir lenkų istoriko Motiejaus Miechoviečio.

Olafo Magnuso veikalas buvo labai populiarus, daug kartų perspausdintas, verstas į prancūzų (1561), italų (1561), vokiečių (1567) kalbas.

Kadangi brolių Johanneso ir Olafo Magnusų biografijos yra labai panašios, neretai jos painiojamos, o kartais sutapatinamos.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Žinias apie senuosius lietuvių tikėjimus Olafas Magnusas ėmė iš Motiejaus Miechoviečio, tačiau jas ir kitų autorių duomenis netiksliai perpasakodamas dar labiau iškreipė. Miechovietis, sekdamas Dlugošu, teigė, kad žemaičiai šventais laikė ne tik miškus, bet ir juose gyvenančius paukščius bei žvėris, o Olafas Magnusas – kad lietuviai šventuose miškuose gyvenančius žvėris laikė dievais. Miechovietis, kaip ir Dlugošas, teigė, kad ugnis buvusi svarbiausia žemaičių dievybė, o Olafas Magnusas – kad lietuviai daugiausia garbinę ugnį. Teiginys apie karalių ir valdovų deginimą arba korimą giraitėse, atrodo, yra ne apie lietuvius, nes Miechovietis, kuriuo remiamasi, apie tai

nieko nebuvo rašęs, nors kiti šaltiniai daug kartų mini Lietuvos didžiųjų kunigaikščių deginimą. Naujos medžiagos apie senovės lietuvių religiją ir mitologiją Olafas Magnusas nepateikė.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Olaus Magnus, 1555, 1558, 1567, 1599 ir kt.; Olaus Magnus, 1652.
Literatūra: EB, XIV, 626; Adams, 1967, 1, 698; Ročka, 1982, 45–50; Johannesson, 1991.
Tekstas iš: Olaus Magnus, 1567, 93–95.

HISTORIA DE GENTIBUS SEPTENTRIONALIBUS
1555

Liber III

Praefatio

Declaraturus septentrionalis populi maximos errores circa inanem idolorum cultum, fallaciis daemonum (seducta mortalium simplicitate et antiquitate) introductos, video in primis necessarium fore, nonnihil ex vicinis regionibus, praesertim Lituania, quae in charta mea Gothica inseritur, de eodem cultu fore praemittendum, quomodo hanc, sicuti omnem aliam gentem, invidia et astutia diaboli tot retroactis seculis in horrendis erroribus tenuerit captivatam, donec recentiores anni laudabili Polonorum Regum devotione ac industria, ad communionem Catholicae fidei fuerat advocata; in qua ut iugiter perseveret, incessabiliter ab optimo Deo est petendum. Hanc Lituaniam ducatum magnum dici existimo, quia amplissimus est, et opulentissimus in caera, melle, armentis et pellibus pretiosis magnus. Itidem est, quia equos et magnanimos ac strenuos bellatores habet. Magnus est, quia saepius Tartaros ac Moscos ac Valachos acerrimis praeliis superatos eduxerat in triumphum. Magnus etiam, quia a daemonum cultu liberatus maior adhuc fieri possit, praesertim sincera servata concordia cum Polonis: et rursus exili discordia suborta et non sedata, in minimam redigi potestatem, vel servitutem.

Liber III, caput 1

De superstitiosa cultura Litvanorum paganorum

Albertvs Crantzius, fidelis Germanorum Historicus, qui claruit anno M. D. et post eum Mechovita Polonus, asserunt hos Lituanos tempore paganismi, dum gentilitatis errore detinerentur, tria numina principaliter coluisse, ignem videlicet, sylvas et serpentes. Ignem, quia omni sacrificio praefertur: vel ritu Persarum seducti qui ignem ipsum Deum arbitrabantur, teste Herodoto: vel Aegyptiorum opinione ducti, qui persuasum habent, ignem animatam beluam esse, et omnia, quae nascuntur, devorare, et postquam devorando fuerit expleta, una cum ipsa re devorata emori. Sylvas putabant sacras: omnes que bestias, more Aegyptiorum, eas incolentes, deos existimabant: poeta referente:

Habitarunt dii quoque sylvas[1].

Imo et hac fiducia multae nationes ductae, Reges ac principes suos, fatis exutos, ut vel dii fierent, vel inter deos eveherentur, combusserunt, aut in sylvis ac lucis aureo torque solenniter suspenderunt, quasi talibus sacrificiis laudem sceleris, mentiti numinis divinitatem, mererentur. Praeterea serpentes ut sacros colebant, dum nemini nocere videbantur; aedium servatores, atque penates existimantes: quales Thessali excelso sepeliunt tumulo, ut Herodotus lib. 2 asserit. Verum haec superstitiosa cultura etsi penitus sublata videtur, reliquiae tamen ejus, daemonum instinctu, in nonnullis secretis solitudinum aedibus perseverat, sicuti in Septentrionalibus regnis Norvegiae ac Vermelandiae. Ab eo tamen impio errore anno Domini MCCCLXXXVI praedicti Lituani purgati leguntur. Tunc enim fortissimus eorum princeps Jagello cum octo fratribus suis (teste Mechovita) ad fidem Christi pervenit: in qua adhuc hodierno tempore religionis incrementis perseverat. Meminit praeterea historicus antedictus, in confinibus Lituanorum ac Moscovitarum, statuam esse publico itineri impositam, quae patria lingua *Zlota baba* dicitur, id est, aurea vetula: quam singuli viatores certis munusculis placant etiam si pili valorem non excedant, alioquin suscepti itineris nullam habituri securitatem. […]

OLAFAS MAGNUSAS

ŠIAURĖS TAUTŲ ISTORIJA

1555

III knyga

Pratarmė

Nusprendęs papasakoti apie tai, kad šiaurės tautos, demonų apgavysčių suvedžiotos, daro didžiules klaidas ir beprasmiškai garbina stabus, manau esant būtina pirmiausia iš visų kaimynų kraštų papasakoti apie Lietuvą, kuri yra pažymėta mano gotiškame žemėlapyje, būtent apie šitą stabų garbinimą ir apie tai, kokiu būdu šią tautą, kaip ir bet kurią kitą, velnio pyktis ir gudrumas šitiek amžių laikė baisiose klaidose, kol ne taip seniai pagirtino Lenkijos karalių pamaldumo ir uolumo dėka ji buvo pašaukta prie bendro katalikų tikėjimo; nuolatos reikia prašyti aukščiausiąjį Dievą, kad amžinai jame pasiliktų.

Manau, jog Lietuva yra vadinama Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste dėl to, kad yra labai plati, gausiai turinti vaško, medaus, galvijų ir vertingų [žvėrių] kailių. Be to, ji turi daug žirgų ir narsių bei drąsių karių. Didžioji ir todėl, kad dažnai atkakliose kovose yra įveikusi totorius, maskvėnus ir valakus. Didžioji dar ir todėl, kad atsikračiusi demonų garbinimo gali tapti dar didesnė, ypač išsaugodama nuoširdžią santarvę su lenkais. Ir atvirkščiai, kilus menkiausiam nesutarimui, gali sugrįžti į mažesnės galybės, o galbūt ir vergijos [būklę].

III knyga, 1 skyrius

Apie pagonių lietuvių prietaringus garbinimus

Albertas Krantzas (*Crantzius*), patikimas germanų istorikas, kuris išgarsėjo 1500 metais, o po jo lenkas Miechovietis pasakoja, kad pagonybės laikais lietuviai labiausiai garbinę tris dievybes: ugnį, miškus ir žalčius. Ugnį garbino labiausiai, gal suklaidinti persų, kurie, pasak Herodoto, manė, kad ugnis yra pats dievas, o gal pritardami egiptiečių įsitikinimui, kad ugnis yra gyvas žvėris, ryjąs visa, kas pasitaiko, o kai prisiryjęs pasisotinąs, kartu su tuo, ką surijo, mirštąs.

Miškus laikė šventais. Egiptiečių papročiu manė, kad juose gyvenantys žvėrys yra dievai, kaip sakė poetas: „Gyvendavo dievai ir miškuose"[2].

Daugelis tautų taip tvirtai tuo tiki, kad savo karalius ir valdovus, gal tam, kad jie taptų dievais, o gal kad į dievų tarpą patektų, sudegindavo miškuose

ar giraitėse arba ant auksinės grandinės iškilmingai pakardavo manydami, kad tokiomis apeigomis pelnys šlovę ir išgalvotos dievybės palankumą.

Be to, tarsi šventus garbino žalčius laikydami juos namų saugotojais ir penatais, nes jiems regėjos, jog [žalčiai] niekam nekenkia. Tokius [žalčius] tesaliečiai laidoja supylę aukštą kapą, kaip pasakoja Herodotas II knygoje. Nors šis prietaringas tikėjimas, atrodo, yra iš pašaknų pakirstas, tačiau jo liekanos, demonams nesiliaujant kurstyti, kai kuriuose atkampiuose namuose tebesilaiko, panašiai kaip šiaurinėse Norvegijos ir Varmės (*Vermelandiae*) karalystėse.

Nuo šių nedorų klaidų minėti lietuviai 1386 metais buvo apvalyti. Mat tada galingiausias jų kunigaikštis Jogaila kartu su aštuoniais savo broliais (Miechoviečio teigimu) priėmė Kristaus tikėjimą, kurį dievobaimingai puoselėdami išpažįsta po šiai dienai.

Be kita ko, minėtasis istorikas sako, kad Lietuvos ir Maskvos valstybės pasienyje, prie vieškelio, yra pastatyta statula, kuri gimtąja kalba vadinama *zlota baba,* tai yra „auksinė senė“. Pavieniai keliautojai įsigyja jos palankumą net ir nieko nevertomis dovanėlėmis, mat jie mano, jog nieko nedavus kelionė būsianti nesaugi.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

1 *Habitarunt dii quoque sylvas* – žr. 355 p., 1 komentarą.

2 *„Gyvendavo dievai ir miškuose“* – žr. ibid., 4 komentarą.

MARTYNAS KROMERIS
apie 1512–1589

MARCIN KROMER

Martynas Kromeris (*Martin Kromer, Martinus Cromerus*) – lenkų istorikas humanistas. Baigė Krokuvos akademiją, studijavo Padujos ir Bolonijos universitetuose, gavo teisės daktaro laipsnį (1539). 1542 metais buvo įšventintas į dvasininkus. Dirbo karaliaus Žygimanto Augusto sekretoriumi (1544–1558), buvo Varmės (Varmijos) vyskupas (1579–1589). Atrodo, kad kurį laiką Kromeris gyveno Vilniuje, padėjo organizuoti karaliui biblioteką (Vladimirovas, 1970).

Parašė du svarbius istorinius veikalus: *Apie lenkų kilmę ir istoriją* (*De origine et rebus gestis Polonorum libri* XXX, Basileae, 1555) ir *Lenkija, arba apie Lenkijos karalystės padėtį, gyventojus, papročius, pareigybes ir reikalus* (*Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo,* Coloniae, 1577). Pastarajame davė išsamų Lenkijos valstybės vaizdą. Aprašė jos geografinę, etninę, kultūrinę padėtį, visuomeninius, ekonominius, politinius santykius, valdymo pagrindus. Šis veikalas Europos tautoms tapo svarbiausiu informacijos apie Lenkiją šaltiniu XVI amžiuje.

Baltų mitologijai reikšmingesnė yra pirmoji Kromerio knyga, kurioje jis apžvelgė Lenkijos istoriją nuo legendinių laikų iki 1506 metų. Ten yra gana daug senųjų baltų ir slavų papročių, tikybos, dievų ir dievybių aprašymų, parodyta, kaip Lenkijoje, Prūsijoje buvo įvedama krikščionybė ir kokie buvo to įvedimo padariniai. Kromeris rėmėsi Enėjo Silvijaus Piccolominio, Alberto Krantzo, Marko Antonijaus Sabeliko, Erazmo Stellos, Jono Dlugošo, Motiejaus Miechoviečio, Sigismundo Herbersteino ir kitų duomenimis.

Kromerio veikalas *Apie lenkų kilmę ir istoriją* buvo išverstas į vokiečių (1562) ir lenkų (1611) kalbas.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Žinias apie prūsų ir lietuvių senuosius papročius bei tikėjimus Kromeris ėmė iš Dlugošo. Pagal Dlugošą jis taip pat atpasakojo padavimą apie prūsų kilmę iš romėnų, kuriuo sakosi netikįs, o iš Erazmo Stellos – apie prūsų kilmę iš alanų. Teiginys, kad kaimiečiai rusai ir lietuviai šokdami ratelius ir plodami rankomis kartoja Ladono vardą, paremtas jo paties stebėjimu. Iš

konteksto galima numanyti, kad šitaip buvo šokama apie Sekmines. Ladono vardą autorius yra linkęs sieti su slavų Ladu, Ladonu, kurį gretina su romėnų Marsu ar Plutonu. Ladą (Ladoną) lietuvių dievu vėliau laikė Motiejus Strijkovskis ir visi, kurie juo rėmėsi. Kromerio kronikos, kuri buvo saugoma Rygos viešojoje bibliotekoje, intarpo autorius nurodo, kad kaip tik apie šv. Joną lietuviai, latviai ir kuršiai garbinę dievą Ledą, arba Liadą [intarpą mini Jucevičius, 1959, 234].

Religijos ir mitologijos tyrinėtojai užuominas apie Ladą (Ladoną) vertino nevienodai. Simonas Stanevičius teigė, kad Strijkovskis dievą Ladą esąs išgalvojęs, kad dievu jis palaikęs dainų priedainyje kartojamą žodį *lado* (Stanevičius, 1967, 287–289). Simonas Daukantas Strijkovskio *Dzidzis Lado* laikė iškreiptais Perkūnui taikomais žodžiais *Titis leido* (Daukantas, 1976, 494, 542). Mikalojus Akelaitis *lado* irgi laiko iškreipta *lajdo* (leido) forma (Akielewicz, 1863, 91). Aleksanderis Brückneris *lado* laiko slavišku priedainiu, kuris kartu su kupolių šventėmis perėjęs į lietuvių dainas (Mannhardt, 1936, 340). Tokiai nuomonei pritarė Hermannas Useneris (Usener, 1896, 90). Lado dievu nelaikė Mannhardtas (Mannhardt, 1936, 341). Ne mitine būtybe, o tik priedainiu jį laiko Ambraziejus Jonynas (Jonynas, 1974, 252) ir kiti mokslininkai.

Didelio nepasitikėjimo sulaukė ir slavų religijos bei mitologijos šaltiniuose minimas dievas Ladas, Ladonas. V. J. Mansikka tvirtina, kad vardai *Lado, Leda* yra išgalvoti (Mansikka, 1922, 126–127), o Brückneris – kad *lado* esąs tik paprastas priedainio šūksnis (Трубачев, 1959,100). Ladas neminimas ir naujesniuose slavų religijos aprašymuose (Jakobson, 1950, 1025–1028; Reiter [1964]).

Lietuvių dievo Lado autentiškumu neabejojo Dionizas Poška. Jis tebesąs minimas auklių, kurios, plodamos delnais, dainuoja: „Lado, lado laduti, duos mamalė paputį“ (Poška, 1959, 336–337). Liudvikas Jucevičius, pažymėjęs, kad Miechovietis ir Dlugošas Liadą, arba Ledą, laikė slaviška dievybe, paimta iš graikų bei romėnų mitologijos, priduria, jog „Dievaitė Liada Rusijoje ir Lietuvoje taip pat globojo jungtuvių ryšį ir santaiką“ (Jucevičius, 1959, 234,238). Teodoras Narbutas Ladą laikė svarbia šiaurės Europos deive, kurią garbinę senieji slavai, estai, lietuviai ir kuri, be kitko, globojanti vaikus nuo gimimo iki vedybų (Narbutt, 1835, 39–40). Visai nekritiškai Strijkovskio informaciją apie dievą Ladą priima Pranė Dundulienė (Dundulienė, 1969, 185).

Ladą kaip dievą pripažįsta ir kai kurie slavų religijos ir papročių tyrinėtojai. Dievu, tarp kita ko atliekančiu ir vestuvių dievo funkcijas, jį laiko baltarusių vestuvinių papročių tyrinėtojas Nikolajus Nikolskis (Никольский, 1956, 149). Ladą slavų deive, vestuvių ir šeimos globėja laikė bulgarų kalendorinių papročių tyrinėtoja T. Koleva (Колева, 1973, 276). Nors slavų religijos ir mitologijos tyrinėtojai Viačeslavas Ivanovas ir Vladimiras Toporovas pripažįsta,

jog reikėtų kritiškai žiūrėti į Ladą ir kitas panašias dievybes, tačiau jie jau nėra tokie kategoriški kaip Mansikka ar Bruckneris (Иванов, Топоров, 1965, 58, 61). Vienu svarbiausių ir archajiškiausių slavų dievų Ladą laiko Borisas Rybakovas (Рыбаков, 1981).

Lado kaip priedainis pasitaiko lietuvių sutartinėse (*lado, ladoto, loduto, laduto, laduta, liada, liadeli, ladu – SS,* I, 6, 103; II, 561a, 561b, 684, 869, III, 1217, 1336a, 1336b, 1369), vaikų žaidimuose (*ladu ladu ladutes – LDK Vk,* 112). Beveik visos sutartinės su šiais priedainiais vienu ar kitu aspektu yra susijusios su brandos metą pasiekusiais jaunais žmonėmis, visų pirma mergomis ir marčiomis (arba jose dainuojama apie jaunų žmonių subrendimą, meilės santykius, arba jos išreiškia jaunų žmonių jausmus, arba jas dainuoja jaunos seselės). Tai rodo, kad jeigu Ladas, Ladonas buvo dievas, tai jis turėjo būti susijęs su jaunų žmonių, visų pirma mergų ir marčių, pasauliu. Gyvojoje lietuvių kalboje žodis *ladė́ti, lãdyti* (*išlãdyti*) reiškia „keikti", „iškeikti" (*LKŽ,* VII, 9). Tą patį reiškia ir latvių *lādēt* (*LLKŽ,* 342). Tuo tarpu *lādzīgs* reiškia „puikus, šaunus; padorus, malonus" (*LLKŽ,* 343). Tai leidžia manyti, kad *lado* iš tiesų galėjo būti sakralinis žodis, susijęs su mitiniu pasaulėvaizdžiu. Yra ir daugiau duomenų, leidžiančių spėti, kad *lado* ir kiti jam giminiški žodžiai seniau galėjo turėti ir sakralinę, mitologinę reikšmę. Atkreiptinas dėmesys į bulgarų naujametes ladavimo apeigas – ritualinį mergaičių būrimą apie būsimą jaunikį (Колева, 1973, 275–276). Šios apeigos sietinos su vestuvėmis, o tai, kad jos vadinamos ladavimu (*ладуване*) ir kad svarbiausia jų atlikėja (paprastai antroji duktė, kuri eina prie šaltinio vandens) yra vadinama *lada,* leidžia spėti, kad ir deivės, kurios garbei, ko gero, šios apeigos atliekamos, vardas buvo Lada. Svarbiausia ritualo atlikėja dažnai yra vadinama mitinio personažo, kurį ji vaizduoja, vardu. Pavyzdžiui, Balkanuose svarbiausia lietaus iššaukimo atlikėja mergaitė yra vadinama *peperuna, peperuda, dodola,* ir tai atitinka mitinės būtybės vardą (Иванов, Топоров, 1974б, 104–107).

Vadinasi, Kromerio, Strijkovskio ir kitų XVI–XVII amžiaus kronikininkų žinios, kad Ladas, Ladonas buvo lietuvių, rusų ir kitų kaimyninių tautų garbinamas dievas (ar deivė), nėra visai be pagrindo.

NORBERTAS VĖLIUS

P. S. Šią dievybę mini Jonas Radvanas poemoje *Radviliada* (*Radivilias,* Vilnae, 1592):

Hic choreae, contusque vigent, Ledamque ciebant
Victores, et Io laetas Io hiare putares (III, 113–114).

Giesmės ir šokiai skambės ir pagerbs nugalėtojai Ledą,
Žmonės džiaugsmingais „valio" nepaliaujamai pergalę sveikins.

(Vertė *Sigitas Narbutas*)

E. U.

Publikacijos: Cromerus, 1555; 1558; 1568; 1589; Pistorius, 1582, 74–120; *Respublica,* 1627, 32–233.

Literatūra: Walewski, 1874; Ulewicz, 1950, 93–103; Jucevičius, 1959, 234; Jučas, 1968, 67; Barycz, 1970; Vladimirovas, 1970; Dundulis, 1971, 213, 214, 221, 232.

Tekstas iš: Cromerus, 1568, 31, 42–43, 241.

DE ORIGINE ET REBUS GESTIS POLONORUM
1555

Liber Tertius
De religionibus Priscorum Polonorum et Slavorum, et religione Christiana ab ijs suscepta

Totus quidem pene orbis terrarum, iam inde ab initio propemodum humani generis, post maximum illud uniuersae terrae diluuium, fallacium daemonum fraude inductus, ueram unius ueri Dei religionem impio multorum et falsorum deorum cultu et superstitione commutauerat: mortuos homines primum propter merita et beneficia accepta: deinde impios daemonas, ementitis miraculis et prodigijs hominum oculis atque mentibus sese insinuantes: postea solem, lunam, et eximia quaeque naturae Deique opera ueneratus,

deinde uero mutis etiam animantibus, feris, beluis atque serpentibus, cepis atque allijs: et ad extremum, nullum exitum inueniente insania, sculptis, fictis, pictisque humana arte simulacris, diuinum honorem impertitus. Verum eas tenebras tetras et horribiles, IESU Christi Dei hominisque benignitas, post multa secula quasi lux clarissima coelitus affulgens, dispulit.

[…] Sed enim a Slauis caeterisque Septentrionalis plagae populis diutius, quam ab alijs gentibus, inueterata illa de multis dijs opinio et superstitio retenta est, cum propter barbariem et feritatem, ut equidem existimo, difficilis ad eos externis hominibus esset aditus: nec uero multum homines militiae et bellis dediti, de religione disquirerent. Colebant itaque pro dijs Poloni, et caeterae Slauici nominis gentes, praecipue Iouem, Martem, Plutonem, Cererem, Venerem, Dianam: quos Iessam, Ladum siue Ladonem, Niam, Marzanam, Zizililiam, Zieuanam siue Zieuoniam uocabant. De his eadem quae caeteri homines fere sentiebant: his delubra locosque dedicanbant: his simulacra et sacerdotes consecrabant: his libabant, his imolabant: his festos dies epulis, choreis, plausibus, cantibus, lusibusque uarijs indulgentes, agebant. Quem ritum festorum dierum Dlugossus usque ad suam tempestatem, aliquot post susceptam religionem Christianam seculis, perdurasse memorat. Solitos enim uiros et mulieres, senes et iuuenes, ad lusus et choreas pariter conuenire ijs diebus, quos nos Pentecosten uocamus: eumque coetum, Stado, quasi gregem uel armentum, appellatum esse. Nec scio an hoc sit, quod Russi et Lituani praesertim in pagis, adhuc retinent, dum Ladonem choreas ducentes, et manibus complodentes, ingeminant. Fuisse uero Gnesnae sanctissimum Niae siue Plutonis templum, idem Dlugossus refert. Ad haec autem Ziuie, quasi tu dicas uitalis (aura nimirum) Pogoda, hoc est, serenum, siue temperies: Pochuist, quam Miechouiensis auram, nos intemperiem interpretamur, (indeque Pochuiscel a Masouijs adhuc coeli intemperies dicitur) Polonis dij fuere. Sunt qui his addunt Lelum et Polelum, quos in conuiuijs et compotationibus appellari adhuc audimus, eosque Castorem et Pollucem esse autumant. Piorunum autem, hoc est, fulmen, et Stribum, et Chorsum, et Mocossum Russi peculiariter coluere, ut proditum est eorum annalibus: Balthici uero sinus accolae Radogostum, Suateuitum siue sanctum Vitum, et Proue. In hoc igitur errore et uana superstitione haec natio diu perstitit. […]

[…] Non multo tempore post hoc bellum quieti dato, aliam rursus expeditionem Boleslaus rex in Prussos suscepit, indignam diui Adalberti necem ulturus, et illam quoque gentem suo adiecturus imperio. Fuerit autem operae precium hic paulo altius eius gentis originem ac mores repetere. Inter multas Sarmatiae Europeae gentes Borusci a Ptolemaeo in geographia ad Septentrionem ualde remoti ponuntur in ea ora, quam nunc Liuones et Mos-

chi, ut opinor, obtinent, ultra Cherniscum amnem, Ryphaeis uidni. Eos ego aliquo tempore cum uicinis Alaunis siue Alanis ad Meridiem et Occidentem progressos, magnam Sarmatiae partem, quae ab Oriente Russis et Moschis coniungitur, a Meridie nemoribus et Hercinia sylua clauditur, et omnem illum syluestrem tractum, qui secundum Venedici, siue Balthei et Codani sinus litus, usque ad Vistulam et Ossam fluuios pertinet, tenuisse: et Borussos siue Prussos, deflexo paulum nomine, dictos esse, cum Erasmo Stella crediderim. Quibus finibus nunc Liuones, Samagitae, Lituani et Prussi uetus nomen retinentes, continentur, gentes imperijs quidem et reipublicae ratione nunc distinctae, sed eadem pene inter se lingua vulgo adhuc utentes, Slauicae prorsus dissimili, sed quae non paucas habeat admixtas Latinas uoces, corruptas fere, et magis Italica uel Hispanica nota signatas, quam Latina. Quamque Teuthones et Germani in eam oram, quae maritima est, et Prussia ac Liuonia nunc uocatur, deuictam, colonias posteriori tempore deduxerunt: quod suo loco attingemus. Hinc usitatior iam est apud eas gentes lingua Germanica, quam uetus illa et uernacula, praesertim in urbibus et oppidis: quemadmodum et apud Lituanos usu uenit, ut propter uicinitatem commerciaque Russorum, et colonias etiam deductas, multum utantur sermone Russico. Nam quod Dlugossus a Prusia Bithyniae rege originem illius gentis deducit, fabulosum est omnino, nec refutatione indiget. Quidam Borussos, quasi Russis finitimos, a Germanis lingua uernacula dictos esse existimant: uerene an falso, non disputo. Quando autem et quonam modo Latina lingua cum uernacula Prussorum, Lituanorum, Liuonumque sese miscuerit, dicere non habemus. Erasmus quidem Stella Prussiam Romanis armis tentatam magis, quam uictam esse, memorat, Pliniumque authorem citat: Negat Strabo eos Albim transcendisse. Quo fit, ut cum imperio Latina lingua eo peruenire non potuerit. Dlugossus uero scribit, ciuili bello, quod inter Caesarem et Pompeium gestum est, manum quandam Romanorum deserta Italia, in ijs oris consedisse, urbemque condidisse, et Romoue de Romae nomine dixisse, eamque diu metropolim gentis fuisse. Quod si uera est Dlugossi sententia, suspicari quis posset (si quis tamen locus est suspidoni in historia) eam Romanorum manum, duce Libone aliquo, ad ea Utora Venedici sinus, quae ad exorientem solem spectant, et Russis finitima sunt, uel ui tempestatum appulsam esse, uel certo cursu Caesarum tyrannorum saeuitiam fugientem, secessisse, et Liuonum appellationem a Libone accepisse, eique rei argumento esse potest flumen Liba, et oppidum eiusdem nominis ostio eius in mare Baltheum decurrentis impositum. Deinde uero propagatis finibus alios Lituanos magis iam corrupto uocabulo dictos esse, alios uetus Prussorum nomen retinuisse. Quanquam autem Pomeraniae quoque magna pars, et Culmensis, ac Michalouiensis ora, posteaque eodem cum Prussis iure uti coeperunt, et in

ditionem Teuthonum Crucigerorum, uti post dicetur, concesserunt, Prussiae nomine censeri coeperunt: atque ita nos quoque nonnunque posterius utemur eo nomine, reuera tamen, ac proprie Prussia ea est, quae est inter Vistulam, Deruanciam, Ossam et Nemenem fluuios, et sinum maris supra memoratum: et a Lituanis atque Masouijs, densis ac palustribus syluis dirimitur. Nemenem autem eum esse uolunt, qui a ueteribus geographis Chronon et Chrones appellatur, Germani Memelam uocant: qui in finibus Russiae Lituaniacae ortus, Lituaniamque et Prussiae partem secundum Samagitiam emensus, in sinum Venedicum, siue Habum Curouiensem lacum sese exonerat. Fuit autem antiquitus gens Prussorum fera et bibax, lac equinum in delitijs habens ante mellis cum aqua despumationem cognitam: uxores quot cuique libuisset ducere ius fasque erat, easque pro ancillis habere: hypocaustorum siue balneorum usu pene quotidiano lassitudinem, labore uel intemperantia et ebrietate contractam, depellere, indeque excalefacta corpora frigidae aquae immergere aut abluere, etiamnum hyberno quoque tempore solent. Corpora defunctorum cum preciosissima quaque et charissima uestium, equorum, et armorum supellectili cremabant: manibus interfecti caede humana parentabant: Solem, lunam, bestias, serpentes, aues, aquam, ignem, et nescio quid non pro dijs colebant. Criue autem uocabant sacrorum antistitem. His ergo Boleslaus rex bellum intulit, et per Culmensem tractum, qui Polonicae ditionis erat, hostiles terras ingressus, agros vastat: Razinum, Romoue, et Balgam arces nullo negocio capit et incendit: uicos et pagos diripit. Oppida enim pauca, eaque fere natura locorum, non arte manuque munita, tunc Prussi habebant: sed in syluas atque paludes ad primum aduentum hostilis exercitus sese occuluerant. Ex quibus cum regionem suam uastari longe lateque prospicerent, supplices pacem a rege petunt, et impetrant: tributum pendunt, et pensuros se deinceps quotannis promittunt. Dimittit ibi rex, qui barbaram gentem rationem et ritus Christianae religionis docerent. […]

Liber Quindecimus
Wladislavs Iagello Rex

[…] Ad haec usque tempora, fuit gens Lituanica priscae multorum deorum, seu uerius daemonum superstitioni dedita. Quin et ignem pro deo colebat, et eum in celebrioribus locis atque oppidis perpetuum asseruabat. Fulmini quoque, quod Percunum uocabat, diuinum honorem tribuebat. Lucos et eximias quasdam arbores in syluis sacrosanetas habebat, ita ut uiolare eas ferro nefas esset: nec impune erat tale quicquam ausis. Nam uiolentia

daemonum uel interibant subito, uel membro aliquo capiebantur. Viperas item atque serpentes diuinitatis non exortes esse credebat, et alebanturij quasi lares quidam familiares in singulis domibus atque familijs, lac eis libabatur, et galli gallinacei immo labantur. Eratque inauspicatum et exitiabile toti familiae, quempiam ex ijs occidisse, aut uiolasse. Erat autem apud eos quotannis solenne sacrificium sub initium mensis Octobris post collectas fruges, ad quod frequentes cum uxoribus et liberis seruitijs conueniebant, ac toto triduo epulabantur de ijs quae dijs mactarant et obtulerant. Ex bellis etiam reuertentes manubias, et unum aliquem de captiuis eximium uictimae loco igni cremabant. Corpora mortuorum cum preciosissima supellectili, qua uiui maxime usi erant, et cum equis et armis cremabant, et ad busta propinquorum lacte, melle, et mulso parentabant. Hos igitur errores caeterasque omnes superstitiones Iagello, priusquam cum Heduigi matrimonium iniret, una cum fratribus et proceribus, atque uniuerso comitatu suo, exceptis ijs, qui iam apud Russos initiati erant, abdicare iussus, XIIII die mensis Februarii a Bozenta archiepiscopo, et Ioanne episcopo Cracouiensi sacro fonte ablutus, et Christianae religioni initiatus, Wladislai nomen accepit, et mox matrimonium cum regina solenni ritu contraxit: Lituaniamque omnem cum Samagitia, et ea partu Russiae, quae in ditione eius erat, Poloniae iure sempiterno adiunxit, et in unum corpus redegit, iureiurando interposito. […]

APIE LENKŲ KILMĘ IR ISTORIJĄ
1555

Trečioji knyga
Apie senųjų lenkų ir slavų religiją ir apie jų priimtą krikščionybę

Beveik visas pasaulis jau nuo pat žmonių giminės atsiradimo, po didžiojo, visą žemę užliejusio tvano pasidavęs klastingų demonų apgaulei, teisingą tikėjimą į vieną tikrą Dievą pakeitė nedoru daugelio prasimanytų dievų garbinimu ir prietarais: pirmiausia [garbino] mirusius žmones dėl jų nuopelnų ir geradarybių; paskui nedorus demonus, kurie užbūrė žmonių akis ir protus prasimanytais stebuklais ir vaizdiniais; paskui garbino saulę, mėnulį ir kitus nepaprastus Dievo tvarinius; paskui rodė pagarbą nebyliems gyvūnams, žvė-

rims, gyvatėms, svogūnams ir česnakams; pagaliau, nesiliaujant beprotybei, garbino žmonių rankomis raižytus, lipdytus, pieštus [dievų] atvaizdus. Tačiau tą šlykščią ir baisią tamsą išsklaidė Jėzaus Kristaus – Dievo ir žmogaus – malonė, po daugelio amžių tarsi aiškiausia šviesa suspindusi danguje. […] Tačiau slavai ir kitos šiaurės tautos ilgiau negu kiti išsaugojo tą įsisenėjusią nuomonę apie daugelį dievų ir prietaringumą, kadangi, manau, dėl barbariškumo ir žiaurumo pas juos nelabai norėjo lankytis kitų kraštų žmonės, todėl [vietiniai] gyventojai, užsiėmę karo tarnyba ir karais, nedaug tesužinodavo apie [krikščionių] tikėjimą. Taigi lenkai ir kitos slavų gentys kaip dievus garbino Jupiterį, Marsą, Plutoną, Cererą, Venerą, Dianą, kuriuos vadino Jesa (*Iessam*), Ladu, arba Ladonu (*Ladum, Ladonem*), Nija (*Niam*), Marzana (*Marzanam*), Zizilija (*Zizililiam*), Zievana, arba Zievonija (*Zieuanam, Zieuoniam*). Juos taip pat kaip ir kiti žmonės dievais laikė, jiems šventyklas ir vietas parinkdavo, jiems skirdavo statulas ir žynius, jiems nuliedavo ir aukodavo, jų garbei šventes su puotomis, šokiais, plojimais, dainomis ir įvairiais žaidimais švęsdavo. Dlugošas mini, kad tokios šių švenčių apeigos išliko iki jo laikų, kai buvo praėję keli šimtmečiai po krikščionybės priėmimo. Tomis dienomis, kurias mes vadiname Sekminėmis, vyrai ir moterys, seniai ir jaunuoliai buvo įpratę susieiti krūvon pašokti ir pažaisti. Šį susiėjimą, tarsi bandos ar galvijų, vadino *Stado.* Nežinau, ar tai yra tas pats paprotys, kurį po šiai dienai išsaugojo rusai ir lietuviai, ypač gyvenantys kaimuose, kai šokdami ratelius ir plodami rankomis, kartoja Ladono vardą. Tas pats Dlugošas pasakoja, kad Gniezne buvo švenčiausia Nijos (*Niae*), arba Plutono, šventykla. Be to, lenkai dievais laikė Ziviją (*Ziuie*), kurią galėtume pavadinti gyvybės oru – *Pogoda,* t. y. giedra ir ramybe; Pochvistą (*Pochuist*), kurį Miechovietis vadino vėju, o mes – permainingumu (Mazovijoje ligi šiol oro permaina vadinama *Pochuiscel*). Prie šių kai kas prideda Lelą ir Polelą (*Lelum et Polelum*), kuriuos ligi šiol girdime minint pokyliuose ir susiėjimuose ir kuriuos jie laiko esant Kastoru ir Poliuksu. Peruną (*Piorunum*), t. y. žaibą, Stribą (*Stribum*), Chorsą (*Chorsum*) ir Mokosą (*Mocossum*) ypatingai garbina rusai, kaip rašoma jų metraščiuose; tuo tarpu Baltijos įlankos gyventojai – Radogostą (*Radogostum*), Sventovitą (*Suateuitum*), arba šventą Vitą, ir Provę (*Proue*). Taigi šioje klaidatikystėje ir tuščioje stabmeldystėje ši tauta ilgai išbuvo. […]

[…] Po šio karo neilgai pailsėjęs karalius Boleslovas netrukus suruošė kitą žygį į Prūsiją norėdamas atkeršyti už nedorą šv. Adalberto nužudymą ir pajungti šitą gentį savo valdžiai. Taigi šioje vietoje verta plačiau papasakoti apie šios genties kilmę ir papročius. Tarp daugelio europinės Sarmatijos tautų prūsai Ptolemajo geografijoje pavaizduoti toli šiaurėje, tose vietose, kuriose dabar, kaip manau, gyvena lyviai ir maskvėnai, už Chernisko upės, prie Rifėjų kalnų. Aš, kaip ir Erazmas Stella, maniau, kad jie kažkada su kaimynais

alaunais, arba alanais, nuvykę į pietvakarius, užėmė didelę Sarmatijos dalį, kuri rytuose ribojasi su rusais ir maskvėnais, pietuose yra supama girių ir Hercinijos tarpeklio, taip pat tą miškingą teritoriją, kuri plyti pagal Venedų, arba Baltijos, ir Kodano įlanką iki Vyslos ir Osos upių; ši tauta, truputį pasikeitus vardui, buvo pavadinta borusais, arba prūsais. Šias žemes dabar valdo lyviai, žemaičiai, lietuviai ir prūsai, išsaugoję senąjį vardą. Šios tautos skiriasi viena nuo kitos įstatymais ir valdymo forma, bet vartoja beveik tą pačią kalbą, visai nepanašią į slavų, bet turinčią gana daug įsimaišiusių lotyniškų žodžių, labai pasikeitusių ir panašesnių į itališkus ar ispaniškus negu į lotyniškus. Kadangi vokiečiai ir germanai, užkariavę pajūrio kraštą, kuris dabar vadinamas Prūsija ir Livonija, vėliau įkūrė čia savo kolonijas (apie tai pasakosime kitoje vietoje), tos gentys labiau vartoja vokiečių kalbą negu aną – senąją ir gimtąją, ypač miestuose ir miesteliuose. Šią kalbą moka ir lietuviai, nors dėl kaimynystės ir prekybinių ryšių su rusais ir dėl ten įkurtų kolonijų dažnai vartoja ir rusų kalbą. Dlugošas šią tautą kildina iš Bitinijos karaliaus Prūsijaus, bet tai reikia laikyti visišku prasimanymu ir atmesti. Kiti mano, kad prūsus, kaip rusų kaimynus, taip pavadinę vokiečiai savo gimtąja kalba; nesiginčiju, ar tai tiesa, ar ne. Negalime pasakyti, kada ir kaip lotynų kalba susimaišė su vietine prūsų, lietuvių, livoniečių [kalba]. Erazmas Stella mini, kad Prūsija buvo daugiau romėnų puldinėta negu nugalėta ir cituoja Plinijų. Strabonas neigia, kad jie persikėlė per Albos upę. Vadinasi, lotynų kalba negalėjo čia ateiti kartu su [Romos] imperija. Dlugošas rašo, kad, vykstant pilietiniam karui tarp Cezario ir Pompėjaus, kažkoks romėnų būrys, palikęs Italiją, atvyko į tuos kraštus ir įkūrė čia miestą, kurį nuo Romos pavadino Romovės (*Romoue*) vardu; ji ilgą laiką buvo šios tautos sostinė. Net jei ši Dlugošo nuomonė yra teisinga, galima būtų įtarti (jeigu istorijoje yra vietos įtarimams), kad tas romėnų būrys, vadovaujamas kažkokio Libono, ar audros atneštas, ar bėgdamas nuo cezarių tironų žiaurumo, atkeliavo prie to Venedų įlankos kranto, kuris yra rytuose ir kuris nuo Libono vardo buvo pavadintas Livonija. Šį dalyką gali patvirtinti Libos upė ir to paties pavadinimo miestas[1], įkurtas tos pačios upės, įtekančios į Baltijos jūrą, žiotyse. Vėliau, teritorijai plečiantis, vieni buvo pavadinti labiau sugadintu žodžiu lietuviais, kiti išlaikė senąjį prūsų vardą. Didelė dalis Pomeranijos, Kulmo ir Michalovo žemių vėliau ėmė naudotis tokiomis pat teisėmis kaip ir prūsai ir kartu pateko į kryžiuočių vokiečių valdžią, apie ką bus kalbama vėliau; jos taip pat imtos vadinti Prūsijos vardu. Taigi ir mes, jau daug vėliau, ėmėme vartoti tą vardą, nors tikroji Prūsija yra ta, kuri plyti tarp Vyslos, Dravantos, Osos, Nemuno upių ir anksčiau minėtos jūros įlankos; nuo lietuvių ir mazovių ji yra atskirta tankių ir pelkėtų miškų. Jie linkę vadinti Nemunu tą upę, kuri senųjų geografų vadinama Chrononu ir Chronu ir kurią vokiečiai vadina Mėmeliu: prasidėjęs Lietuvos Rusioje, jis

teka per Lietuvą, per šalia Žemaitijos esančią Prūsijos dalį ir įlieja savo vandenis į Venedų įlanką, arba Kuršių marias.

Senovėje ši prūsų gentis buvo žiauri, linkusi išgerti, kaip skanėstą gėrusi kumelių pieną pirmiau negu išmoko gaminti putojantį gėrimą iš medaus ir vandens. Jiems buvo leidžiama ir padoru turėti kiek kas nori žmonų ir jas laikyti tarnaičių vietoje. Beveik kasdien, nuvargę po darbo, nesusivaldymo ar gėrimo, jie maudėsi garinėse, arba pirtyse, norėdami atsigauti, o būdami užsigrūdinę, nebijojo maudytis arba praustis šaltu vandeniu net ir žiemą.

Mirusiųjų kūnus sudegindavo kartu su gražiausiais ir brangiausiais rūbais, žirgais ir ginklais. Už nužudytojo vėlę atkeršydavo nužudydami žmogų. Kaip dievus garbino saulę, mėnulį, žvėris, gyvates, paukščius, vandenį, ugnį ir dar nežinau ką. Apeigų vyriausiąjį vadino kriviu (*Criue*).

Taigi karalius Boleslovas užpuolė prūsus ir per Kulmo teritoriją, kuri priklausė Lenkijai, įsiveržęs į priešų žemes, jas nuniokojo, Razinos, Romovės (*Romoue*) ir Balgos pilis be jokių pastangų paėmė ir sudegino, kaimus ir sodybas apiplėšė. Miestų prūsai tada turėjo nedaug, ir tai daugiausia ne rankomis ir išmone įtvirtintų, o gamtos apsaugotų. Laukdami ateinant priešo, slėpdavosi miškuose ir pelkėse. Matydami, kad jų kraštas skersai ir išilgai yra niokojamas, prašė karalių taikos ir ją gavo, mokėjo duoklę ir pasižadėjo ateityje kasmet ją mokėti. Karalius ten pasiuntė žmogų, kuris šią barbarišką tautą mokytų krikščionių tikybos mokslo ir apeigų. […]

Penkioliktoji knyga
Karalius Vladislovas Jogaila

[…] Iki pat šių laikų lietuvių gentis yra atsidavusi daugelio dievų, o tiksliau demonų, garbinimui. Kaip dievą garbino ugnį ir ją žymesnėse vietose ir miestuose amžinai degino. Taip pat žaibui, kurį vadino Perkūnu (*Percunum*), rodė dievams priderančią pagarbą. Miškelius ir kai kuriuos medžius miškuose laikė šventais, todėl kirviu juos paliesti buvo laikoma nusikaltimu, o išdrįsę [tai padaryti] nelikdavo nenubausti: mat juos arba staiga apimdavo demoniškas šėlsmas, arba sutraukdavo ranką ar koją. Tikėjo, kad žalčiai ir gyvatės yra kažkokios dievybės, laikė jas tarsi kokias namų dvasias visuose namuose ir šeimose, maitino pienu ir viščiukais. Buvo laikoma nelaimingu ir pražūtingu visai šeimai ženklu, jeigu kas nors žaltį užmušdavo arba įžeisdavo.

Kiekvienų metų spalio mėnesio pradžioje, nuėmę derlių, jie švęsdavo šventes, į kurias susirinkdavo su žmonomis ir vaikais. Tris dienas puotaudavo iš to, ką dievams buvo atnešę ir paaukoję.

Grįždami iš karo, grobį ir vieną iš belaisvių, žymų žmogų, kaip auką sudegindavo ugnyje. Mirusiųjų kūnus su brangiausiais daiktais, kuriais gyvi būdami daugiausia buvo naudojęsi, kartu su žirgais ir ginklais sudegindavo, o prie artimųjų laužo atnešdavo pieno, medaus ir midaus. Taigi nuo visų šitų klaidatikysčių ir kitų prietarų Jogailai buvo liepta atsisakyti, ir jis, pirmiau negu vedė Jadvygą, kartu su broliais, didikais ir visa savo palyda, išskyrus tuos, kurie jau buvo priėmę rusų tikybą, vasario 14 dieną arkivyskupo Bodzentos ir Krokuvos vyskupo Jono šventu vandeniu apiplautas, priėmė krikščionių tikėjimą, gaudamas Vladislovo vardą. Tada iškilmingai susituokė su karaliene, visą Lietuvą, Žemaitiją ir tą Rusios dalį, kuri priklausė [Lietuvai], amžina teise prijungė prie Lenkijos ir, davęs priesaiką, tarsi į vieną kūną suliejo. […]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

[1] … *Libos upė ir to paties pavadinimo miestas* – tikriausiai Liepoja.

EUGENIJA ULČINAITĖ

KARŠUVOS VALSČIAUS INVENTORIUS
1562

1562 metais Karšuvos valsčiuje buvo vykdoma Valakų reforma. Dėl to tų metų spalio 30 dieną sudarytas valsčiaus inventorius. Per reformą visa žemė išmatuota valakais ir dirbamos žemės kiekis paverstas prievolių matu, buvo kuriami nauji valstiečių valdymo vienetai ir pareigybės – vaitystės, vaitai, suolininkai. Inventoriuje aptartos vaitų ir suolininkų pareigos. Vaitas, pagal inventorių, buvo iš valstiečių skiriamas dvaro administracijos pareigūnas, vadovaujantis vaitystei. Jį iš valstiečių parinkdavo didžiojo kunigaikščio dvaro revizorius su seniūnu, vietininku ar dvaro valdytoju. Vaitai vykdė valdytojų potvarkius, prižiūrėjo, kaip mokami mokesčiai, kaip duodamos duoklės. Suolininkas buvo iš valstiečių renkamas vaito padėjėjas.

1562 metais inventorių Karšuvoje sudarė revizorius iš didžiojo kunigaikščio dvaro Jokūbas Laskauskas (Laškauskas; *Jakub Łaszkowski*) dalyvaujant Dirvėnų valsčiaus tijūnui Jonui Gradauskui ir Karšuvos valsčiaus tijūnui Jurgiui Borovskiui. Vaitų ir suolininkų bendrųjų pareigų ir kompetencijos nusakymas imtas iš Valakų įstatymo, tačiau konkretūs nurodymai dėl smulkesnių gyvenimo realijų, kuriems priklauso ir skelbiamasis fragmentas, buvo, matyt, pasiūlyti vietos žmonių, pažįstančių savo valsčiaus gyvenimo sąlygas.

Tas pats Laskauskas vėliau gyveno Didžiojoje Lenkijoje ir pasiuntė pranešimą apie žemaičių tikėjimus Jonui Lasickiui. Juozo Jurginio nuomone (Jurginis, 1969b, 69), inventoriuje Laskausko užrašyti vietovardžiai, pavardės, vardai skamba lietuviškiau negu kituose šaltiniuose, todėl galima spėti, kad Laskauskas mokėjo lietuviškai. Skelbiamasis inventorius išliko vėlesniame dokumente – 1770 metų vasario 18 dienos Karšuvos žemių atribojimo akte, įrašytame į Raseinių žemės teismo knygas.

INGĖ LUKŠAITĖ

Įsakymas suolininkams žiūrėti, kad kaimuose nebūtų burtininkų ir kerėtojų, rodo, jog tokių žmonių ano meto Lietuvos kaimuose pasitaikydavo (arba manyta, kad pasitaiko). Tačiau tai nebuvo tik lietuviams būdingas bruožas. Burtininkavimu bei raganavimu žmonės anuo metu buvo įtarinėjami visoje Europoje ir buvo peikiami įvairiuose bažnytinės ir pasaulietinės valdžios raštuose. Ieškant tokių raštų sąsajų su baltų mitologija, svarbu išsiaiškinti, kaip dažnai šitie teiginiai buvo kartojami (kas iš dalies rodytų buriančių žmonių

populiarumą baltų kraštuose) ir kuo buriantys žmonės buvo kaltinami (kokios, žmonių manymu, buvo jų svarbiausios funkcijos). Abiem šiais rūpimais klausimais Karšuvos valsčiaus inventorius mažai tesuteikia informacijos.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: ABAK, XXV, 91–92; *LIŠ,* I, 178–179 (liet. k.).
Literatūra: Mannhardt, 1936, 349–352; Jurginis, 1969b, 56–57, 68–69; Barycz, 1973a, 147–148; Jurginis, 1978, 65, 74; Jablonskis, 1979, 193–200.
Tekstas iš: ABAK, XXV, 91–92.

РАЗГРАНИЧИТЕЛЬНЫЙ АКТЪ КОРШЕВСКОЙ ВОЛОСТИ
30 октября 1562

[…] Ławnicy w sielech strzec powinni, aby burtnikow i czarownic żadnych nie było, a wszyscy, aby w iednego Pana Boga wierzyli, nie szukaiąc, ani czyniąc, ani wymyslaiąc sobie bogow innych, owa aby się spoinie uczyli wierzę Boga, pacierza i dziesięciora przykazania. Chrzczenie dzieci aby koniecznie było, tego ma przestrzegać acz kolwiek daleko koscioły, a kapłanow też mało […].

KARŠUVOS VALSČIAUS INVENTORIUS
1562 spalio 30

[…] Suolininkai kaimuose turi žiūrėti, kad jokių burtininkų ir kerėtojų nebūtų, o kad visi vieną Viešpatį Dievą tikėtų, neieškodami, nepasidarydami, neišgalvodami sau kitokių dievų, žodžiu, kad bendrai mokytųsi „Tikiu į Dievą Tėvą“, poterių ir dešimties Dievo įsakymų. Turi žiūrėti, kad vaikai būtinai būtų krikštijami, nors ir toli bažnyčios, o kunigų trūksta […].

Vertė *PELIKSAS BUGAILIŠKIS*

RAGANŲ BYLOS LIETUVOJE XVI AMŽIUJE

Seniausia žinia apie raganų persekiojimą senovės Lietuvoje yra XVI amžiaus pirmojo ketvirčio Mikalojaus Husoviano poemoje *Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę.* Čia aprašomas tipiškas raganavimu įtariamų moterų išbandymas vandeniu. Įvykio laikas ir vietovė tiksliau nenusakyti, bet iš konteksto matyti, kad aprašyta etnografinė Lietuva (Jurginis, 1984, 62–63). Seniausias žinomas dokumentas apie raganavimą Lietuvoje – 1552 05 25 įrašas Kauno miesto vaito teismo knygoje (LVIA, Senieji aktai, 13842, 1.259, nr. 1864). Nėra abejonės, kad raganos ir raganiai, t. y. asmenys, kaltinami tam tikrais magiškais veiksmais ir poelgiais, kenkiančiais žmonių sveikatai ir turtui, Lietuvoje buvo persekiojami dar prieš reformaciją ir ypač kontrreformaciją. Ar jie buvo persekiojami po krikščionybės įvedimo XV amžiuje ir XVI amžiaus pirmojoje pusėje, – stoka išsamesnių žinių. Turint galvoje Lietuvos bažnytinę priklausomybę nuo Lenkijos (Vilniaus ir Medininkų vyskupijos buvo pavaldžios Gniezno arkivyskupui), susidorojimai su raganaujančiais Lietuvoje, panašiai kaip ir Lenkijoje, iki Lietuvos Statutų (1529, 1566, 1588) priėmimo ir jų įsigaliojimo galėjo būti (bent iš dalies) Vilniaus ir Žemaičių vyskupų teismų žinioje. Mat Lenkijoje nuo XIII amžiaus antrosios pusės iki XVI amžiaus pirmosios pusės skundus dėl raganavimo, jei buvo įžiūrimas ryšys su erezija, tirdavo bažnytiniai tardytojai – inkvizitoriai, – o menkesnes bylas, nesusijusias su erezija, nagrinėjo vyskupo teismas (Koranyi, 3, 23–24). Žinomi atvejai, kai vyskupo teismas pagrasindavo kaltinamiesiems mirties bausme, bet dažniausiai bausmė apsiribodavo bažnytinėmis sankcijomis – kaltinamajam skirdavo atgailą, pareikalaudavo viešai atšaukti savo paklydimus, prisiekti, kad daugiau nebekerės (ibidem, 3, 23, 24, 26). Kartais pasitaikydavo, kad kerėtojų bylos atsidurdavo ir pasaulietiniuose miestų ir kaimų teismuose, ypač tais atvejais, jeigu kas nors pareikšdavo nukentėjęs dėl kerų. Galimas daiktas, kad tokie teismai priimdavo ir mirties nuosprendžius, bet jie dažniausiai likdavo neįvykdyti ir apskritai buvo reti (Warschauer, 1888, 213–215). XVI amžiaus viduryje Lenkijos bajorai, palinkę į reformaciją ir kovodami dėl savo žemių valdų feodalinio imuniteto nepažeidžiamumo, priešinosi katalikų dvasininkų valdžiai ir pasiekė, kad 1543 metais Krokuvos seimas suteikė teisę ir pasaulietiniam teismui (jei nukentėjęs – pasaulietis) įsikišti į raganų bylų nagrinėjimą, įsakmiai priskirtą bažnytinės valdžios kompetencijai (W. S., 1794, 710–711). Dėl to Lenkijoje nuo XVI amžiaus vidurio raganų bylos tolydžio perėjo į pasaulietinių teismų kompetenciją (Baranow-

ski, 1952, 20). Iki 1776 metų tos bylos Lenkijoje daugiausia buvo nagrinėjamos magdeburginių miestų teismuose; pastarieji teisė ne tik raganavimu apkaltintus miestų gyventojus, bet ir žemvaldžių pristatytus jų baudžiauninkus.

Panašus procesas turėjo vykti ir Lietuvoje. Raganų gaudymą Lietuvoje galėjo skatinti ir vokiečių feodalų valdomų kaimyninių kraštų (Livonijos, Prūsijos) pavyzdys. Ypač tai pasakytina apie Kauną, kuriame gyveno vokiečių pirklių ir amatininkų, palaikančių ryšius su Prūsija. Abejotinas sovietinėje ateistinėje literatūroje paplitęs teiginys, kad raganų persekiojimas ir deginimas Lietuvoje nuo XVI iki XVIII amžiaus buvęs inkvizicijos funkcija. Bent jau XVII ir XVIII amžiuje taip tikrai nebuvo. Net ir kalbant apie XV amžių, trūksta žinių, kad Lenkijos inkvizitoriai, kovoję su husitų idėjų plitimu Lenkijoje, būtų savo veiklą plėtoję ir LDK. Nerasta nė dokumentų, rodančių, kad XVI amžiaus antrojoje pusėje ir vėliau Lietuvoje veikta kokio nors specialaus katalikų bažnyčios organo (inkvizicijos), kuris būtų kovojęs su erezijų ir raganavimo reiškiniais. Kol kas nerasta duomenų apie įtariamų raganavimu asmenų tardymą bažnytinėse institucijose prieš perduodant pasaulietiniam teismui. Priešingai, visa iki šiol turima medžiaga rodo, kad XVI–XVIII amžiuje raganų persekiotojai, teisėjai ir degintojai buvo pasauliečiai – bajorai žemvaldžiai, miestiečiai, net patys valstiečiai. Bažnyčia aprobavo ir skatino raganų persekiojimą ir naikinimą ideologinio poveikio priemonėmis. Tokią raganaujančiųjų persekiojimo sistemą įtvirtino 1588 metų Lietuvos Statutas, pagal kurį bajorų ir jų valdinių (valstiečių, miestiečių), apkaltintų raganavimu, bylos buvo priskirtos ne bažnyčios, o pasaulietinių pareigūnų – vaivadų, seniūnų, didžiojo kunigaikščio dvarų laikytojų – kompetencijai. XVI amžiaus antrojoje pusėje,

XVII ir XVIII amžiuje pagrindinė instancija, nagrinėjusi bajorų ir jų valdinių (jei juos kaltindavo kitas bajoras) bylas dėl raganavimo, buvo pasaulietiniai apskričių (pavietų) pilies teismai. Teisėjai juose buvo bajorai. Magdeburginiuose miestuose tokia instancija buvo miesto vaito ir suolininkų teismas. Skirtingai negu Lenkijoje, Lietuvoje miestų teismai teisdavo vien savo miesto gyventojus (žemvaldžių pristatytus valstiečius – gal tik išimtiniais atvejais). Dvasininkai buvo kviečiami dalyvauti tardymuose (tai ryškiau matyti iš XVII–XVIII amžiaus bylų), kad įkalbėtų kaltinamuosius prisipažinti arba neapkalbėti nekaltų žmonių. Kunigai klausydavo nuteistųjų sudeginti išpažinčių. Priesaikos dėl įtariamųjų kaltumo ar nekaltumo būdavo atliekamos bažnyčiose. Tačiau visas raganaujančiųjų persekiojimas (suėmimas, tardymas, kankinimas, sudeginimas) buvo vien pasauliečių (magdeburginių miestų magistratų pareigūnų, dvaruose – žemvaldžių) reikalas. XVII–XVIII amžiuje net Bažnyčiai priklausančiuose dvaruose dvasininkai patys „savų“ raganų neteisdavo – perduodavo teisėjams pasauliečiams. Vis dėlto kova tarp dvasininkų ir pasauliečių

dėl raganaujančiųjų baudimo kompetencijos ir poveikio tam baudimui vyko ir po Lietuvos Statuto (1588) įsigaliojimo. Tai matyti iš XVII–XVIII amžiaus Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų dvasininkų sinodų nutarimų.

XVI amžiaus raganų bylų Lietuvoje žinoma labai nedaug – iš viso apie vienuolika (1552–1597 metų laikotarpio). Tai nebūtinai reiškia, kad tame amžiuje raganos persekiotos mažiau negu XVII šimtmetyje, – gali būti, kad XVI amžiaus šaltinių mažiau išliko, o ir išlikę tebėra nepakankamai ištirti. Maždaug pusė rastųjų XVI šimtmečio raganų bylų dokumentų yra trumpi įrašai Kauno miesto vaito knygoje apie skundus dėl raganavimo, kaltinamųjų tardymą. Neaiški tų bylų baigtis. Kituose iki šiol rastuose dokumentuose kalbama apie Kauno apskrities ir Žemaičių žemės dvarų valstietes, kaltinamas kerėjimu. Šie dokumentai taip pat neišsamūs. Daugiausia tai pasaulietinių pilies teismų vykdytojams – vazniams – pareikšti skundai dėl raganavimo, vaznių pranešimai apie įtariamų moterų suėmimą ir apie sudegintų raganų parodymus. Iš šių dokumentų matyti, kad dvaruose tariamąsias raganas suima patys bajorai, jie jas tardo ir degina dalyvaujant pilies teismo pareigūnams (vižams, vazniams). Kartais tardydavo ir teismo pareigūnai. Teismo procedūros šie dokumentai neatskleidžia, nenusako ir kas buvo tų bylų teisėjai. Veikiausiai tai būdavo privatus dvaro savininko teismas, kurio sprendimą įteisindavo oficialaus pilies teismo vaznių su liudininkais bajorais dalyvavimas. Iš XVII ir XVIII amžių raganų bylų dokumentų rasta daugiau. Tada teismas, teisiantis raganas, buvo vadinamas „kviestųjų bičiulių“, „asesorių“ teismu (be paties bajoro žemvaldžio, jame dalyvaudavo dar tam tikras skaičius jo kviestų bajorų).

Kaip matyti iš XVI amžiaus raganų bylų dokumentų, kaltinamieji raganavimu buvo daugiausia žolininkai – žmonės, gydę žolėmis. Pagal socialinę padėtį tai – daugiausia samdinės (mieste), nelaisvosios moterys šeimynykštės (kaime).

Pirmieji raganų bylomis Lietuvoje susidomėjo XIX amžiaus kultūros veikėjai Dionizas Poška, Liudvikas Jucevičius, Motiejus Valančius. Dokumentų apie raganų persekiojimą skelbimo ir jų tyrinėjimo istoriją yra apžvelgęs Norbertas Vėlius (Vėlius, 1977, 213–218) ir Juozas Jurginis (Jurginis, 1984, 9–34). Iki Pirmojo pasaulinio karo buvo paskelbta apie keturiasdešimt dokumentų, tarp jų nė vieno iš XVI amžiaus, išskyrus vieno dokumento turinio atpasakojimą (XVI amžiaus pabaigos). Vėliau ilgesnį laiką (iki 1987 metų) raganų teismų dokumentai nebuvo publikuojami.

Dėl palyginti negausios faktinės medžiagos raganavimo reiškinys Lietuvoje XVI–XVIII amžiuje nėra pakankamai ištirtas. Pagrindiniai šaltiniai – pilies teismų vadinamosios „juodosios“ knygos (į jas būdavo surašomi raganų bylų ir kitų sunkiausių nusikaltimų sprendimai) ir dvarų teismų knygos.

Daugelis šių knygų yra žuvusios. Mažai ištirtos arba žuvusios yra magdeburginių miestų teismų knygos – pagrindinis šaltinis raganavimo istorijai miestuose.

Beveik visos šiame darbe pateikiamos raganų bylų ištraukos yra paimtos iš Konstantino Jablonskio ir Rimanto Jaso parengto leidinio *Raganų teismai Lietuvoje* (Vilnius, 1987) antrojo skyriaus „Raganų teismų aktai" (p. 70–386), kur pirmą kartą publikuojami XVI–XVIII amžiaus dokumentai, 1931–1955 metais surinkti istoriko Jablonskio (1892–1960). Dokumentai daugiausia nurašyti iš LDK miestų, pilių ir žemės teismų knygų. Tai – ieškovų pareiškimai, skundai dėl raganavimo, įrašai apie bylų nagrinėjimą, sprendimai, teismo vykdytojų (vaznių, generolų) raštiški pranešimai (reliacijos) apie įtariamųjų tardymą ir bausmių vykdymą.

RIMANTAS JASAS

Raganų bylos – vertingas lietuvių mitologijos šaltinis, tačiau naudojantis šiuo šaltiniu nereikia užmiršti specifinių jo atsiradimo sąlygų. Šis šaltinis atsirado kaip naujos ideologijos – krikščionybės – kovos su pagonybe apraiška. Nuo pat krikščionybės atsiradimo pagonių dievai buvo prilyginami velniams, o tarnavimas jiems laikomas tarnavimu velniui. Pauliaus laiške korintiečiams sakoma, kad, aukodami atnašas, pagonys aukoja ne Dievui, bet demonams (1 Kor 10, 20). Pagonių mitologiją velnio padariniu laikė Tatianas (II a.), Teofilas Antiochietis (II a.), Tertulianas (155–230), o pagonių dievus velniais vadino Origenas (185–254), Eusebijas (264–340), Augustinas (354–430) ir kiti senieji bažnyčios autoritetai. Jų manymu, velniai padedą ir burtininkams. Apie velnių santykius su burtininkais ir raganomis ypač daug buvo rašoma viduramžiais ir reformacijos laikotarpiu (Langton, 1945, 46–95; Шейнман, 1977, 7–8, 49–64; Roskoff, 1869, 1, 235, 269–272, 289–317). Bet koks senųjų papročių, tikėjimų, burtų bei prietarų laikymasis krikščionybės teoretikų buvo vadinamas raganavimu ir burtininkavimu, ir už tai žmonės buvo traukiami į raganų teismus. Užtat raganų bylose liko užfiksuota daug senųjų tikėjimų, užkalbėjimų, burtų ir prietarų, už kuriuos jie buvo baudžiami. Kadangi raganos Lietuvoje daugiausia buvo teisiamos pasaulietiniuose teismuose, jos ir buvo baudžiamos pagal kriminaliniams nusikaltėliams taikomus straipsnius. Todėl raganų bylose daugiausia kalbama apie burtais daromą žalą žmonėms, gyvuliams, augalams (kitaip nebūtų buvę galima jų traukti atsakomybėn). Tai padėjo įsigalėti požiūriui, kad raganų veiksmai – kenkimas žmonėms, gyvuliams ir visai gamtai. Antra vertus, žmonės, rengę raganų teismus, buvo susipažinę su ano meto vokiečių, lenkų teisės kodeksais, kuriuose buvo straips-

nių prieš raganas, ir, ko gero, su populiaria dominikonų Henrico Institorio ir Jacobo Sprengerio knyga *Raganų kūjis* (*Malleus maleficarum,* 1486), kurioje išvardyti visi galimi raganų nusikaltimai ir bausmės už juos. Kankinamos „raganos“ sutikdavo su viskuo, kuo tik būdavo kaltinamos. Daugelis lietuviškų „raganų“ prisipažino santykiaujančios su velniais, skraidančios į susirinkimus, turinčios savo vyresniuosius ir pan. – kaip buvo rašoma toje knygoje. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad tie lietuvių raganų bruožai (o jie būdingi ir lietuvių sakmių raganoms – žr. Vėlius, 1977, 218–256) susiformavo tik raganų bylų metu, veikiant *Raganų kūjui* ir kitai analogiškai literatūrai. Dar klaidingiau manyti, kad raganos vaizdinys yra grynai krikščioniškos pasaulėžiūros padarinys (Jablonskis, 1938, 274; Jurginis, 1984). Poveikis čia buvo abipusis: pats *Raganų kūjis* buvo parašytas pagal populiarius ano meto liaudies tikėjimus ir folklorą (*EWD,* 337–340), o paleistas į apyvartą jis savo ruožtu ėmė veikti įvairių tautų tikėjimus ir liaudies kūrybą. Lietuvoje iš seno buvo tikima, kad raganos ir burtininkai turi antgamtinių galių – gali išpranašauti ateitį, vienaip ar kitaip paveikti žmones, gyvulius, gamtos reiškinius. Vykstant raganų teismams, tik labiau buvo pabrėžiami jų neigiamieji bruožai (Vėlius, 1977, 248–252). Netgi raganų santykiai su velniais daugiausia yra perimti iš senosios mitologijos, kurioje velnias buvo įsivaizduojamas kaip žynių ir raganų globėjas (Vėlius, 1987, 200, 277).

Taigi raganų bylose mitinės liaudies pažiūros ir tikėjimai yra susipynę su krikščioniškaisiais, senosios lietuvių mitologijos reliktai – su europietiškomis realijomis, atėjusiomis iš vokiečių teisės kodeksų, *Raganų kūjo* ir kitos ano meto populiarios literatūros. Pastebėta, kad senesnėse bylose yra daugiau iš liaudies kilusių tikėjimų, burtų, užkalbėjimų, o naujesnėse – kiek labiau įsigali visai Europai būdingas, rašytinės literatūros suformuotas raganos vaizdinys. Archajiški, susiję su visa mitine mūsų liaudies pasaulėjauta, yra XVI amžiaus bylose užfiksuoti žmonių gydymo burtai, užkalbėjimai, meilės magija. Netgi teiginys, kad „velnias ir kipšas“ išmokę gydymo meno, atspindi lietuvių mitologinį požiūrį, pagal kurį velnias – gydytojų globėjas (Vėlius, 1987), o žolės anuo metu buvo pagrindiniai vaistai. Bylose minimos būrimo priemonės (žalčio oda, voras, žmogaus seilės, įmintos pėdos žemė, katino kojos, numirėlio kaulai, žolės) ir būrimo būdai yra liaudiški (dominuoja panašumo magija: kaip juodą katiną kojos nešiojo pas pateles, taip arklininkas tegu ateina pas jį pamilusią merginą ir pan.). Šitokios būrimo priemonės, būrimo būdai ir užkalbėjimai lietuvių liaudyje išliko iki pat XX amžiaus.

Lietuvių mitologijos tyrinėtojai raganų bylų dar nėra pakankamai išanalizavę ir įvertinę.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Tučas, 1936; Jablonskis, Jasas, 1987, 73–86.

Literatūra: Wołonczewskis, 1848, 178–182, 192–198; Karłowicz, 1887; Wolter, 1899; Гуковская, 1900; Довнар-Запольский, 1909, 214–231; Tumas, 1921; Šinkūnas, 1930; K-la, 1935; Jablonskis, 1938; Baranowski, 1952; Poška, 1959, 374–377; *Raganų laužai,* 1966; Valančius, II, 1972, 340–342; Vėlius, 1977, 199–218; Jurginis, 1984; 1987b.

Tekstas iš: Jablonskis, Jasas, 1987, 74–77, 83; Tučas, 1936.

BADANIE KATARZYNY, MIESZKANKI KOWNA, OSKARZONEJ W LECZENIU ZIOŁAMI

18 października 1563

18 die octobris.

Kathryna niewiasta, ktora bela do kazni mieiskiei posadzona, ze liudziom po miesczie chodząncz zielie yakiesz dawala, gdy bela s kazni wypusczona y przed pany lawniki przywiedziona, bela pytana, czo za zielie dawala do tkacza Gierta chodząncz.

A tak Katryna poviedziala, ysz to zielie jest dobre, a tym zielim mela pana Knebela y paniei Casperowei Libnerowey pomogla y Derk Meyrowy noge goila, bo mie sama prosiela y jezdziela do mnie.

Bela potym z urzędu pytana, aby sie nie zawodząncz zeznala, yezliby mogla dopomocz a te niemocz odyącz, a jezliby miala czo wienczy tego zielia y korzenia w domu.

A tak Kathryna otpoviedziala, yss te niemocz odeime, będe li mogla, a korzenia zadnego wienczy w domu nie mam.

Jescze Katryna bela pytana, gdzie by szie tego uczyla.

Katryna otpoviedziala, ysz ‖ mie biesz uczil y czarth, y mowiel: „Tak czin!“ Ktory diabel po bloczie chodzi, a wodzil mie po bloczie, a przysedl do mnie w noczy y oczuczilam sie, a on mie z domu wlias wniozl tak rok o thym czasie.

Nadto Katryna poviedziala, ysz gdyby sie tym zielim okurzil, tedy mu nicz wadzicz nie będzie.

Y dana yest Katryna do kazni do dalszego uznania prawa. Czo urząd dlia pamięczi zapissacz kazal.

ПОКАЗАНИЯ КОЛДУНЬИ УЛЬЯНЫ, ПРИГОВОРЕННОЙ К СОЖЖЕНИЮ

Отрывок из свидетельства судебного исполнителя Ковенского земского суда

6 августа 1566

[…] Которы Юри Ан’дриянович, став’ши до книг, соз’навал, иж того дня, третего ав’густа, у суботу, коли была правомъ поконана, тая Ул’яна добровол’не вызнавала сама, иж деи, коли есмо дет’я выкопивали зъ земъли, была при мне Макгъда Мар’тинов’на, Валевая жона, а Мал’кгорета Шушев’на. И мели ес’мо тое дит’я, выкопав’ши зъ земъли, высушити, высушив’ши збити у порох и труциз’ну тымъ порохомъ змешав’ши зъ зел’ем, людемъ давати.

Ку тому теж доброволне поведила, иж пани моя, пани Бар’бара Якубова Дов’цевича, казала мне достати слины брата своего, пана Бал’тромея и жоны его…, невест’ки своее, а следу по тры крот земли узяти [и] собе казала дати, и ты слины а следу земли мела дати пани моя неякои жон’це, которая бы мела нешто учынити пану Бал’тромею и жоне его у Вилъкии, на имя Мал’кгорети.

К тому тежъ поведала о Юсевои: „Я еи трутизны жадное не дала, але она мене просила о зеле от подъсовы; я еи была понесла, але пани моя, выслав’ши Яневую, казала мене поимати, з зел’я еи никоторого не казала давати“.

Ку чому се тая Улъяна прызнала, иж тую Юсеву у молоце струла.

Поведала тежъ о пох’валку на пан’ну Ган’ну и на весь дом панов Витор’товичов: „Не я пох’валялам’се, але дев’ка пани моеи Ган’нута Ликгеиков’на“.

Теж поведала: „Яко Каспору, такъ теж и ин’шымъ всимъ, которые на мене жалуют, зеля дала ку уздоровен’ю ихъ“.

И коли будучы на муце, у тыеж слова поведала на панею свою; поведала теж, ижемъ „я з Мажею, жон’кою под’даного пана Бал’тромея Тораш’ковича, струла есми Юр’я Якубовича“.

И то поведала, иж тая Мажа мела панов своих трути. Поведала теж на Валевую, ижъ „з нею трули есмо люди и обве костьми люд’скими“.

Поведала теж на Мар'тиновую Закневича и на Кун'торувую пана Воитеха Михаиловича, же „што кол'век есмо трули, то вси мы тры".

И по трете, а на остатънеи воли такъже поведала на панею свою, паню Бар'бару, иж „она казала мне следу брата своего, пана Бал'тромея, и жоны его слины и следу брати и себе дати".

Такъ теж на Кун'теревую и на Мар'тиновую волала, зъ сего света идучы, и на то поведала, иж „мы вси дети пан[а] Воитеховы трули с тыми двема – Кунтеревую и зъ Мар'типовую".

И остат'немъ словомъ, вже запалена огнемъ, на пани свою волала, иж „для панеи своееи с того света иду".

ПОКАЗАНИЯ НЕВОЛЬНОЙ ЖЕНЩИНЫ, СЛУЖАНКИ СВЯЩЕННИКА ЭВАНГЕЛИЧЕСКОЙ РЕФОРМИРОВАННОЙ ЦЕРКВИ, В МЕСТЕЧКЕ ШИДЛОВО ЯДВИГИ ПЕТРУШОВНЫ

Отрывок из свидетельства судебного исполнителя Расейняйского уезда

12 июня 1595

[…] А так тая жонъка Яд'вига Пет'рушов'на передо м'ною, воз'ным, и стороною – люд'ми поведила и сама се доброво'л'не прызнала, мовечы тыми словы, иж „ме князъ Томашъ, плебанъ быв'шы Шыд'лов'скии, научалъ, абых паюн'ка до тварокгу вметала и то дала паном своим зъесть, от чого, деи, и быдло зъдыхаеть".

Потым поведила, иж мещанъка шыд'лов'ская Мар'тинова Бут'кева Малъкгорета дала вязок зеля и научала ми, деи, абых тое у тварог укинула и то дала зъести паном своим.

Ку тому поведила, иж „ме научала под'даная высокодвор'ская Пежелева, абыхъ скуры вужовои достала, кгды вуж вилинеецъ, и кгды тую [с]куру стар'шы дастъ выпит человеку отрутому, тогды, деи, трутиз'ну выганяеть".

Потом тежъ поведила, иж дев′ка мещанъки шыд′ловъское, плебании Шыд′лов′скои, Пикътутевои, на име Катерина, греючы воду до лаз′ни, и уложыла зеле до тое воды, а я, деи, тую воду с тым зелем понесла до лаз′ни и тою водою пани се обмывала, а потом, деи, от того об′мыт′я пляны на теле оказалисе, и кгды ми пани указывала тело свое, тогдым видела очыма своими тые пляны.

Котороеж тое соз′нанъе воз′ного ест до книг зем′ских записано.

KAUNO GYVENTOJOS KOTRYNOS, KALTINAMOS GYDŽIUS ŽOLĖMIS, TARDYMAS

1563 spalio 18

Spalio 18 dieną.

Moteris Kotryna, kuri buvo pasodinta į miesto kalėjimą dėl to, kad vaikščiodama po miestą davinėjo žmonėms kažin kokias žoles, kai buvo išleista iš kalėjimo ir atvesta pas ponus suolininkus[1], buvo paklausta, kokias žoles nešiojusi audėjui Gertui.

O Kotryna atsakė, kad tos žolės geros ir tomis žolėmis yra pagelbėjusi ponui Knėbeliui ir poniai Kasparienei Lybnerienei, ir gydžiusi Derkmejerienės koją, nes pastaroji prašiusi ir buvusi pas ją [= Kotryną] atvažiavusi.

Po to teisėjai valdžios vardu reikalavo, kad neapgaudinėdama prisipažintų, ar gali padėti ir tą ligą išvaryti ir ar turi namuose daugiau tų žolių ir šaknų.

O Kotryna atsakė, kad tą ligą išvarysianti, jeigu pajėgsianti. O jokių šaknų namuose daugiau neturinti.

Dar klausė Kotrynos, kur ji to išmokusi.

Kotryna atsakė, kad ją mokęs velnias ir kipšas ir sakęs: „Daryk šitaip!“ Tas velnias vaikščiojąs po pelkę ir ją vedžiojąs po pelkę, ir pas ją atėjęs naktį ir ji nubudusi. O jis ją iš namų buvęs nunešęs į mišką maždaug prieš metus tuo pačiu laiku.

Be to, Kotryna pasakė, kad jeigu tomis žolėmis pasismilkytų, tada jam niekas nepakenktų.

Ir Kotryna buvo nusiųsta į kalėjimą, kol teismas toliau nuspręs. Teismas tai įsakė užrašyti prisiminimui.

PASMERKTOS SUDEGINTI RAGANOS ULIJONOS PRISIPAŽINIMAS

Iš Kauno apskrities žemės teismo vaznio pareiškimo

1566 rugpjūčio 6

[…] Tas Jurgis Andrijonavičius, stojęs prie knygų[2], pareiškė, kad toji Ulijona tą dieną, rugpjūčio trečiąją, šeštadienį, kai buvo teismo pasmerkta, gera valia pati prisipažino: „Kai mes atkasinėjome iš žemės vaiką, su manim buvo Magdė Martynaitė, Valiaus žmona, ir Margarita Šiušaitė. Ir mes ketinome tą iškastą iš žemės vaiką sudžiovinti, sudžiovinusios sutrinti į miltelius ir duoti žmonėms, į miltelius primaišiusios nuodų ir žolių".

Ir dar [ji] taip pat gera valia pasakė: „Manoji ponia, ponia Barbora Jokūbienė Daucevičienė liepė man gauti jos brolio, pono Baltramiejaus, ir jo žmonos, jos svainės, seilių ir tris kartus paimti žemės nuo jų pėdų ir perduoti jai. Ir tas seiles ir pėdų žemę manoji ponia ketinusi duoti kažkokiai moteriškei iš Vilkijos, vardu Margaritai, kuri turėjusi kažką padaryti ponui Baltramiejui ir jo žmonai".

Ir dar [ji] pasakė apie Jusienę: „Aš jai jokių nuodų nedaviau, o ji prašė manęs žolių nuo *podsovos;* aš jai buvau benešanti, bet manoji ponia, pasiuntusi Jonienę, liepė mane sugauti ir liepė jokių žolių jai neduoti".

Ir dar ta Ulijona prisipažino, kad tą Jusienę pienu apnuodijusi.

Taip pat pasakė apie grasinimą panai Onai ir visai ponų Vytartų giminei: „Ne aš grasinau, o mano ponios merga Onutė Lygeikaitė".

Taip pat pasakė: „Kasparui, kaip ir visiems kitiems, kurie mane skundžia, esu davusi žolių, kad pasveiktų".

Ir kai buvo kankinama, tais pačiais žodžiais skundė savo ponią; pasakė taip pat: „Aš su Maža, pono Baltramiejaus Taraškevičiaus baudžiauninko žmona, apnuodijau Jurgį Jokūbavičių".

Dar pasakė, kad toji Maža ketinusi nunuodyti savo ponus. Taip pat pasakė apie Valienę: „Su ja mes nuodijome žmones žmonių kaulais".

Pasakė taip pat apie Martynienę Zoknevičienę ir apie pono Vaitiekaus Mykolaičio Kuntorienę: „Ką tik nuodijome, tai mes visos trys".

Ir trečią, paskutinį, kartą klausiama apie savo ponią, ponią Barborą, pasakė tą patį: „Ji liepė man, kad paimčiau ir duočiau jai jos brolio, pono Baltramiejaus, ir jo žmonos seilių ir žemės nuo [jų] pėdų".

Be to, atsisveikindama su šiuo pasauliu, skundė Kunterienę ir Martynienę ir apie tai pasakė: „Pono Vaitiekaus visus vaikus mes nuodijome su tom dviem – Kunteriene ir Martyniene“.

Ir paskutiniu žodžiu, jau degdama ugnyje, šaukė apie savo ponią: „Dėl savo ponios išeinu iš šio pasaulio“.

ŠILUVOS EVANGELIKŲ REFORMATŲ KUNIGO TARNAITĖS, NELAISVOSIOS MOTERS JADVYGOS PETRUŠAITĖS PRISIPAŽINIMAS

Iš Raseinių apskrities vaznio pareiškimo

1595 birželio 12

[…] O toji moteris, Jadvyga Petrušaitė, mano, vaznio, ir liudininkų akivaizdoje pasakė ir pati gera valia prisipažino šiais žodžiais: „Mane kunigas Tomas, buvęs Šiluvos klebonas, mokė, kad sumaišyčiau su varške vorą ir tą varškę paduočiau savo ponams suvalgyti; nuo to esą ir gyvuliai dvesia“.

Po to pasakė, kad Šiluvos miestietė Margarita Martynienė Butkienė davusi jai ryšulėlį žolių ir pamokiusi įmesti jų į varškę ir duoti suvalgyti savo ponams.

Ir dar pasakė, kad Aukštadvario valdinė Pėželienė pamokiusi ją, kad gautų žalčio odos, kai žaltys bus išsinėręs, ir kai tą sutrintą odą duosianti išgerti apnuodytam žmogui, tuomet esą išvarysianti nuodus.

Paskui dar pasakė, kad Šiluvos klebonijos, Šiluvos miestietės Piktutienės merga, vardu Kotryna, šildydama vandenį pirčiai, įdėjusi į tą vandenį žolių, o ji tą vandenį su tomis žolėmis nunešusi į pirtį ir ponia tuo vandeniu nusipraususi. O paskui esą nuo to kūną išbėrę dėmėmis, ir kai ponia parodžiusi savo kūną, ji pamačiusi tas dėmes savo akimis.

Šis vaznio pareiškimas įrašytas į žemės [teismo] knygas.

Vertė *RIMANTAS JASAS*

RAGANA ANT LAUŽO UKMERGĖJE*
1587

[…] Naivią savo pradžia ir klaikią finalu istoriją užeiname viename Ukmergės miesto teismo[3] iš 1587 metų dekretų. Pas žydą Mejerą tarnavo nieku blogu niekuomet nepasirodžiusi mergina Agota Jurėnaitė. Buvusi ji tylaus būdo, darbšti, tik staiga atsirado joje meiliškos pretenzijos. Ji jas nukreipė į bajoro Žardeckio tarną Igną Bielanį. Bielanis nesidalino, matyt, su ja tokiais troškimais. Įsitikinusi, kad savo jėgomis prisivilioti Bielanio nesugebės, nuėjo ji prašyti patarimų pas kažkokią Lukšienę. Už nedidelį atlyginimą Lukšienė jai nurodė išeitį: reikią nudobti juodą katiną, nupjauti jo keturias kojas ir užkasti jas prie Bielanio gyvenamojo namo durų. Užkasant reikią dar ištarti: „Kaip to katino kojos nešiojo jį pas pateles, taip tu, Ignai, būk lengvas ateiti pas mane“. […] Ji užkasė katino kojas prie Žardeckio arklidžių, nes jos mylimasis jokio gyvenamojo namo neturėjo, o nakvojo savo pono arklidėse. […] Arklidės, kuriose nakvojo Bielanis, vieną naktį užsidegė ir supleškėjo. Vos išsigelbėjo dūmų ir karščio pabudintas arklininkas Bielanis. Nuostolių ištiktas bajoras Žardeckis ėmė aiškinti gaisro priežastis. Kai nieko nepavyko išaiškinti, jam atėjo mintis, ar tik nebus čia kokios nors supykusios ant jo raganos darbas. Po visos eilės valstiečių ir baudžiauninkų apklausinėjimo paaiškėjo, kad vienas jų, valstietis Malašius, matė žydo merginą kažką prieš porą savaičių užkasant į žemę. Pasirausęs apie sudegusias arklides, bajoras užėjo pakastas Jurėnaitės keturias katino kojas. Su tokia įrodomąja medžiaga ir liudininku Malašiumi Žardeckis ir iškėlė Ukmergės miesto teisme prieš Jurėnaitę bylą.

[…] Ukmergės miesto teismas […] Jurėnaitę pasmerkė mirti ant laužo.

* Čia atpasakoto dokumento originalas nėra žinomas. *Red.*

KOMENTARAI

1 … *buvo… atvesta pas ponus suolininkus…* – suolininkai čia – Kauno miesto tarybos (magistrato) nariai.

2 …*stojęs prie knygų* – kalbama apie knygas, laikytas teismuose visiems į bylas įtrauktų asmenų ir teismo pareigūnų pareiškimams, skundams įrašyti (tada jie įgydavo juridinės galios).

3 *Ukmergės miesto teismo…* – klaidingai išverstas terminas „pilies teismas“ (rus. *кгродский*, lenk. *grodzki*). Turi būti: „Ukmergės pilies teismas“.

RIMANTAS JASAS

ANDRIUS VOLANAS

apie 1530–1610

ANDREAS VOLANUS

Andrius Volanas (*Andreas Volanus, Volanius, Wolan*) – žymus Lietuvos reformacijos veikėjas, kalvinizmo Lietuvoje ideologas, publicistas, filosofas. Kilęs iš Vakarų Lenkijos. Studijavo Frankfurto prie Oderio (nuo 1544) ir Karaliaučiaus (nuo 1550) universitetuose. Po studijų, Mikalojaus Radvilos Rudojo pakviestas, apsigyveno Lietuvoje ir ėjo Lietuvos etmono Mikalojaus Radvilos Rudojo sekretoriaus pareigas, 1569 metais dalyvavo Liublino unijos seime. Tais pačiais metais gavo LDK indigenatą (pilietybę) ir teisę įsigyti LDK žemės nuosavybę. Valdė už tarnybą gautus Nemėžio ir Rudaminos dvarelius Vilniaus apylinkėse bei porą dvarelių Ašmenos paviete (vienas iš jų – Bijutiškės). Gerai pažino Lietuvos didikų ir bajorų buitį, papročius, įstatymus, privilegijas. Labai kritiškai vertino aukštuomenės gyvenimo būdą bei visą to meto Lenkijos ir Lietuvos visuomenės struktūrą. Apie tai rašė viename pirmųjų visuomeninei problematikai skirtų savo traktatų *Apie politinę arba pilietinę laisvę* (*De libertate politica sive civili*), kuris buvo išleistas Krokuvoje 1572 metais. Volanas yra parašęs apie keturiasdešimt veikalų politikos, filosofijos, publicistikos, teologijos ir religijos poleminiais klausimais.

Pateikiamasis fragmentas yra dalis knygos *Apie politinę arba pilietinę laisvę* XI skyriaus. Jame propaguojamas asketiškas, protestantiškas gyvenimo būdas ir siūloma įvesti pataisas į II Lietuvos Statutą – pakeisti kai kuriuos šeimos santykių įstatymus. III Lietuvos Statute buvo nustatytos bausmės už sutuoktinių neištikimybę ir sąvadavimą (XIV sk., § 29, 30, 31).

INGĖ LUKŠAITĖ

Andrius Volanas paneigė svetimtaučių prasimanymą apie „santuokos pagalbininkus“ Lietuvoje, tačiau jo teiginys, kad „moterys laisviau pasinėrė į visokias nuodėmes“, rodo didesnę, matyt, tradicijos sankcionuotą, moters laisvę Lietuvoje. Senajai lietuvių pasaulėžiūrai suvokti reikšmingas ir jo teiginys apie lietuvių svetingumą. Lietuvių, prūsų ir kitų baltų svetingumą, humaniškumą yra nurodę ir kiti autoriai. Svetingumas – būdingas senųjų indoeuropiečių bruožas, kurį rodo ir kalbos duomenys. „Namų šeimininkas“ ir „svečias“, „draugas“, „gentainis“, taip pat „svetimtautis“ kai kuriose indo-

europiečių kalbose yra vadinami tų pačių žodžių vediniais (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 754–755). Lietuviai svetingumą buvo sumitologinę. Tai rodo priežodžiai: „Svečias į namus – Dievas į namus“ (LMD I 556/221/; panašiai: LMD 856/15; LTR 3064/205/), „Kiekvienas svečias yra Dievo siųstas“ (LTR 3704/ 1248).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Volanus, 1572; Wolan, 1606; 1859; *Filozofia*, 1978, 333–356; Jurginis, Šidlauskas, 1983, 73; Volanas, 1996, 50–181.

Literatūra: Baliński, 1843; Łukaszewicz, 1843; Kurnatowski, 1910; Lukšaitė, 1976; 1996, 27–48; Ročka, 1996b, 6–26.

Tekstas iš: Volanus, 1572, I_4r, K_1v-K_2r.

DE LIBERTATE POLITICA SIVE CIVILI
1572

Caput XI

[…] Scribunt quidam historici, inter quos est Sabellicus, ita morem et consuetudinem gentis Lithuanicae ferre, ut uxores, maritorum permissu, in hoc populo concubinos libere fovere possint, quos adiutores matrimonii ab illis vocari, idem perhibet autor. Et falsissimum quidem hoc omnes, qui in his terris vivimus cognoscimus esse, nec non in scriptore alioquin laudato temeritatem pronunciandi falsi accusare possumus. Est enim gens Lithuana his moribus, pietate, literis et omni virtute exculta, ut cum omnibus aliis gentibus de virtutibus gloria certare possit: nec tam barbaro et rudi ingenio unquam fuisse putanda est, ut quam legem honesti omnium animis natura insevit, sola haec aboleret. Sed quia nullae unquam in hoc populo contra adulteros leges fuerunt latae, ut poenae metu remoto liberius se etiam foeminae in omne nefas profunderent, non mirum, si legibus aut moribus, tanquam rem licitam et honestam, id receptum quibusdam ab hac gente fuisse videretur, quod tamen ab omnibus probis nefarium semper fuit iudicatum. Quo magis

legislatoribus hoc nostro seculo enitendum est, ut severa in adulteros lege lata, et simul foedam ac turpem maculam universae genti falso inustam aboleant, et lascivam adulterorum compescant petulantiam. […]

Caput XII

Inter multas easque insignes gentis nostrae virtutes, magna in primis summae cuiusdam humanitatis et hospitalitatis habetur commendatio. Nullam enim fere aliam nationem perinde singulari benevolentia in omnes bonos propendentem, et omnia singularis amicitiae officia exteris etiam non tantum civibus suis communicantem videas, atque gens nostra est. Licet regiones nostras magno etiam comitatu quam minimo sumptu et impensa peragrare, hominibus nostris benigne hospites ad se invitantibus, et ultro omnia ad lautiorem etiam victum sine ulla mercede suppeditantibus. Non loquor de diversoriis publicis in quibus tamen iustiore predo quam in reliquis fit nationibus omnia praebentur hospiti, sed nobilium et agricolarum etiam domus adeo omnibus sunt expositae, adeo in omnia hospitalitatis iura propensae, ut tenacitatis aliquam suspicionem praebere, et non large ac affatim cuncta suppeditare hospiti, maximi cuiusdam criminis reputetur loco. Iam vero quanta sit affabilitas, quanta inter omnes comitas, quam prompta omnium officiorum communicatio, recensere non attinet, cum ea quottidianis cognoscantur experimentis. […]

APIE POLITINĘ ARBA PILIETINĘ LAISVĘ

1572

XI skyrius

[…] Kai kurie istorikai, tarp jų ir Sabelikas[1], rašo, kad lietuvių tautoj paplitęs paprotys, pagal kurį šios tautos žmonos, jų vyrams sutinkant, laisvai galinčios turėti sugulovų, kuriuos, kaip mini tasai autorius, jie vadiną santuokos pagalbininkais. Tai didžiai klaidinga nuomonė: tas dalykas visiems mums,

gyvenantiems šiuose kraštuose, gerai žinomas, o rašytoją, šiaip giriamą, galime apkaltinti paskubėjus skelbti netiesą. Iš tikrųjų lietuvių tauta aptariamais papročiais, dievobaimingumu, mokslingumu ir visokiomis dorybėmis tokia tauri, kad doro gyvenimo šlove gali varžytis su visomis kitomis tautomis, ir nėra pagrindo manyti kada nors ją buvus tokios barbariškos ir šiurkščios prigimties, kad ji viena būtų atsisakiusi to dorovės įstatymo, kurį gamta įdiegė į visų širdis. Tačiau kadangi ši tauta niekados neturėjo išleisto jokio įstatymo prieš svetimoteriautojus[2], tai, negresiant bausmei, moterys laisviau ir pasinėrė į visokias nuodėmes, ir nėra ko stebėtis, jei kai kuriems tos tautos žmonėms pagal įstatymus ir papročius atrodė priimtina, leidžiama, net garbinga tai, kas dorų žmonių visuomet buvo laikoma nedorovingumu. Todėl mūsų laikų įstatymų leidėjams juo labiau reikia stengtis, kad, išleidę griežtą įstatymą prieš svetimoteriautojus, išnaikintų tą bjaurią, gėdingą dėmę, neteisingai primestą visai tautai, ir sutramdytų paleistuvingą svetimoterių įžūlumą. [...]

XII skyrius

Iš daugelio garsių mūsų tautos dorybių ypač puiki – didelis žmoniškumas ir svetingumas. Vargu ar surastume kitą tokią tautą kaip mūsų, kuri būtų tokia palanki ir draugiška visiems geriems žmonėms ir taip bičiuliškai elgtųsi ne tik su savais, bet ir su svetimais. Mūsų šalį galima apkeliauti be didelių išlaidų ir su nemaža palyda, kadangi mūsų žmonės mielai kviečia svečius į savo namus ir net prašmatnesnį maistą patiekia neprašomi ir be jokio atlyginimo. Nekalbu čia apie užeigos namus, kuriuose svečiui viskas parduodama pigiau negu kituose kraštuose. Ir kilmingųjų, ir valstiečių namai taip pat atviri visiems ir tokie svetingi, jog didžiausia gėda yra laikoma pasirodyti šykštuoliu ir nepasiūlyti svečiui visko dosniai ir gausiai.

Pagaliau nereikia nė priminti, kaip nuoširdžiai čia visi kalbasi, kaip sutaria, kokie paslaugūs vieni kitiems, nes tai laikoma įprastu dalyku. [...]

Vertė *MARCELINAS ROČKA*

KOMENTARAI

1 *...tarp jų ir Sabelikas* – Sabelikas (*Sabellicus, Marcus Antonius Coccius;* 1436–1506) – italų rašytojas, istorikas. Iš tikrųjų autorius rėmėsi italų istoriko Enėjo Silvijaus Piccolominio rašiniu, kuriame pasakojama, kad Opavos kunigaikščio nuotaka, atvykdama iš Lietuvos, atsivežė sugulovą. Piccolomini rėmėsi kronikų žiniomis, Jeronimo Prahiškio pranešimu ir gandais. Šis pasakojimas paremtas dvaruose sklidusiomis paskalomis.

2 *...ši tauta... neturėjo išleisto jokio įstatymo prieš svetimoteriautojus* – kalbama apie 1529 ir 1566 metų Lietuvos Statutus, kuriuose nebuvo straipsnių apie sutuoktinių neištikimybę. Volanas kritikavo ir kitus šių Lietuvos Statutų straipsnius, pavyzdžiui, baudas už sužeidimą ar nužudymą, nevienodas bausmes už tą patį nusikaltimą kilmingiesiems ir nekilmingiesiems. Volano ir kitų to meto visuomenės veikėjų pastangomis buvo pasiekta, kad į 1588 metų Lietuvos Statutą buvo įtraukti du straipsniai (XIV, 29, 30) apie bausmes už sutuoktinių neištikimybę.

INGĖ LUKŠAITĖ

VOLFENBIUTELIO POSTILĖ
1573

Rankraštinis pamokslų rinkinys lietuvių kalba *Ischgvldimas Evangeliv per wisvs mettvs, svrinktas dalimis isch davgia pastillv, tai est isch pastillas Nicvlai Hemingy, Antony Corvini, Ioannis Spangenbergi, Martini Lvtheri, Philippi Melanthonis, Joannis Brenty, Arsaty, Schoper [= Arsatii Seehoferi], Leonardi Kvlmāni, Iodocy Wilichi ir isch kittv,* 1–2 dalis, b. v., verstas nežinomų vertėjų.

Postilės dalių autoriai – žinomi Vokietijos reformacijos veikėjai ir teologai – išvardytos devynios pavardės (daugiausia versta iš Mikalojaus Hemmingijaus). Rankraštis buvo rastas 1896 metais Volfenbiutelio (*Wolfenbüttel*) hercogo Augusto bibliotekoje (Vokietija) ir todėl pavadintas *Volfenbiutelio postile.* Nustatyta, kad jis buvo verstas Prūsijoje ir įrištas Karaliaučiuje (Gaigalat, 1897, 416).

Dėl vertėjų kilmės esama kelių nuomonių, paremtų dialektologine rankraščio analize: vertėjai ar vertėjas buvo rytų aukštaitis, patekęs ir ilgai gyvenęs tarp prūsų žemaičių (Palionis, 1967, 62–64); vertėjas kilęs iš Prūsijos lietuvių išnykusios tarmės teritorijos (Hermann, 1912,17). Anot kitų, vertėjui buvo įprastos ir žemaičių, ir rytų aukštaičių tarmės arba vertęs būrys vertėjų iš įvairių Lietuvos vietų, jie redagavę *Postilės* dalis, derindami įvairių tarmių ypatybes (Gaigalat, 1902/1903, 247). Manoma, kad *Postilę* galėjo versti Martyno Mažvydo bendradarbis Augustinas Jomantas (Biržiška, 1953, 131–132). Vyrauja nuomonė, kad prie vertimo bus prisidėjęs ir Jonas Bretkūnas. Rankraštyje pasirašę Jonas Bylaukis ir Mykolas Sapūnas bei tyrinėtojų išaiškintas trečias asmuo – Patroklas Velveris (Falkenhahn, 1941, 369) yra šį rankraštį ne vertę, bet perrašę. Daugumos tyrinėtojų nuomone, rankraštis perrašytas tarp 1563 ir 1573 metų (Zinkevičius, 1988, 53; Karaciejus, 1995, 18–20; Gelumbeckaitė, 2000, 173–179), bet nuomonės skiriasi dėl vertimo laiko ir dėl rankraščio sudarymo būdo. Zinkevičius (1988, 53), Karaciejus (1995, 18) pagrįstai teigė, kad perrašinėtojai surinko jau anksčiau išverstus ir nuorašais plitusius tekstus, kad juos vertė ne vienas asmuo ir ne vienu metu, tačiau vertimo laiko šie tyrinėtojai nesiėmė nustatyti. Prūsijos kunigaikštystės evangelikų liuteronų bažnyčios raidos, lietuviškų bažnyčių kunigų veiklos konteksto ir *Postilės* tekstų tyrimai teikia pagrindą daryti išvadą, kad *Volfenbiutelio postilės* sudarytojas ar perrašinėtojai surinko ne vienu metu ir ne vieno asmens iš skirtingų autorių postilių verstus pamokslų rankraščius. Kai kurie jų galėjo būti pradėti versti po 1543 metų kunigaikščio Albrechto įsako ir 1558 metų Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčios nuostatų – šiuose dokumentuose

rekomenduojami kai kurie *Postilės* antraštėje nurodyti autoriai. *Volfenbiutelio postilė* yra bažnyčiose lietuvių kalba sakytų pamokslų rinkinys: tekstai buvo verčiami laisvai, o sakydami tuos pamokslus kunigai papildė verstuosius tekstus vietine medžiaga, kurią žinojo ir laikė aktualia. Šie papildymai galėjo atsirasti ne vienu metu: ir kunigui pamokslą verčiant, ir jį sakant, kartojant bažnyčioje (Lukšaitė, 1999, 379–382). Todėl skelbiamuose *Postilės* fragmentuose galėjo būti užfiksuoti XVI amžiaus 5–8-ojo dešimtmečio papročiai ir tikėjimas. *Postilėje* pateiktos žinios yra pirminis šaltinis.

INGĖ LUKŠAITĖ

Volfenbiutelio postilėje minimi su senaisiais tikėjimais, burtais ir prietarais susiję papročiai, gamtos objektų ir mitinių būtybių garbinimas. *Postilės* vertėjų aprašyti papročiai, kuriuos jie smerkia, – sinkretinio pobūdžio: senieji tikėjimai, burtai ir prietarai juose sumišę su krikščioniškaisiais, kuriuos praktikavo ir populiarino katalikai. Ypač išskiriamas per Šv. Joną ir Žolinę surinktų žolių (*kupalių*) ir verbų naudojimas būrimams, moterims gimdant, saugantis nuo velnio ir Perkūno. Minimi Kūčių valgiai (su medum sumaišyti žirniai, kviečiai). Atrodo, kad *Postilės* vertėjas piktinasi savo paties regėtais, o ne iš kitų nugirstais ar raštuose perskaitytais papročiais. Dauguma papročių detalių minimos pirmą kartą. Tas pat pasakytina ir apie kitą *Postilėje* esančią mitinę informaciją. *Postilės* vertėjas tikriausiai buvo skaitęs Mažvydo *Katekizmo* prakalbas, kuriose minimas medžių, upių, Perkūno, Žemėpačio, aitvarų ir kaukų garbinimas, nes *Postilėje* tie patys dalykai išskaičiuojami panašia tvarka (žemėpačiai – aitvarai – kaukai, medžiai – upės – Perkūnas). Tačiau *Postilės* vertėjas praleido Mažvydo Lauksargį, deives, žalčius, gaidžio valgymą su burtininke, o pridėjo apidėmes, kalnų, akmenų, miškelių garbinimą. Matyt, *Postilės* vertėjas orientavosi ne į Mažvydo, o į savo žinias – ko pats nežinojo, aklai nekartojo. Visus garbinamus objektus ir mitines būtybes vertėjas, kaip tada buvo įprasta, vadina piktosiomis dvasiomis, kurių pateikia net kelis pavadinimus. Tarp jų yra ir prūsiškas vardas *pikulai.* Jeigu šis vardas nėra paimtas iš raštų, galėtume manyti, kad gyventojai, iš kurių vertėjas sėmėsi informacijos, buvo prūsams artimi lietuviai.

Volfenbiutelio postilė – vertingas lietuvių mitologijos šaltinis, ja yra naudojęsis ne vienas lietuvių mitologijos tyrinėtojas (Klimas, 1919; Basanavičius, 1921; Slaviūnas, 1947; Jaskiewicz, 1952; Balys, Biezais, 1965; Jurginis, 1976; Vėlius, 1977; Greimas, 1979 ir kt.).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Gaigalat, 1900b, 1–57; 1901, 117–165; 1902/1903, 231–247; Volteris, 1904, sk. 252–257; Gerullis, 1927, 40–54; [Ford, 1965]; *Wolfenbüttelio postilė,* 1995.

Literatūra: Gaigalat, 1897, 416–418; Gaigalat, 1900b; 1901, 117–165; 1902/1903, 231–247; Falkenhahn, 1941, 369; Hermann, 1912, 17; Biržiška, 1953, 131–132; Palionis, 1967, 62–64; Zinkevičius, 1988, 53; Karaciejus, 1995, 18–19; Kaunas, 1999, 272; Lukšaitė, 1999, 379–382; Gelumbeckaitė, 2000, 173–194.

Tekstas iš: Wolfenbüttelio postilė, 1995, 128, 146, 147.

VOLFENBIUTELIO POSTILĖ
1573

Dienan apsiczistyma czisciavsias a schwencziausias panas Marias […]

[72] […] cʒeʃa gimdima materų ʃu druʃku ʃʒwenʃtų, ʃu wandenim ʃzwęʃtu, ʃu/ ʃʒwakiemis ʃchwęʃtamis, kura wandena gram/ nicʒiamis kuras nu papeʃʒiʃkei[1] ʃu didi blaʃniʃ/ ta ʃchwencʒia, ʃu ʃchalemis ʃchwęʃtamis, ʃu kanapemis, ʃu uʃnemis, ʃu dilgilemis, ʃu na/ trinemis etc. kurias ʃʒales ghe ʃchwęʃlawa, dienã S: Jana krikʃʒtitaija, angu dieną Je/ mima panas Marias dangų, a wadinlawa/ tas ʃʒales kupalamis. Tamis ʃʒalemis ir kit/ tamis tamus ligiamus dangui ʃʒin ką manila/ wa, ʃʒinaulawa a daug blaʃnilawa prig materų/ czeʃa gimdima ių, iau degindami, ʃmilkidami,/ rukindami, krapidami, ʃudidami, ir kitta teip daug blaʃnidami, kaip tai indiwna ir ʃa/ kiti Jra. dic). Iʃch anų ʃʒagarų angu kark/ lių, kurias ghe wadinlawa werbamis, kurias ʃchwenʃlawa werbnicziã, daridami burtas bur-/ lawa, kriʃʒius iʃch iun darridami kaiʃchlawa/ ant atwerų ant durrų, angu wartų uʃʒ lan/ gų, angu ant langų, ir kitur teipaiegi ʃu/ anglemis a nodeguleis angu kreidu kriʃʒius kra/ ʃidami, angu malawadami, ir kitų blaʃniʃtų/ [72a]: ʃu kuciamis ∻ su ʃʒirneis ʃu queteis ʃu medųm ʃu/ maiʃchitais, ʃu adacʒiamis daug blaʃʒnidami a/ Tai ghe wiʃsa dare, idant to nebutų priʃʒengi/ mas welina iumpi, ir iun daiktumpi, kaip ghe to apʃigintų welinu, ir perkunu etc. Kas/ tai wiʃsa M: k: ir k: b: ir ʃ: ing Chū̄n Jeʃun di/ de blaʃniʃte, wilius, manai, nog paties weli/ na iʃchdumati a pramaniti bua. […]

Nedelian sexagesime ewangelium S: […]

[85] […] Kaip tada ne/ wiſsi prijma a uſʒlaika tų ſ: ſʒadin pana Diewa,/ daug ta preſʒaſtų ira. […]

[85a] […] Trecʒia tai deſteſi del wireſnų kunigaikſchų, ka/ ralių, panų, Vrednikų ſudʒių, etc. kure patis/ Epicureorum[2] ſʒiwatų weſdamij, ta neuſʒweiſ/ di, Neſsirupinna nieka ape tai, idant terpei/ ių pacʒių, ir iun padotunių, angu weldamun/ ių ſʒadis ſ: pana Diewa, cʒiſtas teiſus, erdwin/ tunſi, a platintunſi, Neatmina nei atmeta/ nog ſawens ir nog ių regimaſias Balwaphaniſtes/ dic: Nekaraija tų kure regimai tų Balwapha/ niſtę dara. Nekaraia tų kure regimai paga/ niſʒku budu nuſsitik ing wiſsų welnus, ir/ meldʒia ios, Jr neka nebaija ape ſ: ſʒadį pana/ Diewa, kuris ta draudʒia, Tikedami ing/ ſʒemepacʒius, Eitwarius, kaukus, appide/ mes, kalnus, akmenis, medʒius, gaius (kaip/ ghe wadinna alkus) Vpes, perkunų, Tai/ wiſsa ira M: k: ir k: preſch pirmughį ir antru/ ghį priſakimų pana Diewa, kur kalba Ex/ od: 20: Neturrek kitų Dewų, Neminek/ warda weſʒpates Diewa tawa tuſchtei ÷ na/ praſnai, dawnai, a niekingai. Tai wiſsa ta/ dangi ÷ te daiktai ių meldʒamei a garbinamei/ welina ira, kaip neſang welnas ira etwaras,/ teip beſas ira ſʒemepatis, teipag cʒertas ira/ Apideme, teiegi pikullai ira kaukai, tai wi/ ſsa kruwai pati welina ira, Taſiegi welinas/ bieſas cʒertas, a pikulas, kalnai, Akmeni,/ medi, gaiui, alkie, Vpei etc. kurſai ira Eitwa/ rai ſʒemepatei, kaukai etc. kurios ghe meldʒ./ Teip neſanga kalba ſ: Dawidas Sʒaltarui/ tardams: Wiſsas Deiwes paganų Welnawa,/ A weſʒpas Diewas dangaus dare. Tadel/ turretu Vredas uſʒweiſdeti, a diddʒiu karo/ ghimų drauſti etc. Per tai neſsiwaiſa ſ: ſʒadis pa/ na Diewa, kad prawa a Vredas nekaraija/ [86] paſsileidimã ſawa walniſtes, iſch ka wiſsakia pikti/ be deſteſi, kaip ira ſʒinawimas, burimas, manij/ mas indiwnais daiktais a indiwnu budu, ir/ kitta daug wenas antram pikta darijma./

KOMENTARAI

[1] *Papeſʒiſkei* – popiežininkai – katalikai.

[2] *Epicureorum* – epikūrininkai, žmonės, kurie savo gyvenimo tikslu laikė malonumus. Jie rėmėsi graikų filosofo Epikūro (341–270 pr. Kr.) ir jo mokinių etikos teiginiais. XVI–XVII amžiaus visuomenėje buvo paplitęs suvulgarintas epikūrininkų etikos supratimas, kuris ir atsispindi skelbiamame fragmente.

INGĖ LUKŠAITĖ

GEORGAS BRAUNAS
1541–1622

GEORG BRAUN

Vokiečių geografas Georgas Braunas (*Braun, Bruin*) kartu su piešėju ir raižytoju Franzu Hogenbergu parengė ir 1572 metais išleido didžiųjų pasaulio miestų atlasą (*Civitates Orbis Terrarum*) su panoraminiais miestų planais, vaizdais ir aprašais. Trečiojoje atlaso knygoje, išėjusioje Kelne 1581 metais, yra Vilniaus planas (*Vilna Litvaniae Metropolis*) ir lotyniškas miesto aprašymas. Tai seniausias šiuo metu žinomas Vilniaus planas. Iki 1618 metų Brauno atlasas išėjo kelis kartus lotynų kalba, buvo išverstas į vokiečių (1582), prancūzų (1583) kalbas, o Vilniaus miesto vaizdas ir aprašymas pateko į daugelį vėlesnių atlasų. Miesto planas greičiausiai darytas pačiame Vilniuje, tačiau nei žemėlapio, nei teksto autorius nėra žinomas. Vilniaus aprašyme greta konkrečios dalykiškos informacijos pateikiama ir sensacingų, neįtikėtinų žinių, todėl, matyt, neatsitiktinai Tomas Makovskis 1613 metais Lietuvos žemėlapio aprašyme kai kurias iš jų paneigė, su kitomis polemizavo. Žinių autorius pabrėžia lietuvių pamaldumą, nors čia pat pastebi jų polinkį į įvairius prietarus.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Georgo Brauno teiginys, kad lietuviai garbino žalčius, saulę, kūjus ir ugnį, paimtas iš Enėjo Silvijaus Piccolominio išspausdinto Jeronimo Prahiškio pasakojimo. Tačiau Jeronimo Prahiškio informacija iškreipta (vietoj teiginio, kad viena lietuvių gentis garbino saulę ir labai pagarbiai laikė reto didumo geležinį kūjį, sakoma, kad lietuviai garbino kūjus). Kiti Brauno teiginiai (vietos namui statyti parinkimas pagal burtą, žmogžudžių baudimo ir mirusiųjų laidojimo papročiai, laikysena bažnyčioje), atrodo, yra autentiški, paremti tiesioginiais ano meto vilniečių buities stebėjimais. Senosios lietuvių pasaulėžiūros elementai juose sumišę su krikščioniškaisiais.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos; Braun, 1581, 1588; Jansson, 1660.

Literatūra: Dzikowski 1939, 91; Jurginis, Merkys, Tautavičius, 1968, 17; Jurginis, Šidlauskas, 1983, 77–79; Kunčas-Žemaitaitis, 1985.

Tekstas iš: Jansson, 1660, 52.

CIVITATES ORBIS TERRARUM
1581

Vilnae descriptio

Vilna, admodum populosa, ampla et Episcopalis Lithuaniae, ducatus illius magni, urbs […]

Suburbia [non] sunt, quemadmodum in urbibus bene constitutis, varia, diversis discreta nominibus, sed uno et perpetuo quodam suburbio septa et circumvallata Vilna conspicitur, ubi infinitus aedicularum numerus, nullo delectu, nullo platearum ordine, sed pro agresti barbarorum voluntate, prout sors et occasio tulit, quasi consitus videtur. Alibi namque casas hasce suas, ex pinorum aliquot trabibus, rudi structura compactas, huc deferunt, et quo libuerit indiscriminatim collocant. […]

Vilnensis porro populus, et quotquot itidem suburbanas incolunt casas, agrestis sunt servilisque ingenii, artibus plane nullis, aut liberalibus disciplinis culti, nec iisdem dediti, inertes, desides, ac ignavi, libertate nulla fruuntur, sed servi sunt, et mancipiorum instar, a nobilitate habentur. Quo etiam ipsi genere vitae (auditu mirum!) delectari videntur: Dominos namque suos, tum primum, amant, ipsisque multo fidelius et promptius obsequia praestant, si verbis verberibusque immitius tractentur ac durius. Ita ut heros suos a quibus non egregie vapulant, tanquam eos, qui moribus ipsos bonis non imbuant, aut, qui minus propenso erga ipsos sint animo, deserant. Vino licet careant, poculis tamen indulgent, et genio. Medo ipsis, et cerevisia potus est, frequentissimus vini adusti, cepae et allii usus, in domibus suis, perpetuo sumo oppletis, (non enim ulla fumibula habent) videndi ipsis aciem adimit, ut non alibi plures, quam in hac urbe caeci sint homines.

Medone, vino adusto aut crassa cerevisia temulenti ac madidi, rixantur ac litigant, mutuis sese vulneribus conficiunt et immaniter verberant. Si occidant extraneum, capitale non est, sed decem et sex daleris vitam tunc redimunt; secus, si Lithuanum interimant, tum namque, si homicidam fuga elabi contingant, propinqui et cognati occisi cadaver aromatibus condiunt, ut inhumatum conservari queat, quod, si homicidam elapsum capi contigat, exanimum ipsi corpus exhibeant, alioqui mortis supplicium ab ipso sumi non posset. Si autem quempiam occisum, ante captum homicidam sepeliri contingat, capitale non est, nec pecuniaria etiam mulcta punitur id factum, sed patrator facinoris captus, virgis caeditur. […]

[…] Religionem in hac vrbe miram profitentur. Missam in templis magna devotione audiunt: vbi Sacerdotem ante velum extensum, sacris operantem

obseruant, quod quidem velum, vbi quandoque reuoluitur, dictu mirum, quanta deuotione, non pectora tantum, sed et ora contundant. Quibus nocte praecedenti matrimonij vel concubitus illiciti vsus fuit, illi, religione commoti, eo die non ingrediuntur ecclesiam, sed foris subsistentes in porticu, per factum in muro foramen, sacrificantem conspiciunt. Atque tanto quidem rigore eam consuetudinem obseruant, vt hac religione adolescentuli lasciuientes, et constupratae cognoscantur iuuenculae. Frequentes habent certis temporibus stationes, et peripherias sanctorum, quibus SS. Pauli et Nicolai, quos vnice venerantur et colunt, imagines circumferunt; populus vero, in eiuscemodi processionibus frequens, crepidas, aut par calceorum in capitibus gestant, quo summam sese nobilibus seruitutem debere profitentur. Viliores habent calceos plebei, ditiores vero auro, et serico ornatos. Cum morte a seruitute hac dura, qua ipsi tamen se miseros nesciunt, liberantur; bene vestiti, et nummnis tanquam viatico instructi sepulturae mandatur cum literis abs cognatis, et quibus in vita chari fuerunt, ad D. Petrum conscriptis, quibus ipsi tanquam Ianitori caeli, commendantur, vt facilis ad caelestia gaudia cognatis suis defunctis pateat aditus. Has et plerasque alias superstitiones, etiamnum Christiana religione imbuti, obseruant, vt mirum non fit, priscis ipsos temporibus serpentes, solenv malleos, et ignem, pro dijs penatibus coluisse, et adorasse.

PASAULIO MIESTAI
1581

Vilniaus aprašymas

Vilnius yra gausiai gyvenamas, didelis Lietuvos miestas, vyskupijos ir šios didžiosios kunigaikštystės centras. […]

Priemiesčių nėra daug ir įvairių, kaip gerai išplanuotuose miestuose, kur jie vadinami skirtingais vardais, tuo tarpu Vilnius atrodo kaip vienas vientisas priemiestis, apsuptas siena ir įtvirtinimu. Jame daugybė mažų lūšnelių, pastatytų be jokios tvarkos, be gatvių, vien pagal nemokytų barbarų norą, kaip lėmė burtas ar atsitiktinumas, tarsi prisėtų. Mat tas savo lūšnas, iš pušinių rąstų labai primityviai kur nors kitur suręstas, čia atveža ir kur tik nori, ten ir stato. […]

Vilniaus žmonės, ypač gyvenantys priemiesčio lūšnose, yra nemokyti, vergiškos prigimties, nematę jokių laisvųjų menų ar mokslų ir į juos nelinkę,

neveiklūs, tinginiai ir dykūnai, neturintys jokios laisvės, tikri vergai, laikomi kilmingųjų nuosavybe. Tačiau jie patys, kaip atrodo (nuostabu girdėti!), džiaugiasi tokiu gyvenimu. Savo šeimininkus tuo karščiau myli ir rodo jiems tuo didesnį paklusnumą ir ištikimybę, kuo žiauriau ir negailestingiau šie juos bara ir muša. Tuo tarpu tuos šeimininkus, kurių nėra kaip reikiant mušami, taip pat tuos, kurie neišmoko gerų papročių arba yra jų atžvilgiu nelabai palankiai nusiteikę, pameta.

Vyno neturi, tačiau išgerti mėgsta. Geria midų, alų, labai mėgsta pašildytą vyną, svogūnus ir česnakus. Namuose amžinai skendi dūmuose (mat visai neturi kaminų) ir todėl apanka; niekur nėra tiek daug aklų žmonių kaip tame mieste.

Prisigėrę midaus, šildyto vyno arba stipraus alaus, girti ginčijasi, pešasi, sužaloja vieni kitus, žiauriai mušasi. Jei užmuša svetimšalį, nelaikoma tai mirtinu nusikaltimu, tik reikia išpirkti savo gyvybę šešiolika talerių. O jeigu kas nužudo lietuvį, tada, jei žmogžudžiui pasiseka pabėgti, nužudytojo artimieji ir giminaičiai lavoną balzamuoja ir laiko nepalaidotą, kad pagautam žmogžudžiui, jei tai atsitiktų, galėtų parodyti negyvą kūną; kitu atveju negalima jo bausti mirties bausme. Jeigu nužudytasis palaidojamas pirmiau negu pagaunamas žmogžudys, nusikaltimas nelaikomas mirtinu ir nebaudžiamas piniginė bauda, tada pagautą žmogžudį tegalima išplakti rykštėmis. […]

[…] Šiame mieste išpažįstamas keistas tikėjimas. Žmonės labai pamaldžiai klauso bažnyčiose mišių: tiesiog negali atsistebėti, kaip žiūrėdami į kunigą, atidengiantį kieliką ir aukojantį, jie pamaldžiausiai mušasi ne tik į krūtinę, bet ir į veidą. Kas praėjusią naktį neleistinai sanguliavo ar paleistuvavo, tas, tikėjimo sujaudintas, tą dieną neina į bažnyčią, bet stovi lauke už durų ir pro sienos plyšį žiuri į apeigas atliekantį kunigą. Jie taip stropiai laikosi šio papročio, kad galima lengvai atpažinti paleistuvavusius jaunuolius ir nusidėjusias merginas. Dažnai nustatytu laiku švenčia šventųjų šventes, per kurias visi kaip vienas meldžia ir garbina šventuosius Paulių ir Mikalojų, o jų atvaizdus neša aplink bažnyčią; žmonių į šias procesijas susirenka gausiai; jie nešasi ant galvų apavą, tuo parodydami savo paklusnumą kilmingiesiems. Neturtingi avi prastesnius batus, o turtingesni – auksu ir šilku išsiuvinėtus. Kai mirtis išvaduoja juos nuo šios baisios vergijos, kurioje būdami jie patys, deja, nesupranta, kokie jie vargšai, tada, gražiai aprengti ir smulkiais kelionpinigiais aprūpinti, yra laidojami; kartu įdedami laiškai artimųjų ir tų, kurie gyvenime buvo brangūs, parašyti ir skirti šv. Petrui, kad šis, būdamas dangaus vartininku, lengviau įsileistų mirusiuosius jų giminaičius į dangų. Tokių ir daugelio kitokių prietarų laikosi net ir tie, kurie yra priėmę krikščionių tikėjimą, ir nenuostabu – juk senais laikais jie garbino kaip namų dievus žalčius, saulę, kūjus ir ugnį.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

AUGUSTINAS ROTUNDAS
1520–1582

AUGUSTINUS ROTUNDUS

Žymus XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rašytojas humanistas, teisininkas ir istorikas Augustinas Rotundas (*Augustinus Rotundus Mieleski*) gimė Lenkijoje, bet nuo 1551 metų buvo susijęs su Lietuva: čia gyveno, ėjo didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto sekretoriaus ir Vilniaus miesto vaito pareigas, valdė Stakliškių seniūniją. Žygimanto Augusto pavestas, rašė Lietuvos istoriją, tačiau šis rankraštis lotynų kalba neišliko (Baryczowa, 1935, 71–96; 1936, 117–172). Ištraukų iš dingusios Rotundo *Lietuvos istorijos,* tarp jų ir Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymą, verstą iš lotynų kalbos į vokiečių, XIX amžiuje aptiko Lietuvos istorikas Teodoras Narbutas. Tos ištraukos buvo įdomybių ir įvairenybių rinkinyje vokiečių kalba, pavadintame *Cronika aus einen und anderen Croniken ausgezogen und alten Geschichten ausgeschrieben,* kurį Narbutas įsigijo Taline 1808 metais (Narbutt, 1817). Vietoj autoriaus (ar veikiau savininko ir sudarytojo) pavardės rankraštyje buvo nurodyti tik inicialai – J.F.R. Remdamasis rastais šioje *Kronikoje* biografinio pobūdžio įrašais su Rivijaus (§ 117 – Rüviss; § 177 – Rivius) pavarde, Narbutas spėjo, kad kronikos savininkas ir pagrindinis sudarytojas buvo Johannas Friedrichas Rivijus (Narbutt, 1835, 376–377), gimęs 1673 04 09 veikiausiai Karaliaučiuje, vėliau pastoriavęs Vakarų Kurše, Edolėje (vok. *Edwahlen*), miręs tarp 1730 ir 1737 metų. Narbuto dėka šiai kronikai prigijo *Rivijaus kronikos* pavadinimas.

Iki Narbuto mirties *Rivijaus kronikos* rankraštis buvo jo asmeninėje bibliotekoje (Šiaurių dvare, Lydos apskrityje); prieš Antrąjį pasaulinį karą priklausė Varšuvos centriniam archyvui, o dabar saugomas Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyriuje, sign. F. 9–3156. *Kronika* pradėta rašyti 1697 metais, bet jos žinios (labai įvairios, dažnai anekdotiškos) siekia XI amžių ir apima daugumą Europos šalių. Iš viso rinkinyje yra apie du šimtus numeruotų įrašų – paragrafų proza ir eilėmis. Didelę *Kronikos* dalį sudaro medžiaga iš Livonijos ir Prūsijos (Karaliaučiaus) istorijos (išrašai iš H. Büntingo *Naujosios Livonijos kronikos,* Christiano Kelcho *Kronikos*); yra posakių, vėjų ir mėnesių pavadinimų latvių kalba. Su Lietuvos istorija susijęs Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymas ir dar bent dvylika trumpų įrašų – fragmentų iš Lietuvos istorijos. Pažymėta, kad du fragmentai (§ 107 ir 113) yra iš Rotundo *Lietuvos istorijos.* Rotundo pavardė (*Rotundus abbatus*) įrašyta

ir po žinute apie Julijonos Vytautienės mirtį (§ 131). Kitų su Lietuva susijusių fragmentų kilmė (išskyrus vieną, išrašytą iš Kelcho *Livonijos istorijos*) nenurodyta, bet galima spėti, kad jie taip pat paimti iš Rotundo *Lietuvos istorijos* bei jos tęsinio (apie tokio tęsinio buvimą užsimenama 113 paragrafe – pasakojime apie dailininko Dankerso nužudymą 1661 metais).

Narbuto tvirtinimu, *Rivijaus kronikoje* buvęs dar specialus skyrelis, pavadintas „Ištraukų iš Rotundo kronikos, arba Lietuvos istorijos, rinkinys" („Samtliche Auszüge aus des Cronica sive Historia Lithu[aniae] Rotund[i]"), sudarytas vien iš Rotundo *Lietuvos istorijos* išrašų, tačiau ta *Rivijaus kronikos* dalis (iš viso 12 lapų su 10 ar daugiau fragmentų) dingusi per gaisrą Šiaurių dvare 1838 metų balandžio 12 dieną, gelbstint Narbuto knygas (MAB, F. 9–3156, l. 86).

Su Lietuvos istorija susiję fragmentai, kaip ir pats Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymas, *Rivijaus kronikoje* parašyti rašysena, skirtinga nuo tos (tikriausiai paties Rivijaus), kuria rašyti visi kiti – „nelietuviškieji" – *Kronikos* tekstai. Vadinasi, Lietuvos istorijos fragmentus į *Rivijaus kroniką* įrašė ne pats Rivijus, o kitas jos savininkas. Arba, kaip spėja Narbutas, rašyta Rivijaus senatvėje, kai rašysena galėjo pasikeisti. Kas iš tikrųjų naudojosi Rotundo *Lietuvos istorija* ar kieno nors išrašais iš jos, lieka nenustatyta. Narbutas manė, kad Rivijus naudojosi išrašais, kurie galėjo priklausyti jo seneliui Johannui Rivijui de Rive – Trakų vaivados Jono Glebavičiaus vaikų mokytojui, gyvenusiam Lietuvoje Stepono Batoro valdymo metais (MAB, F. 9–3156, l. 86v–87; F. 22–54, l. 2). Lieka taip pat neišaiškinta, iš kur duomenis apie Vilniaus Perkūno šventyklą ėmė pats Rotundas. Šventyklos aprašyme remiamasi kažkokiu Pinsko vienuolio Mitrofano rusišku metraščiu, tačiau nieko tikra apie tokį metraštį nėra žinoma.

Lietuvos istorijos požiūriu *Rivijaus kronikoje* taip pat įdomūs fantastiniai piešiniai – žemaičių monetų, vėliavų, herbo, dievų atvaizdai, tariamo Mindaugo antkapio užrašas. Visa tai Narbutas yra panaudojęs savo *Lietuvių tautos istorijoje.*

Rastą *Rivijaus kronikoje* Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymą, išverstą iš vokiečių kalbos į lenkų, Narbutas paskelbė du kartus (Narbutt, 1817, 104–107; 1835, 226–229). Dar vienas vertimas iš vokiečių kalbos į lenkų yra *Kronikos* svarbesniųjų tekstų (originalo vokiečių kalba ir lygiagrečių vertimų ar santraukų lenkų kalba) Narbuto 1842 metais parengtame spaudai, bet taip ir neišspausdintame rankraštyje (MAB, F. 22–54, l. 32–33). Iš visų trijų Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymo vertimų į lenkų kalbą matyti, kad 1842 metų neskelbtas vertimas datų ir šventyklos matmenų duomenimis nenutolsta nuo vokiško originalo, o jo kalba skiriasi nuo 1817 ir 1835 metų vertimų. Matyt, tai naujas, atskiras vertimas. Antra vertus, vokiško teksto 1842 metų Narbuto

nuoraše esama aiškių perskaitymo klaidų. 1817 ir 1835 metų lenkiški vertimai vienas į kitą labai panašūs, bet netapatūs. Narbuto teiginys *Lietuvių tautos istorijoje* (Narbutt, 1835, 226), kad jis dedas šventyklos aprašymą tokį, koks buvęs 1817 metų savaitraštyje *Tygodnik Wileński*, neatitinka tikrovės. Palyginus su 1817 metų tekstu, 1835 metų vertimo kalba yra perredaguota (keičiami žodžiai ir jų vieta sakinyje), pakeistos datos: šventyklos įkūrimo metai iš 1285 ištaisyti į 1265, pasiuntinybės į Žemaitiją metai iš 1282 pakeisti į 1263; šventyklos išgriovimo data iš 1386 perdirbta į 1387; Vilniaus katedros gaisro metai iš 1403 nukelti į 1399; paženklintų plytų skaičius iš 101 ištaisytas į 122. 1835 metų vertime „altoriaus“ aprašymas papildytas žodžiais, kurių originale nėra (apie aukojimų altoriaus viršaus aptvėrimą briedžių ragais). 1835 metų vertime pateikiami ir kitokie negu 1817 metų vertime šventyklos matmenys. Šiuos savo taisymus Narbutas teisino (1835) tuo, kad ankstesnis, t. y. 1817 metų, vokiško teksto šifruotojas datas klaidingai perskaitęs (Narbutt, 1835, 229). Tuo sunku patikėti, nes *Rivijaus kronikos* rankraštyje bent jau tų metų datos yra visiškai aiškios.

Nuo Narbuto laikų beveik iki šiol nei *Rivijaus kronikos* visuma, nei joje esantis Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymas mokslinėje literatūroje nebuvo nuodugniau tyrinėti. Mierzyńskis visą Narbuto lietuvių mitologijos aiškinimą su jo pateikiamais šaltiniais atmetė kaip fantaziją, neturinčią mokslinės vertės. Mierzyńskio lietuvių mitologijos šaltiniuose (Mierzyński, 1896), taip pat straipsnyje apie Romuvą (Mierzyński, 1900b) Narbuto Vilniaus šventyklos aprašymas visai neminimas.

1914 metais Janas Fijałekas (Fijałek, 1914, 65) sukritikavo Janą Kurczewskį už tai, kad šis, aprašydamas pirmosios (Jogailos laikų) Vilniaus katedros statybą, perpasakojo pagal Narbutą – „balamūtą“ – visą Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymą (Kurczewski, 1908, 4–5). Kai kuriems istorikams atskleidus Narbuto pateikiamų šaltinių (vadinamojo Raudonės metraščio, grafo Kyburgo pasiuntinybės, Vilniaus miesto sienų aprašymų) nepatikimumą (Karge, 1918, 86–89; Chodynicki, 1925–1926, 387–401; Łowmiański, 1925–1926, 82–94) apie šį istoriką susidarė tvirta nuomonė kaip apie istorijos šaltinių klastotoją. Ta nuomonė buvo kartojama ir po Antrojo pasaulinio karo (Tazbir, 1966, 591–592). Dėl tų pačių priežasčių minėtieji autoriai Perkūno šventyklos aprašymo apskritai neminėjo ir nevertino. 1940 metais Henrykas Łowmiańskis kategoriškai pareiškė, kad *Rivijaus kronika* esanti „visiška išmonė“, o paskelbtos jos ištraukos – tai pirmieji Narbuto falsifikatai (Łowmiański, 1940). Panašūs yra ir Poznanės istoriko Zbysławo Wojtkowiako samprotavimai, kad Narbuto *Lietuvių tautos istorijos* I tome minimos ištraukos iš dingusios Rotundo *Lietuvos istorijos* (t. y. ir Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymas) esančios dar viena Narbuto mokslinė mistifikacija.

Pirmoji istorikė, mačiusi realiai egzistuojantį *Rivijaus kronikos* rankraštį, buvo minėtoji Baryczowa (Baryczowa, 1936, 131–132). Nesigilindama į klausimą, ji priėmė viską, ką apie šią *Kroniką* ir jos sudarytoją parašė Narbutas. Jai taip pat nekilo jokios abejonės, kad toje *Kronikoje* tikrai esama fragmentų iš Rotundo *Lietuvos istorijos.*

Vienintelis istorikas, po Antrojo pasaulinio karo specialiai tyrinėjęs *Rivijaus kroniką,* buvo Romualdas Šalūga. Savo neskelbtame straipsnyje (Šalūga, 1958) jis pareiškė nuomonę, kad Rivijaus biografijos duomenys įrašyti į tą *Kroniką* paties Narbuto. Narbutas sugalvojęs Riviją iš *Kronikos* savininko inicialų J.F.R., pasinaudodamas Johanno Friedricho von Recke ir Karolio Edwardo Napierskio Livonijos rašytojų katalogu (Recke, Napiersky, 1831), kuriame minimas Johannas Rivijus, gyvenęs Lietuvoje Stepono Batoro laikais. *Kronikos* savininką J.F.R. Narbutas padaręs šio XVI amžiaus Rivijaus sūnumi (kitur – vaikaičiu) (Šalūga, 1958, 10). Narbuto falsifikatu Šalūga laikė ir *Kronikos* žinią apie Julijonos Vytautienės mirtį (Šalūga, 1958, 8). Tačiau pati *Kronika,* Šalūgos nuomone, nėra Narbuto falsifikatas, kaip teigė XIX amžiaus II pusės–XX amžiaus I pusės lenkų istorikai, o yra realiai egzistuojantis autentiškas istorijos šaltinis, sudarytas XVII amžiaus pabaigoje–XVIII amžiaus pradžioje kelių asmenų. Išrašus iš Lietuvos istorijos, esančius *Rivijaus kronikoje,* Šalūga taip pat laikė autentiškais; jie galėję būti įrašyti po 1737 metų, kai J.F.R. jau galėjo būti miręs. Išaiškinti tų įrašų autorius, Šalūgos nuomone, nesą galimybės.

1982 metais Evaldas Gečiauskas, tyrinėdamas Tartu universiteto ryšius su Lietuva (Гечяускас, 1982, 59–60), nustatė, kad XVII amžiaus pabaigoje tikrai gyveno Johannas Friedrichas Ruvijus. 1690 metų rugpjūčio mėnesį jis buvo imatrikuliuotas į Tartu Gustavo akademiją. Šį Johanną Friedrichą Ruviją Gečiauskas nesvyruodamas identifikavo su Narbuto Johannu Friedrichu Rivijumi, kurio pavardė *Rivijaus kronikoje,* kaip jau minėta, rašoma dviem variantais – Rüviss (§ 117) ir Rivius (§ 177). Taip atsirado rimtas argumentas, kad Narbuto Rivijus – istorinė, o ne išgalvota asmenybė.

Pats Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymas, esantis *Rivijaus kronikoje,* iki devintojo XX amžiaus dešimtmečio mokslinėje literatūroje nebuvo nagrinėtas ir jo patikimumas moksliškai neįrodytas.

Šiame leidinyje Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymas skelbiamas iš *Rivijaus kronikos* vokiškojo originalo. Dėl labai smulkios rašysenos ir vietomis išblukusių, sunkiai įskaitomų vietų kai kurių žodžių (ypač artikelių) rašyba abejotina. Raidėmis pažymėti teksto nesutapimai su 1842 metais Narbuto darytu nuorašu, kurį jis buvo parengęs spaudai.

RIMANTAS JASAS

Šventykla Vilniaus Žemutinėje pilyje

Remiantis pastaraisiais metais surinktais duomenimis apie kelis šimtmečius buvusią pagonių šventyklą Vilniuje, galima išskirti du svarbiausius jos raidos etapus (egzistavimo laikotarpius): 1) šventykla iki XIII amžiaus vidurio; 2) šventykla nuo XIII amžiaus antrosios pusės iki Jogailos privilegijos, skelbiančios katalikybę pirmaujančia religija bei atnaujinančios Vilniaus vyskupiją.

Pirmoji šventykla. 1986 metais tęsiant archeologinius tyrinėjimus Vilniaus katedros vidurinėje navoje (III piliorių poros ruože) 2,48–2,63 m gylyje nuo dabartinių katedros grindų atkastos 3×2,9 m dydžio aikštelės, priklausiusios pagonių šventyklai, liekanos. Tai keturių susiklosčiusių vienas ant kito perdegusio bei apdegusio plūkto molio padų sluoksnis. Bendras sluoksnio storis – 50–55 cm. Jis skirstomas į du pagrindinius horizontus: viršutinį – perdegusio plūkto molio su akmenimis ir apatinį – iš trijų perdegusio bei apdegusio molio padų. Viršutinis kulto aikštelės sluoksnis buvo įrengtas tada, kai Vilniaus pilių teritorijoje jau naudotos degtos plytos (tarp akmenų rasta pora plytgaliukų), greičiausiai ne anksčiau kaip XIII amžiuje. Apatiniuose trijuose degto molio sluoksniuose plytgaliukų nerasta. Taigi pastarieji turėtų priklausyti ankstesniam laikotarpiui.

Koks buvo pirminis kulto aikštelės plotas, nenustatyta, nes į rytus ir šiaurę ji sunaikinta vėlesnių perkasimų laidojant mirusius, ypač įrengiant katedros pamatus bei įvairių laikotarpių kriptas. Į vakarus nuo tirtos vietos kulto aikštelės liekanų nerasta.

Remiantis kaimyninių šalių I tūkstantmečio ir II tūkstantmečio pradžios pagoniškų šventyklų analogijomis (Седов, 1953; Розенфельдт, 1969; Gierlach, 1980), manytina, jog kulto aikštelėje buvo aukuras. Be to, prie apeigų aikštelės, kaip atrodo, būta aukojimo židinių. Šį teiginį paremia Šalia apeigų aikštelės aptikti gerokai apnaikinti židiniai, įrengti iki 2 m skersmens duobėse apvaliais dugnais. Viršutinės židinių dalys nuardytos, todėl neaišku, kokio gylio ir skersmens duobėse jie buvo įrengti. Židiniuose tarp pelenų ir anglių rasta nemaža sudegusių gyvulių kaulų, kai kur – ir žiestų puodų šukių, puoštų horizontalių lygiagrečių bei banguotų linijų ornamentu. Iš viso aptikti trys tokie židiniai: vienas jų per 5 m į vakarus, kitas apie 2,5 m į šiaurės vakarus, trečias apie 6 m į šiaurės rytus nuo kulto aikštelės liekanų. Du jų aptikti po XIV amžiaus pabaigos–XV amžiaus pradžios laidojimo kriptomis.

Manytina, kad ši pagonių šventykla (apeigų aikštelės su aukuru ir šalia esančiais aukojimo židiniais) buvo panaikinta įvedant Lietuvoje krikščionybę. Jos vietoje buvo pastatyta katalikų bažnyčia – Vilniaus katedra. Tai buvo

kvadratinis (22,4×22,7 m) pastatas su presbiterija rytinėje ir bokštu vakarinėje dalyje. Surasti du nesuardyti pastato grindų, išklotų glazūruotomis keraminėmis plytelėmis, fragmentai. Šios grindys buvo įrengtos maždaug 2,2–2,3 m gylyje nuo dabartinių pastato grindų. Manoma, kad šis kvadratinis pastatas ir buvo Mindaugo krikšto metu pastatyta katedra – naujai įsteigtos Vilniaus vyskupijos centras.

Išliko keletas dokumentų, kuriuose XIV–XV amžių sandūroje kalbama apie Vilnių XIII amžiuje. 1388 metais Vokiečių ordinas, rašydamas Romos popiežiui, teigė, kad XIII amžiuje Lietuvos karalius Mindaugas buvo įsteigęs Vilniaus vyskupiją (*SRP*, III, 610–611). Per 1399 metų derybas su Lenkija Torunėje Ordino atstovai taip pat tvirtino, kad XIII amžiuje Mindaugas buvo įsteigęs Vilniaus vyskupiją (*CEV*, 33, nr. 102). 1414–1418 metais Konstance Katalikų bažnyčios visuotiniame susirinkime Vokiečių ordino generalinis prokuratorius Peteris von Wormdittas, atsakydamas karaliui Jogailai, liudijo, kad XIII amžiuje Mindaugas Vilniuje pastatė katedros bažnyčią ir kad Vilniuje buvo vyskupo rezidencija (*CEV*, 996–999).

XIII amžiaus viduryje statytos Mindaugo katedros liekanos leidžia spręsti, kad šio pastato stilistiniai bruožai buvo pereinamojo laikotarpio iš romanikos į gotiką. Mindaugo katedros glazūruotų plytelių grindys turėjo būti įrengtos jau virš senosios pagoniškos šventyklos apeigų aikštelės viršutinio grindinio, t. y. panaikinus šventyklą. Galimas dalykas, kad katedros pagrindinio altoriaus vieta maždaug ir sutapo su buvusios apeigų aikštelės centru.

Duomenys apie antrojo etapo šventyklą. Kas galėjo atsitikti su pirmąja Vilniaus katedra po Mindaugo mirties 1263 metais? Šiokių tokių duomenų davė natūros tyrimai. Virš išlikusių glazūruotų grindų pripilta smėlio, o ant jo – sukritęs apie 10 cm storio degėsių sluoksnis, kuriame rasta susilydžiusio švino (atrodo, tai gaisro metu nukritusi stogo danga), sudegusių medinių konstrukcijų. Tačiau po kurio laiko sudegusios katedros liekanos turėjo būti rekonstruotos ir, matyt, pritaikytos naujai paskirčiai. Tai liudija senojo kvadratinio pastato šiaurinėje navoje, ties jos viduriu, rastų senų mūrų liekanos. Tai dveji masyvūs 1,6 m pločio laiptai, kurių 11 cm aukščio ir 21–42 cm pločio pakopos kyla į pietų pusę. Mūrijimui naudotų plytų matmenys žymiai skiriasi nuo senosios katedros sienų mūro plytų, mūrijimo skiedinys irgi skirtingas.

Laiptai užėmė visą šiaurinę navą, kurios plotis buvo 3,35 m (nuo kvadratinio pastato šiaurinės sienos pamato vidinio paviršiaus iki šiaurinių piliorių bazių šiaurinio krašto). Dabar yra išlikę nenuardyti maždaug 2,2–2,3 m ilgio abejų laiptų ruožai. Rytinių laiptų išlikę šešios pakopos, vakarinių laiptų pakopos apardytos. Laiptų apatinė žemiausia pakopa 2,98 m gylyje priglausta prie kvadratinio pastato šiaurinės sienos. Rytinių laiptų išlikusios šeštosios

pakopos viršus dabar yra 2,35 m gylyje. Toliau į pietų pusę abeji laiptai nuardyti, statant dabartinio pastato šiaurinės piliorių eilės pamatą. Nuardytas maždaug 1,1 m ilgio ruožas.

Koks buvo laiptų aukštis ties šiauriniais pilioriais, prie kurių laiptai turėjo prisiglausti? Esant pakopoms 11 cm aukščio, nuardytame 1,1 m ilgio laiptų ruože dar turėjo būti 4 ar 5 pakopos. Taigi prie šiaurinių piliorių laiptų viršaus altitudė šiandien būtų 1,91 m gylyje (jei buvo nugriauta laiptų dalis su 4 pakopomis) arba 1,8 m gylyje (jei nugriautos 5 pakopos).

Skersai šiaurinę navą laiptai iš abiejų šonų ribojo 5 m pločio tarpą, kuriame, kaip atrodo, buvo įrengtas įėjimas į kvadratinio pastato vidų. Tai liudija tvarkingai iš plytų galų išmūryta laiptų vakarinė sienelė. Tvarkingas buvo ir vakarinių laiptų rytinės sienelės, atgręžtos į įėjimo pusę, plytų mūras. Kadangi laiptų žemiausia pakopa yra 2,98 m gylyje, tai įėjimo į kvadratinį pastatą slenkstis turėjo būti maždaug 3 m gylyje.

Rytinių laiptų rytinės sienelės vertikalus paviršius nelygus, jos mūras iš lauko akmenų. Ši sienelė visu savo aukščiu siekėsi su žeme. Pastaroji aplinkybė liudija, kad įrengus šiaurinės navos laiptus, visame pastate grindys buvo 1,1–1,6 m aukščiau, palyginti su grindimis tarp šiaurinės navos laiptų.

Abejų laiptų pakopos mažai nuvaikščiotos, tačiau laiptai platūs, jų pagrindas stiprus, laiptų mūro apačia remiasi į atsparų gruntą.

Studijuojant kvadratinio pastato planą, matyti, kad tiek rytiniai, tiek vakariniai laiptai šliejasi prie šiaurinių piliorių bazių. Išeitų, kad laiptai rėmėsi į aukštus maždaug 2 m pločio piliorius. Tačiau sunku patikėti, kad laiptais niekur nebuvo patenkama, o tik atsiremiama į piliorius. Kyla klausimas, ar statant laiptus, pilioriai nebuvo nužeminti iki laiptų viršutinės pakopos lygio, t. y. iki dabartinių 1,91 ar 1,8 m gylyje esančių altitudžių. Kvadratinio pastato viduje dabar išlikusių pietinių trijų atramų, mūrytų su rudos spalvos skiediniu, viršus yra 2–2,3 m gylyje. Taigi galima daryti prielaidą, kad, statant šiaurinės navos laiptus, visos vidinės atramos buvo iki pamatų nuardytos. Matyt, šiaurinės navos laiptais buvo galima užlipti ant nuardytų piliorių bazių, paverstų savotiškomis aikštelėmis?

Prie kvadratinio pastato pietinės sienos pamato 3,5 m gylyje taip pat esama nenustatytos kilmės nuardyto mūro liekanų. Mūras iš lauko akmenų, jo vieta simetriška šiaurinės navos rytiniams laiptams. Galbūt ir šis mūras yra to paties laikotarpio kaip ir šiaurinės navos rytiniai laiptai?

Nesunku suprasti, kad įprastiniame katalikų bažnyčios tipo pastate šie laiptai būtų trukdę žmonių srautui šiaurinės navos išilgine kryptimi. Katalikų bažnyčiai nebūdingas ir pats šių laiptų pobūdis, neaiški jų paskirtis. Nepaaiškinamas tarp laiptų buvusių grindų iki 1,1–1,6 m įgilinimas, palyginti su viso kvadratinio pastato grindimis.

Kaip atrodo, po Lietuvos karaliaus Mindaugo nužudymo 1263 metais katedra, praėjus kuriam laikui, buvo paversta pagonių šventykla, ir šio kulto reikmėms šiaurinėje navoje buvo mūrijami laiptai, pagal naujus poreikius pertvarkomas interjeras. Jei buvo išardyti kvadratinio pastato viduje buvę piloriai, tai, be abejo, tada pastatas buvo be stogo (nebent presbiterija liko su skliautais ir stogu). Taigi XIII amžiaus antrojoje pusėje turėjo būti atgaivintas iki 1251 metų Mindaugo krikšto šioje vietoje buvęs pagoniškosios Lietuvos religinis centras, įrengta šventykla, kurios sienos dabar jau buvo mūrinės. Tokia Šventykla minima popiežiaus Urbono VI bulėje (*BRMŠ,* I, 447–448), Dlugošo (*BRMŠ,* I, 552, 572), Strijkovskio (žr. šios knygos 558, 560, 563, 564 p.) veikaluose ir kituose BRM šaltiniuose. Pagonių sakralinį centrą Šventaragio slėnyje, kur buvo deginami didžiųjų kunigaikščių palaikai, mini Lietuvos metraštis (žr. šios knygos 382 p.).

Kokias išvadas galime padaryti sugretinę *Rivijaus kronikoje* pateiktą Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymą su neseniai katedros požemiuose surasto XIII amžiaus kvadratinio pastato liekanomis? Kaip matėme, įėjimas į kvadratinį pastatą, įrengus šiaurinės navos laiptus, buvo nuo Neries, t. y. nuo didžiosios upės pusės. Šalia jo surastus laiptus taip pat būtų galima sutapatinti su *Rivijaus kronikoje* minimo altoriaus pakopomis.

Tačiau skiriasi matmenys. *Rivijaus kronikoje* šventyklos matmenys nurodyti 150×100 uolekčių, t. y. maždaug 90×60 m dydžio. Kaip matome, šventyklos ilgio ir pločio santykis l : b = 3 : 2. Senojo kvadratinio pastato plotis 22,4 m, ilgis 22,7 m. Tačiau šio pastato ilgis kartu su prie presbiterijos šiaurinės sienos buvusių dviejų koplyčių ilgiu yra 33,6 m. Šiuo atveju ir vėl ilgio ir pločio santykis l : b = 33,6 : 22,4 = 3 : 2. Be to, *Rivijaus kronikoje* nurodyti šventyklos matmenys atitiktų kvadratinio pastato plano matmenis, jei mato vienetu būtų priimta ne uolektis (apie 60 cm ilgio), o viduramžiais naudotas dar vienas mato dydis – sprindis (apie 22–23 cm ilgio). Mūsų atveju labai tiktų sprindžio dydis 22,4 cm. Tada kvadratinio pastato plotis būtų 100 sprindžių (100×0,224 = 22,4 m) ir pastato bendras su koplyčiomis ilgis 150 sprindžių (150×0,224 = 33,6 m). Beje, šiaurinės navos laiptų pakopų vidutinis aukštis 11 cm, t. y. pusė sprindžio, o pakopų plotis 21–42 cm, arba 1–2 sprindžiai (į galimybę pritaikyti kvadratiniam pastatui sprindžio matmenį atkreipė dėmesį archeologas Vytautas Urbanavičius).

Atkreiptinas dėmesys į *Rivijaus kronikoje* esantį teiginį, kad „prie įėjimo į šventyklą buvo Krivių krivaičio rūmas“, taip pat „šis rūmas turėjo apvalų bokštą, iš kurio stebėdavo saulės judėjimą“. Remiantis tos pačios *Kronikos* duomenimis, įėjimas buvo nuo Neries upės pusės, taigi ir Krivių krivaičio rūmas su bokštu turėjo būti nuo Neries (didžiosios) upės, t. y. nuo dabartinio katedros pastato šiaurinės pusės. Tačiau daugelis Vilniaus senovės tyrinėtojų

XIX–XX amžiuje rašė, kad Krivių krivaičio bokštas ir rūmas buvę į vakarus nuo katedros, o Krivių krivaičio bokštą tapatino su katedros varpinės apatine apvaliąja dalimi. Pastarojo meto tyrimai parodė, kad varpinės apvalioji dalis stovi ant dar senesnio, statyto XIII amžiuje, t. y. neabejotinai pagonybės laikais, bokšto liekanų. Galima manyti, kad šis bokštas turėjo ne vien gynybinę paskirtį bet buvo panaudojamas ir pagonių kulto reikmėms. Greta šio bokšto 1938–1940 metais rasti dar pagonybės laikais statyto mūrinio pastato, po krikščionybės įvedimo karaliaus Jogailos dovanoto pirmajam Vilniaus vyskupui, pamatai. Šiame pastate iš tiesų galėjo gyventi pagonių religijos vyriausiasis žynys – Krivių krivaitis. Beje, per archeologinius kasinėjimus šio pastato pusrūsyje buvo surastas šulinį primenantis įrenginys, mūrytas iš plytų, kuriose buvo įspausti romėniški skaitmenys (plg. *Rivijaus kronikoje* esančią informaciją apie varpinės sienose įmūrytas plytas su hieroglifiniais ženklais).

Motiejus Strijkovskis, be to, teigia, kad XIV amžiaus pabaigoje įvedant Lietuvoje krikščionybę, Jogailos įsakymu buvo išgriauta ne tik šventykla, bet ir bokštas, iš kurio žyniai skelbę žmonėms pranašystes (žr. šios knygos 563 p.).

Norėtume priminti, kad aukštas masyvus bokštas buvo anksčiau aprašyto kvadratinio pastato vakarinėje pusėje. Jei po 1263 metų tragiškų įvykių šis pastatas buvo paverstas pagonių šventykla, tai žynių pranašystėms būtų labai tikęs prie jo stovėjęs bokštas. Vykdydami karaliaus Jogailos įsakymą, pagonių šventyklos griovėjai 1386 ar 1387 metais galėjo visai ar bent iš dalies nugriauti šį bokštą, o ne gynybinį bokštą vėlesnės varpinės vietoje.

Kaip matome, Rivijaus bei Strijkovskio kronikose paminėtą bokštą natūroje galima identifikuoti net dviejose vietose, šalia varpinės bokšto taip pat išlikę didelio mūrinio pastato, statyto pagonybės laikais ir greičiausiai tada priklausiusio vyriausiajam žyniui, liekanos. Vadinasi, natūros tyrimų duomenys nepaneigia rašytinių šaltinių duomenų, o juos net papildo konkrečiais faktais.

Žinoma, lieka ir neatitikimų, kaip jau minėtas *Rivijaus kronikos* teiginys, kad Krivių krivaičio rūmas su bokštu buvęs netoli įėjimo į šventyklą, t. y. nuo Neries upės pusės.

Beje, kol Žemutinės pilies teritorijoje neatlikta nuodugnių archeologinių tyrimų, nedera kategoriškai tvirtinti, kad bokšto bei vyriausiojo žynio rūmų nėra buvę nuo Neries upės pusės.

Pastarojo meto tyrimais nustatyta, kad praslinkus kuriam laikui kvadratinio pastato šiaurinės navos senieji laiptai buvo užpilti žemėmis, griuvenomis. Viršum nuardytų laiptų bei griuvenų buvo klojamos šiuo metu 1,93–2 m gylyje išlikusios plytų grindys. Per tą rekonstrukciją buvo iš dalies nugriautos kvadratinio pastato sienos: vakarinėje ir vidurinėje dalyje jos nuardytos iki

pamatų, senųjų mūrų su rudu skiediniu viršus čia teišlikęs 1,7–2 m gylyje (šiaurinės sienos viduryje – net 3,8 m gylyje). Ant senųjų pamatų liekanų tada pastatytos naujos sienos; pastato vakarinėje sienoje įrengtas 1,17 m pločio įėjimas, pastatyta keletas naujų koplyčių. Pastato viduje įrengti nauji aštuoniasieniai pilioriai.

Sprendžiant iš išlikusių mūro fragmentų bei kultūrinių sluoksnių išsidėstymo, minimoji rekonstrukcija įvyko XIV amžiaus pabaigoje, Jogailai krikštijant Lietuvą. Tai patvirtintų minėtoji popiežiaus Urbono VI 1388 metų kovo 12 dienos bulė Poznanės vyskupui Dobrogostui, kurioje sakoma, kad prieš tai buvusios pagonių šventyklos vietoje karalius Vladislovas (Jogaila) liepė pastatyti katedros bažnyčią.

NAPOLEONAS KITKAUSKAS,
ALBERTAS LISANKA

Išrašas iš Rotundo istorijos apie Perkūno šventyklą – vienintelis išlikęs palyginti detalus rytų baltų šventyklos apibūdinimas. Tačiau Rotundo žinių tikrumu istorikai rimtai abejojo. Jais buvo pasekę ir mitologai. Šias abejones iš dalies išsklaidė nauji Vilniaus katedros požemio tyrimai (Kitkauskas, Lisanka, 1986). Galutinai patikrinti Rotundo žinias bus galima nuodugniai ištyrus visą Vilniaus katedros požemio ir Žemutinės pilies teritoriją. Tačiau ir dabartinių tyrinėjimų rezultatai jau verčia koreguoti nusistovėjusį požiūrį į Rotundo duomenis ir laikyti juos svarbiu BRM šaltiniu.

Sprendžiant pagal dabartinių tyrimų rezultatus, Rotundo aprašytoji Perkūno šventykla buvo įrengta Mindaugo pastatydintos bažnyčios vietoje. Vadinasi, tai viena iš vėlyviausių, jei ne pati vėlyviausia baltų šventykla, statyta jau suvienytos Lietuvos centre Vilniuje. Todėl ji turėjo būti svarbiausia visos Lietuvos, o galbūt net visų senąjį tikėjimą dar išlaikiusių baltų šventykla. Panašią funkciją jau galėjo atlikti ir senesnė, iki Mindaugo statydintos bažnyčios buvusi šventykla. Apie bendro visai Lietuvai kulto centro įsteigimą Vilniuje užsimenama Lietuvos metraščiuose, Motiejaus Strijkovskio *Kronikoje* ir kituose šaltiniuose. Kad čia buvo visos Lietuvos, o galbūt net visų baltų kulto centras, iš dalies rodo ir tai, kad šventykloje stovėjęs Perkūno stabas buvo atgabentas iš šventųjų Palangos miškų (kur tada tikriausiai gyveno kuršiai), o apie šventyklos likimą teirautasi Žemaitijoje Nemuno upės orakulo. Jei tai būtų buvusi tik lietuvių aukštaičių ar dar mažesnio etninio junginio šventykla, vargu ar legendose apie jos įkūrimą būtų buvę minimi Palangos miškai ir Žemaitija. Šios detalės perša dar ir kitą išvadą, būtent kad visų baltų kulto centras anksčiau buvo vakaruose, o vėliau, kryžiuočiams nugalėjus prūsus ir

vis dažniau ėmus puldinėti visą pajūrį, buvo perkeltas į saugesnę vietą – į pagoniškojo krašto gilumą – Vilnių. Kad tai buvo visos Lietuvos kulto centras, iš dalies rodo ir šventų žalčių bei rupūžių laikymas koplyčios rūsyje. Vadinasi, šventykloje šalia Perkūno buvo garbinami ir kiti dievai (plg. Grunau aprašytąjį visų prūsų kulto centrą Romuvoje, kur taip pat buvo laikomi žalčiai).

Jeigu Vilniaus šventykloje buvo visos Lietuvos kulto centras ir jeigu joje stovėjo vienintelis Perkūno stabas, tai reikia manyti, kad tada Perkūnas buvo laikomas vienu iš svarbiausių, o galbūt net svarbiausiu visų lietuvių dievu. Padaryti karių globėją Perkūną svarbiausiu dievu skatino šio socialinio sluoksnio vaidmens padidėjimas Lietuvos valstybės formavimosi laikotarpiu, nesibaigiantys karai su krikščioniškąja Europa. Panaši buvo ir kitų indoeuropiečių (indų, graikų, slavų), įkūrusių centralizuotas savo valstybes, religijos bei mitologijos raida – ir jų svarbiausiuoju dievu tapo griausmo dievas.

Iš Rotundo ištraukos matyti ir kitas svarbus senosios lietuvių religijos bei mitologijos bruožas – saulės ir dangaus šviesulių garbinimas, geras dangaus šviesulių pažinimas. Apie saulės ir kai kurių žvaigždžių garbinimą kalbama ir kituose BRM šaltiniuose. Jeronimas Prahiškis užsimena net apie Zodiaką, kuris, vienõs lietuvių genties manymu, išvadavęs saulę iš nelaisvės, o Matas Pretorijus – apie nadruvių ir žemaičių žvaigždžių dievą Žvaigžduką. Buvę ir specialūs žyniai, kurie iš žvaigždžių judėjimo pranašaudavę būsimus įvykius. Sūduvių svarbiausias dievas Ukapirmas irgi kartais apibūdinamas kaip „pirmasis dangaus ir žvaigždžių dievas“.

Kadangi Perkūno šventykla buvo įrengta buvusios bažnyčios vietoje, pritaikius jai net dalį senojo pastato mūro, todėl visas jos išplanavimas galėjo būti netipiškas, iš dalies pritaikytas prie čia stovėjusių senųjų pastatų. Tačiau kai kurios detalės, matyt, liko tradicinės: šventykla buvo be stogo (kaip buvo įprasta Perkūno šventyklose), paaukštinimas, ant kurio stovėjo Perkūno stabas, buvo keturkampis (Perkūnas tiek lietuvių, tiek kitų tautų siejamas su keturiomis pasaulio šalimis – Иванов, Топоров, 1974a, 25–29), šalia šventyklos stovėjo bokštas, iš kurio žyniai stebėdavo saulės judėjimą (plg. apvalios formos senąsias baltų šventyklas, ant kalno prie Nevėžio buvusį bokštą, kuriame degė amžinoji ugnis; Третьяков, Шмидт, 1963; Daugudis, 1982, 36). Kai kurios Perkūno šventyklos detalės primena Grunau aprašytosios svarbiausios prūsų kulto vietos Romuvoje objektus (ąžuolas, Perkūno stabas, šalia jo kūrenama amžinoji ugnis, deginamos aukos, žalčiai). Jeigu, rašydamas apie Perkūno šventyklą, Rotundas nesinaudojo Grunau žiniomis, minėtąsias detales galėtume laikyti tipiškais baltų šventyklų objektais.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Narbutt, 1817, 104–107 (vok. k.); 1835, 226–229 (lenkų k.).

Literatūra: Narbutt, 1817, 103–104; Fijałek, 1914; Baryczowa, 1935; 1936; Łowmiański, 1940; Šalūga, 1958; Tazbir, 1966; Kitkauskas, Lisanka, 1986; Kitkauskas, Lisanka, Lasavickas, 1986–1987; Urbanavičius, 1987; Kitkauskas, 1989; Dubonis, 1997; Urbanavičius, 2000.

Tekstas iš: Rivius, XVIIIa., l. 51–51v, 62, 63–64v.

DIE BESCHREIBUNG DES PERKŪNAS-TEMPELS IN VILNIUS

der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts

l. 51 123[a]. Zu Wilna, wo ietzt Duhm-Kürche stehet, ist ein uralter Eichen-Wald gewesen, geheyliget den heydnischen Götzen. An dem Orte, wo kleine Wilia mit dem Großen Strome sich vereiniget, dicht an dem Walde war der große Tempel Jupiters Tonans, Percun, oder Donner Gottes, angeleget von Fürsten Giereymundo im *Jahre* 1285 von Stein. Diesen[b] Länge betrug 150 Ell*en* im Werck, Breite uber 100 Ell*en*, Höhe 15 Ell*en*. Er hatte aber keinen Dach von oben, ein einziger Eingang von der Seite des großen Stromes fürte darin; an der entgegen liegenden Wand war aber eine Kapele, welche verschiedene Seltenheiten und reiche Heiligkeiten enthielt. Unter diesen Kapele war ein Keller, wo die heiligen Schlangen, Kröten u*nd* derg*leichen* unterhalten wurden. Über der Kapele stand eine hohe Altan[c], die 16 Ell*en* über der Wand des Tempels emporragte. In der Altan selbst war höltzerne Bildniß des Abgottes, wass aus dene[n] Polangischen heyligen Wälder gebracht wurde. Kapele und Altan bestand aus Backsteiner. Vor diesen Kapele dicht stand auch ein Altar auf 12 Stuffen au[f]gebaut; eine ietweile Stuffe war 1/2 Ell*en* hoch, 1 1/2 Ell*en* breit, in Quadrat, in-

[a] Skyrelių, iš kurių susideda *Rivijaus kronika,* numeracija dvejopa: rudu ir juodu rašalu. Skaičius 123 (juodu rašalu) užbrauktas, eilute aukščiau rudu rašalu užrašyta 141.

[b] Paskutinė raidė neaiški.

[c] Žodžių galūnės neaiškios, bet žemiau yra aiškiai „Altan“. Narbutas čia perskaitė „Altar“.

samst die Höhe belief sich auf 25 Ell*en*. Eine iedweile Stuffe war einem Zeichen Zodiaci gewidmet, worauf wurden auch Opferfeuer gebrant alle Monath, am Tage, da die Sonne in das Zeichen eintrat nach ihrer Höhe, so daß die höchste Stuffe dem Krebsen, die nidrigste aber dem Capricorno zugehörte. Auf di[esen] Stuffen aber wurde keine eigentliche (wie man meinte) Opfer gebrant, sonder nur Wachsbilder davon, *zum* E*xempel* Löwen, Jungfer etc. Auf hohen Altare wurden nur die Thieropfer verbrandt zu mancher Feuertage[d], woselbst ein im*mer* wärender Feuer brante Tag u*nd* Nacht, bewahrt v*on* besonders dazu geheiligten Priestern. Er hatte auch so kü[n]stlich einprachtizierte Vertiffung in der Mitte, daß kein Regenguß noch Schnee oder Wind war nicht imstande das Feuer auszulöschen, sondern die Flam*m*en stigen noch weit höher empor, so durch brenbare Materienbewircket wurde. Vertmutlich[e]||dieser Altar enthilt auch innere Gemächer, die l. 51v
zur Aufbewarung des Opfer Geschirr[s] *und* d*er*gl*ei*chen Sach*en* dieneten. Am Eingange des Tempels war Palast des Criven Criveyto, was heissen soll Priester des Priesters. Der Palast enthilt eine runde Thurm, von welcher der Sonnengang beobachtet wurde, nach welchem das Opferbrennen auff der Stuffe des Altars bezeigte den ersten Tag des Monaths u*nd* ein Backstein mit gewißen Zeichen in der Wand des Thurmes eingemachten[f] …[g] bezeich[ne]te d*as* Jahr[h]. ||

136[i]. Alte Sage trägt (die auch in Mitrophanii de Pinska annali- l. 62
b*us* Rhut*enicis* sich befindet, d*a*ß als der Fürst Giereymund*us* diesen Tempel zu bauen gedachte, sein Vatter Fürst Swintorogus schickte im Ja*hre* 1282 (zwey Jahre vorherj prachtvolle Gesandschaft an den Orakel des Niemen Flußes in Samayten mit Anfrage von zukümftigen Schicksal des Tempels. Orakel versprach ihm die Dauer so lange, wie d*as* Heidenthum[k] selbst dauern wird u*nd* anbefal 101 runde

d Narbutas perskaitė „zwar jeden Freytag“.

e Žemiau eilutės apatinėje lapo paraštėje nuoroda: „ad No 124“.

f Galūnės neaiškios.

g Praleisti vienas ar du neįskaitomi žodžiai.

h Žemiau lapo apatinėje paraštėje nuoroda: „ad No 136“ (nubraukta, prirašyta „175“).

i Nubraukta, aukščiau eilutės užrašyta „175“.

j Po šio žodžio turėtų būti skliaustas, bet jis padėtas be regimos prasmės daug toliau.

k Narbutas perskaitė „Heilligtum“.

Backsteiner machen mit gewissen hieroglifischen Zeichen, die gute u*nd* schlechte Jahre bedeuteten; der letzte aber Backstein hatte zur[l] Zeichen ‡, waß wurde als ein Geschenk dem Füsten[m] angesehen, darumb in Reichswappen angenohmen[n]. ||

l. 63 175[o]. Andere aber sagten, d*aß* mit diesen Zeichen soll Zerstörrung d*es* Tempels u*nd* Heydenthums ankom*m*en von den Christen. Diese Backsteiner größ*ten*theils zu sehen sind ietzt an der Südseite des Duhm-Glockethurms, welche umb die Helfte höher angemauert ist u*nd* umbgemacht nach d*er* Entbrennung im Jahre 1403. Ob [wohl] schon diese Backsteiner ietzt kein Achtung mehr verdienen, es ist aber bewisen
l. 64v genug, daß sie A*nn*o 1386 Montag n*ach* Dominica || in albis waren am Zahl 101, an welchem Tage man die erste Hand zur Zerstörrung des Tempels anlegte (sehe Mitrophanii de P. annalib*us* ruth*enicis*).

VILNIAUS PERKŪNO ŠVENTYKLOS APRAŠYMAS

XVI a. II pusė

123. Vilniuje, kur dabar stovi katedros bažnyčia, augo senas ąžuolynas, pašvęstas stabmeldžių dievaičiams. Toje vietoje, kur mažoji Vilija[1] susilieja su didžiąja upe[2], prie pat miško buvo didelė mūrinė griaudžiančiojo Jupiterio – Perkūno, arba griaustinio dievo, šventykla, įkurta kunigaikščio Gereimundo[3] 1285 metais. Jos ilgis buvo 150 uolekčių, plotis – 100 uolekčių, aukštis – 15 uolekčių. Bet viršuje ji neturėjo stogo; į ją vedė vienintelis įėjimas nuo didžiosios upės[4] pusės; prie sienos, [esančios] priešais įėjimą, buvo koplyčia, kurioje laikytos visokios retenybės ir brangūs šventi daiktai. Po ta koplyčia buvo rūsys, kuriame laikyti šventi žalčiai, rupūžės ir pan.[5] Aukščiau koplyčios

[l] Taip tekste.

[m] Po šio žodžio Narbutas perskaitė žodį „verehrter“, kurio originale nėra.

[n] Šitaip šį žodį perskaitė Narbutas. Originale žodis neaiškus. Žemiau apatinėje paraštėje nuoroda į toliau einantį skyrelį: „ad No 138“.

[o] Ištaisyta į „178“.

kilo aukšta altana[6], kuri 16 uolekčių išsikišo virš šventyklos sienos. Pačioje altanoje stovėjo medinis dievaičio stabas, kuris buvo atgabentas iš šventųjų Palangos miškų. Koplyčia ir altana buvo plytinės. Prieš pat šitą koplyčią stovėjo altorius iš 12 pakopų, pastatytas kvadratu; kiekviena pakopa buvo 1/2 uolekties aukščio, 1 1/2 uolekties pločio; iš viso aukštis siekė 25 uolektis. Kiekviena pakopa buvo skirta vienam Zodiako ženklui. Ant jų būdavo deginamos aukos – kiekvieną mėnesį tą dieną, kai saulė, pasiekusi savo aukštį, įžengdavo į ženklą. Tad aukščiausioji pakopa priklausė Vėžiui, o žemiausioji – Ožiaragiui. Ant šitų pakopų jokios tikros aukos (taip galvota) nedegindavo, o tik vaškinį atvaizdą, pavyzdžiui, Liūto, Mergelės ir kt. Tik ant altoriaus viršaus degindavo gyvulių aukas, būtent, tam tikromis deginimo dienomis[7]; ten pat dieną naktį degė niekad negęstanti ugnis, saugoma tam skirtų kunigų. Toji ugnis degė taip sumaniai viduje įtaisytoje įduboje, kad jokia liūtis nei sniegas ar vėjas neįstengdavo ugnies užgesinti; priešingai, liepsna, pamaitinta degama medžiaga, iškildavo net daug aukščiau. Siame altoriuje tikriausiai buvo ir vidinių patalpų aukojimo indams ir panašiems daiktams laikyti. Prie įėjimo į šventyklą buvo Krivių krivaičio (*Criven Criveyto*) – tai reiškia kunigų kunigo – rūmas. Šis rūmas turėjo apvalų bokštą, iš kurio stebėdavo saulės judėjimą; pagal jį aukos deginimas ant altoriaus pakopos reikšdavo mėnesio pirmą dieną, ir plyta, paženklinta tam tikru ženklu, įmūryta į bokšto sieną, rodydavo metus[8].

Sena legenda (ji yra ir Mitrofano Pinskiečio rusiškuose analuose) pasakoja, kad kunigaikščiui Gereimundui sumanius statyti šią šventovę, jo tėvas kunigaikštis Šventaragis 1282 metais (dviem metais anksčiau) siuntė puošnią pasiuntinybę į Žemaitiją, į Nemuno upės orakulą[9], kad išsiteirautų apie būsimą šventyklos likimą. Orakule jam pažadėjo, kad ji gyvuos tol, kol gyvuos pati pagonybė, ir įsakė padaryti 101 apvalią plytą su tam tikrais hieroglifiniais ženklais, kurie reiškė gerus ir blogus metus, o paskutinioji plyta turėjo ženklą ‡; jis buvo laikomas dovana kunigaikščiui, todėl įtrauktas į valstybės herbą. Bet kiti aiškino, kad, atėjus šiam ženklui, krikščionys sunaikinsią šventyklą ir stabmeldybę. Dabar tos plytos daugiausia dar matomos katedros varpinės pietų šone; ta varpinė nuo pusės yra mūru paaukštinta ir perstatyta po 1403 metų sudegimo. Nors dabar šitos plytos nebenusipelno jokio dėmesio, bet yra tikrai įrodyta, kad 1386 metais, pirmadienį po Velykų[10] buvo 101-oji plyta; tą dieną pirmoji ranka pradėjo griauti šventyklą (žiūrėk Mitrofano P[inskiečio] rusiškuosius analus).

Vertė *RIMANTAS JASAS*

KOMENTARAI

1 *Mažoji Vilija* – Vilnia.

2 … *su didžiąja upe* – su Nerimi.

3 … *įkurta kunigaikščio Gereimundo* – kunigaikštis Gereimundas, Šventaragio sūnus – tai Lietuvos metraščių Girmantas (*Kgirment, Kgirmont, Girmuntus*), minimas Platesniojo sąvado nuorašuose (žr. *ПСРЛ*, XVII, 1907), taip pat Lietuvos kunigaikščių kronikėlėje, datuojamoje 1576 metais ir priskiriamoje Augustinui Rotundui (Jakubovskis, 1921, 89). Tuose pačiuose šaltiniuose minimas Girmanto tėvas Šventaragis. Iš Lietuvos metraščių šiuos vardus perėmė Strijkovskis.

4 …*nuo didžiosios upės* – Narbutas vertė „nuo didžiojo bokšto“, nors originale aiškiai parašyta „von der Seite des grossen Stromes“.

5 …*ir pan.* – Narbuto vertime: „ir panašūs fetišai“.

6 …*aukšta altana* – Narbuto vertime „altorius“; šitaip Vilniaus šventyklos aprašyme atsirado du altoriai – vienas su Perkūno stabu, antras – aukų atnašavimui.

7 …*tam tikromis deginimo dienomis* – Narbuto versta – „būtent kiekvieną penktadienį“.

8 …*rodydavo metus* – Narbuto vertime – „metų pradžią“.

9 …*į Nemuno upės orakulą* – *Rivijaus kronikoje* yra toks lietuvių orakulo aprašymas: „Lietuvių orakulas buvo nepaprasto storumo išdrevėjęs ąžuolas; iš tos drevės sklisdavo balsas, pranašaujantis visokius dalykus. Tokį ąžuolą paprastai vadino duba. Buvo taip pat pranašaujančių upių. Joms ant kranto statydavo tam tikras koplyčias“ (MAB, F. 9–3156, l. 39v).

10 …*pirmadienį po Velykų* – 1386 metų pirmadienis po Velykų buvo balandžio 23 (šv. Jurgio diena. – Wierzbowski, 1908, 98). Oficialiai katalikybė Vilniuje ir Aukštaitijoje įvesta 1387 metais.

RIMANTAS JASAS

ALEKSANDRAS GUAGNINI
1538–1614

ALEXANDER GUAGNINI

Aleksandras Guagnini (*Guagnino, Gvagnini*) – italas, 1538 metais gimęs Veronoje. 1561 metais jis atvyko į Lenkiją. Čia karaliaus buvo pasiųstas į Lietuvos kariuomenę. 1561–1579 metais tarnavo LDK Vitebsko įguloje, 1579–1582 metais dalyvavo Livonijos kare, mūšyje prie Ulos buvo sužeistas. Etmono pasiūlymu 1571 metais gavo Respublikos pilietybę. Lotynų kalba parašė veikalą *Europinės Sarmatijos aprašymas* (*Sarmatiae Europeae descriptio*), kuris buvo išspausdintas Krokuvoje 1578 metais. Tarp kitų dalykų jame rašoma ir Lietuvos istorijos bei geografijos temomis, yra daug naujos medžiagos apie Žygimanto Augusto valdymo laikus (1548–1572). Kronika buvo išversta į italų (1583) ir čekų (1590) kalbas. Kitas istorikas Motiejus Strijkovskis, lenkas, taip pat tarnavęs Lietuvos kariuomenėje Vitebske, savo kronikos, paskelbtos 1582 metais Karaliaučiuje, pratarmėje apkaltino Aleksandrą Guagnini jo darbo nurašymu. Matyt, šiam kaltinimui būta pagrindo, bet Guagnini Strijkovskiui neatsakė. Nuo 1584 iki 1611 metų apie jį nėra žinių. Tik 1611 metais Guagnini Krokuvoje lenkų kalba išspausdino *Europinės Sarmatijos kroniką* (*Kronika Sarmacyi Europskiej*) ir tuo įrodė sugebąs savarankiškai rašyti. Guagnini nurodo, kad šiam veikalui panaudojo savo lotyniškąją kroniką, išvertęs ją į lenkų kalbą. Bet iš tikrųjų tai yra savarankiškas, gerokai papildytas darbas. Lotyniškajame veikale Lietuvos istorija baigiama 1506, o lenkiškajame – 1608 metais. Naujų duomenų yra iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusiškųjų žemių istorijos, o ta kronikos dalis, kurioje aprašomas karas su Maskva, turi svarbią liudijančią reikšmę. Lenkiškoji Guagninio kronika buvo perspausdinta 1764 ir 1860 metais.

MEČISLOVAS JUČAS

Ir lotyniškajame, ir lenkiškajame Aleksandro Guagninio veikale rašoma apie lietuvių, prūsų ir kitų baltų religiją bei mitologiją, tačiau beveik visa ta medžiaga sukompiliuota iš kitų rašytinių šaltinių. Daugelis lietuvių religijos bei mitologijos aprašymų sutampa su Dlugošo, žemaičių – su Dlugošo, Herbersteino, Strijkovskio, prūsų – su Petro Dusburgiečio, Simono Grunau, Erazmo Stellos, *Sūduvių knygelės* duomenimis, tačiau dažniausiai jie imti ne iš šių pirminių tekstų. Panašiai Petro Dusburgiečio, Dlugošo ir kitų senųjų

autorių žinias jau buvo perpasakojęs Erazmas Stella, Motiejus Miechovietis, Martynas Kromeris ir kiti, kuriais galėjo remtis Guagnini. Tačiau Guagninio veikalo mitinė informacija tiek turiniu, tiek pateikimo būdu labiausiai sutampa su Strijkovskio informacija. Šis savo ruožtu buvo naudojęsis Miechoviečiu, Kromeriu ir kitais Šaltiniais. Guagnini, matyt, turėjo Strijkovskio kronikos rankraštį ir rengdamas lotyniškąją kroniką juo rėmėsi, nes pateikė tokį pat aukojimo Žemininkui aprašymą kaip ir Strijkovskis. Tik Strijkovskis teigė, kad ši šventė švenčiama Lietuvoje, Žemaičiuose, Livonijoje, Kurše ir kai kuriose Rusios apygardose, o Guagnini – kad Žemaitijoje ir kai kuriose Lietuvos bei Rusios vietose. Dar didesnė Strijkovskio įtaka jaučiama Guagninio lenkiškojoje kronikoje, kuri buvo rengiama jau pasirodžius Strijkovskio veikalui. Iš Strijkovskio čia perpasakojamos ištisos pastraipos apie lietuvių ir prūsų senuosius tikėjimus bei papročius, nors pasitaiko ir nesutapimų, kurie atsirado netiksliai perteikiant Strijkovskio informaciją.

Didesnės reikšmės baltų religijos ir mitologijos tyrimui Guagninio veikalai neturi. Tačiau jie buvo labai populiarūs; jais yra rėmęsi daugelis tyrinėtojų (Narbutt, 1835, Jaroszewicz, 1844; Lippert, 1881; Киркор, 1882; Grienberger, 1896; Usener, 1896; Вольтер, 1896; Mierzyński, 1900; Klimas, 1919; Šmits, 1926; Niemi, 1928; Straubergs, 1939; Slaviūnas, 1947; Pisani, 1950; Jaskiewicz, 1952; Poška, 1959; Jucevičius, 1959, Puhvel, 1974; Jurginis, 1976 ir kt.).

Svarbesnės publikacijos: Gwagninus, 1578; Gvagnini, 1581; Gvagninus, 1584; Gwagnin, 1768; 1860.

Literatūra: A. Jonynas, 1984, 93–96.

Tekstas iš: Gwagninus, 1578; Gwagnin, 1860, 76–80, 241–248, 350–354.

SARMATIAE EUROPEAE DESCRIPTIO
1578

Lithuania

Ad Iagielonis Wladislai Regis Poloniae ex Ducibus Lituaniae tempora, de quo in Polonorum Regum descriptione copiosius diximus, tota gens Lituanica et Samagitica priscae multorum Deorum seu potius Daemonum superstitio-

ni dedita erat, Imprimisque ignem (quem sua lingua Znicz ut rem sacram appellabant) cultu divino prosequebantur, eumque in celebrioribus locis, atque oppidis perpetuum observabant, et sacerdotes cum ministris ad hoc munus obeundum adhibebant, quod si in curia ministrorum ignis extingueretur capite plectebantur. Huiusque modi ignis Vilnae Metropoli Lithuaniae in arcis medio (ubi nunc Basilica divo Stanislao dicata errecta est) perpetuo asservabatur. Fulmen quoque quod Perunum Slavonica lingua appellabant, pro Deo collebant. Lucos praeterea et eximias procerasque arbores, in sylvis singuli sacrosanctas habebant, easque cultu latriae venerabantur, ita ut violare eas ferro iniuriave aliqua nephas esset, quodsi id Lithuanus eiusdem fidei perpetraret, ut videlicet aliquam arborem vel ignem quolibet modo dehonestaret, statim vel Daemonum violentia interibant, vel membro aliquo arrepti privabantur. Solem forte nubibus obscuratum credebant sibi succenseri, ideo sese illi quo placaretur devovebant. Viperas item atque serpentes Deos esse credebant, eisque cultum praecipuum exhibebant, et singuli patres familias, cives, coloni, et nobiles singulos serpentes domi asservare solebant, quos pro Paenatibus, et laribus familiaribus adorabant, lacque et gallos gallinaceos, eis immolabant eratque inauspicatum et exitiabile toti familiae, quempiam ex eis violasse dehonorasseve, aut domi non fovisse, tales enim vel bonis omnibus privabantur, vel crudeliter lacerati interibant. Erat autem apud eos quottannis solenne sacrificium, sub initium mensis Octobris post collectas fruges, ad quod frequentes, cum uxoribus at liberis servisque conveniebant, ac toto triduo opipare epulabantur, de hiis quae Diis ad offerendum mactarant. Quod et nunc in Samagitia, Lituania et quibusdam locis Russiae, ab agrestibus observatur, prout inferius suo loco dicetur. Ex bellis revertentes manubias et unum aliquem de captivis praecipuum, et insignem virum victimae loco igni consecrabant. Corpora mortuorum cum pretiosissima suppellectili, qua vivi maxime utebantur, cum equis, armis, et duobus venatoriis canibus, falconeque cremabant, servum et iam fideliorem vivum cum domino mortuo, praecipue vero magno viro cremare solebant, amicosque servi, et consanguineos pro hac re maxime donabant. Ad busta propinquorum lacte melle mulsato, et cervisia parentabant, choreasque ibidem ducere solebant, tubas inflantes et tympanas percutientes. Hic mos ad huc hodie in partibus Samagitiae confinibus Curlandiae ab agrestibus quibusdam observatur. Quos omnes errores et vanas superstitiones Iagielo postque cum Hedwigi haerede Regni Poloniae unica (ut supra in serie Regum Poloniae patet) matrimonium contraxit, abstulit, sedavit, et Christianum nomen Lituanis Baptismi lavacro ablutis indidit. […]

Ipso Rege maximam ei rei operam navante, non solum hortando et praemiis alliciendo, sed etiam docendo, cum Polonici sacerdotes linguae gentilis

ignari essent. Porro gens barbara maiorum suorum religiones aegre relinquebat, sed cum mandato Regis ignis sacer extinctus, templum araque eius unde oracula a sacerdote edebantur, eversum esset Vilnae, ubi nunc divi Stanislai templum, necatique serpentes et succisi luci, arboresque sacrae, absque cuiusquam laesione, Lituani admirantes stupidique dicebant, quomodo Dii nostri istis perversis Polonis Christianis, hanc iniuriam dissimulant, seque laedi scelestis manibus sinunt, quodsi hoc aliquis nostrum perpetraret, confestim ira deorum interiret. Sed cum Poloni praeter opinionem barbarorum Idola everterent, tum vero Lituani vanitate sua agnita, alacriores ad Principum suorum religionem facti sunt, plurimam ex his multitudinem Rex advectis ex Polonia pannis laneis albis ad Baptismum perduxit. […]

Ducatus Samogitiae

[…] Provincia haec naemoribus, sylvisque abundat, in quibus horrendae quandoque visiones fieri dicuntur. Mel nusquam melius nobiliusue, quodque minus caerae habeat, albumque sit quam in Samogitia reperitur. Sylvaeque iilic summas divitias ferunt, stipitibus enim cavatis mela passim promuntur. Sunt etiam nunc illic inter agrestes idolatrae complures, qui serpentes quosdam quatuor brevibus lacertarum instar pedibus, nigro obesoque corpore Givoijtos patria lingua dictos tanquam penates domi suae nutriunt, eosque domo lustrata certis diebus ad oppositum cibum prorepentes, cum tota familia quoad saturati in locum suum revertantur, timore quodam circumstantes venerantur. Quod si adversi illis quid accderit, serpentem deum domesticum male acceptum ac saturatum esse credunt.

Accidit hoc nuper in Lithwania sex a Vilna miliaribus in pago quodam iuxta civitatem Troki, quod quidam Christianus ab eiusmodi serpentis cultore aliquot alvearia apum emit, quem cum ad verum Christi cultum multo labore adduxisset, utque serpentem quem colebat occidere persuasisset, aliquanto post, cum ad visendas apes suas eo reversus fuisset, hominem facie deformatum, ore aures tenus, miserabilem in modum diducto offendit, tanti mali causam interrogatus respondit, se quod serpenti deo suo domestico manus nepharias iniecisset ad piaculum expiandum hac calamitate puniri, multoque graviora si ad priores ritus suos non rediret eum pati oportere. Est etiam quatuor a Vilna miliaribus Lavariski villa Regia in qua a multis adhuc serpentes coluntur. Haec quamvis non in Samogitia sed in Lithwania gesta sunt pro exemplo tamen adduxi.

Agrestis turba in Samogitia Sacrificium quoddam solennesque epulas gentili more sub finem Mensis Octobris collectis frugibus quotannis celebrant

hoc modo. Ad locum convivio aepulisque sacris delectum, omnes cum uxoribus, liberis, et servis conveniunt, mensam feno supersternunt, desuper panes appommt, et ex utraque panis parte duo cervisiae vasa statuunt. Postea adducunt vitulum, porcum et porcam, gallum et gallinam, et caetera domestica iumenta, exordine mares et femellas. Haec mactant gentili more ad sacrificandum hoc modo, imprimis augur sive incantator quispiam verba quaedam proferens animal verberare baculo orditur, deinde omnes qui adsunt iumentum per caput pedesque, baculis verberant, postea tergum, ventrem, et caetera membra concutiunt dicentes: Haec tibi o Ziemiennik deus (sic enim illum daemonem agrestis turba appellat) offerrimus, gratiasque tibi agimus, quod nos hoc anno incolumes, et omnibus abundantes conservare dignatus es, nunc vero te rogamus, ut nos quoque hoc anno praesenti fovere, tueri ab igne, ferro, peste, et inimicis quibuslibet defendere digneris. Postea carnes iumentorum ad sacrificium mactatorum comedunt, et ab uno quoque ferculo antequam comedant, portiunculam amputant, et in terram omnesque angulos domus proiciunt dicentes: Haec tibi o Ziemiennik nostra holocausta suscipe et comede benignus. Omnesque tunc temporis lautissime solenniter et opipare aepulantur. Hic vero ritus gentilis et in Lithuania, Russiaque ab agrestibus, quibusdam in locis observatur. […]

Prisca antiquorum Prutenorum Religio

Anno Domini 503 gentilibus Prutenis sive Ulmigavis Rex quidam Bruteno dictus imperavit, qui cum iustos annos aetatis consecutus esset, Regium sceptrum diutius tenere resignavit, quietam vitam ducere instituens, quocirca fratrem Veijdenutum successorem sibi in Regno elegit, traditoque fratri sceptro ipse Bruteno summus sacerdos gentili ritu effectus est, nomenque ei dignitatis inditum fuit, Kirie Kirieijto, quasi dicas proximus noster Dominus. Huic Pontifici suo Pruteni et idolis praeclaram sane et cum maximo sumptu habitationem sub quercu quadam errexerant, locoque Romanae a Roma nomen indiderunt. Circa hanc quercum octo ulnarum in latitudinem et altitudinem tella optima sericea extensa fuit, in quam habitationem nemo praeter patriarcham eorum Kirie Kirieijto dictum, et praecipuos ministros idolorum munia obeuntes, intrare poterat. Si autem aliquis invisendi, honorandi, adorandi vel offerendi gratia ad Idola venisset, tunc constituti Deorum ministri tellam, ut idola viderentur, a quercu semovebant. Quercus haec tripartita fuit inter caeteras Sylvas quercinas delectissima in loco (ubi nunc oppidum Heyligenbeil, id est, sancta securis constructum est) sita erat, ex una parte Prutenorum Deum qui Peruno, id est, fulmen dicebatur habebant, in huius

laudem et honorem ignis quercubus construebatur, qui die nocteque perpetuo ardebat et nunquam extinguebatur, quod si negligentia ministrorum ad hoc officium praestandum deputatorum ignem extingui contingeret, capitali supplicio afficiebantur. Ex altera parte collocatum erat Patrimpo idolum, cuius cultus erat in serpente vivo retinendo, qui lacte ut eo commodius viveret alebatur. Tertia ex parte Demoniacum idolum Patelo nomine situm fuit, huius honor in retinendo alicuius mortui hominis capite consistebat. Habuerunt praeterea alios multos Deos quos adorabant, cultuque Divino prosequebantur, semper tamen inter querceta holocausta eis offerre solebant, et quod fere res habebant, tot praesides et deos constituebant. Fuit igitur Deus singularis Vurschayto gentiliter dictus, quem magno honore venerabantur, et pro Lare sive deo domestico super omnia mobilia iumentaque, ut pote, equos, boves, oves, capras, sues, etc. eum praeponebant. Alter Deus fuit Shneybrato dictus, hunc super anseres, gallinas, anates, columbos, pavones etc. constituebant. Tertium Deum domesticum Gurcho dictum habebant, is omnibus esculentis cibarisque praeponebatur. Praeterea tonitruis, lunae, stellis, serpentibus, bubonibus, et omnibus pene creaturis divinum honorem deferebant. Fuit hic populus quondam barbarus et incultus, nec ullam scripturam noverat, propterea nec fidem adhibebant, si quispiam diceret hominem, homini per litteras animum et voluntatem aperire posse. Potus illorum aqua melli commixta, et lac equinum erat, liberales valde et hospitales advenis se exhibebant.

EUROPINĖS SARMATIJOS APRAŠYMAS

1578

Lietuva

Lenkijos karaliaus Vladislovo Jogailos (apie kurį plačiau kalbėjome Lenkijos karalių aprašyme), kilusio iš Lietuvos kunigaikščių, laikais visa lietuvių ir žemaičių tauta prietaringai garbino daug dievų arba, geriau sakant, demonų. Pirmiausia dieviškomis apeigomis rodė pagarbą ugniai (kurią savo kalba vadino *Znicz,* t. y. „šventas daiktas“), ją žymesnėse vietose ir miestuose nuolatos saugojo ir šiam darbui atlikti laikė žynius su tarnais, kuriuos bausdavo

mirties bausme, jeigu jų prižiūrima ugnis užgesdavo. Tokia ugnis buvo nuolatos saugojama Lietuvos sostinėje Vilniuje, pilies viduje (kur dabar pastatyta šv. Stanislovo bazilika). Taip pat kaip dievas buvo garbinamas žaibas, kurį slavų kalba vadino Perkūnu (*Perunum*). Be to, turėjo šventas giraites ir labai didelius medžius, kuriuos pagoniškai garbino ir laikė neleistinu dalyku sužeisti juos kirviu ar kokią kitą skriaudą padaryti. O jeigu koks nors pagonis lietuvis kokiu nors būdu įžeisdavo medį arba ugnį, tuoj pat nuo demonų rūstybės žūdavo arba netekdavo rankos ar kojos.

Jeigu saulė kartais pasislėpdavo už debesų, manė, jog ją yra įžeidę ir maldaudavo, kad jų pasigailėtų. Tikėjo, kad žalčiai ir gyvatės yra dievai, jiems rodė ypatingą pagarbą, o kai kurie šeimininkai – miestiečiai, valstiečiai ir kilmingieji – paprastai laikė žalčius namuose, juos garbino kaip namų penatus ir larus, jiems aukojo pieną, gaidžius ir viščiukus. Buvo laikoma nepalankiu ir pražūtingu visai šeimai ženklu, jeigu kas nors žalčius įžeisdavo, neparodydavo deramos pagarbos arba namuose neglobodavo: tokie arba prarasdavo visą savo turtą, arba žūdavo žiauriai nukankinti.

Jie turėjo kasmetinę šventę, kurią švęsdavo spalio mėnesio pradžioje, suvežę derlių; į ją gausiai susirinkdavo su žmonomis, vaikais ir tarnais ir tris dienas puotaudavo, suvalgydavo tai, ką buvo paaukoję dievams. Šią šventę ir dabar Žemaitijoje, Lietuvoje ir kai kuriose Rusijos vietose valstiečiai tebešvenčia, bet apie tai dar bus pasakyta vėliau. Grįždami iš karo, grobį ir vieną kurį nors žymų belaisvį sudegindavo kaip auką [dievams]. Mirusiųjų kūnus sudegindavo kartu su vertingais daiktais, kuriais gyvi daugiausia naudojosi, taip pat [sudegindavo] žirgus, ginklus, du medžioklinius šunis, sakalus, ištikimą šeimininko tarną. Mirus labai žymiam didikui, kartu degindavo draugus ir giminaičius. Ant artimųjų kapų sunešdavo pieno, midaus, alaus, šokdavo, trimituodavo trimitais ir mušdavo būgnus. Šio papročio dar ir šiandien kai kuriose Žemaitijos dalyse, gretimose su Kuršu, valstiečiai laikosi. Šiuos visus paklydimus ir tuščius prietarus panaikino ir išgujo Jogaila po to, kai vedė Lenkijos karalystės vienintelę įpėdinę Jadvygą ir, apšlakstęs lietuvius šventu krikšto vandeniu, davė jiems krikščionių vardą. […]

Pats karalius dėjo čia labai daug pastangų ne tik ragindamas ir apdovanodamas, bet ir mokydamas, nes lenkų kunigai nemokėjo lietuvių kalbos. Iš pradžių barbariška tauta sunkiai atsisakė savo protėvių tikybos, bet kai karaliui liepus Vilniuje, kur dabar stovi šventojo Stanislovo bažnyčia, buvo užgesinta amžinoji ugnis, išgriautos šventyklos ir aukurai, kur žyniai skelbdavo dievų pranašystes, užmušti žalčiai ir iškirstos giraitės bei šventieji medžiai ir niekas nepatyrė žalos, nustebę ir apstulbę lietuviai klausė: kodėl mūsų dievai tiems netikėliams lenkams krikščionims atleidžia šitą skriaudą ir leidžia nusikalsta-

moms rankoms save niekinti, tuo tarpu jeigu kas nors iš mūsų bando tai padaryti, žūva nuo dievų pykčio. Tačiau kai lenkai, nepaisydami barbarų nuomonės, stabus išvertė, tada lietuviai, supratę savo tikėjimo beprasmiškumą, tapo palankesni savo valdovų skelbiamai religijai, ir didelę jų daugybę karalius pakrikštijo, [aprengęs] iš Lenkijos atvežtais vilnoniais drabužiais. […]

Žemaičių kunigaikštystė

[…] Ši provincija yra apaugusi miškais ir giriomis, kuriose kitados, kaip sakoma, vaidendavosi baisūs dalykai. Niekur nėra geresnio ir vertingesnio medaus kaip Žemaitijoje, kadangi jis turi mažiau vaško ir yra baltas. Miškai čia teikia daugybę gėrybių, o medus renkamas, išskaptavus medžio kamieną. Ir dabar dar šioje tautoje yra daug stabmeldžių, kurie tarsi penatus savo namuose peni kažkokius šliužus, turinčius kaip driežai keturias trumpas kojas ir juodą, išsipūtusį kūną. Gimtąja kalba vadina juos gyvatėmis (*Givoijtos*), maitina kaip savo namų penatus ir, kai jie tam tikromis dienomis į iššvarintus namus atšliaužia prie padėto jiems maisto, kuriuo pasisotinę vėl grįžta į savo vietą, visa šeima, apimta kažkokios baimės, aplink sustojusi juos garbina. Jei jiems [= šeimos nariams] atsitinka kas nors bloga, jie tiki, jog namų dievybę žaltį blogai prižiūrėję ir nepasotinę.

Neseniai Lietuvoje buvo toks atsitikimas. Viename kaime netoli Trakų, šešios mylios nuo Vilniaus, vienas krikščionis pirko keletą avilių bičių iš tokio žalčių garbintojo, kurį su dideliu vargu buvo atvedęs į tikrą Kristaus tikėjimą ir įtikinęs užmušti garbintą žaltį. Kai po kurio laiko atvažiavo pažiūrėti savo bičių, rado šį žmogų sužalotu veidu: jo burna buvo baisiausiai iškreipta iki pat ausų. Paklaustas, kokia šios nelaimės priežastis, [žmogus] atsakė, jog esąs nubaustas už tai, kad nusikalstamai pakėlė ranką prieš savo namų dievą žaltį, ir jeigu negrįšiąs prie ankstesnio savo tikėjimo, jam reiksią kęsti dar sunkesnes bausmes. Už keturių mylių nuo Vilniaus yra karališkasis kaimas Lavoriškės, kuriame daug kas ligi šiol garbina žalčius.

Žemaitijos kaimiečiai kiekvienais metais spalio mėnesio pabaigoje, sudoroję derlių, švenčia pagonišku papročiu tokią šventę. Į tam tikrą vietą, skirtą puotavimui ir aukojimams, susirenka visi su žmonomis, vaikais ir tarnais. Stalą apkreikia šienu, ant jo padeda duonos, o iš abiejų duonos pusių stato du indus alaus. Paskui atveda jautuką, paršą ir kiaulę, gaidį ir vištą ir kitokių naminių gyvulių – po patiną ir patelę. Juos pagonišku papročiu užmuša ir šitaip aukoja. Iš pradžių žynys, arba burtininkas, kalbėdamas kažkokius žodžius, ima gyvulį lazda mušti; paskui visi dalyviai muša jį per galvą ir per kojas, daužo nugarą, pilvą ir kitas kūno dalis sakydami: „Tai tau, dieve Žemininke

(*Ziemiennik;* taip kaimo žmonės vadina tą demoną), aukojame, tau dėkojame, kad mus šiais metais laikei sveikus ir nieko nestokojančius, o dabar prašome tavęs, kad ir kitais metais globotum, saugotum nuo ugnies, kalavijo ir maro ir gintum nuo bet kokių priešų“. Paskui paaukotų gyvulių mėsą suvalgo, tačiau prieš pradėdami valgyti atpjauna po gabaliuką kiekvieno valgio ir meta ant žemės, į kiekvieną namo kertę sakydami: „Priimk palankiai, Žemininke (*Ziemiennik*), šias mūsų aukas ir džiugiai suvalgyk“. Tada visi linksmai ir gausiai vaišinasi. Šis pagoniškas paprotys ligi šiol gyvuoja kai kuriose Lietuvos ir Rusijos vietose. […]

Senųjų prūsų tikyba

503 Viešpaties metais pagonis prūsus, arba ulmigavius, valdė karalius Brutenis (*Bruteno*), kuris, sulaukęs gilios senatvės, ilgiau skeptro turėti nepanoro. Nusprendęs ramiai gyventi, brolį Vaidevutį (*Veijdenutum*) savo įpėdiniu išrinko ir jam perdavė skeptrą, o pats pagonių papročiu buvo paskirtas vyriausiuoju žyniu ir pavadintas Krivių krivaičiu (*Kirk Kirieijto*), kas mūsų kalba reiškia „viešpats“. Šiam savo popiežiui prūsai pastatė po ąžuolu puikų prabangų būstą ir pagal Romą šią vietą pavadino Romana (*Romanae*). Aplink šį ąžuolą buvo ištemptas aštuonių uolekčių pločio ir aukščio gero šilko audeklas, ir į šį būstą niekas, be paties patriarcho Krivių krivaičio (*Kirie Kirieijto*) ir jo tarnų, atliekančių stabmeldiškas apeigas, įeiti negalėjo. Jeigu kas nors ateidavo stabo aplankyti, pagarbinti ar jam paaukoti, paskirtieji dievų tarnai audeklą nuo ąžuolo atitraukdavo, kad jis būtų matomas.

Šis ąžuolas turėjo tris dalis ir buvo pats didžiausias tarp kitų ąžuolų (dabar toje vietoje yra pastatytas miestas Šventapilė – *Heyligenbeil,* t. y. Šventasis Kirvis). Iš vienos jo [= ąžuolo] pusės buvo prūsų dievas Perkūnas (*Peruno*), t. y. žaibas. Jo garbei ir šlovei ąžuolinėmis malkomis buvo kūrenama ugnis, kuri dieną ir naktį amžinai degė ir niekada neužgesdavo. O jeigu dėl šias pareigas atliekančių tarnų aplaidumo tai atsitikdavo, jie buvo baudžiami mirties bausme. Iš kitos pusės buvo Patrimpo (*Patrimpo*) stabas, kurio garbei buvo laikomas ir maitinamas pienu gyvas žaltys. Iš trečios pusės buvo Patulo (*Patelo*) stabas, kurio garbei buvo atnešama kokio nors mirusio žmogaus galva. Be to, turėjo daug kitų dievų, kuriuos garbino ir dieviškas apeigas rengė ir kuriems aukodavo aukas ąžuolų miškelyje. Kiekvienam reikalui turėjo dievų ir globėjų. Taigi buvo vienas dievas, jų kalba Viršaitis (*Vurschayto*), kurį labai garbino ir kaip larą, t. y. namų dievą, laikė viršesniu už visus gyvulius, kaip antai už arklius, jaučius, avis, ožkas, kiaules ir t. t. Kitas dievas buvo Svaibratas (*Schneybmto*), kurį garbino kaip žąsų, vištų, ančių, balandžių, povų

ir kitų globėją. Trečią namų dievą vadino Kurka (*Gurcho*)*:* jis saugojo maistą ir maisto produktus. Be to, dievišką pagarbą rodė griaustiniui, mėnuliui, žvaigždėms, gyvatėms, rupūžėms ir kitokiems tvariniams. Ši tauta kitados buvo barbariška ir tamsi, nepažino rašto ir netikėjo, jei kas nors sakė, kad žmogus žmogui raštu gali išreikšti savo norą ir valią. Gėrė vandenį, sumaišytą su medumi, ateiviams buvo labai draugiški ir svetingi.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KRONIKA SARMACYI EUROPSKIEJ
1611

O starem bałwochwalstwie Litewskiem

Do czasów Władysława Jagiełła króla polskiego, książąt litewskich, jakośmy w opisaniu królów polskich szerzej mówili, wszyscy obywatele narodu litewskiego i żmudzkiego, z starodawnych swych superstycyj, wiele bogów, albo raczej djabłów z ożogi chwalili. A naprzód ogień, który swym językiem (jako to rzecz świętą nazywali Znicz) boską cześć wyrządzali, i w zacniejszych miastach, i miejscach na to naznaczonych, bez przestanku go palili, i kapłana z przystawami do odprawowania tych swych świątości przydawali. A gdy z trafunku albo z niedbalstwa jakiego ogień zgasł, przystawów onych na gardle karano. Ten ogień osobliwie w Wilnie mieście stołecznem wielkiego księstwa litewskiego, w pośrzodku zamku gdzie teraz kościół ś. Stanisława, ustawicznie gorzał. Takież w inszych miastach główniejszych. Pioron też, który Perkunos swym językiem nazywali, za Boga chwalili. Więc też jeziora, lasy i gaje, za święcone mieli, i onym bałwochwalską cześć wyrządzali, że się ich nie godziło nikomu znieważać, nietylko rąbać, jakoby tam bogowie mieszkali. A jeśliby to który z nich tejże bałwochwalskiej sekty uczestnik uczynił, żeby której rzeczy z pomienionych nie uczcił, natychmiast albo go djabeł opętał, albo mu szyję, albo który członek urwał, albo mu się ręce sprawą czartowską skrzywiły. Słońce gdy się zaćmiło albo obłokami zaszło, rozumieli że się na nich gniewało; przeto mu się niektórzy, aby go mogli ubłagać, ofiarowali. Węże też i jaszczurki bogami być rozumieli, i im osobliwą cześć wyrządzali, i każdy gospodarz, mieszczanin i wieśniak,

chowanego węża miał w domu, które za domowe bożki chwalili: mleko i małe kurczęta im ofiarowali. A był to znak nieszczęśliwy i wszystkiej czeladzi nieprzyjemny, w którym domu węża nie było, albo kto mając nie uczcil go: taki albowiem albo częste nieszczęścia na sobie ponosił, albo się wniwecz z domem obracał. A było u nich zawsze uroczyste święto na początku miesiąca października po żniwiech, na które się z żonami, z dziećmi, i ze wszystką czeladzią do przyjaciół zjeżdżali, i całe trzy dni biesiadowali, jedząc i pijąc to co na ofiarę bogom zabijali. Co i teraz we Żmudzi, i w niektórych prowincyach litewskich i ruskich, wieśniacy zachowują, o czem będzie niżej. Z wojny wracając się, okowy i jednego którego z więźniów co zacniejszego męża, miasto ofiary w on ogień święcony wrzucali. Były też w lesiech ogniska pewne, gdzie ciała umarłych w drogim ubiorze, którego nawięcej za żywota używali, z końmi, z rynsztunkiem wojennym, ze dwiema łowczemi psy, i z sokołem palili; sługę też najwierniejszego żywego, z panem umarłym, a zwłaszcza wielkiej familii mężem, w onymże ogniu ofiarowali, a przyjacioły onego sługi, dla tego samego kosztownie udarowali. Do mogił bliskich krewnych i powinnych swoich, z mlekiem i miodem rozsyconym, i z piwem chodzili, tamże biesiady i tańce za dusze onych umarłych przy trąbach i bębnach odprawowali. Ten zwyczaj jeszcze i podziśdzień we Żmudzi przy granicy kurlandzkiej, zwłaszcza chłopi na wsiach zachowują; które wszystkie błędy i próżne superstycye bałwochwalskie, król Jagiełło, skoro z Jadwigą jedyną dziedziczką korony polskiej, (jako się wyżej opisało) w małżeństwo wstąpił, natychmiast wyrzucił i uśmierzył, a chrześciańskie imie Litwie chrztem świętym je oznaczywszy, nadał. Albowiem postanowiwszy rzeczy porządnie w Polsce, niechcąc aby księstwo litewskie najmilsza ojczyzna jego, dalej djabłu nie służyła, sejm walny w Wilnie w głównem mieście litewskiem, roku p. 1387 na początku wielkiego postu złożył, na który z wielą książąt i panów koronnych, z królową i arcybiskupem gnieźnieńskim, nabrawszy z sobą i innych wiele osób duchownych i ludzi nabożnych, na czas naznaczony do Wilna przybył. Semowit też i Jan, książęta mazowieckie, i Konrad książę oleśnickie z nim przyjachali. Bracia też jego Skiergeło trockie, Witold grodzieńskie, Włodzimierz kijowskie i Korybut nowogrodzkie książęta, w wielkości ludu niemałej, na ten sejm przybyli. Tamże naprzód traktować jęli pilnie, jakoby wiarę chrześciańską temu zacnemu narodowi, wykorzeniwszy bogi fałszywe i wszystkie zabobony bałwochwalskie, zalecili: do czego się sam król z wielką pilnością przykładał, nietylko przywodem i napominaniem, ale też darami i nauką przywodził; bo polscy kapłani języka litewskiego nie rozumieli. Kazał tedy król ogień on święty zagasić, ołtarz kędy ich kapłan bałwochwalskie ofiary odprawował wywrócić, węże pobić, gaje wyrąbać, lasy które oni mienili być mieszkaniem swych bogów, kazał wysiec i wypalić.

Co nie bardzo miło onemu jeszcze grubemu na on czas narodowi, iż ich bałwochwalstwa król kazał wygubić; a jeszcze się temu bardziej dziwowali, iż Polacy bez naruszenia zdrowia swego, i nie odnosząc żadnej pomsty bogów ich na sobie, przedsięwzięcie swe odprawowali.

Mówili tedy sami z sobą: jako bogowie naszy tym złym Polakom chrześcianom, tej krzywdy swej cierpią, że się nad nimi nie zemszczą, dając się im złośnemi rękami tykać: kiedyby to który z nas uczynił, natychmiastby był od nich znacznie skarany. Ale gdy Polacy nad mniemanie ich, bogi tameczne wykorzenili, tedy Litwa uznawszy swoje głupstwo, ochotniej na wiarę chrześciańską do książąt swych przystawała, i wiele ich król podarkami, to jest suknem białem (którego był niemało w Polsce nakupiwszy, do Litwy dla nich przywiózł) zniewolił; niezliczona tedy ich liczba chrzest święty przyjmowała. Sam tedy król pacierza, i wyznania wiary w kupie ich uczył, a potem kapłani i insi przełożeni duchowni. Ale iż trudno było wszystkich chrzcić z osobna, tylko co zacniejszym tę cześć wyrządzono, ale pospólstwo na gromady rozdzieliwszy, i wodą święconą, w imie Ojca i Syna i Ducha ś. pokropiwszy, jednej gromadzie dano imiona Piotrów, drugiej Pawłów, trzeciej Janów, czwartej Jędrzejów, etc.; tak też niewiasty, w jednej kupie były Anny, w drugiej Barbary, a w trzeciej Doroty, etc. Ale lud rycerski każdego z osobna chrzczono, i kazał król na onem miejscu postawić wielki ołtarz ku czci Pani Bogu, kędy ogień palono, gdzie potem kościół założenia ś. Stanisława zbudowano. A gdy już byli ochrzezeni, jeden z książąt imieniem wszystkich tak królowi odpowiedział, który się jeszcze był nie ochrzcił: Mościwy królu, gdyż ci bogowie nasi tak są mdli i niedostateczni, że się dali królowi polskiemu zwyciężyć, tedy już i my bogi swoje opuszczając, ku Bogu polskiemu, jako ku mocniejszemu przystawamy. I tak się wszyscy pochrzcili: gdzie uwierzyło jednego dnia i ochrzciło się trzydzieści tysięcy pospólstwa, wyjąwszy co zacniejszych, i onych tam którzy się w Polsce pochrzcili. Potem na jednem kazaniu, gdy jeden kaznodzieja kazał przy obecności królewskiej, o wierze, o stworzeniu świata, i o zgrzeszeniu Adama, tedy jeden rzekł głosem: Królu mciwy, nieprawdę ten kapłan powiada aby świat miał być stworzon, gdyż on jest człowiek nie bardzo stary, a my jesteśmy daleko starsi, a wżdy tego nie pamiętamy. Tedy król uśmiechnąwszy się rzekł, i rozwiódł mu to: Nie powiadać ten kapłan aby się to za niego stało, ale daleko więcej przed tem około piąci tysięcy lat to wszystko Pan Bóg zrządził. Tamże od tego czasu cny naród litewski wiarę ś. chrześciańską i dotychmiast chowa. Potem król Jagieło chrztem świętym omywszy, i wiarą chrześciańską ojczyznę oświeciwszy, do Polski się wrócił. Skiergełowi bratu swemu rodzonemu państwo litewskie zleciwszy.

O starodawnem bałwochwalstwie prusaków

Roku pańskiego 503, Ulmigieranie albo starzy oni Prusacy, jeszcze będąc pogany, obrali sobie naprzód za pana niejakiego Pruthena jedynowładzcę, który się bardzo przyjacielsko przeciwko im zachował, czci wielkie dla nich sprawował, a przez te praktyki sobie ich zniewolił i sposobił, że i królem ich został, i od tego Prutena niektórzy mniemają być rzeczoną ziemię pruską. Tenże Prutenus, albo jako go drudzy zowią Brutenus, gdy już sobie ono państwo umocnił, i dobrze lat dojżrzałych doszedł, niechcąc już mieć żadnej na sobie prace, tylko spokojnie żywota dokonać umyśliwszy, brata swego imieniem Weneduta, na swe miejsce wsadził, a sam patryarchą został, i zwali go Kirye Kiryeto, jakoby najpierwszy to nasz pan po bogach, przez którego woli nie mamy się niczego ważyć zacząć, bo on fortuną jest, i szczęściem bogów naszych, przeto go mamy we wszystkiem naśladować, które imie już było potem wszystkich na ten urząd wstępujących. Za postępkiem zasię czasów, prości ludzie zwali te najwyższe swe kapłany Krywe Krywejto, to jest: bliski nasz pan. W takowej wadze ten to Krywe Krywejto był, że na jego rozkazanie wszyscy byli posłuszni. Nakoniec, gdy przez sługę swego znak albo więc laskę posłał, gotowi Prusowie do wszystkiego byli. Tej nadzieje nakoniec o nim byli, że wszelka dusza zmarłego człowieka, mimo jego dom iść musiała, a znak tam swej wędrowki znakiem jakim pokazała; przetoż tego dochodząc i z dalekich krajów do niego przychodzili, a o zmarłym, jeśliże się mu ukazał, pytali; który nie widziawszy osoby jako żyw, wszystkę jego osobę, ubiór, obyczaje, jaki był, powiedział, a tem sławę u wszystkich sobie zjednał; łupów też i zdobyczy trzecią część mu zawsze oddawali, gdy z wojen przyjeżdżali. Takowa moc djabelska i zaślepienie ludzkie było, że temu jako naprawdziwszej rzeczy wierzyli; a zwłaszcza na on czas nie mając jasności słowa bożego, przykładem inszych, miasto Stworzyciela, stworzenie chwalili; a nietylko na niebie będące, słońce, miesiąc, gwiazdy, ale też i sprosny gad, węże i żaby czcili. A najwyższemu kapłanowi i bogom swym zbudowali kościół i mieszkanie jedno pod wielkim dębem, bardzo piękne i kosztowne, i nazwali on gmach Romove, na pamiątkę tego (jakom rzekł) iż byli z Rzymu przychodniowie, a mocno się wszyscy zbuntowali i przysięgli, iż oni żadnemu inszemu człowiekowi niechcą być poddanymi ani posłusznymi, tylko samemu książęciu swemu Kirweikirweitowi, i na to, że niechcieli nigdy inszych bogów mieć, tylko swe trzy bogi, jako: Patolla, Patrimpa i Perkuna, tych trzech obiecali czcić i chwalić i ofiary im dawać. Ten wielki, miąższy a okrutny dąb, gdzie szatan swoje matackie wymysły i konterfety ich miewał,

oni bałwochwalcy za święty mieli; albowiem sprawą czartowską zawsze się zieleniał, zimie i lecie, a nad podziwienie ludzkie byl rozłożysty, krzewisty i szeroki, trwały i nienaruszony bynamniej, tak gęste gałęzie i liście na sobie miał, że żaden deszcz, ani śnieg przez nie przepaść nie mógł. Około tego miejsca bardzo piękna zapona jedwabna zawieszona była, na ośm łokci wzwyż i wszerz, gdzie żadnemu się do onego gmachu nie godziło wnijść, chyba samemu Kirwej Kirwejtowi, a najwyższym Wejdelotom, to jest po naszemu sługom kościelnym abo wytrykusom. A kiedy tam kto przyszedł te bogi czcić i chwalić i im ofiarować, tedy ci Wejdeletowie, aby one bałwany obaczono, na stronę onę zaponę odciągali.

Ten dąb na trzy części rozdzielon był: w jednej części po prawej stronie, chowali Prutenowie swego boga, którego zwano Perkunos, jakoby po naszemu piorun; temu na ofiarę ogień ustawiczny wednie i w nocy, jako sąsiedzi ich, Litwa i Żmudź, z dębiny palili, do czego Wejdeletowie, to jest wytrykusowie postanowieni byli, których to już największy urząd był pilnować, aby nigdy ten ś. ogień nie zgasł; a jeśliby przez jaką nieopatrzność zagasł, wytrykus na gardle był karany, jakośmy o tem w opisaniu Litwy w księgach wtórych mieli. A tu znać, iż poganie bogów swych modły gnuśnie odprawować nie chcieli. Uczmyż się z nich, abyśmy daleko więcej pańskich spraw tak poważnych, leniwie nie sprawowali. Drugą część tego dębu trzymał bóg pogański nazwany Patrympos, to jest bóg ojczystych. Łacinnicy te ojczyste bogi zowią *dii penates*. Ten bałwan miał swój obraz nakształt węża wzdłuż zwitego, z miedzi, któremu kwoli każdy tameczny obywatel, jako w Litwie i we Żmudzi, węża żywego chował, i mlekiem go żywił. Na trzecim rogu tego dębu, stał trzeci bałwan djabelski, którego zwano Patello, któremu ku czci, każdy w domu swym głowę umarłego człowieka chował.

Nie przestali jeszcze Prusowie na tych trzech bogach, mało im ufając, jakoż nie było komu. Mieli i insze bałwany, którym boską część wyrządzali, a wszędy na miejscach kędy dębina rosła, albo w dębowych gajach im ofiarowali, i wiele snać rzeczy swych mieli, tyle też bogów i obrońców. Mieli tedy jeszcze drugich trzech bogów, jednego swym językiem zwali Wurschajto, jakoby boga rzeczy ruchomych, temu cześć wielką wyrządzając. Konie, woły, krowy, owce, kozy, świnie i insze bydło w opiekę mu zlecali. A drugiego zwali Schnejbrato, którego nad gęsiami, kury, kaczkami, pawami, gołębiami i nad inszem domowem ptastwem przekładali. A trzeciego Gurchem, który nad strawnemi rzeczami, zbożem i wszystkiemi ludzkiemi żywiołami, miał od nich moc zleconą. Inszych sprosnych bałwochwalstw wzmianki nie czynię. Był ten lud przedtem gruby, sprosny i nieobyczajny, żadnego pisma nie znając. Ani to rzecz u nich była ku wierzeniu podobna, gdy kto rzekł: ze człowiek człowiekowi może przez pisanie wolą i serce swe otworzyć. Napój ich był

woda miodem przasnym podsycona i mleko kobyle; jednakże według stanu swego, przychodniom i obcym ludziom byli bardzo hojnymi, ludzkimi i szczodrymi, uczciwość im wielką wyrządzali, i czynili dla nich podług możności swej wiele dobrego.

Dokłada Marcin Muryniusz w kronice swej insze święta i zabobony ich pogańskie, które my też tu króciuchno zebrawszy, dla wiadomości inszych włożymy.

O świętach prusów poganów i inszych zabobonach ich

Święta starzy Prusowie poganie, obchodzili Paschuita boga (albo raczej djabła), którego mniemali mieszkać pod krzewiną bzową, przetoż to drzewo w wielkiej u nich uczciwości było. Parstuki też, jakoby aniołki jego czcili, a kolacyą dla nich w gumniech pospolicie narządzali; tam odprawiwszy ceremonie pogańskie, zamknąwszy za sobą drzwi, onych pokarmów odeszli, tam oni Parstukowie jakoby to mieli o północy jeść. Nazajutrz patrzali pogani, którejby potrawy więcej ubyło, tej się większego rodzaju spodziewali. Jest jeszcze tego zakału po części, w kurlandskiej, inflantskiej i sambijskiej albo sudawskiej ziemi, ale i za Toruniem, a co dziwniejsza, jeszcze to nie zaginęło i około Chojnic, Kamienia, Sempelborka; o tem drzewie bzowem siła trzymają, a dziwne jakieś ziemne fantasmata pod niem być twierdzą, które oni krasnymi ludźmi zowią, powiadając: iż często w nocy gdy miesiąc świeci, ludziom zwłaszcza chorym, widziec się dawają. O ich urodzie powiadają, iż więcej na łokieć nie są wszyscy wzrostem. Też to o nich dzierżą, żeby oni niewdzięcznym zboże z gumien brali, a do tych co tego chcą, nosili.

Na schodzie października bogu Ziemnikowi cześć czynią, zszedłszy się w gromadę, i dziś jeszcze niektórzy, z ceremoniami starych poganów (które tu krótce przełożę, abyś czytelniku obaczył, jako stary nałóg zły). Zebrawszy do gumien zboża, z kilku wsi składają się na biesiadę, a gdy się zejdą gospodarze z żonami, z dziećmi i z sługami, potrząsną stół sianem, a drugie obrusem przykryją, chleba nakładą i cztery kufle piwa postawią; potem przywiodą cielca i cielicę, barana i owcę, kozia i kozę, z każdego z nich samca i samicę, takież i z ptaków. Tam ich ksiądz czarownik, chłop prosty, wymówiwszy swoje baśni, uderzy kijem którekolwiek z onych bydląt, tam potem wszyscy kijmi tłuką, ofiarując to Ziemnikowi djabłu swemu, a dziękując mu, iż od wszego złego ich zachował. Z tej ofiary potrawy gotują, a do stołu siadłszy, od każdej potrawy, pierwej niż jeść poczną, po wszystkich

kąciech miece ich wieszczek za ofiarę swemu Ziemnikowi, toż jedzą i piją, w długie trąby hucząc, aż się popiją. W Kurlandyi i w Inflantciech, jeszcze tego bałamuctwa dosyć, w Prusiech zaś, w Sambii i około Instemborku, Ragnety, etc. mają swoje święto, które zowią Pergrubi; z kilka wsi zsypują słód na piwo, a zszedłszy się w dom jaki wielki, tam ich Wurschait czarownik, wziąwszy wielki garniec piwa, podnosi do wzgórę, a modłę czyni do boga Pergrubiusa, mówiąc: O *Westpocie Dewe Musu Pergrubios,* etc. to jest: O wszechmogący boże nasz Pergrubiusie etc., dziękujemy iż zimę odegnawszy, lato nam przywracasz, a prosimy abyś nam żyzny rok dał. Potem ujmie konewkę z piwem zębami, a wypiwszy piwo, rzuci konewkę przez się, nie dotykając się jej rękoma, a starszy onej wsi uchwyci ją, a nalawszy conarychlej piwa, na stół stawia; wziąwszy zaś kufel wurschalt, Perkunusa, albo Pioruna prosi, aby gromy, grady, etc. odwrócił, także mu, kufel piwa w zęby ująwszy, na cześć wypije; potem wszyscy piją. Tym sposobem Swajtyxowi, bogu światłości dla pogody, i Pilwitowi dla zgromadzenia dobrego zboża, i inszym bogom, (bo ich piętnaście mają) czyni po kuflu piwa, za każdym razem w zęby wziąwszy pełniąc, a chłopi potem za nim by wilcy wyjąc, ku ich chwale pieśni śpiewają. A jeśli zły urodzaj będzie, grzechom to swym przypisują. Proszą przeto Auschlawiusza, boga chorych i niemocnych, aby się do swych bogów o łaskę za nim przyczynil. Tamże w Zudawenie, w Samlandzie, chłopi jakoby po kolędzie chodzą, raz do roku zbierając pieniądze, chleb i insze rzeczy, co potem przedadzą. A za te pieniędze, kozła albo byka, a jeśli im pieniędzy stawa, oboje kupią. Potem wurschajtos ich pop, wdziawszy wieniec na głowę, położy rękę na kozła albo na byka, prosząc bogów wyższej mianowanych, aby od niego obchód tego święta wdzięcznie przyjęli, a wziąwszy kozła albo byka za rogi, wiodą go do gumna i podniosą go wszyscy chłopi wzgórę, a wurschalt pop, opasawszy się ręcznikiem, wzywa powtóre wszystkich bogów, mówiąc: Ta jest chwalebna ofiara i pamiątka ojców naszych, abyśmy zgładzili gniew bogów swoich. Potem wkoło trzy kroć chodzi szepcąc, aż też onego kozła zarzeżą, a krwie na ziemie nie rozlewają, ale w jaką faskę wycedzą, którą potem wurschalt ludzi kropi, ostatek każdy z nich potrosze w garnuszki do domu rozbiorą, a tem bydło kropią, jako pospolicie u nas święconą wodą. A byka onego albo kozła zsiekawszy w sztuki, warzą, a chłopstwo około ognia onego siedząc, który wielki uczynią, na trąbach drzewianych wyje. Niewiasty lepak ich, przynoszą im placki nie pieczone, których oni wziąwszy po placku, ciskają je sobie przez płomień jeden drugiemu, tak długo aż się upieką, potem je jedzą i piją wyjąc, a chodząc całą noc. Rano ostatki tej kolacyi wynoszą na rozstanie dróg i wkopają w ziemię głęboko, aby pies, albo inszy zwierz tego nie doszedł. Potem się rozchodzą. Tu już koniec tych zabobonów czyniąc, inszych

bałamuctw bardzo wiele opuszczam, które pobożny czytelniku słysząc, zadziwić się musisz okrutnemu zaślepieniu ich, a Panu Bogu i z tymi, których z tak wielkich ciemności wyrwał, dziękować powinni.

O pogrzebach starych prusaków i teraźniejszych pozostałych

O zmartwychwstaniu na dzień sądny, Prusacy starzy wierzyli, ale nie dobrze; bo jakowej tu był na świecie godności za żywota, takowej go być rozumieli i po śmierci, jeśli był szlachcicem albo chłopem, bogatym albo ubogim, wielmożnym albo chudym pachołkiem, takimże miał być po zmartwychwstaniu; i dla tegoż z książęty, z pany, i z szlachcicami umarłymi, sługi, służebnice, szaty, klejnoty, konie, charty, ogary, sokoły, łuk z sajdakiem, szable, włócznią, zbroję, i insze rzeczy, w których się zmarły za żywota kochał, z rzemieślnikami takież naczynie ich, czem kto sobie żywności nabywał, palono; tak wierząc, iż z temi rzeczami wszystkiemi, zmartwychwstać mieli, a jako na tym, tak i na onym mieli tego używać. Takież też i Litwa czyniła, jakośmy o tem w księgach wtórych pisali. Rysie też albo niedźwiedzie paznokcie palono z umarłymi, bo wierzyli iż na górę wielką a przykrą, ku sądnemu dniowi wstępować mieli, który jakoby jakiś bóg wszechmocniejszy nad wszystkim światem czynić miał, tak o tem trzymali, i przeto aby tem snadniej i bezpieczniej wleźć mogli, paznoktami rysiemi myślili sobie pomagać. Ten obyczaj i inszy mieli, jakom powiedział, Litwa, Prusosowie starzy i Żmudź; bo iż byli jednego narodu, jednych też obyczajów i nabożeństwa naśladowali, tak doma jak na wojnach, acz za czasem język odmienili. W Kurlandyi są jeszcze znaki tego pogrzebu, acz różne, bo już teraz po tych świeżych inflantskich i moskiewskich wojnach, przejęli nieco obyczajów od Polaków. Wszakże jednak kiedy się który śmiertelnym czuje, tedy przyjaciół i sąsiadów na beczkę albo na dwie piwa prosić każe, których przeprasza i żegna. A oni zaś umarłego w łaźni pięknie umyją, ubrawszy go w botloch na stołku posadzą, a z rzewnym płaczem pijąc, do niego mówią: Ja do ciebie piję miły przyjacielu, i czemuś umarł, mając miłą małżonkę, dziatki, bydło, etc. i dostatek wszystkiego? – Na dobrą noc potem drugi raz do niego piją, i proszą aby na onym świecie ich przyjacioły pozdrowił, a z nimi sąsiedzko żył. Ubrawszy go potem w szaty, jeśli mąż będzie, przypaszą mu kord albo siekierę, ręcznik też około szyje, w który kilka groszy, chleba i soli na strawę mu zawiąża, i dzban piwa, i tak to z nim do grobu włożą. A gdy niewiastę grzebią, nici i igłę do niej wkładają do grobu, aby sobie, jeśliże się jej co

zedrze, na onym świecie zaszyła. Gdy umarłego do grobu wiozą, przyjaciele idąc procesyą, nożmi wzgórę szermując, wołają: *Geigoi, begeite, pokkole,* to jest: Uciekajcie precz, biegajcie djabli od ciała. W inflantskiej lepak ziemi, i po dziśdzień za Moiczą Solkową to się znajduje, iż przy pogrzebie umarłych w trąby grają śpiewając: Idż nieboże z tego nędznego świata, z rozmaitych ucisków na wieczne wesele, gdzie ani buczny Niemiec, ani Moskwicin, ani drapieżny Leiszys (to jest Polak albo Litwin) krzywdy nie uczyni. Pamiątkę też umarłych, ojców, matek i innych krewnych, w miesiącu październiku obchodzą, a czasem na każde święto na grobiech lamentując, śpiewają z płaczem, wyliczając zmarłego godności. Kurlandowie i Prusowie, do karczmy zaraz z kościoła idą, a tam stypy zażywają, bez nożów jedząc, a każdej potrawy sztukę, kto życzliwy, zmarłemu pod stół miece, i kufel piwa leje. O czem już dosyć. I dziś dziwne nabożeństwo w Prusiech, nie pójdzie w święto do kościoła, aż się pierwej doma naje, zatrąca się nieco starych obyczajów. […]

Część III, w której się zamyka opisanie księstwa żmudzkiego i inszych okoliczności do niego należących

Kraina żmudzka jest dosyć szeroka, przyległa wielkiemu księstwu litewskiemu, ale z północy jest przy granicy inflantskiej, a od zachodu przy morzu baltyckiem, albo niemieckiem, nieco się ku północy obracając leży. Pruską też ziemię ma z sobą w sąsiedztwie. Żadnego zamku znacznego w tej ziemi niemasz; zameczków jednak, z miasty, ze wsiami, tak królewskich jako i szlacheckich jest niemało. W tem księstwie jest starosta, albo generał najwyższy, od króla polskiego i w. książęcia litewskiego postanowiony, ustawicznie; i nie z lada przyczyn z miejsca go ruszają, aż dla jakiej gwałtownej potrzeby. Biskup w tej prowincyi jeden, wiary i posłuszeństwa kościoła rzymskiego. Powiaty w niej te są: Iragoła, Miedniki, Chrosze, Rosena, Widoty, Wielunia, Kieltywy, Cetra i inne. Lud prosty mieszka w chatach małych, niskich a przydłuższych, w których w wieczór i po ranu ogień w pośrzód izby gore, w ten sposób: Jest komin w pośrzód izby z góry wiszący, z łubu gliną okładanego uczyniony; na tym żelazo nakształt kraty urobione wieszają, na którem łuczywo do świecenia ustawicznie jedno po drugiem sobie przykładają, a na spodzie pod kratą oną korytko z wodą, w które węgle z góry pada; tamże gospodarz z czeladzią u onego ognia po pracy sobie odpoczywając, dobytek swój wszystko domowe gospodarstwo przegląda.

Albowiem w tychże chatach, w których sami mieszkają, wszelakie bydło, owce, cielęta, kury, gęsi, krowy i świnie chowają; z rogów bydlęcych czynią sobie podczas naczynia i kubeczki do rozmaitego żywania. Lud to mężny i śmiały i do boju chciwy; pancerzów, przyłbic, szyszaków i inszej rożnej zbroje do boju używają, a osobliwie rohatyn albo oszczepów, sposobem łowczych; konie bardzo małe mają, iżby drugi rzekł, że to rzecz niepodobna, aby one takową pracą znieść mogły, w którą obywatele ich w drodze, na wojnie, w polach, lesiech i doma orząc i bronując, je wprawują. Ziemię nie żelazem ale drewnianemi zęby w skiby rozmiatują; a co dziwniejsza, że ziemia ich jest bardzo twarda i nie piaszczysta. Gdy idą orać, nabiorą z sobą drewnianych sztuk niemało, których miasto lemiesza w przewracaniu ziemie używają; to jest, skoro się jedno zepsuje i drugie i trzecie, aby nic nie mieszkali, a pogotowiu insze na to miejsce przyprawiali. Był jeden starosta tej prowincyi, który aby mieszkańcom tamecznym ciężkości pracy umniejszył, kazał wiele lemieszów żelaznych narobić i temi orać. A gdy i tego roku i napotem przez kilka lat ziemia, za jakąś niepogodą powietrza, pożytku sobie powierzonego nie wracała, lud pospolity mniemając, aby się to dla lemieszów żelaznych działo, niepłodność i nieurodzaje one ziemskie niczemu inszemu, jedno tym lemieszom przypisował. Starostato obaczywszy, a obawiając się, aby przeciwko temu pospólstwo nie powstało, odrzuciwszy żelazne, po staremu im drewnianych lemieszów używać pozwolił.

Prowincya ta, bardzo jest w lasy krzewiste i w gaje bujne bogata, w których twierdzą, iż podeczas straszliwe jakieś widzenia pokazują się. Miodu lepszego nad żmudzki, nigdzie w żadnej krainie nie najdzie, i dla tego, że bardzo mało wosku w nim, i dla tego, że wosk tak bardzo bialy, jako alabaster najśliczniejszy. Lasy tam nadewszystko wielkie bogactwa przynoszą; albowiem w kłodach albo w barciach drzewa wysokiego sklepistych, pszczoły miasto ulów najlepszych chowają się, i wielką zdobycz gospodarzowi swemu miodu przynoszą. Ale to trzeba wiedzieć, że to kraina bardzo się w bałwochwalstwie niekiedy kochała, że obywatele jej, węże, żaby, jasczurki, leda gadziny obyczajem pogańskim chwalili i onym jakąś boską cześć wyrządzali, jakośmy o tem pisali przy bałwochwalstwie litewskiem. Są jeszcze i dziś niektórzy między nimi, a zwłaszcza po wsiach i małych miasteczkach, którzy węże jakieś, których oni językiem swym nazywają Giwoitami, co mają jakoby po cztery nogi pod brzuchem czarne króciuczkie, nakształt skrzelów: te oni w domiech swych jako jakie domowe bożki chowają, i im gospodarze (odprawiwszy roboty swe) pewnych czasów, mleko w pokarm miasto ofiary podawają, którzy wychodząc z jaskiń, albo lochów onych swoich podziemnych, a poglądając po wszystkich którzy tam będą, z niejakiem podobieństwem strachu i czci bałwochwalskiej, ksyknąwszy raz kilka, obracają się

do mleka, którego jeśli niewiele gadzina ona wypije, tak mniemają, iż jaki przypadek nieszczęsny na on dom ma przyjść, bo się ich bożek na nie gniewa; tamże jeśli się co nietoremnego losem jakim, albo niesposobnością powietrza przytrafi, powiadają, żeśmy żle Boga nascego uczcili, on to na nas przepuścił.

Przydało się to niedawnego czasu, sześć mil za Wilnem we wsi jednej, niedaleko miasta które zowią Troki, iż niektóry człowiek, religii katolickiej prawdziwy wyznawca, u jednego z tych wężochwalców gospodarza, kupił kilka ulów miodu, a potem za długiem między sobą zachowaniem, i samego na wiarę Chrystusową, acz z wielką pracą i staraniem, nawrócil i na to namówił, aby onego mierzionego węża, którego za Boga chwalił, zabił. Co gdy on gospodarz uczynił, węża zabiwszy, po małym czasie przyszedł do ogrodu, onę pasiekę swą rewidując, aliści oto obaczył w jednym ulu siedzącą osobę jakąś czarną straszliwą, na podobieństwo człowieka, z gębą aż po uszy szkaradnie rozdartą, z oczyma krzywo wywróconemi, zgoła jakieś piekielne straszydło tam było; zapomni się od strachu gospodarz; potem nieco ku sobie przyszedłszy, coby zacz był, a coby tam czynił, spyta. Odpowie mu ona poczwara: Jam jest ten, który tak długo tu będę, aż się tego nad tobą zemszczę, żeś Boga swego domowego zabił, i jeszcze większe prześladowanie będziesz miał, jeśli się do pierwszych jemu należących ofiar nie wrócisz. Nie dbał na to on gospodarz, w wierze chrześciańskiej statecznie trwając, krzyżem świętym onę pokusę stamtąd wystraszył, że natychmiast zniknęła i nie wiedzieć gdzie się podziałą; kiedy jednak tam przychodził, przez długi czas szum jakiś i kszykanie nakształt wężów w onym ogrodzie słychać było.

Jest też we czterech milach od Wilna wieś królewska, nazwana Lawaryszki, w której jest jeszcze ich niemało, co też węże za bogi chwalą, i im jakieś ślepe ofiary czynią. Te rzeczy chociaż nie do Żmudzi ale do Litwy należą, jednakże iż Żmudź w sąsiedztwie z Litwą granice swe ma, przytoczyć mi się te przykłady króciuchno zdało.

Lud prosty we Żmudzi ma jakieś swoje święta zabobońskie i uroczyste ofiary, które obyczajem pogańskim, na końcu miesiąca października, kiedy owo zboże zbierają z pola, czynić zwykł, a to takim sposobem. Schodzą się na miejsce ku odprawowaniu onych swych biesiad naznaczone mężowie z żonami, z dziećmi, z sługami i ze wszystkimi swymi krewnymi, w powinowactwie z sobą zlączonymi; stoły, ławy i insze miejsca na których biesiady swe odprawują, potrząsają trawą, a na wierzchu kładą chleb, przy chlebie z obu stron postawią dwie konwie piwa. Potem przyniosą cielę, prosię i świnkę, kokosz i kura, i inszego domowego statku po parze, samca i samicę, i to w ten sposób na ofiarę zabijają. Naprzód wieszczek, albo ten tam ich nie wiedzieć jaki pop, słowa niektóre mówiąc, poczyna bić ono bydlę kijem, a za nim

wszyscy którzy tam przy tem będą, bydlę ono po głowie, po nogach biją; potem w brzuch i po grzbiecie i w insze członki kijmi trzepią, te słowa mówiąc: To tobie o Ziemienniku boże, (tak albowiem tam tego swego boga lud prosty nazywa) ofiarujemy, i dziękić czynimy, iżeś nas przez ten rok we zdrowiu i w dostatku wszelakich potrzeb zachował. Teraz cię też prosimy, abyś nas tego teraźniejszego roku od ognia, od walki, od morowego powietrza i od wszystkich nieprzyjaciół naszych uchował i bronił. Potem tych ofiar nawarzywszy, przy onych swych potrawach bankietują się, ale pierwej niż poczną jeść, każdej potrawy sztuczkę ukroiwszy, pod stół, pod ławy, za piec i we wszystkie kąty w izbie i w sieni rzucają, mowiąc: To tobie nasz Ziemienniku ofiarujemy, bierz a jedz prosimy cię łaskawie. Toż dopiero biesiady swe zaczynają. Ten stary zabobоński obyczaj, i w Litwie, i na Rusi, poniekąd się między prostymi ludźmi zachowuje; jakośmy o tem pierwej pisali, przy bałwochwalstwach pruskich i litewskich.

Zboże wszelakie pierwej w izbie bardzo gorącej wysuszą, a potem w gumnie wymłóciwszy, do samsieków zsypują. […]

EUROPINĖS SARMATIJOS KRONIKA
1611

Apie senovinę lietuvių stabmeldystę

Kaip jau esame plačiau kalbėję Lenkijos karalių aprašyme, iki Vladislovo Jogailos, lenkų karaliaus bei lietuvių kunigaikščio, laikų visi lietuvių bei žemaičių tautos žmonės, laikydamiesi senųjų savo prietarų, garbino daugybę dievų, o veikiau pragaro velnių. O pirmučiausia ugnį, kurią savo kalba nelyginant šventenybę vadino *Znicz,* rodė jai pagarbą kaip dievybei ir žymesniuose miestuose bei tam tyčia skirtose vietose ją be paliovos kūreno, be to, skyrė kunigą su pagalbininkais toms šventoms apeigoms atlikti. O kai atsitiktinai arba dėl aplaidumo ugnis užgesdavo, tuos pagalbininkus bausdavo mirtimi. Toji ugnis visų pirma Vilniuje, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje, viduryje pilies, ten, kur dabar šv. Stanislovo bažnyčia, nuolatos degė. Taip pat ir kituose svarbesniuose miestuose. Kaip dievą garbino taip pat ir griaustinį, kurį savo kalba vadino Perkūnu (*Perkunos*). Be to, ir ežerus,

girias ir miškus laikė šventais ir juos stabmeldiškai taip didžiai garbino, kad nevalia buvo jų niekam ne tik kirsti, bet ir paniekinti, nes ten, girdi, dievai gyveną. O jeigu kuris nors tos stabmeldiškosios atskalos dalyvių būtų vieno kurio minėto dalyko nepagerbęs, bematant jį velnias būtų apsėdęs arba jam nusukęs sprandą ar kokį kitą kūno narį, arba jam susisuktų rankos per velnio darbus. Kai užtemdavo saulė ar ją užslinkdavo debesys, manė, kad ji rūstaujanti ant jų, todėl kai kurie jai, norėdami permaldauti, aukojo. Dievais laikė žalčius bei driežus ir jiems ypatingą pagarbą rodė. Kiekvienas šeimininkas, miestietis ir kaimietis, turėjo namuose augintą žaltį, kurį gerbė kaip namų dievaitį, jam aukojo pieną bei mažus viščiukus. O buvo negeras ženklas ir visiems šeimynykščiams nemalonu, jei kieno namuose nebuvo žalčio arba jei kas, jį turėdamas, nepagerbė jo, mat tokį arba dažnos nelaimės užgriūdavo, arba jis su namais pragaišdavo. Ir buvo pas juos visuomet spalio mėnesio pradžioje, po javapjūtės, iškilminga šventė, per kurią jie su žmonomis, su vaikais ir su visais šeimynykščiais suvažiuodavo pas bičiulius ir ištisas tris dienas puotaudavo, gerdavo bei valgydavo tai, ką buvo paskerdę ar papjovę kaip auką dievams. Šitai ir dabar kaimiečiai daro Žemaitijoje bei kai kuriose lietuvių ir rusų provincijose; apie tai bus toliau parašyta. Grįždami iš karo, grandines bei vieną kurį belaisvį, kuo žymiausią vyrą, kaip auką įmesdavo į tą šventąją ugnį. Buvo taip pat miškuose tam tikrų ugniaviečių, kur numirėlius, apvilktus brangiais drabužiais, kuriuos [jie] labiausiai mėgo būdami gyvi, su žirgais, su karo reikmenimis, su dviem medžiokliniais šunimis bei sakalu degindavo; taip pat ir ištikimiausią tarną – gyvą, ypač jei jis buvo kilęs iš didžiūnų šeimos, kartu su mirusiuoju viešpačiu, toje ugnyje aukodavo, o šio tarno bičiulius už tai brangiomis dovanomis apdovanodavo. Ant savo artimų – kraujo bei santuokos – giminaičių kapų su pienu, midumi bei alumi eidavo; ten tų mirusiųjų vėlių garbei puotaudavo ir šokdavo, trimitus pūsdami bei būgnus mušdami. Šio papročio dar iki šiol Žemaitijoje, prie Kuršo sienos, ypač kaimų valsčionys laikosi; visus šiuos stabmeldiškus paklydimus bei tuščius prietarus karalius Jogaila, susituokęs su Jadvyga, vienintele lenkų sosto įpėdine (kaip jau anksčiau esame aprašę), bematant pašalino ir sutramdė ir Lietuvai krikščioniškąjį vardą, šventuoju krikštu jį paženklinęs, suteikė. Mat gerai sutvarkęs reikalus Lenkijoje, nenorėdamas, kad mieliausioji jo tėvynė Lietuvos kunigaikštystė toliau tarnautų velniui, 1387 Viešpaties metais, didžiojo pasninko pradžioje, sušaukė Vilniuje, svarbiausiajame Lietuvos mieste, visuotinį seimą, į kurį su daugybe Karūnos kunigaikščių bei ponų, su karaliene bei Gniezno arkivyskupu, pasiėmęs su savimi ir daug kitų dvasininkų bei dievobaimingų žmonių, skirtu laiku atvyko. Mazovijos kunigaikščiai Zemovitas ir Jonušas, be to, Konradas, Olesnicos kunigaikštis, su juo atvažiavo. Taip pat jo broliai: Trakų kunigaikštis Skirgaila, Gardino –

Vytautas, Kijevo – Vladimiras, Naugardo [Seversko] – Kaributas atvyko į šį seimą su galybe žmonių. Ten pirmiausia ėmė nedelsdami svarstyti, kaip įdiegti šiai kilniai tautai, išnaikinus netikrus dievus ir su šaknimis išrovus visus stabmeldiškus prietarus, krikščionių tikėjimą; to reikalo pats karalius be galo uoliai ėmėsi ne tik įkalbinėjimais bei raginimais, bet ir dovanomis bei pamokymais, nes lenkų kunigai nesuprato lietuvių kalbos. Paliepė tad karalius tą šventąją ugnį užgesinti, aukurą, ant kurio jų kunigas aukojo stabmeldiškas aukas, sugriauti, žalčius išmušti, miškelius iškirsti, girias, kur, jų manymu, gyvenę jų dievai, išskinti ir išdeginti. Ne itin patiko anuo metu dar storžieviškai tautai, kad paliepė karalius išnaikinti jų stabmeldystę, tačiau dar labiau stebėjosi tuo, kad lenkai, nei savo sveikatai nepakenkdami, nei kokio dievo keršto nesulaukdami, dirbo savo darbą.

Kalbėjo tada jie vienas kitam: kaipgi mūsų dievai tų piktųjų lenkų krikščionių daromas skriaudas pakenčia, jiems neatsikeršija; kaipgi leidžiasi liečiami jų atkariomis rankomis; jeigu kada kas iš mūsų būtų šitaip padaręs, bematant būtų smarkiai nubaustas. Tačiau kai lenkai, nepaisydami jų nuomonės, išnaikino tenykščius dievus, lietuviai, prisipažinę, kad klydo, ėmė noriau prie krikščionių tikėjimo bei savo kunigaikščių dėtis, o daugelio širdis karalius palenkė dovanomis, tai yra balta gelumbe (buvo jos nemažai Lenkijoje prisipirkęs ir į Lietuvą jiems atvežęs); taigi nesuskaitoma jų galybė ėmė šventąjį krikštą. Pats karalius tada visus kartu poterių bei Tikėjimo išpažinimo mokė, o po to – kunigai bei kiti dvasiniai vadovai. O kadangi buvo sunku visus krikštyti atskirai, todėl šią garbę suteikė tiktai žymesniesiems, o prastuomenę skirstė į būrius ir pašlakstę šventu vandeniu vardan Tėvo ir Sūnaus, ir Švč. Dvasios, vienam būriui duodavo Petrų vardą, kitam – Povilų, trečiam Jonų, ketvirtam – Andrių ir t. t., taip pat ir moterys – vienoje krūvoje buvo Onos, kitoje – Barboros, o trečioje – Daratos ir t. t. Tačiau kiekvieną riterių luomo žmogų krikštijo atskirai. Ir liepė karalius pastatyti didelį altorių Viešpaties Dievo garbei toje vietoje, kur buvo kūrenta ugnis; vėliau čia buvo padėti pamatai Šv. Stanislovo bažnyčiai. O kai jau buvo pakrikštyti, vienas kunigaikštis, kuris dar buvo nepakrikštytas, šitaip visų vardu kalbėjo karaliui: „Tavo karališkoji malonybe, jeigu tie mūsų dievai tokie bejėgiai ir niekam tikę, kad leidosi Lenkijos karaliaus įveikiami, tai jau ir mes, apleisdami savo dievus, prie lenkų Dievo, kaip prie galingesnio, šliejamės“. Ir šitaip visi buvo pakrikštyti, – per vieną dieną buvo pakrikštyta trisdešimt tūkstančių prastuomenės, neskaitant žymesniųjų bei tų, kurie buvo pakrikštyti Lenkijoje. Po to, kai vienas pamokslininkas karaliaus akivaizdoje per pamokslą kalbėjo apie tikėjimą, apie pasaulio sukūrimą ir Adomo nuodėmę, vienas jų garsiai tarė: „Tavo karališkoji malonybe, netiesą tas kunigas sako, kad pasaulis esąs sutvertas, nes jis dar nelabai senas žmogus, o mes esame kur kas senesni ir nė

vienas to neatsimename“. Tada karalius nusišypsojęs atsakė ir paaiškino jam: „Nesakė tas kunigas, kad šitai dėjosi jo laikais, bet kur kas anksčiau, maždaug prieš penkis tūkstančius metų visa tai Dievas padarė“. Taip nuo to laiko taurioji lietuvių tauta iki šios dienos laikosi švento krikščionių tikėjimo. Po to karalius Jogaila, apmazgojęs tėvynę šventuoju krikštu ir apšvietęs krikščionių tikėjimu, sugrįžo į Lenkiją, Lietuvos valstybę patikėjęs Skirgailai, savo tikrajam broliui.

Apie senovinę prūsų stabmeldystę

503 Viešpaties metais ulmigerai, arba senieji prūsai, dar būdami pagonys išsirinko sau iš anksto vienvaldžiu viešpačiu kažkokį Prutenį (*Pruthena*), kuris labai bičiuliškai su jais elgėsi, didžiai juos gerbė ir šitaip juos į save palenkė ir nuteikė, kad tapo jų karaliumi, o kai kas mano, kad nuo to Prutenio (*Prutena*), ir gavo vardą prūsų žemė. Taigi tas Prutenis (*Prutenus*), arba, kaip kiti jį vadina, Brutenis (*Brutenus*), kai jau sustiprino savo valstybę ir sulaukė gražaus amžiaus, nebenorėdamas daugiau turėti jokių rūpesčių, tik ketindamas ramiai nugyventi savo dienas, savo brolį, vardu Vaidevutis (*Weneduta*), pasodino į savo vietą, o pats liko patriarchu ir buvo vadinamas Kirie Kirieitu (*Kirye Kiryeto*), nelyginant tai būtų po dievų pirmas mūsų viešpats, be kurio leidimo neturime drįsti ko nors imtis, nes jis esąs mūsų dievų skirta lemtis bei dalia, todėl turime jį visame kame sekti; o šiuo vardu ilgainiui buvo vadinami visi, stojantys į šią pareigybę. Ilgainiui paprasti žmonės ėmė vadinti šiuos savo vyriausiuosius kunigus Krivių krivaičiais (*Krywe Krywejto*), tai yra brangiaisiais savo viešpačiais. Šis Krivių krivaitis (*Krywe Krywejto*) buvo toks įžymus, kad visi klausė jo įsakymų. Kai per savo tarną siųsdavo savo ženklą, tai yra krivūlę, prūsai būdavo viskam pasirengę. Taip pagaliau juo tikėjo, kad [manė], jog kiekviena mirusio žmogaus vėlė pro jo namus turėdavusi eiti, o kad ten keliaudavusi, rodydavusi vienokiu ar kitokiu ženklu; todėl norėdami šitai išsiaiškinti, eidavo pas jį iš tolimiausių pakraščių ir klausinėdavo, ar mirusysis jam nepasirodęs, o jis, akyse to žmogaus kaip gyvas neregėjęs, nusakydavo buvusią jo išorę, drabužius, įpročius ir dėl to buvo visų didžiai šlovinamas; kai sugrįždavo iš karo, atiduodavo jam visuomet ir trečdalį grobio bei laimikių. Šitokia buvo velnio galybė bei žmonių apakimas, kad tikėjo, jog jo žodžiai esą patys teisingiausi. Mėgdžiodami kitus, jie garbino (ypač dėl to, kad anuo metu nepažino Dievo žodžio šviesos) ne Kūrėją, bet kūrinius, ir ne tik danguje esančius – saulę, mėnulį, žvaigždes, – bet ir šlykščius šliužus – žalčius bei varles (rupūžes). O vyriausiajam kunigui ir savo dievams pastatė po dideliu ąžuolu bažnyčią bei būstą, labai dailų bei

brangų, ir pavadino šį rūmą Romove (*Romove*) atminti tam, kad (kaip jau esu sakęs) buvo atėję iš Romos. Jie ir susitarė bei prisiekė, kad jokio kito žmogaus nenori būti valdomi nei klausyti, tik paties savo kunigaikščio Krivių krivaičio (*Kirweikirweitowi*) ir kad nenorės niekad turėti kitų dievų, tik savo tris dievus – Patulą (*Patolla*), Patrimpą (*Patrimpa*) ir Perkūną (*Perkuna*); šiuos tris pasižadėjo gerbti bei šlovinti ir jiems aukas aukoti. Tą didžiulį, storą ir galingą ąžuolą, kur šėtonas saugojo savo apgaulingus pramanus bei jų atvaizdus, šie stabmeldžiai laikė šventu, kadangi kipšo patvarkymu jis visą laiką žaliavo – ir žiemą, ir vasarą, be to, buvo stebėtinai šakotas, vešlus, į plotį nuaugęs, tvirtas, nė trupučio neišpuvęs; jo šakos bei lapai buvo tokie tankūs, kad nei lietus, nei sniegas pro juos neprasiskverbdavęs. Aplink šią vietą buvusi pakabinta daili šilkinė uždanga per aštuonias uolektis į aukštį ir plotį, ir niekam į tuos rūmus nederėjo įkelti kojos, nebent pačiam Kriviui krivaičiui (*Kirwej Kirwejtowi*) bei žymiausiems vaidilučiams (*Wejdelotom*), tai yra, mūsiškai kalbant, bažnyčios tarnams arba zakristijonams. O kai ten kas ateidavęs tų dievų garbinti bei šlovinti ir jiems aukas aukoti, tada tie vaidilučiai (*Wejdeletowie*) į šonus atitraukdavę uždangą, kad [žmonės] pamatytų stabus.

Šis ąžuolas buvo padalytas į tris dalis: vienoje dalyje dešinėje pusėje laikė prūsai savo dievą, kurį vadino Perkūnu (*Perkunos*); šiam atnašaudami, ąžuolinėmis malkomis ir dieną, ir naktį kūreno amžinąją ugnį, kaip ir jų kaimynai lietuviai bei žemaičiai, o tam buvo paskirti vaidilučiai (*Wejdeletowie*), kurių svarbiausia pareiga ir buvo saugoti, kad niekados ši šventoji ugnis neužgestų, o jeigu per kokį neapdairų poelgį užgesdavo, prižiūrėtojai būdavo mirtimi baudžiami, kaip apie šitai esu minėjęs Lietuvos aprašymo antrojoje knygoje. Iš to matome, jog pagonys nenorėjo, kad jų dievams būtų tingima melstis. Mokykimės iš jų be tingulio imtis kur kas svarbesnių Viešpaties reikalų. Antrą šio ąžuolo dalį valdė pagonių dievas, vadinamas Patrimpu (*Patrympos*), tai yra tėvų žemės dievu. Lotyniškai tuos dievus vadina *dii penates.* šis dievas buvo pavaizduotas kaip susirangęs varinis žaltys, kurio garbei kiekvienas tenykštis gyventojas, kaip ir Lietuvoje bei Žemaitijoje, laikė gyvą žaltį ir jį lakino pienu. Trečiame šio ąžuolo atkampyje stovėjo trečias stabas – velnio, kurį vadino Patulu (*Patello*) ir kurio garbei kiekvienas savo namuose laikė mirusio žmogaus galvą.

Negana buvo prūsams šių trijų dievų, nes mažai jais pasitikėjo, kadangi ir nebuvo kuo pasitikėti. Turėjo ir kitų stabų, kuriuos nelyginant dievus garbino ir visur tose vietose, kur augo ąžuolas, arba ąžuolynuose jiems aukojo aukas, ir, matyt, kiek daiktų yra turėję, tiek ir dievų bei užtarėjų. Taigi turėjo dar kitus tris dievus, vieną iš jų savo kalba vadino Viršaičiu (*Wurschajto*), kurį didžiai gerbė kaip kilnojamojo turto dievą. Arklius, jaučius, karves, avis,

ožkas, kiaules ir kitus galvijus jo globai patikėdavo. O kitą vadino Svaibratu (*Schnejbrato*), jį šlovino už žąsų, vištų, ančių, fazanų, karvelių bei kitų naminių paukščių globą. O trečią – Kurka (*Gurchem*), – šiam jie patikėjo globoti valgomuosius daiktus, javus bei visokiausią maistą. Apie kitonišką baisią stabmeldystę nekalbu. Seniau tai buvo šiurkštūs, netašyti ir storžieviški žmonės, nepažinę jokio rašto. Jie nieku būdu negalėjo patikėti, kai kas sakė, jog žmogus gali raštu kitam žmogui savo valią bei širdį atskleisti. Jie gėrė vandenį, medumi uždarytą, ir kumelių pieną, tačiau buvo kiek įstengdami dosnūs, žmoniški ir nešykštūs ateiviams bei svetimšaliams, rodė jiems didžią pagarbą ir darė jiems kiek tik galėdami daug gera.

Martynas Murinijus įrodinėja savo kronikoje, kad jų turėta ir kitų pagoniškų švenčių bei prietarų, kuriuos mes čia, į krūvą sulesioję, sudėsime, kad ir kiti žinotų.

Apie prūsų pagonių šventes bei kitus jų prietarus

Šventė senieji prūsai pagonys dievo (o veikiau velnio) Puškaičio (*Paschuita*) šventę. Jų galva, jis gyvenęs po šeivamedžiu, todėl tam medžiui jie rodė didžią pagarbą. Nelyginant jo angeliukus, garbino ir barstukus (*Parstuki*) ir paprastai taisė jiems klojimuose vakarienę; atlikę ten pagoniškąsias apeigas, uždarę paskui save duris, pasitraukdavo nuo patiekalų, kuriuos tie barstukai neva valgydavę vidurnaktį. Kitą rytą pagonys žiūrėjo: kurio valgio labiausiai sumažėdavo, to tikėdavosi gausiausiai užderėsiant. Išliko dar ši bjaurastis ne tik Kuršo, Livonijos ir Sembos, arba Sūduvių, žemėse, bet ir už Torunės ir, keistas dalykas, dar nepragaišo prie Choinicų, Kamenio, Sempulno; daug apie tą šeivamedį kalba ir tvirtina, kad po juo esą kažkokie keisti žemės vaiduokliai, kuriuos jie vadina nykštukais; sako, kad dažnai mėnesienos naktimis juos galį pamatyti žmonės, ypač ligoniai. Pasakojama, kad jie ūgio ne didesnio kaip per uolektį. Be to, apie juos sakoma, kad jie nedėkingiesiems išneša iš klojimų javus, o suneša tiems, kurie to nori.

Spalio pabaigoje garbina, suėję į būrį, dievą Žemininką (*Ziemnikowi*), o daro šitai kurie ne kurie ir šiandien, laikydamiesi senųjų pagonių apeigų, apie kurias čia trumpai papasakosiu, kad tu, skaitytojau, pamatytumei, kokie tai netikę seni papročiai. Sukrovę kluonuose javus, keli kaimai susiburia į puotą. Šeimininkai, suėję su žmonomis, su vaikais ir tarnais, apkreikia stalą šienu arba staltiese užtiesia, priraiko duonos ir pastato keturis kaušus alaus, paskui atsiveda veršį ir telyčią, aviną ir avelę, ožį ir ožką, kiekvieno gyvulio po

patiną ir patelę, taip pat ir paukščių po porelę. Tada jų kunigas burtininkas, paprastas valsčionis, sukalbėjęs savo pasakas, kuriam nors iš tų gyvulių smogia lazda, paskui visi lazdomis daužo, aukodami tai Žemininkui (*Ziemnikowi*), savo velniui, bei dėkodami jam, kad juos apsaugojo nuo viso pikto. Iš šios aukos verdasi valgius, o kai visi prie stalo susėda, prieš pradedant valgyti, jų žynys mėto į visas kertes kaip auką savo Žemininkui (*Ziemnikowi*) po dalelę kiekvieno valgio, tada valgo ir geria, pūsdami ilgus trimitus, kol pasigeria. Kurše ir Livonijoje dabar dar per akis šitų pramanų, o Prūsijoje, Semboje, apie Įsrutį, Ragainę ir kitur turi šventę, kurią vadina Pergrubrinėmis (*Pergrubi*). Keli kaimai supila salyklą alui, o suėjus visiems į vieną kurį didelį namą, ten jų burtininkas Viršaitis (*Wurschait*), paėmęs didelį kaušą alaus, kelia jį į viršų ir meldžiasi dievui Pergrubriui (*Pergrubiusa*) sakydamas: „O *Westpocie Dewe Musu Pergrubios* ir t. t.“, tai yra: „O visagali mūsų dieve Pergrubri ir t. t., dėkojame, kad, išvaręs žiemą, grąžini mums vasarą, ir prašome, kad mums duotumei derlingus metus“. Paskui dantimis ima alaus liepinukę ir, išgėręs alų, bloškia liepinukę, neliesdamas jos rankomis, per save, o šio kaimo seniūnas čiumpa ją ir, kuo greičiausiai pripylęs alaus, stato ant stalo; Viršaitis (*Wurschalt*), paėmęs kaušą, prašo Perkūną (*Perkunusa, Pioruna*), kad kur kitur siųstų griaustinius, krušas ir kita, taip pat išgeria ir jo garbei, alaus kaušą dantimis suėmęs; paskui geria visi. Taip pat ir šviesos dievui Svaikstikui (*Swajtyxowi*), kad būtų geras oras, ir Pilvyčiui (*Pilwitowi*), kad sektųsi krauti turtus, ir kitiems dievams, kurių turi penkiolika, aukoja gerdamas po alaus kaušą, kiekvieną kartą jį dantimis paimdamas, o vėliau valsčionys, staugdami nelyginant vilkai, jų garbei giesmes gieda. O kai esti blogas derlius, mano, kad šitaip yra dėl jų nuodėmių. Todėl maldauja Aušlavį (*Auschlawiusza*), paliegusiųjų bei silpnųjų dievą, užtarti juos prieš dievus, kad suteiktų jiems malonių. Ten pat Sūduvoje, Semboje, valsčionys kartą per metus vaikšto tarsi kalėdodami, rinkdami pinigus, grūdus bei kitokius daiktus, kuriuos vėliau parduoda. O už tuos pinigus nusiperka ar ožį, ar bulių, o jeigu jiems pinigų užtenka – ir vieną, ir kitą. Paskui jų žynys Viršaitis (*Wurschajtos*), užsidėjęs ant galvos vainiką, padeda ranką ant ožio arba ant buliaus, prašydamas anksčiau išvardytų dievų, kad maloniai priimtų iš jo šios šventės auką. Paėmę ožį ar bulių už ragų, visi valsčionys veda jį į klojimą, kelia [aukojamą gyvulį] į viršų, o šventikas Viršaitis (*Wurschalt*), rankšluosčiu apsijuosęs, antrą kartą kreipiasi į visus dievus sakydamas: „Šit pagirtina mūsų tėvų auka bei dovana mūsų dievų rūstybei numalšinti“. Paskui kuždėdamas tris kartus apeina apsukui, kol jie šį ožį papjauna, bet kraujo nepila ant žemės, o nuleidžia į tokį kubiliuką, ir juo paskui Viršaitis (*Wurschalt*) žmones šlaksto, o likučius kiekvienas iš jų po šlakelį nešasi puodukuose į namus ir ten šlaksto gyvulius, kaip pas mus įprasta šlakstyti šventu vandeniu. O tą bulių ar ožį, sukapoję į gabalus,

verdasi, ir valsčionys, sėdėdami prie laužo, kurį be paliovos kursto, trimituoja mediniais trimitais. O jų moterys atneša jiems nekeptų papločių, kuriuos jie, paėmę po paplotį, mėto kits kitam per liepsną, kol iškepa, paskui juos valgo ir geria, staugdami bei vaikščiodami kiaurą naktį. Rytą neša tos vakarienės likučius į kryžkelę ir užkasa giliai į žemę, kad nei šuo, nei koks kitas žvėris jų neaptiktų. Paskui išsiskirsto. Čia ir baigiu pasakoti apie tuos prietarus, praleisdamas galybę kitų jų niekdarbių, apie kuriuos tu, dievobaimingasis skaitytojau, išgirdęs turėsi stebėtis jų siaubinga aklybe ir dėkoti Viešpačiui Dievui kartu su tais, kurie buvo išvesti iš šitokių baisių tamsybių.

Apie senųjų ir dabar dar likusių prūsų laidotuves

Prūsai tikėjo prisikelsią iš mirusiųjų Paskutinio teismo dieną, tačiau ne taip, kaip dera [tikėti], nes manė, jog ko verti buvo čia, pasaulyje, gyvendami, tokie pat būsią ir po mirties: ir iš mirusiųjų prisikėlęs bajoras paliks bajoru, valsčionis – valsčioniu, turtuolis ar pavargėlis – turtuoliu ar pavargėliu, didikas ar plikbajoris – didiku ar plikbajoriu; šit todėl kartu su mirusiais kunigaikščiais, didikais bei bajorais degindavo jų tarnus bei tarnaites, drabužius, brangenybes, žirgus, kurtus ir skalikus, sakalus, lanką su strėline, kalavijus, ietį, šarvus ir kitus daiktus, kuriuos mirusysis, gyvas būdamas, mėgo; su amatininkais – taip pat ir jų įrankius, kuriais pelnydavosi duoną; jie tikėjo, kad kelsis iš mirusiųjų su šiais visais daiktais ir juos vartos aname pasaulyje, kaip yra vartoję šiame. Taip pat darė ir lietuviai, kaip jau esame apie tai rašę antrojoje knygoje. Kartu su numirėliais degindavo taip pat lūšių bei lokių nagus, nes tikėjo, kad turėsią kopti į didelį bei statų kalną Paskutinio teismo dieną, kurią neva kažkoks dievas, valdantis visą pasaulį, turėjęs daryti; šitaip apie tai manė ir dėl to tikėjosi lūšies nagais sau pagelbėsią kuo greičiau bei smagiau ten užkopti. Kaip jau esu sakęs, šio bei kitų papročių laikėsi lietuviai, senieji prūsai ir žemaičiai; kadangi buvo vienos tautos, todėl turėjo vienodus papročius bei apeigas – tiek namuose, tiek ir karuose, – kol ilgainiui pakeitė kalbą. Kurše dar yra išlikę šitokių laidotuvių pėdsakų, tiesa, pakitusių, nes dabar, po tų nesenų Livonijos bei Maskvos karų, jie perėmė kai kuriuos lenkų papročius. Vis dėlto jeigu kuris pajunta, kad artėja mirtis, liepia, parūpinęs vieną ar dvi statines alaus, kviesti bičiulius bei kaimynus, kurių atsiprašo ir su kuriais atsisveikina. O jie pirtyje dailiai numirėlį numazgoja, apgaubstę šluostomosiomis drobulėmis, sodina ant kėdutės ir,

graudžiai verkdami, užgeria jį: „Į tave aš geriu, mielasis bičiuli, kam gi tu numirei turėdamas mielą žmonelę, vaikučių, galvijų ir viso kito pakankamai?" Atsisveikindami nakčiai antrą kartą į jį geria ir prašo pasveikinti aname pasaulyje jų bičiulius ir su jais kaimyniškai gyventi. Aprengia jį po to drabužiais, jei vyras – prijuosia jam kardą arba kovos kirvį, apie kaklą apvynioja rankšluostį, į kurį įriša keletą skatikų, be to, į kapą deda duonos bei druskos maistui, dar alaus ąsotį. O kai laidoja moterį, į kapą jai įdeda siūlų bei adatą, kad ji sau susisiūtų aname pasaulyje, jei kas perplyš. Kai numirėlį veža į kapus, bičiuliai eina vienas pakui kitą ir peilius švaisto aukštyn šaukdami: *„Geigoi, begeite, pokkole"*, tai yra: „Nešdinkitės šalin, traukitės, velniai, nuo palaikų". O Livonijos žemėje ir po šiai dienai už Solkovos dvaro tu pamatysi, kad laidodami numirėlius trimitais trimituoja ir gieda: „Eik, varguolėli, iš šio nelaimingo pasaulio, iš visokios priespaudos į amžinąsias linksmybes, kur nei pasipūtęs vokietis, nei maskvėnas, nei plėšrus leišis (tai yra lenkas arba lietuvis) tavęs nenuskriaus". Mirusiuosius tėvus, motinas bei kitus kraujo giminaičius pamini spalio mėnesį, o kartais per bet kurią kitą šventę, dejuodami bei verkaudami prie kapo, išskaičiuoja, kuo mirusieji buvo geri. Kuršiai bei prūsai iš bažnyčios tuoj pat eina į karčemą ir ten gedulingus pietus valgo be peilių, o mirusiajam, kas tik jam gera linki, gabalą kiekvieno valgio pastalėn meta bei alaus kaušą pila. Gana jau apie šitai. Ir šiandien keisti prūsų polinkiai šiek tiek primena senuosius papročius: kol namuose nepavalgo, neis šventą dieną į bažnyčią. […]

Vertė *JONAS PILYPAITIS*

III dalis, kurioje aprašoma Žemaičių kunigaikštystė ir kitos jai priklausančios sritys

Žemaičių kraštas yra gana platus, jis yra greta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, šiaurėje siekia Livonijos sieną, o vakaruose – Baltijos, arba Vokiečių, jūrą ir nusidriekia šiek tiek į šiaurę. Kaimynystėje dar yra Prūsijos žemė. Jokios didesnės pilies tame krašte nėra, bet pilaičių su miestais, kaimais, tiek karališkais, tiek bajoriškais, yra nemaža. Ta kunigaikštystė turi seniūną, arba vyriausiąjį seniūną, nuolatos skiriamą Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio; dėl menkniekio jis iš tos vietos nešalinamas, nebent tik kas baisaus atsitiktų. Vyskupas toje provincijoje vienas, priklausantis Romos bažnyčiai. Tame krašte yra šie valsčiai: Ariogalos, Medininkų, Kražių, Raseinių, Viduklės, Veliuonos, Kaltinėnų, Cetros[1] ir kiti. Prastuomenė

gyvena mažuose, žemuose, pailguose būstuose, kuriuose vakarais ir rytais vidury aslos kūrenama ugnis: trobos viduryje iš viršaus kabo kaminas, padarytas iš žievės, apkrėstos moliu, po juo pakabintos geležinės grotos, ant kurių visą laiką viena po kitos dedamos balanos, kad šviestų, o apačioje, po grotomis, yra lovelis su vandeniu, į kurį iš viršaus krinta nuodėguliai. Prie to ugniakuro po darbo ilsėdamasis, šeimininkas su šeimyna apžiūri visą savo turtą, visą namų ūkį. Mat tuose pačiuose būstuose, kur patys gyvena, jie laiko ir visokius gyvulius – avis, veršelius, vištas, žąsis, karves ir kiaules. Iš galvijų ragų darosi indus ir puodelius įvairiems reikalams. Žmonės ten tvirti ir drąsūs, mūšyje smarkūs, kautynėse dėvi šarvus, šalmus, kaunasi įvairiais ginklais, ypač ragotinėmis arba ietimis, kaip įprasta medžiotojams; jų arkliai labai maži, kitas pasakytų, jog negalimas daiktas, kad jie ištvertų tokius darbus, į kokius šeimininkai juos įkinko kelionėje, kare, laukuose, miškuose ir prie namų ardami bei akėdami. Žemę ne geležimi, o mediniais žambiais plėšia, ir tai yra nuostabiausia, nes jų žemė labai kieta ir nesmėlinga. Eidami arti, pasiima nemažai pagalių, kuriuos naudoja vietoj norago žemei versti; taip daro todėl, kad sugedus vienam, antram, trečiam, negaišdami galėtų įstatyti kitą. Buvo toje provincijoje vienas seniūnas, kuris, norėdamas palengvinti žmonėms darbą, įsakė pridaryti daug geležinių noragų ir jais arti. Bet kai tais metais ir keletą kitų metų žemė dėl blogo oro neatidavė net sėklos, paprasti žmonės, manydami, kad taip atsitiko per geležinius noragus, kaltę dėl žemės nenašumo ir nederliaus suvertė jiems. Tai pamatęs, seniūnas pabūgo, kad žmonės gali dėl to sukilti, atsisakė geležies ir po senovei leido jiems naudoti medinius noragus.

Toje provincijoje yra labai daug tankių girių ir vešlių miškų, kuriuose kartais pasirodą kažkokių vaiduoklių. Geresnio medaus už žemaičių niekur kitur nerasi, nes jame ne tik labai nedaug vaško, bet ir tas vaškas toks baltas kaip puikiausias alebastras. Miškai ten duoda daugiausia gėrybių, kadangi kelmuose arba aukštų medžių erdviose drevėse bitės gyvena geriau negu puikiausiuose aviliuose ir daug medaus savo šeimininkui prineša. Tačiau reikia žinoti, kad tas kraštas kažkada buvo labai stabmeldiškas, kad jo gyventojai žalčius, varles, driežus ir visokias gyvates pagonišku papročiu garbino ir jiems lyg dievams atnašavo, kaip jau esame rašę kalbėdami apie lietuvių stabmeldystę. Dar ir dabar tarp jų yra tokių, ypač kaimuose ir mažuose miesteliuose, kurie kažkokius žalčius, jų kalba vadinamus gyvatėmis (*Giwoitami*) ir esą turinčius papilvėje keturias trumputes juodas kojas, panašias į žiaunas, namuose laiko lyg kokius naminius dievaičius; šeimininkai jiems po darbo nustatytu laiku tarsi kokią auką padeda lakti pieno, ir jie, išlindę iš urvų ar iš savo požemio slėptuvių, pasižiūrėję į visus ten esančius, apimtus kažkokios stabmeldiškos pagarbos ir baimės, keliskart sušnypščia ir suka prie pieno;

jeigu toji gyvatė jo nedaug išlaka, manoma, kad tuos namus turinti užgriūti kokia nelaimė, nes jų dievaitis ant jų pykstąs; jeigu kas šiaip negerai arba kas nors dėl blogo oro atsitinka, irgi sakoma, kad bus blogai savo dievaitį pagerbę, ir jis visa tai ant jų užleidęs.

Tai atsitiko neseniai viename kaime, už šešių mylių nuo Vilniaus, netoli miesto, vadinamo Trakais. Kažkoks žmogus, tikras katalikų tikėjimo išpažinėjas, iš vieno tokio žalčius garbinančio šeimininko pirko keletą avilių medaus [= bičių], po to, ilgai su juo bendraudamas, per didelį vargą šiaip taip į krikščionių tikėjimą atvertė ir įkalbėjo, kad tą šlykštų žaltį, kurį kaip dievą garbino, užmuštų. Kai šeimininkas tai padarė ir, užmušęs žaltį, po kurio laiko atėjo į sodą apžiūrėti savo bityno, viename avilyje pamatė kažkokią baisią juodą būtybę, panašią į žmogų, bjauriai iki ausų išvieptais nasrais, kreivai išverstomis akimis, – išvis tenai buvo kažkokia pragaro pabaisa. Apmirė iš siaubo šeimininkas, paskui, kiek atsitokėjęs, paklausė, kas ji ir ką ten daranti. Baidyklė atsakė: „Aš esu tas, kuris čia bus tol, kol tau atkeršys, kam savo namų dievaitį užmušei, ir dar labiau būsi persekiojamas, jeigu vėl nepradėsi duoti jam priklausančių aukų“. Nekreipė į tai dėmesio šeimininkas, tvirtai krikščionių tikėjimo laikydamasis, šventu kryžium išbaidė iš ten tą gundytoją, kuris tuoj pranyko ir nežinia kur dingo, bet tenai nuėjęs dar ilgai tame sode girdėdavo kažkokį švilpesį, panašų į žalčių šnypštimą.

Už keturių mylių nuo Vilniaus taip pat yra karališkasis kaimas, vadinamas Lavoriškėmis, kuriame dar nemaža gyvena tokių, kurie žalčius kaip dievaičius garbina ir jiems kažkokias aukas aukoja. Nors tai ir Lietuva, ne Žemaitija, bet kadangi yra Lietuvos kaimynystėje, su ja susisiekia, manau, jog tinka čia trumpai apie tai užsiminti.

Paprastieji žmonės Žemaičiuose turi kažkokią prietarų šventę su iškilmingais aukojimais ir pagonių papročiu ją švenčia spalio mėnesio pabaigoje, kai nuo laukų yra nuėmę javus. O švenčia taip. Į vaišėms skirtą vietą susirenka vyrai su žmonomis, vaikais, tarnais, su visais giminaičiais bei šeimynykščiais; stalus, suolus ir kitas vietas, kur bus vaišės, apkreikia šienu ir ant jo padeda duonos, prie duonos iš abiejų pusių pastato du ąsočius alaus. Po to atneša veršelį, paršą ir kiaulę, gaidį ir vištą ir kitų naminių gyvulių bei paukščių po porą, patiną ir patelę, ir juos užmuša kaip aukas šitaip: pirmiausia žynys arba tasai kažkoks jų šventikas tardamas tam tikrus žodžius, ima mušti tuos gyvulius lazda, o po jo ir visi ten esantieji daužo per galvą, per kojas, paskui muša lazdomis per pilvą, per sprandą ir kitur, sakydami tokius žodžius: „Tai tau, o dieve Žemininke (*Ziemienniku*) – taip paprastieji žmonės savo dievą vadina, – aukojame ir dėkojame, kad mums šiais metais sveikatos ir visokių gėrybių nepagailėjai. Dabar taip pat tave prašome, kad mus ir šiais metais nuo ugnies, karo, maro ir visų mūsų priešų saugotum ir gintum“. Po to, tas aukas

išvirę, vaišinasi visais valgiais, bet, prieš pradėdami valgyti, kiekvieno valgio po gabalėlį atpjovę, po stalu, po suolais, už krosnies ir į visas trobos ir priemenės kertes mėto sakydami: „Tai tau, mūsų Žemininke (*Ziemienniku*), aukojame, maloniai prašome – imk ir valgyk“. Tik tada pradeda savo vaišes. To seno prietarų papročio paprasti žmonės kai kur tebesilaiko ir Lietuvoje, ir Rusioje; apie tai jau rašėme, kai kalbėjome apie prūsų ir lietuvių stabmeldystę.

Visokius javus jie pirmiausia labai karštoje troboje išdžiovina, o paskui, kluone iškūlę, į aruodus supila. […]

Vertė *HENRIKAS VALMONTAS*

KOMENTARAI

[1] *Cetra* – nenustatyta, kokia tai vietovė. Galimas dalykas, kad vietovardis „Cetra“ atsirado per klaidą iš santrumpos „etc.“ (t. y. „ir kiti“).

MOTIEJUS STRIJKOVSKIS

1547–tarp 1586 ir 1593

MACIEJ STRYJKOWSKI

Motiejus Strijkovskis (*Matys Striicovius Osostevicius, Matys Strycovius Praeconides, Maciej Stryjkowski*) – istorikas ir poetas. Gimė Strykove (Vidurio Lenkija, Skernevicų (*Skierniewice*) vaivadija) smulkaus bajoro Jokūbo Strijkovskio šeimoje. Mokėsi Bžezinų (*Brzeziny*) mokykloje (nuo 6 ar 7 iki 16 metų amžiaus). Teiginiai, kad 1567–1570 metais studijavęs Krokuvos universitete ir gavęs bakalauro laipsnį, atsirado kitą jo bendravardį ir bendrapavardį supainiojus su būsimuoju kronikininku. Apie 1562 ar 1563 metus baigęs mokyklą, netrukus (vėliausiai 1565 metais) atvyko į Lietuvą ir kurį laiką tarnavo LDK kariuomenėje, daug keliavo. 1574–1575 metais kaip pasiuntinybės dalyvis buvo išvykęs į Turkiją, lankėsi Graikijoje, Italijoje, kituose kraštuose. Grįžęs į Lietuvą, gyveno Chodkevičių dvaruose (su jais suartėjo dar karo tarnybos laikais). Vėliau suartėjo su Olelkaičiais, bendravo su Vilniaus šviesuoliais. Susipažinęs su Žemaičių vyskupu Merkeliu Giedraičiu, persikėlė į Žemaitiją; gavo Jurbarko kleboniją. Gyveno Varniuose, Jurbarke. Turėdamas akolito šventimus, buvo pakeltas kanauninku. Mirė po 1586 metų (tų metų spalio 21 dieną datuota paskutinė tiesioginė žinia; 1593 metų Žemaičių vyskupijos kapitulos narių sąraše jo vardo jau nėra; Liudvikas Adomas Jucevičius nurodo, kad miręs 1590 metais).

Literatūrinį darbą pradėjęs karo tarnybos laikais, pirmąjį kūrinį išspausdino 1574 metais. Apie 1575–1577 metus parašė kroniką *Apie garbingos lietuvių, žemaičių ir rusų tautos pradžią, kilimą ir narsą, karžygiškus darbus ir vidaus reikalus, ligi šiol niekieno neaprašytus…* (*O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego, a uprzejmie pilnego doświadczenia*), kuri kažkodėl nebuvo išspausdinta (išleista tik 1978 metais Varšuvoje). Atrodo, jau gyvendamas Žemaičiuose, sukauptas žinias gerokai papildė ir išplėtojo kitame veikale – *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika* (*Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*), išspausdintame 1582 metais Karaliaučiuje.

JUOZAS TUMELIS

Motiejus Strijkovskis žinias apie baltų religiją ir mitologiją ėmė iš daugelio šaltinių. Neretai jis pats nurodo, kokiais šaltiniais remiasi, arba tie šaltiniai nesunkiai atsekami iš konteksto. Legenda apie lietuvių kunigaikščių kilmę iš romėnų ir daugelis su šia legenda susijusių etiologinių mitinių duomenų (apie miestų, kulto vietų įkūrimą Lietuvoje, mirusiųjų deginimo paprotį, Kęstučio vedybas su Birute ir kt.) paimta iš Lietuvos ir Žemaičių metraščių, visų pirma iš *Bychovco kronikos.* Legendą apie pirmojo prūsų karaliaus ir žynio kilmę, prūsų garbintus dievus, svarbiausiąją šventovę Strijkovskis paėmė iš Simono Grunau nurodydamas, kad Erazmas Stella šią legendą kiek skirtingai aprašo. Teiginiai apie svarbiausios prūsų šventovės Romuvos (Romovės) ir vyriausiojo žynio analogiją su Roma ir popiežiumi, apie prūsų pomirtinio gyvenimo supratimą, laidojimo apeigas, aukas kriviui paimti iš Petro Dusburgiečio kronikos. Lietuvių, žemaičių, sembų, latvių ir prūsų dievų sąrašas imtas iš Wolfgango Dietmaro spausdinto *Sūduvių knygelės* varianto (Mannhardt, 1936, 242, 330). Pagal šią knygelę taip pat aprašyta Pergrubrio šventė, ožio aukojimas, mirusiųjų laidojimo ir minėjimo apeigos. Lietuvos ir Žemaičių krikštas aprašomas daugiausia remiantis Jonu Dlugošu.

Naudotų šaltinių duomenys dažniausiai perteikiami tiksliai, nurodant, kokiai baltų genčiai jie priklauso, nors esama ir kompiliacijos (vieno šaltinio medžiaga jungiama su kito šaltinio medžiaga), pasitaiko netikslumų (šaltinis netiksliai referuojamas arba jame esantys vienos baltų genties duomenys priskiriami kitai genčiai). Pavyzdžiui, perpasakodamas, kas Lietuvos metraščiuose rašoma apie legendinių kunigaikščių mirtį ir jiems pastatytų stabų garbinimą, Strijkovskis prijungia ir Dlugošo teiginius apie medžių bei neva iš romėnų atėjusį amžinosios ugnies garbinimą. Epizodą, kuriame rašoma, kad lietuviai ir žemaičiai, kaip ir prūsai, turėjo savo svarbiausiąją šventovę prie Nevėžio ir vyriausiąjį žynį, kuris kurstė amžinąją ugnį, vadinamą *Znicz,* Strijkovskis sukonstravo iš Dusburgiečio (apie svarbiausiąją prūsų šventovę ir kryžiuočių Lietuvoje sudegintą Romainių kaimą, kuris buvęs laikomas šventu) bei iš Dlugošo tekstų (apie tai, kad Vilniuje buvo užgesinta amžinoji ugnis, žynio *Znicz* kurstoma, ir kad panaši ugnis buvo užgesinta Žemaitijoje už Nevėžio upės, ant aukščiausios kalvos). Dlugošo informacija čia gerokai iškreipta (Vilniaus žynio vardu pavadinta žemaičių amžinoji ugnis). *Sūduvių knygelės* informacija apie sūduvių dievą Puškaitį priskiriama lietuvių ir žemaičių dievui Pušaičiui. Aprašinėdamas lietuvių krikštą pagal Dlugošą, Strijkovskis čia pat pateikia pasakojimą apie Lietuvoje krikščionybę platinusį čekų kunigą Jeronimą, kuris, kapodamas Perkūno stabą, įsikirtęs koją, bet ji tuoj pat stebuklingu būdu sugijusi. Pasakojimas sukurtas pagal Enėjo Silvijaus Piccolominio užrašytą Jeronimo Prahiškio informaciją, kad vienas lietuvis, kirsdamas šventąjį medį, ėmęs vaitoti, parkritęs ant žemės tarsi persikirtęs

blauzdą. Tačiau apžiūrėjęs Jeronimas pamatęs, kad blauzda visiškai sveika. Strijkovskis informaciją, kaip matome, smarkiai iškreipė.

Perpasakodamas senesnių šaltinių žinias, Strijkovskis pateikė ir naujų mitinių duomenų. Pavyzdžiui, Lietuvos metraščių žinias apie Kęstučio ir Birutės vedybas Strijkovskis papildo nuoroda, kad Birutė buvusi vadinama deive, o Birutės kalnas Palangoje dar jo laikais buvęs laikomas šventu. Pasakodamas apie Trakų įkūrimą, priduria padavimą apie Trakų vardo kilmę. Daug naujų žinių pateikta padavime apie Vilniaus įkūrimą. Šventaragio ugniavietė buvusi toje vietoje, kur Strijkovskio laikais stovėjusi patrankų liejykla, arklidės ir Žemutinė pilis. Gediminas dievams pašventęs mišką palei Viliją nuo patrankų liejyklos iki Lukiškių, tame miške apgyvendinęs kunigus, kursčiusius amžinąją ugnį, penėjusius naminius dievus – žalčius. Perkūno garbei pastatęs stabą – didelį titnago akmenį, iš kurio žyniai įskeldavę ugnį. Didelė visiems dievams skirta šventovė buvusi Antakalnyje. Lizdeiką girioje su lopšiu pakabintą ant medžio radęs pats Vytenis ir t. t. Prie *Sūduvių knygelės* informacijos apie dievą Puškaitį pridurima, kad jis esąs garbinamas du kartus per metus, kad barstukai iš nedėkingų žmonių vagią javus ir nešą savo šeimininkams, kad Aukštutinėje Prūsijoje žmonės ir Strijkovskio laikais tikį, jog po šeivamedžiu gyvenančios kažkokios požeminės būtybės – nykštukai. Naujos informacijos yra apie mirusiųjų laidojimą (trimitavimą kapinėse trimitais, raudojimą), mirusiųjų minėjimą, Ilgių šventę.

Atrodo, kad ši informacija daugiausia imta iš gyvosios tradicijos, paremta paties Strijkovskio stebėjimais, samprotavimais, o vienas kitas faktas galbūt perpasakotas ir iš senesnių, mums dabar nežinomų šaltinių. Kad Strijkovskis rėmėsi gyvąja tradicija (liaudies padavimais, pasakojimais, tikėjimais, papročiais), yra nurodę daugelis tyrinėtojų (Mannhardt, 1936, 337; Kerbelytė, 1963, 193–194; Batūra, 1966a; Lebedys, 1977, 128; A. Jonynas, 1984, 104–138 ir kt.). Ypač stipri gyvosios tradicijos įtaka jaučiama pasakojime apie „ypatingus“ lietuvių ir žemaičių dievus ir Žemininkui skirtos rudens šventės aprašyme. Tačiau Strijkovskis silpnokai temokėjo lietuviškai, todėl kai kuriuos dievų vardus iškreipė. Lietuvių tikėtų mitinių būtybių, gamtos ir ūkio globėjų neskyrė nuo dievų (Иванов, Топоров, 1980, 156). Be to, jo žinios užfiksuotos praėjus beveik dviem šimtams metų po krikščionybės įvedimo, kai senoji lietuvių mitologija jau buvo gerokai primiršta ir tik pavieniai jos reliktai, pakitę ir pritaikyti prie naujų sąlygų, dar gyvavo žemuosiuose visuomenės sluoksniuose. Strijkovskio minimus dievybių vardus įvairūs tyrinėtojai skirtingai atstato. Mannhardtas mano, kad Strijkovskio dievų vardų lietuviškos formos turėjusios būti šitokios: 1) *Prokorimos* – Prakūrimo dievas (nuo *kurti*, vok. *bauen*), 2) *Ruguczis* – Rūgičius, Rūginčius (nuo *rūginti*), 3) *Ziemiennik* – Žemenykas, Žemeninkas, 4) *Kruminie Pradziu Warpu* – Krūminė (dievaitė)

pradžių (brandžių ?) varpų (nuo *branda, brendimas* ir *krūmas*), 5) *Lituwanis* – Lytuvonis (nuo *lietus*), 6) *Chaurirari* – galbūt Karorius (nuo *karas*), 7) *Sotwaros* – Sutvaras (nuo *sutverti*), 8) *Seimi dewos* – Šeimynos dievas, 9) *Upinis dewas* – Upinis dievas, 10) *Bubilos* – visai nesuprantamas, 11) *Dzidzis Lado* – pagal Akelaitį, – nuo priedainio *laido,* 12) *Gulbi Dziewos* – nuo *gelbiu, gelbėti,* 13) *Goniglis Dziewos* – Ganyklos dievas, 14) *Swieczpunscynis* – visai nesuprantamas, 15) *Kielu Dziewos* – Kelių dievas. *Pušaičio* ir vardas, ir aptarimas daugiausia perimtas iš *Sūduvių knygelės* (Mannhardt, 1936, 338–341). Panašiai Strijkovskio „dievus“ lietuviškai perskaitė ir Ivanovas su Toporovu (Иванов, Топоров, 1980, 156). Dievo Bubilo funkcijas ir vardo semantiką („storulis“) gan įtikinamai yra išaiškinęs Algirdas Julius Greimas (Greimas, 1979, 269–274). Remdamasis ankstesniais aiškinimais, kai kurių Strijkovskio (taip pat ir kitų autorių) minimų mitinių būtybių vardų variantus pateikė Vytautas Mažiulis. Jo siūlymais remtasi ir šio leidinio lietuviškuose tekstuose.

Strijkovskio *Kronika* – vienas populiariausių baltų religijos ir mitologijos šaltinių. Ja remiasi, ją mini arba kritikuoja vos ne visi šios religijos ir mitologijos tyrinėtojai.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Stryjkowski, 1582; 1766; 1846; Gerullis, 1927, 83–84 (fragm. liet. k.); Mannhardt, 1936, 330–334 (fragm. vok. k.); Jurginis, Šidlauskas, 1983, 68–72.

Literatūra: Kraszewski, 1840, 417–477; Daniłowicz, 1846; Malinowski, 1846; Ptaszycki, 1903; Orda, 1928; Spekke, 1930; Ptaszycki, 1933; Puzinas, 1935; Mannhardt, 1936, 327–341, 619; Ivinskis, 1938a,b; Lebedys, 1963; 1977; *Nowy Korbut,* 1965, 296–299; Sielicki, 1965; Zaborskaitė, 1965; Batūra, 1966a; Рогов, 1966; Stanevičius, 1967; *W sprawie,* 1967; Jučas, 1968; *Литовская и Жмойтская хроника,* 1968, 357–365 и др.; Budka, 1969; Sajkowski, 1969; Bardach, 1970, 68–85; Jablonskis, 1973; Radziszewska, 1974; 1978; Lewandowski, 1976; Karpluk, 1977; Abramowicz, 1979, 65–82; Tumelis, 1979; Wojtkowiak, 1980; 1981; A. Jonynas, 1984; I. Jonynas, 1984; Улащик, 1985.

Tekstas iš: Stryjkowski, 1846, 83–87, 137, 142–150, 244–245, 300–301, 308, 369–373, 385–386; 1848, 3, 13, 43–44, 65, 78–81, 149–150, 170, 190–191.

KRONIKA POLSKA, LITEWSKA, ŻMÓDZKA I WSZYSTKIEJ RUSI
1582

Księgi trzecie. Rozdział drugi

Borkus, Konas, albo Kunas, Spera, Dorsprungus, potomkowie Palemonowi, xiążęta i rozmnożycielowie narodów ziemie Żmodzkiej i Litewskiej

Wszystkie Latopiszcze Ruskie, Litewskie i Żmodzkie, którychem z różnych miejsc zebranych piętnaście zgadzał i w jedno miejsce dla wybadania a doświadczenia prawdy historiej znosił, i s pilnością conformował, na to się jednostajnie zgadzają, i tak spolnie świadczą, iż Palemon albo Publius Libo xiążę przerzeczone, z Włoskich stron przez dalekie żeglowania morskie w ty krainy pułnocne Żmodzkie, lossem Bożym dziwnym zaniesiony, cośmy też już dosić dowodnie i szeroko wywiedli i okazali, spłodził trzech synów, z których pirwszemu imię dał Borkus albo Porcius, podobno według onej starej familiej rzymskiej Porciussow, bo Porciussow albo Borciussow starodawna jest familia rzymska, *unde et lex Porcia,* prawo ustawione od Porciussow. O czym Livius, Cicero, Salustius, Pomponius Mella etc. piszą: *Lege quoque Porcia cautum erat, civem Romanum verberibus non cedi,* iż się mieszczanina rzymskiego biczować u prągi niegodziło, etc., którym się prawem i Paweł święty Lisiassowi tribunowi, gdy go był kazał przywiązać do słupa i biczować, obronił, mówiąc: *Num hominem Romanum et indemnatum licet vobis flagellare? Actorum capite 22 et Salustius invehens in Ciceronem, dicit: Cum tum sublata lege Portia errepta libertate etc.*

Drugiemu synowi Palemon dał imię Kunos albo Kunassus; a Conon także i Konos, są starodawne włoskie, łacińskie i rzymskie przezwiska. Był też papieżem Kunos albo Konon tegoż imienia co i xiążę litewskie, roku od Christusa 687, Kunos też był xiążę Bawarskie, roku 1040; Konon takżę był xiążę i hetman Ateński po Alcibiadzie, którego Lysander Lacedemoński hetman na głowę poraził. O czym Herodotus, Xenophon i Justinus lib. 5. Conos też, albo Conon, tenże będąc zaś hetmanem Perskim Lacedemonow srogo poraził i Ateniensom pierwszą godność przywrócił, o czym Justinus lib. 6 etc.

A trzeciemu synowi Palemonowemu było imię Spera, z łacińskiego słowa *spes,* albo z włoskiego *speransa,* jakoby rzekł: nadzieja, po polsku; bo Spera z włoskiego *Speranza,* jako oni mówią *Speransa mia,* a z łacińskiego *Spes,* a *Spera:* spodziewaj się, albo: miej nadzieję; przeto ty wszystkie imiona synów Palemonowych, są niedalekie od włoskich i łacińskich imion.

Dzielności i spraw ich potocznych, mało so znać dla niedostatku historyi. Tylko to Latopisce wszystki zgodliwie świadczą, iż gdy się tu Włoszy z staremi obywatelmi Żmodzkimi, Alanami, Gottami i Kursami rozmnożyli, tedy przerzeczone xiążęta, Żmodzką i Kurską, albo Kursowską ziemię tym sposobem po ześciu Palemona, przodka swego, podzielili.

Borkus, starszy, wziął udział swój nad Niemnem, tamże gdzie rzeka Juria do Niemna wpada, na uściu zamek założył, któremu dał imię Jurbork, złożywszy imię rzeki Juriej z swoim własnym imieniem Bork, dla wiecznej sławy, jak to i Cracus xiążę Polskie uczynił, gdy Crakow założył. Także Romulus, gdy Rzym fundował. Tym też sposobem srzedni syn Palemonów Konas albo Kunas zamek nad Niemnem, gdzie do niego Wilia wpada, zabudował, który Konassowem od swego imienia przezwał, potym ten zamek Kownem, i z miastem, za czassów postępkiem, aż po dzisiejszy czas zowią. Także nad Wilią, Niemnem, Niewiazą i Dubissą rzekami, sam Kunas panował, a Borkus nad Jurią aż do morza Pruskiego i Kurlandskiego krainy rządził. Trzeci zaś brat Spera, z ludem swoim dalej się udał od braciej, a ciągnąc przez puszczą ku wschodu słońca i na południe, przebył Niewiazę, Serwentę i Swiętą, rzeki, i nalazł miejsce nad jeziorem puszczami, łąkami i rozłogami wdzięcznymi okrassone, tam zaraz *Spera,* uczyniwszy ojcowskim obyczajem bogom swoim modlitwy i ofiary, począł zamek budować nad onym jeziorem, któremu wespołek z zamkiem dał imię od siebie Spera, a tak między Niewiazą, Serwentą i Swietą rzekami, ugruntował sobie ossadę.

Dorsprungus Julianus, też Palemonów towarzysz, patricius, albo ojczyc z xiążąt rzymskich, z herbu i z familiej Centaurussow albo Kitaurussow i z Rożej, widząc porządne ossady wnuków swoich synów Palemonowych, ciągnął dalej z ludem swoim nad Swiętą rzeką, gdzie nalazł kopiec wyniosły w roskosznym położeniu, zamkowi bardzo przystojny, tam tedy zaraz bogom zwykłe ofiary z ludem swoim uczyniwszy, zamek jeden niżny a drugi na kopcu wyższy zabudował, który według Latopiszcow Wilkomirią nazwał; a skądby to imię i nazwisko urosło, niemasz pewnej wiadomości.

Tenże Julianus Dorsprungus z herbu Kitaurussa, niedaleko od Wilkomiriej, Dziewołtow, jakoby rzekł: Boże przebywanie, założył, i pisał się Dziewołtowskim xiążęciem, a panując w Wilkomiriej, zgruntował ossady swoje aż po Wilią rzekę i Dzwinne brzegi. Za Wilią zaś ku południowi i wschodowi, Ruskich xiążąt w ten czas dzierżawy były, także za Dźwiną. Aczkolwiek

i Lotwa pobratynowie Litewscy, już w ten czas szeroko nad morzem i za Dźwinskich brzegach rozmnożyli się byli.

Potym gdy Borkus, który na Jurborku aż do Kurskiego morza panował, umarł bez potomstwa, *Spera* brat młodszy, na jego miejsce wstąpił, a panując wiele lat w Jurborku, s Prussami starymi, (którzy byli jednego narodu z Żmodzią) do Polskich stron najeżdżał, potym też za bratem Borkussem był pozwany, iż bez potomstwa umarł, a poddani jego, według starego zwyczaju rzymskiego, od przodków podanego, uczynili mu jako panu pogrzeb ućciwy, iż go spalili nad jeziorem Sperą, a zebrawszy popioł i kości, jak był obyczaj u Rzymian starych, w trunę włożyli, tamże potym bałwan na sławę Spery xiążęcia swego postawili, który i ono jezioro, obyczajem pogańskim, za boga, aż do czasów Jagełowych chwalili.

A gdy tak dwa bracia xiążęta, bez potomstwa zeszli, Kunassus, srzedni, na xięstwa oboich za zezwolenim i głossami obojga pospólstwa wastąpił, i spłodził dwu synu, z których starszy Kiernussius, a młodszy Gymbutus byli mianowani, a jeszcze za żywota obu podzielił, iż Gymbus w Żmodzi, a Kiernus od Niewiazy aż do Wiliej panował.

Kiernus Litewskie pierwsze, a Gymbut Zmojdskie czwarte, xiążęta, Kunassowicy

Kiernusus i Gymbut, Kunassowi synowie, a wnukowie Palemonowi, w spolnej braterskiej miłości i zgodzie, poześciu ojcowskim, rozszerzyli Zmodzkie państwo, od Kurskiego i Pruskiego morza aż do Wiliej, a od Serwenty i Niemna aż do Dźwiny. Potym gdy się ich ludzie w wielką liczbę rozmnożyli, za czasów postępkiem, poczęli naprzód przechodzić za rzekę Wilią w Zawilijską ziemię, którą na ten czas Ruskie xiążęta trzymały, tamże się ossadzać Żmodź w pustyniach poczęła. Potym gdy według swego obyczaju na dubasnych albo żmodzkich trąbach nad Wilią mieszkając grawali, Kiernus, który był jeszcze jako xiążę języka włoskiego i łacińskiego między narodem grubym do końca niezmienił, i slachciców miał przy sobie nie mało, z narodu onych piąci set, co byli z Palemonem przyszli, nazwał on brzeg Wiliej rzeki, nad którym Żmodź była osiadła, łacińskim językiem *Littus tubae,* jakoby rzekł: Brzeg trąbny; a prości ludzie onej swojej ossady nie umiejąc tak zwać łacińskim językiem *Littus Tubae,* zwali ją Littuba, potym Lituwa, a za czasów postępkiem, Litwą ty wszystki kraje, gdzie dziś Wielkie Xięstwo Litewskie, tak Russacy, jak Polacy przezwali. A na to się wszyscy Latopiszcowie starzy Ruscy, Litewscy i Żmodźcy zgadzają, acz Miechovius, Decius i

Erasmus Stella, jakośmy to wyższej szeroko i dowodnie pokazali, na to niezezwalają.

W tejże Litwie Kiernusus napierwszą ossadę i zamek założył i zbudował, który od swego imienia *Kiernow* mianował, nad rzeką Wilią.

Potym xiążę Kiernus, mając częste najazdy w Wilijskiej ossadzie od Ruskich xiążat, umyślił moc mocą, a gwałt gwałtem odbić, a złączywszy wojska swoje litewskie zawilijskie, z bratem Gymbutem xiążęciem Żmodzkim, ciągnęli w Ruskie państwa ku Brasławiu, który dziś Litewskim zowią, a należał w ten czas do xięstwa Połockiego. Tak tedy ony wszystki wołości Ruskie, okrutnie splundrowawszy, łupów i połonu nabrali wielką wielkość bez odporu, a potym do samego Połocka, łupy do litewskich jaskiń odesławszy, ciągnęli, jako latopiszce świadczą, które xięstwo wszystko wszerz i wzdłuż srogo splundrowali, i ludu wielkość z niezliczoną okwitością łupów w połon zagnali. A to się Litwie i Żmodzi w ten czas s tej przyczyny w Rusi szańcowało, iż takie zwycięstwo odnieśli: bo w ty czassy prawie, jak Długosz i Miechovius lib. 2 cap. 21, fol. 51 świadczy, roku od Christusa Pana 1058, Połowcy z narodu Gotów, także pobratinowie Litewscy, z xiążęciem swoim Sekal, Ruskie xięstwa dwa kroć byli srogo zburzyli, jako o tym niżej obaczysz. Same też xiążęta Ruskie spoinie sobie oczy łupiły, aż Bolesław król Polski Zasława na Kiow mocą wprowadził, potym Isasław na Wizesława, xiążę Połockie, z pomocą Polską ciągnął, a gdy Wizesław uciekł, Isasław snadnie Połocka dostał, i takie srogie strachy, a rosterki dla wnętrznej wojny w ten czas były w Rusi, iż z desperacie] do Greciej wszyscy chcieli uciekać. O czym u Miechoviusa lib. 2, cap. 18, fol. 45, u Cromera lib. 4, i niżej w naszej tej Cronice szerzej najdziesz. Dla tego tedy i Litwa z Żmodzią w ten czas Połockie xięstwo, i insze Ruskie państwa, śmiele z zwycięstwem wojowali, upatrzywszy pogodę. O czym Latopiszcze żadnej wzmianki tych przyczyn niewspominają, którycheśmy się my z wielką pilnością ku wielkiemu pożytkowi Czytelnikowi łaskawemu domacali; bo tu już obaczy dowodnie, którego czassu Kiernusus i Gymbut panowali, a to się stało roku 1065, od Narodzenia Pańskiego, gdy to Litwa pierwszą wtarczkę do Rusi uczyniła. A oni panować poczęli po śmierci ojca Kunassa 1040, wszakże w ten czas skoro się z Ruskiej wojny szczęśliwie wrócili, naleźli Żmodzką ziemię od Lotihajłów sąsiadów za Dźwiną i nad morzem mieszkających zburzoną. Którzy w niebytności Kiernussa i Gymbuta w Żmodzi i w Litwie czas upatrzywszy, bespiecznie broili, i łupy wielkie do Lotwy wygnali.

Wszakże Kiernus z Gymbutem bratem, zaraz się swojej szkody pomścili, bo z onym gotowym wojskiem przeprawiwiszy się za Dźwinę, wszystkę Lotewską, albo Lotihalską, dziś zowią Liflandską ziemię, wszerz i wzdłuż zwojowali, a z wielkością łupów bez odporu, prawie wszystkich Lotihajłów

w niewolą do Litwy i do Zmodzi wywiedli, tak iż potym roku od Christusa Pana 1100, Niemcy do Lifland pustych najeżdżać i tam się ossadzać, a wiarę chrześciańską szczepić roku 1200, przez Meinharda kapłana pobożnego z Lubku, pirwszego arcybiskupa Rigenskiego poczęli, jak o tym będzie niżej szeroko, gdy przydziem *ad* 1200 *annum,* przeto też tu już pojdzie nam dowodnie, acz z wielką trudnością porządna a prawdziwa historja litewskich Xiążąt i ich dzielności, kiedy będziem porządnie konkordować, znaszać i zgadzać piętnaście Latopiszcow (których em z wielką przeważnością z różnych miejsc dostał) z postronnymi Kronikami, jako z Długoszem, Miechowiussem, Cromerem, także z Ruskimi, Moskiewskimi, Pruskimi, Kurlandskimi i Liflandskimi, starodawnymi sprosta a prawdziwie spissanymi dziejami. Ale się do rzeczy pierwszej zwrócimy.

Kiernus Kunassowic, pierwsze xsiążę i fundator Litewski, nie mając męskiego potomka, przyjął na xięstwo Litewskie Ziwibunda, syna, albo potomka Dorsprungowego z herbu Kitaurussa, jako zięcia, dawszy mu w małżeństwo Pojatę córkę jedyną, a potym gdy w starosiwym wieku umarł, uczynił mu Ziwibund Dorsprungowic zięć i Pojata córka, pogrzeb xiążęcym, według onych czassów, obyczajem, na jednej gorze niedaleko od Dziewałtowa przy Swiętej rzece, tamże mu i bałwan postawili, na sławę i pamiątkę wieczną, który Litwa i Żmodź za boga długo chwaliła, aż potym zgnił, ale gdy na tym miejscu gaj urosł, czynili tam ofiary pogani, i chwalili ony drzewa za bogi, aż do czasów Jagełowych, gdzie ogień wieczny, snaść boginiej Westy, ustawicznie z dębowych drew gorzał, co wszystko Litwa i Żmodź miała od Rzymian przodków swoich, którzy także umarłych palili, a xiążętom albo królom i mężom zacnym słupy i groby wysoko usute stawiali i kościoły budowali, a potym, według pogańskiej superstitiej, za bogi chwalili. O czym *Myrsilius Lesbijus de origine Italiae, Marcus Portius Cato, Archilochus de temporibus, Livius Romanae Historiae Princeps, Berosus Babylonius, Xenophon, Q. Fabius, C. Sempronius de divisione Italiae, C. Julius Solinus Polyhistor, Pomponius Mella de situ orbis, Pomponius Laetus de Antiquitatibus urbis Romae, Lucius Fenestella de Sacerdotiis Romanorum,* etc., etc., etc., dosyć szeroko w swoich historjach świadczą.

A tu już od śmierci Kiernussowej rzecz przerwać się musi i odłożyć przes niemały kres do Ziwibunda Dorsprungowicza w Litwie, a do Gymbuta Konassowica i do Montwila syna jego, w Żmodzi panowania, dla Kroniki i dziejów Ruskich, s którymi Litewskie, dla porządku prawdziwego historiej, musimy naprzód conferować i stossować.

Księgi czwarte. Rozdział czwarty

O starodawnych ceremoniach albo raczej szalenstwach Ruskich, Polskich, Zmodzkich, Litewskich, Liflandskich i Pruskich obywatelów bałwochwalców, i różność ich bogów fałszywych

[…] Ale naszy Sarmatowie, Polacy, Rusacy, Litwa, Prusowie, onych szaleństw starych naśladowali, gdyż ty krainy pułnocne nad insze narody w tych sprośnych błędach dłużej trwały, dla wrodzonej swojej srogości zwierzęcej okrutności, dla której w ty kraje przyść apostołom i ich posłańcom trudno było z nauką Ewangeliej. A też naszy przodkowie będąc w ony czassy narodem nawaleczniejszym, w ricerskich sprawach wszytek wiek swój trawiąc, nie disputowali się około religiej. Naprzód tedy Polacy, Pomorczycy, Mazurowie, ty naprzedniejsze bogi mieli: Jowisza, którego oni zwali Jessa, tego chwalili za wszechmocnego i za dawcę wszech dóbr. Plutona też boga piekielnego, którego zwali Nia, chwalili wieczor, prosili też od niego po śmierci lepszego i wcześniejszego miejsca w piekle i dżdżów albo uskromienia niepogody, którego kościół był w Gnieźnie naświętszy, jako Dlugosus świadczy. Cererę też boginią ziemną, wynalezycielkę zboża wszelkiego, którą oni zwali Marzana, tej też w Gnieźnie, jako Wincenti Kadłubkus, biskup krakowski, pirwszy Kronikarz Polski pisze, był wielkim kosztem zbudowany kościół, gdzie jej na chwałę dziesięciny wszelkiego zboża po żniwach ofiarowali, prosząc na drugi rok o żyzne urodzaje. Wenerę też boginią miłości zwali Zizilią, której modły czynili dla płodu, i wszelkich roskoszy cielesnych od niej żądali. Dianę, boginią łowów, swym językiem zwali Ziewonią albo Dziewanną. Castora też i Poluxa, rzymskich bożków chwalili, których Lelusem i Polelusem nazywali, co jeszcze i do dzisiejszych czassów u Mazurów i Polaków na biesiadach, gdy sobie podleją, jawnie słyszemy, kiedy *Lelum po Lelum* wykrzykają. Chwalili i matkę Lelowę i Polelowę Ledę, którą według greckich baśni Jowis bóg, nie mogąc jej inaczej dostać, przemieniwszy się w łabęcia, płodną uczynił, iż jaje zniosła, z którego się Helena (dla której Troja zginęła) i Castor s Poluxem bliźnięta urodzili, albo wylęgli, a potym między bogi policzeni. A zwykli byli mężowie i niewiasty, starzy i młodzi, na święta tych bogów swoich w jedno się schodzić miejsce do tańców i krotofil inszych, którą schadzkę *kupałą* zwali, zwłaszcza 25 dnia Maja miesiąca i 25 Czerwca, co jeszcze do tych czasów w Rusi i w Litwie zachowywają; bo skoro po niedzieli Przewodnej aż do Ś. Jana Chrzciciela niewiasty i

panny do tańca się gromadą schodzą, tam ująwszy się za ręce *Lado, lado i lado moja!* powtarzają, śpiewając na pamiątkę Ledy albo Ladony, matki Kastora i Poluxa, acz prości ludzie nie wiedzą skąd ten obyczaj urosł. Także owy kołyski dziwne, o świętym Pietrze, i wieczory święte po narodzeniu Pańskim, wszytko z starodawnych zabobonów pogańskich poszło, bom się też tego i w Turcech sam własnym okiem napatrzał, roku 1575 Decembris 20 die, i zaś kiedy u nas Srzodopoście wielkie. […]

Litwa zaś i starzy Prusowie, Żmodź, Kurlandowie, Lotwa, Jatwieżowie, z jednego narodu jakośmy to wyższej pewnym dowodem dosyć szeroko okazałi idąc, w jednakich się też obyczajach, tak domowych jak wojennych, zawżdy sprawowali i jednakich bogów swoich ceremonij albo bałwochwalskich według pogaństwa obrzędów używali. A to nabożeństwo bałwochwalskie naprzód w Prusiech, w Litwie, (jako kroniki Niemieckie i Pruskie świadczą) poczęło się tym obyczajem: iż gdy roku od zbawiennego narodzenia Christusa Pana 503, nad Prusami starymi, pobratyny Litewskimi, król albo xiążę Bruteno rzeczony (od którego tez niktórzy Pruską ziemię być nazwaną mnimają) panował, będąc już w wieku zeszłym, spokojny żywot umyślił prowadzić, a królestwo bratu Wejdewutowi spuścił, który był z Litewskiego narodu, albo z Alanskiego, jako Erasmus Stella, acz trochę różniej pisze, com już szerzej na przodku z niego pokazał. Ten Bruteno był potym wybranym nawyższym kapłanem i biskupem około obrzędów albo ceremonij bogów pogańskich, a przemieniwszy mu imię, nazwali go według godności urzędu onego Kirie Kyriejto (greckim językiem z Bitiniej krainy, skąd też Prusów w ty strony Miechovius lib. 2 cap. 8, z xiążęciem Brusą, acz nie ku rzeczy, wygnanym mnima przybieżeć). Potym za postępkiem czasów, prości ludzie zwali tych to biskupów Kriwe Kriwejto nawyższymi, co się wykłada: bliski nasz pan; temu tedy Kiriejtowi nawyższemu biskupowi bałwanów swoich Prusowie pod dębem, nad podziwienie szeroko rozłożystym, kościół wielkim kosztem zbudowali, gdzie na pierwszym miejscu po prawej ręce bałwan Perkunos nazwany, albo Piorun postawili; tamże też (gdzie dziś Heiligenbeil, to jest Swięta Siekierka miasteczko) oni pogani starzy Prusowie główne miasto na onym miejscu założyli, które Romanowa, albo Romnowe od Rzymu nazwali, jakoby rzekł: Rzym nowy. Tam na ofiarę bogowi Piorunowi tak Prusowie jako Żmodź i Litwa, ogień ustawiczny z dębiny we dnie i w nocy palili, który jeśliby kiedy za niedbałością przystawów zgasł, co się rzadko trafiało, tacy gardłem karani bywali. Po lewej zaś stronie drugi bałwan stał z miedzi na kaztałt węża wzdłuż zwitego, który oni zwali Patrimpos, to jest ojczystych bogiem (u Łacinników *Dii Penates*), tego zaś tak chwalili, iż każdy Żmodzin, Litwin i Prusak, węża albo żmiję w domu chował, które mlekiem

karmili. Na trzecim rogu trzeci bałwan stał djabelski Patelo nazwany, na którego chwałę każdy w domu u siebie głowę umarłego człowieka chował. Czwarty ich bóg był Wirschajtos, którego też z wielką uczciwością chwalili, a za boga domowego mieli, w którego mocy wszytki rzeczy ruchome i nieruchome, bydło i wszelki dobytek, być wierzyli. Piąty bałwan był Snejbrato nazwany, który wszytki ptastwa powietrzne i domowe, gęsi, kury, kaczki, gołębie, pawy, etc. zawiedał. Szósty bóg był Gurcho nazwany, który jako oni wierzyli, nad wszelkimi żywiołami, zbożym i pokarmy ludzkimi moc miał. A to Romnowe miasto pruskie, gdzie były ty ich bałwany i ten biskup Kriwejto, Bolesław Chrobry król Polski spalił i zburzył r. 1017, jakośmy to już z Długosza i z Cromera lib. 2 wyższej wypisali, wszakże na tym miejscu ono pogaństwo i potym modły odprawowali, które miejsce teraz po niemiecku Heiligenbeil, to jest Swięta Siekierka zowią, dla tego, iż Krzyżacy, wybiwszy Prusów poganów, siekierami poświęconymi ony ich bałwany wysiekli.

Litwa zaś i Żmódź, skoro się w wielki naród rozmnożyli, wybrali też sobie osobliwego biskupa, którego oni tak ważyli, jako dziś u nas papieża, i Rzym nowy w Żmodzi założyli, snaść jeszcze od Palemona albo Publiusa Libona, nad rzeką Niewiazą, które miasto oni Romowe albo Romnowe zwali. Być też może, iż Włoszy, jako się to wyższej powiedziało, w ty strony przyżeglowawszy, to miasto Romnowe albo Romowe założyli na pamiątkę Rzymu ojczyzny swojej. Jakoż o tym i Petrus de Dusburch Krzyżak, który Kronikę o wojnach litewskich z Krzyżakami pruskimi i liflantskimi do mistrza Wernera do Orzele pisał roku 1326, gdy jeszcze druku nie było, za Witena xiedza Litewskiego, tak mówi: *Condiderant civitatem Romnove, trahentem nomen suum a Koma,* i zaś wyższej o zburzeniu tego Rzymu litewskiego, tenże tak pisze prostą staroświecką łaciną: *Eodem tempore Ludovicus de Lebentele Commendator Ragnetae cum suo exercitu multa bella gessit contra Letovinos. Navale bellum multiplex habuit, unum versus Austechiam terram Regis Letoviae, in qua villam dictom Romove vel Romene, quae secundum ritus eorum sacra fuit, combussit, captivis omnibus occisis, ubi etiam frater Conradus Tuchefelt occubuit.* Roku 1295 Ludwik Libentelle Commendator z Ragneti, i wojskiem swoim wielkie wojny czynił przeciw Litwie. Wodną też bitwę z nimi rozmaicie zwodził, a jednę w Austechiej ziemi króla Litewskiego (tak on zowie według staroświeckich powiatów) gdzie miasto Romowe, albo Romone, od Rzymu rzeczone, spalił, które według ich bałwochwalstwa święte było, ałe też tam brat Conradus Tuchefelt, Krzyżak zacny, poległ, etc.

Tam też ofiary bogom swoim sprawowali i tam ogień wieczny ustawicznie palili, który Znic nazywali, aż do Jagieła, który ich, jak o tym będzie niżej, do Christusa nawrócił. Ten Kriwe Kriwejto, albo Kirie Kiriejto, biskup pruski i

litewski pogański, tak był wielkiej zacności, iż (jako tenże Dusburch pisze), nietylko Prusowie i Litwa, ale też Lotwa i insze narody Lotihalskie, Jatwieżowie i Żmodź, na jego roskazanie byli posłuszni, a nietylko on albo którykolwiek z jego krewnych był w takiej uczciwości, ale też jego namniejszy posłaniec, z jego łaską, albo jakim na to danym znakiem, idąc od onych krain xiążąt i slachty i wszytkiego pospolstwa, był wielką ućciwością tractowan.

O zmartwych wstaniu na dzień sądny wierzyli, wszakże nie dobrze; bo jako kto był slachcicem albo chłopem, bogatym albo ubogim, wielmożnym albo chudym pachołkiem, tak też i po zmartwych wstaniu w przyszłym żywocie, w tymże go stanie być wierzyli. A dla tego z xiążęty, z pany i z slachcicami umarłymi (jako tenże Dusburch pisze, co sam za swego żywota widział) sługi, służebnice, szaty, klejnoty, konie, charty, ogary, sokoły, łuk z sajdakiem, szable, włócznią, zbroje i insze rzeczy, w których się on nawięcej kochał, z rzemieśnikami, także i s chłopy sielskimi, ty naczynia, którymi oni z roboty żywności nabywali, i co ku ich stanowi należało, palili, tak wierząc, iż s tymi rzeczami wespół mieli zmartwychwstać, a jako na tym świecie, tak na onym tym się cieszyć i żywić mieli.

Rysie też albo niedźwiedzie paznogcie palono z umarłymi, bo wierzyli, iż na górę wielką a przykrą ku sądnemu dniowi mieli wstępować, który sąd nad wszytkim światem, jeden jakiś Bóg nawszechmocniejszy miał czynić, a dla tego iżby tym snadniej i bespieczniej tam wleźli, paznogciami rysimi myślili sobie pomagać.

Tenże Duzburch pisze, iż ten Triwe albo Kriwe, papież pruski i litewski pogański, miał wiadomość wszytkich rzeczy z djabelskiego snaść przepowiadania, bo i rodzicy albo krewni umarłego, wierząc iż każda dusza imo jego dom, naprzód na on świat wędrować musiała, pytali go, jeśliżeby tego dnia, albo tej nocy, (to jest kiedy on umarł) takowego jakiego człowieka i w takim ubierze, w jakim oni umarłego spalili, dom jego przemijającego widział? Który Kriwe zaraz urodę, kształt, ubiór, familią i obyczaje onego umarłego bez wątpienia opowiadał, acz czasem był w kilkudziesiąt mil od onego miejsca, gdzie on umarł, a ku większej pewności ukazował, iż nad wrotami domu jego, dusza w kształcie onego umarłego jadąc imo, włocznią albo szablą, albo jakim inszym instrumentem, z czym go spalono, znak uczyniła, albo cokolwiek zostawiła, co zaś oni jego przyjaciele od czarta zmamieni prawdziwie poznawali i w tak wielkiej zacności tego Kriwejta mieli, iż też po każdym zwycięstwie albo przywiezieniu łupów z krain nieprzyjacielskich, trzecią część wzdobyci jemu oddawali, na ofiarę zaś bogom drugą część łupów i kilko mężów zacniejszych więźniów w zbrojach jako byli poimani, palili, ale koni naprzód bieganim mordowali, aż na nogach stać nie mogły, też ich dopiero palili.

Bogowie litewscy, żmodzcy, sambijscy, lotewscy i pruscy

A ty naprzedniejsze bogi, ty narody miały:

1. *Okopirnos,* bóg nieba i ziemie.

2. *Swajtestix,* bóg światłości.

3. *Auschlavis,* bóg niemocnych, chorych i zdrowych.

4. *Atrimpos,* bóg morza, stawów, sadzawek i jezior.

5. *Protrimpos,* bóg rzek i wszytkich wód ciekących.

6. *Gardoajtis,* bóg okrętów. Tego tylko żeglarze i rybołowowie chwalili, zwłaszcza Kurlandowie, Sambitowie ir Philandowie niktórzy morzu przylegli, bo wierzą iż ten Gardoajtis jest anioł wielki w pojsrzód morza i jezior stojący, bóg wiatrów, takiego też być Grekowie *Aeolum* wierzyli, ten wiatry uśmierza, a kiedy się rozgniewa, tedy jednym chuchnieniem okręty przewraca i topi. Na święto jego tylko ryby krom chleba i inszych potraw jedli a polewkę pili z głębokich k temu przyprawionych misek, iż ten bóg głębokimi wodami włada.

7. *Pergrubius,* bóg ziół, jarzyn i trawy.

8. *Pilwitos,* bóg, który dawał bogactwa i napełniał gumna.

9. *Perkunos* albo *Piorunos,* bóg łyskania, gromu, śniegu i dżdżu.

10. *Poklus,* bóg piekła, chmur, zaćmienia i latających duchów albo djabłów. Chwalili zaś Parstuki i Markopole, które oni tak zwali *ludzie maluczkie,* których my *Pigmaeos* zda mi się zowiemy, w ziemi mieszkające, a ukazują się im jeszcze i dziś na pewne czasy, zwłaszcza w Sweciej, w Kurlandach, w Lotwi i w Sambiej, Pruskiej ziemicy, gdzie jeszcze pogaństwa starego zakał do gruntu się z prostych ludzi nie wykorzenił. A to były bogi Prusów starych i Kurlandów, których jeszcze i dziś po części on naród gruby wzywa i chwali.

Litewscy zaś i Zmodzcy bogowie ci byli osobliwi:

1. Naprzedniejszy bóg, którego zwali *Prokorimos,* a temu na ofiary białe kapłuny kijmi bili nie rzerząc, których sami część, część zaś ich ofiarnicy jedli, a trzecią część palili.

2. Bóg kwaśnych i kisłych potraw *Ruguczis,* temu kurzycze jarzębate ofiarowali.

3. Bóg *Ziemiennik* albo ziemny, którego w wężów chowaniu i mlekiem karmieniu chwalili, temu też czarne kurzyce bili na ofiarę.

4. *Kruminie Pradziu Warpu,* który wszelkie zboże dawa, temu na ofiarę bili kury grzebienia niskiego a gęstego, i siekali ich mięso w drobne sztuczki, aby się żyto gęste, kłosiste, a nie wysokie zrodziło.

5. *Lituwanis,* który deszcz spuszcza; temu rozmaitej barwy kurzyce: białe, czarne, jarzębate, etc. ofiarowali.

6. *Chaurirari,* koński bóg; temu pietuchy rosłe, cerstwe, różnej barwy ofiarowali, aby się też konie takie mnożyły, a kiedy go o pokój prosili od ich nieprzyjaciół, (bo go też mieli za boga wojny), jak Grekowie i Rzymianie Marsa, tedy za piecem na siodłach siedząc ofiary i modły mu czynili.

7. *Sotwaros,* bydła wszelkiego bóg, a temu przed piecem albo ogniem różne kapłuny ofiarowali, jako różnej sierci bydło mieli.

8. *Seimi Dewos,* co czeladź zawiedował; temu też kury i kokoszy różnych farb bito, którą ofiarę do pieca w ogień miotali, a nie wymowali ich aż zgorzały, prosząc aby się ich słudzy trzymali.

9. *Upinis Dewos,* co rzeki miał w swojej mocy; a temu prosięta bieluchne ofiarowali, iżby przezroczysta woda płynęła.

10. *Bubilos,* bóg miodu i pszczół; tego chwalili za piecem siedząc, a pop ich garniec nowy wielki pełen miodu w ręku trzymał, a wymówiwszy zwykłe modlitwy, z ogromnym krzykiem uderzył nim o piec, aż się w stuki rospadł, prosząc boga Bubilosa, aby się pszczoły hojnie roiły.

11. *Dzidzis Lado,* to jest wielki bóg, któremu bieluchne kapłuny na ofiarę bijali, którego też święta 25 dnia Maja, aż do 25 Czerwca, obchodzili w karczmach, a niewiasty i panny na łąkach i po ulicach tańce, ująwszy się około za ręce, stroili, śpiewając żałośnie, a powtarzając: *lado, lado, lado Didis musu Dewie!* to jest: wielki nasz boże Lado! co i dziś jeszcze w Litwie, w Żmodzi, w Liflanciech i w Rusi czynią.

12. *Gulbi Dziewos,* bóg, który każdego z osobna człowieka strzeże, co naszy zową *proprium Genium,* anyoła własnego; temu białe kapłuny mężowie, a żony kurzyce ofiarowały.

13. *Goniglis Dziewos,* pasterski bóg leśny, które Grekowie i Rzymianie *Satiros Faunosque* zwali; temu jajca końskie, wołowe, kozłowe i inszego bydła stroje ofiarowali, kiedy ich wałaszyli albo trzebili, a palili one ofiary pastuchowie na jakim wielkim k temu obranym kamieniu, mówiąc: Jak ten kamień twardy, niemy i nieruszający się, tak też, *o Dziewie musu Goniglis!* wilcy i wszyscy drapieżni zwierze niechaj się nie mogą ruszyć, aby bydłu naszemu, twojej obronie zleconemu, szkodzić nie mogli.

14. *Swieczpuńscynis,* bóg, który kury, gęsi, kaczki zawiedał, i wszystki insze ptaki tak domowe jako powietrzne; temu nieczynili ofiary, mówiąc, iż to latający bóg.

15. *Kielu Dziewos,* podróżny bóg; temu kury białe ofiarowali, a kije w ręku trzymali, przepasawszy się i w łapcie ubrawszy, jako Żydowie Wielkąnoc obchodzący, a prosili go, aby ich szczęśliwie w drodze prowadzić z domu i do domu raczył.

16. *Puschajtis,* bóg ziemny, który między drzewem bzowym mieszka, a temu naczęstsze ofiary i modły wieczór u drzewa bzowego nabożnie i z

wielkim postrachem czynili, i snaść i dziś jeszcze czynią, bo takowe dzewo u nich było naświętsze, i noszą pospolicie chleb i piwo pod krzewinę bzową, prosząc boga Puschajtessa, aby on Parstuki aniołki swoje, to jest *pignaeos*, ludzie małe, posyłał do ich gumien, którzyby zboża przysparzali i w okwitości zachowywali. A o tych Parstukach albo Pigneach i Augustin Ś. *in libro de Civitate Dei* pisze, iż poganów i chrześcian prostaków wieśniaków, częstokroć dziwnym ukazowanim swoim zmamili byli, i teraz jeszcze są prawdziwie i ukazują się w Kurlandach nawięcej, a w Sweciej, prostym ludziom, w których się towarzystwie kochają, a zwłaszcza tych, którzy się im ofiarami i częstowanim (bo bardzo radzi, ile w nocy osobliwie, jadają) przypodobać umieją; mnie ich dziwnie jeden doctor medicus i phisicus wykładał, co teras tu opuszczam.

Olaus też *Magnus Archiepiscopus Upsalen. i Cornelius Agrippa de occulta Philosophia* piszą, iż djabli powietrzni towarzyscy, nie do końca w naturze swojej jako piekielni zepsowani, w Sweciej, w Nortwegiej, w Philandiej, pospolicie ludziom prostym służą, konie cudzą i insze roboty odprawują, a niktórym przyszłe rzeczy i przeszłe opowiadają, którzy się im w obcowaniu spólnym przypodobać umieją. Ja też to powiadam com słyszał i wdział własnym okiem w Kurlandskiej, w Liflandskiej i w Sambijskiej, którą zową Sudawen Samland, w Prusiech i w niktórych kątach, zwłaszcza morzu przyległych, Zmodzkiej ziemie i za Mirumskami i Insterborkiem, iż tego Puschajta djabła, którego w bzowym drzewie mieszkać wierzą, na pewne święta dwakroć do roku chwalą i Parstuki, ludzie ziemne, aniołki i sprawce jego, czczą, i pokarmami hodują. Na pewne czasy święta ich, pospolicie stół w gumnie postawią i nakryją, czworo chleba, mięsa warzonego i pieczonego, ser i masła na stół zostawią, i wzywają ich na cześć albo kolacią w nocy, według zwykłych pogańskich ceremonij albo czarów, potym drzwi u gumna mocno zamknąwszy, sami odchodzą, a oni Parstukowie przyszedszy o pułnocy, ony potrawy jedzą. Nazajutrz zaś patrzą gospodarze, jeśli której potrawy więcej zjedziono, jeśli chleba, tedy wierzą iż im przysporzą oni boszkowie zboża; jeśli mięsa, tedy szczęście na dobytek etc. rozumieją; a onej potrawy, która im więcej smakowała, tym więcej niż na pirwszym było, na drugie święto kładą, prosząc ich, aby zboża przymnażali. Powiadają też, iż ci Parstukowie zboże u inszych, których sobie znają niewdzięcznych gospodarzów, w nocy z gumien kradną, a do onych, którzy ich lepiej ważą, przynoszą. W Pruskiej też ziemi górnej, około Chojnic, Kamienia, Sempelborka za Toruniem i indzie, o tim drzewie bzowym, po dzisiejsze czasy, bardzo świątobliwie, według starożytnego pogańskiego zakału, tameczni obywatele trzymają, wierząc iż pod drzewem bzowym, ziemni mieszkają jacyś dziwni duchowie, albo fantasmy, których oni krasnymi ludźmi zowią, i widzieć się często w nocy, kiedy

miesiąc świeci zwłaszcza ludziom chorym, dawają; o ich urodzie powiadają, iż więcej na łokieć nie są wyższy wzrostem.

Naprzedniejsze święto u tych poganów bywało, które jeszcze i dziś zachowują na niektórych miejscach w Litwie, w Żmodzi, w Liflanciech, w Kurlandach i w Ruskich krainach niktórych, na schodzie Października miesąca, gdy już zboże wszytko pożną, zgromadzą i zwożą do gumien, tedy sobie kołacyje czynią, na które się wszyscy, czasem ze trzech i ze czterzech siół składają i schodzą do jednego domu z żonami, z dziećmi, i z sługami; stół sianem a indzie obrusem nakryją, na którym chlebów kilko, i cztery wielkie sudziny piwa na czterech rogach postawią; potym przywiodą cielca i cielicę, barana i owcę, kozła i kozę, wieprza i świnię, kura i kurzyce, gąsiora i gęś, i insze ku jedzeniu godne dobytki, i ptastwa domowe samca i samicę. To wszytko tym obyczajem na ofiarę bogu swojemu Ziemiennikowi biją; naprzód ich wieszczek albo kapłan pogański, chłop prosty, wymówiwszy modlitwy, według zwykłych gustów, poczina kijem bić którekolwiek zwierzę, potym wszyscy około stojący, kijmi tłuką ono bydlę po głowie, po brzuchu, po grzbiecie, po szyi, i po nogach, mówiac: To tobie, o Ziemienniku, boże nasz! ofiarujemy, i czynimyć dzięki, żeś nas roku przeszłego dobrze zdrowych w okwitości wszech dóbr, zboża i majętności zachował i sczycił, i od ognia, żelaza, powietrza morowego i wszelkich nieprzyjaciół naszych obronić raczył. To sprawiwszy, onego bydła na ofiarę pobitego, mięsa i ptaki warzą, pieką i smażą, a siadszy za stół jedzą, ale naprzód każdej potrawy i ptaka sztuczkę oderznąwszy, ich wiesczek albo czarownik miece pod stoł, na piec, pod ławy i w każdy kąt domu, mówiąc: To tobie, Ziemiennik, boże nasz! racz ofiary nasze przyjąć a łaskawie tych potraw pożywać. Także jedzą i piją aż do obżarstwa, onego Ziemiennika za każdą potrawą i trunkiem wzywając, a w trąby długie, i żonki i mężowie huczą; także i śpiewają, jeden drugiemu gębę ku gębie rozdziewiwszy; a na tych biesiadach i świętach ich, jam często bywał w Liflanciech, w Kurlandach, w Żmodzi i w Litwie, koło Suwieka, Abelów, Sobotnik, Poswola, Bassenborka, miasteczek, za Sokołwą, Moisą i indzie, gdziem się dziwnym pogańskim gusłom przypatrzył, bo tam w tych stronach teraz i do tych czasów prawie o Bogu mało wiedzą.

W Prusiech zaś w Sambiej, którą ziemię zowią po niemiecku Sudawen, Samland i około Insterborku, Ragnety i w Kurlanskiej ziemi chłopstwo sielskie, którzy są wszyscy Żmodzinowie i żmodzkim językiem aż do Królewca, com sam słyszał i widział, mówią, mają swoje święto, które zowią Pergrubri, na wiosnę, skoro śniegi zginą, iż już czas orać, a trawa się też ukazuje, tedy z kilku sioł zsypują słody po czwierci albo beczce na piwo; schodzą się potym w jeden dom wielki, tam Wurschajt ich, to jest ofiarnik, albo raczej czarownik, weźmie garniec piwa, a podniowszy go wzgórę, prosi boga Pergrubiusa,

który daje trawy i lato, mówiąc: *O Wespocie Dewe musu Pergrubios!* etc. To jest: O wszechmogący boże nasz Pergrubiusie! ty precz zimę przykrą odganiasz, a raczysz zioła, kwiatki i trawę po wszystkiej ziemi rozmnażać; my teraz ciebie prosimy żebyś zboże nasze zasiane i które siać mamy, raczył hojnie rozmnożyć, aby kłosisto rosło, a wszytek kąkol racz sam podeptać. Potym konewkę, albo kubek postawi, weźmie ją zębami, i wypije piwo, a wypiwszy, rzuca konewkę, bez dotykania ręku, przez głowę; za nim stoi Cziwon, albo starszy onej wołosczi, który chwyta konewkę i co narychlej nalawszy piwa, postawi zaś przed Wurschajta, albo onego czarownika, który wziąwszy kufel, prosi drugiego boga Perkunusa albo Pioruna, aby gromy, grady, łyskawice, dżdże, burze i chmury szkodliwe, pohamować raczył, i wypije mu na ofiarę kufel piwa, w zęby ująwszy, a dopiero za nim wszyscy piją. Trzeci raz prosi wielmożnego boga Swajstixa, boga światłości, aby raczył łaskawie a pogodnie świecić na zboże, na łąki, na kwiecie i dobytki ich. Zaś modli się do czwartego boga Pilwita, aby raczył dać wszytki zboża pięknie pożąć i do gumien zgromadzić; także wszytkim bogom, których mają 15, na chwałę po kuflu piwa wypiją, bez dotykania rąk, w zębach trzymając, a za tym śpiewają, jakoby wilcy wyli, pieśń ku ich chwale. A jeśli przeszłego roku był zły urodzaj zboża, tedy wyznawszy złości swoje, iż to dla grzechów zasłużyli, proszą Auschlawisa, boga chorych i niemocnych, aby się przyczyniał do inszych bogów, do Pergrubiusa, Perkunusa, Swajtestixa i Pilwita, aby im na przyszły rok łaskawszymi być raczyli. Tamże wtedy przerzeczonych Prusów niżnej ziemicy, którą zowią Sudawen, Samland, chłopi Zmodzinowie z Litewskiego narodu, byka albo kozła tym kształtem raz do roku święcą: schodzą się cztery albo sześć sioł w jedno, wybierając pieniądze, chleb i insze rzeczy, jakoby kolędę, to przedawszy, jeśli wiele pieniędzy, tedy zaraz i byka i kozła za ony pieniądze kupią i zejdą się w jeden dom, gdzie sobie ogień wielki udziałają, tam też żony ich zsypują mąkę pszeniczną i hreczysną, z której naczynią placków. Potym Wurschajtos, ich pop, według pogańskiego obyczaju, wieniec na głowę wdziawszy, położy rękę na kozła albo na byka, i prosi wszytkich bogów, każdego z osobna, którem wyższej wyliczył, aby raczyli od nich miłościwie przyjąć obchód i ofiarę onego święta, a ująwszy byka albo kozła za rogi, wiodą go do gumna i podnoszą go wszyscy chłopi wzgórę, a xiądz, Wurschajt, opasawszy się ręcznikiem, wzywa powtóre wszytkich bogów, mówiąc: To jest chwalebna ofiara i pamiątka ojców naszych, abyśmy zgładzili gniew bogów swoich, potym szepcząc, obydzie trzy kroć byka około, i zarzeżą go, a krwie nie rozlewają na ziemię, którą wypuściwszy w uszatek, czerpają kauszykiem albo czarką, Wurschajt kropi ludzi, a ostatek rozbierzą w garnuszki i kropią każdy w domu swoim bydło, jako u nas jest obyczaj święconą wodą.

Zsiekawszy zaś w stuki byka, warzą w kotlech, a chłopi siedzą około ognia, przed których niewiasty przyniosą placki nie pieczone, a oni ująwszy każdy po placku, rzuca jeden drugiemu w ręce przez płomień, tak długo chwytając aż się upieką; potym jedzą i piją, śpiewając i grając na trąbach długich, przez całą noc, rano zaś idą przez wieś na rostanie dróg, niosąc placek pszeniczny i co się zostało z onej kołaciej, i kładą ty w jedno miejsce, a wszyscy ziemią przysypują wzgórę, strzegąc pilnie, aby zwierz albo pies nie mógł tego wykopać, a sprawiwszy to, poruczają się bogom, i idą do domów swoich.

A kiedy się już który śmiertelnym czuje, tedy według możności, na beczkę albo na dwie piwa, każe prosić przyjaciół i wszytkich co w onym siele mieszkają, których przeprasza i żegna; a oni zaś umarłego w łaźni pięknie wymyją i ubierzą w białą koszulę długą, jako jest obyczaj, a posadzą go na stołku i piją do niego przyjaciele, tymi słowy smętnymi a lamentliwymi mówiąc: Ja do ciebie piję miły przyjacielu i czemuś umarł, a wszak masz swoję miłą małżonkę, dziatki, bydło, etc. i wszytkiego dostatek; potym do niego drugi raz piją na dobrą noc, i proszą go, aby raczył na onym świecie pozdrowić ich przyjaciela, ojce, matki, bracią etc., aby też tam z nimi łaskawie i sąsiedzko się obchodził, jako tu oni z nim za żywota. Ubierzą go potym w szaty, a jeśli będzie mąż, przypaszą mu kord albo siekierę, ręcznik też około szyje, w który mu kilko groszy według możności zawiążą na strawę, chleba s solą i konew piwa wstawią w grób. A jeśli niewiastę pogrzebują, tedy jej włożą nici i igłę, aby sobie zaszyła, jeśli się jej co zedrze na onym świecie, a kiedy ją wiozą do grobu, tedy przyjaciele wszyscy idąc processią, szermują nożami wzgórę, wielkim głosem wołając: *Gejgej, begejte Pokkole!* to jest: *uciekajcie, uciekajcie, biegajcie precz od tego ciała, wy djabli!*

Dziś się to jeszcze najduje w jednym kącie Liflandskiej ziemi za Moizą Solkową, i com sam widział przy pogrzebie umarłych, w trąby grają, śpiewając: Idź nieboże s tego nędznego świata rozmaitych ucisków na wieczne wesele, gdzie cię ani hardy Niemiec, ani drapieżny Lejsysz, to jest Polak albo Litwin, ani Moskwicin, krzywdzić, ani Moskwicin, krzywdzić nie będzie mógł.

Pamiątkę też umarłych ojców, matek i krewnych swoich obchodzą pospolicie miesiąca Octobra, albo Października, a czasem na każde święto na mogiłach lamentliwie jako i śpiewając płaczą, zwłaszcza żony, wyliczając dzielności, cnoty, gospodarstwo etc. mężów swoich.

Który obyczaj nie tylko u tych, ale i w Wołoszech, w Multańskiej i Bulgarskiej ziemi zachowują, com sam widział w kilku miasteczkach w Buzowie, w Ruściuku, w Dziurdziewie nad Dunajem i w Bukorestu, stołecznym mieście Hospodara Multańskiego, gdzie ku temu świeczki palą i kurzą kadzidłem na mogiłach; a w Turcech zaś i potrawy kładą, ptakom ziarna sypią, kotki, psy,

karmią za duszę umarłych przyjaciół, drudzy zaś drągami płuce po ulicach dwiema chłopom nosić każą, za którymi psi i kotki stadami wespołek chodzą, etc. Nam też jako gościom, acześmy tego niepotrzebowali, jałmużnę dawali w karwagerah niktórych, to jest domach gościnnych, na jałmużnę postawionych, przynosili wino rużynek, damascen etc. wespół warzonych, kapusty z baraniną, ryżu, kasze, mleka z bawolic, chleba według osób i dwa dzbany wody, bo wina nie dawają za dusze. A między grobami, które na niktórych miejscach jako miasteczka stoją, żony i przyjaciele na każdy piątek, gdy się dzień jasny trafi, modlitwy czynią i jałmużnę ubogim rozdawają.

W Kurlandskiej zaś i Samlandskiej ziemicy i w Prusiech, kiedy czynią umarłym pamiątkę, tedy s kościoła prosto do karczmy idą, albo do którego domu, gdzie się na war piwa zsypią, żony za nimi przyniosą w koszałkach ryb pieczonych i warzonych na zimne, tamże bez nożów jedzą, a żony im służą, a każdy co umarłemu krewnemu życzy, każdej potrawy stukę pod stół rzuca i kufel piwa leje.

W Litwie zaś i w Żmodzi, chłopi także na upominanie przyjaciół kołacie sprawują wielkim dostatkiem, a gospodarz starszy, już kiedy mają począć jeść, weźmie na łyszkę wielką mąki rozmaitego zboża, soli, etc., i kadzidła, a zakurzywszy mówi: *A za wissumos priatelos musu!* etc. potym jedzą i piją, aż na nogach nie mogą stać, ojczyste starodawne pieśni śpiewając.

Drugie zaś święto w Żmódzi, według podania pogańskiego zachowują, które Iłgy zowią, a poczynają to święto prawie o Wsze Święte, na które by nauboższy musi piwo w domu mieć, i tak piją przez kilko miedziel wspominając umarłych; a pierwej za pogaństwa, to święto na cześć Perkunowi bogowi piorunów i gromów obchodzili, etc. Ale o tych gusłach i niżej przy nawróceniu Litwy i Żmodzi na wiarę chrześciańską najdziesz […].

Księgi szoste. Rozdział trzynasty

O bitwie i zwycięstwie Skirmuntowym, nad kniaziem Luckim, roku 1220

[…] A po tym sławnym zwycięstwie, Skirmunt ućciwszy Kukowojta rozlicznymi darami, odprawił go do ojca jego z wielkimi dziękami. Ale Kukowojt wróciwszy się do Żmodzi z wielką sławą, zastał ojca Zywibunda Dorsprungowica bardzo chorego, bo był w leciech bardzo zeszły, tak iż potym rychło umarł, bardzo w zeszłej i szedziwej starości. Pojata też, żona jego,

córka Kiernussowa, po której był xięstwo Litewskie z Kiernowską stolicą, jaka się w on czas zeszła, za wiano wziął, mało co przedtym umarła, której syn Kukowojt, z wrodzonej miłości, postawił bałwan nad jeziorem Zosłą, obyczajem pogańskim ku wiecznej pamięci. Ten bałwan ludzie prości chwalili za boginią, a gdy bałwan zgnił, na tym miejscu lipy wyrosły, ktore także Litwa i Żmodź aż do czasów Jagełowych za bogi chwalili, pieśni proste o Pojacie śpiewając.

A tu wiedz Czytelniku miły, iż się o tej Pojacie jeden Latopisiec sprosnie omylił, kładąc tę Pojatę być córką Kukowojtową, a ona była matką, i jakoby ta Pojata, po śmierci Kukowojta, ojca swego, miała mu bałwan postawić na jednej górze nad Swiętą rzeką, ano się myli, bo ona Kiernusowi ojcowi ten słup uczyniła nad tąż rzeką, na co się insze wszystki Latopiszcze zgadzają, którym podobniej niż jednemu wierzyć, gdyż od prawdy na kilko miejscach jawnie zfankował, i mnie (co wyznać muszę), zwiódł w wydaniu Gońca cnoty. […]

Księgi osme. Rozdział piąty

Wojsielk albo Wolstinik, syn Mendoga krola, będąc pierwej cerncem zakonu ruskiego, z monasteru, jako Kazimirz pierwszy Polski, na Wielkie Xięstwo Litewskie i Żmodzkie wybrany i podniesiony, roku 1264

[…] Wyprawili tedy panowie Litewscy zaraz do Wojsielka posły, imieniem wszystkiego pospólstwa, i bojar Litewskich, wzywając go i prosząc na ojczyste państwo, który acz się powołanim od Boga, na inszy stan, to jest duchowny, a k temu zakonny długo wymawiał, wszakże gwałtowną potrzebą zatrwożonej, i ku zginieniu przez wnętrzne niezgody nachylonej ojczyzny zwyciężony, i uprzejmymy prośbami poddanych zmiękczony, wyjechał z monasteru Pińskiego do Nowogródka, a potem zebrawszy się z Nowogrodczany, w xiążęcym potcie, ruszył się do Kiernowa, gdzie go wszyscy panowie, bojare, i pospólstwo z wielkim weselim i radośnym „łado, łado" śpiewając z klesatanim ręku przyjęli, i na stolicy wielkiego xięztwa Litewskiego, Żmodźkiego, Nowogrodzkiego, Połockiego, i Kurlandskiego posadzili i zwyklimi ceremoniami z mieczem w czapce xiążęcej podnieśli. […]

Księgi osme. Rozdział siódmy

Swintorog Utenussowic, z herbu Kitaurus, na Wielkie Xięstwo Litewskie wybrany, roku 1268

[…] Swinterog Utenussowic wielki xiądz Litewski, w zeszłych leciech staruszek, mając pokój od Krzyżaków Pruskich, którzy w ten czas mieli co czynic z Prussy pogany, spokojnie w Litwie panował, a potym syna Germonta xiążę Żmodźkie za żywota swego, na xięstwo wielkie Litewskie panom i bojarom zalecił i naznaczył, aby go sobie za pana wczas wybrali. A gdy z trafunku, z Germuntem przerzeczonym synem swoim wielki xiądz Litewski Swintorog jachał w łowy, podobało mu się miejsce w puszczy bardzo ozdobne miedzy górami, gdzie rzeka Wilna wpada w Wilją, i prosił syna swego Germunta przykazując mu, aby na tym miejscu i między tymi rzekami po śmierci ciało jego według obyczaju pogrzebu pogańskiego spalił, i aby już potym nie gdzie indzie, jedno na tymże miejscu jednym, ciała inszych xiążąt Litewskich, także panów i bojar zacniejszych palono, i pogrzeby odprawowano: bo przedtym palili trupy martwe na tym miejscu gdzie kto umarł. Potym też Swintorog Utenussowic rychło dokonał żywota swego w Nowogrodku, zostawiwszy syna Germonta na państwo Litewskie, a wykonał wieku swego lat 98, a na xięstwie Litewskim tylko 2 lecie. […]

Księgi jedennaste. Rozdział czwarty

O założeniu Trokow starich i Wilna, przez Gedimina, roku 1321

Gedimin Witenesowic Wielki Xiądz Litewski zbywając w Kiernowie rozmaitymi łowami przeszłej pracej, i niewczasów wojennych, zebrawszy się z dworem i wszystkim myśliwstwem swoim, jachał w głębsze puszcze dla weselszej pociechy, i główniejszych łowów; a gdy mu się według myśli szańcowało iż się nacieszył i obłowił, czestował w polu pod kotarhami pany, dworzany, i myśliwce swoje, w piąci milach od Kiernowa, między Waką i Wilią rzekami. Tam potym upodobało mu się miejsce i plac nie tak bardzo słuszny ku zamkowi, jako jemu wdzięczny, iż się na tym miescu i w okolicznych polach i lasach obłowił, tamże zarazem obesławszy wołości, zabudował zamek, który przekopem i wałem obwarował, i nazwał go Troki, dla tego iż co żywo,

zajęcy, lisów, kunic, i inszego małego zwierza i ptastwa, tak dworzanie, jako osocznicy, myśliwcy, kuchcikowie i chłopięta, wszystcy byli pełno około Tarczaków, przed sobą, i za sobą i po stronach w troki nawiązali i nawieszali, zwierzu też wielkiego łosi, jeleni, sarn etc. pełne wozy nakładli. A tak dla tego szczęśliwego obłowu znacząc wtym sobie wróżkę szczęśliwą (bo w on czas Litwa obyczajem rzymskim żadnej rzeczy bez wroszki niepoczynali) zarazem z Kiernowa stolicę xiążęcią do Trok nowo budowanych przeprowadził, które dziś Staremi Trokami zowiemy względem Nowych od Kejstuta potym jego syna zbudowanych, jako o tym niżej napiszemy. A tak od tego czasu stolec w Kiernowie od starożytnych xiążąt Litewskich, zwłaszcza od Kiernusa Konasowica Palemonowego z Rzymskich xiążąt potomka wtórego założony ustał, za czym też to miasto z zamkiem dawnością czasów zawisnych jak dziś widzimy zniszczało; a w Trokach się nowa stolica xiążąt Litewskich poczęła; ale nie długo trwała, bo Gedimin rychło potym zajachawszy w łowy, zwykłym obyczajem, czynił ostępy nad brzegami rzeki Wiliej, które w ony czasy lasami i puszczami wielikimi, gęstymi a gwałtownymi zawiesisto zarosłe, leżyskami tylko przechowaniem rozmaitemu zwierzowi tak wielkiemu jako i małemu były. Tak tedy Gedimin bawiąc się łowami, a z ostępu na ostęp przejeżdżając, przyjechał ze wszystkim orsakiem dworu i myślistwa swego na zgliska poświęcone przodków swoich, gdzie rzeka Wilna do Wiliej wpada, od Trok Starych cztery mile, które zgliska, to jest plac palenia ciał xiążęcych i panów przedniejszych Litewskich, fundował był na tym miejscu Swintorog, a po nim Germont syn jego, jakośmy o tem wyższej napisali, gdzie też kapłani Litewscy obyczajem pogańskim bogom swoim ofiary za dusze zmarłych xiążąt, (bo o nieśmiertelności dusz, o dniu sądnym i o zmartwychwstaniu wielce trzymali) czynili, i ogień wieczny ustawicznie we dnie i w nocy bez przestanku (jako też ono był w Rzymie obyczaj ceremoniej Vesti boginiej) na tym miejscu za pilnością kapłanów k temu ustawionych gorzał, który ogień Litwa i Żmodź, Prussowie, i Lotwa za osobliwego Boga mieli i chwalili.

Tam tedy Gedimin około przerzeczonych żglisk w puszczy między górami, które dziś Łysymi zowią polując, imo inszego zwierzu mnóstwa sam postrzelił tura wielkiego s kusze, i zabił go na tej górze gdzie dziś wyszny zamek Wileński, którą górę od tego tura i dziś Turzą górą zowią, a skórę i rogi jego złotem oprawione, miasto zacnych klejnotów długo w skarbie chowano, aż do czasów Witołdowych a Witołd iż pospolicie s tych rogów na wielkich biesiadach, i częstowaniu posłów postronnych pijał, tedy jeden darował za wielki upominek cesarzowi Rzymskiemu Sigmuntowi, królowi Węgierskiemu, na onym sławnym zjazdzie królów i xiążąt w Lucku, roku 1429, jako o tym będzie niżej. A teras rzecz przedsię wziętą kończę.

Gedimin spracowawszy się łowami, tudzież iż wieczór był zaszedł, a noc ciemna nadchodziła, do Trok też omieszkał, pocieszywszy się znacznie z zabitego ręką własną tura, nocował w kotarhach ze wszystkim dworem swoim na zgliskach mianowanych na łące Swintorozie od Swintaroha xiążęcia nazwanej, gdzie dziś puszkarnia, stajnie i niższy zamek. A gdy po pracy jak to bywa twardym snem był zmorzony, śniło mu się iż na tej górze i na tym miejscu, gdzie tura ubił, i gdzie dziś Wilno z zamkami stoi, widział wilka wielkiego, i mocnego, a prawie jakoby żelazną blachą warownie przeciw wszelkim postrzałom uzbrojonego, w tym wilku zaś słyszał sto wilków ogromnie wyjących, których głos po wszystkich stronach roznosił. Ocuciwszy się tedy Gedimin, wpadł mu ten sen w myśl, i gryzł się długo sam z sobą, chcąc zgadnąć coby się przez to znaczyło. Ale iż na się trudną rzecz obaczył, nie inaczej jako on Pharao król Egiptski o siedmi krowach tłustych i chudych, albo Baltazar król o onej ręce, którą widział pisząc: *Tekel, Mane, Phares, mensus est, mensus, est, ponderavit et divisit* etc. Iż był czas przyszedł zginąć Baltazarowi ze wszystkim jego królestwem etc. Tym sposobem Gedimin nazajutrz wstawszy, ten sen wszystkim panom i dworzanom swoim opowiedział, radząc się i pytając, coby się im ten sen zdał, a coby znaczyło. Bo Litwa w on czas jako pogani leda czemu wierzyli, a sami burtami, albo wróżkami, jako Rzymianie *Aruspicis, extis, avium volatu,* etc. tak wojnę jak domowe sprawy zawżdy odprawowali. Lecz ten sen i wykład jego nie dał się żadnemu tak zgoła gryść, aż musiało przyść na Krywe Krywejta biskupa Litewskiego pogańskiego, któremu było imię Lizdejko.

A ten, jako Latopiszcze świadczą, za Witenesa ojca Gediminowego był nalezion w orlim gniazdzie w jednej puszczy przy gościńcu, a niktórzy powiadają, iż w kolebce ochędożnej na drzewie zawieszonego sam Witenes nalazł, i chować go dał ućciwie jako syna; a gdy dorosł okazował z siebie dzielności nie prostego człowieka, stąd się znaczyło, iż był zacnego jakiegoś albo xiążęcego narodu, ale snaść dla zazdrości panowania, jeszcze w pieluchach albo od macochy, albo od ojczyma był tak do lasu zasłany, jako też ono był uczynił Emilius król Albański, Remusa i Romulusa bliźnięta z Rehi Silwiej dziewki królewskiej mniszki urodzone zasłał był tajemnie do Tibru utopić, które potym od wilczycy wychowane (jak sławią) i od Faustulusa pasterza nalezione, Rzym głowę wszystkiego świata założyli, etc. Także też ono był uczynił Astiages król Medski, Cirusowi z córki swojej i z xiążęcia Perskiego urodzonemu, iż go był w pieluchach kazał głodem umorzyć Harpagowi secretarzowi swojemu, aby po nim nie królował; Harpagus potym zlitowawszy się nad niemowiątkiem krwie królewskiej, zasłał go do lassu potajemnie i kazał go na drzewie zawiesić, aby tam za oczyma Harpagowymi umarło; wszakże to dziecię tenże pasterz (dawszy swoje na ten czas umarłe

Harpagowi), wychował u siebie; potym gdy wzrastał, wybrały go dzieci wespół passące bydło, królem sobie, na ostatek przez dziwne przejrzenie Boże (któremu się rada ludzka próżno opiera) i Astiagessa swego dziada wygnał i królestwo jego Medskie i ojczyste Perskie i Assirijskie, na ostatek wszystkę Azią, Sirją, Judską ziemię i Indją, opanował.

Tego też Cirussa pierwszego monarchę Perskiego, Daniel prorok przywiółdł był ku uznaniu prawdziwego Boga, roku od stworzenia świata 4443 etc., a według Kariona 3443.

Czytamy też dziwniejszy tego przykład *apud Trogum Pompejum et Justinum lib.* 44: Iż także król napierwszy Hispański Gargoras albo Gorgoras, wnuka i syna swojego, którego z własnej dziewki miał, dla wstydu rozmaicie chcąc zatracić, kazał miotać między świnie i między psy głodne, by go zjedli i na ścieszki chlewów ciasne potym go kładziono, by go bydło zdeptało; na ostatek gdy i tak nie mógł zginąć, w morze go wrzucono, a wżdy go nawałności morskie na brzeg bez naruszenia wybiły, gdzie go potym jelenica wychowała piersiami swoimi; potym dziwnym lossem przejrzenia Bożego, został wtórym królem Hispańskim, któremu było dano imię Habis. Telephus, także Missijskie xiążę albo Bulgarskie, od łaniej w puszczy, także będąc zaniesiony na zgubienie, był wychowany. Toż czytamy w Kronikach Czeskich, co i u Bielskiego w księgach siódmych o Czeskim królestwie najdziesz, fol. 322, roku od Christusa 909, iż Iwana Gestimulussa, królewica Krawackiego, łania także na puszczy czterdzieści i dwie lecie mlekiem żywiła. Parissa także syna Priamussowego, królewica Trojańskiego, niedźwiedzica na puszczy uchowała, etc., a Romulussa i Remussa etc., wilczyca; a Jowissa, syna Saturnussowego, pszczoły, etc. Tom dla tego przypomniał, aby nie było w podziwienie świadectwo Latopiszców Litewskich o Lizdejku. Bo się też tak właśnie i z naszym Lizdejkiem w on czas działo, który będąc na dworze xiążęcym wychowany, w naukach gwiazdarskich, według biegów pogańskich, w wiezdźbierstwach, snów wykładach, (jako niegdy Joseph i Mojżesz w wszelkiej mądrości Egiptskiej) był wyćwiczony, aż potym był za Gedimina, nawyższym biskupem albo przełożonym nabożeństw pogańskich, którego z urzędu *Kriwe Kriwejto* zwano, o którym urzędzie *apud Cromerum, Miechovium, Dlugossum, Erasmum Stellam, Dusburchium,* najdziesz jasne świadectwa. Ten tedy Lizdejko, biskup nawyższy, nie inaczej (jako Joseph Faraonowi i onym towarzyszom więzienia, podczaszemu i piekarzowi i jako Daniel Nabuchodonozor, o czterzech monarchiach i potym o onej ręce na ścienie piszącej Baltasarowi) on sen o wilku na Turzej górze stojącym i o stu wilków inszych w nim wyjących, tym kształtem porządnie i prawdziwie wyłożył: „Iż wilk ten któregoś widział, jakoby z żelaza ukowanego, Wielki Kniazie Gediminie! znaczy to: iż na tym miejscu zglisk, przodkom

twoim poświęconych, będzie zamek mocny i miasto tego państwa główne, a sto wilków w tym wilku ogromnie wyjących, których się głos na wszystkie strony rozchodzi, to znaczą: iż ten zamek i to miasto, zacnością i dzielnością obywatelów swoich tudzież wielkimi sprawami potomków twoich Wielkich Xiędzów Litewskich, którzy tu będą mieli stolec swój, rozgłoszy się i rozszerzy z wielką sławą po wszystkich stronach świata, i cudzym narodom w rychle z tej stolice z wielką sławą panować będą".

Tak mądry i prawdziwy a ku rzeczy wykład snu Lizdejkowego, Gedimin pochwaliwszy i ofiary bogom swoim na zgliskach odprawiwszy, wnet nie długo odkładając, obesłał wołości okoliczne, rzemieśników też rozmaitych, cieślów, murarzów, kowalów, kopaczów i materiej k temu wszelkiej dostatki sposobiwszy, począł murować naprzód wyszny zamek na Turzej górze, na której sam z kusze tura wielkiego był postrzelił. Wymierzył potym plac na nizny zamek na Swintoroze, które miejsce w on czas *krzywą doliną* nazywano, przy uściu Wilny rzeki, gdzie w Wiliej wpada, tamże zamek nizny z drzewa z wyniosłymi wieżycami, i z błankami Gedimin wielką prętkością, ale z więtszą pilnością, zbudował kosztownie, a dokonawszy obu zamku, mianował ich Wilnem od Wilny rzeki. Także i miasto prętko się przy zamkach nad Wilną i Wilją osadziło, bo Gedimin z Trok stolicę swoję tegoż roku do Wilna przeniósł i tam ją na potomne czassy ugruntował; za czym wielkie zebranie ludzi, jako orłowie do ścierwu prętko się w wielkie miasto i rozwlokłe possady zgromadziło. Panowie też wszyscy dwory wielkie przy głównym mieście, dla ustawicznego tam mieszkania Wielkiego Xiędza swojego, ozdobnie pobudowali, tak iż Wilno z małych początków zaczęte, gdzie przed tym tylko trupy xiążęce paliwano miasto pogrzebów, wielkim i sławnym miastem roku 1322 urosło, za radą mądrą Lizdejkową, który był potym długo biskupem litewskim żonatym, według pogaństwa i Augurem albo wieszczkiem, jako był obyczaj wzięty i urząd zacny u Rzymian *Augurii.* Bo i Cicero, jako sam świadczy o sobie, on mąż i senator zacny Rzymski, był też augurem w Rzymie z urzędu, to jest wieszczkiem, albo dozorcą zwierzchnym wieźdźbiarstwa, według których się Rzymska rzeczpospolita sprawowała, co też Litwa, jakoby od Rzymian zwyczaj podany zachowywała, a jako Cicero i inszy w Rzymie, tak też Lizdejko w Wielkim Xięstwie Litewskim był augurem.

Nie zaniedbał też Gedimin chwały bogów swoich w ugruntowanym stołecznym mieście swoim potwierdzić, bo acz pierwej od Swintoroha i Germonta syna jego, xiążąt Litewskich, wieczny ogień, jako w Rzymie u Vesty był fundowany na tym miejscu, gdzie dziś puszkarnia, i kapłani, którzy pod gardłem, aby ogień nie zgasł święty pilnowali, byli hojnie nadani. Wszakże Gedimin nad to las ciemny bogom poświęcił, (co zwano u łacińskich pogan i

inszych narodów *Lucus,* a Litwa i dziś las zowie *Laukos*) i kapłany pogańskim obyczajem w nim ustawił, którzy tam za dusze zmarłych xiążąt na onych miejscach albo zgliskach spalonych modły czynili, tamże i węże Gywojtos i Ziemiennikos nazwane karmili i hodowali, jako bożki domowe, a ten las był nad Wilją podle puszkarniej, aż do Lukiszek.

Postawił jeszcze Gedimin bałwan Perkunowi albo Piorunowi, kamień krzemienisty wielki, z którego ogień kapłani krzossali, w ręku trzymający, temu też na ofiarę ustawicznie ogień wieczny z dębiny we dnie i w nocy palono, na tym miejscu gdzie dziś kościół (od Jageła, wnuka Gediminowego fundowany) świętego Stanisława w zamku.

Była jeszcze wielka sala albo bóżnica na Antokoli wszystkim bogom, których Litwa zmamiona gusły czartowskimi chwaliła, tam świecę woskową po wieczerach we Czwartki kapłani zawżdy stawiali, i palili. Aleśmy o tych bałwanach i zabobonach pogańskich wyższej szeroko z pewnych dowodów i uprzejmego dawności Litewskich wybadania, w Ruskiej Kronice opissali; przeto o założeniu Trok i Wilna, na ten czas Czytelniku miły bądź content, bo do inszych spraw i dziejów za Gedimina się toczących przystępujemy.

Księgi jedennaste. Rozdział siódmy

O burzeniu Pruskiej ziemie przez Lokietka z Gediminem i z Wegry, i ostatnim zwycięstwie i zabiciu Gediminowym, pod Fridburgiem, roku 1328

[…] Tę gwałtowną niebespieczność i najazdy Niemieckie, Gedimin Wielki Xiądz chcąc odbić, a rycerstwo swoje z oblężenia cięszkiego wybawić, zebrał wojsko wielkie z Litwy i Żmodzi, z Olgerdem, Jawnuciem i Kiejstutem synami, a obegnawszy mocnym wojskiem ony dwa zamki nowe, Fridburg i Bejer, dobywał ich przez dwadzieścia i dwa dni ustawicznymi szturmami, podkopy, strzelbą i taranami; lecz gdy się Niemcy rusniczną strzelbą jeszcze Litwie nieprzywykłą mężnie bronili i wiele Gediminowi ludu pobili, sam Gedimin dodawając rycerstwu swojemu ochoty, bliżej pod ścianę przyjachawszy, ukazował szańcom i taranam miejsce słuszniejsze do tłuczenia i rozwalania baszty jednej. Tam gdy się ochotnie staruszek uwijał, postrzelił go w grzbiet z rusnice Niemiec jeden z błanków, jako Pruskie Kroniki świadczą, a Miechovius pisze, iż go *ignea sagitta per dorsum trasfixit,* ognistą strzałą, ale podobno rychlej ognistą kulką z rusnice, bo tego czassu rusnice Niemcy

wymyślać poczęli, wszakże jeszcze bez krzossów, jako owych kilka na zamku Wileńskim w skarbie widzimy, także w Rydze, w Dunamuncie i w Pruskich zamkach inszych tych starodawnych rusnic wielem widział. Gedimin od onego postrzelenia natychmiast duszę wyduchnął, i skonał, a za jego śmiercią wojsko Litewskie od oblężenia zamków odstąpiło, z wielkim smutkiem, płaczem i narzekanim synów jego Olgerda, Kiejstuta, Jawnucia i inszych, i pospolitego ludu i rycerstwa z zwykłym na xtałt śpiewania lamentowanim i wyliczanim cnót i dzielności jego, jako jest obyczaj u Litwy opłakiwania umarłych.

Prowadzili potym do Wilna ciało jego synowie i wszystko rycerstwo, a tam obyczajem xiążęcym według obchodów i obrzędów pogańskich, złożywszy wielki stós smolnej sosniny w tym miejscu gdzie Wilna do Wiliej wpada, grób mu nagotowali, potym gdy się wszyscy siedm synów: Montiwid, Narimunt, Olgerd, Kiejstut, Lubart, Jawnucz, Korjat na ostateczny obchód pogrzebu ojcowskiego zjechali, ubrali go w odzienie i w szaty xiążęce świetne, w których się za żywota sam nawięcej kochał, szablę, włócznią, sajdak z łukiem, sokołów i chartów parę, konia z siodłem żywotnego i sługę nawierniejszego jego kochanka, związawszy z nim, na stós drew położyli, z wielką żałością, zgromadzonego rycerstwa, potym wkoło drwa zapaliwszy, paznogcie rysie i niedźwiedzie na ogień miotali, jako był u nich zwyczaj starodawny, zbroję też i część łupów nieprzyjacielskich i trzech więźniów Niemców zbrojnych, żywych z nim spalili; potym gdy ciała zgorzały, osobno popiół i kostki xiążęce, sługi, konia i chartów etc. zebrawszy i w trumnę zaspuntowawszy, w ziemię na onymże miejscu pochowali. A tu się już panowanie i sprawy wojenne i domowe, tudzież śmierć i pogrzeb Wielkiego Xiędza Gedimina Witenessowica dowodnie z rozmaitych historików Polskich, Pruskich, Liflandskich, Ruskich i Latopiszczów Litewskich z wielką pracą, Czytelniku miły, zebrane i porządnie spissane, dokończyły roku 1329.

Księgi dwanaste. Rozdział pierwszy

O ubieżeniu Wilna pod Jawnuciem

[…] A gdy się tak długi czas z braterskiej szczerej miłości (nieinaczej jako Orestes i Pilades, kiedy ono jeden towarzysz za drugiego na placu chciał gardło położyć) czestując spierali, na ostatek jeden drugiego czcią poważając, tak miedzy sobą postanowili, aby się jednostajnie państwem i skarbami Jawnutowymi podzielili, a Olgerd aby w Wilnie i na wszystkim Wielkim

Xięstwie Litewskim, Ruskim i Żmodzkim zwierzchności używał, jako Wielki Xiądz. Jeśliby też który z nich jakiej ziemie albo krainy przez wojnę i jakimkolwiek spossobem pod nieprzyjacielem dostał, aby wszystko w równy dział między się obadwa dzielili, jeden drugiemu aby na gardło nie stał, ani majętności i udziałów najeżdżał, ale według możności aby spólne pożytki jeden drugiego spólnie pomnażali i szkod przestrzegali. Ty tedy condicie sobie obadwa poprzysięgli i sprzymierznie wiecznie, statecznie a gruntownie między sobą, świątobliwie według ojczystych pogańskich ceremonij w Wilnie na świętych zgliskach przed Piorunem bozyscem, któremu ustawicznie święty ogień gorzał, uczynili, postanowili i zamknęli. […]

Księgi dwanaste. Rozdział trzeci

O hardej odpowiedzi Dimitra Semeczki, wielkiego kniazia Moskiewskiego, Olgerdowi, i Wielkiemu Xięstwu Litewskiemu posłanej, a oddaniu Wielkonocnego jaja, etc., roku 1332

[…] Potym Olgerd gdy z Witebska z żoną jachał do Wilna, wyszło przeciw niemu wszystko pospólstwo według obyczaju pogańskiego w ręce kleskcząc, a *Lado! Lado!* śpiewając, okazując wdzięczność i radość Wielkiemu Xiędzu swojemu, z zwycięstwem się z Moskwy do stolice zwracającemu. Tamże też i bogom swoim modły i ofiary sprawowali na zgliskach poświęconych, gdzie dziś kościół świętego Stanisława w zamku. […]

Księgi dwanaste. Rozdział dziesiąty

O małżeństwie Kiejstutowym

O małżeństwie Kiejstutowym Latopiszcze Ruskie tak rzecz prowadzą: gdy powiada panował Kiejstut na Trocech i na Żmodzi, usłyszał iż na Polondze (które miasto jest nad morzem Żmodzkim) była panna córka niktórego wielkiego pana Litewskiego albo Żmodzkiego bardzo gładka, imieniem Biruta, która była bogom swym podług obyczaju pogańskiego poślubiła chować czystość aż do śmierci, skąd też sama była chwalona od ludzi prostych za boginię. A jadąc z wojny Pruskiej xiążę Kiejstut zajachał do niej sam, i upodobała

mu się że była gładka i dosić mądra, tamże jej prosił aby mu była za małżonkę, a gdy na to zezwolić niechciała, obmawiając się iż poślubiła bogom swoim czystość chować aż do śmierci, xiążę Kiejstuciej zmocniwszy się wziął ją gwałtem z tego miejsca i prowadził w wielkiej uczciwości do stolice swej na Troki Nowe, a obesławszy bracią xiążęta uczynił wesele i Birutę wziął sobie za żonę, z którą miał Witołta i inszych synów, jako o tym będzie niżej. A w Połondze nad morzem widziałem sam urocisce górę wyniosłą tej Biruti, które także i dziś świętos Birutos Żmodź i Kursowie zowią, i obchodzą jeszcze po dziś dzień jej Ś. uroczyste, tam na tym miejscu, gdzie i kapłan Rzymski zajeżdża, a z świec i z ofiar niemały pożytek biera: Acz nie sądzę jako ty ofiary Bóg przyjmuje, gdyż ta Biruta była poganką. Ale się do rzeczy wracam. […]

Księgi trzynaste. Rozdział pierwszy

O Jagiele Olgerdowicu, Wielkim Xiędzu Litewskim, Krewskim, Witebskim, etc. Roku 1381

[…] A tak Kiejstut z synem Witołtem trwożąc sobą musieli do Wilna jachać, a wojska obiedwie tak Kiejstutowe, jako Jagełowe, bez namniejszego bitwy zatargnienia rozjechały się z pola, mniemając, iż się xiążęta pogodziły; ale Jageło złamawszy przysięgę swoję, Kiejstuta stryja tejże nocy łańcuchami i pętami okować kazał i posłał go do Krewa, a tam był nad wodą do smrodliwej wieże którą jeszcze i dziś widzimy murowaną, wrzucony i osadzony mocną strażą, a Witołt syn jego także w Wilnie pod strażą był chowan. Piątej potym nocy Kiejstut Gediminowic xiążę przesławne dzielne, mężne, w fortelach i w staczaniu rozmaitych bitew przeważne, przemyślne, bo i z więzienia Niemieckiego trzy kroć poimany w różnych bitwach trzy kroć fortelem uszedł, a czwarty raz z Polskiego więzienia ubiegł, murem Litewskim nieprzebitym i basztą mocną przeciw najazdóm Niemieckim będąc, drugi Achilles, Hector, Ajax, Ulisses i Hercules Litewski i Żmodzki, udawion jest na Krewskim zamku w wieży murowanej, z roskazania Jagełowego, przez Prorę nijakiego, który był podczaszym u Wielkiego Xiędza Jagęła i przez brata jego Bilgena i Mostewa[,] Getka, Krewlanina i przez Kiszycę, który miał urząd u Jageła świece zapalać, i ogień na kominie składać, zwano go Zibintą, i przez Kuczuka, i inszych, którym to był Jageło zlecił, złamawszy przysięgę i prawo ludzkie, nie przystojnie był z świata Kiejstut miły tak gwałtowną śmiercią zgładzony. Ciało jego Skirgajło synowiec, brat Jagełów, do Wilna uczciwie obyczajem xiążęcym przyprowadził, a uczyniwszy wielki stos

z drew suchych na zgliskach Wileńskich według zwyczaju ojczystego pogańskiego, zgotowali wszystki potrzeby do spalenia ciała, tamże ubrawszy go we zbroję i w szaty xiążęce z szablą, z włócznią i z sajdakiem, położyli go na stós drew, a przy nim sługę wiernego żywego, konia nalepszego żywotnego ubranego, parę chartów, sokołów, i wyżłów, paznokcie rysie i niedźwiedzie, i trąbę mysliwcą; potym uczyniwszy bogom modlitwy i ofiary i wyśpiewawszy dzielności jego co za żywota czynił, zapalili on stós drew smolny i tak wszytko ciało zgorzało, popiół potym i kostki wypalone zebrawszy w trunie pochowali: a to było dokonanie i pogrzeb sławnego xiążęcia Kiejstuta.

Księgi trzynaste. Rozdział piąty

O rozmnożeniu wiary chrześciańskiej w Litwie przez Jageła, roku pańskiego 1387

Roku od zbawiennego narodzenia Pana Christusowego 1387 na początku zimy, Władisław Jageło Król Polski, i Wielki Xiądz Litewski, niechcąc aby ojczyzna jego Litwa dalej trwała w błędzie, wyprawił się do Litwy z młodą królową, wziąwszy z sobą arcibiskupa Gnezneńskiego Bodzentę, i Jana biskupa Krakowskiego, i inszych duchownych niemało, Przy nim też jachali Janus, i Semowit Mazowieckie, Konrad Oleśnickie xiążęta, Bartosz z Wiszemborgu, wojewoda Poznański, Kristin z Kozichgłów Sądeczki, Mikołaj Ossoliński Wiślicki, kastellanowie, Zaklika z Międzygorza kanclerz, i Mikołaj Moskorowski podkanclerzy koronny, Spitek z Tarnowa podkomorzy, i inszych xiążąt i panów koronnych bardzo wiele.

Tak tedy król Jageło siem główny w Wilnie złożył, po wstępnej niedzieli w post, na który się xiążęta Litewskie zjachały, Skirgajło Trockie, Witołt Grodzieńskie, Włodimirz Kijowskie, Dimitr Koribut Nowogrodzkie, bracia królewscy, i wiele panów, bojar i pospólstwa Litewskiego, i Żmodzkiego. Tam radzili spółnie, o ugruntowaniu wiary chrześciańskiej, a wykorzenieniu sprosnego bałwochwalstwa, tamże w Wilnie cokolwiek pogan było na onym zjeździe, wszyscy się pochrzcili; a potym król jeżdżąc od ziemie do ziemie, i od powiatu do powiatu, kazał się schodzić ludu prostemu na chrzest święty do głównych miast, a dla lepszej chęci ich, nakupił był w Polszcze białego sukna bardzo wiele, w które je ku chrzczeniu obtoczono, i darowano suknią nową każdego. A tak ze wszystkich stron ono pogaństwo szło na chrzest słysząc o hojnej swobodzie królewskiej, bo drugi nie tak dla chrztu jako dla sukniej

szedł, gdyż przed tym tylko w koszulach, a w skórach zwierzęcych chodzili, szaty i ubiory insze rzadko mieli, krom tych co w Polszcze kozactwem złupili. A iżby się chrztem prędzej odprawowali, na kilko uphów ich rozszykowano, a imiona każdemu uphowi, albo gromadzie, wodą ich święconą kropiąc osobne dawano, bo kiedyby ich pojedinkiem było chrzcić przyszło, nieskończonaby praca była, ale tej gromadzie Stanul, drugiej Lawrin, Matulis, Sczepulis, Piotrulis, Janulis etc. takież i białogłowam kazano stanąć, jednej gromadzie Katrina, drugiej Jadziuła, a drugiej Anna, aż póki ich sstawało. A tym obyczajem ochrzczono ich na ten czas w Litwie na różnych miejscach około trzydzieści tysięcy, okrom tych co przed tym w Wilnie na sejmie, i w Krakowie ochrzczeni byli, i okrom slachty i bojar, którym dla utciwości osobny chrzest wyrządzano.

Sam król Jageło wielką pilność ustawicznie czynił, w nawracaniu pogaństwa do Pana Christusa gdy nie tylko napominał, prosił, i darami ich przyłudzał, ale też ustawicznie on lud gruby nauczał, rozważając im tajemnice, i wyznanie członków wiary świętej chrześciańskiej, bo kapłani Polszczy języka nierozumiejąc litewskiego, po polsku słowo Boże przepowiadali, a król zaś od nich tłumaczył, i wykładał od słowa do słowa wszystko kazanie pospólstwu Litewskiemu; wszakże z wielką trudnością Litwa ojczyste przodków bałwochwalstwa opuszczała, bo acz się i drudzy chrzcili, jednak tajemnie bożkom swoim ofiary i modły czynili, o których Litewskich i Żmodzkich zabobonach, i bałwanach rozmaitych napisałem dostatecznie wyższej w Kronice Ruskiej. Ale gdy Jageło król roskazał naprzód w Wilnie, ogień który mieli za święty, na tym miejscu gdzie dziś kościół S. Stanisława w zamku, zgasić i rozmiatać, kościół też pogański w którym stał bałwan Perkunos i ołtarze jego kazał rozwalić, i wieżę z fortą, z której kapłani i wieszczkowie dawali ludziom zmamionym odpowiedzi, i przyszłe rzeczy przepowiadali, wywrócić, węże i gadzinę które za bogi mieli, pobić, lassy święte, gdzie dziś stajnie, i puszkarnia, w których stawiali świece, posiec i wyrąbać, bez żadnego obrażenia Polaków, którzy ony bałwany burzyli, siekli, i psowali, co się sstało nad nadzieję Litwy pogan, bo się spodziewali, iż wnet albo nagle pomrą, albo polsną; ale gdy widzieli iż się im nic nie sstało, mówili z wielkim podziwienim, iż gdyby to który z nas uczynił, zarazby był skaran od bogów, bo się im według wiary działo.

Tam jeden Czech kapłan Hieronim imieniem, żywota pobożnego, gdy sam ochotnie rąbał siekierą jeden wielki bałwan Perkun nazwany, z drzewa zawiłego uczyniony, zaciął się z przygody bardzo szkodliwie w nogę, co obaczywszy Litwa pogani, wnet z krzykiem i z płaczem wołać poczęli, iż go za swoję krzywdę ich bóg zgwałcony skarał: ale Hieronim kapłan rzekł, iż ta nie jest rana ku śmierci, ale ku chwale Bożej, aby przez to Pan Jesus Christus był

uwielbiony. Potym klęknąwszy począł nabożnie Pana Boga prosić, aby imię swoje święte jakim cudem między onym pogaństwem objaśnić i oświecić raczył, a w tym wyciągnąwszy onę ranioną nogę przed wielkim zborem onego pogaństwa, przeżegnał ranę znakiem Krzyża świętego, Pana Boga w Trójcy świętej jedynego wzywając, i wnet się rana zgoiła, która była bardzo szkodliwa, iż ani blizny namniejszej nieznać było, a wstawszy zdrowy, dorąbał do końca onego bałwana: co obaczywszy Litwa stali zdumiawszy się z dziwnego zagojenia onej szkodliwej rany, a widząc próżność i nikczemność bogów swoich, mówili iż mocniejszy i dziwniejszy jeden Bóg chrześciański, niż naszych tysiąc, a tak ochotniej do wiary chrześciańskiej przystawali.

Założył potym i zbudował kościół biskupi Jageło w zamku Wileńskim niżnym, na tym miejscu gdzie pierwej gorzał ogień pogański ustawicznie, który Bodzęta arcybiskup Gnezneński poświęcił na pamiątkę S. Stanisława, i nadał go dochodami hojnymi i tak na biskupa, jako na kanoniki, i wikarie dostatecznie należącymi. Andrzeja Waszilona Polskiego slachcica, z herbu Jastrzębców, zakonu Franciszkanów mnicha, pobożnego żywota, Helżbiety królowej Węgierskiej spowiednika, przedtym biskupa Cereteńskiego, pierwszym biskupem Wileńskim przełożył i postanowił, k temu siedm kościołów parochialnych plebańskich z dostatecznym nadanim w Litwie fundował: pierwszy w Wilkomeriej, w Missogole, w Niemenczynie, w Miednikach, w Krewie, w Bolciach, i w Hajnie, które też kościoły królowa Jadwiga dosić hojnie klejnotami, srebrem, i krzyżami, także ornatami kosztownymi z skarbu własnego nadała.

Fundował też król Jageło i zbudował kościół S. Marcina na zamku wysznym Wileńskim, który także prebendą i nadanim słusznym opatrzył, dziś jako widzimy zniszczał i upadł, tylko znaki do Łyssej góry malowanego budowania, i rozwalonych sklepów stoją.

O którym teraz tak możemy rzec:

Quaeque prius sanctos cogebat curia patres
Serpentum facta est, alituumque domus.
Plenaque tot passim, generosis atria ceris
Ipsa sua tandem subruta mole jacent,
Calcanturque olim sacris onerata trophaeis
Limina, distractos et tegit herba deos,
Tot decora, artificumque manus, tot nota sepulchra,
Totque pios cineres una ruina premit etc.

Tamże też Jageło z bracią swoją xiążęty, na tymże zjezdzie Wileńskim, dał przywilej i fundus na biskupstwo Wileńskie, w którym to naprzód uchwalił, aby Rusi Greckiego zakonu z katoliki wiary Rzymskiej nie godziło się w małżeństwo wstępować, ażby pierwej Ruska albo Rusin do Rzymskiego Kościoła

posłuszeństwa przystali. W tymże przywileju dobra biskupstwa Wileńskiego, i wszystkiego duchowieństwa wyzwala, wijmuje i na wieczne czassy pod przysięgą wolnymi czyni od wszelkich podatków, serepcizn, podwód, wyprawy wojennej, strażej, oprawowania mostów, dziakłów i wszelkich inszych którychkolwiek powinności świeckich, w czym i potomków swoich wszystkich, Wielkich Xiędzów Litewskich obwięzuje. A tak się poczyna ten priwilej, któregom kopiej u sławnej pamięci xiążęda Juria Juriewicza Olelkowicza Słuckiego dostał:

In nomine Domini Amen. Ad perpetuam rei memoriam, quia tunc multis errorum et dubiorum prudenter occurimus in commodis etc. Proinde nos Wladislaus Dei gratia Rex Poloniae, nec non terrarum: Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae, Cujaviae, Lituaniaeque, Princeps supremus, Pomeraniae, Russiaeque, Dominus et haeres. Significamus tenore praesentium etc. Quomodo Spiritus sancti praevidenti clementia, errores paganicos reliquenetes, fidem sacram devote recepimus et fonte sumus renati baptismatis, in terris nostris Lituaniae et Russiae eandem fidem Catolicam volentes augmentare de concessu et voluntate fratrum nostrorum charissimorum Ducum et omnium nobilium terrae Lituaniae disposuimus et ordinavimus etc. etc. Potym tak zamyka wolność duchowną: *Sed ipse episcopus in suae ecclesiae possessionibus et caeteri sacerdotes in suis plenom et omnimodam habeant facultatem, aliis omnibus potestatibus ut praefertur saecularibus omnino, exclusis, ut autem praemissa omnia vigorem obtineant perpetuae firmitatis, praesentes literas fieri fecimus sigilli nostri munimine roboratas. Actum Wilnae feria 6 post diem Cinerum, anno Domini 1387 praesentibus inclitis Principibus, Skirgelone Trocensi, Wlodimiro Kioviensi, Koributo Novogrodecensi, Witoldo Grodnensi Lituaniae, Conrado Olesnicensi, Joanne et Semovito Masoviae Ducibus, ac strenuis* etc. Tak potwierdziwszy biskupstwo Wileńskie król Jageło posłał Dobrogosta biskupa Poznańskiego do Urbana Szóstego, papieża, opowiadając mu posłuszeństwo synowskie Kościołowi Bożemu powszechnemu należące, tudzież Wielkiego Xięstwa Litewskiego ojczyzny swojej do wiary chrześciańskiej nawrócenie.

Potym Jageło odesławszy Królową do Polski, rok prawie cały po różnych miejscach Litewskich z miasta do miasta i z wołości do wołości jeździł, szczepiąc i gruntując wiarę świętą chrześciańską, a bałwany pogańskie niszcząc i wykorzeniając. […]

Księgi piętnaste. Rozdział piąty

O wtorym zjednoczeniu Litwy z Polską, i nadaniu wolnosci slacheckich z herbami familjom Litewskim, a o przywiedzeniu Żmodzi do chrztu i Wiary Chrześciańskiej

[…] Potym król z Witołtem wyprawili się do Żmodzi, a tam on naród który jeszcze był bałwochwalstwa nie przestał, do wiary świętej chrześciańskiej z wielką pilnością i usilnością przywodzili; bałwany ich, lassy święte, węże i insze zabobony pogańskie (które z Litwą jakom przed tym opisał jednakie mieli) wysiekli, i popsowali, a zwłaszcza ogień wieczny, który oni Znicz nazywali, na wielkiej górze nad rzeką Niewiązą, król zalać i zagasić kazał, o co się oni z wielkim narzekanim frasowali przeklinając Polaków, i Litwę chrześcianów, a dziwując się, iż się nad nimi oni ich bogowie krzywdy swojej nie mścili. Ale król z Witołtem częścią darami, częścią grożą, i karanim, przyganiali ich do uznania prawego Boga, i chrztu świętego.

A ponieważ xięża Polscy z nimi mówić nieumieli, sam Jagieło z Witołdem z wielką pilnością i pracą, jako dwa apostołowie naprzód ich Modlitwy Pańskiej nauczyli, potym wyznania wiary chrześciańskiej. Tak tedy Żmodź obaczywszy próżność bogów swoich, wyprawili jednego nastarszego mężą z pojsrzodku siebie do króla, przyzwalając na chrzest, który tak od nich mówił: „Skorośmy poznali, najaśniejszy królu Jagieło, i naoświeczeńsze xiąże Witołcie, panie nasz, iż bogowie naszy jako niemocni i mdli, od Boga waszego Polskiego zwalczeni i zgładzeni są, opuszczamy ich, a do Boga waszego Polskiego jako mocniejszego przystawamy“. Zatym król kazał ich jako przed tym Litwę na gromady rozszykować, a w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego, wodą kropić, dawszy każdej gromadzie osobliwie imię Piotrul, Stanul, etc. Także niewiastom Hanula, Magrula, Jadziula, aż do końca.

A po tym chrzcie mistrz Mikołaj Wężyk zakonu kaznodziejów mnich, kaznodzieja królewski, przez tłumacza powiadał słowo Boże nowo ochrzczonej Żmodzi, o wierze, o stworzeniu świata, i upadku Adamowym: To słysząc jeden Żmodzin starszy rzekł do króla: *„Welna ażyn tassaj Kunigs meluj, Milastiwas Karalau* etc.“ Bredzi, powiada ten xiądz, miłościwy królu, który powiada o stworzeniu świata, bedąc sam niedawnego wieku, bowiem między nami jest dosyć starszych ludzi, którzy i sto lat wieku prześli, a żadnego stworzenia świata nie baczą, tylko iż słońce i miesiąc, także gwiazdy według

biegów swoich nam świecą, powiedają". Na to mu król odpowiedział: „Iż on nie twierdzi tego, aby był świat za jego lat stworzony, ale przedtym zdawna, to jest: od sześciu tysięcy lat i dalej, według zrządzenia Boskiego etc. A tej się prostocie ludzi onych czasów nie trzeba dziwować, gdyż się to niedawno za naszego wieku i w Kownie trafiło, iż gdy na Wielki Piątek Bernadiński kaznodzieja według zwyczaju o męce Pańskiej każąc, znak umęczenia Pana Christusowego, gdy przyszło *ad flagellationem,* miotełką i biczem siekł, Żmodzin chłop prosty, pytał towarzysza: *A ką tataj muschi Kunigas?* On mu odpowiedział: *Pana Diewa. A* on zaś pytał: *Ar aną kuris mumus padare piktus rugius?* bo się było tego roku zboże źle zrodziło; odpowiedział mu towarzysz: *Anu;* a chłop zaraz krzyknął na kaznodzieję: *Gieraj milas Kunige plak schitą Diewa, piktus mumus dawe rugius!"* Tak tedy w ten czas Jagieło z Witołdem tegoż roku 1413, Żmodzki naród pochrzciwszy i bałwochwalstwo wygładziwszy, (acz niedokońca) fundowali biskupstwo Żmodzkie w Miednikach, przełożywszy im pierwszego biskupa Macieja Wilnowca, dla tego, iż język żmodzki umiał, a kościół katedralny pod titułem Piotra i Pawła S. apostołów, nie Alexandra ani Teodora i Ewanciusa, jako Miechovius napisał fundowali i nadali. Fundował też Witołd w Żmodzkim xięstwie, i zbudował dziewięć kościołów parochialskich według powiatów, które w ten czas przedniejsze były: Erajgojła, Kroze, Miedniki, Rosienie, Widuklę, Wielona, Koltiniany, Cetra, Lukniki etc. Tego potym biskupstwa Żmodzkiego, kanonie i parochie aż czwartenastego roku po założeniu Jan arcibiskup Lwowski i Piotr biskup Wileński potwierdzili, według Cromera i Długosza. A przełożywszy król Jagieło, i Witołd Kiejzgała zacnego slachcica Litewskiego starostą Żmodzkim, rozjechali się, Jagieło do Polski dla zjazdu z nowym mistrzem Pruskim Michelem Kochmejstrem, a Witołd na granice Pskowskie 1414.

Księgi piętnaste. Rozdział trzynasty

O zacnym ziezdzie i sławnym weselu w Lucku, i jako Witold przemyślał z xięstwa Litewskiego królestwo uczynić za powodem cesarskim, roku Pańskiego 1429

[…] Potym Jan Tarnowski wojewoda Krakowski i inszy aż do końca senatorowie, Witołdowe przedsięwzięcie długim tractowanim zbili. A Witołd porwawszy się, zgrzytając zębami, gniewliwy wyszedł z koła, grożąc ręką, iż gdy się tak onym zda, postara się tego co raz umyślił, inszą drogą dochodzić.

Senat też króla zfukał, iż tak swowolnie nieprzyjacielowi swojemu głównemu cesarzowi dopuszcza w państwie swoim przewodzić, za tym się z Lucka rozjechali. A cesarz potym kilko dni przy Witołcie mieszkał, ale bojąc się jakiej zdrady od Polaków rozgniewanych, prętko do Węgier umknął, wziąwszy wielkie dary od Witołda, a między tymi róg turzy, (którego ono był Gedimin ubił na tym miejscu gdzie dziś wyszny zamek Wileński) we złoto oprawiony i kamieniami drogimi osadzony.

Księgi szesnaste. Rozdział piąty

O burzeniu Litwy przez Swidrigajła i o smierci króla Jageła

[…] Potym roku 1434, król Jagieło w zeszłej starości na prośbę Sigmuntowę do Litwy ostateczny raz przyjechał, a w Krinkach Sigmunta na xięstwie Litewskim zupełną mocą postanowiwszy i wielkie podarki od niego wziąwszy, do Korczyna jechał, gdzie miał siem przez wszystek post wielki, z którego sejmu na concilium Basilijskie wyprawił, a sam odjachał do Krakowa. Potym do Grodka na Ruś czterzy mile ode Lwowa jachał, gdzie miał przyjąć hołd i przysięgę do Stephana wojewody Wołoskiego, a w drodze według zwyczaju w lesie słuchał słowika szczebieczącego do pułnocy, a iż było lato nad zwyczaj zimne, przeziąbł, skąd wpadł w febrę, a przyjechawszy do Grodka w wigilją Świąteczną u stołu siedząc, przy posłach wojewody Wołoskiego, srogo się rozniemógł. Tak poleciwszy syny panom Koronnym, i testamentem Litwę i Polskę rosprawiwszy i świątości Pańskie przyjąwszy, umarł w poniedziałek Swiąteczny ostatniego dnia Maja, siedmnastego dnia po rozniemożeniu, a w Krakowie pochowan w grobie marmurowym, który i dziś widzimy. Królował lat czterdzieści i ośm i trzy miesiące, a jako długi wiek miał niewiedzieć, lecz był starszy niż Witołd, który umarł w ośmidziesiąt lat wieku doskonałego.

Tak on król święty w Grodku śmierci dług zapłacił,
Męstwem, cnotliwym życim z Herohy się zbracił,
Słuchając sczebietania słowika wdzięcznego,
Szedł do chorów Angielskich śpiewania wiecznego.
Zimno, głód, posty znosił, w kożuchu baranim,
Soboli, złotogłowu nieujrzałeś na nim.
A był tak bardzo hojny, iż wszytko rozdawał,
A z zyskiem gdy co komu dał on dzień wyznawał.

Łowami się z młodości aż do śmierci bawił,
A sprawiedliwość prętką każdemu odprawił.
A niźli na dwór wyszedł trzy kroć się uwinał
W koło na jednej nodze, by go zły raz minął.
Każdy post w chlebie w wodzie, w nabożeństwie znosił,
A tego dał połowę, kto go o co prosił,
A dla tego sowito musiał więcej prosić,
Kto chciał połowę skutkiem prośby swej odnosić.
Wina, miodu niepijał, tak trzeźwo żył zawżdy,
Przezedni się w łaźni mył albo na dzień każdy,
A winnikiem się chwostał mówią *a! je! je! je!*
Po litewsku, a w cieple na zwierzchnicy zieje.
Dar namniejszy tak wdzięcznie każdego przyjmował,
Iż w czwor sposob sowito hojnie oddarował.
Na postronnych był hojny, kościoły nadawał.
A czasem aż na obiad ledwo z łoża wstawał.
Wzrostu sam był miernego, twarzy, szyje długiej.
Daj nam Boże Jagiełki takiej dostać drugiej
Jak ta Litewska była, która oświeciła
Polskę i w Litwie prawdę Bożą rozmnożyła.

LENKIJOS, LIETUVOS, ŽEMAIČIŲ IR VISOS RUSIOS KRONIKA
1582

III knyga, 2 skyrius

Borkus, Konas, arba Kūnas, Spėra, Dorsprungas, Palemono įpėdiniai[1], Žemaičių žemės ir Lietuvos kunigaikščiai ir tautų gausintojai

Visi Rusios, Lietuvos ir Žemaičių metraštininkai, kurių penkiolika iš įvairių vietų surinktų lyginau ir, norėdamas ištirti bei sužinoti istorijos tiesą, tarpusavy gretinau ir atidžiai derinau, sutartinai teigia ir taip vienu balsu

liudija, jog minėtajam kunigaikščiui Palemonui, arba Publijui Libonui, iš Italijos žemės po tolimo plaukiojimo jūromis į šitą šiaurinę Žemaičių apygardą įstabaus Dievo valios lėmimu atblokštam, ką jau gana įtikinamai ir plačiai išdėstėme ir įrodėme, gimė trys sūnūs. Pirmajam davė Borkaus, arba Porcijaus, vardą, matyt, pagal aną seną romėnų Porcijų giminę, nes Porcijai, ar Borcijai, iš senų senovės yra žinoma romėnų giminė, iš kur ir Porcijaus įstatymas, t. y. Porcijų parūpintas įstatymas. Apie tai rašo Livijus, Ciceronas, Saliustijus, Pomponijus Mela ir kiti: „Porcijaus įstatymas numato, kad Romos piliečiui nevartojamos rykštės“, atseit Romos piliečio negalima rykštėmis plakti ir t. t., tuo įstatymu ir šv. Paulius, kai tribūnas Lisijas buvo liepęs pririšti jį prie stulpo ir nuplakti, apsigynė sakydamas: „Ar jums valia plakti Romos pilietį, ir dar nenuteistą?“ [*Apaštalų*] *darbų* 22 skyriuje. Ir Saliustijus, užsipuldamas Ciceroną, sako: „Tuomet, kai panaikinus Porcijaus įstatymą, išplėšus laisvę ir t. t."

Antrajam sūnui Palemonas davė Kūno, arba Kunaso, vardą; ogi *Conon,* taip pat ir *Konos* yra senų seniausios italų, lotynų ir romėnų pavardės. Buvo ir popiežius *Kunos,* arba *Konon,* – tuo pat vardu kaip ir Lietuvos kunigaikštis – 687 metais po Kristaus; Kunos buvo ir Bavarijos kunigaikštis 1040 metais; Konon buvo ir Atėnų kunigaikštis bei karo vadas po Alkibiado, kurį Lakedemono karvedys Lisandras sumušė. Apie tai rašo Herodotas, Ksenofontas ir Justinas V knygoje. Taip pat *Conos,* arba *Conon,* būdamas persų karo vadu, smarkiai supylė Lakedemono kariuomenę ir grąžino atėniečiams turėtąją garbę, apie ką Justinas rašo VI knygoje ir kitur.

O trečiasis Palemono sūnus buvo vardu Spėra, iš lotynų *spes,* o gal iš italų *speransa,* mūsų kalba sakytume: „viltis“; mat Spėra – iš italų *Speranza,* kaip jie sako *Speranza mia,* o iš lotynų – *Spes;* o *spera* – tai „tikėkis“ arba „turėk vilties“; taigi visi tie Palemono sūnų vardai artimi itališkiems ir lotyniškiems vardams.

Apie jų veiklą ir kasdieninius darbus mažai kas težinoma, nes trūksta istorijos duomenų. Tiktai tą visi metraštininkai sutartinai liudija, kad kai čia italai įsigyveno pervien su vietos gyventojais žemaičiais, alanais, gotais ir kuršiais, pirmiau minėtieji kunigaikščiai po savo tėvo Palemono mirties Žemaičių ir Kuršo žemę pasidalijo šitaip.

Borkus, vyriausiasis, paėmė sau dalį palei Nemuną, ten, kur Jūros upė įteka į Nemuną, prie jos žiočių pastatė pilį, kurią praminė Jurbarku[2], sudėjęs upės ir savo paties vardą amžinai šlovei, kaip padarė Lenkijos kunigaikštis Krakus, įkūręs Krokuvą. Taip pat ir Romulas, kai davė pradžią Romai. Taip pat vidurinis Palemono sūnus Konas, arba Kūnas, pastatė prie Nemuno pilį toje vietoje, kur įteka Vilija [= Neris], ir nuo savo vardo praminė ją Konasovu; ilgainiui ta pilis ir miestas prie jos buvo imtas vadinti Kaunu, jis ir dabar taip

vadinamas. Kūnas viešpatavo ten, kur teka upės Vilija, Nemunas, Nevėžis ir Dubysa, o Borkus valdė sritį palei Jūros upę ligi Prūsų ir Kuršių jūros. O trečiasis brolis Spėra su savo žmonėmis patraukė toliau nuo brolių, žengė per girias saulėtekio ir pietų pusėn, perėjo Nevėžio, Širvintos ir Šventosios upes, prie ežero susirado vietą, apsuptą girių, pievų ir erdvių gražių laukų. Ten tuojau, tėvų papročiu savo dievams pasimeldęs ir aukas paaukojęs, pradėjo statydintis pilį, kuri draug su ežeru buvo – nuo jo paties vardo – praminta Spėra; taip tarp Nevėžio, Širvintos ir Šventosios jis įkūrė gyvenvietę.

Dorsprungas [= Dausprungas] Julijonas, Palemono draugas, patricijus, arba tėvonis, kilęs iš Romos kunigaikščių, Kentauro bei Rožės herbo ir giminės, matydamas, kaip tvarkingai įsikūrę jo anūkai, Palemono sūnūs, traukė toliau su savo žmonėmis pagal Šventąją upę, kur gražioje apylinkėje rado iškilią kalvą, labai tinkamą piliai, tad tenai tučtuojau, dievams įprastines aukas su savo žmonėmis paaukojęs, pastatydino vieną pilį žemutinę, o kitą ant kalvos – aukštutinę, kurią, pasak metraštininkų, pavadino Vilkmerge; iš kur tas vardas atsirado, tikrų žinių neturime.

Tas pats Julijonas Dorsprungas, Kentauro herbo, netoli Vilkmergės [= Ukmergės] įkūrė Deltuvą, sakytume „Dievo būstinę“, ir titulavosi Deltuvos kunigaikščiu[3], o viešpataudamas Vilkmergėje, steigė savo gyvenvietes palei Vilijos upę ir Dauguvos krantus. O kitapus Vilijos, į pietus ir rytus, buvo tuomet rusų kunigaikščių valdos, taip pat ir kitapus Dauguvos. Beje, ir latviai, lietuvių viengenčiai, jau tuomet buvo plačiai įsigyvenę palei jūrą ir Dauguvos pakrantėse.

Paskui, kai Borkus, viešpatavęs Jurbarke ir ligi Kuršių jūros, pasimirė bevaikis, Spėra, jaunesnysis brolis, stojo į jo vietą ir, daug metų viešpataudamas Jurbarke, drauge su senaisiais prūsais (kurie buvo vienos genties su žemaičiais) puldinėjo Lenkijos žemes, o paskui irgi iškeliavo paskui Borkų; mirė bevaikis, ir jo valdiniai senu romėnų papročiu, paveldėtu iš protėvių, iškėlė jam laidotuves, tinkamas valdovui, – sudegino jį prie Spėros ežero, o surinkę pelenus ir kaulus, kaip reikalavo senųjų romėnų paprotys, sudėjo į karstą; tenai pat savo kunigaikščio Spėros garbei pastatė stabą, kurį pagonišku būdu, kaip ir aną ežerą, tartum dievą ligi pat Jogailos laikų garbino.

O kai šitaip du broliai kunigaikščiai bevaikiai pasimirė, tai Kūnas, vidurinis, abi kunigaikštystes – leidžiant ir pritariant jų gyventojams – ėmė valdyti. Jam gimė du sūnūs, kurių vyresnysis buvo vardu Kernius, o jaunesnysis – Gimbutas[4]. Tėvas dar prie gyvos galvos jiems padalijo valdas taip, kad Gimbutas viešpatavo Žemaičiuose, o Kernius – krašte nuo Nevėžio iki Vilijos.

Kernius – Lietuvos pirmasis, o Gimbutas – Žemaičių ketvirtasis kunigaikštis, kunigaikščiai Kūnaičiai

Kernius ir Gimbutas, Kūno sūnūs, o Palemono anūkai, abipuse broliška meile ir santarve po tėvo mirties išplėtė Žemaičių valstybę nuo Kuršių ir Prūsų jūros iki Vilijos, o nuo Širvintos ir Nemuno – iki Dauguvos. Paskui, kai jų šalyje ilgainiui labai pagausėjo gyventojų, jie ėmė keltis per Viliją į Užvilijo [= Užnerio] žemę, kurią anuomet turėjo savo valdžioje rusų kunigaikščiai, ir ten kurdinti dykvietėse žemaičius. O kad jie, palei Viliją gyvendami, pagal savo paprotį trimitavo trimitais, arba žemaitiškomis triūbomis, tai Kernius, kaip kunigaikštis, italų bei lotynų kalbos dar galutinai neiškeitęs į prasčiokų kalbą, juoba turėdamas prie savęs nemažai bajorų iš anų penkių šimtų, kurie atvyko su Palemonu, pavadino aną Vilijos pakrantę, kur buvo apgyvendinti žemaičiai, lotyniškai *Littus tubae,* atseit Trimito krantu; o prasti žmonės, nemokėdami savo gyvenamosios vietos vadinti lotyniškai *Littus tubae,* vadino ją *Lituba,* paskui *Lituva,* o ilgainiui *Litva* (atseit Lietuva) – taip tą kraštą, kur dabar Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, praminė visi rusai ir lenkai. Su tuo sutinka visi senieji Rusios, Lietuvos ir Žemaitijos metraštininkai, nors prieštarauja Miechovijus, Decijus ir Erazmas Stella, kaip anksčiau esame plačiai ir įtikinamai parodę.

Toje Lietuvoje Kernius palei Viliją įkūrė pirmą gyvenvietę ir pilį, kurią nuo savo vardo praminė Kernave.

Paskui kunigaikštis Kernius, toje savo pilyje palei Viliją nuolat rusų kunigaikščių puldinėjamas, sumanė jėgą atremti jėga, o smurtą smurtu ir, sujungęs savo Užvilijo [= Užnerio] lietuvių kariuomenę su brolio kunigaikščio Gimbuto žemaičiais, patraukė prieš rusų valdas link Breslaujos[5], kuri nūnai vadinama lietuvių sritimi, o anuomet priklausė Polocko kunigaikštystei. Taip tada jie, visus rusų valsčius žiauriai apiplėšę, grobio ir belaisvių surinko didžią daugybę ir jokio atkirčio negavo, o paskui, grobį ir belaisvius išsiuntę į Lietuvos užkampius paslėpti, patraukė į patį Polocką, visą tą kunigaikštystę skersai išilgai nuožmiai nuniokojo ir žmonių daugybę su nesuskaičiuojamu apstu grobio nelaisvėn išsivarė. O lietuviams ir žemaičiams anuo metu dėl to taip sekėsi Rusioje, dėl to pasiekė tokią pergalę, kad beveik tuo pat laiku, kaip Dlugošas ir Miechovijus II knygos 21 skyriuje, 51 lape liudija, 1058 metais po Kristaus poloviečiai – gotų viengenčiai ir lietuvių giminaičiai – su savo kunigaikščiu Sekaliu rusų kunigaikštystes du kartu buvo smarkiai suniokoję, kaip toliau matysime. O ir patys rusų kunigaikščiai tarpusavy akis lupinėjosi, net Boleslovas, Lenkijos karalius, Zaslavą Kijeve jėga įkurdino, po to Iziaslavas su

Lenkijos pagalba ėjo mušti Vizeslavo, Polocko kunigaikščio, o kai Vizeslavas pabėgo, Iziaslavas lengvai paėmė Polocką, ir tokios baisybės, tokia sumaištis dėl vidaus karo Rusioje dėjosi, kad iš nevilties visi žmonės norėjo Graikijon [= Bizantijon] pabėgti. Apie tai Miechovijaus II knygos 18 skyriuje, 45 lape, Kromerio IV knygoje, o ir šioje *Kronikoje* toliau plačiau rasi. Dėl to ir lietuviai su žemaičiais anuo metu Polocko kunigaikštystę ir kitas rusų valdas drąsiai ir pergalingai užkariaudavo matydami, jog tinkamas tam laikas. Metraštininkai nė žodžiu neužsimena tų priežasčių, kurias mes su dideliu uolumu atskleidėme maloniojo skaitytojo didelei naudai, nes jis tuojau pamatys tikrai ir įtikinamai, kuriuo metu Kernius ir Gimbutas viešpatavo, o tai buvo 1065 metais nuo Viešpaties gimimo, kada lietuviai pirmą kartą įsibrovė į rusų žemes. O jie pradėjo viešpatauti, kai 1040 metais mirė jų tėvas Kūnas, bet tąsyk, greitai iš rusų karo laimingai grįžę, rado Žemaitiją nusiaubtą latgalių, kaimynų, gyvenančių už Dauguvos ir palei jūrą. Tie, išvykus Kerniui ir Gimbutui, matydami, jog laikas patogus, saugūs siautėjo Žemaitijoje ir Lietuvoje ir didelį grobį į Latviją išsigabeno.

Vis dėlto Kernius su broliu Gimbutu tuoj atkeršijo už padarytą žalą, nes su ta pačia kariuomene persikėlė per Dauguvą, nusiaubė visą latvių, arba latgalių, žemę, šiandien vadinamą Livonija, perėjo skersai išilgai ir su didžiausiu grobiu, jokio atkirčio nepatirdami, beveik visus latgalius nelaisvėn į Lietuvą ir Žemaitiją išsivarė. Todėl paskui, 1100 metais po Kristaus, vokiečiai tuščią Livoniją ėmė puldinėti ir tenai kurtis, o krikščionių tikybą pradėjo skiepyti nuo 1200 metų, ir tai darė dievobaimingas kunigas Meinhardas iš Liubeko, pirmasis Rygos arkivyskupas, kaip toliau apie tai rasite plačiau parašyta, kai prieisime 1200 metus. Užtat tenai jau dėstysime įtikinamai, kad ir su dideliais sunkumais parengtą, nuoseklią ir teisingą Lietuvos kunigaikščių ir jų veiklos istoriją, kada imsime iš eilės lyginti, gretinti ir derinti penkiolika metraštininkų (kuriuos su dideliu uolumu iš įvairių vietų surankiojau) su kitų šalių kronikomis, kaip antai: su Dlugošu, Miechovijumi, Kromeriu, taip pat su Rusios, Maskvos, Prūsijos, Kuršo bei Livonijos senosiomis istorijomis, rašytomis paprastai ir teisingai. Tačiau grįžkime prie pirmojo dalyko.

Kernius Kūnaitis, pirmas Lietuvos kunigaikštis ir valstybės kūrėjas, neturėdamas vyriškos lyties įpėdinio, priėmė Lietuvos kunigaikščiu Živibundą, Dorsprungo sūnų[6] ar giminaitį, Kentauro herbo, padarė jį savo žentu, sutuokė su savo vienintele dukterimi Pajauta. Paskui, kai sulaukęs žilos senatvės mirė, žentas Živibundas Dorsprungaitis ir duktė Pajauta iškėlė jam kunigaikštiškas anų laikų papročiu laidotuves ant vieno kalno netoli Deltuvos palei Šventąją. Ten jam ir stabą amžinai šlovei ir atminimui pastatė, kurį lietuviai ir žemaičiai ilgai garbino kaip dievą, kol tas ilgainiui supuvo. O kai toje vietoje suaugo miškelis, pagonys tenai aukas aukojo ir garbino medžius it dievus

net iki Jogailos laikų, ir ten nuolatos kūrenosi amžina ąžuolinių malkų ugnis, turbūt dievaitei Vestai. O visa tai lietuviai ir žemaičiai turėjo iš savo protėvių romėnų, kurie irgi degino mirusiųjų kūnus, o kunigaikščiams ar karaliams ir didžiavyriams statė kolonas, pylė aukštus kapus ir statė šventyklas, o paskui iš pagoniško prietaringumo it dievus garbino. Apie tai Marsilijus Lesbietis (*Apie italų kilmę*), Markas Porcijus Katonas, Archilochas (*Apie laikus*), romėnų istorijos karalius Livijus, Berozas Babilonietis, Ksenofontas, Kvintas Fabijus, Gajus Sempronijus (*Apie Italijos padalijimą*), Gajus Julijus Solinas Polihistoras, Pomponijus Mela (*Apie pasaulio padėtį*), Pomponijus Letas (*Apie Romos miesto senovę*), Lucijus Fenestela (*Apie romėnų žynius*) ir daugelis kitų labai plačiai savo istorijose dėsto.

O tuo tarpu jau nuo Kerniaus mirties reikia pasakojimą pertraukti ir nukelti per nemažą tarpsnį iki Živibundo Dorsprungaičio viešpatavimo Lietuvoje ir iki Gimbuto Kūnaičio ir jo sūnaus Mantvilo valdymo[7] Žemaičiuose; šiame tarpsnyje reikia duoti Rusios kroniką ir istoriją, su kuriomis dėl teisingos tvarkos privalu derinti Lietuvos kroniką ir istoriją.

IV knyga, 4 skyrius

Apie Rusios, Lenkijos, Žemaičių, Lietuvos, Livonijos ir Prūsijos gyventojų stabmeldžių senąsias apeigas, arba veikiau nesąmones, ir jų netikrų dievų įvairumą

[…] O mūsų sarmatai, lenkai, rusai, lietuviai, prūsai ilgiau laikėsi senovės nesąmonių, kadangi tie šiaurės kraštai ilgiau už kitas tautas tvėrė šlykščiose klaidose dėl įgimto savo atšiaurumo bei žvėriško žiaurumo, dėl kurio apaštalams ir jų pasiuntiniams sunku buvo įsigauti į tuos kraštus su Evangelijos mokslu. Beje, mūsų protėviai, būdami anais laikais be galo karingi, gyvendami riterių gyvenimą, nekvaršino sau galvos dėl religijos. Tad štai lenkai, pamarėnai, mozūrai turėjo šiuos svarbiausius dievus: Jupiterį, kurį vadino Jesa (*Jessa*), tą laikė visagaliu ir visokio gero davėju. Taip pat Plutoną, pragaro dievą, kurį vadino Nija (*Nia*), garbino vakarais, iš jo meldė sau po mirties geresnės ir patogesnės vietos pragare ir lietaus arba blogo oro pataisymo; visų švenčiausia jo šventykla, kaip Dlugošas liudija, buvo Gniezne. Turėjo ir Cererą, žemės deivę, visokio javo išradėją, kurią jie vadino Marzana (*Marzana*), jai irgi Gniezne buvo labai ištaigingai pastatyta šventykla, kaip rašo Vincentas

Kadlubekas, Krokuvos vyskupas, pirmasis Lenkijos kronikininkas. Toje šventykloje jos garbei po pjūties aukodavo visokių javų dešimtinę prašydami kitais metais gausaus derliaus. Venerą, meilės deivę, vadino Zizilija (*Ziziliq*), jos prašydavo vaisingumo ir visokių kūno malonumų. Dianą, medžioklės deivę, sava kalba vadino Zievonija (*Ziewonią*), arba Dievone (*Dziewanną*). Garbino Kastorą ir Poluksą, romėnų dievaičius, kuriuos vadino Lelu (*Lelusem*) ir Polelu (*Polelusem*), ir ligi pat šiol lenkus bei mozūrus, kai puotaudami gerai įkaušta, girdime šūkaujant „Lelium po Lelium". Garbino ir Lelo bei Polelo motiną Ledą (*Ledę*), kurią, pasak graikų padavimo, Dzeusas, negalėdamas kitaip prie jos prieiti, pasivertęs gulbinu apvaisino, o ji padėjo kiaušinį, iš kurio gimė ar išsirito Elena (dėl kurios žuvo Troja) ir dvyniai Kastoras su Poluksu; paskui jie buvo įtraukti į dievų tarpą. Ir buvo pratę vyrai ir moterys, seni ir jauni, per tų dievų šventes rinktis vienon vieton į šokius ir kitokias pramogas, o tas sueigas vadino kupala (*kupałą*), ypač gegužės 25 dieną ir birželio 25 dieną, ir tokio papročio ligi šiol tebesilaikoma Rusioje ir Lietuvoje. Mat tuoj po Atvelykio ir ligi pat Šv. Jono Krikštytojo moterys ir merginos renkasi būriais pašokti ir ten, susiėmusios už rankų, „lado, lado" ir „lado mano!" kartoja, gieda prisimindamos Ledą (*Ledy*), arba Ladoną (*Ladony*), Kastoro ir Polukso motiną, nors prasti žmonės nežino, iš kur tas paprotys radosi. Taip pat ir tos keistos sūpynės per Šv. Petrą, ir šventvakariai po Kalėdų – viskas kilę iš senų senovės pagoniškų apeigų. Tokių pat dalykų savo akimis prisižiūrėjau Turkijoje 1575 metų gruodžio 20 dieną ir dar, beje, kai pas mus didysis pusiaugavėnis. [...]

Lietuviai ir senieji prūsai, žemaičiai, kuršiai, latviai, jotvingiai, būdami kilę iš vienos tautos, kaip anksčiau esme plačiai išdėstę ir pateikę įrodymų, laikėsi vienodų papročių tiek namų, tiek karo dalykuose ir pagal stabmeldžių kultą atlikinėjo tokias pačias apeigas. O toji stabmeldybė pirmiausia Prūsijoje, Lietuvoje (kaip vokiečių ir prūsų kronikos liudija) prasidėjo taip: kai 503 metais nuo išganingo Viešpaties Kristaus gimimo senovės prūsus, lietuvių viengenčius, valdė karalius ar kunigaikštis Brutenis (*Bruteno*) (iš kurio vardo kai kas veda Prūsų žemės pavadinimą), būdamas jau gerokai įmetėjęs, jis sumanė gyventi ramų gyvenimą, o valdymą užleido broliui Vaidevučiui (*Wejdewutowi*)[8], kuris buvo kilęs iš lietuvių ar alanų tautos (kaip Erazmas Stella truputį skirtingai rašo, ką jau anksčiau plačiai esu aptaręs). Tai tasai Brutenis buvo išrinktas vyriausiuoju kunigu ir vyskupu pagonių dievų garbinimo apeigoms, o pakeitę jo vardą, praminė jį pagal jo pareigybės orumą Kirie Kirieitu (*Kirie Kyriejto*) – graikų kalba iš Bitinijos krašto, iš kur, kaip savo II knygos 8 skyriuje teigia, nors ir klaidingai, Miechovijus, ir prūsai į šią šalį bėgliais atkeliavę su kunigaikščiu Brusu (*Brusą*). Ilgainiui paprasti žmonės tuos vyskupus ėmė vadinti Krivių krivaičiais (*Kriwe Kriwejto*), kas

išvertus reiškia „brangusis mūsų viešpats“. Taigi tam vyriausiajam savo stabų vyskupui Kirieitui (*Kiriejtowi*) prūsai po ąžuolu, neregėtai plačiai išsikerojusiu, bažnyčią didžiai brangią pastatė, kur pirmoje vietoje po dešine pastatė stabą, vadinamą Perkūnu (*Perkunos, Piorun*); tenai pat (kur dabar miestukas Heiligenbeilis, tai yra Šventasis Kirvis) tie pagonys senieji prūsai įkūrė svarbiausiąjį savo miestą, kuris vadinosi Romuva arba Romovė (*Romanowa* arba *Romnowe*), nuo Romos vardo, atseit – Naujoji Roma. Ten dievo Perkūno (*Piorunowi*) garbei tiek prūsai, tiek žemaičiai ir lietuviai dieną naktį kūreno ąžuolinių malkų amžinąją ugnį; jei kada ji dėl kūrentojų neatidumo užgesdavo, kas retai tepasitaikydavo, tai kaltininkai atsakydavo savo galva. Kairėje stovėjo antrasis stabas, varinis, susirangiusio žalčio pavidalo, ir vadinosi Patrimpas (*Patrimpos*), tai yra tėvų žemės dievas (lotynų – *Dii Penates*). Jį labai garbino, – kiekvienas žemaitis, lietuvis ir prūsas laikė namuose žaltį ar gyvatę ir maitino pienu. Trečiame kampe stovėjo trečiasis stabas, velniškasis Patulas (*Patelo*), kurio garbei kiekvienas savo namuose laikė numirėlio galvą. Ketvirtasis jų dievas buvo Viršaitis (*Wirschajtos*), kurį irgi uoliai garbino ir namų dievu laikė, tikėjo, kad jo galioje yra visi kilnojami ir nekilnojami daiktai, gyvuliai ir visokia manta. Penktasis stabas vadinosi Svaibratas (*Snejbrato*), jo žinioje buvo visi paukščiai, laukiniai ir naminiai, – žąsys, vištos, antys, karveliai, povai ir kt. Šeštasis dievas vadinosi Kurka (*Gurcho*); jis, jų tikėjimu, valdė visokius gaivalus, javus ir žmonių maistą. O tą prūsų miestą Romovę (*Romnowe*), kur buvo tie jų stabai ir tas vyskupas Krivaitis (*Kriwejto*), Lenkijos karalius Boleslovas Narsusis sudegino ir sugriovė 1017 metais, kaip jau esame pirmiau išrašę iš Dlugošo ir Kromerio II knygos, tačiau toje pat vietoje pagonys ir toliau meldėsi. Ta vieta dabar vokiškai vadinama *Heiligenbeil,* atseit Šventasis Kirvis, todėl, kad kryžiuočiai, išžudę pagonis prūsus, pašventintais kirviais sukapojo anuos jų stabus.

O lietuviai ir žemaičiai, kai tik išaugo į didelę tautą, išsirinko sau atskirą vyskupą, kurį gerbė taip, kaip mes dabar popiežių, ir naują Romą Žemaitijoje įsikūrė, galbūt dar nuo Palemono ar Publijaus Libono, prie Nevėžio upės, ir tą miestą jie vadino Romove (*Romowe*), arba Romainiais (*Romnove*). Gali būti ir taip, kad italai, kaip anksčiau esame sakę, į šitą šalį atplaukę, įsteigė tą Romainių (*Romnowe*), arba Romovės (*Romowe*), miestą savo tėvynės Romos atminimui. Juk apie tai ir Petras Dusburgietis, kryžiuotis, kuris kroniką apie lietuvių karus su Prūsijos ir Livonijos kryžiuočiais magistrui Verneriui iš Orzelno rašė 1326 metais, kai dar nebuvo spaudos, Lietuvos kunigaikščio Vytenio laikais, taip sako: „Jie įkūrė Romainių (*Romnowe*) miestą, kurio vardas kilo iš Romos“, ir prieš tai apie tos lietuvių Romos sugriovimą jis taip rašo prasta, senoviška lotynų kalba: *„Eodem tempore Ludovicus de Lebentele Commendator Ragnetae cum suo exercitu multa bella gessit contra Letovinos. Navale*

bellum multiplex habuit, unum versus Austechiam terram Regis Letoviae, in qua viliam dictom Romove vel Romene, quae secundum ritus eorum sacra fuit, combussit, captivis omnibus occisis, ubi etiam frater Conradus Tuchefelt occubuit". Atseit 1295 metais Liudvikas iš Libencelės, Ragainės komtūras, su savo kariuomene daug kariavo prieš lietuvius. Buvo ir įvairių kautynių su laivais, o per vieną karą prieš Lietuvos karaliaus žemę Aukštaičius (taip ji vadinama pagal senovinį suskirstymą) jis miestą, vadinamą Romove (*Romowe*), arba Romainiais (*Romone,* pagal Romos vardą), kuris jų tikėjimu buvo šventas, sudegino, bet ten ir brolis Konradas Tuchenfeldas, garbingas kryžiuotis, žuvo.

Ten jie ir aukas savo dievams atnašaudavo, ten ir amžinąją ugnį, kurią vadino *Znic,* nuolat kūreno ligi pat Jogailos, kuris juos, kaip toliau papasakosime, į Kristaus tikybą atvertė. Tas Krivių krivaitis (*Kriwe Kriwejto*), arba Kirie Kirieitas (*Kirie Kiriejto*), pagonių prūsų ir lietuvių vyskupas, turėjo tokį autoritetą, jog (kaip Dusburgietis rašo) ne tik prūsai ir lietuviai, bet ir latviai, ir kitos latgalių gentys, jotvingiai ir žemaičiai buvo klusnūs jo paliepimams. Ir ne tik jis ar kas iš jo giminaičių, bet ir menkiausias jo pasiuntinys su jo krivūle ar kitokiu tam duotu ženklu, eidamas per tų kraštų kunigaikščius ir bajorus, o ir šiaip gyventojus, buvo didžiai gerbiamas.

Mirusiųjų prisikėlimu Paskutinio teismo dieną tikėjo, bet negerai; mat jie manė, kad jei kas buvo bajoras ar kiemionis, turčius ar skurdžius, didžiūnas ar prastas tarnelis, tai ir po prisikėlimo iš numirusiųjų, būsimajame gyvenime, jo būklė bus tokia pati. Dėl to su mirusiais kunigaikščiais, ponais ir bajorais (kaip rašo tas pats Dusburgietis, tai matęs savo akimis) degino tarnus, tarnaites, drabužius, brangenybes, žirgus, kurtus, skalikus, sakalus, lanką su strėline, kardą, ietį, šarvus ir kitus daiktus, kuriuos jie labiausiai mėgo, su amatininkais, taip pat ir kiemionimis – ir jų įrankius, kuriais jie duoną pelnėsi, ir visa, kas jų gyvenimo būdui priklausė, tikėdami, kad su tais daiktais jie kelsis iš mirusiųjų, o kaip gyveno šiame pasaulyje, taip ir aname gyvens ir tokią pat duoną valgys.

Ir lūšių bei meškų nagus degino su numirėliais kartu, nes tikėjo, jog Paskutinio teismo dieną jiems teks sunkiai kopti į aukštą kalną, ant kurio kažkoks Visagalis Dievas teis visą pasaulį, o kad lipti būtų patogiau ir saugiau, tikėjosi lūšies nagais prisigelbėti.

Tas pats Dusburgietis rašo, kad tasai Krivis (*Triwe,* arba *Kriwe*), pagonių prūsų ir lietuvių popiežius, žinojo (turbūt velniui išpranašavus) apie viską, nes ir mirusiojo tėvai bei giminaičiai, tikėdami, jog kiekviena vėlė, keliaudama į aną pasaulį, turi visų pirma praeiti pro jo namus, klausdavo jį, ar kartais nematęs tą ir tą dieną arba naktį (tai yra, kai jis numirė) tokio ir tokio žmogaus, praeinančio su tokiu apdaru, su kokiu mirusįjį sudegino? Krivis (*Kriwe*) tuoj nusakydavo viską be jokio dvejojimo, koks buvo, kaip atrodė,

kaip vilkėjo, kokia mirusiojo pavardė, kokių turėjo įpročių, niekis, kad kitąsyk už keliasdešimt mylių būdavo nuo tos vietos, kur tas žmogus mirė. O dėl didesnio tikrumo nurodydavo, jog prie jo namų vartų vėlė, to numirėlio pavidalu skriedama pro šalį, ietimi ar kardu, ar kitu kokiu padargu, su kuriuo sudegintas buvo, yra parodžiusi ženklą arba ką nors palikusi, o tie jo artimieji, velnio mulkinami, tuoj daiktą atpažindavo. Tą Krivaitį (*Kriwejta*) taip labai gerbė, jog po kiekvienos pergalės ar parsivežę grobio iš priešų šalies, jam atiduodavo trečią dalį laimikio. Kitą dalį grobio ir keletą žymesnių belaisvių su visa šarvuote, kaip buvo pagauti, dievams paaukodavo – sudegindavo, bet žirgus pirma vaikydami nukamuodavo tiek, jog jie pastovėti nebegalėdavo, ir tik tada sudegindavo.

Lietuvių, žemaičių, sembų, latvių ir prūsų dievai

Žymiausi dievai, kuriuos garbino tos tautos, buvo šie:

1. Ukapirmas (*Okopirnos*), dangaus ir žemės dievas.
2. Svaikstikas (*Swajtestix*), šviesos dievas.
3. Aušlavis (*Auschlavis*), nepagalinčiųjų, sergančiųjų ir sveikųjų dievas.
4. Autrimpas (*Atrimpos*), jūros, tvenkinių, kūdrų ir ežerų dievas.
5. Patrimpas (*Protrimpos*), upių ir visų tekančių vandenų dievas.
6. Gardaitis (*Gardoajtis*), laivų dievas. Jį garbino tik jūreiviai ir žvejai, ypač kuršiai, sembai ir suomiai, kurie gyvena prie jūros, nes tikėjo, kad tas Gardaitis yra didis angelas, stovintis jūroje ir ežeruose, – vėjų dievas. Ir graikai tikėjo, kad yra toks Eolas, tas, kur vėjus malšina, o kai supyksta, tai vienu pūstelėjimu laivus apverčia ir skandina. Per jo šventę valgydavo tik žuvį be duonos ir kitų patiekalų, o sriubą gėrė iš gilių, tam tyčia padarytų dubenų, užtat kad tas dievas gilius vandenis valdo.
7. Pergrubius (*Pergrubius*), žolių, vaistažolių ir daržovių dievas.
8. Pilvytis (*Pilwitos*), dievas, teikiantis turtą ir pripildantis klojimus.
9. Perkūnas (*Perkunos*, arba *Piorunos*), žaibų, griausmo, sniego ir lietaus dievas.
10. Poklius (*Poklus*), pragaro, debesų, sutemų ir skrajojančių dvasių, arba velnių, dievas.

Garbino dar barstukus (*Parstuki*) ir markopolius (*Markopole*). Taip vadino mažyčius žmogučius, kuriuos mes pigmėjais (neūžaugomis), rodos, vadiname. Jie žemėje gyvena ir retkarčiais jiems ir dabar dar pasirodo, ypač Švedijoj, Kurše, Latvijoj ir Semboj, Prūsų žemėje, kur dar senosios pagonybės raugas nėra galutinai išnaikintas tarp paprastų žmonių.

Tokie buvo senųjų prūsų ir kuršių dievai,, kurių ir dabar dar prasčiokai šaukiasi, kuriuos dar garbina.

O ypatingi lietuvių ir žemaičių dievai buvo šie:

1. Įžymiausias dievas, vardu Prakorimas (*Prokorimos*); aukodavo jam baltus romytus gaidžius, ne pjaunamus, o pagaliu užmušamus, kurių dalį valgydavo patys, dalį žyniai, o trečią dalį sudegindavo.

2. Rūgščių ir raugintų patiekalų dievas Rugutis (*Ruguczis*); tam aukodavo raibas vištytes.

3. Žemininkas (*Ziemiennik*) buvo žemės dievas, kurį garbino žalčius laikydami bei pienu juos lakindami, jam irgi juodas vištukes užmušdavo aukoms.

4. Krūminė (*Kruminie Pradziu Warpu*), kuri visus javus duoda, jai aukoms užmušdavo vištas su žema krūmine skiautere ir jų mėsą kapodavo į smulkius gabaliukus, kad rugiai augtų tankūs, varpingi, neišeitų į šiaudus.

5. Lietuvonis (*Lituwanis*), kuris lietų duoda; jam aukodavo įvairių spalvų vištas – baltas, juodas, raibas ir kitokias.

6. *Chaurirari,* žirgų dievas; tam aukodavo gaidžius, augalotus, stiprius, įvairių spalvų, kad ir žirgai veistųsi tokie, o kai jį maldaudavo taikos, kad priešai nepultų (nes jį laikė ir karo dievu), kaip graikai ir romėnai Marsą, tai užpečky ant balnų sėdėdami, jam meldėsi ir aukas aukojo.

7. Sutvaras (*Sotwaros*) buvo visokių galvijų dievas, o jam aukodavo prieš ugnį visokių spalvų romytus gaidžius, nes laikydavo visokio plauko galvijų.

8. Šeimos dievas (*Seimi Dewos*) turėjo savo žinioje šeimyną; jam irgi mušdavo įvairių spalvų gaidžius ir vištas, aukas mesdavo į kūrenamą krosnį ir netraukdavo iš ten tol, kol visiškai sudegdavo; kad šeimyna laikytųsi.

9. Upinis dievas (*Upinis Dewos*) turėjo savo galioj upes; jam aukodavo baltučius paršiukus, kad vanduo skaidrus tekėtų.

10. Bubilas (*Bubilos*), medaus ir bičių dievas; tą garbindavo užpečky tupėdami, o jų žynys laikydavo rankoj didelį naują gorčių, pilną medaus ir, sukalbėjęs reikiamas maldas, su didžiu riksmu trenkdavo jį į pečių, jog net šukės išlakstydavo, prašydamas dievą Bubilą, kad bitės gausiai spiestų.

11. Didis Ladas (*Dzidzis Lado*) – didysis dievas, kuriam užmušinėdavo baltutėlius romytus gaidžius, jo švenčių apeigos vykdavo nuo gegužės 25 iki birželio 25 dienos; būdavo atliekamos karčemose, o merginos ir moterys pievose ir gatvėse, susiėmusios už rankų, šokdavo ratelius, giedodamos gailiu balsu ir kartodamos: „*lado, lado, lado, Didis musu Dewie!*“, tai yra: „Lado, lado, lado, didis mūsų dieve!“ Taip ir dabar dar tebedaro Lietuvoje, Žemaičiuose, Livonijoje ir Rusioje.

12. Gulbis (*Gulbi Dziewos*), tai toks dievas, kuris sergsti skyrium kiekvieną žmogų, mes jį vadiname *proprium Genium* (savu genijumi, gerąja dvasia), angelu sargu; tam vyrai aukodavo baltus romytus gaidžius, o moterys – višteles.

13. Ganiklis (*Goniglis Dziewos*), girinis piemenų dievas, kurį graikai ir romėnai Satyru ir Faunu vadino; jam aukodavo eržilų, jaučių, ožių ir kitų gyvulių pautus, kai tuos gyvulius romydavo, o piemenų aukas degindavo ant didelio tam tyčia parinkto akmens sakydami: „Kaip tas akmuo kietas, nebylus ir nejudrus, taip, o dieve mūsų Ganikli (o *Dziewie musu Goniglis*), vilkai ir visi kiti plėšrūnai tegu negali pajudėti ir padaryti žalos mūsų gyvuliams, tau globoti pavestiems“.

14. *Swieczpunscynis* – dievas, kurio žinioje buvo vištos, žąsys, antys ir visi kiti paukščiai, tiek naminiai, tiek laukiniai; tam aukų neaukodavo, sakydavo, kad tai esąs lakiojantis dievas.

15. Kelių dievas (*Kielu Dziewos*), jam aukodavo baltas vištas, o rankoje laikydavo pagalį, būdavo persijuosę ir vyžomis apsiavę, panašiai kaip žydai atlikinėdami Velykų apeigas; ir maldaudavo jį, kad teiktųsi lydėti žmones, kad jie laimingai keliautų nuo namų iki namų.

16. Pušaitis (Puškaitis, *Puschajtis*), žemės dievas, gyvenantis tarp šeivamedžio krūmų; jam dažniausiai aukas atnašaudavo ir kuo dievobaimingiausiai melsdavosi vakarais; galbūt ir dabar tebesimeldžia prie šeivamedžio krūmo, nes tas medelis jiems buvo šventų švenčiausias, ir visi neša duoną ir alų po tuo krūmu prašydami Pušaitį, kad jis savo angeliukus barstukus, t. y. pigmėjus, mažus žmogučius, siųstų į jų klojimus, idant jie tenai javus tausotų ir jų apstą laikytų. O apie tuos barstukus, arba pigmėjus, ir šv. Augustinas knygoje *Apie Dievo valstybę* rašo, jog jie pagonis ir prasčiokus kaimiečius krikščionis ne sykį įstabiais savo apsireiškimais esą suvedžioję, jų ir dabar tikrai yra ir pasirodo jie daugiausia Kurše, taip pat Švedijoj prasčiokams žmonėms, su kuriais mėgsta bendrauti, ypač su tais, kurie moka jiems įsiteikti aukomis ir vaišėmis (labai mėgsta būti vaišinami, labiausiai naktį); man tuos įstabius dalykus apsakinėjo vienas *doctor medicus* ir *phisicus,* bet šičia tatai praleidžiu.

Taip pat Olavas Didysis, Upsalos arkivyskupas, ir Kornelijus Agripa darbe *Apie slaptąją filosofiją* rašo, jog nepiktieji oriniai velniai, kurių prigimtis nevisiškai pragaro sugadinta, Švedijoj, Norvegijoj, Suomijoj paprastai tarnauja liaudies žmonėms, arklius šukuoja ir kitus darbus dirba, o ir būsimuosius bei buvusiuosius dalykus apsako kai kam, kas su jais bendraudami įtikti moka. Ir aš sakau, ką pats girdėjau ir regėjau savo akimis Kurše, Livonijoj, Semboj, kurią dar vadina Sūduvių Semba, Prūsijoj ir ypač kai kuriuose užkampiuose pajūryje, Žemaičių žemėje ir anapus Myramo (*za Mirumskami*) ir Įsruties, jog tą velnią Pušaitį (*Puschajta*), kurį tiki gyvenant šeivamedyje, per tam tikras šventes dukart per metus garbina ir barstukus (*Parstuki*), požemio nykštukus, jo angeliukus ir valios vykdytojus, gerbia ir vaišina. Tam tikru jų šventės metu paprastai stato ir dengia stalą klojime, deda keturis kepalus duonos, mėsos virtos ir keptos, sūrio ir sviesto, visa tai sudėję, kviečia juos į puotą

ar vakarienę naktį, pagal įprastines pagonių ceremonijas ar burtus, paskui klojimo duris stipriai užtaiso, patys nueina sau, o barstukai, vidunaktį atėję, tuos patiekalus valgo. Rytą šeimininkai žiūri, ko daugiau suvalgyta, – ar duonos, ar šiaip kurio patiekalo, tada jie tiki taip: jei duonos, tai tie dievukai jiems parūpins daugiau javų, o jei mėsos, tai gerai eis į ranką gyvuliai ir t. t. O to patiekalo, kuris jiems labiausiai patiko, kitus metus per tokią šventę deda daugiau prašydami, kad ir javų padaugintų. Beje, yra pasakojama, kad tie barstukai vagia naktimis javus iš tų šeimininkų klojimų, kuriuos laiko nedėkingais, ir neša pas tuos, kurie juos labiau pagerbia. Ir Aukštutinėje Prūsijoje, kur Chojnicai, Kamenis, Sempulnas už Torunės, ir kitur vietiniai gyventojai dar tebesilaiko seno pagoniško tikėjimo, kad po šeivamedžiu gyvenančios kažkokios požeminės būtybės, kažkokios dvasios ar vaiduliai, kuriuos jie vadina nykštukais ir kurie dažnai pasirodą naktimis, kai mėnuo šviečia, ypač liguistiems žmonėms; apie jų stotą pasakojama, kad augumo esą ne aukštesni kaip vienos uolekties.

Svarbiausioji anuometinė pagonių šventė, kurią dar ir šiandien žmonės pripažįsta kai kur Lietuvoje, Žemaičiuose, Livonijoj, Kurše ir Rusios kai kuriose apygardose, būdavo spalio mėnesio gale, kada jau visi javai nupjauti, suimti ir į klojimus suvežti. Tada jie keldavo sudėtinę puotą, į kurią susimesdavo visi, kartais iš trijų ar net keturių kaimų. Sueina, būdavo, į vienus namus su pačiomis, vaikais, tarnais, stalą apkreikia šienu arba kitur apdengia staltiese, ant jos padeda kelis kepalus duonos, ant kampų stato keturis didelius ąsočius alaus, tada atveda veršį ir telyčią, aviną ir avį, ožį ir ožką, kuilį ir kiaulę, gaidį ir vištą, žąsiną ir žąsį ir dar kitų gyvulių, tinkamų valgyti, ir paukščių naminių, vis po patiną ir patelę. Visus juos pagal savo apeigas kaip auką savajam dievui Žemininkui (*Ziemiennikowi*) užmuša. Pirmasis ima pagaliu mušti kurį nors gyvulį jų žynys, arba pagonių kunigas, paprastas kiemionis, sukalbėjęs maldas, pagal įprastinį jų ritualą, po to visi aplinkui stovintieji muša pagaliais tą gyvulį per galvą, per pilvą, per nugarą, per sprandą ir per kojas sakydami: „Čia tau, o Žemininke (*Ziemienniku*), dieve mūsų, aukojame ir dėkojame, kad tu praeitais metais laikei mus sveikus ir visokių gėrybių pritekusius ir mūsų javus ir mantą laikei ir saugojai ir nuo ugnies, ir nuo geležies, nuo maro ir nuo visokių mūsų priešų ginti teikeisi“. Šitai padarę, ano gyvulio, užmušto aukai, mėsas ir paukščius verda, kepa ir troškina, paskui susėdę prie stalo valgo, bet pirmiausia kiekvieno patiekalo ir paukščio gabaliuką atplėšęs jų žynys, arba burtininkas, meta po stalu, ant krosnies, po suolais ir į kiekvieną trobos kertę sakydamas: „Čia tau, o Žemininke (*Ziemiennik*), dieve mūsų! Teikis aukas priimti, o tuos patiekalus maloningai valgyti“. Taip jie valgo ir geria ligi apsirijimo, šaukdamiesi to Žemininko (*Ziemiennika*) sulig kiekvienu patiekalu ir gėralu; ir trimitus ilgus pučia, griausmingai trimituoja ir moterys, ir vyrai;

taip pat ir dainuoja nasrus prieš kits kitą išžioję. Tose jų puotose ir šventėse aš dažnai lankydavausi Livonijoj, Kurše, Žemaičiuose ir Lietuvoje apie Suvieko, Obelių, Subačiaus, Pasvalio, Basenborko, miestelius, anapus Sokolvos dvaro (*Sokołwą Moisą*) ir kitur, kur prisižiūrėjau keistų pagoniškų žyniavimų, nes tose apylinkėse dar ir dabar mažai kas težino apie Dievą.

O Prūsijoj, Semboj, kuri vokiškai vadinama *Sudawen, Samland,* ir dar apie Įsrutį, Ragainę, taip pat Kurše kiemionys (beje, visi yra žemaičiai ir kalba žemaitiškai ligi pat Karaliaučiaus, kaip pats girdėjau ir mačiau) turi savo šventę, kurią jie vadina Pergrubrinėmis (*Pergrubri*). Pavasarį, kai tik sniegas nutirpsta ir jau metas arti ir žolė jau kalasi, tai tada keli sodžiai supila salyklo po pūrą ar statinę alui daryti; sueina paskui į vieną didelę pirkią, ten jų Viršaitis (*Wurschajt*), tai yra aukotojas ar veikiau burtininkas, ima puodą alaus, pakelia jį aukštyn ir taip meldžia dievą Pergrubrį (*Pergrubiusa*), kuris duoda žolę ir vasarą: „*O Wespocie Dewe musu Pergrubios!* ir t. t.“, tai yra: „O viešpatie dieve mūsų Pergrubri! Tu išvarai įkyrėjusią žiemą, o visokį želmenį, gėles ir žolę visoje žemėje ugdyti teikiesi; mes dabar maldaujame tave, idant mūsų javus, pasėtus ir kuriuos dar sėsime, gausingai ugdyti teiktumeis, kad grūdingi būtų, o piktžolę kiekvieną tu pats malonėk sunaikinti“. Po to pastato medinį ar kitokį puoduką, suima jį dantimis ir išgeria alų, o išgėręs sviedžia puoduką sau per galvą neprisiliesdamas rankomis; užpakal jo stovi tijūnas (*cziwon*), atseit valsčiaus vyresnysis, jis ir sugriebia puoduką ir vėl kuo greičiausiai pripila alaus ir pastato priešais Viršaitį (*Wurschajta*), atseit burtininką, o tas, ėmęs puoduką, maldauja kitą dievą, Perkūną (*Perkunusa* arba *Pioruna*), idant teiktųsi ramdyti griausmus, žaibus, ledus, lietų, audras ir žalingus debesis, ir kaip auką jam išgeria puoduką alaus dantimis suėmęs, ir tik po to geria visi. Trečiuoju kartu maldauja didžiosios galybės dievą Svaikstiką (*Swajstixa*), šviesos dievą, idant teiktųsi maloningai ir giedrai siųsti šviesą jų javams, pievoms, gėlėms ir gyvuliams. Tada maldauja ketvirtą dievą, Pilvytį (*Pilwita*), idant teiktųsi duoti gražiai visus javus nupjauti ir į klojimus sukrauti. Taip pat visų dievų (kurių turi penkiolika) garbei išgeria alaus po puoduką, neprisiliesdami jo rankomis, dantyse laikydami. Paskui jiems pagarbinti gieda giesmę, tarytum vilkai kaukia. O jei praeitais metais prastai teužderėjo javai, tada, išpažinę visas kaltes, jog tai esą nusipelnę savo nuodėmėmis, prašo Aušlavį (*Auschlawisa*), ligonių ir negalinčiųjų dievą, kad užtartų prieš kitus dievus, Pergrubrį (*Pergrubiusa*), Perkūną (*Perkunusa*), Svaikstiką (*Swajtestixa*) ir Pilvytį (*Pilwita*), idant ateinančiais metais maloningesni būti teiktųsi. Minėtųjų prūsų Žemutinėje žemėje (vadinamoje Sūduvių Semba) gyvenantys paprastieji žmonės žemaičiai, lietuvių kilties, jautį arba ožį šitaip kartą per metus pagarbina: sueina į vieną vietą keturi arba šeši kaimai, surenka

pinigų, duonos ir kitų daiktų, nelyginant sukalėdoja; juos pardavę, jei daug pinigų turi, tuoj už juos perkasi ir jautį, ir ožį, sueina į vienus namus, tenai susikuria didelę ugnį, o jų moterys supila kviečių ir grikių miltus ir užminko papločius. Tada Viršaitis (*Wurschajtos*), jų žynys, pagal pagonių paprotį užsidėjęs ant galvos vainiką, uždeda ranką ant ožio ar ant jaučio ir maldauja visus dievus, kiekvieną skyrium, kuriuos pirmiau išvardijau, kad teiktųsi iš jų maloningai priimti tosios šventės apeigą ir auką. Paėmęs jautį ar ožį už ragų, veda į klojimą, ten jį vyrai suėmę iškelia aukštyn, o kunigas, tasai Viršaitis (*Wurschajt*), apsijuosęs rankšluosčiu, pakartotinai šaukiasi į visus dievus ir taip kalba: „Štai iškilni auka ir mūsų tėvų atminimas, idant būtų permaldauta mūsų dievų rūstybė". Po to kužda tyliai, apeina tris kartus aplinkui gyvulį ir jį papjauna, o kraujo neišlaisto ant žemės, bet sutekina į geldą. Semdamas kaušeliu arba puodeliu, Viršaitis (*Wurschajt*) šlaksto žmones, o liekaną išsidalija puodeliukais ir kiekvienas savo namuose šlaksto gyvulius taip, kaip mūsų įprasta šlakstyti šventu vandeniu. Jaučio mėsą sukapoja į gabalus ir verda katiluose, o vyrai sėdi aplink ugnį. Moterys jiems atneša dar nekeptų papločių, vyrai ima juos kiekvienas po vieną ir svaido kits kitam per liepsną, – svaido tol, kol iškepa. Tada valgo, geria, dainuoja ir groja ilgais trimitais per kiaurą naktį. O rytą eina per kaimą ligi kryžkelės, nešdamiesi kvietinį paplotį ir kas dar likę iš anos sudėtinės puotos, ir sudeda į vieną vietą, o ant jos supila žemės kauburį atidžiai žiūrėdami, kad koks žvėris ar šuo negalėtų ištraukti to, kas užkasta; šitai atlikę, paveda save dievams ir išsiskirsto namo.

O jeigu kuris pasijunta, jog jam jau artinasi mirtis, tai prie vienos ar dviejų statinių alaus, pagal išgalėjimą, liepia sukviesti draugus ir visus tuos, kas tame pat kaime gyvena, jų atsiprašo ir su jais atsisveikina; jie mirusįjį gražiai pirtyje numaudo ir apvelka ilgais baltais marškiniais pagal savo paprotį, o tada pasodina ant kėdės, ir draugai užgėrinėja jį kalbėdami tokius liūdnus, graudžius žodžius: „Aš tave užgeriu, drauge mielas, kam gi tu numirei, juk tu turi pačiutę mielą, turi vaikelių, gyvulėlių ir t. t. ir visokio labo"; paskui jį antrąsyk užgeria labanakčio ir prašo aname pasaulyje pasveikinti jų draugus, tėvus, motinas, brolius ir t. t. ir sugyventi su jais gerai ir kaimyniškai, taip, kaip čia jie sugyveno su juo, kol gyvas buvo. Paskui jį apvelka drabužiais ir, jei vyras, prijuosia kardą ar kirvį, aplink kaklą apvynioja rankšluostį ir į jį įriša truputį pinigų kelionei, pagal išteklius, į kapą deda duonos su druska, įstato alaus indelį. O jei laidoja moterį, tai įdeda siūlų ir adatą, kad turėtų kuo susisiūti, jei ką persiplėš aname pasaulyje, o kai ją veža į kapus, tai draugai, eidami vienas paskui kitą, švaisto peiliais aukštyn, didžiu balsu šaukdami: *„Gejgej, begejte Pokkole!"*, tai yra: „Bėkite, bėkite, traukitės šalin nuo tų palaikų, velniai jūs!"

Dar dabar šitai aptinkama viename Livonijos užkampyje už Solkovos dvaro (*Moizą Solkową*), aš pats mačiau, kaip per laidotuves trimitais trimitavo ir giedojo: „Eik, vargšeli, iš šio vargano visokios priespaudos pasaulio į amžinas linksmybes, kur negalės skriausti nei pasipūtėlis vokietis, nei plėšrus leišis (t. y. lenkas arba lietuvis), nei maskolius".

Savo mirusiųjų tėvų, motinų ir giminių atminus jie paprastai kelia spalio mėnesį, o būna ir taip, kad per kiekvienas šventes nueina ant kapų ir graudingai progiesmiu verkauja, labiausiai žmonos, išskaičiuodamos savo vyrų teigiamybes, dorybes, mokėjimą ūkininkauti ir t. t.

Tokio papročio laikomasi ne tik čia, bet ir Valakijoj, ir Moldovos (*Multańskiej*), ir Bulgarijos žemėse, pats tatai esu matęs keliuose miestuose – Buzėjuje (*Buzowie*), Rusėje (*Ruściuku*), Džurdžoje (*Dziurdziewie*) prie Dunojaus ir Bukarešte, gospodariaus sostinėje, kur ta proga žibina žvakutes ir dūmija smilkytuvais ant kapų; o Turkijoj ir valgius dėlioja, paukščiams grūdus barsto, kates, šunis šeria už mirusiųjų draugų vėles, o kai kas liepia dviem bernams ant karčių nešioti gatvėmis plaučius ir jiems iš paskos šunų ir kačių tuntai sekioja ir t. t. Mums, svečiams, nors nebuvome reikalingi išmaldos, ją duodavo kai kuriose karvagerose, t. y. užeigose, išmaldoms dalyti pastatytose, atnešdavo gėrimo, padaryto iš razinų, damaskinių slyvų ir kitų drauge virtų vaisių, kopūstų su aviena, ryžių ir kitų kruopų, buivolių pieno, duonos kiekvienam asmeniui ir du ąsočius vandens, nes vyno per atminus neduodavo. O kapinėse, kai kur atrodančiose it miesteliai, žmonos ir draugai kiekvieną penktadienį, jei tik geras oras, meldžiasi ir vargšams išmaldas dalija.

O Kuršo ir Sembos krašte, taip pat ir Prūsuose, kai kelia mirusiųjų atminus, tai iš bažnyčios eina tiesiai į karčemą ar į kuriuos nors namus, kur daromas sudėtinis alus, žmonos iš paskos krepšiais neša šaltą keptą ir virtą žuvį, ten jie valgo be peilių, o žmonos jiems tarnauja, ir kiekvienas ko nors linki mirusiajam giminaičiui, kiekvieno patiekalo gabalėlį po stalu meta ir alaus nulieja.

Lietuvoje ir Žemaičiuose prastieji žmonės irgi draugų atminus rengia dideliais ištekliais, o vyriausias šeimininkas, kai visi jau turi pradėti valgyti, paima į samtį visokių grūdų, druskos ir kitko, be to, smilkalų ir užsmilkęs sako: *„A za wissumos priatelos musu!"* ir t. t., po to senųjų protėvių giesmes giedodami valgo ir geria, kol ant kojų nebepastovi.

O kita šventė Žemaičiuose, pagal pagonišką tradiciją švenčiama, vadinasi Ilgės; ją pradeda maždaug Visų Šventųjų dieną. Tą dieną ir neturtingiausias žmogus privalo turėti namuose alaus, ir taip jie geria kelias savaites, vis minėdami mirusiuosius. O anksčiau, pagonybės laikais, per tą šventę buvo garbinamas Perkūnas (*Perkunowi*), griausmų ir žaibų dievas. Tačiau apie tuos žyniavimus ir apie lietuvių bei žemaičių atvertimą į krikščionybę rasi toliau […].

VI knyga, 13 skyrius

Apie Skirmanto kautynes su Lucko kunigaikščiu ir jo pergalę 1220 metais

[…] O po tos Šlovingos pergalės Skirmantas, pagerbęs Kukovaitį įvairiomis dovanomis, išsiuntė jį pas jo tėvą su didžiomis dėkomis. Bet Kukovaitis, grįžęs į Žemaičius su didžia šlove, rado savo tėvą Živibundą Dorsprungaitį (*Zywibunda Dorsprungowica*) labai paliegusį, kadangi tasai buvo jau tiek smarkiai įmetėjęs, jog veikiai pasimirė, sulaukęs gilios ir garbios senatvės. Ir Pajauta[9], jo žmona, Kerniaus duktė, kurią vesdamas buvo gavęs kaip pasogą Lietuvos kunigaikštystę su sostine Kernavėje, tuo laiku iškilusia, taip pat buvo neseniai mirusi, o jos sūnus Kukovaitis iš įgimtos meilės pagonių papročiu pastatė prie Žaslių (*Zosłą*) ežero stabą amžinam jos atminimui. Tą stabą žmonės garbino kaip deivę, o kai stabas supuvo, toje vietoje išaugo liepos, kurias lietuviai ir žemaičiai irgi kaip dievus garbino ligi pat Jogailos laikų, prasčiokiškas giesmes apie Pajautą giedodami.

Čia tu, mielas skaitytojau, turi sužinoti, jog apie tą Pajautą vienas metraštininkas paleido bjaurią neteisybę – paskelbė, kad Pajauta buvusi Kukovaičio duktė, o ji buvo jo motina, ir dar, kad toji Pajauta po savo tėvo Kukovaičio mirties pastačiusi jam stabą ant vieno kalno prie Šventosios upės – irgi neteisybė, nes ji tą stulpą pastatė savo tėvui Kerniui prie tos pat upės, – tą sutartinai liudija visi kiti metraštininkai, ir jais tikėti labiau tinka nei anuo vienu, kuris bent keliose vietose nukrypsta nuo tiesos, o ir mane (turiu prisipažinti) suklaidino, kai leidau *Doros šauklį*. […]

VIII knyga, 5 skyrius

Vaišelga, arba Vaistininkas, karaliaus Mindaugo sūnus, iš pradžių buvęs stačiatikių vienuolis, iš vienuolyno, kaip ir Lenkijos karalius Kazimieras I, 1264 metais išrinktas Lietuvos ir Žemaičių didžiuoju kunigaikščiu

[…] Tad Lietuvos ponai tuojau išsiuntė pas Vaišelgą pasiuntinius, visų Lietuvos žmonių ir bajorų vardu kviesdami jį ir prašydami būti tėvo žemių valdovu, o šis, nors būdamas Dievo pašauktas į kitą luomą, būtent dvasinį, ir dargi vienuolio, ilgai atsikalbinėjęs, vis dėlto, matydamas, kaip to labai reikia

sunerimusiai ir dėl vidinės nesantarvės žūties pavojuje atsidūrusiai tėvynei, valdinių nuolankių prašymų suminkštintas, išvažiavo iš Pinsko vienuolyno į Naugarduką, o paskui, pasitelkęs Naugarduko vyrus, su kunigaikštiška palyda nuvyko į Kernavę, kur jį visi ponai, bajorai ir paprastieji žmonės sutiko su didžiausiu džiaugsmu, linksmai giedodami „Lado, lado" ir rankomis plodami, ir pasodino jį į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Žemaičių, Naugardo, Polocko bei Kuršo sostą ir įprastinėmis apeigomis su kalaviju ir su kunigaikščio kepure išaukštino. […]

VIII knyga, 7 skyrius

Šventaragis Utenaitis, Kentauro herbo, išrinktas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu 1268 metais

[…] Šventaragis Utenaitis (Utenio[10] sūnus), didysis Lietuvos kunigaikštis, seniukas galadienis, nepuldinėjamas Prūsijos kryžiuočių, kurie tuo metu turėjo ką veikti su pagonimis prūsais, ramiai Lietuvoje viešpatavo, o paskui savo sūnų Germantą, Žemaičių kunigaikštį, dar prie savo gyvos galvos didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Lietuvos ponams ir bajorams pasiūlė ir pavedė, kad jį laiku savo valdovu išrinktų. Atsitiko taip, kad su minėtuoju savo sūnumi didysis Lietuvos kunigaikštis Šventaragis išjojo į medžioklę, ir jam labai patiko viena itin graži vieta girioje, tarp kalnų, kur Vilnia įteka į Viliją, ir prašė savo sūnų Germantą, sakyte įsakydamas, idant toje vietoje ir tarp tų upių po mirties jo kūną pagonišku laidojimo papročiu sudegintų, o paskui jau niekur kitur, bet tik toje vienoje vietoje kitų Lietuvos kunigaikščių, taip pat ponų ir žymesniųjų bajorų kūnus degintų ir laidotuvių apeigas atlikinėtų: mat pirmiau mirusiųjų kūnus degino toje vietoje, kur kas numirė. Netrukus Šventaragis Utenaitis baigė savo gyvatą Naugarduke, palikęs sūnų Germantą Lietuvos valdovu, o išgyveno jisai 98 metus, o Lietuvos valdovu pabuvo tik dvejus metus. […]

XI knyga, 4 skyrius

Apie tai, kaip Gediminas įkūrė Senuosius Trakus ir Vilnių 1321 metais

Gediminas, Vytenio sūnus, Lietuvos didysis kunigaikštis, ilsėdamasis ir medžiodamas Kernavėje po nuveiktų darbų ir karo vargų, ieškodamas smagesnės pramogos ir didesnių laimikių, iškilo su savo dvaru ir visais medžioklės reikmenimis į tolesnes girias. O kad jam gerai sekėsi ir kad prisipramogavo ir prisimedžiojo, tad iškėlė vaišes lauko palapinėse savo ponams, dvariškiams ir visiems medžiokliams už penkių mylių nuo Kernavės, tarp Vokės ir Vilijos upių. Šitie plotai jam ilgainiui patiko, ir vieta buvo žavinga pažiūrėti, kad ir nelabai tinkama piliai statyti. O kad toje vietoje ir aplinkiniuose laukuose ir miškuose daug prisimedžiojo, tai nieko nelaukęs nusiuntė tenai valsčionių, pastatė pilį, kurią perkasu ir pylimu sustiprino ir pavadino Trakais, todėl kad visokio gyvio – kiškių, lapių, kiaunių ir kitokios smulkmės bei paukščių tiek dvariškiai, tiek ir varovai, medžiokliai, virtuvės darbininkai ir pasiuntinukai, – visi turėjo daugybę aplink balnus diržais (*troki*) prisikabinėję, ir priešais save, ir užpakaly savęs, ir iš šonų, o stambiųjų žvėrių – briedžių, elnių, stirnų – pilnus vežimus prisikrovė. O dėl tos pasisekusios medžioklės įžiūrėjęs sau laimingą pranašystės ženklą (nes anais laikais lietuviai romėnų papročiu nieko nesiimdavo daryti be pranašystės ženklų), tučtuojau iš Kernavės perkėlė kunigaikštystės sostinę į naujai pastatydintus Trakus, kuriuos nūnai vadiname Senaisiais, skirdami juos nuo Naujųjų Trakų, įkurtų jo sūnaus Kęstučio, kaip toliau apie tai parašysime. O nuo to laiko sostinė Kernavė, įkurta senų senovės Lietuvos kunigaikščių, labiausiai Kerniaus Kūnaičio, romėnų kunigaikščio Palemono antrojo įpėdinio, nustojo sostine būti, užtat ir tas miestas su pilimi, negailestingos laiko tėkmės niokojamas, kaip matome, sunyko. Tuo tarpu Trakuose kūrėsi naujoji Lietuvos kunigaikščių sostinė. Tačiau taip neilgai truko, nes Gediminas greit po to išvyko medžioti ir įprastiniu būdu darė apsuptis palei Viliją, o tos vietos anais laikais buvo išvien apaugusios tankiais, sunkiai įžengiamais miškais ir didžiagirėmis, ir ten irštvas ir lindynes turėjo žvėrys visokie, ir didžiuliai, ir maži. Taip tada Gediminas, medžiodamas, nuo vienos tankynės ligi kitos jodamas, su visu savo dvaru ir medžiotojų pulku nukeliavo iki tos vietos, kur Vilnia įteka į Viliją, už keturių mylių nuo Senųjų Trakų. Ten buvo protėvių pašvęsta vieta, ugniavietė, kurioje buvo deginami mirusiųjų kunigaikščių ir įžymiausių Lietuvos ponų kūnai. Tai ugniavietei davė pradžią Šventaragis, o po jo Germantas, jo sūnus, kaip anksčiau rašėme. Ten lietuvių kunigai pagonių

papročiu savo dievams aukas už mirusiųjų kunigaikščių vėles atnašavo (nes tvirtai tikėjo ir sielos nemirtingumą, ir Paskutinį teismą, ir prisikėlimą iš numirusiųjų), ir amžinoji ugnis be paliovos dieną naktį kūrenosi (visai kaip Romoje deivės Vestos garbei), ir tam tikri kunigai ją saugojo, o lietuviai ir žemaičiai, prūsai ir latviai ją ypatingu dievu laikė ir garbino.

Tenai tad Gediminas, medžiodamas girioje aplink minėtąją ugniavietę, tarp kalnų, dabar vadinamų Plikaisiais, be daugybės visų kitų žvėrių, pats pašovė didelį taurą iš arbaleto ir pribaigė jį ant to kalno, kur dabar Vilniaus Aukštutinė pilis; kalnas nuo ano tauro ir dabar Taurakalniu tebevadinamas, o oda ir ragai, auksu apdaryti, kaip garbingos brangenybės ilgai buvo laikomi iždе, net iki Vytauto laikų. Vytautas paprastai iš tų ragų vaišindavo didelėse puotose svečiųjų šalių pasiuntinius ir vieną jų kaip didelį suvenyrą padovanojo Romos imperatoriui Zigmantui, Vengrijos karaliui, per garsųjį karalių ir kunigaikščių suvažiavimą Lucke 1429 metais; apie tai bus rašoma toliau. O dabar baigsiu pradėtąjį dalyką.

Gediminas, pavargęs medžiodamas, vakarui atėjus ir tamsiai nakčiai leidžiantis, į Trakus vykti nebesiryžo ir, atsidžiaugęs savo paties rankomis nukautu tauru, apsinakvojo su visu dvaru palapinėse prie minėtosios ugniavietės Šventaragio slėnyje (pramintame pagal kunigaikštį Šventaragį), ten, kur dabar patrankų liejykla, arklidės ir Žemutinė pilis. O kai po dienos darbų, kaip visada, kietai įmigo, sapnavo, kad ant to kalno ir toje vietoje, kur taurą nukovė, kur dabar Vilniaus pilys stovi, mato vilką, didelį ir galingą, ir tarytum geležies šarvais stipriai nuo bet kokių šūvių apsaugotą. O tame vilke girdi šimtą vilkų didžiu balsu kaukiant, ir tas balsas sklinda į visas puses. Kai Gediminas nubudo, tas sapnas jam labai parūpo, jis ir šiaip suko galvą, ir taip, ką tai galėtų reikšti. Tačiau per sunkus buvo jam tas galvosūkis, nelyginant anam faraonui, Egipto karaliui, apie septynias riebias ir septynias liesas karves arba karaliui Belšacarui apie aną ranką, kurią matė rašant; *„Tekel. Mene. Parsin,* suskaičiavo, pasvėrė ir padalijo ir t. t.“ Atseit atėjo galas Belšazarui su visa jo karalyste ir t. t. Tad Gediminas, atsikėlęs rytą, apsakė tą savo sapną visiems ponams ir dvariškiams, teiraudamasis ir klausdamas, ką jie apie tai manytų, ką sapnas galėtų reikšti. Mat lietuviai, būdami pagonys, tikėjo bet kuo, o patys burtais, panašiai kaip romėnai iš vidurių, iš paukščių skrydžio ir kitko tiek karo, tiek namų reikalus sprendė. Bet to sapno niekas negalėjo įminti, ir reikėjo eiti net ligi Krivių krivaičio (*Krywe Krywejta*), pagonių lietuvių vyskupo, kurio vardas buvo Lizdeika.

O tasai, kaip metraštininkai liudija, Gedimino tėvo Vytenio laikais buvo rastas erelio lizde vienoje girioje prie didžiojo kelio. O kiti sako, kad pats Vytenis jį rado švarutėliame lopšyje ant medžio pakabintą ir liepė jį padoriai auginti kaip sūnų. O kai užaugo, parodė nepaprasto žmogaus gabumų. Iš to

matyti, kad jis yra kokios nors įžymios ar kunigaikštiškos giminės, bet turbūt iš pavydo dėl viešpatavimo dar vystykluose šitaip į girią ištremtas pamotės ar patėvio, kaip kad Amulijus, Albalongos karalius, Romulą ir Remą, dvynius, mergelės karalaitės Rėjos Silvijos pagimdytus, buvo liepęs slapčiomis Tiberyje prigirdyti, tik juos vilkė išžindė (kaip skelbiama) ir piemuo Faustulas atrado, o jie įkūrė Romą, viso pasaulio sostinę ir t. t. Taip pat norėjo Astijagas, Medijos karalius, padaryti Kirui, savo dukters ir Persijos kunigaikščio sūnui, – buvo liepęs savo sekretoriui Harpagui jį dar vystykluose numarinti badu, kad po jo nekaraliautų; Harpagui pagailo karalių kraujo kūdikio, jis slapčia išgabeno jį į mišką ir liepė piemeniui pakabinti ant medžio, kad tenai numirtų, Harpago nematomas. Vis dėlto tas pats piemuo, atidavęs tuolaik mirusį savo vaiką Harpagui, Kirą užaugino; tada, kai paaugo, kiti berniukai, kartu ganę bandą, jį išsirinko sau karaliumi, o galiausiai, nuostabiu Dievo apvaizdos lėmimu (kuriam veltui priešinasi žmonių sumanymai), ir savo senelį Astijagą išvijo, o jo Medijos karalystę bei gimtąsias Persijos ir Asirijos karalystes užviešpatavo ir pagaliau suėmė savo valdžion visą Aziją, Siriją, Judėją ir Indiją.

Tą patį Kirą, pirmąjį Persijos monarchą, pranašas Danielis buvo bepalenkiąs išpažinti tikrąjį Dievą. Tai buvo 4443 metais nuo pasaulio sutvėrimo, o pagal Karioną – 3443-iaisiais.

Dar skaitome įstabų to pavyzdį Trogo Pompėjaus ir Justino raštų 44 knygoje: „Taip pat ir pirmasis Ispanijos karalius Gargoras ar Gorgoras, norėdamas iš gėdos nužudyti savo anūką ir sūnų, kurį turėjo su tarnaite, liepė jį įmesti tarp kiaulių ir alkanų šunų, idant suėstų, ir ant siaurų takų tvartuose dėjo, idant gyvuliai sumindžiotų; galop, kai nė šitaip jis nežuvo, jūron įmetė, ir vis jūros bangos sukilusios jį nešė į krantą, o ten paskui elnė jį penėjo iš savo spenelių; po to įstabiu Dievo apvaizdos lėmimu jis tapo antruoju Ispanijos karaliumi ir buvo pavadintas vardu Habis“. Telefas, taip pat Mezijos ar Bulgarijos kunigaikštis, irgi būdamas išmestas girioje, kad žūtų, elnės buvo išpenėtas. Dar skaitome Čekijos kronikose, ką rasi ir Bielskio septintoje knygoje apie Čekijos karalystę, 322 lape, jog 909 metais po Kristaus Kroatijos karalaitį Ivaną Gestimulą elnė irgi maitino savo pienu girioje keturiasdešimt dvejus metus. Taip pat ir Parį, Priamo sūnų, Trojos karalaitį, lokė girioje užaugino ir t. t., o Romulą ir Remą – vilkė; o Jupiterį, Saturno sūnų, – bitės, ir t. t. Aš dėl to šiuos dalykus priminiau, kad nebūtų keistas Lietuvos metraštininkų liudijimas apie Lizdeiką. Juk kaip tik taip anuomet dalykai dėjosi ir su mūsų Lizdeika, kuris, kunigaikščio dvare išauklėtas, pagal pagonių mokslo tvarką buvo išmokytas žvaigždžiažinystės, sapnų aiškinimo (kaip kitados Juozapas ir Mozė – visų Egipto gudrybių), paskui, Gedimino laikais, net vyriausiuoju pagonių apeigų vyskupu ar viršininku tapo ir buvo vadinamas Krivių krivaičiu (*Kriwe*

Kriwejto), apie kurio pareigybę Kromerio, Miechovijaus, Dlugošo, Erazmo Stellos, Dusburgiečio raštuose rasi aiškius liudijimus. Taigi ne kas kitas kaip tas Lizdeika, vyriausiasis vyskupas (kaip Juozapas faraonui ir drauge kalintiems vyrams, vynininkui ir kepėjui, o Danielis Nebukadnecarui apie keturias karalystes ir paskui Belšacarui apie ranką, rašančią ant sienos), išaiškino sąžiningai ir teisingai apie vilką, ant Taurakalnio stovintį, ir apie šimtą kitų vilkų, jame staugiančių: „Vilkas, kurį tu, didysis kunigaikšti Gediminai, sapnavai tartum iš geležies nukaltą, reiškia, kad čia, kur ugniavietė, pašvęsta tavo protėviams, bus galinga pilis ir svarbiausias šios valstybės miestas, o šimtas vilkų, tame vilke kaukiančių didžiu balsu, sklindančiu į visas puses, reiškia, kad ta pilis ir tas miestas išgarsės savo piliečių taurumu ir narsa, taip pat didžiais žygiais tavo įpėdinių didžiųjų Lietuvos kunigaikščių, kurių čia bus sostinė, pasklis didi jų šlovė po visas pasaulio šalis, ir veikiai jie iš tos sostinės su didžia šlove viešpataus svetimoms tautoms“.

Gediminas pagyrė tokį išmintingą, teisingą ir prasmingą Lizdeikos aiškinimą, atliko ugniavietėje aukojimus savo dievams ir, ilgam neatidėliodamas, užragino aplinkines savo valdas, parūpino visokių meistrų, dailidžių, mūrininkų, kalvių, žemės kasėjų, davė medžiagų, kokių reikėjo ir kiek reikėjo, ir pradėjo mūryti pirmiausia Aukštutinę pilį ant Taurakalnio, ant kurio pats iš arbaleto pašovė didelį taurą. Paskui parinko vietą Žemutinei piliai Šventaragyje, kuris anuomet vadinosi Kreivuoju slėniu, prie Vilnios upės žiočių, ten, kur ji įteka į Viliją. Ir tą Žemutinę pilį pastatydino iš medžio, su išlakiais bokštais, su šaudymo angomis, statydino sparčiai, bet kuo atidžiausiai, įrengė prabangiai, o užbaigęs abi pilis pavadino Vilniumi, pagal Vilnios upę. Tuoj ir miestas kūrėsi prie pilies, Vilnios ir Vilijos santakoje, nes Gediminas iš Trakų savo sostinę tais pat metais perkėlė į Vilnių ir čia ją įtvirtino amžiams. Po to greit susidarė gausus žmonių telkinys, sulėkė kaip ereliai prie maitos į didelį miestą ir plačius priemiesčius. Taip pat ir ponai visi statėsi iškilnius, puošnius rūmus, burdamiesi į svarbiausiąjį miestą dėl to, kad čia nuolat gyveno jų didysis kunigaikštis. Ir taip Vilnius, prasidėjęs iš mažo, kur pirma tiktai mirusiųjų kunigaikščių kūnus degindavo, išaugo 1322 metais į didelį ir šaunų miestą, išmintingai patarus Lizdeikai, kuris paskui ilgai buvo lietuvių vyskupas, pagal pagonių paprotį vedęs, jis drauge buvo ir auguras, arba žynys, nes čia buvo iš romėnų perimtas paprotys ir garbinga augurų pareigybė. Juk ir Ciceronas, kaip pats apie save sako, – tasai Romos valstybininkas ir garbingas senatorius, – buvo Romoj pagal pareigybę auguras, tai yra žynys, arba vyriausiasis žyniavimo prižiūrėtojas, nes pagal žyniavimus buvo valdoma Romos respublika. Tad ir Lietuva laikėsi iš romėnų perimto papročio, o kaip Ciceronas ir kiti Romoje, taip lygiai Lizdeika Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo auguras.

Nepamiršo Gediminas ir savo dievams užtikrinti garbę savo įkurtoje sostinėje, nes nors toje vietoje, kur dabar patrankų liejykla, Lietuvos kunigaikščių Šventaragio ir jo sūnaus Germanto jau pirma buvo įsteigta amžinoji ugnis, kaip Romoje Vestai, ir gausiai aprūpinti kunigai, kurie savo galva atsakydami saugojo ugnį, kad neužgestų, bet Gediminas dar viršaus pridėjo – dievams pašventė tamsią giria (ką lotynai pagonys ir kitos tautos vadino *lucus,* o lietuviai ir dabar vadina *laukas*) ir pagonių papročiu kunigus joje įkurdino, kurie už mirusiųjų kunigaikščių vėles anose vietose arba prie ugniavietčių meldėsi, taip pat ir žalčius, vadinamus Gyvatėmis ir Žemininkais (*Gywojtos* ir *Ziemiennikos*), penėjo ir augino kaip naminius dievaičius. O ta giria palei Viliją ėjo nuo patrankų liejyklos ligi Lukiškių.

Dar Gediminas pastatė stabą Perkūnui (*Perkunowi* arba *Piorunowi*) – titnago akmenį didelį, iš kurio kunigai ugnį skeldavo, rankoj laikydami. To Perkūno garbei ir amžinoji ąžuolinių malkų ugnis dieną naktį buvo kūrenama toje vietoje, kur dabar pilyje Šv. Stanislovo bažnyčia (pastatydinta Jogailos, Gedimino vaikaičio).

Buvo dar didelė salė ar šventykla Antakalnyje visiems dievams, kuriuos lietuviai, velnio kerų apdumti, garbino; ten ketvirtadienio vakarais kunigai žvakę vaškinę visada statydavo ir žibindavo. Bet apie tuos pagonių stabus ir prietarus anksčiau plačiai rašėme Rusios kronikoje, turėdami aiškių įrodymų ir remdamiesi Lietuvos senovės deramais tyrimais; užtat, mielas skaitytojau, šiuo tarpu pasitenkink Trakų ir Vilniaus įkūrimo aprašymu, nes toliau imamės dėstyti kitus Gedimino laikų reikalus ir įvykius.

XI knyga, 7 skyrius

Apie tai, kaip Lokietka su Gediminu ir su Vengrija niokojo Prūsijos žemes, apie kitas pergales ir Gedimino nukovimą prie Fridburgo 1328 metais

[…] Gediminas, didysis kunigaikštis, norėdamas tą labai grėsmingą pavojų ir vokiečių antpuolius atremti ir savo riterius iš sunkios apgulties išvaduoti, surinko didelę kariuomenę iš Lietuvos ir Žemaičių. Su sūnumis Algirdu, Jaunučiu ir Kęstučiu galinga kariuomene apsupęs anas dvi naujas pilis, Fridburgą ir Bajerburgą, dvidešimt dvi dienas mėgino jas paimti staigiais antpuoliais, pakasais, šaudymais ir taranais. Tačiau kadangi vokiečiai narsiai

gynėsi šautuvais – dar Lietuvoje neįprastais ginklais – ir daug Gedimino vyrų išžudė, tai pats Gediminas, savo riterius skatindamas, arčiau sienų prijojęs, nurodinėjo tinkamesnes apkasams ir taranams vietas, kad daužytų ir sugriautų vieną bokštą. Ten, kai senukas uoliai sukinėjosi, pašovė jį į stuburą iš šautuvo vienas vokietis pro šaudymo angą, kaip Prūsijos kronikos liudija, o Miechovijus rašo, jog jį *ignea sagitta per dorsum tra*[*n*]*sfixit,* taigi „ugnine strėle“, bet greičiau turbūt „ugnine kulka“ iš šautuvo [peršovė], nes apie tą laiką vokiečiai pradėjo išradinėti šautuvus, vis dėlto dar be titnago, tokius, kokių matome keletą Vilniaus pilies saugykloje. Taip pat Rygoje, Diunamiundėje ir Prūsų pilyse tų jų senovinių šautuvų daug esu matęs. Gediminas, šitaip pašautas, tuojau iškvėpė dvasią ir numirė, o po jo mirties lietuvių kariuomenė nuo pilių apgulties atsitraukė. Didžiai liūdėjo, verkė ir aimanavo jo sūnūs Algirdas, Kęstutis, Jaunutis ir kiti, ir paprasti žmonės, ir riteriai. Apraudojo jį įprastinėmis raudomis, panašiomis į giedojimą, su jo dorybių bei narsybių skaičiavimu, nes lietuviai turi paprotį apraudoti mirusiuosius.

Paskui jo sūnūs ir visi riteriai mirusiojo kūną nulydėjo į Vilnių, kaip priderėjo kunigaikščiui, pagal pagonių apeigas ir ritualą, sukrovę dervingų pušų didį laužą toje vietoje, kur Vilnia įteka į Viliją, paruošė jam kapą. Paskui, kai visi septyni sūnūs – Mantivydas, Narimantas, Algirdas, Kęstutis, Liubartas, Jaunutis, Karijotas – suvažiavo į paskutinę tėvo laidotuvių apeigą, apvilko jį iškilmingais kunigaikštiškais drabužiais ir apdarais, kuriuos gyvas labiausiai mėgo, kalaviją, ietį, strėlinę su lanku, sakalus ir kurtų porą, gyvą žirgą pabalnotą ir ištikimiausiąjį jo tarną numylėtinį, surišę su juo, ant medžių laužo paguldė didžiai gailint susirinkusiems riteriams. Paskui, iš visų pusių užkūrę laužą, lūšių ir meškų nagus į ugnį mėtė, – toks buvo jų paprotys iš senų senovės, – taip pat priešų šarvus ir dalį grobio ir tris šarvuotus belaisvius vokiečius gyvus draug su juo sudegino. Paskui, kada kūnai sudegė, skyrium surinkę kunigaikščio, tarno, žirgo, kurtų ir kitus pelenus bei kaulų likučius ir į karstą sudėję, žemėje toje pat vietoje palaidojo.

Tai štai, skaitytojau mielas, didžiojo kunigaikščio Gedimino Vytenaičio viešpatavimas, karai ir šalies valdymas baigėsi 1329 metais. Visa tai, taip pat mirtis ir laidotuvės iš įvairių Lenkijos, Prūsijos, Livonijos, Rusios istorikų ir Lietuvos metraštininkų su dideliu darbštumu čia tiksliai surinkta ir tvarkingai aprašyta.

XII knyga, 1 skyrius

Apie Vilniaus užėmimą Jaunučio laikais

[…] O kai jie taip ilgą laiką iš broliškos nuoširdžios meilės (visai kaip Orestas ir Piladas, kai vienas draugas už kitą norėjo galvą padėti miesto aikštėje) ginčijosi, vienas kitam siūlydami valdžią ir kits kito garbingumą vertindami, galų gale taip sutarė tarpusavy, kad ir Jaunučio turėtąją valdžią, ir turtą pasidalys vienodai, o Algirdas Vilniuje ir visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Rusios ir Žemaičių žemėse bus vyriausias – bus didysis kunigaikštis. Ir jeigu katras iš jų kokią žemę ar kraštą karu ar kitu kuriuo būdu įgis iš priešo, tai viską dalysis po lygiai, vienas į kito gyvybę nesikėsins, turto ir valdų neužpuldinės, bet kiek galėdami bendrą naudą kits kitam bendrai gausins ir nuostolių saugosis. Tokių tad sąlygų laikytis abudu prisiekė ir amžiną, pastovią ir esmingą santarvę tarp savęs šventai pagal tėvų protėvių pagoniškas apeigas sudarė, sutarė ir nustatė Vilniuje prie švento ugniakuro priešais dievaitį Perkūną (*Piorunem*), kur amžinai kūrenosi šventoji ugnis. […]

XII knyga, 3 skyrius

Apie išdidų didžiojo Maskvos kunigaikščio Dimitro Semeškos atsakymą Algirdui ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybei, Velykų kiaušinio atidavimą ir t. t. 1332 metais[11]

[…] Paskui, kai Algirdas iš Vitebsko su žmona važiavo į Vilnių, išėjo pasitikti visi žmonės, pagonišku papročiu plodami rankomis ir „Lado! Lado!“ giedodami, reikšdami dėkingumą ir džiaugsmą savo didžiajam kunigaikščiui, su pergale iš Maskvos į sostinę grįžtančiam. Taip pat ir savo dievams maldas bei aukas atnašavo prie pašventinto ugniakuro ten, kur dabar Šv. Stanislovo bažnyčia pilyje. […]

XII knyga, 10 skyrius

Apie Kęstučio santuoką

Apie Kęstučio santuoką Rusios metraštininkai taip pasakoja. Kęstutis, sako, viešpataudamas Trakuose ir Žemaičiuose, išgirdo, kad Palangoje (yra toksai miestas palei Žemaičių jūrą) esanti mergaitė, vieno didelio lietuvių ir žemaičių pono duktė, labai graži, vardu Birutė, kuri pagonių papročiu savo dievams prisiekusi skaistybę iki mirties, užtat ir pati buvo liaudies garbinama kaip dievaitė. O jodamas iš karo Prūsijoje, kunigaikštis Kęstutis aplankė ją pats, ir ji patiko jam, nes buvo graži ir labai išmintinga. Jis tuoj prašė ją būti jo žmona, o kai ji nenorėjo sutikti atsikalbinėdama, jog esanti savo dievams prisiekusi laikyti skaistybę iki mirties, kunigaikštis Kęstutis, turėdamas galią, paėmė ją jėga iš tos vietos ir nulydėjo su didele pagarba į savo sostinę Naujuosius Trakus. Susikvietęs brolius kunigaikščius, iškėlė vestuves ir Birutę paėmė sau už žmoną, su kuria turėjo Vytautą ir kitus sūnus, kaip toliau rasite parašyta. O Palangoj prie jūros mačiau pats piliakalnį, iškilnų kalną tos Birutės, kurį ir dabar žemaičiai ir kuršiai tebevadina Šventos Birutės kalnu ir iki pat šiai dienai tebešvenčia iškilmingai jos šventę ten, toje vietoje, kur ir Romos kunigas užvažiuoja, o iš žvakių ir aukų gauna nemaža naudos. Nors, beje, nemanau, kad tas aukas Dievas priimtų, nes ta Birutė juk buvo pagonė. Bet grįžtu prie reikalo. […]

XIII knyga, 1 skyrius

Apie Jogailą Algirdaitį, Lietuvos, Krėvos, Vitebsko ir t. t. didįjį kunigaikštį, 1381 metais

[…] Ir taip Kęstutis su sūnumi Vytautu turėjo nerimaudami joti į Vilnių, o abi kariuomenės, tiek Kęstučio, tiek Jogailos, nesusirėmusios kautynėse, išsiskirstė iš karo lauko manydamos, kad kunigaikščiai susitaikė. Tačiau Jogaila, sulaužęs savo priesaiką, tą pat naktį liepė dėdę Kęstutį apkalti grandinėmis bei pančiais ir išsiuntė jį į Krėvą, ir ten jis buvo įmestas į dvokiantį prie vandens mūro bokštą, kurį ir dabar dar matome, ir apstatytas stipria sargyba, o Vytautas, jo sūnus, buvo irgi įkalintas Vilniuje. Po to penktą naktį Kęstutis Gediminaitis, kunigaikštis šlovingas, narsus, ištvermingas, gudrybėmis ir įvairiausių mūšių laimėjimais neprilygstamas, išradingas, nes ir iš vokiečių

nelaisvės, tris kartus paimtas mūšiuose, tris kartus klasta ištruko, o ketvirtąkart iš lenkų nelaisvės pabėgo, kaip neįveikiama Lietuvos siena ir galinga tvirtovė laikęsis prieš vokiečių antpuolius, antrasis Achilas, Hektoras, Ajakas, Lietuvos ir Žemaičių Odisėjas ir Heraklis, buvo Jogailos įsakymu pasmaugtas Krėvos pilyje, mūro bokšte. O padarė tai kažkoks Prora, tarnavęs didžiojo kunigaikščio Jogailos pataurininkiu, ir jo brolis Bilgenis, ir Mastis[,] Gedka, krėviškis ir Kišica, turėjęs Jogailos rūmuose pareigą žvakes uždžibinti ir ugnį židinyje užkurti, vadinamas Žibinta, ir Kučiukas, ir kiti, kuriems Jogaila, sulaužęs priesaiką ir žmogišką teisę, pavedė tą darbą, – mielasis Kęstutis buvo taip niekingai, tokia smurtinga mirtimi nužudytas. Skirgaila, jo sūnėnas, o Jogailos brolis, jo kūną pagarbiai nulydėjo į Vilnių. Ir, sukrovę didį sausų medžių laužą ant Vilniaus ugniakuro pagal pagonišką protėvių paprotį, suruošė visa, ko reikėjo kūnui sudeginti. Ten pat, aprengę kunigaikštiškais šarvais ir rūbais, su kalaviju, ietimi ir strėline, paguldė jį ant laužo, o prie jo – ištikimą tarną – gyvą, žirgą – geriausią gyvą, pabalnotą, keletą kurtų, sakalų, paukštšunių, lūšių ir lokių nagus ir medžioklės ragą. Po to pasimeldę, aukas atnašavę ir apgiedoję jo žygdarbius, per gyvenimą atliktus, užkūrė tą dervingų medžių laužą, ir taip visas kūnas sudegė. Paskui pelenus ir išdegusius kaulus surinko į karstą ir palaidojo. Tokia buvo šlovingojo Kęstučio mirtis ir laidotuvės. […]

XIII knyga, 5 skyrius

Kaip Jogaila platino Lietuvoje krikščionių tikėjimą 1387 Viešpaties metais

1387 metais nuo išganingo Viešpaties Kristaus gimimo, žiemos pradžioje, Vladislovas Jogaila, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis, nenorėdamas, kad jo tėvynė Lietuva toliau laikytųsi klaidingo tikėjimo, išvyko į Lietuvą su jauna karaliene, pasiėmęs drauge Gniezno arkivyskupą Bodzentą ir Krokuvos vyskupą Joną ir daug kitų dvasininkų. Su juo taip pat keliavo Mazovijos kunigaikščiai Jonušas ir Zemovitas, Olesnicos kunigaikštis Konradas, Poznanės vaivada Bartošas iš Višemburgo, Sončo kaštelionas Kristinas iš Kozeglovų, Vislicos kaštelionas Mikalojus iš Osolino, Karūnos kancleris Zaklika iš Mendzigožo, pakancleris Mikalojus iš Moskožovo, pakamaris Spitekas iš Tarnovo ir dar daug kitų Karūnos kunigaikščių ir ponų.

Taip tad karalius Jogaila Vilniuje pirmą gavėnios sekmadienį sušaukė didįjį seimą, į kurį suvažiavo Lietuvos kunigaikščiai: Trakų – Skirgaila, Gardino –

Vytautas, Kijevo – Vladimiras, Naugardo [Seversko] – Dmitrijus Kaributas, karaliaus broliai, taip pat daugelis Lietuvos ir Žemaičių ponų, bajorų ir paprastųjų žmonių. Ten jie bendrai tarėsi apie krikščionybės įvedimą ir bjaurios pagonybės išnaikinimą. Ten pat Vilniuje, kiek tik buvo tame suvažiavime pagonių, visi pasikrikštijo. Po to karalius važiavo iš vienos žemės į kitą, iš vienos apskrities į kitą, liepė paprastiesiems žmonėms rinktis į svarbiuosius miestus krikštytis, o jiems paskatinti turėjo pripirkęs Lenkijoje labai daug baltos gelumbės, kuria apvalkstė visus į krikštą einančius, dovanojo kiekvienam po naują drabužį. Tad iš visų pusių ėjo pagonys į krikštą, išgirdę apie didį karaliaus dosnumą, nes kitas ne tiek dėl krikšto ėjo, kiek dėl drabužio, kadangi iki tol jie vilkėjo vien marškiniais ir žvėrių kailiais, kitokio apdaro ar drabužio nelabai turėjo, nebent tai, ką užpuldinėdami Lenkiją buvo prisiplėšę. O kad krikštijimas sparčiau vyktų, juos surikiavo būriais ir kiekvienam būriui, šlakstydami švęstu vandeniu, davė po vardą, nes jei būtų reikėję krikštyti skyrium kiekvieną žmogų, tai būtų buvę be galo daug darbo. Taigi vienam būriui teko vardas Staniulis, kitam Laurynas, Matulis, Stepulis, Petrulis, Janulis ir t. t. Taip pat ir moterims buvo liepta sustoti, – vienam būriui teko Kotryna, kitam Jadziulė, dar kitam Ona, kol visas pereiliojo. Šitaip tuomet įvairiose Lietuvos vietose pakrikštyta apie trisdešimt tūkstančių žmonių, be tų, kurie buvo pakrikštyti per seimą Vilniuje arba pirmiau Krokuvoje, ir be bajorų, kuriems iš pagarbos krikštas buvo teikiamas pavieniui.

Pats karalius Jogaila visuomet laikėsi didžio uolumo, atversdamas pagonis į Viešpaties Kristaus tikėjimą, nes ne tik prikalbinėjo, prašė, dovanomis viliojo, bet ir tolydžio mokė tuos tamsius žmones – aiškino jiems švento krikščionių tikėjimo paslaptis ir pavienes tiesas, nes kunigai lenkai, nemokėdami lietuvių kalbos, Dievo žodį skelbė lenkiškai, o karalius vertė visus jų pamokslus žodis žodin, aiškino viską paprastiesiems Lietuvos žmonėms. Vis dėlto lietuviai itin sunkiai skyrėsi su savo protėvių stabmeldybe, nes kad ir pasikrikštiję, vis tiek kai kurie slapčiomis savo dievaičiams aukas atnašavo ir meldėsi, kaip esu pakankamai rašęs apie lietuvių bei žemaičių prietarus ir stabus anksčiau, Rusios kronikoje. O kai karalius Jogaila liepė visų pirma Vilniuje, toje vietoje, kur dabar pilyje šv. Stanislovo bažnyčia, užgesinti ir išsklaidyti ugnį, kurią jie laikė šventa, sugriauti pagonių šventyklą, kurioje stovėjo Perkūno (*Perkunos*) stabas, ir jos aukurus, taip pat bokštą su anga, iš kurios jų dvasininkai ir žyniai mulkinamiems žmonėms davinėjo atsakymus ir skelbė pranašystes, įsakė išmušti gyvates ir žalčius, kuriuos laikė dievais, liepė ten, kur dabar arklidės ir patrankų liejykla, iškirsti šventuosius miškus, kuriuose žibindavo žvakes, ir nieko blogo nesidarė lenkams, kai jie tuos stabus daužė, kapojo ir ardė, tai Lietuvos pagonis ėmė didi nuostaba: jie laukė,

kad lenkai arba staiga mirs, arba apaks, bet kai matė, kad jiems nieko neatsitinka, tai kalbėjo nustebę baisiausiai: girdi, jei kuris iš mūsų būtume taip padarę, tuoj būtų nubaudę dievai, nes taip jų tikėjimas sakė.

Ten buvo vienas čekas kunigas, vardu Jeronimas, pamaldus žmogus. Jis noromis kapojo kirviu vieną didelį Perkūno (*Perkun*) stabą, iš ruplio medžio padarytą, ir netyčia pavojingai įsikirto į koją. Lietuviai pagonys, tatai pamatę, ėmė staiga klykti ir raudoti, jog tai įžeistas dievas jį nubaudęs, tačiau kunigas Jeronimas tarė, jog toji žaizda esanti ne mirčiai, o Dievo garbei, kad Viešpats Jėzus šia proga būtų pašlovintas. Po to jis atsiklaupė ir ėmė pamaldžiai prašyti Viešpatį Dievą, idant teiktųsi savo šventą vardą kokiu stebuklu tarp šių pagonių pagarsinti ir pašlovinti. Tada ištiesė tą sužeistą koją visos susirinkusių pagonių gausybės akivaizdoje, peržegnojo žaizdą Švento Kryžiaus ženklu, šaukdamasis Viešpatį Dievą, Švenčiausioje Trejybėje vieną, ir tučtuojau sugijo žaizda, nors buvo labai pavojinga, sugijo taip, jog nė mažiausio rando nebeliko, o atsistojęs sveikas baigė kapoti aną stabą. Lietuviai, tai matydami, stovėjo nustebę dėl keisto pavojingos žaizdos sugijimo, o išvydę savųjų dievų niekumą, kalbėjo, jog vienas krikščionių Dievas yra galingesnis ir nuostabesnis negu daugybė jų dievų, ir su didesniu noru dėjosi į krikščionybę.

Po to Jogaila įkūrė ir pastatydino vyskupo bažnyčią Vilniuje, Žemutinėje pilyje, toje vietoje, kur pirma kūrenosi pagoniška amžinoji ugnis. Gniezno arkivyskupas Bodzenta tą bažnyčią pašventino šv. Stanislovo atminimui, o Jogaila aprūpino ją gausiomis pajamomis, skirtomis tiek vyskupui, tiek kanauninkams ir vikarams. Pirmuoju Vilniaus vyskupu paskyrė Andrių Vasilą, lenkų bajorą, Jastšembcų herbo, vienuolį pranciškoną, pamaldaus gyvenimo vyrą, Vengrijos karalienės Elžbietos nuodėmklausį, pirma buvusį Sireto vyskupą. Podraug Lietuvoje įkūrė septynias parapines bažnyčias su klebonijomis, ganėtinai aprūpintas, būtent: pirmiausia Vilkmergėje [= Ukmergėje], Maišiagaloje, Nemenčinėje, Medininkuose, Krėvoje, Obolcuose [= Vabalčiuose] ir Hainoje, o karalienė Jadvyga irgi tas bažnyčias gausiai iš savo lobyno apdovanojo brangenybėmis, sidabru, kryžiais, taip pat brangiais arnotais.

Dar Jogaila įsteigė ir pastatydino Šv. Martyno bažnyčią Aukštutinėje Vilniaus pilyje, kurią irgi deramai aprūpino pajamomis ir davė privilegiją. Dabar ši bažnyčia, kaip matome, yra sunykusi ir sugriuvusi, bestovi tiktai šaunaus pastato ir sudubusių skliautų liekanos, regimos nuo Plikojo kalno.

Apie tai dabar galima tarti šitaip:

Kurija, kur seniau rimtai posėdžiavo senatas,
Jau gyvačių dabar, paukščių buveinė tiktai.
Menės, pilnos kadais vaškinių protėvių kaukių,
Riogso apleistos visai, ỹra ir griūva dabar.

Mindo visi šventyklas, kitados prikabintas trofėjų,
Ir statulos dievų apželia tankia žole.
Šitiek dailių dirbinių, kapų garsių tiek aplinkui
Raitelių tiek pamaldžių dengia griuvėsių krūva
ir t. t.

Taip pat Jogaila su savo broliais kunigaikščiais tame Vilniaus suvažiavime davė privilegiją ir lėšas Vilniaus vyskupijai. Tame dokumente visų pirma nustatė, kad graikų tikėjimo rusams netinka eiti į moterystę su Romos tikybos katalikais, kad pirma rusė arba rusas turi pereiti į Romos katalikų bažnyčią. Toje privilegijoje Vilniaus vyskupijos ir visų dvasininkų turtus atleidžia, išskiria ir su priesaika atpalaiduoja nuo visokių mokesčių, pagalvių, pastočių, karinės išrangos, sargybų, tiltų taisymo, dėklų ir visokių kitokių pasaulietinių prievolių, ir visus savo įpėdinius Lietuvos didžiuosius kunigaikščius tuo įpareigoja. Toji privilegija, kurios kopiją gavau iš garbingo atminimo Slucko kunigaikščio Jurijaus Jurjevičiaus Olelkovičiaus (Jurgio Olelkaičio), prasideda taip:

„Vardan Viešpaties amen. Amžinam dalyko atminimui. Kadangi dabar įžvalgiai priešinamės daugybei klaidų ir abejonių sukeltų sunkumų ir t. t. Todėl mes, Vladislovas, iš Dievo malonės Lenkijos karalius bei Krokuvos, Sandomiro, Sieradzo, Lenčicos, Kujavijos žemių ir Lietuvos aukščiausiasis valdovas, Pomeranijos ir Rusios viešpats bei įpėdinis, pažymime dalyvaujančių akivaizdoje ir t. t. Kaip iš anksto numato Šventosios Dvasios atlaidumas, mes, palikdami pagonių tikėjimo klaidžiojimus, nuoširdžiai pamaldžiai priėmėme šventąjį tikėjimą ir atgimėme dėl krikšto vandens. Norėdami platinti katalikų tikėjimą savo žemėse Lietuvoje ir Rusioje, sutinkant ir norint mūsų brangiausiems broliams kunigaikščiams ir visos Lietuvos didikams, paskirstėme ir patvarkėme ir t. t.“ Paskui dvasininkų laisvės dokumentą taip užbaigia: „O pats vyskupas savo bažnyčios valdose ir kiti kunigai savosiose turi visišką laisvę, visai panaikinant kitų, ypač pasauliečių, galią. Kad visa, kas išdėstyta, amžinai tvirtai gyvuotų, šį laišką sutvirtinome savo antspaudo stiprybe. Sudaryta Vilniuje, 1387 Viešpaties metais, dalyvaujant garsiems valdovams: Trakų Skirgailai, Kijevo Vladimirui, Naugardo [Seversko] Kaributui, Lietuvos Gardino Vytautui, Olesnicos Konradui, Mazovijos kunigaikščiams Jonušui ir Zemovitui, bei pasiryžusiems ir t. t.“ Taip patvirtinęs Vilniaus vyskupijos dokumentą, karalius Jogaila nusiuntė Poznanės vyskupą Dobrogostą pas popiežių Urboną VI, pareiškė jam sūnišką klusnumą, priderantį visuotinei Dievo Bažnyčiai, ir paskelbė, jog savo tėvynę Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę atvertė į krikščionių tikybą.

Po to Jogaila, išsiuntęs karalienę į Lenkiją, beveik visus metus važinėjo po įvairias Lietuvos vietas, iš miesto į miestą, iš valsčiaus į valsčių, skiepydamas ir diegdamas šventą krikščionių tikybą, o pagonių stabus griaudamas ir naikindamas. […]

XV knyga, 5 skyrius

Apie antrąjį Lietuvos sujungimą su Lenkija ir bajorų laisvių ir herbų suteikimą lietuvių šeimoms, taip pat apie Žemaičių krikštą

[…] Po to karalius su Vytautu iškeliavo į Žemaičius, o tenai žmones, dar pagonybės nepametusius, į šventą krikščionių tikėjimą su didžiu uolumu ir atkaklumu lenkė, jų stabus, šventuosius miškus, žalčius ir kitus pagoniško tikėjimo daiktus (o juos turėjo tokius pat kaip ir lietuviai) iškirto ir sunaikino, o labiausiai – amžinąją ugnį, kurią jie vadino *Znicz,* ant aukšto kalno palei Nevėžio upę karalius liepė lieti ir užgesinti, o jie dėl to aimanavo su didžia širdgėla, keikdami lenkus ir lietuvius krikščionis, ir stebėjosi, kad jų dievai už nuoskaudas jiems nekeršija. O karalius ir Vytautas iš dalies dovanomis, iš dalies grasinimais ir baudomis vertė juos pripažinti tikrąjį Dievą ir šventą krikštą.

O kadangi kunigai lenkai su jais kalbėti nemokėjo, tai pats Jogaila ir Vytautas su didžiu uolumu ir darbštumu, du apaštalai, pirmiausia išmokė juos Viešpaties maldos, paskui krikščionių tikybos išpažinimo. Taip tad žemaičiai, pamatę savo dievų niekumą, siuntė vieną seną vyrą iš savųjų tarpo pas karalių sutikdami krikštytis, o tasai jų vardu taip kalbėjo: „Kad jau pažinome, šviesiausiasis karaliau Jogaila ir skaisčiausiasis kunigaikšti, mūsų valdove, jog mūsų dievai, bejėgiai ir silpni, jūsų lenkiško Dievo yra nugalėti ir sunaikinti, išsižadame jų ir dedamės prie jūsų lenkiško Dievo, kaip galingesniojo“. Po to karalius liepė juos, kaip pirmiau lietuvius, pulkais surikiuoti, vardan Tėvo ir Sūnaus ir Šventosios Dvasios vandeniu šlakstyti ir duoti kiekvienam pulkui skyrium po vardą – Petrulis, Staniulis ir t. t. Taip pat ir moterims – Aniulė, Magrulė, Jadziulė, ir taip ligi galo.

O po to krikšto garbusis Mikalojus Venžikas, Pamokslininkų ordino vienuolis, karaliaus pamokslininkas, per vertėją skelbė Dievo žodį naujakrikščiams žemaičiams apie tikybą, apie pasaulio sutvėrimą ir apie Adomo nuopuolį. Tatai girdėdamas, vienas senas žemaitis tarė karaliui: *„Welna ažyn, tassaj Kunigs meluj, Milastiwas Karalau“* ir t. t. – „jis kalba apie pasaulio sutvėrimą,

pats būdamas dar nesenas, o tarp mūsų yra kiek gana senų žmonių, jau ir šimtą metų išgyvenusių, bet jokio pasaulio sutvėrimo neatmenančių, jie tiktai sako, kad saulė ir mėnuo, taip pat žvaigždės savo takais eina ir mums šviečia". Į tai karalius jam atsakė, jog anas netvirtina, kad pasaulis jo atminimu buvęs sutvertas, bet kad tai buvę senų senovėje, atseit prieš šešis tūkstančius metų ir dar daugiau, pagal Dievo patvarkymą ir t. t. O tuo anų laikų žmonių naivumu nereikia stebėtis, nes dar ir neseniai, mūsų amžiuje, atsitiko Kaune, kad Didįjį penktadienį, kai bernardinų pamokslininkas, pagal įprastą tvarką apie Viešpaties kančią kalbėdamas, atlikinėjo apeigą, vaizduojančią Viešpaties Kristaus kankinimus, ir kai, priėjęs *ad flagellationem* [= prie plakimo], rykštele ir botagu plakė, žemaitis, paprastas kaimietis, klausė savo draugą: *„A ką tataj muschi Kunigas?"* Tasai jam atsakė: *„Pana Diewa"*. O anas klausė: *„Ar aną, kuris mumus padare piktus rugius?"* (nes tais metais rugiai buvo prastai užderėję). Draugas jam atsakė: *„Anu"*, o kaimietis tuoj riktelėjo pamokslininkui: *„Gieraj milas Kunige plak schitą Diewa, piktus mumus dawe rugius!"* Taigi anuo sykiu Jogaila su Vytautu, tais pat 1413 metais Žemaičių žmones pakrikštiję ir stabmeldybę išnaikinę (nors negalutinai), įsteigė Žemaičių vyskupiją Medininkuose ir paskyrė pirmąjį vyskupą Motiejų Vilniškį, dėl to, kad jis mokėjo žemaičių kalbą, ir fundavo bei aprūpino katedros bažnyčią, pavadintą šventųjų apaštalų Petro ir Povilo vardu (ne Aleksandro ir ne Teodoro ir Evancijaus, kaip Miechovijus parašė). Taip pat Vytautas fundavo ir pastatydino Žemaičių kunigaikštystėje devynias parapijų bažnyčias pavietuose, kurie tais laikais buvo žymiausi – Ariogaloje, Kražiuose, Medininkuose, Raseiniuose, Vidukléje, Veliuonoje, Kaltinėnuose, Cetroje[12], Luokėje. Paskui tos Žemaičių vyskupijos kanonijas ir parapijas keturioliktais metais po įsteigimo patvirtino Jonas, Lvovo arkivyskupas, ir Petras, Vilniaus vyskupas, kaip rašė Kromeris ir Dlugošas. Karalius Jogaila ir Vytautas dar paskyrė Žemaičių seniūnu Kęsgailą, garbų Lietuvos bajorą, ir išvažiavo: Jogaila į Lenkiją susitikti su naujuoju Prūsijos magistru Mykolu Kuchmeisteriu, o Vytautas – į Pskovo pasienį 1414 metais.

XV knyga, 13 skyrius

Apie iškilmingą suvažiavimą ir garbingą puotą Lucke, ir kaip Vytautas sumanė iš Lietuvos kunigaikštystės karalystę padaryti norėdamas tapti karaliumi 1429 Viešpaties metais

[…] Po to Krokuvos vaivada Jonas Tarnovskis ir visi kiti senatoriai po ilgo aptarimo Vytauto sumanymą atmetė. O Vytautas pašokęs, grieždamas dantimis, piktas iš suvažiavimo išėjo pagrasinęs, jog jeigu jie taip nusistatę, jis pasistengsiąs kitu keliu pasiekti, ką jau sugalvojęs. Senatoriai irgi karalių subarė, kam savo valstybėje leidžiąs taip savavališkai šeimininkauti svarbiausiam savo priešininkui imperatoriui, po to iš Lucko išsiskirstė. O imperatorius paskui kelias dienas viešėjo pas Vytautą, tačiau bijodamas kokios nors įpykusių lenkų klastos greit išdūmė į Vengriją, paėmęs iš Vytauto dideles dovanas, be kitų, ir ragą to tauro, kurį Gediminas nukovė toje vietoje, kur dabar stovi Vilniaus Aukštutinė pilis, auksu aptaisytą ir brangiaisiais akmenimis išdabintą.

XVI knyga, 5 skyrius

Apie Lietuvos sukilimą prieš Švitrigailą ir apie karaliaus Jogailos mirtį

[…] Paskui, 1434 metais, karalius Jogaila, jau labai senas, Žygimanto prašymu paskutinį sykį į Lietuvą atvažiavo. Krinkuose Žygimantui pilną Lietuvos kunigaikščio valdžią suteikęs ir didžias dovanas iš jo priėmęs, nuvažiavo į Korčiną, kur vyko seimas per visą Gavėnią. Iš to seimo [pasiuntinius] į Bazelio susirinkimą išsiuntė, o pats išvažiavo į Krokuvą. Paskui nuvyko į Gorodoką Rusioje (keturios mylios nuo Lvovo), kur turėjo priimti Valakijos vaivados Stepono vasalo priesaiką, bet kelionėje savo papročiu klausėsi miške lakštingalos čiauškėjimo lig vidurnakčio, o kadangi pavasaris buvo nepaprastai šaltas, peršalo, dėl to ėmė karščiuoti, o nuvažiavęs į Gorodoką, Sekminių išvakarėse prie stalo sėdėdamas su Valakijos vaivados pasiuntiniais, smarkiai sunegalavo. Tad, pavedęs sūnus Karūnos ponams ir testamentu Lietuvos bei Lenkijos reikalus sureguliavęs, šventus sakramentus priėmęs, numirė Sekminių pirmadienį, gegužės paskutinę dieną, septynioliktą dieną po to, kai susirgo, o palaidotas Krokuvoje, marmuro kape, kurį ir nūnai matome.

Karaliavo keturiasdešimt aštuonerius metus ir tris mėnesius, o kiek ilgai išgyveno, nežinia, bet buvo senesnis už Vytautą, kuris mirė aštuoniasdešimties metų, gražų amžių nugyvenęs.

Taip tas šventas karalius Gorodoke pakluso mirčiai.
Narsumu, doru gyvenimu su herojais susibroliavęs,
Žavaus lakštingalos čiauškesio prisiklausęs,
Išėjo, kur angelų chorai amžinas giesmes traukia.

Kentė šaltį, alkį, pasninkus, vilkėjo avino skranda,
Sabalų, brokato niekad nedėvėjo,
O buvo toks dosnus, jog viską išdalydavo,
Ir kai apdovanodavo ką, tą dieną laikydavo laimėjimo diena.

Medžioklę mėgo nuo jaunystės iki mirties,
O teisingumą vykdė kiekvienam nedelsdamas.
O prieš eidamas iš namų, apsisukdavo tris kartus
Ant vienos kojos, kad bėda neištiktų.

Kiekvieną pasninką mito tik duona ir vandeniu ir meldėsi,
O jei kas ko prašė, jis davė tik pusę,
Užtat turėjo dukart daugiau prašyti,
Kas norėjo gauti, ko jam reikėjo.

Vyno, midaus negėrė, blaiviai visad gyveno,
Pradieniui pirty maudės arba ir kasdieną,
O vanta plakėsi sakydamas *a! je! je! je!*
Lietuviškai, o karštumoj ant plautų žiopčiojo.

Ir mažiausią dovaną taip dėkingas iš kiekvieno priėmė,
Jog keturgubai, gausiai, dosniai atidovanojo.
Pašaliniams buvo dosnus, bažnyčias rėmė turtais.
O kartais tik apypiete iš lovos keldavosi.

Ūgio buvo vidutinio, pailgo veido, ilgu kaklu.
Duok, Dieve, mums kitą tokį Jogailiuką gauti,
Kaip tas lietuviškasis buvo, kuris apšvietė
Lenkiją ir Lietuvoj Dievo tiesą skleidė.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

KOMENTARAI

1 *Borkus, Konas, arba Kūnas, Spėra, Dorsprungas, Palemono įpėdiniai* – Borkus (arba Barkus), Kūnas, Spėra, kaip ir Palemonas, nėra istoriniai asmenys. Kūno, Kunaso vardo variantai pasidaryti veikiausiai iš vietovardžių – Kaunas, Kunašovas (vietovė netoli Minsko), Kunoska (Nemuno aukštupio intakas). Palemono vardą turėjo keli Romos istorijoje žinomi Ponto valdovai. Dorsprungas (pagal kitus šaltinius Dausprungas) – istorinis asmuo, vienas iš Lietuvos kunigaikščių. Žr. taip pat 6, 16, 17, 19 išn. 385 p.

2 *… ten, kur Jūros upė įteka į Nemuną, … pastatė pilį, kurią praminė Jurbarku* – iš tikrųjų Jurbarkas yra ne prie Jūros upės, o Jurbarko vardas atsirado iš kryžiuočių pilies – Georgenburgo – pavadinimo.

3 *… Dorsprungas… netoli Vilkmergės įkūrė Deltuvą… ir titulavosi Deltuvos kunigaikščiu* – Deltuva – viena iš istorinių Lietuvos žemių, bet Dorsprungas (Dausprungas) nebuvo jos kunigaikštis.

4 *Jam gimė du sūnūs … Kernius ir… Gimbutas* – Kernius ir Gimbutas nėra istoriniai asmenys.

5 *… link Breslaujos* – Breslauja (*Braslav*) – miestas Baltarusijoje, Vitebsko sr.

6 *… priėmė Lietuvos kunigaikščiu Živibundą, Dorsprungo sūnų* – Živibundas Dorsprungaitis nėra istorinis asmuo. Pagal kitus šaltinius yra žinomas XIII amžiaus pradžios kunigaikštis Živinbudas (Mindaugo varžovas).

7 *… iki Gimbuto Kūnaičio ir jo sūnaus Mantvilo valdymo* – Mantvilo istoriškumas abejotinas.

8 *Brutenis ir Vaidevutis* – legendiniai VI amžiaus prūsų valdovai. Pirmą kartą minimi Erazmo Stellos ir Simono Grunau veikaluose.

9 Kunigaikščių Skirmanto, Kukovaičio, kunigaikštienės Pajautos istoriškumas abejotinas. Žr. taip pat 24, 25, 42 išn. 386, 387 p.

10 *Šventaragis… Utenio sūnus* – Šventaragio ir Utenio istoriškumas abejotinas. Žr. taip pat 40 išn. 386 p.

11 *Apie išdidų didžiojo Maskvos kunigaikščio Dimitro Semeškos atsakymą Algirdui… 1332 metais* 1332 metais didysis Maskvos kunigaikštis buvo Ivanas I Kalita (valdė 1325–1340). Didysis Lietuvos kunigaikštis Algirdas į Maskvą žygiavo 1368, 1370 ir 1372 metais. Tada Maskvą valdė Dmitrijus Donietis (didysis kunigaikštis 1359–1389).

12 *Cetroje* – neaiški vietovė, galimas dalykas, kad vietovardis „Cetra“ atsirado per klaidą iš santrumpos „etc.“ (t. y. „ir kitose“).

JONAS LASICKIS

apie 1534–po 1599

JAN ŁASICKI

Jonas Lasickis (*Jan Łasicki, Joannes Lasicius, Lasitius*) – istorikas, bibliografas, religijotyrininkas, protestantų polemistas, pedagogas. Manoma, kad gimė Mazovijoje, Sochačevo (*Sochaczew*) paviete, Lasicų kaime, neturtingų bajorų šeimoje. Jaunystę greičiausiai praleido LDK. 1554 metais Lasickis rašė, kad gyvenąs Vilniuje (Lasickis, 1969, 16).

Nuo 1554 metų buvo preceptorius – profesionalus bajorų vaikų studijų vadovas, jų globėjas. Eidamas šias pareigas, daug važinėjo po Vakarų ir Vidurio Europą, kilnojosi iš vieno universiteto į kitą. Tokių ilgai trunkančių kelionių jo gyvenime buvo penkios. Per pirmąją kelionę 1556–1561 metais Lasickis vadovavo turtingų Mažosios Lenkijos bajorų Wojciecho Gnojeńskio ir Stanisławo Lipnickio sūnų mokslui. Mokslą jo globotiniai pradėjo Štrasburgo (dab. Prancūzijos Strasbūras) gimnazijoje. Ten Lasickis bendravo su garsiu klasikinės filologijos specialistu Johannu Sturmu. Po to nuvyko į Ženevą, Lozaną. Lozanoje studijavo (1556/57 m. m.) pas graikų filologijos žinovą Theodorą Bezą, Ciūriche (1557) – pas Heinrichą Bullingerį, Johanną Wolfą, Konradą Gesnerį. Vėliau lankėsi Bazelyje (1558), Paryžiuje (1559), Padujoje (1560/61 m. m.). Paryžiuje bendravo su Petru Ramu (*Petrus Ramus, Pierre de la Kamee*). Antrojoje kelionėje (1561–1566) Lasickis buvo krokuviškių Jano ir Josto Paczkų preceptorius. Heidelberge gyveno pas universiteto graikų kalbos profesorių Wilhelmą Xylanderį. Frankfurto prie Maino knygų mugėje buvo Bazelio leidėjų Johanno Frobeno ir Nicolauso Episcopijaus agentas. 1563 metais Bazelyje gyveno pas graikų kalbos profesorių Sebastianą Castellio (*Castellion, Castellione*), 1564 metais Ciūriche aplankė Joną Kalviną. Vėliau buvo nuvykęs į Paryžių (1564), Angliją (1565/66 m. m.). Per šias dvi keliones Lasickis pats išėjo klasikinės filologijos ir teisės mokslus, bendravo su daugeliu žymių Europos universitetų graikų kalbos ir kitų sričių profesorių.

Trečiojoje kelionėje (1567–1573) globojo Janą Krotoskį. Vyko per Čekiją į Heidelbergą, vėliau buvo Frankfurte prie Maino, Leipcige (1570), Vitenberge (1571), Belgijoje ir Paryžiuje (1572). Per ketvirtąją kelionę (1574–1578) vadovavo Marcino Tarnowskio studijoms Vokietijoje, be to, ėjo diplomato pareigas. Tada parašė istorinių veikalų apie Stepono Batoro valdymo laikotarpį. Per penktąją kelionę (1578–1581) buvo Jakobo ir Andrzejaus Krotoskių (ankstesnio auklėtinio sūnų) preceptorius. Daugiausia laiko praleido Altdorfo ir

Štrasburgo universitetuose. Po šios kelionės baigėsi Lasickio 25 metus trukęs kelionių laikotarpis. Trumpam užsukęs į Krokuvą (1581 metų pradžioje), vėliau iki mirties gyveno Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pareigūno Jono Glebavičiaus šeimoje – daugiausia jo rūmuose Vilniuje, Trakų gatvėje, retkarčiais Zaslavlio dvare. Joną Glebavičių Lasickis vadino savo mecenatu.

Lasickis parašė bei parengė istorijos, publicistikos, religijotyros veikalų. Per antrąją ir trečiąją kelionę įsitraukė į Liuterio bei Kalvino šalininkų polemiką su antitrinitoriais. Lasickis rėmė kalvinistus, bet jam būdingas platus požiūris ir tolerancija. Lasickis rinko bibliografinius duomenis ir siuntė juos iš Prancūzijos į Ženevą. 1566 metais kurį laiką gyvendamas Lenkijoje, siuntė žinias į Ženevą apie protestantų padėtį Lenkijos karalystėje. 1568 metais parašė pirmąją istorinio veikalo apie Čekų brolius redakciją. 1582 metais Špejeryje (*Speyer*) buvo išspausdinta jo parengta knygelė *Apie rusų, maskvėnų ir totorių religiją* (*De Russorum, Moscovitarum et Tartarorum religione*). Joje buvo surinkta istorikų ir keliautojų informacija apie kelių tautų religiją, pateikta paties Lasickio komentarų.

Vilniuje Lasickis įsitraukė į Lietuvos protestantų polemiką su jėzuitais ir arijonais. Parašė kelis traktatus Lietuvos kalvinistų ideologui Andriui Volanui apginti, kritikavo popiežiaus institutą. 1585 metais baigė antrą, plačią (8 knygų) Čekų brolių istorijos redakciją. Šiam laikotarpiui priklauso rašinys *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus* (*De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum*). Nėra žinoma, kada jis buvo parašytas. Wilhelmas Mannhardtas nustatė, kad šiam tekstui Lasickis yra naudojęsis 1578 metais išleista Aleksandro Guagninio knyga, bet dar nežinojo 1582 metais išleistos Motiejaus Strijkovskio *Kronikos.* Mannhardtas spėjo, kad šis Lasickio traktatas negalėjo būti parašytas anksčiau negu 1580 metais (Mannhardt, 1936, 348). Juozas Jurginis parašymo data laikė 1580 metus (Jurginis, 1969b, 9). Henrykas Baryczas spėjo, kad tai buvo 1581 metai, kai Lasickis trumpai gyveno Krokuvoje, tačiau tam spėjimui argumentų nepateikė (Barycz, 1973a, 148). Greičiausiai knyga yra parašyta Vilniuje. Taip manyti leidžia šie motyvai. Daugelio minimų dievybių funkcijas arba savybes Lasickis aiškina, remdamasis lietuvių kalbos faktais, bendrinių žodžių reikšmėmis. Pavyzdžiui: „Aitvaras yra turtų saugotojas, jis gyvena už tvorų“ (Lasickis, 1969, 25). Tai rodo, kad Lasickis buvo pramokęs lietuvių kalbos. Sunku nustatyti, ar jis lietuvių kalbos mokėsi jaunystėje, dar 1554 metais, prieš išvykdamas į universitetines keliones, ar antrą kartą apsigyvenęs Lietuvoje. Žemaičių dievų vardai, tyrinėtojų Walterio Jaskiewicziaus, Jurginio nuomone, yra užrašyti ne žemaičių tarme, bet artimesni Rytų Lietuvos šnektai (šiame plote yra Vilniaus miestas). Antra, Lasickis neblogai išmanė apie LDK ir gretimų teritorijų etninę sudėtį, rašė, kad lietuvių, prūsų, žemaičių,

latvių kalbos ir papročiai yra gimininški. Šias žinias lengviausia buvo gauti gyvenant Lietuvoje. Kadangi knygelė buvo išleista tik 1615 metais, t. y. po autoriaus mirties, ir joje nėra nei autoriaus įžangos, nei dedikacijos (šie elementai būdavo svarbi spaudai rengiamos knygos dalis), tikslios parašymo datos be papildomų šaltinių negalima nustatyti. Tikriausiai ji buvo parašyta 1582 ar 1583 metais, kol dar nebuvo paplitusi Strijkovskio *Kronika,* nes *Kronikos* žinias apie lietuvių religiją Lasickis, be abejo, būtų panaudojęs savo rašinyje. Trumpa knygelės leidėjo užuomina, kad rašinys buvęs dedikuotas Slucko kunigaikščiui Aleksandrui, nepadeda nustatyti parašymo datos, kadangi Lasickis galėjo susitikti su Aleksandru ne tik 1581 metais Ingolštate (*Ingolstadt*), kaip manė Baryczas (Barycz, 1973a, 109), bet ir kiek vėliau Vilniuje (Glebavičių ir Slucko kunigaikščių rūmai Vilniuje stovėjo kaimynystėje).

Rašiniui *Apie žemaičių dievus* Lasickis panaudojo kelių rūšių informaciją: spausdintas istorikų, keliautojų žinias, Jokūbo Laskausko pranešimą (žr. Karšuvos valsčiaus 1562 metų inventoriaus ištrauką, šios knygos 423 p.), paremtą jo paties stebėjimais; be to, galbūt žinių jam suteikė ir kiti, mums nežinomi informatoriai. Spausdintame tekste Lasickis rėmėsi šių istorikų ir keliautojų duomenimis (dalį autorių nurodė pats): Jono Dlugošo, Motiejaus Miechoviečio, Guagninio, Sigismundo Herbersteino, Jono Maleckio-Sandeckio, Mykolo Lietuvio. Šv. Augustino veikaluose Lasickis rado įrodymų, kad liaudiškosiose katalikų tikėjimo formose būta pagoniško tikėjimo dalykų.

Ką ne ką Lasickis galėjo pats Vilniuje ar po Lietuvą važinėdamas surinkti. Vilniaus laikotarpio poleminiuose raštuose jis yra aprašęs lietuviškų papročių. Pavyzdžiui, jis rašė, kad lietuviams būdingas paprotys vagį išaiškinti, davus keliems žmonėms sprangaus sūrio užvalgyti.

Reikšmingiausia Lasickio rašinio dalis yra paremta Laskausko pranešimu. Apie šio pranešimo panaudojimą yra rašęs pats autorius. Nėra duomenų, kad Lasickis būtų lankęsis Žemaitijoje, tačiau apie Žemaitiją jis pateikia palyginti daug žinių: apie papročius, namų statybą, verslus, gyvulininkystę, maistą, nešioseną, tikybą. Tyrinėtojai mano, kad apie visa tai buvo parašytas platus Laskausko pranešimas (Mannhardt, 1936, 349–350). Kai Lasickis rašė veikalą, Laskauskas turbūt jau buvo miręs, kadangi apie jį rašoma būtuoju laiku. XVI amžiaus viduryje Laskauskas dirbo Žemaitijoje didžiojo kunigaikščio dvaro revizoriumi, vykdė Valakų reformą, susidurdavo ir su valstiečių valdytojais, ir su pačiais valstiečiais. Laskausko rašytuose inventoriuose lietuviški vietovardžiai ir vardažodžiai yra geriau užrašyti negu kituose inventoriuose, todėl manoma, kad jis mokėjęs lietuviškai.

Lasickio knygelės antraštėje minimi ir sarmatai, tačiau pagrindinis, sąmoningai pasirinktas ir visame tekste aptariamas objektas – baltų religija ir papročiai. Autorius rašo, kad žemaičiai, lietuviai ir „tikrieji livoniečiai [t. y.

latviai], kuriuos vokiečiai yra skaudžiai prislėgę", turi panašius papročius ir panašiai kalba (žr. šios knygos 597 p.). Visi papročiai slaviškais pavadinimais (*Zazinek, Ozinek*) yra tiesiog nurašyti iš Maleckio-Sandeckio, kuris juos pateikė kaip sūduvių papročius, gyvuojančius etniškai mišrioje teritorijoje. Apie Sarmatiją Lasickis kalba tose vietose, kur perima žinias iš Guagninio ir kitų autorių. Sarmatijos terminą jis vartoja ne vien slavų žemėms, bet ir visai Rytų Europai pavadinti. Jis rašo: „iš visų Sarmatijos tautų – prūsų, livoniečių, žemaičių, rusų […]" (žr. šios knygos 600 p.).

Lasickio veikalas yra istoriko, etnografo ir religijotyrininko kūrinys, kuriame panaudoti nevienodo autentiškumo duomenys ir įvairiarūšė informacija, kurią autorius savaip perdirbo. Traktatas buvo skirtas Vidurio ir Vakarų Europos intelektualiajai visuomenei. Jai norėta pateikti įdomybių apie žemaičių dievus. Knygos koncepcijai turėjo įtakos autoriaus jaunystės studijų objektas – graikų literatūra ir mitologija. Lietuvių mitologijos faktus jis stengėsi interpretuoti pagal antikinės mitologijos modelį. Lasickio surinktų duomenų interpretacijas veikė Lietuvos DK intelektualinė atmosfera, reformacijos ir katalikybės šalininkų polemika. Jis išdėstė lietuvių kilmės iš romėnų teoriją ir jai pritarė. Galutinis rašinio tikslas buvo parodyti, kad katalikų šventųjų garbinimas yra perimtas iš pagonybės, kad tai iš esmės tas pat, kas pagonių tikėjimas į daugelį dievų. Autorius protestantizmo požiūriu kritikuoja šią katalikų apeigų ir tikėjimo sritį. Savo polemines mintis remia šv. Augustino, Erazmo Roterdamiečio, Heinricho Bullingerio teiginiais.

Ankstesnių šaltinių medžiagą Lasickis panaudojo nevienodai: Maleckio-Sandeckio tekstą perpasakojo beveik pažodžiui, kitų autorių pacitavo tik po vieną kitą sakinį. Neaišku, kiek Lasickis yra pakeitęs Laskausko pateiktas žinias, kadangi nėra išlikusio autentiško Laskausko teksto.

Kadangi ne visa Lasickio informacija yra patikima, kiekvieną faktą reiktų tikrinti, kritiškai vertinti.

INGĖ LUKŠAITĖ

Jono Lasickio knygelė – svarbiausias žemaičių senosios religijos ir mitologijos šaltinis, kuriame nuosekliai apibūdinama geografinė krašto padėtis, gamta, gyventojų kilmė, darbai, papročiai ir tikėjimai. Kaip minėta, tyrinėtojai yra nurodę, kad medžiagą Lasickis ėmė iš spausdintų šaltinių bei Žemaitijoje Valakų reformą vykdžiusio ir todėl žemaičių papročius bei tikėjimus neblogai pažinusio Laskausko. Mannhardtas, Antonis Mierzyńskis ir kiti tyrinėtojai yra pastebėję, kad Lasickis naudojosi Mykolo Lietuvio, Guagninio, Dlugošo, Herbersteino, Miechoviečio, Maleckio-Sandeckio darbais. Rašydamas apie

žemaičių geografinę padėtį, kilmę, darbus ir papročius, Lasickis daugiausia rėmėsi Guagninio *Europinės Sarmatijos aprašymu,* kuriame perpasakotos ir Herbersteino žinios. Iš Guagninio paimtas ir epizodas apie žalčių garbinimą. Su Mykolu Lietuviu Lasickis polemizuoja: pateikia ne tik jo, bet ir kitą lietuvių kilmės iš romėnų versiją. Iš Dlugošo paimtos žinios apie žemaičių krikštą, žemaičio ginčą su krikščionių kunigu apie pasaulio sukūrimą. Knygelės dalis apie prūsų garbintus dievus ir papročius beveik pažodžiui nurašyta iš Maleckio-Sandeckio veikalo. Pagrindinė knygos dalis apie žemaičių tikėjimus ir apeigas paimta iš Laskausko. Aleksanderis Brückneris mano, kad Laskauskas informaciją apie žemaičių dievus buvo pateikęs raštu (Brückner, 1904, 97), nes Lasickis nemokėjęs lietuvių kalbos ir todėl vargu ar būtų sugebėjęs užrašyti tiek lietuviškų mitinių vardų ir posakių. Kita vertus, Brückneris teigia, kad Lasickis gautą informaciją yra keitęs, redagavęs. Šis teiginys nelabai tikėtinas, nes kitų šaltinių medžiaga (pavyzdžiui, Maleckio-Sandeckio, Guagninio) yra perteikiama gana tiksliai. Dauguma tyrinėtojų Joachimas Lelewelis, Mannhardtas, Theodoras Grienbergeris, Hermannas Useneris, Felixas Solmsenas, Jaskiewiczius ir kt.) Laskausko informacija paremtą knygos dalį laiko reikšmingu žemaičių mitologijos šaltiniu. Rezervuočiau į ją žiūri Mierzyńskis. Jis mano, kad Laskausko informatoriai sąmoningai jį apgaudinėjo arba pats Laskauskas apgaudinėjo Lasickį. Visiškai neigiamai Lasickio knygą vertina Brückneris, kuris nepagrįstai buvo įsitikinęs, kad Laskauskas nebegalėjęs sutikti žmonių, dar prisimenančių savo protėvių garbintus dievus ir atlikinėtas apeigas. Net ir palankiai Lasickio atžvilgiu nusiteikusius tyrinėtojus šokiravo jo veikale nurodytų žemaičių dievų gausumas, netaisyklingas jų vardų žymėjimas, lietuvių kalbos gramatikos taisyklių nepaisymas. Jau patys pirmieji Lasickio mitologinių duomenų vertintojai pradėjo kalbinę teksto analizę (bandė nustatyti, kurie dievų vardai yra taisyklingai užrašyti, o netaisyklingai užrašytųjų bandė atstatyti tikrąsias lytis). Šiuo požiūriu Lasickį nagrinėjo Lelewelis, Mannhardtas, Mierzyńskis, Useneris, Solmsenas, Grienbergeris, Simonas Stanevičius, Jaskiewiczius ir kt.). Reikia pripažinti, kad jų pastangos nebuvo bergždžios: daugelio Lasickio dievų tikrieji vardai jau yra atstatyti, nors dėl kai kurių dar ir dabar tebesiginčijama. Skaitytojai nesunkiai juos gali rasti minėtų tyrinėtojų darbuose, o juos visus bandyta susumuoti lietuviškame Lasickio veikalėlio leidime (Lasickis, 1969, 69–84).

Lasickio aprašytųjų žemaičių „dievų“ gausumas nesunkiai paaiškinamas. Iš seno žemaičiai, kaip žemdirbių ir gyvulių augintojų gentis, matyt, turėjo daug dievų ir ypač deivių. Be to, Lasickis žemaičių religiją ir mitologiją aprašė ne jos klestėjimo, o tolydinio nykimo, smukimo laikotarpiu, kai suirus pirmykštei sistemai, nusitrynė ribos tarp dievų ir žemesnio rango mitinių būtybių – lauko, miško, namų globėjų, – ir šiaip garbinamų ar pagarboj laikomų

objektų. O svarbiausia, kad pats Lasickis (tiksliau – Laskauskas) nebandė jų skirti ir visus dievus, mitines būtybes ir garbinamus objektus vadino bendru dievų vardu. Todėl jo rašinyje, kaip teisingai yra pastebėjęs Grienbergeris, susiduriame „ne su Olimpu, bet su paprastesne mitologija, su valstiečių prietarais ir papročiais, kurių smulkmenas Laskauskas ir Lasickis, būdami krikščionys protestantai ir turėdami klasikinį išsimokslinimą, interpretavo antikinių dievų pasaulio prasme“ (Grienberger, 1896, 5). Nesunku suprasti ir kaip atsirado tiek daug klaidų lietuviškų dievų vardų ir pavienių posakių užrašymuose. Dalį jų galėjo padaryti pats Laskauskas (kadangi lietuviškų žodžių rašyba anuo metu dar buvo visiškai nenusistovėjusi ir rašant kita kalba lietuviškiems žodžiams neretai būdavo prikergiamos tos kalbos galūnės), o kitas klaidas gal padarė spaustuvininkai, kuriems lietuviški žodžiai buvo visiškai nesuprantami. Gausu klaidų ir kituose senuosiuose baltų religijos bei mitologijos šaltiniuose, ypač rašytuose kitataučių. Dėl tų klaidų, žinoma, nereikia sumenkinti viso šaltinio reikšmės. Žemaičių dievų sąraše nemaža yra tokių dievų, kuriuos ne kartą mini ir kiti šaltiniai (pavyzdžiui, Perkūnas, žemėpačiai, Medeina, Ragaina, Ežerinis, Babilas, Gabija, Aitvaras, kaukai ir kt.). Tai rodo Lasickio žinių patikimumą. Kai kurie iš pirmo žvilgsnio nesuprantami dievų vardai giliau patyrinėjus pasirodo esą prasmingi. Pavyzdžiui, daug abejonių ir interpretacijų buvo sukėlęs Lasickio minimas vyšnias globojantis dievas Kirnis (Jurginis, 1969b, 77). Pasirodo, šis žodis gali būti kildinamas iš senos indoeuropietiškos šaknies $^{x}k^{/h/}$r̥no-, reiškiančios kaulenį (*Cotoneaster*), vyšnią (Гамкрелидзе, Иванов, 1984, 644). Plg. lietuvių *kirnis* „kryklė vyšnia“ (*Prunus cerasus*) (LKŽ, V, 848). Taigi nors vyšnia Lietuvoje jau yra vadinama kitu, tikriausiai iš slavų paskolintu vardu, senasis vardas buvo išsaugotas dievybei pavadinti.

Palyginti neblogai išnagrinėjus Lasickio minimus žemaičių dievus kalbos požiūriu, atėjo laikas patyrinėti juos mitologiškai, nustatyti jų vietą ir paskirtį visoje žemaičių mitinėje sistemoje. Gerą pradžią jau yra padarę Mannhardtas, Mierzyńskis, Grienbergeris ir kiti ankstesnieji tyrinėtojai. Pastaraisiais dešimtmečiais vaisingai padirbėjo Vittore Pisani, kuris daugelį Lasickio aprašytųjų dievų įtraukė į baltų religinę sistemą (Pisani, 1950), ir Algirdas Julius Greimas, nustatęs Austėjos, Babilo [= Bubilo], Lazdonos, Piziaus, Gandos, Tavalo, Kibirkščių Tratiko [= Tratiko Kibirkštų] ir kitų dievų mitinę prasmę (Greimas, 1979, 257–274, 325–342). Nustatant Lasickio dievų mitinę prasmę ir hierarchiją, ne visai bereikšmė yra ir jų vieta sąraše. Nors Lasickis (tiksliau – Laskauskas) visų dievų ir neišdėstė taip sistemingai kaip *Ipatijaus metraščio, Malados kronikos* intarpo ar *Sūduvių knygelės* autoriai, tačiau nesunku ir čia suvokti tam tikros sistemos pradmenis. Žemaičių dievų sąrašas pradedamas Aukštėju Visagaliuoju – dangaus dievu, – o po jo tuoj minima dau-

gybė žemėpačių. Ko gero, tai ir buvo svarbiausieji žemaičių dievai. Toliau dievai išdėstomi tam tikrais ciklais: dangaus ir atmosferos dievai (Perkūnas, Audra, Perkūno teta, Aušra, Bežlėja ir kt.), miško dievai (Medeina ir Ragaina, Kerpičius, Šiliničius), namų (Ublanyčia, Dugnai, Polengabia, Užpelenė). Tiesa, tie ciklai neretai sumaišomi. Ne visai teisus Mannhardtas, teigiantis, kad Lasickio dievai yra išdėstyti be jokios tvarkos (Mannhardt, 1936, 366). Lasickio rašinys – labai populiarus šaltinis; juo naudojosi beveik visi baltų religijos bei mitologijos tyrinėtojai.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Lasicius, 1615; 1626, 290–309; 1642, 270–287; Rogalski, 1823 (fragm. lenkų k.); Grimm, 1841, 138–149 (fragm.); Mannhardt, 1868; 1936, 352–365; Lasickis, 1969, 13–58.

Literatūra: Rogalski, 1823; Grimm, 1841; Łukaszewicz, 1842, 33–182; 1843, 282–288; Mannhardt, 1868; 1936, 341–352, 365–401; Mierzyński, 1870; Мержинский, 1878; Grienberger, 1896; Brückner, 1897; Wotschke, 1925; Jablonskis, 1941; Pisani, 1950; Jaskiewicz, 1952; Jurginis, 1969b, 9–12, 52–58; Barycz, 1973a; 1973b; Greimas, 1979.

Tekstas iš: Lasickis, 1969, 13–51.

DE DIIS SAMAGITARUM CAETERORUMQUE SARMATARUM ET FALSORUM CHRISTIANORUM

c. 1582

Samagitia mare attingit Balticum: cuius figura triangularis est. longitudo septuaginta milliarum Germanic[arum] hanc separant fluuij: a Prussia Nemel, ab Curlandia regione Liuonica, Helingegau, quae prouinciae, aliaeque vsque ad Borysthenem, in Pontum Euxinum illabentem, regis Poloniae imperium agnoscunt. In ea regionis syluosae parte, quae ad Regiomontum, Academia, anno Christi 1544. 17. Augusti instituta, plurimum claret. Sunt antiqui Borussi: lingua, moribus ab ijs diuersi Germanis, qui hodie permisti Polonis, Prussiam incolunt.

Tradunt veteres, maiores Samagitarum, (Zamagitis enim se ipsi vocant) Italos fuisse. Neronem Imperatorem de bellica expeditione cogitantem, illos

etiam exsules Romanos, qui in Giaros sterili quadam insula habitabant, euocare in militiam voluisse. Verum hos metu crudelitatis imperatoriae conscensis eorum a quibus bis terue euocabantur nauibus, ipsismet autem caesis, ad pontum Euxinum appulisse. dehinc per saltus, vbi olim Romana venatio fuit, quique hodie magna ex parte excisi iam, Russiae, Podoliae, Lituaniaeque cognomina habent, vsque mare Balticum, quod Russi, a Varetzgois quibusdam populis Liuonicis, quibus tum parebant, mare Varetzgoie appellant, penetrasse, rei huius vt idololatriam, gentisque calliditatem, Romanae similem: ita sermonem ex Latino quodammodo, barbaroque conflatum, indicium esse. Michalo fragmine quinto de moribus Tartarorum, et suorum Lituanorum, paulo haec aliter refert. ait enim, classis Iulij Caesaris ex Gallia in Britanniam nauigantis partem, coortis tempestatibus, ad littus Samagiticum, vbi nunc est arx Ploteli, peruenisse, saepeque etiam hodie in illud ipsum littus, naues nauigantium, vi ventorum eijci solere, vbi Lituanorum progenitores, periculorum maris pertaesi, et praedis onusti, in tabernaculis ad focos, more militari, et adhuc in eadem Samagitia recepto, habitarint. vnde vlterius progressi, Iaczuingos atque Roxolanos subegerint. Haud absurda coniectura. Nam et Zamagitia, propter mare vicinum, et Lituaniam superiorem, terrae inferioris appellationem habet: et Lituanorum cum Samogitis idem propemodum sermo est, idem habitus, iidem mores, eadem ferme religio. Quae regio cum aquilonalis sit, tam paruae sunt in ea media aestate noctis tenebrae, vt radii solis occumbentis excipiant orientem, tumque plurimum agricolae segetes demetant suas. nempe quod duab[us] ante meridiem horis, totidemque post, solis aestum ferre in agris messores nequeant. Et licet vix ante, quam trib[us] post Pentecosten hebdomadis, agros conserant: tamen id ardor coelestis efficit, vt eodem quo et apud nos tempore, messis fiat: aestas haud diu duret: Similis in Moscouia feruor, (mirandam diuinam prouidentiam) sex hebdomadis, frugibus maturitatem adfert.

Secus fit in Irrlandia vltra Sueciam, sub ipso polo. ibi enim sex mensium dies est, totidem est nox. cuius tenebras focus perennis dispellit. qui locus abest a Stokholm metropoli et regia Sueciae, trecentis milliaribus Germanicis. Id Iohannes tertius, Rex Suecorum, qui nunc rerum potitur, cuique sua ditio bene nota est. cuidam medico, is autem mihi narrauit. Sita est Stokholm in ipso littore, trans mare Balticum, e regione Samagitiae.

Solum Samagiticum fertile quidem est, sed cultores eius pigri, nec alijs quam ligneis, superstitione quadam, in arando vtuntur vomeribus. Id circo inopia panis laborant, cuius loco rapis tostis, quae minori labore proueniunt, et instar humani capitis nascuntur, vesci soliti. His vero absumtis, ad panem comedendum se conuertunt. Mellis albi, lactis, butyri, pecoris diuites. pinguib[us] pascuis felices. Nec eis pisces desunt. Potus, hydromel et ceruisia est.

Haec in vasis, ex corticib[us] factis, positis intus saxis feruidis, ex aqua, frumento, lupulo, vna nocte cocta, protinus faeces accipit, posteroque die bibitur. percommoda alui purgandae ratio. Praecipui cornibus vrorum ornatis (boues sunt syluestres, valde feroces) pro poculis vtuntur: strenuos compotatores, cantharo hydromelis, indusio, mantili, manicis, sudariolo, seu re quauis alia operis domestici libenter donant. quib[us] ceruisia non est, ij aquam bibunt, proceri, agiles, animosi, robusti, ad arma promti.

Viuunt autem vulgo centum annos, sunt enim frugales, et modicis exercitiis dediti.

Wladislai Iagiellonis Polonomm Regis opera, Anno humanae salutis 1413. (Lituani autem 1387.) Christiana religione initiati sunt. quibus episcopum Miednicii praefecit. duodecim paroecos dedit. dandis pecunijs, pannis caeruleis, pileisque mbris, iuxta montem Schatria, ad baptismum amplectendum illexit. Vbi monacho regio, de mundo Adamoque a Deo creatis concionante, vnus illorum hisce verbis Regem compellauit: Mentitur inquit, o Rex, hic homo, non admodum senex, multi enim nostrum centesimum annum superauerunt: tamen hac minime recordantur. eadem illu pueris quae senibus coeli conuersio, eadem temporum vicissitudo. idem cursus et fulgor syderum fuit. Cui Rex, officio et ipse concionatoris fungens, Verum ais, inquit: nec falsum sacerdos, qui non sua aetate, sed multis ante seculis mundum diuino mandatu ex nihilo extitisse dixit.

Rei pecuariae adeo sunt studiosi, vt vnus agricola sexaginta, alius duplo plus, paullo minus alius cornuti pecoris, praeter oues et capras alat. Equi illorum paruuli: ob nimium opinor frigus: sed tamen robusti. quorum vno, Anno Domini 1554, duobus florenis Vilnae in Lituania emto, et trahae iuncto, vectus sum cursu celeri vsque Cracouiam, 120. mil[lium] Germanicarum. Foeminae pecori curando, viri agris colendis dant operam iidem deni aut viceni, plures vel pauciores, in vno tugurio linum, lanam, cannabim pectunt, nent, texunt, vestes conficiunt. Quicquid horum superest, id Rigam vel Regiomontum, hinc in Hollandiam, pretio tolerabili mittunt. lino enim maxime et cannabi, agros suos complent. Disperse per syluas, campos degunt. rara oppida, nec pagos nimium multos, arces autem munitas nullas habent. quorum fenestrae meridiem versus spectant. Studio Sigismundi Augusti Regis, anno 1572. 7. lulij mortui, in coetus et societates conuocati. Mapalia, quae turres appellant, sursum angusta, atque qua fumus et foetor exeat, aperta, ex tignis, asseribus, stramine, corticibus faciunt, in his homines cum omni peculio, in pauimento tabulato stante, habitant. ita paterfamilias omnia sua in conspectu habet, et feram noxiam, et frigus a pecore arcet, ad ostium cubat, deastro foci custodia commissa, ne vel ignis damnum domicilio det, vel prunae nocte extinguantur. Vbi crebro accidit, vt vel sus vel canis ex olla in foco stante, carnes auferat:

aut rostrum, aqua feruente, laedat. Qui in pagis degunt, ii caulas separatas ab aestuariis habent. Tam hi quam illi plumis concisis, culcitras farciunt. quae non possunt non pungere, et vigilantem reddere cubantem. Paterfamilias, mactatis autumno auibus domesticis, iisque pecudibus ac bobus, quos se brumae tempore non posse alere animaduertit, genio cum suis indulget: quaeque supersunt, ea doliis inclusa, maritimis vendit. foras egressus, alcem, aprum, ceruum, auem, scinrum, bombarda, venabulo, balista, arcu conncit. Sunt enim iaculatores et sagittarii praestantes. in quorum curribus nihil omnino ferri inuenias. omnia lignea, rotae ex radicibus arborum inflexis, quas procul audias venientes, axibus. quod eas non illinant, stridentibus.

Virgo non ante nubit, quam triginta annos, aut minimum 24. expleat: et ipsa manibus suis, aliquot corbes vestium, omnibus cum sponso venientibus dispertiendarum paret. tum enim dat singulis, vel indusium, vel mappam, vel mantile, vel texta e lana tibialia, vel chirothecas. haec in agrum non prodit, ni prius parentibus inseruiat, et in omnibus morem gerat. idem facit filius, ac praemissi qui eam in matrimonium petant, primum omnium, num pro genitoribus sit morigera, reique familiaris studiosa, considerant. Et viri et foeminae, sunt amantissimi honesti. rarissima apud eos homicidia, furta, stupra, incestus. puella stricto persequitur cultro se ad impudicitiam solicitantem. quae duobus, ante et retro pendentibus de zona tintinnabulis, nocte autem semper cum face incedit. quibus rebus monentur parentes, vbi sit, quidue agat filia. Pater filio vxorem quaerens, nec formam nec dotem spectat, satis esse ducens dotatam, si sit morata, quae succi plena atque adulta, magna cum laetitia, in domum soceri inducitur.

Praefectos, quos Ciuonias vocant, non adeunt, quin ipsis aliqua munuscula adferant. Summus toti regioni, dum viuit, praeest Lituanicus Senator. hodie est vir eximius Iohan[nes] Kisska Palatino Vitepscensi natus. inter eos qui minoris dignitatis sunt, fuit Iacobus Lascouius, Polonus nobilis, tractus Calissiensis, ex quo haec percepi: qui in hisce hominibus pie erudiendis, et in certa loca cogendis, Sigismundi Augusti iussu, plurimum operae impendit. cui Deum Vnum praedicanti, respondebant idololatrae: Quid tu nobis Vnicum Deum, quasi omnibus nostris potentiorem inculcas? plus vno multi possunt, plura plures agunt. Idem agros illorum ad 40. iugerum millia dimensus est. horum tria vni rustico assignata, praeter alia minutiora commoda, quinque florenos fructus annui Regi adferunt.

Iussi autem a Lascouio arbores excindere, inuitissimi id, nec prius, quam ipsemet inchoaret, fecerunt. deos enim nemora incolere persuasum habent. Sequitur persuasionem effectus. nam in syluis illorum horrenda quaedam visa ac spectra, tam aurib[us] quam oculis spectantium sese offerunt. Tum

vnus inter alios percontari, num etiam decorticare arbores liceret. annuente praefecto, aliquot magno nisu haec repetens decorticauit: Vos me meis anseribus, gallisque gallinaceis spoliastis: proinde et ego nudas vos faciam. credebat enim demens deos rei suae familiari perniciosos, intra arbores et cortices latere. Quorum tantus pene est numerus, quantus aliorum apud Hesiodum. Nam praeter eum, qui illis est Deus Auxtheias Vissagistis, Deus omnipotens atque summus, permultos Zemopacios, id est, terrestres ij venerantur, qui nondum verum Deum Christianorum cognouerunt. Percunos Deus tonitrus illis est. quem coelo tonante, agricola capite detecto, et succidiam humeris perfundum portans, hisce verbis alloquitur: *Percune deuaite niemuski vnd mana, diewu melsu tawi palti miessu.* Cohibe te inquit Percune, neue in meum agrum calamitatem immittas. ego vero tibi hanc succidiam dabo. Verum postquam nymbus praeterit, carnes ipse absumit. Percuna tete, mater est fulminis atque tonitrui: quae solem fessum ac puluerulentum, balneo excipit: deinde lotum et nitidum, postera die emittit. Audros deo, maris caeterarumque aquarum cura incumbit. Algis, angelus est summorum deorum. Ausca, dea est radiomm solis vel occumbentis, vel supra horizontem ascendentis. Bezlea dea vespertina, Breksta tenebrarum. Ligiczus, is Deus esse putatur, qui concordiae inter homines, et auctor est et conseruator. Datanus donator est bonorum, seu largitor. Kirnis caerasos arcis alicuius secundum lacum sitae curat. in quos, placandi eius causa, gallos mactatos injciunt, caereosque accensos in eis figunt. nimirum sicut ille auarus Euclio apud Plaut[um] in Aul[ularia] ture ac corona laris gratiam aucupabatur:

Nunc tusculum emi, et hasce coronas floraeas,
Hac imponentur in foco, nostro lari:
Vt fortunatas faciat nata nuptias [Plautus, *Aulularia*, 385–387].

Kremata porcorum ac suum est Deus. cui similiter focos excitant, et ceruisiam super eas fundunt. Pizio iuuentus, sponsam adductura sponso, sacrum facit. puellae quoque quendam Gondu adorant et inuocant. Modeina et Ragaina syluestres sunt dij: vti Kierpiczus huiusque adiutor Siliniczus, musci in syluis nascentis: cuius in aedificiis magnus apud illos est vsus. huic etiam muscum lecturi sacrificant. Tawals Deus, auctor facultatum. Orthus lacus est piscosus quem colunt, quemadmodum et Ezernim lacuum Deum.

Sunt etiam quaedam veteres Nobilium familiae, quae peculiares colunt deos. vt Mikutiana Simonaitem, Michelouiciana Sidzium, Schemietiana et Kiesgaliana Ventis Rekicziouum, aliae alios. Kurwaiczin Eraiczin agnellorum est deus; est et Gardunithis custos eorundem recens editorum. Prigirstitis hic est, qui murmurantes exaudire putatur. iubent igitur vt quis summisso murmure, hoc vel illud loquatur, ne clamantem Prigirstitis audiat. Derfintos pacem conciliat. vt et Bentis is creditur, qui efficit, vt duo vel plures simul, iter

aliquo instituant. Lawkpatimo ituri aratum vel satum supplicant. Priparscis est, qui augere nefrendes existimatur. Ratainicza equorum habetur deus, vt Walgina aliorum pecorum. Kriksthos cruces in tumulis sepultomm custodit.

Sunt et omnium auguriorum, diuinationumque obseruantes. habentque Apidome mutati domicilij deum. nato cuiusuis generis, vel coeco vel debili pullo, actutum sedes mutantur. Quin ipse quoque rex Wladislaus, gente Lituanus, has a matre superstitiones didicerat, vt eum diem infaustum sibi futurum crederet, quo primum calceum sinistrum fortuito accepisset, adhoc mouebat se interdum in gyrum stans pede vno, foras e cubili proditurus. quorum similia multa obseruantur ab Samagitis. Ita olim Germani, Plutarcho in Caio Caesare teste, non ante praelium cum hoste committebant, quam noua luna fulsisset. Et nostrum quidam infeliciter se venaturos sibi persuadent, si domo egressis mulier occurrat, seu quis certum numerum capiendorum leporum, vulpium, luporum nominet. Krukis suum est deus qui religiose colitur ab Budraicis, hoc est, fabris ferrarijs. Lasdona auellanarum, Babilos apum dij sunt. hunc Russi Zosim cognominant. Sunt etiam deae, Zemina terrestris, Austheia apum, vtraeque incrementa facere creduntur: ac cum examinantur apes quo plures in alueos aliunde adducant, et fucos ab eis arceant, rogantur.

Nusquam autem vel candidius mel est, vel minus caerae habet vnde illae massae caereae, quae nauibus in Belgium, Galliam, Hispaniam deportantur. Praeterea, sunt certis agris, quemadmodum nobilioribus familiis, singulares dei videlicet Deuoitis agri Poiurskij, Vetustis Retowskij, Guboi ac Twerticos Sarakowskij, Kirnis Plotelscij, Vielona Deus animarum cui tum oblatio offertur, cum mortui pascuntur. dari autem illi solent frixae placentulae, quatuor locis sibi oppositis, paullulum discissae, eae Sikies Vielonia pemixlos nominantur. Warpulis is esse putatur, qui sonitum ante et post tonitru, in aere facit. Caeterum quid agant Salaus, Szlotrazis, Tiklis, Birzulis, Siriczus, Dwargonth, Klamals, Atlaibos, alijque eius generis, non libenter id Christianis aperiunt. Opitulatores illos hominum esse, ideoque invocandos persuasum habent. Numeias, vocant domesticos. vt est Vblanicza deus, cui curae est omnis supplex. Dugnai dea, praeest farinae subactae. Pesseias, inter pullos omnis generis recens natos, post focum latet. Tratitas Kirbixtu, deaster est, qui scintillas tugurii restinguit. Alabathis, quem linum pexuri in auxilium vocant. Polengabia diua est, cui foci lucentis administratio creditur. Aspelenie, angularis, Budintaia, hominem dormientem excitat. Matergabiae deae offertur a formina ea placenta, quae prima e mactra sumta digitoque notata, in furno coquitur. hanc post, non alius quam paterfamilias, vel eius coniux comedit. Simili modo Rauguzemapati offerunt, posteaque ebibunt, primum vel ceruisiae vel aquae mulsae, e dolio haustum, quem Nulaidimos, illum autem

primum e massa exemtum panem, Taswirzis cognominant. Eidem ceruisiario deo offert, id est, praebibit paterfamilias ceruisiae, post faeces acceptas intumescentis, spumantem pateram. tum demum et alii hauriunt. Si is absit, mater id familias facit. Luibegeldas diuas venerantes, ita compellant: *Luibegeldae per mare porire sekles gillie skaute.* Vos deae transmisistis ad nos omnia semina siliginea, in putamine glandis.

Eadem turba agrestis, vt est auctor Alexander Gwagninus, in Sarmatia, sub finem mensis Octobris, frugib[us] plane collectis, solenne quoddam sacrificium, eo modo celebrat. nam omnes ad sacras epulas coacti, mensae foenum, postea panem, ac ex vtraque parte duo vasa ceruisiae plena imponunt. deinde adducta vtriusque sexus domestica animalia, sue, gallo, ansere, vitulo, et si quae sunt alia, hoc ritu mactant. primus augur, certa verba prolocutus, animales caput caeteraque, membra fuste verberat: quem turba idem agens, ac haec dicens sequitur: Haec tibi o Zemiennik deus. gratias agentes offerimus: quod nos hoc anno incolumes consemaris, et omnia nobis abunde dederis. idem vt et in posterum facias, te oramus.

Antequam vero ipsi comedant, uniuscuiusque ferculi portiunculam abscisam, in omnes domus angulos, ista dicentes abijciunt: Accipe o Zemiennik grato animo sacrificium: atque laetus comede. tum demum ipsi quoque praelaute epulantur. qui ritus etiam in nonnullis Lituaniae atque Russiae locis obseruatur, ac Ilgi dicitur. fieri id sacrum Lascouius ait postridie festi omnium sanctorum. qui dies est secundus Nouembris. quo die Samagitae, Prussis, quibus erant oppignerati, quique in terra ipsorum fuere, excisis, Vitoldo duci Lituaniae, (qui diem obiit 1430. 27. Octob[ris] Wladislai Iagiellonis, patruelis frater) sese vltro subiecerunt. Tertio post Ilgas die, deum Waizganthos colunt virgines, vt illius beneficio, tam lini quam cannabis habeant copiam. vbi altissima illarum, impleto placentulis, quas Sikies vocant, sinu, et stans pede vno in sedili, manuque sinistra sursum elata, librum prolixum, vel tiliae vel vlmo detractum (ex quo etiam calceos contexunt) dextra vero craterem ceruisiae, haec loquens tenet: *Waizganthos deuaite auging mani linus teip ilgies, ik mani, nie duok munus nogus eithi.* Waizganthos, inquit, produc nobis tam altum linum, quam ego nunc alta sum; neve nos nudos incedere permittas. post haec craterem exhaurit (nam et foeminae bibaces sunt) impletumque rursum, deo in terram effundit, et placentas e sinu eijcit, a deastris, si qui sint VVaizgantho, comedendas. Si haec peragens, firma perstet, bonum lini prouentum anno sequenti futurum, in animum inducit. Si lapsa, pede altero nitatur, dubitat de futura copia, fidemque effectus sequitur. Iisdem feriis, mortuos e tumulis ad balneum et epulas inuitant: totidemque sedilia, mantilia, indusia, quot inuitati fuerint, in tugurio eam ad rem praeparato ponunt, mensam cibo, potu onerant. dehinc in sua mapalia reuersi, triduum compotant. quo exacto, illa

omnia in sepulcris, potu perfusis, relinquunt. tandem etiam manibus valedicunt. Interea haec ii auferunt, qui in syluis arbores cineris causa, quo fullones transmarini carere nequeunt, comburunt, et afferes faciunt, nauium materiam, in Oceanum mittendam. consimili huic errore, Christiani, seculo beati Augustini, in coemiteriis apud memorias defunctorum, vt idem epistola 64. ait, comessabantur.

Veri quoque Liuones hoc tempore, qui dura Germanorum seruitute premuntur, monumentis mortuorum cibum, potum, securim, et nonnihil pecuniae, hac cum naenia imponunt: Transi inquit o miser ab hoc rerum statu, in mundum meliorem. Vbi non tibi Germani amplius, sed tu illis imperabis. habes arma, cibum, viaticum.

Cum autem nimia aestatis breuitas, fruges demessas, plane siccari non sinat, fit hoc sub tectis ad ignem. Tum vero precandus est illis hisce verbis Gabie deus: *Gabie deuaite pokielki, garu nuleiski kirbixstu.* Flammam inquit eleua, at ne demittas scintillas.

Smik Smik Perleuenu. hunc deum Lituani vere araturi, venerantur. prima agri lyra vomere facta, huius ipsius est. quam huic qui illam duxit, toto anno transgredi haud licet: alioquin diuum sibi infensum haberet.

Skierstuvves festum est farciminum. ad quod deum Ezagulis ita vocant: *Vielona velos atteik musmup vnd stala.* Veni, inquit, cum mortuis, farcimina nobiscum manducaturus.

Aitvvaros est incubus, qui post sepes habitat. id enim verbum ipsum significat.

Kaukie, sunt lemures, quos Russi Vboze appellant: barbatuli, altitudine vnius palmi extensi: ijs qui illos esse credunt conspicui: aliis minime. his cibi omnis edulii apponuntur. quod nisi fiat, ea sunt opinione, vt ideo suas fortunas (id quod accidit) amittant: nutriunt etiam quasi deos penates, nigri coloris, obesos et quadrupedes, quosdam serpentes, Giuoitos vocatos. hos timore persulsi, dum ex antris aedium ad pastum appositum prorepunt seque pasti in ea recipiunt, aspiciunt et colunt. Si quid infortunii accidat cultori, serpentem male fuisse tractatum censent.

Srutis, et Miechutele, colorum dij sunt: quos in syluis, colores ad lanam tingendam quaerentes venerantur.

Isti sunt pluresque alij vulgi Samagitarum dij. quemadmodum apostolus, Sunt inquit dij et domini multi, 1. Corin. 8. at Christianorum Vnus Deus est, Pater Filius et Spiritus Sanctus. in cuius nomine sacrum Baptisma sumitur. et in quem, iuxta formulam symboli Apost[olorum] creditur. qui personis discreti, essentia vnum sunt. omnia quae haec mundi machina continet, fecerunt, neque post haec otiantur: Pater inquit meus vsque adhuc operatur et ego operor.

Et tamen permulti sunt Christiani, qui hoc vnico omnipotenti numine minime contenti, et tam Samagitas quam veteres idololatras imitati, alios sibi ipsis adiutores finxerunt. Iohannes enim et Paulus superstitiosa opinione illorum, quaeque noxia a segetib[us] auertit. Ignis Agathae, ceu Vestae datus est curandus. Florianus miles, incendia restinguit. vt quidem haec lib[ro] de Origine erroris recenset Bullingerus. Nicolaus, quasi alter Neptunus, maris curam gerit. idem a periclitantibus, iis vocibus excitatur: O sancte Nicolae, nos ad portum maris trahe. eidem sacella in littorib[us] consecrantur. huius collega est, gigas Christoph[orus] Canitur et B. Virgini, exortis procellis istud carmen: Aue maris stella, Dei mater alma. Et Salue Regina misericordiae, vita et spes nostra. ad te clamamus. Vino praeest Vrbanus. Rubiginem frumenti purgat Iodocus. Brucos depellit Magnus. Anseres curae sunt sancto Gallo, oues Vendelino, equi Eulogio, boues Pelagio, porci Antonio. alia nomina in alijs regionibus, harum similiumque rerum ficti curatores habent. Gertrudis mures a colis mulierum abigit. Literarum studiosi Catharinam Virginem Alexandrinam, veluti alteram Mineruam, alii vero Gregorium, quasi Mercurium colunt, ac huius die festo primum, suos natos, in scholas mittunt. Pictores Lucam, Medici Cosmam et Damianum, fabri Eulogium, calcearij Crispinum, Sarctores Gutmanum, figuli quendam Goarum, venatores Eustachium ciuem Romanum, scorta Aphram et Magdalenam inuocant. supplicant alij alijs, ac in periculis vitae constituti, vota illis nuncupant: in hos tutelam sui reijciunt. Imploratur in pestilentia, vt olim Apollo, Sebast[ianus] in morbo Gall[uo] Rochus, in febri Petronella, in dolore capitis Ita: dentium Apollonia, in partu Margarita, quem admodum quondam Iuno ac Lucina. Ioh[annes] Euang[elista] a veneno conseruat. Wolphgang[us] contractorum Medicus est. Romanus Daemoniacos soluit. Marcus mortem repentinam auertit. Martinus miseriam. quem et ego puer hisce verbis inclamabam: Martine Sancte Pontifex. sis miserorum opifex. fer opem tuis famulis. Leonhard[us] vinctorum compedes rumpit. Vincentius amissa restituit. Valentin[us] comitiali morbo laborantes sanat. quapropter nos epilepsiam, Valen[tini] morbum vocamus. Susanna ignominiam arcet. Otilia oculis aegrotorum medetur. collo praesidet Blasius, scapulis Laur[entius] Erasmi venter est totus. Nicolao apud nos gregis est custodia iniuncta. Andreas, vigilia festi sui inuocaus a ieiunis puellis, futuros illarum viros praemonstrat. Barbara a caedib[us] bellicis conseruat quocirca tum a nostrae gentis hominibus in auxilium magnis clamoribus elicitur. inuocatur et virgo Maria. cuius carmen, Deipara vocatum, ab ijs qui in bellum proficiscuntur decantatur, legibus additum nostris. Adeo etiam periculosissimis temporibus, Deus seruator omnium suo honore fraudatur.

Praeterea sunt patroni terrarum constituti, non diuina, sed humana voluntate. Stanislaus Polonorum, Albertus Prussorum, Nicolaus Moscorum,

Martinus Germanorum, Iacobus Hispanorum, Dionysius Gallorum, Petrus, Paulus Romanorum, Marcus Venetorum, tres magi Coloniensium, Ambrosius Mediolanensium, virgo Maria et Ladislaus Hungarorum. quod etiam aurei nummi restantur. at quis non videt, quo modo ij suas prouincias tueantur?

Ridet haec suauiter in Naufragio Erasmus Rot[erodamus] minime Lutheranus. Quamobrem tu, inquit, nullius diui praesidium implorasti? Quia spaciosum est coelum, respondet alter. Si cui diuo commendaro meam salutem, puta sancto Petro, qui fortasse primus audiet, quod adstet ostio, priusquam ille conueniat Deum, priusquam exponat causam, ego iam periero recta adibam ipsum patrem, dicens: Pater noster qui es in coelis. nemo diuomm illo citius audit, aut libentius donat, quod petitur.

Verum cum omnis historia quoquo modo scripta delectet, non pigebit lectoris causa de moribus nostrorum Sarmatarum plura adscribere. Haec igitur Iohannes Meletius Archipresbyter Ecclessiae Liccensis in Prussia, Anno salutiferi partus 1553. ad Georgium Sabinum poetam, litteris prodidit. quae etiamnum multis in locis obseruantur. Die Georgii sacrificium faciunt Pergrubrio, qui florum, plantarum omniumque germinum deus creditur. Sacrificulus enim, quem Wurschaiten appellant, tenet dextra obbam ceruisiae plenam, inuocatoque daemonij nomine, decantat illius laudes. Tu, inquit, abigis hyemem tu reducis amoenitatem veris. per te agri et horti vigent per te nemora et sylua frondent. hac cantilena finita, dentibus apprehendens obbam, ebibit ceruisiam nulla adhibita manu: ipsamque, obbam, ita mordicus epotam, retro, supra caput iacit. quae cum e terra sublata, iterum impleta est: omnes quotquot adsunt, ex ea bibunt ordine, atque in laudem Pergrubrij hymnum canunt. postea epulantur tota die et choreas ducunt.

Similiter, quando iam segetes sunt maturae, rustici in agris ad sacrificium congregantur. quod lingua Ruthenica Zazinek vocatur, id est, initium messis, hoc sacro peracto, vnus e multitudine electus, messem auspicatur, manipulo demesso, quem domum adfert. postridie omnes, primo illius domestici, deinde caeteri quincunque volunt, messem faciunt. facta autem messe, solenne sacrificium pro gratiarum actione conficiunt. quod Ruthenica lingua Ozinek, id est, consummatio messis dicitur. in hoc sacrificio, Sudini Borussiae populi, apud quos succinum colligitur, capro litant. congregato namque populi coetu in horreo, adducitur caper. quem Vvurschaites mactaturus, imponit victimae vtramque manum, inuocatque ordine daemones, quos ipsi deos esse credunt. videlicet Occopiruum, deum coeli et terrae, Antrimpum maris, Gardoeten nautarum, Potrympum fluuiorum ac fontium, Piluitum diuitiarum, Pergrubrium veris, Parguum tonitruum ac tempestatum, Pocclum inferni ac tenebrarum, Pocollum aereorum spirituum. Purscetum sacrorum lucorum tutorem, Auscuntum incolumitatis et aegritudinis, Marcoppolum magnatum et

nobilium, Barstuccas, quos Germani Erdmenlin, hoc est, subterraneos vocant. His inuocatis, quotquot adsunt in horreo, omnes simul extollunt caprum, sublimemque tenent, donec canatur hymnus. quo finito, rursus eum sistunt in terra. Tum sacrificulus admonet populum vt solenne hoc sacrificium, a maioribus pie institutum, summa cum veneratione faciant, eiusque memoriam religiose ad posteros conseruent. Posthaec mactat victimam, sanguinemque patina exceptum dispergit; carnem vero tradit mulieribus, eodem in horreo coquendam, quae interea dum caro coquitur, parant e farina siliginea placentas. quas non imponunt in furnum, sed viri focum circumstantes, hinc illinc per focum iaciunt absque cessatione, quoad indurescant et coquantur. his peractis epulantur atque helluantur tota die ac nocte, vsque ad vomitum. deinde summo mane extra villam progrediuntur. vbi reliquias epularum certo in loco terra operiunt, ne vel a volatilibus, vel a feris diripiantur. postea suam quisque domum repetit.

Caeterum ex omnibus Sarmatiae gentibus, Borussis, Liuonibus, Samagitis, Russis, multi adhuc singulari veneratione colunt Purscetum, qui sacris arboribus et lucis praeest. is sub sambuco domicilium habere creditur. cui passim homines litant, pane, ceruisia aliisque cibis sub hac arbore positis, precantes eum vt placatum efficiat Marcoppolum, deum magnatum et nobilium, ne graui seruitute ab illis premantur: vtque sibi mittantur Barstuccae, quibus in domibus ipsorum viuentibus, credunt se fieri fortunatiores. His ipsi collocant vesperi in horreo super mensam, mappa stratam, panes, caseos, butyrum et ceruisiam. nec dubitant de fortunarum accessione, si mane hos cibos absumptos reperiant. Quod si aliquando intactus cibus in mensa remanet, magna anguntur cura, nihil non aduersi intuentes. Eaedem gentes colunt spiritus quosdam visibiles, qui lingua Ruthenica Coltxi, Graeca Cobili, Germanica Coboldi vocantur. Hos habitare credunt in occultis etiam aedium locis, vel in congerie lignorum. Nutriuntque eos lauteomni ciborum genere, eo quod afferre soleant altoribus suis frumentum, ex alienis horreis furto ablatum. Cum vero hi spiritus alicubi habitare atque ali cupiunt, hoc modo suam erga patremfamilias voluntatem declarant: in domo congerunt noctu segmenta lignorum, et mulctris lacte plenis imponunt varia animalium stercora. Quod vbi paterfamilias animaduerterit, nec segmenta dissipauerit, nec stercora e mulctris eiecerit, sed de inquinato lacte cum omni sua familia comederit, tunc illi apparere permanereque dicuntur. Praeterea Lituani et Samagitae in domibus sub fornace, vel in angulo vaporarii vbi mensa stat, serpentes fouent. quos numinis instar colentes, certo anni tempore precibus sacrificuli, euocant ad mensam. Hi vero exeuntes per mundum linteolum conscendunt, et super mensam morantur. Vbi delibatis singulis ferculis, rursus discedunt, seque abdunt in cauernis. Serpentibus digressis, homines laeti fercula praegustata comedunt, ac

sperant illo anno omnia prospere sibi euentura. Quod si ad preces sacrificuli, non exierint serpentes, aut fercula apposita non delibauerint: tum credunt se anno illo subituros magnam calamitatem. Adhaec eaedem gentes habent inter se sortilegos, qui lingua Ruthenica Burti vocantur. ij Potrimpum inuocantes, caeram in aquam fundunt, atque ex imaginibus inter fundendum expressis, pronuntiant et vaticinantur, de quibuscunque rebus interrogati fuerint. Noui ipse mulierculam, quae cum diu reditum filii absentis expectasset, ex Borussia in Daniam profecti, consuluit super eo sortilegum. a quo edocta est, naufragio illum perijsse. caera enim in aquam fusa, expressit formam fractae nauis, effigiem resupini hominis iuxta nauim fluitantis. Apud Samagitas est mons ad fluuium Neuuassam situs, in cuius vertice olim perpetuus ignis a sacerdote conseruabatur, in honorem Pargni, qui tonitruum et tempestarum potens esse, a superstitiosa gente adhuc creditur.

Hactenus de sacrificijs, nunc de ritibus nuptiarum ac funerum, non minus ridicula quam superstitiosa narrabo.

Apud Sudinos, Curonenses, Samagitas, et Lituanos nubiles puellae multis in locis gestant tintinnabulum. quod funiculo alligatum, e cingulo dependet vsque ad genua. nec ducuntur, sed rapiuntur, in matrimonium, veteri Lacedaemoniorum more a Lycurgo instituto. rapiuntur autem non ab ipso sponso, sed a duobus eius cognatis. ac postquam raptae sunt, tunc primum requisito parentum consensu, matrimonium contrahitur. Cum nuptiae celebrantur; sponsa ter ducitur circa focum: deinde ibidem in sella collocatur. super quam sedenti, pedes lauantur aqua, qua lectus nuptialis, tota supellex domestica, et inuitati ad nuptias hospites consperguntur. Postea sponsae os oblinitur melle et oculi teguntur velamine. quibus sic velatis, ducta ad omnes aedium fores, iubetur eas attingere dextroque pulsare pede. ad singulas fores circumspergitur tritico, siligine, auena, hordeo, pisis, fabis, papauere, sequente vno sponsam cum sacco pleno omnis generis frugum. Cumque eam hic circumspergit, inquit, nihil defuturum sponsae si religionem coluerit, remque domesticam ea qua debet diligentia curauerit. His actis aufertur sponsae velamen ab oculis, et conuiuium celebratur. Similis olim obnubendi ratio capitis apud Latinos, nuptae nuptiarumque nomen dedit. Vesperi sponsae ad lectum deducendae, abscinduntur inter saltandum crines. tum ei a mulieribus imponitur sertum, albo linteolo obuolutum. quod vxorib[us]. gestare licet donec filium pepererint. tamdiu enim se pro virginibus gerunt. ad extremum introducitur in cubiculum: pulsataque et verberata aliarum pugnis, non iratarum, sed nimia quadam laeticia gestientium, in lectum iniicitur sponsoque traditur. tum pro bellarijs afferuntur testiculi caprini vel vrsini. quib. illo nuptiali tempore manducatis, creduntur coniuges fieri foecundi. Eandem ob causam nullum animal castratum ad nuptias mactatur. Contra

in funeribus hic seruatur a rusticanis ritus: Defunctorum enim cadauera vestibus et calceis induuntur et erecta super sellam locantur. quibus assidentes propinqui perpotant ac helluantur. epota vero ceruisia, fit hisce verbis lingua Ruthenica funebris lamentatio: *Halele i procz ti mene vmarli i zati nie miel szto iesti, abo piti? i procz ti vmarl? halele, i zati nie miel Krasnoie mlodzice? i procz ti vmarl?* id est, Hei hei quare tu mihi mortuus es? an non quod comederes vel biberes habuisti? quare mortem obijsti? hei hei mihi, num formosa coniuge caruisti? cur diem obijsti? Hoc modo lamentantes enumerant ordine omnia externa mortui bona, liberos, oues, boues, equos, anseres, gallinas. ad quae singula respondentes, occinunt hac naeniam: Cum haec habueris, quamobrem mortuus es? Lementatione absoluta, dantur cadaueri munuscula, mulieri fila sum acu: viro linteolum collo eius implicatum. Cum ad sepulturam effertur cadauer, plerique equis funus prosequuntur, et ad currum obequitant, quo cadauer vehitur. Strictisque gladijs verberant auras, voci ferantes, *Geigeite begaite pekelle.* Eia fugite daemones in Orcum. Qui funus mortuo faciunt, nummos proijciunt in sepulchrum, futurum mortui viaticum, panem quoque et lagenam ceruisiae plenam, ad caput cadaueris in sepulchrum illati, ne anima vel sitiat vel esuriat, collocant. Vxor vero tam oriente quam occidente sole, super extincti coniugis sepulchrum sedens vel iacens, lamentatur diebus triginta. Caeterum cognati celebrant conuiuia die a funere tertio, sexto, nono et quadragesimo. ad quae animam defuncti inuitant, precantes ante ianuam. Vbi tacite assident mensae, tanquam muti, nec vtuntur cultris: ministrantibus duabus mulieribus, sed absque cultris, cibumque hospitibus apponentibus. Singuli vero de vnoquoque ferculo aliquid infra mensam abijciunt, quo animam pasci credunt, eique potum effundunt. Si quid forte decidat in terram de mensa, id non tollunt: sed desertis, vt ipsi loquuntur animis, quae nullos habent vel cognatos vel amicos viuos, a quib[us] excipiantur conuiuio, relinquunt manducandum. Peracto prandio, surgit a mensa sacrificulus, et scopis do mum verrens, animas mortuorum cum puluere, tanquam pulices, haec dicens eijcit, *Ieli, pili dussice, nu ven, nu ven,* Edistis inquit, bibistis, animae, ite foras, ite foras. posthaec incipiunt conuiuae inter se colloqui et certare poculis, mulieribus viris praebibentibus, et viris vidssim illis, seque inuicem osculantibus. Haec de parentalibus paganorum, quorum et sanctus Augustinus sermone 15. de sanctis meminit: Miror inquit cur apud quosdam infideles hodie tam perniciosus error increuerit, vt super tumulos defunctorum cibos et vina conferant. quasi egressae de corporib[us] animae, carnales cibos requirant. epulas enim et refectiones, caro tantum requirit, spiritus autem et anima ijs non indigent. Parare aliquis suis charis dicit, quod ipse deuorat. quod praestat ventri, imputat pietati.

JONAS LASICKIS

APIE ŽEMAIČIŲ, KITŲ SARMATŲ BEI NETIKRŲ KRIKŠČIONIŲ DIEVUS

apie 1582

Žemaitija prieina prie Baltijos jūros, ji yra trikampio pavidalo, 70 vokiškų mylių ilgio. Šią žemę nuo Prūsijos skiria Nemuno upė, nuo Kuršo, Livonijos srities, – Šventoji. Šios ir kitos provincijos ligi pat Dnepro, įtekančio į Juodąją jūrą, pripažįsta Lenkijos valdžią. Vienoje šios miškingos srities dalyje yra Karaliaučius su labai garsia akademija, įsteigta 1544 metų rugpjūčio 17 dieną. Šiame krašte gyvena senieji prūsai, kurie kalba ir papročiais skiriasi nuo tų vokiečių, kurie šiandien yra įsikūrę Prūsijoje ir sumišę su lenkais.

Senieji [autoriai] pasakoja, kad žemaičių (jie patys save taip vadina) protėviai buvę italai. Imperatorius Neronas, ketindamas traukti į karo žygį, norėjo šaukti karo tarnybon taip pat romėnų tremtinius, gyvenančius nederlingoje Giaro saloje. Tačiau šie, bijodami imperatoriaus žiaurumo, išžudė du ar tris kartus atplaukusius pas juos šauklius, o patys jų laivais nuplaukė į Juodąją jūrą. Iš čia jie per miškingas stepes, kur kitados romėnai traukdavo pamedžioti – šiandien didelė tų miškų dalis jau iškirsta, o tos vietos vadinamos Rusia, Podole ir Lietuva, – prasiskverbė ligi Baltijos jūros, kurią rusai pagal vieną variagų tautą, tada priklausiusią Livonijai, vadina Variagų jūra. Kad šitai yra buvę, rodo šios tautos stabmeldystė ir apsukrumas, panašūs į romėnų, o kita vertus, – kalba, kažin kaip sudaryta iš lotynų ir barbarų kalbų. Mykolas, rašydamas apie totorių ir savųjų lietuvių papročius[1], penktame fragmente truputį kitaip pasakoja: jis tvirtina, kad dalį Julijaus Cezario laivyno, plaukusio iš Galijos į Britaniją, audros atnešusios prie Žemaičių kranto, kur dabar yra Platelių pilis. O juk ir šiandien dažnai vėjai priplaka laivus prie to paties kranto, kur lietuvių protėviai, įkyrėjus jūroje grumtis su pavojais, prisigrobę visokių gėrybių, įsitaisę pagal karo paprotį palapinėse prie židinių, ir po šiai dienai gyvena toje pačioje Žemaitijoje, iš kur, pasislinkę tolyn, pavergė jotvingius ir roksolanus. Toks samprotavimas ne be pamato: mat Žemaitija dėl jūros artumo pavadinta „žemesniąja žeme“, o Lietuva – „aukštesniąja“; lietuvių ir žemaičių beveik ta pati kalba, tas pats apsirengimas, tie patys papročiai, beveik ta pati religija. Kadangi šis kraštas yra šiaurėje, vidurvasarį naktys jame yra tokios trumpos, jog besileidžiančios saulės spinduliai beveik neišnyksta ligi jos patekėjimo. Tuo laiku žemdirbiai dažniausiai nupjauna javus, mat dvi valandas prieš ir dvi po vidurdienio pjovėjai saulės kaitros negalėtų ištverti. Ir nors laukus jie apsėja ne anksčiau

kaip trejetą savaičių po Sekminių, bet toji dangaus kaitra padaro taip, kad pjūtis būna tuo pačiu metu kaip ir mūsų krašte. Vasara būna neilga. Panašus karštis Maskvijoje (stebėtis reikia Dievo apvaizda!) per šešias savaites subrandina javus. Kitaip būna Islandijoje, už Švedijos, prie paties ašigalio. Ten diena trunka šešis mėnesius, tiek pat trunka ir naktis; jos sutemas išsklaido amžinoji pašvaistė. Ši vieta yra nutolusi nuo Stokholmo, Švedijos karalystės sostinės, per tris šimtus vokiškų mylių. Visa tai Jonas III, Švedijos karalius[2], kuris dabar valdo valstybę ir gerai pažįsta savo kraštą, papasakojo vienam gydytojui, o tas – man. Stokholmas yra kitame Baltijos jūros krante, priešais Žemaitiją.

Žemaičių dirvos derlingos, bet žemdirbiai tingūs: dėl kažin kokių prietarų aria tik medinėmis žagrėmis. Todėl jiems ir trūksta duonos, vietoj jos jie papratę valgyti džiovintas ropes, kurias išauginti – mažiau vargo, o jos paprastai užauga sulig žmogaus galva. Suvalgę ropes, ima maitintis duona. Jie daug turi šviesaus medaus, pieno, sviesto, gyvulių, džiaugiasi vešliomis ganyklomis. Jiems netrūksta žuvų. Geria midų (medų su vandeniu maišytą) ir alų. Šitą gėrimą daro medžio žievių induose iš vandens, javų ir apynių; įleidę į tuos indus įkaitintus akmenis, virina vieną naktį ir gauna misą, o kitą dieną ją jau geria. Tas gėrimas labai gerai išvalo skrandį. Viršesnieji vietoj taurių vartoja išpuoštus taurų (t. y. miškinių jaučių, labai žiaurių) ragus. Žmones, kurie noriai padeda jiems gerti, jie mielai apdovanoja ąsočiu midaus, marškiniais, rankšluosčiu, pirštinėmis, skepetaite arba kokiu nors kitu namų darbo daiktu. Kurie nedaro alaus, tie geria vandenį. Jie esti augaloti, judrūs, drąsūs, tvirti, linkę griebtis ginklų. Paprastai jie išgyvena po šimtą metų, mat yra santūrūs ir nelinkę sunkiai dirbti.

Lenkijos karaliaus Vladislovo Jogailos rūpesčiu 1413 metais žemaičiai buvo atversti į krikščionių tikėjimą (lietuviai – 1387 metais). Jiems buvo paskirtas vyskupas, kuris gyveno Medininkuose ir valdė dvylika parapijų. Sukvietęs žemaičius prie Šatrijos kalno, karalius ragindamas juos krikštytis davė pinigų, pilko audeklo gabalų, raudonų kepurių. Karališkajam vienuoliui aiškinant, kaip Dievas sutvėręs pasaulį ir Adomą, vienas iš klausytojų kreipėsi į karalių šitokiais žodžiais[3]: „Meluoja, karaliau, šis žmogus, jis dar visiškai nesenas; juk daugelis iš mūsų, jau peržengę šimtą metų, neatmename nieko panašaus: kaip sukosi dangus vaikystėje, taip sukasi ir dabar, pasenus, taip pat keičiasi laikas, tas pats žvaigždynų kelias ir spindesys“. Jam atsakydamas ir pats kalbėdamas lyg pamokslininkas, karalius tarė: „Teisybę kalbi, bet ir dvasininkas nemeluoja sakydamas, kad pasaulis Dievo liepimu iš nieko atsiradęs prieš daugelį amžių“.

Jie labai linkę į gyvulininkystę. Vienas žemdirbys, žiūrėk, laiko šešiasdešimt raguočių, neskaitant avių ir ožkų, kitas turi dvigubai daugiau, o ma-

žiau – retai kas. Jų arkliai mažučiai, manau, kad dėl didelio šalčio, bet jie tvirti. Pasikinkęs į vežėčias vieną tokį arklį, kurį nusipirkau Lietuvoje, Vilniuje, už du auksinus 1554 metais nuvažiavau labai greitai ligi Krokuvos 120 vokiškų mylių. Visi triūsia: moterys augina gyvulius, o vyrai dirba laukus. Jų po dešimt ar dvidešimt, o kartais kiek daugiau ar mažiau vienoje lūšnoje [susirinkę], šukuoja linus, kedena vilnas, doroja kanapes; paskui verpia, audžia ir rūbus taisosi. Kas atlieka, siunčia į Rygą arba į Karaliaučių, o iš čia – į Olandiją ir parduoda ne per brangiai. Savo laukus jie užsėja daugiausia linais ir kanapėmis. Pasklidę tarp miškų, jie gyvena lygumose; maža miestelių, ne per daug ir kaimų, o sutvirtintų pilių visai nėra. Jų namų langai daugiausia atgręžti į pietus. Karaliaus Žygimanto Augusto, mirusio 1572 metų liepos 7 dieną, nurodymu, žemaičiai buvo sukviesti į sueigas ir suskirstyti į bendrijas[4]. Lūšnos, vadinamieji bokštai[5], į viršų siaurėjantys su anga dūmams ir tvaikui išeiti, statomi iš rąstų, kuolų, šiaudų ir karnų. Juose gyvena žmonės su visais gyvuliais, stovinčiais ant grįsto laito. Taip šeimos tėvas visą savo turtą turi prieš akis ir gina gyvulius nuo plėšriųjų žvėrių bei šalčio; jis guli prie durų, palikęs židinio dievaičiui saugoti, kad namas neužsidegtų nuo ugnies arba žarijos naktį neišblėstų. Dažnokai pasitaiko, kad kiaulė ar šuo išsitraukia iš stovinčio ant ugnies puodo mėsą arba verdančiu vandeniu nusipliko snukį. Tie, kurie kaimuose gyvena, turi gardų, atitvertų nuo pelkėtų vietų. Tiek šie, tiek ir pirmieji priplėšo plunksnų ir prisikemša čiužinius; jos [plunksnos] negali nedurti, todėl ilsėdamiesi tokiame patale, nesudeda akių ir norom nenorom budi. Šeimos tėvas, papjovęs rudenį naminių paukščių ir tas avis ar jaučius, kurių mato negalėsiąs per žiemą išlaikyti, kartu su savaisiais kelia puotą; likusią mėsą sudeda į statines ir parduoda pajūrio gyventojams.

Išėję į laukus, jie briedį, šerną, elnią nudobia bombarda, ietimi, paukštį, voveraitę nušauna svaidykle ar iš lanko. Jie yra puikūs šauliai. Jų vežimuose nerasi nieko, padaryto iš geležies, viskas – iš medžio: išlenkdami medžių šaknis, pasidaro riedančius ratus, kuriuos iš tolo išgirsi, nes neteptos ašys važiuojant girgžda.

Mergina teka, sulaukusi tik trisdešimties metų arba bent dvidešimt ketverių, kai turi pati savo rankomis prisiaudusi keletą skrynių drabužių; mat jai tenka apdovanoti visus jaunikio palydovus. Ta proga ji duoda kiekvienam marškinius ar skarą, ar rankšluostį, ar vilnones blauzdines, ar pirštines. Duktė į viešumą išeina tik tada, kai atlieka savo pareigas tėvams ir viską sutvarko namie. Taip pat elgiasi ir sūnus. Tačiau žvalgai, pasiųstieji prašyti merginos rankos, pirmiausia žiūri, ar ji paklusni vyresniesiems broliams ir seserims, ar rūpinasi šeimos turtu. Ir vyrai, ir moterys labai aukština dorumą: labai retai tarp jų pasitaiko žmogžudysčių, vagysčių, paleistuvysčių, ištvirkavimų. Mergaitė, ištraukusi durklą, veja tą, kas kėsinasi į jos skaistybę. Jai prie juostos

kabo du skambučiai – vienas priekyje, kitas – už nugaros. O naktį ji visada vaikšto su žiburiu. Todėl tėvai visada žino, kur yra jų dukra ir ką ji daro. Tėvas, ieškodamas sūnui žmonos, nežiūri nei grožio, nei kraičio, didžiausias kraitis jam yra merginos geras būdas. Šitokia nuotaka, trykštanti sveikata ir subrendusi, visiems džiaugiantis, įvedama į uošvio namus.

Eidami su reikalais pas viršininkus, vadinamus tėvūnais, visi atneša kokių nors dovanų. Aukščiausiu visame krašte viršininku iki gyvos galvos būna lietuvis seniūnas.

Šiandien seniūnas yra įžymusis vyras Jonas Kiška[6], Vitebsko vaivados sūnus. Tarp žemesnes pareigas einančių buvo ir Jokūbas Laskauskas, kilmingas lenkas iš Kališo srities, iš kurio ir sužinojau štai ką. Jis, Žygimanto Augusto liepiamas, daug triūso įdėjo, kol sušaukė tuos žmones į tam tikras vietas, kur mokė juos pamaldumo. Kai jis skelbė vieną Dievą esant, stabmeldžiai atsikirsdavo: „Ko čia mums kaišioji vieną Dievą, lyg jis būtų galingesnis už mūsų visus? Vienas – vis vienas: daugiau – daugiau ir padaro“. Jis taip pat išmatavo jų laukus, iš viso per 40 tūkstančių jugerių[7]: iš jų kiekvienam žemdirbiui buvo paskirta po tris, neskaitant kitokios mažesnės naudos. Žemdirbiai kasmet karaliui moka po penkis auksinus mokesčių.

Kai Laskauskas liepė iškirsti medžius, jie nieku gyvu nesutiko ir to ėmėsi tik tada, kai jis pats griebėsi kirvio. Mat jie buvo įsitikinę, jog miškeliuose gyvena dievai. Įsitikinimą jie pagrindžia įrodymu, kad miškuose šitų žmonių ausys girdi, o akys mato visokių baisybių. Štai vienas ėmęs kitų klausinėti, ar leistina nuo medžių skusti žievę, ir kai viršininkas tam pritaręs, jis su dideliu vargu nuskutęs keletą medžių, tolydžio kartodamas: „Jūs iš manęs atėmėte žąsis ir gaidžius, todėl aš jus apnuoginsiu“. Mat jis, beprotis, tikėjo, kad dievai, išgaišinę jo turtą, tūno medžiuose po žieve. Dievų ten beveik tiek pat, kiek jų yra priskaičiavęs Hesiodas, tiktai kitokių. Mat be visagalio ir aukščiausio dievo, kurį jie vadina Aukštėju Visagaliuoju (*Auxtheias Vissagistis*), tie, kurie dar nepažino vieno krikščionių Dievo, garbina daugybę žemėpačių (*Zemopacios*), tai yra žemės dievų. Perkūnas (*Percunos*) jiems yra griausmo dievas, į kurį, griaudžiant danguje, žemdirbys, nusiėmęs kepurę, nešdamas per savo žemę ant pečių lašinių paltį, kreipiasi šitokiais žodžiais: *„Percune deuaite niemuski vnd mana, diewu melsu tawi palti miessu“*. – „Susilaikyk, – sako, – Perkūne, ir mano laukui nuostolių nepadaryk, o aš tau šitą paltį duosiu“. Bet kai liūtis praeina, tą mėsą suvalgo pats. Perkūno teta (*Percuna tete*) yra žaibo ir griausmo motina, kuri saulę, nuvargusią ir dulkiną, išprausia maudyklėje, o po to kitą dieną išleidžia švarią ir švytinčią. Audros (*Audros*) dievas rūpinasi jūra ir kitais vandenimis. Algis (*Algis*) yra aukštųjų dievų pasiuntinys. Auska (*Ausca*) yra nusileidžiančios ir vidudienio saulės spindulių deivė. Bežlėja (*Bezlea*) – vakarinė deivė, Brėkšta (*Breksta*) – sutemų deivė.

Manoma, kad Ligičius (*Ligiczus*) – tai dievas, atnešęs žmonėms santarvę ir ją saugąs. Duotojas (*Datanus*) yra gėrybių davėjas arba teikėjas. Kirnis (*Kirnis*) globoja prie paežerėje stovinčios tvirtovės augančias vyšnias. Norėdami jį permaldauti, jie papjautus gaidžius sumeta tarp vyšnių ir prismaigsto ten degančių vaškinių žvakių. Visai panašiai elgėsi ir gobšuolis Euklijonas, Plauto aprašytas [komedijoje] „Puodynėlė“ [385–387]: jis smilkalais ir vainiku siekė laro palankumo:

Štai smilkalėlių nupirkau ir gėlių šiuos vainikus –
Sudėsim židinin juos mūsų larui,
Teišteka laimingai ta dukrelė.

Kremata (*Kremata*) – paršų ir kiaulių dievas, jam taip pat kūrena židinius ir aukoja alų, liedami jį ant kiaulių. Piziui (*Pizio*) aukoja jaunuomenė, ruošdamasi nuotaką lydėti pas jaunikį. Be to, merginos dar garbina kažin kokį Gandą (*Gondu*), šaukiasi jo. Medeina (*Modeina*) ir Ragaina (*Ragaina*) – tai miškų deivės, o Kerpičius (*Kierpiczus*) bei jo padėjėjas Silinčius (*Silinczus*) – samanų dievas miškuose; samanų jie labai daug sunaudoja statydamiesi namus. Šiam dievui, eidami rinkti samanų, taip pat aukoja. Dievas Tavalas (*Tawals*) – gerų paslaugų teikėjas. *Orthus* – žuvingas ežeras; jie gerbia jį kaip ir Ežerinį (*Ezernim*) – ežerų dievą.

Yra taip pat senų kilmingų šeimų, kurios garbsto ypatingus savo dievus, pavyzdžiui, Mikučiai garbina Simonaitį (*Simonaitem*), Mikelavičiai – Sidzių (*Sidzium*), Šemetos ir Kęsgailos – Ventį Rekičionį (*Ventis Rekicziouum*); kitos šeimos turi kitokių dievų. Karvaitis (*Kurwaiczin*) ir Ėraitis (*Eraiczin*) yra ėriukų dievai, Gardunytis (*Gardunithis*) – tik ką atvestų ėriukų saugotojas. Prigirstytis (*Prigirstitis*), jų manymu, išgirsta pašnabždom kalbančius. Taigi jie ir liepia šnabždantiems apie šį bei tą kalbėtis kuo tyliau, kad balsiau kalbančio neišgirstų Prigirstytis. Derintojas (*Derfintos*) duoda taiką, o Bentis (*Bentis*) laikomas dievu, padedančiu du ar kelis drauge išvilioti kur nors į kelionę. Ruošdamiesi arti ar sėti, jie meldžiasi į Laukpatį (*Lawkpatimo*). Priparšis (*Priparscis*), manoma, augina žindomus paršiukus. Ratainyčia (*Ratainicza*) laikomas arklių dievu, o Valgina (*Walgina*) – kitokių gyvulių. Krikštas (*Kriksthos*) kapuose kryžius saugo.

Mėgsta jie spėlioti ateitį ir iš paukščių, ir kitais būdais. Jie turi ir Apidomę (*Apidome*), buveinės pakeitimo dievą. Jei tik koks gyvulys atsiveda aklą arba luošą gyvuliuką, žmonės tuojau keliasi gyventi kitur. Net pats karalius Vladislovas [Jogaila], kilimo lietuvis, iš savo motinos buvo išmokęs tokių prietarų: jeigu atsikėlęs pirmiausia netyčia paimdavo kairįjį batą, manydavo, kad ši diena būsianti nesėkminga. Todėl, prieš išeidamas iš miegamojo, jis kartais stovėdavo ant vienos kojos ir sukdavosi ratu. Daugybės panašių prietarų laikosi ir žemaičiai. Taip pat kitados germanai, Plutarcho liudijimu

Gajaus Cezario biografijoje, nepradėdavę kovos su priešu tol, kol nepatekėdavęs jaunas mėnulis. Ir mūsų kai kurie žmonės yra įsitikinę, jog medžioklė nesiseks, jeigu, išėję iš namų, pirmiausia susitiks moteriškę arba jeigu kas nors pasakys, jog nudobsi tiek ir tiek zuikių, lapių, vilkų.

Krukis (*Krukis*) yra kiaulių dievas, jį su didžiausiu pamaldumu garbina Budraičiai, t. y. kalviai. Lazdona (*Lasdona*) ir Babilas (*Babilos*) – taip pat dievai, pirmasis – riešutų, antrasis – bičių, jį rusai Zosimu (*Zosim*) pravardžiuoja. Yra taip pat deivių: žemės deivė Žemyna (*Zemina*), bičių – Austėja (*Austheia*). Ir viena, ir kita, jų įsitikinimu, skatina augimą. Kai bitės leidžia spiečių, žemaičiai tuos dievus prašo, kad tranus nuo avilių sulaikytų, kad daugiau bitelių iš kur kitur į avilius sueitų.

Niekur kitur nėra švaresnio medaus ar tiek vaško. Todėl daugybė vaško laivais gabenama į Belgiją, Galiją ir Ispaniją. Be to, tam tikros vietovės, kaip ir kilmingesnės šeimos, turi savo dievus. Pavyzdžiui, pajūryje garbinamas *Deuoitis,* Rietave – Vetustis (*Vetustis*), Sarake – *Guboi* ir Tvertikas (*Twerticos*), Plateliuose – Kirnis (*Kirnis*). Veliona (*Vielona*) – vėlių dievas, kuriam aukojamos aukos, kai maitinami mirusieji. Jiems paprastai duodama kepintų paplotėlių, patrupinus keturiose vietose, priešpriešais. Tie paplotėliai vadinami *Sikies Vielonia pemixlos.* Varpelis (*Warpulis*) laikomas tuo dievu, kuris, trankantis perkūnui, griausmą danguje kelia. O ką veikia *Salaus,* Šluotražis (*Szlotrazis*), Tiklis (*Tiklis*), Biržulis (*Birzulis*), Siričius (*Siriczus*), Dvargantis (*Dwargonth*), *Klamals,* Atlaibas (*Atlaibos*) ir kiti panašūs dievukai, labai nenorom krikščionims atskleidžia. Jie esą žmonių pagalbininkai, ir todėl į juos reikią kreiptis. Numėjais (*Numeias*) jie vadina namų [dievus], pavyzdžiui, *Ublanicza* rūpinasi kiekvienu maldautoju; deivė Dugnai (*Dugnai*) prižiūri supiltus miltus. *Pesseias* tarp tik ką atvesto įvairių rūšių prieaugio už židinio slepiasi. Kibirkščių trotytojas (*Tratitas Kirbixtu*) – dievukas, troboje žiežirbas išblėsinąs. Alabačio (*Alabathis*) pagalbos [žmonės] meldžia rengdamiesi linus šukuoti. Polengabija (*Polengabia*) yra deivė, kuriai pavedama prižiūrėti užkurtą židinį. Užpelenė (*Aspelenie*) – kampo deivė. Budintoja (*Budintaia*) pažadina miegantį žmogų. Matergabijai (*Matergabiae*) aukojamas tas kepalėlis, kuris pirmiausia išimamas iš duonkubilio ir, pirštu pažymėtas, šaunamas į krosnį. Iškepusį šitą kepalėlį valgo ne kas kitas, kaip tik šeimos tėvas arba jo pati. Panašiai pagerbiamas ir Raugų žemėpatis (*Rauguzemapati*); jam skiriamas pirmasis alaus ar midaus, pasemto iš statinės, gurkšnis, kuris vadinamas *Nulaidimos;* o anksčiau minėtas pirmasis iš duonkubilio paimtas duonos kepalėlis vadinamas *Taswirzis.* Anam alaus dievui aukoja taip: šeimos tėvas pasemia putojančio alaus ąsotį ir pirmasis išgeria. Tik tada geria ir kiti. Jeigu šeimos tėvo nėra, tai daro šeimos motina. Garbindamos dievaites *Luibegeldas,*

moterys taip kreipiasi į jas: *„Luibegeldae per mare porire sekles gillie skaute“* – „Jus, dievės, mums atsiuntėte visokių javų sėklų gilės kiaute“.

Tie patys žemdirbiai, kaip pasakoja Aleksandras Guagnini, Sarmatijoje spalio mėnesio pabaigoje, nuėmę derlių, surengia tokį iškilmingą aukojimą. Visi, sukviesti į šitas šventas vaišes, pakreikia ant stalo šieno, po to padeda duonos ir iš abiejų pusių pastato du indus, pilnus alaus. Tada atvedę abiejų lyčių visokių naminių gyvulių – kiaulę, gaidį, žąsį, veršį ir kitokių, jeigu dar yra, – ima skersti šitaip: vyriausiasis žynys, sukalbėjęs tam tikrą maldelę, tvoja lazda gyvuliui per galvą ir kitas vietas. Ir visi kiti daro tą patį sakydami: „Šitaip tau, dieve Žemininke (*Zemiennik*), aukojame, atsidėkodami, kad šiais metais mus visus sveikus išsaugojai ir visko gausiai davei, ir meldžiame tave, kad taip darytum ir ateityje“.

O prieš pradėdami valgyti, kiekvieno valgio atgnybę po kąsneliuką mėto į kampus tardami: „Maloniai priimki, Žemininke (*Zemiennik*), šią auką ir džiaugdamasis suvalgyk!“ Po to jau ir patys ima puotauti. Šitų apeigų laikomasi ir kai kuriose Lietuvos bei Rusios srityse. Jos vadinamos Ilgėmis[8]. Laskauskas sako, kad šita šventė švenčiama kitą dieną po Visų šventųjų, t. y. lapkričio 2-ąją. Tą dieną žemaičiai, išvarę iš savo krašto prūsus, kuriems jie buvo atiduoti kaip įkaitai, vėl savo noru pasidavė Vytautui, Lietuvos kunigaikščiui, kuris mirė 1430 metų spalio 27 dieną ir buvo Vladislovo Jogailos pusbrolis. Trečią dieną po Ilgių merginos garbino dievą Vaižgantą (*Waizganthos*), kad iš jo malonės turėtų pakankamai linų ir kanapių. Pati aukščiausia mergina, prisipylusi į sterblę paplotėlių, vadinamų sikiais (*Sikies*), stovėdama viena koja ant suolo, kairę ranką iškėlusi aukštyn, laiko joje arba liepos, arba guobos plačią žievę (iš jos jie sau net apavą pinasi), o dešinėje rankoje turi alaus ąsotį ir šitaip kalba: *„Waizganthos deuaite auging mani linus teip ilgies, ik mani, nie duok munus nogus eithi“* – „Vaižgante, dievaiti, išaugink man tokius aukštus linus, kokia aš aukšta esu, ir neleisk mums nuogiems vaikščioti“. Paskui išgeria ąsotį (mat ir moterys mėgsta išgerti) ir, vėl jį pripylusi, išlieja ant žemės dievui; paplotėlius taip pat išbarsto iš sterblės, kad dievukai, jeigu yra kokių kartu su Vaižgantu (*Waizgantho*), galėtų pavalgyti. Jeigu po viso to ji tvirtai stovi, širdy visi tiki, kad kitais metais bus puikus linų derlius. O jeigu griūdama kita koja atsispiria, kyla abejonė dėl būsimo derliaus. Kaip jie tiki, taip ir būna. Per šias šventes jie pasikviečia iš kapų numirėlius į pirtį vaišėms. Kiek pakviečia, tiek kėdžių pastato tam tikslui įrengtoje lūšnoje, tiek rankšluosčių, marškinių patiesia, o stalą apkrauna valgiais, gėrimais. Iš ten sugrįžę į savo trobas, tris dienas geria, o paskui visus apdarus ir valgius aplaistę palieka kapuose. Pagaliau mojuodami atsisveikina su savųjų vėlėmis. O tuo tarpu visa tai nusineša miškų kirtėjai, deginantys medžius pelenams, kurie reikalingi užjūrio vėlėjams. Tie patys kirtėjai pagamina karčių, laivams

medžiagos, kurią jie siunčia į vandenyną. Panašios klaidos skatinami, krikščionys šventojo Augustino laikais kapuose irgi keldavo vaišes mirusiųjų atminimui, kaip pasakoja šis autorius 64-ame laiške.

Dabar tikrieji livoniečiai, kuriuos vokiečiai yra skaudžiai prislėgę, kaip vergus, taip pat prie numirėlių kapų deda maisto, gėrimo, kirvį ir šiek tiek pinigų ir gieda tokią raudą: „Eik, – sako, – nelaimingasis, iš šios žemės į geresnį pasaulį, kur vokiečiai tau daugiau nebeįsakinės, bet tu juos valdysi. Štai turi ginklų, maisto, visko, kas reikalinga kelionei".

Kadangi vasara trumpa ir nupjautų javų jie nespėja gerai išdžiovinti, tą darbą užbaigia pastogėse prie ugnies. Tada jie turi maldauti deivę Gabiją (*Gabie*) šitokiais žodžiais: *„Gabie deuaite, pokielki garu, nuleiski kirbixstu"* – „Gabija, dievaite, pakeiki liepsną ir neleiski kristi žiežirboms".

Smik Smik Perleuenu. Šitą dievą lietuviai garbina pavasarį, ruošdamiesi arti. Jam būtent skiriama pirmoji žagre išvaryta vaga. Tos vagos per visus metus negalima peržengti tam, kuris ją išvarė: kitu atveju ant jo supyktų dievas.

Skerstuvės (*Skierstuvves*) yra dešrų kimšimo šventė. Į ją dievą Ežiagulį (*Ezagulis*) šitaip kviečia: *„Vielona velos atteik musmup vnd stala."* – „Ateik, – sako, – su mirusiais pavalgyti drauge su mumis dešrų".

Aitvaras (*Aitvvaros*) yra turtų saugotojas, jis gyvena už tvorų. Juk tai rodo pats žodis.

Kaukai (*Kaukie*) yra mirusiųjų dvasios – jas rusai vadina *Uboze* – su barzdelėmis, vieno sprindžio aukščio. Kurie tiki, kad jie yra, tie ir mato juos, o kiti – ne. Kaukams deda visokio valgio. Mat, jų įsitikinimu, šito nepadarius (o taip pasitaiko), sunyktų turtas. Taip pat tarsi kokius namų dievus jie maitina juodos spalvos nusipenėjusias keturkojes gyvates (*Giuoitos*). Kai tie žalčiai iš namų pašalių rangosi prie padėto maisto arba pasisotinę šliaužia atgal, visi žiūri į juos su pagarba ir baime. Jeigu tokiam šliužų garbintojui atsitinka kokia nelaimė, visi sako, kad jis negerai pasielgęs su žalčiais.

Srutis (*Srutis*) ir Mėletėlė (*Miechutele*) yra dažų dievai; šiuos dievus garbina tie, kurie miškuose ieško dažų vilnai dažyti.

Tokie ir daugybė kitokių yra žemaičių dievų. Visai panašiai kaip sako apaštalas (1 Kor 8): „Daug tų dievų ir daug viešpačių". O krikščionių vienas Dievas – Tėvas, Sūnus ir Šventoji dvasia. Jo vardu priimamas Šventasis Krikštas. Juo tikima pagal apaštalų Tikėjimo išpažinimą. Tas Dievas kelių asmenų, bet iš tikrųjų vienas. Viską, kas šitame pasaulyje yra, Dievo Trejybė yra sukūrusi, kad ir vėliau ji nesiilsėtų. Juk pasakyta: „Mano Tėvas ligi šiol tebekuria ir aš kuriu".

Tačiau labai daug yra krikščionių, kurie nepatenkinti šiuo vieninteliu visagaliu Dievu ir, pamėgdžiodami žemaičius bei senuosius stabmeldžius, susi-

galvoja sau kitų pagalbininkų. Jonas ir Paulius, jų prietaringu įsitikinimu, nukreipia nelaimes nuo pasėlių. Ugnimi paskirta rūpintis Agotai, arba Vestai, karys Florijonas, kaip pasakoja Bullingeris knygoje *Apie klaidos kilmę*, gesinąs gaisrus. Mikalojus tarsi antrasis Neptūnas rūpinąsis jūra. Į jį kreipiasi atsidūrę pavojuje: „O šventasis Mikalojau, trauk mus į jūros uostą“. Jam taip pat statomos koplytėlės pakrantėse. Mikalojaus draugas – milžinas Kristoforas. Ir Palaimintajai Mergelei, kilus audroms, giedama tokia giesmė: „Sveika, jūros žvaigžde! Dievo Motina maitintoja!“ ir „Sveika, gailestingumo karaliene! Mūsų gyvybe ir viltie! Tavęs šaukiamės!“ Vyno viršininkas yra Urbonas. Pelėsius nuo javų nuvalo Jodokas. Skėrius nuveja Magnas. Žąsimis rūpinasi šventasis Galas, avimis – Vandalinas, arkliais – Eulogijus, jaučiais – Pelagijus, paršais – Antonijus; kitose srityse šitai daro kiti išgalvoti šių ir panašių dalykų globėjai. Gertrūda nuveja peles nuo moterų kuodelių. Mokslo darbą dirbantys tarsi antrąją Minervą garbina Kotryną, Aleksandrijos mergelę. O kiti gerbia Grigalių, lyg Merkurijų, ir jam skirtą dieną pirmą kartą siunčia savo vaikus į mokyklas. Tapytojai šaukiasi Luko, gydytojai – Kozmo ir Damijono, kalviai – Eulogijaus, batsiuviai – Krispino, drabužių lopytojai – Gutmano, puodžiai – kažkokio Goaro, medžiotojai – Eustachijaus, Romos piliečio, paleistuvės – Afros ir Magdalenos. Vieni vieniems meldžiasi, kiti kitiems, o patekę į gyvenimo pavojus, daro jiems įžadus, paveda save jų globai. Marui kilus, jie meldžiasi į Sebastijoną, kaip kitados melsdavosi į Apoloną; užsikrėtę gališka liga – šaukiasi Roko, karščio krečiami kreipiasi į Petronėlę, galvai suskaudus – į Itą, dantims geliant – į Apoloniją; gimdyvėms padedanti Margarita, panašiai kaip kitados Junona ir Liucina. Jonas Evangelistas apsaugo nuo nuodų. Volfgangas yra sutrauktųjų gydytojas, Romanas išvaduoja velnių apsėstuosius. Morkus nukreipia staigią mirtį. Nuo vargo gina Martynas, į kurį, vaikas būdamas, ir aš kreipiausi: „Martyne, šventasis popiežiau! Būk vargšų gelbėtojas, suteik pagalbą savo tarnams!“ Leonardas surakintųjų grandines sutrauko. Vincentas atlygina nuostolius. Valentinas gydo nuomaru sergančius, todėl ir mes epilepsiją vadiname Valentino liga. Zuzana nuveja nešlovę. Otilija gydo nesveikas akis, kaklą saugo Blažiejus, mentes Laurynas. Erazmas – visą pilvą. Mikalojui mūsų šaly pavesta rūpintis bandomis. Merginos šaukiasi Andriejaus, jo šventės išvakarėse pasninkauja. Jis parodąs būsimuosius jų vyrus. Barbora gelbsti karo žudynėse. Todėl mūsų tautiečiai, didžiai šaukdami, kviečiasi ją į pagalbą. Šaukiasi ir Mergelės Marijos, kurios giesmę, pavadintą „Dievo gimdytoja“, gieda išvykstantieji į karą; šita giesmė pridėta prie mūsų įstatymų. Taigi net pavojingiausiu metu iš Dievo, visų gelbėtojo, atimama garbė.

Be to, ne Dievo, o žmonių noru kraštai turi savo globėjus. Stanislovas globoja lenkus, Albertas – prūsus, Mikalojus – maskvėnus, Martynas – vokiečius,

Jokūbas – ispanus, Dionyzas – galus [prancūzus], Petras ir Paulius – romėnus, Morkus – venecijiečius, trys magai – kelniečius, Ambraziejus – milaniečius, Mergelė Marija ir Vladislovas – vengrus. Šitai liudija ir auksiniai pinigai. O kas nemato, kaip jie savo kraštus gina?

Su malonumu šitai išjuokia Erazmas Roterdamietis, visiškai ne liuteronas, pašnekesy „Laivo sudužimas". „Kodėl, – sako jis, – tu nesikreipei pagalbos į kokį šventąjį?" – „Kadangi dangus yra platus, – atsako kitas. – Jeigu savo gyvybę patikėsiu kokiam šventajam, tarkime, šventajam Petrui, kuris veikiausiai pirmasis išgirstų, nes stovi prie vartų, tai kol jis susitiks Dievą, kol išdėstys visą reikalą, aš ir pražūsiu. Todėl kreipiausi tiesiog į patį Tėvą sakydamas: „Tėve mūsų, kurs esi danguje". Niekas iš šventųjų neišgirsta, ko prašoma, greičiau už jį, ir niekas taip meiliai neduoda".

Kadangi kiekvienas, kad ir bet kaip suregztas pasakojimas teikia malonumo, tad ir man negėda daugiau papasakoti skaitytojui apie mūsų sarmatų papročius. Šitokių dalykų poetui Jurgiui Sabinui 1553 Išganymo metais yra laiškais pripasakojęs Jonas Maleckis, Elko bažnyčios vyriausiasis klebonas Prūsijoje[9]. Tokių papročių dar ir dabar daugely vietų žmonės tebesilaiko. Šv. Jurgio dieną jie aukoja Pergrubriui (*Pergrubrio*), kuris yra laikomas gėlių, augalų ir visų žolių dievu. Aukojantis dvasininkas, kurį jie vadina Viršaičiu (*Wurschaiten*), dešinėje rankoje laiko plačiadugnę taurę, pripiltą alaus, ir, tardamas to demono vardą, gieda jo garbei giesmę: „Tu nuveji žiemą, tu grąžini pavasario smagumą, tavo dėka laukai ir sodai žydi, tavo dėka slėniai ir miškai žaliuoja". Šitą giesmę baigęs, išgeria alų, dantimis įsikandęs taurę, neprilaikydamas jos ranka, o pačią taurę, iš kurios taip išgėrė, meta per galvą. Po to ji vėl pakeliama nuo žemės ir pripilama, ir dabar iš eilės geria visi, kiek tik yra atėjusių, ir Pergrubrio (*Pergrubrij*) garbei giesmę gieda. Paskui jie kiaurą dieną puotauja ir eina ratelius.

Kai tik javai pribręsta, žemdirbiai susirenka laukuose ir aukoja aukas. Šis aukojimas rutėnų kalba vadinamas *Zazinek,* t. y. pjūties pradžia. Po šitokio aukojimo vienas iš visos minios išrinktas pradeda pjūtį ir, pripjovęs pėdą, parsineša namo. Kitą dieną lauką pjauti pirmiausia stoja jo šeimynykščiai, o paskui ir kiti, kas tik nori. Užbaigę pjūtį, vėl atlieka iškilmingą padėkos aukojimą. Ta šventė rutėnų kalba vadinama *Ozinek,* t. y. pjūties pabaiga. Per tą aukojimą sūduviai, Prūsijos tauta, [gyvenanti] kur yra renkamas gintaras, aukoja ožį. Žmonėms susirinkus svirne, atvedamas ožys. Viršaitis (*Vvurschaites*), rengdamasis aukoti, uždeda ant aukos abi rankas ir iš eilės šaukia demonus, nes tiki, jog tai dievai. Būtent, Ukapirmą (*Occopiruum*) – dangaus ir žemės dievą, Antrimpą (*Antrimpum*) – jūros, Gardaitį (*Gardoeten*) – jūrininkų, Patrimpą (*Potrympum*) – upių ir šaltinių, Pilvytį (*Piluitum*) – turtų, Pergrubrį (*Pergrubrium*) – pavasario, Perkūną (*Parguum*) – griausmų ir audrų,

Poklių (*Pocclum*) – požemio ir tamsos, Pokulą (*Pocollum*) – orų ir vėjų, Puškaitį (*Purscetum*) – šventųjų miškelių saugotoją, Aušautą (*Auscuntum*) – sveikatos ir ligų, Markopolį (*Marcopollum*) – didikų ir kilmingųjų, barstukus (*Barstuccas*), kuriuos vokiečiai vadina ėrdmenlinais, t. y. požeminukais. Po to, kai visi dievaičiai, kiek tik jų yra, sušaukiami į svirną, žmonės visi kartu iškelia aukštai ožį ir laiko jį tol, kol giedama toji giesmė. Baigę giedoti, ožį vėl pastato ant žemės. Tada aukojantis dvasininkas ragina žmones pradėti šitą iškilmingą aukojimą, pamaldžių protėvių paliktą, ir didžiai pagerbti dievus, kad šią šventę dievobaimingai prisimintų ir vėlesnės kartos.

Po to auka papjaunama, ir jos kraujas, sutekintas į dubenį, išslakstomas, o mėsa atiduodama moterims, kurios ją tame pačiame svirne iškepa. Kol mėsa kepa, moterys daro iš kvietinių miltų paplotėlius. Tų paplotėlių nešauna į krosnį, bet vyrai, iš visų pusių apstoję židinį, neatsitraukdami svaido juos per ugnį iš vienos pusės į kitą, kol paplotėliai sukietėja ir iškepa, o šitaip prisikepę, valgo ir geria dieną ir naktį, iki vėmimo. Išaušus dienai, visi išeina už sodybos, kur puotos likučius tam tikroje vietoje užkasa, kad jų negalėtų pasigrobti nei paukščiai, nei žvėrys. Tada kiekvienas grįžta į savo namus.

Beje, iš visų Sarmatijos tautų – prūsų, livoniečių, žemaičių, rusų – daugelis ypač gerbia Puškaitį (*Purscetum*), šventųjų medžių ir miškelių valdovą. Jų įsitikinimu, jis gyvenąs po šeivamedžiu. Jam žmonės visur deda po šituo medžiu duonos, alaus ir kitokių valgių bei gėrimų ir maldauja, kad tas dievas nuramintų didikų ir kilmingųjų dievą Markopolį (*Marcoppolum*), kad šie [didikai] nekamuotų jų sunkia vergija, kad atsiųstų pas juos barstukų (*Barstuccae*), kurie, jų nuomone, apsigyvenę namuose, atnešą jiems palaimą. Šitiems [barstukams] jie vakare sudeda ant užtiesto staltiese stalo duonos, sūrių, sviesto ir pastato alaus. Jei rytą tų valgių neberanda, tada jie būna tikri, jog jų turtai padidės. O jeigu kartais valgiai lieka nepaliesti ant stalo, žmonės didžiai susirūpina ir laukia vien tik nelaimių. Tos pačios gentys garbina kai kurias matomas dvasias[10], kurios rutėnų kalba vadinamos koltkiais (*Coltxi*), graikiškai – kobiliais (*Cobili*), o vokiškai – koboldais (*Coboldi*). Jie tiki, jog šitos dvasios gyvena taip pat slaptose namų vietose arba malkų krūvose. Jas gerai ir kuo įvairiausiais valgiais maitina tam, kad savo maitintojams prineštų javų, slapta pagrobusios iš svetimų svirnų. Šitos dvasios, panorėjusios pas ką nors gyventi ir maitintis, tatai pareiškia šeimos tėvui tokiu būdu: naktį name jos prikrauna pliauskų, o į pilnas pieno milžtuves primeta visokių gyvulių mėšlo. Visa tai pastebėjęs šeimininkas neišmėto šitų pliauskų ir mėšlo iš milžtuvių neišrenka, bet kartu su savo šeima geria nešvarų pieną, sako, jog tada dvasios ateinančios ir apsigyvenančios pas juos.

Be to, lietuviai ir žemaičiai savo namuose po krosnimi arba garinės kampe, kur stovi stalas, laiko žalčius, juos gerbia lyg dievus, o tam tikru metų laiku

žyniai savo maldomis kviečia juos prie stalo. Iššliaužę iš to kampo, jie per švarų audeklą užsliuogia ant stalo ir ten lieka. Čia paragavę visokių patiekalų, vėl nušliaužia žemėn ir pasislepia angose. Žalčiams pasitraukus, žmonės patenkinti suvalgo žalčių paragautus patiekalus ir tiki, jog šitais metais jiems viskas kuo puikiausiai seksis. O jeigu, žyniui pasimeldus, šliužai neišropoja arba padėtų patiekalų neragauja, tada jie tiki, jog tais metais juos ištiksianti didelė nelaimė. Negana to, šitos gentys turi likimo spėjikų, kurie rutėnų kalba vadinami burtininkais (*Burti*). Šitie būrėjai, kviesdami Patrimpą (*Potrimpum*), lieja vašką į vandenį ir iš susidariusių liejant pavidalų spėja ir pranašauja tokius dalykus, kokių buvo klausiami. Aš pats pažinojau vieną moteriškę, kuri ilgokai laukė grįžtant sūnaus, išvykusio iš Prūsijos į Daniją. Nesulaukdama ji kreipėsi į burtininką, kuris pasakė, kad jos sūnus žuvęs sudužus laivui. Mat į vandenį sulietas vaškas įgijo sudužusio laivo pavidalą, o greta jo tarsi plaukiojo aukštielninkas žmogus. Žemaičiuose, prie Nevėžio upės, yra kalnas, kurio viršūnėje kitados žynys saugojo amžinąją ugnį Perkūno (*Pargni*) garbei. Šitas dievas, kaip ligi šiol dar tiki prietaringa gentis, esąs griausmų ir audrų valdovas.

Tiek apie aukojimus. O dabar papasakosiu ne mažiau juokingų bei prietaringų dalykų, [vykstančių] per vestuves ir laidotuves.

Nuotakos amžiaus sulaukusios sūduvių, kuršių, žemaičių ir lietuvių merginos daug kur nešioja varpelį, virvute pririštą prie juostos ir kabantį ligi kelių. Merginos ne vedamos, o grobiamos; panašiai senovėje darydavo lakedemoniečiai pagal Likurgo potvarkį. Grobia merginą ne pats jaunikis, o du jo giminaičiai. Pagrobę ir išgavę tėvų sutikimą, kelia vestuves. Per sutuoktuves nuotaka tris kartus vedama aplink židinį, o po to pasodinama ten pat ant suolo. Sėdinčiai nuplaunamos kojos vandeniu, kuriuo paskui apšlakstoma jaunųjų lova, visi namų rakandai ir į vestuves pakviestieji svečiai. Tada nuotakai lūpos patepamos medumi, o akys užrišamos skarele. Užrištomis akimis ji vedžiojama prie visų namo durų, kurias turi ranka paliesti ir dešine koja pabelsti. Prie kiekvienų durų ji apibarstoma kviečiais, kruopomis, avižomis, miežiais, žirniais, pupomis, aguonomis; mat vienas žmogus lydi nuotaką su maišu, pripiltu visokiausių javų. Nuotaką apibarstęs, palydovas sako, kad jai nieko netrūks, jeigu gerbs tikėjimą ir deramai rūpinsis savo namais. Tada nuotakai nurišama skarelė nuo akių ir prasideda puota. Dėl papročio galvą pridengti kitados lotynų šaly ir nuotaka, ir vestuvės imta atitinkamai vadinti: *nupta, nuptiae.* Vakare nuotaką vedant į lovą, bet dar šokant, nukerpami plaukai. Tada moterys jai uždeda baltą drobinį nuometą. Šitą nuometą žmonos nešioja, kol pagimdo sūnų. Ligi to laiko jos elgiasi kaip merginos. Pagaliau nuotaka įvedama į miegamąjį, kitos moterys ją stumdo ir kumščiuoja, bet ne iš pykčio, o iš nepaprasto džiaugsmo. Tos moterys įkelia nuotaką į lovą ir

atiduoda jaunikiui. Tada kaip priedas atnešami ožio ar lokio pautai: jų įsitikinimu, sutuoktiniai, juos suvalgę, tampa vaisingi. Dėl tos pačios priežasties per vestuves neskerdžiamas nė vienas išromytas gyvulys.

O per laidotuves kaimiečiai laikosi tokių apeigų. Numirėlius aprengia drabužiais, apauna batais ir pasodina ant suolo. Artimieji, greta lavonų sėdėdami, geria ir lėbauja. O išgėrę alaus, pradeda rutėnų kalba laidotuvių raudą: *„Halele i procz ti mene vmarli i zati nie miel szto iesti, abo piti? i procz ti vmarl? helele, i zati nie miel Krasnoie mlodzice? i procz ti vmarl?“* Tai yra: „Ak, ak, kodėl tu numirei? Ar kad neturėjai ko valgyti ir gerti? Kodėl ištiko tave mirtis? Ak, ak, gal neturėjai gražios žmonos? Kodėl atėjo tavo paskutinė diena?"

Šitaip raudodami jie išvardija velionio vaikus ir išskaičiuoja visus turtus – avis, jaučius, arklius, žąsis, vištas; minėdami kiekvieną šią gėrybę, jie gieda tokią raudą: „Kadangi visa tai turėjai, kodėl numirei?“ Užbaigę raudą, duoda mirusiajam dovanų: moteriai siūlų ir adatą, o vyrui ant kaklo užriša drobinę skarelę. Kai numirėlis vežamas į kapines, daugelis laidotuvių eiseną lydi raiti. Jie joja šalia vežėčių, kuriomis vežamas mirusysis. [Palydovai], išsitraukę kardus, kapoja orą šaukdami: *„Geigeite begaite pekelle!“* – „Na, bėkite, dvasios, į pragarą!“ Laidodami meta į kapą pinigų būsimajai mirusiojo kelionei, taip pat palaidoto numirėlio galvūgalyje padeda duonos ir pastato pilną ąsotį alaus, kad vėlė nejaustų nei troškulio, nei alkio. O velionio žmona, nuo saulėtekio iki saulėlydžio sėdėdama arba gulėdama ant mirusio vyro kapo, rauda trisdešimt dienų. Beje, giminaičiai kelia puotą po laidotuvių trečią, šeštą, devintą ir keturiasdešimtą dieną; į tas vaišes, prie durų melsdamiesi, jie kviečia ir mirusiojo vėlę. Tose vaišėse jie sėdi tylomis prie stalo tarytum nebyliai ir nevartoja peilių. Jiems patarnauja dvi moterys, bet taip pat be peilių; jos padeda svečiams valgio. Kiekvienas puotos dalyvis iš kiekvieno valgio šį tą numeta po stalu, nes tiki, kad vėlė ten valganti, taip pat nulieja jai ir gėrimo. Jeigu kartais kas nors nuo stalo nukrinta žemėn, tai nepakelia, bet palieka suvalgyti vadinamosioms vienišoms vėlėms, t. y. toms, kurios neturi gyvų nei giminių, nei draugų, galinčių iškelti puotą. Pavalgius nuo stalo atsikelia dvasininkas ir, paėmęs šluotą, pradeda šluoti laukan numirėlių vėles kartu su dulkėmis, tarytum blusas, šitaip sakydamas: *„Ieli, pili, dussice, nu ven, nu ven“* – „Pavalgėte, pagėrėte, vėlelės, eikit laukan, eikit laukan!“ Po to visi vaišių dalyviai pradeda kalbėtis ir lenktyniauti – kas daugiau išgers: moterys užgeria vyrus, o vyrai savo ruožtu geria į moterų sveikatą, ir pradeda vieni su kitais bučiuotis. Šitiek galiu pasakyti, kaip pagonys gerbia mirusiuosius; tuos papročius prisimena ir šventasis Augustinas 15-oje kalboje apie šventuosius: „Stebiuosi, – jis sako, – kodėl tarp kai kurių netikėlių šiandien pasklido toks negeras įsitikinimas, jog reikia ant numirėlių kapų prikrauti valgių ir prinešti vyno. Tarytum kūnus palikusios vėlės trokštų kūniško maisto; juk

aišku, kad vaišių ir pasismaginimų trokšta tik kūnas, o dvasia ir vėlė jų nieku būdu negeidžia. Jei kas nors tvirtina, kad jis savo brangiesiems žmonėms ką nors ruošia, iš tikro pats tą suryja: pataikaudamas savo pilvui, apsimetinėja darąs tai iš meilės kitiems“.

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

KOMENTARAI

1 *Mykolas, rašydamas apie totorių ir savųjų lietuvių papročius…* – turimas galvoje Mykolo Lietuvio traktatas *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius* (žr. šios knygos 399–405 p.), išleistas Bazelyje 1615 metais, kaip ir aptariamasis Lasickio veikalas.

2 *Jonas III, Švedijos karalius* – Jonas III Vaza (m. 1592). Švedijos karaliaus Gustavo Vazos sūnus, 1562 metais vedęs Žygimanto Augusto seserį Kotryną. Jo sūnus Zigmantas Vaza tapo Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdovu.

3 *… vienas iš klausytojų kreipėsi į karalių šitokiais žodžiais* – Dlugošo *Lenkijos istorijos* citata.

4 *… žemaičiai… suskirstyti į bendrijas* – kalbama apie Valakų reformą Žemaitijoje XVI amžiaus antrojoje pusėje. Per šią reformą valstiečių prievolės matu tapo žemės plotas – valakas. Valstiečiai buvo sukelti į kaimus. Kaimai grupuojami į vaitystes, kurias valdė iš valstiečių skiriami vaitai ir pačių valstiečių iš savo tarpo renkami suolininkai.

5 *Lūšnos, vadinamieji bokštai* – bokštu čia vadinamas žemaičių numas. Konstantino Jablonskio duomenimis, XVI amžiaus pabaigoje numai daugiausia buvo naudojami ne žmonėms gyventi, bet gyvuliams ar javams laikyti (Jablonskis, 1941, 129–135). Lenkiškai numas dokumentuose buvo vadinamas „wierzą“ – bokštas. Jurginio nuomone, Lasickis lenkišką pavadinimą išvertė į lotynų kalbą ir taip atsirado „turres“ (Jurginis, 1969b, 89).

6 *Jonas Kiška* – 1579–1589 metais Žemaitijos seniūnas, o 1588–1591 metais – Vilniaus kaštelionas.

7 *Jugeris* – žemės ploto matas.

8 *Ilgės* – spalio pabaigoje arba lapkričio pradžioje švenčiama mirusiųjų paminėjimo diena. Taip ją apibūdino Lasickis ir Strijkovskis (Stryjkowski, 1846, 150). Visiems žinoma Ilgių diena galėjo būti parenkama kaip data duoklėms atiduoti. Jablonskio surinktomis žiniomis (Jablonskis, 1941, 281–285), terminas „ilgės“ buvo vartojamas ir duoklės prasme. Iš Žemaitijos jis paplito po visą Lietuvą.

9 *Šitokių dalykų … Jurgiui Sabinui … yra laiškais pripasakojęs Jonas Maleckis…* – Jonas Maleckis-Sandeckis laišką Jurgiui Sabinui parašė apie 1546 metus, išspausdintas jis buvo 1551 ir 1563 metais (žr. šios knygos 199–212 p.).

10 *… garbina … dvasias* – čia kalbama apie mitines būtybes, kurias lietuviai paprastai vadina aitvarais.

INGĖ LUKŠAITĖ

JOKŪBAS LAVINSKIS
apie 1557–1598

JACOBUS LAVINIUS

Jokūbas Lavinskis (*Lavinius, Lawiński, Lawiszki*) – lietuvis, kilęs iš Laviškio kaimo (Anykščių rajonas). Mokėsi Vilniaus jėzuitų kolegijoje, dėstė čia sintaksę ir retoriką. 1573 metais įstojo į jėzuitų ordiną. Tarp 1580 ir 1590 metų studijavo Vilniaus universitete filosofiją ir teologiją. Nuo 1581 metų iki mirties sakė Vilniuje lietuviškus pamokslus.

1583 metais buvo išsiųstas kaip misionierius į Žemaitkiemį (Ukmergės rajonas), kur buvo Vilniaus universitetui priklausančios žemės. Savo išvykos ataskaitoje, rašytoje Žemaitkiemyje 1583 metų rugsėjo 15 dieną, Lietuvos provincijolui Jonui Pauliui Kampanui (*Joannes Paulus Campanus*) aprašė kai kurias čia dar išlikusias pagoniškąsias apeigas. Jo pranešimu rėmėsi Stanisławas Rostowskis *Lietuvos jėzuitų provincijos istorijoje* (Rostowski, 1768, 118–119), bet misijų vietą jis klaidingai pavadino Žemaitija. Šią klaidą vėliau pakartojo Motiejus Valančius, Wilhelmas Mannhardtas, Aleksanderis Brückneris, Edwardas Kuntze (*Monumenta Poloniae Vaticana,* 1938). Pastarasis pirmas paskelbė visą Lavinskio pranešimo tekstą, tik klaidingai nurodė Lavinskio pavardę (*Laninski*) ir rašymo vietą (*in Samogitia*).

EUGENIJA ULČINAITĖ

Jokūbas Lavinskis, kaip ir kiti jėzuitai, senąja lietuvių religija susidomėjo jos nykimo laikotarpiu, kai jau buvo uždrausti viešieji ritualai ir tik slapta žemdirbiai dar šventė kai kurias senąsias savo šventes ir aukojo savo dievams. Pirmiausia jis atkreipė dėmesį į tuos dievus, kuriems buvo aukojama, nes aukojimas „svetimiems“ dievams krikščionių buvo laikomas didžiausiu nusikaltimu. O įvairiausios aukos anuo metu dar buvo neatskiriama sudėtinė daugelio žemdirbių švenčių dalis. Palyginti plačiai, su reikšmingomis detalėmis Lavinskis aprašo aukojimus žemės deivei, dievų motinai, namų dievui Dimstipačiui, bičių globėjui, žemdirbių aukojimus pradedant sėją, per Sekmines, susirgus vaikams, sulaukus grynaveislio galvijų prieauglio, per mirusiųjų minėjimus. Kai kurie Lavinskio minimi lietuvių religijos faktai retai terandami kituose šaltiniuose arba iš viso yra unikalūs. Jis bene pirmasis aprašė daugelį minėtų aukojimų, pirmas po Tacito mini dievų motiną ir jai skirtas

aukas, nurodo kituose šaltiniuose neminimą paprotį nekrikštytus mirusius vaikus kelti į liepas, tikėjimą, kad žaibas esąs dievo Šaulys ir kt. Netikėti šia Lavinskio informacija nėra pamato. Visą laiką gyvendamas Lietuvoje ir bendraudamas su lietuviais, jis gerai pažino jų gyvenimo būdą ir papročius, todėl negalėjo nesuprasti iš jų gautos informacijos arba ją pernelyg iškreipti. Jo žinios – svarbus senosios lietuvių religijos ir mitologijos šaltinis, kuris tyrinėtojų iki šiol dar labai mažai tėra panaudotas.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Monumenta Poloniae Vaticana, 1938, 770–775.

Literatūra: ŽLJ, 1935, 69; Ivinskis, 1950, 110–113; Lebedys, 1963, 36, 60, 182; Rabikauskas, 1968, IV, 327.

Tekstas iš: Monumenta Poloniae Vaticana, 1938, 770–775.

JACOBUS LAVINSKI S. J.
JOANNI PAULO CAMPANO
[EPISTOLA]
1583

Enarraturus ea, quae divina bonitas in hac paucarum hebdomadarum missione Zmodecensi in Lituania non tam perfecit, quam inchoavit, pro eo, ac R[everen]tia V[estra] mandavit: primum, quibus superstitionibus ac malis hic populus irretitus fuerit, paucis comprehendam, deinde, quomodo divino concessa iisdem extricatus sit, explicabo. Fuit quidem populus ille, ut plerique omnes Lituani, ad religionem semper propensus, sed adeo malo cultu pravisque opinionibus depravatus, ut ab ethnicorum conditione haud multum distaret. Nam principio de tellure dea, in autumno colenda, ea superstitio fuit, ut suem illi diuturno tempore saginatam solae mulieres, saga accersita sacrificarent unde solae, quoque ipsam opipare praeparatam absumebant, cumque aliqua in convivio de cerevisia deae illi iam oblata biberet, illam reliquae verubus ligneis sibilantes stimulabant. Praefidebant autem illi sacrificio novam aliquam nuptam, quae illas perperam aliquid agentes deae ultionem minitans, a facto arceret; quod si ipsa quoque nihil Deae obtulisset, eam ipsam serpens perpetuo comitari ferebatur. Quod si quispiam in domo

telluri dicata e vivis excessisset, ad annum tertium id genus sacrificii adimebant in poenam illati damni; at si consueto tempore sacrificium negabatur, aut homo, aut pecus eius domus contrahi in aliquo corporis membro, aut certe in itinere, vel in limine transversus serpens illi se obiicere ferebatur. Idem fiebat, si quis serpentem alicubi repertum aut occidisset, aut aliqua ratione laesisset; acciditque me audire hoc ex eo, qui se vidisse testatus est, quod cum quidam serpentem interemisset, repente contractus sit ac paralyticus factus, alium vero, cum foenum desecaret serpentemque in prato vidisset, spatium, in quo iacuit, desecare ausum non fuisse ac longe circum secuisse.

Usitatum etiam solis feminis fuit gallinam matri deum, nescio quo nomine, per asinum offerre. Error etiam ille fuit et is sane gravis, quo larem coluerunt appellaruntque Dimstipatim, quem nos fumi aut foci dominum interpretari possumus. Eius caerimonia fuit huiusmodi. Immolabant duos pullos gallinaceos conventu uno facto vicini, solique viri eo, quo poterant apparatu, epulabantur, ad diem crastinum nihil relinquebant, insuper aquam, qua vasa lavissent, sub focum effundebant. Pro apibus quoque illa superstitio viguit, ut in circulo considentibus reliquis, sortilego quaedam verba pronunciante gallum et gallinam immolarent, cerevisiaeque melle mistae terna pocula uno haustu haurirent; aliis vero pro iisdem mos fuit caprum mactandi.

Defunctorum animas ea ratione pascebant. Apparabant prandium pro sua quisque conditione lautum ad quemlibet diem anniversarium, cumque omnia in mensa reposuissent, aquam sub mensa effundebant, in quolibet esculento cochlearia erigebant, cereumque accendebant, tum sortilegus (qui semper eiusmodi rebus praeerat) istiusmodi oratione animam mortui compellebant: „Ecce tibi, frater defuncte, cibum potumque tibi offert hic tuus amicus et consanguineus; comede igitur et bibe, sed cave, ne quid tua manu aut de pecoribus nostris, aut de hominibus attingas“. His dictis mensae accumbebant ac primum mansum cuiusque rei in terram pro defuncto deiiciebant. Sic illi miseri deludebantur. Credebant enim mortuorum animas esurire atque sentire, cumque aliquid detrimenti aliqua in re sensissent, eos propterea hoc malum inferre, quod eis debitum stipendium vivi subtraxissent.

Erat quoque illa superstitio pessima, ad potandum magis quam orandum inventa. Ad diem Pentecostes symbolum frumenti singulae familiae conferebant, potuque ex eo facto ipso die sancto conventum faciebant, ubi alii ariete diis immolato, alii bove ad ripam fluminis caeso, posteaquam mensae accubuissent, aut sortilego, aut quolibet homine seniore praehibente, singuli pecula prima manibus tenentes, magno clamore deum ad comedendum et bibendum invitabant, tum pluviam commodam auramque bonam precabantur.

Quid plura? Nullam paene rem sine superstitione inchoabant. Nam si cuiuspiam filius aut filia aegrotasset, sortilegum advocabant, qui sortibus iactis agnum pro infirmo deo immolabat, quem caesum soli cum parentibus liberi absumebant, pellis autem sortilego cedebant; idem pro familia universa alio tempore praestabatur; denique cum frumentum seminandum fuit, initio gallina et gallus praesto ad sacrificandum fuit; si bos primum foetum edidisset, lac primum pro vaccis litatum cum familia sola capiebant; si in grege quopiam pecorum generosum quid natum fuit, deo sacrificatum pater familias cum familia, tantum in quolibet grege augmentum flagitans, edebat; ex his enim omnibus nefas esse alieno homini, praeterquam domestico, gustare affirmabant. Istis superstitionibus addebant illam. Infantes sine baptismo mortuos (solum enim baptismum ex christianae religionis articulis tenent et servant, Christum et de Christo reliqua omnia ignorantes) in tilia, quam sacram appellabant, cadaver infantis reponebant, asserentes huiusmodi nefas esse terrae mandare, propterea quod illa sancta esset. Ad haec fulmen dei sagittatorem quempiam esse, animas vero mortuorum post annorum curriculum in homines, qui nascuntur, migrare arbitrabantur.

Sed omnium malorum pessima illa fuerunt. Ebrietatem nullo vitio deputare, immo laudi ducere; matrimonia sua virginibus partim ex domo vi, partim ex agris raptis contrahere, eademque nulla ratione fidei habita pro libito dissolvere, et velut pecora promiscue utroque coniuge superstite vivere; sacrosanctae Triadis nomen et rem penitus ignorare; immortalitatem animorum, redemptionemque Christi sanguine factam ignorare, nec templa adire, nec sacramenta scire, frequentare per omnem vitam suam, nihilque praeter occasiones et arationes, ut ipsimet referebant, scire. Denique festis diebus, ipso etiam Paschate, solitos laborare continuare atque eos, qui celebrarent, deridere et otiosos appellare, cuius rei exempla in alienis hominibus vidimus, qui nobis spectantibus atque ingemiscentibus arabant, metebant, occabant diebus festis omnibus. Fuerunt autem suntque ex illis non pauci, qui dicant: „Utut accidat post mortem, dummodo hic mihi bene sit, nihil curandum“.

Ad istius modi superstitionibus et idolatriis imbutos homines nostros excolendos misit nos R[everen]tia V[estra].

JOKŪBO LAVINSKIO LAIŠKAS JONUI PAULIUI KAMPANUI
1583

Ketinu papasakoti apie tai, ką dieviškasis gerumas šioje kelių savaičių misijoje Lietuvos Žemaitkiemyje ne tiek padarė, kiek pradėjo daryti, apie tai, ką Jūs, Garbusis Tėve, [man] pavedėte; pirmiausia trumpai papasakosiu, kokiais prietarais ir ydomis šie žmonės yra apipainioti; toliau paaiškinsiu, kaip, Dievui padedant, jie buvo iš šių pinklių išvaduoti. Šie žmonės, kaip ir beveik visi lietuviai, visada buvo linkę į religiją. Tačiau blogas tikėjimas ir klaidingas požiūris buvo juos taip sugadinęs, kad jie mažai kuo skyrėsi nuo pagonių. Mat iš pradžių šis prietaras buvo susijęs su rudenį garbinama žemės deive (*tellure dea*), kuriai vienos moterys aukodavo ilgai penėtą kiaulę ir pačios ją, tinkamai paruošusios ir pasikvietusios žiniuonę, suvalgydavo; ir kai puotoje kuri nors gerdavo šiai deivei paaukotą alų, kitos šnypšdamos ją mediniais strypais ragindavo. Šiam aukojimui vadovauti skirdavo kokią nors naują nuotaką, kuri ką nors negerai darančias, deivės keršitu grasindama, nuo blogo poelgio sulaikydavo; sakoma, kad jeigu ji pati deivei nieko nebuvo paaukojusi, ją nuolatos sekiodavęs žaltys. Jeigu kas nors žemės deivei pašvęstuose namuose pasitraukdavo iš gyvųjų tarpo, trejus metus šios rūšies aukojimai būdavo nutraukiami kaip bausmė už atneštą nelaimę, o jeigu įprastiniu metu aukojimai nebūdavo atliekami, pasakojama, kad tų namų žmogui arba gyvuliui sutraukdavę kurią nors kūno dalį, arba kelyje ar ant slenksčio sutiktas žaltys atsigręžęs jį puldavęs. Taip pat atsitikdavę, jeigu kas nors kur nors rastą žaltį užmušdavęs arba kaip nors sužalodavęs. Teko man tai girdėti iš to, kuris neva pats matęs, kaip kažkas, nužudęs žaltį, staiga buvęs sutrauktas ir paralyžiuotas, o kitas, kai pjaudamas šieną pievoje pamatė žaltį, nedrįso išpjauti vietos, kurioje šis gulėjo, ir platų ratą aplink paliko.

Kai kurios moterys buvo įpratusios kvailai aukoti vištą dievų motinai (*matri deum*), nežinau, kokį vardą turinčiai. Buvo paplitęs ir toks gana rimtas paklydimas, kad garbino namų dievą, vadinamą Dimstipačiu (*Dimstipatim*), kurį galima laikyti dūmų ir židinio viešpačiu. Jo garbinimo apeigos buvo tokios. Susiėję kaimynai, vien tik vyrai, aukodavo du mažus viščiukus, puotaudavo, nieko nepalikdami rytojui, o vandenį, kuriuo buvo plauti indai, išpildavo į židinį. Dėl bičių gyvavo toks prietaras, kad, sėdint kitiems ratu ir žyniui tariant kažkokius žodžius, aukodavo gaidį bei vištą ir vienu ypu išgerdavo tris bokalus alaus, sumaišyto su medumi. Kiti dėl to paties dalyko turėjo paprotį aukoti ožį.

Mirusiųjų vėles šitaip maitindavo. Bet kurių metinių dienai ruošdavo puikius valgius, kiekvienas pagal savo galimybes, ir, kai viską ant stalo būdavo išdėstę, liedavo po stalu vandenį, į kiekvieną valgį įsmeigdavo šaukštą, uždegdavo žvakę, ir tada žynys (kuris visada vadovaudavo šitiems dalykams), taip kreipdavosi į mirusiojo vėlę: „Štai, miręs broli, šis tavo draugas ir giminaitis duoda tau valgyti ir gerti, taigi valgyk ir gerk, bet saugokis, kad nepaliestum ko nors iš mūsų galvijų ar žmonių“. Tai pasakę, prisiartindavo prie stalo ir pirmą kiekvieno valgio kąsnį numesdavo žemėn mirusiajam. Taip tie vargšai save apgaudinėdavo. Mat tikėjo, kad mirusiųjų vėlės alksta ir jaučia, o kai pajunta kokio nors dalyko stoką, blogiu atsilygina už tai, kad gyvieji buvo atėmę jiems priklausančią duoklę.

Buvo dar ir toks blogas prietaras, sugalvotas daugiau puotavimui negu maldoms. Sekminių dienai šeimos sunešdavo tam tikrą kiekį javų ir, padarę iš jų gėrimą, susirinkdavo šventą dieną; tada, vieni paaukoję dievams aviną, o kiti – papjovę ant upės kranto jautį, susėsdavo prie stalo ir, davus ženklą žyniui arba kokiam nors vyresniam žmogui, laikydami rankose pirmuosius bokalus, garsiai šaukdami, kviesdavo dievą valgyti ir gerti arba prašydavo jį gaivinančio lietaus ir gero oro.

Kas dar? Beveik jokio dalyko nepradėdavo be prietarų. Nes jeigu kieno nors sūnus ar duktė sirgdavo, kviesdavo burtininką. Jis, metęs burtus, už ligonį aukodavo dievui aviną, kurį papjautą vieni vaikai su tėvais suvalgydavo, o kailis atitekdavo burtininkui; tas pat kitu laiku būdavo atliekama už visą šeimyną. Pagaliau, kai buvo sėjami javai, pradžioje buvo aukojama višta, vėliau – gaidys. Jei karvė atsivesdavo pirmąjį veršiuką, pieną, paaukotą už karves, gerdavo visa šeimyna. Jei galvijų bandoje gimdavo koks nors grynaveislis jauniklis, šeimos tėvas paaukodavo jį dievams ir, tokio pat prieauglio prašydamas iš kiekvienos bandos, jį su visa šeimyna suvalgydavo; tvirtino, kad tų visų dalykų negalima ragauti svetimam žmogui, bet vien tik namiškiams! Prie tų prietarų pridėdavo dar šitą. Kūdikius, mirusius be krikšto (iš krikščionių tikėjimo reikalavimų jie žino ir vykdo vien tiktai krikštą, o apie Kristų ir kitus krikščionybės dalykus nieko nežino), atneša ir įkelia į liepą, kurią vadina pašvęsta, kadangi mano, kad negalima jų laidoti žemėje, kuri yra šventa. Be to, manė, kad žaibas yra kažkoks dievo šaulys ir kad mirusiųjų sielos po metų pereina į tuos žmones, kurie gimsta.

Bet iš visų blogybių pačios blogiausios yra šios. Girtavimo nelaiko jokia yda, negana to, jį yra linkę kuo labiausiai girti. Tuokiasi kartais jėga pagrobę merginas iš namų, kartais iš laukų ir, nesilaikydami jokios ištikimybės, kada panorėję santuoką nutraukia ir tarsi gyvuliai gyvena pakaitomis su keliomis žmonomis. Švč. Trejybės vardo ir esmės beveik nežino; apie sielų nemirtingumą ir Kristaus krauju įgytą atpirkimą nėra girdėję; į bažnyčią nevaikšto,

sakramentų nežino, švenčių per visą savo gyvenimą nešvenčia ir nieko, išskyrus proginius įvykius ir arimus, kaip patys sako, nežino. Pagaliau švenčių, net ir Velykų, dienomis yra įpratę dirbti savo darbus, o iš tų, kurie švenčia, juokiasi ir vadina juos tinginiais. Matėme taip darant netikusius žmones, kurie, mums stebint ir dūsaujant, arė, pjovė, akėjo per visus šventadienius. Buvo nemažai ir tokių, kurie sakė: „Kad ir kas atsitiktų po mirties, kol man čia gerai, niekuo nereikia rūpintis“.

Taigi, jūs, Garbusis Tėve, atsiuntėte mus mokyti žmonių, skendinčių tokių prietarų ir stabmeldysčių tamsoje.

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

1583 METŲ RUGPJŪČIO 4 DIENOS EUSTACHIJAUS VALAVIČIAUS NUOSTATAI NAUJAMIESČIO VALDINIAMS

Eustachijus Valavičius (?–1587 12 01) – valstybės ir kultūros veikėjas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovo žemių administratorius, kilęs iš garsios LDK giminės. Giminės pradininkas – Kaributo bajoras Girdvilas Vailavičius (Wojłowicz), lietuvis. Vėliau giminė buvo priėmusi stačiatikybę. Eustachijus Valavičius ėjo aukštas pareigas: dvaro maršalkos ir žemės paiždininkio (nuo 1561), pakanclerio (nuo 1566), Trakų (nuo 1569) ir Vilniaus (nuo 1579) kašteliono, LDK kanclerio (nuo 1579). 1554–1557 metais buvo vienas iš Valakų reformos įstatymo kūrėjų. Nuo 1558 metų linko į protestantizmą: iš pradžių į liuteronybę, o nuo XVI amžiaus septintojo dešimtmečio tapo kalvinistu, bet globojo ir arijonus. Valdė Kobrino ir Bresto seniūnijas, Karmėlavą, dvarų turėjo Gardino paviete (pagrindiniai tėvoniniai dvarai), Ašmenos, Upytės pavietuose.

Nuostatai Naujamiesčio dvaro valdiniams buvo parašyti 1583 metų rugpjūčio 4 dieną Naujamiestyje. Jie atspindi Valavičiaus ketinimus diegti evangelikų reformatų susidarytą krikščionybės modelį ir apeigas, mažinti bažnytinėse apeigose liaudies kultūros elementų. Paties Valavičiaus pasirašytas nuostatų originalas saugomas Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštyne (93 fondas, 14 byla).

INGĖ LUKŠAITĖ

Eustachijui Valavičiui, kaip evangelikui, buvo žinomi Prūsijoje dažnai leidžiami Bažnyčios ir pasaulietinės valdžios įsakai, kuriuose pasisakoma prieš stabmeldystę, burtininkavimą, per didelį svaigiųjų gėrimų (alaus) vartojimą per įvairias šventes. Prūsijos įsakai, matyt, paskatino Valavičių išleisti panašius nuostatus ir paveikė jų turinį, ypač tą vietą, kurioje kalbama apie stabmeldystę, raganavimą ir girtavimą. Evangelikai stabmeldyste vadino ne tik tikėjimą senaisiais dievais, bet ir katalikų praktikuojamą šventųjų, jų paveikslų garbinimą. Šitaip stabmeldystė suprantama ir Valavičiaus nuostatuose. Įtraukti į nuostatus punktą apie raganavimą, burtininkavimą skatino ir visoje

Europoje anuo metu išplitusi raganų persekiojimo manija. Raganavimas nusikaltimu buvo laikomas ir Lietuvos Statute.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: MRPL, I, 93–96; *LIŠ,* I, 242–244.
Literatūra: Lebedys, 1963, 39; Lukšaitė, 1970, 8, 31; Jablonskis, 1979, 193–200.
Tekstas iš: MRPL, I, 93–95.

EUSTACHEGO WOŁŁOWICZA POSTANOWIENIE W SPRAWIE, JAK SIĘ MAJĄ PODDANI NOWOMIEJSCY POBOŻNIE I MORALNIE ZACHOWYWAĆ

4 sierpnia 1583 r.

Ostafiej Wołowicz pan Wilenskij kancler Welikoho Kniazstwa Litowskoho, starosta Berestejskij i Kobrynskij.

Oznajmuju, iż buduczy w imieniu mojem w Nowom Miestie na Upitie, postanowiłom, roku tisiecza piatsot osmdiesiat tretieho miesieca awhusta czetwiertoho dnia.

Postanowienie, jako sie s poddannymi zachowat około Chwały Bożoje i wykorenienia bałwochwalswa, czarodiejstwa, worożbitow zbytocznoho pijanstwa, czużołozstwa i tym podobnych złoczynstw. Także i o poradok szpitalnyj w imieniu mojem na Upitie ot wradnika mojeho Pietra Woderackoho i ot inszych na potom buduczich.

Najpierw, aby poddanyje so wsich sieł, w kożdyj dien niedielnyj do kostieła chodili na słuchanie Słowa Bożoho i na modlitwy. A jestliby hospodar domowy nie moh prijti, tohdy żona, syn, doczka abo czeladnik. A jestliby za jakoju gwałtownoju potreboju nie mohło i to byt, w tom sie ławniku albo diesiatniku opowiedati majut, a ławnik buduczi w kostiele, majet opowiedati kaznodiei tuju pryczynu, chorobu, albo zhubu bydła i inszych wszelakich podobnych pripadkow. A kaznodieja z uradnikom doznawszy, jesli za słusznoju priczinoju nie był, tot majet byt wolen ot winy niżej opisanoje, a hdieby

toho wsieho nie uszynił, ino majet zapłatiti winy hrosz odin na szpital. A to wojt i wo wsim wojtowstwie otprawowat majet z wiedomostiu wradnika i kaznodiei i dawano szpitalnym sprawcam. A jeslibysie pokazało i powtore na tohoż że nie pryszoł bez priczyny, majet zapłatiti winy na szpital dwa hroszy. A hdieby i po tretij raz takowyj niepobożnyj swowolnyj czełowiek naszołsie w miestie albo w wołosti mojej, majet byti pered wradnikom czerez wojta stawlen. A wradnik majet jeho u kunu okowat i dierżat czerez dien pry kostiele i winu sowituju, to jest czotyri hroszy na szpital powinien budiet zapłatit, tamże w kunie buduczi. A pokul nie zapłatit nie majet byt wypuszczon. A dla toho majut byt diesiatniki postanowleny u wo wsich siełah, to jest na diewietiu wołok diesiatyj, kotoryjby toho dohledał i zawżdy w Niedielu z sowsimi diesiatku swojemu należaczymi prichodił i kaznodiei otchodieczy s kostieła opowiedał i tych, kotoryje by niepryszli i z jakoje priczyny majet to w rejestr kaznodieja wpisowat. Wiedże jesliby za choroboju albo jakoju prihodoju nie moh sam hospodar do kostieła iti, tohdy żona, ditia albo czeladnik stoho domu niechaj budiet, a czoho nawczytsie w kostiele, żeby priszodszy domowym powiediał, burtniki, czarowniki, złodiei, pijanicy, zbojcy, czużołożniki i tyje kotoryje bez wienczania w stanie małżenskom żywut, aby mieży poddanymi moimi nie byli najdowani i tym podobnyje złoczynstwa, ale sroho takich karati, z miesta i wołosti mojej wyhaniati majut, wiedże połowicu majetnosti ruchomoje takowych ludiej zbytecznych, bydła i zboża takowyj wozmiet s soboju. A druhuju połowicu majet ostawit na tych, i to w domu zwłaszcza diedicznyje poddanyje ostanut, chto nie jest priczinoju takohowo złoczynstwa. Bo jesli takowoje złoczynstwo czinił otiec i matka, tohdy jeho z żonoju wygnat procz i z dietmi, kotoryjeby priczynoju tokowoho złoczynstwa byli. A takowyje niedorosłyje dieti brat do miesta i dawat ich na nauku majut do szkoły. A niewiestinoho plemienia do kaznodiejnoje albo do kotoroje nabożnoje niewiesty albo do szpitala, żeby sie uczyli patiera, wyznania wiary i prytom szto na pożywienie ucztiwoje należit.

EUSTACHIJAUS VALAVIČIAUS NUOSTATAI NAUJAMIESČIO VALDINIAMS, KAIP IŠLAIKYTI TIKĖJIMĄ IR DOROVĘ

1583 rugpjūčio 4

Eustachijus Valavičius, Vilniaus ponas [kaštelionas], Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris, Bresto ir Kobrino seniūnas. Pranešu, kad būdamas savo Naujamiesčio dvare Upytėje 1583 metų rugpjūčio mėnesio 4 dieną nutariau:

Nutarimas, kaip mano urėdninkui[1] Petrui Vodorackiui ir kitiems, kurie bus vėliau, elgtis su valdiniais dėl Dievo garbinimo ir stabmeldystės, raganavimo, burtininkavimo, per didelio girtavimo, svetimoteriavimo ir panašių piktadarybių išnaikinimo, taip pat dėl špitolės (prieglaudos) tvarkymo mano dvare Upytėje.

Pirmiausia, kad valdiniai iš visų kaimų kiekvieną sekmadienį eitų į bažnyčią klausytis Dievo žodžio ir melstis. O jeigu ūkininkas negalėtų ateiti, tada [teateina] žmona, sūnus, duktė arba šeimynykštis. O jei dėl kokio ūmaus reikalo ir jie negalėtų ateiti, tai turi pranešti apie tai suolininkui[2] arba dešimtininkui, o suolininkas, būdamas bažnyčioje, turi pranešti pamokslininkui tą priežastį: ligą arba gyvulio pragaišimą ar kitokius panašius atsitikimus. Pamokslininkui su urėdninku ištyrus, jei būtų nebuvęs dėl rimtos priežasties, tai jis turi būti atleistas nuo toliau nurodytos baudos. O jei viso to nepadarytų, tai turi sumokėti baudos vieną grašį špitolei, ir vaitas[3] visoje vaitystėje turi išieškoti tai su urėdninko ir pamokslininko žinia, ir [bauda] turi būti atiduota špitolės tvarkytojams. O jeigu pakartotinai tas pats [žmogus] neateitų be priežasties, tai turi sumokėti baudos špitolei du grašius, o jeigu ir trečią kartą toks nedievobaimingas neklaužada žmogus pasirodytų esąs mano mieste arba valsčiuje, vaitas turi jį pristatyti urėdninkui ir urėdninkas turi [įsakyti] įkaustyti jį į kenges ir laikyti per dieną prie bažnyčios, ir jis turės sumokėti laikomas kengėse dvigubą baudą, t. y. keturis grašius špitolei, ir kol nesumokės, neturi būti paleistas. O tam reikalui turi būti paskirti visuose kaimuose dešimtininkai, tai yra devyniems valakams dešimtasis, kuris tai prižiūrėtų ir kas sekmadienį ateitų su visais savo dešimtijos [žmonėmis], privalančiais ateiti, ir išeidamas iš bažnyčios praneštų pamokslininkui apie tuos, kurie nebūtų atėję ir dėl kokios priežasties, ir pamokslininkas turi tai įrašyti registre. Jeigu jau pats šeimininkas negalėtų ateiti į bažnyčią dėl ligos

arba dėl kokio atsitikimo, tada teateinie iš tų namų žmona, vaikas arba šeimynykštis, kad parėjęs galėtų namiškiams papasakoti, ką išmoko bažnyčioje.

Burtininkų, kerėtojų, vagių, girtuoklių, plėšikų, svetimoteriautojų ir tokių, kurie gyvena kaip sutuoktiniai, bet be jungtuvių[4], – kad jų ir panašių į juos piktadarių nebūtų mano valdinių tarpe: tokius reikia griežtai bausti, varyti lauk iš mano miesto ir valsčiaus. Bet tokių nenaudėlių žmonių kilnojamojo turto, gyvulių ir grūdų pusę tepasiima jie su savimi, o antrą pusę turi palikti tiems, kas liks namuose, ypač įpėdiniams valdiniams, kurie nėra padarę tokios piktadarybės. Nes jei tokią piktadarybę yra daręs tėvas ir motina, tai jį su žmona išvaryti lauk ir su tais vaikais, kurie būtų tokios piktadarybės kaltininkai. O tokius nepilnamečius vaikus reikia imti į miestą ir atiduoti į mokyklą mokyti, o mergaites pamokslininkei ar kuriai pamaldžiai moteriškei, arba į špitolę, kad mokytųsi poterių, Tikybos išpažinimo ir to, kas reikalinga padoriam gyvenimui. […]

Vertė *LEONAS VALKŪNAS*

KOMENTARAI

1 *Urėdninkas* – privataus dvaro pareigūnas, valdantis kelių vaitysčių (apie 400 kiemų) valstiečius.

2 *Suolininkas* – žr. šios knygos 423 p.

3 *Vaitas* – žr. šios knygos 423 p.

4 *… gyvena kaip sutuoktiniai, bet be jungtuvių* – kalbama apie kaimo bendruomenės sutuoktus, atšventusius vestuvių apeigas pagal liaudies papročius, bet neatlikusius bažnytinių jungtuvių apeigų.

INGĖ LUKŠAITĖ

VILNIAUS KOLEGIJOS JĖZUITŲ METINĖS ATASKAITOS
1585–1618

Jėzuitų kolegija Vilniuje vyskupo Valerijono Protasevičiaus pastangomis buvo įkurta 1570 metų liepos 25 dieną. Mokslo metai prasidėjo 1570 metų spalio 23 dieną (*VUI,* I, 32–33). 1579 metų spalio 30 dieną popiežius Grigalius XIII išleido bulę, suteikiančią kolegijai ir universiteto teises. Kitaip tariant, greta kolegijos buvo įsteigti filosofijos ir teologijos fakultetai. Nuo pat pirmųjų atvykimo dienų iki Jėzaus Draugijos panaikinimo (1773) šios vienuolijos nariai Lietuvoje plėtojo aktyvią misijų veiklą, mokydami žmones krikščionių tikėjimo tiesų ir kovodami su pagonybės apraiškomis.

Jėzuitų misijos Žemaitijoje prasidėjo 1576 metais, kai ten atvyko naujasis vyskupas Merkelis Giedraitis (apie 1536–1609). Vienu pirmųjų ten dirbusių jėzuitų misionierių laikomas Mikalojus Sedkovskis (Ivinskis, 1953, 364). 1583–1618 metais Žemaitijoje dirbo Jokūbas Lavinskis, Mykolas Kauneckis, Jeronimas Kiniškis (*ŽLJ,* 29, 48, 50), apie 1589 metus atvyko Laurynas Mackevičius ir Jurgis Bliudeckis, o 1607 metais – Motiejus Galminas ir Merkelis Daugėla (Valančius, II, 1972, 91–92). Pastarasis, Konstantino Sirvydo bendramokslis, vienas Kražių kolegijos įkūrėjų, dirbo čia iki mirties. Kadangi bendravimui su paprastais žmonėmis būtinai reikėjo mokėti jų gimtąją kalbą, jėzuitams iškilo reikmė parengti žmonių, mokančių lietuviškai, latviškai, estiškai. Dėl to Vilniaus universitete buvo įsteigti tų kalbų būreliai (*academiae*), plečiamos fakultatyvinės studentų mokymo formos (Ulčinaitė, 1978, 54–57). Taigi religiniai tikslai savo ruožtu skatino jėzuitus plačiau vartoti lietuvių kalbą ir įtvirtinti ją XVI–XVII amžiaus viešajame gyvenime.

Jėzuitų misionieriai savo nuveiktų darbų ataskaitas pateikdavo raštu. Jos būdavo perrašomos į kolegijos dienoraštį ir siunčiamos į Romą. Peržiūrėtos ir aprobuotos aukščiausios ordino valdžios, būdavo spausdinamos. Nuo 1581 iki 1618 metų ir nuo 1650 iki 1654 metų išėjo 35 tomai *Jėzuitų metinių ataskaitų* (*Annuae litterae Societatis Jesu*). Jose pateikiama informacija apie padėtį visose jėzuitų provincijose (Lenkijoje, Austrijoje, Vokietijoje, Lietuvoje ir kitur). Daugelyje tomų rašoma ir apie Vilniaus kolegijos jėzuitų veiklą. Kas ataskaitas rašė, nenurodyta, nors kai kada paminimas vienas kitas misionierius (Jokūbas Lavinskis, Petras Krimeris, Laurynas Mankovijus). Ataskaitų, parašytų XVII amžiaus antrojoje pusėje ir XVIII amžiuje, liko tik rankraščiai, nemažai jų žuvo.

Jėzuitų metinės ataskaitos teikia vertingos informacijos apie XVI–XVIII amžiaus Lietuvos tikybos ir kultūros būklę, reformacijos ir kontrreformacijos kovą, pagoniškas lietuvių apeigas, prietarus bei stebuklus. Vaizduodami lietuvius kaip tamsius ir prietaringus, jėzuitai neretai sutirštindavo spalvas, nes tai padėjo išryškinti jų pačių veiklos mastą ir svarbą.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Jėzuitų žinios apie senuosius lietuvių tikėjimus užrašytos tiesiog iš šiuos tikėjimus išpažinusių žmonių, nes neįtikėtina, kad jėzuitai pirma šias žinias iš kitų šaltinių būtų sužinoję, o vėliau jas priskyrę žmonėms, su kuriais bendravo. Jėzuitai mokėjo lietuviškai (kitaip nebūtų galėję atlikti savo misijų), todėl išgirstos informacijos negalėjo visiškai nesuprasti ar labai iškraipyti, nors ją perpasakodami galėjo šį tą nesąmoningai ir pakeisti, ypač stengdamiesi pabrėžti žmonių, tarp kurių dirbo, tamsumą, prisirišimą prie senųjų papročių. Jėzuitai galėjo nesuvokti visų subtilių senųjų tikėjimų bei aukojimų niuansų, kadangi žmonės vengė ir bijojo apie juos plačiau pasakoti, tačiau pačią esmę turėjo pagauti. Todėl jų duomenys yra patikimas senosios lietuvių religijos ir mitologijos šaltinis, tik jie atspindi jau gana vėlyvą šios religijos gyvavimo stadiją, kai valdančiųjų, karių sluoksniuose ji jau buvo beveik visai užmiršta, o išliko tik žemdirbių bendruomenėje. Šioje aplinkoje, savaime aišku, labiau buvo garbinami žemdirbių ir jų išaugintų gėrybių globėjai, buvo švenčiamos žemdirbiams reikšmingos kalendorinės ir darbo šventės. Todėl jėzuitų ataskaitose daugiau ir kalbama apie pačios žemės, javų, gyvulių, žemdirbio ir jo namų globėjus (Žemę, Dirvolirą, Žemėpatį, Deives, Dimstipatį, Pagirnį, Užpelenę ir kitus), jiems skirtus aukojimus, apie derliaus nuėmimo ir mirusiųjų šventes. Ataskaitose užsimenama ir apie saulės, mėnulio, šventųjų miškų garbinimą, tačiau tos užuominos yra bendro pobūdžio, be konkretesnių detalių, primenančios jau kitų autorių seniau išsakytas mintis. Jėzuitų paskelbtų duomenų analizė, kaip parodė paskutiniai tyrinėjimai (Greimas, 1985), gali būti ypač naudinga, ji padeda nušviesti senuosius lietuvių žemdirbių garbintus dievus, religines apeigas, visą mitinę pasaulėjautą.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Annuae litterae, 1585; 1590; 1601; 1618; Mannhardt, 1936, 432–434; Lebedys, 1976, 204–208.

Literatūra: Duhr, 1907–1928; Mannhardt, 1936, 430–434; Kleijntjens, 1940–1941; Ivinskis, 1953; 1958; Biržiška, 1960; Lebedys, 1976; Piechnik, 1984.

Tekstas iš: Annuae litterae, 1585, *arini 1583*, 82–83; 1590, *anni 1588*, 77–81; 1601, *anni 1593*, 256; 1618, *anni 1600*, 548–553; 1618, *anni 1601*, 765–769; 1618, *anni 1602*, 721; 1618, *anni 1603*, 656; 1618, *anni 1604*, 747–749; 1618, *anni 1605*, 943–945; 1618, *anni 1606*, 767; 1618, *anni 1609*, 444; 1618, *anni 1611*, 683–685.

ANNUAE LITTERAE SOCIETATIS JESU
1583–1611

Collegium Vilnense

A. 1583

[…] Sane necessaria est in his oris Sociorum opera, nec tam expiandos quam erudiendos multorum animos, in quibus mira rerum, quae ad religionem pertinent, ignorantio est: nihil hic de Inferorum poenis, nihil de Christianae vitae officio cognitum est. Atque hoc in ipse urbe, nam pagos vix nota ulla ab ethnicis internoscas; ita sunt crassis circumfusi tenebris. Erat consuetudo quaedam ethnicorum superstitionibus non absimilis, ut inter Missae sacrificium pulli gallinacei iniicerentur in templum, quorum volatu existimabant unius cuiusque rei exitus declarari: nam si iniectus gallus in sublime volassent, prospera, sin aliter praenunciabat, aversa […]

A. 1588

[…] In oppido quodam tam crassa erat ignorantia rerum, ut porcam immolarent Deae Telluri, Solem multi Lunamque venerarentur; dedocti sunt pro concione oppidani has superstitiones et ab iis aliisque a veneficiorum etiam usu deducti. […]

A. 1593

[…] Praecipuus fructus in Samogitia urbe praecipua constitit. […] Dimissi etiam alii per Samogitiae vicos nostri sacerdotes rem Catholicam non parum adiuverunt. Confessiones plurimorum, qui ante quinquagesimum annum aut etiam nunquam omnino confessi erant de peccatis, complures baptizati, non pueri solum, sed etiam adulti, quod saepe numero cum liberis parentes ad baptismum accederent. Pravi etiam mori emendati, superstitiones sublatae, quae in animis multorum penitus insederant. Persuasum vulgo habebant

mortuorum animos cibis vesci. Proinde praecipuum exequiarum munus erat mensas eo ciborum genere extruere, quo mortuum cum viveret, maxime delectatum esse constaret. Ex his dapibus ubi aliquid decerptum ac delibatum erat, a vivis sub mensam iactabatur, ut ad mortuum illum de mensa aliquid mitteretur. Cautum est, ne rustici (quod facere consuerant) telluri sacra facerent, neve lares domesticos colerent, multisque persuasum, ut aqua lustrali caeterisque eiusmodi rebus ad abigenda veneficia ac fascinationes (quibus ea gens maxime obnoxia est) uterentur. […]

A. 1600

[…] Foras praeterea 47 missiones et excursiones factae sunt. Ex his fuerunt decem diutumiores, vt quae quatuor, octo et amplius durarunt septimanas: vbi ob magnam sacerdotum raritatem, populus rerum caelestium rudis est admodum, nec praeter nomen Christianum quidquam de religione, aut doctrina Christiana nouit. In iis locis vbique rudimenta Christianae religionis, pueris, aeque ac grandioribus, studiose tradita sunt: quae ita auide passim a simplice rusticanorum turba excipiuntur, vt vbi quemquam nostrorum adesse cognouerint, turmatim ad diuina dogmata audienda, noxasque aperiendas ac expiandas concurrant: multisque lacrymis deplorant, se infelices, qui non habeant, a quibus doctrinam caelestem, et caetera salutis adiumenta petant. Edocti itaque Christiana mysteria, peccata quoque sunt confessi 1700, qui ante per multos vitae suae annos, ne quidem confessio quid esset sciuerant. Non commemoro autem hic in numeros, qui frequenti nostrorum usu iam singulis annis, eoque frequentius cum possunt Sacramenta frequentare didicerunt. Sacro fonte in locis derelictis abluti sunt infantes plurimi; nec defuerunt etiam adulti, unus annorum decem, alter octodecim, tertius octo, quartus triginta, qui ad illud vsque tempus sacris Christianis initiati non fuere. A matrimoniis illicitis plerique abducti, alij ritu Ecclesiae matrimonia profana, in quibus diutius vixerant, probata reddidere, pene centum; vt plurimos praeteream, qui vsitato Ecclesiae more praesentibus nostris sacerdotibus matrimonia inierunt; alioqui plurimos reperies, qui per negligentiam aut ignorantiam, aut per magnam distantiam Parochi praesentiam in matrimoniis contrahendis non magnopere requirant. Quod autem caput est, superstitiones et idola multis in locis sunt sublata, edoctique rudes, Deo vni, qui solus est omnium dator et auctor, voces precesque esse offerendas. Frequens est enim a priscis vsque gentibus deriuatum in omnibus pene Lithuanicis pagis, statis anni temporibus diis aut potius daemonibus, sacra fieri, vtpote collectis ex agris frugibus. Quo tempore, frumentis ad flaminem, siue sacrificulum delatis (qui vt aetate ceteris anteit, ita et rerum diuinarum scientia praecellere putatur) fit panis et ceruisia. His patera ingens impletur, ac flamen in medio populi stans Deum

alloquitur: „O Deus, inquit, optime propitius nos hac aestate respexisti, frugumque copiam dedisti; quare ades, et fruere, sequenti postmodum aestate plura habiturus, si nos pluribus cumulaueris bonis". Postea adducit arietem, quem itidem in conspectu omnium mactat, Deoque suo ob multiplicata pecora offert. Feminae quoque anus e medio sui lectae operā gallinam, vt ipsis quoque Deus sit clemens, sacrificant. Quae omnia Deo prius oblata, ipsimet conuiuantes comedunt. Alibi lapides non parui in horreis, in terra defossi, superficie plana sursum versus, non terra, sed stramine contecti asseruantur, quos Deyues appellant, atque vt custodes frumentorum et pecorum religiose colunt. Focus ipse ita ab omnibus obseruatur religiose, vt nemo accedere propius audeat; quod si quis eum attingat, eum confractum iri credunt. Mactant porcellum lactantem omni parte nigrum, quem coctum pater et mater familias, cum anu sacrifica comedunt; particulas autem tam ex porcello, quam ex aliis cibis, si qui forte parari fuerint, cum ter nouem buccellis panis, anus in horreum defert, vbi dictum Deyues sola, remotis omnibus, placat. Ad quendam rusticum e morbo decumbentem daemon, specie deum referens, venit, suadens, vt si pristinam recipere vellet salutem, pateram ceruisiae sibi quotannis offerret, et sexta feria ab omni opere abstineret. Alius gallinam ad ripam fluminis sacrificium annuum offerebat, quod aliquando in eius fluminis transitu graue periculum adiisset: illa oblatione placatum sibi fluuium reddere studebat. Nonnulli, quoties nascitur infans, ad lacum deducunt hoedum, ibi capite et pedibus praecisis, truncum in lacum iniiciunt: quo ritu Deo gratias agunt, quod partus sit editus feliciter. Vulgo credunt feminam, quae non placato prius Deyues, Christiano eum non colenti nuberet, macie confectum iri; pecora, si quae in domum mariti, non facta pro illis oblatione, adduceret, esse interitura. Hos lapides, primum quidem aegre, vt demonstrarent, adduci potuere, veriti, ne quod malum graue in poenam numinis violati incurrerent. At vbi viderunt impune a nostris suos deos abiecte tractari, et pedibus conculcari, stultitiamque suam rideri; tum et ipsi accurrere intrepidi, lapides effodere, suamque in tam vilibus diis colendis stultitiam ridere et admirari non cessabant. Porro die commemorationis fidelium defunctorum, lautius, quam vnquam, plerique instruunt epulum, tum animas maiorum suorum inuitant, et ex omnibus, quae laute sunt in mensa apposita, aliquid sub mensam pro iis abiiciunt. Prandio facto scopis easdem, ne domesticis obsint, euerrunt. Alij ad sepulcra cibos deferunt, ne videlicet animae e terra egressae, viuos nocturnis diuexent spectris. Alij in terra cibos defodiunt, quo terra placata fidelius animas detineat. Alij saepius in anno cibis omnis generis mensae instructae suppositis, tot cochlearia, cultros, orbes, pocula et alia ad conuiuendum necessaria apponunt quot animae maiorum aut consanguineorum, sunt inuitatae. Vnus autem in medio animas orat, vt edant, vt alacriter sese appositis

oblectent, neve campis, domibus, hortis ac omnis generis fructibus officiant. Quamdiu vero adesse, vescique animas existimant, astant omnes circum mensas, in silentio capitibus apertis honorem praeferentes. Iam vero semihorae spatio circiter elapso, pater aut materfamilias, vt sua officia et obsequia grata habeant, precatur. Tum poculum e mensa liquore plenum sumit, e quo cum nonnihil sub mensam fuderit, proximo praebibit, totumque exinanit, quod reliqui omnes faciunt. Postea tam panis, quam omnium esculentorum modicum sub mensam abiiciunt, ac mensae accumbunt, et quae apposita fuere, comedunt. Mensa demum peracta, rursum panes azymos sub mappa in nouem partes concisos apponunt, acceptoque mappae fine, versus portam domus panes a mappa iaciunt; quos, dum pueri certatim colligunt ceruisia perfunduntur, omnibus faustam precem conclamantibus, vt sic vino illo agri foecundi reddantur. Atque in his et pluribus similibus aliis ridiculis erroribus, quibus ignaram plebem daemon tenet, submouendis et extirpandis, nostrorum pagos obeuntium versatur labor. At enim vero Missio Samogitica toti prouinciae, quae late patet, fuit admodum fructuosa. Rogatu enim Episcopi duo totam dioecesim obiere: in qua visitatione errores abususque in Sacramentis ministrandis, ac in moribus correcti, aut penitus sublati sunt. Doctrina Christiana vt in singulis parochiis diebus festis doceatur; imo etiam, vbi templa non sunt, conuocatis in vnum rusticis, institutum est, quod vt ratum ac diuturnum fiat, ipsi domini nobiles eam in se curam vltro receperunt. […]

A. 1601

[…] Ceterum quia propter templorum in Lithuania paucitatem Missiones praesertim longiores pedibus hactenus institui vix poterant, idcirco eas perexiguo et humili curru equo vno iuncto, quem ipsimet sacerdotes agerent curarentque, fieri necesse erat. Superstitiones, quas plerique paganorum diuinis etiamnum colunt honoribus (*Deiues* dictae) pluribus in locis aqua lustrali purgatae eiectaeque. In Samogitia falsi dei cultu (Pagirneij siue Dugnaij dicti) sacrisque execrandis abductae sunt octo familiae. Est autem deus hic pauxillum arenae sub mola trusatili in aliquo domus angulo asseruatae, cui solae dumtaxat mulierculae statis temporibus gallinam cum ciborum reliquiis ritu superstitioso offerunt. Hanc autem arenam materfamilias morti proxima minimi filij sui vxori colendam tradit: quae si forte nolit succedere, deum in eundem secum tumulum iniici iubet. […]

A. 1602

[…] Ibidem superstitiosae observationes sublatae: quas inter praecipuae erant, gallinae a feminis, galli a viris domestico lari oblatio, pro frugum autem ubertate vaccae et bovis mactatio. […]

A. 1603

[…] Nec praetermittendum in hac utraque missione quosdam tam crassa Dei et rerum coelestium ignoratione repertos, ut lapidibus ipsis nescio quid numinis inesse arbitrantes, cultu superstitioso eos venerantur et decimas omnium rerum eis offerrent […]

A. 1604

[…] Incolae Lithuaniae a nostrorum consuetudine remotiores, ita Sacerdotum auxilio destituti sunt, vt non solum fidei Catholicae mysteria nesciant, sed ipsum prope Deum ignorent. Vnde fieri necesse est, vt in varios errores, et nefandas superstitiones prolabantur. Quod ex his quae subijciam manifeste patebit. Quidam enim in alios, praeter Deum caeli, Deos domesticos habent, quibus statis anni temporibus varia offerre consueuerunt. Vnum enim Deum domesticum habent, quem ipsi lingua sua Dimstapatis vocant, de quo diuersi diuerse opinantur. Alij dicunt eum Deum esse ignis, qui domos ab igne custodit; et huic offerunt gallum, quem coctum ipsi absumunt, ossa vero in focum conijciunt. Alij aiunt hunc Deum esse matrum familias, cui ipsae matres familias offerunt porcam, quam circumstantes mulieres tenent, annosior vero mactat: carnes eaedem comedunt. Ab hac actione pueri, puellaeque excluduntur, ne ob illorum praesentiam, aliquid illis, apud Deum illum, meriti decedat. Alium habent Deum item domesticum, quem Pagyrmis sua lingua vocant, huic quibusdam in locis viri porcum, quibusdam bouem, feminae gallos, idque ter in anno immolant. Illicitum est virorum sacrificiis feminas interesse, feminorum vicissim viros. Deum hunc a lapide molari, quo frumentum teritur, dictum volunt; nam sub eodem secretum ei lararium, assere distinctum, asseruant, et pro religione habent sponsam, vel nouam nuptam, non prius ad gubernacula domus admittere, quam eidem Deo panem, et mantile obtulerit. Plures huius generis Deos colunt, quos breuitatis causa praetereo. Illud dumtaxat adijcio, eo dementiae prolapsos homines, vt serpentibus numen inesse credant, quocirca diligentissime cauent, ne quis eis, quos domi seruant, vim inferat; quod graue periculum se passuros, ob iniuriam illatam ominentur, acciditque interdum, secundum fidem illomm, vt nonnunquam serpentes, ab vberibus vaccarum dependentes, et lac exugentes reperiantur, eam ob causam, cum quidam noster perimere vnum vellet, homo quidam vanis precibus egit, vt eum a proposito auerteret, cum non proficeret, serpentem manu arreptum fugiens abscondit.

In his tenebris et erroribus e fidelium animabus depellendis, industria nostrorum, non sine fructu, versata est. Nam in vno loco ad piaculare Sacramentum, sacramque Synaxim adducti quingenti, qui ne semel quidem actus suos Sacerdoti manifestare didicerant. Alij, qui decem annis eoque amplius

acta peccata celauerant, conscientiae latebras scrutari, seque nexibus peccatorum exoluere sunt persuasi. Matrimonio copulati complures, baptizati non pauci, nonnulli ab Haeresi absoluti. Dum his laboribus distineretur Sacerdos noster, vocatus est per aliquot milliaria ad duas mulieres, ab infestatione maligni spiritus curandas, quarum vnam a multo tempore, in specie tauri, aut equi, aut canis apparens daemon, adeo concutere consueuerat, vt vix semiuiuam relinqueret. Alteram, cum ei septem filios praefocasset, ex vna domo in aliam transportare solebat. Ambae (quae Dei benignitas est) confessione expiatae, et firmissimo Christi corporis praesidio munitae, domibus earum benedictis, et superstitionibus, quibus assuetae fuerant sublatis, in meliore statu sunt relictae. Caunae oppido secundum Vilnam praestantissimo, multis indulgentia plenaria a Sanctissimo Domino Clemente Octauo, per nostros concessa, fuit saluti; constat enim tantum fuisse ad nostros audiendos, et sacrosancta mysteria rite percipienda concursum, quantus longo tempore non fuerat visus. Itaque discedentes non mediocre sui desiderium apud omnes reliquerunt. Alio in loco lararia destructa: rotarum in horreis collocatarum contra furta, abusus sublati: vice earum cruces erectae, plurimi doctrinam Christianam et Orationem Dominicam, quam flocci ducebant, edocti; sceleribus confessione depositis, ad meliorem frugem reducti sunt. […]

A. 1605

[…] Alia item multis erat vexationibus agitata domus, simili prauitate daemonum: magno et hominum metu, et equorum, suffocari solitorum, damno. Hic vero quidam rustici senes, suspicati aliquem esse mortuorum affinium tutorem, qui vindicaret neglectam eorum memoriam, equorum interitu: Statuerunt ergo noxam expiare, offensamque manium, et vmbrarum placare, hoc pacto. In ligno quodam excauant duo foramina, in horum vtroque, duo ponunt oua, vnum Deo terrae, aliud tutori mortuorum, precati vt noxam ignoscat. Longo hortatu Patris vix hominibus illis persuasum, vt vanam superstitionem abolerent. Eiecit Pater lignum, quod magno virium conatu aegre suo extraxit loco. Cumque auxilium trahentium imploraret, vix quidam fuere Patrem iuuare ausi. Ligno eiecto, concussit oua, benedicta aqua lustrauit locum, confessionem peccatorum persuasit omnibus, expiatos, pacisque restitutae, et vexationis auersae gratissimos, reliquit superstitione vacuos. Eandem nonnullis alijs domibus tranquillitatem, ab daemonum infestationibus idem Pater, consimili ratione restituit. Quidam rudissimi villani, opera nostrorum, prauam exuere consuetudinem colendi lapidem quendam, quem horrei ac foecunditatis, domesticaeque felicitatis Deum esse putarunt. Alius quidam Sacerdos noster excurrerat ad locum Parocho, et Sacerdotibus destitutum, in quo crassa siluescente ignorantia reperit populum. Huius conspectum monstri

instar habuere villani, vix enim eorum plerisque vnquam visus erat Sacerdos. Alij durum exactorem a Domini submissum arbitrati sunt, qui factoris austeri officium impleret. Reperit hic Pater varijs superstitionibus implicitos complures. Deos varios colunt, illisque certis temporibus, sacrificia quaedam offerunt, rustico ritu. Quidam colunt Deum quendam, Diruolira nuncupatum, huic mactant porcum in sacrificium. Alij Deo Nosolum nuncupato, caprum immolant, eiusque sanguinem in fluuium effundunt eo fine, vt prosperent eorum fruges hi Dij. Nonnulli colunt Deum Dimstipati; huius Dei colendi ritum, Patri quaerenti, nolebant omnino patefacere. Arcana enim quaedam habent sacrificia, minime vulgo enuncianda. Collectis frugibus ex campo, prandia instruunt, seseque mutuo inuitant; Aruspicem primo collocant loco. Hic ante prandium occiso gallo, pedes eius igni applicat, indeque fertilitatem, aut sterilitatem anni futuri auspicio indagat, eamque omnibus, fatidica velut voce denunciat. Curruum rotas, in granarijs suis collocant, in supremo manipulorum fastigio, ne incubus ad aliorum vicinorum horrea, furtiuum transferat frumentum. Has ergo rotas Pater plerisque locis deturbauit, in earumque locum cruces substituit. Ijdem pagani, inter ceteras superstitiones, vespertinum tempus duodecim dierum, post Natalem Domini feriantur, omnique labore sibi penitus interdicunt, sacrum vt vocant ocium agentes. Hoc vero ocium consecrant ouium incolumitati a Deo impetrandae, ne pariant foetus enormes, et monstrosos; arbitranturque ijs, qui id ocium neglexerint, foetus absque capite, vel pedibus nasci: adeoque illos hac superstitione irretitos detinet Sathan, vt magna difficultate ad eam relinquendam pertrahantur. Multas praeterea superstitiones hic Pater reperit, quarum plerasque obstinate silent, nisi bonis modis, et sensim, ad arcana sua mysteria patefacienda inducantur. […]

A. 1606

[…] Una superstitio pro felici fruge apud plures communis erat: servabant lapidem super orificium foveae, cui quicquid in esculentis aut poculentis habebant, promiscue ingerebant. Fecit Pater, ut domo lapides exturbarent et foveas humarent. Similes alios erroneos ritus et gentilitias consuetudines quotidie dediscunt et iam multis in locis nulla impietatis vestigia. […]

A. 1609

[…] Veneficia et cultus doemonum sustulerunt in locis septendecim. Arbor alicubi Numinis instar colebatur a stulta plebecula, adeo ut eam caedere auderet nemo, quod certa se experientia edoctos dicerent, duobus tribusve temerariis eandem violare ausis, manum contractam illico obriguisse. Agressus ergo ipsemet sacerdos noster ligneum deum succidit, ignique concremandum

subiecit. Et sane turbo ingens, dum cremaretur, exortus, non parum credulos spectatores movebat, dum in favillam tandem redactus truncus metu illos omni et periculoso errore liberavit. […]

A. 1611

[…] Iam a Crozensibvs Patribus confessione prima expiati trecenti quinquaginta tres; plures consueta. Diuini duo, cum futurorum sese praescios iactarent, atque ex alea quadam de ligno fabrefacta prosperos aut aduersos aestuantis fortunae euentus coniectarent, praestigijs his vt supersederent moniti, errores, quibus multos infatuabant, reuocarunt. Sacerdote autem nostro pro suggestu in hoc vitij genus acrius inuecto, alter horum in magna populi corona sub concione proclamat publice, vitia illa, de quibus castigarentur, nulla inter ipsos reperiri amplius. […]

[…] Neque in Catholicis tantum emendandis reuocandisque haereticis opera posita, sed in Paganis etiam, quorum hic magna adhuc copia, ad veritatis lucem traducendis. Et vero multi idololatricorum portentorum artifices vi veritatis subacti manus vero Deo dederunt. Varios hi Deastros antiquae vanitatis monstra redolentes colebant; Zemopati, terrestrem diceres, Plutonem, si te ad antiquos referas; Andeiui Neptunum, Bieaukuri frugum custodem, Pagirni Cererem, Vsspeleni lares Vestamve, aliosque similes. Sunt qui lucos incaeduos et nemora Numinis instar venerantur, nefasque ducunt, virgultum vel minimum illic infringere. Quin si quid damni in pecore, frumento, sanitate corporis aliave quapiam referant, poenas violati nemoris pendere sese existimant; eos autem, qui manus incidendae siluae extenderint, neruorum contractione puniendos certo certius sibi persuadent. Alij interim viri faeminaeque, maiorum amicorumve manibus nefarie parentabant, et quotannis saepius, praecipuis maxime solemnitatibus Paschatis, Natiuitatis Domini, Sanctorum etiam omnium dapes ipsis instaurabant. Nunc errorem dedocti in alia omnia morem eum conuertunt, Missae sacrificium offerri curant, eleemosynas pauperibus elargiuntur, alia pietatis opera praestant. Multi coloni plane barbari iugo haereticorum iniquo pressi nec templa adire, nec de diuinis rebus quidquam audire adhuc poterant; certiores tandem facti, vbi Sacerdotes nostri versarentur, magno numero, itinere incommodissimo a quinque bene longis milliaribus confessione sacra crimina eluturi accurrerunt; suppliciterque, quae ad salutem animarum necessaria essent, vt edocerentur, petierunt.

JĖZUITŲ METINĖS ATASKAITOS
1583–1611

Vilniaus kolegija

1583 metai

[…] Tiesą sakant, šiuose kraštuose mūsiškių [= jėzuitų] triūsas yra reikalingas ne tiek daugumos kaltėms atleisti, kiek sieloms lavinti. Čia tiesiog stebėtinai neišmanoma apie tikėjimo dalykus, nieko negirdėta apie pragaro bausmes, apie krikščioniško gyvenimo pareigas. Ir tai [dedasi] pačiame mieste, o kaimai yra visiškai pagoniški, nes jie skendi giliausioje tamsoje. Buvo kitados paprotys, labai primenąs pagoniškus prietarus, per šventas mišias bažnyčioje mėtyti viščiukus. Manė, kad jų skrydis rodo bet kurio dalyko baigtį: jei išmestas viščiukas skrido į viršų – baigtis laiminga, jei kitaip – baigtis bloga. […]

1588 metai

[…] Viename miestelyje klestėjo toks tamsumas, jog kiaulę aukojo Deivei Žemei (*Deae Telluri*); daugelis garbino saulę ir mėnulį. Per pamokslus miestiečiai buvo atpratinti nuo šių prietarų ir nuo vienokių bei kitokių stabmeldiškų apeigų. […]

1593 metai

[…] Nepaprastą derlių surinkome Žemaitijoje. Pasklidę po kaimus, mūsų kunigai karštai aiškino katalikų tikėjimą. Buvo išklausyta daugybė išpažinčių (kai kurie žmonės buvo išpažinę savo nuodėmes prieš penkiasdešimt metų, o kiti net ir nė karto [nebuvo buvę išpažinties]), daug pakrikštyta – ne tik vaikų, bet ir suaugusių: neretai kartu su vaikais ateidavo krikštytis tėvai. Buvo taisomi blogi įpročiai, naikinami prietarai, kurie daugelio širdyse buvo giliai įsišakniję. Plačiai buvo paplitęs paprotys maitinti mirusiųjų vėles. Dėl to ypač svarbu būdavę suruošti puotas iš tokių valgių, kuriuos jie gyvi būdami labiausiai buvo pamėgę. Ko tik iš šių valgių gyvieji paimdavo ir paragaudavo, po truputį numesdavo po stalu, t. y. pasiųsdavo nuo stalo mirusiajam. Buvo žiūrima, kad kaimiečiai (kaip buvo įpratę) neaukotų aukų žemei, kad negarbintų namų dievybių, bet buvo įkalbama, kad šventu vandeniu bei kitomis panašiomis priemonėmis gintų nuo savęs visus prietarus ir burtus, prie kurių ši tauta buvo labai prisirišusi. […]

1600 metai

[…] Be to, buvo surengtos keturiasdešimt septynios misijos ir išvykos. Dešimt iš jų buvo ilgesnės, užtrukusios keturias, aštuonias ar daugiau savaičių. Dėl didelio kunigų trūkumo žmonės buvo visiškai neragavę dangiškų dalykų ir, išskyrus krikščionių vardą, nieko apie krikščionių religiją bei mokslą nežinojo. Tose vietose visur uoliai buvo aiškinami krikščionių religijos pradmenys vaikams, taip pat vyresnio amžiaus žmonėms. [Šio mokslo] paprasti kaimiečiai taip karštai klauso, jog kai sužino, kur yra kas nors iš mūsiškių, būriais subėga paklausyti dieviškų tiesų, išpažinti ir išpirkti nuodėmių. Jie graudžiai rauda skųsdamiesi esą nelaimingi neturėdami [kunigų], iš kurių galėtų tikėtis dangiškojo mokslo aiškinimo ir kitokios pagalbos išganymui. Taigi susipažinusių su krikščionių [religijos] paslaptimis ir išpažinusių nuodėmes yra 1700. Jie iki šiol per ilgus savo gyvenimo metus netgi nežinojo, kas yra išpažintis. Neminiu čia daugybės tų, kurie, jau keletą metų artimai bendraudami su mūsiškiais, išmoko dažniau priiminėti [šventus] sakramentus.

Apleistose vietose švęstu vandeniu apiplauta labai daug kūdikių; taip pat netrūko ir vyresnių, – vienas dešimties, kitas aštuoniolikos, trečias aštuonerių, ketvirtas trisdešimties metų, – kurie net iki šiol nebuvo pakrikštyti. Daug nuo neleistinų santuokų atkalbėta. Beveik šimtas neteisėtų santuokų, kuriose jie ilgokai gyveno, bažnyčios apeigomis padarytos teisėtomis. Didelė daugybė tokių, kurie susituokė pagal bažnyčios apeigas, dalyvaujant mūsų kunigams. Vis dėlto labai daug ir tokių, kurie dėl apsileidimo ar nežinojimo arba dėl didelio nuotolio sudarydami santuokas visai neprašo dalyvauti kleboną. Tačiau svarbiausia yra tai, kad daugelyje vietų panaikinti prietarai, stabai. Apmokyti tamsuoliai savo prašymus ir maldas turi siųsti vienam Dievui, kuris yra vienintelis visko kūrėjas ir davėjas.

O juk dažnai beveik visuose Lietuvos kaimuose pasitaiko nukrypimų nuo senosios krikščionių bendruomenės tikėjimo. [Pavyzdžiui,] nustatytu metų laiku, surinkus iš laukų derlių, aukoja dievams arba, teisingiau, demonams aukas. Tada, sunešę grūdus pas žynį arba aukotoją, kuris amžiumi yra kiek už kitus vyresnis ir, kaip manoma, pranoksta kitus dieviškų dalykų žinojimu, padaro alaus ir iškepa duonos. Pripilamas pilnas bokalas alaus, ir žynys, atsistojęs žmonių vidury, kreipiasi į Dievą: „O Dieve, kuo geriausiai ir palankiausiai mumis šią vasarą rūpinaisi ir gausų derlių davei; taigi ateik ir naudokis [tuo, kas aukojama]; kitą vasarą taip pat daug [aukų] gausi, jeigu mus gausiai apibersi gėrybėmis“. Po to atveda aviną, kurį visiems matant papjauna ir aukoja savo Dievui [dėkodami] už galvijų padaugėjimą. Moterys aukoja vištą, kad ir joms Dievas būtų palankus; tą darbą atlikti paveda seniausiai savo tarpe. Visa, ką Dievui paaukojo, patys kartu puotaudami suvalgo.

Kai kur svirnuose yra saugomi į žemę įkasti nemaži akmenys, plokščiu paviršiumi apversti aukštyn, ne užkasti žeme, bet apkloti šiaudais; juos vadina deivėmis (*Deyues*) ir kaip grūdų bei galvijų saugotojus pamaldžiai garbina. Pati aukojimo vieta taip visų saugoma, kad niekas nedrįsta arčiau prisiartinti. Jeigu [tą akmenį] kas paliestų, mano, kad tas žmogus būtų nutrenktas.

Papjauna žindomą paršiuką, visiškai juodą, kurį išvirtą suvalgo šeimos tėvas ir motina kartu su sena aukotoja; mažas dalis tiek nuo paršiuko, tiek nuo kito maisto, jeigu jį buvo ruošę, kartu su dvidešimt septyniais gabalais duonos aukotoja nuneša į svirną, kur minėtas deives [tai yra akmenis] tik ji viena, visiems atsitolinus, maldauja.

Pas vieną ligos parblokštą kaimietį atėjo demonas, išvaizda panašus į dievą. Jis ėmė įtikinėti [kaimietį], kad šis, norėdamas susigrąžinti ankstesnę sveikatą, kasmet turįs jam paaukoti bokalą alaus ir penktadieniais susilaikyti nuo visokio darbo. Kitas kasmet aukodavo ant upės kranto vištą, nes kadaise, pereidamas šią upę, patyrė didelį pavojų; šita auka jis stengėsi permaldauti upę ir susigrąžinti jos palankumą. Kai kurie, kai tik gimsta vaikas, prie ežero nuveda ožiuką; ten, nupjovę galvą ir kojas, kūną įmeta į ežerą. Šia apeiga dėkoja Dievui, kad gimdymas vyko laimingai. Visi tiki, kad jeigu moteris, prieš tai nepermaldavusi deivių, ištekės už krikščionio, kuris jų negarbina, mirs nuo išsekimo; gyvuliai, kuriuos atsives į vyro namus, nepaaukojusi už juos, žus.

Iš pradžių nenoromis atvesdavo šitų akmenų parodyti bijodami užsitraukti sunkią bausmę už dievybės įžeidimą. Tačiau kai pamatė, kad mes nebaudžiami jų dievus nerūpestingai liečiame ir kojomis mindome, išjuokė savo kvailumą ir patys be baimės priėjo, iškasė akmenis, juokdamiesi ir nesiliaudami stebėtis, kad garbino tokius nereikšmingus dievus.

O mirusiųjų tikinčiųjų atminimo dieną surengia iškilmingesnes negu bet kada vaišes. Tada sukviečia protėvių vėles ir iš visų valgių, kurių yra gausiai pridėta ant stalo, ką nors jiems po stalu numeta. Pavalgius, kad namiškiams nekliudytų, trupinius šluotomis iššluoja. Kiti valgius atneša prie kapų, kad iš žemės išėjusios vėlės tarsi naktiniai vaiduokliai nebaugintų gyvųjų. Kiti valgius užkasa į žemę, kad permaldauta žemė patikimiau priglaustų vėles. Dar kiti kartą per metus suruošia puotą ir, sudėję ant stalo labai daug visokių valgių, padeda tiek šaukštų, peilių, taurių ir kitų valgymui reikalingų įrankių, kiek protėvių ar giminaičių vėlių yra pakviesta. O vienas, [stovėdamas] viduryje [kambario], prašo vėles valgyti, noriai mėgautis priešais padėtais valgiais ir nekenkti laukams, namams, daržams ir visokios rūšies derliui. Visą tą laiką, kol mano, kad vėlės yra čia ir valgo, visi stovi aplink stalus tylėdami, neuždengtomis galvomis, rodydami pagarbą. Maždaug pusei valandos praėjus, šeimos tėvas arba motina maldauja, kad [vėlės] įvertintų jų triūsą ir paklusnumą. Tada nuo stalo paima pilną bokalą, kurį, po stalu truputį nulieję, pakelia į kaimyno

sveikatą ir čia pat išgeria iki dugno. Tą patį daro ir visi kiti. Paskui ir duonos, ir visų kitų valgių truputį numeta po stalu; tada apgula stalą ir, kas buvo padėta, kartu suvalgo. Pavalgę vėl deda po staltiese į devynias dalis padalytos rūgščios duonos ir, paėmę staltiesę už pakraščių, prieš namų duris meta iš jos duoną. Kai tuos gabalus vaikai rungčiomis surenka, aplaisto juos alumi, visiems garsiai kalbant palaimingą maldą, kad laukas vėl būtų derlingas.

Mūsiškių, vaikščiojančių po kaimus, darbas yra šalinti ir naikinti šituos ir daugelį kitų panašių juokingų paklydimų, kuriuose demonas laiko tamsius žmones. Taigi visai žemaičių žemei – o ji plačiai nusidriekusi – misijos buvo labai naudingos. Vyskupui paprašius, du [mūsiškiai] apėjo visą parapiją: apsilankę teikdami sakramentus ištaisė arba visiškai panaikino klaidas ir nusikaltimus. Buvo nustatyta, kad kiekvienoje parapijoje švenčių dienomis būtų mokoma krikščioniškojo mokslo, o ten, kur nėra bažnyčių, [reikia mokyti] sukvietus kaimiečius į vieną vietą. Kad tai būtų daroma nuolatos, savo noru apsiėmė rūpintis patys kilmingieji didikai. […]

1601 metai

[…] Kadangi Lietuvoje bažnyčių yra nedaug ir atlikti tolimesnes [misijas] pėsčiomis vargiai galima, reikėjo tai daryti [pasiskolinus] mažą, žemą vežimą, pakinkytą vienu arkliu, kuriuo važinėjo ir rūpinosi patys kunigai.

Daugelyje vietų buvo apšlakstytos šventu vandeniu ir išvarytos pagoniškos dievybės (vadinamos *Deiues*), kurias daugelis su dieviška pagarba ligi šiol garbina.

Žemaitijoje nuo netikro dievo (vadinamo *Pagirneij* arba *Dugnaij*) garbinimo ir šlykščių apeigų atlikinėjimo buvo atitrauktos aštuonios šeimos. Šitas dievas – tai truputis smėlio, saugomo po girnapuse kokiame nors namo kampe, kuriam tik vienos moterėlės nustatytu laiku su prietaringomis apeigomis aukoja vištą su maisto likučiais. O šeimos motina, artinantis mirčiai, šitą smėlį perduoda garbinti jauniausiojo sūnaus žmonai; jeigu kartais ši nenori priimti, liepia dievą įdėti į kapą, kartu su ja pačia. […]

1602 metai

[…] Ten pat [= Žemaitijoje] buvo panaikintos prietaringos apeigos; iš jų pažymėtinos šios: namų dievams moterys aukoja vištą, o vyrai – gaidį; [kad susilauktų] gausaus derliaus, pjauna karvę arba jautį. […]

1603 metai

[…] Reikia paminėti, jog kiekvienoje tokioje misijoje buvo rasta žmonių, kurie ničnieko nežinojo nei apie Dievą, nei apie dangiškuosius dalykus ir manė, kad kažkokia dievybė slypi akmenyse; prietaringai juos garbino ir aukojo jiems dešimtąją visa ko dalį. […]

1604 metai

[…] Lietuvos gyventojai nuo mūsų skiriasi papročiais. Jie yra taip apleisti kunigų, kad ne tik nežino apie katalikų apeigas, bet beveik ir apie patį Dievą nieko nėra girdėję. Todėl neišvengiamai nusirita į visokius klystkelius ir smerktinus prietarus. Iš tų dalykų, kuriuos pateiksiu, viskas paaiškės.

Be dangaus Dievo, jie turi namų dievus, kuriems nustatytu metų laiku yra įpratę aukoti įvairias aukas. Vieną namų dievą savo kalba vadina Dimstapačiu (*Dimstapatis*)[1]. Apie jį yra įvairių nuomonių. Vieni sako, kad jis esąs ugnies dievas, kuris saugo namus nuo gaisro. Jam aukoja gaidį, kurį iškeptą suvalgo patys, o kaulus sumeta į židinį. Kiti mano, kad tas dievas esąs šeimos motina. Jam pačios šeimos motinos aukoja kiaulę, kurią ratu sustojusios moterys laiko, o vyresnioji ją paskerdžia. Jos pačios ir suvalgo mėsą. Šitose apeigose neleidžiama dalyvauti berniukams ir mergaitėms, nes moterys bijo, kad dėl jų dalyvavimo dievas nepritrūktų to, kas pelnytai joms priklauso. Kitą namų dievą sava kalba vadina Pagirniu (*Pagyrmis*). Jam tam tikrose vietose tris kartus per metus vyrai aukoja paršą arba jautį, o moterys – gaidžius. Tada, kai aukoja vyrai, moterys negali dalyvauti, o kai aukoja moterys, nedalyvauja vyrai. Šitas dievas vardą gavo nuo girnų akmens, kuriuo malami grūdai, mat jo buveinė, atskirta medine pertvara, buvusi po girnų akmeniu. Pagal paprotį sužadėtinė arba nauja žmona namų šeimininke tampa tik tada, kai minėtajam dievui paaukoja duonos ir rankšluostį.

Daugelis garbina įvairius kitus dievus, bet apie juos, nenorėdamas ištęsti savo rašto, nekalbėsiu. Paminėsiu tik tuos proto netekusius žmones, kurie tiki, kad žalčiuose slypi dievybė, todėl labai rūpestingai juos saugo namie bijodami, kad kas nors nepakeltų prieš juos rankos, nes mano, kad tokiems tektų patirti didžiulį pavojų dėl padarytos skriaudos. Pasitaiko kartais, jeigu galima tikėti jų kalbomis, rasti žalčius (*serpentes*) kabančius po karvės tešmeniu ir čiulpiančius pieną. Kai vienas mūsiškis panoro žaltį užmušti, kažkoks žmogus ėmė maldauti, kad to nedarytų, o kai išprašyti nepavyko, pribėgęs išplėšė žaltį iš rankų ir paslėpė.

Esant šitokiai tamsybei ir paklydimams mūsų pastangos apsaugoti tikinčiųjų sielas nenuėjo veltui. Vienoje vietoje atgailą atliko ir komuniją priėmė penki šimtai žmonių, kurie ligi tol nė karto nebuvo ėję pas kunigą išpažinties. Tie, kurie dešimt ir daugiau metų slėpė savo nuodėmes, buvo įtikinti apvalyti savo sąžinę ir išsivaduoti iš nuodėmių pančių. Labai daug buvo sutuokta, nemažai pakrikštyta, kai kurie nuo erezijos išvaduoti.

Kai mūsų kunigas užsiiminėjo šitais darbais, jis buvo pakviestas pas dvi moteris, gyvenančias už kelių mylių. Jas reikėjo apsaugoti nuo piktosios dvasios. Vieną moterį jau ilgokai gąsdino piktoji dvasia, pasirodanti jaučio, arklio ar šuns pavidalu, ir ją taip prikamavo, kad toji vos gyva liko. O kitą [moterį],

pasmaugusi jos septynis vaikus, [piktoji dvasia] nešiojo iš vieno namo į kitą. Kokia Dievo malonė! Abiejų moterų, apsivaliusių išpažintimi ir sustiprėjusių po komunijos, – beje, dar ir jų namai buvo palaiminti ir pašalinti prietarai, – būklė labai pagerėjo.

Žymiausiame po Vilniaus Kauno mieste [mūsiškiai] daugeliui popiežiaus Klemenso VIII vardu davė visiškas indulgencijas. Yra žinoma, kad mūsų paklausyti ir dalyvauti mišiose susirinko tiek žmonių, kiek seniai niekas nebuvo regėjęs. Todėl jėzuitams išėjus visi labai troško vėl juos matyti.

Kitoje vietoje buvo suardyti lararijai[2], pašalintos tekinių krūvos sandėliuose, neva apsaugančios nuo vagysčių, o vietoj jų pastatyti kryžiai. Labai daug žmonių išmokyti krikščioniškų tiesų ir Viešpaties maldos, per išpažintį apvalyti nuo nuodėmių ir atvesti į doros kelią. […]

1605 metai

[…] Ir kitus namus vargino dažnos nelaimės bei panašūs piktųjų dvasių išpuoliai: krisdavo arkliai, žmonės drebėdavo iš baimės. Kai kurie seni valstiečiai tikėjo, kad esąs koks nors mirusiųjų artimųjų globėjas, kuris baudžiąs už paniekintą tų mirusiųjų atminimą pražudydamas arklius. Taigi jie nusprendė šitaip išpirkti kaltę ir permaldauti piktąsias dvasias bei vaiduoklius.

Kokiame nors medyje išskaptuoja dvi skyles ir į kiekvieną iš jų padeda po kiaušinį: vieną žemės dievui, kitą – mirusiųjų globėjui, maldaudami, kad atleistų jiems kaltę. Tėvas [jėzuitas] ilgai įtikinėjo, kol šiaip taip įtikino anuos žmones atsisakyti prietarų. Jis išrovė medį, kurį tik sutelkus daug jėgų galima buvo išversti iš šaknų. Kai Tėvas paprašė pagalbos, vos vienas išdrįso jam padėti. Išrovus medį, kiaušinius sudaužė, vietą apšlakstė šventu vandeniu, žmones įtikino atlikti išpažintį. Visus jis paliko išsivadavusius iš prietarų, atpirkusius nuodėmes ir didžiai dėkingus už sugrąžintą ramybę bei atitolintą bėdą. Tas pats Tėvas sugrąžino ramybę ir kitiems piktųjų dvasių varginamiems namams. Mūsiškių pastangų dėka ne vienas labai tamsus kaimietis atsisakė įpročio aukoti akmeniui, kurį manė esant namų gerbūvio ir pilnų svirno aruodų dievu.

Kitas mūsiškis kunigas atvyko į klebono ir kunigų neturinčią vietą, kur rado labai tamsius ir prietaringus žmones. Vieni, pamatę kunigą, palaikė jį vaiduokliu, nes daugelis niekada nebuvo kunigo regėję. Kiti manė, kad tai pono atsiųstas griežtas mokesčių rinkėjas, deramai einąs savo pareigas.

Čia Tėvas rado daug į visokius prietarus įsipainiojusių žmonių. Jie garbina įvairius dievus ir kaimiečių papročiu nustatytu metų laiku jiems aukoja aukas. Vieni garbina kažkokį dievą Dirvolirą (*Diruolira*), kuriam skerdžia paršą aukai. Kiti dievui, vardu Nozolas (*Nosolum*), aukoja ožį ir jo kraują išpila į upę, kad tas dievas duotų gerą javų derlių. Kai kurie garbina dievą Dimstipatį

(*Dimstipati*). Kai Tėvas paklausė, kaip tą dievą garbina, jie visiškai nenorėjo aiškinti, nes turį slaptų apeigų, apie kurias negalima kitiems nė prasitarti.

Sugabenę iš laukų javus, jie ruošia puotas, į kurias kviečia vienas kitą. Savo žynį pasodina garbingiausioje vietoje. Šis, prieš prasidedant vaišėms, papjauna gaidį, jo kojas pasvilina ugnyje ir iš jų sprendžia apie būsimų metų derlių ar nederlių ir kaip koks pranašas garsiai visiems paskelbia savo spėjimą. Vežimų tekinius sudeda pačioje svirnų pakraigėje, kad piktosios dvasios vogčiomis neperneštų derliaus į kaimynų svirnus. Daugelyje vietų Tėvas tuos tekinius nuvertė ir jų vietoje pastatė kryžius.

Tie patys kaimiečiai, tarp kitų prietarų, dvylika dienų po Viešpaties gimimo vakarais švenčia. Tada jie nieko nedirba, kad turėtų, kaip sako, šventą poilsį. Šituo poilsiu jie nori išprašyti iš Dievo avims sveikatos, kad tos neatsivestų išsigimusių, bjaurių ėriukų. Mano, kad tiems, kurie to poilsio nepaisys, ėriukai gims be galvos arba be kojų.

Šėtonas taip stipriai laiko šituo prietaru apraizgytus žmones, kad jie labai sunkiai jo atsisako. Be to, šis Tėvas aptiko daug ir tokių prietarų, apie kuriuos žmonės nutyli ir tik nebent geruoju ir pamažu prikalbinti savo slaptas apeigas atskleidžia. […]

1606 metai

[…] Tikėdamiesi laimingo derliaus, daugelis laikosi vieno prietaro: virš [slenksčio] duobės užrita akmenį, kuriam neša [kaip auką] dalį to, ką valgė ar gėrė. Tėvas [jėzuitas] privertė akmenis iš namų išristi, o duobes užkasti. Atpratinami yra ir nuo daugelio kitų klaidų bei pagoniškų prietarų, taip daugelyje vietų [senojo] nuodėmingumo jau neliko nė pėdsako. […]

1609 metai

[…] Septyniolikoje vietų buvo panaikinti prietarai ir demonų garbinimas. Vienoje vietoje kvaili žmoneliai kaip dievybę garbino medį bijodami jį nukirsti ir pasakodami, jog kai du ar trys lengvabūdžiai žmonės išdrįso jį paliesti, jiems čia pat vietoje sutraukė ranką. Taigi priėjo mūsų kunigas, nukirto medinį dievą ir įmetė į ugnį. Tuoj pat kilo didžiulis sąmyšis ir nepatiklūs žiūrovai stebėjo degantį medį tol, kol jis pavirto pelenais. Tik tai išvadavo juos iš baimės ir iš pražūtingos klaidos. […]

1611 metai

[…] Kražių tėvai išklausė tris šimtus penkiasdešimt tris žmones, pirmą kartą priėjusius išpažinties, ir daugelį, atlikusių įprastinę išpažintį. Du pranašautojai gyrėsi esą ateities dalykų žinovai ir iš medžio padarytu kauliuku spėjo apie palankius ar nepalankius likimus; paraginti atsisakyti šitų apgau-

lių, kuriomis daugelį apmulkindavo, prie jų vėl grįždavo. Kai mūsų kunigas pradėjo juos griežčiau kaltinti, vienas iš tų pranašautojų dideliame žmonių susirinkime viešai pareiškė, kad ydos, kuriomis jie yra kaltinami, nėra tarp jų taip plačiai paplitusios. […]

[…] Mūsiškiai kunigai dėjo pastangų ne tik netinkamus katalikų įpročius pataisyti ir juos nuo erezijos atitraukti, bet ir pagonis, kurių čia yra didžiulė daugybė, į teisybės šviesą atvesti. Daugelį stabmeldiškų išmonių kūrėjų įtikino teisybės jėga, ir savo rankas jie atidavė tikrajam Dievui. Jie garbino įvairias dievybes, primenančias Antikos pagoniškus dievus: žemės dievą Žemėpatį (*Zemopati*), arba Plutoną, jei palygintum su Antikos dievais, Andeivį (*Andeiui*), arba Neptūną, derliaus sargą Bieaukurį (*Bieaukuri*), Pagirnį (*Pagirni*), arba Cererą, Užpelenę (*Vsspeleni*), arba Vestą, ir kitus panašius. Yra tokių, kurie garbina nepaliestas giraites ir girias tarsi dievybę ir neleidžia ten net mažiausios šakelės nulaužti. Jei atsitinka kokia nors bėda gyvuliams, javams ar jų pačių sveikata pašlyja, mano, kad yra nubausti už šventos giraitės įžeidimą. Yra įsitikinę, jog tiems, kurie pakeltų ranką mišką kirsti, už bausmę būtų sutrauktos gyslos.

Tuo tarpu kiti vyrai ir moterys nusikalstamai aukojo draugų ir protėvių vėlėms ir kasmet, o ypač per Velykas, Kalėdas, Visus Šventuosius, ruošė joms puotas. Dabar, atsikratę klaidų, keičia savo įpročius, stengiasi dalyvauti šventose mišiose, dalija vargšams išmaldą ir kitokius pamaldžius darbus daro. Daugelis valstiečių labai tamsūs, prispausti sunkaus eretikų jungo, ligi šiol negalėjo nei į bažnyčią ateiti, nei klausytis švento mokslo; dabar, sužinoję, kur lankosi mūsų kunigai, dideliais būriais, nepatogiais keliais ateina po penkias mylias, kad atliktų šventą išpažintį ir nusiplautų kaltes. Nuolankiai prašo, kad būtų mokomi tų dalykų, kurie būtini sielų išganymui. […]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

[1] Tiek šio, tiek kitų dievų vardai „Ataskaitose“ įvairuoja. Rašoma *Dimstipatis*, *Dimstapatis*, *Dimstipais*, *Pagirnis*, *Pagyrmis* ir t. t.

[2] *Lararijai* (lot. *lararium*) – vieta namuose, kur laikomi dievų atvaizdai arba jų kulto simboliai.

LIETUVOS STATUTAS
1588

Lietuvos Statutu vadinami trys savarankiški LDK įstatymų kodeksai (teisynai): Pirmasis (1529), Antrasis (1566) ir Trečiasis (1588). Juos rengė specialiai sudarytos komisijos, kurių pateikti projektai buvo svarstomi seimuose, o juos patvirtinus, Statutai įsigaliodavo visoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Kiekvienas vėlesnis Statutas perimdavo pagrindinius ankstesniojo Statuto nuostatus, kartu nutraukdamas ir jo galiojimą. Pagrindiniai Statutų šaltiniai buvo paprotinė teisė, visuotinės LDK ir jos sričių privilegijos, administracijos ir teismų praktika, seimų nutarimai, svetimų šalių teisė ir kt. Visa ši gausi įstatyminė medžiaga Statuto sudarytojų buvo susisteminta ir suskirstyta pagal turinį į skyrius, o šie – į artikulus – straipsnius. Trečiasis Statutas, vainikavęs LDK įstatymų kodifikaciją, turi 14 skyrių, suskirstytų į 488 straipsnius. Pagal apimtį, turinį ir teisinės minties brandumą jis smarkiai pranoksta Pirmąjį ir Antrąjį Statutą. Pažymėtina, kad Statute buvo kodifikuotos visų svarbiausių teisės šakų (valstybinės, baudžiamosios, civilinės, karo ir kt.) normos. Jis reglamentavo pagrindines LDK viešojo ir privataus gyvenimo sferas. Statuto galiojimas buvo nutrauktas 1840 metais, kai Rusija siekė galutinai panaikinti Lietuvos valstybingumą. Lietuvos Statutas rašytas LDK kanceliarine, vadinamąja rusų, kalba. Tačiau greit jis buvo išverstas į lotynų ir lenkų, o vėliau ir į kitas kalbas. Pirmasis ir Antrasis Statutas galiojimo metu nebuvo išspausdintas ir sklido rankraštiniais nuorašais, kurių dauguma neišliko. Trečiasis buvo spausdintas keletą kartų, nuo 1614 iki 1819 metų – tik lenkų kalba. Statutams nustojus galioti, buvo spausdinami jų moksliniai kritiniai leidimai.

VYTAUTAS RAUDELIŪNAS

Teiginys apie raganavimus (kerėjimus) rodo bendrą visai Europai anuo metu būdingą nusistatymą prieš raganavimu įtariamus žmones ir apskritai prieš visus senuosius, nekrikščioniškus tikėjimus. Neatsitiktinai tame pačiame straipsnyje kalbama ir apie smurtą prieš Bažnyčią. Antra vertus, raganavimas anuo metu buvo suprantamas kaip konkretus kenkimas žmonėms arba gyvuliams. Todėl apie jį kalbama kaip apie vieną iš kenkimo būdų pačiam žmogui arba jo turtui.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Статут, 1588; *Statut,* 1614; Lappo, 1934–1938; *Статут,* 1989 ir kt.
Literatūra: Lappo, 1934–1938; Šapoka, 1938; *Statutas,* 1989; *Статут,* 1989 ir kt.
Tekstas iš: Статут, 1989, 162.

СТАТУТ ВЕЛІКОГО КНЯЗСТВА ЛІТОВСКОГО
1588

Розделъ четверътый: о судьях и о судех

Артыкулъ 30
Што мають судити воеводове, старостове и деръжавцы, и о ихъ позвехъ – о што маютъ даваны быти, и о сказанью за нестаньемъ сторонъ, и о горачомъ учинъку

Уставуемъ тежъ, хотечи мети, и даемъ моцъ, абы воеводове и старостове наши судовые, кождый въ повете и вряде своемъ судовомъ судили и справовали и позвы свои давали о тые арътыкулы, меновите тутъ описаные, то есть: о наездъ кгвалътовный на домъ шляхетъский, не толко на самый дворъ, але и на гумно або на дворецъ, где быдло и инъшое господаръство домовое бываеть ховано. Къ тому, о кгвалтъ костела хрестияньского водълугъ арътыкулу третего въ розъделе одинадъцатомъ; о кгвалътоване паненъ и невестъ; о кгвалтъ въ местехъ нашихъ, о розбой по дорогахъ, о злодейство, о фалшъ, о пожогу дому або гумна, о чародейство, о трутизну и отповедь отъ щляхътича шляхътичу на здоровъе або огнемъ, и о голову шляхетъскую, такъже и поручниковъ такихъ, которые бы о похвалъку на горъло або огнемъ кого ручили. Але о збеги слуги и подданыхъ вшелякихъ и челеди невольное – о то, похочеть ли, до кгроду або до земъства вольно будеть позвать […].

LIETUVOS STATUTAS
1588

IV skyrius. Apie teisėjus ir teismus

30 straipsnis

Kurias bylas turi spręsti vaivados,
seniūnai ir dvarų laikytojai, ir apie jų šaukimus –
kuriais reikalais jie turi būti daromi, taip pat
apie baudas už šalies nestojimą ir apie karštomis
pėdomis susektą nusikaltimą

Taip pat nustatome, tai norėdami turėti, ir suteikiame įgaliojimą, kad vaivados ir mūsų teisminiai seniūnai, kiekvienas savo paviete ir savo teismo apylinkėje, teistų bei bylas vestų ir savo šaukimus darytų šiais čia aprašytais straipsniais, tai yra: dėl smurtinio bajoro namų puolimo, ir ne vien paties dvaro, bet ir svirno, gyvulių tvartų, kur laikomi naminiai gyvuliai ir kita ūkio manta. Toliau dėl smurto prieš Krikščionių bažnyčią, pagal vienuoliktojo skyriaus trečiąjį straipsnį; dėl moterų ir merginų išžaginimo; dėl smurto mūsų miestuose; dėl plėšimų pakelėse; dėl vagysčių; dėl klastojimų; dėl namų arba kluonų padegimų; dėl raganavimų (kerėjimų); dėl nuodijimų; dėl bajoro grasinimo kitam bajorui smurtu arba padegimu; dėl bajoro nužudymo; taip pat dėl laidavimų, padarytų grasinant nužudymu arba padegimu. Bet dėl tarnų, įvairių valdinių ir nelaisvųjų pabėgimų – dėl to, jei kas norės, galės šaukti į pilies arba žemės teismą […].

JOHANNAS DAVIDAS WUNDERERIS

XVI a.

JOHANN DAVID WUNDERER

Johannas Davidas Wundereris (*Johann David Wunderer*) kilęs iš Štrasburgo (dab. Strasbūras, Prancūzija). Studijavo Rostoko universitete Vokietijoje. Iš čia 1589 metais iškeliavo į Daniją, Baltijos kraštus ir Švediją. Žinoma, kad 1590 metų lapkričio 1 dieną jis grįžo į Vokietiją – iš Rygos uosto Baltijos jūra atplaukė į vokiečių uostą Liubeką.

Čia pateikta ištrauka įspūdžių iš Wundererio viešėjimo Žemaitijoje ir Latvijoje. Jis visiškai nepagrįstai tuos kraštus vadina bendru Rusijos vardu: Žemaitija sudarė dalį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Latvija su pietų Estija tuomet buvo Lenkijos ir Lietuvos valstybės autonominis vienetas. Wundereris neteisus sakydamas, kad visi latviai – baudžiauninkai: jais XV–XVI amžiuje buvo paversta dauguma valstiečių, bet ne visi gyventojai. Vokiečių feodalų socialinė ir tautinė priespauda (krašte jie viešpatavo nuo XIII amžiaus pirmosios pusės) stabdė latvių ūkio ir kultūros raidą; tai iš dalies atsispindi ir Wundererio aprašytoje latvių buityje.

Rankraštis iki Antrojo pasaulinio karo buvo Frankfurto prie Maino (Vokietija) Senosios vokiečių literatūros ir istorijos archyve.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Johannas Davidas Wundereris, apibūdindamas žemaičių ir latvių papročius bei tikėjimus, kaip jau yra nurodyta tyrinėtojų (Mannhardt, 1936, 419), rėmėsi ir rašytiniais šaltiniais. Rašydamas apie žemaičius, jis, atrodo, rėmėsi Sigismundu Herbersteinu, o apie latvius – Balthasaru Russowu. Tačiau Wundereris pateikė daugiau informacijos negu yra minėtuose šaltiniuose. Neįtikėtina, kad jis viską būtų pats sukūręs, kaip įrodinėja K. H. Busse (Mannhardt, 1936, 419), nes jo informacija apie žemaičius ir latvius yra nevienoda, atspindinti kiek skirtingą šių tautų pasaulėjautą. Pavyzdžiui, jis teigia, kad žemaičiai pasiverčią vilkais ir meškomis, o latviai – vilkais ir katėmis. Iš tiesų Žemaitijoje meškos kultas buvo stipresnis, ir tikėjimai, kad žmonės pasiverčią meškomis, čia galėjo būti populiaresni. Tiesioginiais stebėjimais

galėjo būti paremta informacija apie latvių įkapes. Tuo tarpu tikėjimas, kad latviai, pasivertę vilkais ir katėmis, raiti ant ožių skraido į susirinkimus, kur puotauja, verda burtų gėralą ir t. t., galėjo būti ir paties autoriaus priskirtas latviams, nes anuo metu daugelis Europos tautų manė, kad šitaip daro raganos ir burtininkai. Antra vertus, tokie tikėjimai tada galėjo būti žinomi ir latviams. Wundereris dažniausiai „fantazuoja“ tik tiek, kad liaudies tikėjimus pateikia kaip tikrus dalykus (pavyzdžiui, žemaičiai tiki, kad galima pasiversti vilkais ir meškomis, o Wundereris rašo, kad žemaičiai pasiverčia vilkais ir meškomis ir pan.). Tačiau šitoks naivus tikėjimas buvo būdingas daugeliui anο meto rašytojų.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Wunderer, 1812, 163–255; Mannhardt, 1936, 418–119.
Literatūra: Adelung, 1846; Busse, 1852; Mannhardt, 1936, 418–419.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 418–419.

REISEN NACH DENNEMARK, RUSSLAND UND SCHWEDEN
1589

[Von Żemaiten.] Folgends kamen wir in Samogitiam durch dicke vnd grosse ungeheure Wildenussen, in welchen zu vnderschiedlich zeitten am hellen tag erschreckliche Visiones vnd Geister gesehen werden; es vermeinen die Gelehrten, es komme daher, weill noch heutiges tags viel, Inwohner wie die bestien absque fide et religione ihr leben zupringen vnd nicht allein thier vnd andre monstra serpentum adoriren, sondern auch weil sie auss teuflischen künsten sich in Wölff vnd beeren gestalt transmutiren vnd verstellen, also der Satan sehr mächtig bei ihnen gefunden wirdt, wie sie denn in mancherlei gestalt den durchreisenden erscheinen, auch dieselben wie sie können in Wolfsgestalt anfallen vnd niederlegen. [Über die Letten.] So ein thodter begraben sol werden, legen sie den verstorbenen vnter ein disch, giessen alle nehe (Neige) oder grundsuppen, so in dem trinckgefess sonderlich behalten ist, auff ihn, sprechen dasselbige gehöre ihm zu. Dann vergraben sie in dem

nechsten waldt, legen zu ihm ein Axt, 2 scharff (Scherflein) oder kupffern Pfenning, ein stücks brodt vnd hultzen gefäss voll weisbier. Seind also arme heillose leuth, alle leibeigen, haben barbarische mores, essen sehr übell, rohe milch, schwartz kleyenbrodt vnd ein dürr ungekocht fischle ist jhr beste speiss, liegen auff harter erden, haltens für ein schandt, auff einem bett zu liegen. Werden auch heuttiges tags gefunden, die Sonn, Mondt vnd sternen, schöne baum vnd thodten coliren vnd anbetten. Von Statur seind sie stark, gross, doch vngeschickt blochende [?] vnd gottlose leuth, die mehrestheils zum Zeuberen abgerichtet, die sich in Wölff vnd Katzen transmuttieren, zu nacht auf Böcken in lüfften fahren, in Waiden und wildtnussen, jhre conventicula, Hagelsiedung [?], gabbelschmierung, teuffelsdantz, diabolicos concubitus und dergleichen vnerhörte abschewliche grewell halten, von welchen viel wunders gesagt wirdt. Ihre Kleidung ist gar gering, von schlechtem beltzwerck oder zwilch, lange Kittel, schue von bast und baumrinden, den Sameiten gleich. […]

KELIONĖ PER DANIJĄ, RUSIJĄ IR ŠVEDIJĄ
1589

[Apie žemaičius.] Toliau nuvykome į Žemaitiją per tankias ir nepaprastai dideles girias, kuriose įvairiu metu šviesią dieną regimos baisingos vizijos ir šmėklos. Mokslo vyrai mano, jog šitaip dedasi dėl to, kad ligi pat šiolei daugelis to krašto žmonių gyvena kaip žvėrys, be tikėjimo ir religijos, ir ne tik garbina gyvulius bei kitas gyvačių baisenybes, bet dar ir dėl to, kad jie su velnio pagalba pasiverčia vilkais ar meškomis, taigi šėtonas, kaip matome, pas juos tebeturi labai didelę galią; jie tada visokiausiais pavidalais pasirodo keleiviams, juos vilkais pasivertę gali užpulti ir sudraskyti. [Apie latvius.] Kai ruošiasi laidoti numirėlį, tai jo kūną paguldo po stalu, pila ant jo visas alaus nuosėdas ar mielių tirštimus, laikomus specialiame inde, sakydami, jog tai priklausą jam. Paskui užkasa jį artimiausiame miške, deda į kapą kirvį, du skatikus arba varinį pfenigą, gabalą duonos ir medinį indą alaus. Yra tai vargani, niekingi žmonės, visi baudžiauninkai, jų papročiai barbariški, jie valgo labai prastai, žalią, nevirintą, pieną, juodą nesijotą duoną, o džiovinta, nevirta žuvelė jiems jau skanėstas. Guli ant kietos žemės, laiko sau gėda gulėti

lovoje. Dar ir šiandien pasitaiko tokių, kad garbina saulę, mėnulį ir žvaigždes, gražius medžius ir mirusius žmones ir jiems meldžiasi. Iš stoto yra stiprūs, stambūs, tik nevykusiai atrodantys ir bedieviški prasčiokai, daugumas linkę į žyniavimus. Jie pasiverčia vilkais ir katėmis, naktimis raiti ant ožių laksto oru, miškuose ir tyrlaukiuose rengia savo sueigas, verda burtų gėralus, šoka velniškus šokius, atlieka tarpukiškio tepimus, šėtoniškus sanguliavimus ir panašias neregėtas nešvankybes, apie kurias girdėti daug įstabių dalykų pasakojant. Jų drabužis visiškai menkas, iš prasto kailio arba storos drobės ilgi trinyčiai, avalynė iš karnų ar medžio luobų, panaši kaip žemaičių. [...]

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

ŽEMININKŲ SKUNDAI ŽEMAIČIŲ ŽEMĖS TEISMUI

Abu dokumentus surado Konstantinas Jablonskis. Tai nukentėjusiųjų skundai, įrašyti į XVI amžiaus pabaigos Žemaičių žemės teismo knygas, prieš Antrąjį pasaulinį karą buvusias Kaune, Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje (dabar – Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje). Jablonskio daryti ir spaudai parengti nuorašai yra Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (f. 256, nr. 207).

Jablonskio nuomone, skelbiamuose dokumentuose tendencingai, t.y. iškreiptai, galėjo būti pateiktas mušimo, plūdimo atpasakojimas, sudarantis užrašytų skundų esmę. Tačiau sambarių alaus gėrimo, kaip bendravimo apeigų, supratimas šiuose dokumentuose, Jablonskio nuomone, bent XVI amžiaus galui yra teisingas.

RIMANTAS JASAS

Tiesioginių duomenų apie lietuvių mitologiją šiuose dokumentuose nėra. Tačiau jie patikslina ir padeda geriau suprasti kitus šaltinius.

Pirmajame iš jų užsimenama apie sambarių alaus gėrimą birželio 29 dieną, t. y. per Petrines. Sambarių alum buvo vadinamas „sudėtinis, suneštinis" alus, kaimo gyventojų daromas iš kartu supiltų grūdų (*LKŽ,* XII, 93) arba daromas vieno žmogaus iš kartu supiltų įvairių grūdų. Kaip teigiama kituose BRM šaltiniuose, šitoks alus buvo geriamas per sėjos pabaigtuves, javų nuvalymo šventes, arklių ar namų pašventinimus, per Velykas, Sekmines ir kitomis progomis. Sambariu ar sambariomis neretai buvo vadinamos ir pačios šventės, per kurias tokį alų gėrė (*LKŽ,* XII, 93). Panašiai (*Sobar*) latviai vadindavę sudėtinę auką, kuri dievams būdavusi aukojama ištikus marui ar kitai kokiai nelaimei, dalis tos aukos būdavusi kartu suvalgoma. Kadangi sambarių alaus gėrimas per Petrines minimas kaip šalutinis įvykis, kuriuo tik norima parodyti, kada buvo sumuštas žemininko Luko Kolotovo (Kulautuvo) tarnautojas, tai, kaip teisingai nurodo Konstantinas Jablonskis (Jablonskis, 1973, 368), abejoti šio fakto tikrumu nėra jokio pagrindo. Dėl to tuos BRM šaltinius, kuriuose aprašomas sambarių alus arba sambarių šventės, galima laikyti patikimesniais. Žemaičiuose XVI amžiaus pabaigoje toks alus, matyt, buvo geriamas birželio 29 dieną, t. y. per Petrines.

Kitame dokumente sakoma, kad prie upelio, Alkuose, kur „gerieji žmonės susieina“, sekmadienio rytą po Petrinių buvo geriamas alus (ne sambarių, o paprastas – pirktinis). Todėl galima manyti, kad alkai buvo ano meto žmonių mėgstamos susiėjimo vietos, kuriose buvo švenčiamos įvairios šventės, puotaujama, geriamas ritualinis ir šiaip paprastas alus. Jau pats alko vardas rodo, kad tai yra vieta, kur seniau būdavo aukojama. O baltų aukojimai yra susiję su puotomis, nes didesnė aukojamo gėrimo arba valgio dalis paprastai būdavo suvalgoma ir išgeriama. Taigi šis dokumentas sustiprina kitų autorių, visų pirma Stanisławo Rostowskio, pateiktų žinių apie sambarių alaus gėrimą per įvairias šventes patikimumą ir leidžia patikslinti tų švenčių vietą ir laiką Žemaičiuose. Jis reikšmingas ir norint tiksliau apibrėžti alkais vadinamų vietovardžių semantiką.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Jablonskis, 1933, 412–414; 1941 (fragm.); 1973, 366–370.
Literatūra: Jablonskis, 1933; 1973, 366–370.
Tekstas iš: Jablonskis, 1973, 366–370.

ЖАЛОБА ЗЕМЕНИНА ЛУКАША КОЛОТОВА ЖОМОЙТСКОМУ ЗЕМСКОМУ СУДУ

3 июля 1593

Году от нароженя Сына Божого тисеча пятсот деветдесят третего месеца июля третего дня. На рокох земъских судовых водлуг статуту на завтрее по Светои Троицы свята рымского прыпалых и сужоных перед нами Казымером Яновичом Орвидом суд’ею а Криштофом Яновичом Белевича подсудком, врядники господарскими земскими жомоитскими, оповедалъ и жаловал земенин господарскии земли Жомоитскои Лукаш Станиславович Колотое о том, ижъ году теперешъного 1593 месеца июня 29 дня, будучы деи служебнику его Балтромею Петровичу в дому, лежачом в земли Жомоитское у волости вилкиискои, прозываемом Поштово, земенина господарского земли Жомоитскои волости

вилкииское Балтромея Федоровича и там деи пиючы ему сполное пиво самборы в томъ дому его звыш мененом, то пак деи сын его Балтромея Федоровича на имя Урбан Балтромеевич, которы при ным уставичне мешкает, звазнившысе на него невинъне того году, месеца и дня звыш мененого кием збил и зранил. […]

ŽEMININKO LUKO KOLOTOVO (KULAUTUVO) SKUNDAS ŽEMAIČIŲ ŽEMĖS TEISMUI, KAD SUMUŠĘ GERIANTĮ SAMBARIAS JO TARNAUTOJĄ

1593 liepos 3

Nuo Dievo Sūnaus gimimo tūkstantis penki šimtai devyniasdešimt trečiais metais liepos mėnesio trečią dieną per žemės teismo kadenciją, kuri pagal statutą prasidėjo rytojaus dieną po Švč. Trejybės – Romos [katalikų] šventės, mums – Kazimierui Jonaičiui Orvydui, teisėjui, ir Kristupui Jonaičiui Bilevičiui, pateisėjui, Žemaičių žemės teismo valdoviniams pareigūnams, pasakojo ir skundėsi Žemaičių žemės valdovinis žemininkas Lukas Stanislovaitis Kolotovas (Kulautuvas), kad šių 1593 metų birželio mėnesio 29 dieną jo tarnautojui Baltramiejui Petraičiui būnant Žemaičių žemės Vilkijos valsčiaus valdovinio žemininko Baltramiejaus Teodoraičio namuose, esančiuose Žemaičių žemėje, Vilkijos valsčiuje, vadinamojoje Paštuvoje, ir ten, tuose namuose, jam geriant bendrą sambarių alų, jo – Baltramiejaus Teodoraičio – sūnus, vardu Urbonas Baltramiejaitis, kuris su juo nuolatos gyvena, susikivirčijęs su juo, tais minėtaisiais metais, mėnesį ir dieną nekaltai lazda [jį] sumušė ir sužeidė. […]

Vertė *RIMANTAS JASAS*

ЖАЛОБА ЗЕМЕНИНА ЗЕМЛИ ЖОМОЙТСКОЙ ЯКУБА ГРИГОРЬЕВИЧА, ЗАПИСАННАЯ В ЗЕМСКИЕ КНИГИ

2 июля 1596

Году от нарожен'я Сына Божого тисеча пятсот деветдесят шостого месеца июля второго дня. Земенин господарски земъли Жомоитъское пан Якуб Григор'евич чынил оповедан'е и жалобу о томъ, ижъ деи в году теперешнем тисеча пятсот деветдесят шостом месеца июня 30 дня будучы деи ему, пану Якубу Григор'евичу, в полю Рощах, лежачомъ в земли Жомоитскои, на местцу, называемом Олках, над речкою Явкгилою, и тамъ деи привез был до того местца Олки, кгде се люди добрые сходят, яко дня светого у неделю пива полбочокъ, купившы за девет горошеи литовских для себе и для приятелеи своих, и скоро почынаючы ему тое пиво с того полбочка з людми добрыми пити, то пак деи земенинъ господарски земъли Жомоитскои Езофъ Станиславович, також будучы там в том местцу звыш мененом в Олках, и пришодшы до него, вперод налаял и насоромотил словы неучътивыми, доброи славе его доткливыми, называючы его нечыстого ложа сыномъ, а по том нет ведома з яких причын тот полбечок пива его своволне а безправне тогожъ году, месеца и дня звыш описаного з возу его покграбил, а на том ещо мало маючы тогожъ году, месеца и дня завыш мененого и на томъ же местцу перед людми добрыми похвалку на здоровъе устъную а очевистую учынил, мовечы тыми словы: „Ведаи о том ты, Якубе, певне, коли колвек тебе забию або з направы моеи от кого колвек забит будеш“. Котороежъ тое оповедан'е ест до книг земских записано.

ŽEMININKO JOKŪBO GRIGAIČIO SKUNDAS, KAD ŽEMININKAS JUOZAPAS STANISLOVAITIS JĮ IŠPLŪDĘS, PAGROBĘS ALŲ IR JAM GRASĘS

1596 liepos 2

Nuo Dievo Sūnaus gimimo tūkstantis penki šimtai devyniasdešimt šeštais metais liepos mėnesio antrą dieną. Žemaičių žemės valdovinis žemininkas ponas Jokūbas Grigaitis pasakojo ir skundėsi štai kuo. Šiais tūkstantis penki šimtai devyniasdešimt šeštais metais birželio 30 dieną jis, ponas Grigaitis, buvo Ruoščių lauke[1], esančiame Žemaičių žemėje, vietovėje, vadinamoje Alkai, prie Jaugilos upelio, ir tenai, tuose Alkuose, kur gerieji žmonės[2] šventą dieną – sekmadienį – susieina, jis buvo atvežęs pusę statinaitės alaus, nusipirkęs [ją] sau ir savo draugams už devynis lietuviškus grašius. Ir kai tik jis su geraisiais žmonėmis pradėjo gerti tą alų iš tos statinaitės, tai Žemaičių žemės valdovinis žemininkas Juozapas Stanislovaitis, taip pat buvęs tenai, minėtuose Alkuose, priėjęs prie jo iš pradžių išplūdo ir padarė gėdą nepadoriais žodžiais, įžeidžiančiais jo gerą vardą, pavadindamas jį benkartu, o paskui nežinia dėl kokių priežasčių tą jo alaus statinaitę savavališkai ir neturėdamas teisės tais pačiais minėtaisiais metais, mėnesį ir dieną iš jo vežimo pagrobė, o kadangi jam to buvo per maža, tais pačiais minėtaisiais metais, mėnesį ir dieną gerųjų žmonių akivaizdoje, visiems girdint pagrasino, tardamas tokius žodžius: „Žinok, Jokūbai, tikrai kada nors tave užmušiu arba kas nors užmuš tave man pavedus!“ Tas pareiškimas yra įrašytas į žemės teismo knygas.

Vertė *RIMANTAS JASAS*

KOMENTARAI

1 *Ruoščiai* – vietovė Kėdainių apylinkėje, keli kilometrai nuo Babėnų – lietuvių raštijos pradininko Mikalojaus Daukšos tėviškės.

2 *Gerieji žmonės* – XVI amžiaus smulkieji bajorai, pasiturintys valstiečiai – karo tarnai.

RIMANTAS JASAS

GERHARDAS MERKATORIUS
1512–1594

GERHARD MERCATOR

Gerhardas Merkatorius (*Mercator,* tikroji pavardė *Gerhard Kremer*) – flamandų matematikas, geografas, kartografas. Parengė ir 1538 metais išleido pasaulio žemėlapį. 1552 metais ėmė vadovauti kartografijos katedrai Duisburgo universitete. 1554 metais išleido Europos žemėlapį. Parengė, sudarė ir išleido tris tomus pasaulio kraštų atlaso (I tomas – 1585, II – 1590, III – 1595). Trečiajame tome yra Lietuvos žemėlapis ir lotyniškas aprašymo tekstas. Merkatorius Lietuvoje nėra buvęs. Jis greičiausiai pasinaudojo Motiejaus Strubičiaus 1572–1579 metais sudarytu ir 1589 metais Kelne išleistu Lietuvos žemėlapiu bei jo aprašymu *Magni Ducatus Lithuaniae, Livoniae et Moscoviae descriptio.* Vėliau tekstas buvo papildytas ir toks publikuojamas kituose atlasuose. Žinios apie Lietuvą čia surinktos iš įvairių XVI amžiaus autorių: Georgo Brauno atlaso, Enėjo Silvijaus Piccolominio, Jono Dlugošo, Motiejaus Miechoviečio, Aleksandro Guagninio, Jono Lasickio darbų. Merkatoriaus atlasas buvo daug kartų leidžiamas lotynų ir vokiečių kalbomis.

EUGENIJA ULČINAITĖ

Žinios apie senuosius lietuvių tikėjimus ir papročius Merkatoriaus atlaso tekste imtos ne iš pirmų šaltinių. Lietuvos vardo kilmė, lietuvių ir žemaičių garbintos dievybės, žemaičių krikštas, „santuokos pagalbininkai“ beveik pažodžiui aprašomi pagal Miechovietį, o žemaičių vestuvės – pagal Lasickį. Miechovietis savo ruožtu šias žinias buvo ėmęs iš Dlugošo ir Piccolominio, o Lasickis – iš *Sūduvių knygelės* ir kitų šaltinių. Merkatorius pakartojo ir savo pirmtakų netikslumus (šventąją ugnį vadina *Zincz* – žynio vardu). Naujos informacijos apie senovės lietuvių religiją ir mitologiją Merkatoriaus atlase nėra.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Mercator, 1595; 1606; 1616; 1623; 1628; Jurginis, Šidlauskas, 1983, 80–83 (fragm. liet. k.).

Literatūra: Raemdonck, 1869; Averdunk, Müller-Reinhard, 1914; Dzikowski, 1939, 36–38; Jurginis, Šidlauskas, 1983, 79–80.

Tekstas iš: Mercator, 1623, 100.

ATLAS
1595–1606

Lithuania dvcatvs, Samogitia, Russia, et Volhinia

A lituo Lithuaniam, id est cornu et tuba venatorum, eo quod regio illa frequentes venationes exerceant appellari voluerunt. Quam sententiam Mathias a Michou rejiciens aliam de Lithuaniae Etymo sententiam ponit: tradens quosdam Italicos ob Romanorum dissensiones deserta Italia Lithuaniam ingressos, Regionem Italiam, gentem Italos dixisse. Eam vero per Pastores[1] Litaliam et gentem Litalos, litera praeposita coepisse nuncupari Ruthenos autem et Polonos eorum vicinos majore immutatione facta, usque in hodiernum diem regionem Lithuaniam, gentes vero Lithuanos appellare. Regio amplissima est, Moscoviae proxima, habetque ad Ortum illam partem Russiae, quae magno Duci Moscoviae paret: ab Occasu Podlassiam, Masoviam, Poloniam et aliquantum deflectens ad Septemtrionem Borussiae sit contermina: respicit vero a Septemtrione Livoniam et Samogitiam: a Meridie Podoliam et Volhiniam. Caelum hic inclemens, hyems asperior. Multum Cerae ac Mellis, quod sylvestres in sylvis Apes conficiunt, atque etiam Pids: Frumentum quoque abunde praebet haec regio. Seges vero raro ad maturitatem pervenit. Vino non nisi importato utitur et exotico, ejus enim proventu caret, ut Sale, quod ex Britania venale accipit. Animalia omnis generis, sed parva producit: in Sylvis etiam quibus regio operta est, Vri, Alces, Bisontes, Equi silvestres, Onagri, Cervi, Damae, Capreae, Apri, Vrsi, Martes et reliqua genera Ferarum magno numero stabulantur. Et ut Avium et imprimis Ficedularum copiam taceam: est in Lithuania et Moscovia animal voracissimum *Rossomaka* dictum, magnitudine Canem, facie Felem, corpore et cauda Vulpem referens, colore nigrum. Cadaveribus vescitur, inventoque cadavere adeo se ingurgitat, ut extendatur et infletur in morem tympani: atque ijs quae voravit identidem egestis non prius vorare desinit quam totum cadaver absumpserit. […]

[…] Colebant olim Lithuani Numina Ignem, Sylvas, Aspides et Serpentes: Ignem qui per sacerdotem lingua ipsorum *Zincz* nuncupatum, subjectis lignis adolebatur; Sylvas autem et Locos sacrosanctos et habitacula deorum putabant. Aspides vero atque Serpentes in singulis domibus velut Deos Penates nutriebant et venerabantur. Solvuntur apud Lithuanos facile matrimonia mutuo consensu, et iterum atque iterum nubunt, et inter se matronae palam concubinos habent maritorum permissu, quos connubij vocant adjutores: contra pellicatus viris probro datur. Cum quis forte capite damnatus fuerit, de seipso jubente Domino supplicium sumere, suisque manibus se suspendere cogitur, quod si recusaverit, tantisper minis et verberibus exagitatur, donec mortem sibi inferat. Armenta victum praebent multo lacte utentibus. Panis vulgi nigerrimus est ex Siligine aut Hordeo una cum furfuribus. Divitum autem albissimus, ex puro Tritico pinsitur. Vini apud eos rarissimus usus, Cereali poculo multi utuntur, plebeium vulgus aqua. Cerevisiam coquunt diversimode et ex varijs granis, puta Frumento, Siligine, Hordeo, Avena, Milio, sed insipidam. Medone et spisso et tenui et vario modo cocto abundant, et illo reficiuntur et inebriantur. […] Sequitur in titulo nostro *Samogitia* (quod eorum lingua terram inferiorem sonat) Russis *Samotzkasemla:* Regio Septemtrionalis et satis ampla, Lithuaniae proxima, Sylvis et Fluminibus circumsepta, quinquaginta milliarium longitudine. A Septemtrione Livoniam habet, ab Occasu Mari Balthico sive Germanico, qui Sinus Balthicus proprie nuncupatur, nonnihil versus Septemtrionem reflectendo, alluitur, vicina est etiam Borussia. Abundat nobilissimo, candidissimo ac purissimo Melle, quod in omni arbore excavata invenitur. Opidum nullum habet, non arcem, nobiles in tugurijs vivunt, rustici in casis. Gens hujus regionis procerae et pulchrae staturae, agrestis tamen et incultis moribus, parco victu vivens, sitim aqua sedare solita, raro Cerevisia aut Medone, Auri, Argenti, Aeris, Ferri, Vini ante nostra tempora expers et ignara: apud hos licitum erat uni viro plures habere uxores, et patre mortuo Novercam Fratreque Fratriam in uxorem accipere. Gens praeterea ad divinationes et auguria proclivis. Praecipuum numen Samogiticum erat ignis, quem sacrosanctum et perpetuum putabant, qui in montis altissimi jugo assidua lignorum appositione a sacrorum sacerdote alebatur. Vladislaus autem Rex turrim in qua is consistebat, incendit, ignemque disjecit et extinxit. Succidit deinde per milites suos Polonicos Sylvas, quas tanquam sacras et Deorum habitacula Samogitae, juxta illud poetae, *Habitarunt dij quoque Sylvas*[2], venerabantur. Anno itaque MCCCLXXXVI Christianam religionem profiteri coeperunt. Apud Samogitas item et Lithuanos nubiles puellae multis in locis gestant tintinnabulum, quod funiculo alligatum e cingulo dependet usque ad genua. Nec ducuntur, sed rapiuntur in matrimonium, veterum Lacedaemoniorum more a Lycurgo instituto. Rapiuntur autem non ab ipso

Sponso, sed a duobus Sponsi cognatis. At postquam raptae sunt, tunc primum requisito Parentum consensu, matrimonium contrahitur. Cum nuptiae jam celebrantur, sponsa ducitur ter circa focum. Deinde in sella ibi collocatur, cui insidenti pedes lavantur. Ea vero aqua, qua sponsae lavantur pedes, conspergitur lectus nuptialis, ac tota suppellex domestica, ut et invitati. Postea sponsi[3] os oblinitur Melle, et oculi teguntur velamine, velatisque oculis ipsa ducitur ad omnes aedium fores, quas jubetur contingere ac pulsare dextro pede. Ad singulas fores circumspergitur Tritico, Siligne, Avena, Hordeo, Pisis, Fabis, et Papavere. Is cui hoc injunctum est, cum illam circumspergit, ait nihil horum defuturum Sponsae, si Religionem pie coluerit, remque domesticam curaverit ea diligentia qua debet. His actis aufertur Sponsae velamen ab oculis, et convivium celebratur. Vesperi cum Sponsa ad lectum deducenda est, inter saltandum ei abscinduntur crines: quibus abscissis, mulieres imponunt ei sertum, niveo linteolo adornatum, quod uxoribus gestare licet, donec filium pepererint. Ad extremum introducitur in cubiculum, ubi pulsata et verberata conijcitur in lectum, Sponsoque traditur. […]

ATLASAS
1595–1606

Lietuvos kunigaikštystė, Žemaitija, Rusija ir Voluinė

Kai kas mano, kad Lietuvos (*Lithuania*) vardas kilęs iš *lituo,* t. y. medžiotojų rago ir triūbos, kadangi šiame krašte dažnai medžiojama. Šią nuomonę atmetė Motiejus iš Miechovo, pateikdamas kitą Lietuvos vardo etimologiją. Jis pasakoja, jog kažkokie italai, dėl romėnų nesutarimų palikę Italiją, atvyko į Lietuvą ir šį kraštą pavadino Italija, o gentį – italais. Tačiau piemenims[4] pridėjus priekyje vieną raidę, tas kraštas buvo pramintas Litalija, o gentis – litalais. Tuo tarpu jų kaimynai rutėnai ir lenkai, dar labiau pavadinimą pakeitę, iki pat šių dienų kraštą vadina *Lithuania* [Lietuva], o gyventojus *Lithuanos* [lietuviais].

Tai labai platus kraštas, esantis šalia Maskvos [kunigaikštystės] ir į rytus apimantis tą Rusijos dalį, kuri nepriklauso Maskvos didžiajam kunigaikščiui. Vakaruose siekia Polesę, Mazoviją, Lenkiją ir, pasukdamas šiek tiek į šiaurę, ribojasi su Prūsija; šiaurėje siekia Livoniją ir Žemaitiją, pietuose – Podolę ir

Voluinę. Klimatas čia atšiaurus, ypač žiemą. Čia daug vaško ir medaus, kurį suneša laukinės bitės, taip pat dervos. Čia gausiai dera javai, tačiau pasėliai retai subręsta. Vynas geriamas tik atvežtinis ir egzotiškas, jo išteklių trūksta, kaip ir druskos, kuri perkama iš Britanijos. Gyvulių turima visokių, bet daugiausia auginami smulkūs. Miškuose, kuriais ši šalis apaugusi, daugybė taurų, briedžių, stumbrų, miškinių arklių, laukinių asilų, elnių, stirnų, ožkų, šernų, meškų, kiaunių ir kitokių žvėrių. Nutylėsiu didžiulį paukščių, o ypač kielių gausumą. Yra Lietuvoje ir Maskvijoje labai plėšrus gyvūnas, vadinamas *Rossomaka* [ernis], šuns didumo, katės snukiu, o išvaizda ir uodega kaip lapės, pats yra juodas. Minta dvėsena ir, radęs lavoną, taip prisiryja, kad išsiriečia, pasidarydamas panašus į lanką; ryja savo grobį tol, kol nelieka nieko. […]

[…] Lietuviai kitados garbino įvairias dievybes: ugnį, miškus, gyvates ir žalčius. Ugnį, jų pačių kalba vadinamą *Zincz* [žinyčia], uždegdavo ir kurstydavo malkomis žynys. Miškus jie laikė šventais ir vadino dievų buveinėmis, o gyvates ir žalčius laikė kiekvienas savo namuose, maitino ir garbino kaip namų dievybes.

Abipusiu vyro ir žmonos sutikimu lietuviai lengvai skiriasi ir vėl tuokiasi, kartodami tai daugelį kartų. Moterys viešai, vyrams sutinkant, turi sugyventinių, kuriuos vadina santuokos pagalbininkais, tačiau vyrams turėti meilužių laikoma gėdingu dalyku.

Nubaustasis mirties bausme savo šeimininko yra verčiamas prisiimti tą bausmę ir pats pasikarti; jeigu atsisako tai daryti, yra mušamas ir koneveikiamas, kol nusižudo.

Galvijai teikia maistą gyventojams, daugiausia geriantiems pieną. Duoną paprasti žmonės valgo labai juodą, ruginę arba miežinę, su visomis sėlenomis. Turtingieji valgo kuo balčiausią duoną, keptą iš grynų kvietinių miltų. Vynas geriamas labai retai; daug kas pasitenkina duoninės giros bokalu, o neturtingieji – vandeniu. Alus daromas įvairiausiais būdais iš visokių grūdų (pavyzdžiui, kviečių, rugių, miežių, avižų, sorų kruopų), bet labai neskanus. Apsčiai turi midaus, ir gryno, ir atskiesto; juo atsigaivina ir nuo jo pasigeria. […]

Mūsų sąraše toliau eina Žemaitija (jų kalba tai reiškia žemesnė žemė), rusų vadinama *Samotzkasemla.* Tai šiaurėje, prie pat Lietuvos esanti šalis, gana plati, apsupta miškų ir upių, į ilgį išsiplėtusi 50 mylių. Jos šiaurėje yra Livonija, vakaruose – Baltijos, arba Vokiečių, jūra, kuri paprastai vadinama Baltijos įlanka, nusitęsusi šiek tiek į šiaurę. Kaimynė yra taip pat ir Prūsija. Žemaitija garsėja labai puikiu, skaidriu, grynu medumi, kurio apsčiai randama ir kopiama iš kiekvieno medžio. Miestų bei pilių neturi, kilmingieji gyvena trobose, kaimiečiai – lūšnose. Šios šalies žmonės aukšti, gražaus stoto, tačiau laukiniai ir tamsūs; jie gyvena labai skurdžiai, troškulį malšina paprastu

vandeniu, retas – alumi ar midumi. Aukso, sidabro, vario, geležies, vyno iki mūsų laikų neturėjo ir apie juos nežinojo. Vienam vyrui ten leidžiama turėti daug žmonų ir, tėvui mirus, vesti pamotę, broliui – brolienę. Maža to, – tauta yra linkusi į būrimus ir pranašavimus. Didžiausia žemaičių dievybė yra ugnis, laikoma šventa ir amžina; ją pačioje kalno viršūnėje nuolatos kursto malkomis ir prižiūri žynys. Karalius Vladislovas padegė bokštą, kuriame žynys gyveno, o ugnį išsklaidė ir užgesino. Paskui, lenkų karių padedamas, iškirto miškus, kuriuos žemaičiai laikė šventais ir garbino tarsi dievų buveines, anot ano poeto „Gyvendavo dievai ir miškuose“[5]. 1386 metais žemaičiai priėmė krikščionių tikėjimą[6].

Žemaičių, kaip ir lietuvių, subrendusios (galinčios tekėti) merginos nešioja varpelį, kuris, virvute pririštas prie juostos, siekia net kelius. Santuokai jas ne veda, bet grobia kaip senovės lakedemoniečiai pagal Likurgo[7] įstatymą. Grobia nuotaką ne pats jaunikis, bet du jo giminaičiai. Pagrobę ir gavę tėvų sutikimą, kelia vestuves. Per iškilmes nuotaka tris kartus vedama aplink židinį. Po to pasodinama ant suolo ir sėdinčiai jai nuplaunamos kojos. Vandeniu, kuriuo buvo plautos kojos, pašlakstoma jaunųjų lova, visi namų apyvokos daiktai ir pakviestieji svečiai. Tada nuotakos lūpos patepamos medumi, o akys užrišamos skarele. Užrištomis akimis ji vedžiojama prie visų namo durų, kurias turi paliesti ir suduoti dešine koja. Prie kiekvienų durų ji apibarstoma kviečiais, kvietiniais miltais, avižomis, miežiais, žirniais, pupomis, aguonomis. Nuotakos palydovas, apibarstęs ją, sako, jog jai nieko netrūksią iš tų dalykų, jeigu ji pamaldžiai gerbsianti tikėjimą ir deramai žiūrėsianti namų reikalų. Tai atlikus, nuotakai nurišama nuo akių skarelė ir prasideda vestuvių puota. Vakare, kai nuotaką reikia vesti į lovą, jai šokančiai nukerpami plaukai. Nukirpus plaukus, moterys uždeda jai vainiką, papuoštą baltu lininiu audeklu, kurį žmonos gali nešioti, kol pagimdo sūnų. Pagaliau nuotaka įvedama į miegamąjį, kur apkumščiuota, apstumdyta guldoma į lovą ir atiduodama jaunikiui. […]

Vertė *EUGENIJA ULČINAITĖ*

KOMENTARAI

1 …*pastores* – čia, matyt, klaida, nes žodis *pastores* – „piemenys“ – yra tik pirmajame Motiejaus Miechoviečio traktato leidime (1517), tuo tarpu 1521 metų leidime jau įrašyta *posteriores* – „vėlesnieji“.

[2] …*Habitarunt dij quoque Sylvas* – žr. šios knygos 355 p., 1 komentarą.

[3] … *sponsi* – „jaunikio“ – tikriausiai klaida. Turėtų būti *sponsae* – „nuotakos“ – tokia versija pateikiama Lasickio tekste.

[4] Žr. 1 komentarą.

[5] Žr. šios knygos 355 p., 1 komentarą.

[6] …*1386 metais žemaičiai priėmė krikščionių tikėjimą* – autorius klysta, žemaičius pradėta krikštyti po Žalgirio mūšio, 1413 metais.

[7] *Likurgas* – legendinis Spartos karalius (VIII amžius pr. Kr.), įstatymų leidėjas.

EUGENIJA ULČINAITĖ

MIKALOJUS DAUKŠA
tarp 1527 ir 1538–1613

Mikalojus Daukša (*Daugsza, Davksza*) – vienas pirmųjų lietuviškų knygų parengėjų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Kilęs iš smulkiųjų Veliuonos valsčiaus bajorų, lietuvis, gimęs Babėnuose netoli Kėdainių (Jablonskis, 1973, 72–75). Kur mokėsi, nežinoma. Nuo 1570 ėjo katalikų dvasininko pareigas Krakėse, Varniuose, Betygaloje. Turėjo biblioteką, buvo plataus išsilavinimo žmogus. Parengė pirmąją iki šių dienų išlikusią lietuvišką knygą LDK – katalikišką katekizmą (1595). Išvertė ir išleido Jakubo Wujeko *Postilę* (1599), parašė jai prakalbą apie būtinybę vartoti gimtąją lietuvių kalbą viešajame gyvenime, valstybės reikaluose ir raštui. Mirė Varniuose.

Daukšos *Kathechismas arba mokslas kiekwienam krikszczionii priwalvs* verstas iš ispanų jėzuito Jakubo Ledesmos (1522–1570) katekizmo, tačiau ne iš originalo, bet iš lenkiško vertimo (išleisto XVI amžiaus pabaigoje), savo ruožtu versto iš italų kalbos (Sittig, 1929,VI,7). Tiek kartų iš vienos į kitą kalbą verstas tekstas turėjo prarasti ispaniškų realijų koloritą. Be to, Daukša vertė laisvai – kai kurias vietas praleisdamas, pakeisdamas, papildydamas (Lebedys, 1963, 206). Šiame leidinyje skelbiamos ištraukos yra tos papildytos Lietuvos realijomis vietos.

Daukšos *Poſtilla catholicka. Tái est: Iʒguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir ſzwętes per wiſſús metús* versta iš Jakubo Wujeko (1541–1597), lenkų teologo ir žymaus kontrreformacijos veikėjo, *Mažosios postilės.* Wujekas kilęs iš Vongrovieco (*Wągrowiec,* netoli Poznanės), nuo 1565-ųjų jėzuitas, keletą metų vadovavo Poznanės kolegijai, 1578–1579 metais Vilniaus kolegijos rektorius. Vėliau dirbo Vengrijoje, mirė Krokuvoje. *Mažąją postilę* parašė 1579–1580 metais. Daukša vertė ją 1582–1595 metais (Lebedys, 1963, 231–236), pradėjo versti iš Wujeko *Postilės* 1582 metų leidimo, o baigė iš 1590 metų leidimo. Nustatyta, kad *Postilės* tekstą vertėjas vertė ne taip laisvai kaip *Katekizmo,* pastebėti visai nežymūs teksto pakeitimai.

INGĖ LUKŠAITĖ

Mikalojaus Daukšos *Katekizme* ir *Postilėje* užfiksuota kiek skirtinga mitinė informacija. *Katekizme* užsimenama apie mitinių būtybių (Žemynos, Perkūno, medeinių, kaukų), gyvūnų, gamtos objektų bei reiškinių (ugnies, gyvačių, žalčių, medžių, alkų) garbinimą, o *Postilėje* – apie krikščionims neprideramą

vestuvių, Užgavėnių šventimą, tikėjimą sapnais, apie žemėje pakastus lobius ir jų sargą, apie įvairias burtininkų kategorijas (žynius, burtininkus, juodaknygius, žolininkus ir kt.). Tiek viename, tiek kitame leidinyje užsimenama apie įvairius būrimus (žyniavimą, būrimą, nuodijimą). Skirtingą mitinę informaciją lėmė skirtingas abiejų leidinių pobūdis, originalai, iš kurių leidiniai buvo versti. Versdamas Ledesmos Katekizmą, Daukša tiksliai nesilaikė originalo: Ledesmos Katekizme pasakyta, kad pirmajam Dievo įsakymui nusižengia tie, kurie garbina stabus, užsiiminėja burtais ir prietarais („Ci osobliwie/ ktorzy się paráią báłwochwalstwem/ zabobony/ gusły/ y cżarámi/ ktore są przećiw chwale iego"), o Daukša prideda ir kokiais burtais bei prietarais užsiiminėja, ir kokius gamtos objektus, dievus bei mitines būtybes garbina. Žalčių, Perkūno, medžių, kaukų garbinimas jau buvo paminėtas Mažvydo katekizme, kurį Daukša tikriausiai žinojo. Tačiau atrodo, kad žinias apie senuosius lietuvių tikėjimus jis ėmė ne tik iš Mažvydo, nes paminėjo daug naujų (ugnį, gyvates, alkus, medeines, Žemyną), o neminėjo Mažvydo Žemėpačio, Lauksargio, aitvarų, upių garbinimo. Versdamas Wujeko *Postilę,* Daukša tiksliau laikėsi originalo. Visos su senaisiais papročiais ir tikėjimais susijusios jo *Postilės* vietos yra apytikriai išverstos iš originalo. Todėl jų reikšmė baltų mitologijai nedidelė. Jos vertingesnės tik lietuviškų mitinių terminų kilmei ir paplitimui tyrinėti. Iš *Postilės* matyti didelis *žynio* termino ir paties vaizdinio populiarumas ano meto Lietuvoje. Daukša jį vartoja ir ten, kur jo nėra Wujeko *Postilėje* (Vėlius, 1977, 202).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Kathechismas: Daugʃza, 1595; Вольтер, 1886; Sittig, 1929; Mannhardt, 1936, 402; Daukša, 1995; *Postilla:* Davksza, 1599; Вольтер, 1904; 1909; 1927; Daukša, 1926.

Literatūra: Вольтер, 1886, III–VII, I–LXXXVI, 62–130; Sittig, 1929; *LLI,* I, 138–146; Lebedys, 1963; Jablonskis, 1973, 71–199; Lebedys, 1977, 60–76.

Tekstas iš: Daugʃza, 1595, 13, 76–77; Davksza, 1599, 15, 59, 71, 102, 115, 187, 307, 356, 417, 483, 526.

KATHECHISMAS ARBA MOKSŁAS KIEKWIENAM KRIKSZCZIONII PRIWALVS
1595

[…] M[istras]. Jeſus wel kaip iźguldʒeś?

Mo[kitinis]. Iźganitoies arbá íʒgéłbetoies.

M. Kódiin teip iźguldźeś?

Mo. Jog iźgéłbeio ir atpîrko mus krauiu ſawų brągeuſiu nůg Węlino nůdemes ir giltines arba mirties ámźinos ir mókidamas mus kêlo iźgânimo tatái yra parôde múmus kêlą dągun. […]

Iſʒguldimas Deſʒymtes Diewo Priſakimu

[…] M. Káipaġ iźſaugoſimẽ pirmaiij priſákimą?

Mo. Laupſindami paty wiéną Diewą io biiódamies ir gárbindami iy, drin'io wiſſa darîdami miłędami iy ir tarnáudami iam' iźwiſſós ſʒirdés. łâukdami nůġ io wiſſôkio wáiſto ir áłgos mûſſų kaip nůg reditoiaus ir węrſmés wiſſo gero.

M. O kaſġ praźęgie ſʒitą priſâkimą?

Mo. Sʒitie îpacʒei kurie gárbiną vgnį, źemîną, giwatés, źálcʒius, pęrkûną, męd́źiús ałkús, Mędeinés, kaukús ir kitús biéſſus: ir anié kurie źinauia búrę nůdiia áłwu yr waſʒkú łaîa ant' pútos ir ant pâuto węiźdi: ir kurie tã tiki: ſʒitie wiſſi Diewo atſiźada ir priſtôia węłnóṗ ir vź Wieſʒpaty ſau áṗturi. […]

POSTILLA CATHOLICKA
1599

Ant antros Nedelos Adwento

[…] Paſkúi tatái Archániołas patrîubis anąiẽ triubá/ kurios bâłſas iſʒéis po wiſsą paſauli/ ąnt kuriós ſʒâukſmo kẽlſiś numîrelei: ir źẽme/ ir mârios/ ir giltine/ ir prâgaras turés ſugrąźint/ numirelus ſawůſius kuriůs búwo vźtureię.

Tęnai bus Seimas ſúrjnktas/ wiſſo paſáulo/ tenái ſtôſiś draugiá. Karálųs ir Ciéſorių/ łobįgieii ir ǵrinieii. didieii ir mażieii/ ir wienu żodżių wiſi kurie búwo/ yra/ ir bus/ nůg prâdżios paſáulo. net′ ik anái dîenai. Gẽriéii turés kûnus padeiwintus/ ſwieſús kaip ſaułe: O piktiéii weł′ turés kûnus támſſus/ biaurius ir dárgius/ kaip ir pati giltine/ arba mirtis. […]

Ant dienos Triiu Karalu

[…] Ant′ gâło/ nêkurie ſęnieii Dáktaray/ wel iůs karâlumis wadina/ kayp′ Athanaſius/ Tertuliânus/ Chrisoſtómus/ Theophilactus/ ir kiti/ Tie tad′ teip′ didi/ o yßmintingi żmónes/ ne iůdaknįgei, ney żokinikay/ bet′ mókſłe żwayź-dżių geráy ißmôkiti turėdami pirm, to żinią ape tą żwayzdę/ kuriii paráyßki-tis ir paróditiś turéio/ kayp′ Meſióßius vźgimtú […] łáydos kelu/ ir atêię ing Jeruſalem/ tikédamies tęnáy kayp′ wiriauſiame mieſté karalaus raſt to/. kurio ießkoio. […]

Nedelos antros po Triiu Karálu

[…] Kwieſtas bů Jéſus W. ſwodbon/ ſu mótina ſawá/ ir ſu môkitineis ſa-wáis. Laimi ſwodba/ kurioié ßitokie ſweczei pirmą wîetą tur. Bet nų bįaus/ ioǵ mûſų ſwodboſia łabai dażnai patis wẽlinas pirmą wîetą tur. Néſsą kaip teń Chriſtus turi turét wîetą/ kur niekas krikßczioniſkai ne wêikias? kur ner pagęrbimo/ nei báimes Diewo? Kur wiſsi prabągái wießpatáuię łâpumas ir pómpa węlinißká/ ap̓ſiriiimas/ girtâwirnas, paſſiłaidimas? Kaip ten′ tuŕ bût wietá Mariei mêrgai czißcziauſęi: mergai gédįgiauſiai/ kur biaurios ir dargios kâlbos/ ir gieſmes ir weikałai/ ir łaigimai arba tancių yra tûli. […]

Ant Nedelos Uźgawimoſios

[…] Bęt weizdék kaip piktôii dwaſîa tarṕ tos gerós ſêklos imaaiße ſawų kukâlų. Néſſą ner′ ne wîeno mêto per îźtiſsus mętús/ kuriů mażéus żmônes kârcziá W. kanczią atmintų mełstųś, mażéus ape dáiktus Diewo dûmotų/ kaip dabár. Ir łabái ků Bażnîczia daugéus ąnt′ nôbáżnumo zapôſtiieś, tů didżéus paſaulis ſêucze ir ßutiię. […]

Nedelos Antros Gawenioy

[…] Anóii nórint pahonká ne paſſitękéio nůdumṕ/ praktikôriumṕ ir kitúmṕ prámoniumṕ páhonių. O mes nórint krikßcźîonįs/ pamętę W. Diéwą ſawą

kurſai mus ir nóri ir gáli pagêlbet/ ir palįkſmint/ ïéßkome páßałpos pasáulię/ węlinieę ir draugůſiąmę io. […]

Ant dienos Weliku

[…] Ape pérgałeimą W. Chriſtaus iʒġ nůdemes/ ir iʒġ mirimo/ ir ßatôno; Pówiłas S. bîlo: Jog W. Chriſtus iʒtepe aną Tirographą dekréto/ kurſái prieß mus bů/ ir áteme ių iʒġ widurio/ priſęgęs ių krîʒęuſę: ir nupłißęs kunigîſtes ir galîbęs węde ies kaip' pérgałetoies dráſęi ir ręgimai triumphawodamas iʒġ ių pacʒiamę ſawimę: Ir wel': Prarîta yrá giltine pêrgaleiime. Kamé yrá/ ô gíltine pérgałeiimas táwas? Kame yrá o giltine gełůnis tawa? o gęłůnis giltines yrá nůdeme/ o galîbe nůdemes ʒókonás. […]

Nedelos Dewintos po Traycei

[…] Kąġ dabár kád taẃ lieps dárit' ſkâicʒių iʒ ßeſawóiimo táwo? iʒ gêro to paſaulo: kad tawé pakláus/ kaię ir pełnéi. Jéi perwagîſte/ pêr nůmą/ per wîlų́/ per nudreſkimą/ ßwętwagîſtę/ ßwętprakiſtes? Kaip ių łaikei? Nenorêdamas ſugrąʒint' ſwétimo/ ne norêdamas iʒġ ápſto táwo apweiʒdét ſwetimų́ ne pritekimų: pádukſi penigůſe turêdamas/ ʒémen' iůs páráiʒdamas páſkasdamas/ o ne darîdamas Wiéßpati ſawám'iʒ ių naųdós/ o gułêdamas kaip ſlibinós arba ſmákas ant' łôbių ſawų́? Kap' iůs iʒdawinêiêi/ kaię ieks ßeſawôiei? ant' prabągų́ arba praßmatų́ ąnt' apſiriimu/ ąnt girtâwimų/ ąnt' pómpų/ ąnt' ſtráių/ ąnt' kórtų/ ir ąnt ko piktęſnio/ kaip ąnſai didʒturis. […]

Nedelos XXI po S. Traycei

[…] Ir ioġ taſsą́i Karałėlis/ drin' to priepůlo ir ſmûrto ſunáus sáwo Wießpatieſę paſitękêio/ tamé mûmus ßwą́ką pawáiʒdą́ paliko/ kurióę ir męs téipaieġ wiſsůſe mûſų reikalůſe patękétis túrimę. Néſſą tikrai ne ʒiniumę ne bóbumę/ nei buŕtinikiųę welinumę/ praktikoriųę/ makthematócʒiųmę/ nei kitúmę tûtumę prámoniumę to pasáulo: bęt' W. Diéwóę ſawóę iʒġ kurio wiſsa/ per kurį wiſſa/ ir kurimé yra wiſſa. […]

Ant dienos nekałtuiu Bernelu

[…] Paſkui ißeiíma anų́ triių́ karâlų arba ißmintingûių kad iau Mariá mergá pagirtôii âtateiſes baʒnicʒioie ſu apcʒîſtimú/ ir ißpildo wiſſa pagalei ʒó-

koną Wieſzpatiés. Szitái Angełas Wieſzpatiés parôdes ſapné Jóſephui. Cze kas paklauſtų. Kaip S. Joſephas gałêio tikrai žinót' ioġ taſái ſápnas/ kaip ir anſái pirmaſis ne búwo aprikinas/ kaip eſt' ſapnas iżġ ſawo prigimimo? ir kodrin' yra nůodeme inn ſapnús tikét? [...] Bęt' kad W. Diéwas tů budu důſt' iſzmanįt' wálą arba nórą sáwą/ tad iau żmôgus ne fundawôies ant' prigimimo ſapno/ kurſai yra priwiłas: bęt ąnt' ánt' ápreiſzkimo ir lúdiimo Dwáſios S. kurį túri per ią. Ir teiṗ ne kłaióie nei nuſidéſt'/ kaiṗ nuſidéſt' ſzitie/ kurié ne turêdami Dwáſios Diéwo tikrôſios/ ſapnáis páinioięś arbá ing ſapnús tíki.

Ant dienos S. Jokubo

[...] Pękta ne tękėkimę źinawimúmṗ/ źolińeimumṗ/ búrtumṗ/ węlinųmṗ/ praktikoriúmṗ kokiůſia nórint priwálimůſia múſų: bęt' toṗ patiéſp nóġ kurió yrá wiſſá gęrá mų́ſų. [...]

Ant dienos Jedwigos S.

[...] O dabôkis ioġ ne tiéktai piktadéios anié regimiéii/ kaip' ſwetimóterei/ pałáidunai/ ne cziſtiéii/ ne teiſínikai/ wâgis/ gôdai/ ražbainikai/ drâſkąiie/ vżnôwitoiei/ girtůklés/ blužniérių/ piktžodžei/ nůdinikes/ rûſtus/ barninîkai/ gintiięiie/ pawîdai/ iau ſenéi inġ prâgarą yrá iżdůti: bet' ir ſzitie kurié ne dâro darbų́ miełaſzirdų. [...]

LIVONIJOS ORDINO MAGISTRO WALTERIO VON PLETTENBERGO ŽEMĖS DOVANOJIMO RAŠTAS

1503

Walteris von Plettenbergas 1494–1535 metais buvo Livonijos ordino magistras. Iki 1525 metų (Prūsijos kunigaikštystės susikūrimo) jis, kaip ir jo pirmtakai, buvo pavaldus Vokiečių ordino didžiajam magistrui.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Walterio von Plettenbergo rašte minimas šventosios giraitės pavadinimas *Elkewalke* sudarytas iš dviejų žodžių, kurių pirmasis *elke* atitinka dab. latvių *elks,* lietuvių *alka, alkas, elkas.* Iš šio žodžio padarytų vietovardžių pasitaiko raštuose, susijusiuose su senuoju prūsų, kuršių, latvių, lietuvių kraštu (Gerullis, 1922, 8–9, 234, 252; Kiparsky, 1939, 96). Neretai nurodoma, kad tai šventos vietos. Dabartinėje latvių ir lietuvių kalboje šiais vietovardžiais yra vadinamos pievos, kalneliai, upės, ežerai, kaimai, kapai (Endzelīns, 1956, 269; *LATSŽ,* II, 7–8; *LUEV,* 4, 391). Lietuvoje jų yra užfiksuota apie 120 (iš kurių apie 33% yra pievų, 19% – ežerų, upių, raistų, 17% – kalnelių, 10% – kaimų pavadinimų – LVK). Atrodo, kad seniau šiais vardais pavadintos vietos buvo mitologiškai įprasmintos. Bendrinėje latvių kalboje *elks* reiškia dievaitį, stabą ar šiaip garbinamą objektą (*MELVV,* I, 567; *LLVV,* II, 494). Lietuvių *alka, alkas, elkas* reiškia „vietą ant kalno, kur buvo deginamos aukos“, „auką“, „senovės lietuvių šventovę“, „stabą, dievaitį“ ir pan. (*LKŽ,* I, 102–103; II, 1125). Senuosiuose šaltiniuose nurodoma, kad lietuviai garbino alkus (elkus).

Tai leidžia manyti, kad seniau alkomis, alkais buvo vadinamos vietos, kuriose buvo atliekamos religinės apeigos, buvo aukojama, o vėliau, krikščioniškuoju laikotarpiu, ėmus užmiršti senuosius papročius ir vardus, Šiais žodžiais imta vadinti ir tose vietose garbintus dievus ar net pačią auką. Atsižvelgdamas į tai, kad latvių *elks* taip pat reiškia „kampą“, „išlenkimą“, į galimą jo ryšį su prūsų *alkunis* – „alkūnė“ ir į kitus argumentus, Vladimiras Toporovas teigia, kad šiems baltiškiems žodžiams buvo būdinga kreivumo prasmė tiek erdvės, tiek religijos, etikos požiūriu (Топоров, 1975, 72–74). O jeigu taip, tai šiais žodžiais vadinamos baltų kultavietės turėjo būti tokiose vietose, kur pastebi-

mas koks nors kreivumas, išlenktumas (kalnelis, dauba, upės, ežero vingis, ragas ir pan.). Tokia senųjų religinių apeigų vieta galėjo būti ir Walterio von Plettenbergo dokumente paminėta šventoji giraitė *Elkewalke*.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: LUB, II, 2; Mannhardt, 1936, 421.
Literatūra: Töppen, 1874, 361, 379, 454.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 421.

WALTER'S VON PLETTENBERG, MEISTER'S ZU LIVLAND, LANDES VERLEIHUNGSCHRIFT DEM DRAGGUN
1503

[Walter von Plettenberg, Meister zu Livland, deutsches Ordens verleiht dem] Draggun und allen sînen rechten eruen twe Hakenn landes im gebede vnd Kerspel to Goldingen in dusser naskreuen scheidung gelegen. Interste antogaende an enem hilligen busche, genomet Elkewalke etc. De dato am avende Thomae 1503.

LIVONIJOS ORDINO MAGISTRO WALTERIO VON PLETTENBERGO ŽEMĖS DOVANOJIMO DRAGŪNUI RAŠTAS
1503

[Walteris von Plettenbergas, Vokiečių ordino Livonijos magistras, atiduoda] Dragūnui ir visiems jo tiesioginiams įpėdiniams du hakus[1] žemės Kuldygos srityje ir parapijoje, kurie yra aprašytose ribose. Tikslesnis nurodymas: prie šventosios giraitės, vadinamos Elkevalke etc. Duota šv. Tomo dieną, 1503.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

KOMENTARAI

1 *…atiduoda… du hakus žemės…* – hakas (arklas, žagrė) – Latvijos ir Estijos žemės ploto matavimo vienetas. Dydis įvairiose vietose ir įvairiu laiku skyrėsi. XVI–XVII amžiuje sudarė 6–12 hektarų. Kurše buvo keletą kartų didesnis.

JOHANNESAS FUNCKAS
1518–1566

JOHANNES FUNCK

Johannesas Funckas (*Johannes Funck*; 1518 02 07–1566 10 28) – Prūsijos kunigaikštystės evangelikų liuteronų bažnyčios veikėjas, teologas. Studijavo Vitenberge, Niurnberge gavo bakalauro (1538) ir magistro (1539) laipsnius. 1546 metais atvyko į Prūsijos kunigaikštystę, kur 1549 metais tapo kunigaikščio Albrechto rūmų pamokslininku ir labai artimu valdovui žmogumi. Iškilus Osiandro atskalai Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčioje, Funckas ją palaikė ir todėl buvo pasmerktas daugelio kunigaikštystės dvasininkų. 1561 metais atsisakė osiandrizmo. 1566 metais dėl politinių bei bažnytinių sumetimų kartu su kitais dviem dvasininkais buvo nubaustas mirtimi.

1560 metais Funckas, kaip rūmų pamokslininkas, buvo pasiųstas vizituoti Kuršo bažnyčių. Šia vizitacija siekta didinti Prūsijos liuteronų įtaką Kurše. Funckas aplankė tris Gruobinios parapijas (miesto ir pilies bažnyčias), Liepoją (miesto, pakrantės ir Perkuonės bažnyčias) ir Rucavą. Su savimi atsivežęs du pamokslininkus, įkūrė naują parapiją Bartoje (*Nieder Bartau* Kurše). Vizituojamose parapijose įdiegė Prūsijos bažnyčios nuostatus, kurie toje teritorijoje galiojo 1560–1638 metais, o parapijos buvo pavaldžios Prūsijos evangelikų liuteronų bažnyčiai. Funckas domėjosi istorija, buvo parengęs veikalą *Chronologija.* Kurį laiką susirašinėjo su Abeliu Viliu – katekizmo prūsų kalba rengėju, Pabėčių kunigu.

Skelbiama Funcko Gruobinios srities bažnyčių vizitacijos 1560 metų liepos mėnesio protokolo ištrauka pagrįsta paties Funcko pastebėtais dalykais. Protokole veikiausiai kalbama apie vietos gyventojų kuršių tikėjimą (kuršiai XV–XVII amžiuje Kurše susiliejo su latviais, o pietų kuršiai Lietuvos teritorijoje susiliejo su žemaičiais). Apie senojo tikėjimo papročius praktikuojančius žmones liepiama pranešti fogtui: jis buvo Kuršo vyskupijos (įkurta 1234 metais, kalavijuočiams užkariaujant Kuršą, abipus Ventos žemupio), vienos iš feodalinių valstybėlių Livonijoje, administratorius ir vyriausiasis teisėjas, skiriamas vyskupo. Per 1558–1583 metų Livonijos karą, 1559 metų rudenį, vyskupijos žemės buvo parduotos Danijai, o nuo 1585 metų jos priklausė Lenkijos ir Lietuvos valstybei.

INGĖ LUKŠAITĖ,
ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Burtininkavimas minimas daugelyje baltų, ypač prūsų, šaltinių. Tai, matyt, sudarė specifinį jų religijos bruožą. Antra vertus, burtininkavimu bei raganavimu anuo metu Europoje buvo įtarinėjami visų tautybių žmonės. Tai buvo populiariausias ir madingiausias kaltinimas. Šis protokolas iš kitų išsiskiria tuo, kad šalia burtininkų minimi vaidilos (šis terminas daugiau buvo vartojamas Prūsijoje).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: SBKG, 1905, 50; Sehling, V, 1913, 116; Mannhardt, 1936, 417.
Literatūra: SBKG, 1905 (O. Stavenhagen), 39 ff.; Sehling, V, 1913, 115 ir kt.; Mannhardt, 1936, 416–417; *APB,* I, 1941, 202.
Tekstas iš: SBKG, 1905, 50.

AUSZUG VON PROTOKOLL EINER KIRCHENVISITATION
Juli 1560

[…] Zum Anderenn sollenn auch die Pfarhernn fleysigk Forschung haben, ob jemandt bezichtiget were, das er oder sie wieder Gottes gebot lebet und handelet Als Vorechter Gottes, seines Wordts und der Heiligen Sacrament, die Nimmermehr zur Kirchenn kummen, Item Weideler odder Zauberer, und die den Leuthenn Schadenn thun ahm Leben, ahn Vihe und Anderem usw. […] Wo es aber imandt mith Gotteslesterung, Zauberey […] so Grob machet, das es gar Notorium wirdt [diese soleln von den Pfarrern dem Vogt angezeigt werden].

JOHANNESAS FUNCKAS

IŠTRAUKA IŠ BAŽNYČIŲ VIZITACIJOS PROTOKOLO

1560 liepa

[…] Be to, ir kunigai turi nuodugniai stebėti, ar nereikėtų ko nors apkaltinti dėl to, kad jis ar ji gyvena ne pagal Dievo įsakymus ir niekina Dievą, jo žodį ir Šventąjį Sakramentą, niekada neateina į bažnyčią, taip pat [stebėti] vaidilas (*Weideler*), burtininkus ir tuos, kurie daro žalą žmonių gyvenimui, jų gyvuliams ir kitkam. Bet jeigu kur nors kas nors šmeižia Dievą ar burtininkauja taip smarkiai, kad tai netgi tampa visiems žinoma [apie tokius kunigai turi pranešti fogtui].

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

GOTTHARDAS KETTLERIS

1517–1587

GOTTHARD KETTLER

Gotthardas Kettleris (*Gotthard Kettler*), kilęs iš Vestfalijos (Vokietijos istorinė sritis, dabar įeina į Šiaurės Reino-Vestfalijos žemę), buvo paskutinis Livonijos ordino magistras (valdė 1559–1561 metais) ir pirmasis Kuršo kunigaikštis. Livonijos karo pradžioje, 1558 metais, išrinktas Ordino maršalu, 1559 metais – magistru. Už Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žadamą pagalbą 1559 metų rugpjūčio 31 dieną Kettlerio ir Žygimanto Augusto Vilniaus sutartimi Ordinas pasidavė LDK valdovo globai. 1561 metų lapkričio 28 dieną Vilniaus sutartimi Livonijos ordinas buvo panaikintas. Kettleris gavo valdyti LDK vasale tapusią Kuršo kunigaikštystę. Kunigaikštystė gyvavo 1561–1795 metais. Ji, dar vadinama Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštyste, apėmė dabartinės Latvijos dalį tarp Lietuvos ir Rygos įlankos bei Dauguvos. Kunigaikštis rezidavo Rygos pilyje, jo sostas buvo paveldimas.

Dar 1556 metais, būdamas Daugpilio komtūru, Kettleris buvo nuvykęs į Vitenbergą, kad susipažintų su Martyno Liuterio bendražygiu Philippu Melanchthonu ir jo religiniu mokymu. Grįžęs jis savo kunigaikštystėje tarp senojo tikėjimo gyventojų ėmėsi aistringai diegti krikščionybę. Latvijoje jau XVI amžiaus trečiajame dešimtmetyje paplito evangelikų liuteronų tikėjimas. Mažumą sudarantys Kuršo kunigaikštystės gyventojai vokiečiai, daugiausia feodalai ir miestiečiai, perėjo į šią tikybą. Kuršių, žiemgalių, latgalių palikuonys (dauguma valstiečiai), kurie konsolidavosi į latvių tautą (šiek tiek tame krašte gyveno ir lietuvių), dar ir XVI amžiuje neretai praktikavo senojo tikėjimo apeigas, nors jų krašte tas tikėjimas buvo naikinamas nuo XIII amžiaus (Žemaitijoje krikščionybė įvesta tik XV amžiaus pradžioje). Dėl to Kettleris pavedė Kuršo protestantų bažnyčių superintendentui, valdovo rūmų pamokslininkui Stephanui Bülowui visoje kunigaikštystėje padaryti bažnyčių vizitaciją – susipažinti su religine krašto padėtimi. Vizitatorius 1565 metais visame Kurše terado apie tris kaip reikiant sutvarkytas ir nuolatos veikiančias bažnyčias bei koplyčias. Pamokslininkai daugiau vertėsi amatais, prekyba, aludaryste. Pamatęs, kad padėtis krašte sunkiai pataisoma, Bülowas atsisakė pareigų ir sugrįžo į Vokietiją.

Bülowo pranešimo pagrindu buvo išleistas Bažnyčios potvarkis su Kettlerio įžanga, kuri čia publikuojama. Bülowo rankraštis dingęs. Jo ištraukas paskelbė Paulius Einhornas (Einhorn, 1636, 4ᵃ; 1649, 57), abu Einhorno vei-

kalai perspausdinti *SRL,* II). Bülowo raštą, 1565 metais iš Kuldygos rašytą Kettleriui, paskelbė G. Otto (*SBKG,* Jg. 1905, Anhang III, S. 67ff.).

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Bet koks laikymasis senųjų papročių ir tikėjimų krikščionybės platintojams atrodė kaip burtininkavimas. Todėl teiginio, kad Livonijos gyventojai burtininkauja ir raganauja, nereikia suprasti pažodžiui. Jis gali reikšti ir tai, kad jie atlikinėja senąsias apeigas, garbina senuosius, ikikrikščioniškuosius dievus. Uždraudus senąją religiją, daugelis senųjų apeigų, norint pasislėpti nuo krikščionybės platintojų, buvo perkelta į sunkiai prieinamas vietas (miškus, raistus, brūzgynus). Tai galėjo atkreipti vizitatoriaus dėmesį ir paskatinti jį teigti, kad burtininkaujama „miškuose ir brūzgynuose“. Antra vertus, nemaža baltų apeigų dalis iš seno buvo atlikinėjama šventosiose giraitėse, prie kapinių esančiuose alkuose. Vizitatoriaus dėmesį galėjo patraukti ir šios apeigos. Stabmeldžiavimas miškuose, krūmuose ar tiesiog miško, krūmų dievų garbinimas yra minimas daugelyje vėlesnių šaltinių, kurie nėra nepriklausomi vienas nuo kito.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Mannhardt, 1936, 412–413.

Literatūra: Einhorn, 1636; Kallmeyer, 1851; Kallmeyer, Otto, 1910; Seraphim, 1910, 355 et al.; Mannhardt, 1936, 408–410.

Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 412–413.

GOTTHARD’S KETTLERS AUSSAGE
1565

[…] Dadurch nicht allein viel armer seelen und in Sonderheit die Vndeutsche armut in ihrem heil und Seligkeit jemmerlich verseumet, derer unzehlich viel ohne unterricht vnd erkentnus des waren allmechtigen einigen gottes und seines heiligen willens, ja auch one tauf und sacrament als das unvernünftige

vieh in ihrem heidnischen wesen erwachsen und also zu höchster seelengefahr hingestorben. […] Diese zufürung aber durch das mündliche wort ist leider an vielen örtern und bei vielen bevorab der undeudschen armut so gar nicht im gebrauch gewesen, das deren nicht wenig nicht allein gottes wort ihr lebenlang nie gehöret, oder dasselbige zuhören von der obrigkeit nie vermahnet, oder dazu gehalten, sondern es seint als obgemelt ihrer auch viel ungetauft entwider dahin gestorben, oder wenn sie schon die taufe erreicht, ohne weiteren bericht gleichst den wilden unvernunftigen thieren und baumen auferwachsen, ohne alle religion und gottesdienst, ohne was sie aus des teufels eingeben von ihren voreltern für abgötterei in büschen und walden, auch anderer zeuberei und heidenwerck getrieben und gehabt.

GOTTHARDO KETTLERIO PAREIŠKIMAS
1565

[…] Daug vargšų sielų lieka be išganymo ir palaimos, o ypač kenčia vargšai nevokiečiai, kurių nesuskaičiuojama daugybė užauga būdami pagonys, be mokslo, be tikrojo Visagalio Dievo ir jo šventos valios pažinimo, be krikšto ir sakramento, kaip neprotingi padarai, ir miršta jų sieloms esant didžiausiame pavojuje. […] Bet šis atvertimas į tikėjimą gyvu žodžiu daug kur, o pirmiausia tarp vargšų vietinių gyventojų, gaila, išvis nebuvo praktikuojamas. Dėl to nemaža jų per visą savo gyvenimą ne tik negirdėjo Dievo žodžio ar nebuvo valdžios paraginti ar priversti jį išklausyti, bet ir, kaip pranešta, daug jų mirė išvis nekrikštyti arba, jei ir buvo pakrikštyti, tai užaugo be jokio tolesnio mokymo, panašiai kaip laukiniai neprotingi žvėrys ar medžiai, be jokios religijos, be pamaldų, o vien tik, velnio raginami, burtininkaudami ir raganaudami miškuose ir brūzgynuose, kaip ir jų protėviai stabmeldžiai.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

SĖLPILIO IR DAUGPILIO SRIČIŲ VIZITACIJA
1570

Tai ištraukos iš 1570 metų bažnyčių vizitacijos ataskaitos Sėlpilio (vok. *Selburg,* latv. *Selpils*) ir Daugpilio (vok. *Dünaburg*; latv. *Daugavpils*) srityse. Ataskaitą parašė Kuršo kunigaikščio Gotthardo Kettlerio naujasis rūmų pamokslininkas, Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės bažnyčių vizitatorius (nuo 1567) ir naujų kunigaikštystėje įkurtų evangelikų liuteronų bažnyčių superintendentas (nuo 1570, vietoj Stephano Bülowo) Aleksandras Einhornas, kilęs iš Lemgo, Lipės (*Lippe*) grafystėje (Vokietija), miręs 1575 metais. Šią ataskaitą jis, kaip ir jo kolega Salomonas Henningas (žr. 687 p.), pateikė 1570 metų birželį kunigaikštystės landtage Mintaujoje (vok. *Mitau*; dab. Jelgava).

Vizitacijos medžiagą paskelbė Aleksandro Einhorno vaikaitis pamokslininkas Paulius Einhornas (Einhorn, 1636; perspausdinta *SRL,* II, 605–637), garsėjęs kaip žymus XVII amžiaus latvių religijos, papročių žinovas.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Dievaičių garbinimas (stabmeldžiavimas) arba burtininkavimas miškeliuose, miškelių ir pavienių medžių garbinimas yra minimas daugelyje latvių mitologijos šaltinių, rašytų tiek prieš šią vizitacijos ataskaitą, tiek po jos. Miškelių ir medžių garbinimas ne kartą minimas ir kitų baltų (lietuvių, prūsų) šaltiniuose. Tai rodo, kad medžių kultas sudarė svarbią visų baltų religijos dalį.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Einhorn, 1636; *SRL,* II, 622, 637; Mannhardt, 1936, 413.

Literatūra: Tetsch, 1743, 212–215; Gadebusch, 1772, 95; Recke, Napiersky, 1827, 486–490; Kallmeyer, 1848; Kallmeyer, Otto, 1910; Mannhardt, 1936, 410–412.

Tekstas iš: SRL, II, 622, 637.

VISITATION DER GEBIETE SELBURG UND DUNABURG
1570

[…] Deßgleichen bitte ich, das in diesem gantzen Gebiete, sonderlich im Setzischen Ampte die grosse Abgötterey der Buschgötter mit sonderlichem Ernst des Häuptmanns unnd der Amptleute abgeschaffet werden müge, […]

[…] Gottselige Leute erfahren, welche ohn alle Furcht in solche abgöttische Gehäge gegangen, und sie verhawen lassen, haben dennoch aber keinen schaden oder Verletzung an ihrer Gesundheit befunden oder bekommen. […]

SĖLPILIO IR DAUGPILIO SRIČIŲ VIZITACIJA
1570

[…] Drauge aš prašau, kad visoje šioje srityje, ypač *Setzischen* valsčiuje, viršininkas ir valdininkai visu rimtumu išgyvendintų didžiąją miškų dievaičių stabmeldystę. […]

[…] Dievobaimingi žmonės, kurie be jokios baimės vykdavo į tokius stabmeldiškus aptvarus ir juos įsakydavo iškirsti, nepatyrė dėl to jokių nuostolių ir nepajuto žalos sveikatai. […]

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

KURŠO IR ŽIEMGALOS KUNIGAIKŠTYSTĖS REFORMUOTOS BAŽNYČIOS ĮSTATYMAS
1570

Įstatymą parengė Salomonas Henningas ir Aleksandras Einhornas. Jį 1570 metų rugsėjo mėnesį Kuldygoje patvirtino kunigaikštis Gotthardas Kettleris. Įstatymas skirtas Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystės gyventojams, daugiausia vietiniams valstiečiams (kuršiams, žiemgaliams). Šis dviejų dalių dokumentas buvo išspausdintas Rostoke (*Rostock*, Vokietija) 1572 metais.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Tie Bažnyčios įstatymo punktai, kuriuose nurodoma, su kokiais senaisiais tikėjimais ir papročiais krikščionybės skelbėjams reikia kovoti, buvo rašomi remiantis iš parapijų surinkta informacija ir gana tiksliai atspindi esamą padėtį. Tačiau jie labai trafaretiški, todėl sunku susidaryti vaizdą, kaip įvairūs „stabmeldžiavimai" (aukojimai, garbinimai) buvo atliekami. Be to, stabmeldžiavimu reformatų kraštuose buvo vadinamos ir įvairios katalikiškos apeigos, ypač šventųjų ir jų paveikslų garbinimas. Tad įsakų leidėjai, rašydami apie stabmeldžiavimą bažnyčiose ir koplyčiose, galėjo turėti galvoje ir kai kuriuos katalikiškus papročius arba tokius, kuriuose senieji papročiai buvo sumišę su katalikiškaisiais ar net protestantiškaisiais. Labiau su senąja religija, atrodo, buvo susijusios apeigos, atlikinėjamos „miškuose, brūzgynuose". Jos minimos net keliuose šaltiniuose. Detaliau įsakuose apibūdinamos mirusiesiems skirtos šventės, švenčiamos nuo Šv. Mykolo iki Visų Šventųjų ir per Kalėdas. Nurodoma, kad mirusiesiems šiuo laikotarpiu rengiamos vaišės – dedami valgiai ir gėrimai. Mirusiesiems skirtos rudens šventės ir mirusiųjų maitinimas minimi ir daugelyje kitų, ne tik latvių, bet ir lietuvių mitologijos šaltinių. Tai rodo šio papročio populiarumą ir gajumą. Kai kuriose vietose jis išsilaikė net iki XIX–XX amžiaus (*LEB*, V, 288, 289; XXXIII, 301; Vyšniauskaitė, 1961).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Sehling, 1913, 79, 97, 105; Mannhardt, 1936, 414–416.
Literatūra: Mannhardt, 1936, 411, 414–416.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 415–416.

KIRCHENORDNUNG
1570

Instructio generalis [...]. Weil die erste Taffel vom Menschlichem geschlechte fürnemlich fürdert die rechte erkentnus Göttliches warhafftigs Wesens vnd willens, nach welcherer erkentnus Gott auch alleine wil, das wir jhme gleuben vnd vertrawen, aus dem Glauben, im Geiste vnd der Warheit alzeit anbeten, loben, ehren, preisen, dienen vnd dancken. So wil zum ersten hochnötig sein, ut remotis omnibus veri cultus Dei impedimentis atque obstaculis, das gantz keine Abgötterey von Deutschen oder Undeutschen dieser Landen Einwohnern in den Kirchen, Veldt-Cappellen, Welden, Büschen vnd an andern örtern hinferner geduldet, dem armen volcke gestattet, oder vergönnet werden, den gemeinen Sontagen so wenig als auff die Festtagen Ablas vnd Marcket Zeiten.

Viel weniger die grosse Heydnische Abgötterey dieses Landes Pawren lenger leiden, welche sie von Michaelis biss auff Omnium Sancto um Vnchristlicher Vbergleubiger vnd Abgöttischer weise noch durch jhre gottlose Supersstition der Dwessel-Meley vnd was der Heuchelischen Opinion mehr ist, vblich in jhren Gesinden gebrauchen, wenn sie alle Montage Speiseopffer jhren verstorbenen Voreltern, Freunden vnd Verwandten schlachten, gekochte Speise neben jhren Getrencke fürsetzen vnd auff aller Heiligen die Seele reinigen, baden vnd waschen. Des alles sol ferner so wenig wie aller andern Feste, Abgötterey, sonderlich die auff Weinachten geschehen pfleget, mehr von Predigern vnd Obrigkeit geduldet werden [...]

Kirchenordnung St. IX. Visitation 2.9. [Der Visitator soll den Prediger fragen,] ob auch – verstockete vngleubige, Abgöttische Zeuberer, Gottes verechter, Gotteslesterer vorhanden oder auss anderen örtern mit einschleichen, Sonderlich, ob auch die Vndeutschen in Büschen vnd Weiden, zu Lande, bey den Höffen vnd Velden, in den Cappellen nach alter Teufflischer gewonheit, mit Abgötterey, Zeuberey, Hexenwerck vnd Götzendiensten behafftet.

Kirchenordnung St. XV. [Von der Pawren vnd Vndeutschen Ehestande:] Demnach die armen Pawrsleute ohne zweiffei auss vnwissenheit, vnd das sie des göttlichen willens vom ehelichen Leben nicht berichtet, einen bösen, Teufflischen, Heydnische Gebrauch bis daher an vielen örtern gehabt, vnd noch, das sie die Megde vnd Weibs Personen, so jhnen gefellig, mit gewalt aus der Eltern gesinden vnd Heusern, auch vom Velde vnd von freyer Strassen auffgegriffen, entfüret, beschlaffen vnd bisweilen, wenn sie jhnen nicht mehr gefeilig, widerumb verstossen vnd verjaget. Das sol hinfuro jhnen keinesweges zugelassen werden, sondern bey dem Halse verbotten, die Vbertretter verfolget vnd ohne Gnade gestraffet. Auch ohne jenigen verzug danach trachten, das die, so Weiber, welche jhnen nicht verehlicht, oder vertrawet, bey jhnen haben, dieselben als fort sich durch die Predicanten trawen vnd verehelichen lassen usw.

BAŽNYČIOS ĮSTATYMAS
1570

Bendroji instrukcija. […] Pirmasis Dievo įsakymas iš žmonių giminės labiausiai reikalauja Dievo tikrosios esmės ir jo valios pažinimo; pagal šį pažinimą Dievas nori, kad mes jį vieną tikėtume ir juo pasikliautume, tikėdami juo visa savo dvasia, jam visuomet melstumės, jį girtume, gerbtume, išaukštintume, jam tarnautume ir būtume dėkingi. Pirmiausia reikia pašalinti visus tikrojo Dievo kulto trukdymus ir kliūtis, kad joks šio krašto gyventojų, vokiečių ar nevokiečių, stabmeldžiavimas nebūtų ilgiau pakenčiamas bažnyčiose, lauko koplyčiose, miškuose, brūzgynuose ir kitokiose vietose, kad tai nebūtų vargingajai liaudžiai leidžiama nei paprastais sekmadieniais, nei švenčių, nei turgaus dienomis ar per atlaidus.

Daug mažiau šio krašto valstiečiai susilaiko nuo didžiosios pagoniškos stabmeldystės tarp Šv. Mykolo ir Visų Šventųjų. Tai jų kaimuose paprastai pasireiškia nekrikščioniškais prietarais, stabmeldžiavimu, bedievišku tikėjimu sielų valgiu ir, kas yra daugiau apsimestinis dalykas, – aukojimu pirmadieniais savo mirusiesiems protėviams, draugams ir artimiesiems valgymo aukų, kai paruoštus valgius deda šalia gėrimų, o per Visus šventuosius apvalo sielą. Visa tai, kaip ir visos kitos šventės ir stabmeldžiavimas, ateityje neturi būti leidžiamos pamokslautojų ir valdžios, ypač jei tai vyksta per Kalėdas. […]

IX sk. Vizitacija 2.9. [Vizitatorius turi pasiteirauti kunigo,] ar nėra taip pat užsislėpusių netikėlių, stabmeldžių burtininkų, Dievo niekintojų ir šmeižikų ir ar nepatenka jie slapčiomis iš kitų vietovių, o ypač ar vietiniai gyventojai brūzgynuose ir miškuose, kaimo sodybose ir laukuose, koplyčiose pagal seną velnišką įpratimą nestabmeldžiauja, neburtininkauja, neraganauja ir negarbina dievaičių.

XV sk. [Apie valstiečių ir nevokiečių santuoką.] Taigi neturtingi valstiečiai, be abejonės, visiškai nežinodami ir nieko negirdėję apie Dievo valią dėl vedybinio gyvenimo, lig šiol dar daug kur laikėsi pikto velniško, pagoniško papročio: užpuldavo ir pagrobdavo iš tėvų namų, laukuose ar keliuose jiems patikusias mergas ir moteris, jas suvedžiodavo ir, kai jos jiems nebepatikdavo, jas vėl atstumdavo ir išvarydavo. Tai jokiu būdu neturi būti ateityje jiems leidžiama, o privalo būti griežčiausiai uždrausta, nusižengėliai turi būti persekiojami ir be gailesčio baudžiami. Taip pat nė trupučio nedelsiant siekti, kad tie, kurie pas save laiko nesantuokines moteris, būtų dvasininkų sutuokti.

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

WILHELMAS BOLTENIJUS
XVI amžius

WILHELM BOLTENIUS

Čia pateikiama ištrauka iš Wilhelmo Boltenijaus (*Wilhelm Boltenius*) 1578 metų rašto tikriausiai Kuršo kunigaikščiui Gotthardui Kettleriui. Boltenijus buvo *Rahden* parapijos kunigas Bauskės apskrityje. Raštą parašė veikiausiai *Rahden* parapijoje Christiano Schröderio atliktos bažnyčių vizitacijos pagrindu. Rašte minimi, be abejo, latvių valstiečiai, net XVI amžiaus antrojoje pusėje priešinęsi senojo tikėjimo naikinimui ir jų krašto pavergėjų vokiečių feodalų prievarta diegiamai krikščionybei. Dėl to, naikinant stabus, į talką vizitatoriams būdavo kviečiamas seniūnas (apskrities teisminis administratorius), apskrities teisėjai ar kuris kitas vietos valdžios pareigūnas.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Iš Wilhelmo Boltenijaus rašto matyti, kad Bauskės apskrities valstiečiai turėjo medinių, akmeninių ir kitokių dievaičių. Vargu ar dievaičiais jis vadino katalikų pasidarytuosius krikščionių Dievo ar šventųjų paveikslus ir skulptūras, kadangi kalbama apie jų sudeginimą ir visišką sunaikinimą. Veikiau tai galėjo būti senosios religijos dievų skulptūrėlės arba kokie nors fetišai. Apie senųjų baltų dievų atvaizdus yra užuominų ir kituose šaltiniuose. Tai, ko gero, ir buvo gausiõs lietuvių liaudies medinės krikščioniškosios skulptūros prototipai.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Kallmeyer, Otto, 1910, 268; Mannhardt, 1936, 416.
Literatūra: Kallmeyer, Otto, 1910; Mannhardt, 1936, 416.
Tekstas iš: Kallmeyer, Otto, 1910, 268.

SCHREIBEN
1578

[…] dass zur Zeit der Visitation (d. h. der Gebetfahrten) vermüge der löblichen Kirchenordnunge, sicherheit wegen vnd zu verhütunge der Bawren Ubermutess, Mir der Eltiste oder, wo es müglich, die Rechtfinder oder wer es dann gesein kann, in der Visitation zugeordnet werde, damit die der Bawren habenden Götter von Holz, stein und anderm Wesende gemacht, mit desto mehrem eiver, ernst und auss gottess wort genommenen Underricht, verbrandt und gantz abgeschaffen werden mügen.

RAŠTAS
1578

[…] Kad per vizitacijas (išvažiuojamąsias pamaldas) būtų saugiau ir kad būtų užkirstas kelias valstiečių įsisiautėjimui, man per vizitaciją [turėtų] būti paskirtas seniūnas arba, kur galima, teisėjai ar koks kitas pareigūnas, kad, remiantis pagirtinais Bažnyčios įsakymais, valstiečių turimi dievaičiai iš medžio, akmens ir iš kitko kuo uoliau, rimčiau, vadovaujantis Biblijos pamokymu, galėtų būti sudeginti ir visiškai sunaikinti.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

BALTHASARAS RUSSOWAS
1542–1602

BALTHASAR RUSSOW

Balthasaras Russowas (*Balthasar Russow*) gimė Taline. Po studijų Vokietijoje vėl sugrįžo į šį miestą ir visą gyvenimą jame pragyveno. 1563–1600 metais kunigavo. Russowas – vienas žymiausių Livonijos istorikų, parašęs *Livonijos provincijos kroniką* (*Cronica der Prouintz Lyffland*). Jos pirmas leidimas išspausdintas 1578 metais, trečias, papildytas, leidimas – 1584 metais. Papildymuose, o ir apskritai visoje *Kronikoje* didžiausią vertę turi Livonijos valstiečių papročių aprašymai. Russowas, iš biurgerių pozicijų smerkdamas baudžiavą, aprašinėjo sunkią valstiečių būklę. Siekdamas pavaizduoti valstiečių „tamsumą“, dėl kurio esanti kalta Livonijos diduomenė, Russowas valstiečių papročiuose ypač pabrėžia „pagoniškus“ elementus, t. y. ikikrikščioniškų tikėjimų liekanas.

ALFREDAS BUMBLAUSKAS

Russowo informacija apie Livonijos krašto gyventojų religiją bei mitologiją dvejopa. Kalbėdamas apie vokiečių atsikraustymą į šį kraštą, jis apibūdina senuosius, ikikrikščioniškuosius to krašto gyventojų tikėjimus, o rašydamas apie savo gyvenamąjį laiką, mini kai kuriuos to meto papročius. Pirmuoju atveju jis daugiau vadovaujasi istorijos šaltiniais, o antruoju – savo paties stebėjimais. Senoji Livonijos gyventojų religija apibūdinama gana trafaretiškai („garbino saulę, mėnulį ir žvaigždes, gyvates ir kitus gyvius. Ir kai kurias giraites laikė šventovėmis“), todėl sunku pasakyti, kokiais konkrečiais šaltiniais remiamasi. Panašiai senieji prūsų tikėjimai buvo apibūdinti Petro Dusburgiečio, lietuvių – Enėjo Silvijaus Piccolominio, Jono Dlugošo ir daugelio jų sekėjų raštuose. Livonijos gyventojų tautybių Russowas neskyrė. Ir kalbėdamas apie savo meto papročius, nenurodo, kieno tai papročiai – lyvių, latvių ar estų. Jis skiria tik „vokiečius“ ir „nevokiečius“. Kadangi pats autorius buvo gimęs ir ilgai kunigavęs Taline, o jo aprašoma Joninių šventė, kiek galima suprasti iš konteksto, vyko netoli Talino (iš Talino buvę atgabenta daug statinių alaus), tai galima spręsti, kad čia daugiau kalbama apie estų papročius. Tačiau iš aprašymo matyti, kad panašiai Joninės buvo švenčiamos visame Livonijos krašte („visose vietovėse, miestuose, sodybose ir kaimuo-

se – visame krašte be jokios išimties“). Russowo minimas paprotys bažnyčiose aukoti iš vaško nulietus gyvulius, žvakes yra sinkretiškas, atsiradęs seniesiems tikėjimams ir papročiams sumišus su krikščioniškaisiais. Jis buvo praktikuojamas ir kitų baltų.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Russow, 1584, 26, 316–326; *SRL*, II, 1–158; Mannhardt, 1936, 406–108, 418.

Literatūra: SRL, II, IX–X; Manteuffel, 1904, 131–132; *LKV,* XIX, 37051–37058; *LPE,* VIII, 504; *LEB,* XXVI, 175–176.

Tekstas iš: SRL, II, 11, 43–44.

CHRONICA DER PROUINTZ LYFFLANDT
1584

Darin de anfanck des Christendomes, vnde der Christliken Regeringe, sampt der gelegenheit dessüluigen Landes körtlick vormeldet werdt

[…] Dyth Landt, ehr ydt van den Düdeschen gewonnen, bekrefftiget, vnde tho dem Christendohm ys gebracht worden, ys gantz Barbarisch vnde Heydensch gewesen, vnde de Inwaner hebben van keinen Steden, flecken, Schloten, Kercken edder Klusen gewust, beth se de Düdeschen darin gebuwet vnd vpgerichtet hebben, Vnde ehr de Christlike Geloue darin gekamen ys, hebben de Heydensche Lyfflender mannicherley gruwlike Affgöderye bedreuen, mit der Sunnen, Maen vnde Sternen, deßgelicken ock mit den Schlangen vnd anderen Deerten, Ock hebben se etlike Büske vor Hylligdohm geholden, daruth se keinen Bohm houwen dörften, Vnde weren in solckem wahn, dat de yenige, so in dem vormeinden Hilligdom einen Bohm eder Struck affhouwede, dat he stracks vmmekamen vnde steruen scholde, Solcke Auergeloue vnde lose wahn, ys noch hüdiges dages an etliken ördern, da Gades wordt nicht gelehret, gebleuen […]

Johan van der Recke, de 43. Meister Düdesches Ordens in Lyfflandt

[…] Ydt ys ock vnmöglick in der körte thouormelden, welck ein grüwlick wesen man hyr ock mit S. Johannes Vüer gehat hefft, denn in den dre nachten als S. Johans, Petri vnde Pauli, vnde Marienberchganck, ys in allen Steden, Flecken, Höfen vnde Dörpern nicht ein vthgenamen, nicht anders gesehen worden, denn ydel Fröwdenfüer dorch dath gantze Landt, dar men ock by mit allen Fröwden gedantzet, gesungen vnde gesprungen, vnde de groten Sackpipen nicht gesparet hefft, welckere in allen Dörpern sehr gemein gewesen sinth, Tho deme ys vp S. Viti by dessüluigen Capellen, vnde andere Capellen mehr, demgelicken vp S. Johannis Baptistae, by S. Brigitten Closter ein groth grüwel van wegen des Afflates gewesen, dar sick gegen desüluige tydt, eine grote welt van Volcke van Düdschen vnde vndüdschen, auer vernen wech, by groten hupen hen vorföget hebben. De Vndüdeschen Buren sint van wegen des Afflats vnde der Affgöderye vnde auergelouens, de Düdeschen auerst vam Adel van wegen erer verlopenen Buren, dath se de söken vnde vorrasschen mochten, vnde de Börger sampt allerley Volcke vth der Stadt sint van wegen des groten wesendes, so dar Jarlickes gesehen wordt, darhen getagen, do sint dar ock vele Laste Beers vth der Stadt Reuel, vnde vth allen vmmeliggenden Krögen vnd Dörpern hen geföret worden, vnde als de Buren vnde dersüluigen Wyuer vnd Megede, ehre Offer van Waßlichten, Preden, Ossen, Keluern vnde Schapen van Wasse gemaket, einen Segen, Gesundheit, edder gedyen des Vehes dardorch tho erlangende, vp dat Altar brachten, Do hebben de Wyuer ock einen Schillinck edder Penninck drey mal vmme den Kop her gedreyet, vnde darna vp dath Altar geworpen, vnde darvan gegengen. Vnde alse se eren vormeinden Gadesdenst also vorrichtet hadden, Wat do vor ein Epicurisch wesendt, dar mit supen, vnde schwelgen, singen, springen vnde dantzen, vnde welck ein groth schnarrendt der groten Sackpipen, de vth dem gantzen Lande sick darhen vorsammelt hadden, dar gehöret, demgelicken wat vor Vntucht, Horerye, Mordt vnde Dodtschlag, Neuenst dem groten gruwel der Affgöderye, so dar ock geschehen ys, kan kein Minsch des genochsam gelöuen.

Vnde ys vnmöglick, dath in Venusberge ein grüwelicker Epicurisscher leuendt möge geföret werden, alse hyr vp dissem Afflate vnde Walfart van den Affgödisschen Buren geföret ys worden, vnde sindt dennoch in solckem losen Wahn gewesen, dath solckes alles Gade dem Allmechtigen ein sonderlick angeneme Denst gewesen sy, vnde se ock eine grote Gnade by Godt dardorch erlanget hadden. Solcke Affgöder ye vnde Godtloß wesen, ys nicht

alleine by S. Brigitten Kloster, Sondern by allen Klostern vnde Capellon in dem gantzen Lande geöuet worden.

Wowol Godt de Almechtige de Prouintz Lyfflandt mit der vnuorfelscheden vnde reinen Lere des Hylligen Euangelij, nach vormöge der Augsburgisschen Confession, gnediglichen begauet hadde, So weren doch ahn velen örden in Lyfflandt nicht vele tho finden, de van Gades Worde vnde vam Kerckengange wat wusten, besundern ehre meiste flyt ys alle Sondage binnen Landes, Insunderheit by den Buren vnde Landtfryen gewesen, dath de eine Naber tho dem andern, de gudt Beer hadde, auer eine edder twe myle weges gereden ys, vnde sick dar den gantzen Sondach dartho den Mandach guder dinge gemaket, De orsaken auerst, wordorch se in solcke lodderige vnde vorachtinge des Kerckenganges geraden sint, sint disse, Erstlick, dat in dem gantzen Lande nicht eine gude Schole gewesen ys, de doch einen schlechten Prediger der Undüdschen Sprake erfahren, gegeuen hedde, Derhaluen de Kercken in mangelinge der Scholen vele Jahr lanck gantz wöste stunden vnde vorfyllen, Thom andern, ys dar wor ein Pastor by der kercken gewesen, desüluige ys gemeinlick ein Uthlender vnde der Vndüdschen Sprake vnerfaren gewesen, vnde hefft den Düdeschen Düdesch vorgeprediget, Welckes de Vndüdeschen Buren nicht hebben vorstan können, derhaluen sint se allewege uth der Kercken gebleuen, vnde sick tho der Lodderye gewennet, vnde musten dennoch den Pastoren besolden, dar de Düdeschen ein yder man einen Schincken Jarlicks thagegeuen, Thom drüdden, Dat de Ordenshern vnde Bisschoppe sick der Armen Buren Selen Heyl vnde Wolfart gar weinich bekümmerden, Dann se gedachten, ydt were ere Vaderlandt nicht, vnde weren man darna uth, wo se man tho eren Dagen genoch hebben mochten.

LIVONIJOS PROVINCIJOS KRONIKA
1584

Čia trumpai pasakojama apie krikščionybės pradžią ir krikščionių vyresnybę, o kartu ir apie to krašto padėtį

[…] Tas kraštas, iki jį vokiečiai užėmė, sustiprino ir į krikščionybę atvertė, yra buvęs visai barbariškas ir pagoniškas, ir jo gyventojai nieko neišmanė apie miestus, miestelius, pilis, bažnyčias ar vienuolynus, visa tai vokiečiai

jame pastatė ir įrengė. Ir kol krikščionybė nebuvo atėjusi, pagonys Livonijos gyventojai laikėsi pasibaisėtinos stabmeldybės, garbino saulę, mėnulį ir žvaigždes, gyvates ir kitus gyvius. Ir kai kurias giraites laikė šventovėmis, jose nevalia buvo nė vieno medžio nukirsti. Ir gyveno jie tokioje aklybėje, jog tas, kas minėtoje šventovėje nukirto medį ar krūmą, turėjo būti nieko nelaukus nubaustas mirtimi. Tokių prietarų ir nedoros aklybės dar ir šiandien pasitaiko kai kuriose vietose, kur Dievo žodžio dar nemokoma.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

Johanas van der Recke, 43-iasis Vokiečių ordino magistras Livonijoje

[…] Neįmanoma trumpai apsakyti, koks baisus dalykas įvyko čia su Šv. Jono ugnimi, nes tris naktis, Šv. Jono, Šv. Petro ir Šv. Povilo bei Švč. Marijos Ėmimo į Dangų, visose vietovėse, miestuose, sodybose ir kaimuose – visame krašte be jokios išimties nesimatė nieko kito kaip tik pasilinksminimo laužai; ir čia pat su didžiausiu džiaugsmu buvo šokama ir dainuojama, ir dideli dūdmaišiai buvo pučiami, kurie visuose kaimuose labai paplitę. Be to, Šv. Vito koplyčioje ir daugelyje koplyčių, kaip Šv. Jono Krikštytojo, Šv. Brigitos vienuolyne, norint gauti nuodėmių atleidimą, vyko siaubingas dalykas – vienu metu gausiais būriais, nuėjusi tolimą kelią, susirinko didelė minia vokiečių ir nevokiečių. Nevokiečiai [vietiniai] valstiečiai, atkeliavę prašyti nuodėmių atleidimo, stabmeldžiavo ir atlikinėjo prietaringas apeigas. Vokiečiai, pirmiausia kilmingieji, atėjo norėdami surasti ir netikėtai užklupti savo pabėgusius valstiečius, o miestiečius ir šiaip įvairius žmones patraukė tas didelis šurmulys, kurį galima buvo matyti kiekvienais metais. Čia buvo atgabenta daug statinių alaus iš Revelio ir iš visų aplinkinių smuklių ir kaimų; ir valstiečiai su savo žmonomis ir mergomis nešė ant altoriaus savo aukas: vaško žvakes, iš vaško nulietus arklius, jaučius, veršelius ir avis, geisdami laimės, sveikatos ar gero gyvulių augimo. Paskui moterys, triskart apsukusios apie galvą ranką su vieno šilingo ar pfenigo monetomis, mėtė jas ant altoriaus ir tada išeidavo. Kai taip neva pasimelsdavo Dievui, prasidėdavo epikūrietiškas girtavimas ir linksmybės, dainavimas ir šokimas, toli girdėjosi iš viso krašto susirinkusių dūdmaišininkų grojimas; ir kas per ištvirkavimas, paleistuvystė, muštynės ir užmušinėjimai greta siaubingos stabmeldystės ten dar vyko, niekas negali tuo patikėti. Ir neįtikėtina, kad Venusberge galėjo būti švenčiama tokia baisi epikūrietiška šventė; taigi čia

buvo švenčiami šių bedievių valstiečių atlaidai. Jie buvo tokie pamišę, kad manė, jog visa tai visagaliui Dievui esąs malonus patarnavimas ir kad tuo jie nusipelną didelės Dievo malonės. Ir tokia bedieviška stabmeldystė vyko ne tik Šv. Brigitos vienuolyne, bet visuose šalies vienuolynuose ir bažnyčiose.

Nors Visagalis Dievas Livoniją pagal Augsburgo tikėjimo išpažinimą maloniai apdovanojo nesugadintu ir grynu Šventosios Evangelijos mokymu, nedaug Livonijoje galima surasti tokių, kurie ką nors žino apie Dievo žodį ir Bažnyčios lankymą. Krašto gilumoje, ypač tarp valstiečių ir laisvųjų, buvo paplitęs toks paprotys, kad kiekvieną sekmadienį vienas kaimynas pas kitą, kuris turėdavo gero alaus, vieną ar dvi mylias kelio nujodavo ir ten visą sekmadienį ir dar pirmadienį gerai linksmindavosi. O priežastys, dėl kurių jie tapo tokiais netikėliais ir ėjimo į bažnyčią niekintojais, yra šios: pirmiausia visoje šalyje nebuvo nė vienos geros mokyklos, kuri turėtų nors ir prastą vietinį pamokslininką. Todėl bažnyčios, nesant pakankamai mokyklų, daug metų stovėjo tuščios ir nyko. Antra, ten, kur bažnyčia turėjo kunigą, jis dažniausiai būdavo ne iš to krašto ir nemokėjo vietinės kalbos, ir vokiečiai pamokslaudavo vokiškai, ko vietiniai valstiečiai negalėdavo suprasti. Todėl jie niekados neidavo į bažnyčią ir priprasdavo prie apsileidimo, bet vis vien turėjo mokėti kunigams, – kiekvienas vokiečiui kasmet duodavo po kumpį. Trečia, Ordino magistras ir vyskupai menkai tesirūpino vargšų valstiečių sielų išganymu ir gerove, nes jie manė, kad tai ne jų tėvynė, ir žiūrėjo tik, kad iki savo dienų pabaigos nepritrūktų turto. […]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

REINHOLDAS LUBENAU
1556–1631

REINHOLD LUBENAU

Reinholdas Lubenau (*Reinhold Lubenau*) – Karaliaučiaus miestietis, vaistininko sūnus. Mokėsi Karaliaučiaus senamiesčio parapinėje mokykloje, paskui pas rūmų mediką Jakobą Montaną. Išsilavinimas, kultūrinė šeimos aplinka (Lubenau dėdė buvo Severinas Goebelis, *Gintaro istorijos* autorius), mokslas Krokuvoje pas vaistininką Simoną Ronenbergerį, žymų antitrinitorių veikėją, nulėmė aukštas kultūrines aspiracijas. Lubenau tapo aistringu keliautoju – apkeliavo ne tik Europos, bet ir Artimųjų Rytų šalis – ir dėmesingu kelionių aprašinėtoju. Viena iš tokių išvykų buvo kelionė į Livoniją 1585 metais. Ten jis ilgai neužtruko, nes 1586 metais savo dėdės Goebelio draugo, Stepono Batoro gydytojo Mikalojaus Buccellos buvo pakviestas į Vilnių vaistininku. Deja, ir čia beveik nepabuvo, nes netrukus Steponas Batoras mirė.

Kelionės į Livoniją aprašyme Lubenau pateikė kuršių valstiečių ir jų „karaliaus“ papročių aprašymą.

ALFREDAS BUMBLAUSKAS

Lubenau informacija apie kuršių medžioklę šventame miške ir vaišes, kuriose buvo pagerbti mirusieji, kaip matyti iš konteksto, yra paremta paties autoriaus stebėjimais. Šventė buvo švenčiama per Kalėdas ir kai kurie jos papročiai primena lietuvių Kūčių papročius, kuriais irgi pagerbiami mirusieji (jie „maitinami“, jiems ant Kūčių stalo dedamos lėkštės, o vaišių likučiai atiduodami gyvuliams). Kad per Kalėdas Livonijos gyventojai švęsdavo mirusiesiems skirtas šventes, mini ir kiti šaltiniai. Antra vertus, autorius, aprašinėdamas įprastas Kalėdų vaišes, kuriose senųjų papročių elementai jau gerokai buvo sumišę su krikščioniškaisiais arba virtę paprasta pramoga, siekdamas didesnio efekto, galėjo viską sąmoningai kiek suarchajinti. Šiaip ar taip, tame šaltinyje yra vertingų duomenų apie senuosius kuršių papročius, ir tyrinėtojai į jį turėtų atkreipti rimtesnį dėmesį.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Sahm, 1912, 51–52; Mannhardt, 1936, 420.
Literatūra: Mannhardt, 1936, 419–420; Kurtz, 1924, 78.
Tekstas iš: Mannhardt, 1936, 420.

BESCHREIBUNG DER REISEN
1585

[Am 20. Dezember von Königsberg abgereist…] bin ich […] erstlich auf die Mummel kommen, ferner durch Churlandt zum churischen Konige, da wier den ihren heidnischen Aberglauben mit angeschauet, dan weil es auf den Christagk wahr, fuhren sie in ihren heiligen Waldt zu jagen, in welchem sie sonsten das gantze Jahr uber kein Wildt schlagen, auch keinen Stock daraus hauen; was sie nun alda gefangen an Rehe, Hirschen und Hasen, haben sie gestreifet und gebraten, dasselbe auf eine lange Tafel gesetzt und ein Hauffen Wachslichter umb den Tisch geklebet vor ihrer Elttern, Groseltern, Kindern und verwandten Sehle und darnach stehende und auf und nieder gehende, gefressen und gesoffen, auch uns dazu genöthiget; nachmah ein lediges Bierfass bracht, darauf mit zweien Knuppeln geschlagen, und Man und Weib umb den Tisch getantzet, sowol die Kinder, welches die gantze Nacht gewehret. Wie nun ein jeder schlafen gangen, haben sie uns gebeten, zu essen, auch was wier wolten mitnehmen; den sie essen das Ubrige nicht, sondern die Hunde verzehreten es, wolten auch nichts von uns, so wier verzehret hatten, gezahlet nehmen. Dieser churische Konigk hatt sonderbahre privilegia […] welches privilegium sie von dem Grosmeister aus Iflandt bekomen, nachdem sie sich gutwilligk zum christlichen Glauben gegeben, halten doch noch ihre heidnische Ceremonien darneben.

KELIONĖS APRAŠYMAS
1585

[Gruodžio 20 dieną iš Karaliaučiaus iškeliavęs,] atvykau […] pirmiausia į Klaipėdą, paskui per Kuršą pas kuršių karalių, kur mes prisižiūrėjom jų pagoniškų prietarų. Paskui, kadangi buvo Kalėdos, jie nuvažiavo medžioti į savo šventąjį mišką, kuriame šiaip per visus metus nė jokio žvėries ar paukščio nenumuša, nė jokio pagalio nenukerta. Dabar jie nunėrė kailį visiems sumedžiotiems elniams, stirnoms ir kiškiams, iškepė juos, sudėjo ant ilgo stalo, o aplink stalą prilipdė daugybę vaško žvakių savo tėvų, senelių, vaikų ir giminaičių sieloms. Tada stovėdami bei vaikštinėdami ėdė ir pliumpė, ir mus vertė tą pat daryti. Paskui atnešė tuščią statinę nuo alaus, būgnijo į ją dviem pagaliais, o aplink stalą šoko vyrai ir moterys, net ir vaikai, kurie kiaurą naktį buvo kartu. Kai jau visi ėjo miegoti, jie mus prašė valgyti net tą, ką mes norėjom su savim pasiimti, nes jie likučių nevalgo, o atiduoda šunims; ir kai mes norėjom užsimokėti už tą, ką suvalgėme, jie neėmė. Tas kuršių karalius turi keistų privilegijų […], jie tas privilegijas gavo iš Livonijos didžiojo magistro, kai savo noru davėsi atverčiami į krikščionių tikėjimą, bet šalia to jie tebesilaiko savo pagoniškų apeigų.

Vertė *DOMINYKAS URBAS*

VIZITATORIAUS DAVIDO GERGKE'S PRANEŠIMAS

Davidas Gergke (*David Gergke*) vizitavo Kuršo Gruobinios srities bažnyčias ir tikrino vietos gyventojų kuršių religingumą. Vizitacijos rezultatus jis apibendrino 1587 metų liepos 20 dienos pranešime Prūsijos kunigaikštystės administratoriui, Brandenburgo markgrafui Georgui Friedrichui. Matyt, pastarasis čia turėjo savo leninių žemių.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Vizitatorius nurodo, kad „stabmeldžiaujama" per laidotuves ir bažnyčiose. Pirmuoju atveju tikriausiai turima galvoje senuosius laidojimo papročius, kurių laikėsi vietos gyventojai („nevokiečiai"), o antruoju – pinigų, iš vaško nulietų gyvulių, žvakių aukojimus bažnyčiose, apie kuriuos užsimenama ir kituose bažnytiniuose pranešimuose. Noras būti palaidotiems kartu su protėviais ypač būdingas baltams. Beje, jis pagrįstas senaisiais pomirtinio gyvenimo vaizdiniais, tikėjimu, kad mirusieji bendrauja tarpusavyje, gyvena panašų gyvenimą kaip ir šiame pasaulyje. Toje pačioje vietoje palaidotiems giminaičiams visiems kartu esą lengviau, jie sudarą panašią bendruomenę kaip būdami gyvi.

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: SBKG, 1896, 45, 46; Mannhardt, 1936, 417.
Literatūra: Mannhardt, 1936, 417.
Tekstas iš: Mannhardt 1936, 417.

BERICHT DES VISITATORS DAVID GERGKE

den 20. Juli 1587

[…] Die vndeutschen, welche zur Libauischen Kirche gewidemet, haben vnd halten Ihr begrebnuß an dem orthe, do vorhin die Kirche gestanden, sagende, Sie wollen do begraben sein, do Ihre voreitern ligen. Weil sie dan bey solchem Iren begrebnuß allerley abgotterey gebrauchen, wie Ich solche selbst

angesehen, were zum hochsten nottig, das sie die Glocken zur Kirche nach der Libau volgen liessen vnd mit Ihrem begrebnuß auch da hingewiesen wurden, welches sie sich bisshero verweigert, da van durch den Schulmeister Ihre mißbreuche konten abbracht werden. […]

[…] Die Kirche zu Rutzau wirt durch den Pfarhern zur Heyligenaw besungen und wirt in beden kirchen, wie Ichs dan zu Rutzau mit angesehne, allerley abgotterey getriben. Vnd ob ich wol denen Ambtman vor 4 Jaren vermahnet, das er solches abschaffen solte, oder er wurde, do es E. f. g. erfaren sollte, das Fiber krigen, hatt er mir geandtwortet: er hette es so gefunden, wolte es auch also lassen. […]

VIZITATORIAUS DAVIDO GERGKE'S PRANEŠIMAS

1587 liepos 20

[…] Nevokiečiai, priskirti Liepojos parapijai, savo mirusiuosius laidoja toje vietoje, kur anksčiau stovėjusi bažnyčia, sakydami, kad jie norį būti palaidoti ten, kur guli jų protėviai. Per tokias laidotuves jie įvairiai stabmeldžiauja, kaip man pačiam teko matyti, todėl labai reikėtų, kad varpų skambesio jie leistųsi atvedami į Liepojos (*Libau*) bažnyčią ir sutiktų laidoti ten, kur lig šiol atsisakydavo. Čia mokytojas galėtų juos atpratinti nuo blogų papročių. […]

[…] Rucavos bažnyčioje mišios laikomos *Heyligenaw* kunigo, ir, kaip man teko matyti Rucavoje, abiejose bažnyčiose įvairiai stabmeldžiaujama. Ir nors aš jų amtmoną[1] prieš ketverius metus perspėjau, kad jis visam tam padarytų galą, nes jei tai sužinotų jo ekscelencija, jam būtų karšta, jis man atsakė: taip radęs ir noręs taip palikti. […]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

KOMENTARAI

1 … *aš jų amtmoną … perspėjau* – amtmonas – dvaro valdytojas, domeno nuomininkas su valdžios patarėjo titulu.

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

SALOMONAS HENNINGAS
1528–1589

SALOMON HENNING

Salomonas Henningas (*Salomon Henning*) gimė 1528 metais Veimare, Vokietijoje, neturtingo miestiečio šeimoje. Svetimų žmonių šelpiamas, šešerius metus įvairiuose Vokietijos universitetuose studijavo teisės ir valstybės mokslus, teologiją, kalbas. 1553 metais Liubeke susitikęs su Kuršo kunigaikščiu Gotthardu Kettleriu, buvo jo pakviestas tarnauti Livonijos ordino riteriams. 1554 ir 1555 metais, Kettlerio pasiųstas, lankėsi Lietuvoje, susitiko su LDK kancleriu ir Vilniaus vaivada Mikalojumi Radvila Juoduoju. 1557 metais dalyvavo Pasvalyje sudarant su LDK tris sutartis. Trečiąja sutartimi Livonijos ordino magistras Wilhelmas Fürstenbergas ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas sudarė karinę sąjungą prieš Rusiją. 1559 metų rugpjūčio 31 dieną Vilniuje Henningas ir Kettleris sudarė su Žygimantu Augustu naują sutartį, kuria Ordinas pasidavė LDK globai. 1562 metais Henningas Kaune vedė slaptas derybas su Mikalojumi Radvila Juoduoju. 1566 metais Lenkijos senate Liubline gavo bajoro titulą.

Kuršo kunigaikštystėje Heningas daugiau rūpinosi bažnytiniais reikalais. 1567 metais Henningas, kunigaikščio patarėjas Wilhelmas von Effernas ir naujasis rūmų pamokslininkas Aleksandras Einhornas buvo paskirti bažnyčių vizitatoriais. Kettlerio nurodymu Henningas parengė planą pastatyti daugiau kaip septyniasdešimt bažnyčių Kurše ir Žiemgaloje arba atstatyti senąsias, skirti joms dotacijas. 1570 metų birželį kunigaikštystės landtage Mintaujoje (Jelgavoje) Henningas, kaip ir jo kolega Einhornas, pateikė ataskaitą apie bažnyčių vizitacijų rezultatus. Nuo 1582 metų jis liko vienintelis bažnyčių vizitatorius Kurše. Už nuopelnus iš Kettlerio gavo dvarų Livonijoje. Mirė 1589 metų lapkričio 29 dieną Kurše.

Henningas su Einhornu, kaip minėta (žr. 670 p.), parengė Bažnyčios įstatymą (1570 metų rugsėjo mėnesį jį Kuldygoje patvirtino kunigaikštis), kuriame pateikiama duomenų ir apie vietos gyventojų praktikuojamas senojo tikėjimo apeigas. 1587 metais Henningas baigė rašyti pranešimą apie Bažnyčios ir religijos padėtį Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystėje (išspausdintas 1589 metais Rostoke, perspausdintas *SRL*, II, 291–330). Be to, jis parašė *Livonijos ir Kuršo kroniką* (*Livländischer und Kurländischer Chronik*, 1590; 1594; 1595), apimančią istorinius įvykius nuo 1554 iki 1589 metų (jos turinys pateiktas *SRL*, II, 340–356).

ALGIRDAS MATULEVIČIUS

Salomono Henningo informacija apie senuosius vietos gyventojų („nevokiečių“) tikėjimus ir papročius remiasi dviem šaltiniais: senesniais raštais ir savais stebėjimais. Kad Livonijos gyventojai iki krikščionybės įvedimo garbino saulę, mėnulį, žvaigždes ir gyvulius, jau buvo rašęs Balthasaras Russowas, kad jie pasiversdavo vilkais – Johannas Davidas Wundereris, kad stabmeldžiavo giriose ir laidojimo vietose – Stephanas Bülowas, 1570 metų Bažnyčios įsakų sudarinėtojai, Davidas Gergke ir daugelis kitų, kad sūduviai, kuršiai ir kitos baltų gentys pagrobdavo nuotakas – Jonas Maleckis-Sandeckis. Panašią informaciją Henningas galėjo paimti iš jų. Tačiau šiuos duomenis jis papildo savais stebėjimais. Teigia, kad saulę, mėnulį ir kitus tvarinius Livonijos gyventojai slapčia kartais dar garbindavę ir Henningo laikais. Dar tebegarbinę rupūžes, tebevogdavę nuotakas. Labai reikšminga Henningo informacija apie pieno prisigėrusias rupūžes, kurias gyventojai laikydavę savotiška Pieno motinos inkarnacija. Užmušus tokią rupūžę, išbėgdavę daug pieno, o žmonės šaukdavę: „O, mano Pieno motina!“ Sakmės ir tikėjimai, kad rupūžės išžįsdavusios karves, kad užmušus tokias rupūžes pasiliedavęs pienas, iki pat XX amžiaus aptinkami latvių ir lietuvių tautosakoje. Iš Henningo paminėto epizodo apie rupūžę galima suprasti, kad jis aprašinėja latvių tikėjimus, nes pateikia posakį latvių kalba. Henningo duomenimis yra naudojęsis ne vienas baltų, ypač latvių, mitologijos tyrinėtojas (Voigt, 1827; Šmits, 1926; Straubergs, 1939; Biezais, 1954; 1971; 1975; Gimbutas, 1958; Balys, Biezais, 1965; Топоров, 1972 [Toporov, 2000] ir kt).

NORBERTAS VĖLIUS

Publikacijos: Henning, 1589; Mannhardt, 1936, 413–414.
Literatūra: Tetsch, 1769, 237–294; Gadebusch, 1772, 25–35; Küttner, 1784, 48–69; Recke, Napiersky, 1829, 237–241; Kallmeyer, 1848; Kallmeyer, Otto, 1910; Mannhardt, 1936,410–412.
Tekstas iš: SRL, II, 295.

WARHAFFTIGER VND BESTENDIGER BERICHT
1589

[…] Da zuuorn nur ein fauler Pater und eine Kirche gewesen, sich mit der armen Schefflin wolle bekleidet, vnd von ihrem sauren schweis seine Jehrliche auffenthaltunge gehabt. Dar mit also nicht allein die Deudschen im Lande

jhren stetigen Gottesdienst haben vnd treiben, sondern die Vndeudsche armut auch (Worumb es S. F. G. vornehmlich zuthun gewesen) zu wahrer erkentnus Göttlichs wesens vnd willens, von jhrem aberglauben, Hexen werck, Abgötterey vnd Zauberey, mochten gebracht vnd geleitet werden. Denn vorzeiten sich dieses Vndeudsches volck, wie auch noch wol eins theils heimlich, grosser Abgöterey gebrauchet, Die Sonne, Stern, Mond, Feur, Wasser, Ströme, vnd schier alle Creaturen angebetet, Schlangen vnd böse Kröten, vor jhre Götter gehalten, welche wie ich zum theil selbst gesehen, gar dick vnd auffgeblasen gewesen, vnd wenn man sie entzwey geschmettert, geschlagen oder geworffen, ein hauffen milch aus jhrem Leibe geflossen. Darüber denn die alten Zauberische Breckin, zumasse kommen, sich vbel gehat vnd geschrien, *Man pene Math, Man pene Math,* Ach mein Milch Mutter, mein Milch Mutter, Ohn was sie in viel heiligen Buschen, vnd in jhrer verstorbenen begrebnis vor Abgötterey, vnd allerhand Narrenwerck gebrauchet, welchs viel zu lang hier zu erzehlen. In Wolffes gestalt haben sie sich offt vnd vielmahls verendert, vnd vor Warwolffe, wie sie geheissen worden, gelauffen. In dem Heyraten, haben sie den gebrauch gehalten, wie vorzeiten bey den Lacedemoniern geschach, das sie die Braut durch jhre freunde, oder die *Pannacknix,* auff Deudsch, die Brautfürer genant, mit gewalt genomen, vnd offtmals wider jhren vnd jhrer Eiteren willen entfüret, auch darnach allererst die Hochtzeit, nach jhrer weise vollenzogen vnd gehalten. […]

TEISINGAS IR TVIRTAS PRANEŠIMAS
1589

[…] Ten anksčiau buvo vienas aptingęs kunigas ir viena bažnyčia, gyvenanti iš vargšų avelių vilnos ir iš jų kartaus prakaito vaisių. Taigi reikėjo gerai padirbėti, kad visame krašte ne tiktai vokiečiai galėtų nuolat melstis, bet ir kad vargšai nevokiečiai galėtų būti atpratinti nuo savo prietarų, raganavimo, stabmeldystės ir burtininkavimo ir būtų nukreipti į tikrąjį Dievo ir jo valios pažinimą. Senais laikais ši nevokiška tauta smarkiai stabmeldžiavo (ką iš dalies slapčia daro ir dabar), garbino saulę, žvaigždes, mėnulį, ugnį, vandenį, upes ir beveik visus tvarinius, savo dievais laikė žalčius ir piktas rupūžes, kurios, kaip iš dalies man pačiam teko regėti, yra storos ir išsipūtusios ir kurias sukapojus, sumušus ar numetus, išteka daugybė pieno, o senoji

burtininkė Brekinė (*Breckin*), sumažėjus [rupūžei], ima šaukti: *„Man pene Math, man pene Math.* – O, mano Pieno motina, mano Pieno motina!“ O kaip jie stabmeldžiavo ir kokias kvailybes išdarinėdavo daugelyje savo šventųjų girių ir savo mirusiųjų laidojimo vietose, čia būtų per ilgai pasakoti. Jie dažnai ir daug kartų pasiversdavo vilkais ir bėgiodavo tarsi vilktakiai, kaip jie buvo vadinami. Vesdami jie išlaikė paprotį, kuris anksčiau buvo paplitęs tarp lakedemoniečių, kad sužadėtinę, padedami draugų ar *Pannacknix,* vokiškai tai reiškia pabrolių, jėga paimdavo ir dažnai prieš jos ir jos tėvų valią pagrobdavo ir tik po to keldavo vestuves pagal jų papročius. […]

Vertė *SIGITAS PLAUŠINAITIS*

TRUMPINIMAI
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

AB – *Acta Borussica,* Bd. 1–2, Königsberg, Leipzig, 1730–1731.

ADB – *Allgemeine Deutsche Biographie,* hrsg. durch die Historische Commission bei der Königl. Akad. der Wissenschaften, Bd. 1–56, Leipzig, 1875–1912.

AM – *Altpreussische Monatsschrift,* begründet von R. Reicke und E. Wiehert, Bd. 1–54, Königsberg, 1864–1917.

APB, I–IV – *Altpreussische Biographie,* Bd. 1–4: Bd. 1, 2, hrsg. von Christian Krollmann, Königsberg, 1941, 1942–1944; Bd. 3, hrsg. von Kurt Forstreuter, Fritz Gause, Marburg/Lahn, 1975; Bd. 4, hrsg. von Ernst Bahr, Gerd Brausch, Marburg/Lahn, 1984.

BP – K. Estreicher, *Bibliografia Polska,* t. 1–34, Kraków, 1870–1951.

BRMŠ, I – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai,* t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos,* sudarė N. Vėlius, Vilnius, 1996.

CEV – *Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae. 1376–1430,* collectus opera Antonii Prochaska, Cracoviae, 1882.

EB – *Encyclopaedia Britannica,* vol. 1–23, Chicago et al., 1966.

EWD – *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology by Rossel Hope Robbins,* New York, 1966.

IA – *Index Aureliensis: Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum,* prima pars, A/14: *Aureliae Aquensis* [Baden-Baden etc., 1970].

LATSŽ – *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas,* parengė Zigmantas Noreika ir Vincentas Stravinskas, t. 1–2, Vilnius, 1974–1976.

LDK Vk – „Lietuvių liaudies vaikų dainų tipų katalogas", in P. Jokimaitienė, *Lietuvių liaudies vaikų dainos,* Vilnius, 1970, p. 173–252.

LE – *Lietuviškoji enciklopedija,* t. 1–10, Kaunas, 1933–1944.

LEB – *Lietuvių enciklopedija,* t. 1–37, Boston, 1953–1985.

LIŠ – *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai,* vyriaus. red. J. Žiugžda, t. 1–4, Vilnius, 1955–1961.

LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca,* galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlērs, sēj. 1.–21., Rīgā, 1927–1940.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas,* t. 1–16, Vilnius, 1941–1995.

LLI – *Lietuvių literatūros istorija,* red. K. Korsakas, t. 1–4, Vilnius, 1957–1968.

LLICh – *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha,* red. K. Korsakas, J. Lebedys, Vilnius, 1957.

LLKŽ – J. Balkevičius, J. Kabelka, *Latvių–lietuvių kalbų žodynas,* Vilnius, 1977.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca,* 1.–8. sēj., Rīgā, 1972–1996.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LPE – Latvijas Padomju Enciklopēdija, sēj. 1.–10., Rīgā, 1981–1988.

LTE – Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, t. 1–12 ir papildymai, Vilnius, 1976–1985.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LUB – Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. von Friedrich Georg von Bunge, Bd. 1–7, Revel, 1853–1881.

LUEV – Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas, ats. red. E. Grinaveckienė, Vilnius, 1963.

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos achyvas.

LVK – Lietuvių kalbos instituto Lietuvos vietovardžių kartoteka.

MABR – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius.

MADA – Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija.

MELVV – K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca, rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, 1.–4. sēj., Rīgā, 1923–1932.

MLeLG – Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Litterärischen Gesellschaft, Bd. 1–20, Mitau, Riga, 1828–1913; Bd. 21, 1936.

MLLG – Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft, Bd. 1–6, [Heidelberg, Tilsit, Winter,] 1883–1912.

MRPL – Monumenta reformationis Polonicae et Lithuanicae (= *Zbiór pomników reformacyi kościoła polskiego i litewskiego*), ser. 1, zesz. 1, Wilno, 1911.

NPPB – Neue Preussische Provinzial-Blätter, Bd. 1(35)–11(69), Königsberg, 1846–1864.

SBKG, 1905 – *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des Kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1905,* Mitau, 1906.

SRL – Scriptores rerum Livonicarum: Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland; in genauem Wiederabdrucke der besten, bereits gedruckten, aber selten gewordenen Ausgaben, Bd. 1–2, Riga, Leipzig, 1848–1853.

SRP – *Scriptores rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft,* hrsg. von Theodor Hirsch, Max Töppen und Ernst Strehlke, Bd. 1–5, Leipzig, 1861–1874; Bd. 6, hrsg. von Walther Hubatsch, bearb. von Udo Arnold, mit einer Einleitung von Erich Maschke, Frankfurt am Main, 1968.

SS – Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos, sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas, Vilnius, 1958–1959, t. 1–3.

SŹ – *Studia Źródłoznawcze,* t. 1–31, Warszawa, Poznań, 1957–1990.

VUBR – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

VUBSSp – Vilniaus universiteto bibliotekos Senų spaudinių skyrius.

VUI – Vilniaus universiteto istorija, t. 1–3, Vilnius, 1976–1979.

ŽLJ – Žymūs Lietuvos jėzuitai (*Iš Lietuvos jėzuitų istorijos,* sąs. 3), Valkenburgas, 1935 (rankraštis Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje, sign. RB F 47–305).

АБАК, XXV – *Акты, издаваемые Виленскою Археографическою Комиссиею*, т. 25: *Инвентарии разграничительные акты*, Вильна, 1898.

ПСРЛ – *Полное собрание русских летописей.*

РИБ – *Русская историческая библиотека*, т. 27: *Литовская Метрика. Книга записей*, Санкт-Петербург, 1910.

ЭС – *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*, т. 1–86, Санкт-Пстербург, 1890–1907.

* * *

Abramowicz, 1979 – A. Abramowicz, „Miejsce Macieja Stryjkowskiego w dziejach starożytnictwa polskiego", *Acta archaeologica Lodziensia*, nr. 27, Łódź, 1979, s. 65–82.

Abramowicz, 1983 – A. Abramowicz, *Dzieje zainteresowań starożytniczych w Polsce*, cz. 1: *Od średniowiecza po czasy Saskie i świt Oświecenia*, Wrocław, 1983.

Adamovičs, 1940 – L. Adamovičs, „Pūķis latviešu folklorā un senlatviešu mitoloģija", *Rīgas Latviešu Biedrības Zinātņu Komitejas Rakstu Krājums*, A: *Humanitāri raksti*, kr. 23., Rīgā, 1940, lpp. 246–362.

Adams, 1967 – Adams, *Catalogue of Books Printed on the Continent of Europe 1501–1600 in Cambridge Libraries*, t. 1–2, Cambridge, 1967.

Adelung, 1846 – F. v. Adelung, *Kritisch literärische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700*, Petersburg, Leipzig, 1846.

Akielewicz, 1863 – M. Akielewicz, „Uwagi", in J. Lelewel, *Pisma rozmaite*, Poznań, 1863, s. 79–108.

Annuae litterae, 1585–1618 – *Annuae litterae Societatis Jesu, anni 1583*, Romae, 1585; *anni 1588*, Romae, 1590; *anni 1593*, Florentiae, 1601; *anni 1600*, Antverpiae, 1618; *anni 1601*, Antverpiae, 1618; *anni 1602*, Antverpiae, 2625; *anni 1603*, Duaci, 1618; *anni 1604*, Duaci, 1618; *anni 1605*, Duaci, 1618; *anni 1606* [, Duaci, 1618]; *anni 1609*, Dilingae [, 1618]; *anni 1611*, Dilingae[, 1618],

Arnold, 1968 – U. Arnold, „Johannes Poliander über den Bernstein und die Sudauer, Einleitung", *SRP*, VI, 330–334.

Auctores, 1600 – *Rerum Moscoviticarum Auctores*, Francofurti, 1600.

Augstkalns, 1937 – A. Augstkalns, „Tilžės lietuvių burtai XVI a. teismo aktuose", *Tautosakos darbai*, t. 3, Kaunas, 1937, p. 239–243.

Aurifaber, 1551 – A. Aurifaber, *Succini historia. Ein kurzer, gründlicher bericht, woher der Agatstein oder Boernstein ursprunglich komme…*, Königsberg, 1551.

Averdunk, Müller-Reinhard, 1914 – H. Averdunk, J. Müller-Reinhard, *Gerhard Mercator und die Geographen unter seinen Nachkommen*, Gotha, 1914.

Baliński, 1843 – „Andrzej Wolan: Jego życie uczone i publiczne", in M. Baliński, *Pisma historyczne*, t. 3, Warszawa, 1843.

Balys, 1929 – J. Balys, „Ar senovės lietuviai turėjo stabų?“, *Jaunoji Lietuva,* 1929, nr. 8, p. 33–37; nr. 9, p. 44–46; nr. 10, p. 40–45.

Balys, 1934 – J. Balys, „Aitvaras“, *Gimtasai kraštas,* Šiauliai, 1934, nr. 2, p. 104–111; nr. 3–4, p. 141–146.

Balys, 1937 – J. Balys, „Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose“, *Tautosakos darbai,* t. 3, Kaunas, 1937, p. 149–238.

Balys, Biezais, 1965 – J. Balys, H. Biezais, „Baltische Mythologie“, *Wörterbuch der Mythologie,* hrsg. von H. W. Haussig, Abt. 1, Lief. 7, Stuttgart, [1965,] S. 373–454.

Baranowski, 1950 – B. Baranowski, *Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku, Łódź,* 1950, s. 26–27.

Baranowski, 1952 – B. Baranowski, *Procesy czarownie w Polsce w XVII i XVIII wieku, Łódź,* 1952.

Bardach, 1970 – „Maciej Stryjkowski i jego twórczość w świetle najnowszych badań“, in J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.,* Warszawa, 1970, s. 68–85.

Barycz, 1960 – *Maciej z Miechowa, 1457–1523: Historyk, geograf, lekarz, organizator nauki,* praca zbiorowa pod red. H. Barycza, Warszawa, 1960.

Barycz, 1970 – H. Barycz, „Kromer Marcin“, *PSB,* t. 15, 1970, s. 319–324.

Barycz, 1973a – H. Barycz, *Jan Łasicki: Studium z dziejów polskiej kultury naukowej XVI wieku,* Wrocław i i., 1973.

Barycz, 1973b – H. Barycz, „Łasicki Jan“, *PSB,* t. 18(2), z. *77,* 1973, s. 218–222.

Barycz, Bieńkowski, 1972 – *Maciej z Miechowa: Opis Sarmacji azjatyckiej i europiejskiej,* wstęp H. Barycza, z języka łacińskiego przełożył i komentarzem opatrzył T. Bieńkowski, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1972.

Baryczowa, 1935, 1936 – M. Baryczowa, „Augustyn Rotundus Mieleski, wójt wileński, pierwszy historyk i apologeta Litwy“, *Ateneum Wileńskie,* r. 10, Wilno, 1935, s. 71–96; r. 11, 1936, s. 117–172.

Basanavičius, 1921 – J. Basanavičius, *Iš trakų ir lietuvių mytologijos: Smulkmenos,* Vilnius, 1921.

Bassanovič, 1887 – J. Bassanovič, „Fragmenta mythologiae“, *MLLG,* Bd. 2, H. 7–12, 1887, s. 57–70.

Batūra, 1966a – R. Batūra, „Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Stryjkovskio ‘Kronikos’ istoriškumo klausimu“, *MADA,* t. 2(21), 1966, p. 265–283.

Batūra, 1966b – R. Batūra, „XIII amž. Lietuvos sostinės klausimu“, *MADA,* t. 1(20), 1966.

Bender, 1868 – J. Bender, *De veterum Prutenorum diis: Dissertatio historico critica,* Braunsberg, 1868.

Bense, 1998 – G. Bense, „Text des ersten litauischen Gesangbuchs im Licht heutiger Betrachtungsweise“, *Knygotyra, 1998,* t. 25(32), 1998, p. 20–40.

Beresnevičius, 2000 – G. Beresnevičius, „Palemono legendos periferinis turinys. Lietuvių kilmės teorija XIII–XV a.“, *Naujasis židinys,* 2000, nr. 7/8 (liepa–rugpjūtis).

Bertuleit, 1924 – H. Bertuleit, „Das Religionswesen der alten Preussen mit litauisch-lettischen Parallelen“, *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* H. 25, Königsberg, 1924, S. 9–113.

Bezzenberger, 1874 – *Litauische und lettische Drucke des 16. Jahrhunderts,* hrsg. von A. Bezzenberger, Bd. 1, Göttingen, 1874.

Bezzenberger, 1877a – A. Bezzenberger, *Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen: Philologisch-historische Klasse,* 1877.

Bezzenberger, 1877b – A. Bezzenberger, „Eine neugefundene litauische Urkunde vom Jahre 1578“, *AM,* Bd. 14, 1877, S. 459–475.

Bezzenberger, 1882 – A. Bezzenberger, „Die litauisch-preussische Grenze“, *AM,* Bd. 19, 1882, S. 651–655.

Bezzenberger, 1922 – A. Bezzenberger, „Einige Bemerkungen: Zum Aufsatz von A. Brückner: Osteuropäische Götternamen“, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* Bd. 50, 1922.

Bielenstein, Fick, 1876 – A. Bielenstein, A. Fick, „Das angeblich preussische Vaterunser des Simon Grunau“, *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung,* Bd. 8, 1876, S. 292–301.

Biezais, 1954 – H. Biezais, *Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen,* Uppsala, 1954.

Biezais, 1971 – H. Biezais, „Gott der Götten […]“, *Ada Academiae Aboensis,* ser. A: *Humaniora,* vol. 40, Åbo, 1971, Nr. 2.

Biezais, 1975 – H. Biezais, „Baltische Religion“, in A. V. Ström, H. Biezais, *Germanische und Baltische Religion,* Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1975, S. 309–384.

Biržiška, 1927 – M. Biržiška, *Rinktiniai mūsų senovės raštai,* Kaunas, 1927.

Biržiška, 1953 – V. Biržiška, *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, d. 1, Chicago, 1953.

Biržiška, 1956 – V. B., „Hennenberger Kaspar“, *LEB,* t. 8, p. 188–189.

Biržiška, 1960 – V. Biržiška, *Aleksandrynas,* t. 1, Čikaga, 1960.

Boemus, 1520 – *Omnium gentium mores, leges et ritus ex multis clarissimis rerum scriptoribus a Joanne Boemo Aubano […],* Augustae Vindelicorum, [Augsburg,] 1520.

Boemus, 1538 – *Omnium gentium mores… Accessit libellus de regionibus septentrionalibus, earumque gentium ritibus, veterum scriptorum saeculo fere incognitis,* ex Iacobo Zieglero Geographo, Antverpiae, 1538.

Boemus, 1556 – *Omnium gentium mores, leges et ritus… a Joanne Boemo Aubano Teutonico nuper collecti et novissime recogniti,* Lugduni, 1556.

Boysen, 1908 – K. Boysen, „Beiträge zur Lebensgeschichte des Preussischen Kartographen und Historikers Kaspar Hennenberger (1529–1600)“, *AM,* Bd. 45, 1908, S. 67–135.

Braun, 1581; 1588 – G. Braun, *Civitates orbis terrarum,* t. 3, Coloniae, 1581; 1588.

Bretkūnas, 1591 – *Poſtilla Tatai eſti Trumpas ir Praſtas Iſchguldimas Euangeliu…, per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliauczjiuie, Pruſůſu*, d. 1–2, Karaliauczjiuie, 1591.

Bretkūnas, 1983 – J. Bretkūnas, *Rinktiniai raštai,* parengė J. Palionis, J. Žukauskaitė, Vilnius, 1983.

Brückner, 1897 – A. Brückner, [„Besprechung von Grienberger, 'Die Baltica des libellus Lasicki, Untersuchungen zur litauischen Mythologie'",] *Kwartalnik historyczny,* t. 11, Lwów, 1897, s. 96–99.

Brückner, 1904 – A. Brückner, *Starożytna Litwa: Ludy i Bogi. Szkice historyczne i mitologiczne,* Warszawa, 1904 [repr.: Olsztyn, 1979].

Buczek, 1960 – K. Buczek, „Maciej Miechowita jako geograf Europy wschodniej", *Maciej z Miechowa, 1457–1523,* Wrocław, 1960 (*Monografie z dziejów Nauki i Techniki,* t. 15).

Budka, 1969 – W. Budka, „Do życiorysu Macieja Stryjkowskiego", *Ruch Literacki,* r. 10, z. 1(52), [Kraków,] 1969, s. 31–33.

Būga, 1958–1961 – K. Būga, *Rinktiniai raštai,* sudarė Z. Zinkevičius, t. 1–3, Vilnius, 1958–1961.

Busse, 1852 – K. H. Busse, „Über Joh. Dav. Wunderer's Reisen durch Kur-, Liv- und Estland", *Inland,* Nr. 26, Dorpat, 1852, S. 526–528; Nr. 27, S. 544–546; Nr. 29, S. 584–585.

Chodynicki, 1925–1926 – K. Chodynicki, „Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskiem (T. z. 'Rękopis Raudański')", *Ateneum Wileńskie,* r. 3, z. 10–11, Wilno, 1925–1926, s. 387–401.

Chodynicki, 1927 – K. Chodynicki, „Legenda o męczeństwie czternastu franciszkanów w Wilnie", *Ateneum Wileńskie,* r. 4, z. 12, 1927, s. 53–78.

Chytraeus, 1614 – David Chytraeus, *Epistolae,* Hanau, 1614, p. 1053–1060.

Clemen, 1938 – C. Clemen, „Die Religion der Balten und Slawen", *Zeitschrift für Missionskunde und Religionswissenschaft,* Bd. 53, 1938, S. 76–95.

Cromerus, 1555; 1558; 1568; 1589 – *Martini Cromeri de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX,* Basileae, 1555 (taip pat 1558, 1568; Coloniae Agrippinae, 1589).

Daniłowicz, 1846 – I. Daniłowicz, „Wiadomość o właściwych litewskich latopisach", in M. Stryjkowski, *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi […],* t. 1, Warszawa, 1846, s. 31–63.

Daugßa, 1595 – *Kathechismas arba moksłas kiekwienam krikszczionii priwalvs,* paraszitas per D. Iakvba Ledesma iȝgulditas iȝ Lieȝuvio Lankißko ing Lietuwißka per Kuniga Mikaloiu Daugßa, Iȝſpauſtas Wilniuie, Metůſe 1595.

Daugudis, 1982 – V. Daugudis, *Senoji medinė statyba Lietuvoje,* Vilnius, 1982.

Daukantas, 1976 – S. Daukantas, *Raštai,* sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys, t. 1, Vilnius, 1976.

Daukša, 1926 – *Daukšos Postilė,* Kaunas, 1926 (fotografuotinis leidimas).

Daukša, 1995 – *Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas: Katechismus von Mikalojus Daukša vom Jahre 1595,* parengė V. Jakštienė ir J. Palionis, pratarmę parašė J. Palionis, Vilnius, 1995 (*Bibliotheca Baltica. Lithvania*).

David, 1730 – Lucas David, *Historischer Bericht von Ankunft des Deutschen Ordens in Preussen, AB,* Bd. 1, 1730, S. 384–439.

David, 1812–1817 – *Preussische Chronik von M. Lucas David,* hrsg. von D. Ernst Hennig, Bd. 1–8, Königsberg, 1812–1817.

Davksza, 1599 – *Postilla catholicka. Tái est: Iʒguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir ßwętes per wiſſús metús,* per kúniga Mikaloiv Davksza, kanonika Medniku iſ lékißko perguldita, Wilniui, 1599.

Dietmar, 1564 – W. Dietmar, *Kurtzer auszugk der Ankunfft, Regierung vnd Lebens, Aller Hohemeister Deutsches ordens in Preussen […],* Elbing, 1564.

Długosz, 1868–1870 – *Jana Długosza […] Dziejów polskich ksiąg dwanaście,* przekład K. Mecherzyńskiego, t. 3, Kraków, 1868; t. 4, Kraków, 1868; t. 5, 1869; t. 6, 1870 (*Dzieła wszystkie,* wyd. staraniem A. Przezdzieckiego).

Drukarze, 1959 – *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku,* z. 5: *Wielkie Księstwo Litewskie,* oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, Wrocław, Kraków, 1959.

Dubonis, 1997 – A. Dubonis, „Rivijaus kronikos byla“, Lietuvos mokslų akademija, *Lituanistica,* 1997, nr. 4(32), p. 3–12.

Duhr, 1907–1928 – B. Duhr, *Geschichte des Jesuiten in den Laendern deutscher Zunge,* Bd. 1–4, Freiburg, Muenchen, 1907–1928.

Dundulienė, 1969 – P. Dundulienė, „Senovės lietuvių religijos klausimu“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija,* t. 10, Vilnius, 1969, p. 181–207.

Dundulis, 1971 – B. Dundulis, *Lietuvos užsienio politika XVI a.,* Vilnius, 1971.

Dworzaczkowa, 1958 – J. Dworzaczkowa, „Kronika pruska Szymona Grunaua jako źródło historyczne“, *SŹ,* t. 2, 1958, s. 119–146.

Dzikowski, 1939 – M. Dzikowski, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie: Biblioteka,* Wilno, 1939 (Atlasų katalogas).

Einhorn, 1636 – *Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae: Ein Christlicher Unterricht […],* durch Pavlvm Einhorn, Riga, 1636, *SRL,* II, 605–637.

Einhorn, 1649 – P. Einhorn, *Historia Lettica, das ist Beschreibung der lettischen Nation,* Dorpt, 1649, *SRL,* II, 569 ff.

Endzelīns, 1943 – J. Endzelīns, *Senprūšu valoda,* Rīgā, 1943.

Endzelīns, 1956 – J. Endzelīns, *Latvijas PSR vietvārdi,* sēj. 1., d. 1., Rīgā, 1956.

Erasmus Stella, 1518 – Stella Erasmus Libanothamus, *De Borussiae intiquitatibus libri duo,* Basileae, 1518.

Erleutertes Preussen, 1724–1742 – *Erleutertes Preussen,* Bd. 1–5, Königsberg, 1723–1742.

Fabricius, 1795 – D. Fabricius, *Livonicae historiae compendiosa series,* curante Gustavo Bergmann, Stanno Ruiensi, 1795, SRL, II, 1848, p. 427–510.

Falkenhahn, 1941 – V. Falkenhahn, *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer: Beiträge zur Kultur- und Kirchengeschichte Altpreussens,* Königsberg, Berlin, 1941.

Fijałek, 1914 – J. Fijałek, „Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę […]“, in *Polska i Litwa w dziejowym stosunku,* Warszawa, Lublin, Łódź, Kraków, 1914, s. 37–338.

Filozofia, 1978 – *Filozofia i myśl społeczna XVI wieku,* Warszawa, 1978.

Ford, 1965 – *The Wolfenbüttel Lithuanian Postile Manuscript of the Year 1573,* ed. by Gordon B. Ford, Jr., vol. 1, Kentucky, 1965.

Forstreuter, 1966 – K. Forstreuter, „Simon Grunau“, *Neue Deutsche Biographie,* Bd. 7, 1966, S. 216.

Gadebusch, 1772 – K. E. Gadebusch, *Abhandlung von Livländischen Geschichtsschreibern,* Riga, 1772.

Gaigalat, 1897 – W. Gaigalat, „Eine litauische Handschrift aus dem Jahre 1573“, *MLLG,* Bd. 4, 1897, S. 416–418.

Gaigalat, 1900a – W. Gaigalat, *Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre* 2573, Tilsit, 1900.

Gaigalat, 1900b; 1901; 1902/1903 – W. Gaigalat, „Die Wolfenbütteler litauische Postillenhandschrift aus dem Jahre 1573“, *MLLG,* Bd. 5: H. 25, 1900, S. 1–57; H. 26, 1901, S. 117–165; H. 27/28, 1902/1903, S. 231–247.

Gebauer, 1844 – K. E. Gebauer, *Kunde des Samlandes, oder Geschichte und topographisch-statistisches Bild der ostpreussischen Landschaft Samland,* Königsberg, 1844.

Gehrke, 1892 – P. Gehrke, „Das Ebert Ferber-Buch und seine Bedeutung für die Danziger Tradition der Ordensgeschichte“, *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins,* Bd. 31, 1892, S. 1–164.

Gelehrte, 1964 – „Gelehrte aus Alt-Südostpreussen: Lucas David“, *Arch. Göttinger Arbeitskreis,* Bd. 18, 1964.

Gelumbeckaitė, 2000 – J. Gelumbeckaitė, „Rec: Wolfenbüttelio postilė, parengė ir įvadą parašė Juozas Karaciejus, Vilnius, 1995“, *Archivum Lithuanicum,* t. 2, Vilnius, 2000, p. 173–196.

Gerullis, 1922 – *Die altpreussischen Ortsnamen,* gesammelt und sprachlich behandelt von G. Gerullis, Berlin, Leipzig, 1922.

Gerullis, 1925 – G. Gerullis, „Bretke als Geschichtsschreiber“, *Archiv für slavische Philologie,* Bd. 40, H. 1, Berlin, 1925.

Gerullis, 1927 – *Senieji lietuvių skaitymai,* d. 1: *Tekstai su įvadais,* sutaisė J. Gerullis, Kaunas, 1927.

Gierlach, 1980 – B. Gierlach, *Sanktuaria słowiańskie,* Warszawa, 1980.

Gimbutas, 1958 – M. Gimbutas, „Ancient symbolism in Lithuanian folk art“, *Memoirs of the American folklore Society,* vol. 49, Philadelphia, 1958.

Goebel, 1566 – S. Goebel, *Histori vnd Eigendlicher Bericht von Herkommen, vrsprung vnd vielfeltigem brauch des bornsteins,* [Königsberg?,] 1566.

Goebel, 1568 – S. Goebel, *De succino libri duo,* Tiguri, 1568.

Gollub, 1929 – H. Gollub, „Die beiden Buchdrucker und Erzpriester Maletius“, *Königsberger Beiträge,* 1929, S. 159.

Górski, 1960 – K. Górski, „Grunau Szymon […] kronikarz, dominikanin elbląski“, *PSB,* t. 9, 1960, s. 50.

Gottesidee, 1870 – *Gottesidee und Cultus bei den alten Preussen: Ein Beitrag zur vergleichenden Sprachforschung,* Berlin, 1870.

Greimas, 1979 – A. J. Greimas, *Apie dievus ir žmones: Lietuvių mitologijos studijos,* Chicago, 1979.

Greimas, 1985 – A. J. Greimas, „Štai ką rugelis kalbėjo: Javai ir jų globėjai", *Metmenys,* nr. 49, Chicago, 1985, p. 106–122.

Greimas, 1998 – A. J. Greimas, „Gedimino sapnas", *Kultūros barai,* 1998, nr. 8/9, p. 68.

Grienberger, 1896 – Th. R. Grienberger, „Die Baltica des Libellus Lasicki: Untersuchungen zur litauischen Mythologie", *Archiv für slavische Philologie,* Bd. 18, Berlin, 1896, S. 1–86.

Grimm, 1841 – J. J. Grimm, „Lasicii De Diis Samagitarum", *Haupts Zeitschrift für deutsches Altertum,* Bd. 1, 1841, S. 138–149.

Grunau, 1876–1896 – S. Grunau, *Preussische Chronik: Im Auftrage des Vereins für die Geschichte der Provinz Preussen,* Bde. 1–3, Leipzig, 1876–1896: Bd. 1, hrsg. von M. Perlbach, 1876; Bd. 2, hrsg. von M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner, 1889; Bd. 3, hrsg. von P. Wagner, 1896.

Gudavičius, 1978 – E. Gudavičius, „Rec: Jerzy Ochmański, Michalon Litwin i jego traktat o zwyczajach tatarów, litwinów i moskwicinów z połowy XVI wieku", *Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai,* Vilnius, 1978, p. 158–162.

Gvagnini, 1581 – A. Gvagnini, *Sarmatiae Evropeae descriptio,* Spirae, 1581.

Gvagninus, 1584 – A. Gvagninus, *Rervm Polonicarvm tomi tres,* Francofvrti, 1584.

Gwagnin, 1768 – *Zbiór dziejopisów polskich we czterech tomach zawarty,* t. 4: *Kronika Sarmacyi Europskiey Alexandra hrabi Gwanina,* Warszawa, 1768.

Gwagnin, 1860 – Z *kroniki Sarmacyi Europskiej, Alexandra Gwagnina z Werony,* wyd. Józefa Turowskiego, Kraków, 1860.

Gwagninus, 1578 – *Alexandri Gwagnini […] Sarmatiae Europeae descriptio […],* Cracoviae, 1578.

Hennenberger, 1595 – *Erclerung der Preussischen grössern Landtaffel oder Mappen. Mit leicht Erfindung aller Stedte, Schlösser, Kirchdörffer, Orten, Ströme, Fliesser und See, so darinnen begriffen […], aus Alten und Newn Scribentur colligirt, wie dann auch haben verzeichnet durch Casparum Hennenbergerum,* Königsberg, 1595.

Hennig, 1812 – [E. Hennig,] Vorrede, *Preussische Chronik von M. Lucas David […],* hrsg. von D. E. Hennig, Bd. 1, Königsberg, 1812, S. 9–16.

Henning, 1589 – S. Henning, *Warhafftiger und bestendiger Bericht, wie es biszhero vnd zu heutiger stunde, in Religions suchen im Fürstenthum Churland und Semigaln, in Lieffland ist gehalten worden,* Rostock, 1589, *SRL,* II, 291–330.

Herberstein, 1549, 1556, 1557a, 1571 – *Rerum Moscoviticarum commentarii Sigismundo Libero authore,* Basileae, 1549, 1556, 1571; Antverpiae, 1557.

Herberstein, 1557b – *Moscouia der Hauptstat in Reissen durch Herrn Sigismunden Freyherrn zu Herberstein, Neuperg vnd Guetenhag usw. zusammengetragen,* Wien, 1557.

Herberstein, 1600 – *Rerum Moscoviticarum commentarii Sigismundo Libero Barone in Herberstein,* in *Rerum Moscoviticarum auctores varii,* Francofurti, 1600, p. 1–114.

Herberšteinas, 1983 – „Imperatoriaus pasiuntinio Sigismundo Herberšteino 1517 ir 1526 metų kelionėse surinktos žinios“, in *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai* (*XIV–XIX a.*), parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas, Vilnius, 1983, p. 54–61.

Hermann, 1912 – E. Hermann, *Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze,* Jena, 1912.

Hermann, 1948 – E. Hermann, „Ist Simon Grunaus Vaterunser lettisch?“, in *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen: Historisch-philologische Klasse,* 1948, S. 19–29.

Hermann, 1949 – E. Hermann, *Eine unbeachtete Überlieferung des preussischen Vokabulars Simon Grunaus,* Göttingen, 1949, S. 151–166.

Hirsch, 1870 – *Erasmi Stellae Libonothani de Borussiae antiquitatibus libri duo,* hrsg. von Theodor Hirsch, *SRP*, IV, 275–298.

Historia Lettica, 1649 – *Historia Lettica,* Dorpt, 1649.

Homerus Egranus, 1551; 1562 – Thomas Homerus Egranus, *Livoniae historia in compendium ex annalibus contracta. De sacrificiis et idololatria veterum Livonum et Borussorum libellus Joannis Menecii,* Regiomonti, 1551; Wittebergae, 1562.

Hubatsch, 1954 – W. Hubatsch, „Lucas David aus Allenstein, der Geschichtsschreiber in seiner Zeit“, in *Südostpreussen und das Ruhrgebiet,* 1954, S. 24–30.

Hubatsch, 1955 – W. Hubatsch, „Zur altpreussischen Chronistik des 16. Jahrhunderts“, *Archivalische Zeitschrift,* Nr. 50/51, 1955, S. 429–462.

Hubatsch, 1956 – W. Hubatsch, *Wege und Wirkungen ostpreussischer Geschichte,* Leer, 1956, S. 84–92.

Hugo, 1927 – B. Hugo, *Urkunden über Lucas David und die beiden Allensteiner Stipendien in Leipzig aus dem Mittelalter,* Allenstein, 1927.

Husovianas, 1963 – M. Husovianas, *Giesmė apie stumbrą,* iš lot. k. vertė ir įžang. str. parašė B. Kazlauskas, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra,* t. 6, 1963, p. 141–181.

Husovianas, 1977 – M. Husovianas, *Giesmė apie stumbrų,* iš lot. k. vertė B. Kazlauskas, Vilnius, 1977 (orig. ir vert. į liet. k.).

Hussovianus, 1523, 1855 – *Carmen Nicolai Hussoviani De statura, feritate ac venatione bisontis,* Cracoviae, 1523; Petropoli, 1855 (perspaudas).

Hussovianus, 1894 – *Nicolai Hussoviani Carmina,* ed. Joannes Pelczar, Cracoviae, 1894 (*Corpus antiquissimorum poetarum Poloniae Latinorum,* vol. 4).

Yčas, 1920 – J. Yčas, *Der Chronist Simon Grunau im Wandel der Jahrhunderte,* Königsberg, 1920.

Yčas, 1922 – J. Yčas, *Simono Grunau, XVI amžiaus kronisto, reikalu,* Kaunas, 1922.

Ivinskis, 1938a – Z. Ivinskis, *Senovės lietuvių religijos bibliografija,* Kaunas, 1938.

Ivinskis, 1938b – Z. Ivinskis, „Medžių kultas lietuvių religijoje“, *Soter,* Kaunas, 1938, nr. 2(27), p. 141–176.

Ivinskis, 1941 – Z. Ivinskis, „Hennenberger Kasparas“, *LE,* t. 9, p. 1289–1290.

Ivinskis, 1950 – Z. Ivinskis, „Vatikano archyvas – aruodas lietuvių kultūros istorijai“, *Aidai,* Kennebunk Port, 1950, nr. 3(29), p. 110–113.

Ivinskis, 1953 – Z. Ivinskis, „Lietuvių kalba viešajame Lietuvos 16–17 amž. gyvenime: Žiupsnelis medžiagos iš Romos archyvų“, *Aidai,* Brooklyn, 1953, nr. 8(64), p. 360–368.

Jablonskis, 1933 – K. Jablonskis, „Apie XVI amžiaus ūkininkų alaus apeigas“, *Praeitis,* t. 2, Kaunas, 1933, p. 412–414.

Jablonskis, 1938 – K. Jablonskis, „Die offizielle Urkundensprache des Litauischen Grossfürstentums als kulturgeschichtliche Quelle“, in *Pirmā Baltijas vēsturnieku konference,* Rīgā, 1938, p. 269–275.

Jablonskis, 1941 – K. Jablonskis, *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje,* Kaunas, 1941.

Jablonskis, 1973 – K. Jablonskis, *Lietuvos kultūra ir jos veikėjai,* sudarė V. Merkys, Vilnius, 1973.

Jablonskis, 1979 – K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai,* sudarė ir spaudai paruošė V. Merkys, Vilnius, 1979.

Jablonskis, Jasas, 1987 – *Raganų teismai Lietuvoje,* parengė K. Jablonskis, R. Jasas, Vilnius, 1987.

Jacobson, 1837 – H. Fr. Jacobson, *Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts des Preussischen Staats mit Urkunden und Regesten,* Königsberg, 1837.

Jacobson, 1839 – *Geschichte der Quellen des evangelischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen, mit Urkunden und Regesten. Anhang einer Urkunden-Sammlung von bisher ungedruckten Gesetzen nebst Uebersichten gedruckter Verordnungen für die Preussen und Posen,* hrsg. von Heinrich Friedrich Jacobson, Königsberg, 1839.

Jakobson, 1950 – R. Jakobson, „Slavic mythology“, *Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend,* vol. 2, New York, 1950, p. 1025–1028.

Jakubovskis, 1921 – J. Jakubovskis, *Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją,* Kaunas, 1921.

Janson, 1660 – J. Janson, *Illustriorum principumque urbium septentrionalium Europae tabulae,* Amsterodami [c. 1660].

Jaroszewicz, 1844–1845 – J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII,* cz. 1–3, Wilno, 1844–1845.

Jasas, 1971 – *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika,* vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius, 1971.

Jaskiewicz, 1952 – W. C. Jaskiewicz, „A Study in Lithuanian Mythology: Juan Łasicki's Samogitian Gods“, *Studii Baltici,* 1952, vol. 1(9), p. 65–106.

Johannesson, 1991 – K. Johannesson, *The Renaissance of the Goths in Sixteenth-Century Sweden: Johannes and Olaus Magnus as Politicians and Historians,* Berkeley, Los Angeles, 1991.

Johansons, 1964 – A. Johansons, *Der Schirmherr des Hofes im Volksglauben der Letten: Studien über Orts-, Hof- und Hausgeister,* Stockholm, Göteborg, Uppsala, 1964.

Jonynas, 1928–1929 – I. Jonynas, *Lietuvių tautos istorija: Paskaitų užrašai,* Kaunas, 1928–1929.

Jonynas, 1937 – I. Jonynas, „Christburgo taika", *LE,* t. 5, p. 459–464.

Jonynas, 1966 – I. Jonynas, „'Fragmentų' autorius", Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius,* Vilnius, 1966, p. 115–123.

Jonynas, 1974 – Ambr. Jonynas, „Lietuvių folkloras M. Strijkovskio 'Kronikoje'", *Literatūra ir kalba,* t. 13: *Lietuvių poetikos tyrinėjimai,* Vilnius, 1974.

A. Jonynas, 1984 – A. Jonynas, *Lietuvių folkloristika: Iki XIX a.,* Vilnius, 1984.

I. Jonynas, 1984 – I. Jonynas, *Istorijos baruose,* sudarė V. Merkys, Vilnius, 1984.

Jovaišas, 1996 – A. Jovaišas, *Martynas Mažvydas: pirmosios lietuviškos knygos parengėjas,* Kaunas, 1996.

Jucevičius, 1959 – L. A. Jucevičius, *Raštai,* vertė D. Urbas, įvadas M. Lukšienės, komentarai M. Lukšienės, Z. Slaviūno, Vilnius, 1959.

Jučas, 1968 – M. Jučas, *Lietuvos metraščiai,* Vilnius, 1968.

Jučas, 2000 – M. Jučas, *Krikščionybės kelias į Lietuvą,* Vilnius, 2000.

Jungfer, 1926 – V. Jungfer, *Alt-Litauen: Eine Darstellung von Land und Leuten, Sitten und Gebräuchen,* Berlin, Leipzig, 1926.

Jurginis, 1962 – J. Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje,* Vilnius, 1962.

Jurginis, 1966 – J. Jurginis, „Epochos pažiūros ir idėjos", in Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius,* Vilnius, 1966, p. 9–16.

Jurginis, 1969a – J. Jurginis, *Istorija ir poezija,* Vilnius, 1969, p. 45–57.

Jurginis, 1969b – J. Jurginis, „Žinios apie rašinio leidinius", „Žinios apie J. Lasickio asmenį", J. Lasickis, *Apie žemaičių, kitų sarmatų ir netikrų krikščionių dievus,* Vilnius, 1969, p. 9–12, 52–58.

Jurginis, 1971 – J. Jurginis, *Legendos apie lietuvių kilmę,* Vilnius, 1971.

Jurginis, 1976 – J. Jurginis, *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje,* Vilnius, 1976.

Jurginis, 1978 – J. Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija: Nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo,* Vilnius, 1978.

Jurginis, 1984 – J. Jurginis, *Raganų gaudymo šimtmetis,* Vilnius, 1984.

Jurginis, 1987a – J. Jurginis, *Lietuvos krikštas,* Vilnius, 1987.

Jurginis, 1987b – J. Jurginis, „Raganų teismai", *Raganų teismai Lietuvoje,* parengė K. Jablonskis ir R. Jasas, Vilnius, 1987, p. 11–23.

Jurginis, Lukšaitė, 1981 – J. Jurginis, I. Lukšaitė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai,* Vilnius, 1981.

Jurginis, Merkys, Tautavičius, 1968 – J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija,* t. 1: *Nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos,* Vilnius, 1968.

Jurginis, Šidlauskas, 1983 – *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai* (*XIV–XIX a.*), parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas, Vilnius, 1983 (2-asis, papild. leid. – 1988).

Kabelka, 1982 – J. Kabelka, *Baltų filologijos įvadas,* Vilnius, 1982.

Kallmeyer, 1848 – Th. Kallmeyer, „Erläuterungen zu Salomon Hennings Schriften“, *SRL*, II, 331–339.

Kallmeyer, 1851 – Th. Kallmeyer, *Die Begründung der evangelisch-lutherischen Kirche in Kurland durch Herzog Gotthard,* Riga, 1851.

Kallmeyer, Otto, 1910 – Th. Kallmeyer, G. Otto, *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands,* Riga, 1910.

Karaciejus, 1995 – J. Karaciejus, „Wolfenbüttelio postilės tyrinėjimo problemos“, *Wolfenbüttelio postilė,* parengė ir įvadą parašė J. Karaciejus, Vilnius, 1995.

Karge, 1918 – P. Karge, „Der Gesandtschaftsbericht des Ordensspittlers Grafen Konrad von Kyburg vom Jahre 1397 – eine Fälschung“, in *Das Litauen-Buch: Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee,* 1918, S. 86–89.

Karłowicz, 1887 – J. Karłowicz, „Czary i czarownice w Polsce”, *Wisła,* t. 1, Warszawa, 1887, s. 14–20, 56–62, 93–99, 136–143, 172–178, 213–222.

Karpluk, 1977 – M. Karpluk, *O języku Macieja Stryjkowskiego, historyka i poety z drugiej połowy XVI wieku*, cz. 1: *Regionalizmy, cechy ruskie i poetyzmy w dziedzinie fonetyki*, Wrocław i i., 1977.

Kaunas, 1996 – D. Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940,* Vilnius, 1996.

Kaunas, 1999 – D. Kaunas, *Knygos dalia,* Vilnius, 1999.

Kazlauskas, 1963 – B. Kazlauskas, „Mikalojus Husovianas ir jo ‘Giesmė apie stumbrą’“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra,* t. 6, 1963, p. 141–155.

Kazlauskas, 1977 – B. Kazlauskas, „Mikalojus Husovianas ir jo ‘Giesmė apie stumbrą’“, M. Husovianas, *Giesmė apie stumbrą,* Vilnius, 1977, p. 5–21.

Kelch, 1695 – Chr. Kelch, *Livländische historia, oder kurtze und eigentliche Beschreibung,* Frankfurt, Leipzig, 1695; 2. Ausg. – Reval, 1695.

Kerbelytė, 1963 – B. Kerbelytė, „Lietuvos metraščio padavimų apie miestų įkūrimą šaltinių klausimu“, *MADA,* 1963, t. 2(15), p. 185–200.

Kiparsky, 1939 – V. Kiparsky, *Die Kurenfrage,* Helsinki, 1939 (*Annales Academiae scientiarum Fennicae,* B ser., t. 42).

Kitkauskas, 1989 – N. Kitkauskas, *Vilniaus pilys: Statyba ir architektūra,* Vilnius, 1989.

Kitkauskas, Lisanka, 1986 – N. Kitkauskas, A. Lisanka, „Nauji duomenys apie viduramžių Vilniaus katedrą“, *Kultūros barai,* 1986, nr. 4, p. 58–63; nr. 5, p. 56–61, nr. 6, p. 47–51, nr. 7, p. 58–61.

Kitkauskas, Lisanka, Lasavickas, 1986–1987 – N. Kitkauskas, A. Lisanka, S. Lasavickas, „Perkūno šventyklos liekanos Vilniaus Žemutinėje pilyje“, *Kultūros barai,* 1986, nr. 12, p. 51–56; 1987, nr. 1, p. 60–63; 1987, nr. 2, p. 53–57.

K-la, 1935 – K. K-la, „Raganų deginimas Lietuvoje“, *Diena,* 1935 liepos 7.

Kleijntjens, 1940–1941 – J. Kleijntjens, *Fontes Historiae Latviae Societatis Jesu = Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa archīvos,* t. 1–2, Rīgā, 1940–1941.

Klimas, 1919 – P. Klimas, *Lietuvių senobės bruožai,* Vilnius, 1919.

Klimaszewski, 1830 – *O śmierci x. Zygmunta Kiejstutowicza: Wyciąg z kroniki litewskiej,* in *Noworocznik litewski na rok 1831,* wyd. przez H. Klimaszewskiego, Wilno, 1830, s. 91–102.

Koranyi – K. Koranyi, „Czary i gusła przed sądami kościelnemi w Polsce w XV i w pierwszej połowie XVI wieku“, *Lud,* Lwów i i., t. 26, z. 3, s. 23–24.

Korsakas, 1974 – K. Korsakas, „Martynas Mažvydas: Asmenybė ir gyvenimas“, M. Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga,* Vilnius, 1974, p. 7–45.

Koženiauskienė, 1990 – R. Koženiauskienė, *XVI–XVIII amžiaus knygų prakalbos ir dedikacijos,* Vilnius, 1990, p. 50–51, 69–76.

Krantz, 1519 – A. Krantz, *Wandalia, in qua de Wandalorum populis et eorum patrio solo, ac in Italiam, Galliam, Hispanias, Aphricam et Dalmatiam migratione: et de eorum regibus, ac bellis domi forique gestis […],* Coloniae Agrippinae, 1519.

Krantz, 1575 – A. Krantz, *Wandalia. De Wandalorum vera origine, variis gestibus, crebris a patria migrationibus, regnis item, quorum vel auctores, vel eversores fuerunt*, Francofurti, 1575.

Krantz, 1586 – A. Krantz, *Vandaliae et Saxoniae […] continuatio ab anno Christi 1500 […] usque ad praesentem annum 1585 deducta,* Witebergae, 1586.

Krantz, 1619 – A. Krantz, *Wandalia. De Wandalorum vera origine, variis gentibus, crebris e patria migrationibus, regnis item, quorum vel auctores, vel eversores fuerunt*, Hanoviae, 1619.

Kraszewski, 1840 – J. I. Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750,* t. 1, Wilno, 1840, s. 417–477.

Krollmann, 1927 – C. Krollmann, „Das Religionswesen der alten Preussen“, *Altpreussische Forschungen,* Jg. 4, H. 2, 1927, S. 5–19.

Kudaba, 1986 – Č. Kudaba, „Riūgeno sala“, *Mokslas ir gyvenimas,* 1986, nr. 9, p. 20–21.

Kunčas-Žemaitaitis, 1985 – R. A. Kunčas-Žemaitaitis, *Lietuvos kartografinio vaizdo vystymosi bruožai XVI–XVIII amž.,* Chicago, 1985, p. 28.

Kurczewski, 1908 – J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra Wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym rozwoju,* cz. 1, Wilno, 1908.

Kurnatowski, 1910 – O. Kurnatowski, *Andrzej Wolan: Krótki rys życia i pracy znakomitego działacza w wieku reformy kościoła na Litwie,* Wilno, 1910.

Kurtz, 1924 – E. Kurtz, „Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland“, *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte,* Bd. 22, H. 2, Riga, 1924, S. 47–119.

Küttner, 1784 – Küttner, „Salomon Henning“, *Mitauscher Monatsschrift,* 1784.

Langton, 1945 – E. Langton, *Satan: A Portrait: A Study of the Character of Satan through all the Ages,* London [1945].

Lappo, 1934–1938 – J. Lappo, *1588 metų Lietuvos Statutas,* t. 1–2, Kaunas, 1934–1938.

Lasicius, 1615 – *Johan. Lasicii Poloni De Diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Chnstianorum,* Basilaea, 1615.

Lasicius, 1626 – *Respublica sive status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae etc. diversorum autorum,* Leiden, 1627, p. 290–309.

Lasicius, 1642 – *Respublica sive status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae etc. diversorum autorum,* Leiden, 1642, p. 270–287.

Lasickis, 1969 – J. Lasickis, *Apie žemaičių, kitų sarmatą bei netikrų krikščionių dievus,* paruošė J. Jurginis, Vilnius, 1969.

Lebedys, 1963 – J. Lebedys, *Mikalojus Daukša,* Vilnius, 1963.

Lebedys, 1967 – S. Stanevičius, *Raštai,* parengė J. Lebedys, Vilnius, 1967.

Lebedys, 1972 – J. Lebedys, *Lituanistikos baruose: Studijos ir straipsniai,* paruošė J. Girdzijauskas, t. 1, Vilnius, 1972.

Lebedys, 1976 – J. Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime,* sudarytoja V. Zaborskaitė, Vilnius, 1976.

Lebedys, 1977 – J. Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra,* paruošė J. Girdzijauskas, Vilnius, 1977.

Lelewel, 1972 – „Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski", in J. Lelewel, *Dzieła,* t. 5, Warszawa, 1972.

Leunclavius, 1596 – J. Leunclavius, *Annales Sultanorum Othmanidarum,* 2 ed., Frankfurt, 1596.

Lewandowski, 1976 – I. Lewandowski, *Recepcja rzymskich kompendiów historycznych w dawnej Polsce: Do połowy XVIII wieku,* Poznań, 1976.

Lietuvos archeologijos bruožai, 1961 – *Lietuvos archeologijos bruožai,* redagavo K. Jablonskis, P. Kulikauskas, Vilnius, 1961.

Lilienthal, 1846 – J. Lilienthal, „Ein Beitrag zur Ehrenrettung Simon Grunaus", *NPPB,* Bd. 2, 1846, S. 32–37.

Lilienthal, 1742 – M. Lilienthal, „Preussische Bibliothec, das ist genaues Verzeichnis der mancherley Preussischen Scribenten", *Erleutertes Preussen,* Bd. 5, Königsberg, 1742, S. 69.

Lippert, 1881 – J. Lippert, *Die Religionen der europäischen Culturvölker: Der Litauer, Slaven, Germanen, Griechen und Römer in ihrem geschichtlichen Ursprunge,* Berlin, 1881.

Liubavskis, 1966 – M. Liubavskis, „Kas buvo Mykolas Lietuvis, XVI a. viduryje parašęs traktatą 'Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius'", Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius,* Vilnius, 1966, p. 124–133.

Lohmeyer, 1876 – K. Lohmeyer, „Lucas David", *ADB,* Bd. 4, 1876, S. 785–786.

Lohmeyer, 1877 – K. Lohmeyer, „Zwei den preussischen Geschichtsschreiber Lucas David betreffende Briefe", *AM,* Bd. 14, 1877, S. 372–375.

Lukšaitė, 1970 – I. Lukšaitė, *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a.,* Vilnius, 1970 (*Acta historica Lituanica,* t. 5).

Lukšaitė, 1976 – *Lietuvos publicistai valstiečių klausimu XVI a. pabaigoje–XVII a. pirmojoje pusėje,* parengė I. Lukšaitė, Vilnius, 1976.

Lukšaitė, 1996 – I. Lukšaitė, „Andrius Volanas XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse", Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai,* sudarė M. Ročka, I. Lukšaitė, Vilnius, 1996, p. 27–48.

Lukšaitė, 1999 – I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis,* Vilnius, 1999.

Lullies, 1904 – H. Lullies, *Zum Götterglauben der alten Preussen: Schulprogramm,* Königsberg, 1904.

Łowmiański, 1925–1926 – H. Łowmiański, „Sfałszowany opis obwarowania m. Wilna", *Ateneum Wileńskie,* r. 3, z. 9, Wilno, 1925–1926, s. 82–94.

Łowmiański, 1931–1932 – H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego,* t. 1–2, Wilno, 1931–1932.

Łowmiański, 1940 – H. Łowmiański, „Teodor Narbut jako historyk Wilna", *Kurjer Wileński,* nr 36, 1940.

Łowmiański, 1976 – H. Łowmiański, „Elementy indoeuropejskie w religii Bałtów", in *Ars historica: Prace z dziejów powszechnych i Polski,* Poznań, 1976, s. 145–153 (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, *Seria historia,* nr 71).

Łukaszewicz, 1842–1843 – M. Łukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie,* t. 1–2, Poznań, 1842, 1843.

Maciej z Miechowa, 1972 – Maciej z Miechowa, *Opis Sarmacji Azjatyckiej i Europiejskiej,* Wrocław, Warszawa, Kraków, 1972.

Maeletius, 1563 – Joannes Maeletius, *Libellus de sacrificiis et idololatria veterum Bomssorum, Livonum, aliarumque vicinarum gentium ad Georgium Sabinum…,* Regiomonti, 1563.

Malinowski, 1846 – M. Malinowski, „Wiadomość o życiu i pismach Macieja Stryjkowskiego", M. Stryjkowski, *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi […],* t. 1, Warszawa, 1846, s. 1–30.

Mangelsdorf, 1787 – K. Mangelsdorf, „Lucas David, der vorzüglichste von den preussischen Geschichtsschreibern", *Preussische Nationalblätter,* Bd. I, 1, 1787, S. 181–187.

Mannhardt, 1868 – W. Mannhardt, *Die Korndämonen: Beitrag zur germanischen Götterkunde,* Berlin, 1868.

Mannhardt, 1936 – W. Mannhardt, *Letto-Preussische Götterlehre,* Riga, 1936 [repr.: Hannover, Dören, 1971].

Mansikka, 1922 – „Die Religion der Ostslaven von V. J. Mansikka. I: Quellen", *FF Communication,* vol. 10, Helsinki, 1922, nr 43.

Manteuffel, 1904 – [G. Manteuffel,] *Przegląd inflanckiej literatury historycznej od XII-go do XX-go stulecia* (Odb. z *Przeglądu Historycznego,* t. 2, Warszawa, 1904).

Martynas Mažvydas, 1998 – *Martynas Mažvydas and Old Lithuania,* compiled by R. Koženiauskienė, Vilnius, 1998.

Martini, 1666 – W. Martini, *A lituo nomen ducis gens Littawa agresti* (Hinter der Vorrede zum Klein'schen Gesangbuch), 1666 [nurodoma pagal Mannhardt, 1936, p. 665. – *Red.*].

Maschke, 1931 – E. Maschke, „Quellen und Darstellung in der Geschichtsschreibung des Preussenlandes", in *Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande,* 1931.

Mathias de Miechow, 1517; 1518 – Mathias de Miechow, *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana,* Cracoviae, 1517; Augustae Vindelicorum, 1518.

Mathias de Miechow, 1521 – Mathias de Miechow, *Descriptio Sarmatiarum Asianae et Europianae […],* Cracoviae, 1521.

Matulevičius, 1972 – A. Matulevičius, „Dėl lietuvių Prūsijoje pietinės etninės ribos XVIII a. pradžioje“, *MADA,* t. 1(38), 1972, p. 103–122.

Mažiulis, 1966–1981 – V. Mažiulis, *Prūsų kalbos paminklai,* t. 1–2, Vilnius, 1966–1981.

Mažiulis, 1988–1997 – V. Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* t. 1–4, Vilnius, 1988–1997.

Mažvydas, 1922 – *Mažvydas: Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams,* spaudai parūpino dr. J. Gerullis, Kaunas, 1922.

Mažvydas, 1974 – M. Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga,* red. komisija: K. Korsakas (pirm.), K. Ambrasas, J. Jurginis, J. Palionis, R. Šarmaitis, įvad. straipsniai K. Korsako, M. Ročkos, tekstą ir komentarus paruošė M. Ročka, Vilnius, 1974.

Mažvydas, 1993 – M. Mažvydas, *Katekizmas ir kiti raštai,* Vilnius: Baltos lankos, 1993.

Mažvydas, 1995 – *Martyno Mažvydo Katekizmui 450 metų,* fotogr., sumažinto formato faksimilinis leidimas, Vilnius, 1995.

Menius, 1632 – Fr. Menius, *Syntagma historicum de origine Livonorum,* Dorpat, 1632, *SRL,* II, 1848, p. 511–542.

Mentz, 1929/30 – A. Mentz, „Der Bernstein und Sudauer“, *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen,* Bd. 4, 1929/30, S. 61–68.

Mercator, 1595 – G. Mercator, *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi […],* Duneldorpii, 1595.

Mercator, 1606; 1616; 1623 – *Gerhardi Mercatoris atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura,* ed. 5, Amsterodami, 1606; 1616; 1623.

Mercator, 1628 – *Atlas minor Gerardi Mercatoris,* Amsterodami, 1628.

Michalo Lituanus, 1615 – *Michalonis Lituani de moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum,* Basileae, 1615.

Michalo Lituanus, 1624 – *Quaedam ad Litvaniam pertinencia ex fragmentis Michalonis Lituani,* in J. de Laet, *Respublica sive status Regni Poloniae, Lituaniae, Livoniae etc. diversorum autorum,* Lugduni Batavorum, 1624, p. 246–254.

Michalo Lituanus, 1626; 1627 – *Quaedam ad Litvaniam pertinencia…,* in *Respublica sive status Regni Poloniae…,* Lugduni Batavorum, 1626, p. 265–274; 1627, p. 291–309.

Michalo Lituanus, 1630a – *Appendix ex Michalone Lituano De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moscorum,* in *Respublica Moscoviae et urbes,* Lugduni Batavorum, 1630, p. 557–565.

Michalo Lituanus, 1630b – *Russia seu Moscovia, itemque Tartaria,* Lugduni Batavorum, 1630, p. 192–206.

Michelini, 2000 – G. Michelini, *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai,* Vilnius, 2000.

Mierzyński, 1870 – A. Mierzyński, „Jan Łasicki: Źródło do Mytologii Litewskiej“, *Rocznik Król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego,* poczet trzeci, t. 18, Krakau, 1870.

Mierzyński, 1892–1896 – *Źródła do mytologii litewskiej,* zebrał, ocenił i objaśnił Antoni Mierzyński, t. 1–2, Warszawa, 1892–1896.

Mierzyński, 1895 – A. Mierzyński, „Прусский жрец *Sicco"*, in *Arbeiten des 8. archäologischen Kongresses in Moskau 1890,* Bd. 2, Moskau, 1895.

Mierzyński, 1900a – A. Mierzyński, „Die Samländische Gottheit Auszautis", *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* Bd. 21, (Königsberg, 1900,) S. 41–50.

Mierzyński, 1900b – A. Mierzyński, *Romowe: Rozprawa archeologiczna,* Poznań, 1900.

Mykolas Lietuvis, 1966 – Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, maskvėnų ir lietuvių papročius,* vertė I. Jonynas, Vilnius, 1966.

Mitzler de Kolof, 1761 – *Historiarum Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae seriptorum […],* edidit, varias annotationes adiecit ac praefatus est Laur. Mitzlerus de Kolof, t. 1, Varsaviae, 1761, p. 177–261.

Monumenta Poloniae Vaticana, 1938 – *Monumenta Poloniae Vaticana,* series nuntiaturae Polonae, t. 6, pars 2: *Alberti Bolognetti, Nuntii Apostolici in Polonia, Epistolae et Acta* (*1581–1585*), ed. E. Kuntze, Cracoviae, 1938.

Mosvid, 1923 – Mosvid, *Die ältesten litauischen Sprachdenkmäler bis zum Jahre 1570,* hrsg. von G. Gerullis, Heidelberg, 1923.

Narbutas, 1992; 1994 – T. Narbutas, *Lietuvių tautos istorija,* t. 1, Vilnius, 1992; t. 3, Vilnius, 1994.

Narbutt, 1817 – T. Narbutt, „Wiadomość o starożytnym kościele Jowisza w Wilnie", *Tygodnik Wileński,* t. 3, Wilno, 1817, nr 60, s. 103–107.

Narbutt, 1835; 1838 – T. Narbutt, *Dzieje starożytne narodu Litewskiego,* t. 1: *Mitologia Litewska,* Wilno, 1835; t. 3, Wilno, 1838.

Narbutt, 1846 – T. Narbutt, *Pomniki do dziejów litewskich: Kronika litewska,* Wilno, 1846.

Neander, 1586; 1589 – Michael Neander, *Orbis terrae partium succincta explicatio…, adiecta sunt alia aliorum diversorum auctorum scripta, ad G. Sabinum a Jo. Maletio olim missus,* Lipsiae, 1586; 1589.

Nesselmann, 1852 – G. H. F. Nesselmann, „Eine litauische Urkunde vom Jahre 1578", *Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter andere Folge,* Bd. 1, Königsberg, 1852, S. 241–246.

Niemi, 1928 – A. R. Niemi, „Liettualaisen kansantietouden alalta", *Kalevalaseuran vuosikirja,* 8, Porvoo, 1928, siv. 47–75, 95–99.

Nikžentaitis, 1989 – A. Nikžentaitis, *Gediminas,* Vilnius, 1989.

Novus orbis regionum, 1532 – Erasmus Stella, *De Borussiae antiquitatibus,* in *Novus orbis regionum,* Basileae, 1532, p. 573–585.

Novus orbis regionum, 1555 – *Mathiae a Michou de Sarmatia Asiana atque Europeana,* in *Novus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum una cum tabula cosmographica,* Basileae, 1555, p. 449–484.

Nowy Korbut, 1963–1965 – *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut": Piśmiennictwo staropolskie,* oprac. zespół pod kier. Romana Pollaka, t. 1–3, [Warszawa,] 1963–1965.

Ochmański, 1967 – J. Ochmański, „Nad Kroniką Bychowca", *SŹ*, t. 12, 1967, s. 155–163.

Ochmański, 1976 – J. Ochmański, „Michalon Litwin i jego traktat o zwyczajach tatarów, litwinów i moskwicinów z połowy XVI wieku", *Kwartalnik historyczny*, 1976, roczn. 83, zesz. 4, s. 765–783.

Oderbornius, 1582 – Paulus Oderbornius, *De Russorum religione…*; Joannes Maelaetius, *De religione et sacrificiis veterum Borussorum, epistola… ad Georgium Sabinum,* Rostock, 1582.

Olaus Magnus, 1555, 1558, 1567, 1599 ir kt. – Olaus Magnus, *Historiae de gentibus septentrionalibus,* Romae, 1555; Antverpiae, 1558; Basileae, 1567, 1599; Francofurti, 1618, 1622, 1625; Lugduni Batavorum, 1645; Amstelodami, 1669.

Olaus Magnus, 1652 – *Olai Magni gentium septentrionalium historiae breviarium,* Lugduni Batavorum, 1652.

Orda, 1928 – J. Orda, „O kulcie pogańskim w dawnym Wilnie", *Alma Mater Vilnensis,* z. 7, Wilno, 1928.

Pakarklis, 1947 – P. Pakarklis, „Mažoji Lietuva Mažvydo laikais", in *Senoji lietuviška knyga,* Kaunas, 1947.

Pakarklis, 1948 – P. Pakarklis, *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai,* Kaunas, 1948.

Palionis, 1967 – J. Palionis, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.,* Vilnius, 1967.

Palionis, 1983 – J. Palionis, „Jonas Bretkūnas: Gyvenimas ir raštai", J. Bretkūnas, *Rinktiniai raštai,* parengė J. Palionis, J. Žukauskaitė, Vilnius, 1983.

Perlbach, 1876 – M. Perlbach, *Die preussischen Geschichtsschreiber des 16. und 17. Jahrhunderts,* Bd. 1, 1876.

Perlbach, 1879 – M. Perlbach, „Simon Grunau", *ADB,* Bd. 10, 1879, S. 33–34.

Petras Dusburgietis, 1985 – Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika,* parengė, įvadą ir komentarus parašė Romas Batūra, vertė L. Valkūnas, Vilnius, 1985.

Piechnik, 1983–1984 – L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej,* t. 1: *Początki Akademii Wileńskiej* (*1570–1599*), Rzym, 1984; t. 2: *Rozkwit Akademii Wileńskiej* (*1600–1655*), Rzym, 1983.

Pirmoji lietuviška knyga, 1947 – *Pirmoji lietuviška knyga,* red. J. Kruopas, Kaunas, 1947.

Pisani, 1950 – V. Pisani, *Le religioni dei Celti e dei Balto-Slavi nell'Europa precristiana,* Milano, 1950.

Pisanski, 1886 – G. Ch. Pisanski, *Entwurf einer preussischen Literärgeschichte in vier Büchern,* hrsg. von R. Philippi, Königsberg, 1886.

Pistorius, 1582 – J. Pistorius, *Polonicae historiae corpus […],* t. 1, Basileae, 1582.

Pociūtė, Vaicekauskas, 1998 – *Giesmės dangaus miestui: XVI–XVIII a. lietuvių bažnytinių giesmių antologija,* parengė D. Pociūtė-Abukevičienė, M. Vaicekauskas, Vilnius, 1998, p. 3–60.

Pontanus, 1631 – Joannes Isacius Pontanus, *Rerum Danicarum historia libris X… ad domum usque Oldenburgicam deducta…,* Amstelodami, 1631, p. 809–812.

Poška, 1959 – D. Poška, *Raštai,* surinko V. Laurynaitis, tekstą paruošė D. Urbas, Vilnius, 1959.

Pretorijus, 1999 – M. Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla,* t. 1, sudarė I. Lukšaitė, parengė I. Lukšaitė ir V. Gerulaitienė, Vilnius, 1999.

Prochaska, 1904 – A. Prochaska, „Czy istniał Krywe na Litwie", *Kwartalnik Historyczny,* r. 18, [Lwów,] 1904, z. 3/4, s. 481–486.

Ptaszycki, 1903 – S. Ptaszycki, „Wiadomość bibliograficzna o rękopisie nieswieskim kroniki Macieja Stryjkowskiego", in *Pamiętnik Literacki,* r. 2, [Lwów,] 1903, s. 220–246.

Ptaszycki, 1932 – S. Ptaszycki, *Kodeks Olszewski Chomińskich: Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmódskiego Kronika,* Warszawa, Lublin, 1932.

Ptaszycki, 1933 – S. Ptaszycki, „Ruskie przekłady kronik Bielskiego i Strykowskiego", *Pamiętnik Literacki,* r. 30, [Lwów,] 1933, s. 168–184.

Puhvel, 1974 – J. Puhvel, „Indo-European Structure of the Baltic Pantheon", in *Myth in Indo-European Antiquity,* Berkeley, Los Angeles, London, 1974, p. 75–85.

Puzinas, 1935 – J. Puzinas, *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen,* Kaunas, 1935.

Rabikauskas, 1968 – P. Rabikauskas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje ir pirmieji lietuviai jėzuitai: Medžiaga Senojo Vilniaus universiteto istorijai", *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis,* t. 4, Roma, 1968, p. 321–368.

Radziszewska, 1974 – J. Radziszewska, „Ze studiów nad latopisarstwem litewsko-ruskim", in *Słowianie w dziejach Europy: Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej profesora Henryka Łowmiańskiego,* Poznań, 1974, s. 183–192.

Radziszewska, 1978 – J. Radziszewska, *Maciej Stryjkowski: Historyk-poeta z epoki Odrodzenia,* Katowice, 1978.

Raemdonck, 1869 – J. van Raemdonck, *Gerard Mercator: Sa vie et ses oeuvres,* S'Nicolas, 1869.

Raganų laužai, 1966 – *Raganų laužai Lietuvoje: Medžiaga lektoriui,* Vilnius, 1966.

Rappolt, 1737 – C. H. Rappolt, *De origine succini in littore Sambiense, meditatio epistolaris, quam excipit Johannis Poliandri, celeberrimi viri descriptio Sudinorum glessum captantium, nunc in lucem, prolata ex autographo,* Regiomonti Prussorum, 1737.

Recke, Napiersky, 1827–1832 – J. F. Recke, K. E. Napiersky, *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland,* Bd. 1, Mitau, 1827; Bd. 2, 1829; Bd. 3, 1831; Bd. 4, 1832.

Reiter [1964] – „Mythologie der alten Slaven von Norbert Reiter", *Wörterbuch der Mythologie,* hrsg. von H. W. Hausig, Abt. 1, Lief. 6, Stuttgart, [1964,] S. 163–208.

Respublica, 1627 – *Respublica sive status Regni Poloniae, Lithuaniae […],* Lugduni Batavorum, 1627.

Respublica Moscoviae, 1630 – *Respublica Moscoviae et urbes. Accedunt quaedam latine nunquam ante hac edita,* ed. Marcus Boxhorn-Zverius, Lugduni Batavorum, 1630.

Rimša, 1986 – E. Rimša, „Venclovas Agripa ir jo giminė (1. Kilmė ir pirmtakai)", *MADA,* t. 1(94), 1986, p. 63–75.

Rivius, XVIII a. – J. F. R., *Cronika aus einen und anderen Croniken ausgezogen und alten Geschichten ausgeschrieben, MABR,* F. 9–3156, l. 51–51v, 62, 63–64v (rankraštis).

Ročka, 1966 – „Martyno Mažvydo laiškai", paskelbė M. Ročka, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra,* t. 9, 1966, p. 247–286.

Ročka, 1974 – M. Ročka, „Martyno Mažvydo raštai“, M. Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga,* Vilnius, 1974, p. 46–82.

Ročka, 1982 – M. Ročka, „Lietuvių kelionių literatūros pradžia“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra,* t. 24(1), 1982, p. 45–50.

Ročka, 1988 – M. Ročka, *Mykolas Lietuvis,* Vilnius, 1988.

Ročka, 1989 – M. Ročka, „Lietuvos gamtos vaizdai M. Husoviano kūryboje“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra,* t. 31(1), 1989, p. 65–97.

Ročka, 1996a – M. Ročka, „Martyno Mažvydo laiškai“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra,* t. 19, 1966, p. 247–248.

Ročka, 1996b – M. Ročka, „Andrius Volanas: Gyvenimas ir raštai“, Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai,* sudarė M. Ročka ir I. Lukšaitė, Vilnius, 1996, p. 6–26.

Rogalski, 1823 – A. Rogalski, „O bóżkach żmudzkich”, *Dziennik Wileński,* t. 1, z. 3, 1823.

Rosenkranz, 1957 – B. Rosenkranz, „Zur Überlieferungsgeschichte des preussischen Vokabulars Simon Grunaus“, *Mnemes Charin. Gedenkschrift Paul Kretschmer,* Bd. 2, 1957, S. 113–117.

Roskoff, 1869 – G. Roskoff, *Geschichte des Teufels,* Bd. 1–2, Leipzig, 1869.

Rost, 1808 – W. E. Rost, *Memoria J. Poliandri repraesentata,* Lipsiae, 1808.

Rostowski, 1768 – *Litvanicarum Societatis Jesu historiarum provincialium pars prima,* auctore Stanislao Rostowski ex eadem Societate et provincia sacerdote, Vilnae, 1768.

Russow, 1584 – B. Russow, *Chronica der Provintz Lyfflandt,* Bart, 1584, *SRL,* II, 1–194.

Sabinus, 1550 – *Georgii Sabini Brandenburgensis elegiae, argumentis utiles ac variae et carminibus elegantibus compositae, et nunc primum coniunctim expressae,* Lipsae, 1550.

Sabinus, 1558 – *Poemata Georgii Sabini Brandeburgensis,* [Frankfurtum ad Oderam,] 1558.

Sahm, 1912 – *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau,* hrsg. von W. Sahm, *Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg i. Pr.,* Bd. 4, 1912.

Sajkowski, 1969 – A. Sajkowski, „Czytając Stryjkowskiego”, *Pamiętnik Literacki,* r. 60, z. 4, [Wrocław i i.,] 1969, s. 239–251.

Sakavičius, 1923 – V. Sakavičius, „Nicolaus Hussovianus, kaipo pirmasis lietuvių humanistas“, *Lietuvių tauta,* t. 3, d. 2, Vilnius, 1923, p. 464–465.

Scleicher, 1853 – A. Schleicher, *Lituanica,* Wien, 1853.

Schmalstieg, 1974 – W. R. Schmalstieg, *An Old Prussian Grammar,* University Park, London 1974.

Schmauch, 1931 – von Schmauch, „Über die Arbeitsmethode und die Quellen des Lukas David“, *Prussia,* Bd. 29, Königsberg i. Pr., 1931, S. 283–296.

Schmid, 1962 – W. Schmid, „Zu Simon Grunaus Vaterunser“, *Indogermanische Forschungen,* Bd. 67, 1962, S. 261–273.

Sehling, 1911–1913 – *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts,* hrsg. von J. E. Sehling, Bd. 4–5, Leipzig, 1911–1913.

Sembrzycki, 1888; 1889 – J. Sembrzycki, „Die Lycker Erzpriester Johannes und Hieronymus Maletius und des ersteren Brief ‘De sacrificiis et idololatria veterum Borussorum’ – eine Quelle für Ostlitauen“, *AM,* Bd. 25, 1888, S. 629; Bd. 26, 1889, S. 668.

Sembrzycki, 1891–1892 – J. Sembrzycki, „Die Nord- und Westgebiete der Jatwinger und deren Grenzen“, *AM,* Bd. 28, 1891–1892, S. 76–89.

Senoji lietuviška knyga, 1947 – *Senoji lietuviška knyga,* Kaunas, 1947.

Senoji lietuvių literatūra, 1957 – *Senoji lietuvių literatūra,* Kaunas, 1957 (II leidimas).

Seraphim, 1910 – A. Seraphim, „Stephan Bülau, der erste kurländische Superintendent“, *Mitteilungen und Nachrichten für die evangelische Kirche in Russland,* Riga, 1911, Jg. 63(1910).

Sielicki, 1965 – F. Sielicki, „Kronikarze polscy w latopisarstwie i dawniej historiografii ruskiej“, *Slavia Orientalis,* r. 14, nr 2, [Warszawa,] 1965, s. 143–178.

Sittig, 1929 – *Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugsza und des Anonymus vom Jahre 1605,* hrsg. von E. Sittig, Göttingen, 1929.

Skirmuntt, 1897 – „Zarysy mitologii starożytnych Litwinów“, in K. Skirmuntt, *Nad Niemnem i nad Bałtykiem,* t. 1, Warszawa, 1897, s. 19–59.

Slaviūnas, 1947 – Z. Slaviūnas, „Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose“, in *Senoji lietuviška knyga,* Kaunas, 1947, p. 165–214.

Spekke, 1930 – A. Spekke, „Daži poļu 16. g. s. avoti par mūsu senču ticējumiem“, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts,* [Rīgā,] 1930, nr. 5/6, lpp. 481–482.

Stanevičius, 1967 – S. Stanevičius, *Raštai,* parengė Jurgis Lebedys, Vilnius, 1967.

Statut, 1614 – *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego od najjaśniejszego Gospodara Króla jego miłości Zygmunta III na koronacji w Krakowie roku 1588 wydany w Wilnie u Leona Mamonicza typografa Króla J. M.,* roku 1614.

Statutas, 1989 – *1588 metų Trečiasis Lietuvos Statutas,* Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Trečiojo Statuto 400 metinėms pažymėti, medžiaga, Vilnius, 1989.

Straubergs, 1939 – K. Straubergs, *Latviešu buŗamie vārdi,* sēj. 1.: *Maģija un buŗamo vārdu tematika,* Rīgā, 1939 (*Latviešu folkloras krātuves materiali,* A 5).

Stryjkowski, 1582 – *Ktora przedtym nigdy światła nie widziała Kronika Polska, Litewska, Żmódzka y wszystkiey Rusi Kijowskiey, Moskiewskiey […],* przez Macieia Osostevicivsa Striykowskiego […], Królewiec, 1582.

Stryjkowski, 1766 – *Kronika Macieja Słryjkowskiego niegdyś w Królewcu drukowana, teraz znowu z przydaniem historyi państwa Rossyjskiego przedrukowana,* Warszawa, 1766 (*Zbiór dziejopisów polskich,* t. 2).

Stryjkowski, 1846–1848 – *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiéj Rusi,* wydanie nowe […], pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Stryjkowskiego według pierwotnych wydań, wyd. M. Malinowski, t. 1–2, Warszawa, 1846–1848.

Stryjkowski, 1978 – M. Stryjkowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego […],* opracowała J. Radziszewska, Warszawa, 1978.

Šalūga, 1958 – R. Šalūga, *J. F. R. kronika,* [Vilnius,] 1958, VUB RS, F. 133, nr. 755, 161.

Šalūga, 1959 – R. Šalūga, „Bychovco kronika“, *MADA,* 1959, t. 1(6), p. 149–154.

Šapoka, 1938 – A. Šapoka, „1588 m. Lietuvos Statutas“, *Židinys,* 1938, nr. 1, 2.

Šimkauskienė, 1983 – J. Šimkauskienė, „Sigizmundas Herberšteinas apie Lietuvą“, *Lietuvos TSR aukšųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra,* t. 25(3), 1983, p. 48–53.

Šimkauskienė, 1985 – J. Šimkauskienė, „Johanas Bojėmas Aubanus apie Lietuvą“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Literatūra,* t. 27(3), 1985, p. 21–23.

Šinkūnas, 1930 – P. Šinkūnas, „Lietuviški žavėtojai ir raganos“, *Mokykla ir gyvenimas,* Kaunas, 1930, nr. 6(79), p. 293–301.

Šliupas, 1904–1905 – J. Šliupas, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien,* Plymouth, 1904–1905.

Šmits, 1926 – P. Šmits, *Latviešu mitoloģija, 2.* izd., Rīgā, 1926.

Tazbir, 1966 – J. Tazbir, „Z dziejów fałszerstw historycznych w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku”, *Przegląd historyczny,* t. 57, z. 4, Warszawa, 1966, p. 580–598.

Tetsch, 1743–1769 – K. L. Tetsch, *Kurländische Kirchengeschichte,* Bd. 1–3, 1743–1769.

Tettau, 1837 – J. Tettau, „Die Glaubwürdigkeit der Chronik des Simon Grunau“, in *Beiträge zur Kunde Preussens,* Neue Folge, 1837, S. 7–56.

Toporov, 2000 – V. Toporov, *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai,* sudarė N. Mikhailov, 2000.

Töppen, 1844 – M. Töppen, *Die Gründung der Universität in Königsberg und das Leben ihres ersten Rektors Georg Sabinus,* Königsberg, 1844.

Töppen, 1846 – M. Töppen, „Geschichte des Heidenthums in Preussen“, *NPPB,* 1846, Bd. 1, H. 4, 5, S. 297–316, 339–353; Bd. 2, S. 471–472.

Töppen, 1847 – M. Töppen, „Mitteilungen über die preussische Historiographie“, *NPPB,* 1843, Bd. 4, S. 353–381.

Töppen, 1853 – M. Töppen, *Geschichte der preussischen Historiographie von P. v. Dusburg bis auf K. Schütz,* Berlin, 1853.

Töppen, 1858 – M. Töppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen,* Gotha, 1858.

Töppen, 1868 – M. Töppen, „Zur Geschichte der historischen Literatur Preussens im 16. Jahrhundert“, *AM,* Bd. 5, 1868, S. 243–264.

Töppen, 1874 – „Aufzeichnung zur Geschichte des letzten Hochmeisters, des Markgrafen Albrecht von Brandenburg, von verschiedenen Verfassern“, hrsg. von M. Töppen, *SRP,* V, 315–439.

Töppen, 1884 – M. Töppen, „Zwei Briefe von Liborius Naker und Lucas David“, *AM,* Bd. 21, 1884.

Trautmann, 1910 – R. Trautmann, *Die altpreussischen Sprachdenkmäler,* Göttingen, 1910.

Trilupaitienė, 1998 – J. Trilupaitienė, *Martynas Mažvydas: pirmųjų lietuviškų knygų giesmės,* Vilnius, 1998.

Tschackert, 1890 – *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preussen,* hrsg. von P. Tschackert, Bd. 1–3, *Publicationen aus den Königlichen Preussischen Staatsarchiven,* Bd. 43, 44, 45, Leipzig, 1890.

Tučas, 1936 – P. Tučas, „Ragana ant laužo Ukmergėje“, *Lietuvos aidas,* 1936 kovo 20, nr. 130(2746).

Tumas, 1921 – J. Tumas, „Kalbamieji žmonės“, *Švietimo darbas,* Kaunas, 1921, nr. 3/4, p. 116–120; nr. 5/6, p. 3–11.

Tumelis, 1979 – J. Tumelis, „Iš naujausios stryjkovskianos“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1979,* Vilnius, 1981, p. 124–131.

Ulčinaitė, 1978 – E. Ulčinaitė, „Necessaria est lingua Lituanica“, *Kultūros barai,* 1978, nr. *7,* p. 54–57.

Ulewicz, 1950 – T. Ulewicz, *Sarmacja: Studium z problematyki słowiańskiej XV i XVI w.,* Kraków, 1950.

Urbanavičius, 1987 – V. Urbanavičius, „Šventaragio slėnis: legendos ir faktai“, *Kultūros barai,* 1987, nr. 12, p. 54–55.

Urbanavičius, 2000 – V. Urbanavičius, „Vilniaus Perkūno šventovės klausimu“, in *Iš baltų kultūros istorijos,* Vilnius, 2000, p. 19–26.

Usener, 1896 – H. Usener, *Götternamen: Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung,* Bonn, 1896.

Valančius, 1972 – M. Valančius, *Raštai,* t. 1–2, Vilnius, 1972.

Varanavičius, 1973 – A. Varanavičius, „Patriotiniai motyvai Mikalojaus Husoviano poemoje apie stumbrą“, *MADA,* t. 2(43), 1973, p. 49–71.

Varanavičius, 1975 – A. Varanavičius, „Gyvenimo prasmės samprata Erazmo Vitelijaus ir Mikalojaus Husoviano kūryboje“, *MADA,* t. 3(52), 1975, p. 25–36.

Velička, 1963 – *Martynas Mažvydas: Pirmosios lietuviškos knygos autorius,* red. D. Velička, fotogr. leidimas, Čikaga, 1963.

Vėlius, 1977 – N. Vėlius, *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: Laimės. Laumės. Aitvarai. Kaukai. Raganos. Burtininkai. Vilktakiai,* Vilnius, 1977.

Vėlius, 1983 – N. Vėlius, *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai,* Vilnius, 1983.

Vėlius, 1986 – N. Vėlius, „Senovės lietuvių religija ir mitologija“, in *Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje,* Vilnius, 1986, p. 9–42.

Vėlius, 1987 – N. Vėlius, *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė,* Vilnius, 1987.

Vijūkas-Kojelavičius, 1988 – A. Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorija,* Vilnius, 1988.

Vyšniauskaitė, 1961 – A. Vyšniauskaitė, „Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a.–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais“, *lš lietuvių kultūros istorijos,* t. 5, Vilnius, 1961, p. 132–157.

Vyšniauskaitė, 1994 – A. Vyšniauskaitė, *Lietuviai IX a.–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose,* Vilnius, 1994.

Vladimirovas, 1970 – L. Vladimirovas, „400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje“, in *Kultūrų kryžkelėje,* Vilnius, 1970, p. 8–10.

Voigt, 1827–1839 – J. Voigt, *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens,* Bd. 1–9, Königsberg, 1827–1839.

Volanas, 1996 – A. Volanas, *Rinktiniai raštai,* sudarė M. Ročka ir I. Lukšaitė, Vilnius, 1996.

Volanus, 1572 – A. Volanus, *De libertate politica sive civili libellus lectu non indignus,* Cracoviae, 1572.

Volbrecht, 1724 – J. Ch. Volbrecht, „Zulängliche Nachricht von Magistri Lucae Davidis, ehemaligen Culmischen Cantzlers und weyland Hertzogs Alberti des Ältern Rahts, Leben und historischen Wercken“, *Erleutertes Preussen,* Bd. 1, 1724, S. 569–614.

Volbrecht, 1725 – J. Ch. Volbrecht, „Nachricht von denen auf der Königlichen und Wallenrodischen Bibliothec befindlichen Codicibus manuscriptis Simonis Grunauen“, *Erleutertes Preussen,* Bd. 2, 1725, S. 375–422.

Volteris, 1901–1904 – E. Volteris, *Lietuviška chrestomatija,* kn. 1–2, Sankt Peterburgas, 1901–1904.

Wahrhafftige beschreibung [1562?] – *Wahrhafftige beschreibung der Sudawen auff Samlandt sambt ihren Bockheyligen vnnd Ceremonien,* Königsberg [, 1562?], l. A–C_4.

Wahrhafftige Beschreibung, 1742 – *Wahrhafftige Beschreibung der Sudawen auff Samlandt sambt ihren Bockheyligen und Ceremonien, Erleutertes Preussen,* Bd. 5, 1742, S. 701–724.

Walewski, 1874 – C. Walewski, *Marcin Kromer,* Warszawa, 1874.

Warschauer, 1888 – Warschauer, „Die älteste Spur eines Hexenprozesses in Posen“, *Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen,* Posen, 1888, S. 213–215.

Wierzbowski, 1908 – T. Wierzbowski, *Vademecum,* Warszawa, 1908.

Wijuk-Kojałowicz, 1897 – A. Wijuk-Kojałowicz, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego,* Kraków, 1897.

Wilkens, 1722 – R. Wilkens, *Leben des Albert Krantz,* Hamburg, 1722.

Wojtkowiak, 1980 – Z. Wojtkowiak, „Stryjkowski chyba nadal zagadkowy“, *Przegląd historyczny,* r. 71, z. 1, Warszawa, 1980, s. 121–129.

Wojtkowiak, 1981 – Z. Wojtkowiak, „Zapoznane dzieło kronikarza-poety“, *Kwartalnik Historyczny,* r. 88, nr 2, Warszawa, 1981, s. 475–487.

Wolan, 1606 – A. Wolan, *O wolności Rzeczypospolitej albo szlacheckiej,* przekład St. Dubingowicza, Wilno, 1606.

Wolan, 1859 – A. Wolan, *O wolności Rzeczypospolitej albo szlacheckiej,* przedruk K. J. Turowskiego, Kraków, 1859.

Wolfenbüttelio postilė, 1995 – *Wolfenbüttelio postilė,* parengė ir įvadą parašė J. Karaciejus, Vilnius, 1995.

Wołonczewskis, 1848 – M. Wołonczewskis, *Żemajtiu wiskupistę,* d. 1–2, Wilniuj, 1848.

Wolter, 1899 – E. Wolter, „Zur Geschichte des litauischen Hexenwesens (žinawimas)“, *MLLG*, Bd. 4, Heidelberg, 1899, S. 375–382.

Wotschke, 1925 – Th. Wotschke, „Johann Lasitius: Ein Beitrag zur Kirchen- und Gelehrtengeschichte der 16. Jahrhunderts“, *Zeitschrift für slavische Philologie,* hrsg. von M. Vasmer, Bd. 2, 1925.

W. S., 1794 – W. S., „Czary w dawnej Polsce”, *Wielka encyklopedya ilustrowana,* t. 13, Warszawa, 1794.

W sprawie, 1967 – „W sprawie autorstwa tzw. Latopisu Bychowca”, *Zeszyty Naukowe Wyzszej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach: Prace Historyczne,* nr 2, [Katowice,] 1967, s. 47–73.

Wunderer, 1812 – *S. Johann David Wunderers Reisen nach Dennemark, Russland und Schweden 1589 und 1590,* in *Frakfurtisches Archiv für ältere deutsche Literatur und Geschichte,* hrsg. von J. C. von Fichardt, Frankfurt a. M., 1812.

Zaborskaitė, 1965 – V. Zaborskaitė, „Renesanso kultūros apraiškos M. Stryjkovskio ‘Kronikoje’“, *MADA,* t. 2(19), 1965, p. 73–90.

Zabulis, 1988 – H. Zabulis, „Mykolo Lietuvio problema ir M. Ročkos ‘Mykolas Lietuvis’“, M. Ročka, *Mykolas Lietuvis,* Vilnius, 1988, 174–205.

Zinkevičius, 1978 – Z. Zinkevičius, „Woher stammte der Autor des ersten litauischen Buches?“, *Zeitschrift für Slawistik,* Bd. 23, H. 5, Berlin, 1978, S. 641–646.

Zinkevičius, 1987 – Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija,* t. 2: *Iki pirmųjų raštų,* Vilnius, 1987.

Zinkevičius, 1988 – Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija,* t. 3: *Senųjų raštų kalba,* Vilnius, 1988.

* * *

Вольтер, 1886 – *Литовский Катихизис Н. Даукши,* по изданию 1595 года вновь перепечатанный и снабженный объяснениями Э. Вольтером, Санкт-Петербург, 1886 (*Записки Императорской академии наук,* т. 53).

Вольтер, 1896 – Э. Вольтер, „Литовская мифология“, *ЭС,* т. 17А, с. 812–813.

Вольтер, 1904, 1909, 1927 – Я. Вуек, *Postilla catholicka в литовском переводе Н. Даукши,* перепеч. Э. А. Вольтером, вып. 1, Санкт-Петербург, 1904; вып. 2, 1909; вып. 3, Ленинград, 1927.

Гамкрелидзе, Иванов, 1984 – Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры,* т. 2, Тбилиси, 1984.

Гуковская, 1900 – М. Л. Гуковская, *Колдовство на Литве,* Ковна, 1900.

Гусоўскі, 1973 – М. Гусоўскі, *Песня пра зубра,* пер. з лацінскай мовы Я. Семяжон, Мінск, 1973.

Гусоўскі, 1980 – М. Гусоўскі, *Песня пра зубра,* на лацінскай, беларускай, рускай мовах, Мінск, 1980.

Гуссовский, 1968 – Н. Гуссовский, *Песнь о зубре,* пер. с латинского Я. Порецкий, И. Семежон, *Неман,* Минск, 1968, No 7, с. 47–70.

Гячяускас, 1982 – Э. Гячяускас, „Тартуский университет в XVII веке и Литва“, *Тартуский государственный университет. История развития, подготовка кадров, научные исследования,* 1: *Общественные науки,* тезисы докладов Всесоюзной (XIII Прибалтийской) конференции по истории науки, посвященной 350-летию государственного университета, Тарту, 1982, с. 59–64.

Дмитриев, Старостина, Хорошкевич, 1994 – М. В. Дмитриев, И. П. Старостина, А. Л. Хорошкевич, „Михалон Литвин и его трактат“, Михалон Литвин, О *нравах татар, литовцев и москвитян,* Москва, 1994.

Довнар-Запольский, 1909 – М. В. Довнар-Запольский, *Исследования и статьи*, издание А. П. Сапунова, т. 1, Киев, 1909.

Дорошкевич, 1979 – В. И. Дорошкевич, *Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы: Первая половина XVI в.*, Минск, 1979.

Замыславский, 1884 – Е. Замыславский, *Герберштейн и его историко-географические известия о России,* Санкт-Петербург, 1884.

Иванов, Топоров, 1965 – В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы: Древний период,* Москва, 1965.

Иванов, Топоров, 1974а – В. В. Иванов, В. Н. Топоров, „Балтийская мифология в свете сравнительно-исторических реконструкций индоевропейских древностей“, *Zeitschrift für Slavistik,* Bd. 19, Berlin, 1974, Nr. 2, S. 144–157.

Иванов, Топоров, 1974б – В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследование в области славянских древностей: Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов,* Москва, 1974.

Иванов, Топоров, 1980 – В. В. Иванов, В. Н. Топоров, „Балтийская мифология“, in *Мифы,* т. 1, с. 153–159.

Киркор, 1882 – А. К. Киркор, „Литовский язык и литовская мифология“, in *Живописная Россия,* т, 3, ч. 1, Санкт-Петербург, Москва, 1882, с. 27–42.

Колева, 1973 – Т. А. Колева, „Болгары“, in *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы, XIX–начало XX в.: Зимние праздники,* Москва, 1973, с. 266–283.

Кукольник, 1854 – П. Кукольник, „Предания литовцев“, in *Черты из истории и жизни литовского народа,* Вильно, 1854, с. 66–90.

Лимонов, 1969 – Ю. А. Лимонов, „Герберштейн и русские летописи“, in *Вспомогательные исторические дисциплины,* т. 2, Москва, 1969, с. 214–229.

Лимонов, 1978 – Ю. А. Лимонов, *Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII вв.*, Ленинград, 1978.

Литовская и Жмойтская хроника, 1968 – „‘Литовская и Жмойтская хроника’ и ее отношение к Хронике Быховца и М. Стрыйковского“, in *Славяне и Русь,* Москва, 1968, с. 357–365.

Любавский, 1929 – М. Любавский, „Кто был Михайло Литвин, написавший в половине XVI в. трактат 'О правах татар, литовцев и москвитян'", *Российская ассоциация научно-исследовательских институтов общественных наук. Институт истории. Учёные записки*, т. 4, Москва, 1929.

Мержинский, 1878 – А. Мержинский, „Ян Ласицкий и его сочинение 'De Diis Samogitarum' «, in *Труды третьего археологического съезда в России*, т. 2, Киев, 1878.

Мержинский, 1895 – А. Мержинский, „О надровском жреце огня Криве", *Труды X археологического съезда*, т. 1, Москва, 1895.

Мифы, 1980–1982 – *Мифы народов мира: Энциклопедия*, гл. ред. С. А. Токарев, т. 1–2, Москва, 1980–1982.

Михалон Литвин, 1854 – Михалон Литвин, *[Мемуары,] in Архив историко-юридических сведений, относящихся до России*, кн. 2, Москва, 1854.

Михалон Литвин, 1864 – Михалон Литвин, *[Мемуары,] Вестник Юго-Западной и Западной России*, т. 3, Киев, 1864, февраль, с. 23–38; март, с. 39–50.

Михалон Литвин, 1890 – *Мемуары, относящиеся до истории Южной Руси*, вып. 1, Киев, 1890, с. 6–58.

Михалон Литвин, 1994 – Михалои Литвин, О *нравах татар, литовцев и москвитян*, отв. ред. А. Л. Хорошкевич, Москва, 1994.

Никольский, 1956 – Н. М. Никольский, *Происхождение и история белорусской свадебной обрядности*, Минск, 1956.

Охманьский, 1979 – Е. Охманьский, „Михалон Литвин и его трактат о правах татар, литовцев и москвитян середины XVI в.", in *Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв.*, Москва, 1979, с. 97–117.

Рогов, 1966 – А. И. Рогов, *Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения: Стрыйковский и его „Хроника"*, Москва, 1966.

Розенфельдт, 1969 – И. Г. Розенфельдт, „Древние языческие святилища па Северном мысу Старорязанского городища", in *Древности Восточной Европы*, Москва, 1969, с. 172–178.

Рыбаков, 1981 – Б. А. Рыбаков, *Язычество древних славян*, Москва, 1981.

Седов, 1953 – В. В. Седов, „Древнерусское языческое святилище в Перыни", *Краткие сообщения Института истории материальной культуры*, Москва, 1953, с. 92–103.

Сушицький, 1930 – Т. Сушицький, *Західно руські літописи, як пам'ятки літератури*, Київ, 1930.

Статут, 1588 – Статут Велікого Князства Литовского от наяснейшего государа короля Его Милости Жикгимонта третего па коронацыи въ Кракове выданы року 1588, в Вилни, в дому Мамоничовъ [1588].

Статут, 1989 – *Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588: Тэксты, даведнік, каментарыі*, Мінск, 1989.

Теобальд, 1890 – Теобальд (В. А. фон Роткирх), *Литовско-языческие очерки: Исторические исследования Теобальда*, Вильна, 1890.

Топоров, 1972 – В. Н. Топоров, „Заметки по балтийской мифологии“, in *Балто-славянский сборник,* Москва, 1972, с. 289–314.

Топоров, 1975–1990 – В. Н. Топоров, *Прусский язык: Словарь,* т. 1 (*A–D*), Москва, 1975; т. 2 (*E–H*), 1979; т. 3 (*I–K*), 1980; т. 4 (*K–L*), 1984; т. 5 (*L*), 1990.

Топоров, 1980 – В. Н. Топоров, „Vilnius, Wilno, Вильна: город и миф“, in *Балто-славянские языковые контакты,* Москва, 1980, с. 3–90.

Третьяков, Шмидт, 1963 – П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт, *Древние городища смоленщины*, Москва, Ленинград, 1963.

Трубачев, 1959 – О. Н. Трубачев, *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя,* Москва, 1959.

Улащик, 1966 – *Хроника Быховца,* предисловие, комментарии и перевод Н. Н. Улащика, Москва, 1966.

Улащик, 1985 – Н. Н. Улащик, *Введение в изучение белорусско-литовского летописания,* Москва, 1985.

Цивьян, 1975 – Т. В. Цивьян, „К семантике пространственных элементов в волшебной сказке (На материале албанской сказки)“, in *Типологические исследования по фольклору,* Москва, 1975, с. 191–203.

Чамярыцкі, 1969 – В. А. Чамярыцкі, *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры,* Мінск, 1969.

Шейнман, 1977 – М. М. Шейнман, *Вера в дьявола в истории религии,* Москва, 1977.

Юргинис, 1979 – Ю. М. Юргинис, „Посольство Михаила Литвина у крымского хана в 1538–1540 гг.“, in *Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв.,* Москва, 1979, с. 87–96.

MITOLOGEMŲ RODYKLĖ

Rodyklę sudarė *ASTA JOVAIŠIENĖ*

TAUTŲ IR GENČIŲ RODYKLĖ

Rodyklę sudarė *ASTA JOVAIŠIENĖ*

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Rodyklę sudarė *ALDONA BENDORIENĖ*

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Ženklas + rodo, kad asmenvardis yra taip pat rusiškoje rodyklės dalyje (ir atvirkščiai)

Rodyklę sudarė *ALDONA BENDORIENĖ*

Ba318 **Baltų** religijos ir mitologijos šaltiniai = Sources of Baltic religion and mythology = Quellen der baltischen Religion und Mythologie / sudarė Norbertas Vėlius. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-la, 1996 –.
ISBN 5-420-01487-4
T. 2: XVI amžius. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 2001. – 821 p. – Tekstas liet., gudų, lenkų, lot., prūsų ir vok. k. – Bibliogr.: p. 691–719. – R-klės: p. 720–821. – ISBN 5-420-01486-6

Šiame tome skelbiami XVI amžiaus šaltiniai: Simono Grunau, Luko Davido, Kasparo Hennenbergerio, Motiejaus Strijkovskio, Jono Lasickio, Martyno Mažvydo, Mikalojaus Daukšos ir daugelio kitų autorių tekstai bei ištraukos iš valdžios potvarkių, teismo dokumentų, veiklos ataskaitų ir kt. raštų.

UDK 293+398](=882)+930.2

Aplanko ir priešlapių iliustracijos iš leidinio:
Ch. Hartknoch, *Alt- und neues Preussen*, Franckfurt, Leipzig, 1684.

BALTŲ RELIGIJOS IR MITOLOGIJOS ŠALTINIAI II

Sudarė Norbertas VĖLIUS

Redaktorė Toleina Daržinskaitė
Dailininkas Jonas Pocius
Meninis redaktorius Albertas Broga
Techninė redaktorė Elvyra Volkienė
Korektorės: Danguolė Baliukynienė, Aldutė Sidarkevičienė
Maketavo Sigrida Šimkūnienė
2021 m. perrinko ir permaketavo Darius Šimkūnas
Naujojo maketo korektorė Rūta Šližytė

2001 12 06. 56, 18 apsk. leid. l. Tiražas 3000 egz. Užs. 1181
Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, L. Asanavičiūtės g. 23, LT-2050 Vilnius. Spausdino „Spindulio“ spaustuvė, Gedimino g. 10, LT-3000 Kaunas

